This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

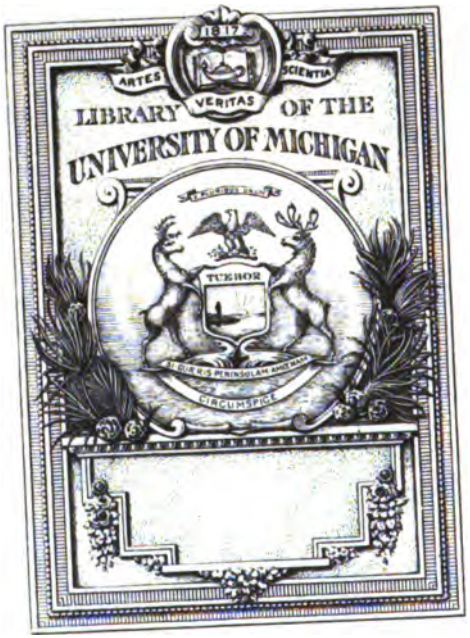
1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BT
10
.B582

BIBLIOTHECA REFORMATA.

DEEL VII, VIII EN IX^A.

VERCLARINGE

OP DEN

CATECHISME DER CHRISTELICKER RELIGIE,

SO DIE INDEN BELGISCHEN, OFT NEDERLANTSCHEN GEVNIEERDEN PROUINTIEN, ENDE IN DER KEUR-VORSTELICKER PALTZ, IN KERCKEN ENDE SCHOLEN GEPREDICT, ENDE GELEERT WORT.

GEMAECT, DOOR

HIEREMIAM BASTINGIVM,

DOCTOOR INDE H. THEOLOGIE, ENDE PREDICANT DES H. EUANGELIJ, EERTIJTS BINNEN ANTWERPEN, ENDE NV BINNEN DORDRECHT.

NV EERST WT DE LATIJNSCHE, IN NEDERDUYTSCHE SPRAKE GEBRACHT, DOOR

HENRICUM VAN CORPUT,

PREDICANT DES H. EUANGELIJ BINNEN DORDRECHT, M. T. B.

NAAR DE TWEEDE EDITIE VAN 1594,

WEDEROM UITGEGEVEN DOOR

F. L. RUTGERS,

THEOL. DOCT. EN PROF.

AMSTERDAM, J. A. WORMSER.

voor de Vereen. voor den herdruk van Geref. Theol. Werken.

1893.

ET
10
B582

General

VOORREDE.

De verklaring van den Heidelbergschen Catechismus, waarvan thans in de Bibliotheca Reformata *een herdruk gegeven wordt, is afkomstig van twee leeraars, die in de Gereformeerde Kerken hier te lande door tijdgenoot en nakomeling altijd hoog gewaardeerd zijn. In het laatste vierdedeel van de* 16e *eeuw, toen de pas tot reformatie gekomene Kerken voor de doorwerking van die reformatie nog zooveel te arbeiden en te regelen hadden en terzelfder tijd hare belijdenis en hare kerkinrichting tegen zooveel afwijking en bestrijding te verdedigen hadden, was het aantal harer voorgangers, die voor dien strijd en die leiding inderdaad de noodige bekwaamheid hadden, nog betrekkelijk zeer gering. Maar onder die weinigen hoorde ook Bastingius en Corputius. En doordat de Kerken dankbaar erkenden, welke groote gaven hun door God geschonken waren, zijn zij in dat zoo belangrijke tijdperk onzer kerkelijke geschiedenis in allerlei opzicht als leiders op den voorgrond geplaatst. Ja ook zelfs buiten den kring der Gereformeerden had, en heeft ook nu nog, hun naam eenen goeden klank. Wat wel zelden te beurt viel aan Calvinisten, die met zooveel beslistheid optraden, dat is toch met hen geschied: reeds in de* 16e *eeuw, en ook nu nog, werd en wordt ook door tegenstanders van hen getuigd, dat zij evenzeer door geleerdheid als door godsvrucht, evenzeer door gematigdheid als door ijver, hebben uitgemunt.*

Omtrent beider levensloop moge de volgende korte aanteekening hier volstaan.

Jeremias Bastingius (*Bastynck*), *wiens vader te Yperen in Vlaanderen thuis hoorde maar in het midden van de* 16e *eeuw zijn land om des geloofs wille verlaten had, is in* 1554 *te Calais geboren. Reeds van jongs af bestemd voor den dienst der Kerken, is hij zoo goed mogelijk daarvoor opgeleid; d. w. z. door geregeld en degelijk Hooger onderwijs, langs den weg van Akademische studie; eerst, in de voorbereidende letterkundige vakken, te Emden en te Bremen, en daarna, in diezelfde vakken en ook in de Godgeleerdheid, te Genève (waar hij gedurende* 2 *jaren onder leiding van Beza e. a. studeerde) en te Heidelberg (waar hij meer dan* 3 *jaren lang vooral de hoogleeraren Ursinus en Olevianus tot leermeesters had). Aan laatstgenoemde Akademie, waar hij den* 18 *Mei* 1573 *als student werd ingeschreven, is hij den* 18 *December* 1576, *en dus reeds op* 22 *jarigen leeftijd, tot Doctor in de Godgeleerdheid gepromoveerd. Kort daarna werd hij predikant, en wel bij de Kerk te Antwerpen, destijds de aanzienlijkste en de bloeiendste van de Nederlandsche Gereformeerde Kerken; en hij is die Kerk blijven dienen tot in* 1585, *toen de*

stad aan de Spanjaarden werd overgegeven. Naar de noordelijke provinciën uitgeweken en aldaar door de grootste Kerken als om strijd begeerd, nam hij toen de beroeping aan van de Kerk te Dordrecht; en aldaar is hij werkzaam geweest tot 1593. *In dien tijd was hij o. a. in* 1586 *een der afgevaardigden van Zuid-Holland naar de Nationale Synode te 's Gravenhage, aan wier leiding hij een belangrijk aandeel had; werd hij in* 1587 *met drie anderen door de Zuid-Hollandsche Synode tot het werk der Bijbelvertaling gecommitteerd; en ontving hij in hetzelfde jaar eene benoeming, die hij echter niet kon opvolgen, tot hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leiden. Eerst in* 1593 *verliet hij Dordrecht, om zich aan de Leidsche Hoogeschool te verbinden, waar hij toen benoemd was tot Regent van het Staten-College. Hij aanvaardde die gewichtige taak, maar reeds* 2 *jaren later voelde hij zich gedrongen zijn ontslag te nemen, vooral wegens de moeielijkheden die uit de handhaving der tucht door den sub-Regent waren voortgevloeid. Ook zijn onderwijs in de Godgeleerdheid, dat hij in Leiden als hoogleeraar bleef geven, heeft slechts kort kunnen duren; want reeds den* 16 *October* 1598 *is hij op* 44 *jarigen leeftijd overleden.*

Henricus Corputius (*Hendrik van den Corput*), *afkomstig uit eene aanzienlijke Brabantsche familie, wiens vader o. a. voorkomt op de lijst van de burgemeesters der stad Breda, is den* 26 *Mei* 1536 *aldaar geboren. Na volbrachte studie in de rechtsgeleerdheid, waarschijnlijk aan de Hoogeschool te Leuven, werd hij advokaat in zijne geboortestad; maar doordat hij uit volle overtuiging met de Reformatie medeging, moest hij in* 1567, *bij de komst van Alva, naar het buitenland vluchten. Met zijne familie naar Duitschland uitgeweken, is hij daar ten slotte in de Godgeleerdheid gaan studeeren, en nog op* 37 *jarigen leeftijd, den* 27 *Juni* 1573, *als student te Heidelberg ingeschreven; slechts* 6 *weken na Bastingius, met wien hij dus een leerling was van Olevianus, Ursinus e. a. Bij die theologische opleiding kwam hem zijne vroegere studie zeker goed te stade; vooral omdat zijne letterkundige voorbereiding toen blijkbaar zeer degelijk geweest was; in die mate zelfs, dat hij later, toen hij predikant te Dordrecht was, nog de bekwaamheid had het conrectoraat van de Latijnsche School een tijdlang waar te nemen. Als predikant is hij werkzaam geweest, eerst een korten tijd bij de Nederlandsche Vluchtelingenkerken in de Paltz, en daarna sedert* 1578 *bij de Kerk te Dordrecht; waar hij den* 22 *Augustus* 1601 *overleden is. Ook buiten Dordrecht is hij vaak geroepen om de Kerken te dienen; vooral bij onderhandelingen met de Hooge Overheid en bij de leiding van kerkelijke vergaderingen; als b. v. in* 1581 *op de Nationale Synode te Middelburg, en in* 1582 *op de Provinciale Synode te Haarlem.*

Reeds bij dit zeer beknopte overzicht van hun beider leven valt wel bovenal in het oog, dat zij mannen waren van beslist Gereformeerde belijdenis, die ook getoond hadden dat zij om des geloofs wille alles verlaten konden, en bovendien mannen van uitnemende bekwaamheid, die het beste onderwijs van dien tijd genoten hadden, o. a. 3 *jaren lang van de opstellers zelven van den Heidelbergschen Catechismus. Tot verklaring van dien Catechismus waren zij dus zeker boven velen bevoegd. — Metterdaad is dat ook erkend door degenen die na hen verklaringen van den Catechismus hebben in het licht gegeven; want voor zooveel die schrijvers Gereformeerd waren, hebben zij van den*

arbeid van Bastingius in ruime mate gebruik gemaakt. Zijn geschrift, dat het eerste van dien aard was, is tevens tot op zekere hoogte een standaardwerk geworden. — En verhoogd wordt zijne beteekenis ook nog door de omstandigheid, dat het de Gereformeerde Kerken zelve geweest zijn, die den schrijver tot zijn arbeid hebben uitgenoodigd. Op de Nationale Synode, die in 1581 *te Middelburg gehouden is, kwam uit Zuid-Holland en uit Zeeland de vraag: »Oft het nyet goet en ware, dat de homilien D. Bastingii opden catechismum gedruct worden mits gevisiteert te voren, oft eenige andere exegemata voirde aencomelingen tsy in forme van corte homilien oft anders te maecken etc."* (*punt* 25 *op den verzamelstaat van de ingekomen voorstellen*); *waarop door de Synode besloten werd: „Is gheandwoordt dat Jeremias Bastingius, ende de Classe van Walcheren haer bedencken end aerbeydt op den Catechismum onser kercken, tsaemen brenghen, ende daer wt, niet Homilias, maer Exegemata stellen sullen, De welcke van de Classen van Brabandt ende Walcheren doorsien zijnde wtghegeuen sullen werden"* (*art.* 59 *van de Antwoorden op de Particuliere Vragen*). *En nu is dit besluit der Synode wel niet geheel uitgevoerd, zeker meest ten gevolge van de zoo veranderde tijdsomstandigheden; maar al is het boek van Bastingius in formeelen zin dan ook niet zoo kerkelijk geworden als men eerst beoogd had, feitelijk is het toch uitgelokt, en daardoor ook reeds van tevoren aanbevolen, door de Kerken zelve.*

Het is door Bastingius bewerkt, geheel naar den wensch van de Middelburgsche Synode; d. w. z. hij gaf geene preeken over den Catechismus, maar eene uitleggende verklaring. Naar hetgeen hijzelf in de Voorrede mededeelt, had hij die reeds in 1585 *zoo goed als gereed; maar doordat hij juist in dat jaar uit Antwerpen verdreven werd, kon er van de uitgave toen niet komen. Deze is eerst gevolgd in* 1588, *nadat hij „tselue werc noch wat neerstiger bewrocht ende gefatsonneert had". En dit laatste heeft hij wederom gedaan, toen hij in* 1590 *eene tweede uitgave bezorgde. In het volgende jaar is zijn boek, dat (blijkens de Voorrede van den vertaler) toen „alreede in andere Landen in haer sprake was ouergeset", door Corputius, zijn Heidelbergschen Akademievriend en destijds zijn Dordtschen ambtgenoot, in het Hollandsch vertaald; waarbij de auteur hem „de vryheyt gelaten heeft, niet aen de woorden gebonden te zijn, maer zijn meyninge met breeder ende meer woorden te verclaren: ooc ter gelegener plaetsen by te voegen, 't gene tot breeder leeringe, wederlegginge, bestraffinge, vermaningen etc. dienstelic was"; zoodat het in de Hollandsche vertaling wel het werk van Bastingius bleef, maar toch ook aan Corputius nog het een en ander te danken had. Van die Hollandsche vertaling nu, die vaak herdrukt is, is de tweede uitgave, die in* 1594 *te Dordrecht het licht zag, bij dezen herdruk gevolgd.*

In letterlijken zin is dit volgen hier op te vatten, daar, overeenkomstig het doel van de Bibliotheca Reformata, *bij den herdruk niets is veranderd. De notoire drukfouten, die in zóó groot aantal voorkwamen dat hare bloote vermelding vele bladzijden vullen zou, zijn natuurlijk gecorrigeerd. Maar voor het overige kan het voor den lezer zijn, alsof hij het oorspronkelijke in een duidelijker afdruk voor zich had; eventueele nieuwe drukfouten natuurlijk daargelaten. Ook de tekst van den Catechismus en de afdeeling in Zondagen,*

van de gewone en geijkte uitgaven hier en daar eenigzins afwijkende, zijn beide gelaten zooals de auteurs die gesteld hadden.

Voorts zijn natuurlijk de twee belangrijke opdrachten, waarmede de schrijvers zelven hun werk hebben ingeleid, in dezen herdruk mede opgenomen. En daar al wat hier anders nog tot inleiding zou te zeggen zijn, òf in die stukken òf in de daarop volgende voorrede reeds uitnemend gezegd is, kan de lezer nu verder wel daarheen verwezen worden. Daarin wordt ook aangegeven, wat de schrijvers zelven bij hunnen arbeid zich ten doel stelden. Tot vervulling hunner wenschen moge thans, na 3 *eeuwen, deze nieuwe uitgave nog bevorderlijk zijn.*

F. L. RUTGERS.

Amsterdam, Juni 1893.

BT
10
.B5

BIBLIOTHECA REFORMATA.

ZEVENDE DEEL.

Bibliotheca reformata

VERCLARINGE

OP DEN

CATECHISME DER CHRISTELICKER RELIGIE,

SO DIE INDEN BELGISCHEN, OFT NEDERLANTSCHEN GEVNIEERDEN PROUINTIEN, ENDE IN DER KEUR-VORSTELICKER PALTZ, IN KERCKEN ENDE SCHOLEN GEPREDICT, ENDE GELEERT WORT.

GEMAECT, DOOR

HIEREMIAM BASTINGIVM,

DOCTOOR INDE H. THEOLOGIE, ENDE PREDICANT DES H. EUANGELIJ, EERTIJTS BINNEN ANTWERPEN, ENDE NV BINNEN DORDRECHT.

NV EERST WT DE LATIJNSCHE, IN NEDERDUYTSCHE SPRAKE GEBRACHT,

DOOR

HENRICUM VAN CORPUT,

PREDICANT DES H. EUANGELIJ BINNEN DORDRECHT, M. T. B.

NAAR DE TWEEDE EDITIE VAN 1594,

WEDEROM UITGEGEVEN DOOR

F. L. RUTGERS,

THEOL. DOCT. EN PROF.

AMSTERDAM, J. A. WORMSER.
voor de Vereen. voor den herdruk van Geref. Theol. Werken.
1891.

BT
1C
.B572

DEN SEER EDELEN, ERENTFESTEN

HOOCH-GHELEERDEN, MOGENDEN HEEREN:

Den Heeren Staten Slants van Hollant, ende van Zeelant, mitsgaders den Heeren, Schouteth, Borgermeestere, ende Regeerders der stede van Dordrecht.

MIJN Heeren: Ic presentere hier uwe E.E. de verclaringe op den Catechisme onser Kercken, in moederlicke sprake. Dat ic hier yet soude verhalen, van den nootwendigen ouden gebruyc desseluen, ende van de nutticheden, die de Kercke Gods ontfangt, door de mondelicke Leere, ende onderrichtinge der gronden des geloofs, ende der godsalicheyt, die daerin veruattet zijn: dunct my onnoodich: dewijle d'Autheur, die dit werc int Latijn heeft wtgegeuen, in synen Sendbrief aen de verstroyde Kercke van Antwerpen, ende in zijn voorreden hier ouer, daer van genoechsaem gesproken heeft: Besondere mede, dewijle d'ervarentheyt, een goede ende seker getuyge, daer van dbetooch doet. Door Gods genade (in desen lesten tijden, ouer dese Landen verschenen) mercken wy openbaerlic, dat onse Kercken een groot profijt van de leere des Catechisme hebben: ende noch meer hebben souden, indien de selue, met gelijcke, ende eenparige neersticheyt, by de Herders der Kercke Gods voorgestelt, ende ingedruct: ende vande Schaepkens Christi, met Christelicken yeuer aengehoort, ende na vlijtige ondersoeckinge der schrifturen (so die van Berreen deden) met gelooue, gehoorsaemheyt ende eerbiedinge tot God aengenomen werde. Dwelc gelijc van gantscher herten te wenschen ende God daerom te bidden is, dat sulcx aen d'een, ende aen d'ander syde moge geschieden: also is mijn arbeyt, dien ic uwe E.E. toeschrijuende ben daer toe gericht. So veel de Herders belangt: Op dat ick daerin voor by ga, die God met geleertheyt, rijcker verstant, ende genoechsame gauen van Spraecken, ende andersins verciert heeft, also dat sy mijnen arbeyt niet en behoeuen: So ist wel bekent: ouermits den oogst des Heeren, (onversiens, eermen sulcx conde, oft mochte hopen) sich heeft geopenbaert: ende der wercklieden, daer toe bereyt, doen weynich voor de hant waren, dat den yeuer aen d'een, ende de noot aen d'ander syde vele liefhebbers der waerheyt gedreuen, ende gedwongen heeft, de hant aen dwerc te slaen, ende te moeten slaen: Welcke alle doen selue bekenden, ende geerne noch bekennen, dat se daer toe niet so versien, ende bequaem en waren, als dwerck des Heeren, ende sy selue aen hen verheyschten. Maar euenwel arbeydende (soot behoort in goeder conscientien) van dage tot dage toe te nemen, ende hare talent den Heere tot winninge te beleggen, hebben sy dicwils gewenst, eenige bequame instrumenten te mogen hebben, om daer mede (na hare cleyne gaue) dwerc hen

hen beuolen te beter op ende wt te voeren: Besondere om den Volcke (onder hare sorge gestelt) de nootwendige leere des Catechisme voor te mogen dragen. Want sy mercken wel, dat het een ander is, selue yet wel te verstaen: Ende weder een ander, watmen wel verstaet, anderen profijtelic voor te connen dragen, ende mede te deelen: te meer, ouermits der tegensprekers (gelijc tot allen tijden) veel zijnde, de voordraginge moet geschieden, niet alleen met vaste bewijsinge der gronden der waerheyt: maer ooc met nasporinge ende wederlegginge der logen-reden, die stoutelic (door de aenporringe Satans, des logen-Vaders) tegen de waerheyt Gods sich verheft, op dat de gene, die tegenstaen, ouerwonnen, hen den mont gestopt werde. Wat den toehoorders aengaet: wort gemerct dit groot gebrec, dat tot eenige plaetsen seer weynige tot de Catechisme Predicacie comen: tot sommigen plaetsen geene: Ende dat de Herders (door die slappicheyt ende nalaticheyt) mede wel wat slap ende verdrietich worden, met minder yeuer dwerc drijuende, als sy anders wel souden doen, ende dien niet tegenstaende, noch behooren te doen: siende meer op haer Amt, dat sy daerin sich trouwelic bewijsen: als op andere, die haren last ende schult dragen sullen. Doch ware goet de toehoorders tot yeuer te verwecken, dwelc te hopen is door desen arbeyt geschieden sal. Want sulcke slappicheyt ende nalaticheyt, schijnt veroorsaect te worden: Eensins, door dien de luyden (onlancx wt de duysternisse des Pausdoms gecomen) tot de ghesonde Leer noch niet gewent en zijn: daer neuen weynich verstaende, wat daer aen gelegen sy, eenen vasten gront, ende sekerheyt des geloofs te hebben, ende wat profijt daer wt comt, om godsalichlic te leuen, ende in welstant, ende tegenheyt sich wel te dragen. Waer van wel veel te seggen ware, so ic niet en sochte mijnen Brief te vercorten, om uwe E. E. (met vele Slants saken beladen) niet te moeyelic te vallen. Emmer de gemeene man (des gebruycx des Catechisme ongewoon) en meent niet, dat hy sulcke nutticheyt wt tverstant des Catechisme soude mogen scheppen: Het gaat hem (somen segt): watmen niet wel en kent, daer heeft men so geen lust toe. Noch isser een ander oorsaec, tot meerder verhinderinge, ende aftreckinge van den Catechisme, oft ten minsten tot slappicheyt, ende nalaticheyt: te weten, dat de Leer (daerinne begrepen) so veel vyanden, ende tegensprekers heeft. Niemant verwondere hem daer ouer, het pleecht der waerheyt so te gaen. Waeromme? want het is Gods waerheyt, dienende tot verbreydinge des rijcx zijns Soons Iesu Christi, des Conincx aller Coningen: De selue schijnt te claer den logen-rijcke onder d'oogen: De Satan, een Vorst der duysternissen, ende Prince van dien rijcke (in loghen zijn cracht stellende) en machse niet lijden: maer om zijn tyrannisch rijc te verstercken ende te houden staende, en soeckt hy anders niet, dan de selue met logen te doen verdwijnen, oft emmer te verdonckeren, om also 't Rijc Iesu Christi (dwelc hem alleen tegen is) te verdelgen. Ende hoewel hy ouer lange eruaren heeft, synen arbeyt te vergeefs te zijn, so en laet hy euenwel niet de waerheyt te beuechten, so geweldich hy emmer can, om den voortganc van den rijcke Christi te verhinderen. Hier toe maect hy op, voor eerst het gantsche Pausdom, ende alle zijn trouwe Vassalen, die den seluen aenhangich zijn, alle nieuwe secten, ende gedrochten, die hy onder deselue opblasen, ende opmaken sal, als

Iesuiten

Iesuiten, *Capucijnen*, ende meer haers gelijcke: Niet vergetende die vander wereltlicke macht, welcke hem by te staen, niet en faelgeren, so vele van hen, als hy (met het inschencken des Drincbekers syner triumpherende, ende van hem hooch verheuen Vrouwe) heeft droncken connen maken. Maer dewijle hy (God heb eewigen lof, ende danc, die zijn macht bindet, stuert ende weert) met synen Pausdom ende wterlicke gewalt, in desen quartieren nv so veel niet meer wtrichten en can: ouermits vast een yegelic daer van een afgrijsen heeft: So is hy gedwongen eenen anderen wech in te gaen. Nochtans niet tot een ander meyninge, maar euen tot deselue, namelic, om den voortgang des Rijcx Christi te verhinderen. Daer toe vergadert hy dan alle Secten, ende Ketterien, diemen van outs her soude mogen bedencken, oft nieuwe connen dichten: Sy en mogen hem niet te schandelic, niet te leelic, niet te ongehoort zijn, als hyse alleen so wt stofferen, ende oppropcken can, datse met eenighen mom-aensicht, de Religie conterfeyten, met wterlicke gelaet, ende schijnbaerheyt weten te verlocken, oft ooc na den wterlicken gebaer hen tegen het Pausdom te verthoonen: Dese zijn hem al goede vrienden, met-hulperen, ende bequame instrumenten, tot verstooringe der warer religie ende der waerheyt. Door hen arbeyt hy der leere des Catechisme een cladde aen te cleuen, om die (so veel hy can) verdacht te maken, oft in cleynachtinge te brengen. Tegen sulcke logengeesten, tegensprekers, ende verleyders, des Satans werc-tuygen, moeten de eenvoudige (die licht gelcouen, ende met allerley wint van leere omgedreuen souden worden) inder waerheyt beuesticht worden, dwelck met eenen geschiet, als (der tegen-sprekers valsche aenclagen, ende ongegronde belastingen afgeleyt, ende omgestooten zijnde) waerschouwinge gedaen wort aen allen, op dat niemant door sulcke hem van Christo ende van zijn salicheyt late misleyden. Om dan (mijn Heeren) der vromen Predicanten yeuer, ende wensche voort te helpen, ende eenichsins na te comen: ende om der toehoorders slappicheyt, ende nalaticheyt te beteren, ende de selue int goede te beuestigen: So hebbe ic my tot desen arbeyt laten bewegen, ende gedacht, dat tot beyden seer dienstelic soude zijn, de verclaringhe des Catechisme, in moederlicke sprake in druc wt te geuen. Ende hoewel mogelic eenige tselue souden willen misprijsen: So ist nochtans gedaen, om velen profijtelic te zijn: hope ooc mitsdien, dat alle goethertige tselue ten besten verstaen, ende ten goeden opnemen sullen. Dwerc selue stel ic ten oordeel der Kercke, ende aller verstandigen, die (na de liefde) cleyne gauen niet en sullen verachten: ende na den regel des geloofs, ende des H. Godlicken woorts, de richt-snoer trecken connen. Het principael werck, daer wt dit in dese Spraeck gebracht is, heeft gemaect *D. Hieremias Bastingius*, Doctor in de Theologie: tselue en behoeft van my niet gepresen te worden: Het is aen den dage, hy heeft dat ten oordeel der Kercken gestelt: dwerc sal selue synen meester prijsen: Hy is de eerste (mijns wetens) die den Text des Catechisme also met schrifturen te beuestigen, ende met verclaringe gemeyn, ende bekent te maken, sich onderwonden heeft: Dit werc is alreede in andere Landen, in haer sprake ouergeset. Maer ic heb te liever, ende te vryer, tot dese ouersettinge my laten vinden, ouermits *D. Hieremias* voornoemt (mijn lieue weerde mede-hulper in den dienst des Heeren zijnde) my de vryheyt gelaten heeft

heeft niet aen de woorden gebonden te zijn, maer zijn meyninge met breeder, ende meer woorden te verclaren: ooc ter gelegener plaetsen by te voegen, 'tgene tot breeder leeringe, wederlegginge, bestraffinge, vermaningen, etc. dienstelic was. Dit is mijn voornemen ende opsicht in desen arbeyt geweest: Maer nv moet ic (mijn Heeren) verhalen, waerom ic dien uwe E. E. toegeschreuen hebbe? d'Oorsaeck is, God heeft in desen Landen (uwer E. E. regeringe beuolen) voor eerst syne genade getoont, ende segen ghegeuen, tot weeringe der duysternissen des Pausdoms, ende der grousame tyrannie, ende ongerechticheyt des vyants: Ende zijn de inwoonders desseluen (onder uwe E. E. voorsichtige beleydinge, ende regeringe) genietende, niet alleen hare vryheden, priuilegien, ende gerechticheden: maer ooc (dwelc het principaelste is) de vryheyt harer conscientien, om onbehindert de ware religie, ende den suyueren Godsdienst te oeffenen, ende met godsalicheyt den Heere te dienen, tot syner eere ende tot haer selfs salicheyt. Welcke vryheyt met geen schatten der Werelt en is te vergelijcken: sy is een middel (van God gegeuen) om ons te brengen tot den onverganglicken goederen: welcke alleen goeden met recht genaemt connen worden, ende ons dan nader comen, als ons de aertsche goederen meest verlaten: ja zijn ons aldernaest, als wy (om God geheelic aen te hangen) alles wat in de werelt is versaken, ende bereyt zijn te verlaten. Nv houde ic my versekert, dat uwe E. E (als Regenten des Landes) dese sonderlinge weldaet Gods (niet door menschelicke wijsheyt, cloecheyt, oft macht vercregen, ende tot noch toe behouden) met dancbaerheyt erkent, ende Gode de eere daer van toeschrijuet. Dat ooc uwe E. E. voornemen is, na den wille Gods alle uwe vermogen daer toe te strecken, dat dese genade, weldaet Gods, ende Vryheden den Landen mogen blijuen, ende niet door onse ondancbaerheyt verschuddet, ofte van God door synen rechtueerdigen toorn ende oordeel, tot straffe der sonden ontogen en worden. Van sulcke uwe voornemen getuygen so veel uwer E. E. goede actien: daer af wy deffect so veel meer verwachten als God desen Landen meer rust ende vrede voor den wterlicken vyant geeft. Ende en is niet te twijffelen, God sal noch meer geuen, indien wy al tsamen (elc na zijn beroep, daerinne hy van God gestelt is) dese genade ende weldaden behoorlic erkennen, waernemen, ende recht gebruycken, ende een den anderen (met goede aenordeninge, onderwijsinge, ende voorgang) tot den Heere leyden ende verwecken. Om dwelc te geschieden, dat het van beter tot beter toenemen moge, wy tsamentlic schuldich zijn, God den Heere aen te roepen, dat hy uwe E. E. ende voort alle de ondersaten des Lants, daer toe verstercken, ende met synen H. Geest becrachtigen wille. Maer is wel billic, dat ic ooc (na mijnen vermogen) het cleyne pondeken, my van den Heere gegeuen, tot syner eere, ten be ten des Landes, ende tot onderrichtinge van velen inden wech der Godsalicheyt belegge: ende dat ic also uwe E. E. goede meyninge, mede eenichsins helpe beuorderen: in dien deel uwer regeringe, daer de Ouerheyt der Kercke de hant toereyct, de selue voestert, ende als een Amme haer de Borsten biet: Ende daer de Kercke, ende der seluen Besorgers, na haren Ampt (als Aaron by Mosen) hen voegen moeten, om de regeringe te seconderen inden beroep, dat hen God opgeleyt heeft: Op dat also, door onderlinge goede tsamen-

stemminge.

stemminge, ende hulplicke hantbiedinge van verscheyden arbeyders, na haer verscheyden beroepinge tgemeen werck (ja des Heeren werc) te beter moge voortgaen. Ende dat ist waeromme ic met mijnen arbeyt voor uwe E. E. verschijne: verhope, dat uwe E. E. die van my, als van eenen geringen dienaer, met gonstige geneychtheyt aennemen sullen: gelijc de selue uwe E. E. met ootmoedigen herte gepresenteert wert. My is wel leet, dat ic niet beters uwe E. E. voor te brengen en hebbe, maer nochtans voorsie ic, dat dit cleyne (door uwe E. E. sonderlinge gonste) der Kercke, ende den ghemeenen ingesetenen al eenich profijt sal mogen doen. Daer aen ic te min twijffel drage: Nadien de selue geweerdicht hebben (neuen de Heeren Staten der anderen gevnieerden Prouintien) het princepael werc, ende oock dese ouersettinge, met genaden te priuilegieren. So bidde ic dan uwe E. E. ootmoedelic, dese cleyne gaue gonstelic aen te nemen, op dat deselue onder uwe E. E. faueur, ende protectie wtgaende, ende niet alleen uwen, maer ooc den bena-buerden Prouincien gemeen werdende (als door uwe recommandatie aengenaem) meer profijts moge doen: so by den Herders, ende Schaepkens der Kercke Christi: als ooc by den genen, die tot noch toe (tsy door onverstant ende ombericht, oft door hartneckicheyt) hen van de openbare Predicatie des Godlicken woorts afgesondert, ende onthouden hebben: dat die te huys lesende, wat inden Kercken ouer al opentlic gepredict wort, ende de Leere, met den woorde Gods ouerlegt, recht beuindende, daer na, ende voortaen mede tot den openbaren gehoor comen ende haer wederspreken laten mogen. Dat ooc noch meer, de gene, die vande openbare Predicatie berooft zijn, ofte noch sitten onder de tyrannie des Pausdoms, tgene sy niet opentlic hebben mogen, ten minsten te huys lesen, ende door dlesen herdencken de soeticheyt der waerheyt, die sy eertijts gehoort hebben ende volgens daer na verlangen, om met de suyuere melc des Euangelij wederom gespijst te worden: Ofte mach hen dat noch niet gebeuren, oft en is daer noch geen apparentie toe, datse dan (hier mede gesterct) wt de Babylonische geuanckenisse, wt den Pausdom scheydende, tot dese vryheyt, ende tot het rijc Christi (in desen landen opgericht) getogen mogen worden. Dit hope ende vertrouwe ic (mijn Heeren) wel ouer een te comen, met het voornemen, daer toe uwe E. E. hare actien dirigeren, ende sal mitsdien door uwe E. E. gonste tselue te beter voortgaen, ende te wege gebracht mogen worden. Maer ten besluyte (mijn Heeren, Regeerders deser stede) addressere ic my mede aen uwe E. om besonderen oorsaken, die my aen uwe E. verbinden: want behaluen, dat uwe E. inde Prouincie van Hollant niet de geringste, maer ooc d'outste stat hebt te regeren, ende niet onder de leste, maer wel onder d'eerste altijt u hebt laten vinden, tot beuorderinge der gemeyne sake des Euangelij, ende des Lants (hoewel ic dat niet en behoeue te verhalen, als genoech bekent zijnde): So ist dat uwe E. in deser stat altijt met sonderlinge opsicht de sake des Euangeli, ende voortplantinge van dien waergenomen hebt, ende niet willen gedoogen (doent gepoocht werde) dat eenige andere Leere, als die, welcke inde gemeyne bekentenisse onser Kercken, ende inden Catechisme veruattet is (in deser stat, ende onder uwe gebieden) soude gele len worden: hope daerom, dat dese arbeyt

beyt (mede onder uwe E. naem wtgaende) velen een goet bericht sal geuen dat uwe E. ende die vander Kercken alhier wettige oorsaken gehat hebben, om vast te staen ende te houden by de suyuere reyne leere des Euangeli, eenformelic sonder eenich wancken met anderen gereformeerden Kercken: dat uwe exempel andere tot gelijcke vierichеyt ende voorsichticheyt verweckende, dese arbeyt ooc int gemeen des te aengenamer sal zijn: achte ooc, dat ic (die nv ouer de xiij Jaren in deser stat, door Gods genade den dienst betreden hebbe) niet voor by en mach sonder mijnen geringen arbeyt, als mijne besondere schuldige plicht, ende dienst, mede uwe E. ende uwer Borgerschap, als een mede-borger, toe te eygenen: Bidde uwe E. de selue willen dien met gonst ontfangen, ende (niet alleen als mede-litmaten der ghemeene regeringe, maer ooc als uwe E. mede besondere toecomende) in uwe beschuttinge ende recommandatie aennemen. Nu bidde ic God den Vader aller genaden, door Jesum Christum synen Soon: dat hy u (mijn Heeren) tsamentlic ende besondere in uwen hoochwichtigen beroep ende amt wille versterckeu, ende vercieren met nootwendige gauen synes Geests, wijsheyt, verstant, discretie, ende cloecmoedicheyt, om uwe gantsche Regeringe te richten, tot syner eere, verbreydinge syner Kercken ende welstant des Lants, daer hy uwe E. E. ouergeset heeft: biddende dat hy de selue regeringe met langduerige gesontheyt, ende godsalicheyt wille voorspoedich maken. In Dordrecht den xxiij. Meye, M. D. XCI. wesende (na de wederoprichtinge der waerheyt des Euangelij) het negenthienste jaer by na geeyndicht.

uwer E. E.
onderdanige goet-
willige Dienaer
Henric van Corput, Fredicant des
H. Euangelij tot Dordrecht.

DEN SEER LIEVEN BROEDEREN,

MYNE MEDE-DIENAREN, ENDE DEN OUDERLINGEN,

mitsgaders den anderen geloouigen der verstroyde ghereformeerde Kercke der Stadt Antwerpen: Item, allen den Dienaren Godlickes Woorts, die (inde Belgische, oft nederlantsche Prouincien, ende inder Paltz) het Euangelium des eewigen Soons Gods reyn vercondigen: De barmhertigheyt Gods onses Vaders, ende de genade onses Heeren Iesu Christi sy by u lieden altijt, door de gemeynschap des heyligen Geests vermenichfuldicht.

Dat de Catechisme, oft mondelicke onderrichtinge van ouden tijden in de Kercke Gods geweest is, ende waertoe die gedient heeft.

DE heylige voor-Vaders (daer inne volgende d'exempelen der eerster Kercken) hebben wel wijslic waergenomen, datse tot de wtlegginge der heylige Schrifture geuoecht hebben een corte somme der Christelicker Leere: Ende dat voornemelick, om deser twee oorsaken wille. Eerstelick, op dat de wtlandische, ende vremdelingen, wijt van hen geseten, daer wt souden mogen vernemen, of de Kercke, die hen (als Herders) vertrout waren, van hen in de rechte ware religie onderwesen werden, dan niet. Ten anderen, op dat sy daer mede ophelpen souden het omberichte Volc, ende de gene, die noch onlangs hen tot de Christelicke religie begeuen hadden, ten eynde de selue, wt de beginselen der leere, meer ende meer souden verstaen, ende van buyten connen leeren de gronden, ende hooftstucken der Christelicker Religie: waer door sy dan tamelic onderricht, ende geoeffent zijnde, des te bequamer souden werden tot het lesen der H. Schrifturen, om die (somen segt) met ongewasschen handen niet aen te tasten: maer door sulcke corte somme als met der hant, tot het rechte verstant der Schrifture geleyt, ende also onderwesen, ende beuesticht te werden, datse daer na, door allerley wint van leere, niet omgedreuen en souden werden.

Augustini boec van de Christelicke Leer.

Ic houdet buyten twijfel, dat de H. *Augustinum* dit oogenmarc heeft gehat, doen hy schreef de geleerde boecken van de Christelicke leere: ende besondere zijn hant-boecxken tot *Laurentium*: waer in hy cortelic veruattet heeft, alles wat men van den voorneemsten hooftpuncten der Christelicker religie schuldich is te geloouen; niet alleen om hem sekerder te maken int tgene, dat hy van te voren van hem geleert hadde: maer ooc om dieswille dat tselue boecxken anderen souden mogen dienen, ende wesen in de plaetse eens Catechisme, of mondelicke onderrichtinge, besonder nadien men niet en can mercken, dat te dier tijt eenich sulc boecxken, of Catechisme (daer in de Hooft-stucken Christelicker leer ghenoechsaem verclaert waren) met gemeen consent der kercken wtgegeuen, voor handen sy geweest.

Daerom

Recht hebben gedaen de leeraers onser tijt, datse den Catechisme inder Kercken weder opgerecht hebben.

Daerom ist dat de Leeraers Godlickes woorts tot onser tijt, int weder oprichten des veruallen Christendoms de selue maniere ooc wel nagevolcht hebben: te weten, als het God den almachtigen heeft belieft de duysternissen des Pausdoms te weeren, ende te doen verdwijnen, door de verschijninge des lichts des Euangeli, om also t'rijc zijnes Soons, als van nieuws op te richten, ende door Duytslant, Engelant, Vrancrijc, Schotlant ende onse Belgische Prouincien te verbreyden, so hebben sy tot den seluen eynde cortelic in schrift veruattet de princepael hooftstucken der leere der H. schrifture, geuende sulcken schriften den tittel eens Catechisme.

Welcke hoewel by elcke Natie in ordre verschilt: nochtans inde voorneemste hooftstucken ouereencomt.

Ende is over sulcx geschiet, dat elcke Natie vast haren eygenen Catechisme heeft, onderscheyden, ende verschillende inde ordre, ende maniere van handelinge, maer wel ouer een comende in de voorneemste puncten der leere, also dat de eene den anderen beter verclaert ende wtlegt, na de mate des geopenbaerden lichts, dwelc God meer ende meer heeft laten verschijnen, ende na de aenvechtinge, die d'een Kercke meer als d'ander, deen in desen, d'ander in sulcken, artijckel des geloofs, door de wedersprekers der waerheyt (instrumenten des Satans) heeft geleden. Want de aenvechtinge doet naerder op dwoort mercken, ende geeft oorsaeck, om wat noch duyster soude schijnen te zijn, tselue tot wechneminge alles misuerstants wt Gods woort naerder, ende claerder wt te drucken ende te bewijsen: in manieren dat sulc onderscheyt der Catechismen, aenwijst aen deen syde Godts oueruloeyende genade, int verschijnen zijns lichts, sich allenskens voorder verspreydende, gelijc de opgaende Sonne haer natuerlic licht ouer den Aertbodem meer ende meer int opclimmen verthoonet: Ende aen dander syde het Christelic debuoir, dwelc elcke Kercke gedaen heeft, om de gronden haers geloofs wt Godlicker schriftueren bekent te maken, ende opt suyuerste te verclaren. So hebben dan de Duytsche, Engelsche, Francoysche, Belgische, ende andere Kercken, haer besondere Hant-boecxkens, haer besondere Catechismen, oft formen, inhoudende de sommiere bekentenisse ende handelinghe der Hooft-puncten der Christelicker Leere.

De roomsche Kercke die eertijts den Catechisme wechgenomen ende in plaetse van dien, het Vormsel ingeuoert hadde, soude nv met haren valschen Catechisme geerne de waerheyt verduysteren

Mær gelijc dese maniere van Catechiseren, of mondelicke onderrichtinge van ouden tijden inde rechte Christelicke Kercke loflic gebruyct is geweest, ende was dienende tot voortplantinge ende behoudinge der warer leer, ende mitsdien de selue wederom tot onsen tijden met groot profijt (door Gods genade) in der kercken opgericht is, na de forme, die elcke Natie voor sich ten profijtelicsten geacht, aengenomen ende wtgegeuen heeft, heeft de Roomsche Kercke (die haerseluen tonrecht Catholijc noemt) met het niewe gespuys der *Iesuiten* (niet connende loochenen, dat de maniere van Catechiseren inde eerste Kercke geweest was, ende siende dat onse Kercken, met sonderlingen goeden voortgang des Euangeli, so loflicken gebruyc weder in geuoert hadden) de rechte kercke Christi int Catechiseren ooc willen na-apen, ende ouer sulx nv voor eenich weynige jaren onder hen in haren scholen, ende eenige hare kercken sulcke manieren begonnen, ende eenige Hant-boecxkens daer van laten wtgaen: mey-

meynende daer mede aen deen syde te verhinderen den voortgang des Euangeli, die sy benijden ende met quaden oogen aensien, ende aen dander syde, dat sy haren Antechrist voorstaen, ende zijn valsche ende Godloose leeringen der jonge jeucht onder hen te lichteliker inplanten souden: hopende mede op dier wijse met den seluen int opwassen veel profijts te doen, ende verwachtende datse namaels goede gonners des stoels van Roomen ende voorspraken desseluen sullen zijn. Maer is wel te mercken, wat een groot onrecht de roomsche Kercke der Christenheyt gedaen heeft, datse inde plaetse vant Catechiseren ende mondelicke onderrichtinge des jeucht, ingeuoert heeft alleen een stomme werc des Firmsels, of Vormsels (daer van een Sacrament makende) ende daer en tusschen de kinderen ende tvolc, sonder rechte kennisse Gods ende zijner waerheyt, sonder behoorlicke onderwijsinge, latende opwassen, om de selue also beter in onverstant, ende in hare dwalingen geuangen te houden: maer nv siende, dattet Volck eenen smaec van de religie heeft gecregen, ende geerne selfs soude weten (so alst behoort) hoe ende waer sy hare salicheyt souden soecken, so arbeyden sy onder den schijn van Catechismen (die sy in duytscher spraken nv wtgeuen) den luyden wijs te maken, als dat sy lust hebben, de selue int gelooue ende Godtsalicheyt te onderwijsen, maer haer voornemen is, om de selue euen-wel daer mede van de kennisse der Euangelischer waerheyt af te houden.

Onderscheyt tusschen der Papisten ende Euangelischen Catechismen.

Want dat onderscheyt isser tusschen hare, ende onse Catechismen: dat de hare aengericht zijn, om de menschelicke insettingen ende superstitien, die sy met hoopen ingeuoert hebben, also te garbelueren ende op te proncken, datse den mensche beter, als de H. Schrifture selue, ende de eenvoudige ware dienst Gods, aenstaen ende behagen mochten, dwelc emmer een groote Godloosheyt ende Kerc-roof is, dat sy noch (wetens ende willens) teghens Godts geopenbaerde woort also varen, ende spartelen willen. Maer ter contrarien zijn onser Kercken Catechismen tot geenen anderen eynde dienende, dan dat door neerstige oeffeninghe van sulcke corte *wttogen* der Schrifturen, ende sommiere ende formulieren (mits de selue den volcke int Sermoen voorlesende, ende verclarende) so wel de kinderen, ende niewelingen als volwassene, tot de fonteyne (daer van dese riuierkens ontspronghen zijn) ende tot het heylichdom selue, dat is, tot de H. Bybelsche Schrifture (vervattet in de boecken des ouden ende nieuwen Testaments) getrocken, ende geleyt souden werden, om daer by te blijuen: mits sy versekert zijn, dat de leere des gheloouens, ende der Godsalicheyt, die in onsen Kercken vercondicht wert, niet en bestaet in menschelicke wijsheyt, ende insettingen, na menschen goetduncken geuonden, maer datse gegront is, ende steunt op de onwanckelbare waerheyt Gods, op het fondament der Propheten ende Apostelen: daer wt sy dan ombedrogen altijt toenemen moghen inde wetenschap, ende kennisse van Goddelicke saken, so veel als hen ter salicheyt van noode is, ende scheppen stedes dat schoone, suyuere, ende clare water, wt de fonteyne selfs, om haren geestelicken dorst ten vollen daer mede te stillen, ende voort te lisschen.

Dat

Int Pausdom heeft men d'eenvoudige Volc van de geheymenissen godlicker Woorts geweert selfs tegen d'exempel der onder Vaders die sy roemen, maer niet navolgen.

Dat (segge ic) is in onsen Kercken het oogenmarc: datmen begeert eenen yegelicken, oude ende jonge, vande geheymenissen Gods, wt zijnen heylichdom voortgehaelt, openbaringhe ende kennisse te doen, so veel mogelic is: maer in den Pausdom hoortmen vanden voorstanders dese veruloecte, ende Kerc-roouersche redenen (hoewel daer op niet te achten, noch hen daer in geen geloof te geuen en is): dattet ombehoorlic is, dese geheymenissen den eenvoudigen volcxken te openbaren ende gemeyn te maken: is dat niet regelrecht tegen den wille Gods? die vanden minsten tot den meesten gekent wil werden: die beloeft heeft, datse alle van zijnen geest sullen werden geleert: ende claecht dat met den zijnen altijt veel arbeyts voorualt, als met den genen die te vroech van de melc afgespeent, ende vanden Borsten afgetogen zijn: die den cleynen wijsheyt geeft, ende beueelt dEuangelium den armen te prediken: die ooc door zijnen Geest prijset die te *Berreen*, om dieswille sy dagelicx ondersochten de schriften, of die also luyden, als hen Paulus ende Sylas vercondicht hadden. Maer indien sy desen aengaende de beuelen, ende getuygenissen der H. Schriftueren te cleyn achten, ende meynen euenwel met hare sinnelicheyt voort te willen, ende te mogen varen, dat sy het gemeyne volc willen van de kennisse der Schrifturen weeren: Waerom en sien sy niet op de exempelen der Vaders (die sy doch so hooch altijt roemen) om die na te volgen? *Hieronymus* en heeft hem niet te goet gekent om de Vroukens, zijne medegenooten inde leer te bekennen: *Chrysostomus*, ende *Augustinus*, hoe dickwils vermanen sy het gemeen volc, om sich inde Schrifture neerstich te oeffenen? Hoe dicwils houden sy aen, datse te huys willen herlesen ende nalesen tgene, dwelc sy inde kercke gehoort hadden? Waer wt blijct, dat die vanden *Pausdom* wel op de oude Vaderen haer roemen, maer de selue in geender manieren navolgen willen.

Act. 17. 11.

Maer in den Euangelischen, wert gearbeyt, datse alle jonge ende oude Gods woort mogen verstaen.

Ende ter contrarien, dat in onse Kercken recht gedaen wert, dat de Catechisme-leer daer toe gedreuen wert (na den exempel der eerster Kercken, ende der Vaders, Leeraers der Kercken) op dat de kinderen by namen daer door, tot den gelooue ende Godsalicheyt ingeleyt werden, ende op dat de andere, die nv alreede inde beginselen der H. Religie eenigen voortgang gedaen hebben, daer door meer toenemen, ende int doorbladen, ende neerstich ouerlesen der H. Schrifture (wt de welcke de Catechisme, als een corte somma te sämen geset is) geoeffende sinnen daer in mogen crijgen. Waer wt dan alle Godsalige gantsch voor gewis houden moeten, dat de kercke Gods, de mondelicke kinderlicke onderrichtinge, die met den Catechismen geschiet, niet en can ontbeeren, noch missen, ende daerom seer wijslic gedaen hebben de geleerde Mannen, (welcke Godt wt genaden in desen lesten tijden verwect heeft, om des Pausdoms ende des Antichrists tyrannie vanden fondament af te stooten, ende de rechte gesonde leere daer op te timmeren) datse het gebruyc der Catechismen, om t'volc daer door te onderwijsen, weder opgestelt, ende der Kercke Christi aengepresen hebben.

3. Wort noch

Hoe wel het rechte gebruyck des Catechisme noch tot meer andere goede

goede eynden dient, als wanneer yemant onder de gene, die Herders willen zijn, daer voor gehouden werden veel van henseluen in opgeblasentheyt houdende, der Kercken een nieuw Leer-stuc op soude willen dringen, gelijc dan sulcker eergierigen menschen aert is, wat nieuws te vinden, om henseluen eenen naem te maken, ende henseluen (niet Christo) scholieren te vergaderen ende eenen aenhang te maken, so en connen sy niet beter nagespoert ende geopenbaert werden, dan als sy na de leere des Catechisme beproeft ende ondersocht werden. Om welcker saken wille by ervarentheyt geuonden is, dat de ghene die henseluen in eenighe ketterie, of dwalende Leer schuldich weten, niets also en plegen te lasteren, te verkeeren, ende te haten, als de leere des Catechisme, die sy wenschen teenemael wt de Kercke wechgenomen te zijn: datse weygerende de Catechisme den volcke voor te stellen, ende in haer Sermoenen te verclaren, spottelic, lichtueerdelic ende onhebbelic daer van spreken, ende seggen dat het een menschenleere sy. Ende waerom dat? Anders nergens om, dan dat sy gheuoelen door de Catechisme leer op den toom gehouden, ende inde palen Godlickes woorts te blijuen gedwongen te werden, dat het hen niet toegelaten en wert breet ende wijt, buyten tselue woort te gaen weyden, ende voor haer schapen schadelicke weyde te soecken, maer dat de gestelde palen, wt ende na Godts Woort inden Catechisme gesteken, niet en connen van hen so lichtelick ouersprongen, of wtgebroken werden, of soot geschiet, dat hare valsheyt terstont openbaer ende bekent wert.

vorder profijt des Catechisme aen gewesen. om invoeringe niewer Leer te waren.

Siet onder inder Voorreden het 1. Deel.

Ende niet alleen sulcke eergierige menschen werden hier in betrapt, maer men beuint ooc, dat de openbare vyanden der Predicatie des Euangelij, geen ding so hittich aenvechten noch ergens tegen alle crachten haers verstants also te werc leggen, ende gebruycken, als om tgebruyc ende aensien des Catechisme wech te nemen, ende onder de voeten te treden, ofte om die veracht te maken. Ende in diense dat conden te wege brengen, souden alle Vry-geesten, Atheisten, of menschen sonder God, alle Swencfeldianer, ende ick en weet nyet wat monstren ende gedrochten (die alle arbeydende tot wechneminge der reyner leer, ende verminderinge der Godsalicheyt) wel meynen dat den Tuyn gebroken zijnde, sy nv eenen vryen ingang souden hebben, om inde kercke Godes te vallen, die te verwoesten, ende met hare valsche Leere, de plaetse in te nemen, dwelc sy niet en connen doen, so lange de waerheyt Godes seker, vast, bekent, ende onverruct blijft, so als de selue door de leere des Catechisme autentijc na Gods Woort, gehouden ende geproeft wert.

4. Ende den ketters in de Kercke geene open deure te laten.

Ende daerom, ende so veel te meer is d'amt der waren, ende rechten Dienaren Christi, met allen ernst daer ouer te liggen, ende niet toe te laten, dat door hare schult, versuymenisse, of nalatige traegheyt, den duyuel sulcke venster geopent, of toegang inde kercke Gods gestadet soude werden. Doen sy haer debuoir niet, sy sullen swaerlic van God, ende van Christo Jesu zijnen Soon gestraft werden, datse zijnen dienst, ende zijn Rijc niet beter waergenomen, hen den arbeyt, ende strijt daer voor

Daerom moeten de Predicanten des te neerstiger den Catechisme drijuen.

voor hebben laten verdrieten. Tis wel waer, Christus can sonder haer, ende haer hulpe tselue zijn Rijc, ongeschent ende geheel bewaren ende beschermen, maer wee hen daer en tusschen, indien sy versuymt sullen hebben Christo ende zijner Kercke de plicht te bewijsen, die hen beuolen was ende in haer macht stont, hadden sy willen de gauen (daer mede sy van God versien waren) int werck stellen.

Oorsaeck waer. m de Autheur desen arbeyt voorgenomen heeft.

Ende dat is (lieue weerde broeders inden Heere) alleen de oorsaec die my bewogen heeft, desen arbeyt (sulc, als hy is) ter hant te nemen, te weten den Catechisme, die in onsen, ende inden palzisschen Kercken, so veel Jaren herwaerts profijtelic gebruyct is, met mijner wtlegginge te verclaren, op dat ic also mijne goetherticheyt, die ic der kercke Christi toe drage, so veel my aengaet, hier mede bekent maken, ende andere met mijnen exempel, om van gelijcken te doen, aenprickelen ende verwecken soude: Ten lesten, opdat ic my soude voegen tot de gene, die voor my gegaen zijn, ende hare voetstappen navolgen: can icx niet doen met gelijcke treden, daer inne ic hen (wat de cloecheyt des verstants belangt) den voortreet toelaet, dat ic ten minsten met neersticheyt, ende goede geneychden wille (waer in ic niemanden begeere te wijcken, noch van yemanden verwonnen te worden, dwelc ick hier mede betuyge) hen so na by come, als ic emmer mach.

Ende waerom hy die den verstroyden Kercken toegeschreuen heeft.

Maer dat ic desen mijnen arbeyt, op uwen name hebbe wtgegeuen, daer af wil ic de oorsaken cortelic berichten. Ten eersten, als ic die inder stat Antwerpen, wesende te dier tijt, als de ooge der Belgischen Prouincien (daer ic doen was) begonnen, ende voor de ouergeuinge van dier schier voleyndet hadde: maer doort hastich onweder, ende tempeest veles ongelucx, dat ons ende der kercke aldaer ouer quam, ende by na als een water-vloet oueruiel, ende ouer decte, so en conde ic dien U. L. doen niet toeschrijuen, noch mede deelen: doch nv onser veel (wt dat onweder borgerlickes crijchs, ende wt de macht des vyants, door Gods genade, ontcomen zijnde) hier in Hollant, ende Zeeland, (als in een goede Hauen) te recht gecomen, ende aengelant zijn, gelijc andere van ons, aen anderen plaetsen, ooc een goede schuylplaetse voor het onweder geuonden hebben: so en heb ic nyet geacht behoorlic te zijn, dat ic tot dese eerstelingen mijnes arbeyts yemanden anders soecken, oft die yemanden anders toe-eygenen soude, dan alleen u lieden, by den welcken na de voorsichticheyt Gods, ic deerste fondamenten des wercx geleyt, ja tselue by na ten eynde gebracht hadde, alleen dat ick tselue werc noch wat neerstiger beurocht, ende gefatsonneert hebbe. Dan behaluen dese voor geroerde oorsaec, so zijnder noch meer andere, die my tot desen voornemen bewogen, ende geport hebben, als de goede gedachtenisse onser ouder vrientschap, der broederlicke eenicheyt, vredelicker by-leuinge, met gaders die gemeyne portie beyde des welstants, ende tegenheyts, die wy tsamen gehat hebben ende ouercomen zijn: soude die niet genoechsaem, ende billic verheyschen dese mijne gonst, ende plicht t'uwaert?

Daer

Daer toe hebbe ic geachtet, dat ic met dese mijne verclaringe niet alleen U. L. dienst soude doen, ende met u onse onderlinge plicht hier mede onderhouden, die gy nv met ons lieuer hebt gehadt, t'joc des Pausdoms van uwen halse te schudden, ende vry opentlic Christo te dienen, als dat gylieden met ydele hope des eerdischen ende verganckelicken gewins, u soudet hebben laten ophouden, ende willen verblijuen in een stat, daer de waerheyt Gods, ende zijns diensts wtgeworpen zijnde, anders niet als Afgoderie, superstitie, ende barbarische tyrannie de plaetse ingenomen hebben: maer is mijn vaste hope, ende toeversicht tot Godt, dat dese mijne arbeyt toegeschreuen zijnde den geloouigen der verstroyde Kercke van Antwerpen int gemeen, voornemelic mede dienstelic ende profijtelic sal zijn den wtvercorenen, die de Heere noch midden in Babylonien heeft, ende wesende zijn cleyne kudde, hem met vreesen ende beuen na zijn H. woort noch volstandelic aenhangen, ende niet gemeyns en willen hebben met der *Romanisten Broot-god*: dat die dese verclaringe gesien ende gelesen hebbende, weder indachtich sullen werden der voorgaende leere, ende hen gaen vermaken met de lieflicke weyde, daer mede sy van my ende mijnen medehulpers, Christi getrouwe Dienaers (doen wy noch by hen tegenwoordich waren) geuoet, ende haer zielen Christo toegeeygent zijn: tis (segge ic) sekerlic te hopen, dat sy doort lesen van desen (nadien sy vande mondelicke predicatie des Euangeli berooft zijn) int eenige fondament der salicheyt *Jesu Christo, onsen Middelaer ende Salichmaker, onsen oppersten Propheet, hoogen Priester, ende eenigen Coninc*, beuesticht sullen werden. Daerom begeere ic (seer lieue broeders) ja wil, dat dit mijn Hant boec, U. L. mitsgaders ooc hen, sy als een getuygenisse der eenicheyt des waren geloofs, ende der goeder oureen-cominge, die tusschen ons is geweest inde rechte trouwe leere der waerheyt, ende tot een eewich gedachtenisse, ende pant mijner liefde, ende goethertcheyt tuwaert.

Onder anderen, om daer mede in den geloone te stercken, die noch in Babylonien sitten vande mondelicke predicatie berooft.

So bidde ic u lieden, dat gy dese mijne cleyne gaue met sulcker herten wilt aen nemen, als ick u de selue met grooter gheneychtheyt toesende, ende eygene: dat gy tselue hebben ende om helsen wilt, als my seluen, die wel na den lichaem van U. L afwesende, maer na den geest als tegenwoordich ben, ter tijt toe, dattet Gode (die den stamme *Iuda*, ende *Beniamin*, na een *seuentichjarige Ballingschap* weder in haer *Vaderlant* gebracht heeft) belieuen sal sich ouer onser *bedructer Kercke* te erbarmen, ende so veel heerlicker *Huysgesinnen*, ja so veel *schaepkens* (die de Sone Gods met zijnen bloede heeft vercregen) van haer *Ballingschap* (al hoewel tselue niet so wijt en is, noch te deser tijt so langhe niet geduert en heeft: daer in sy hen oock willichlic, om *Christi*, ende der *waerheyt* wille begeuen hebben) weder te roepen, met haren ouergebleuen *Herderen*, ende door der seluen dienst, zijne wtvercorenen (dier sonder twijfel ooc noch veel onder het *Pausdom* selue zijn) wt den gewalt des *Satans, ende der duysternissen* achter na wtgetogen, ouer te setten int *Rijcke zijns lieuen Soons*: *Al waert* dat de *Werelt* dat ongeern sien,

Een goede wensche dat God de ballingschap weerende, de verstroyde Kercke weder vergaderen wille.

sien, de *Satan* daer ouer woeden, ende rasen, ende zijn alderliefste *Voesterkint*, *de Roomsche Antechrist* van boosheyt daer ouer bersten soude: So waer dat noch mijn wenschen, ende staet sulcx wel te hopen.

Doch getempert na den wille Gods ende met vermaninge tot volstandige Godsalicheyt.

Nochtans also dat wy ons zijnen wille gewillichlick ouer te geuen bereyt zijn: hy make het met ons soot hem belieft: indient hem niet behaecht ons weder te samen te brengen hier op Aerden, zijn wille geschiede: so vinden wy deen den anderen door zijne genade int Hemelsche Vaderlant, daer na wy tsamen ringen, ende indringen willen, na onse heylige beroepinghe, in eenicheyt des geloofs, ende in Godsaliger volstandicheyt, tot den eynde toe. So hebt gy dan (lieue, weerde ende beminde Broederen in den Heere) verstaen de oorsaec, waerom ick desen mijnen arbeyt ouer den Christelicken Catechisme, voor eersten op U L. Naem hebbe laten wtgaen.

Oorsaeck waerom den Predicanten in Nederlant ende inder Paltz desen arbeyt mede toegeschreuen is.

Maer ten anderen, moet ic nv U. L. mijnen seer lieuen Medehulperen in dwerck des Heeren (die gy inden Belgischen, of Nederlantschen Prouincien, ende inder Keurvorstelicken Paltz, met my den seluen Heere inden Euangelio dienet) verhalen de oorsake: waeromme ic ooc uwen Name in desen mijnen arbeyt gekent hebbe, ende geuoecht tot mijne mede-dienaers, ende verstroyde kercke der stadt Antwerpen? De oorsaec daer van is tweederley, een gemeyne, ende een besondere.

Een gemeyne van wegen de vriendelicheyt der wtgewekenen Predicanten.

De gemeyne (stel ic) ten aensien van my, ende van mijne Mede-dienaers binnen Antwerpen: so haest als wy (comende wt onse verstroyde Kercke in desen gevnieerden Belgischen Prouincien) voet aen lant geset hadden, so hebt gy ons, hoewel litmaten eener Kercke, die gescheurt was, al tsamen seer beleefdelic, vriendelic opgenomen, ende hebt gewilt, dat ic in deser kercke tot Dordrecht, daer ic nv ben, ende mijne andere Mede-dienaers in uwen Kercken, uwe mede-arbeyders ende hulpers souden zijn. Sulcx dat niemant van ons en is geweest, welcke niet alhier inden Belgischen gevnieerden Prouinciën, of inde keuruorstelicke Paltz (door Gods sonderlinge weldaet, ende uwe goethertige vrientschap tonswaert: daertoe mede helpende den goeden geneychden wille *der Ouerheden alomme*) een goede plaetse, ende ridderschap, om den Heere nv onder ende by u lieden inden Euangelio te dienen, vercregen en heeft. Daerom heb ic dan behoorlic geacht, dese cleyne gaue, als een schuldige plicht, tot bewijs onser dancbaerheyt, in aller gemeynen namen, U. L. mede toe te schrijuen, op dat uwe groote weldaet, niet aen de ondancbare eenichsins schijne gecomen te zijn.

Een besondere: Om van desen synen arbeyt recht te oordeelen; ende die tegen de byters te verantwoorden, in gerechticheyt.

De besondere (alleen my aengaende) oorsaec is, de gewoonte die van ouer lange oude tijden in gebruyc geweest is, als dat wie eenigen zijnen arbeyt aen den dach wil brengen, ghewoonlick pleecht te soecken eenen *Patroon* of *scherm-Heer*, onder wiens mantel ende beschuttinge hy moge schuylen, ende bewaert zijn, ende wiens authoriteyt moge strecken voor eenen schilt, om de feninige bytende tanden der nijdicheyt van hem te weeren. Dit oude loffelic gebruyc, ende gewoonte, en hebbe ic niet derren, noch mogen achter wegen laten, so ic niet en wilde van stouticheyt

heyt, ende onvoorsichticheyt met recht beschuldicht werden. Daerom dan soeckende ende denckende op eenige *scherm-Heeren* die my tegen de benijders ende byters mochten beschudden: Wien soude ic (eerweerdige Broeders) hebben mogen vinden, ende verkiesen, beter daer toe bequaem, dan *V. L?* Want de rijcdommen, macht, ende edelheyt van geslachte (so de gemeyne man daer van pleecht te oordeelen) en geuen eygentlic geen bequaemheyt tot beschermínge ende voorstant, die in desen gesocht wort: Maer van mannen van goeden oordeel, die van geleertheyt ende godsalicheyt wegen geroemt zijn (met alle welcke gauen, God de Heere dese Landen. ende den Paltz rijclic gesegent heeft) moet sulcx verwacht worden. Ende voorwaer ic achte u daer toe bequaem, mits uwe oordeel cloec, goet, ende scherp sinnich is, om van desen mijnen arbeyt recht te mogen oordeelen: Te meer nadien gy selue, alle Sondagen in uwen Kercken, daer in u God ghestelt heeft, de materie des Catechisme handelt. Van uwe geleertheyt getuygen oueruloedich vele uwe heerlicke Boecken, die gy aenden dage wtgegeuen hebt, ende waer door gylieden van uwer geleertheyt, der gesonder Leere, ende hoogen gauen by de gantsche Christenheyt also bekent zijt geworden, dat Gods Kercke u altijt lof, ende danc sal spreken, voor uwen arbeyt, die gy tot voorstant der reyner Leere hebt aengewent. Uwe godsalicheyt is openbaer, door de gesonde leere, ende heyligen wandel, die inden Kercken, uwer sorge beuolen, wt uwen monde eenpaerlic ende volstandichlic gehoort, ende aen u gesien wort, tot opbouwinge der seluen. Dwelc als ic alles by my seluen ouerslagen, ende bedacht hebbe, so liet ic my gantschelic voorstaen, datter ouer mynen arbeyt (daer mede ic gesocht hebbe Gods Kercke te dienen) geen billicker, noch bequamer richters, ende voorstanders geuonden souden mogen worden, als gylieden, tot wiens oordeel, ende verantwoordinge ic desen mijnen arbeyt ouergeuende ben.

Ooc omdat het een ghemeyn Catechisme der Palts ende der Nederlanden is.

Te meer, nadien de Catechisme, eerstelic van seer eruaren geleerden mannen tsamen gebracht, gemaekt ende beschreuen is, door beuel, ende hanthoudinge van den aller-doorluchtichsten Heere, *Frederick* de derde van dien name, Keur-vorst, Paltzgraue, tot vorderinge der Kercken ende Scholen onder syne Keur-vorstelicke genade beschuttinge behoorende, ende de selue van daer in onser moederlicke sprake, wt der hooch-duytscher ouergeset, inden Kercken der Belgisschen gevnieerden Prouincien aengenomen, ende in Kercken ende Scholen gepredict, ende geleert is: Ende hoewel deselue een corte tijt, door de ongeschicte ongetempertheyt der *Vbiquisten* wt de Kercken ende Scholen der *Keur-vorstelicke Paltz* onwettelic wtgemonstert was: Nadien nochtans de selue Catechisme nv weder, door Gods wonderlicke schickinge onder de autoriteyt, administratie, ende regeringe van den Doorluchtichsten Heere *Hertoch Iohan Casimir*, die in Godsalicheyt, ende stantuasticheyt zijns Vaders erfgenaem, ende navolger zijnde, met lust, ende vreuchden, alreede siet de vruchten der godsaligen opvoedinghe synes *Neuen*, des jongen Keur-vorsten *Frederícx* des vierden van dien name:

Welcke

Welcke (na synen ouderdom) synen hooch-vermaerden Groot-vader bouen genoemt, met yeuer der Godsalicheyt seer cloeckelic navolget, ja schier gelijc is: So hebbe ick geacht, dat ic schuldich was, dese mijne wtleginge ouer den Catechisme *V. L.* toe te schrijuen, ende onder uwen name wt te geuen, ende der Keurvorsteliken Paltz met eenen, van wegen der weldaet nv onlancx van niewen ontfangen, geluc te bieden, ende de vreucht (die ic daer wtgeschept hebbe) te verclaren gelijc ict daer voor houde, dat de godsalicheyt, de Christelicke liefde, uwe weerdicheyt, ende weldaet aen ons, tselue wel verheyschen.

Aenbiedinge om dese cleyne gaue met ionsten te ontfangen, ende te goede te houden.

So bidde ic *V. L.* dat gy dese cleyne *Boec-gaue* met gonstigen herte wilt ontfangen van my, die ic u in Christo lief hebbe, ende alle eerbiedinge begeere te bewijsen, ende met gantschen herte wensche, ende van God bidde, dat de liefde (door de *Letter-consten*, door *Godsalicheyt*, *belydenisse eenerley Religie*, ende door *eenerley bant des dienstes* te wege gebracht, ende aen allen canten vast gemaect) my eewichlic vast, ende onverbroken met u, ende onder ons moge blijuen. Ende dewijle een *dryvuldich snoer niet lichtelic ontwee en breect*, so Salomon inden Prediker getuycht, so laet doch ooc de liefde u hertelic beuolen zijn, ende wilt dese gaue ter eeren Gods mannelic voor de fenijnige beten ende blaffen der booser honden, achter-clappers, ende lasteraers bewaren, ende in uwe beschermínge aen nemen. Ende of ic schoon niet alles so ghyt begeeren moecht, ende ict wel wenschen soude, en hebbe connen maken ende leueren, so en sal *V. L.* aen uwe gonste daerom niet verminderen maer my tselue te goede houden na uwe recht sinnicheyt ende beleeftheyt, totdat den Heere belieuen sal beter te geuen. Nadien ghy doch u wel versekert moecht houden, dat ic den wille wel hebbe ghehadt, ende doch anders niet en begeere, dan der Kercke Gods, ende *V. L.* na mijnen cleynen vermogen, ende na den gauen, die my God ghegeuen heeft, trouwen ende willigen dienst te doen.

Eccl. 4.12.

Besluyt.

Ten besluyte *lieue weerde mede-hulpers*, *ende arbeyders* in den werc des Heeren, biddet den Heere voor my, gelijc ic van gantschen herten ende met grooter vierícheyt *V. L.* in mijnen gebeden syner genaden beuele: Ende hem bidde, dat hy den geest der wijsheyt, ende der voorsichticheyt dagelicx by u wille vermeerderen, ende uwen dienst vruchtbaer maken tot opbouwinge syner Kercke. Ende u *Broeders*, die *om syns naems wille lydet, ende willichlic u in Ballingschap begeuen hebt*, bidde ick: Dat hy u met den geeste der stercheyt tot gedult wille becrachtigen, tot dat gy de vrucht uwes geloofs vercregen hebbende, met hem in eeuwige vreucht, ende heerlicheyt triumpheren sult, Amen. In Dordrecht.

uwe E. ende V. L. goetwillige, ende gantsch geneychde
HIEREMIAS BASTINGIUS.

Voorreden op de verclaringe des

Catechisme Christelicker religie.

Inhout: In dese *Voorrede* op den *Catechisme* wort eerstelick aengewesen
1. waer her den naem van *Catechismus*, oft *Catechesis*, *Catechista*,
2. ende *Catechumenus* genomen sy, ende wat die beteeckent: Ten anderen het gebruyc des Catechisme inder eerster Kercken vanden eersten Vaderen aen: ende waeromme tgebruyc des seluen (in den Pausdom veruallen) nootwendich wederomme in de Kercke Gods
3. heeft moeten opgericht worden. Ten derden, het sonderlinghe profijt,
4. dat de Kercke Gods daer van ontfangt, ende genietet. Ten lesten een wederlegginge der calumnien, oft verkeeringen, daermede eenige quaetwillige arbeyden, dese maniere van leeringe (in den gereformeerden, ende Euangelischen Kercken ghebruyclick wesende) te belasten, ende in verachtinge te brengen.

DE Tittel, oft opschrift des Boecxkens (daer ouer onse verclaringe gaet) is *Catechisme*, of *Catechesis*, der Christelicker Religie, ende wijst aen de somme oft inhout van dien: want een yeghelick wie maer den tittel hoort, terstont daer wt verstaen mach, wat hy daerinne te verwachten heeft: Namelick een corte onderwijsinghe van de gantsche Christelicke Leer oft Religie, die mondelic den Volc pleecht voorgedragen te worden.

De tittel des boecx is Catechisme Christelicker religie.

Doch moet wel gemerct worden, dat tot goeden onderscheyt, dese wort genoemt: de *Catechisme Christelicker religie.* Want hoe-wel de menschen velerley *Religien* droomen ende dichten, ende na tgoeddunckeu hares herten een Leere smeden oft (van anderen gesmedet) aennemen, daer aen sy haer hert, ende conscientien binden, ende binden laten: So en hebben de Christgeloovighe gheenen bant, daer aen haer herte ende conscientien gebonden is, oft can zijn: als alleen die wettige, ende ware religie, die dit onderscheyt heeft, datse met de waerheydt Gods bestaet, ende daerinne gefondeert is, na den regel in synen H. woort voorgeschreuen: Ende daerom wort hier wel duydelick ten aenvanc geseyt *Christelicker Religie*, om wt te drucken ende te beteeckenen de rechte, ende deselue en tegen te setten alle *Religien* ende *superstitien der Heydenen*, der lasterlicken *Ioden*, der *Mahumetisten*, oft *Turcken*, der *Papisten*, *Wederdooperen*, ende aller anderen *Sectarissen*, hoedanich deselue mogen zijn, oft genoemt worden: De welcke alle

Tot onderscheyt van allen anderen, die den name mogen hebben, maer de ware religie niet en zijn.

alle hoewel sy schijnen een Religie te hebben, nochtans t'eenemael dwalen: so langhe sy de Christelicke Religie, die maer eenerley en is, gemissen.

Waer her dwoort *Catechisme* comt.

Den tittel dan is *Catechismus*, oft *Catechesis*, ende comt van het Griecxsche woort *Catecheo*, dwelc is, mondelic, oft met de leuendige stem leeren, ende onderwijsen, ende tselue woort wort inder Schrifture tot verscheyden plaetsen geuonden inden Griecxschen Text, Luc. 1. 4, Act. 18. 25, Ro. 2. 18, 1 Cor. 14. 19, ende Gal. 6. 6. Tgene in onser duytscher spraec inden voorsc. plaetsen ouergeset is, onderwijsen, ende leeren, tselue is vanden griecxschen woort *Catecheo* gecomen, beteeckenende als bouen geseyt is.

Ende wat het hier te seggen is.

Daeromme de *Catechisme* (so die in Kerckelicke saken gebruyct wort) wel beschreuen can worden te zijn, een verclaringe, ende onderwijsinge der beginselen des Christelicken geloofs, die den Volc met monde geschiet, ende tot onderscheyden tijden, ende ghelegentheyt, na nootturft van nieuwen verhaelt, ende voorder ingedruct wort.

Mede welcke *Catechiste*, ende *Catechumeni* plegen genoemt te worden.

Daer van dan ooc in der ouder Kercken *Catechistae* ghenoemt wierden de gene, welcke het ionge Volc, oft die hen nieuweling tot God bekeerden, ende sich tot de Kercke begeuen wilden, de eerste Hooft-stucken Christelicker Leere grondelicken onderwesen, ende hen die inplanteden. Ende volgens wierden ooc *Catechumeni* genoemt, de gene, die onder sulcker Leeraers onderwijsinge stonden, ende so verde noch niet toegenomen en hadden, datse tot t'gebruyc der Sacramenten toegelaten wierden. Dese *Catechumenos* noemt de H. *Cyprianus* toehoorende, ende de *Catechistas* Leeraers der *toehoorende*. *Tertullianus* noemtse *toehoorders*, ende *nieuwelinghen*. Maer *Augustinus* heetse *competentes*, welken lesten naem sy schijnen daer wt gecregen te hebben, datse de Leere der warer Religie geuattet hebbende tsamen met den anderen haers gelijcken begheerden, door den H. Doop der Christelicken Kercken inne verlijft, ende tot de gemeenschap des H. Auontmaels toegelaten te worden. Maer de naem der *toehoorders*, comt best ouer een met het griecxsche woort *Catechumeni*, dwelc daer her syne afcomste heeft, dat sulcke met leuendige stemme onderwesen werden vanden beginselen Christelicker religie, die in haren ooren daermede ingedruppet, ende ingedrucket werden, om door de ooren te beter int herte te comen. Want gelijc ooc een *Heydensche Schrijuer* wel seyt: de leuendige stemme beweecht meest. *Hieronimus:* De onderwijsinge, die met der stemme geschiet heeft (ic en weet niet) wat verborgene cracht: Ende daerom, ghelijckse crachtigher is, ende de leeringe dieper den verstande der toehoorders indrucket, also maectse, dat de toehoorders meer opmercken op tgene, dat met der stemme geleert wordt.

Plinius.

In Prologo geleato.

Het ghebruyc des Catechisme is geweest in de Apostolische Kercke.

Ende dat de nieuwelingen inde eerste Kercke, met sulcke beginselen der leere, ten Christendom opghequeect zijn, daer af is d'Apostel tot den Hebreen een voortreffelicke ghetuyge, also schrijuende tot syne Natie, ca. 6. 1. *Daerom de reden, die het beginsel heeft in Christo achterlatende, Laet ons na de volcomenheyt voort gaen:* seggende voort tot zijn selfs verclaringe: *Niet wederom leggende den gront des berouws van doodlicke wercken, ende des geloofs in God. Der leeringe der doopen, oplegginge der*

handen

handen, ende opstandinge der dooden, ende eeuwigen oordeels. Tgene wy *Cathechisme* noemen, heet d'Apostel: *De reden, die het beginsel heeft in Christo.* Ende is wel bewijslic, dat op sulcken corten Articulen ende onderricht, daer na geuolcht is een vollige verhandelinge der heyligen Schrifturen, met dagelicxe vermaningen, ende dat ten lester tselue al wederom verclaert is, om de geheymenissen der heylighen Leer (der Werelt ombekent) beter, ende naerder allencskens te verstaen, ende in te drucken: Gelijc de Catechisme daer toe gestelt is, ende inder Kercke gedreuen wort: Waer toe ooc dese verclaringe daar ouer dienet.

Maer dese maniere vande Religie mondelic ende met leuende stemme te leeren, can bewesen worden, haren oorsprong voorder te hebben, als wt de Apostolische Kercke, te weten, datse gecomen is vanden tijden der heyligen Patriarchen, ende van hen tot de nacomelingen gebracht. Ja by tijden der Patriarchen.

Ende dit en is niet geschiet, sonder wettige oorsaken. Want so veel de Patriarchen aengaet, die voor Mosen geweest zijn, deselue hebben noodich gehadt, ende gheacht mondeling haren Kinderen ouer te geuen (gelyc hen ooc beuolen was) tghene sy van God verstaen, ende door sonderlinge openbaringhen vernomen hadden: op dat ymmer niemant, door gebrec, dat tselue noch niet in Boecken veruattet en was, mochte daer op hem ontschuldighen, ende voor werpen, dat hy daer van onwetende ware. 1. Om wettige oorsaken. Te weten dat inden beginne geen boecken waren geschreuen.

Ten anderen, hoewel God daer na (door Mosen) syne leere in Schrift heeft doen stellen, die voorder door de Propheten, ende eyntelic door de Euangelische, ende Apostolische Schriften verclaert is: Nochtans ouermits de voorneemste puncten ende Hooftstucken der Leere, inden seluen Boecken Mosis, der Propheten, ende der Apostelen, breeder ende hier ende daer, nae dat het te passe comt, aengeroert ende verclaert worden: So is altijt profijtelic geacht de somme der gantscher Leer int corte te veruatten, op dat sy des te dicwilder ende lichtelicker by den toehoorders wederhalet, ende al op een maniere, ende na den selven voet ingedruct mochten worden. 2. Ende dat de Hooftstucken der Leer in den Bybel, hier, ende daer, niet alleszins by een en staen.

Tot bewijs van d'eerste dient, tghene God ghetuycht van Abraham, dat hy hem daerom syne wercken openbaert, op dat hy die synen Kinderen ende Huysgenooten na hem beuelen soude: *De Heere sprac* (seyt de Text, Gen. 18. 17.): *Hoe can ic Abraham verbergen, wat ic doe? Nademael hy een groot ende machtich Volc sal worden, ende alle Volcken op Aerden in hem gesegent sullen worden? Want ic weet hy sal het beuelen synen Kinderen, ende synen Huyse na hem, dat sy des Heeren wegen houden, ende doen, wat recht ende goet is: Op dat de Heere op Abraham late comen, wat hy hem toegeseyt heeft.* Tot bewijs van het tweede dient, dat God selue den Israeliten (doen hy synen wille, Wet, ende Leere al hadde doen beschrijuen) beuolen heeft, Deut. 6. 6. *Dese woorden die ic u heden gebiede, sult ghy ter herten nemen. Ende sult se uwen kinderen scherpen, ende daer van spreken, wanneer gy in uwen huyse sittet, oft op den wege gaet, wanneer ghy u nederlegget, ofte opstaet. Ende sult* 1. Bewijs vande twee voorseyde oorsaken.

se

se binden ten teecken op uwe hant, ende sullen u een dencteecken syn voor uwen oogen. Ende sultse op ws Huys posten schrijuen, ende aen de Poorten. Dwelc buyten twijfel te verstaen is, van den voorneemsten wtgelesen Hooftstucken der Leere: Dat God gewilt heeft, dat de Ouders die den Kinderen sommierlic, ende int corte indrucken, ende voorhouden souden, dewijle de jonckheyt noch alles niet vatten soude connen, ende niet mogelic en soude zijn, hen alles van stuc tot stuc ordentlic te vertellen.

De eenicheyt en de eenformicheyt der Leere wort door den Catechisme in der Kercke behouden.

De derde oorsaec deser mondelicke ende sommiere leeringe is, op dat daer door de reynicheyt, ende eenformicheyt der leere bewaert, ende als van hant tot hant ouergeleuert soude mogen worden: Daer doch de geschreuen, ende gedructe Boecken, daer toe so niet en helpen, wanneer daer niemant en is, die wettelic beroep heeft, ende zijn werc daer van maect, om de selue met leuendige stemme voor te dragen, ende te verclaren. Hier van is een leuendich exempel voorgeuallen, ten tijden Josie des Coninex in Juda, ende eenige tijden, die terstont daer naer geuolcht zijn: Want als de mondelicke onderrichtinghe onderlaten was (na de woorden des Wets) te doen, ja geheel naghelaten, so zijn mede onghe-

2 Re 22. (8. 11.)

acht gelaten ende verloren de heylige Boecken der Wet, ende is vergeten, ende wt Gods Kercke (so te seggen) gebannen de rechte wtlegginghe der heylige Schrifturen.

Welcke als hy na gelaten is alle dwalingen ende superstitien int Pausdom zijn ingecropen.

Ende so verde dit loffelic gebruyc der mondelicke Leere, die met leuende stemme geschiet (welcke wy *Catechisme* noemen) na den exempel der *Patriarchen*, der *Israelitischen*, ende *Apostolischer Kercke*, inde Kercke gebleuen zijnde, eenige hondert Jaren na der Apostelen tijden, voortaen altijt by den Christenen gebleuen, ende op de nacomelingen ghebracht ware: So en soude door de gantsche Werelt, Gods Kercke, met sulcke duysternissen der onwetentheyt, niet beuangen zijn geworden, het soude met de Christelicke ghemeente beter ghestaen hebben, als wy (dwelc te beclagen is) onder het Pausdom daermen nochtans den Christelicken naem voerde, gesien hebben. Want sy daer de maniere, vande Kinderen ende jonge Volc den Catechisme, ende Hooftstucken Christelicker Leer voor te draghen, ende in te beelden, naghelaten, ende inde plaetse van dien het stomme Apen-spel, het Vormsel (sonder Gods woort, dwelc sy te luey, ende te onwetende waren, om te leeren) ingheuoert hebbende: So heeft het Kint der verderffenisse, *de Roomsche Antechrist* stille gelegentheyt gehadt, om sonder yemants tegen-spreken, syne droomen, ende duysentderley superstitien inne te voeren, der Christelicker Kercke op te dringhen, ende met ghewalt, ende tyrannie ouer de Conscientien der menschen staende te houden.

Ende is daerom noodich geweest t gebruyc des Catechisme weder op te richten ende meest teelne voort meer-

Dewijle dan de twee leste oorsaken, noch euen ons aengaen, als de Israelitische, ende Apostolische Kercke: ja so veel meer, als wy nu, door den schaden des Pausdoms, wijser behooren gemaect te zijn: So veel ist noodiger geweest, het gebruyck des Catechisme inden gereformeerden Euangelischen Kercken wederom op te rechten. Ende deselue behoort

met

met aller neersticheyt vanden *Herderen* der Schaepkens Christi, in der Kercke Gods gedreuen te worden. De *Ouders* zijn schuldich hare kinderen daer toe te beleyden, ende met ernst te houden: Ende de *Kinderen* ende *jonge Volc* behooren haren lust daer in te scheppen, ende God te dancken voor syne ghenade, dat hy se nv soo vriendelic, ende lieffelic, oprechtelic, ende eenvoudelic wt synen woort laet onderrichten: Dat sy inder Werelt, als de gheleerde Doctoren van Louen, van Parijs, ende andere hooge Scholen des Pausdoms, ja datse nv sekerlic weten, waerinne haer salicheyt bestaet, ende hoese die vinden ende vercrijghen sullen: daer de selue Doctoren gantsch in twijffel staen, niet met allen daer van en weten: wesende haer allermeeste beswaren (soot gemeen spreecwoort onder hen getuycht) dat sy niet en weten, waer na desen leuen henen varen. stich waergenomen worden.

Dry dingen (plegen sy te seggen) *beswaren myn gemoet,*
Deerste, dat ic steruen moet:
Het tweede beswaert my noch veel meer,
Dat ic niet en weet wanneer:
Het derde beswaert my bouen al,
Dat ic niet en weet, waer ic varen sal.

O blinde leytsluyden, is dat niet een bedroefftheyt, dat het Christen Volck alsoo misleydet was worden, ende in twijffel syner salicheyt ghehouden, ja dat hen de salicheyt onthouden was? Daeromme seyde ick, dat de *Predicanten, oft Herders, Ouders, ende Kinderen, oft jonge Volck*, met neersticheyt Gods genade behooren waer te nemen, ende door dagelicxsche oeffeninge des Catechisme te verhoeden, dat onse nacomelingen, oft ooc wy, die nv leven (door Gods rechtueerdighe oordeel) niet weder en comen in dese tastelicke dwalingen, ende vertwijffelingen voor geroert.

I. Van wegen dbeuel Gods.

Ende tot dien eynde dient aengemerct, wat ons tot de leere des Catechisme behoort te beweghen. Eerstelic, want het beuel Gods bouen verhaelt, wt Deut. capit. 6. vers 6. ende dergelijcke plaetsen, een gemeyn beuel is, belastende alle menschen, niet alleen den Joden, maer oock ons Christenen: dat wy onse Kinderen sullen onderwijsen: Het gaet ons mede aen, dat hy seyt: *Leertse* (namelick dese woorden) *uwen Kinderen, dat ghy daer van spreect, wanneer ghy in uwen Huyse sit, oft op den wech gaet, wanneer ghy u nederleght, ende wanneer ghy opstaet: Ende schrijftse aen den Posten uwes Huys, ende aen uwe poorten, &c.* Deu. 11, 19. *Ende ghy Vaders* (seyt Paulus Eph. 6. 4.) *en verwect uwe Kinderen niet tot gramschap: Maer voetse op door de leere, ende vermaninge des Heeren.*

II. Van wegen dat onse kinderen so wel verdoruen zijn als de kinderen der Israeliten.

Ten anderen, onse Kinderen, die staen euen inde verdoruen aert, ende nature, ende zijn so wel in sonden ontfangen, ende geboren, als de Kinderen der Israeliten: So ist van noode, dat de verdoruene aert, ende natuer, onverstant ende ongelooue, met geschicte, ende goede onderwijsinge, veel aenhouden, ende scherpe vermaningen gebetert, ende wechgenomen werde, ende verstant, gelooue, godsalicheyt, vromicheyt, ende allerley deuchden inde plaetse van dien, geplantet, voorgehouden, ende ingebeeldet worden.

Ende

Ende daerom geleert ende gebogen moeten worden van ionckheyt op eer sy int quade verharden.

Ende dat van de jonckheyt, ende Kintsheydt aen, als het jonge spruytken gebogen can worden, ende de rugge int quaet niet verstijft, ende verhart en is. Tis quaet (somen seyt) oude Honden aen den bandt te brenghen, ofte ter jacht te ghewennen: Wanneer de Boom out is, so can hij niet gebogen worden. Ten is niet te segghen, noch oock wt te spreken: Hoe qualic het te doen sy, ende hoe selden dattet dan wel vallet, ende geluct, dat eener, die niet gewent en is tot God, zijn woort, ende vreese, om het heylige joc des Heeren te dragen, ende zijnen hals daer onder te buygen, maer gewoon is in woesticheyt, wulpsheyt, brootdronckenheyt, verachtinge Gods, zijns woorts, ende Sacramenten voort te gaen, somma, die inder werelt, ende na haer wijse op getogen ende in Godloosheyt de ploy geset heeft, ende daer in verweert is: dat die dan noch ten lesten op den rechten wech getogen tot Gods vreese ende Godsalicheyt gebracht soude connen werden.

Waerin de Christenen sonderlinghe neerstigheyt schuldich zijn, meer als ander menschen.

De Heydenen hebben al eenich debuoir gedaen, ende goede Wetten geschreuen vande optreckinghe der Kinderen, dewijle sy wel verstaen hebben, dat het inder joncheyt moet geschieden, salder wat goets wt worden: wat neerstigheyt behooren dan de Christelicke Ouders in desen deel te doen? Besondere als sy hooren dat *Christus* selue onweerdelic heeft genomen, datmen de kinderkens van hem weeren wilde, ende daer en tegen beuolen seggende, Mat. 19. 14. *Laet de kinderkens tot my comen, ende en weert hen niet.* Soudet dan niet een schandelic stuc zijn, so die onwetende, ende ombericht inde leere Christi, ende der Kercke geuonden souden werden, welcke nochtans Christus heeft beuolen tot hem te brengen? Salomon vermaent wel te recht, ende is aenmerckens weert, daer hy seyt, Pro. 22. 6. *Gelijc alsmen eenen Iongen gewennet, so en laet hy daer niet van af, wanneer hy out wert.* Wil daer mede te kennen geuen, dat eenen Jonghen, om een Godsalich, rechtueerdich, eerlic ende wettich leuen te voeren, inde joncheyt onderrichtet moet werden inden dingen, die Gods dienst aengaen, ende die tot borgelicken leuen onder den menschen, ende tot wtrichtinge van een yegelicx beroepinge behooren: ende dat beuonden sal worden, sulcke onderrichtinge op den ouderdom profijt by te brengen, dat de Jongman so hy geset is in zijn jeucht, dat hy hem daer na dragen sal in zijn ouderdom.

III. Van wegen der Wet der gerechticheyt.

Hier toe dient noch, dat de wet der gerechticheyt ons vermaent ende van ons heyscht, dat wy de Kinderen, die ons God gegeuen heeft, ende wy van hem ontfangen hebben, hem weder-geuen, ende als zijn eyghendom tot synen dienst eyghenen, ende opofferen moeten, *Heylicht my* (seyt God Exo. 13. 2.) *alle eerstgeborene, die allerley moeder breect in den kinderen Israels, beyde onder den menschen, ende den Vee, want sy zijn myne.* Met welcke ceremonie God de kinderen Israels niet alleen indachtich en maect, de weldaet die hy eertijts den Vaderen in Egypto hadde bewesen, ende wildese daermede beuestigen int geloue der toecomende verlossinge: maer hy wildese ooc vermanen hares amtes, ende der dancbaerheyt die sy, ende hare kinderen hem schuldich waren: dat sy t'costelicke dat sy hadden, behoor-

behoorden hem op te offeren, ende besonder den kinderen. Want al was het also, datse niet alle (maer alleen tgeslachte Aarons) tot den Priesteramt toegelaten werden, so mosten sy nochtans alle in de kennisse des waren Gods onderricht, ende opgetogen werden, op datse, tot welckerley beroepinge sy namaels geschict mochten werden, God daer inne dienen souden. Gelijc dan de Godsalige te dier tijt recht deser Wet Gods (int op-offeren harer eerst-geboren kinderen) met Godsalicheyt gehoorsaemden: also, al ist dat die wtterlicke ceremonie (als oock alle andere) in Christo af, ende te niet gedaen is, so blijft nochtans Gods wille, dat wy de kinderen (wt ons geboren) God opofferen sullen, diese ons gegeuen heeft. Daer toe vermaende de Israheliten de Wet der eerstgeboren: daer toe vermaent ons noch de selue Wet, hoe wel buyten gebruyc zijnde, so gesegt is. Daerom spreect Dauid Psal. 127. 3. *Siet de kinderen zijn een gaue* (of erue) *des Heeren:* Op dat wy des geuers altijt gedachtich, hem toe-eygenen souden tgene hy ons gegeuen heeft: ende ons gegeuen zijnde, zijn behoort te blijuen, gelijc wy ooc, met allet gene dat wy hebben, hem toebehooren.

IIII. Hier toe mosten wy vermaent werden door dexempel der Heyligen.

Hier inne zijn vierich geweest, alle de genen, die oyt van wegen rechter Godsalicheyt, inder Schrifture gepresen zijn geworden. Hier toe verbant sich vrywillichlic aen God, *Anna Elkane Huysurou*, Samuelis Moeder, seggende, 1. Sam. 1. 11. *So gy uwer Maget eenen Sone geuet, so wil ick hem den Heere geuen zijn leefdage.* Sulcx hebben ooc neerstich *Maria ende Joseph* aen Christum bewesen. Want *sy hem na de Wet Mosis brachten te Hierusalem, op, dat sy hem stelden voor den Heere:* Ende als hy twaelf Jaer out geworden was, so hebben sy hem mede genomen *na de gewoonte des Feest-daechs.* Die hem in zijn teerder joncheyt mede genomen hebben, om by den dienst Gods te zijn, souden sy wat naghelaten hebben, dat tot onderrichtinge ter Godsalicheyt ende tot goede zeden dienen mochte? Maer hebben sy sulcke neersticheyt gedaen aen Christum, die niet in sonden ontfangen, noch geboren en was, maer gantsch reyn ende onbeulect was: Wat grooter neersticheyt behooren dan wy te doen, tot onderrichtinghe ende goede optreckinghe onser kinderen, die in sonden ontfanghen ende geboren, ende van natueren gantsch ende geheel verdoruen zijn? Leui 12. 6.

V. Ende verhoeden der zielen schade ende tverlies der salicheyt daer in de kinderen, door onse onachtsaemheyt comen mochten.

Ende so de Ouders, door de voorgaende redenen noch niet genoechsaem bewogen en zijn, datse dan doch gedencken aen den welstant ende salicheyt harer kinderen, welcke alle menschen waer te nemen schuldich zijn: de nature selfs daer toe leydende, door de liefde, die den Ouderen tot hare Kinderen ingeplantet is: ende tis gewis, dat de salicheyt der Kinderen daer aen gantschelic hangt, dat sy leeren, hoe, ende in wat manieren hen God genadich zijn wil, ende datse alleen dien volgende haer toevlucht tot hem nemen door Christum. Soo behoort dat der ouders eerste, meeste, ende leste arbeyt te zijn, dat de kinderen door rechte kennisse Gods, salich mogen werden: Maer hoe veel zijnder wel, die meer sorge dragen, voor de Lichamen der Kinderen, ende voor tgene tijtlic is, als

als voor de Ziele: daer nochtans by hare weerdicheyt het Lichaem, noch allet tijtlicke niet eens en is te vergelijcken, Ziel verloren, so ist al verloren. *Wat wort een mensche geholpen, of hy de geheele werelt wonne, ende zijn Ziele verliest?* Soo zijn dan die ouders wel sot, ende spannen de Peerden achter den Wagen inne, de welcke veel arbeyt, ende moeyte aengaen om hare Kinderen Gelt ende Goet: ende andere tijtlicke dingen, ende Eer achter te laten: Laten hen daerinne niet verdrieten, wat sy voor de Kinderen doen: ende daer en tusschen niet int minste becommert en zijn, of hare Kinderen hebben de rechte kennisse Gods, of se met hem door tgelooue verbonden zijn, of sy weten, waerinne hare salicheyt gelegen, ende welcke haer opperste goet sy: ja niet eens en dencken datse haerseluen mede in perijckel stellen, ende dat het swaer van haren handen geheyscht sal werden, datse hare kinderen (door hare onachtsaemheyt) laten verloren gaen.

Hier inne haer neerstieheyt doende, hebben sy te waechten op de belofte, den godsaligen gedaen.

Veel anders hebben sich bedacht Abraham, ende andere dergelijcke Vaders, welcke hoochster sorge geweest is, om te hebben kinderen in Gods kennisse ende vreese onderwesen. Want sy wisten, dat de *Godsalicheyt tot allen dingen profijtelic is, als die de belofte heeft des tegenwoordigen ende toecomenden leuens.* Welcke belofte den ouderen ooc niet faelgeren en sal, indien sy hare Godsalicheyt, int optrecken harer kinderen inde vreese des Heeren bewijsen.

VI. 1. Tim. 4. 8.

3. Alst dan met desen redenen ghenoech bewesen is, dat het gebruyc des Catechisme (nootwendich inde kercke Gods weder opgericht zijnde) by de Herders, ouders ende kinderen, neerstich behoort waergenomen te werden: waer toe een yegelic de voorgeroerde redenen hemseluen na zijn beroep sal weten toe te eygenen: So ist wel behoorlick, dat wy ouerleggen wat profijt in dit Hant-boecxken den Catechisme te vinden sy? Namelic dit, dat daerinne niet min cortelic als claerlic, ende grondelick geleert wert, wat den mensche tot zijnsselfs ende tot Gods ware kennisse van noode is, waer inne onse salicheyt ende troost, beyde in leuen ende in steruen gelegen is. Daeromme dit Hant-boecxken, wel met recht, ende waerachtelick, als een cleyn Bybelken ghenoemt soude mogen werden, wesende een cort begrijp van tgene ons inde H. Bybel te geloouen, ende te doen beuolen, ende voorgeschreuen wert.

t'Profijt des Catechismo is daerinne, dat hy leert den eenigen troost in leuen ende in steruen.

Tselue sullen wy beter mercken, als wy, cortelic ouerslaen, de dry Hooftpuncten, die daer in geleert ende onderwesen werden.

Leydende in dry Hooftpuncten.

I. Want voor eersten, om ons te brengen tot kennisse der sonden, ende der elendicheyt, soo stelt de Catechisme voor de somme der wet der Zeden, ende haer gebruyc dwelc is den menschen van zijne sonden, ende schult, daer mede hy Gode verplicht is, ende volgens van zijne elendicheyt te ouertuygen: op dat hy daer door hem oprechtelic voor God verootmoedige, ende ernstlic by hem seluen ouerlegge, hoe hy van zijne sonden ende straffen der seluen, vanden eewigen toorn Gods, ende vande vermaledijdinge moge verlost werden.

Tot kennisse der sonde ende der elendicheyt.

Ten anderen, om te leeren, dat gene, die aen Christum den Middelaer geloouen,

geloouen, door hem, van hare elendicheyt verlost zijn, so werden inden Catechisme verclaert, de articulen des Christelicken geloofs: dat God eenich int wesen, dryvuldich in persoonen is, de Vader (die Hemel ende Aerde geschapen heeft) ende Christus zijn eengeboren Sone (wiens Persoon ende Amten daer inne beschreuen werden) ende de H. Geest, met wiens gauen God zijn Kercke verrijct: daer wert in verhandelt, wat daer sy de rechtveerdichmakinge des geloofs, de leere der Sacramenten, vanden sleutelen des Hemelrijcx, ende hoe die gebruyct behooren te werden.

II. Der verlossinge door Christum.

Ten derden, wert inden Catechisme ontknoopt de leere van de dancbaerheyt, die de verlossede, God schuldich zijn, van ware bekeeringe, vande goede wercken: Ooc hoe nootwendich die zijn: daer toe verclaert werden de thien Gheboden, op dat wy (met gehoorsaemheyt tegen de selue) God danckbaer zijn, ende in goede wercken ons oeffenen, altijt voortgaende tot dat wy tot de volcomenheyt geraken, welcke al ist dat wyse in desen leuen niet treffen en connen, dat nochtans onse onvolcomen dienst (dien wy oprechtelic doen) God behaecht, besondere wanneer wy (soeckende zijne eere) daer neuen daghelicx om der sonden vergeuinge ende om meerder stercheyt in ons swackheyt, ende om eyntelicke verlossinge vanden boosen God bidden: daer toe dan oock het Vaderonse verclaert is. Eyntelic, dese voorseyde dingen, ende meer leer-stucken worden in dit cleyn boecxken des Catechisme voorgestelt, ende verhaelt tot profijt der ghenen, die als *Catechumeni* oft toehoorders, na hare salicheyt hakende, te leeren begeeren.

III. Ende der dancbaerheyt, die een yegelic voor sijne verlossinge God schuldich is.

4. Daerom laet ic my duncken, dat se seer sottelic ende ombehoorlic doen, die de leere des Catechisme willen verwerpen, van wegen der slechticheyt, dattet een Kinder-leer genoemt wert, ende daerom alleen den kinderen aengaet, ende dattet niet en is de text der schrifturen selue, of van gelijcke weerdicheyt, als die behoort te zijn. Dese belastingen moeten wy cortelic afleggen, ende dan comen wy tot onsen voornemen, om den Catechisme te verclaren.

wederlegginge der calumnen ende verkeeringen, daermede de Catechisme belast wert.

Tis waer, de Catechisme wert een Kinder-leer genoemt, ende is ooc sulcke: also toegericht, datse de kinderen connen verstaen, ende daer inne van haerder joncheyt op behooren geoeffent te werden. Maer daerom en behoort dese leer niet veracht, noch mispresen te werden: niemant en behoort daer ouer te walgen, al ist datse vanden kinderen in der Kercken opgesegt wert: Oft te dencken, dat hy dese leer (nadien hy geen kint meer en is) niet en behoeue, oft tot aenhooringe der wtlegginge der seluer nyet verbonden en sy. Neen: maer veel meer behoort het also ouerslagen te werden: Nadien de kinderen sulcke leere verstaen connen, ende daer inne behooren geoeffent te werden, dat daerom emmer behoorlic is, dat de volwassene daer in onderrichtet zijn, ende neersticheyt doen, dat syse niet en vergeten, maer veel meer daer in toenemen.

De Catechisme en moet nyet veracht werden, om dattet een kinderleeris.

Want tis een leer, so wel der volwassenen, als der kinderen die nyet alleen inder kintheyt van noode is, maer dienet, ende moet by blijuen ten eynde des leuens: alleen dit onderscheyt isser, dat wanneer de geoeffende

Want die oock den volwassenen van noode is, tot den eynde haers levens.

oeffende sinnen comen, dat de kennisse ende verstant inder leere dan meerder ende cloecker wert: ende gelijc een mensche spijse ghebruyckende, na den lichaem grooter ende stercker wert, dat also door dese spijse der zielen, de selue in kennisse, gelooue ende Godsalicheyt gesterct werden. Ende dit is de aert der geestelicke spijse, buyten de lichamelicke: dat de lichamelicke, als sy tot genoechsaemheyt in genomen is, haer lieffelicheyt, ende den mensche zijnen lust ende appetijt met eten vergaet: Maer wie de kinder-leer Godlickes Woorts, wesende een spijs der Zielen, wel gesmaect ende in ghenomen heeft, dat de spijse onder de hant lieflicker wort, ende het genieten der spijse den lust ende appetijt niet en doet vergaen oft verminderen, maer vermeerderen: also dat sulcken menschen dese spijse nemmermeer t'ontijde aengedient en can werden, want alle haer vermakinge is daer inne: Daer van wy mogen lesen, Psal. 1. ende 19 ende 119. Tis een quaet teecken, wanneer de menschen walgen ouer de kinder-leer, ende dat sy so sat daer van zijn, eer sy de spijse recht gesmaect hebben. Och waren sy recht gheloouige, ende sochten sy de eere Godes, ende der opbouwinge zijner Kercken, ende hadden sy eenichsins eenen goeden voortgang in deser leer gedaen, so en souden sy de selue niet als een kinder-leer verachten, maer veel meer eenen yegelicken aen prijsen, als nv door tverstant der seluen werckende, hoe nootwendich de selue eenen yeghelicken Christen sy: Op dat die oock tot de selue kennisse, daer sy meynen inne te staen comen mochten.

[Wij zijn schuldich God te dancken, dat hy ons nv zijn woort tot onderrichtinge verjoncht heeft.

Daerom so sullen de geloouige sulcken verachters geen gehoor geuen, maer veel meer God dancken, diese tot dese tijt gespaert heeft, ende laten comen, inden welken (den dwanc der conscientien ende der Spaensche tyrannie geweert zijnde) nu vry toegelaten is, ende ons gelegentheyt gegeuen, de jonge jeucht in sulcke kinderlicke Vragen ende Antwoorden te oeffenen: ende de Leere en sal ons niet slecht, oft onachtelick zijn, maer daer tegen seer weert, ende aengenaem, ouermits wy gewaer werden, dat de tastelicke duysterheden des Pausdoms, door het geopenbaerde ende opgaende licht des Euangelij verdwijnende, nv wederom (so te seggen) de prophetie Joels vervult ende volgende de selue, onder ons wtgestort werden de gauen des H. Geests: *Ende het sal in de leste dagen geschieden* (seyt God) *ic sal wtstorten van mijnen Geest ouer alle vleesch, ende uwe Sonen ende Dochteren sullen propheteren, &c.* Joel. 2. 28. ende Act. 2. 17. Oorsaec hebben wij God te dancken, dat met dese kinder-leer, door Gods genade de kinderen so verstandich geworden zijn, dat sy in saken des geloouens ende der godsalicheyt, velen *Bisschoppen, Prelaten, ende Doctoren inden Pausdom*, met bescheydene antwoort souden mogen bejegenen ende de selue beschaemt maken. Laet dat een excellente kinder-leer sijn.

Dwels de volwassene (in haer jonckheyt verzuymt) een [illegible]

Ende sulcke voortgang, diemen nv in velen kinderen mercket, behoort den volwassenen (die door ouderdom meer verstant hebben) eenen moet te maken, dat zijt met grooten profijt sullen doen, indien sy hen willen vernederen voor God, als een kint, om van hem te leeren de Wijsheyt, die

die de Hemelsche Vader den *cleynen* openbaert, ende den *Wijsen ende verstandigen* (verstaet na den vleesch) verberget. Niemant en schame hem van God te leeren: besonder die dingen, sonder de welcke niemant can salich werden. Isset in tijdelicken saken waer, datmen spreect, tis geen schant niet te weten (want niemant wert met de Const geboren): Maer tis schant niet te willen leeren: So machmen ooc so met beter recht spreken in desen handel. Veel (nv volwassen) zijn versuymt inden Pausdom, door dien sy, kinderen zijnde, tgeluc ende gelegentheyt niet en hadden om te leeren, ende toe te nemen in kennisse der H. Schrifturen, die doen verborgen gehouden wiert, ende den menschen (berooft van de salichmakende kennisse, ende onderwijsinghe ten eewigen leuen) wierden ter-contrarien tot menschen insettingen, Afgoderie, ende supersticien (regel-recht tegen Gods woort strijdende) geleyt: die werden hen opgedrongen ende ingeplant: eenige zijn versuymt in haer joncheyt van haer ouders, nochtans beter wetende: Eenige hebben henseluen versuymt, haer ooren van de waerheyt keerende: Hoet sy, datse haer noch tot leeren begeuen: al en zijnse geen kinderen van Jaren, nochtans nadien sy int verstant, begrijp ende oordeel van Goddelicken saken min (eylacen) als kinderen beuonden werden te hebben, datse hen doch niet en schamen in Christi schole te leeren, dese beginselen Christelicker religie, op dat sy daer door tot meerder verstant moghen comen, ende tot der salicheyt. Anders so sy hen Christi ende zijns woorts schamen, so staet hen een swaer eynde voorhanden. Marc. 8. 38.

men, ende van God in syner schoolen te leeren.

Hier toe sullen sy te meer verwecket werden, indien sy bedencken de weerdicheyt haers naems, datse Christenen genoemt werden. Wat is leelicker, ende den heerlicken naem min betamende, dan een Christen genoemt te willen werden, ende daer en tusschen niet te weten wat de Doop, daer gy mede gedoopt zijt, verheyst? Wat profijt hebt gy wt den seluen Doop, ende wt den Auontmael (wesende de Sacramenten der Christenen) te verwachten? Niet te weten, wat leuen gy, als een Christen ende geloouich mensche behoort inne te gaen, ende te leyden? Is dat niet een ondrachelicke schande, ende sonde voor God? Ende wilt gy leeren? Ghy en sult nergens corter, noch claerder connen vernemen, dan in dit Hant-boecxken des Catechisme. Ja ic en soude my niet schamen te seggen, maar wil het betuygen ende wtspreken met eenen woort: So yemant meynt, dat hy met de leere des Catechisme niet te doen en heeft, ende de selue niet en behoeft, dat die even daer mede betuycht, dat hy geen Christen en is, ende met den Christendom niet te doen en wil hebben.

Wel bedenckende, dat sy hares naems onweerdich zijn souden, in dien zijt niet en doen.

Eenige andere, die den Catechisme geern wt de kercke hadden, seggen: De Catechisme en is niet de text der Schriftueren selue, daerom en moet hy met sulcke eerbiedinge niet ghehoort werden, als Gods woort: ja eenige comen voorder, ende seggen, dat hy daerom in Gods kercke niet en behoort gebruyct te werden. Maer ic wil sulcx eens vragen: of sy wel so vermeten ende onverschaemt sonden derren zijn, te seggen: dattet wt de gheheymenissen der H. Schrifturen niet genomen en is, ende met getuygenissen der

2. T'onrecht wort de Catechisme beschuldicht, als of hy Gods Woort niet en ware.

der seluen beuesticht, alles, wat inden Cathechisme verhaelt staet. So zijt bekennen, gelijck als zijt bekennen moeten, willen sy der waerheyt Gods niet tegen spreken, so is haer tegenworpinge genoech wederleyt. Doch loochenen zijt, noch euenwel. De sake selfs, ende de waerheyt sullense ouertuygen van haer onrecht. Ende daer toe dient dese onse verclaringe, om sulcken tegensprekers den mont te stoppen, ende de recht Christ-geloouige niet alleen in de gronden haers geloofs te beuestigen: Maer om de selue te wapenen met het sweert des Gheests, (Godes Woort) op dat sy tegen sulcken listigen vyanden haerder salicheyt, haer verweeren moghen, ende hen een goede Medicijne by der hant te setten, daer mede sy de feninige beten sulcker slanghen moghen heelen, ende daer van sich ombeschadicht houden.

Madien wt dese verclaringe sal blijcken dat hy gantsch ende geheel met Gods Woort over een comt.

Soo willen wy sulcke ombeschaemde weder-sprekers der waerheyt laten varen, die sulcke wtvluchten soecken om der waerheyt niet te moeten geloouen: die so luey zijn dat zijt niet en ondersoecken, of het Gods woort is, wat hier in geleert wert: Die also alle eerbiedinge Gods woort toe te dragen, vergeten hebben. V spreec ic aen, gy Christgeloouige, die gy God vreest, ende in eeren hout, die in zijn woort, ende waerheyt lust hebt, gy die uwe salicheyt van herten soect: leest vry ende ondersoecket: Het ist wel weert ende van noode: Op dat ghy ombedrogen zijt. Dat en is de meyninge niet, datmen u als de onwetende, met de neuse begeert te leyden (somen seyt): Oft dat ghy soudet moeten gheloouen, sonder ondersoecken (soomen in den Pausdom dede): geensins: Maer hoe ghyt beter, ende genauwer besiet, na vraecht ende ondersoect, hoet ons lieuer sal zijn. Want hier inne niet en wert gesocht yet anders dan Gods eere, ende u salicheyt, slaet die niet in den wint, besiet het vry genauwe, ondersoect ende proeft, het mach by den dach wel besien werden: Het can de Toetse, de Wage ende Richtsnoer Godlickes woorts wel lijden. Geen menschelicke insettingen, droomen noeh gedichten en werden u hier voorgehouden. Dit is waer, de ordeninge der Leerpuncten is also inden Catechisme geset ende tsamen gebracht, door Mannen, die in Gods Woort geleert, ende heerlick begaeft zijn geweest: ende sy hebben daer inne geuolcht den bequaemsten voet tot onderrichtinge der eenvoudigen: Maer de sake selue ende alle de leer-puncten hier inne veruattet, zijn alle beproeft, ende gerichtet na dat heylige, louter, onverualschte woort Godes. Ende daeromme en ist niet een menschen-leer, maer het is Gods Woort, na dien het gantsch ende geheel daer mede bewesen wert, ende ouer een comt, gelyc ghy inde beleydinge deser verclaringe (God biddende om wijsheyt, verstant ende onderscheyt ende Gods woort op uwen schoot nemende, ende na lesende) gewisselick beuinden sult.

Door geestelicke openbaringen moeten wij ons niet laten voeren van dwoort Gods.

De H. Geest heeft wel te voren willen comen, eenigher onsinnigen menschen verwaentheyt ende vermetentheyt, welcke (op dat sy hare gedichten, droomen ende goetduncken te sekerder, ende met meerder prael, pracht ende thoon, den armen, eenvoudigen, omberichten volc souden mogen in de hant steken, ende wijs maken) de Kinderlicke Leere, hier geuattet, met

met grooter opgeblasentheyt versmaden ende verwerpen, ende schijnen al wat geestelickers volmaecters ende beters aen te willen richten. Tegen de selue heeft ons de H. Geest gewapent, sprekende door den mont des Apostels Pauli, 1 Thes. 5. 19 *Bluscht den Geest niet wt, veracht de Prophetie niet.* Welcke spreucken seer wel dienen tot aenprijsinghe der openbare predicatie des H. Euangeli, die sulcke waengeesten geerne in verachtinge brengen souden, seggende, op dat het noch maer arme kinderen en zijn, ende letter-knechten, die hen int lesen des Godlickes woorts, en de des gehoors desseluen ophouden, ende aent woort Gods binden laten, ende houdent daer voor, dat niemant geestelic en can zijn, die van dwterlic woort noch veel hout, ja die tselue niet voor by gaet ende veracht, om den geest toe te luysteren: maer merct wel, d'Apostel settet beyde te samen, den *geest niet wt te blusschen*, ende de *prophetie niet te verachten:* willende te kennen geuen, dat de H. Geest, van dwoort niet afgescheyden en is, noch zijn leere buyten het woort niet ghesocht en behoort te werden. Gelijc dese ongeleerde in Godlicke saken, dese opgeblasen, verwaende, eygen-dunckende menschen doen, die dat H. Godlicke woort, ende de predicatie (na den beuel Christi geschiedende) verachten, onder den schijn dat sy soecken den Geest, ende niet de letter. Conden sy alle dwoort Christi wt den stal weeren, so mochten sy vrylic, als bytende Wolven, met de schaepkens Christi omspringen. Daer op leggen alle *Libertinen* ende vuyl gespuys aller secten toe. Maer d'Apostel seyt wel duytlic *en veracht de prophetie niet.* Ende siet voorder, 2. Thes. 2. (1. 13.) Gal. 1. (8. 9.) ende dergelijcke getuygenissen, met den welcken wy gheleert werden, geen ander leer, in geenderley wijse aen te nemen, die niet inden heyligen wtgedructen woorde Gods is. De H. Geest (door wiens openbaringe het H. Woort Gods geschreuen is) en spreect hemselven niet tegens, noch en openbaert niet, dat daer mede niet ouer een en comt: maer dat doet wel de Geest des Satans, die hem *verandert in een Engel des Lichts:* op dat hy met dien schijn bedriegen moge, 2. Cor. 11. 14.

mat. 28. 19.

Maer wy en hebben geen sorge bedrogen te werden, so lange wy ons houden aen dwoort, dwelc gepredict ende verclaert moet werden, gelijc inden Catechisme geschiet. Ende wy hebben een schoon exempel *des Moormans die een Camerling was, ende een machtige Candaces, der Coninginne van Ethiopien,* de welcke lesende inden Propheet Esaia, cap. 53. 7. tselue niet en verstont, segghende tot Phillippum, die hem vraechde, of hyt verstont, wat hy las: *Hoe soude ic connen, ten ware dat my yemant onderwese.* Ende bat daerom Phillippum, dat hy soude op zijnen wagen comen, ende by hem sitten. Met desen exempel werden wy geleert niet (als de droom-geesten) nieuwe openbaringen wt den Hemel te soecken ende te verwachten, maer ons te houden aen Gods woort, ende neerstigheyt te doen, om tselue te verstaen. God die de Schrifture heeft gegeuen, sal ons ooc inde kennisse vande selue, door de verlichtinghe zijns Geests brengen, op dat wy daer wt hem leeren kennen ende tot onser salicheyt comen.

Om dwelc beter te verstaen de Catechisme ende dese verclaringe dient.

Daerom dan ten besluyte, voorseker houdende dat de Catechisme, die hier

Besluyt.

hier voorgedraghen wert, na den regel Godlickes woorts is gericht (gelijc tselue terstont inde verclaringe ouer al sal werden bewesen) so moet ooc onsen Catechisme ende mondelicke onderrichtinge inde Kercke gehouden werden na dexempel der ouden Kercken, so bouen bewesen is. De Predicanten, Ouders, Kinderen, jonge Volc, ende een yegelic wie hy sy, moet hem daer op beulijtigen, niet alleen om de leere des Catechisme, ende de verclaringe van dien, neerstelic ende eerbiedelic aen te hooren, als Godes woort, maer daer by oock bestendich te blijuen tot den eynde toe, om salich te werden door Christum, die hier alleen geleert wert te zijn de gront, fondament, ende middel, daer door wy salich connen werden. Dat is de leere der Apostelen ende der Propheten, daer moet het by blijuen.

(*_*) (*_*)
(*_*)

Verclaringe des Catechismi der ghereformeerde Kercken in Nederlandt.

1. SONDACH.

Vrage 1. 2.

Inhout: *In de eerste deelinge wort gehandelt, van het hoochste goet des*
1. *menschen namelick, van desseluen eenighen troost in leuen, ende*
2. *in sterven, ende oock van den middelen, die van noode zijn, om den*
3. *seluen troost te vercrijgen.*

1. Vraghe.

I.

Welck is uwe eenighe troost beyde int leuen ende sterven?

Antwoorde.

Dat ick met Lijf ende Ziele, beyde int leuen ende steruen, niet mijn, maer mijns ghetrouwen salichmakers Iesu Christi eygen ben, die met zijnen dierbaren bloede voor alle mijne sonden volcomelick betaelt, ende my wt alle ghewelt des Duyuels verlost heeft: Ende also bewaert, dat sonder den wille mijns Hemelschen Vaders geen hayr van mijnen hoofde vallen can, ja oock dat my alle dinck tot mijner salicheyt dienen moet: Daerom hy my oock door zijnen heyligen Geest des eeuwigen leuens versekert, ende hem voortaen te leuen, van herten willich, ende bereyt maect.

Verclaringhe.

OVER lang is veel ondersocht, ende van menigen gedisputeert geweest, welc daer sy het eynde, wterste, oft leste, daer henen een mensche alle syne saken ende raetslaghen (om wel te leuen, ende recht te doen) richten soude moghen: Maer tselue en is noch niet genoechsaem tot ten waren ende onbedriegelicken gelucke, ten sy dat mede ondersocht werde, wat oogenmarc een Christen mensche hem voor oogen behoort te stellen, om van den wech tot de ware salicheyt niet af te dwalen: daeromme hier ten inganck des Catechismi ondersocht ende geuraecht wort vanden eenighen

1. Son. Vra. 1. eenighen troost, daer op een Christen mach steunen, beyde in zijn leuen ende in sterven. Want nadien de Werelt-wijsen onder den Heydenen hen seer becommert ende beneersticht hebben, om het eerste te ondersoecken, ende ooc heden ten dage veel arme menschen onwijselic haren troost soecken, de eene in de rijcdommen deser werelt, de ander in tijdelicke eere, de derde, in de wellusten deses leuens, ende so een yegelick schier ergens zijn jolijt, vruecht ende troost inne schept: Soo ist emmer meer als billick, dat de gene, die den name Christi dragen, so veel te begeerlicker ende vyeriger soecken, ende arbeyden te vinden het opperste goet, als sy lichtelicker daer toe geraken connen: even-verre sy goede vermaninghen hooren, ende de leere des Godlicken woorts bestendichlick volgen willen.

Nootwendicheyt der vrage vanden troost, ende waerom die voor aengestelt wirt Gen. 3. 19.

De nootwendicheyt deser Vrage, is by haerselven openbaer, want vander tijt af: dat tot den eersten mensche is gesproken geweest: *Ghy zijt aerde, ende sult tot aerde werden:* soo is de selve mensche met allen zijn nacomelingen, zijn gantsche leven tot moeyte, arbeyt, siecten, elent, ende alderley ongemack veroordeelt gheworden, ende eyntelick tot den doot, welcke alleen genoech ware, om hem verslagen te maken ende onder de voet te bringen: ic geswijge den worm der Conscientie, t'gevoelen der sonden, ende des toorn Godts teghen deselve, hoe soude dan een mensche (hier van levendich aen gegrepen) rust connen vinden, ende hem niet veel meer laten duncken, dat hy alreede der Hellen angst ghevoelet? Daerom hier niet sonder oorsaek ten eersten gehandelt wort, van den eenigen

I. troost des menschen teghen sulcke bangicheyt. Eensins, op dat den Leser (als in eener gheschilderde Tafel) opt cortste opentlick voor oogen soude staen, d'inhouden der gantscher Leere des Catechismi, ende het marck der Christelicker religie, gelijk die breeder in Godes woort vervattet is ende in desen Catechisme in seker vragen ende antwoorden cortelic voorghestelt wort, tot nut der genen, die te leeren lust hebben: Op dat een mensche van desen eenigen troost, tot Godts eere, ende syner salicheyt onderrichtet

II. werde. Ende andersins, op dat door den smaec, ende gevoelen deses goets, ende troost, seer eygentlic onderscheyden werde, niet alleen wat der menschen stant verschilt, van den stant der onvernuftigen Dieren: maer ooc verstaen, dat die menschen alleen gelucsalich zijn, welcke desen troosts gevattet hebben ende besitten, daer de andere, die deses troosts ontbeeren, niet alleen de beesten niet en overtreffen. maer in velen deelen ongeluckiger zijn als de selve: overmits sulcke menschen alle tijt (veel ongemacks, ende elends onderworpen) een ongerust ende becommert leven na sleypen, ende haer geens goeden eynd' en connen vertroosten, maer daer en tegen een quaet eynde te vreesen hebben: Dese kennisse van deses troosts alleen (daer door sy naer d'eeuwige leven haecken, ende tselve sekerlic verwachten) maect gene menschen gelucsalich voor dese, die daer van niet en weten.

Desen troost der gelouigen scheytse af niet alleen van den dieren, maer ooc van allen anderen menschen.

Pas. 49. 21. Eccl. 3. 19. 1.c or. 15. 19.

waer in des menschen troost bestae.

Nu de eenighe troost des menschen, beyde in leven ende sterven, wert daerin gestelt: dat hy verstae, ende vertrouwe, dat hy met Ziel ende met Lichaem, t'sy dat hy leeft, ofte sterft, niet zijns selfs, maer zijns

Heeren

Heeren ende Salichmakers Jesu Christi eygen sy, etc. Onder welk punct mede begrepen wert de gantsche ende geheele verborgentheyt der verlossinge, ende wat tot onsen volcomen troost beyde in leuen ende in sterven dienlic is. Dan ten eersten moet verclaert werden, wat het sy, niet zijns selfs, maer Christi eyghen zijn, want overmits (nae der Policie te spreken, ende in Borgerlicken handel) het eenen onweerdeerlicken schat geacht wort, vry ende zijns selfs te zijn: Daer en teghen dienstbaerheyt, ofte eens anders te zijn, voor een groot ongeluc ende elendt gehouden wort: So mocht het vremt schijnen, ende ongerijmt voor troost te rekenen, dat yemant niet zijns selfs, maer eens anders eygen is: maer moet wel verstaen werden, dat de woorden inder antwoort (*Dat ic niet myn eygen ben*) den geloovigen niet benemen zijn vryheyt, noch aen en wijsen eenighe dienstbaerheyt, of slavernie: maer veel meer prijsen ende roemen de alderwtnemenste vryheyt te zijn, wanneer een mensche aflaat zijns selfs te zijn, op dat hy Jesu Christi eygen sy. *1. Son. Vra. 1.*

wat het sy niet zijns selfs zijn.

Ende dese vrye ende geluckige stant onder het gebieden Christi en can niet beter verstaen werden, dan wanneer overlegt wort des menschen elendige, ende dienstbaerlicke standt, daer in hy was geraekt, doen hy zijn selfs wilde zijn: Te weten, dat hy also zijns selfs wiert, dat hy te gelijck gantsch ende geheel, met ziele ende met lichaem, is geworden een eygen slave des Duyvels. Welcke afuallige lichtveerdicheyt des menschen, Christus fijn ende aerdich met de gelijckenisse des verloren soons heeft afgebeelt. Luc. 15. 11 12. 13.

De ghetuyghenissen der Schrifture, die desen onsen eenigen troost bevestigen zijn openbaer, als namelick tot den Phil: *Christus is mijn gewin (beyde) in leven ende in sterven.* Ende op een ander plaetse: *Ist dat wy leven, so leven wy den Heere, ende ist dat wy sterven so sterven wy den Heere, het sy dan dat wy leven, het sy dat wy sterven, wy zijn des Heeren.* Phil. 1. 21. Ro. 14. 8. 1. Thes. 5. 10

So wort voortaen fijn ordentlic verclaert, waer mede wy Christi eygen geworden zijn, te weten, daer mede, dat hy voor alle onse sonden met synen dierbaren bloede volcomelic voldoende, ons van alle gewelt des duyvels heeft verlost: Want als de mensche door de sonde van God was veruremdet, ende geworden een kint des toorns, den eewigen doot ende vervloeckinge onderworpen, geen hope der salicheyt hebbende, noch eenige segen Gods verwachtende: Maer wesende een slave des duyvels, gevangen onder de tyrannie der sonden, ende om cort te seggen, tot den schriclicken verderf loopende, ende alreede daer inne verwerret ende vercnoopet was: Soo moeste Christus, als de voorbidder ende Middelaer tusschen beyde gaen, op hem nemen ende betalen de straffe, welcke allen sondaers (door Gods gerechtige oordeel) op den halse lach, hy moeste de sonden (die ons voor Godt hatelick maecten) met zijnen bloede versoenen, ende den oneyndelicken toorne Gods tegen de sonden stillen, om ons also van den sonde, Duyuel, ende doot te verlossen ende te beurijden. wy zijn Christi eygen, van wegen der verlossinge.

Dwelck alles door Christum tot onser versoeninge ende verlossinge, wtgericht te zijn, de heylighe Schriftuere ouer al seer heerlic getuyget

1.

1 Son. Vra. 1.

1. Pet. 1. 18. *Wetende, dat ghy niet met verganckelicke dingen, Siluer, oft Gout, verlost en zijt, wt uwe ydele wandelinge, die v van den ouderen ouergegeven was: Maer met den dierbaren bloede Christi, als eens onstraffelicken ende onbevlecten Lams.* Ende Paulus: *Ghy zijt dier gecocht..* Te weten, ten eersten, om de Ziele (de welcke d'beste deel des menschen is) te verlossen, heeft Christus een ware menschelicke Ziele aengenomen: Waer door geschiet, dat de geloovige, so haest sy wt den lichaem scheyden, tot den Heere vergadert worden, na de belofte den Moordenaer gedaen: *Heden sult ghy met my in den paradijse wesen.* Ten anderen het lichaem heeft Christus oock verlost, ende sal daeromme t' selve ten lesten dage onverderffelic opwecken, ende zijnen heerlicken Lichaem gelijckformich maken. Waer wt dan volcht, dat wy beyde in leven, ende in sterven, met Ziele ende met Lichaem des Heeren zijn. Deselve Paulus: *Inden welcken wy de versoeninge hebben door zijn bloet namelic, de vergevinge der sonden.* En Joannis: *Dat bloet Jesu Christi zijns Soons reynicht ons van alle sonde.*

1. Joa. 1. 7. Col. 1. 14. Lu. 23. 43. Joa. 6. 39. 40. II. Phi. 3. 21. 1 Pe. 4. 19.

Waeromme Christi bloet dierbaer genoemt wort.

Ende wort het bloet dierbaer genoemt, om dieswille Christus niet alleen een waerachtich ende onschuldich mensche is, maar oock warachtich Godt, die sijne Kercke vercregen heeft door zijn eygen bloet, gelijc hy daeromme genoemt wort de getrouwe Salichmaker.

Ac. 20. 28.

Voorder dat wij van alle ghewelt der Duyvels zijn verlost, wordt also bewesen wt Paulo: *De Duyvel hadde de macht des doots: de prickel des doots is de sonde: Ende de macht der sonden is de Wet: Maer God sy danc die ons de overwinninge ghegeuen heeft door Iesum Christum onsen Heere.* Tot den Heb. *Dewijle dan de kinderen vleeschs, ende bloets deelachtich zijn, so is hy oock desgelijcken der selven deelachtich geworden, om dat hy door den doot soude te niet maken den genen, die macht hadde des doots, te weten den Duyvel.* Ende Johannes: *De sone Gods is hiertoe verschenen, om dat hy de wercken des Duyvels verderven soude.* Onder deselve wercken zijn de voornaemste de sonden ende de doot, van den selven dan heeft ons Christus nu also verlost, datse ons niet meer verdoemen mogen, ende sal ons van den selven ten lesten volcomelick verlossen. Waeromme nadien de selve onze Heere ende Salichmaker warachtelick ons volkomelick verlost, ende tot zijn eygendom vercregen heeft, so ware onbehoorlick, ende een Kercroof, sich eenen anderen te geven, ende de eere der verlossinge toe te schrijven.

Ro. 5. 7. 8. Phi 2. 6. 1. cor. 15. 56. Joa. 12. 31. Heb. 2. 14. 1. Joa. 3. 8. Ro. 8, 1. Joa. 16. 11. Esa. 53. 3.

Wy zijn ooc Christi eygen. van wegen der bewaringe.

Maer dewijle het tot de versekerde salicheyt niet genoech en ware, eenmael door Christum bevrijdet te zijn, ten ware de selve ons gheduerich beschermde, ende bewaerde by de verworvene salicheydt, so wort in de antwoort toegheset dese tweede vertroostinge: Dat de selve ons voortaen also bewaret voor den Duyvel, onse teghenparthie, (welcken Petrus eenen *Briesschende Leeuwe* noemt etc. 1 Pet. 5 . 8.) ende voor de Werelt, dat sonder den wille onses Hemelschen vaders niet een hayr van onsen hoofde can vallen. Welcke woorden des Evangelij ons met sonderlinge vertroostinge voorcomen ende verstercken, tegen de cleynmoedicheydt onses vleesches, te weten, al ist also, dat de Godsalige van den Godtloosen in desen leven

mat. 10. 30. Luc. 12. 7.

dicwils

dicwils gequelt worden, dat nochtans God de Heere voor de selve sorge draecht, ende met sonderlinge vaderlicke voorsichticheydt midden in hare katijvicheyt op de syne trouwelic achtet. Daer van wy exempel hebben in den nacomelingen Abrahams, in Job, Joseph, David, ende den Apostelen. Gelijck by den Propheet Zac. beloeft wort, cap. 2 . 8. *Wie v aen tastet die tastet synen ooch-appel aen.* Ende inden Psalm 105 : 15. *tastet mijne Ghesalfde niet aen, ende doet mijnen Propheten geen leet.* De Sone Gods selve inden vleesch geopenbaert, heeft ons wel gewaerschout van onses vyants listen ende lagen, maer daer tegens van syne voorsorge ons versekert, seggende: *Symon, Symon, siet de Sathan heeft v begeert te siften als tarwe, maer ick hebbe voor v ghebeden, op dat uwe geloove niet af en late.* Item: *Mijn schapen en sal niemant wt mijn handen grijpen: De Vader diese my heeft gegeven, die is meerder dan alle, ende niemant en canse ut mijns Vaders handen grijpen. Ick ende de Vader zijn een.* Ende Pet. 1. ca. 5 : 7. *hy draecht sorge voor v lieden.* Ende Paulus 2. Tim. 1 : 12. *Ick weet wien ick gelooft hebbe, ende ben verseker t, dat hy is machtich dat ick by hem hebbe, te bewaren tot dien dage.*

1 Son. Vra. 1.

Gen. 15. 13. Exo. 2. 7. Job. 2. 6.

Luc. 22. 31.

Joa. 10. 27. 1. Reg. 14. 45. Act. 27. 34.

Deselve getuycht ooc dat ons alle dinghen ten besten moeten dienen, Rom. 8 : 28. *Wy weten, dat den ghenen, die God liefhebben alle dinc helpt tot goet.* Item: *Ic ben versekert, dat noch doot, noch leven, noch Engelen, noch Ouerheden, noch Machten, noch tegenwoordighe, noch toecomende dingen, noch hoochte, noch diepte, noch eenige andere creature ons sal connen scheyden van de liefde Godts, welcke is in Christo Jesu onsen Heere.* Het welcke niet alleen verstaen moet werden van den cruys, verdruckinge, ende andere teghenheyt, daer van wy wtwendich beschadicht werden: Maer ooc vanden sonden selve, als blijckt in Dauid, ende Petro, de welcke so wel van de goetheyt ende barmherticheyt Gods ouer haer, als van haer selfs broosheyt door haren val onderwesen zijn worden, namelic daerin, datse Godt daeromme niet verworpen en heeft, gelijc sy verdient hadden, ten eynde sy verootmoedicht zijnde, voortaen voorsichtiger souden zijn, ende de sonde mijden.

Den gheloouigen dienen alle dingen ten besten. Ro. 8. 28.

August. in folilo, cap. 28.

Psa. 119. 71.

Wt al den welcken (na dien wy dese weldaden vercrijgen ouermits wy niet ons selfs maer Jesu Christi eygen zijn) daer wt moet besloten worden, dat wy de gelucsalichste zijn, so wel in onsen steruen, als in onsen leven.

Maer op dat de Duyvel ons geloovigen desen troost niet en ontroove, ofte in eenich twijfel van dien brenge, so werden wy inde antwoort des Catechisme met godlicke schrift vermaent, dat de sekerheydt deses troosts ons met tween ghetuygenissen, d'een inwendich, ende dander wtwendich bevesticht wort.

Dese sekerheyt des troost heeft twee getuygenissen.

1. Het inwendige is tgetuygenisse des H. Geests, daer mede ons Christus versekert des eewigen levens, d'welc is d'oogemarck, daer henen, alle troost strecket, daer vaa spreect d'Apostel, Ro. 8 : 16. *De Geest selve getuycht mede met onsen Geest, dat wy zijn kinderen Gods, ende ist dat wy kinderen zijn, so zijn wy ooc Erfgenamen, namelic erfgenamen Gods, ende mede erfgenamen Christi.* Item: *Ghy zijt versegelt gheworden door den H. Geest*

I. Inwonendich.

Eph. 2. 13.

der

1. Son. Vra. 1. *der beloftenisse, de welcke is het pandt onser erve, dat wy inde verlossinge gantschelic gevrijt worden tot prijs zijnder heerlicheyt.*

II. Wtwendich. 2. Dat andere wtwendige, is tgetuygnisse onses leuens ende aller onser handelinghe, d'welck oock vanden selven geest voort comt, te weten, door syne werckinghe, ende cracht in ons, daer door wy die te vooren waren dienstknechten der sonden, ja des duyvels selve, wacker ghemaect, ende verwect werden, om dien goedertieren Heere, voortaen geerne, ende vrywillich Ro. 8. 14. te dienen, ende hen aen te roepen, daer van Paulus spreeckt: *dat het kinderen Gods zijn, die door den gheest Gods gheleyt werden.* Met welcken woorden, d'Apostel den ydelen roem ontnemet den geveynsden, die den Tijtel der kinderen t'onrecht gebruycken, ende maect den geloovigen eenen Gal. 4. 6. moet tot de vaste sekerheyt haerder salicheyt. Item. *God heeft wtgesonden den Gheest zijns Soons in uwen herten, die roepet Abba Vader*, Want het is een argument, of bewijsredene, genomen van de werckinge des geests in ons, namelic, dat de selue ons daer toe beweget ende vermaent, dat wy God derven noemen onsen Vader: waer wt seker is, dat wy zijn Gods kinderen. Wt dese twee getuygenissen can, ende moet worden genomen de sekerheyt deses onsen eenigen troosts, beyde in leven ende in sterven, de selve zijn ons ooc als eenen prickel, om neerstelic ende cloeckelic in onsen beroep voort te varen, ter tijt toe wy gecomen zijn tot het parc der salicheyt ons bereyt.

tGebruyc deser leere. Wt de voorseyde leere hebben wy veelderley, ende sonderlinge profijt, so tot sterckinge onses geloofs, als tot een yegelicx geloouigen onderwijsinge

I. De vruchten der vryheyt ons door Christum verworuen. inde Godsalicheyt dienende. Want ten eersten, nademael Christus voor onse sonden volcomelic genoech gedaen heeft, als voor bewesen is, so zijn wy daer door seker, dat alle onse sonden zijn vergeven, ende dat wy door t' geloove gerechtveerdicht, vrede hebben met God door Christum, ende alsoo warachtelick salich zijn, so wel int leven als int sterven: hebben ooc hier door sekere hope ende vertrouwen, dat God ooc voortaen (om Christi wille) ons alle goet sal laten toecomen.

II. Ro. 6. 12. Heb. 2. 14. Ten anderen overmits deselve ons heeft verlost van alle gewelt des duyvels, so wert een yegelic onder ons vermanet, voor de sonde grouwel te hebben, ende die neerstichlic te mijden, op dat sy in onsen sterflicken lichaem niet en heersche, maer dat wy veel meer onse leven lang ons begeven sullen tot Ro. 8. 29. Heb. 2. 14. gherechticheyt, onnooselheyt ende suyuerheyt des leuens: daer beneven, nae dien de Satan te voren door den doot geheerschet heeft, tot onsen verderuen, ende Christus den selven doot voor ons ooc bevochten heeft, so mogen wy nv onbeureest den selven achten, wt oorsake, dat de eerste doot ons moet gedijen ter salicheyt, ende de ander, of tweede doot door de cracht Christi verslagen is, om den Godsaligen niet meer te mogen schaden.

III. Ten derden, aengemerct Christus ons byde verworuene salicheyt behoudet, ende deselve door synen geest in onsen herten versegelt, so werden wy vermaent onverschrocken, ende cloeckmoedich te wesen, seker zijnde, ofschoon Luc. 11. 25. 1. co. 15. 57. de Sathan onse wederpartie tquaetste voorneemt, dat wy nochtans (so lange wy so stercken ende wel-ghewapenden voorvechter hebben) overwinnen Con. Trid. sullen, door Jesum Christum onsen Heere. Ende behoeven gheen vreese te hebben

hebben voor den nietigen ende niet-treffende Donderslach der roomschen Paus. 1. Son. Vra. 1.
Valers, de welcke in den Concilie van Trenten godlooselick ende vermetelic vervloect hebben alle deghene, die haer met onghetwijffelde wetenschap des goeden willen Gods thaerwaert, ende met de sekerheyt haerder salicheydt verstercken, ende vertroosten, ende van dieswegen haer selven geluckich achten: maer tselve strect nerghens anders toe, dan om den mensche hier altijdt in geduerigen twijfel te houden, sulcx dat hy noch in leuen, noch in sterven hem seluen yet sekers van Gods gonste sonde mogen versekeren, ende also sonder eenigen vasten troost, ia zijner salicheyt gantsch onseker, soude moeten afsteruen. Cap. 6. 1. 9. contra inanem fiduciam & can. 13. de instif.

Ten lesten, mitsdien wy diens Heeren eygen zijn, worden wy vermaent, niet alleen geenen anderen (als die ons verlost heeft) te dienen, nae de leere des Apostels: *Ghy zijt dier gecocht, wordet gheen dienst-knechten der menschen:* Maar ook den broeders niet te oordeelen, of te verdoemen: *wie zijt ghy* (seyt de selue) *dat ghy eenes anderen huys-knecht oordeelt, hy staet oft valt zijnen Heere.* IIII. 1. Cor, 7. 23. Ro. 14. 4.

So dwalen dan de Wereltwijsen, ende gemissen den rechten wech tot den oppersten goet: Welcker sommige t'selue hebben gestelt inde wel-lusten, ende wel-leuen des vleesches: dwelck ware wt den mensche een beest maken. Sommige hebben de Rijckdommen ende Wereltgoederen, met eenen eerlicken gerucht ende lof (wt schijn der duecht onder de menschen vercregen) haer opperste goet geacht: d'welck ware, dat opperste goet des menschen (die na der sielen onsterffelick is, ende na den lichaem verwacht de opstandinghe des vleesch) sterffelick maken. Ende sommige hebben de deucht, ende eerlicke handelinge nae de selue, geacht het opperste goet te zijn: maer dat ware het oordeel des menscheliicken vernufts, het gebruyc, ende verlustinge des selfs tot des menschen God maken, ende stellen. Wederlegginge valscher Leere. *Epicurei. Peripatetici. Stoici.* *Aug. lib. 3 de ciuit Dei. cap. 8. & 9, lib. 4 contra Iulianum cap. 3. & ser. 13. de verbis Apost.*

2. Vrage. II.

Hoe veel stucken zijn v noodich te weten, op dat gy in desen troost salichlick leuen, ende sterven mocht?

Antwoorde.

Drye stucken. Ten eersten, hoe groot mijne sonden, ende elendicheydt sy: Ten anderen, hoe ick van alle mijne sonden, ende ellendicheyt verlost werde: Ten derden, hoe ick God voor sulcke verlossinge sal danckbaer zijn.

Verclaringe.

DE hoochste ende voorneemste welstant des menschen, is daer inne gelegen, dat hy levende ende stervende des saligen troosts deelachtich moge zijn, ende dien behouden: Maer dewijle hy van hem selven niet bequaem en is daer toe te geraken, soo moet hy geleert, ende onderwesen werden, hoe hy daer toe comen soude mogen. Ende daeromme wert volgens

1 Son. Vra. 2. volgens gevraecht: hoe veel dingen van noode zijn te weten, om tot desen eenighen troost, beyde in leven ende in sterven, te comen? De antwoort daer op stelt voor drye dingen, die hier toe profijtelick ende nootwendich zijn geleert te werden.

I. Waer toe de kennisse der sonden van nooden sy.

D'eerste is, de kennisse der groote sonden, ende der elendicheyt der menschen, onder welcke woorden verstaen wort, soo wel de Erfsonde, als de vruchten derselve, namelic alle dadelicke sonden, ende oock de werckinghe oft schaden door de selue ouer den mensche commende, als cranckheden, smerte, alle tegenheyt, de doot selfs, ende de eeuwige vloeck. Ende dese kennisse wordt voor aengeset, om dieswille, niemant remedie ofte Medecijne begeert, ten sy dat hem der cranckheyt smerte daer toe beweecht ende dringet: Want also plegen eerst die na Christum (den eenigen Medicijn, ende Verlosser) te verlanghen, hem te soecken ende te omhelsen, die hare crancheyt, ende geestelicke elendicheyt kennen ende
Esa. 55. 1. ghevoelen: Sulcke spreect God door den Propheet aen, ende noodicht se tot hem te comen: *Wel aen ghy alle die dorstich zijt, comt herwaerts ten water, ende ghy die geen gelt en hebt, compt herwaerts koopet ende etet, comt herwaerts ende coopet sonder gelt, ende om niet, beyde Wijn ende Melck.*
Mat. 3. 2. 7. 8. Op de selve maniere heeft syne Predicatie begonnen de voorlooper Christi Johannes de dooper: *betert v, want het Conincrijck der Hemelen is na by,* ende voort: *Ghy Adderen gebroetsel wie heeft v ghewaerschout, dat ghy soudet vlieden vanden toecomenden toorne? Draecht dan vrucht die der bekeringe*
Luc. 5. 31. Mat. 9. 12. *weerdich is.* Ende Christus selve: *Die ghesont zijn en behoeven geene Medecijnmeester, maer die cranck zijn: Ick en ben niet gecomen, om te roepen de rechtveerdige, maer de sondaers tot bekeeringe.* Deselue verwytet de Joden hare moetwillighe onwetenheyt, waer door sy, sonder hulpe oft medecijn
Joa. 9. 41. te soecken, in haren sonden bleven liggen: *Waert ghy blint (seyt hy) so en soudet gy doch geen sonde hebben: Maer nu ghy segt: wy sien: blijft uwe sonde.*

II. Wat ronme de kennisse der verlossinge voor het ij. gestelt wort, ende van noode is.

Het tweede, dwelck van noode is te weten: Hoe dat wy van alle sonden ende elendicheyt verlost worden, namelick, hier in desen leven van de schuldt der sonden, ende Heerschappije der selven over ons: maer ten lesten also, dat (geen schult, noch sonde, noch elendicheyt meer aen ons ouerblijvende) wy reyn ende oprecht sonder eenige smette ende smerte alsdan sullen zijn. Want als wy de sonde, ende de elende daaruit spruytende, hebben leeren kennen, so is het naeste, dat wy onderwesen werden, hoe wy daer af verlost mogen worden. Welcke maniere van leere Christus selve ghevolcht, ende voor gheschreven heeft, namelick, wanneer hy (op de vercondinge van sonde ende elendicheyt terstont by-ghevoecht heeft de
Jo. 3. 16. soete beloftenissen der genaden, als: *Also lief heeft God de werelt gehadt, dat hy synen eenich geboren Sone heeft ghegeven, op dat een yegelic, die in hem ghelooft, niet verderue, maer het eewige leven hebbe.* Item: *Comt tot my alle, die vermoeyt ende beladen zijt, ende ic sal u verquicken.* Item:
mat. 11. 28. mat. 18. 11. Jo. 11. 25 ende. 17. 1. *Des menschen Sone is gecomen om salich te maken dat verloren was.* Item: *Ic ben de opstandinge ende het leven, die in my gelooft die sal leven, al*

waer

waer hy ooc gestorven. Ende sekerlick en ist niet [minder] noodigh de maniere der verlossinghe, als de grootte der elendicheyt wel te weten. 1. Want te vergheefs ende sonder profijt souden de menschen door erkentenisse haerder elendicheyt verootmoedicht, ende nedergeslagen werden, wanneer hen niet te gelijc een wtcomste aengewesen, ende geleert werde, hoe sy daer van verlost connen werden: Ja soude de kennisse der elendicheyt nergens toe dienen, dan tot vertwijfelinge te brengen. 2. Daer na en ist niet genoech, datter een medicijne voor handen is, ende int werc gelegt can werden, ten sy dat tselve bekent sy, ende seker, dat sulcke medicijne seer goet ende bequaem tot der Siecten is. 3. Ten lesten verwect tselve, namelick, de kennisse der goeder medicijne, eenen sonderlingen lust ende begeerte na de selve, also datmen liever alles anders, dan de selve, ontbeeren soude willen, gelijck de H. Paulus van hem selven ghetuycht, seggende: *Ia ooc achte ick alle dinghen schade te zijn, om de weerdicheyt der kennisse Christi Iesu mijns Heeren, om wiens wil ic alle dingen voor schade gerekent hebbe, ende achte dat het drec sy, op dat ic Christum winne.* *1 Son. Vra. 2.* II. III. Phil. 3. 8.

Het 3. punct Christelicker leere, d'welc van noode is te weten, handelt van de dancbaerheyt, de welcke (als mede de twee voors.) Christus wtdruckt met dien schoonen spreuck, daerinne hy in drye deelen vervattet de gantsche leere der Kercke, welcke sy van den H. Geest ontfangen soude. Te weten, dat de H. Geest de Werelt sal straffen van sonde, van gherechticheyt, ende van oordeel, dat is, de Gheest sal aenwijsen, dat alle menschen van naturen sondaers zijn, ende daeromme den eeuwighen doot onderworpen: Ten anderen, dat God ons in synen sone aenbiedet de gerechticheyt, die alleen door het geloove can aenghenomen werden: Ten lesten, dat wy gerechtueerdicht zijnde in Christo, onze weerdicheydt waernemen moeten, ende voortaen geensins dienen den Duyuel, of ouerste deser werelt, welcke veroordeelt is, ende door Christum uit syner besittinge wtgeworpen. Ende d'Apostel in synen geheelen Sentbrief tot den Romeynen, voor eerst hebbende wtgelegt hoe de mensche in hem selven verdorven is, Cap. 1. 2. ende 3. Daer na waer door de selve verlosset is, Cap. 3. ende voortaen: Leert ten lesten int 12. Cap. ende volgens, hoedanich de verlossede haer leuen behooren aen te stellen: t'selue leert ooc also de antwoort des Catechismi, daer gesegt wort, ten derden noodich te zijn, te weten, wat dancbaerheyt wy God voor onse verlossinghe schuldich zijn. Want dat wort buyten alle twijffel gestelt, dat wy schuldich zijn danckbaer te zijn: Maer tselve waer niet genoech, so wy niet onderwesen werden, dat onse dancbaerheyt also moet int werc gestelt werden, dat se hem behage, die ons so barmhertelic op een sonderlinge maniere verlost heeft. Want so veel zijn weldaet aen ons grooter is, soo zijn wy oock des te meer in hem verbonden. So ist dan van noode, dat wy van desen deele ooc wel onderrichtet worden: Eensins, overmits wy van naturen al te laeuw, luy ende traeg zijn, inden dienst des Heeren, tensy wy dagelicx tot dancbaerheyt noor syne weldaden geprickelt ende gedreven werden tselve anders lichtelic nalaten souden, als wel blijct aen den thien Leprosen, van den welcken alleen

waeromme van noode is te weten wat dancbaerheyt wy God schuldich zijn voor de verlossinge. Ioa. 16. 8. Tit. 3. 5. Ro. 8. 12 etc 12. 1. I. Luc. 17. 18.

2. Son. Vra. 3. alleen een wedergekeert is, om Godt de eere voor syne ontfanghene reynicheyt toe te schrijuen: Ten anderen, is dese onderrichtinge van noode,

II. Esa. 1. 12 Mat. 15. 9 Esa. 29. 13 Eph. 5. 10. etc. Rom. 12. 2. op dat wanneer wy op andere maniere onse dancbaerheyt souden willen bewijsen, dant behoort, ons in desen deel niet voor gheworpen werde, t'ghene d'welc God eertijts den Joden, ende Christus den Phariseen verweten heeft: *wanneer ghy hier in comt voor my te verschijnen, wie heyscht sulx van uwen handen?* Item: *Te vergeefs eeren sy my, leerende voor leeringen, menschen geboden.* Waerom d'Apostel dien van Ephesien schrijuende, vermaentse, *te beproeuen wat den Heere behagelick sy*, ende d'Apostel Petrus stelt een heerlicke vermaninghe tot dancbaerheyt in synen eersten brief int 2. Cap. vers 9, ende volgens. Desgelijcken tot den Romeynen, Capit. 6. vers 12 ende Mat. 5. 16.

wederlegginge valscher Leer. Maer inden Pausdom zijn dese dry stucken ombehoorlic onderdrucket, ende den menschen onthouden, want se daer niet recht en zijn onderwesen, noch van hare elendicheyt, als hier na inde 8. vrage bewesen sal werden, noch ooc van de maniere haerder verlossinge, daer sy afgeweken zijn van den eenigen fondament ende grontsteen, noch ooc van de danckbaerheyt, daer sy geleert hebben menschen leeringen, die met den warachtighen Godsdienst geheel strijdende zijn.

Het eerste deel van des menschen Elendicheyt.

2. SONDACH.

Vrage. 3. 4. 5.

Inhout: *Hier wort gehandelt van des menschen elende, dat is voor eerst*
1. *vande sonde, ende waer wt die bekent wort: Daer na hoe groot onse*
2. *schult sy: Ende ten derden van onse onuermogen om de selue schult*
3. *te betalen.*

3. Vrage.

Waer wt kent ghy uwe elendicheyt.

I. ### *Antwoorde.*

Wt de wet Gods.

Verclaringe.

NU commen wy tot de veclaringhe des eersten deels der Christelicker Leere, van de elendicheydt des menschen, de welcke (so gesegt is) voor eersten van noode is te weten, om soo voortaen tot kennisse des eenigen troosts, ende der vruchten desseluen gebracht te werden. Nu dan op de voorgestelde vraghe (waer wt de elendicheyt gekent wort) wort hier recht gheleert, ende wel ten propooste geantwoort, namelic, dat de kennisse der elendicheyt

Wat elendicheyt sy.

elendicheyt compt wt de wet Gods. Want t'sy dat wy door d'woordt elendicheydt verstaen, de schult daermede wy beladen zijn, dat is de sonde, so wel de aen-eruende, als de dadelicke sonden: Of dat wy daer door meynen de straffen, die wy met den sonden verdient hebben, als daer zijn alle tegenheden, lijden ende pijn, oock de eerste ende tweede doot, die alle vruchten ende soldije der sonden zijn: So werden die allebeyde, de sonden, ende de straffen der selven (die onder d'woort elendicheyt veruatet zijn, ende verstaen worden) ons claerlic in der Wet Gods, als in eenen Spieghel, aen te schouwen voorgestelt. *2. Son. Vra. 3.*

Maer nae dien de Wet Gods meer deelen onder haer begrijpet, so staet hier neerstich te ondersoecken, ende te verclaren, welck der selven deelen wy hier door de Wet Godts eyghentlick moeten verstaen: De gantsche Schrifture des ouden ende nieuwen Testaments stelt ons voor dryederleye soorten van wetten, de welcke het gantsche volk, ende Kercke Gods verbonden waren met gehoorsaemheyt te onderhouden, namelic, de Wet der Ceremonien, de Wet der gerichten, ende de Wet der zeden: Ende dat wy dese plaetse van de voorneemste deser dryen, dat is van de Wet der zeden moeten verstaen, sal claer blijcken als wy het eynde van een yeghelicke Wet (daertoe sy van den Heere zijnen volcke ghegeven is) overmercken. Afdeelinge der Wet Godts.

Want soo veel aengaet de Wet der Ceremonien, die was als een afmalinge des innerlicken diensts, die men God schuldich is, met wterlicken figueren den wtwendigen sinnen voorgestelt, ende de selue, hoewel sy den Israeliten, Gods volck (behalven de oeffeninghe in de wterlicke bekentenisse der rechte Religie) als een Tucht-meester fijn afbeeldede de verdoemenisse, die alle menschen verdient hebben, ende mede de verlossinge die van den toekomende Messia, ofte Christo te verwachten was: heeft nochtans een eynde genomen, ende opgehouden, als de volheyt der tijt is gecomen, inde welc de Heere syne wijsheyt den menschen ten vollen openbaren, ende int werck stellen wilde de waerheyt, oft wesen der dingen, die te voren met sulcken figueren voorgebeeldet waren. I. Wet der Ceremonien.

Also heeft de Wet der gerichten, ooc een eynde genomen, doen de Jodische policie een eynde nam, overmits de selve dien volcke, als een borgelicke ordeninghe, was ghegheven, inhoudende sekere puncten der billickheyt ende gherechticheydt, daerdoor sy onschuldichlick ende gherustelick onder den anderen souden leven. II. De Wet der gerechten.

Maer de Wet (daer wt de mensche zijn elendicheyt, ende schult soude bekennen) die most een vaste, bestendige, ende eeuwige regel der gerechticheyt zijn, allen volcken voorgeschreven, ende op alle tijden passende: Dese ist, de welcke gemeenlick, om haerder wtnemenheyt wille, de Wet der zeden genoemt wort. Want hoe wel de Wet der gerichten, ende der Ceremonien, ten deel mede handelen van den zeden: Nochtans (blijvende tgene de zeden aenginck) mochtense verandert, ende afgestelt worden: Daer sonder dese Wet der zeden, de ware heylicheydt der zeden, ende de onveranderlicke Richt-snoer, om wel te leven, niet bestaen can: Want God de Heere alle tijt ghehoorsaemheyt der Wet, dat is, de liefde Gods, ende des naesten vereyscht. III. De Wet der zeden.

Daerom

2. Son. Vra. 3.

Daerom alsmen segt, dat wt de Wet comt kennisse der sonden, ende der cracht der selven, dat is, wat werckingen oft schade daer wt voortcomen, so moet dat gantschelic ende eyghentlick van de Wet der zeden verstaen worden, welcke alsoo can beschreven worden: Namelick, dat de Wet der zeden is, de eeuwige ende ombeweechlicke wijsheyt, ende regel der gherechticheydt in Godt, door Godts stemme verclaert ende voorgestelt, op dat wy weten souden wat Godt sy, ende hoedanich: Verbindende alle redelicke Creatueren, ende verheysschende, dat sy Gode gelijck zijn, ende verdoemende ende verdervende alle de ghene, die God niet gelijc en zijn, ten sy daer vergevinge ende versoeninge geschiede om Christi des Middelaers wille.

Beschrijuinge van de selue.

Dit gebruyc, ende eynde der Wet, namelic datse dient om de sonden aen te wijsen, gheeft d'Apostel aen velen plaetsen te kennen: *Door de Wet, comt de bekenninge der sonden.* Item: *Sonder de Wet is de sonde doot*, dat is, wordt niet gevoelet: so wertse dan door de Wet gevoelet, ende levendich. Noch claerder, als hy segt: *Maer ic en hebbe de sonde niet gekent dan door de Wet, want ic en soude oock de begeerte niet gekent hebben, en hadde de Wet niet gheseyt: Ghij en sult niet begeeren.* Wt welcken getuygenissen warachtelic besloten wort, dat hier van de Wet der Zeden gesproken wert, want wy in de selve onse onreynicheyt claerlic aenschouwen (gelijc als een Spieghel ons daer, ende voor oogen stelt de vlecken onses aenghesichts, die wy anders niet sien connen) op dat wy onse onreynicheyt ende sonde kennende, ende daer beneven aenmerckende in wat elendicheyt, dat wy door de selve steken, by ons seluen beschaemt, ende voor Godt verootmoedicht souden werden om also onse toevlucht tot den Throon syner genaden te nemen.

Dat door de Wet der Zeden de menschen elendicheyt gekent wort. Ro. 3. 20. Rom. 7. 8.

Gelijckenisse.

Ende van wegen des voor verhaalden ghebruycx, ende van wegen haerder volcomenheyt, wert dese wet der Zeden onderscheyde van de Wet der naturen: de welcke is de kennisse, die de conscientie des menschen na den Val behouden heeft, tusschen het gerechte ende ongerechte, om genoechsaem tselve te onderkennen, soo verde, dat den mensche daer door alle onschult ende voorwendinge der onwetenheyt benomen wert, als sy door haer eygen selfs getuygenisse in haren herten bestraft werden, ende door hare Conscientie ouertuycht, voor Godes oordeel beginnen te schricken, waer af d'Apostel spreeckt Ro. 2. 14. Sy wert ooc onderscheyden van de Wet, die God in den Paradijse gaf, aengaende de verbodene vrucht: Oock vande Wet des houwelicken staets: Ooc van de Wet na den Val den man ende der vrouwe gegeven; Mede van de Wet der wederoprichtinge na de Sontvloedt, ende in somma van alle de andere Wetten welcke meer in de H. Schrifture gevonden ende gelesen mogen werden.

Onderscheyt tusschen de Wet der Zeden, ende de Wet der naturen, ende oock andere Wetten van God gegeuen.

Waeromme verwerpelic zijn de gene, die tot onsen tijden (gelijc eertijts de Antinomi deden) voorgeven, dat de Wet in de kercke Godts niet meer te doen hebbe, daer nochtans (so voor bewesen is) wt de selve alleen de groote der sonden, ende der elendicheyt recht gekent wert: Als oock die verwerpelick zijn, welcke hen eertijts niet geschaemt hebben lasterlic te

Wederleggynge valscher Leer.

te seggen, dat de Wet van eenighe quaden Godt (soo zijt noemden) oft van eenen van den Vorsten der duysternissen voorts ghecomen was, ende dat om dieswille, dat door getuygenisse der Wet onser aller boosheyt ontdect, ende voorghestelt wort, waer tegens nochtans de seer goede, ende barmhertige God van de vercondinge der Wet heeft willen beginnen, op dat dese onse verdorventheyt geopenbaerdt zijnde, ons de wech bereyt soude werden, om nae de salicheyt te vragen, ende daer toe te moghen comen: want d'Apostel getuycht wel dat wy door het oordeel der Wet verdoemt werden, *op dat alle mont ghestopt werde, ende de geheele werelt* (voor) *God verdoemelic sij.* Ro. 3. 19. Maer de selve leert wederom op een ander plaetse, *dat God allen (menschen) onder de ongehoorsaemheyt heeft besloten*, niet om te verderuen, of dat hyse alle lieten verloren gaen, maer *om dat hy allen* (menschen) *soude barmhertich wesen*, Ro. 11. 32. Tot welcken eynde van nooden is, dat Gods kinderen, inde Wet Gods gheleert ende onderwesen werden. 2. *Son. Vra. 4.* Tweederley ghebruyc der Wet in desen deel. I. II.

4. Vrage.

Wat eyscht de Wet Gods van ons?

Antwoorde.

Dat leert ons Christus in eender somma. Mat. 22. *Ghij sult liefhebben God uwen Heere, van gantscher herten, van gantscher Zielen, van gantschen gemoede ende van allen crachten: Dit is het eerste ende het groot Gebodt. Dat ander is desen gelijc: Gy sult uwen naesten liefhebben als u selven. Aen dese twee geboden hangt de gantsche Wet, ende de Propheten.* II.

Verclaringe.

METdesen woorden wort ons (na de verclaringe Christi, die der wet zijns Vaders de beste wtlegger is) geleert in eender somme, hoedanich onse schult sy te weten, dat wy voor al God ende daer na onsen naesten (om Gods willen) schuldich zijn lief te hebben. Ende vooreerst wort bevolen hoedanich ende hoe groot behoort te zijn de liefde Gods: Ten tweeden, wat liefde ende geneychtheyt wy tot onsen naesten schuldich zijn te dragen: Ten derden, wort daer ingetogen een onderscheyt, ende vergelijckinghe tusschen die beyde liefden: Ten lesten, wert de verclaringe der Wet besloten met sulck eenen spreuc, daer door ons de ghehoorsaemheyt beyder Tafelen neerstelick aengepresen ende voorgestelt wort. Dese antwoorde leert vyerderley.

1. So veel aengaet de liefde Gods, die moet onvervalst zijn, ende verre van alle geveynstheyt: Want Christus verheyst het herte, de sinnen, de Ziele, ende alle andere crachten. Ende sulcke liefde compt seer wel met de naeture Godts over een: Want overmits hy een Gheest is, so wil hy ooc inden geest ende inder waerheyt gedient worden: En siet daeromme niet aen de wterlicke gestalt der wercken: maer vereyscht voor al de inwendighe toeneygenheyt, namelic dat wt eenen goeden Boom, goede vruchten Hoedanich ende hoe groot de liefde Gods behoort te zijn.

2. Son. Vra. 4.

vruchten voorcomen, so als te verstaen is t'gene d'welc Paulus tot Timotheum geschreuen heeft: *Het eynde des ghebodts is de liefde, wt reynen herte, ende goeder conscientien, ende ongheueynsden ghelooue*, deselue liefde moet ooc volcomen zijn, ende in allen deelen volmaeckt, sulcx dat alle crachten der Zielen gericht werde tot liefde Gods. Welcke volcomenheyt Christus aenwijst, daer hy heyschet het gantsche herte, dat is, alle toeneygentheden, de ghantsche Ziele, dat is het geheel verstant, ende den wille, met-gaeders alle crachten des menschen. Want God en heyscht niet sulcke ghehoorsaemheyt der Wet, die met onse naetuere, ende cleyn vermogen ouer een comt: Maer een volcomene ende volle gehoorsaemheyt aller geboden. Daerom Jacobus seyt: *so wie de geheele Wet gehouden heeft, ende in een* (dinck) *mistreet, die is in allen schuldich.*

1 Tim. 1. 5.

Jaco. 2. 10

Hoe groot de liefde des naesten behoort te zijn.

2. Ten anderen, wat liefde wy onsen naesten schuldig zijn, wort van Christo met corten woorden verclaert, daer hy segt: Ghy sult uwen naesten lief-hebben als v seluen. Den naesten verstaende, niet alleen die ons van bloets, oft swagerschap-wegen toegehooren, maer oock alle menschen (hoe wel ons onbekent) die onses dienstes behoeuen, ende hulp ofte bystant by ons soecken. Want hier en is geen onderscheyt des Griecken, ende Barbaren, des weerdigen ende onweerdigen, der vrienden ende vyanden: Want sy in Godt, ende niet in haer selfs, moeten aengemerckt werden, gelijck Christus selue den naem des naesten inde gelijckenisse des Samaritaens wtlegt. Behoudelick nochtans, dat hier mede de graden, oft trappen der liefden niet wech genomen, oft omghestooten werden, te weten, dat wy de huys-genooten des geloofs, ende de gene, welcken wy na de Wet der natueren voor anderen verbonden zijn, ons voornamelick ende voor anderen moeten laten bevolen zijn. Welcken regel d'Apostel Paulus oock in Gods Kercke wil onderhouden hebben, seggende; *Laet ons goet doen aen een eygelicken, maer meest aen de huysghenooten des geloofs.* Ende op een ander plaetse: *Ist dat yemant den synen, ende voornemelick synen Huysghenooten niet voor en staet, die heeft het gheloove verloochent, ende is erger dan een ongeloovige.*

Luc. 10. 30.

Gal. 6. 10

1 Tim. 5. 8.

Als v seluen

Met het woort: *Als v seluen:* druckt de Heere wt, met wat geneychtheyt wy tot de liefde onses naesten moeten gedreven worden, overmidts hy de selve nae de liefde onses selfs wil ghereguleert, ende gerichtet hebben. Want een yegelick verstaet wel, hoe crachtich ende geweldich hy getrocken, ende gedreven wert. om hemselven ongeveynsdelic lief te hebben niet met den woorden, noch met der tonge alleen, maer met der daet. Ten anderen, hoe neerstich ende opmerckende wy zijn, om onse vordeel te soeken, ooc dat ons geen versaetheyt oft verdriet aen comt, so langhe als wy ons selfs liefde voorderen. Ende al ist also, dat wy veel gebreken, ende swackheden aen ons selven bevinden, so en laten wy ons daer door nochtans niet verhinderen, wy en gaen even vyerichlic in ons selfs liefde voort: daerom bevelet dan Christus (ghelijck oock God in syner Wet) dat wy van de liefde ons selfs, een exempel ende stael nemen souden der liefden, die wy onsen naesten schuldicg zijn: gelijc hy by Matheo met desen corten (doch

mat. 7. 12.

(doch guldenen) spreuc, de liefde des naesten warachtelic beschrijuet, seggende: *Hieromme wat ghy wilt dat u de menschen doen sullen, doet ghy hen dat oock.* 2. *Son. Pra.* 4.

3. Dan waerinne de liefde Godts, vande liefde des naesten onderscheyden is, dat leert Christus oock, als hy segt, dat het Gebot daer af, d'eerste oft grootste is: Ende daer tegen dat het gebot van de liefde des naesten, is het ander oft tweede Ghebodt. Want de liefde Gods inder ordeninge, plaetse, weerdicheyt, ende nader naturen de eerste is, ende voorgaet: Maer de liefde des naesten wert de tweede inde ordeninghe, ende onder de liefde Gods gestelt: Gemerckt het ooc behoorlic is, dat wy God also lief hebben, dat wy bereyt zijn om ons selven te versaken, alles te verwerpen, ende na te stellen (soo veel het ons aen Gods liefde soude mogen hinderen) om ons voor al in syner liefde behoorlick te quijten, ende hem onse schuldighe plicht te bewijsen. So wort mede tselve gebodt, het groote, of t'grootste genoemt, om dat het is als de Fonteyne van het tweede gebodt, d'welck daer toe strect, dat het eerste gebodt beter gehouden, ende de liefde (daerin bevolen) door liefde aen den naesten bewesen soude werden. Ic segge, de liefde des naesten vloeyet wt de liefde Gods, ende moet wederom tot de selve gerichtet werden. Want God wert van ons gedienet, ende gelieft, om zijns selfs wille: Maer de naeste wordt ghelieft om Godes wille: alsoo, dat wy wel yet mogen lief hebben behaluen God, so wy tselve lief hebben na synen bevel, ende om synen wil, gelijc *Bernardus* daer af recht gesproken heeft. Wederomme comen de liefde Gods, ende de liefde des naesten hier inne ouer een, dat so wel d'een, als d'ander van God (die de Wet-geuer, ende Autheur is van beyden) bevolen is. Gelijc oock in beyden liefden verheyscht wort de inwendige toeneygentheyt: Ende wort even so wel den overtreders van het tweede gebodt, als van het eerste, Gods toorne ende straffe gedreycht, d'welc Christus al duytlick te kennen heeft gegeven, seggende: Het andere ofte tweede is desen gelijck.

III. Het onderscheyt tusschen Gods liefde ende des naesten oock de vergeliickinge der seluen

Bernardus.

4. Nv volcht een schoone spreuck, daer mede de voorverclaerde somma der geboden Gods besloten wort, namelic: *Aen dese twee geboden hanget de gantsche Wet ende Propheten.* Dwelc niet verstaen moet werden, als of niet hoogers ende beters in de Wet, ende inde Propheten te soecken ware: Want daer inne zijn mede voorghestelt de heerlicke beloften Gods, de vergevinge der sonden, op wat vertrouwen God moet aengeroepen werden, ende andere dingen, die tot de leere des geloofs gehooren: Maer Christus spreeckt also om dieswille dat tot dese twee Hooft-stucken (als de liefde Gods, ende des naesten) moet alles gerichtet, ende gewesen zijn, wat allesins in de Wet ende Propheten geboden, ende voorgeschreven wort, van de maniere, om heylichlick ende gerechtelic te leuen. Daerom ende in sulcken aensien (segge ic) segt Christus, dat hier aen hangt de gantsche Wet ende Propheten, dat een yegelic Godt ende synen naesten lief hebbe: Want dat is tgene, dwelc wy Godt, ende onsen naesten (om Godts wille) sculdich zijn: maer in Gods beloften, die oock inde Wet ende Propheten

Besluyt aenwijsende sommierlick, wat in de Wet ende in de Propheten geboden wort.

2. Sox. Vra. 4.

Propheten vervattet zijn, daer wort ons aengeboden t'gene, dat ons ontbreeckt. Dat dit Christi meyninghe is, mercken wy oock wt de vrage

mat. 22. 36

des Schriftgeleerden, die begeerde te weten: *Welcke het groote Ghebodt in de Wet ware*, ende niet welck de wtnemenste belofte was: Waerop dan Christus wel ten propooste heeft geantwoort.

t'gebruyc der Leere van de liefde Gods ende des naesten.

Dese leere van de liefde Gods, ende des naesten dient cortelic hier toe.

I. 1. Nadien wy hooren, van ons geheyst te worden, dat wy met oprechter gheneychtheyt des herten, God sullen lief hebben: dat daeromme van ons verre geweert worde, ende na blijuen alle geueynstheyt, op dat op ons

Esa. 29. 13 Mat. 15. 8

niet en passen de woorden des Propheten, seggende: *Dit volck comt my by met den monde, ende eert mij met den lippen: Maer haer herte is verre*

II. *van my.* 2. Dat wy oock met ernst bedencken, ouermits de selue God van ons wil volcomelick gelieft worden, hoe wy daghelickx schuldich zijn ons te oeffenen, ende te beneerstighen, om dese liefde Godts toe te nemen,

III ende altijt voort te gaen. 3. Oock ghemerckt Godt van ons heyscht, dat wy onsen naesten sullen lief hebben, als ons seluen, so en connen wy niet voorwenden dat wy niet en weten: wat ende hoe veel wy onsen naesten schuldich zijn: want een yegelic van ons, dat by hem seluen seer lichtelic can oordeelen, wt de hertelicke liefde, daer mede wy ons seluen lief hebben: Ende daeromme voor Godt niet connen onschuldich zijn, wanneer wy anders doen, als dit gebodt van ons heyscht. Waeromme dan wij schuldich zijn af te legghen de onmatige liefde ons selfs, daer door wy (alleenlick op ons eyghen nut ende liefde neerstich) verhindert worden onsen naesten liefde te bewijsen, ja sonder eenich achterdencken, tot desseluen verachtinge ende versmadinge gedreuen worden.

Wederleggiuge valscher Leer.

Waer wt wy verstaen, dat eenige neuswijse menschen (om haerseluen in sonden te troetelen) sottelic gedroomt hebben: Dat in dese somme der geboden Gods beuolen wort, een yegelick eerst hem seluen, ende daer nae synen naesten lief te hebben: listelic voorwendende, dat t'gene dwelck ergens na ghereghelt, ofte gherichtet wort, minder is, als de regel selfs of tgene daer het na gerichtet wort: ende meynende also des Heeren sin te zijn, dat de liefde tot den naesten (welcke hy nae de liefde ons selfs wil geregelt hebben) minder soude moghen sijn, als ons selfs liefde, ende eerst plaetse hebben, wanneer der liefde ons selfs genoech gedaen soude zijn. Daer ter contrarien des Heeren sin is, dat een yeghelick de liefde, daer mede hy wt verdoruene aert hemseluen al te lief heeft, aen andere sal bewijsen, op dat eygen liefde, (die de menschen een van den anderen scheydet) gheweert zijnde, in de plaetse van dier vriendelicke ghemeynschap, ende onderlinge omhelsen onder de menschen moge gheuonden

1 Cor. 13. 5 Col. 3. 14. Ro. 13. 10.

werden. Op welcken sin d'Apostel te recht spreeckt: Dat de liefde *haer eygen niet en soect*, dat se is *de bandt der volcomenheyt.* Ende op een ander plaetse, dat se is de *vervullinge der Wet.* Want alle geboden der tweede Tafel ghehooren tot de liefde des naesten.

5. Vrage.

2. *Son.* *Vra. 5.*

Cont ghy dit al volcomelick houden?

Antwoorde.

II.

Neen ick: Want ick ben van naeturen gheneycht, Godt ende mijnen naesten te haten.

Verclaringe.

ALS nv voorgestelt ende verclaert is de schult die wy na de volcomene, ende *Geestelicke* Wet Gods schuldich zijn, so wordt voorder ghevraecht (om ons door de selue Wet tot kennisse der sonden, ende onser elendicheyt te brenghen) of wy (die van naeturen gantsch *vleeschelic* zijn) volcomelic connen houden alles, wat inde Wet gheboden is? Daer op is de sin der antwoordt des Catechisme: Eerstelic, dat het onmoghelick is den verdoruene mensche Gods gheboden volcomelic te onderhouden, ende dat de selue daeromme altijdt Gods schuldenaer blijft: Ten anderen wordt dese oorsaecke ghestelt, dat de mensche soo verre van Godts, ende des naesten liefde verscheyden is, dat hy ooc daer en tegen van naturen gheneycht sy, Godt ende synen naesten te haten.

Ro. 7. 14.

Deelinge der antwoort.

1. Het eerste punct bewijst d'Apostel, daer hy leert: *Dat geen vleesch door de wercken der Wet gherechtueerdicht sal worden voor God.* Te voren wt den Psalmen aengewesen hebbende: *Daer en is niemant rechtueerdich, oock niet een: sy zijn alle afgeweken, te samen zijn sy onnuttich gheworden, &c.* Item: *De Wet is bouen desen ingecomen, op dat de misdaet vermeerdert werde:* Daer mede te kennen geuende, dat de verdoruenheydt der nature des menschen soo groot is, dat hy altijt doende, dat hem door de Wet verboden is, also meerder schuldenaer door de selue beuonden wort: verre ist daer van, dat de mensche de Wet soude connen onderhouden, of dat de verdoruene mensche die hem-seluen voorstellen soude tot eenen Reghel, om daer naer te leuen. Item: *Als ghy dienstknechten der sonden waert, doe waert ghy vry vande gerechticheydt.* Met welcken voorghestelden ghetuyghenissen dit crachtelic bewesen wort: Nadien het alle onreyn is, wat wt een onreyne Fonteyne vloeyet, dat daeromme wt de verdoruene aert, ende naeture des menschen gheensins svynere ghehoorsaemheyt teghen God, noch behoorlicke liefde teghen de menschen voortcomen can: Ende daeromme de Wet, (ja niet een Gebodt der seluen) van niemanden en can volcomelick gehouden werden.

De verdoruene mensche can Gods geboden niet houden. Ro. 3. 10. v. 10. ende 12. Psal. 14. 3 Ro. 5. 20. ende 6. 16. 1 Cor. 15. 36.

Ro. 6. 20. Joa. 8. 34.

2. Maer t'gene voorseyt is van onse verdoruenheyt, wort naerder hier wt bewesen ende verstaen, namelick dat wy niet alleen niet en onderhouden, wat ons in Gods Wet beuolen is: Maer dat wy oock van naeturen (so wy na den Val geboren werden) so verkeert, ende verdoruen zijn, dat onse aert geneycht is, om God (wat can daer godlooser zijn?) ende ooc onsen naesten te haten. Dwelc wy vernemen wt de woorden der Wet, alwaer de Heere spreect int tweede Gebodt: *Dat hy te huys soect der Vaderen misdaet aen de kinderen, tot in het derde ende vierde lit der gener, die*

Maer is geneycht God, ende synen naesten te haten.

Exo. 20. 5. Deut. 5. 9. Jos. 15. 18.

2. Sondach. Vra. 5. *die hem haten:* Ende Christus seyt: dat de werelt hem *gehaet heeft*: Ende Paulus spreect van de gene die noch in haer aert ende verdoruentheyt steken, dat sy *God haten:* ende: *Dat het verstant des vleeschs vyantschap is tegen God.* Item: *Die ghy voortijden verureemt waert, ende vyanden door den sin inde boose wercken.* Ende van de quade genegentheyt der verdoruen aert tegen den naesten, getuycht de Schrifture, datse is: *Vol aller ongerechticheyt, hoererie, ercheyt, giericheyt, boosheyt, vol nijts, moorts, gekijfs, bedrochs, booser zeden: oorblasers, achterclappers, God hatende, versmaders, hooueerdich, opgeblasen, vinders der booser dingen, den Ouderen ongehoorsaem, verstandeloos, trouweloos, sonder natuerlicke liefde, sonder verbont, onbarmhertich*, etc. Ende op een ander plaetse: *Wy waren ooc voortijden onwijs, onghehoorsaem, dwalende ende dienende menigerleye begeerlickheden ende wellusten, wandelende in boosheyt ende nijt, hatelic zijnde, ende malcanderen hatende.* Hier af geeft ooc die algemeyne ervarentheyt getuyghenisse ouer alle menschen: Ja de conscientie getuycht dat selue eenen yegelijcken mensche. Want hoe wel sy gemeynlic alle bekennen, ende betuyghen, dat sy God liefhebben: Hoe wel ooc de aller onheylichste een schandelicke ende grouwelicke daet souden achten, *God te haten:* Nochtans, nadien daer soo weynich menschen zijn (namelic alleen die, welcke door Gods ghenade vernieuwet zijn, van de welcke na gesproken sal werden) die haer houden tot de gemeynschap Gods, ende dat daer en teghen de meeste menichte haer genoechte hebben inde dienstbaerheyt der sonden, ende der werelt aenlockingen ende lusten: dat ooc de menschen gemeynlic so seer walgen van Gods H. woort, ende dit liedeken hen altijt inden sin ende mont ligt: Mijn hemdeken is my naeder als mijnen roc: daer mede sy haer eygen baet ende liefde (na haer quade aengeborenen aert) roemen, ende aenprijsen: so is de algemeyne ervarentheyt hier af, ende t'ghetuyghenisse van een yegelicx conscientie so seker als by ervarentheyt het vyer heet, ende het water nat geuonden wert.

Rom. 1 (29. 30.) ende 5. 6. ende 8. 7. Rom. 1. 29. Tit. 3. 3.

wederlegginge valscher Leer. *Vigu. inst. c. 9. s. v. 1.* Daerom te verwerpen is de dwalinge *Scholasticorum:* welcke t'onrecht geuoelen, dat de menschen (die noch niet wedergheboren en zijn) souden nochtans goede wercken connen doen, tot een voorbereydinge, dat is die geschieden souden, voor ende al eer sy Gods genade ontfangen hebben, maer waer door sy *ex congmo* (so noemen zijt *Barbare*) bequaem souden zijn, Gods genade te verdienen.

---

3. SONDACH.

Vrage 6. 7. 8.

Inhout: *Van des menschen scheppinge, geschiet na den beeldt Gods: Ende*
1 *van desselucn Val, waer door de erf-sonde op allen menschen gecomen*
2. *is: Ende vande crachten des vryen wille, dat is, wat de mensche*
3. *(staende in de verdoruenheyt) vermach, so wel inden verstande, als inden wille.*

---

6. Vraghe.

3. Son. Vra. 6.

Heeft dan God den mensche also boos, ende verkeert geschapen?

Antwoorde.

Neen hy: Maer God heeft den mensche goet, ende na zijn euenbeelt gheschapen, dat is, in ware gerechticheyt, ende heylicheyt: Op dat hy God synen Schepper recht kennen, hem van herten liefhebben, ende met hem in de eewige salicheyt leuen soude, hem te louen ende te prijsen. I.

Verclaringhe.

UYT aenleydinge van t'gene voor ghesproken is van het onvermogen des menschen, daer door hy verhindert wort de Wet Gods volcomelic te volbrengen, so ist nv voorder van noode, dat voorgecomen werde, den boosen ende godloosen gedachten, die den mensche becruypen souden moghen: Als of de schult desselven onvermoghens, ende der boosheyt des menschen by God den Schepper den menschen ware: Ende daerom wordt in dese antwoort sulcx crachtelick wedersproken, ende het tegendeel beweert: eerstelic daermede, dat de mensche van God gheschapen is goet, ende na zijn Beelt: Ten tweeden, dat hy tot dien eynde is geschapen, om God synen Schepper recht te kennen, ende voort als bouen inde antwoort. Deelinge der antwoort.

1. Dat God dan geen Autheur der sonden en is, ofte des onvermogens des menschen, wort bewesen wt der Scheppinge des menschen, waerop gefondeert wort dit seer vast argument ofte bewijsredene, also: indien God den mensche quaet, ende boos geschapen hadde, tis waer, so soude God de autheur, ende oorsaeck zijn der aengheborene verdoruentheyt in den mensche. Maer nv is daer tegen warachtich, dat God den mensche goet heeft geschapen, als met getuygenisse der Schrifture bewesen sal worden: Ende daerom en can, noch en mach Gode de schult der verdoruentheyt des menschen geensins toe geschreuen werden. Dat God geen oorsaeck der verdoruenheyt des menschen is, wort bewesen wt der Scheppinge.

Maer om hier af beter verstant te crijghen, so moeten wy vyerderley stant des menschen aenmercken, ende nae de Schrift onderscheyden. D'eerste standt is voor den Val ende voor de sonde. De tweede is na den Val, ende onder de sonde. De derde onder de genade. Ende de vierde sal zijn nae desen leuen. Na welcker standen verscheydenheyt, anders ende anders, van des menschen ghelegentheyt te spreken, ende te oordeelen is. Vierderley standt des menschen.

Inder bouen-gestelde Vrage, ende in der antwoort daer op, wort gesproken van den eersten stant des menschen, doen hy noch in syner onnooselheyt stont. Ende dat hem Godt goet gheschapen heeft, is openbaer: Want nadien het *alle seer goet is geweest, wat God geschapen heeft* (als Moyses betuycht) soo moet onwedersprekelic volghen, dat oock de mensche (hebbende een redelicke ziele) seer goet is gheweest, ende bouen andere creaturen met vele wtnemende gauen verciert: Hier op siet de prediger Salomon, De stant des menschen voor den Val. Gen. 1. 31.

S. Son. Vra. 6. Salomon, seggende: *Ick hebbe gevonden, dat God den mensche, heeft oprecht ghemaeckt.* Oock *Augustinus*, daer hy segt: God heeft den mensche oprechtich geschapen, wesende Autheur ende oorsaeck der naturen, ende geensins der ghebreken, oft sonden. Ende wel te recht: want hoe soudet met Gods nature ouer een konnen comen, yet quaets te scheppen? Sekerlic, na dien hij gantsch ende gheheel, jae alleen goet is, so en can hy anders niet dan goet maeken, ende dat meer is, is een vyandt aller sonden ende godlooses wesens, so als Dauid opentlic betuycht, seggende: *Ghy en zijt niet een God, die het godloos wesen behaghe: Wie boos is, die en blijft niet voor v. De grootsprekers en bestaen niet voor uwen oogen: Ghy zijt vyant allen quaetdoenders. Ghy brenght de loghenaers om: De Heere heeft eenen grouwel aen den bloetgierigen ende valschen.*

Eccl. 7. 29. *Lib. 13. de civit. Dei Cap. 14.*

psa. 5. (5.6.)

Dwelc ooc een Heydensch Poeet *Euripides* eeniger maten door de Wet der naturen verstaen heeft, seggende: so verre de Goden yet quaets souden doen, so en souden sy geen Goden zijn.

God straft de sonden. ende is daerom geen Autheur der selver.

Wt tgene dat voorseyt is volcht noch een ander argument, tot bewijsinghe, dat God geen Autheur der sonde en is, te weten: So verre Godt den mensche verkeert geschapen hadde, so en conde hy geene gerechtige oorsaec hebben, om die verkeertheyt ende boosheyt te straffen, dewelcke hy selue gheschapen ende gemaect soude hebben. Maer God hatet ende straffet de boosheyt als voor betuycht is. Daeromme en can hem geen schult daer af ghegheuen worden. Ende also argumenteert recht een out Leeraer *Fulgentius*, seggende: God en is geen Autheur of oorsaec des dings, dwelc hy wreeket, ende straffet: maer God straft de sonde, ende daeromme en is hy geen Autheur der seluen.

Lib. 1. ca. 19. ad monimum.

Taghenwerpinge ende antwoort daer op. Eph. 2. 3.

Waer tegen niet en strijt, dat dApostel segt: *Dat wy van naeturen kinderen des toorns zijn:* Want de selue aldaer niet en spreect van de goede nature, daerinne de mensche van den beginne geschapen was: maer van de quade nature, so die door den Val Adams verdoruen is: ende in sulcker meyninge spreect de selue Apostel: *Dat wy gedragen hebben het beelt des aertschen* Adams: Siende op de plaetse Genesis, Capittel 5. vers 3.

1 Cor. 15. 49.

De Weder gheboorte des menschen tuycht dat de mensche goet geschapen was.

Ten lesten de weder-gheboorte des menschen selue, is een genoechsaem argument, dwelc sterckelic bewijst, dat de mensche in den beghinne gheensins quaet, maer goet van God geschapen is: want dewijle hy hem maeckt een niewe creature, so betuycht God daer mede, dat de mensche de verdoruentheydt, ende boosheyt syner naturen, geensins van hem in der scheppinge ontfangen en heeft, maer dat hy daer van eenen grouwel heeft: Waeromme d'Apostel Paulus seer wel, de wederghebooorte des menschen, ende de vernieuwinghe des heylighen Geests, toeschrijft der goetheyt Gods ende syner liefde tot den menschen: inden Brief tot Tit. 3. vers 4.

De mensche is geschapen na Gods beelt ende ghelijckenisse.

Maer op dat niemant en meyne, dat andere Creaturen ende dieren (die ooc goet geschapen zijn) met den mensche gemeyn gehadt hebben de goetheyt, daerin de mensche geschapen is. So getuycht de Schrifture, dat de mensche gheschapen is gheweest na Gods beeldt, ende gelijckenisse: om daer mede duydelic te kennen te geuen, dat de mensche buyten andere Creaturen

Creaturen met grooter heerlickheyt verciert was: Hier van staet geschreuen, Gen. 1. 26 *Ende God sprack: Latet ons menschen maken, een Beelt, dat ons ghelijck sy.* Ende daerna vers 27. *Ende God schiep den mensche hem tot een Beelt, tot een beelt Gods schiep hy hem: Ende hy schiepse eenen Man ende een Wijf.* Want hoe wel in allen deelen des schoonen gebouws der werelt eenige mercken, ende teeckenen der heerlicheyt Gods gesien werden, ende her voor schijnen: Nochtans wil de H. Gheest met de voorseyde woorden (als met eene heymelicke tegensettinge) den mensche verheffen bouen alle andere dieren, ende hem daer van afscheyden. *3. Son. Vra. 6.*

Ende tselue aengemerct, te weten, dat des menschen weerdicheyt so groot was, ende dat hem Godt sulcken grooten goet gegeuen hadde, als hy hem schiep in synen Beelde ende ghelijckenisse: Soo behooren wy wel te ondersoecken ende te weten, wat door het beelt Gods inden mensche verstaen wort, ende waerinne de gelijckenisse gheleghen was. Om d'welck te verstaen, moet eerst gheweten zijn, wat het woordeken Beelt int ghemeen beduydt, dwelck licht is te beschryven: te weten: het is t'ghene, d'welck eenich ding wtdruckt, oft als tegenwoordich voor oogen stelt, het sy dattet t'selue geschiedde inwendich in der Ziele des Menschen, ofte wtwendich buyten de ziele: namelic, inwendich gesciet het inder zielen des menschen (daer de kennisse ende verstant leyt) wanneer yemant ghedenckt aen eenen bekenden mensche (die hem niet tegenwoordich en is) so begrijpt hy in zijnen sinnen de ghestalt des lichaems des afwesende, de welcke hy (aen hem ghedenckende) aensiet: Maer buyten der zielen geschiet het, wanneer yemande voor comt een geschildert, gesneden, oft gegoten beelt, oft ooc eenige andere gelijckenisse, daer de trecselen des lichaems also wtghedruckt zijn, dat daer door de gestalt eenes afwesende (so veel het mogelick is) onderkent can worden. Also als de Schriftuere voorstelt, Gen. 1. 26: dat de mensche naer Gods beelt, ende syne gelijckenisse gemaect is, so moetmen weten, hoe verde tselue strect, ende wat inden mensche geweest is, daer door in hem de wtnementheyt synes Scheppers bekent werde, ende daer mede God selue, als in eenen Spiegel voor oogen ghestelt werde.

wat door d'BeeldtGods inden menschе verstaen wort, ende waerinne de gelijckenisse ghelegen was.

Beelt int gemeyn.

T'selue sullen wy eenichsins begrijpen connen, so wy vyer dingen aenmercken, ten deele inden mensche, ten deel buyten oft by den seluen: Te weten, het lichaem des seluen, zijn ziele, de gauen ende cieraten, die God syner zielen ghegeuen heeft, ende de Heerschappie of autoriteyt ende macht, die hy den gantschen mensche geschoncken heeft.

Vyerderley in, ende by den menschе aen te mercken, om het beelt Gods in hem beter te verstaen.

Ten eersten, soo veel het Lichaem aengaet, en can eygentlic niet gesegt worden, dat t'selue God soude representeren, oft voor oogen stellen: Want God een geest is, ende daeromme geen lichaem en heeft. Hoe wel het nochtans een sonderlinghe weldaet Godes des scheppers is, dat hy den mensche nade ghestalt, ende weerdicheyt des lichaems afgescheyden heeft, van andere Creaturen. Dwelck oock de heydensche Poeet in syne Metamorphose int begin des eersten boecks aenroert, ende dese gaue des Scheppers louet, seggende: Dat hy (daer alle andere dieren ghebucket na de aerde sien)

d'Lichaem.

Ouidius.

S. Sou. Vra. 6. sien) den mensche een oprecht aensicht heeft gegeuen, daermede hy den Hemel ende sterren met opgerechten hoofde aensien soude mogen.

De ziele. Ten anderen, is inden mensche een redelicke ende verstandige Ziele, na de welcke de mensche beter ghesegt wort naer den beelde Gods geschapen te zijn: Want God is een geest, oock de Ziele: God is onsterffelic, oock de ziele: God is verstandich, ende eenen wille hebbende, de Ziele is ooc een geestelic wesen, met redelicheyt, verstant ende wille begauet.

De gauen ende cieraten in de ziele des menschen voor den Val. Ten derden, zijn aen te mercken de gauen, ende heerlicke deuchden, met de welcke God in den beginne der sceppinge de ziele des menschen geciert heeft, als daer zijn, wijsheyt, kennisse van synen wille ende wercken, gerechticheyt ende ware heylicheyt, ooc mede der gantscher zielen oprechticheyt, ende aller crachten gheschickelicheyt, waer door het ghemoet bequaem was, niets te dencken, het herte, om niets te begeeren, ende het lichaem, om niet int werc te stellen, dan alleen tghene, d'welck God behagelick ende aengenaem soude zijn.

De heerschappie des menschen op aerden. *Gen. 1. 28. ende 2. 26.* Ten lesten is den mensche gegeuen de heerschappie ende gebiet ouer alle Dieren, gemaect een Heere ouer de geschapene dinghen op aerde, ende gestelt inden Paradijse: Maer tselue beelt en diende niet so seer tot de reynicheyt ende heylicheyt des herten, als tot cieraet des menschen, na de wterlicke ordonnantie by God onder de creatueren ghestelt. Hier af segt Paulus: *Dat de man is het beelt ende eerlicheyt Gods.* Van dese heerschappie spreeckt oock Syrach int begin van den 17. Capittel. *1 Cor. 11. 7.*

In der heylicheyt ende gerechticheyt, daer de mensche in geschapen was, worde het beeldt Gods gemeret. Wanneermen dan dese vier heerlicke preuilegien ende voordeelen (die God den eersten mensche gegeuen hadde) wel scherpelic ondersoecket ende ouerweget: so sal men vinden, dat inden Catechisme recht gheleert wort, dat de mensche naer den beelde Gods gheschapen is, voornemelick in aensien, van de ware heylicheyt ende gerechticheyt, daer hy mede begaeft ende gheciert was: Welcke gauen nergens, dan inde ziele des menschen eygentlick haer plaetse hebben. Dit can niet beter verstaen worden, dan wt de vernieuwinghe, door de welck ons Christus wederbrengt tot het beeldt Gods, gelijc Paulus de geloouige vermaent: dat sy *wederomme vernieuwet werden inden geest haers gemoets: Ende den nieuwen mensche aen doen, die na Godt gheschapen is, tot warachtighe rechtueerdicheyt ende heylicheyt*: Alwaer de selue Apostel het beelt Gods stelt ende aenmercket in dese twee ghestaltenissen (als de voorneemste deelen des beelts Gods inden mensche) dat de mensche conde Gods gerechticheyt ende heylicheyt leuendich wtdrucken. Want de mensche hier mede begaeft conde God volcomelic dienen, ende lief hebben, hy conde synen naesten lief hebben, als hemseluen, ende de gantsche Wet vervullen ende bewaren inder waerheyt, oprechtelic, sonder geueynstheyt oft bedroch. Gelijc als dit beelt Gods opt allervolcomenste lichtet in Christo Iesu: Nae welcken *Beelde* wy verandert moeten worden *van claerheyt tot claerheyt, als van des Heeren Gheest*, op dat wy d'Beelt Godes draghen in ware Godvreesentheyt, gerechticheyt, reynicheydt ende verstant, so als d'Apostel in den lesten brief tot den Corint. getuycht. *Eph. 4. 23.* *Siet Aug. ad. pet. c. 26.*

Tot wat eynde. 2. Ende daeromme volcht in den Catechisme (na de wtlegginge des beelts

beelts Godes) mede het eynde, waer toe de mensche geschapen was, ende so heerlicke gauen hadde ontfangen: Namelick ten eersten, op dat hy soude Godt kennen recht, dat is, crachtelic, ende tot der salicheyt: Dat hy oock synes Scheppers goetheyt ende wijsheyt, wt syne wercken der scheppinghe der Werelt, ende zijns selfs betrachten, ende in hem alleen synen lust ende vreucht hebben soude. Daeromme maeckt Christus inde Wedergeboorte het beginsel, van de ware ende salighe kennisse Gods, daer hy seght: *Dit is het eeuwige leuen, dat sy u kennen alleen den eenigen warachtigen God, ende Iesum Christum, welcken ghy ghesonden hebt.* Om der seluer oorsaken willen Paulus (sprekende van de wederoprichtinge des beelt Gods) oock vermaen doet van de vernieuwinge tot kennisse, Col. 3. 10.

S. Son. Vra. 6.

de de mensche geschapen sy.

I. Om God te kennen.

Joa. 17. 3.

Het tweede eynde is, op dat de mensche God lief soude hebben: want na de kennisse volcht de liefde. Ende de liefde bestont in warachtige ghehoorsaemheyt teghen Godt, waer vande mensche soo groote weldaden hadde ontfangen, ende van den welcken hy in de besittinghe der werelt was gestelt. Van welcke liefde ende gehoorsaemheyt de Boom der kennisse goedes ende quades een beproeuinge was, daer toe dienende, op dat Adam met gehoorsaemheyt soude bewijsen, dat hy willichlick hem onder Gods beuel ende gebodt geuen wilde.

II. Om God lief te hebben.

De boom der kennisse goets ende quaets.

Gen. 2. 17.

Ten derden was de mensche geschapen tot dien eynde, op dat hy met God, salichlick in eeuwicheyt soude leuen, om hem te louen ende te prijsen: Om te wesen Gods Tempel, welcken God syne eerlicheyt ende dat ware leuen soude mede deelen. Waer van de Boom des leuens, Adam tot een teecken was gegeuen: Maer daer af hy berooft werde so haest hy Godes Wet hadde ouertreden. Ende dit is het voorneemste eynde des menschelicken leuens, ende waeromme, dat God de redelicke Creaturen heeft geschapen, te weten, op dat hy vanden seluen gelooft soude werden. Want gelijc hy de andere creatueren, om des menschen wille, geschapen hadde: Also hadde hy den mensche geschapen, om zijns selfs wille. Daerom schrijft Paulus, dat wy vercoren zijn *tot prijse syner eerlicken genaden, ende geschapen in Christo Iesu tot goede wercken, die ons God te voren bereyt heeft, om dat wy daerinne wandelen souden.* De selue vermaent ooc: *eeret dan God in uwen lichamen ende in uwen Geest:* d'welck de wedergeborene hier in desen leuen wel ten deele doen, maer volcomelic doen sullen inden Hemel, wanneerse van Christo daer henen ouergeuoert sullen zijn.

III. Om in eewicheyt met God te leuen ende hem te prijsen.

De Boom des leuens.

Gen. 2. 9. ende 3. 22.

Eph. 1. 6. ende 2. 10.

1 cor. 6. 20. ende 13. 12.

Daeromme dan, na dien God den mensche inder scheppinge met soo veel heerlicke gauen verciert heeft, ende zijn Ziele heeft verlicht met heylicheyt ende ware gerechticheyt: Soo volcht nootwendich, dat God geen schult en heeft tot de boosheyt ende verdoruentheyt des menschen, den welcken hy goet, ende nae zijn Beelt geschapen heeft: tot dien eynde, dat hy synen Sehepper recht kennen ende lief hebben soude: Ende nae welcke liefde het warachtige ende salige leuen, tot eewighen lof, ende prijs des Scheppers gheuolcht soude hebben.

Besluyt.

Maer de verhalinge, dat is de vernieuwinge ende gedachtenisse deser weldaden (die God in den mensche in den beginne wtgegoten hadde) dient nu,

t'gebruyc deser leer.

8. Son. Vra. 7. nu, niet alleen daertoe, dat wy de grootte der sonden, ende der elendicheyt des menschen (wt de vergelijckinghe der verloren goeden) te beter bekennen ende beweenen: Maer oock, op dat wy opgeweckt werden, om ernstelic ende vierichlic te haecken na de volle wederbrenghinge deses ghelijcx, door Christum Jesum te verweruen. Ten anderen, dient dese vernieuwinge daer toe dat wy neerstichlic ons hier beulijtigen tot gerechticheyt ende heylicheyt, tot dat Gods Beeldt in den Hemel synen vollen glantz in ons gheue. Ten lesten, op dat wy God voor de wederoprichtinghe synes Beelts in ons danckbaer zijn, met verwonderinghe roepende met den Propheet:

Psa. 8. 5, 6. *Wat is de mensche, dat ghy syner gedenct, ende des menschen kindt, dat ghy hem aenneemt? Ghy sult hem laten eene cleyne tijdt van God verlaten zijn: Doch met eeren ende vercieringhe sult ghy hem croonen.*

wederleggings vaelscher Leer. Het was seer ongherijmt ende onbetamelick, dat de *Anthropomorphiten* (om dies wille de Schrift ghetuyget, dat de mensche naer Godts beelde gheschapen is) daer wt besloten, dat God een lichaem hadde, eenen menschelicken lichame gelijc: d'welc de oude Leeraer *Epiphanius* harer plompicheyt toeschreef harer verschoonende, dat sy geen Ketters genoemt souden werden, soo *Augustinus* daer van verhaeldt, *Lib. de Heres. Cap.* 30. Teghen die dwalinge is voor bewesen, dat de gelijckenisse oft beelt Godts, niet in den lichaem Adams, maer inde wtnemende gauen ende cieraten daer Adam (buyten andere Dieren) mede vereert was, gesocht ende ghestelt moet werden. Tis oock seer qualic gheleert geweest van eenen *Osiander*, dat de mensche God gelijc was, door invloeyinghe der Godlicker substancien: Daer ter contrarien de Schriftuere t'selue der ghenade, ende cracht des Geests toeschrijft, in den 2. Brief Pet. capittel 1. (3. 4.) *ende niemant goet is* (verstaet in der substantien, oft bij hemseluen) *dan de eenige God.*

I. Der Anthropomorphiten.

Osianders dwalinge. mat. 19. 17.

7. Vrage.

Van waer comt dan sulcke verdoruene aert des menschen?

Antwoorde.

II. Wt den Vall' ende ongehoorsaemheyt onser eersten Voorouderen, Adams, ende Eue, int Paradijs: daer onse nature alsoo is verdoruen geworden, dat wy alle in sonden ontfanghen ende geboren werden.

Verclaringe.

NA dien voor henen bewesen is (dat Godt geen schult en heeft tot onse verdoruentheyt, om dieswille hy den mensche inden beginne goet, ende na synen beelde geschapen hadde: So wort nv voorder aengewesen, waer wt dan de verdoruene aert des menschen gecomen sy, te weten wt den Val ende ongehoorsaemheyt der eersten Voor-ouderen Adams ende Euen: Daer na wort voorgedragen, wat de selue Val ende ongehoorsaemheyt te wege gebracht heeft.

Afdeelinge deser Vrage.

De gesciede- In den Val des menschen moeten dese twee dingen aen gemerct werden:

den: Eerstelick de waerheyt der geschiedenisse des Vals: Ende daer na hoe leelic ende schandelic de selue was. De geschiedenisse van den Val des menschen staet beschreuen in den boec Gen. alwaer int 2. cap. (16. 17.) voor aengeteeckent wort Gods gebodt, dwelck hy den mensche gheghe uen heeft, also luydende: *Ende God geboot den mensche, ende sprac: Ghy sult eten van allerley Boomen inden Lust-houe. Doch van den Boome der kennisse des goedes ende des quaets, sult ghy niet eten: Want in welcken dage ghy daer van etet, sult gy des doots steruen.* Daer is t'Gebodt ofte Wet, ende de straffe gestelt tegen de ouertreders der Wet. Volget int 3. Cap. 6. Wat de mensche gedaen heeft, namelick: *Ende dat Wijf sach aen, dat van dien Boom goet te eten ware, ende lieflick aen te sien, dat het eenen lustigen Boom was, dewijle hy cloec maecte* (ofte wetenschap toebracht) *ende nam van der vrucht ende att: Ende gaf haren manne ooc daervan, ende hy att.* *S. Son. Vra. 7.*

nisse des Vals des menschen.

Wt dese beschrijuinge, ende verhael des Vals der eersten Voor-ouderen is lichtelic te verstaen, wat door den Val des menschen te verstaen sy, namelick de *misdaet*, welcke geschiede door ouertredinge des gebots, dwelc God den mensche te houden beuolen hadde: Also dat het ten eenen comt, tsy men segt, dat dese verdoruenheyt ende boosheyt des menschen gesproten is wt den Val der eersten voorouderen, of datse ghecomen is daer wt, dat de eerste voorouderen ghesondicht, ende Gods gebodt sondigende. ouertreden hebben. *wat door den Val verstaen wort. Ro. 5. 15.*

Wt den seluen verhael, can ooc seer wel een volle beschrijuinge der sonden genomen worden, als wy daer in aenmercken, dat tot de volbrenginge der sonden, ofte ouertredinge, dese dingen te samen comen: Namelick ten eersten, het Gebot oft Wet, want *de sonde en wordt niet gerekent, als de Wet niet en is:* Ten tweeden, de bedreyginge, oft straffe tegen de ouertreders: Ten derden, de geneychtheyt, om tegen de wet te doen: Ende ten vierden, de daet selfs, welcke niet geschiet en is sonder voorgaende quade geneychtheyt. Het Gebodt was, (so wy verstaen hebben) *van den Boome der kennisse des goedes ende quaets sult ghy niet eten*: De bedreyginge, ofte straffe was, *in welcken dage ghy daer van etet, sult ghy des doots steruen:* De quade toeneygentheyt wort voorgestelt met den woorden: *ende dat Wijf sach aen, dat van dien Boome goet te eten ware, ende lieflick aen te sien, dat het eenen lustigen Boom was, dewijle hy cloec maecte:* Ende ten lesten de daet ende ouertredinghe wordt wtghedruckt, als de Text segt: *Ende nam van der vrucht, ende at, ende gaf haren manne oock daer van, ende hy att.* Hier wt (segge ic) hebben wy dese volcomene beschryuinge der sonden: Datse is een toeneygentheyt, ofte een daet strijdende teghens Gods Wet, daermede tegen God misdaen wort, ende also zijn toorne, mitsgaders de eewige doot verdient worden, ten sy datter vergeuinge (om des middelaers wille) geschiede. *Beschrijuinge der sonden, daer in verderley aengemerckt wort. Ro. 5. 13.*

Nv moet voortaen verclaert werden, de leelicheyt des Vals, des menschen, ende hoe schandelicke de selue toegegaen is, tselue wort aengheteeckent met het woort *onghehoorsaemheyt*, die alle sonden in haer begrijpet: ende de *De leelicheyt ende schandelicheyt des Vals des menschen is*

3. Son. Vra. 7. de grouwelickheyt der seluer ongehoorsaemheyt, wort beter wtgedruct door de omstandicheden, welcke de H. Geest door Mosen neerstelic heeft willen verhaelt worden. 1. Dat hy verachtet heeft de belofte Gods, by de welcke hem d'eeuwige leuen sekerlic te verwachten stont, so langhe hy eten soude van de toegelatene vruchten, gelijc de Boom des leuens hem daer af verseghelinge dede. 2. Dat hy Gods gebot, (inhoudende verbiedinge, van den Boom der kennisse des goedes ende quaets niet te eten,) versmaet heeft, daer hy met gehoorsaemheyt desseluen, behoorde syne willighe onderworpinge onder Gods gebieden te bethoonen 3. Hiertoe beswaert synen Val, dat hy veroorsaeckt is wt hoouerdie, ende eergierichеydt, daer mede hy verloct wiert, om Godt ghelijck te willen zijn. 4. Het ongeloone heeft hem daer mede onder ghemenget, namelic, hy en heeft de bedreyginge Godts niet also ghelooft, alst behoorde: Want hy de selue hem door de Slange liet wt den oogen wenden, daer hy hemseluen vastelick behoorde voor te stellen, dat hy sekerlic steruen soude, so haest ende wanneer hy het Ghebodt ouertreden soude. 5. Hy heeft vergeten de natuerlicke liefde tegen syn nacomelingen, de welcke hy door onghehoorsaemheyt in schade sonde brengen: niet bedenckende, gelijc hy so veel, ende heerlicke weldaden van God, voor hem ende voor syne nacomelingen hadde ontfanghen, dat also, wanneer hy daer af door syne ouertredinge berooft soude werden, syne nacomelingen de selue oock souden moeten gemissen. 6. Wat sullen wy seggen, van so schandelicke afuallicheyt, daer door de mensche God verlatende, tot den Duyuel geuallen is? Welcken booswicht (doen hy door bedroch, van logenen, nijdt ende misgunsticheyt tegen den mensche God den Schepper was beschuldigende) hy meer heeft ghelooft, als Godt synen Schepper. Waerom de oude Leeraer *Augustinus*, wel aengemerct heeft: Dat inde sonde des menschen (hoewel sy voor eenighe sonde aenghesien wert) veel meer sonden connen verstaen werden, by so verde de selue (als in hare leden) bedeelt werde. 7. Ten lesten, dat de mensche in den Paradijse zijnde, is gheuallen, vermeerdert niet weynich syne ondancbaerheyt: Want 'tselue was een Lusthof, daerinne hem niet alleen de veelheyt, maer ooc de verscheydentheyt van allerley lust, vruecht, ende genoegen, oueruloedich gegeuen was. Wanneer dit wel ouer wogen wort, so en can Adams sonde niet cleyn geacht, noch gedacht worden, als sommige doen: Wat so veel aen het eten eenes Appels gelegen was? Want de omstandicheden voor verhaelt, wel bewijsen, hoe leelic ende grouwelik de selue geweest is.

te mercken wt de omstandicheden. Ro. 5. 19. I. II. III. IIII. V. VI. VII. *Enchirid. ad laurent. c. 45.* Gen. 3. 3.

De werckinge des Vals ende straffe des seluen, alwaer aenghemerckt wort de twee-de staet des menschen daer van boven pag. 19. staet.

2. Maer ten tweeden tot onderrichtinghe, wat werckinghe, ofte cracht dese Val ende ongehoorsaemheyt den mensche toegebracht heeft: Is voor-eerst te weten, dat daer door op de eerste voorouderen gecomen is, de schult der ouertredinghe, ende de straffe, die God daer teghen gheordineert hadde: Waer door volgens het beelt Gods (daer sy nae geschapen waren) wtghewisschet is, ende voorder tot sulcke elendicheyt gecomen zijn, dat in de plaetse der wijsheyt, vromicheyt, heylicheyt, waerheyt, gherechticheyt (met welcke duechden sy geciert waren) sy mismaect zijn geworden,

met

met de leelicke grouwelen, blintheyt, onvermogen, onreynicheyt, ydelheyt, ongerechticheyt, etc. Daermede sy gantsch verdoruen zijn geworden, ende hen niet anders te verwachten was, als eerst den tijdelicken, ende daer nae den eewigen doot. *S. Son. Vra. 7.*

Ende ten anderen leert de Catechisme, wat de selue Val den nacomelingen toegebracht heeft, namelic: *Dat onse nature aldaer* (inden Paradijse) *also is verdoruen geworden, dat wy alle in sonden ontfangen, ende geboren worden.* Met welcken woorden te kennen gegeven wort, dat niet alleen Adam gedragen, ende geuoelt heeft de straffe des leelicken Vals: Maer dat hy oock in de selue elendicheyt zijn gantsche geslacht heeft ingewickelt also, dat sy alle ende een yegelic besonder (om syner misdaet willen) in sonden ontfangen, ende geboren worden. Nacomelingen Adams.

Ende de selue misdaet wort gemeenlic genoemt de oorspronclicke sonde, die in Adam haren oorspronc gehadt heeft, ende in onser sprake de Erf-sonde, om dat sy allen nacomelingen Adams, dat is, allen menschen aeneruende ende aencleuende is. Ro. 5. 12. Oorspronckelicke of erf-sonde.

Welcke oorspronckelicke oft Erf-sonde, also plach beschreuen te werden, dat sy is de aeneruende boosheyt, ende verdoruentheyt onser naturen, haer verdeelende, ende door-dringhende in alle de deelen, oft crachten der zielen: waer door geschiet, dat wy alle *kinderen des Toorns* geboren werden, ende tot syner tyt voortbrengen de quade vruchten deser verdoruenheyt, welcke de Schrifture, *wercken des vleeschs*, is noemende. Beschrijuinge der selue. Ro. 5. 19. Eph. 2. 3. Gal. 5. 19.

Ende van dese naetuerlicke besmettinghe, ende verdoruentheyt des geheelen menschelicken geslachtes, getuygen dese navolgende spreucken. *Siet, ick ben wt sondelicken zade geboren, ende mijn Moeder heeft mij in sonden ontfangen.* Gelijck ooc Moyses verhaelt: Dat Adam *genereerde eenen sone, die synen beelde gelijc was.* Dat is, gelijc door den Val syne naeture besmet was, die te vooren nochtans goet gheschapen was: Dat hy alsoo (Godts beeld verloren hebbende) niet en conde andere kinderen voortbrenghen, dan die hem seluen gelijck waren. Tot t'selue dienet oock, d'welck d'Apostel betuyget: *dat wy waren van naturen kinderen des toorns, gelijc de andere:* ende: Dat *de doot tot alle menschen gecomen is* (door eenen mensche) *in welcken alle* (menschen) *gesondicht hebben.* Ende Job roepet duytlic: *Wie wil eenen reynen vinden, by dien, daer niemant reyn en is?* Waer wt volcht, dat wy alle, die van onreynen zade zijn afgecomen, met de aencleuinge der sonden besmet geboren worden: Ja ooc voor Gods aengesicht leelic ende besmet zijn, eer wy het licht deses leuens aenschouwen. Getuygenisse van de Erf-sonde. Psal. 51. 7. Gen. 5. 3. Eph. 2. 3. Ro. 5. 12.

Ende niemant derf hem verwonderen, hoet geschieden moge, dat wy (die noch niet en waren, als Adam sondichde) nochtans in hem besmet zijn. Want dat selue sal ons openbaer werden, wanneer Adam ende syne nacomelingen onderscheydentlic aen gemerckt werden, by de gelijckenisse eenes wortels ende der tacken, die wt de wortel comen. Van een verdoruene ofte vervuylde wortel (soo als Adam was) comen voort gelijcke (dat is verdoruene) tacken, de welcke hare verdoruentheyt voortsetten tot Adam wort eenen stamme oft wortel ende syne kinderen den Tacken vergeleken, tot beter aenwijsinge der voortcleuende verdoruentheyt.

2. Son. Vra. 7. tot de spruytkens, die daer wt wassen: So ist oock gheschiet dat van den verdoruen Vader (als vanden stamme, ende wortel des menschelicken geslachtes) voortghecomen zijn verdoruen kinderen (als verdoruen tacken) dewelcke haren nacomelingen de besmettinge aengecleeft hebben: Also, dat de verdoruentheydt (inde naeture Adams beginnende, ende voortcruypende van de Voor-ouders tot nacomelingen) altijt haer verspreydet ende voortspruytet, ende is mitsdien de nature Adams niet alleen sondich gheworden, maer heeft oock sondaers voordt-ghebracht.

De kinderen der geloouigen zijn niet sonder erfsonde.

D'welck niet alleen verstaen en moet werden van Adam, doen hy nv verdoruen was, ende van synen kinderen ende nacomelinghen: Maer ooc vanden kinderen, die wt den geloouigen Ouders geboren worden. Want *Psa. 51. 7.* na dien David bekent, dat hy *in sonden ontfangen ende in sonden geboren is*: Ende het is seker, dat t'selue niet alleen van hem gesegt en can worden: Soo ist claer, dat de H. Geest door hem, ende in synen Exempel heeft willen aenteeckenen den algemeynen stant der menschen, die al tsamen in sulcke verdoruentheyt ontfangen, ende geboren werden, als Dauid was.

Sy werden heylich ghenoemt, maer niet van wegen natuerlicke gheboorte. 1 cor. 7. 14.

Waer tegens niet en strijdet, dat der geloouigen kinderen van den Apostel *heylich* genoemt werden: want de selue der kinderen heylicheyt is een besondere segen des volcx Godes, ende dien niettegenstaende, so ist waer dat sy van harer naturen wegen mede inden eersten, ende algemeenen vloec des menschelicken geslachtes begrepen zijn gheweest, ende soude blijuen, ten ware sy wt sonderlinge genade daer wtgetoghen *Epi 157.* werden: Want de schult is wt der naeturen, maer de heylichmakinghe, wt de bouen natuerlicke gracie. Ende daeromme (als *Augustinus* seght) niet alleen een schuldige ongeloouige, maer oock een gheloouighe (die *Joa. 1. 13. ende 3 6.* nv geabsolueert, of vry gesproken is) brenghen alle beyde voort, niet gheabsolueerde, ofte vry gesprokene, maer schuldighe: Want sy alle beyde wt hare verdoruene aert voortsetten. Ghelijck als Johannes mede getuycht vanden genen, dien *macht gegeuen is, Godes kinderen te worden, datse* *Gen. 17. Act. 2. 39.* *niet wt den bloede, noch wt den wille des vleeschs, noch wt den wille des mans, maer wt God geboren zijn:* Om te kennen te geuen, dat de heylicheyt niet wt de natuerlicke geboorte voortcomt: Maer wt Godes genade, dat hy niet alleen met den gheloouigen, maer ooc met haren kinderen, zijn verbont opgericht heeft.

Adam heeft tot synen ende syner nacomelingen schade verloren tgene hem, ende den synen ten besten ghegeuen was.

Ten lesten in wat maniere de voorseyde verdoruentheyt verspreydet wort, ende voortcruypende is, tsy door invloeyinghe der zielen, oft door het lichaem, of op wat ander wijse, is niet noodich alhier neuswijselic te ondersoecken: wanneer alleen dit voor seker gehouden wert, van Godt also verordineert te sijn, dat de gauen den eersten mensche gegeuen, hem soo wel, als synen nacomelingen te profijt souden gecomen hebben, hadde hij die behouden: Ende dat daerom hem ende synen nacomelingen te schade geschiet is, dat hy die verloren heeft.

t'gebruyc deser leer.

Waeromme dan dese onse verdoruene aert ende stant, (berooft zijnde van alle eerlicheyt, ende niet hebbende, daer op men roemen oft vertrouwen

trouwen soude mogen) ons met groote schaemte behoort te vernederen, om onsseluen te versaken, ende mishagen aen onsseluen te dragen: op dat wy verootmoedicht zijnde, verwect ende ontsteken worden met nieuwe neerstigheyt God te soecken, om door syne genade weder te verweruen de goeden, daer van wy gantsch ledich, ende berooft beuonden werden. *S. Sou. Vra. 7.*

Wt dese leere (van de moetwillicheydt des Vals, ende van de cracht ende werckinge desseluen) wort openbaer datse God onrecht doen, die des menschen Val souden willen daer mede vercleynen als of hy alleen door lust des smaecks oft gulsicheyt ghesondiget hadde, daer nochtans de bouengeroerde omstandicheden, hoe swaer die geweest sy, aenwijsen. wederleggin-ge valscher Leer. *Augst. de heres. c. 33*

Pelagius heeft ooc seer groffelic gedwaelt, leerende: dat de sonde vanden eersten mensche alleen door navolginge ende niet door aencleuinge of aen-eruinge voortgegaen is: Ende dat daerom Adams sonde hem wel schadelic was, maer niet synen nacomelinghen. Door sulcke listicheyt heeft de Satan seer gearbeyt de siecte ende elendicheyt den menschen te verbergen, ende also ongeneselick te maken. Maer de selue *Pelagius*, ende alle syne Discipelen worden met de voorgestelde getuygenissen, ende selfs met de eruarentheydt inden ionghen kinderen opentlic wederlegt. Want der kinderen boosheyt, oock inder wiege, gemerckt wort: Ende *besoldinge der sonden*, te weten: *de doot*, (welcke ouer hen comt, ende hen mede gemeen is, als sy noch niet met der daet, *noch in gelijckenisse der ouertredinghe Adams*, ghesondicht en hebben) bewijst ghenoechsaem, dat wy niet door navolginge, ende aengenomen boosheyt alleen verdoruen worden, maer dat wy de aengeborene verdoruentheyt mede wt des moeders lichaem voortbrengen, so van de selue verdoruentheyt hier gehandelt wort. De sonde des eersten menschen hangt allen menschen aen, niet alleen door navolginge der quaden maniere, maer eygentlick door de verdoruen geboorte. *Siet Aug. lib. hypog. post. 2 contra Pelag.* Ro. 5. 14 ende 6. 23.

Daer tegen niet en doet, dwelc sy tot verschooninge haerder dwalinghe wt den Prophete voortbrengen: *welcke ziele die sondighet. die sal sterven: De sone en sal niet draghen de misdaet des Vaders.* Ende seggen, daer wt volghen soude, dat Adam niet t'onser schaden, maer alleen tot zijn eygen perijckel ghesondicht soude hebben: dat anders, God ongherechtich soude zijn, ende hemselven teghenspreken: Ende so verde Adam ons den doot toegebracht heeft, dat wy dan door een vremde schult verloren souden gaen, etc. Want sy daerinne dwalen, om datse niet en verstaen, dat een yegelicx eygen schult daer mede toecomet, ende ingebonden is: Ende dat wy in Adam niet also verdoemet en worden, als of wy selfs onsculdich waren: maer dat een yegelic de straffe zijner schult draget, na dien wy door syne sonde besmet zijn, ia (gelijck Paulus segt) *alle in hem gesondicht hebben:* Namelick, doen wy noch in syne lendenen besloten waren. Ende daer en bouen, dat wij niet onschuldichlick en steruen, daer van wort een yegelick van ons genoechsaem, door getuygenisse zijner eygener conscientie, ouerwonnen. Antwort op de tegenwerpinghe: Dat de soon niet en sal draghen zijns Vaders misdaet. Ezec. 18. 20. Deu. 24. 16. Ro. 5. 12. Heb. 7. (9. 10)

Maer soo veel de cleyne onmondighe kinderen aengaet, hoe wel de sonde in henlieden noch niet so openbaer en is: Nochtans hebben sy de verdoruentheyt verborgen in haerder zielen, also dat se voor God ooc verwerpelick zijn, ende der verdoemenisse schuldich. Ende of wy schoon De onmondige kinderen gaen niet verloren door vremde schult.

dit

3. Son. Vra. 8. dit met onsen verstande niet begrijpen en conden, soo en moeten wy daer tegen niet murmureren, maer ouerleggen, hoe veel Godt scherper sien can, als wy lieden, die ooc syne oordeelen wel rechtueerdigen sal. Dan so veel den Prophete aengaet, is, te mercken, dat de selue in de voorseyde plaedtse niet en handelt van de teerdere vrucht die eerst wt des moeders lichaem voort comt: maer van den opgewassenen kinderen, die hare schult sochten te vercleynen, ende so op ander menschen, als op God selfs, leggen wilden, op dat sy emmer onsculdich mochten schijnen. Welcker vermetene ende Godloose stouticheydt, de Propheet Ezec. also wederlegt, leerende: dat de kinderen, om harer eygen boosheyt willen, ende niet om harer ouderen sonden straffe moeten lijden.

Niemant vry van de Erfsonde dan alleen Christus. *Con. Trid. sess. 5. ca. 1. de pec. orig.*

So dwalen ooc de *Romanisten*, die daer voor geuen, dat de maget Maria van de Erf-sonde vry sy gheweest, daer d'Apostel segt, dat alle *menschen kinderen des toorns* geboren werden, ende dat niemant hiervan wtgenomen is, als alleen Christus.

8. *Vrage.*

Maer zijn wy alsoo verdoruen, dat wy gantschelic ombequaem zijn tot eenigen goede, ende geneycht tot allen quade?

Antwoorde.

II. Ja wy: Tensy dan, dat wy door den geest Gods wederghe-boren worden.

Verclaringe.

Tegen de voorstanders des vrijen wille der menschen na den Val.

ALS nv genoechsaem verclaert is de staet des menschen voor den Val: ende daer na, waer wt syne verdoruentheyt hercomt, ende waer door die veroorsaeckt is: Ooc wat vruchten ende werckinge de selue te wege gebracht heeft: So ist naeste dat wy vernemen, ofte die aen-eruende verdoruentheyt sulcke cracht heeft, dat de mensche gantschelic ombequaem soude syn, om yet goets te doen? Dan of hy noch behouden hebbe eenige cleyne (hoe wel swacke) cracht? Welcke by haer seluen wel niet en vermoge, dan door hulpe van de daer toecomende genade, haer selfs werc mede daer toe brenghe ende doe. Ende dit vermogen pleecht den vryen wille genoemt te werden, om dieswille (na de meyninge *Scholasticorum*) de mensche (door syne vernuft) tquaet van den goeden soude vermogen te onderscheyden, ende met vryen wille hem tot het eene of tot d'ander begeuen connen: maer hier wordt bewesen dat de Schrifture daer af also leeret: Ten eersten, dat de naturelicke mensche niet alleen onbequaem is tot eenighen goede, maer oock geneycht tot allen quade: Ten anderen dat wy niet goets connen doen, ten sy wy door den H. geest wedergeboren werden.

De mensche is na den Val onbequaem tot den goede.

1. Ten eersten, dat het met den mensche also staet (nadien hy in de slauernie der sonden geraeckt is) dat hy om goet te doen van naturen geensins bequaem en is, dat leert Joannes opentlic, seggende: *Het licht schijnt*

schijnt in de duysternisse: Ende de duysternisse heeft dat licht niet begrepen. 3. *Son. Vra.* 8.
Te kennen geuende, dat des menschen verstant ende oordeel, belangende de kennisse Gods enckel duysternisse is. Ende Christus: *Indien het licht, dat in u is, duysterheyt is, hoe groot sal dan de duysternisse wesen?* Als hy de menschen duysternisse noemt, so ontneemt hy hen t'eenemael alle vermogen des geestelicken verstants. Ende Paulus: *De natuerlicke mensche* (verstaet, die alleen d'licht der naturen heeft) *en begrijpet niet wat des gheests Godes is.* Item: *Wy en zijn niet bequaem yet te dencken wt ons selven.* Waer wt besloten wordt: Zijn wy niet bequaem, om te gedencken, veel min zijn wy bequaem, om wat goets te doen. De selue Paulus gebruyckt voorder dese getuygenissen, om den hoochmoet ende vermetentheydt des menschelicken geslachtes neder te werpen: *Daer en is niemant rechtueerdich, ooc niet een. Daer en is niemant verstandich.* Hier wort den mensche het oordeel ontnomen: *Daer en is niemant, die God soect.* Waer mede de afkeeringe des willens der menschen van God aengeteeckent wort. Daeromme dese ende andere navolgende plaetsen ons dienen, als eenen seer claren Spieghel, om daer in de geheele afconterfeytinghe onser naturen te aenschouwen: Nademael de heylige Geest met synen Blixem aentastet, niet alleen eenige sekere menschen, die in sulex schuldich souden zijn (gelijck het vleesch terstont op sulcke siet, die het meynt voor ander schuldich te zijn) maer tastet aen int gemeen het gantsche gheslachte van Adam, sonder yemanden daer van wt te scheyden, die van hemseluen beter soude zijn, als alle de ander. Noch claerder spreeckt d'Apostel tot den Ephes. daer hy seyt, *Ende u* [heeft hy mede leuendich gemaekt.] *als gy doot waert door de misdaden ende sonden,* etc. Geuende daer mede te kennen, ghelijck de doode gantsch geen vermoghen hebben, noch yet connen doen, om dleuen weder te crijgen, ende eenich werc der leuendigen te verrichten: Dat also die van Ephesen, ende met hen alle menschen, in saecken des geesteliken leuens, van naetueren niet vermoghen, soo langhe tot dat sy leuendich gemaeckt, ende weder-gheboren werden.

Joa. 1. 5. mat. 6. 23. 1 cor. 2. 14. 2 cor. 3. 5.

Ro. 3.(10.12) Psa. 14. ende 53. Esa. 59. 7.

Eph. 2 (1. 5.)

Maer noch meer: Dat de mensche van naturen tot allen quade geneycht is, wort niet min met openbaren getuyghenissen der heyligher Schrift bewesen, dan tvoorgaende. Als daer Moses verhaelt: *De Heere sach, dat der menschen boosheydt op Aerden groot was, ende alle het dichten ende pooghen haers herten langs soo booser was.* Ende daer na: *Het dichten, des menschelicken herten is boos van der ieucht op.* Ende de heylighe Propheet Jeremias: *Een trotzich ende versaegt ding is het herte.* Item, Job segt: *Dat de mensche eene grouwel, ende boos is, die het onrecht suypet, als water.* De Heere Christus segt ooc tot Nicodemum: *Wat wt den vleesche geboren is, dat is vleesch.* Waer wt verstaen wort, dat niet alleen het verstant des menschen, maer ooc zijn wille verdoruen is: Ende dewijle hij *sonde doet,* een *dienstknecht der sonden is.* Staet oock wel aen te mercken, t'ghene d'Apostel indrucket wt den Psalmen Dauids, Namelic: *Sy zijn alle afgheweken, te samen zijn sy onnutlich gheworden, daer en is niemant die goet doet, daer en is oock niet een.*

Ende geneycht tot allen quade.

Gen. 6. 5. ende 8. 21.

Jer. 17. 9.

Job 15. 16. Jos. 3. 6. ende 8. 34. Psa. 14. 3. Ro. 3. 12.

So

S. Bon. Vra. 8.

So is dan op t'aller-claerste met waerheyt Godlicker Schrifturen bewesen, ouermits beyde de crachten der zielen, het verstant ende de wille (door de welcke, indiense geheel ende gesont gebleuen waren, de mensche goet soude hebben connen wercken ende voortbrengen) gequetst ende geheel verdoruen zijn, dat daerom de mensche al nu, om goet te doen, gheheel onbequaem is, ende daer en tegen tot allen quade geneycht. Waerom de Propheet Esai. te recht claecht: *Wy gingen alle dwalende gelijc als schapen, een yeghelick sach op synen wech.* Ende hier wel ten propooste dient, dwelc Christus segt: *Dat geen verdoruen Boom, en can goede vruchten dragen.*

ouermits verstant ende wille in hem verdoruen zijn.

Gen. 53. 6. mat. 7. 18.

Antwort op de voorwerpinge of de mensche dan een stock of te block sy?

Maer nochtans de schriftura also sprekende, en maect wt den mensche geene stoc oft block, als of hem gheen verstant noch wille met allen ouerghebleuen ware, so als sommige dat tegenwerpen: Maer geeft te kennen, ende hout met waerheyt staende, dat de mensche door de sonde van den goeden verstande, ende van den goeden wille berooft is, ende dat hy syne crachten verloren heeft, om goet te doen. Waeromme *Ambrosius* wel recht segt: dat de mensche door den Duyuel is berooft, niet van den wille, maer van des willens ghesontheyt: Daer door de nature, die goet was, een ander gestaltenisse gecreghen heeft, ende quaet geworden is. *Bernardus* segt ooc: Dat wy alle eenen wille hebben: maer dat de goeden wille, den voortganck (door godlicke genade) gelijck den quaden wille den gebreck (dwelck wt ons selfs comt) moet toegeschreuen worden.

Lib. 1. de vocat geno. ca. 2. §. 3.

Tot dat hy door den geest Godts wedergeboren wort.

2. Het ander deel, in de voorseyde antwoort voorgestelt was: dat wy niet bequaem en zijn, om yet goets te doen, ten sy dat wy door den geest Gods wedergheboren werden. Welcke verbeteringhe daer by ghestelt wordt, om dieswille de verdoruene mensche, door de wedergeboorte, wt den tweeden verdoruen staet, comt inden derden staet des menschen, te weten, onder de ghenade (soment gemeenlic noemt) waer van bouen pag. 19. aengeroert was.

Wat wedergheboorte sy. Joa. 3. 4.

Maer wedergheboren te worden, en is niet, *weder in zijns moeders buyck gaen, ende geboren worden*: So als Nicodemus dat onverstandelick voor nam. Maer als de crachten der zielen, het verstant, ende de wille verandert, vernieuwet, ende weder op gerichtet worden, so wort de mensche, (by gelijckenisse van lichamelicke geboorte ghesproken) geestelic wedergeboren. Ende dit en is niemants, dan alleen Godes werc: De welcke gelijck hy ons inden beginne heeft geschapen na zijn Beelt, also moet hy selue (ende en can geen ander) ons totten seluen Beelde wederbaren ende vernieuwen. Ende dat selue doet hy door den H. Geest, de derde persoon in de H. Dryevuldicheyt, wesende een eenich ende eewich God met den Vader ende den Sone.

Siet Aug. hyp. quest. lib. 3. de lib. arb. ante laps. & post laps.

Getuygenissen der Schrift.

Hier van spreken de navolghende plaetsen der Schrifture: Joa. 3. 5. *Voorwaer, voorwaer, segge ic v: Ten sy dat yemant geboren wort wt den water, ende Geest, so en can hy ten Conincrijcke Gods niet in gaen:* Ende vers 27: *De mensche can niet ontfangen, so het hem wt den Hemel niet gegeuen*

gegeuen en is. Mat. 16. 17. *Salich zijt gy Symon Iona Sone: Want vleesch ende bloet en heeft v dat niet geopenbaert, maer mijn Vader, die inde Hemelen is.* Alwaer Christus betuycht, dat het was een sonderlinge openbaringe des Vaders, dat hy van Petro ghekent werde. Ende Joannis 8. 36. *Indien de Sone u vry maect, so zijt gy waerlic vry.* Ende int 15. ca. vers 5: *Sonder my en cont ghy niet doen:* Namelic der dingen, die Gode aenghenaem zijn, ende die dienen, om de salicheyt te vercrijgen: Paulus die segt: *Het is God die in u werct het willen, ende het volbrengen, na zijn welbehagen.* Item: *Waer de geest des Heeren is, daer is vryheyt.* Ende de Propheet Ezechiel: *Ende ic wil v een nieuwe herte, ende eenen nieuwen geest in u geuen, ende wil het steenige herte wt uwen vleesche wech nemen, ende u een vleeschelic herte geuen. Ic wil mijnen Geest in u geuen, ende wil sulcke lieden van u maken, die in mijnen geboden wandelen, ende mijne rechten houden, ende daer naer doen:* Item Paulus: *De Godt onses Heeren Jesu Christi, de Vader der eerlickheyt, geue u den Geest der wijsheyt, ende der openbaringhe door syne kennisse: Verlichtende de ooghen uwes verstants, dat ghy moecht sien, hoedanich de hope sy, daer hy ons toe gheroepen heeft, &c.* Met welcken woorden d'Apostel te kennen geeft, dat de menschen, oock wt Godts woort selfs, weynich souden connen profiteren, ter tijt dat hy, die *de Vader der Lichten* genoemt wert, de oogen geue, oft opene: om dieswille dat enckele duysternissen overal zijn, waer hy zijn licht des Geestes niet en latet schijnen. Hier wt geschiedet, dat de selue Apostel gemeenlic voor den Kercken pleecht *te bidden, ende te begeeren, dat sy mochten vervult werden met de kennisse zijns willens, in alle wijsheyt ende geestelicken verstande: Op dat sy mochten wandelen, weerdichlick den Heere, in alle behaghelickheyt, tot alle goede wercken vruchtbaer, ende wassende inde kennisse Gods.*

S. Son. Vra. 8.

Phi. 2. 13. 2 cor. 3. 17. Ezec. 36. 26.

Eph. 1. 17.

Jac. 1. 17.

Col. 1. 9. Phi. 1. 4.

Ende de oude Leeraer Augustinus, heeft dit gebreck des vernufts, oft redelicken verstants, (dwelck om te begrijpen de dinghen, die Godes zijn, gantsch onbequaem is) also wel verstaen: Dat hy de gratie ofte genade der verlichtinge, niet min den verstande houdt van noode te zijn, dan het licht der sonnen den oogen moet dienen, om te sien: Ende noch niet vernoeget met sulck seggen, set daer toe tot verbeteringhe der ghelijckenisse: Dat wy onse ooghen selfs wel open doen, om het licht te sien: Maer dat de oogen des verstants gesloten blijuen, ten sy datse van den Heere gheopent worden. Want wy inden verstande steec-blint zijn, niet met allen siende, noch bequaemheyt hebbende om yet te sien, ter tijt toe dat God ons verlichte: daer om de onherborene menschen van haerder verdoruen naturen wegen, in de Schrift, den blinden vergeleken werden.

Sonder verlichtinge des geestes, en sien wy niet meer in geestelicken dinghen, dan de blinde in lichamelicken sien connen. *Lib. de pecc. mer. remit. c. 3.*

Wt allen den welcken dan dese grontlicke Leere besloten wordt, ende vast staet, gantschelick van noode te zijn, dat God met der genade synes Geests, so wel onse verstant, als onsen wille voor come, verandere, helpe, ende by blijue, sullen wy yet goets verstaen, willen, ende volbrengen connen.

Besluyt.

Maer tgene voorseyt is, moet tot synen rechten eynde gebruyct werden:

t'gebruycde der leere.

3. Son. Vra. 8.

den: Te weten, niet om in ons de traegheyt ende luyheyt te vermeerderen, dat sy verre: Maer op dat wy (geleert ende verstaen hebbende, hoe dat wy door de erf-sonde zijn berooft, ende ontblootet van alle vermogen, om yet goets te verstaen, te willen, ende te wercken, ende also aen allen canten met de ellendichste noot omcingelt zijn) daerom te meer verlangen na het goet, van dwelck wy ledich zijn, ende na de vryheyt daer van wy berooft zijn: Dat wy ouer-sulcx Godts woordt hooren, op dat onse verstant, ende oordeel daer door gebetert, ende gescherpt mach werden: Dat wy vyerich van God begheeren de gaue des H. Geestes, om Gods wetten te leeren, ende op dat hy onse steenige herten in vleeschelicke verandere, ende niewe crachten geue. Hier van spreect fijn de selue *Augustinus:* O mensche bekent in den gebode, wat gy behoort te hebben: Leert inde bestraffinge, dat het uwe schult is, dat ghyt niet en hebt: Verneemt int gebedt, van waer ghyt crijghen moet, dwelck ghy begeert te hebben. So salt geschieden, dat het verstant verlicht zijnde, recht begrijpen, ende oordeelen sal: Het herte door Gods handt vernieuwet ende verandert, sal willich werden, ende de mensche (na de mate der gauen by hem ontfanghen) sal poogen, om syne vermogen, ende crachten tot ghehoorsaemheyt te schicken.

Psal. 116.

Lib. de corrupt. & gratia.

wederleggingе valscher Leer. De Heydensche wijse.

T'gene bouen bewesen is, vande verdoruentheyt onser naturen, wederleydt oock opentlick, de Heydensche wijsen ende hare nauolgers, de welcke niet recht gheuoelt, noch geleert en hebben van de kennisse des menschen: Als sy alleen daer na arbeyden, dat de mensche syne wtnementheyt ende weerdicheyt wel soude kennen, sonder yet te roeren van den Val ende verdoruentheydt des menschen. Waer toe sy gebruycten dat wel-bekende spreecwoort: *Kent u seluen:* Altijdt voorgeuende: Dat de mensche hemseluen genoechsaem was, om gelucsalich te zijn. Item: Dat het der Goden ghifte was, dat wy leuen, maer dat het aen ons stont wel ende vroom te leuen. Item: Dat dit het gheuoelen aller menschen was, datmen het gheluck, ende welstandt van God moste begheeren, maer dat een yeghelick de wijsheyt van hemseluen nemen most. Ende derghelijcke ongeschickte propoosten. Wat werde daer mede anders te wege gebracht, dan dat de mensche door ydel vertrouwen zijns selfs opgheblasen, vermetelick hemseluen verhooueerdichde? Daer ter contrarien, (tot onse vernedertheyt, ende wechneminghe alles eygenen vertrouwens) de waerheyt ons leert, dat wy van ons seluen niet dan sonde en hebben, ende dat daeromme alle goet (d'welc wy hebben) van God alleen comt.

Seneca. Cicero 3. de nat. Deorum.

De griexsche ende latijnsche schrijuen vanden vryen wille des menschen te veel. *Con. Trid. s. 6. c. 5. Damasc. orthod. fid. lib. 2. c. 25.*

Wordt hier wt ooc openbaer, dat onder de griecxsche ende latijnsche schrijuers, die gedwaelt hebben. welcke des menschen eygen vermogen, ende vryen wille al te costelick gepalleert, ende te vermetelic daer af geleert hebben: Euen als of de mensche noch zijns selfs machtig ware, ende als of hy noch in synen eersten stande (daer af bouen pag. 19. gesproken is) oprechtich stonde: van dwelc het tegendeel opentlick bewesen is.

Romanisten.

Daer na zijn gecomen de *Romanisten* ende des *Pausdoms Voorstanders*, noch al verder van Godts woordt wijckende, welcke wt de parabel van den mensche

mensche gheuallen onder de moordenaers (die *hem half doot lieten liggen*) hebben versiert, tegen so veel openbare getuygenissen der Schrift, dat inde nature des menschen noch wat gesonts ouergebleuen sy: waer tegen de Apostel so wtdruckelic leert, als hy seyt: *Dat wy door de misdaden ende sonden doot waren.* S. Son. Vra. 8. Luc. 10. 30. Eph. 2. (1.5

Ende tot beweeringe harer valscher meyninge can niet strecken, dat sy d'woordeken *vleesch* alleen willen verstaen hebben van het gheuoelicke deel des menschen, ende niet van het ouerste deel der zielen: Want sulck haer onverstant gestraft wert. 1. Daer Christus leert, dat de mensche moet weder-gheboren werden, sal hy int Conincrijcke Godts ingaen, ende dat om dieswille hy vleesch is: Ende nochtans is zijn meyninghe niet, dat hy nae den lichaem moet weder-geboren worden, alst claerlick is blijckende wt Joan. 3. (4. 6.) 2. Ende nae der zielen wordt hy weder-gheboren, niet wanneer een deel der zielen ghebetert wordt, maer wanneer sy gantsch wordt verniewet. 3. De Geest wort oock alsoo den vleesch vergeleken ende tegengestelt, datter geen middel tusschen beyde gelaten wort. 4. Ooc Paulus (die Christi meyninge wtlegt) vermaent dat wy *verandert* sullen *werden door de vernieuwinghe onses gemoets.* Ende op een ander plaetse: dat wy *wederomme vernieuwet* sullen *werden in den geest onses ghemoets.* Maer willen sy der H. Schrifture geen geloof geuen, dat sy dan hooren (na diense alletijt op de Vaders trotsen) den Leeraer *Augustinum*, die also daer van spreect: wat mach doch een verlorene wercken, dan voor so veel hy vanden verderue verlosset is? Can yet wercken de vrye beweginge des willens? Tis ooc verre van daer: Want de menschen synen vryen wille misbruyckende, heeft beyde, den vryen wille, ende hem seluen tsamen verloren: Want gelijc eene, die hem seluen doodet, tis waer, noch leuende hemseluen doodet: Maer hemseluen doodende, niet langher leuet, noch hemseluen weder can opwecken, als hy hemseluen gedoodet heeft: Alsoo als wy sondichden met onsen vryen wille, so is ooc (als de sonde ouerwan) de vrye wille verloren: Want van wien yemant ouerwonnen is, desseluen eyghen knecht is hy geworden. d'Woort vleesch verstaet ooc het ouerste deel der zielen. I. II. III. IIII. Rom. 12. 2 Ep. 4. 23. Joa. 8. 34.

Ten lesten, nademael wy also verdoruen zijn, dat wy gantsch onbequaem zijn, om yet goets te doen, ende daer tegen geneycht tot allen quaet, so bewesen is: Waer her wil men dan nemen, ende voortbrengen *Meritum congrui* (so zijt noemen) daermede men (wt de bereydinge des vryen willens) bequaem soude werden, om Gods genade te ontfangen? So als de *Scholastici* inden Pausdom hier van veel snateren sonder fondament der Schrift. Maer hier wt erschijnet claerlick, dat sy (die groote meesters willen zijn) noch den A. B. van de Religie niet en verstaen: welcken sy nochtans vanden kinderen souden mogen leeren, ten ware sy ouer-lang haer seluen quade Leerionghers, ende al te hartneckich bewesen hadden. Tegen de verdiensten der voorbereydinge des vryen wille. *Vigu. cap. 2. 3. v. 5.*

---

4. Son. Vra. 9.

4. SONDACH.

Vrage. 9. 10. 11.

Inhout: *Dat God niemanden onrecht en doet: al ist also, dat hy van den*
1. *mensche inder Wet verheyscht t'gene, dat hy niet doen en can:*
2. *Maer dat God recht heeft, wanneer hy de sonden tijdelic, ende eeuwich-*
3. *lick straffet: Ende dat hy wel also barmhertich is, dat hy nochtans syne rechtueerdicheydt niet en crenct noch croocket.*

9. Vrage.

Doet dan God den mensche niet onrecht, dat hy in syne Wet van hem heyschet, dat hy niet doen en can?

Antwoorde.

1. Neen hy: want God heeft den mensche also geschapen, dat hy dat conde doen. Maer de mensche heeft hemseluen, ende alle syne nacomelingen, door d'ingheuen des Duyuels, ende door moetwillighe ongehoorsaemheyt, derseluen gauen berooft.

Verclaringhe.

HOE onmogelic het den mensche sy Godts Wet te onderhouden, van wegen der verdoruentheyt der naturen, is voorgaens ghenoech bewesen: Maer wt aenmerckinghe deses onses onvermoghens, plach het vleesch wel oorsaeck te nemen, om God tegen te spreken, als of hy den mensche onrecht dede: Van hem heyschende, dat in synen crachten niet en staet, te weten, de dadelicke volbrenginge der Wet. Maer hier op antwoort de Catechisme, ende beweert dat God geen onrecht en doet. 1. Want het openbaer is, dat de mensche also van God geschapen was, dat hy syne Wet conde onderhouden, ghelijck bouen op de 6. Vrage, pag. 19, ende volgens bewesen is, hier onnoodich om weder te verhalen. 2. Ende dat de mensche hemseluen in dit onvermogen, ende in dese clem ende angst ghebracht heeft. Tselue is genoech, om den mensche daer mede den mont te stoppen, ten eynde hy nalate God van eenighe ongerechticheyt, ofte tyrannie te beschuldigen.

Afdeelinge deser antwoort.

Ep. 4. 24.

God heyschende de schult, die hem toecomt, en doet den mensche geen onrecht.

Mat. 18. 23.

1. Hoe goeden recht Godt heeft, om van den mensche (dien hy goet geschapen hadde, als vooren) te heyschen volcomene gehoorsaemheyt syner Wet, dat heeft Christus willen afbeelden met de ghelijckenisse by Mattheo: Alwaer hy het Coninckrijcke der Hemelen gelijcket by eenen Coninck (by den welcken hy God verstaet) die rekenschap wilde houden met synen knechten, als wy alle tsamen zijn; ende als hy begonst hadde te rekenen, soo wierdt hem voorghebracht eenen schuldenaer, de welcke hem thien duysent Talent ponden schuldich was: gelijck een yegelic onder ons, (door de ouertredinghe der Wet) in sulcke schult verplicht is. Maer als de selue niet

niet en hadde, om te betalen, soo beual de Heere dat men hem vercoopen soude, mitsgaders syne huysurou ende kinderen, ende alles wat hy hadde, om daer mede tot betalinge der schult te comen. Met welcke daet de Coninc bewees, dat hy zijn schuldt met recht heyschen mocht, ende wedernemen t'gene de schuldenaer van hem hadde ontfangen. De selue gelijckenisse is lichtelick op ons te passen: namelic dat God oock alsoo van ons (zijnen schuldenaren) heysschende genoechdoeninge der schult die wy hem schuldich zijn, anders niet als redelic met ons handelt, ende ons geen onrecht en doet: desgelijcken het ghebet (dwelck de selue Christus ons geleert heeft) wijst ons genoechsaem aen, dat wy Gods schuldenaers zijn, die niet machtich zijn te betalen: Want hy beueelt ons te bidden: *Vergheeft ons onse schulden.* Dwelck, nae dien het alsoo is, so heyscht hy met goeden rechte van ons betalinghe der schult, dat is, volcomen ghehoorsaemheyt zijner Wet, al ist alsoo, dat (na den Val) het vermogen by ons niet en is om te voldoen. Hier toe hoort oock het oordeel Christi, ghebiedende: *Als ghy sult ghedaen hebben, al wat v beuolen is, so segt: Wy zijn onnutte dienstknechten, wy hebben gedaen, dat wy schuldich waren te doen.* Waeromme soude doch Christus de onderhoudinge der gheboden Gods eene schult noemen, ten ware Godt inder scheppinghe (doen onse natuere noch niet verdoruen was) ons gegeuen hadde de cracht ende het vermogen om zijne geboden te voldoen?

4. Son. Vra. 9.

Mat. 6. 12.

2. Maer dat wy nv niet machtig en zijn, om te betalen, daer af is onse moetwillighe ende eygen ongehoorsaemheyt de naeste ende rechte oorsaec: hoe wel daer by gheweest is d'werck des Satans, door wiens verlockinge ende aendrijuinge, de mensche met opset de Wet oft t'gebodt Gods geschendet, ouertreden, ende hem seluen ende synen nacomelingen dit onvermogen (dat hy Gods Wet niet voorder conde volbrengen) op den halse geladen ende willichlick hem onder de slauernie des Duyuels begeuen heeft. Want Moyses beschrijft de gheschiedenisse also: *Ende God sprac tot Adam: wie heeft het v geseyt, dat ghy naect zijt? Hebt ghy niet ghegeten van dien Boome, daer ick u van geboot: Ghy en soudet daer niet van eten? Doe sprack Adam: Dat wijf (die ghy my toe gegeuen hebt) gaf my van dien Boome, ende ic at. Doe sprac God de Heere tot den Wijue: Waerom hebt ghy dat gedaen? De vrouwe sprac: De slange heeft my also bedrogen, dat ic att.* Hier hebben wy harer beyden wtdruckelicke bekentenisse van hare eygen wederspannicheyt, te weten, dat de vrouwe door aendrijuinge des Satans, ende de man door verlockinge zijns Wijfs, hebben gesondicht: Hier op siet Christus, daer hy seght: *De duyuel was een menschen-moorder van den beginne, ende en is in de waerheyt niet ghebleuen. Want de waerheyt en is in hem niet.*

Het staet bij den menschе selue dat hy Gods Wet niet en can volbrengen, ouermits hy door zijne moetwillige ongehoorsaemheyt der gauen beroofft is. Ge. 3. (11.13)

Joa. 8. 44.

Maer soudet billick zijn, dat de Heere zijn recht (de welcke hy heeft, om zijne schult te heyschen ende te vervoorderen) soude verliesen, daert alleen aen ons staet, ende door onse misdaet geschiet, dat de schult so groot geworden is, ende dat wy niet met allen hebben, om te betalen? geenderley wijse, want ooc in wereltlicken gerichten, een schuldenaer (die

Gelijckenisse genomen van eenen tijdelicken schuldenaar.

4. Son. Vra. 9.

(die door zijn selfs eygen schult, geen macht en heeft om te betalen) en wert daerom niet vry gesproken, noch zijne schult en is des niet te minder. Hoe soude hem dan voor den gerichte Gods mogen ontschuldigen een sterffelic mensche? met wat voege, oft schijn, soude hy God der hardicheyt, oft ongerechticheyt derren beschuldigen? Voorwaer wil de menschelicke cloeckheyt dat bestaen, sy sal vernemen, datse veel te cort sal comen, ende God sal zijne rechtueerdicheyt wel verantwoorden, also, dat alle mont ghestopt sal moeten werden.

Al ist dat de Duyvel den mensche verleyt heeft, so en is nochtans de mensche daer door niet ontschuldich. Gen. 3. 6.

De mensche en is des ooc niet te ontschuldigen, dat hy door verlockinge, ende aendrijuinge des duyuels heeft gesondicht: Maer daer door wert zijn schult, ende misdaet wel te grooter: gemerct (na dien hem so strengelick van God verboden was, dat hy van dien boom niet eten en soude: met bedreyginge der sekerlic ouer hem comende straffe, indien hy ouer trade) hy niet der slangen, noch zijner vrouwen woorden, maer den beuel Godes zijnes scheppers behoorde ghehoorsaem te zijn. Het tegendeel gedaen hebbende, en is hy des nyet te meer te beschuldigen? Vrijlick. Tis wel waer, de duyuel heeft hem aenghedreuen, ende verlocket met zijne verleydinge, maer tot de ouertredinghe niet ghedwonghen: Ende de mensche hadde zijnen vryen wille, om niet te ghehoorsaemen den duyuel, maer weder te staen, in dien hy den vryen wille (de gaue zijns Scheppers) recht ghebruyckt, ende waergenomen hadde.

Een ander tegenworpinge hier af gheslagen ende voor by gegaen.

Maer of yemant voorder soude willen tegenworpen, dat Godt tot de salicheydt des menschen beter hadde moghen voorsien, in dien hy voorghecommen hadde, dat Adam niet geuallen en ware. Die sal weten, dat den mensche naer de boosheydt zijns vernufts, wel niet ontbreken en sal aen het weder spartelen, ende den Heere weder te spreken, maer te vergheefs. Ende daer neuen, dat het niet van noode en is, op alle sulcke stoute, ende neuswijse teghenworpingen, die den Godsaligen afgrijselick zijn te hooren, alhier te antwoorden, daer alleenlic int corte de Hooftstucken Christelicker Leere gehandelt werden: Te meer, ouermits in anderen schriften sulcke beantwoordinge ghenoechsaem gheschiet is: gelijck oock een yder Christen tegen sulcke ghenoech ghewapent sal zijn, die met behoorelicke gehoorsaemheyt hem onder Gods Woordt, ende getuygenissen wil ondergheuen, ende daer wt de Leere van de predestinatie, eeuwighe verkiesinge, ende andere verborghentheyden Gods, soberlick, ende soo veel Godt gheopenbaerdt heeft, waer nemen: Maer van dien dinghen en wordt hier niet gehandelt.

Siet het boeckxken Calvini van de predestinatie.

T'ghebruyck deser leer.

Als wy dan genoechsaem hebben verstaen, dat de mensche hem op zijn onvermoghen niet en can ontschuldigen, so sullen wy nv t'profijt van dier Leere waer nemen: Eerstelick, dat wy ernstelic onsen verdoemelicken stant bekennen, ende ons seluen beschuldigen ouer onse afuallicheyt: want tot dien eynde heyscht God met recht in syner Wet van ons, tgene ons onmoghelick is, op dat wy souden ons voor hem verootmoedigen: Niet op dat hy ons ouertreders soude maken, maer op dat wy wt bekentenis onses onvermogens, met ootmoet souden beclagen de oorsaeck,

I.

oorsaeck, waer door wy daer toe gecomen zijn: *op dat also alle mont gestopt werde, ende de geheele Werelt voor God verdoemelic sy.* Ten anderen, dat wy van den Duyuel, ende van allen synen wercken eenen grouwel, ende schricken leeren hebben, ghedenckende: dat het door des duyuels inblasen ende aendrijuinge gheschiet is, dat wy ons seluen in dese iammerlicke elendicheyt gestooten hebben: Ende daeromme, wanneer hy ons weder aencomt, sullen wy (na de leere Jacobi) hem wederstaen, ende hy sal van ons vlieden. Ten derden, dat wy wt betrachtinge onser swackheyt, ende onvermogens (dwelc ons verhindert, dat wy niet en connen volbrengen tghene, dat Godt nochtans met recht van ons heysschet) met *Augustino* den Heere bidden sullen, ende spreken: O Godt geeft, dat ghy gebiet: Ende ghebiet, wat ghy wilt: Dat was een goeden wensch des Godsaligen Vaders, de welcke wel versekert was, ofschoon alles in desen leuen noch met swacheyt vermengt was, dat hy nochtans de vollige, ende goetwillige gehoorsaemheyt der geboden Gods vercrijgen soude in den toecomende leuen, namelick: Wanneer hy van den lichaem des doodes verlosset soude zijn, gelijc daer af hier na in de 114. Vrage breeder sal gehandelt.

4. Son. Vra. 10.

Ro. 3. 19. II.

Ja. 4. 7. III.

Epist. 24.

Ro. 7. (24. 25.) 1 cor. 15 (26). ende (51.57).

10. Vraghe.

Wilt God sulcke onghehoorsaemheyt, ende afual ongestraft laten?

Antwoorde.

Neen hij, gheensins: Maer hy vertoornt hem schrickelic, beyde ouer de aengeboren, ende werckelicke sonden, ende wil die, door een rechtueerdich oordeel, tijdelick, ende eeuwichlic straffen, also hy gesproken heeft: *Veruloect sy een yeghelick, die niet en blijft in alle het ghene, dat in den boeck deses Wets geschreuen is, om dat te doen.*

II.

Verclaringe.

HIER hebben wij de beuestinge van tghene inde voorgaende Vrage gehandelt is, te weten, dat God niet alleen den mensche geen onrecht en doet, heysschende van hem inder Wet, d'welc hy niet doen en can: Maer dat hy ooc ouer syne wet de hant hout: Eerstelick hem schrickelick vertoornt ouer de wederspannicheyt, ende afual des menschen: Ende ten anderen, dat hy die door een rechtueerdich Oordeel, met sware plaghen tijtlick, ende eeuwichlick wil straffen, volghende de bedreyginge aen zijne Wet gehanghen, als voorder inde antwoort.

Afdeelinghe.

Onderscheyt tusschen aengeborene ende werckelicke sonden.

1. De werckinghen ofte vruchten des leelicken vals Adams, zijn tweederley (als blijct wt t'gene bouen pag. 27 van de erf-sonde gesproken is) te weten, die aengeboren Erf-siecte of Erf-sonde, ende de sonden, die wy selfs begaen. Om beter te verstaen: De aengeborene sonde, die wert

4. Son. Vra. 10. wert ghenoemt, die, welcke van Adam op ons geeruet is: Ende van Paulo met het woordt *sonde*, in ghetal van één, gemeenlick beteeckent wert, als tot den Romeynen Cap. 6. 12. ende doorgaens. Maer de vruchten van dier sonde *of de wercken des vleesches* Gal. 5. 19. zijn de sonden die dagelicx by ons begaen werden: Daerom de sonden by de Leeraers der Kercken gemeenelic also onderscheyden werden. dat d'een Erf-sonde, ende de andere, die werckelicke, ofte die dadelicke sonden, genoemt werden.

Wat door den toorne Gods verstaen wert. Psa. 6. 2. Eze. 11. 9. Jos. 3. 36. Rom. 2. 5. Mat. 3. 7. Eph. 5. 6. Nu leert de Catechisme, dat Godt de Heere hem soo wel ouer d'een, dat is, ouer de aengheborene sonde, als ouer de andere, dat is, de werckelicke sonden, seer, ende schrickelic vertoornet. Maer als de Schriftuere spreeckt van Gods toorne, so geschiet dat op menschelicke wijse, op dat wyt des te beter souden verstaen: doch niet also datter in God sulcken toorne sy, als inden menschen, de welcke als sy toornen, in haren sinnen ende gemoet beroert, ontstelt ende verstoort werden: Want in Godt en is sulcke ontsteltheydt ofte beroerte niet, die en heeft by hem geen plaetse,

Jac. 1. 13 ende 17. hy en can met *geenen quade versocht werden*, ende by hem en is *geene veranderinge:* Dan ons wert daer mede geleert, dat Godt de sonden hatet ende niet lijden wil: ende wanneer hy die straffet, ende zijne gherechtige Oordeelen wtrecht, soo werdt hy van ons, als toornich, ende seer gram aen ghesien, te weten, na de beweginge te spreken, die wy by den menschen sien: ende also spreect de Schriftuere, op dat wy souden weten, dat het Godt ernste is, ende daerom de grouwelickheyt der sonden, ende de gerechtighe straffen, die daer ouer comen, te beter souden begrijpen, ende ons daer voor ontsetten, als billick is, na dien wy met God den rechtveerdighen Richter te doen hebben.

Gode toornet ouer ons van wegen der Erfsonde. God toornet dan eerstelic ouer de aengeborene of erf-sonde, waer af de besmettinge (ons van Adam aengecleeft) in ons woonet, ende diep ghewortelt is, ende daer omme verdienet de erf-sonde met recht gestraft, ende gewroken te werden, dewijle wy, ende elck van ons daer door genoechsaem ouertuygt ende veroordeelt zijn voor God, den welcken niets en behaecht, noch aengenaem en is, als gerechticheyt, onschuldicheyt, ofte onnooselheyt, reynicheyt, etc.

Oock ouer de jonge kinderen. T'gene voorseyt is. is oock warachtich, aengaende de onmondige kinderen selfs: Want hoewel sy de vruchten harer boosheyt noch niet voortgebracht, ende dadelic (soment noemt) gesondicht hebben: Nochtans so brengen sy haer oordeel ende verdoemenisse mede van haers moeders lichaem, om dieswille het zaet der sonden in haerlieden is. Ende hierom ist, dat

Eph. 2. 3. Ro 5. 14. de Apostel ons noemt: *Van natueren kinderen des toorns*: Ende segt, dat *de doot heeft van Adam aen tot Mosen heerschappie gehadt, ooc ouer de gene die niet ghesondicht en hebben, in ghelijckenisse der ouertredinghe Adams, die welcke is een Beelt des genen die toecommende was.* Want al ist alsoo, dat dese naturelicke besmettinge der sonden in den kinderen niet van stonden aen ghemerct en wert, als sy geboren werden, ende aen den dach comen: so en zijnse nochtans (dies aengaende) niet ontschuldich

schuldich voor Godt, die de sonde euen wel siet, ende voor sonde rekent, waer hy die ooc vindet. Want waer daer geen schult by den kinderen, daer en soude gheen straffe zijn, namelic de doot, nadien d'Apostel recht spreect: Dat *de besoldinghe der sonden, is de doot.* *4. Son. Vra. 10.* Ro. 6. 23. Heb. 9. 27.

Ten tweeden, so toornet God oock ouer die sonden, welcke wy dagelickx doen, te weten, de dadelicke sonden, die Paulus noemt wercken des vleeschs, ende zijn de vruchten der aengheborene boosheyt: Waer van wel de grofste ende swaerste zijn, *Afgoderie*, va: de welcke Paulus totten Romeynen schrijft. *De toorne Godts is ontdect van den Hemel, ouer alle godlooshcyt ende ongerechticheyt der menschen, die de waerheyt in ongherechticheyt t'onderhouden*, etc. *Trouloose versoeckinge*: Daer mede tegen de waerheydt der beloften Godts gesondicht wert, als Exodi 14. 11. *Murmureringe tegen Godt*: Als Numer. 21. 5. Daer af Paulus, 1. Cor. 10. 10. *Schandelicke vermengde, ende gemeyne onkuyscheyt*, als Numer. 25. 1. daer van 1 Cor. 10. 8. ende andere dergelijcke leelicke stucken, boeuerie, ende boosheden, die tegen de eerste ende tweede tafel der gheboden Godts bedreuen werden. God toornet oock ouer de dagelickxsche sonden. Ro. 1. (18. 23). Exo. 23 : 24.

2. Beyde de voorseyde, so wel de dadelicke sonden, als de aengeborene Erf-sonde, straffet Godt, door een seer rechtueerdich oordeel, met eeuwighe straffen. Want waer van comen de plagen daer God de menschen mede straft? Als daer is honger, dorst, bangicheyt, ende benautheyt, armoede, quellagien, swackinge ende corruptie der humeuren des lichaems, daer wt veelderley siecten veroorsaect werden, ende alle andere tegenheden, comen ende vloeyen die niet al wt de sonde Adams ende Euen, ouer alle degene, die tot haren stamme gehooren, ende sulex alles van haerlieden eruen? Maeckt de selue sonde niet, het gantsche menschelicke geslachte onderworpen den eersten doot, dat is, de verhuysinge der ziele wt den sterffelicken lichaem, d'welc dan *weder tot aerde wert?* Waer her comt de veruloeckinge der Ackeren, ende dat de mensche tot den pijnelicken, moeyelicken ende verdrietigen arbeyt is verwesen? Certeynlick, het is al wt de selue fonteyne, dat is, wt de schult der eerster Ouderen geuloten, welcke ouertredinge God met sulx al is straffende. Wat sullen wy seggen vande eerste werelt, is die niet door de Sontvloet gestraft? ende Sodoma ende Gomorra zijn die niet met allen haren cleynen, ende onmondigen kinderen omgekeert, met solfer ende vyer vanden Hemel ghesonden, van wegen der aengeborene sonde, ende der wederspannighe hartneckicheyt in hare moetwillige sonden? Zijnse niet daer door in dat diepe schrickelicke verderuen gestortet? Ende de Schriftuere is der Exempelen vol, dat God ouer de sonden toornet, ende daeromme door gerechtich oordeel de selue tijtlick straffet. Maer zijne gerechticheydt gaet voorder, ende straffet ooc met den eewigen doot ende verdoemenisse, alle de Godloose, die in hare ongelooue, ende ongehoorsaemheyt blijuen, gelijc Christus inde beschrijuinge des lesten oordeels het eynde der seluen claerlick voorstelt. God straft de sonden tijdelick, ende eewichlic. Ge. 2. 17. ende 3. 19. ende 17. Ro. 6. 23. Gen. 6. 5. ende 8. 21. ende 18 : 20. ende 19. 24 Mat. 25. 31.

Maer gelijc de eeuwige doot, ende verdoemenisse van den geloouigen, door de genade Christi (daer van int tweede deel des Catechisme inde Gelijc in de eewige also is in den tijt-

4. Son. Vra. 10.

20. Vrage, ghesproken sal werden) geweert is, also isser oock een groot onderscheyt inden tijtlicken straffen aen te mercken. Want de selue werden van God, als eenen Richter, die vertoornt is, den Godloosen toegesonden: Maer den Godsaligen gedijen dese tijtlicke straffen door de barmhertigheyt des Vaders, tot hare salicheyt: Want sy daer mede werden getuchticht, om haer vlees te leeren dooden, ende hen voor God te verootmoedigen. Sy werden daer mede gewent tot Gods gehoorsaemheyt, ende ouertuycht harer eygen swacheyt, ende onvermogens: Sy werden daer door ontsteken in haer gemoet, om vyerichlic te bidden, ende geoeffent inder hope: Also dat de bitterheyt, die inden vaderlicken castijdingen mach zijn, met geestelicke vreucht versoetet, ende wech genomen wert. Ende dit ist, dwelck Paulus leert Rom. 5. (3-5.) seggende: *wy verheugen ooc inde verdruckinghe: Wetende, dat de verdruckinge lijtsaemheyt wercket: ende lijtsaemheyt, beuindinge: Ende beuindinghe, hope: Ende de hope en beschaempt niet: want de liefde Gods is in onse herten wtgestort, door den H. Geest, die ons gegeuen is.* De deucht der lijtsaemheyt ende de bestendicheyt, die Godt zijnen geloouigen heeft gegeuen, wert door het lijden int openbaer ghebracht, ende sy selfs werden versekert ende ghewis, datse van Godt de heerlicke gaue des gedults ontfangen hebben. Maer daer en tegen zijn de tijtlicke straffen den Godloosen een beginsel der eewiger straffe, die sy na hare verdiensten in den jongsten daghe, in hare ziele ende lichaem sullen ontfangen, ende lijden moeten, namelick: *Als de Heere Iesus sal gheopenbaert werden van den Hemel, met de Enghelen zijner macht, met vlammigen vyere, wraecke doende ouer de gene, die Godt niet en kennen, ende die den Euangelio onses Heeren Iesu Christi niet gehoorsaem en zijn.*

Lichten straffen groot onderscheyt tusschen de godloosen ende Godsalige: desen dienen de tijtlicke straffen, ter salicheyt, dan anderen zijn se een begin der eewiger verdoemenisse.

2. Thes. 1. (7. 8)

De bedreyginge ende straffe aen de Wet hangende.

Deu. 27. 26 ende 28. 15. Gal. 3. 10.

T'gene nv geseyt is van den schrickelicken toorn Gods tegen beyderley soorten van sonden, ende dat Godt rechtvee rdelick, ende eeuwichlick straffet. dat bewijst de Catechisme met de bedreyginge, die Godt aen zijne Wet gehangen heeft, sprekende door Mosen, gelyct ooc Paulus verhaelt: *Veruloect is een yegelic, die niet en blijft in allet gene, dat inden Boec deses wets geschreuen is om dat te doen.* Met welcken woorden cortelick te kennen ghegheuen wert, wien de Wet van God gegeuen sy, ende waer toe, ooc wat straffe de ouertreders te verwachten hebben: Namelick, dat de Wet eenen yegelicken (niemant wtgescheyden) is gegeuen: ende also gegeuen, datse alle verbonden waren, alle de geboden der seluer wet te onderhouden: Ende ten lesten, wie de selue Wet soude ouertreden, dat die veruloect soude zijn. Ende dat de veruloeckinghe, niet alleen de eewige, maer ooc de tijtlicke straffen veruattet ende van beyde straffen te verstaen is, blyct daer Moses t'selue woort gebruyct, ooc van den tijtlicken straffen, seggende: *Veruloect sult ghy zijn inder stadt, veruloeckt op den Acker: Veruloeckt sal zijn uwen Korf, ende wat v ouer is: Veruloeckt sal zijn de vrucht uwes Landts, de vrucht uwer Ossen, ende de vrucht uwer Schapen: Veruloeckt sult ghy zijn wanneer ghy ingaet, ende vervloeckt wanneer ghy wtgaet.* Gemerct (gelijc voor gesegt is) de verdoemenisse der godloosen aen de tijtlicke straffen hier beghinnet, ende blijft tot eenen eeuwigen Vloec, want *de*

Deu. 28. (15. 19.)

Jos. 8. 36.

toorne

toorne Gods blijft op hem. Welcke vloeck oock beuesticht is by tvolc selfs, die daer op geantwoort hebben, ende gesproken, *Amen.* 4. Son. Vra. 11.

Waeromme wy in onsen sonden wel diep moeten ontslapen, ende ongenoelic geworden zijn, in dien wy door desen donder der veruloeckinge niet bewogen, ende opgheweckt werden, om van herten onse sonden voor God te bekennen, te beweenen, ende met den Prophete te seggen. *So ghij wilt Heere de sonden toerekenen, Heere wie sal bestaen?* Item: *Wie can mercken, hoe dickwils hy feylt? vergeeft my de verborgen gebreken.* Deu. 27. 26. T'ghebruyc deser leere. Psa. 130. 3 ende 19. 13.

En dwalen alsoo de *Wederdooperen*, die daer leeren, dat de kinderen in de Erfsonde niet te beschuldighen en zijn, ende daerom van harer naturen wegen niet kinderen des toorns, noch des eewigen doots schuldich zijn. Dwalen ooc de *Romanisten*, welcke loochenen, dat het aen-eruende gebreck sonde is, ende gheuen voor, het en is maer een beweginge, ende aenstekinge tot der sonden: Ende de arme menschen verstaen (eylacen) niet, na dien God de Heere (wiens Wet ons bouen voorgestelt is) heyscht vanden mensche volcomene liefde tot hem, ende tot den naesten, dat daerom sulcke beweginge ende aenstekinge teghen de H. Wet Gods, voor Godt den Heere sonde is, ende mitsdien na syne gherechticheyt straf baer: maer tegen sulcke is ons genoech tgetuygenisse des Apostels: *Dat wij alle van naturen geboren werden kinderen des toorns:* Ende des Propheten Dauids: *Dat wy in sonden ontfangen ende geboren werden*: Bij dese eenvoudicheyt der Schrifturen sullen wy blijuen, ende onthouden wat bouen pag. 27. ende daer naer, voorder daer wt voortghebracht is. Protocol. Franc. art. 4. Conc. Tri. sess 5. sect. 3.

11. Vrage.

Is dan Godt oock niet barmhertich?

Antwoorde.

Godt is wel barmhertich, maer hy is ooc rechtueerdich, daeromme so heyscht syne gerechticheyt, dat de sonde, welcke tegen de allerhoochste Majesteyt Gods gedaen is, oock met der hoochste, dat is met de eewige straffe, aen lijf ende ziele gestraft werde. III.

Verclaringe.

DAER zijn wel eenighe, die de elendicheyt (daer de mensche in steect, door de sonde) vercleynen, onder t'dexsel vande barmherticheyt Gods, ende nemen daer door te meer vryheydt, om te sondigen: Der seluen menschen ghedachten ende voorgeuen ontmoetet de Catechisme, om de voorgaende Leere van den toorne Gods ende straffe tegen de sonde, beter te beuestigen, ende leeret hier: Dat God also syne barmherticheydt bewijset, dat hy nochtans syne rechtueerdicheyt ongecrenct, ende ongebuyget latet, ende niet daer aen en vermindert. Ende also is dese Vrage met der Antwoorde, een voorbereydinghe tot het tweede Deel des Catechisme: Ende dewijle de ware rechte Religie, alle beyde te gelijc leert, namelic, de

4. Son. Vra 11. de volcomene gerechticheyt, ende barmhertichevt Godts, daeromme staet op dese antwoordt naerder te letten. So wordt dan hier eerstelick voorghestelt, dat God alsoo barmhertich is, dat hy ooc niet te min rechtueerdich is. Ende ten anderen, wat syne rechtueerdicheyt verheyscht.

Afdeelinge der antwoort.

God is barmhertich. 1. De Schrifture getuycht vast ouer al, dat God barmhertich is, ende prijset ende louet syne barmhertichevdt, met vele tijtelen: Gelijc als (doen Exo. 34. 6. 7) ende 20. 6. God selue, hem Mose op den berch vertoonde, ende hem predicte van des Heeren naem) Moses betuychde, ende riep: *Heere, Heere God, barmhertich, ende genadich, ende lanckmoedich, ende van grooter genade, ende trouwe, die ghy bewijst genade in duysent leden, ende vergeeft de misdaet, ouertredinge, ende sonde.* Ende inde Wet spreect God: *Dat hy barmhertichevdt doet aen veel Duysenden, die hem lief hebben, ende syne* Pss. 103. etc. *geboden onderhouden.* Ende de Psalmen Dauids prediken ouervloedich de barmhertichevt Gods.

Ende rechtueerdich. Maer gelijck God wtnemende barmhertich is, so is ooc de selue rechtueerdich, anders en ware hy niet God: Daer van Moses ter seluer plaedtsen, daer hy Godts barmhertichevt so heerlick roemet, ooc aldus spreeckt: Exo. 34. 7 ende 20. 5 ende 7. *Ende voor welcken niemandt onschuldich en is, die ghy de misdaet der Vaderen te huys soect op de Kinderen, ende kintskinderen tot in het derde, ende vierde Lit.* Dwelck dan so veel is ghesegt (so de Catechisme verhaelt) dat Godt also barmhertich is, dat hy ooc rechtueerdich is. Ende inde Wet spreect God: *Want ick de Heere uwe God, ben een zeloers Godt, die daer te huys soecke, der Vaderen misdaet aende kinderen, tot in het derde ende vierde Lit, die my haten.* Ende daer na: *Want de Heere en sal dien niet onghestraft laten, die synen naem misbruyct.* Also spreect Nah. 1. 3. ooc de Propheet Nahum: *De Heere is gheduldich, ende van grooter cracht, voor welcken niemant ontschuldich is.*

Wat de gerechticheyt Gods verheyscht. 1 cor. 6: 10. 2. Nadien dan God oock rechtueerdich is, so ist van noode, dat de sonden, die tegen syne hooge Majesteyt begaen zijn, ooc met de hoochste, dat is, met de eeuwighe straffe, so wel aende ziele, als aenden lichaem ghestraffet worden, so lange, als wy met hem niet versoent en zijn: so moet dan een proportie, oft gelijcke mate, tusschen de sonde, ende straffe der selue, ghestelt worden. De grootte, ende schriclicheyt der sonden wort gerekent, in aensien vanden ghenen, die daer mede vertoornt, ende tegen den welcken misdaen is: Nu is de sonde geschiet, tegen de Exo. 19. (17. 18.) ende 20. 18. oneyndelicke, ende allerheylichste Majesteyt Godts, tot welcx tegenwoordicheyt, de Hemel gebrant heeft, de aerde ghebeeft, ende Moses hem ontset heeft, het volck van Israel verschrocken is worden, ende geuloden heeft, eyntelic alles verslagen, ende te neder geworpen is worden, wat syne crachten oyt by Godts cracht heeft derren voortbrengen: Daeromme moet oock de straffe sulcker schrickelicken sonde gelijck zijn: Ende moet een van beyden geschieden, ofte datter sulcken costelicken prijs, oft soenoffer tot onser verlossinge ghebracht werde, daer mede God moge worden versoent, synen toorn afgekeert, ende syne genade, ende barmhertichevt tonswaerts vercregen: Ofte, so dat niet geschiet, so moeten wy eewichlic

lic inden straffen blijuen, tot den welcken wy, door de bedreyginge der Wet Godts, veroordeelt zijn. *4 Son. Vra. 11.*

Gelijc nv de aenmerckinge der barmhertieheyt Gods, ons ghemeynelick daer toe dient, dat wy met vertrouwen hem aenroepen, ende de salicheyt van hem hopen, ende sekerlick verwachten, oock dat wy ons houden in zijner liefden, ende daer in meer ontsteken werden: Also wert ons syne gherechticheyt int gemeyn voorgestelt, tot dien eynde, dat sy ons sy eenen toom, daer mede wy van sonden op ghehouden werden, wel versekert, dat ten sy wy ons bekeeren, God eyntelic straffen sal. Want al ist, dat hy somwijlen de sonden een tijt lang laet ongestraft henen gaen, so en salt niet altijt soo blijuen, maer hy sal ten lesten na synen rechtueerdigen oordeel, alle sonden seer swaerlic straffen. Maer tot deser plaetsen moeten wy de barmhertieheyt ende gerechticheyt Gods sonderling, ende neerstich aenmercken: Eerstelic, op dat wy niet en wanhopen, oft mistrouwen van de verlossinghe wt alle onse elendicheyt, dewijle dat God seer barmhertich is: Ten anderen, op dat wy syne barmhertieheyt niet en misbruycken, om ons seluen te bedriegen, want de selue God ooc rechtueerdich is: Ten derden, dat wy met ernst, ende neersticheyt ouerleggen, op wat maniere God syner gerechticheyt genoech gedaen wil hebben: Op dat wy also met hem moghen versoent werden, ende syne ghenade vercrijghen, om beyde in leuen, ende in steruen, eenen vasten ende sekeren troost te behouden. Ende alsoo besluyten wij hier mede, het eerste deel der wtleggbinge des Catechisme, d'welck in dien wy wel verstaen hebben, ons de verlossinghe wt onse sonden, ende elendicheyt sal doen soecken, ende daer na verlangen.

'tgebruyc der leere vande barmhertieheyt ende rechtueerdicheyt Gods int gemeyn, ende oock sonderling tot desen handel.

I.

II.

III.

Het tweede Deel des Catechisme,

handelende, hoe de mensche van alle syne

sonden, ende elendicheyt werde verlost: Alwaer mede verclaert worden de Articulen des geloofs, de leere van de rechtueerdichmakinge, van den Sacramenten, ende van het Ampt der slotelen.

5. SONDACH.

Vrage. 12. 13. 14. 15.

Inhout: *Dat de verloren ende verdoruen mensche, syne verlossinge moet*
1. *soecken inden middelaer: Te weten, nadien Gods gherechticheydt*
2. *door ons, oft door eenen anderen moet genoech gedaen worden:*
3. *Ende wy door ons seluen, dat niet doen connen: Nadien ooc geene*
4. *Creature voor ons can voldoen: Dat daeromme een sulck Middelaer moet gesocht worden, die beyde, warachtich God, ende een oprechtich mensche sy.*

12. Vraghe.

Aenghesien wy dan nae dat rechtueerdich oordeel Gods, tijdelicke ende eeuwige straffe verdient hebben, isser eenighen middel, daer door wy dese straffe ontgaen mochten, ende wederom tot genaden commen?

Antwoorde.

1. Godt wil, dat syner gerechticheyt genoech geschiede, daerom moeten wy der seluer, ofte door ons seluen, ofte door eenen anderen, volcomelick betalen.

Verclaringhe.

DE eerste Vraghe deses tweeden Deels, veruattet een corte verhalinge, van t'gene int eerste deel geleert is, ende is een voorbereydinge tot t'gene voorder van de verlossinghe sal moeten verclaert, ende bewesen worden: Want hier wort gevraecht, ofter eenich wech oft middel te vinden sy, daer door de mensche vanden tijtlicken, ende eewigen straffen (welcken hy, door Godts rechtueerdige oordeel onderworpen is) verlost, ende Godt synen Schepper versoent soude mogen werden? De antwoort

Afdeelinge der antwoort.

woort en neemt de hope, om de verlossinge te vercrijgen, niet wech, nochtans en steltse die ooc niet slechtelic voor maer mits desen bedinge, so verde Gods gerechticheyt voor al genoech gedaen werde: Ende dewyle dat moet geschieden, ende sulx synen wille is, so doet se voorder openinge, dat daerom volcomen betalinge moet gedaen werden, of door onsseluen, of door eenen anderen. *5. Son. Vra. 12.*

1. Dat de mensche Gods gerechticheyt genoech doen moet, is onwedersprekelic, ende gebouwet op de waerheyt Gods, de welcke den eersten mensche te voren bedreycht hadde, als hy hem het gebot gaf: *In welcken dage gy daer van* (namelic van den Boom des wetenschaps goets ende quaets) *etet, sult gy des doots sterven.* Onder welcke doot, niet alleen allerhande elendicheyt ende iammer, metgaders de verhuysinge der zielen wt den lichaem (dwelc is de eerste doot) verstaen moet worden, maer voornemelick de tweede doot, welcke ghenoemt wert de *toecomende toorn* Gods, ende de *veruloeckinge*, die altijt ende eeuwich dueren sullen. Nu heeft Adam gegeten: Leert daerom de Catechisme recht, datter geen verlossinge wt de sonde, ende elendicheyt, noch versoeninghe met God en is te verwachten, ten sy Gods gerechticheyt genoech geschiede. Want God ouer zijn gebodt de hant hout, ende niet onsculdich, noch ongestraft laet de ouertredinge desselfs, te weten (ghelijck geseyt is) straft hy de ouertredinghe zijns ghebodts, niet alleen met tijtlicke elendicheyt ende doot, maer ooc met den eeuwigen doot, ende iammer, gelijck syne gherechticheyt verheyscht: Namelick, nadien syne Majesteyt onwtmetelic, ende oneyndelick is, dat de mensche (daer tegen misdaen hebbende) met onwtmetelicke ende oneyndelicke straffe syne schult dragen, ende also genoech doen moet. Maer de straffe wordt op tweederley wijse, onwtmetelic ende oneyndelic verstaen: Eensins, wanneerse eewich is, ende altijdt duerende: Oft andersins, wanneerse van wegen der weerde, ende wtnementheyt, der eeuwigen ende onwtmetelicke straffe gelijc is, ende die verstreckt, ofse schoon (na de tijt te rekenen) niet eewich en is. Nu eeuwich duerende straffe en conde den mensche tot verlossinge, ende versoeninge niet helpen, want in sulcke straffe soude de mensche altijt blijuen den toorne Gods, ende eewiger pijnen, ende quale (sonder ophouden) onderworpen: Soo als blijckt aen de godloose, die met den Duyuelen inde helle, ende eewige vyer verwesen, ende gheworpen sullen werden, om aldaer de straffe haerder sonden in eewighe pijn (sonder eenighe hope van verlossinge) te lijden, als hier naer in de 52. Vrage ghesegt sal worden: So volcht dan, dat op de andere wijse (namelic met eene sulcke straffe, die ofse schoon in haerseluen tijdelick is, nochtans van wegen der cracht, weerden, ende wtnementheyt, ghenoechsaem is) der oneyndelicke Majesteyt, ende gerechticheyt Gods genoech moet geschieden, opdat de mensche also (sonder krenckinge der gerechticheyt Godts) van de sonde, doot, ende veruloeckinge, verlost werde: Ende van sulcke verlossinge luyt de belofte, geschiet inden Paradijse, daer God selfs (int oordeel ouer de Slange wtgesproken) den eersten Voor-ouderen toeseyde:

Gods gerechticheyt moet genoech geschieden, door de straffe des eewlgen doots, oft door sulcke straffe die in weerde ende wtnementheyt Gods gerechticheyt ghenoech is. Gen. 2. 17 Siet bouen in de 10. ende 11 Vrage.

Luc. 16. 24. 2 Pet. 2. 4. Jud. v. 6. Mat. 25. 41 ende 46.

Ic

5. Son. Vra. 14.

die sulcx niet lijden en can, dat een ander soude moeten ontgelden, het gene hy niet beschuldicht en heeft. De tweede redene is genomen, van de swackheyt der creaturen, vergeleken by de macht des toorns Godes, die tegen de grouwelickheyt der sonden so seer ontsteken is.

God wilt niet aen ander Creaturen straffen tghene dwelck de mensche beschuldicht heeft. Gen. 3. 6.

1. De eerste redene heeft goet fondament, ende dient wel ten propooste, te weten, dat het met Gods wil strijden soude, ende tegen gerechticheyt wesen soude, dat een ander ghestraft soude werden, voor t'gene dat de mensche misdaen heeft. Want wat is billicker, dan dat God zijn oordeel velle, ende wtrichte tegen die natuere, ofte Creatuere, welcke sondigende, tegen zijne Majesteyt heeft misdaen? Ende dewijle dan geen Engel, noch eenige andere creatuere van de vrucht des Booms heeft gegeten, maer den mensche, den welcken alleen dat ooc verboden was: Soo heyscht oock de gherechticheyt, dat Godt den mensche daerom straffe. Ende dese ordeninghe syner gerechticheyt betuycht God selfs, daer hy spreeckt: *Wat? Ick wil dien wt mijnen Boeck wtdelghen, die aen my gesondicht heeft.* Ende op een ander plaetse: *De ziele die sondicht, die sal steruen.*

Ex. 32. 33. Eze. 18. 20. Heb. 2. 14.

Geen bloote Creature can den toorne Godts dragen.

2. Ten anderen, so en conde ooc geen bloote creature voor ons genoech doen, om dieswille de verlosser soude moeten draghen den toorne Gods, dien hy den ouertreders zijner Wet bedreyget hadde. Gen. 2. 17. Want de selue toorn is so sterck, als een verteerende vyer, den welcken niemandt wederstaen can, waer van de Heere by den Propheet selfs spreect *Op dat mijne grimmicheydt nier wtuare als vyer, ende brande, dat niemant blusschen en conne, om uwer boosheyt wille.* Jere. 4.4. Ose. 11. 9. Hier staet te bedencken, *wat een grouwelick vyer sy*, de eewige toorn Gods? Ende dewijle de selue eeuwich is, ende oneyndelick, hoe soude een bloote Creature dien connen dragen, oft andere Creatueren daer van verlossen? Waer mede wy dan aenleydinge crijgen, tot tgene inde navolgende Vrage gehandelt, ende beantwoort wert: namelic, dat, hoe wel de verlosser een warachtich mensche moste zijn, na tgene voor bewesen is, de selue nochtans meerder moste zijn, als een bloote Creatuere, om nae de ordeninghe der gherechticheydt Godts, voor ons menschen genoech te doen, ende den toorne Gods (tegen de sonde) te dragen, ende ouerwinder te blijuen.

15. Vrage.

Wat moeten wy dan voor eenen Middelaer, ende verlosser soecken?

Antwoorde.

Eenen sulcken, die een warachtich, ende rechtveerdich mensche sy, ende nochtans ooc stercker dan alle creatueren, dat is die oock warachtich Godt sy.

Verclaringe.

IIII. Siet pag. 14. ende 46.

DAER was voor geseght, dat (om Godts gherechticheyt ghenoech te doen) van noode was, door ons seluen, ofte door eenen anderen volco-

volcomelick te betalen, als oock bewesen is: So volcht dan, dat het door eenen anderen moet geschieden. Daeromme de Schriftuere ons eenen Middelaer leert soecken, om door den seluen van de sonde, ende van de doot verlost te werden. *5. Son. Vra. 15.*

Als wy dan hier van den Middelaer hooren vermaen doen, so moeten wij ouerleggen, wat des Middelaers, oft Scheytsmans-ampt sy, dwelck (onder, ende vande menschen sprekende) is, te handelen tusschen partijen, die onderlingh oneenich, ende t'onvreden zijn, om de selue met den anderen te beuredigen, ende te versoenen, daer op aen te houden, ende niet af te laten, tot dat de vrede geuonden, ende beuestighet sy. Maer nae dien hier de partijen seer ongelijck zijn: Namelick God, tegens den welcken misdaen is, die tegen de sonden toornet, ende die straffet, ende by wiens Majesteyt niemandt en is te vergelijcken: Ende de arme elendighe sterffelicke mensche, dewelcke misdaen heeft ende de sonden ouertuycht, ende daeromme Gods toorne onderworpen is: so zijn tot het ampt des Hemelschen Middelaers, veel meerder crachten (als alleen menschelicke) van noode, moet ooc de selue meerder zijn, als een bloot mensche. Wat een Middelaer i gemeyn sy.

Ende mitsdien wert hier geantwoort, hoedanich de Middelaer, ende verlosser moet zijn: Te weten, eerstelick, sulck een, die een warachtich, ende rechtueerdich mensche sy: Ten anderen, die nochtans stercker sy, als alle creaturen, dat is, die ooc mede warachtich God sy. Afdeelinge der antwoort.

1. So is dan onse middelaer (daer wy hier van handelen) een persoon, bestaende van twee natueren, de Goddelicke, ende menschelicke, tusschen Godt, ende het menschelicke gheslacht gestelt: Om by God de sonden af te bidden, Gods gerechticheyt genoech te doen, ende de versoeninge met hem te maken. Beschrijuinge onses Middelaers.

Dat de selue Middelaer warachtich mensche moste zijn, wert te kennen gegeuen daer hy ghenoemt wert, het zaet der Vrouwen, Gen. 3. 15. Item, het zaet Abrahams, Isaacx, ende Jacobs. Gen. 22. 17. ende 26. 4. ende 28. 14. Item, het zaet vanden lijue, ende lendenen Dauids, ende de vrucht des buyx Marie. 2 Sam. 7. 12. Psal. 89. 36. ende 132. 11. Act. 2. 30. 1. Cor. 15. 21. Luc. 1. 42. etc. De Middelaer moet warachtich mensche zijn.

Des Middelaers volcomen gerechticheyt, onschuldicheydt, ende onnooselheyt, heeft voorgebeelt het Lammeken sonder vlecke, Exo. 12. 5. Daer af heeft ooc getuycht de Propheet Esaias als hy verhaelt. *Dat hy niemant onrecht gedaen en heeft, noch eenige bedriegerie in zijnen monde geweest is.* Ende terstont daer na, noemt hy hem *den rechtueerdigen knecht, die door syne kennisse veel rechtueerdich maken sal.* Ende rechtueerdich. Esa 53. 9 ende 11.

2. Ghelijck oock de selue Propheet met veel manieren wtdruckt, de Godlicke nature des seluen Middelaers, daer hy segt: *Een soon is ons gegeuen, welckes heerschappie is op syne schouder, ende hy heet Wonderlic, Raet, Cracht, Helt, eeuwige Vader, Vrede-vorst, op dat syne heerschappie groot werde,* etc. De selue op een ander plaetse: *Siet een Maget is swanger, ende sal eenen sone baren: dien sal sy heeten Immanuel.* Desgelijcken Jeremias in zijn 23. Cap. vers 6. ende 33. (14. 16.) De Middelaer moet warachtich God zijn. esa. 9. (5. 6) ende 7. 14.

6. Sondach.

6. Son. Vra. 16.

6. SONDACH.

Vrage. 16. 17. 18. 19.

Inhout: *Hier wert bewesen: Ten eersten, waeromme de Middelaer warachtich mensche, ende daer by volcomelic rechtueerdich moste zijn:*
1. *Daer na waeromme de selue te ghelijck warachtich God moeste zijn:*
3. *Ende dan wert voorder bewesen, dat Christus Jesus de selue eenige*
4. *Middelaer is: Ten lesten, datmen dit al leert wt den heyligen Euangelio, dwelck verclaert, dat sulcke Middelaer is ghegheuen, als God te voren inden ouden Testamente door Mosen ende de Propheten beloeft hadde.*

---

16. Vrage.

Waerom moet hy een warachtich, ende volcomelic rechtueerdich mensche zijn?

Antwoorde.

1. Om dat de rechtueerdicheyt Gods voorderde, dat de menschelicke natuere, die ghesondicht hadde, voor de sonde betaelde: Ende dat een mensche, selue een sondaer zijnde, niet en conde voor andere betalen.

Verclaringe.

WT het voorgaende is verstaen, hoedanich de Middelaer des menschelicken geschlachtes moet zijn: Nu is het profijtelick, wat naerder wt de Schriftuere te ondersoecken, waerom hy sodanich moet zijn, ende wert hier geleert: Ten eersten, de oorsaec waeromme de Middelaer
Afdeelinghe. moet een warachtich mensche zijn: Ten anderen, waeromme hy ooc moet volcomelic rechtueerdich zijn.

De Middelaer moet warachtich mensche zijn. Rom. 8. 3. ende 5 15.

1. Onse Middelaer heeft ten eersten moeten zijn een warachtich mensche, op dat niets af gebroken en werde aen Gods gerechticheyt, die verheyscht, dat t'gene (dwelc de menschelicke nature beschuldicht, ende gesondicht hadde) niet in, of door eenen Engel, maer inden *vleesche*, ende door eenen mensche versoent werde. Hier af is ooc wat voor henen pag. 50. gesproken, ten respect, dat God (na zijne gerechticheyt) aen geen ander creatuere wilde straffen, t'ghene de mensche beschuldicht hadde: Ende na dient aen geen andere creature mocht gestraft werden, so moste de straffe op den mensche selfs aen comen, gelijck hier geleert wert,
Gen. 2. 17. ende God gesproken hadde: *In welcken daghe ghy daer van etet, sult ghy des doots steruen.* Dese sentencie Godes moste, nae begangen daet, in dwerc gestelt werden: Maer indien de Middelaer niet en ware warachtich mensche, hoe soude hy (volghende de selue sentencie) hebben connen lijden, ende steruen? Hoe soude hy, de schrickelicke pijne aen zijnen

nen waren lichaem, ende ziele, mitsgaders den toorne Gods, op hem hebben connen nemen, ende geuoelen? Sekerlick de Autheur tot den Hebreen heeft daer op ghesien, ende dese aenmerckinge ghehadt, daer hy (vanden Middelaer sprekende) schrijft. *Dewijle dan de kinderen vleesch ende bloet deelachtich zijn, so is hy ooc desgelijcx deelachtich geworden der seluer, om dat hy, door de doot, te niet maken soude den genen, die de macht des doots hadde, dat is, den Duyuel.* Om geen andere oorsaeck oock, en wort de Middelaer genoemt, *de tweede* Adam, ofte *Mensche*, dan alleen, om dieswille het also van God voorsien was, dat hy menschelicke nature soude aen nemen, op dat hy wt het veruallene, weder soude den eersten Adam nacommelinghen voort-brengen.

3. *Son. Vra. 16.*

Heb. 2. 14.

1 Cor. 15. 47.

Onsen troost op den Middelaer, soude niet seker zijn, so deselue niet warachtich mensche ware.

Anders, indien de Middelaer geen warachtich mensche ware, hoe souden wy doch seker connen zijn, dat hy ons volcomelic heeft verlost? Ende wat soudet ons doch troosten te hooren, dat de sonden des menschelicken gheslachtes versoent soude zijn, in een ander Creature, dan in onsen vleesche? Niet met allen: maer als wy seker zijn, dat onse verlossinghe, ende versoeninge, volcomelic is geschiet in onsen vleesche, dat geeft ons eenen vasten troost. Want God de Hemelsche Vader, heeft het veruallene menschelicke geslachte willen oprechten, door zijne barmhertigheydt alsoo, dat hy nochtans zijne rechtueerdicheyt heeft willen houden in haer gheheel, ende onghecroockt: Ende daeromme moste de Middelaer warachtich mensche zijn.

1 Tim. 2. 5.

De Middelaer moet volcomelick rechtueerdich zijn

2. Maer het en was niet min van noode, dat de selue Middelaer, sonder eenighe vlecke, suyuer, ende volcomelick oprecht soude zijn, om dieswille, dat hy selue een sondaer zijnde, voor andere niet en soude connen betalen. Om dwelc beter te verstaen: So moet ten eersten bedaeht werden, dat de mensche verbonden was, om alle gerechticheyt te volbrengen, die God tot zijner eeren van hem heyscht: ende daeromme mostet een mensche zijn, die (door volbrenghinghe aller gerechticheyt) God aengenaem ware. Ten anderen, na dien alle menschen met allerley, ende ontallicke sonden beladen, ende daeromme den vloeck Gods onderworpen waren: Soo most daer een mensche zijn, die Godt volcomelic genoech dede, eer het menschelicke Geslachte conde aengenaem zijn, ende tot versoeninge comen. Ten derden, geen verdoruen mensche en soude dit hebben connen beginnen, veel weynigher wtrechten: Jae hadde een yegelick selfs des Middelaers van doen, so verde ist daer van, dat yemandt andere soude hebben connen versoenen, oft yet ghedoen, dat God behagelicken ofte aengenaem soude zijn: Ende daerom was het van noode, dat der menschen Verlosser, soude zijn waerachtich mensche, hebbende een warachtich menschelic Lichaem, ende een menschelicke ziele: Daer toe, dat hy soude zijn rechtueerdich, met gantsch gheene smette der sonden bevleckt.

Mat. 3. 15. Ro. 5. (18. 19).

2. cor. 5 21. Ro. 3. (23 26). Ac. 20. 28.

Ro. 14. 2, 4. Heb. 11. 6.

17. Vrage.

Waerom moet hy oock t'samen een warachtich God zijn?

Ant-

6. Son. Vrs. 17.

Antwoorde.

Op dat hy wt cracht syner Godtheydt, den last des toorns Gods aen syner menscheydt dragen, ende ons de gerechticheydt, ende dat leuen verweruen, ende wederomme geuen mochte.

Verclaringe.

WANNEER wy t'eygen Ampt, ende last des Middelaers wel bedencken, so en sullen wy niet minder oorsaken vinden, waeromme de selue oock te ghelijck waerachtich Godt moesten zijn: Ende werden hier twee verhaelt: Te weten, ten eersten, dat hy moste dragen den last des toorns Godts: Ende ten anderen, dat hy ons de gherechticheyt, ende dat leuen verweruen, ende weder geuen most.

Afdeelinghe.

Den toorne Godts can niemant draghen, dan die mede warachtich God is.

1. Na dien geen Enghel, noch mensche soude hebben connen verdraghen den last des toorns Gods, als boven pag. 50. gesegt is, ende de selue nochtans gedragen moste werden: so moste de Middelaer, die den seluen toorne in zijnen vleesche dragen soude, mede machtiger ende stercker zijn, als alle Creaturen, dat is, hy moste mede warachtich God zijn: op dat hy den duyuel, de sonde, de werelt, ende de doot (die door Godts toorne op den mensche lach) ouerwonnen hebbende, van den doot weder om soude mogen opstaen. Ende daeromme schrijft God by den Propheten, dese eere hem seluen alleen toe, seggende: *Ick, Ick ben de Heere, ende daer en is geen Heylant, dan alleen Ick.* Ende de Apostel (van den Middelaer sprekende) seght: Dat God zijne Kercke *met synen bloede vercreghen heeft.* Ende op een ander plaetse: *Godt was in Christo, de Werelt met hemseluen versoenende.* Ende vanden Joden spreeckt de selue: *Hadden sy* (de wijsheydt Gods) *bekent, so en hadden sy den Heere der Heerlicheyt geensins gecruyst.*

Esa. 43. 11 ende 45. 5.

Act. 20. 28. 2 cor. 5. 19.

1 cor. 2 8.

Gerechticheyt ende leuen, can niemant wedergeuen dan God.

2. Voorder, na dien mede tot des Middelaers-ampt gehoort de gerechticheyt ende d'leuen (dwelck wy door de sonde verloren hadden) te verweruen, ende weder te geuen: Ende t'selue niet en conde gedaen, ende wt gericht werden, dan door Goddelicke cracht: So moste de Middelaer warachtich God zijn. Ende t'selue betuycht Paulus, daer hy (sprekende van de weder-oprichtinghe des beelts Gods in ons) die toe schrijft alleen den Schepper, dat is, God selue: Want hy vermaent de geloouige, dat sy *aen doen den nieuwen mensche, die na God geschapen is, tot warachtige rechtueerdicheyt.* Ende op een ander plaetse: *Lieget niet de een tegen den anderen, na dat ghy wtgedaen hebt den ouden mensche, met synen wercken: Ende hebbet aengedaen den nieuwen, de welcke vernieuwt tot kennisse, na de ghelijckenisse des genen, die hem geschapen heeft:* Te weten, inden beginne na zijn beelt. Noch claerder spreect hy daer van, tot den Cor. seggende: *Wy allen met onbedeckten aengesichte de claerheyt des Heeren, als in eenen Spiegel, aenschouwende, werden na het Beelt verandert, van claerheydt, tot claerheyt, als van des Heeren Geest.*

Eph. 4. 24. Col. 3. 10. 1 Joa 1. 2 ende 4. 9.

2 cor. 3. 18.

18. Vrage.

Son. 6. Vra. 18.

Maer wie is de selue Middelaer, die tsamen een warachtich Godt, ende een warachtich rechtueerdich mensche is?

Antwoorde.

Onse Heere Jesus Christus, die ons van Gode tot wijsheydt, rechtveerdichmakinge, heylichmakinge ende tot een volcomen verlossinge gheschoncken is. III.

Verclaringe.

TOT noch is gehandelt, hoedanich de persoon des Middelaers moste zijn: Nu wert voorder onderzocht met deser Vrage, wie de selue dan is? Hier van moeten wy vaste versekertheyt hebben, oft hoe souden wy dien, die ons onbekent ware, aenroepen? Ende hoe souden wy ooc seker zijn, dat de betalinghe voor ons geschiet ware, indien wij onse Borghe, die hem in onse plaetse gestelt heeft, niet en kenden? Daerom wert hier geantwoort ende geleert: Eerstelic, dat onse Heere Jesus Christus de Middelaer is: Ende ten anderen, dat hy ons van Godt met alle zijnen Schatten is geschoncken. Afdeelinghe.

1. Dat Jesus Christus onse Heere, is de Middelaer, (die een warachtich God ende warachtich, rechtueerdich mensche moste zijn, als voren geleert is) dat verclaert de Apostel opentlick, sprekende 1. Tim. 2. 5. *Want daer is een God, ende een Middelaer Gods, ende der menschen, de mensche Christus Jesus: Die hemseluen gegeuen heeft, tot een versoeninge voor allen, de welcke is dat getuygenisse, te synen tijde verordent.* Met den welcken ouer een stemt t'getuygenisse dwelck d'Euangelist Mattheus verhaelt, wt Esai. cap. 7. vers 14. bewijsende, dat de Prophetische belofte van Christo nu vervult was, daer hy seght: *Siet, een Maghet sal beurucht werden, ende sal eenen sone baren, ende ghy sult zijnen name heeten Emanuel, dat is te seggen, God met ons.* Namelic, warachtich God ende mensche, *of God gheopenbaert inden vleesche.* Ghelijck als Christus selue, Mat. 22. 42 tegen de Pharizeen, met de getuygenisse Dauids, Psa. 110. beweert: Dat hy te gelijck is de Heere, ende ooc de sone Dauids: Te weten, de Heere na de eene, dat is, na de Goddelicke natuere: Ende de Sone, nae de andere, dat is, nae de menschelicke natuere. Item, de Engel vercondicht den Herderen op den Velde, seggende: *Heden is v geboren de Salichmaker, die daer is Christus de Heere, in de Stadt Dauids.* Getuygenisse dat Jesus Christus is de Middelaer, warachtich God ende mensche. Mat. 1. 23. 1. Ti. 3. 16. Luc. 2. 11

Dat de selue Jesus Christus een volcomelic rechtueerdich mensche is, werdt met desen getuygenissen bewesen, als daer d'Apostel (handelende van Christo) totten Hebreen spreect: *Want wy en hebben geenen Ouerpriester, die niet en soude connen medelijden hebben met onse crancheden. Maer die in alle dingen na gelijcheyt heeft versocht gheweest, sonder sonde.* Ende daer na int 7. Cap. *want sulc een hooge Priester betaemde ons, heylich, onnoosel, onbesmet, afghescheyden vande sondaren, ende hoogher dar.* Getuygenissen dat Christus is een rechtueerdich mensche. Heb. 4. 15 ende 7. 26.

6. Son. Vra. 18.

dan de Hemelen geworden: De welcke niet alle dage noot en hadde, gelijck de hooge Priesters, eerst voor syne eygen sonden, daer naer voor de sonden des volcx offerhande te doen. Daer toe ooc hoort, t'gene dat Johannes spreect: *Ist dat yemant gesondicht heeft, wy hebben Iesum Christum eenen rechtueerdigen voorbidder by den Vader.* Ende tgene Petrus wt Esaia Capit. 53. 9. verhaelt: *Die geen sonde gedaen en heeft, noch daer en is geen bedroch in synen mont geuonden.* Ende daerna: *Want Christus heeft ooc eens geleden voor de sonde, hy rechtueerdich voor de onrechtueerdighe, om dat hy ons tot Godt soude brengen.* Wt allen welcken, ende dergelijcke getuygenissen der schrifture, sekerlic beweert wert: Dat Christus onse Middelaer is, *wt den Vaderen, soo veel het vleesch aengaet, de welcke is ouer al God te prijsen inder eeuwicheyt, Amen.*

1 Joa. 2. 1.
1 Pe. 2. 22. ende 3. 18.
Ro. 9. 5.

Christus is ons van God gegeuen met allen zijnen schatten

2. Dat de selue Christus, ons van God met allen zijnen gauen is gegeuen, tselve getuycht d'Apostel, daer hy in eenen corten spreuc verwattet, de geheele verborgentheyt onser verlossinge. Namelick verclarende beyderley, van wien dese Middelaer ons gegeuen is, ende hoe hy (met allerley costelicke schatten oueruloedich versiende) de salicheyt den menschelicken geslachte toegebracht heeft. De woorden des Apostels zijn dese: *Maer wt hem* (namelick Godt) *zijt ghy in Christo Jesu, de welcke ons Wijsheyt van Gode geworden is, ende rechtueerdicheyt, ende heylicheyt, ende verlossinge.*

1 Cor. 1, 30.

Gods wtuemende goedertierenheyt wert in de schoncking des Middelaers bekent.

Als dan d'Apostel seght, dat hy ons van Godt is geworden, so geeft hy te kennen, dat Godt wt enckel ende louter barmherticheyt den Middelaer ons gegeuen, ende geschoncken heeft, op dat hy ons van de sonde, doot, ende veruloeckinge soude beurijen, mitsdien de selue volcomelick syner gherechticheydt ghenoech doen, ende Gods beelt weder in ons oprichten soude. Ende waer door mocht doch de groote goetheyt, ende goedertierenheyt Gods, teghen het menschelicke geslachte, opentlicker bewesen, ende als met den handen getast werden? Dan dat hy (te dier tijdt) doen anders niet voor oogen stont noch te verwachten en was, dan de diepe Afgrondt der verdoemenisse (daer alle menschen inne souden hebben moeten versmooren) het eenighe, liefste, ende costelicste pant, zijnen eengeboren Sone heeft ghegheuen, op datse door zijne offerhande ende voorbiddinghe, hem versoent souden werden: certeynlick, dese weldaet en can nemmermeer na hare weerdicheydt ghenoechsaem betracht, noch met den monde wtghesproken, ofte vercondicht werden.

Vierderley Schatten, die de Middelaer ons toebrengt.

I. Wijsheyt.

Maer d'Apostel maect ooc in desen costelicken spreuck naemaftich, vier sonderlinge stucken, daer mede hy, deses onses middelaers werckinghe ende cracht aen ons bewesen, ende de Schatten, oft Cleynodien, die wy van hem ontfangen, wtdrucket. 1. Ten eersten segt hy: Dat hy ons van God geworden is tot wijsheyt: want als wy waren onwijse, ende gantsch blint inden dingen onse salicheyt aengaende, so is hy ons wijsheyt geworden, dat is, al was hy d'woort, ende wijsheydt des Vaders, van eewicheyt, so is hy nochtans voornemelic ons sulck gheworden, doen hy vanden Vader gesonden, ons den raet, ende wille Gods heeft gheopen-

openbaert, ende onse sinnen, ende verstande vervult, met de salichmakende wijsheyt, ende kennisse der salicheyt. 2. Dat Christus ons is geworden tot *rechtueerdichmakinghe*: Daer door verstaet d'Apostel, met synen doot onse sonden versoent, ende wtghewischt te zijn, op dat syne gehoorsaemheyt, ons tot gerechticheyt gherekent soude werden. 3. Voorts segt hy, dat Christus is geworden onse *Heylichmakinghe*: Want wy werden door synen geest wedergheboren tot heylicheyt, gelijc als betaemt den genen, die om niet sonder eenige verdienst, rechtueerdich gemaeckt werden, datse ooc heylichlick leuen: *Want sonder heylicheyt niemant den Heere sien en sal.* Rom. 6. (2. 3.) Heb. 12. 14. 4. Ten lesten, dat Christus onse *verlossinge* gheworden is, daer door geeft hy te kennen, dat wy niet alleene van de dienstbaerheyt der sonden, maer ooc van alle de elendicheyt, die daer wtgesproten, ende ouer ons comen was, verlost werden. Tis waer, de selue verlossinge en ghenieten wy noch niet volcomelick, in desen leuen, maer euen-wel is sy ons door Christum volcomelic verworuen, ende wy verwachten sekerlic de volle besittinghe daer af, in genen leuen.

6. Son. Vra. 18.

II. Rechtveerdicheyt.

III. Heylicheyt

IIII. Verlossinge.

Dese leere moet altijt seer neerstelic ingebeeldet, ende vyerichlic aengenomen worden, niet alleen daerom, datse is het eenighe Fondament, ende Gront-vest onser salicheyt: Maer ooc om dieswille door dese leere, de rechte Religie van de valsche, (als bouen pag. 43 gheseght is) onderscheyden can werden. Want alle Religie, welcke yet anders meynt, tot beurijdinge des toorns Gods voor te brenghen, als alleen de eenige onschult, ende onnooselheyt, rechtueerdicheyt, ende genoechdoeninge Christi Jesu, die beroouet Godt van syne volcomene gerechticheydt, ende barmherticheyt, ende daeromme moetse valsch zijn.

Ende mitsdien sondigen de *Romanisten* op tweederley wijse, als sy met desen middelaer Jesu Christo, warachtich God, ende warachtich rechtueerdich mensche, hen niet en laten benoegen. 1. Eerstelic datse aen deses middelaers goetwillige hulpe twijffelende, tot hem niet recht toe derren comen, maer hem verlaten, die nochtans als een mensche zijnde, ons soo nae bestaet, ende by der hant, ende bereyt is, om ons goetwillichlick te helpen. 2. Ende ten anderen, datse desen voorbygaen, oft neffens hem andere Advocaten, ende Middelaers soecken, die selfs sondaers zijn, ende der genade Gods behoeuen, ic geswijge, datse veel min, anderen Gods genade connen verweruen.

Wederlegginge valscher Leer.

II.

De boosheyt der *Arrianer* en is niet minder, dat sy het Ampt des Middelaers Christi misbruycken, ende verdraeyen, om daer door om te stooten, syne eewige Godheyt, daer nochtans bouen inde 17. vrage oueruloedich is bewesen, dat hy geen bequame, noch genoechsame Middelaer en conde zijn, hy en moste te gelijck warachtich God zijn.

19. Vraye.

Waer wt weet ghy dat?

Ant-

6. Son. Vra. 19.

IIII.

Antwoorde.

Wt den H. Euangelio, dwelck God selue eerstelic, int Paradijs geopenbaert heeft, ende namaels door de heylige Patriarchen, ende Propheten laten vercondighen, ende door de Offerhanden, ende andere Ceremonien des Wets laten voorbeelden, ende ten lesten, door synen een-geboren Sone vervult.

Verclaringe.

NADIEN geleert was, wie de Middelaer is, daer door de verlossinge ende versoeninghe most geschieden, namelick Jesus Christus, warachtich God, ende waerachtich rechtueerdich mensche, die ons van God, met allen synen Hemelschen schatten geschoncken is: So wort nv voort bequamelick ondersocht (tot versterckinghe der voorgaende Leere) waer wt de kennisse, ende versekertheyt vanden Middelaer Christi hercomt?

Afdeelinge. De antwoort verclaert, dat tselue gheleert wort wt den Euangelio: Ende door dese gelegentheyt wort hier cortelick ghehandelt, wat door het Euangelium verstaen moet worden.

De kennisse van Christo, is wt den Euangelio. 1. Voor in de derde Vrage (daer vande sonden, ende elendicheydt des menschen werde gehandelt) is aengewesen, dat de kennisse daer af comt, wt de Wet Gods, de welcke, als een Schultboeck, ons aenwijset, wat wy God schuldich zijn, ende brenghet ons tot verstant, dat het in onser machten niet en staet, die groote schult te betalen, ende Godt genoech te doen: Also ist nu wel billick te weten, waer de kennisse vande verlossinge, ende versoeninge door Jesum Christum den Middelaer gesocht, ende waer wt die geleert moet worden? Namelick, wt den Euangelio, d'welc ons allesins daer af clare, ende sekere getuygenissen gheeft, als ten deel in de verclaringe der voorgaende antwoorde bewesen is, ende noch al breeder hier na so in de wtlegginge des geloofs, als anders bewesen sal worden, daeromme hier onnoodich is, diesaengaende meer getuygenissen inne te voeren.

Euangelium beteeckent een blijde bootschap. 2. Maer is wel noodich te vernemen, wat dat woort *Euangelium* beteeckent, ende wat daer door verstaen moet worden? Het is een woort inder Schrifture wel bekent, doch vanden Griecken ontleenet, ende beteeckent in onser sprake, een goede ende blijde bootschap, ende wort in de Schrifture daermede genoemt, de bootschap ende leere van Christo: Om dieswille, geen so groote, wtnemende, ende eeuwichduerende blijschap, door eenighe bootschap can toegebracht worden, als door de vercondinge van Christo, den verdoruen ende verloren menschelicken Gheslachte gheschiedt is. Ghelijck als de Enghel inde bootschap aen de Herderen t'selue

Luc. 2. 10. woordt ghebruyckt, segghende: *En vreest u niet, siet ick Euangelizere u groote blijschap, de welcke allen den Volcke wesen sal. Namelick, dat u heden geboren is de Salichmaker*, etc.

wat door dwoortEuangelium alhier verstaen wort. Als hier dan gesegt wort, dat de kennisse, der salicheyt door Christum den Middelaer, wt oft in den Euangelio geleert wort, so wort het woort *Euangelium* genomen voor de leere van den Messia, onsen Salichmaker,

soo

soo die veruattet is in den ouden, ende niewen Testamente, namelic, daer belooft, ende vercondicht wort den ghenen, die hem gelooben, volcomene verlossinge vande sonde, doot, ende eeuwige veruloeckinge. *6. Son. Vra 19.*

Ende hoe mocht doch den menschelicken geslachte een ghewenschter, gelucklgher, blijder, ende sekerder bootschap toegebracht werden, als de welcke God selue (dien hy so grouwelick vertoornt hadde) den eersten mensche toegebracht heeft, ende volgens hem ende syne nacomelingen de versoeninge aenbiedet, belooft, ende doet vercondigen? Daerom wort in den Catechisme geantwoort, dat God selue het Euangelium eerstelick inden Paradijse heeft gheopenbaert: want terstont doen de mensche gheuallen was, heeft hy door syne belofte bekent gemaect, in wat maniere hy het menschelicke geslachte, der veruloeckinge, ende eeuwighen doot door de sonde onderworpen, daer af (so hy van eewicheyt, by hem in synen heymelicken raedt besloten hadde) wilde verlossen, ende met hem versoenen, seggende: *Het zaet der Vrouwen (dwelc is Christus) sal den Kop der Slangen vertreden*, dat is so veel gesegt, het sal den Duyuel ouerwinnen, ende den menschen volcomene verlossinge van alle elendicheyt toebrengen. **God selue is Autheur des Euangelij.** Gen. 3. 15. Heb. 2. 14.

Ende hoe wel dat God ooc Autheur is vande Wet, nochtans so wort de selue van den Euangelio daer mede onderscheyden, dat de selue noch eenigerley maten den geuallenen mensche bekent was, maer het Euangelium geensins: Te weten, de Wet was noch so veel, ende soo verde bekendt, dat den menschen daerdoor alle ontschuldinge ontnomen werde, d'welc d'Apostel bewijst, als hy seght: Dat de *Heydenen van naturen het inhout des Wets doen*, etc. Maer het Euangelium is een leere, die de naeture, ende t'natuerlicke verstant te bouen gaet, daer af gheen mensche yet soude hebben connen vermoeden, oft bedencken: Ja dat meer is, soude geen mensche, (sonder sonderlinge gaue, ende genade) de aengebodene leere des Euangelij van de verlossinghe, connen vatten, noch waer nemen, daerom Christus sprac tot Petrum: *Symon Iona sone, vleesch ende bloet en heeft u dat niet geopenbaert, maer mijn Vader die inde Hemelen is.* Dan onse voornemen en is niet, hier breeder te leeren vanden onderscheyt der leere der Wet, ende des Euangelij, ende ooc, hoe dat de selue nochtans fijn ouer een stemmen, ende tot eenen eynde strecken: maer tselue mach de goetwillighe Leser breeder in anderen boecken lesen, ende vinden. **Onderscheyt der Wet ende des Euangelij.** Ro. 2. 14. Mat. 16. 17 **Belijd. Beze. 2. 4 deel 79, ende voortaen.**

Ende Godts goetheyt is des te meer te louen, ende te prijsen, dat hy, niet alleen den eersten Voor-ouderen in den Paradijse, dese blijde bootschap (van den Middelaer Christo) eenmael heeft vercondicht: Maer dat hy de selue, voort ende voort ghedurich, als van handt tot hant, door de Patriarchen, ende Propheten heeft doen ouergeuen, ende verbreyden aende nacomelingen: Namelic, datse van Adam gecomen is int huysgesin van Seth, Enoch, Noach, ende Sem: Ende vanden seluen tot Abraham (metten welcken God zijn verbont, daer af het Fondament was Christus, heeft ghemaeckt) ende van Abraham tot syne nacomelingen in Egypten, ende also oock tot Mosen is gecomen, door den welcken de leere des Euan- **God heeft het Euangelium, by hem den eersten Vooroudereu vercondicht, tot de nacomelingen doen verbreyden door de Patriarchen, ende Propheten.**

6 Son. Vra 19. Euangelij schriftelick is veruattet, ende voortaen door de heylighe Propheten, altijdt breeder ende rijckelicker is verclaert, ende beuesticht, so de Apostel tot den Romeynen int derde Capittel, vers 21. betuycht seghende: *Maer nv is de rechtueerdicheyt Godts gheopenbaert, sonder de Wet, ende betuycht van de Wet ende de Propheten.* Hier af machmen lesen, Gen. 4. 26. ende 17. 9. ende 18. 19. ende 22. 18. ende 49. vers 10. Joan. 8. vers 56. Hebr. 13. 8. Luc. 1. 55. Deut. 18. vs. 18. 2. Sam. 7. vers 12. Acto. 3. (21. 24.) ende 10. 43. Ro. 1. 2. Joa. 5. (46. 47.) ende dergelijcke ghetuygenissen, daer af de Schrift vol is.

Offerhanden, Ceremonien, ende Sacramenten des ouden Testaments hebben den toecomenden Christum afgebeeldet. Noch heeft Godt meer zijn sonderlinghe goetheyt daerin bewesen, dat hy de selue leere des Euangelij, niet alleen door leuendige stemme heeft doen voortgeuen, so geseyt is: Maer, om die beter, ende vaster in te drucken, heeft die ooc door verscheyden Offerhanden, ende Ceremonien, ende besondere door de Sacramenten der besnijdinge, ende des Paeschlams afgebeeldet: Ende aller der seluer eygentlicke oogenmarc was, dat de Godsalige daer door, inde heylsame verwachtinge des toecomenden Christi behouden souden werden, daer van d'Apostel meest inden gantschen brief tot den Hebreen claerlicken is handelende.

Heb. 7. 8. 9. ende 10. 7.

Christus heeft het Euangelium vervult, ende tselue vercondicht, dat het ooc tot ons gecomen is. Maer ten lesten heeft God tselue door synen sone vervult: Namelick, als hy ons met der daet Jesum Christum heeft gegeuen, de welcke niet alleen volbracht heeft wat tot onser salicheyt van noode was te ghe-schieden, maer heeft ooc op het alderclaerste ons dit Euangelium oft blijde bootschap vercondicht, so als hy noch t'selue openbaert, ende tot den eynde der Werelt toe openbaren sal door de Predicatie, die hy in syne Kercke ingestelt heeft: Ende hieromme wort dat woort Euangelium inden nieuwen Testamente dickwils genome', voor de clare openbaringe der verborgentheden Christi, ende voornemelic voor de wtroepinge der genade Gods, die in Christo met der daet gegeuen is, als Marci. 1. 1.

Ro. 10. 4. 2 cor. 1. 20. Gal. 4. 4. Ten aensien van d'welck d'Apostel Christum noemt *het eynde der Wet, tot rechtueerdicheyt, eenen yegelicken die ghetooft.* Want hy heeft alle de gheboden Godts gehouden, alle veruloeckinghe op hem genomen, ende alle beloften, ende voorbeelden, ofte figueren, in hem hare vervullinge hebben.

t'gebruyc deser Leer. I. Nu dese Leere van den Euangelio, sal ons vierderley onderwijsen. Eerstelick, wordt daer wt bewesen, de outheydt der Leere, vanden eenighen verlosser Christo, sulckx dat het een leelicken Kerck-roof soude zijn, vande waerheyt deser Leere te twijffelen, daerse so out is, ende getuygenisse heeft van God selue, ende van den Vaderen, ende Propheten, gedreuen zijnde door den heyligen Gheest, daer henen de offerhanden ende Ceremonien alle geleyt hebben, ende waer van de Sone Gods (inden vleesche geopenbaert) getuygenisse gegeuen heeft. Daerom het gantschelic betaemt, dat dese Leere, so om hare weerdicheydt (dewijle God de Autheur daer af is) als om der outheyt willen, ende gemerct sy so nootwendich, ende profijtelic is, inde Kercke Gods voorghedraghen,

II. neerstelick verclaert, verantwoort ende behouden werde. Daer nae dient

de

de Leere van den Euangelio, om ons te onderwijsen, dat alle de Offer- 7. Son. Vra. 20.
handen, ende Ceremonien der Wet (welcke als voorbeelden den ouden gedient hebben) nu haer eynde, ende niet meer te doen hebben: nadien de Sonne Christus opgegaen, ende ons daetlick ghegheuen is, ende hy door zijn doot volbracht heeft, tgene, dat door de selue afghebeeldet, ende voorghestelt was, daeromme hy de selue oock te niet gedaen heeft. Ten derden, sullen wy leeren, de Werelt, ende alle vergancklicke wel- III.
lusten, ende vreuchde verachten, ende daer en tegen naer d'opperste goet (d'welck ons door d'Euangelium vercondicht wort) van gantscher herten haecken, ende verlangen, ende de aenghebodene ghenade, met blijschap omhelsen: Ten lesten, sullen wy in allerley aenvechtinge, verdruckinge IIII.
ende wat ons ouer comt, niet alleen int leuen, maer oock int steruen, ons seluen vertroosten met desé blijde bootschap, van de salicheyt door Christum verworuen: want die alle blijschap der Werelt te bouen gaet, het tijtlicke Cruys versachtet, ende oock sekerlic, doet verwachten het eewige leuen.

---

7. SONDACH.

Vrage. 20. 21. 22. 23.

Inhout: *Hier wort bewesen, dat alleen de gheloouighe door Christum sa-*
1.2. *lich worden: Ende volgens, wat een oprecht geloue sy: Item, wat-*
3. *men schuldich is te geloouen: Eyntelick het Symbole der Apostelen,*
4. *oft de somma des Apostelschen geloofs voorgestelt.*

---

20. Vraghe. I.

Werden dan alle menschen wederom door Christum salich, alsose door Adam zijn verdoemt geworden?

Antwoorde.

Neense: maer alleen de ghene, die hem door een oprecht ghel-oue werden ingelijft, ende alle syne weldaden aennemen.

Verclaringe.

HET is seker wt het voor-verhandelde, dat Christus Jesus is de Middelaer, ende verlosser des menschelicken geslachtes, gelijc dat inden Euangelio geleert wort: Maer nv mochte yemant vraghen, ofse dan alle wederom in Christo salich worden, die in Adam zijn verdoemt geworden? Ende so verde alse niet alle, welcke dan salich werden? Hier Afdeelinge.
op geeft de Catechisme clare antwoort: Namelick ten eersten, dat niet allen ende yegelicken menschen door Christum de salicheyt weder gegeuen wort: Maer (ten anderen) dat alleen die salich werden, die hem door

door een oprecht gelooue worden ingelijft, ende alle syne weldaden aennemen.

7. Son. Vrs. 20.

Alle menschen en worden niet door Christum salich.

1. Dat niet alle menschen door den Middelaer Christum salich, ende behouden werden, tselue is buyten alle twijfel, ende wt getuygenissen der Schrifturen openbaer. Want also spreect Christus selue: *Niet een yegelic, die tot my segt: Heere, Heere, sal int Coninckrijcke der Hemelen comen.* Item: *De poorte is enghe, ende de wech is smal, die tot den leuen leyt, ende luttel zijnder die hem vinden.* Mat. 7. (13. 14.) ende (21.) Dit leert ooc de beschrijuinge des lesten oordeels, Mat. 25. 31. ende: Datter *veel gheroepen, maer weynich wtuercoren zijn*, soo als Christus dickwils betuycht, Matt. 22. 14. ende op andere plaetsen.

Antwoort op eenige tegenworpingen.

Ende nochtans blijft warachtich, dat Joannes inden 1. Brief int 2. Capit. vers 2. betuycht, seggende: dat Christus *is de versoeninghe voor onse sonden: Ende niet alleenlic voor onse sonden, maer voor des geheelen Werelts sonden.* Want hoe wel de offerhande, ende doot Christi genoechsaem zijn voor de sonden des gantschen menschelicken geslachtes: Nochtans comen de selue alleen te profijt den wtvercorenen, die der cracht des lijdens Christi deelachtich worden. Daerom Christus inden gebedt tot zijnen Hemelschen Vader, onderscheydentlick eerst segt: *Ick en bidde niet voor de Werelt, maer voor de gene, die gy my gegeuen hebt, want sy zijn dijne.* Ende verclaert daer na duydelic, welcke die zijn, voor de welcke hy bidt, seggende: *Ic en bidde niet alleen voor hen* (dat is voor de Apostelen) *maer oock voor de ghene, die door haer woort in my gelooven sullen.* Daer sien wy, dat Christus selue van de werelt eenige wtscheydet, daer hy niet voor en biddet, ende daer en tegen, dat hy biddet voor die hem gegeuen zijn, ende voor de gene, die aen hem gelooven sullen: Dit onderscheyt hebben wy ooc by Mat. Cap. 11. 25. daer Christus den Vader danct: *Dat hyt den Wijsen ende verstandigen verborgen heeft, ende den cleynen geopenbaert.* Ende segt daerna, vers 27: *Niemant kent de Vader dan de Sone, ende dien het de Sone sal willen openbaren.* Dit zijn de gene, die hy door synen gheest wederbaret, die hy bewaret ende eyndelic met de eeuwige heerlicheyt croonen sal, waer wt genoechsaem te vernemen is, de meyninge Johannis, in den voorgestelden spreuc synes Briefs te zijn, dat hy de offerhande Christi der gantscher Kercke ghemeyn maect, ende dat hy onder de woorden (des geheelen Werelts) niet mede en begrijpt de Godloose, ende ongeloouige, maer alleen die beteeckent, welcke aen Christum mede gelooven souden, hoe welse voor die tijt door de gantsche Werelt verstroyt waren: want Jesus niet alleen gestoruen is voor het Jodische Volc, *maer ooc op dat hy de verstroyde kinderen Gods, in een vergaderen soude*, so Johannes getuycht, Cap. 11. 52.

Joa. 17. (9 ende 20.)

Joa. 15. 16. ende 6. 45. Ro. 8. 3.

De plaetse Ro. 5. 18. wert verclaert.

Also moeten ooc met goeden onderscheyt verstaen werden de woorden des Apostels, seggende: *Gelijc dan door een misdaet de schult gecomen is op alle menschen tot verdoemenisse: Also oock door een rechtueerdichmakinghe is de weldaet oueruloedich geworden, op alle menschen tot rechtueerdinge*

ueerdinge des leuens: Namelic, daer int leste deel staet, *alle menschen*, hebben die woorden haer opmerc op alle die geloouen, ende zijn van de selue alleen te verstaen: want niet de ongheloouige, maer alleen de geloouige der oueruloedige weldaet tot rechtueerdinge des leuens deelachtich worden: Ende wt dier oorsake dringt Christus so dicwils, ende allesins op tgeloove, ende is tselue verheyschende, soo als de gantsche Schriftuere, op ontallicke plaetsen, desgelijcken doet. 7. Son. Vrs. 20.

De eerste Adam ende Christus, hebben in eenige dinghen gelijcheyt ende zijn in eenige dingen verscheyden.

Ende dat de meyninge des apostels is, Christi weldaet niet allen menschen int gemeen, maer alleen allen, die geloouen toe te schrijuen, sal beter verstaen werden, als wy aenmercken, dat de eerste Adam, die Gods gebodt ouertreden heeft, ende de tweede Adam, welcke is Christus onse Middelaer, in eenighe dingen ouer een comen, oft eenige gelijcheyt hebben, in de welcke de Apostel de selue vergelijcket: Ende wederom datse in eenige dinghen van den anderen verscheyden zijn, inde welcke d'Apostel de selue niet en vergelijcket. Hierin is gelijcheyt, datse beyde gestelt werden, als een wortel oft stamme, de welcke tgene zijn eygen is, mede deelt den spruyten ende tacken, die van hem voortcomen: Alsoo heeft d'Apostel van den eersten Adam gesegt: *Dat de sonde door eenen mensche inde Werelt is gecomen, ende door de sonde de doot, ende alsoo de doot tot alle menschen gecomen is door eenen mensche, in welcken alle menschen gesondicht hebben:* ende is zijn meyninge Christum hier in te vergelijcken, met den eersten Adam: namelic: *Dat de gene, die de oueruloedige genade, ende gaue der rechtueerdicheyt ontfangen, in het leuen heerschappie hebben, door eenen Jesum Christum.* Ende dit zijn de gene, die wt Christo als spruyten, tacken, ende rancken van hem, door de geestelicke wedergeboorte voortcomen, gelijc alle menschen van den eersten Adam door natuerlicke geboorte voortcomende zijn. De verscheydentheyt is daerinne: dat de eerste Adam heeft *de schult wt een misdaet tot verdoemenisse* ghebracht op allen, ende dat van naturen, daerom ooc syne kinderen genoemt worden, *Kinderen des toorns van naturen,* Eph. 2. 3. Maer des tweeden Adams Christi gehoorsaemheyt is oueruloedich geweest in velen *door de genade*: welck woort *genade weldaet* en *gaue* d'Apostel in tselue Capt. so dicwils wtdruckt, en int 16. vers. segt hy, dat *de genade niet en is, gelijc de misdaet,* ende als hy int 18. vers. (sprekende van de genade Christi) *alle menschen noemt,* so segt hy (hemseluen wtleggende, int 15. ende 19. vers.) *vele menschen*: Ende wel duydelic int 17. vers dat het zijn *de gene die de oueruloedige weldaet, ende gaue der rechtueerdicheydt ontfangen.* Met al dwelck d'Apostel zijnen sin claerlick genoech wtdrucket: dat het gebrec is onser verdoruen natuer, dat wy wt Adam verdoruen, ende sondaers geboren werden, maer dat het is een sonderlinge genade, ende een weldaet des H. Geests, dat wy in Christo rechtueerdich worden, gelijc ooc Joannes ghetuycht: *Dat de kinderen Gods, niet wt den bloede, noch wt den wille des vleeschs, noch wt den wille des Mans, maer wt Gode geboren werden.* Rom. 5. 12. Joa. 1. 13.

Christus is daer-

Euen-wel nochtans en moeten wy niet dencken, dat de eerste Adam

7. *Son. Vra.* 20.

sterker int behouden dan Adam int verderuen.

daeromme stercker sy, om te verderuen, dan Jesus Christus sy int behouden, ende verlossen. Want de sterckheyt niet na de veelheydt te rekenen is, maer na de cracht, die bewesen wort, ende also sullen wy erwegen, meerder te zijn te behouden, ende te verlossen, al en waert maer eenen, dan ontallicke veel te verderuen.

Gods barmherticheyt is blijckelic inde geloouige, die hy behoudet, in Christo, ende syne gerechticheyt in de straffe der godloose.

God en can daerom oock niet, als onrechtueerdich, of ombarmhertich besculdicht worden, want hy syne barmherticheyt niet also eenen yegelicken open en stelt, dat hy soude nalaten syne gerechticheyt tegen de godloose int werck te stellen: Geensins, ghelijck bouen wel bewesen is. Ende indien ooc alle menschen souden salich werden, hoe soude dan syne barmherticheyt aenden wtvercoren blijckelic zijn? Maer wil aen beyde syden bekent zijn, de exempelen syner gerechticheyt ende barmherticheyt: ende daeromme, der Godloosen hoop groot zijnde, so moeten daer vele verdoemt werden: Ende nochtans worden de weynighe, ende ouerblijfselen wt genaden behouden. Hier toe dienet tgene *Augustinus* segt: Indien alle menschen verlosset werden, so soude verborgen blijuen, tghene men der sonde schuldich is, om der gherechticheyt. Ende waert dat niemant en werde verlost, soo en soude niet openbaer worden, 'tgene door genade geschoncken wort.

Epist. 105. ad sextum.

Alleen de geloouige werden door Christum salich.

Daeromme nv, gemerckt God den genen (die hy voor ghenomen heeft, wt enckele barmherticheydt in Christo Jesu salich te maken) pleecht te geuen het gelooue, dwelc het eenighe instrument is, daer mede Christus ter salicheyt aengenomen wort: So leert de Catechisme (tot beuestinge van tvoorgaende) int 2. Deel recht, dat die alleen salich sullen worden, welcke Christo door een oprecht gelooue ingelijft werden, ende alle sijne weldaden aennemen.

Dwoort *inlijuen* is genomen vande ghelijckenisse van den griffien van eenen Boom, of vanden Wijnrancken

Dwoort *inlijuen* (dwelck hier in den Catechisme staet) oft inplanten, wort gebruyct by gelijckenisse van natuerlicke dingen, te weten, gelijc een Inte ofte greffie wort in gelijft, oft geplant in eenen stamme, ende wassende daer mede also vereenicht, datse haer sap, vochticheydt ende wasdomme wt den stamme, ende syne wortel is treckende: Also geschiet het ooc geestelicker wijs, datse moeten Christo den stamme als greffien ende schootkens ingegriffet ende ingelijuet worden, die syner offerhande ende zijns doots, ende des leuens, (dwelc alleen van hem comt) deelachtich sullen werden, om met hem een zijnde, also het leuen wt hem te trecken, ende geestelic geuoedet te worden, hier op siet d'Apostel. *Want ist dat wy door de gelijckmakinge zijns doots aen hem gewassen zijn: So sullen wy oock wesen aengewassen door de gelijckmakinge der opstandinge.* Gelijc de greffien ingeplant zijnde, aen den stamme wassen, so spreect oock d'Apostel van den wasdom der geloouigen aen Christum. Ende gewisselick, so als een tack, vanden Boom afgehouwen, vande wortel niet en wert geuoet: Also gaet het den genen, die Christo niet inghelijuet en zijn, dat se zijns leuens niet deelachtich en connen zijn. Tselue geeft Christus selue te kennen, sprekende: *Gelijckerwijs de Wijnrancke gheen vrucht dragen en can uan haer seluen, ten sy dat sy aen den Wijnstock blijft, also ghy ooc niet, ten sy dat ghy in my blijft.*

Joa. 15. 4.

Het

7. Son. Vra. 20.

Tselue woort passet ooc wel op de gelijckenisse van den Hoofde ende Leden. Eph. 4. 15. ende 5. (23. 30).

Het selue in-lijuen passet noch wel op een ander ghelijckenisse, welcke de Schrifture bruyct, daer sy Christum noempt het *Hooft der Gemeente*, ende de gelooiige *leden zijns Lichaems van syne vleessche*, *ende van syne beenen*. Want gelijck wt den Hoofde, door de Senuen, het leuen, geuoelen, ende beweginge inde andere Litmaten in vloeyet, ende inghestort wert: Also moetet sap en de vochticheyt des eeuwigen leuens (op geestelicke maniere gesproken) van Christo Jesu den gheestelicken Hoofde, door den H. Geest in alle, ende yegelicke syne *leden* invloeyen, sullen sy eenich leuen in haer hebben.

Door den gelooue worden wy Christum ingelijuet.

De inlijuinge dan geschiet door de cracht des H. Geestes: Maer inde antwoort werdt gheroert de middel, dwelck de H. Geest daer toe gebruyckt, te weten, dat hy een oprecht ghelooue geeft, dwelc is het eenige middel oft maniere (so veel ons aengaet) om des gheestelicken saps ende vochticheydts des leuens Christi deelachtich te werden. Hier op siet dApostel, daer hy tot den Ephesien schrijuende, wenschet: *Dat sy met cracht versterckt werden door synen Geest, inden inwendigen mensche*: *Op dat Christus door tgelooue in haer herte woone*: ende hier wt volcht, dat alleen die salich werden, die oprechtelic in Christum ghelooуen, ende dien (als hen van God geworden ter wijsheyt, gerechticheyt, heylicheyt ende verlossinge) door tgelooue henseluen toe eygenen. Eph. 3. (16. 17.)

Ende dewijle alleen de gelooiigen salich werden.

Daer af hebben wy dese ghetuyghenissen: Christus spreect tot Nicodemum: *Also lief heeft God de Werelt gehadt, dat hy synen eenich geboren sone gegeuen heeft, op dat een yeghelick, die in hem gelooft, niet verderue, maer het eewich leuen hebbe.* Ende de Euangelist Johannes: *Alle die hem aengenomen hebben, dien heeft hy macht gegeuen, kinderen Gods te werden, namelic, die in synen name geloouen.* Ende dApostel tot den Hebreen: *Want het is ons vercondicht, gelijc ooc hen: Maer het Woort der predickinghe hielp hen niet, dewijle het met den gelooue niet vermengt en was, in de gene die het hoorden.* Joa. 3. 16 ende 36. Esa. 53. 11. Joa. 1. 12. Heb. 4. 2.

So is tgelooue gantsch noodich tot de salicheyt.

Daerom ist van noode, dat wy Christum ende alle zijne weldaden met den gelooue aennemen, op dat wy daer door behouden werden: want wy geen van zijne weldaden en connen ghemissen, noch ergens anders soecken, tgene ons ontbreeckt, sonder onse salicheyt ende verlossinge in perijckel te brenghen, ja te verliesen, ende sonder Christo de hoochste oneere aen te doen. So is dan het ghelooue een nootwendich wercтuych, oft instrument, dat (gelijc van noode is de oogen op te doen, om te sien) ooc also van noode is te geloouen, om te vercrijgen t'gene ons (door Gods genade) in Christo beloeft is. *Want sonder gelooue ist onmogelic Gode te behagen.* Heb. 11. 6.

Besluyt.

Ende na dien dan het oprecht gelooue, eygentlick is der wtvercorenen Gods, so Paulus getuycht, Tit. 1. 1. so is wt allet voorgaende so veel te claerder, dat niet alle menschen (sonder onderscheyt) aennemen de gemeenschap Christi, welcke hen door het Euangelium aengheboden wert: ende daerom volcht (als wy de sake recht insien) dat alleen salich werden de wtvercorene kinderen Gods, de welcke Christus door de

cracht

7. Son. Vra. 21.

cracht zijnes Gheests, hem seluen door het ghelooue in lijuet, op dat sy de salicheyt in hem vercrijgen, ghelijck Lucas ghetuyghet, seggende: *Dat daer gheloofden, so vele, alsser ten eeuwighen leuen verordineert waren*, Acto. 13. vers 48.

Jonge kinderen werden salich wt cracht des Verbonts.

Maer dat yemant wt t' gene voor-verhaelt is, soude meynen, dat de jonge kinderen vande salicheyt wtghesloten werden, om dieswille dat sy van harer jonckheyt wegen noch niet geloouen connen: de selue soude groot onrecht hebben, want hier nae sal inde 74. Vrage verclaert werden, hoe dat de kinderen oock in Christo, wt cracht des Verbonts wt ghenade salich werden.

Wederlegginge valscher Leere.

Met tgene voor bewesen is (dat namelic, alleen salich werden de geloouige) werden wederlegt, die daer willen, dat een yegelic in zijn superstitie, ende dienst, wt goeder meyninge inghestelt, salich souden werden: Want haer voornemen strijdet tegen den eewigen raet Gods, de welcke tot zijner tijt door tgelooue Christo zijnen Sone inlijuet de gene, die hy van eeuwicheydt in Christo tot der salicheyt heeft wtvercoren, op datse in hem de gerechticheyt ende t'leuen vercrijgen.

21. Vrage.

Wat is een oprecht gelooue?

II.

Antwoorde.

Een oprecht gelooue en is niet alleen, een seker weten of kennisse, daer door ick al, voor warachtich houde, dat ons God in zijn woort gheopenbaerdt heeft: maer ooc een seker vertrouwen: dwelc de H. Geest, door dat Euangelium in mijn Herte werct, daer door ic in God gerust ben, ende sekerlic geuoele, dat niet alleen anderen, maer ooc my vergheuinghe der sonden, eewige gerechticheyt ende salicheyt van Godt geschoncken sy, wt louter genaden, alleen om de verdiensten Christi willen.

Verclaringe.

DAER is aengewesen, datter maer een middel en is, om wt de jammerlicke elendicheyt verlost te werden, te weten, Christus warachtich God, ende Mensche, onse Middelaer ende Verlosser, door den welcken de Hemelsche Vader sich onser ontfermende, na zijne onwtmetelicke goetheyt ende genade, ons heeft willen helpen: ende dat alleen die, welcke Christo door eenen oprechten gelooue ingelijft zijn, ende daer mede alle zijne weldaden aennemen, door den seluen Christum salich werden: Nu is van noode voorder te ouerleggen, wat door een oprecht geloof verstaen wert, namelic, daer door salich werden, ende tot de besittinge des Coninckrijcx der Hemelen comen, die van natueren in Adam verdoemt, ende daer van wt gesloten waren. Want sekerlic niet allerley opinie, of mey-

meyninge, noch wat de menschen henseluen inbeelden, of te geloouen voor nemen, noch ooc de kennisse oft wetenschap alleen, den steeck niet connen houden, noch de proef des oprechten geloofs passeren. Dewijle ooc de Satan der heylsamen leer des gheloouens gants vyant is, soo is te meer achtinge te nemen, wat een oprecht gelooue sy. Want als hy niet en heeft connen verhinderen dat voornemen Gods van de verlossinge des menschelicken geslachtes, so wendet hy euenwel alle practijcken ende listen daer henen, dat hy het instrument ofte wercktuych, dat is het oprechte gelooue mocht wech nemen, verderuen oft ten minsten swack ende crachteloos maken: wel wetende datter geschreuen staet: *Dat die niet en gelooft, dat die nu verdoemt is: Ende wie den Sone ongehoorsaem is, dat die het leuen niet en sien sal, maer dat den toorn Gods op hem blijft.* Dan tot beter aenmerckinge der Leere vanden oprechten gelooue, so wert hier in dese beschrijuinge ten eersten aengewesen, dat by den oprechten gelooue moet zijn een seker vertrouwen: ten anderen werden wtgedruct twee oorsaken, daer door de mensche tot den gelooue comt: Ten derden, de cracht of de vruchten des oprechten geloofs: ende ten lesten werden wtgesloten alle onse verdiensten, want t'gelooue alleen steunt op Gods barmherticheyt, door de verdiensten Christi Jesu.

7. Son. Vra 21.

Joa. 3. 18 ende 36.

Afdeelinghe.

1. Als nv in de beschrijuinghe des oprechten gheloofs wert gesegt, dat het *niet en is een seker weten, oft kennisse*, so is tverstant, datter seker kennisse ende wetenschap moet zijn, hoewel die alleen niet genoech en is: want al ist, dat een oprecht gheloof de kennisse gemeen heeft, met een Historische geloof (waer van hier na gheseght wert) so en can doch het oprecht geloof sonder de selue wetenschap ende sekere kennisse niet zijn, noch bestaen, ende daerom spreeckt Petrus, zijnen gelooue bekennende: *Wy hebben gelooft ende bekent, dat ghy zijt die Christus, de sone des leuenden Gods:* Ende voecht also de kennisse ende tgelooue by een ander, gelijc daer en teghen de onwetentheyt, ende gebrec van kennisse regelrecht tegen het gelooue strijden.

Een oprecht gheloof can niet zijn sonder sekere kennisse.

Joa. 6. 69 ende 17. 8. Mat 22. 29.

Daer na wert gesproken van sulcken kennisse, die vastelick ende sonder twijfelinge alles voor warachtich hout wat God in zijnen Woorde heeft geopenbaert. Want een oprecht gelooue niet en siet, op tgene, wat de Kercke, oft de Concilien, oft vergaderinghen der menschen besluyten, ende na hare vernuft goet vinden, soo men inden Pausdom de arme menschen daer henen heeft willen wijsen ende leyden: Maer siet alleen op Gods heylighe Woort, wat daer in begrepen is, beloeft, oft beuolen wert, dat neemt het gelooue aen, ende verwerpt wat daer tegen, ende buyten Gods woort versiert oft gedicht is.

Gegrondet op ende in Gods woort alleen.

Act. 24. 14 ende 26. 22.

Maer na dien de wetenschap ende toestemminge aller articulen des gheloofs noch niet ghenoech en zijn, tot een oprecht gelooue: want oock de Godtloose ende de duyuelen wel sulcke kennisse hebben, datse int gheheen warachtich houden alle de dingen, die inden Prophetischen, ende Apostolischen Schriften veruatet zijn: daer om werdt in de beschrijuinge toegeset t'gene, daer mede het oprecht gelooue eygentlic onderkent wert, namelic

Dan de blote kennisse en is niet genoech, maer daer moet bij zijn een vast vertrouwen op Gods genade, door de selue kennisse ontsteken.

7. Son. Vra. 21. namelic dat het niet alleen en is een seker weten, oft kennisse, maer ooc een ontwijfelick ende *seker vertrouwen* des Godlicken willens ende goedertierenheyt tonswaerts, daer door een yegelic geloouige (in God gerust zijnde) de vergeuinghe der sonden, eewige gerechticheyt, ende het leuen, hem in Christo geschoncken, hemseluen voor eerst besonderlic toeeygent: Ende daer naer van andere geloouige ende litmaten der Kercken (na den reghel der liefden) t'selue oock houdet ende verhopet. Welcke vaste sekerheydt ende ontwijfelicke gelooue de Apostel wtdrucket, als hy wt geuoelen zijns herten wtspreeckt: *Ick weet wien ick gelooft hebbe, ende ben verseker dat hy machtich is, dat ic by hem hebbe te bewaren tot dien dach.* Ende tot den Gal. *Ende ick leue, niet ick nv, maer Christus leeft in my: Ende dat leuen, dat ic nv in desen vleesche leue, dat leue ick in den gelooue des Soons Gods, die my lief gehat heeft, ende hemseluen voor my ouergegeuen heeft.* Desgelijcken tot de Rom. 8. (38. 39.) verclaert d'Apostel *versekert te zijn*, datter niet en is, dwelc hem soude *connen scheyden van de liefde Godts, welcke is in Christo Iesu onsen Heere.*

2. Tim. 1. 12 Gal. 2. 20.

Het vertrouwen is een eygenschap daer mede d'warachtige gheloof onderscheyden wert.

Ende dat sulc vast vertrouwen by den waarachtighen gelooue moet zijn, is bewijselick wt de navolgende redenen, op de Schrifture gegrondet zijnde.

1. Ten eersten, uadien het seker is, dat niemandt door de kennisse alleen salich can werden: Ende Christus nochtans salich verclaert de gene, die geloouen: So moet volgen dat het warachtige gelooue niet alleen en is een kennisse der Historien, oft der dingen die geschiet zijn, welcke ooc de Duyuelen hebben Jac. 2. 19. maer datter noch een ander eygenschap by moet zijn, te weten, het vertrouwen door de kennisse der Historien verwect, om op Godts genade in Christo te steunen.

Ro. 10. 10. 2. d'Apostel segt ooc: *Met den herten ghelooftmen ter rechtueerdicheydt: Maer met den monde belijtmen ter salicheyt.* Als dan t'gelooue inden herten is, so en is het niet alleen een kennisse in den sinnen en verstande: Maer oock een beweginge in den herten, daer wt volcht een vast vertrouwen. Daerom d'Apostel oock het vertrouwen by den gelooue veruoeget, daer hy spreeckt: *Inden welcken* (Christo) *wy hebben de vrymoedicheydt, ende den toeganck met een vertrouwen door het ghelooue aen hem.* Ghelijck tot den Hebreen, Cap. 11. 1. *t'gelooue* genoemt werdt *een versekertheydt der dingen diemen hopet.* Sulcx als Christus ende d'Apostel in Abraham prijsen, Joa. 8. 56. ende Rom. 4. (18. 19.)

Eph. 3. 12.

Van den Historischen gelooue.

Met deser eyghenschap des hertelicken vertrouwens, wert het warachtige gelooue onderscheyden, van het Historische gheloove, also ghenoemt, om dieswille het alleen heeft kennisse van de Historie, dat is, vande Prophetische ende Apostolische Schriften, daerinne verclaert wert wat God gedaen heeft, noch doet, ende doen sal, van welcken gelooue Jacobus spreeckt, seggende: *De Duyuelen gheloouen oock, ende grouwelen.*

Jac. 2. 19.

Vanden tijtlicken gelooue.

T'selue warachtige gelooue wert oock door de vaste versekerheyt ende vertrouwen, onderscheyden van het gelooue, dwelck maer eenen tijdt duert, te weten, als yemant de hemelsche leere aen neemt, eeniger maten bekent,

bekent, ende voor goet ende warachtich hout, maer nochtans hem de selue niet toe en eygent, noch daer op vertrout tot der salicheyt: Dan soeckende eere ende ghemack door de selue leere, die voor een tijt met anderen navolget. Van desen tijdelicken gheloove spreeckt Christus inder gelijckenisse by Matheo inden 13. Cap. vers 2 , ende is tselue in dien deel beter, als het historische gheloof daer voor af ghesproken is: Dat, die voor een tijt geloouen, dwoort Godts met vreuchden aen nemen, daerde Duyuelen (die het Historische geloove hebben) t'selue lieuer wtgeroyt sagen. 7. Son. Pra. 21.

Ten lesten is dit rechtueerdichmakende geloove, door het vertrouwen op Godts ghenade in Christo, onderscheyden van den ghelooue der wonderwercken, daer af de Schrifture. Mat. 17. 22. ende 17. 20. ende 1 Cor. 13. 2. vermaen doet. Want vele t'gelooue der wonderwercken niet hebbende, niet te min door het warachtige geloove ende vertrouwen der genade Godts in Christo salich geworden zijn; ende daer tegen vele t'gelooue der wonderwercken gehadt hebbende, nochtans buyten der salicheyt ghesloten zijn. Sulcke zijnt, die ten lesten dage sullen seggen: *Heere, Heere, en hebben wy niet door uwen naem gepropheteert, ende door uwen naem Duyuelen wtgeworpen, ende door uwen naem veel crachten gedaen? Ende dan sal ic hen belijden: Wijcket wech van my ghy die ongerechticheyt doet.* Ende van geloof om wonderwercken te doen.

Wt allen den welcken oogenschijnlick blijct, hoe wel den naem des geloouens in der schrifture somtijts breeder genomen wert, gelijc nu recht te voren vande gelooue, om wonderwercken te doen (dwelc ooc een heerlicke gaue Gods is) gesegt is: Daer nochtans dit gheloof (daer af inde antwoort wert gesproken) alleen tot der salicheyt genoech is, ende alleen sekeren onbedriegelicken trooste toe brengt, dwelc vanden anderen namen des geloofs met dese eyghenschap wert onderscheyden, dat het niet alleen en is een kennisse inden sinnen oft verstande: Maer oock inden herten een seker vertrouwen der Godlicken goetheyt, ende geneychtheyt tonswaert, waer op een geloouige vast steunende, hem in God gerust stelt. Besluyt.

2. Maer dit warachtige geloof heeft zijne oorsaken, inde voorgaende beschrijuinge wtgedruct, namelick, een werckende oorsaec, ende dandere, daer door, oft met de welcke gewrocht wert. De werckende oorsake des geloofs, is de H. Geest: de oorsaeck, daer mede, ofte waer door de H. Geest werckt, is de predicatie des H. Euangelij. Twee oorsaken des geloofs.

Dat de H. Geest is de autheur des geloouens, ende t'selue inden geloouigen werct, geeft d'Apostel te kennen, hem noemende 2 Cor. 4. 13. *Den Geest des geloouens.* Siet ooc Mat. 16. 17. Joa. 3. 5. t'Selue leert d'Apostel mede, als hy segt 1. cor. 12. 3. *Dat niemant can seggen, dat Iesus de Heere is, dan door den H. Geest.* Ende Act. 16. 14. wert gesegt: *Dat de Heere Lydie herte opende, dat sy aenmerckte wat van Paulo geseyt wert.* Want also was ooc vanden Propheet Esaia te voren gesegt int 54. 13. ende van Hiere. 31. 33. gelijc Christus dat selue wtleght Joa. 6. 45: *Sy sullen al van God geleert wesen*, namelic (inwendich door zijnen Te weten de heylige Geest des geloouens Autheur.

7. *Son. Vrs. 21.*

zijnen Geest geleert ende onderwesen) om den Euangelio gehoor te geuen, ende d'woort aen te nemen, waer toe ooc dient tgene d'Apostel segt. Eph. 2. (7. 9) ende Phi. 2. 13. etc.

Ende de predicatie des Euangelij, daer door de H. Geest t'geloof inden gelooui-gen werct.

Van de tweede oorsaeck des warachtigen geloofs, te weten, dat de predicatie des H. Euangelij, is het instrument, oft wercktuych, daer mede, ofte daer door de H. Geest het gelooue in den geloouigen werct, daer af getuycht de Propheet seggende, Esa. 53. 1. *Doch wie ghelooft onse predikinge*: *Ende wien wert den arm des Heeren geopenbaert?* Ende

Ro. 10. 17.

d'Apostel segt claerlic: *Dat het gheloof is wt het gehoor, ende t'gehoor door het woort Gods.* Item, int 1. cap. vers 16. segt de selue: *dat d'Euangelium is de cracht Gods ter salicheyt allen die gelooven.* De H. Geest soude t'geloof wel connen scheppen, ende onsteken in onsen herten sonder het Woort: maer het heeft God belieft, dit instrument daer toe te gebruycken, ten deel om hem te voegen na onse swacheyt, ende ten deel om onse gehoorsaemheyt daer inne te beproeuen.

De vruchten des waren geloofs.

3. Ten derden wert inde beschrijuinge wtgedruct, wat het oprecht ende warachtighe geloof by den geloouigen te wege brengt, namelic, dese wtnemende ende troostelicke vruchten: dat sy in God gerust zijn ende vrede hebben met hem, sekerlic geuoelende, dat hen alle hare sonden vergeuen zijn. So als Christus tot den gichtighen gesproken heeft, Mat. 9. 2: *Sone hebt goeden moet, uwe sonden zijn v vergeuen.* Ende waer de vergeuinge der sonden is, daer is ooc gerechticheyt, ende d'leuen, in den welcken alleen bestaet de warachtige salicheyt.

Alle dese dingen brengt het ware gelooue den wtvercorenen te wegen: Ouermits sy daer mede Christum den Autheur der gerechticheyt, ende des leuens omhelsen ende aennemen: waer door ooc t'selue geloof gemeenlic ghenoemt pleecht te werden, het rechtveerdichmakende gelooue. Daer van d'Apostel spreect wt den Propheet Abacuc: *De gerechtige sal wt den gelooue leuen.* Ende daer na Cap. 5. 1. *Wy dan gerechtueerdicht zijnde wt den ghelooue, hebben vrede met Godt, door Jesum Christum onsen Heere.* Ende de selue Apostel vanden Stockwaerder gheuraecht zijnde, (wat hy doen most om salich te werden) heeft in sulcken aensien geantwoort, seggende: *Gelooft inden Heere Iesum Christum, ende ghy sult salich werden, ende v huys.*

Dwelck rechtveerdich maeckt. Ro. 1. 1. 17. Abe. 2. 4. Heb. 10. 38.

Act. 16. 31.

Ende met hope vergeselschapt is.

Ende hoewel de geloouige met der daet het eewige leuen ende salicheyt noch niet en besitten: Nochtans zijn sy der seluen also seker, als oft sy alreede in de volle besittinghe der seluen inghestelt waren: Want sy de belofte Gods, die hen niet faelgeren en can, met waren gelooue aengenomen hebben, ende vertrouwen met onbewegelicke hope, dat sy aen genen dage de volcomene volbrenginge van tgene hen beloeft is, sullen genieten: gelijcse nu alreede eenen voorsmaec daer af in haer herten geuoelen, ende mits die hope, zijn sy in God gerust, daerom dApostel segt: *Wy zijn in hope salich geworden.*

Ro. 8. 24.

Tghelooft omhelst de vergeuinge der

4. Ten lesten wert inde antwoort des Catechisme ghesegt, dat den geloouigen de vergeuinge der sonden, ende salicheyt *geschoncken zijn wt louter*

louter genaden, alleen om de verdiensten Christi wille: om daer mede claerlic wt te sluyten alle eygene weerdicheyt ende verdiensten. Want God alleen door zijne grondeloose barmherticheyt (om niet ende sonder eenige onse verdiensten, oft wercken) bewogen is, ons door den gelooue dese costelicke gaue der vergheuinge der sonden te schencken: ende dat van wegen des verdienstes Jesu Christi, op welcke het gheloove alleen siet, als op dien, die hem voor ons volcomelick vernoecht ende versoent heeft. 7. *Son Vra. 21.* sonden van God gheschencken.

Ende wanneer de Schriftuere Christi verdiensten tot een oorsake onser salicheyt stelt, so en wert daer mede Gods genade geensins verdonckert, noch vercleent: Want de selue Christi verdiensten der barmherticheyt Gods niet teghenset, noch ooc daer van af gescheyden en werden: Maer ter contrarien wert met sulcke maniere van spreken, tot meerder roeminge zijner goetheydt aengewesen, dat Godt, als hy wel oorsaeck hadde, op ons toornich te zijn, ende ons te straffen, nochtans (om ons zijn barmherticheyt te bewijsen) zijnen eengeboren Soon ghegheuen, ende den seluen niet ghespaert heeft, maer den doot voor ons laten smaken, op dat wy door hem, ende om zijnent wil, van onse sonden beurijt ende gerechtueerdicht, eewich leuen souden. Waer wt wy connen verstaen, dat het niet tegen malcanderen en strijdet: dat God door zijne grondeloose barmherticheyt, ende wt ghenaden, om niet, ons de vergeuinge der sonden, gerechticheyt ende salicheyt geschoncken heeft: Ende dat hy dat gedaen heeft, om der verdiensten Christi wille. Want het blijft altijdt in aensien van ons menschen, een onverdiende rechtueerdichmakinghe, die ons God, om niet, laet toecomen wt enckel barmherticheydt, ende louter genaden tonswaerts, door de welcke hy bewogen is Christum (die de selue verdient heeft) sonder eenige onse verdiensten, ons te schencken. Door de verdiensten Christi.

Om sulcke Leer, als voor verhaelt is, te bat in te drucken, soo ist, dat d'Apostel dickwils verhaelt, dat wy *om niet gerechtueerdicht werden*, namelick, *wt sijne ghenade, door de versoeninge in Christo Jesu geschiet, welcken God voorgestelt heeft tot versoeninge, door het gheloove in synen bloede*, Rom. 3. (24. 25.) Coloss. 1.20. Rom. 5. 1. ende 19. Joan 1. 29. Hy noemt oock het gelooue, ende het eewighe leuen, een gaue Gods, door Christum Jesum onsen Heere, Eph. 2. 8. ende Rom. 6. 23. Joa. 4. 10. Om also wt te sluyten alle verdiensten der wercken, als de welcke regelrecht strijden tegens het rechtueerdichmakende gelooue, dwelc alleen aensiet, ende steunt op het eenige verdienst onses Heeren ende Salichmakers Jesu Christi. Ende sluytet wt alle eyghen verdiensten ende weerdicheyt.

Tegens de voor-verclaerde beschrijuinge des waren oprechten geloofs, is by den *Romanisten* veelderley dwalinghe: Want voor eersten laten sy hen duncken, dattet ghelooue soude connen zijn sonder kennisse oft wetenschap, ende maken den eenvoudigen Volcke wijs, dat het genoech sy te gheloouen wat haer Pastoor, ofte de Moeder de Kercke gelooft, al ist, dat sy niet en verstaen, noch en weten, waerom, ofte wat de selue wederleggінge valscher Leer. I. *Figurinst. Lib. cap. 10. 2. v. 9.*

7. Son. Vra. 21. selue geloouen, welcx sy noemen *Fidem implicitam*, een ingewickelt geloof, ofte om beter te verstaen, datmen yet gelooft, sonder te weten waerom, anders dan, om dat het een ander ghelooft, ofte segt te geloouen, ende gelooft wil hebben. Maer daer teghens is voor bewesen, dat een oprecht gelooue sonder seker kennisse niet bestaen en can. Ten II. tweeden dwalen sy swaerlic daer inne, dat sy Gods woort te rugge setten, ende den gemeynen man onthouden, daer op nochtans het ghelooue gegront moet zijn. Ende seker ten is geen wonder dat sy, so veel snateren van den ingewickelden gelooue voorgeroert, want so verde Gods woort plaetse mochte hebben, so en souden haer droomen niet aengenomen werden, maer wanneer menschelicke authoriteyt ende aensien de herten beuangen heeft, ende Gods woort ende beloften te rugge geset worden, so en heeft het oprecht gheloof geen plaetse meer, maer zijn allen droomen, gedichten, ende logenen, alle doren ende veynsteren open gedaen, om aengenomen te worden, wt goeder meyninge ofte intencie, op menschen cridit ende gelooue: so als inden Pausdom is geschiet, doen de gantsche Werelt met sulcke lichtgeloouicheyt bedrogen ende III. tot ongelooue ende superstitie geuoert werde. Ten derden, na dien de *Romanisten* het voorneempste des gheloofs (daer mede het eyghentlick onderkent wordt) namelic het seker vertrouwen op Gods genade verwerpen, niet willende, dat yemant sich van de vergeuinge der sonden versekert sal houden, so en connen sy vanden oprechten gelooue niet recht leeren. Sy geuen voor, dat het eene hoogeerdighe vermetentheydt sy: Niet te twijffelen vande gonsten ende goedertierentheyt Gods tonswaert, noch ooc van de sekere versoeninge met hem: daer doch het oprechte ende ware geloof alleen met dit kenteecken vanden geveynsden gelooue recht onderscheyden can worden: Also dat Jacobus wtdruckelic leert, dat de gene, die dese vrymoedicheyt des geloofs niet en hebben, maer twijffelen, te vergeefs hopen, dat sy van God verhoort sullen worden. *Die twijfelt* (segt hy) *die is gelijck de Vloet der Zee, die door den Wint gewaecht ende ghedreuen wort. Want sulc een mensche, en dencke ooc niet, dat hy yet ontfangen sal van den Heere*, Jacob. 1. (6. 7.).

Con. Tri. sess. 6. c. 9. & sess. 6. can. 12. 15.

Enthusiasten. Nadien het geloof ooc is wt den gehoor als bouen bewesen is, Ro. 10. 17. so moet men hem wachten voor de *Entusiasten*, welcke dat mondelicke, ende gepredickte woort versmaden, ende met de Hemelsche speculatien, aenblasingen ende gesichten (die sy droomen, ende voorgeuen) henseluen ende andere vande leuendige stemme der vercondinge des Euangelij aftrecken, ende also bedrieghen, dwelck een schadelicke dwalinge is.

22. Vraye.

Wat is dan een Christen noodich te geloouen?

Ant-

Antwoorde.

7. Son. Vra. 22.

III. Al wat ons inden Euangelio belouet wert: Dwelc ons de Articulen onses algemeynen, ende onghetwijfelden Christelicken geloofs in eener somme leeren.

Verclaringe.

NA de beschrijuinge des oprechten geloofs, wort hier voortaen geuoechlic ondersocht: Wat eenen Christen noodich sy te geloouen? Ende de antwoort veruatet tweederley: Eerstelic dat wy alles, wat ons inden Euangelio wort beloeft, gantschelic schuldich zijn te gheloouen: Ten anderen, dat de somme, van tgene ons te geloouen van noode is, cortelic verhaelt staet inden Articulen onses alghemeynen ende ongetwijfelden Christelicken geloofs, op dat wy de selue altijt voor oogen hebbende, van den rechten wech nemmermeer af en dwalen. Afdeelinge.

1. Dat wy schuldich zijn te geloouen, alles wat ons in den Euangelio beloeft wort, beuesticht Christus selue, daer hy syne Discipelen ende Apostelen wtsendende inde gantsche Werelt, hen desen regel voorschrijft, seggende: *Gaet, ende leert alle Volcken.* Ende daer nae, hemseluen wtleggende: *Hen leerende onderhouden al wat ic u beuolen hebbe.* Dwelc Joannes ooc verclaert, daer hy van synen ende der anderen Apostelen Euangelio getuycht ende segt: *Maer dese zijn geschreuen, op dat gy gelooуet, dat Jesus is Christus de Sone Gods: Ende op dat ghy gelooуende het eewige leuen hebt in synen name.* Een Christen moet geloouen alles wat in den Euangelio beloeft wort. Mat. 28. 19. Joan. 20. 31.

Maer dit eerste deel der antwoort en moet so niet verstaen worden, alsof het gelooue hem niet en strecte tot het gantsche woort Gods. Want gelijc van noode is te geloouen, al wat God in zijn woort belouet: Also en moeten noch en connen die dingen, die hy beueelt, geensins nagelaten worden, dan met perijckel der verdoemenis. Maer tusschen die dingen, die God gebiet, ende die hy belooft, moet dit onderscheyt gemaect worden: Te weten, dat het gelooue, wesende (gelijc gesegt is) een seker weten, ende kennisse, ende zijn opsicht altijt nemende op Gods woort, schuldich is aen te nemen ende voor warachtich te houden alles, wat inden gantschen woorde Gods is geopenbaert, so wel de geboden, als de beloften: maer nochtans so connen alleen de beloftenissen des H. Euangelij de wanckelmoedige troosten, verstercken, ende ondersteunen: Ende daeromme, dewijle het gelooue beschreuen is, te zijn een seker vertrouwen, dwelc in God gerust maect, so wort hier geantwoort, dat om sulcke gerustheyt in God te vercrijgen, men schuldich is te geloouen allet gene, dwelck in den Euangelio belouet wort. Hier wort dan niet eygentlic gehandelt van der Wet, ende watmen te doen schuldich sy: Maer vanden Euangelio, ende watmen te geloouen schuldich sy. Om zijn vertrouwen daer door op God te steroken.

2. Nu ist also, dat Gods beloften hier, ende daer in den Prophetischen So dat somm-

7. *Son. Vra.* 22.

schen ende Apostolischen schriften verhaelt staen. Daerom wordt hier de somme der beloften des Euangelij aengewesen, veruattet in 12 artikelen, ten eynde de mensche van den rechten padt des geloouens niet af en treden, maer de selue artikelen als eenen draet ende Leytsman by der hant houdende, te sekerder moge int lesen der Schrifture hem oeffenen, ende int door soecken weten, waer heuen alle beloften Gods gerichtet, ende te profijt moeten gebracht werden.

mierlick is veruatet.

Inden algemeynen ende ongetwijfelden articulen des gheloofs.

Ende hoe mochte doch ergens een corter, ende claerder somme des geloofs geuonden worden, als de voorseyde twaelf Artikelen des algemeynen, ende ongetwijfelden Christelicken geloofs? Maer tselue en wordt niet sonder oorsake verciert met den tijtelen: Eensins, dat het *algemeyn* is: Ende andersins, dat het *ongetwijfelt* is: ende derdesins, dat het is het Christelic geloof. Want gelijck Paulus leert, maer een geloof is aller Christenen inde Werelt: *Daer is* (segt hy) *een Heere, een Gelooue, een Doop: Een God, een Vader aller, die daer is ouer al, door al, ende in u allen.* Eph. 4. (5, 6.) Ende dit gelooue is gantsch ghewis, ende ontwijfelic: Aen menschen voorgeuen machmen wel billick twijffelen, maer Gods beloften connen niet faelgeren, ende daeromme zijn alle Christenen schuldich, dese Articulen met waren gelooue aen te nemen, ende wiese volcht, ende waerneemt, die en can van den wech tot der salicheyt nemmermeer afdwalen.

Igebruyc. I.

Hier wt moet tweederley besloten worden: Eensins, dat niet gelooft en moet worden wat de menschen tot den geschreuen woorde Gods, dat is, tot den schriften des ouden ende nieuwen Testaments, wt eygenen goet duncken, toegedaen hebben, want tselue onder den naem des Euangelij, niet en can begrepen worden: Alwaert ooc dat een Enghel wt den Hemel, ofte Paulus selue dat vercondichde. Ten anderen, dat die waerlic Antichristen zijn ende werctuygen des Satans, de welcke op dat haer bedroch niet openbaer en werden, voorgeuen dat niet alle, maer alleen sekere menschen (die hen verplichtet zijn) de Schrifture behooren te lesen, ende roepen daeromme ombehoorlick te zijn, dat de heylige Boecken Godts in ghemeyne sprake ouergeset worden, datse ooc vanden gemeynen man ende Vrouwen verstaen souden mogen worden.

Gal. 1. 8. II.

23. Vraghe.

Hoe luyden de Articulen?

Antwoorde.

1. Ic gelooue in God den Vader, den almachtighen, Schepper des Hemels, ende der aerden.

2. Ende in Jesum Christum synen eengeborenen Sone, onsen Heere.

3. Die ontfangen is vanden heyligen Geest, geboren wt de Maget Maria.

4. Geleden heeft onder Pontio Pilato, is gecruyciget, gestor- 7. Son. Vrn. 23.
uen, ende begrauen, nedergedaelt ter Hellen.
5. Ten derden dage weder opgestaen van den dooden.
6. Opgeuaren ten Hemel, sittende ter rechterhant Gods, des almachtigen Vaders.
7. Van daer hy comen sal, om te oordeelen, de leuende, ende de dooden.
8. Ick gheloone in den heyligen Geest.
9. Ick gheloone een heylige, alghemeyne, Christelicke Kercke, de gemeenschap der Heyligen.
10. Vergeuinge der sonden.
11. Wederopstandinge des Vleesches.
12. Ende een eewich leuen.

Verclaringe.

DE Articulen des Christelicken geloofs, worden gemeenlick int Latijn (wt der Griecxschen sprake) ghenoemt *Symbolum Apostolorum,* dat is het Symbole der Apostelen, ende niet onbequamelic: want tsy datmen dwoort Symbolum neemt, daer vele elck haer deel toe geuen, ofte voor een teecken oft lose, daer door de eene vanden anderen onderscheyden wert, als met een Veltteecken: So comt den naem Symbole wel te passe. Na de eerste beteeckeninge verstaen wy, dat de Articulen onses geloouens ende onser hope also genoemt werden, om dieswille de Apostelen, (so eenige geuoelen) oft Apostolische mannen dese somme des geloofs met gemeen accoort tsamen gebracht, ende vereenicht hebben. Na de tweede beteeckeninghe des woorts Symbole verstaen wy, dat de Articulen des geloouens zijn geweest als een Velt-teecken, oft Lose, daermede de geloouige lichtelic conden onderscheyden de gene, die oprechtelic haer onder de Ridderschap ende Campioenen Christi in trouwen hadden verplichtet, ende daer naer trouwelic droegen, van den anderen, die de leere des Euangelij verualschten, oft daer afweecken, ende daer van vremt waren. Want gelijck de wereltlicke Crijchsluyden met een Velt-teecken openbaer maken wien sy dienen, ende met Eet verbonden zijn, ende daer en tegen wien sy vyanden zijn: Also gaet het toe met der Kercken Gods ende alle Litmaten der seluen, die hebben de algemeyne bekentenisse des Christelicken geloofs tot een Velt-teecken, ende tot een Lose, daer mede sy hen afscheyden van allen anderen Secten, ende betuygen, dat sy God, den Vader, den Sone ende den H. Geest alleen dienen, ende dat sy tegen den Duyuel, ende alle synen aenhang, hare ende Gods vyanden ridderlic strijden willen.

Waerom dit geloof genoemt wort een Symbole.

Siet Expo. Ruffini Aquiliensis presbyt. in opusc. Cy.

Dit Velt-teecken der Christelicker ridderschap, wort der Apostelen Symbole genoemt, eensdeels, om dat daer in cortelick veruattet is de somme der Apostolischen leere: Ende anderdeels, om dieswille gheloof-

Apostelen.

lick

8. Son. Vra. 24. lick is, dat de Kercke Gods dese somme ontfangen heeft vanden Discipelen der Apostelen, gelijc als het deselue van den Apostelen te voren ontfangen hadden.

tgebruyc. Wt dese somme des Apostolischen geloofs, in sekere articulen als bouen onderscheyden, comt voor eerst dit profijt int ghemeyn, datse dient
I. tot een richtsnoer, na de welcke een yegelicx gheloof gerichtet moet werden, ende wat met een oft meer articulen des seluer somme is strijdende, dat tselue voor valsch gehouden moet werden Ten anderen, de
II. selue Articulen zijn ons inde plaetse van een opene Tafereel, in den welcken wy onderscheydentlic ende int besondere aen mercken de dingen, welcke in Christo behooren voornemelic aengemerct te werden.

Ende waer-omme de onderscheyden puncten, articulen genoemt worden. Want gelijc de deelen des Lichaems in leden onderscheyden zijn: So zijn ooc in der bekentenisse des geloofs Articulen oft leden te recht genoemt, wat onderscheydentlic, ende int besonder van stuc tot stuc gelooft moet werden.

---

8. SONDACH.

Vrage. 24. 25.

Inhout: *Hier hebben wy de afdeelinge der Articulen des geloofs in dryen*
1. *Hooftstucken: Ende daer na d'bewijs dat God eenich is int wesen,*
2. *ende dryevuldich in Persoonen, gelijc hy hem selfs in synen woorde heeft geopenbaert.*

---

24. Vrage.

Hoe worden dese Articulen gedeelt?

Antwoorde.

In dry deelen. Dat eerste is van God den Vader, ende onser scheppinge. Dat ander, van Godt den Sone, ende onser verlossinge. Dat derde, van Godt den heyligen Geest, ende onser heylichmakinge.

Verclaringe.

DESE afdeelinge, ende ordeninghe is by haer seluen claer genoech: Alleenlic is dit wel aen te mercken, dat inden Articulen des ge-
I. loofs voor eerst bekent ende wtgesproken wort het vertrouwen op God den Vader: Want nadien de selue wt louter barmherticheyt, ons in Christo synen Sone vercoren heeft, voor ende aleer der Werelt gront ghelegt was, soo moet hy als de spring-ader, ende Fonteyne des genadigen Verbonts, ende der versoeninge, daer hy ons in aenghenomen heeft, voor eerst gelooft, bekent, ende na behooren gepresen ende genoemt

noemt worden. Dan volcht ten tweeden fijn de bekentenisse van Jesu Christo den Soon Gods, onsen Heere, ende wort in ses articulen ordentlick, ende cort voorgestelt de maniere, ende middel, door dwelc onse versoeninge gheschiet, ende verlossinge te wege ghebracht is. Het derde hooftstuck inder bekentenisse onses geloofs, is van God den H. Geest, die ons door t'gelooue Christo inlijuet, ons wederbaret, ende heyliget, also dat wy, met God een eewich verbont hebbende, der barmhertigheyt des Vaders, ende der verlossinge des Soons, door de ghemeenschap ende verbindinge des H. Geests deelachtich, ende ons alle de Hemelsche schatten toegheeygent werden. *S. Son. Vra. 25.* II. III.

Dese afdeelinge dient ons daer toe aengemerct, ende behouden, op dat, hoewel onse salicheyt het werc der gantsche dryvuldicheyt, ende door de selue ons te weghe ghebracht is, wy nochtans leeren ende weten na der schrifture te onderscheyden, de eygenschap van elcke Persoon, ende wat een yegelicke Persoon tot onser salicheyt ende verlossinghe gedaen, ende gewrocht heeft. *tgebruyc.*

25. Vrage.

Aengesien datter maer een eenich Godlic wesen is, waerom noemt ghy den Vader, den Sone, ende den heyligen Geest?

Antwoorde.

Om dat Godt hem also in synen woort geopenbaert heeft, dat dese drye onderscheydelicke Persoonen, de eenich, warachtich, ende eewich God zijn. II.

Verclaringe.

OVERMITS in de afdeelinge der Articulen des Christelicken gheloofs vermaen gedaen wort van dryen, namelic vanden Vader, Sone, ende H. Geest, ende het openbaer is, dat elc van dryen Godt genoemt wert: Daer nochtans de Schrifture leert, datter maer een God oft een eenich Godlic wesen is: So spruyt daer wt de voorgestelde Vraghe vande dryen Persoonen. Ende de antwoort is, dat de dryvuldicheyt der Persoonen, niet wech en neemt, noch en breect de eenicheyt des Godlicken wesens: Maer dat het wel met den anderen bestaet, ende ouer een comt, dewijle God hem selfs heeft geopenbaert: Waerom dan menschelic vernuft, ende goetduncken, in sulcken hoogen dingen, den verstant des menschen te bouen gaende, hem moet geuangen geuen, ende Godt (die de waerheyt selue is) volcomelic geloouen. Maer hier wort, tot beter onderrichtinghe, eerst geleert, dat wy van God moeten spreken, soo als wy van hem selfs gehoort hebben: Ten anderen wort bewesen wt der Schrifture, datter niet meer als een eenich, ende eewich God is: ende ten derden, dat de selue hem heeft geopenbaert in zijn woort, dat hy *Afdeelinghe.*

is

S. Son. Fra. 25. is dryvuldich in persoonen. Welcke twee leste stucken tot der salicheydt seer noodich zijnde hier cortelic (doch claerlick) met getuygenissen der schrift tot sterckinge des gheloofs moeten beuesticht werden.

Men moet van God spreken, so als hy ons selfs leert Esa. 61. 1. Luc. 4. 18. Psal. 110. 1.

1. *Niemant en heeft oyt God gesien*, so Johan. getuycht, Capit. 1. 18. *Hy heeft alleene onsterffelicheyt, ende woont in het licht, daermen niet en can toegaen, den welcken geen mensche gesien en heeft, noch sien can*, so Paulus leert, 1 Tim. 6. 16. Daerom ist wel billic, dat men anders van hem niet en geuoele, noch en spreke, dan so hy selfs in synen woorde hem heeft geopenbaert: gelijc dan hier nae opentlick bewesen wort, dat het onderscheyt der dryen persoonen in synen woorde wtgedruct, ende voorgestelt wort. Wie soude dan so vermeten willen zijn, die daer tegen soude derren kicken? Ende of yemant so coen ware, so weet een Christen, dat hy voor sulcke de ooren stoppende, Godt moet geloouen, ende also blijuen by het algemeene gelooue, dwelc de kercke Gods altijt behouden heeft, ende noch (na Gods H. woort) houdende is. Ende hoe soude doch menschen verstant connen wtspreken het onwtmetelicke, ende oneyndelicke wesen Gods? daer toe is tverstant ende d'begrijp des menschen te gantsch niet: Niet, niet (segge ic) vermogende. De mensche en heeft tot noch toe met alle syne neerstige ondersoeckinge niet sekerlic connen ondervinden, noch kenlic maken, hoedanich daer sy het lichaem der Sonnen, de welcke hy nochtans dagelicx voor oogen siet: Ja de mensche en can zijn eygen wesen ende substantie niet gantschelic door gronden: Hoe soude dan de selue, door zijn eygen beleyt, ende vernuft connen gereycken tot het ombegrijpelicke wesen der Goddelicker Majesteyt? Daerom (gelijc *Hilarius* leert) nadien God alleen hem selfs een warachtich ende bequaem getuyge is, de welcke niet gekent en wort, dan door hemselue, so laet ons hem geerne laten zijns selfs kennisse: ende die sullen wy hem laten, indien wy gedencken, dat hy sodanich is, als hy hemselue ons heeft geopenbaert te zijn, ende in dien wy nergens, noch aen yemanden na hem vernemen, dan alleen wt zijn woort hem leeren kennen. So ooc Abacuc (als hy alle Afgoden heeft verworpen) beueelt God te soecken in synen Tempel, daermede leerende de gheloouige, geenen Godt aen te nemen, dan alleen den genen, die hem in synen woort heeft geopenbaert.

Lib. 1. de Trinit.

Aba. 2. 20.

Dat God eenich is int wesen wort met getuygenissen der Schrift bewesen. Exo. 20. 2. Deu. 6. 6.

2. Datter een Godt sy, en behoeft by ons, die wy Christenen zijn, geen bewijs: daer om laet ons de andere twee puncten vande eenicheyt des Goddelicken wesens, ende vande drye onderscheydene Persoonen inden selue, ondersoecken. Dat de ware ende eeuwige God, is een eenich God, wort veelmaels in der Schrifture betuycht, maer weynighe, sullen ons hier genoech zijn. Als hy door Mosen de Wet synen volc Israels gaf, sprac hy selue: *Ick ben de Heere uwen God, die u wt Egyptenlande, wt den dienshuyse geleyt hebbe, Ghy en sult geen ander Goden beneuen my hebben.* Ende int 6. Cap. Deut. vers 4. *Hoort Israel de Heere onse God, is een eenich Heere.* Hier mede comen ouer een de Propheten, die de Wet wtleggen, als Dauid Psal 18. 32. *Want waer is een God sonder alleen desen? Ofte*

een

een hort, ofte stercte, sonder onse God? Desgelijcken 2 Sa. 7. 22. Ende Esaias: *Denct des voorledenen van outs herwaerts: Want ic ben God, ende niemant meer: Een God desghelijcken nerghens en is.* Item: *Hoort my toe Iacob, ende ghy Israel mijn geroepene: Ic bent, ic ben de eerste, daer toe ooc de laetste.* Ende Malachias: *Want hebben wy niet alle eenen Vader? Heeft ons niet een God geschapen?* Sulcx betuygen ooc de Apostelen, als Paulus: *wy weten, dat een Afgod niet sy inde Werelt: Ende dat daer gheen ander Godt sy, dan een. Want hoe wel daer zijn, die Goden genaemt werden, tsy inden Hemel, oft op der Aerden (ghelijck daer vele Goden, ende vele Heeren zijn:) So hebben wy nochtans eenen God,* etc. Item: *Want hy is een eenich God, die de besnijdinge rechtueerdighen sal wt den gelooue, ende de voorhuyt door het gelooue.* Item: *Daer is een Heere, een gelooue, een Doop: Een God, ende Vader aller, die daer is ouer al, door al, ende in u allen.* Item: *Een God, ende een Middelaer Gods, ende der menschen, de mensche Iesus Christus.* Ende Jacobus: *Daer is een Wetgheuer, die can behouden, ende verderuen.*

S. Son. Vra. 25.

Esa. 44. 9. ende 48. 12. ende 42. 8. Mal. 2. 10. 1. Cor. 8. 4. Ro. 3. 30. Eph. 4. 5. 1 Tim. 2. 5. Jac. 4. 12.

Wt allen welcken getuygenissen dese sekere bewijsredene volget, ende vast staet, Datter niet en can yet voor God gehouden worden, dwelc syne goetheyt met eenige sekere bewijsingen niet en heeft bekent gemaect: ende dewijle maer een en is met het woort, getuygenissen, prophecien, ende wonderwercken, so wel in den ouden, als in den nieuwen Testament geopenbaert, namelic met sulcke wonderwercken, die van niemanden anders, als van de almachtige nature hercomen connen, oft gedaen worden: daer om en isser ooc niet meer als een God, van den welcken de Propheet spreect: *Heere u en is niemant gelijck onder den Goden, ende daer en is niemant die doen can als ghy.*

Het woort, getuygenissen, Prophecien ende mirakelen leeren, datter maer een God is.

Psa. 86. 8.

Ten lesten, dat het eenige Godlicke wesen genoechsaem sy, om dit groote gebouw ende alle dingen te onderhouden, sonder dat daer toe yemant meer van noode sy, daer af zijn oock eenige beelden, ende gelijckenissen in der naturen selfs: Want een Son is genoechsaem, om de gantsche Werelt te verlichten: Ende een ziele is genoechsaem t'gantsche lichaem te regeren, ende leuendich te maken: hoewel nochtans de Sonne niet en heeft de werelt, noch de ziele heeft het lichaem geschapen. Hoe veel te meer is God machtich, ende meer als ghenoechsaem, om te regeren ende te bewaren zijn werc, dwelc hy met sulcke wijsheydt ende macht alleen geschapen heeft: ten ware wy wilden dencken, dat het werc meer ware als de gene diet geschapen heeft: ende dat wy wouden droomen dat by de onwtmetelicke, Goddelicke Majesteyt, eenige onvermogen ende onvolmaectheyt soude zijn, dwelc verre van ons moet zijn, dat sulcke gedachten ons souden bestooten.

Gelijckenisse.

Tis waer, Paulus seght (1. Cor. 8. 5.) datter zijn, die Goden genoemt werden: maer gelijc hy des niet te min staende hout, datter maer een God is, so moeten wy weten, dat hy daer spreeckt, of naer de meyninge der menschen, die noch geen seker kennisse van God hebben, of van wegen eeniger eygenschappen, ampten, ende weerdicheden, die van God

Wtlegg ieg van de plaetse 1 Cor. 8.5.

8. Son. Vra. 25. God gegeuen zijn, den genen die Goden genoemt werden. Na den eersten sin, spreeckt hy totten Galaten: *Maer doen ghy God niet en kendet, diendet ghy den geuen, die van natueren geen Goden en waren.* Na den tweeden sin spreect Dauid inden 82. Psal. vers 6. vanden genen die in ouerheyt gestelt zijn, seggende: *Ic hebbe wel geseyt: ghy zijt Goden ende al te mael kinderen des hoochsten:* ende dat, om dieswille God door de selne, als door zijne knechten, zijne Goddelicke Ampt hier op Aerden wtrichtende is.

Besluyt. Daerom dit besluyt vast ende warachtich blijft, dat de ware God, een eenige God is, ende datter niet veel Goden en zijn, maer alleen een God. Doch indien yemant meer begeert te lesen vande eenicheyt des Godlicken wesens, daer af de kennisse noch eeniger maten, den herten van allen menschen ingegraueert is, die mach besien de boecken hier aengheteeckent, ende dergelijcke.

Iust. Mart. de Monarchia Dei: Tertul. in lib. de idola ex com. serm.

God eenich int wesen, heeft hem gheopenbaert dryvuldich in persoonen. 3. Nu moeten wy voorder bewijsen, dat dese eenige warachtige God hemseluen heeft geopenbaert, ende inder Schriftuer bekent gemaect, onderscheydentlic in dry persoonen: Den Vader, den Sone ende den H. Geest. Welc punct niet min noodich is wel te verstaen, ende vastelic te gelooven, alst voorgaende: want anders soude te vergeefs den name Gods, ende niet de warachtige God, in ende door onse hooft vliegen: Maer als bewesen is, dat God hem heeft geopenbaert, als voor gesegt is, soo sal daer door bekent zijn, dat so wel de Sone, ende ooc de H. Geest, als de Vader warachtich God is. Euenwel vande Godtheydt des Soons, ende des H. Geests, sal hier na inde 33. ende 53. Vrage besonderlick, ende ter rechter plaetsen breeder gehandelt werden.

Wat door het wesen Gods, ende door het woordeken Persoon verstaen wort Niet te min, eer wy tot de getuygenissen comen, sal profijtelic zijn te verstaen, wat door het *wesen* Gods verstaen wert, ende wat dat woordeken *Persoon* beduydet. Door het *wesen* Godts, verstaen wy dat geestelicke ding, dwelc van niemant voortgecomen en is, noch in yemant, noch door yemande bestaet, ofte onderhouden wert, maer bestaet by hem seluen, ende wert van hemseluen onderhouden, ende nemmermeer yets ghebrec hebbende, noch te cort comende, is alleen de eenige oorsake, daer door alle andere dingen bestaen. Dat woordeken *Persoone,* d'welck de Griecxsche *Hypostasin* noemen, beduyt een selfstendicheyt inden Godlicken wesen, dewelcke ten aensien vande andere Persoonen onderscheyden wert, met eenighe eygenschap, die den anderen Persoonen niet en can toecomen: Als by exempel: De Vader, die daer is de eerste Persoone, bestaet by hem seluen van eeuwicheyt, ende is niet geboren: ende daer mede is hy onderscheyden vanden Soon, die de tweede Persoon is, ende ooc by hemseluen bestaet: maer is vanden Vader onderscheyden daer door, dat hy van hem van eewicheyt is geboren: ende de H. Geest, is de derde Persoon, ende bestaet ooc by hemseluen van eewicheyt, maer is van den Vader ende Sone daer mede onderscheyden, dat hy van eewicheyt vanden Vader ende vanden Sone wtgaet. Want also spreect de Propheet in den 2. Psal. vers 7. *De Heere heeft tot my gheseyt: Du bist*

bist mijn Sone, heden hebbe ic dy geboren. Ende Christus spreect van den wtgang des H. geests van den Vader, segghende: *Maer als den Trooster sal gecomen zijn, dien ic v van den Vader senden sal, de Geest der waerheyt, die vanden Vader wt gaet, die sal getuygen van my.* Welcke Geest wert ooc genaemt de *Geest Christi.* Ro. 8. 9. Gal. 4. 6. He. 9. 14. waer wt dan volcht, dat de selue Geest vanden Sone wtgaet: daerom Christus ooc segt, dat hy hem senden sal, Joa. 15. 26. ende 16. 7. *8. Son. Vra. 25.* Joa. 15. 26.

Laet ons nv besien de getuygenissen, daer de eenige God hem in zijn woort onderscheydentlic in meer persoonen heeft geopenbaert. In Gen. 1. 26. staet geschreuen: *Laet ons menschen maken, een beelt dat ons gelijc sy*: alwaer dat woordeken *ons* niet en can van een Persoon, maer moet van meer verstaen werden: ende dat woordeken *Beelt* dienet tot aenwijsinge der eenicheyt des Godlicken wesens. Also ooc Moses daer verhaelt Cap. 3. 22: *Ende Godt de Heere sprack: Siet Adam is geworden als onser een.* Ende Cap. 11. 7: *Wel op, latet ons neder varen, ende hare sprake aldaer verwerren*: so geeft hy claerlic te kennen, datter meer Persoonen zijn als een. Euen als ooc by den Propheet Esaia: Daer God spreect Cap. 6. 8: *Wien sal ic henen senden? Wie wil onse Bode zijn?* Ende hoewel meer getuygenissen hier toe wt den ouden Testamente bygebracht souden mogen werden, nochtans om de eenvoudige te onderrichten, sullen wy voortgaen tot den nieuwen Testamente, alwaer het onderscheyt der dryen Persoonen claerder wert wtgedruct, als daer Christus zijnen Apostelen beueelt: dat sy doopen souden, *inden naem des Vaders, ende des Soons, ende des H. Geests.* Matheus verhaelt ooc, dat inden doop Christi haer geopenbaert hebben de onderscheyden Persoonen der dryvuldicheyt: *De Soon* die gedoopt is: *De Vader*, die wt den Hemel getuygenisse gaf, sprekende: *Dese is mijn wel lieue Sone, inden welcken ic mijn welbehagen genomen hebbe*: Ende *de H. Geest*, nederdalende *gelijc een Duyue.* Christus spreect tot zijnen Apostelen, seggende: *Ende ic sal den Vader bidden, ende hy sal v eenen anderen Trooster geuen, op dat hy in eeuwicheyt by v blijue. Namelic den Geest der waerheyt, welcken de Werelt niet en can ontfangen, &c.* Alwaer dat woort eenen anderen onderscheydet, tusschen den *Soon*, die biddet, ende den *Vader*, die daer geeft, ende den *H. Geest* die gegeuen wert. d'Apostel Paulus spreect: *Ende want ghy zijt kinderen Gods, heeft God den Geest zijns Soons wtgesonden in uwen herten, die roept Abba, O Vader.* Ende op een ander plaetse: *De genade des Heeren Jesu Christi, ende de liefde Gods ende de gemeynschap des H. Geests, sy met v lieden allen. Amen.* Ende d'Apostel Joannes: *Want dry zijnder die getuygenisse geuen in den Hemel: De Vader, het Woort, ende de H. Geest, ende die drye zijn een.* Getuygenissen van den dryen Persoonen inden eenen Godlicken wesen. Mat. 28. 19. ende 3. (16. 17.) Joa. 14. 16. Gal. 4. 6. 2. cor. 13. 13. 1. Joa. 5. 7.

Wt welcken getuygenissen, ende dergelijcken, onwedersprekelicken is, dat met de schrifture recht geleert wert, datter dry onderscheydene Persoonen zijn, inden eenighen Godlicken wesen: ende dat God die eenich is na den wesen, ende na der Godheyt, dat de selue na de Persoonen dryvuldich is. Besluyt.

9. Son. Vra. 26.

is. Waerom de oude Leeraer *Nazianzenus* wel te rechte spreect: Ic en can niet aen eenen gedencken. Ic werde terstont met de claerheyt van den dryen omschenen: ende ic en can de drye niet onderscheyden, ic en werde terstont weder tot den eenen getogen.

In serm. de sac. Baptismo.

Wederleggingе valscher Leere.

De veelheyt der Goden, daer de Heydenen so leelic in bedrogen zijn, (soo Paulus daer van betuycht, Ro. 1. 23) werdt claerlick met Godts woort wederleght, dewijle tselue leert, datter alleen een warachtich God is, die eenich is int wesen. Noch veel meer wert daer mede wederleght, de Gods-lasteringhe *Diagorae Mely* (die daerom als een der voorneemtste godloose, sonder God genoemt werde) ende *Theodori Cyrenaici*, die beyde loochenden, datter een God is, welcke blasphemie geen wederlegginge behoeft, na dien daer geen soo woeste Nacie is, geen volc so verwildert van allerley kennisse Gods, datse niet voor gewis souden houden, datter een God is, waer van noch eenige kennisse den menschen van naturen (so *Damascenus* segt) ingeplantet, aengeboren, ende nagebleuen is: Besonder wanneer sy aenschouwen de geschapene dingen: Als Paulus aenwijst totten Romeynen Capit. 1. (19. 20) Act. 14. 17. ende 17. 25.

Cicero de natur. Deor. lib. 1. Lib. 1. orthodo. fid. C. 3.

Daer na, dewijle de persoon is een selfstandicheyt inder Godheyt, of in den wesen Gods (so voren gheseyt is) so is te verwerpen de dwalinge *Sabellij*, de welcke van de Persoonen inder Godtheyt alsoo sprack, als oft de naem des Vaders, des Soons, ende des heyligen Gheestes niet waren, dan verscheyden tijtelen Gods: Ende datter niet soude zijn dry Persoonen of selfstandicheden, maer alleen de name des Vaders, des Soons ende des H. Geestes gebruyct werden, euen gelijc als God sterc, rechtueerdich ende wijs genoemt wert: maer met sulcke schandelicke dwalinge, wert de gront des algemeynen Christelicken geloofs gantsch omgekeert, daer de Schrifture ter contrarien leert, ende inde rechte kennisse der onderscheydenen Persoonen, stelt de warachtighe aenroepinghe Gods, de salicheydt, ende het eewige leuen.

---

9. SONDACH.

Vrage 26.

Van God den Vader.

Inhout: *Hier wert verclaert de artijckelen des Gheloofs, van God den*
1. *Vader, ende van onser, ende der gantscher Werelt, dat is, des Hemels ende der Aerde scheppinge, ende mede wat vande onderhoudinge der selver.*

---

26. Vrage.

Wat gelooft ghy met dese woorden: Ic gheloone in Godt den Vader, den Almachtighen, Schepper des Hemels ende der Aerden?

Antwoorde.

Antwoorde.

9. Son. Vra. 26.

Dat de eewighe Vader, onses Heeren Jesu Christi (die Hemel ende Aerde, met al datter in is, geschapen heeft, die oock de selue noch door zijnen eeuwighen raet, ende voorsichticheyt onderhoudet, ende regeert) om zijn Soons Christi wille, mijn God ende mijn Vader sy: Op welcken ick alsoo vertrouwe, ende my in hem gherust stelle, dat ick niet en twijfele, hy en sal my met aller nootdruft des lijfs, ende der zielen versorgen, ende ooc alle het quaet (dat hy my in desen jammerdale toeschicket) my ten besten keeren. Want hy sulcx doen can, als een almachtich God: Ende oock doen wil, als een getrouwe Vader.

Verclaringe.

DATTER een eenighe warachtighe God is, die hemseluen in zijnen woorde, in dryen Persoonen heeft gheopenbaert, is te voren verclaert: Nv volcht in den Catechisme voorder (na de gemeene afdeelinge der Artijculen des geloofs, geschiet inde 24. Vrage) verclaringe watmen van elcke onderscheydene persoon schuldich is te geloouen, ende wat profijt wt de versekertheyt des geloofs tot eenen yegelicken gheloouigen comt, ende dit sal, hoewel cortelick, nochtans opt alderclaerste voorghestelt werden. Ende begint de Catechisme aenden eersten artijcule des Geloofs, sprekende, van Godt den Vader, de eerste Persoon inder Godheyt, ende leert: ten eersten, dat hy is de eewige Vader onses Heeren Jesu Christi, ende dat hy almachtich is, het selue bewijsende met twee redenen: De eene dat hy Hemel, ende Aerde, mitsgaders alles wat daer in is, heeft geschapen: d'andere, dat hy de selue bewaert ende onderhout naer zijnen eeuwighen raet, ende voorsienicheyt. Ten tweeden, dat een yegelick geloouige in desen eersten artijckel des geloofs, met versekertheyt ende gerustheyt des herten bekent, dat de selue zijn God ende Vader is, om Jesu Christi zijns Soons wille: daer by wert geuoecht de vrucht welc wt sulck geloofs hercomt, ende voorder aengewesen, op wat fondament de sekerheyt des vertrouwens rustende is. *Afdeelinghe.*

1. Dat God de Vader eewich is, daer aen en hebben ooc noyt getwijfelt de *Ioden* selfs, de welcke, al ist dat sy den Soon ende den heyligen Geest niet en bekennen, nochtans ghestaen sy wel, dat alle de ghetuyghenissen des ouden Testaments, welcke simpelick van God luyden, van Godt den Schepper verstaen moeten werden. De *Ariani*, welcke de Godheyt beyde des Soons ende des heylighen Geests zijn beuechtende, houdent daer voor, dat de selue ghetuyghenissen der Schriften vanden Vader alleen, als wesende de eeuwige God, spreken. Ende daerom en ist niet van noode, moeyte te doen, om de eeuwicheyt des Vaders te bewijsen. *Joden ende Arrianer selue bekennen dat de Vader eeuwich is.*

Alleen moet dit wel aenghemerckt, ende onderhouden werden, naer dien *De eeuwige*

9. Son. Vrs. 26.

dien de Vader eeuwich is, dat hy oock heeft eenen eewigen Soon, de welcke is onse Heere Jesus Christus, ghelijck dese Schriftueren getuygen, die Christum den sone Godts, ende God den Vader Jesu Christi noemen, Joa. 1. 18. ende 3. 16. ende 17. 3. Eph. 1. 3. 1. Tim. 6. 16. Want Godt ooc is de Vader aller Creatueren, de welcke hy inder tijt geschapen heeft, ende die van hem haren oorspronck hebben, daer toe dienen de plaetsen Esa. 64. 8. Heb. 12. 9. Maer hy wert genoemt de eewige Vader Christi, om dieswille hy hem van eeuwicheydt wt zijner substantie geboren heeft.

Vader heeft eenen eewigen Soon, Iesum Christum.

Eph. 1. 3. Waerom God de Vader almachtich genoemt wert.

God de Vader wert beleden almachtich te zijn, voornamelick om vier oorsaken. Ten eersten, om dat hy doet inde Werelt al wat hy wil: ende wat hy niet en wil, ende niet en heeft besloten, dat verhindert ende verstoort hy, tselue te niet makende, also dat het onmogelic is te geschieden, Ge. 17. 1. ende 35. 11. Esai. 43. 13. Ten anderen wert hy almachtich genoemt, ouermits hy alles sonder eenige swaricheyt, ofte moeyte wtrichtet, dwelck wy seggen, met eenen wenc een saeck te wege brengen. Want alsoo spreect van hem de Propheet Esaias Cap. 40. 28: *Weet ghy niet? Hebt ghy niet gehoort? De Heere, de eewige God, die de eynden der Aerden gheschapen heeft, en werdt niet moede, noch mat: Zijn verstant is ongrondelic.* Ten derden, dewijle alleen alle macht van hem comt, die in den Creatueren is, so wert hy daerom ooc almachtich genoemt, daer van Esaias op deselue plaetse vers 30 spreect: *Hy geeft den moeden cracht, ende stercte genoech den onvermogenden.* Ten lesten, wert God almachtich bekent, niet alleen, om dat hy alles wat hy gewilt heeft, ende wilt, gedaen heeft ende noch doet: maer ooc om datter noch ontallicke veel dingen zijn, die hy niet en wil, ende nochtans wel willen, ende doen soude connen. Waerom te seer godloos ware, alleen de almachticheyt Gods voor te wenden, sonder zijnen wille te weten, ende nochtans daer wt te besluyten, datter van God yet gedaen sy, gedaen wert, of gedaen sal werden.

Mat. 3. 9. ende 26. 53. Ro. 9. 18.

Dat God eenige dingen niet doen en can (die met syne nature strijden, ende daer mede niet ouer een en comen) dat en beroemt aen syne almachticheyt niet.

Ende al ist also, dat God alles machtich is, nochtans en can hy niet liegen, noch bedriegen, can ooc niet bedrogen werden, hy en can niet sondigen noch vergaen, by hem en can ooc geen onweten zijn, etc. Want alle dese ende dergelijcke dingen, alleen plaetse hebben by sulcker nature welcker werckingen onvolcomen zijn. Maer Gods werckingen zijn altijt geheel volcomen, also dat daer niet aen en ontbreect. Ende daerom wert gesegt dat hy sulcx als voor, niet en conne doen: want dat soude een swacheyt ende onvolmaectheyt wesen, welc gantsch niet ouer een en comt met de hoochste ende oneyndelicke macht aller dinghen, die hy heeft. Wy moeten also geloouen, dat Godt almachtich is, dat wy daer tegens ghedencken, verde ende vremt van hem te zijn alle de dinghen, welcke met zijnen volcomen wesen, ende nature geensins bestaen, noch ouer een comen connen, maer een contradictie of tegensprekinge maken souden. Als by exempel: De Schriftuere gheeft God den tijtel: *dat hy warachtich is, ende alle menschen logenachtich.* Rom. 3. 4. Ende Num. 23.

23. 19. *God is niet een mensche dat hy liege, noch een menschen kint, dat hem yet berouwe: Soude hy yet seggen, ende niet doen? Soude hy yet spreken, ende niet houden?* Dat nu yemant, om Godts almachticheyt staende te houden, soude willen seggen, of toe staen, dat Godt lieghen conne, die moste dat vorige, namelic, zijner warachticheyt tegen spreken, ende alsoo Godt selue, welcke sonder waerheydt (die hy is) niet zijn en can, moeten verloochenen. Waer wt claer te verstaen is, dat Gods almachticheyt, niet en moet bestrect werden, tot die dingen, welcke tegen zijn nature strijden: Maer veel meer is daer in zijne almachticheyt bekent, dat hy niet doen en wil noch en can, tgene dat tegen zijn naturè strijdet. Ende daerom seght Paulus 2 Tim. 2. 13: *Ist dat wy ongheloouich zijn, hy blijft nochtans getrouwe, hy en can hemseluen niet verloochenen.* 9. Son. Vra. 26.

Nu Gods almachticheyt wert inder antwoort tweesins, door zijne werckingen bewesen: Eerstelick door de scheppinge des Hemels, ende der Aerden, ende aller dingen die daer in zijn, wt niet gheschiet, van welck bewijs de Apostel spreect tot den Romeynen Cap. 1. vers 20. Gods almachticheyt blijckt inde scheppinge der gantscher Werelt.

Ten anderen, wert de almachticheyt Gods bewesen, door de onderhoudinge deses grooten ghebouws der gantscher Werelt, de welcke vander tijt aen, datse geschapen is geweest, tot desen dach toe vaste staet, noch door outheyt gheen schade, noch verslijtinghe gecregen heeft: Jae dat meer is, alsse eenmael door de Sontvloet met de Wateren van hem bedeckt was, ende daerinne verdroncken, wederom van hem vernieuwet is geworden door het selue Woort, daer mede hy inden beginne Hemel ende Aerde gheschapen hadde. Ende in onderhoudinge der selue. Gen. 9. 1.

Want het gebouw deser Werelt te bewaren, ende te onderhouden, is een sulck werck, daer toe dat de selue macht van nooden is, die haer inde scheppinghe aller dingen bewesen heeft: ende is also de behoudinghe ende bewaringe der Werelt, eensamelick met der Scheppinge altijdt aen te mercken, ende waer van de scheppinge gesproken wert, moet ons terstont de behoudinge, ende bewaringhe der gheschapene dingen voor oogen staen, ende Gods almachticheyt toegeschreuen werden. Gelijc de Apostel tot den Heb. Cap. 1. vers 3. segt: Dat de Soon, (*door welcken God de Werelt geschapen heeft*) *alle dinc draecht door synen machtigen Woort*, ende daerom can de scheppinge der werelt also bequamelic beschreuen, ende wtgesproken werden, namelic datse is, de werckinge, met welcke God de geesten, ende alle lichamelicke naturen door zijn Woort, wt niet gheschapen heeft: Niet dat hy se (eenmael geschapen zijnde) wilde verlaten, gelijc een Timmerman een schip oft huys (by hem getimmert zijnde) verlatet: Maer op dat hyse voortaen soude bewaren ende onderhouden. Beschrijuinge der schepping der Werelt.

Volgen dan eenige getuygenissen: Vande scheppinge der Werelt, also staet Gen. 1. 1. geschreuen: *Inden beginne schiep God Hemel ende Aerde*, alwaer *Moyses* voortaen met goeder ordeninge aenwijset ende verhaelt, hoe de scheppinge aller dingen in de ses dagen gheschiet ende volmaeckt is. De Propheet Dauid spreeckt in den 33. Psal. vers 6. *Den Hemel is door 't Woort des Heeren gemaect, ende alle zijn Heyr door den geest synes monts.* Getuygenissen vande scheppinghe.

9 Son. Vra. 26.

monts. Ende te voren is verhaelt t'gene de Propheet Esaias spreeckt: *En hebt ghy niet gehoort, dat de Heere de eeuwighe Godt, de eynden der Werelt geschapen heeft?*

Esa. 40. 28.

De Engelen zijn oock gheschapen, ende waren alle inden beginsel haerder scheppinghe 'goet

Ende dat oock de Engelen, ofte Geesten geschapen zijn, daer af verhaelt de Autheur tot den Hebreen eenige passagien, wt den Psalmen, ende onder andere wt den Psalm, 104. 4. *Die syne Boden maeckt Geesten, ende syne dienaren maect vlamme des vyers.* Heb. 1. 7. Ende tot den Col. Cap. 1. vers 16. *Want door hem zijn alle Creaturen geschapen, die inde Hemelen zijn, ende die op der Aerden zijn: Die sienlick zijn, ende die onsienlic zijn, het zij Throonen, ofte Heerschappyen, ofte Ouerheden, oft Machten. Het is al door hem, ende tot hem ghemaeckt: Ende hy is voor alle dingen, ende alle dingen hebben door hem haer wesen.* Oock blijct datse goet gheschapen zijn. Want als de Schrifture segt: *Dat de duyuel inder Waerheyt niet ghebleuen en is:* So volcht daer wt, dat hy, ende de andere afvallige Engelen in haren aenvang, inder genaden ende waerheyt stonden. Hier van segt Augustinus op een plaetse: Hy heeft de Engelen geschapen met eenen goeden wille, dat is, met suyuere liefde, daer mede sy hem aenhangen, scheppende in hen de natuere, ende hen geuende zijne genade.

Jo. 8. 44.

Aug. lib. 12 de civitate Dei, Cap. 9. Ioa. 8. 44.

Bewijs vande onderhoudinge der geschapen dingen.

Nu dat so wel de Hemelsche, als Eerdische Creaturen noch gestadich van God onderhouden, ende geregeert werden, t'selue is openbaer inde H. Schriftuere, ende sal met vele getuygenissen der seluen inde verclaringe des naestvolgende Sondach bewesen werden, ende is daer omme hier genoechsaem het gene Christus by Joa. Cap. 5. vers 17. seght: *Mijn Vader werct, tot nv toe, ende ic wercke oock:* Daer mede hy te kennen geeft zijne, ende zijns Vaders voorsienicheyt, haer bewijsende, ende openbaer makende inde dagelicxsche onderhoudinge ende regeringe aller dingen.

Psal. 11. 4 ende 118. 3. mat. 10. 29. Heb. 1. 3. Rom. 11. 36.

Een groot onderscheyt tusschen desse twee: te gelouen datter een God is: Ende te gelooven in God.

2. Tgene voorseyt is, wel verstaen hebbende van den eersten artijckel des geloofs int gemeyn: So is volgens van noode te weten, hoe een yegelick geloouige hem den seluen tot zijnen profijte toepassen, ende toeeyghenen sal, waer toe ons leyden de woorden, die des vertrouwens versekertheyt wtdrucken, namelic: *Ic geloof in God den Vader den Almachtigen.* Want het is verde een ander te geloouen, datter een Godt is, die daer is een Vader, almachtich, eewich, etc. Ende weder een ander, in sulcken Vader ende almachtigen God te geloouen. Het eerste *gelooven ooc de Duyuelen ende grouwelen*, Jac. 2. 19. Het leste te geloouen, wort alleen by den wtvercorenen, ende Kinderen Gods beuonden.

Siet Musc. in locis, tit. de fid. pag. 113.

Wat het sy in God gelooven.

Want in God gheloouen eygentlic is, voor eerst God kennen, sodanich, ende gelijck hy hem tegen ons arme menschen, in zijn woort heeft geopenbaert: ende daer na wt de beweginge vande selue kennisse, op hem vertrouwen, tot hem toevlucht nemen inder noot, ende wt versekertheyt syner goedertierenheydt ende goetheyt tonswaert, van hem alleen gewisse verlossinge ende salicheyt verwachten, waer van hier voor inde 21. Vrage breeder verclaringe, ende bewijs gedaen is. Wanneer dan een

yegelic

yegelic voor hem seluen spreect: *Ic gelooue in God* etc. so betuycht hy daer mede het vertrouwen, dwelc hy tot God, door kennisse ende gelooue syner genadigen beloften, ende syner almachticheyt gecregen heeft, ende in synen herte geuoelt: Daerom hy ooc van God hulpe begeert ende verwacht, ende alleen op hem steunt, ende bouwet: Ende hem seluen ende alle Creaturen, by de welcke geen hulpe te vinden en is, gantschelic versaket. In sulcker manieren eygenet de gheloouige hem seluen toe tot synen profijte, tgene inden gelooue bekent ende wtgesproken wort, ende dit alles is veruattet, ende te verstaen, in het woort: *Ic gelooue.* *g. Son. Vra. 26.*

Ende om dit beter te doorgronden ende te bedencken, so behoeuen wel wat breeder verhaelt, ende verclaert te worden de oorsaken deses vertrouwens: want andersins de eewicheyt ende almachticheydt Gods, simpelic aengesien, veel eer den mensche verschricken, ende afwijsen souden, om tot God niet te derren gaen, als datse hem (om God lief te hebben, ende op hem te vertrouwen) verwecken, ende locken souden. Voor eersten dan, so wort de gheloouige, niet tegenstaende hy van zijn selfs wegen een arme sondaer is ende in duysterheyt liggende, nochtans verwect om met vast betrouwen, hem gerust te stellen in God (hoewel de selue het alderclaerste licht, ende syne Majesteyt onwtmetelic is) wanneer hy betrachtet: dat de selue God, wiens almachticheyt hem soude moghen verschricken, zijn Vader nochtans is geworden, om Christi zijns warachtighen ende naetuerlicken Soons willen: Ende dat hy hem seluen synen Soon geweerdicht heeft, hem tot eenen Broeder te geuen, ende hem als een leuendich Litmaet den seluen ingelijuet, hem tot zijn kint wt genaden aengenomen, ende also inden seluen Christo de gherechticheyt ende het leuen beloeft heeft. Dese Kinderlicke toeversicht der gelooуigen, tot God haren Vader in Christo, ende om Christi wille, verweckt in henlieden een seker ende vaste betrouwen ende gherustheyt des herten. Daerom Christus selue dit argument heeft gebruyct een weynich tijts voor syne Hemelvaert, om daer mede Marien Magdalene, ende synen Discipulen, eenen stercken moet te maken, ende henlieden te troosten: seggende: *Gaet henen tot mijne Broederen, ende segt hen: Ic vare op tot mijnen Vader, ende tot uwen Vader, ende mijnen God, ende uwen God.*

vertrouwen tot Godt wort verwecket, door laenmerckinge dat God onse Vader is geworden door Christum. I.

Exr. 33. 20. 1 Ti. 6. 16. Joa. 1. 12. Ro. 8. 15. Eph. 1. 5. Gal. 4. (5.7.)

Joa. 20. 17.

Ten anderen wort het vertrouwen der geloouigen op God vermeerdert, als sy ouer leggen, dat de selue God, op den welcken sy steunen, ende tot welcken sy haer toevlucht nemen, niet alleen hare Vader is: Maer dat hy oock is haer God, ende een almachtige Vader, die alles in syne gewalt ende macht heeft tot haren besten, om hen syne Vaderlicke gonste te bewijsen.

Ende dat de selue Vader almachtich is. II.

Ende daerom wort inde antwoort des Catechisme aengheroert tweederley vrucht deses vertrouwens op God den Vader. Ten eersten, dat de gelooуige niet en twijfelt God en sal hem versorghen van alle nootdruft Lijfs ende der Zielen. Ten anderen, dat hy ooc het quaet (dwelc hy hem in desen jammerdale toeschict) hem ten besten sal keeren. Vande eerste

Vruchten des vertrouwens tweederley. I.

D. Sondach. Vra. 26.

eerste vrucht deses vertrouwens, moeten verstaen worden dese ende dergelijcke beloften. *Hoopt op den Heere, ende doet het goet: Blijft inden Lande, ende geneert u redelic. Hebt uwen lust inden Heere: Die sal u gheuen wat u herte wenscht. Beuelt uwe wegen den Heere, ende hoept op hem, hy salt wel maken.* Item: *werpt uwen aenliggenden noot op den Heere, die sal u versorgen, ende sal den rechtuaerdigen niet eewichlic in onruste laten.* Also vermaent Christus syne Discipulen, datse vertrouwen op de Vaderlicke goetheyt ende sorgen, die hy voor hen draecht, ende hen daer mede gerust sullen stellen, seggende: *Hierom segge ic u, sorcht niet voor u leuen, wat gy eten ende drincken sult: Noch voor uwe Lichaem, waer mede gy u cleeden sult: Is niet het leuen meer, dan de spijse? Ende het Lichaem meer dan de cleedinge? Aensiet de Vogelen des Hemels: Want sy saeyen niet, noch maeyen niet, noch sy vergaderen niet inde schueren: Ende uwe Hemelsche Vader voetse: En gaet ghy dié niet veel te bouen, &c.* Vande tweede vrucht des vertrouwens spreect de Patriarche Joseph, daer hy de Vaderlicke goedertierenheyt ende liefde themwaerts roemet ende bekent, dat hoe wel hy, door de quaetwillicheyt ende ontrouwe syner broederen, in Egypten was vercoft, dat nochtans God, door syne voorsienicheyt, sulcke middel hadde gebruyct, om hem tot groote eere te verheffen: Ende troost ouer sulcx syne Broeders, die vreesachtich waren, ende deshaluen in hare conscientie gheslaghen, met dese woorden: *Vreest u niet: Want ic ben onder Gode. Gy dachtet het boos met my te maken, daer en teghen Godt dacht het goet te maken, dat hy dede, als het nv aen den dage is, te behouden vele volcx.* Also vertroost Dauid hem seluen inde Vaderlicke castijdinge daer hy spreect: *Het is my lief, dat ghy my verootmoediget hebt: Dat ic dijne rechten leere.* Ende d'Apostel vermaent: *Als wy geoordeelt werden, so worden wy vanden Heere geleert: Omdat wy niet en souden met de werelt verdoemt worden.* Ende op een ander plaetse: *Wy weten, dat den ghenen, die God liefhebben, alle dinck helpt tot goet.*

Mat. 6. 26. Luc. 12. 22.

II.

Ge. 50. 19.

Psal. 119. 71.

1 cor. 11. 32.

Ro. 8. 28.

God can ende wil ons versorgen ende alles ten besten doen dienen.

Daerom wort in de antwoordt wel te recht de oorsaeck ende fondament des vertrouwens ghelegt beyde op Godts macht, ende op synen wille t'samentlic, te weten, dat hyt doen can, als een almachtich God, ende ooc doen wil, als een getrouwe ende goedertieren Vader. Ende het bewijs, dwelck hier op gebouwt wort, is sodanich. Op den genen, die my can, ende wil versorgen, wat tot mijner voedinge ende cleedinge van doen is, ende het quaet dwelc hy my toesendet, ten besten keeren, daer op mach ic vrylic steunen, ende behoore my in den seluen gherust te stellen: Ende God (daer van ic inden gelooue wt spreke: *Ic geloof in God*, etc.) die can ende wil het beyde doen. Daerom mach ic vrylic, ende ben schuldich, my onder syne bescherminge gerust te stellen. Want wat can dien ontbreken, die eenen almachtigen God heeft, die goedertierlic als een goet Vader themwaert ghesint is? Hier op siet Christus, daer hy spreect: *Indien ghy dan die boos zijt, weet uwen kinderen goede gauen te geuen: Hoe veel te meer sal uwe Vader, die in de Hemelen*

Mat. 7. 11.

Hemelen is, goede gauen geuen, den genen, diese van hem begeeren? Den goedertieren ende goetdadigen wille begrijpt Christus onder den name des Vaders, gelijc als een yegelic eertsche Vader, die toeneygentheyt tot synen kinderen by hem seluen beuindet: ende de almachticheydt stelt hy voor met de woorden, *die in de Hemelen is*, daer mede betuyghende, dat hy is een Heere ende meester ouer alle dingen. *9. Son. Vra. 26.*

De eerste artijckel onses geloofs, ende de leere, die daer inne veruattet is, als bouen, is allen gelouigen seer troostelic. Want ten eersten, nadien wy een verbont hebben ende staen inde genade Godes, die onse Vader is geworden door Christum, die almachtich is, die Hemel ende aerde niet alleen geschapen heeft, maer deselue noch onderhoudet, ons regeert ende bewaert: Sal dan daer yet connen zijn, des wy ons niet tot syne Vaderlicke goetheyt vertrouwen souden? oft daer aen wy twijfelen souden, dat hyt ons niet en souden connen verrichten? Voorwaer de Melaetsche was alleen van de macht Christi versekert, ende syne wille was hem noch ombekent: Doen hy badt: Heere, so ghy wilt, ghy cont my reynigen: Ende hy is gereynicht geworden: Hoe veel te meer sullen wy vercrijgen t'gene daerom wy bidden, nadien wy seker zijn van syne almachticheyt, ende ooc aen syne beloften geensins niet en twijfelen? Ten anderen, so wort ooc de liefde tot onsen naesten door dese leere ontsteken: want als wy bedencken, dat God synen segen wil geuen den genen, die hen aen de Armen weldadich bewijsen, ende dat hyt, als de almachtige God can doen, hoe en souden wy dan niet geprickelt worden, om blijhertich ende mildelicken aelmoessen te doen, ende mede te deelen? Ten derden, wort een yegelic gelouige met deser leere vermaent, niet lichtelic van yemants salicheyt den moet verloren te geuen, of schoon deselue een tijt lanc van God schijne verlaten, ende verworpen te zijn: ende daer beneuen op hem seluen niet te vertrouwen, maer in vreese Gods te blijuen. Waeromme? Want God, die machtig is, die can den geuallen weder oprichten, ende op den wech der salicheyt wederbrengen: ende daer en tegen can hy den staende ende die op hemseluen vertrout verlaten, ende in sware sonden vallen laten, ende ten sy, dat hy blijue int gelooue, eyntelic verworpen.

tgebruyc deser Leer. I. *Mat. 8. 2.* II. *2 Cor. 9(7.8.)* III.

Het is eene grouwelicke blasphemie, ende godslasteringe, voor eersten der *Ioden*, ende *Turcken*: welcke niet toe en staen, noch gelooven: dat die God, welcke Hemel ende Aerde geschapen heeft, eenen Sone hebbe, die desseluen wesens, ende eewicheyts met hem sy, ende door den welcken hy alle dingen geschapen hebbe. Ten tweeden, der *Arrianer*: Die wt desen artickel: *Ic geloof in God den Vader*, etc. besluyten dat alleen de Vader warachtig ende eewich God soude zijn: Ende de Sone ende de H. Geest niet. Daer nochtans dese artijkel also gelesen, ende verstaen moet werden: Dat, *ic gelooue in God*: eerst int gemeyn gesproken, ende daer na verclaert wort, wie de selue God sy, daer in wy gelooven, namelic de Vader, de Sone, ende de H. Geest. Hier wort ooc verworpen de onsinnige raserie der *Manicheer*: Welcke twee Scheppers droomden, den

wederlegginge valscher leer. I. II. III.

10. Son. Vra. 27.

den eenen goet, ende den anderen quaet: daer ter contrarien Godts woord, betuycht, dat alle dingen vanden eenigen, goeden ende grooten Godt

IIII. inden beginne geschapen zijn. Wort mede der *Sadduceen* dwalinge ver-

Act. 23. 8. Col. 1. 16. worpen, die daer loochenen dat daer Geesten ende Engelen zijn: Daer wy nochtans verstaen hebben, dat de selue ooc van God geschapen zijn: Ende dat onder den name der Hemelen (om der cortheydt wille) de

V. Engelen ende geestelicke Creaturen mede begrepen zijn. Ten lesten, wort wederleyt de onsinnige dwalinge *Aristotelis*, de welcke wtgaf, dat de werelt sonder beginne, ende van eewicheyt was.

---

10. SONDACH.

Vraye. 27. 28.

Inhout: *Van Gods voorsienicheyt, welcke neuen de scheppinghe aller din-*
1. *gen wel moet ouerleyt worden: Ende dan voort vande nutticheyt,*
2. *die de gelouuige in de leere van de voorsienicheyt Gods waernemen moeten.*

---

27. Vrage.

Wat verstaet ghy door de voorsichticheyt Gods?

Antwoorde.

I. De almachtige, ende alom tegenwoordige cracht Gods, door welcke hy Hemel ende Aerde, mitsgaders alle Creaturen, (gelijck als met syner hant) noch onderhout ende regeert: Also dat loof ende gras, regen ende droochte, vruchtbare ende onvruchtbare Jaren, spijse ende dranc, gesontheyt ende crancheyt, rijckdom ende armoede, ende alle dingen niet by geualle, maer van syner Vaderlicke hant, ons toe comen.

Verclaringe.

IN de voorgaende antwoort is verclaert, de eerste Artijckel onses algemeynen Christelicken geloofs, alwaer mede gehandelt werde van de scheppinge des Hemels ende der Aerden, ende door die gelegentheyt is vermaen ghedaen van de voorsichticheyt, daer mede God alle Creaturen onderhoudet, ende regeert: so vaert nv de Catechisme voort in de beschrijuinghe der voorsichticheyt Gods. Maer om deselue beter te verstaen,

Afdeelinghe. so sullen wy hier voor stellen twee puncten. Voor eersten moet bewesen worden datter in God voorsichticheyt sy. Ten anderen, wat door de voorsichticheyt Gods verstaen wort, hoe menigerley de selue sy, ende ouer

I. wat dingen sy haer strecket, na de getuygenissen der schrifture.

Datter in God voorsie- 1. Ten eersten, datter sy voorsienicheyt in God, tselue can bethoont werden

werden met de selue bewijsinghen, daer mede betuycht wort, datter een God is: Ende dewijle het seker is, ende niemant loochenen can, daer en is een God: So moet mede bekent, ende gewis gehouden werden, dat de Werelt door synen raedt beleydet ende geregeert wort. Item, een van tween moest zijn, of men moest loochenen datter een Godt is, oft men moest bekennen, datter een is: Dwelckse alle doen, die niet gantsch van alle verstant en zijn veruremt: ende die dat bekennnen, de selue en connen dan ooc niet seggen, dat God ledich sy, maer moeten wel daer en tegen bekennen, dat hy wat doet, ja wat sonderlings werct: ende dewijle niet heerlickers in onsen oogen en is, als de bedieninge ende regeringe der gantsche werelt: Soo volcht daer wt, dat de werelt door den raet ende voorsichticheyt Gods gegouverneert ende beleydet wort. Ten derden, indient also niet en is, so moetmen seggen, datter yet sy, dwelc beter ende van meerder cracht ende macht sy als God, wat dan het selue soude mogen zijn (tsy de natuere, die geen leuen en heeft: Of de nootsakelicheyt aller dingen, welcke door groote cracht soude gedreuen worden) ende dat tselue soude te wege brengen de schoone heerlicke wercken, die wy sien. Maer wanneer sulcx warachtich te zijn, toegelaten werde, so en soude de nature Gods niet de machtichste, noch de wtnemenste zijn: ouermits onderworpen zijnde, of der nootwendicheyt, oft der naturen, door de welcke de Hemel, de Aerde, ende de Zee souden geregeert worden: maer daer en tegen is warachtich, ende openbaer, datter niets so wtnemende is, als God: ja datter niet en is, dat eenichsins int minste by hem vergeleken soude mogen worden: ende daerom ist seker buyten alle twijfel (ende en can niet wedersproken worden) dat de werelt van hem geregeert wort. Noch meer, indien wy gestaen, ende bekennen (gelijckt waer is) dat God verstandich is, so moet oock te gelijck bekent worden, dat hy voorsichtich is, ende van verre, ja van eewicheydt voorsiende, de alderswaerste ghewichtichste ende grootste dingen selue: Soudemen dan willen gedencken, ic swijghe spreken, dat God niet en weet, welc de grootste dingen zijn: ende op wat maniere die gehandelt, ende voorgestaen behooren te worden? Of soudemen meynen, dat hy de cracht niet en heeft, so groote dingen te besorgen, te onderhouden, ende wt te richten? Maer alle onwetentheyt is vremt ende verde van de nature Gods: ende by hem en is gantsch geen gebreck, om door onvermogen of swacheyt sulcken last ende ampt niet te connen onderstaen, ende dragen: sulcke onvolcomentheyt en wordt by de Majesteyt Gods (die alwetende ende almachtich is) geensins beuonden: daerom is hier wt bewijselic, tghene wy voor henen betuycht hebben, dat de werelt door Gods voorsienicheyt alleen geregeert wort. Wy sien datter inden menschelicken geslachte is verstant, raet, redene, wijsheydt, van waer zijn die gecomen, dan alleen van God? Nu ist ymmer onwedersprekelic, dat die dinghen, die in ons zijn, in God al veel grooter ende heerlicker zijn: Ende dat God die niet alleen en heeft, maer dat hyse oock ghebruyckt in de grootste ende beste dingen: ende nadien datter onder den geschapenen dingen, die hier beneden zijn geen meerder, noch beter

10. Sou. Vra. 26.

nicheyt sy wort hier bewesen met re onen, wt de Philosophie der Werelt-wijsen getogen.

II.

III

IIII.

V.

10. Son. Vra. 27. beter ½ en is, dan de werelt: daerom is het ghewis, dat de werelt door raet of voorsienicheyt Gods geregeert worde. Hier toe gehoort t'gene

VI. Job seyt: *Wie geeft de wijsheyt int verborgen? Wie geeft verstandige*
Job. 38. 36. *gedachten?* Daer wt besluyt ic also: De mensche handelt, ende doet syne saken voorsichtelic: Hoe veel te meer regeert God (vanden welcken de mensche zijn verstant ende redene ontfangen heeft) de Werelt met voor-

VII. sichticheyt, ende met sekeren raet na synen wel behagen? Ende dat dit also gantsch warachtich is, roepet ouerluyt dit schoone gebouw der werelt, ende de heerlicke ordeninge, die daerin gespeurt wort. Namelic, dat die dingen, die niet so edel zijn, den anderen, die edelder zijn, onderworpen zijn: Dat de ghene, die geen leuen hebben ontfangen, staen onder de gene, die leuen: ende die geen verstant en gebruycken, gestelt zijn onder tgebieden vanden redelicken ende verstandigen Creaturen: ende ten lesten, dat de Hemelsche, ouer de eerdische heerschappen ende hare cracht betoonen: Also door een schoone verbindinge een den anderen dienen, ende fijn onder malcanderen beschict zijn. Ende dese ordeninge blijft altijt, staet vast, ende en verualt niet: daer zijn verloopen meer als 5585. Jaren vander tijt, dat de Werelt gheschapen is in deser gestalt, schoonheyt ende cracht: Daerin die bestaet, ende onderhouden wort: so en cant anders niet zijn, de selue moet van yemanden (die daer sorge voor draghe, ende die de selue kenne, ende wete t'onderhouden) ondersteunt ende onderhouden werden: Want by haerseluen soude sy niet connen
Ad Eph. Hom. 19. Siet Lactant: lib. 3. cap. 19. de falsa sapientia. bestaen, noch behouden worden. Euen gelijc een Schip (so *Chrysostomus* fijn segt) of het schoon vast is, ende wel toegherust, de baren der Zee niet en can dragen, noch bewaert blijuen, sonder Stierman: hoe veel te weyniger soude het gantsche ende groote gebouw der Werelt connen bestendich zijn, sonder yemants sorge, ende gouvernement? Ende wie soude toch anders zijn, of connen zijn, de bewaerder ende onderhouder der werelt, dan de gene, van den welcken de selue wt niet geschapen is? ouermits niemant machtigher, wijser, noch beter is, dan de selue, die daer ooc wille, wete, ende conne de werelt beleyden, bedienen ende regeren: so ist dan seker, ende gewis, dat God selue alleen, door syne voorsichticheyt, de Werelt regeert ende hanthoudet.

Besluyt. Dese voorgemelde bewijsredenen, daer door de voorsichticheydt Gods beweert is, also, dat niemant daer tegens soude derren spreken, die niet gantsch Goddeloos, oft sonder God zijn, ende mede het natuerlic verstant wtslaen wilde, sullen noch claerder erschijnen ende beuesticht werden met de getuygenissen des Godlicken woorts, die hier na ingeuoert sullen worden. Daer en tusschen, om den teghenwoordighen handel beter te verstaen, sullen wy nv voor eerst voortgaen, om te verclaren, ende neerstelic te ouerwegen de beschrijuinge der voorsienichheyt Gods, in de antwoordt des Catechisme voorgestelt.

Tot verclaringhe der beschrijuinghe 2. De voorsichticheyt Gods wort beschreuen, te zijn de almachtige, ende alom tegenwoordige cracht Gods. In welcke corte beschrijuinghe door de *cracht Gods* verstaen moet worden, de werckinge selfs, door de welcke

welcke alle dingen van God gade geslagen, ende geregeert werden: want voor de werckinge gaet de kennisse der dingen, die nootsakelic geschieden moeten: daer op volcht de wille ende sorchvuldicheyt, om die dingen wel te bestellen, ende te beschicken. Nv dese twee, de kennisse, oft voorwetentheydt, ende de wille, om te besorghen, zijn beyde in Godt eewich, ende daerom bestaet daerin de vorsichticheydt Gods, daer af wy hier handelen, namelic, daermede hy na syne eewige beschickinge besloten heeft alle ende yegelicke dingen tot haren rechten eynde te brengen, ende wt te richten: welcke wtrichtinghe oft werckinghe gemeynt wort met het woort cracht Gods, diemen ooc eygentlic soude mogen noemen de regeringe Gods. Ende hoewel, dat God is een gheheel eenvoudich wesen, nochtans (om onser plompicheyt willen, op dat wy dese Leere beter begrijpen) so ist van noode, dat wy hier af spreken na onse cleyne verstant, ende onderscheydentlic in God aenmercken, de macht om te weten, kennen ende verstaen, daer na, om te willen ende ten lesten, om te wercken, ende wt te richten die dingen, welcke hy van eeuwicheyt voorsien, voorgenomen, ende geordineert heeft: gelijc ooc de Griecken, om dier oorsaken willen de voorsichticheyt Gods besondere onderscheydene namen hebben gegeuen: de selue noemende *Prónoia*, in aensien dat God alle dingen te voren weet ende kent: ende *Proorismòs*, in aensien, dat hy alle dingen bescheydet, ordineert ende regeert. Gelijc d'Apostel van sulcx spreect, seggende: *Want inde waerheyt zijn in deser stadt vergadert tegen u heylich Kint Jesum, dat gy gesalft hebt, Herodes ende oock Pontius Pilatus, met de Heydenen, ende de Volcken Israels, om te doen, al wat uwe hant, ende uwe raet te voren bescheyden hadde te geschieden.*

10. Son. Vra. 27.

Ge van de voorsienicheyt Gods wort verhaelt wat door de cracht God verstaen wort.

Act. 4. 27.

De cracht Gods wort genoemt almachtich, na de ghetuygenissen des Propheten Dauids inden Psalm. 115. 3. seggende: *Doch onse God is in den Hemel: Hy can maken wat hy wil.* Ende Job, daer hy segt: *Ic bekenne, dat ghy alle ding vermoecht, ende geen ghedachte en is u verborgen.*

De cracht Gods is almachtich.

Job. 42. 2.

Ende dat de selue cracht Gods ooc al om tegenwoordich is, daer af tuycht God selue by den Propheet Hieremias, Cap. 23. 23. seggende: *Ben ic niet een God, die na by is, spreect de Heere, ende niet een God, die verre sy? Meynt gy, dat hem yemant so heymelic verborgen conne, dat ick hem niet en sie? Spreect de Heere: Ben ic het niet, die Hemel, ende Aerde vullet? Spreect de Heere.* Ende de Wijse man spreect int 8. Cap. der Wijsheyt vers 1: *Sy reycket* (namelic de eewige wijsheyt) *geweldichlicken van eenen eynde ten anderen, ende regeert alle dinc wel.* Tis wel somtijts voor onsen oogen verborgen, hoe dat God alle dinck wel regeert, maer nochtans is syne regieringe sulcke, datse altijt tot syner eeren gerichtet is, ende strecket.

Ende alom tegenwoordich.

Vide Damasc. lib 2 ortho. fid. Cap. 29.

Doch tot beter verclaringe hoe verde dese cracht, ende macht Godts strecke, hoe machtich datse sy, wat onder syne sorge al begrepen sy, so betuycht de Catechisme, dat de cracht Gods sulcke, ende so groot is, dat hy Hemel, ende Aerde, mitsgaders alle creaturen (gelijck als met zijner

God onderhout ende regeert na syne voorsienicheyt Hemel en Aerde mitsgaders

10. Son. Fra. 27.

zijner hant) noch onderhoudet ende regeert, etc. Ende dit wel te recht: Want de H. Schrifture met den voorgemelden getuygenissen God toeeygent ende van ons hem toegeschreuen wil hebben, eene sulcke almachticheyt, die wakende, crachtich, werckende, ende in gedurichlicke regieringe ende nemmermeer ledich en sy. Aengemerct God wert bekent, ende betuycht almachtich te zijn, niet also: dat hy wel alles conne doen, ende nochtans somtijts ophoude te doen ende stil sitte: Neen, niet also: om dieswille, hy Hemel ende Aerde door zijne voorsienicheyt regerende, alle dingen al so beweecht, ende den seluen een mate stelt, na zijne almachticheyt, datter niet sonder zijnen raet ende wille en geschiet.

alle Creaturen, als met zijner hant.

De voorsienicheyt Gods is tweederley, de gemeene ende de besondere, daer af hier d'onderscheyt gestelt wert.

Dan het sal tot meerder verlichtinge deses handels oorbaerlick zijn, tusschen de ghemeene voorsienicheydt in God, ende de besondere, eenich onderscheyt aen te mercken. De gemeene voorsienicheyt is, daer mede hy de werelt, ende alles wat daer in is (na de schoone ordeninghe der naturen by hem van den beginne gestelt) noch regeert, bewaert ende beschermt: maer de besondere voorsienicheyt strect haer tot de genauwer besorginge, van een yegelic zijner wercken. Als by exempel de Vaders des Huysgesins, besorgende voor eerst int gemeyn wat het geheel gesinde aengaet: maer daer neuen dragen sy besondere sorge ouer hare Huysurou, Kinderen ende Bloetvrienden: ooc ouer de andere Huysgenooten, niet vergetende mede de onvernuftige Dieren, ende ten lesten, alles wat in hare huysen is, ja het huys selue ende alle zijne deelen waernemende.

Gelijckenisse.

Bewijs van de voorsichticheyt Gods int algemeen.

Ende vande gemeene voorsienicheyt, daer mede Godt de gantsche Werelt waerneempt, ende de selue regeert, daer af is dit een heerlicke getuygenisse. Namelic, als hy wilde met de wateren de sonden der Werelt straffen, op dattet gantsche menschelicke geslachte, ende alle ghedierten niet teenemael soude tondergaen, dat hy alsdoen te voren heeft doen

Gen. 7. 8.

bereyden de Arcke, in de welcke niet alleen een zaet des menschelicken geslachtes, maer ooc aller Dieren soude behouden werden. Om daer wt haest daer aen wederom alle geslachten der Dieren inde Werelt te setten. Waer toe hy na zijne wijsheyt niet en heeft willen gebruycken een niewe ende onghewoonelicke maniere (gelijc hy wel conde nieuwe menschen ende niewe dieren scheppen) maer heeft laten voortgaen den gewoonlicken wech der voortsettinge door de generatie, by hem vanden beginne verordineert: hebbende daer toe doen bewaren mannekens ende wijfkens, wt elcken geslachte. Van dese gemeene voorsienicheyt Gods, zijn veel meer heerlicke getuygenissen, aenwijsende dat de gantsche Werelt alleen door den wille ende na den beuelen Gods wert geregeert, maer sal om der cortheyt wille genoech zijn eenige plaetsen der Schriftueren alhier aen te teeckenen. Mat. 5. 45. ende 6. (26. ende 30) Psa. 124. 8. ende 127. 1. ende 147. 4. Job. 9. 5. ende 14. 16. ende 34. 13. Esa. 45. 6. Pro. 3. 19. Act. 17. 24. Joa. 5. 17. Eph. 1. 11. Heb. 1. 3.

Voor

Voor henen is gesproken vande gemeene voorsienicheyt Gods: nu verhaelt ooc de Catechisme eenige exempelen, vande besondere voorsienicheyt Gods, waer onder alle andere specien begrepen moeten werden. Ten eersten wert daer ghestelt loof ende gras, welverstaende daer onder alle dingen, die wt der Aerden wassen: Waer van Christus spreect Mat. 6. 28. seggende: *Leert van de Lelyen op de Velden, hoe sy wassen, sy en arbeyden niet, noch spinnen niet. Nochtans segge ic v: Dat ooc Salomon in alle syne eerlicheyt, soo niet becleet en is geweest, gelijc een van dien. In dien dan God het gras des Velts, dat heden is, ende morgen inden Ouen geworpen wert, alsoo becleedt, sal hy niet veel meer doen. O ghy cleyn gelouige?*

10. Son. Vra. 27.

Bewijs van de voorsienicheyt Gods int besondere.

1. Loof ende Gras.

Dat de regen van den Hemel valt door Gods segen, dat betuycht Moses Deu. 28. 12. Leui. 26. 3. ende Paulus Act. 14. 17. Daer en tegen verclaert Amos de Propheet, dat de regen van God (vertoornt zijnde) opgehouden wert, ende dat hy den reghen ouer een stadt laet vallen, ende op de andere niet, om der sonden der menschen wille, Amos 4. 7. Mat. 5. 45.

2. Regen.

Ende hoe mochte een claerder getuygenisse der besondere voorsienicheyt Godts voortgebracht werden, als tgene geschreuen staet van Elia den Thisbiter? die door beuel Gods voorseyde, dat het geschieden soude, datter eenige jaren geen dauw noch regen op Aerden soude zijn, dan alleen na zijn Woort 3. Reg. 17. Ja. 5. 17.

3. Droochte

Desgelijcken de vruchtbare Jaren (dat is) dat de aerde het Coren, ende ander vruchten voortbrengt, comen her vande selue Gods voorsienicheyt, gelijc hy door den Propheet Oze. 2. 20. segt: *Ter seluer tijt (spreect de Heere) wil ic verhooren, ic wil den Hemel verhooren, ende de Hemel sal de Aerde verhooren, ende de Aerde sal het Coren, den Most ende Olye verhooren, ende de selue sullen Iesreel verhooren.* Siet voorts Deut. 28. 11.

4. Vruchtbare Jaren.

God verclaert ooc selue, dat hy vande onvruchtbare Jaren Autheur is, daer hy door Eliseum laet vercondigen, dat hy eenen dieren tijt roepen sal, die int Lant comen sal 7. Jaer lanc, 4. Reg. 8. 1. Ende daer hy voorsegt: *Dat hy wil wech nemen van Hierusalem, ende van Juda allerley voorraet des Broots, ende alle voorraet des Waters.* Esa. 3. 1. De vruchtbaerheyt ende onvruchtbaerheydt des Lichaems is ooc vanden Heere. Ge. 29. 31.

5. Onvruchtbare Jaren.

Wat nv aengaet spijs ende dranck, wie heeft doch het Manna, ende het water inde woestijne den volcke Israels gegeuen? Exo. 16. 14. ende 17. 6. Wie heeft Mosen veertich dagen ende nachten sonder spijs ende dranc onderhouden? Ex. 24. 18. ende 34. 28. Wie heeft Heliam door de Rauen, ende door den Engel gespijst? 3. re. 17. 6. Heeft dit niet al gedaen God door zijne Vaderlicke voorsienicheyt? Door wiens raet ende wil het ooc geschiede, dat het Meel ende olye der Weduwe te Zarphath in den Cad, ende inde Kruycke vermeerderde 3. Re. 17. 14. Welcke onse Godt ooc noch heden ten dage, onse herten vervullet met spijse ende vrolicheyt. Act. 14. 17.

6. Spijs ende Dranc.

Gesontheyt

10. Sen. Vra. 27.

7. Gesontheyt ende crancheyt.

Gesontheyt ende crancheyt comen oock beyde van den Heere: Want hy beloeft den segen inder stadt, ende op den Acker, ende in alles den genen, die zijner stemme gehoorsaem zijn, Deu. 28. 2. Daer en tegen dreycht hy den vloec den ongehoorsamen, vers 15. ende segt onder andere: *De Heere sal v de Pestilentie aenhangen: Hy sal v slaen met geswel, Febris, hitte, brant, dorricheyt, vergiftige locht, ende geelsucht, &c.* vers 21. ende 22. Siet Job. 2. 10. De Heere Christus heeft de Cortse bestraffet Luc. 4. 39. Ende van den geboren blinde betuycht hy: *Noch dese en heeft ghesondicht, noch syne Ouders: Maer op dat de wercken Gods in hem souden geopenbaert werden:* Dat hy namelick daerom blint geboren was. Joan. 9. 3.

8 Rijcdom ende armoede.

De selue God is rijc ende arme makende, vernedert ende verheft, richtet den armen op wt den stoue, ende den bedelaer verhoocht hy wt den drec, 1. Sa. 2. 7. psa. 75. 8. ende 113. 7. Daerom oock Salomon in den spreucken cap. 22. 2. getuycht: *Rijcke ende arme moeten door malcanderen henen zijn: De Heere heeftse al te mael ghemaeckt.*

Aller dinghen.

Ten lesten, na eenige besondere exempelen, dewijle het te langhe soude vallen alles te verhalen, daer inne God zijne regeringe ende voorsienicheyt bewijst, so besluyt de Catechisme segghende, *ende alle dingen*: Ende niet wtnemende, hoe cleyn, ofte hoe groot het sy, betuycht, dat het ons al t'samen, niet by geualle, maer door zijne Vaderlicke goetheydt toecomt, Psa. 39. 10. Thre. 3. 37. Heb. 12. 5.

Aller menschen doen, bewegingen. Tonge. wille, etc zijn Gods besondere voorsichticheyt onderworpen.

Maer om het gene voorseyt is beter te verstaen, ende op dat een yegelick met vasten vertrouwen hem Godt ouergheue, ende zijne genadige regeringhe onderwerpe, sal profijtelic zijn, noch wat naerder wt Gods woort te ouerlegghen: Dat niet alleen de voorseyde wterlicke dinghen, die den menschen van buyten aencomen ende toevallen, van God werden beschickt, ende gheregeert: Maer dat oock alle, ende een yegelicke, so wel de Godsaligen, als de Godloosen menschen, doen, bewegingen ende haren wille voornemelic, der besonder voorsienicheyt Gods onderworpen zijn. Daeraf spreect claerlic de 139. Psal. weerdich om te lesen: In welckes eerste deel Dauid verhaelt ende betuycht, dat God alle zijn doen, sitten, staen, gaen, woorden, gedachten, kent, proeft, ende beschict, ende dat hy nergens voor zijnen oogen en can verborghen zijn. T'selue dwelck Dauid daer van hemseluen bekent, dat is buyten twijfel also oock in allen menschen. De Propheet Hieremias spreect mede Cap. 10. 23. *Ick weet het Heere, dat des menschen doen niet en staet in syner ghewelt, ende en staet in niemants macht, hoe hy wandele, ofte synen gang richte,*

Pro. 16. 1. ende 20. 24. ende 21. 1. 1. par. 5. 26 Esd. 1. 1.

Ende Salomon: *De mensche settet hem wat voor inder herten: Doch van den Heere comt wat de Tonge spreken sal.* Ende daer nae: *Eens yegelicken gangen comen vanden Heere: Welcker mensche verstaet synen wech?* Noch: *Des Conincx herte is inde hant des Heeren, als Waterbeken, ende neyget het, waer hy henen wil.* Dwelck heeft gebleken in *Esau*, wiens hert God bemorwet heeft, dat hy Jacob zijnen broeder omhelsde, tegen de welcken hy nochtans wtgetogen was met een vyantlick gemoet: Ooc

Gen. 33. 4.

inden

inden *Egyptenaren*, voor den welcken Godt zijnen volck (alst wt trecken soude) die genade te wege heeft ghebracht, datse niet ledich, maer met silueren ende gulden vaten, ende cleederen wtgetogen zijn: ende van *Nabuchodonozor* Coninc van Babel, tuycht de schrift, Ez. 21. 19. dat hy voorgenomen hadde te reysen, ende al bereyt was tegen de Ammoniten te strijden, maer conde zijn voorgenomen reys niet volbrenghen, ende werde van God tegen Hierusalem gevoert.

10. Son. Vra. 27.

Exo. 3. 21. ende 11. 2. ende 12. 35.

Dat meer is, de Schrifture getuycht ooc, dat de dingen, welcke meest den geluc oft auontuer onderwerpen ende by geualle te geschieden schijnen, nochtans Godts voorsichticheyt onderworpen zijn, op dat wy te versekerder souden weten: Datter in de wereld niet en geschiet sonder Gods beschickinge. Wat can meer toevallich heeten, ende by ongeluck geschieden, dan dat de acxte ofte bijl, daer yemant Hout met houwet, springt af van den steel, ende treffet yemanden, die daer voor by gaet, dat hy sterue? Deut. 19. 5. Ende nochtans God (ontschuldigende sulcken dootslagher) ghetuycht, dat hy selue den doot geslagen heeft onverhoets laten vallen in zijnen handen. Exo. 21. 13. Also getuycht Salomon van den Lotwerpen, dwelc nochtans auontuerlick ende toevallich geacht wert: *Het Lot wert in den schoot gheworpen, doch het valt als de Heere wil.*

Ja ooc de dingen, die meest toevallich schijnen, werden nochtans van God seerlic geregiert.

Pro. 16. 33.

Daeromme *Basilius* met waerheyt bestraffet de woorden der *Fortuyn*, ende des *gheuals*, oft *raecx*, als die onder den Heydenen werden ghebruyckt, ende met welcke beduydenisse de Godsalighe haer niet en behoorden te moeyen, noch te beweghen laten. Wat der Heydenen geuoelen, ende misbruyck in desen is geweest, canmen verstaen wt eenen van haren Scribenten, de welcke in zijn tweede Boeck vande naturelicke Historien Cap. 7. also vande Fortuyne schrijuet: De Fortuyne ofte gelucke, wert ouer de gantsche Werelt, ende in allen plaetsen tot allen vren, met aller stemmen alleen aengeroepen, alleen genoemt, alleen beschuldicht, haer wert alleen alles aengetegen ende geweten, op haer denct men alleen. Sy wert alleen gepresen, oock alleen berispet, ende met scheltwoorden gedienet: Wert wel lichtelic omdraeyende ende blint geachtet, herwaerts ende derwaerts loopende, ongestadich, onseker, veranderlick gehouden, ende die meest den onweerdighen gonstich is: Nochtans, om haer te belieuen, en spaertmen niet, al watmen werft ende ontfangt, weetmen haer alleen danc, ende by, ende met haer alleen houden alle menschen, want sy ist al. Ende de versen des Heydensche Poeets Juuenalis zijn bekent.

Fortuyn ende raeck oft geual, zijn woorden diemen den Heydenen behoort te laten. Bas. in Psal. 22.

Plinius.

Nullum numen abest, si sit prudentia, sed nos
Te Facimus Fortuna Deam, cæloque locamus.

Waer wijsheyt is, daer en ontbreeckt geen God:
Maer wy verlaten wijsheyt ende werden Sot,
Stellende tregiment der fortuyn in handen,
Als machtige Goddin ouer alle standen.

Maer

10. Son. Vra. 27.

Maer wat een blinde meyninge, ende ongegrondet gheuoelen, ende hoe verde t'selue vande waerheyt verscheyden sy, ende dat der Fortuyn, raec oft geual, inder mensche saken niets en can toegeschreuen, oft eenige regeringe gekent werden: Dat is claer, ende lichtelick te besluyten wt het bouen verclaerde, daer bewesen is, dat alle voorspoet ende welstant enckel Gods segen is: Ende daer en tegen alle jammer, ongeluc, ende tegenheyt door zijn veruloeckinge den menschen toecomen.

Hoemen verstaen sal eenige dingen by geual te geschieden.

Dan, somen vande Fortuyne, raeck oft geluc wilde spreken, ten aensien vanden menschen, so moetmen bekennen, datter veel dingen by gealle, raeck ende onverhoets, ofte onversiens gheschieden. Euenwel en moet men daerom der Fortuyne ouer de Werelt, ende menschen, de heerschappie niet toeschrijuen, als oft zijt onbesuystelick, hobbel, tobbel, op ende neder roerde, ende beweechde, sonder eenige ordre, ende sonder yemants inspreken. Maer soo veel als de confusie, desordre, vermenginge, ende verwoestinghe in de Werelt meerder schijnt: so veel moet Gods wijsheyt in zijne voorsichtighe regeringhe (door de welcke hy weet alles recht te passe, ende tot zijnen eynde te brengen) met meerder verwonderinge, aengesien ende ouerdacht werden. Dat wyt niet en connen verstaen, comt daer door, dat wy de ordeninge, oorsaken, eynden ende nootwendicheden, die in Godts raet verborgen zijn, niet en connen begrijpen, als met onsen verstant niet ouer een comende: Ende werden van ons aenghesien (als ofse by geualle waren geschiedende) die dingen, welcke door Gods bedachten ende geschicten raet voortcomen. Gelijc t'gene daer af gheschreuen staet. 1. Reg. 22. 34. Dat *een man den Boge spande onversiens, ende schoot den Coninck Israels tusschen het Pantzier ende hangsel:* Tis wel onbedacht ende by geualle gheschiet, soo veel den Schutter aenging: Maer God wilde also zijn oordeelen ouer Ahab wtrichten, die hy te voren door den Propheet Helia, ende Micha hadde laten vercondighen. Waerom vast blijuet: hoe het de menschen verstaen, of hoe sy handelen, dat nochtans ten aensien van God, geen ding en geschiet by gheual, noch sonder zijne voorsichtige regeringe.

Aug. retract. lib. 1. Cap. 1.

Tegenwerpinge met de antwoort, dat God geen Autheur der sonde en is ende geen schult daer aen en heeft.

Maer of yemant hier tegenwerpen wilde: dat ooc de sonden selfs also niet sonder God, oft buyten zijnen willen en geschieden, maer na zijne voorsienicheyt: Ende daer wt besluyten, dat hy daerom een Autheur der sonde sy, ende schult daer aen hebben soude: dwelc grouwelic is te gedencken: Ick swijge te spreken. Die onthoude dese antwoort: Dat dit besluyt niet en volcht, ende onrecht gemaect wert. Ten eersten, want (gelijck Joannes getuycht inden eersten brief cap. 3. 4) *Soo wie sonde doet, die doet ooc ongerechticheyt ende de sonde is ongerechticheyt.* Maer God en can vande richtsnoer ende oprechticheyt zijnes willens geensins afwijcken: deselue en geeft ooc niemanden boosheyt in, noch verwecket totten quaden, maer dat is vanden Duyuel, ende het is in den Godloosen, die tot allen quaden geneycht zijn: daerom en can God also niet beschuldicht werden. Want euen als de aerde geen schult en heeft aen de quade vrucht (die quade boomen voortbrengen) om datse niet min den quaden

I. 1. Joa. 3. 4. Joa. 8. 44. Num. 23. 19. Tit. 1. 2. Heb. 6. 18. Jon. 1. 6 Jac. 1. 17. ende 13. Exe. 17. 9.

boomen,

boomen, als den goeden hare vochticheyt laet toecomen, ende geeft: So can noch veel min God met rechte beschuldicht werden, autheur oft oorsake onser sonden te zijn, al ist dat hy door zijne voorsienicheyt alle dingen, oock de Godloosen beweecht, ende regeert. d'Apostel segt: *In hem leuen ende sweuen ende zijn wy*: maer verstaet recht: sulcke leuen ende sweuen wy in hem, als wy van natueren zijn, ten sy dat hy ons door sonderlinge genade tot beter verandert. Ten anderen: want God haet de sonde, ende heeftse daerom verboden, ende met zijne Wet verdoemt. *Ghy zijt* (spreect Dauid) *vyant van alle quaetdoenders.* Ende de Wijseman segt: *God is alle beyderley gelijc vyant, den Godloosen ende zijnen Godloosen geschefte of wercke:* Siet Pro. 6. (16. 19.) ende hier voor pag. 20. Ten derden, de werckingen Gods ende der Godtloosen werden onderscheyden door hare eynden: te weten, als de Godloosen boos doen, om haren moetwil ende wellusten te volbrengen: so beschict God na zijne wijsheyt ende voorsichticheyt haer boos werc, tot eenen anderen eynde. Dwelck beter verstaen sal werden, alsmen voorneemt het exempel der broederen Josephs, Simei, ende des verraders Jude, onderscheydende haer boos werc van t'goede werc des Heeren, die wonderbaerlick d'boose werc tot zijnen eynde, ende ten goede der zijnen beschict ende gestuert heeft. De Apostel segt, 1 Pet. 3. 17. *Het is beter, dat ghy wel doende lijt (ist dat de wille Gods is) dan quaet doende.* Maer eenen, die wel doet en can sonder sonde geen lijden aengedaen werden: dat het dan beter is, wert gesproken ten aensien van God, welcke wilt, ende ordineert datter zijn vervolgers zijner kercke, om de selue te tuchtigen, ende oeffenen. Het is den gelooуigen ook voor God beter, om weldoen, dan om quaetdoen te lijden: maer de wille Gods en ontschuldiget de veruolgers niet: de welcke euenwel met rechte (by hem gebruyct zijnde, tot wtrichtinghe zijnes goeden willens) sullen om haren quaden wille ende werc strengelic gestraft werden, als sondaers, die tegen zijnen wille, ende tgene hy in zijne Wet beuolen heeft, gedaen hebben. Dwelc de leeraer *Augustinus* seer wel verstaen heeft, wiens antwoort ooc allen bescheydenen menschen, die niet twistich noch neuswijs zijn, altijt genoech doen sal. Als de Vader den Soon heeft ouergegeuen, ende den Christus zijn lichaem, ende Judas zijnen Heere: Hoe comt dat God in dese ouerleueringe rechtueerdich is, ende dat de mensche in de schult steect, anders dan dat in een eenich ding, dat sy ghedaen hebben, de oorsaec niet eenerley is geweest, daerom dat zijt gedaen hebben: Waerom de selue Leeraer op een ander plaetse met verwonderinge betuyget: Groot ende wtnemende zijn de wercken Gods in alle zijne willen: sulx dat op een wonder ende onwtsprekelicke maniere niet en geschiet, buyten zijnen wille, dwelc nochtans ooc is tegen zijnen wille: want ten soude niet geschieden, so hyt niet toe en liet: ende certeynlic, hy latet toe niet onwillens maer willens: Ende hy, die goet is, en soude niet laten quaet geschieden, ten ware hy oock (als een Almachtige) vanden quade conde goet maken.

10 Son. Vra. 27.

II.

Pſal. 5.6

III

Ge. 50. 19. 2 Sa. 16. 9. Mat. 26. 48.

Epi. 48. ad vincent.

Wy sullen hier voor by gaen *Protagoram*, *Melium* ende andere haers ghelijcken,

Wederleggingo valscher Leer.

10. Son. Vrs. 27. ghelijcken, de welcke of verloochenden of emmers twijfelden, datter een God is, ende daerom van sijne voorsienicheyt niet konden spreken, noch weten: wy sullen ooc passeren *Democritum* ende *Epicurum*, welcke meynden dat alles by geualle, ende door de Fortuyne geschiet was, ende dagelicx geschiede: want sulcke niet weert en zijn, datmen se wederleggen, of een woort te sprake staen soude.

Dat de voorsienicheyt Gods verde anders is als een naecte voorweten-heyt.

I.

Maer ten eersten is hier aen te tasten de dwalinge der genen, die de voorsienicheydt Gods houden te zijn, een naecte en simpel voorwetentheyt, als of God ledich zijnde, wt den Hemel alleen aensaghe tgene inder Werelt omgaet, hem daer inne niet voorder bemoeyende: Maer ter contrarien is wt het voorseyde bewesen, dat hy niet alleen de ooghe int Seyl (soo men segt) ende opt schip heeft, om waer te nemen hoet vaert ende drijft, maer heeft het roer selue inde hant ende stiert het Schip henen waer hy wilt: Zijne voorsienicheyt strect haer niet alleen om alle dinghen te sien, ende te weten: Maer ooc om de selue na zijne onbegrijpelicke wijsheyt te bestieren, ende wt te voeren tot zijnen eynde.

Gods voorsienicheyt en is geensins aen de middel-oorsaken verbonden.

II.

Wert oock, met het gene voorbewesen is, wederleght de rasernie *Stoicorum*, welcke versierden eene sulcke nootwendicheyt, wt de geduerige verbindinge, ende voortdrijuinge der middel-oorsaken, aen malcanderen hangende, ende inder naturen also bevesticht dat alle dinghen, naer de selue middel-oorsaken, haren gang onveranderlick mosten hebben ende behouden, sonder dat God (na haer geuoelen) na zijnen wille yet daer in soude mogen veranderen, ende anders wercken, dan na de middel-oorsaken. Daer ter contrarien warachtig is, dat alle middel-oorsaken alleen haer werckinge ende cracht hebben van Godt, dewijle hyse regeert ende onderhout, ende datse sonder hem niets vermogen: Maer God vermach wel teghen, ende sonder de selue: Daerom bouen gesegt is, dat de voorsienicheyt in Godt is zijne almachtighe cracht, waer door hy den loop der Sonnen, ende der Manen heeft doen stille staen, Josu. 10. 12. ende te rugghe gaen, Esa. 38. 8. De Zee heeft doen staen, als mueren Exo. 14. 21. Insgelijcx het water der Jordane, op eenen hoop doen staen, Josu. 3. 16.

Tegen de ghene die wt Gods voorsienicheyt hebben willen wt trecken eenige, die dingen die in onser macht staen: andere, die dingen die in onser macht niet en staen.

III.

Hier. 10. 23. Pro. 16. 1. ende 20. 24. ende 21. 1. *Aug. de ciuit. Dei lib. 5 ca. 10. lib. 2 orth. fid. cap. 29. Quaest 8.*

Die hebben ooc groffelick ghedwaelt, welcke, hoewel sy bekennen dat Gods voorsienicheyt haer streckt ouer besondere dingen, die in zijner machten staen, geleert hebben dat t'gene in onser macht staet der voorsienicheyt Gods niet onderworpen soude zijn. In welcke dwalinge onder ander is geweest *Cicero, Lib. secundo de diuinatione*, die lieuer der voorsienicheyt Gods wedersproken heeft, ende die wech willen nemen, als dat hy (na zijnen sin) de vryheyt des menschen, ofte zijnes willens der seluer soude hebben willen onder-werpen. Daer tegens nochtans claer zijn de ghetuyghenissen wt Hier. 10. 23. Prouer 16. 1. ende 20. 24. hier voor pag. 96. aengetogen. Ende daerom belacht Augustinus te recht sulcke dwalingen, seggende: Dat *Cicero* willende de menschen vry maken, de selue tot kercrooners heeft gemaect, namelick, als sy haer eygen souden maken, ende toeschrijuen, dwelc Godt toe comt. In gelijcke dwalinge heeft mede gestruyckelt *Damascenus*, welcke eerst

eerst besloten hebbende, dat Godt sorghe droech ouer alle dingen, daer na wt nam die dingen, welcke in onser macht (soo men seyt) niet en zijn. Daer tegen is warachtich dat alles der Godlicker voorsienicheydt is onderworpen, wat in onser macht niet en is, ende datter niet en is, dat in onser macht staet. Want so daer yet waer, dat in onser macht stonde, dat soude onsen vryen wille, ende niet Goddelicker voorsienicheydt onderworpen zijn, maer het selue strijt tegen de H. Schrifture, so bouen pag. 96. bewesen is. *10. Son. Vra. 27.*

IIII.

Tis ooc openbaer, dat die niet weynich en dwalen, die geschreuen nagelaten hebben: Al ist also dat andere dingen van God besorget worden, dat hy nochtans de cleynste dinghen, als die slechte Dieren, ende dergelijcke niet en besorget, tot welcke hare dwalinge sy trecken de woorden Pauli, daer hy seght: *Sorcht God voor den Ossen?* Welcke nochtans tot voorstant haerder dwalinge niet en dienen, want syne meyninghe niet en is, de Ossen gantsch buyten Gods sorge te sluyten, maer alleen te kennen te geuen, dat het niet eygentlick, oft alleen, om der Ossen wil beuolen ende geschreuen is, maer wanneer God ouer de Ossen sorget, ende beuel gheeft, dat hy veel meer de menschen wil versorget hebben, ende sulcx om der seluen willen heeft beuolen ende doen schrijuen. Ende de schrifture leert claerlic, van de sorge, die God ouer alle Creaturen draecht, Psa. 104. 27. *Het wachtet alles op u*, (seyt Dauid) *dat ghy hem spijse geeft tot syner tijt, wanneer gy hen geeft, so vergaderen sy: Wanneer ghy uwe hant open doet, so worden sy met goede versadiget*, ende wat daer na volcht. Siet ooc Psal 145. 15. ende 47. 9. ende 36. 6. Ja dat Gods voorsienicheydt haer strect tot de cleyne Muschkens, tuycht Christus: *Worden niet twee Muskens om een penningxken verco(t? Nochtans en valt niet een van desen op de aerde, sonder uwen Vader.*

God sorcht ooc ouer slechte Dieren.

Hier. in caput. 1. Abacuc.

1 Cor. 9. 9.

mat. 10. 29. ende 6. 26.

V.

Ten lesten, hebben onder de Wereltwijsen mede ghedwaelt, die gemeynt hebben, dat het met God niet wel en soude zijn, ende synen welstant verminderen, soo verde hy de saken der menschen soude waernemen ende besorgen, dat het hem moeylic, ende beswaerlic soude vallen met so veel sorghen te zijn becommert: Maer die en hebben niet verstaen, dat het met God niet en is, als met ons arme menschen, ende dat hy niet alleen geen moeyte, noch becommeringe en heeft inde besorginge, regeringe, ende onderhoudinge aller dingen, maer dat hy daer door aldermeest syne macht, ende goetheyt doet blijcken, ende wtschijnen, hoe hy meer dingen verrichtet, bestellet, ende versorget: Daerom ist seer Godlooslic van *Plinio* gesegt: dat het te bespotten is, te seggen, dat de gene, die d'opperste goet is, wie hy sy, sorgen soude ouer de dingen, die de menschen aengaen: Souden wy niet geloouen, dat hy met sulcken droeuen ende menigerleye dienste veronreyniget wort, of twijfelen wy noch daer aen, etc.? Sulcke gedachten en behooren de geloouige by hen geen plaetse te laten, maer veel meer de leer vande voorsienicheyt Gods vast te houden, op dat sy op syne sorge rustende, de

De voorsichticheyt en brengt God geen becommeringe, noch pijnlicke moeyte toe.

Plut. de placitis Philosop. cap. 7.

C. Plinius nat. Hist. lib. 7. ca. 7.

10. Son. Vrn. 28. de schoone vruchten wt de kennisse der scheppinge ende voorsichticheyt Gods mogen ghenieten, daer hierna af gesproken sal werden.

28. Vraghe.

Waer toe dient ons dat wy weten, dat God alles geschapen heeft, ende noch door syne voorsichticheyt onderhoudet?

Antwoorde.

11. Dat wy in alle tegenspoet geduldich, in voorspoet danckbaer zijn mogen, ende in allen, dat ons noch toe comen can een goede toeuersicht hebben op onsen getrouwen Godt ende Vader, sekerlick wetende, dat ons geen Creature, van syner liefde scheyden sal: Aengesien dat alle Creaturen also in syner hant zijn, datse, tegen synen wille, hen noch roeren noch bewegen connen.

Verclaringe.

WT de kennisse der leere vande scheppinge aller dingen, ende vande voorsichticheyt Gods, volghen dese schoone vruchten ende leeringen, te weten: Ten eersten, gedult in alle tegenspoet: Ten tweeden danckbaerheyt in voorspoet: Ende ten derden een goede toeversicht, op onsen ghetrouwen God ende Vader in allen, dat ons noch toe comen can. Tot versterckinge van welcke toeversicht hier weder aengetogen wort (als het fondament alles vertrouwes, hopes ende troostes) Gods vaderlicke goetheyt tonswaert, ende daer neuen syne groote macht, die hy heeft ouer alle Creaturen, welcke alsoo in syner hant zijn, dat sy hen niet en connen roeren, noch bewegen sonder synen wille.

Kennisse der voorsichticheyt Gods werct in den godsaligen gedult in haren cruyce.

1. De kennisse der voorsienicheyt Gods verwect in ons gedult in teghenspoet: Om dies wille sy ons onderwijst dat alle tegenheyt, ende lijden ons toegesonden wort door den goeden raet, ende vaderlicken wille onses Gods, die altijt synes doens gewichtige ende genoechsame oorsaken heeft, ende wel weet waerom dat hy ons met den cruyce tuchticht, oeffent, onse gheloof beproeuet, oft ons verootmoedicht, al ist dat wy schoon sulcx soo wel niet en connen verstaen, ende begrijpen: Ende daerom ons voorder vermaent, hoe wel de verdruckinge ons ouercomt van onsen vyanden, dat wy nochtans tegen de selue niet en behooren toornich te zijn, ende te bytẽn, (als de honden doen) inden stock, ofte steen, daer mede wy gheslagen, oft geworpen worden: maer meer te sien op den genen, die den stock, oft steen tegen ons gebruyct, dat is op God: Dat wy ooc niet en behooren in sieckte, armoede, ende andere tegenheden te murren tegen God, noch te wederspertelen, gelijc de Godloose plegen te doen, maer gheduldich te zijn, wetende dat ons van hem geen onrecht en geschiet, ende dat hy onse beste vorderende is.

Sulcke

Sulcke vrucht der lijtsaemheyt inden cruyce, heeft de kennisse der voorsienicheyt Gods voortgebracht in Joseph, Job, Dauid, ende andere geloouige, die de practijcke deser leere wel hebben gehadt. Want hadde Joseph hem becommert ende daer op gestaen, om ghenauw na te rekenen de ontrouwe hem by syne broederen gedaen, hy en soude nemmermeer een broederlic herte tot henlieden hebben connen aennemen, om hen de liefde te bewijsen: maer doen hy zijn ghemoet keerde tot God (wiens voorsichticheyt hy ooc int quaet werck syner broederen onderkende) so heeft hy het onrecht hem aengedaen, vergeten, ende is tot sulcke sachtmoedicheyt ende goedertierentheyt bewogen, dat hy van selfs syne broederen heeft vertroostet, hen also aensprekende: *Ende nv en becommert u niet, ende en denct niet dat ic daerom toornich sy, dat gy my hier henen vercocht hebt: Want om uwes leuens willen, heeft my God voor u henen gesonden.* Ende daer na: *Doch Godt heeft my voor u henen gesonden, dat hy u ouerblijuen late op eerden, ende uwe leuen behoude door eene groote verlossinge. Ende nv ghy en hebt my hier toe niet gesonden, maer God heeft my Pharao tot eenen Vader gesettet, ende tot eenen Heere ouer alle zijn huys ende een Vorst in den gantschen Egypten lande.* Also was het ooc met Job: Hadde hy zijn oogen alleen gekeert tot den onrecht, dwelc de Chaldeen, int beroouen syner Kemelen, ende dootslagen syner Jongers, hem aengedaen hadden, hy ware terstont tot toorne ende wraecgiericheyt ontsteken worden: maer doen hy in desen handel, mede Gods werc met goeden onderscheyt aensach, so heeft hy hemselven met eenen schoonen spreuc getroostet seggende: *Naect ben ic van mijns moeders lijf gecomen, naect sal ic daer weder henenvaren: De Heere heeft het gegeuen: &c.* Met gelijcke gedult heeft hy hem gedragen in zijn voorder lijden ooc bestraffende zijn Wijf, die ongeduldich hem zijn vromicheyt verweet, ende hem ooc tot ongedult verwecte. Job. 2. 10. Als Simei Dauid (doen hy voor synen soon vluchtede) vloecte, ende Abisai de sone Seruia sprack tot den Coninc: *Soude dese doode hont mijnen Heere den Coninck vloecken? Ic wil henen gaen, ende hem den Kop afslaen*: So heeft Dauid dat niet willen gehengen, ende antwoorde: *Gy kinderen Seruia, wat hebbe ic met u te doen? Laet hem vloecken, want de Heere heeft het hem geheeten: Vloect Dauid: Wie can seggen: Waerom doet ghy also?* Hadde Dauid hier alleen op de ombillicheyt, ende ongerechticheyt Simei ghesien, hy en soude niet alleen, de syne niet wederhouden hebben, om Simei niet te slaen: Maer soudense selfs daertoe vermaent ende verwect hebben, om zijn leet te wreken: Dan verstaende, ende ouerleggende, dat Gods hant mede in dit werc was, tot syner castijdinghe: So heeft hy deselue in haren toorne willen versachten, ende bedwinghen, om niet te doen, dat sy voorgenomen hadden. Met den seluen toom, ende aenmerckinge der voorsienicheydt Godts, heeft de selue Dauidt op een andermael zijn ongedult in de bitterheyt zijns lijdens wederstaen, sprekende: *Ic wil swijgen ende mynen mont niet op doen: Gy sult het wel maken.* Hierom d'Apostel Paulus versekert vande voorsienige

10. Son. Vra. 28.

Exempelen der geduldigen heyligen.

Joseph.

Gen. 45. 5.

Job.

Job 1. 21.

Dauid.

2 Sa. 16. 9.

vs. 10.

Ps 39. 10.

10. Son. Vra. 28. nige regeringe Gods inden cruyce der geloouigen, seyt: *Wy verheugen ooc inde verdruckingen: Wetende, dat de verdruckinge lijtsaemheyt weret: Ende lijtsaemheyt beuindinge: Ende de beuindinge hope: Ende de hope beschaemt niet: Want de liefde Gods is in onse herten wtgestort, door den H. Geest, die ons ghegeuen is.* Also vertroostet den H. Geest de geloouige Hebreen, door den Apostel, seggende: *Ghy hebt de roouinge uwer goeden met vreuchden toegelaten, als die ghy wist, dat gy voor u seluen een beter, ende blijuende goet inde Hemelen hebbet, werpt dan u vertrouwen niet weeh, het welcke met grooten loon vergolden wort, want verdraechsaemheyt is u noodich, op dat gy den wille Gods gedaen hebbende, de belofte ghecrijghen moecht.*

De geloouige moeten sich de exempelen der gedult der heyligen ter navolginghe voorstellen. So moeten dan de geloouige deser exempel navolgen, in haren cruyce, ende benautheyt, in siecten, armoede, verlies van goeden, ende andere tegenheden, die hen ouercomen: Waer toe hen mede dienen sal, in dien sy somtijts by henseluen wel ouerpeynsen haer voorgaende leuen, haer ondanckbaerheyt, hare onwetentheyt, ende ongehoorsaemheydt der Wet Gods, door welcke ghebreken God dickwils is veroorsaect, den synen cruys op te leggen, opdat sy by tijden hen bekeeren ende met de werelt inden boosen ghestelt, niet verdoemt werden, so Paulus (1 Cor. 11. 32.) vermaent: ende op dat sy verootmoedicht, syne rechten leeren, Psa. 119. 71. so Dauid daerom bekent, het cruys hem profijtelic geweest te zijn.

Gods voorsienicheyt ontschuldicht niet het boose werck der Godloosen daerom hy ooc de selue na zijn gherechticheyt straffet. Welcken nochtans niet tegenstaende, hier ooc wel aen te mercken is, dat al werden de geloouige in haren cruyce vermaent, op God, ende syne voorsienicheyt hare oogen te slaen, op dat sy tegen hem niet murmureren, noch tot ongedult, ende wraecgiericheyt grijpen, maer hulpe ende wtcomst van hem verwachten: Sy nochtans wel mogen den quaden instrumenten (door welcke sy van God besocht, ende gestraft worden) hare schult geuen, wanneer sy alleen sulcke scultgheuinge niet ghebruycken tegen de liefde, noch ooc tot haer selfs onschult teghen God, die het quaet der boosen, tot zijns oordeels ende raets wtrichtinge, gerechtichlick weet te bruycken: Want Dauid oock, al wist hy (op Gods voorsienicheyt siende) dat Simei van God was ghesonden, om hem te vloecken, ende te schelden, als hy vluchtede voor Absalon: So en heeft hy nochtans in synen lesten woorden tot den Coninc Salomon synen soon, den seluen Simei geensins ontschuldicht: gelijck oock Joseph syner broeders schult niet vermindert, seggende: *Ghy dachtet het boose met my te maken.* Veel min zijnse onschuldich voor God, ende en sullen ooc de welverdiende straffe niet ontgaen, die tegen hare ouerheden booslic opstaen, ofte haren naesten verdrucken. Want al ist also, dat God de Heere nae syne onwtgrondelicke wijsheyt, hare boosheydt wel weet te gebruycken, ende crachtelic te bewegen, om zijn werc ende oordeel door hen wt te richten: Nochtans, nadien sy om quaet te doen, door haren eygen quaden wil ghedreuen worden, ende niets en doen, om God te behagen, maer veel meer doen tegen zijn wtgedructe Wet, ende beuel, so en can hen niet helpen ter ontschult, dat God wt haer boos-

1 Reg. 2. 8. Ge. 50. 20.

heyt,

heyt, goet weet te weghe te brengen, ende blijft haer boosheyt euenwel op haren cop, daer van sy selue oorsaeck, ende schult hebben: waer door ooc geschiet, datse God (sose verdient hebben) strengelic straffet, ende de roede, (so men segt) ouer syne kinderen gebruyct hebbende, de selue int vyer smijtet. *10. Son. Vra. 28.* 2 Reg. 19.28.

2. De tweede vrucht, welcke de kennisse der voorsichticheyt Gods in ons wercket, is dancbaerheyt in voorspoet. Want als wy gedencken, dat alle geluc ende voorspoet van God comt, vruchtbaerheyt, spijs, ende dranc, rijcdom, gesontheyt, ende alles wat ons vromet, hoe en souden wy dan niet verwecket, ende ontsteken worden, om tegen so goedigen, ende weldadigen Vader, ware dancbaerheyt te draghen, ende met der daet te bewijsen? Dat en can niet faelgeren. Ende daerom de geloouige (onderkennende, dat hem van God, ende door God als den Autheur, ende geuer, alle goet is toecomende) hem niet also en keert, tot de middeloorsaken, door de welcke hem eenich goet is geschiet, dat hy (God voor by gaende) den Creaturen, oft hemseluen soude willen toeschrijuen, t'ghene hem door Gods segen toegecomen is: De selue wachtet hem oock Gods goede ganen te misbruycken. Want dat ware een groote verghetentheyt, ende ondancbaerheyt. Ende op dat sulcx onder zijn volck niet geuonden soude werden, so sien wy, hoe neerstelic datse God (wetende datse lichtelic in ondancbaerheyt, ende vergetentheydt souden connen vallen) door Mosen heeft laten vermanen, wanneer sy in den lande Canaan quamen, datse alsdan door dancofferen, hare dancbaerheyt tegen hem souden betuygen: Ende daer en tegen datse hen souden wachten, des heeren hares Gods niet te vergeten, wanneer sy souden hebben gegeten, ende sat geworden zijn. So vermaent ooc Paulus 1. Thes. 5. 18. de Christenen tot danckbaerheyt seggende: *Weest dancbaer in alle dinghen: Want dit is de wille Gods in Christo Jesu aen u.* Ende gewisselick, dewijle by den menschen, (na tgetuygenisse eenes Heydenschen wijsen) geen ding so noodig is, eenen die hem recht quijten wil, als dancbaerheyt te bewijsen, daer vergeldinge der weldaden geschieden can: so en souden de gene, die God niet dancsegden, maer syne weldaden vergetende waren, de leelicke smette der ondancbaerheydt niet connen ontgaen: Besondere nadien hem van ons niet goets noch eenige vergeldinge gedaen en can worden, daer door hy verbetert, oft hem yets toegebracht soude werden, gelijc hy ooc geen ding van ons te nemen van noode heeft: Ten anderen dewijle hy ons geuende rijcdommen, gesontheyt des lichaems, oft andere weldaden, tselue doet, om ons daermede tot dancsegginge (niet anders van ons begeerende) te verwecken, ende te verbinden. Hoe souden hen sulcke doch connen ontschuldigen, de welcke onverstandiger ende booser worden beuonden, als de onverstandige Dieren? daerom God wel te recht, ouer de ondancbaerheyt zijns volcx seer clagende, door den Propheet spreect: *Ic hebbe kinderen opgetogen ende verhooget, ende sy zijn van my afgeuallen. Een Osse kent synen Heere, ende den Esel de Kribbe zijns Heeren: Daer en tegen Israel en bekent het niet, ende mijn volck en verstaet*

Dancbaerheyt in voorspoet ende welstant.

Nu. 15. 18 Deu. 8. 10. Joel. 2. 26

Cicero lib. 1. off.

Esa. 1. (2.4.)

10. Son. Pra. 28. *staet het niet. O wee des sondigen volcx, &c.* Maer de vrome Godsalige kinderen Gods, hebben hen altijt anders bewesen: Daer af de Propheet Dauid. onder andere mede hem ten exempel, allen kinderen Gods gestelt. ende in synen Psalme allesins, de heerlicke weldaden Gods ouer hen wtgeroepen heeft, wetende, dat hy Gods goetheyt nemmermeer genoech conde volprijsen, daer hy segt: *Hoe sal ic den Heere vergelden* Ps. 116. 12. *alle sijne weldaden, die hy in my doet?* Dese exempelen leeren ons, wat wy te doen sculdich zijn.

De geloouige en vergeet oock niet de gene door de welcke hem goet is geschiet. ende welcke God, als syne instrument. daer toe gebruyct heeft.

Dan euenwel, als gesproken ende geleert wort van de dancbaerheyt, die een yegelic God den goedertieren Vader (vanden welcken alle goede gauen comen) schuldich is: So en sal tselue also niet verstaen worden, als ofmen ooc niet schuldich ware, den menschen voor hare weldaet ende getrouwe arbeyt aen ons danc te weten, ende te bewijsen, dat en is de meyninge niet, want de dancbaerheyt, diemen God schuldich is, en neemt de dancbaerheyt tegen de menschen niet wech, maer heyschet veel meer de selue. Ende daerom en sal niemant vergeten, oft als een ondanckbare voor by gaen de gene, van de welcke hem goet is geschiet: Onder tdexel, dat sy zijn dienaers ende werctuygen der goetheyt Gods, ende dat also hare vriendelicheyt ende goetdadicheyt, geenen danc verdient en hadde; maer sal een yegelic ter contrarien geuoelen, dat hy der sulcken schuldenaer is, sal ooc t'selue geerne bekennen, ende na zijn vermogen ende gelegenheyt dancbaerheyt bewijsen: So salt recht zijn, namelic, wanneer Godt voor al in synen gauen, als de besondere Autheur daer van (sonder den welcken ons niet goets geschieden can, noch ten goede gedijen) bekent, geeert, ende gepresen wort: Ende ten tweeden de menschen, als syne dienaers (door welcker hant ende dienst, hy syne weldaden bewesen heeft) in haren graed om Gods wil gekent, ende geeert worden, ende hen bewesen, tgene men hen om haers weldoens wil schuldich is: Siet wat Dauid diesaengaende gedaen heeft, 2. Sa. 9. 1. ende 19. 33. 1. Re. 2. 7. ende wat Paulus beueelt, 2. Thes. 5. (12. 13.) Hebreen 13. 17.

Hoe wel God alleen helpt wt den cruyce: nochtans moeten de middelen die God g eft niet veracht werden.

Dwelc ooc aen te mercken staet inden cruyce, ende benautheyt: want al ist also, dat alleen God helpen can, ende tcruys wech nemen moet sullen wy geholpen, ende ontledicht worden, so en moeten nochtans de middelen van God gegeuen, ende verordineert, niet verworpen, oft verachte ende nagelaten worden, willen wy anders God niét versoecken: want de selue God, die zijn hulpe ende bystant beloeft heeft, ende ooc eene wtkomste geuen wilt, tot salicheyt lijfs ende der zielen, die heeft oock geschicket, ende verordineert de middelen, daer toe dienende, welcke niet verachtet mogen werden, sonder God mede te verachten. Gemerckt hoe wel God (als bouen gesegt is) aen gheen middelen gebonden is, ende sonder middelen euenwel can helpen, alst hem belieft: Nochtans zijn † Ac. 27. 31. wy verbonden, die te gebruycken, als hyse gheeft. †

3. De derde vrucht, spruytende wt de kennisse der voorsienicheyt Gods, is de gewisse toeuersicht, ende hope, die wy op God hebben in al het gene

gene ons noch toe comen mach, dat hy ons daer inne bystaen ende syne goetwillicheyt (om ons goets te doen) nemmermeer afleggen will: daer van versekert ons de ouerlegginge der voorgaende weldaden ons bewesen, ende besluyten daer wt, dat de gene, die ons so dicwils geholpen ende voor ons gesorcht heeft, zijn vaderlick hert tot ons behoudende, voortaen zijn trouwe aen ons goetwillich bewijsen sal. Waer inne wy ooc versekert zijn, dat hem geene verhinderinge voor comen en sal connen, ouermits hy als de almachtige God alle creaturen in syner hant, ende macht heeft also, datse sonder synen wille haer niet roeren, noch bewegen connen. Dat is een sonderling cleynoot ende vrucht, wt goede onderwijsinge, ende verstant der voorsienige regeringe Gods, den geloouigen toecomende, daer door sy getroost zijn ende voor geen lijden ende verdriet dat hen noch toe comen soude mogen, hen te seer en ontsetten, oft verschricken: maer vast staen gefondeert op Gods genadige verlossinge, ende op de wtcomst die sy sekerlic wt den cruyce van hem verwachten: Het gaet, hoet gaet, dat het hen niet faelgeren en sal, ende datter niet en is, dat hen scheyden soude moghen van de liefde Gods, die daer is in Christo Jesu, waer toe dienen dese plaetsen der Schrifturen, Psal. 3. (5. 7.) ende 20. 8. ende 23. (1. 2.) ende 91. (1.16.) ende 118. (5.6.) Ro. 3. 3. ende 5.5. ende 8. (31. 39.) 2 Sa. 17. 14. mat. 8. (26. 27.) Gen. 22. 8. ende dergelijcke. *10. Son. Vra. 29.*

Maer eene wtnemende ghetuyghenisse van desen, isser van Job, daer wy vinden, hoe wel de Satan Job nae stelde, dat hy noch aen zijn goet, noch aen zijn lichaem niet en vermochte te roeren, ten moste hem eerst van God toegelaten zijn: Ende daer af toelatinge hebbende, en mochte niet voorder gaen, dan hem toegelaten was. Ende in Mattheo hebben wy, dat de Duyuelen ooc niet en vermochten inde Verckenen te varen, ten moste hen eerst van Christo toegelaten zijn. De Duyuelen selfs vermogen niet sonder Gods toelatinge. Job 1. 12. ende 2.6. mat. 8. 31.

Merct nv wel, nadien de Duyuelen selfs, noch aen Job, noch aen de Verckenen niet en vermochten: So vermogen de quade menschen noch weyniger, sonder God den Heere, onder wiens macht sy alsoo staen, dat hy hare boosheyt can weeren, om niet te connen beschadigen, ofte can ooc haren quaden moet stillen, ofte doen vallen, gelijc voor bewesen is. Hoe verhief hem de Coninc Sennacherib, ende roemde so hooch, van wegen der groote ouerwinningen, die hy gehat hadde, dreygende den vromen Coninc Ezechia door Rabsace, om hem te brengen tot cleynmoedicheyt, ende also meester te worden ouer hem, ende ouer de stadt Hierusalem: Maer hy wort getroostet door den propheet Esaia, met de voorsienicheyt Gods. Ende dewijle de selue Coninc Sennacherib, hem teghens God was verheffende, ende des beroemende, so was zijn oordeel ende val al voor de hant, welcken God ooc door den Propheet vercondicht, sprekende: *Ick weet uwe wooninghe wel, uwe wt, ende inne trecken, ende dat ghy tegen my woedet. Dewijle gy dan tegen my woedet, ende uwe ouermoet voor mijnen ooren opgecomen is, so wil ick u eenen ring in den Neuse leggen, ende een gebit, in uwen mont, ende wil u den wech weder* Veel weyniger de quade menschen. Gen. 33. 12. Exo. 3. 20. Pro. 21. 1. Act. 17. 25. 2 Reg. 19. 27.

10. Son. Vra 28.

weder henen voeren, daer door gy hier gecomen zijt. Ende vanden seluen spreect God op een ander plaetse: *Can haer ooc een Acxe beroemen tegen dien, die daer mede houwet? Oft een Sage pochen tegen dien diese trect? Gelijc als die roemen can, die den stock voert ende heffet, ende voert soo lichte, als ware hy geen hout.* Dit dient alles tot troost der geloouigen, die onrecht lijden, ende (so voor gesegt is) werden sy vermaent haer seluen hier mede te troosten: Dat God alle onrecht siet, ende tot syner tijt wreket, waerom sy hebben te verwachten op syne hulpe, ende een goede wtcomste, die hy geuen sal, gelijc hy hen sulcx, al nae synen goeden wille, heeft laten toecomen. Daer en tusschen is dit een exempel, dwelck wel te bedencken hebben de gene, die andere verdrucken, ende onrecht aen doen, op dat sy hen door Gods crachtige regieringe laten toomen, ende onderwijsen, om te ouerleggen, datse geen macht en hebben, om sich te beweghen, of yet wt te richten, dan soo verde God hen is verhengende, die alle menschen wel can gebruycken, so hy wil, om syne gherichten te beschicken, ende dat sy daerom, van haren onrecht afstaen, ende haer bekeeren, eer sy syne sware hant tot hare straffe op haren halse laden.

Esa. 10. 15.

Of ander Creaturen.

Maer wat voor van den Duyuel, ende vanden menschen gesegt is, dat moet ooc van den anderen Creatueren al t'saemen verstaen werden, hoe wel sy ons souden mogen verschricken ende dreygen, datse nochtans van haer selfs wegen geen cracht en hebben te beschadigen, dan wanneerse God wil gebruycken tegen ons, ende dat wederom ons genoechsame hulpe tegen hare schade, by hem te vinden is.

Tegen de sterrekijckerie. Hie. 10. 2.

Daerom ist, dat de Propheet de kinderen Gods vermaent: *Ghy en sult der Heydenen wijse niet leeren, ende en sult v niet vreesen voor de teeckenen des Hemels, als hen de Heydenen vreesen.* Met welcke woorden de Propheet niet allerleye vreese slechtelick verwerpt: maer verbiedet alleenlic, dat der godsalige vreese, niet en behoort van God (dien sy moeten voor oogen hebben) tot de sterren, Cometen, of gehaeyrde sterren, ende andere teeckenen des Hemels, na der Heydenen wijse gewent te werden. Want oock sulcke *Fatum*, nootsbedwang, als de Heydenen ende Sterrekijckers in den loop der Sterren stelden, segt *Augustinus* wel te recht, *Fatuum*, dat is, sot geweest te zijn: Want het strijt tegen de waerheyt der Schriftuere, ende tegen het geuoelen van alle recht-wijse, ende is wederlegt ende verworpen van alle geleerde, ende Godsalige mannen: Daerom de Christ-geloouige voor sulcx niet vreesen, noch daer op vertrouwen sullen.

Angu. lib. de ciuit. Dei. Picus mirand. comes lib. 12. contra astrologos.

Besluyt.

Sulcke ontnemen dan God zijne eere, ende beroouen haer seluen van een seer profijtelicke, ende troostelicke Leere, welcke de voorsichticheydt Gods in twijfel trecken, of die de selue so nauw, ende soo cort bepalen, als of God euen wel alle dingen haren vryen gang, na de gewoonlic wijse, al toe liet, sonder zijne crachtige regeringe daer in te bewijsen. Dwelc indient so ware, namelic dat de menschen der beweginge des Hemels, der Locht, der Aerde, ende der Wateren mitsgaders allen anderen Creaturen

turen tot haren moetwille onderworpen waren, soo en weet ick niet, wat daer elendiger soude mogen zijn, als de mensche: Maer ter contrarien, wanneer wy aen mercken tgene voren van Gods regeringe ende voorsienicheyt geleert, ende bewesen is, ende ons de selue Leer toepassen, om de schoone vruchten (nv verclaert) tot onsen troost ende onderwijsinghe te ghenieten, wat mach daer dan geluckiger zijn, als een Godtsalige mensche, die also van de voorsienicheyt Gods is onderwesen? Daer af is nv hier tot verclaringhe des Catechisme genoech gesproken. *11 Son. Vra. 29.*

---

11. SONDACH.

Vrage. 29. 30.

Van God den Sone.

Inhout: *Hier begint de verclaringe des tweeden deels des Christelicken geloofs, van God den Sone, ende van onse verlossinghe. Ende*
1. *wert voor eerst verclaert, waeromme de selue, Iesus genaemt wer-*
2. *den: Daer na werden wederlegt die, welcke den Sone Gods, wel den name laten Iesu, dat is, hem met den monde bekennen eenen Salichmaker: maer tselue met der daet verloochenen, dewijle sy de cracht synes verdiensts (so veel aen hen is) wech nemen, ende niet gelden laten.*

---

29. Vrage.

Waerom werdt de Sone Godts Jesus, dat is de Salichmaker genaemt?

Antwoorde.

Om dat hy ons salich maect, ende van allen sonden verlost: daer beneuen, dat by niemant anders, eenige salicheyt te soecken, ofte te vinden is.

Verclaringe.

HIER comen wy int tweede deel des Christelicken geloofs, daer gehandelt wert van God den Sone, ende van onse verlossinge. Om nv beter te verstaen, waerom wy bekennen in Jesum Christum te gelooven, is seer profijtelik, wat van hem bekent wert, elck besondere na den anderen te ouerwegen. Ende so comt hier te verclaren de naem Jesus: daer af in dese antwoort, eerstelic wert oorsaeck voortgebracht, waerom hy also genaemt is worden, te weten, om dat hy ons salich maect, Afdeelinge.

11. Son. Vra 29. maect, ende van allen onsen sonden verlost: ten anderen, dat by niemanden anders eenige salicheyt te soecken of te vinden is.

Christus is Iesus, dat is Salichmaker genoemt. door beuel des Engels, die de oorsaeck des naems verclaert heeft.

1. De name Jesus is wt der Hebreeuscher spraken hergecomen, ende beduyt inde onse, euen so veel, als behouder oft Salichmaker: welcke Christo niet by auonture oft lichtueerdelic, ende ombedacht, noch naer menschen goetduncken en is gegeuen: Maer is door den Engel, na den beuel des Alderhoochsten, wt den Hemel voortgebracht, ende der heyligermaget Maria eerst, ende daer na Joseph beuolen, dat sy den Sone (welcken Maria baren soude) also souden noemen: Daer by voegende de oorsake waeromme, te weten om dieswille *hy zijn volc behouden soude ofte salich maken van hare sonden.* Gelijc hier van beyde Euangelisten, Mat. Cap. 1. 21. Luc. Capit. 1. 31. ende 2. 21. getuygen.

Onderscheyt tusschen Iesum Christum ende andere in den ouden Testament ooc met den naem genoemt. Esra. 2. 2. Zach. 3. 1. Agge. 1. 1.

Ende daerom hoewel in den ouden Testamente ooc eenige den naem Jesu gehadt hebben, als Josua, de navolger Moysis, ende de hooghe Priester Jesus, daer af de Propheten Zacharia ende Aggeus vermaen doen: nochtans is tusschen desen onsen Jesum, ende andere, een merckelicke onderscheyt. Want al ist dat haren name, met haren ampte, goede ouer een cominge heeft gehadt, mits de tijtlicke verlossingen doen geschiet: Namelic Josua de sone Nun, heeft den volcke Israels voorghegaen, heeft tselue behoet, ende int lant Canaan ingeleyt: Ende Jesus de Sone Jozadak, heeft het Jootsche volck weder ghebracht wt de Babilonische geuanckenisse: Nochtans so en zijn sy maer voorbeelden geweest van onsen Jesu, ende en zijn met hem gantsch niet, noch de Persoon, noch zijn Ampt aengaende, te vergelijcken, en hebben sy ooc dien name niet op sulcker wijse, dat is door wtgedruckt beuel Godts, noch oock om dier oorsaecken wille ontfanghen. Eyndelick van de weldaet die den volcke voor hen is gheschiedt, en zijn sy maer dienaers gheweest.

Iesus verlost zijn volck van hare sonden. Mat. 1. 21. Lieb. 7. 27.

Dat beuel Gods is mitsdien wel aen te mercken, ende de oorsake des naems: Te weten, om dat hy zijn volc behout ende verlost van haren sonden: welcke weldaet onwtsprekelic te bouen gaet, alle tgene dat den menschen van yemanden (wie hy sy) eenichsins te goede tot hulpe, troost, ende verquickinge soude mogen geschieden. Om dit beter te begrijpen, laet ons wat ouerleggen in wat arme gestalt hy ons geuonden, wat hy voor ons ghedaen heeft, en wat hy ons dagelicx doende is. Hoe groot was het getal onser sonden, ende hoe grouwelick was God ouer de selue

I. Esa. 53. 6. ende 59. 1.

vertoornt? Vanden welcken wy door de sonde ende volgens ooc van den leuen, veruremt ende afghescheyden waren, met hem gheen deel hebbende: Maer de Sone Gods Jesus, heeft hem voor ons te borge gestelt, ende is geworden de versoender tusschen God ende ons, ons voor eerst van de

II. 1 Pe. 2. 24. Ro. 3. 1.

schult daer wy mede belast waren, verlossende ende ontlastende. Maer die verlossinge is also toegegaen, dat hy de straffe der sonde, die wy verdient hadden, op hem genomen, gedragen ende betaelt heeft, aen zijn ziele ende lichaem, sulx dat hy ons gantsch van de straffe met zijn genoechdoeninghe beurijt heeft, ende *dat nv geen verdoemenisse is den genen die in Christo Iesu zijn*, dat is den genen die warachtich in hem

geloouen.

geloouen. De selue brengt ooc door zijnen H. Geest te wege, ende werct in ons, al ist dat de sonde ons noch aencleeft, ende aenvechtet so lange wy in desen vleesche leuen: dat nochtans de selue ouer ons geen heerschappie heeft, noch ons onder haer bedwang en can houden: Maer dat wy door genoelen der cracht des doots eude opstandinghe Christi, ghewapent ende ghesterct zijn, om der sonde wederstandt te doen, ende der gerechticheyt te leuen: Tot dat wy eyntelic van alle de ouerblijfselen, der sonden door den seluen Geest volcomelick ghereynicht, ende verlost, int ander leuen tot eeuwige salicheyt sullen verschijnen. *11. Son. Vra. 29.* III. Ro. 6. 12. 1 Cor. 15. (54. 57)

2. Na dien dan de Sone Gods Jesus, een sodanige ende onwtnemende Salichmaker is, so werdt wel te recht, ende onwedersprekelick besloten: Dat by niemanden anders eenighe salicheyt te soecken, noch oock by yemanden te vinden en is. Het welcke met twee redenen beuesticht can werden: Deene is de raet ende ordinantie Gods, die ons door niemanden anders wil salich maken: De andere, die is, om dieswille niemandt anders dese salicheyt te wege ghebracht heeft, of connen brengen, daer af wat gesproken was, bouen inde 14. ofte 15. Vrage. Ende daerom moet de salicheydt alleen in hem ghesocht werden. Hier af spreeckt Petrus: *Daer en is in geenen anderen salicheyt: Want daer en is oock geenen anderen naem onder den Hemel den menschen gegeuen, waer in wy moeten salich werden.* Item: *Desen geuen alle de Propheten ghetuyghenisse, dat, so wie in hem gheloouen sal*, &c. De Leeraer *Bernardus* segt in een van zijnen Sermoenen: dat de name Jesu, niet alleen een licht is, maer ooc spijse, sonder den welcken alle spijse der zielen, dor ende gantsch drooge is: dat hy het Sout is, sonder wiens confijtinge of sultinge alles onsmakelick is, wat voor ghestelt mach werden: Opt cortste, dat hy is Honich in den mont, een liefelick ghesang inden ooren, een vreucht int herte, ende mede een medicijne So dat het geen geur, smaec, noch gracie en heeft, watter ghedisputeert ende by gebracht wert, daer den name Jesu niet ghehoort en wert. Ende *Augustinus* spreect ouer de woorden Petri Act. 4. 12. bouen verhaelt: desen naem (Jesus) is crachtich, om salich te maken, van der tijt aen, dat het menschelicke Geslachte in verderuen gecomen is. By niemant anders (als by Iesu) is eenige salicheyt te soecken oft te vinden. Act. 4. 12. ende 10. 43. *In Cant. Ierem. 1.* *Epist. 157*

Na dien de Enghel door Gods beuel, desen name Jesu, zijnen Sone heeft gegeuen, van weghen alleenlick des amptes, dwelc hy hem opgheleyt hadde, namelick, zijn volck salich te maeken van hare sonden, welcke ampt niemanden anders op gheleyt en is, noch yemanden toe en compt, noch oock by yemant anders wtghericht en can werden, dan alleen by desen Jesu: Soo ist niet alleen een groote vermetene hoogeerdicheyt, ende stouticheyt, maer mede een schadelicke nieuwicheydt, dat tot onsen tijden opghestaen is een Secte van menschen, welcke desen goddelicken naem voor hen hebben gebruyct, ende hen daer na derren noemen: *Iesuiten:* verwerpende of nalatende den tijtel ende naem der Christenen, als of de selue hen niet edel ende goet ghenoech ware, daer nochtans de selue den gheloouigen inde eerste Kercke is gegeuen, die hen daer mede oock wel lieten benoeghen, Act. 11. 26. Want hoe wel de Schriftuere meldinge wederleggingе valscher leer. Iesuiten.

11. Son. Vra. 29. meldinge doet van meer Salichmakers, als daer by den Phropheet Abdia beloeft wert, v. 21, Datter sullen Heylanden, ofte Salichmakers op comen, op den Berch Sion: om te richten het geberchte Esau, dat is alle Godloosen, namelick, door de Predicatie des Euangelij: Gelijck oock de Apostel spreect tot Timotheum, 1. Tim. 4. 16. *Hebi acht op v seluen, ende op de Leere: Blijft hier in volstandich: Indien ghy sulcx doet, ghy sult v seluen behoeden*, ofte salich maken, *ende die v hooren:* so en gaet nochtans sulcx den Iesuiten niet aen, noch en comt oock niemanden toe, dan den genen, die hen als warachtige ende trouwe dienaers Gods bewijsen, in de suyuere vercondinge, ende leeringe zijns Godlicken Woorts. Daer beneuen en compt het den trouwe Dienaren noch niet slechtelick, noch van haer selfs weghen toe: Maer alleen ten aensien datse zijn instrumenten oft werctuyghen, door de welcke Godt zijne weldaden aen zijne kercke aenbiende, ende voordragende is. Waerom Paulus t'selue van hem seluen, ende van allen knechten, ende Dienaren Godts, opentlick bekent ende wt dingt, seggende 1. Cor. 3. 7. ende 4. 1. *Soo en is dan, noch die plant, noch die nat maeckt yet: Maer Godt die den wasdom geeft.* Ende daer na: *So achte ons een yegelick mensche, als voor Dienaers Christi, ende wtdeelders der verborghentheden Gods.* Ende noch op een ander plaetse 2. Cor. 5. 20. *So zijn wy dan bootschappers wt Christi name, &c.* Maer de Sone Gods Jesus, behoedt ons, ende maect ons salich door hem seluen, ende zijn eygen cracht ende werckinge. Daerom ist een onverdrachlicke vermetentheyt, ende een ongehoorde nieuwicheydt, dat die arme verdoolde menschen hen seluen, van Jesu den Salichmaker, benoemen Jesuiten: tselue en conde hier ooc niet ongestraft voor by gegaen werden.

Tegen de genoechdoeninge der menschen voor de sonde by de Papisten versiert.

Dewijle oock (als euen hier voor int eerste deel deser antwoort is verhaelt) de Sone Gods wert genoemt Jesus, niet alleen daerom, dat hy ons van onse schult ontlast, ende verlost heeft, maer oock om dieswille hy de straffe, die onse sonden verdient hadden, selue heeft gedragen, ende daer af gantschelic heeft verlost: so wert met dese Leer van de oorsake des naems Jesu, te niet gedaen, ende verworpen de schadelicke dwalinghe der *Romanisten*, die voor geuen ende seggen: Dat onse genoechdoeninge voor de sonden mede van noode sy, ende daer toe comen moeten, om volcomelick daer af verlost te zijn. Want tselue is een onbeschaemde, ende moetwillige tegensprekinge des getuygenisse des Enghels, die opentlick verclaert, dat *Iesus zijn volc behout van hare sonden*: Het is ooc een verloocheninge, ende omkeeringe der cracht des verdiensts Jesu Christi.

Cat. Ro. p. 229. Conc. Tri. sess. 14 6. 8. ca. 11. 15.

Tegen het misbruyc des naems Iesu.

Ten derden moeten hier tot afstant harer superstitie ende by geloofs onderwesen werden, de gene die meynen, dat inde syllaben, of letteren des naems Jesu, een heymelicke cracht verborgen sy, ende niet mercken op de cracht der Persoon onses Salichmakers, vanden welcken alleen de benedijdinge, gerechticheyt, leuen, ende alle Heyl vloeyet, ende voortcomt, aen allen ende yegelicken, die aen hem geloouen. Want wat ist anders, dan een by-geloone, Datmen het Hooft ontdecket, oft tselue neyget, ende de

de knien buyget ter eeren des naems Jesu, alsmen dien hoort noemen, sonder eenige voorder aendacht op den genen, die den name toecomt. Datse eenighe heymelicke cracht den geluyt des naems oft den syllaben ende letteren desselven toeschrijuen, is daer wt blijckelick, datse sulcke eerbiedinghe niet en doen, wanneer zy Christum hooren noemen, welcke Naem nochtans den seluen toecomt, die Jesus heet: Datse sulcke eerbiedinge ook niet en doen, wanneer sy Godt den Vader, den Sone, ende den H. Geest hooren noemen. De naem Jesu, als oock de name Godts moet altijdt met eerbiedinge gesproken, ghehoort, ende altijt geheylicht werden: maer sulcke by gelooue, dwelck den syllaben, letteren, oft geluyt eenighe sonderlinge, oft verborgene cracht toeschrijft, moet gheweert ende afgheleyt werden. Daerom mede te bestraffen zijn, die wt sulcken bygeloove den name Jesus, met byvoeginge van Maria, Anna, aen de Wanden, ende byna op alle dinghen eertijts geschreuen, gesteken, ende geschildert hebben: Dewelcke oock sprekende den naeme Jesus, ende een cruys, ofte meer voor haer slaende, ofte op haer aengesicht met den vynger teeckenende, hebben gemeent (soo hen wijs ghemaect werde) den Duyuel, ende boose Gheesten also van hen te weeren, ende te drijuen. Maer wat een spottelick ding? Meyntmen dat de Duyuel met sulcx te vervaren, of te verspreken is? Ey neen, sulcx is alleen kinderspel, ende gedicht van ongheloouigen menschen, die van God ende van zijn Woort, geen goet bericht gehadt en hebben. Maer om den Duyuel te verdrijuen, ende te verjagen, om hem wederstant te doen, hebben wy Godts H. Woordt, het sweert des Gheestes, daer mede sullen wy vechten, ende slaen: Wy moeten God bidden, ende aen roepen met vasten gelooue, op ende door desen Iesum, ende gebruycken de voordere geestelicke wapenen, welcke ons de Apostelen aenwijsen, ende ter hant stellen: so sal de Duyuel van ons wijcken, ende gheen macht ouer ons hebben.

11. Son. Vra. 29.

Mat. 4. Ep. 6.(12.18.) Jac. 4. 7. 1 Pet. 5, 8.

30. Vrage.

Gheloouen dan die ooc aen den eenigen Salichmaker Iesum, die hare salicheyt, ende welvaert, by den Heyligen, by hen seluen, of ergens elders soecken?

Antwoorde.

Neense: maer sy verloochenen met der daet, den eenigen Salichmaker Iesum, oftse hen schoon zijns met den monde roemen: want van tween een: Of Iesus en moet geen volcomen Salichmaeker zijn: Oft die desen Salichmaker met waren gelooue aen nemen, moeten alles in hem hebben dat tot hare salicheyt van nooden is.

Verclaringe.

MET dese antwoort wert de voorgaende Leer voorder beuesticht, ende bewesen: Dat allet t'ghene dwelck de menschen bedacht hebben, om

11. Sos. Vra. 30.

om hare salicheydt elwaert te vinden, gantsch strijdet met de Leer, vanden eenigen Salichmaker: ende so wert hier voor eerst gheleert: Dewijl daer maer een eenich Salichmaker en is, datse daerom den eenighen Salichmaker met der daet loochenen, welcke haer salicheyt ergens anders dan in hem soecken: Ten anderen, wert staende gehouden: Indien Jesus een volcomen Salichmaker bekent wert, gelijc hy is, dat niets ontbreken en can tot haerder salicheyt, den genen, die hem met waren gelooue aen nemen.

Afdeelinghe.

Sy verloochenen Iesum, die haer salicheyt by den Heyligen, derselver reliquen, oft beelden soecken.

1. Daer zijn veel menschen die metten monde wel roemen, ende bekennen, dat Jesus de Sone Gods, de Salichmaker is. Maer alsmen gaet ondersoecken, waer in sy hare salicheyt neuen hem, ofte ooc buyten hem al stellen ende soecken, so beuintmen met der daet, dat sy den eenigen Salichmaker verloochenen. Want ware Jesus Christus in haren herten hare eenige salichmaker, gelijc de mont spreect, waerom souden die superstitieuse, by-geloouige, of waengeloouige menschen elders hare salicheyt soecken ende anderen leeren soecken, na hare domme ghedichtsel ende goetduncken? Ic meyne die, welcke Mariam de moeder Jesu, Petrum zijnen Apostel, ende andere afgestoruen Heyligen (diese noemen Sancten, ende Sanctinnen) inder noot soecken, bidden, ende aenroepen, euen als hare Salichmakers ende versoenders voor hare sonden: inden crancheden tot hen de toevlucht nemen, hen vereeren als haer besondere patroonen ende patronerssen: hare reliquien, of ouerblijfselen van haren gebeenten, cleederen, of andere snuystermerct (so hen wijs gemaect wert) gaen besoecken, cussen, daer voor bidden ende nederuallen, als sy bedeuaert gaen: Ja ooc der seluer geschilderde, gegoten of gesneden Beelden vereeren, daer voor neder knielen, ende keerskens ontsteken, etc.

Oft by haer selfs oft ander luyden wercken en verdiensten.

Item, als daer zijn, die met haer eygene wercken, ende verdiensten meynen Gods genade, vergeuinge der sonden, gherechticheyt, ende dat eeuwighe leuen te verweruen: daer toe het Pausdom noch veel insettingen ende oeffeninghen heeft versiert (buyten ende teghen Godts heylighe Woort) de welcke den menschen, als goede ende verdienende wercken, aengepresen zijn: Jae soo verdienstelick, datse niet alleen den genen, diese doen, maer ooc anderen ter salicheydt ende verlossinge van sonden proffijtelic connen zijn, ende als ouerschietende wercken, mede gedeelt werden. Op dese pronssel-merckt, oft kinder ende suffender Luyden gedicht ende versierde wercken, is met grooter Godloosheydt ende onsinnicheydt, de gantsche crame des Pausdoms gebouwet, ende daer in hebben sy (om haer eygen gewins wille) de menschen hare salicheyt ende welvaert leeren soecken, ende alsoo van Christo den eenigen Salichmaker af ghewesen, ende den seluen daer mede leeren verloochenen.

Oft ergens elders.

Also versaken, oock met der daet den eenigen Salichmaker, (ofse hem schoon met den monde bekennen) die daer meynen (sose seggen) een goet gheuoelen te hebben: Dat een yeghelick mensche in zijne superstitie, by ofte waengelooue sal behouden ende salich werden, t'sy een Turcke, een Jode, een Heyden, ofte andere, wanneerse alleen eenvoudelick, ende met

niet een goede intencie oft meyninge (so zijt noemen) hare salicheyt soecken, ende begeeren te vinden. Ghelijck nv, naer de openbaringhe des lichts des H. Euangelij, de Satan sulx (door zijne verleyders) soeckt wijs te maken den genen, die het Pausdom wel eenichsins verwerpen ende verlaten, maer de waerheydt des Euangelij niet oprechtelick aengenomen hebben, noch opentlick willen noch derren bekennen: dan in plaetse van dien, hen seluen een eygen fantasie ende goetduncken (in geloouens sake) voornemen ende in beelden, oft van anderen gedroomt zijnde, aennemen, ende met onverstant hartneckelick behouden, ende volgen willen. *11. Son. Vra. 30.*

Alle welcke dwalinghen, ende ghedichte voornemen der menschen wt Gods heylige Woort wel breeder wederleght sonde connen werden: Maer de Catechisme bewijst hier alleen wt den name Jesu, dat sulx alles niet en can plaetse hebben, ten ware yemant wilde verloochenen met der daet, dat Christus niet en is de eenige Salichmaker. Want na dien in geenen anderen salicheyt en is, als voor bewesen: So blijft Christus de eenige salichmaker, ende en heeft geenen medehulper oft medewercker, die met hem het werck der salicheyt soude verrichten: Gelijck hy selfs by den Propheet betuyget: *Ick trede de Wijnperse alleen, ende daer en is niemandt vanden Volcke met my.* Ende daerom volcht onwedersprekelic: dat de ghene, die Christo eenen toevoeghen, oft onder hem setten, die onse salicheyt soude mede te wege brenghen, dat die den eenigen Salichmaker Jesum Christum met der daet verloochenen: Onaenghesien wat sy van hem met den monde bekennen. Want het en can niet t'samen bestaen, dat Christus Jesus de eenige Salichmaker is, ende datmen nochtans elders de salicheyt wil soecken: So weynich als het bestaen can, een God te bekennen, ende anderen te willen aenhangen. So haest als tot den warachtigen, ende eenigen God, een ander toegeuoecht, ende op meer Goden het vertrouwen gestelt wort, wie en verstaet niet, dat daer mede de bekentenisse vanden eenigen God ghebroken, ende met der daet bespottet, ende geloochent wort? Want syne eere ende dienst heyscht, dat hy alleen (ende niemant anders neuen hem) de eenige Godt geeert ende gedient werde. Ende daerom claecht hy ouer de Joden, ende bestraftse van hare schrickelicke, ende opentlicke afuallicheyt, daer hy seyt: *Mijn Volck doet een dobbele sonde: My den leuendigen Borne* (oft de fonteyne des leuens) *verlaten sy: Ende maken hen hier, ende daer, wtgehouwen Bornen* (ofte Waterbacken) *die doch vol holen zyn, ende en geuen geen water.* Also segt Paulus, dat Christus verdeelt wort, wanneer de menschen het alderminste van hem, tot de menschen slaeu, ende hen keeren, 1 Cor. 1. 13. Ende op een ander plaetse segt hy: *Ghy die door de Wet wilt gerechtueerdicht worden, Christus is u ydel geworden, ghy zijt vander genade geuallen.* Hoe soudet dan connen bestaen, ende sonder de hoochste versmadinghe, ende verloocheninge Christi connen gesegt worden, dwelck de *Papisten* nochtans derren voorgeuen: Dat de Heyligen het eewige leuen warachtelick verdient hebben: daer d'Apostel Petrus (diens navolgers sy onwarachtelic voorgheuen te zijn) so opentlick getuycht,

Christum den eenigen Salichmaker te bekennen ende de salicheyt elders te soecken, en can t'samen niet bestaen.

Act. 4. 12. Esa. 63. 3.

Hier. 2. 13.

Gal. 5. 4.

Conc. Tri. sess. 6. ca. 16.

11. Son. Vra. 30. getuycht, hemseluen al mede in rekenende: *Datter geenen anderen naem onder den Hemel den menschen gegeuen is, waer inne* (seydt hy ende
Act. 4. 12. merckt wel) *wy moeten salich werden.*

Christus de eenige Salichmaker is den geloouigen geoorlooft. 2. Ten anderen stelt de Catechisme, een tweehoornich argument, daermen niet voor by en mach, men moet in d'een, oft in d'ander vallen, om de armsinnighe luyden te onderwijsen: Al waren der meer Salichmakers te vinden, behaluen den eenighen Jesus (des neen) dat nochtans die, welcke Jesum, den volcomen Salichmaker, hebben met waren gelooue aengenomen, gheenen anderen Salichmaker behoeuen, dan desen eenen alleen, daer sy alles in hebben, wat hen van nooden is.

Wat het sy volcomen te zijn. Want wat, volcomen te zijn beteeckent, is wel bekent, namelic, tgene zijn volle leden heeft, aen allen canten volmaect is, daer niet aen en ontbreect, ende daer niet toegeset en can worden tot verbeteringe, dat is volcomen.

De Papisten oft andere connen noch derren niet daer tegen seggen, dat Christus een volcomen Salichmaker is, dwelck hier met schrifture wort bewesen: Wat oft waer toe behoeft men dan andere? Nv argumenteert de Catechisme also: Een van tween is warachtich: of Christus en is geen volcomen salichmaker, ende en can daerom alleen de salicheyt niet geuen: Of hy is een volcomen Salichmaker, dwelc indient bekent wort, gelijct warachtig is, so moet het gewisselic volgen, dat de ghene, die hem met waren gelooue aengenomen hebben, in hem alles hebben, ende besitten, wat sy tot hare salicheyt van noode hebben. Ende wat souden sy doch dan met andere salichmakers (ofter schoon eenige te vinden waren, als het niet en zijn) maken? Maer die van de Roomsche Kercke, souden hen selfs wel schamen te seggen, dat Christus geen volcomen Salichmaker en sy: want het selue terstont hier na (in de voorder verclaringe van Christo) met opene schrifturen betuycht sal worden. So staet dan het leste deel des arguments ende moet Christus alleen blijuen de volcomene Salichmaker, die den synen, niet een deel, maer geheele volcomene salicheyt sekerlick geuende is. Tot sterckinge van desen sullen ons dienen de woorden des Propheten,
Esa. 63 (1.2) seggende: *Wie is die, die van Edom comt met rootachtigen Cleederen van Basra: Die so verciert is in synen Cleederen, ende daer henen treedt in syner grooter cracht? Ic bent, die gerechticheyt leeret, ende een Meester ben te helpen,* ende wat daer na volcht, int 3. vers: *Ic trede de Wijnpersse alleen, ende daer en is niemant vanden Volcken met my.* Hier Propheteert Esaias van Christo, dien hy te vooren Cap. 9. vers 5. hadde genoemt: *Wonderlic, Raedt, Cracht, Helt, eewigen Vader, ende Vredevorst.*
Luc. 2. 30. De heylige Simeon noemt hem ooc in synen lofsang: *De salicheydt Gods:* Om dat in hem verborgen is, alles wat tot een salich ende
Col. 1. 19. goet leuen van nooden is. Ende d'Apostel Paulus spreect: *Want het heeft den Vader behaecht, dat in hem alle volheyt woonen soude: Ende door dien al te versoenen tot hemseluen, tot vrede gebracht hebbende door het bloed zijns cruyces, beyde dat op der aerden, ende inden Hemel is.* Daer stelt de Apostel Christum als den eenigen ende volcomen salichmaker, de welcke daer om op een ander plaetse genoemt wort: *De Leytsman ende volmaker des geloofs.* Ende hoe en soude hy niet een

volcomen

volcomen Salichmaker zijn? Nadien hy (so de selue Paulus getuycht) *hemseluen voor syne Gemeente heeft gegeuen, om dat hyse heyligen soude, die hy heeft ghereynicht met den Waterbade in het Woort? Om dat hyse voor hemseluen setten soude een Gemeente, die eerlick ware, ende noch vlecke noch rimpel en hadde, oft yet desgelijcke: Maer dat sy soude heylich ende onstraffelic wesen.* Die met desen Salichmaker hem niet en wilde genoegen, maer noch by den Heyligen, by hemseluen, oft elders syne salicheyt soecken, die ware certeynlic seer verdoolt, ende en soude van Kerc-roof niet connen ontschuldicht werden, als Christo ontnemende, tgène hem eygentlic ende alleen toecomt. Maer wat can claerder gesproken worden, als daer de selue wederom seyt: *Dat in hem woont de geheele volheyt der Godheyt lichamelic: Ende gy zijt in hem volmaect?* Daerom Johannes ooc getuycht: *Dat wy van syne volheyt alle hebben ontfangen, ende genade voor genade.* Nadien wy dan in hem volmaeckt zijn, ende van hem alle ontfangen, so is hy ontwijfelick de volcomen Salichmaker: ende volcomen zijnde, so en heeft hy niet alleen een deel der salicheyt, maer de selue geheel ende vol toegebracht, also datter niet aen en ontbreect: Waerom wy ons in ende met hem alleen moeten genoegen, ende met recht (in hem alleen geloouende) ons geheel gerust houden, ende niet voorder om sien, noch yet buyten hem soecken, na dien wij alles in hem hebben.

11. Son. Vra. 30.

Eph. 5. (25. 27.)

Col. 2. 9.

Joa. 1. 16.

So is nv claerlic bewesen waeromme wy bekennen, te geloouen in Jesum den Sone Gods: Namelic, om dies wille hy is de eenige ende volcomene Salichmaker, ende dat wy mitsdien onse vertrouwen op hem stellen, versekert dat hij verricht heeft volcomelick, wat ons daer toe van noode is: Daer en tegen dat wy als een valsche Leere (die tegen het fondament des gheloofs strijdet, verwerpen) dat yemant ander salichmakers soude willen opwerpen oft eenen anderen wech tot der salicheyt aenwijsen, als dien, welcke ons inden eenige Jesu voorgestelt is.

Besluyt.

---

12. SONDACH.

Vrage 31.

Inhout: *Van den name Christus, de welcke aenwijset syne Prophetische, Priesterlicke, ende Coninclicke Ampten.*

---

31. Vraghe.

Waeromme is hy Christus, dat is een gesalfde genaemt?

Antwoorde.

Om dat hy van God den Vader verordineert is, ende met den H. Geest ghesaluet, tot onsen hoochsten Propheet, ende Leeraer 1.

12. Son. Vra. 31. Leeraer, die ons den verborgenen raet, ende wille Gods van onser verlossinge, volcomelic geopenbaert heeft: Ende tot onsen eenigen hoogen Priester, die ons met de eenighe offerhande zijns Lichaems verlost heeft, ende ons met zijnder voorbiddinghe, stedes voortredet by den Vader: ende tot onsen eewigen Coninc, die ons met zijn woort, ende synen geest regeert ende ons by der verworuene verlossinge beschut, ende behout.

Verclaringe.

VAN den name Jesu geleert hebbende, so moet de andere naem Christus ooc voorgenomen worden: want de selue, niet sonder oorsaec den Soon Gods ghegeuen is, ende ons sonderlinghe onderwijsinge van synen ampten te ghemoede brenghet. Voor eersten dan wort hier ondersocht de oorsaec deses naems Christi: Ende ten anderen onderscheydentlic van den Ampten, die door den naem Christi te verstaen zijn, gesproken.

Afdeelinghe.

Iesus wort in de schrift Christus, dat is gesalfde genoemt.

1. Christus wt der griecxschen spraken genomen, is in de onse so veel te seggen, als gesalfde, dwelc de Hebreeuschen wtspreken met den name Messias. Ende dat dien name Jesu den Sone Gods toe comt, ende in de Schrifture gegeuen wort, dat en behoeft niet veel bewijsinghe. Want de plaetse in de tweeden Psal. (vers 1 2.) ghenoech bekent is,

Act. 4. 27. namelic: *Waerom woeden de Heydenen, ende spreken de lieden so vergeefs? De Coningen inden lande richten hen op, ende de Heeren ractslagen met malcanderen, teghen den Heere, ende synen gesalfde.* Gelijc ooc in Daniel Cap. 9. 26: *Ende na de twee ende tsestich Weken, sal Christus uytgeroeyt worden.* Ende dergelijcke plaetsen meer in den ouden Testamente, ooc inden nieuwen, welcke onnoodich zijn te verhalen, genoech ist, hier eenige aengheteeckent, als Mat. 1. 16. Luc. 2. 10. Mat. 16. 16. Act. 2. 36, etc.

Propheten, Priesteren ende Coningen wierden, inden Ouden Testamente met olie gesalft door Gods beuel.

I.

Maer waerom hem dien naem gegeuen wort, staet te ondersoecken, ende sal lichtelic verstaen worden, als wy eerst waernemen, welcke Persoonen in den ouden Testamente door Gods beuel zijn gesalft worden, ende wat de wterlicke Ceremonie der olie ende der saluinge was beteeckenende. Inden ouden Testamente vinden wy dryderley Persoonen, welcke (door beuel ende ordonnantie Gods) zijn gesalft worden, te weten Propheten, Priesteren ende Coningen. Also is *Eliseus* de Propheet gesalft van den Prophete Helia, 3. Reg. 19. 16; *Aaron* de hooge Priester, ende *syne sonen* wierden gesalft van Mose, Exo. 29. 7 (ende 21); *Saul*, ende *Dauid* Coningen zijn van Samuel, ende de Coninck *Salomon* van Sadoc den Priester, ende van Nathan den Prophete ghesalft worden. 1 Sa. 10. 1, ende 16. 12, 3. Reg. 1. (34 ende 39).

wat door de saluinge ende olie te verstaen was.

Ende de wterlicke Ceremonie der saluinge was niet te vergeefs: Want daer mede werde hare beroepinge besegelt, ende beuesticht, namelic dat Godt de Heere door de selue zijn volc leeren, ende so in Kerclicke als in

in Politische saken regeren wilde. Ende de wterlicke olie hadde de beduydinge, op de gauen des geestes, daerse God de Heere mede vercierde, ende sterckte in haren dienst. Want gelijc de olie sterct de Leden, de selue rasch ende wacker maeckt, ende wanneerse verruckt, oft geslagen zijn, weder heelt ende te recht brengt: Also ende veel meer maect ons de H. Geest veerdich, lustich, ende cloeck, om willichlic, ende volherdich te verrichten, tgene dat ons in onsen beroep toe comt te doen. Ende daerom zijn sy genoemt des Heeren gesalfde, als inden psal. 105. 15 spreect God: *Tastet mijne ghesalfde niet aen, ende en doet mijnen Propheten geen leet:* Ende Dauid noemt den Coninc Saul den *gesalfden des Heeren*, niet willende hem eenich leet aen doen, om dier oorsaken willen hoe wel hyt hadde connen doen, ende Saul hem ter doot was veruolgende, 1 Sa. 24. 7. *12. Son. Vra. 31.* II.

Wt het voorverhaelde is seker, dat de H. Schriftuere haer opsicht heeft op de saluinge des ouden Testaments, alse Jesum oock Christum noemt, te weten van wegen, dat Christo, als der waerheyt (daer op de schaduwen, ende voorbeelden geduyt hebben) de drye ampten eenes Propheten, hoogen-Priesters, ende Coninex voornemelic toe comen: waer toe hy ooc van den Vader (wiens ordeninge niemant, sonder Kerckroof te begaen, wederstaen mach) van eewicheyt verordineert is. Tot welcken eynde hy in syner menschelicker nature met den H. Geest is gesaluet, ende met allen gauen des seluen oueruloedich vervult, op dat wy mede van syner volheyt alle souden ontfangen, Joa. 1. 16. Ende wort also in den Catechisme met goeden insichte, beyde, de ordonnantie des Vaders, ende de saluinghe des Geestes, voortgebracht, als wesende oorsaec des naems Christi. Iesus is van Godt verordineert, ende met den H. Geest gesalbet, tot onsen Prophect, Priester, ende Conine ende daer om Christus genoemt.

2. So volcht nv de ouerlegginge der voorgeroerden Ampten Christi. Ten eersten is hem van God opgelegt, dat hy soude zijn de hoochste Propheet, ende Leeraer syner Kercken: Welckes wtnementheydt, daer inne bestaet, dat hy ons den heymelicken raet, ende allen wille Gods, van onser verlossinge, heeft geopenbaert. Het Prophetische Ampt Christi. I.

Door den heymelicken raet Gods wort verstaen, tghene hy van eeuwicheyt besloten hebbende, heymelic gebleuen was, ende dwelc hy door Christum synen Soon claerder heeft willen gheopenbaert worden, dan t'selue door de Propheten te voren beduydet ende voorgesegt was: Gelijc daer is, de geheymenisse van de menschwerdinge des Soons Godts, dat de selue lijden, steruen ende ten derden dage opstaen most van den dooden: Item het geheymenisse vande beroepinge der Heydenen, ende verwerpinge der Joden, ende dergelijcke puncten, onse salicheyt aengaende, welcke de Apostelen Christi in den nieuwen Testamente ooc schriftelic nagelaten hebben. wat door den heymelic Raete, Eph. 3. (8. 11.) Ro. 11. 11.

Also wordt, tot beter verclaringhe des heymelicken raets Gods, toegeset, *ende alle den wille Gods:* dwelc niet verstaen moet worden, als of Godt veelderley wille hadde, daer de selue seer eenvoudich ende eenerley is, maer de selue wort tweesins verstaen ten aensien van ons: Te weten Ende alle wille Gods te verstaen sy.

12. Son. Vra. 31.

weten, dat wy eerstelic verstaen wat God by hemseluen belangende onse salicheyt besloten heeft: Ten anderen, dat wy weten, hoe wy ons behooren te draghen, ende wat hy van ons gedaen, ende gelaten wil hebben. Tot het eerste dient, tgene Christus voorstelt, Johan. 6. 39: *Dit is de wille des Vaders, die my gesonden heeft, dat ick van alle, dat hy my gegeuen heeft, niet en verliese, maer dat opwecke ten wtersten dage.* Daer van d'Apostel ooc spreect, Ep. 1. 5: *Die ons heeft van te voren gheschict tot de aenneminghe der Kinderen, door Iesum Christum in hemseluen, na het welbehagen zijns willens.* Desen noemen de *Scholastici*, den wille des welbehagens. Tot het tweede deel des willens Gods, gehooren alle de plaetsen der Schrifturen, daermede God gebiet wat wy doen sullen, oft verbiedt wat wy laten sullen: Ende dit noemen de *Scholastici* den wille des teeckens, om dieswille, dat die geboden ende verboden zijn als eenighe teeckenen, daer door God gekent wort, hoedanich hy is, nadien hy wil, dat wy hem daer inne gelijckformich worden. Van beyderleye wille Godts en heeft ons Christus gantsch niet verborgen: De welcke tot dien eynde den Apostelen synen H. Geest heeft gesonden, van den welcken sy in alle waerheyt geleyt souden worden, Jo. 16. 13.

Getuygenissen van den Leerampt Christi daer wt oock de veerdicheyt ende volcomentheyt des seluen blijct, ende hoe trouwelic Christus dat verricht heeft. Hen 58. 4. ende 9. 6. Luc. 4. (18. 21.)

Van de weerdicheyt deses Prophetischen ampts Christi, hadde Moses also te voren ghesproken, Deu. 18. 15: *Eenen Propheet als my, sal u de Heere uwe God verwecken, dien sult gy hooren.* Ende daerna vers 18: *Ic wil hen eenen Prophete, als gy zijt, verwecken wt haren Broederen, ende mijne woorden in synen mont gheuen: Die sal tot hen spreken, alles wat ic hem ghebieden sal.* Siet daer af Act. 3. 22. ende 7. 37. Ende byden Propheet Esaia spreect de Vader van synen Sone also: *Siet ic hebbe hem den lieden ten getuyge gesettet, ten Vorste, ende gebieder der Volcken.* Gelijck de selue daer te vooren was genoemt, *Raedt.* De Sone Gods spreect van hemseluen, by den seluen Prophete, 61. Cap. vers 1: *De Geest des Heeren, Heeren, is ouer my daeromme heeft my de Heere gesalft: Hy heeft my gesonden den elendigen te predicken, de gebroken herten te verbinden, te predicken den gheuanghenen eene verlossinge, den gebondenen een ontbindinge, te predicken een genadich Iaer des Heeren. &c.* Welcke plaetse als Christus inde Synagoge te Nasareth (t'Boeck Esaia opgedaen hebbende) geuonden hadde, heeft de selue voorghelesen, ende tot hen begonnen te seggen, *Heden is dese Schrift in uwe ooren vervult.* Ende wat can daer een claerder ghetuygenisse zijn vande Persoon, ende Leerampt Christi? Als tgene, dwelck de Vader selue, met luyder stemme, wt den Hemel gegeuen, ende daer mede hy de weerdicheydt deses Leer-meesters, ons voorgestelt ende aenghepresen heeft, seggende: *Dese is mijn wel lieue Sone, in den welcken ic mijn welbehagen ghenomen hebbe: Hoort hem.* De Euangelist Joannes ghetuycht: *Niemant en heeft God oyt gesien, de eenichgeboren Sone, die inden schoot des Vaders is, die heuet ons verclaert.* Ende Christus selue tot synen Apostelen: *Ic noeme u niet meer Dienstknechten, want een dienstknecht en weet niet, wat zijn Hecre doet: Maer ick hebbe u Vrienden ghenoemt, want al wat ic van mij-*

Mat. 3. 17. ende 17. 5. ende Jon. 1. 18. ende 15. 15.

nen

nen Vader gehoort hebbe, hebbe ic u condt gedaen. Waeromme d'Apostel tot den Hebreen, tot aenprijsinge der volcomenheyt der Leer des Euangelij, door Christum geopenbaert, segt: *God voortijden dicmael, ende menigerley wijse tot de Vaderen gesproken hebbende, door de Propheten, heeft in het laetste van dese dagen, tot ons gesproken door den Sone.* Ende inden handelingen der Apostelen derf Paulus wel opentlic betuygen, dat hy van harer aller bloede reyn is: *Want* (segt hy) *ic en hebbe niet ontrocken, dat ick u niet soude vercondigen alle den raet des Heeren.* Ten lesten, Joannes besluyt zijn Euangelium met dese woorden: *Maer dese* (teeckenen) *zijn geschreuen, op dat gy geloouet, dat Jesus is Christus de Sone Gods, ende op dat gy gelooуende, het eewige leuen hebbet in synen name.* Indien de Leere Christi niet geheel volcomen en ware, so en soude de H. Joannes het eewige leuen niet toeschrijuen den genen, die daer aen geloouen.

12. Son. Vra. 34.

Heb. 1. 1

Act. 20. 27.

Daerom en can de tittel des hoochsten Propheten ende Leeraers niemanden toecomen, noch gegeuen werden, dan Christo alleen: Door wiens geest ooc alle andere Propheten ghedreuen zijn, hare Propheten voortghebracht, ende gesproken hebben: welcke ooc met den heyligen Gheest ghesalft is in syner menschelicker nature sonder mate, op dat alle de Apostelen selue, ende wy alle, wt hem (als wt een volle fonteyne) scheppen, ende ontfanghen souden alles, wat tot der salicheyt van noode is.

Den tittel des hoochsten Leeraers comt alleen Christo toe. 2. Pe. 1. 20. Psa. 45, 8. Joe. 1. 16. ende 3. 34.

Het tweede Ampt, daer toe Christus van God is verordineert, ende met den H. Geest gesaluet, is het Priesterlicke ampt: Inden ouden Testamente waren wel Priesteren, ende een onder hen de hooghe Priester, die wt de menschen genomen werde, ende alle Jaer eenmael, ende alleen ginc int heylige der Heyligen, om te offeren, ende te bidden. Maer Christus gaet die alle verde te bouen, ende wort daerom hier met recht genoemt, onse eenighe ende hoochste Priester. Want het wel een sonderlinge persoon, ende saec moet zijn, daerom God heeft willen sweeren: Ende dat hy Christum met eenen eedt ten Priesterampt heeft inghestelt, ende verordineert, getuycht Dauid in den 110. Psalm vers 4. seggende: *De Heere heeft gesworen, ende tsal hem niet berouwen: Du bist een Priester eeuwichlic, na der wijse Melchisedec:* waerom hem toe comt, dat hy de eenige ende hoochste Priester bekent worde. Gelijc d'Apostel dat wel ouerweget, seggende, by maniere van tegensettinge: *Want sy* (te weten die nader Wet in den ouden Testamente) *zijn sonder eet-sweeringe Priesters gemaect: Maer dese* (te weten Christus) *met eetsweeringe, door den ghenen, die tot hem geseyt heeft: De Heere heeft gesworen, ende het sal hem niet berouwen: Du bist Priester in der eewicheyt, na de ordeninge Melchisedech: So veel beter is dit verbont, daer van Iesus is borge geworden.*

Het Priesterampt Christi, ende syne weerdicheyt II.

Heb. 5. 1.

Heb. 5. 6. ende 7. (17. 22.)

Ende nadien der hoogen Priesteren ampt inden ouden Testament was tweederley, namelic te offeren, ende te bidden: So gaet d'Apostel voort, in den seluen brief na den anderen verclarende: In wat manieren de Priesters des ouden Testaments haer ampt gedaen hebben: Ende daer en teghen hoe Christus t'selue volcomelick voldaen heeft: mede daer by stellende

Der hoogen Priesteren ampt was te offeren ende te bidden, dwelc Christus met alder trouwen heeft verricht.

12. Son. Fra. St. stellende de vrucht, die de gheloouighe door het wtuoeren des Priesterlicken Ampts Christi vercrijgende zijn. Ende (om dit beter te verstaen) maect d'Apostel een schoon tegensettinge, oft vergelijckinge der Persoonen der Priesteren, met de Persoon Christi: Harer slachtofferen, ende andere offerhanden, met de eenige offerhande Christi: Ende hares Heylichdoms, ende Tabernakels, metten Heylichdom ende Tabernakel, daer Christus inne gegaen is.

Vergelijckinge der hoogen Priesteren, met de Persoon Christi, des eewigen hoogen Priesters.

De Priesters des ouden Testaments werden vele gemaeckt, om dat sy door den doot verhinderd werden te blijuen: maer Christus, om dat hy eewelick blijft, heeft een onverganckelic Priesterdom. De selue hooghe-Priesters des ouden Testaments waren sondaers, ende hadden daerom noot na de Wet, eerst voor hare eygen sonden, ende daer na voor de sonden des volcx offerhanden te doen: maer Christus de *Hooge-Priester, heylich, onnoosel, onbesmet, afgescheyden van den sondaren, ende hooger dan de Hemelen geworden*, en behoefde voor hemselven niet te offeren, want hy in der eewicheyt geheylicht was: maer hadde alleen hemselven te offeren, voor de sonden des Volcx: Siet hier af Heb. 7. (23. 28.)

Item, der vele slachtofferen, met de eenige offerhande Christi, eewich. heylichmakende.

Item een yegelick hooge Priester stont alle dage dienende, ende eenderley slachtofferen dickmael offerende, de welcke nemmermeer en conden de sonden wech nemen, ghelijck d'Apostel getuycht, dat het is onmogelick, dat het bloet van Stieren ende Bocken de sonde soude wech nemen: Maer wy zijn geheylicht, door de offerhande des Lichaems Iesu Christi, eenmael ghedaen. Want dese hooghe Priester Christus, een slacht offer (namelick hemselven) voor de sonde geoffert hebbende, is in eeuwicheydt gheseten ter rechterhandt Gods, ende heeft met een offerhande geheylicht alle, die geheylicht worden: Siet hier van Hebreen 10. (1. 19.)

Item, des ouden Tabernakels, met de Tabernakel daer Christus is ingegaen, niet met handen gemaect.

Ten lesten de hooge Priester ging alle Jaer eens, met vremden bloet der Bocken ende Calueren, int Heylichdom, dwelc met handen gemaeckt was, ende dat een exempel was des warachtighen: Maer Christus de hooghe-Priester der toecomende dinghen, die daer is het warachtige Lam Gods, een eeuwighe versoeninghe makende, is inde voleyndinge der tijden, tot aflegginge der sonden, eenmael (door zijn eygen bloet) inghegaen in het Heylige, niet met handen gemaect, namelick in den Hemel selue, om nv te verschijnen voor het aenschijn Gods, voor ons. Siet hier van Heb. 9. (11. 27).

Christus voor ons biddende behoeft op de knien niet te liggen, gelijc de Papisten schilderen.

So is oock Christus noch onse Voorbidder ter rechter hant Gods: dan wy en sullen niet dichten, of ons voorbeelden, dat Christus nv van noode hebbe, voor den Vader op de knien te sitten, of te liggen (ghelijckse hem int Pausdom schilderen, ende daer mede alsulcke droomen den volcke in planten) want de cracht ende werckinge zijner eeniger offerhande eenmael aen den Cruyce ghedaen, is altijt voor den Aenghesicht des Vaders, tot een stedige voorbiddinge voor de zijne: om die in genade bij den Vader te houden, op dat sy in alle hare aenliggen getroost werden.

Joa. 17. 1. Van dese stedighe voorbiddinge geeft ons getuygenisse t'gebedt, dwelck Christus, als de eeuwighe Hooghe-priester, recht voor zijnen lijden (doen hy hemselven soude gaen opofferen) tot zijnen Vader (de oogen na den Hemel

Hemel heffende) wt gesproken heeft: daer mede hy hemseluen, als de offerhande voor ons, ende ons met hem geheylicht, ende God zijnen Vader beuolen heeft. 12. Son. Vrs. 31.

Het Coninclicke ampt is het derde, daer toe Jesus vanden Vader verordineert ende met den H. Geest gesaluet is, ende wt aensien vanden welcken hem de name Christi toecomt. Waerom hy alleen, de eeuwighe Coninck ende eenich Hooft zijner algemeyne Kercke bekent moet werden. Hier van spreect de Propheet Dauid. Psal. 2. 6: *Nu hebbe ik mijnen Coninc ingeset op mijnen heylighen Berch.* Ende de Propheet Zacharias, Capit. 2. 10. ende 9. 9. waer wt de Euangelist zijn getuygenisse (dwelc hy Christo toeeygenet) heeft genomen, seggende: *Segt der Dochter Syon: Siet uwe Coninck comt v sachtmoedich, sittende op een Eselinne, ende op een Veulen des jock-draghenden Esels.* De Engel Gabriel Marie bootschappende, dat sy beurucht soude werden, ende eenen Sone baren, welcken sy soude Jesus heeten, die daer is Christus, spreect vanden seluen: *God de Heere sal hem den Throon zijns Vaders Dauids gheuen, ende hy sal ouer het huys Iacobs regneren inder eewicheyt, ende zijns Coninckrijcx en sal gheen eynde wesen.* Ende voornemelick, spreeckt hier af claerlick de Sentbrief tot den Hebreen, wt den Psa. 45. 7. *Vwe Throon, O God, duert van eeuwicheyt tot eewicheyt: De Scepter dijnes Rijckx, is een Scepter der rechtueerdicheydt: Ghy hebt gerechticheyt lief ghehadt, ende ongerechticheyt gehaet: Hierom God, uwe God, heeft v gesalft met olie der Vreuchden, bouen uwe medegenooten.*

Het Coninclicke ampt Christi. III.

Mat. 21. 6.

Luc. 1. 32.

Heb. 1. 8.

Nv het ampt van eenen waren, ende getrouwen Coninc, bestaet daerin: Ten eersten, dat hy zijne Borgeren ende Ondersaten, wel ende wettelic na vermogen goeder Wetten regiere, ende bestiere: ten anderen, dat hy de selue tegen alle onrecht ende gewelt der vyanden beschudde, ende bescherme. Maer het selue doet onze Coninc Christus opt aller getrouste, ende ghebruyct daer toe sulcke middelen, welcke met de nature zijns Rijcx wel ouer een comen: Namelic t'selue is geestelic, ende Hemelsch, so vergadert hy zijn Borgeren ende ondersaten, ende beschermtse met gheestelicke wapenen, dat is met de predicatie des H. Euangelij (dwelc de volle ende volcomene Leere der salicheyt begrijpet) ende met de cracht zijnes H. Geests: want waer het Euangelium wert vercondicht, daer is gewis, dat Christus zijn Rijck oprecht, Borgeren ende Ondersaten beroepende, ouer de welcke hy regere, ende die hen begeuen onder zijn opgerechte Vendel te strijden: waer van tselue wert genoemt het Euangelium des Coninckrijcx, Mat. 4. 23. Maer dewijle de menschen van naturen gantsch verdoruen zijn, also dat sy Gods woort niet geloouen, noch gehoorsamen connen, ja datse tselue veel meer verachten, daerom ist van noode, dat de menschen verandert werden: T'selue doet onse Coninc door zijnen H. Gheest, wanneer hy ons wederbaert, onse verstandt verlichtet, ende onse herten neyget om den gepredicten Woort gehoorsaem te zijn. Door den seluen Geest versegelt hy onsen herten (als met een gewissen segel, ofte pant) de salicheyt die hy ons verworuen heeft: Hy stercket ende

Het Coninckrijcke Christi is geestelic, ende wert van hem seer trouwelick gestiert ende geregeert.

Ios. 3. 8. Eph. 1. (13. 14.)

12. Son. Vra. 31. ende verwecket ons door den seluen, om ridderlick te strijden tegen den Duyuel, de Werelt, ende alle onse vyanden: Ons versekerende, dat geen Joa. 10. 28. Ro. 16. 20. van hen allen, ons sulcke schade aen doen, ofte also quetsen can, dat wy daer van ouerwonnen souden werden: Maer veel meer, dat wyse Phi. 4. 11. 2 Tim. 2. 12. Ro. 8. 35. eyntelic alle sullen ouerwinnen, ende onder onse voeten treden. Ten lesten, door de cracht desseluen Geests, troost hy ons alsoo, dat wy dit elendige leuen doorgaende in smerten, honger, coude, versmaetheyt, bespottinge, ende anderen tegenheden: nochtans ons strecken, ende haecken naer de volcomene vreucht, ende salicheydt, daer wy toe geroepen zijn.

wederleggin ge valscher leer. Waerom seer qualick gedaen hebben de *Romanisten*, welcke niet te vreden zijnde met de volcomene leere Jesu Christi des hoochsten Leeraers, eenen grooten hoop menschelicker insettingen, ende wetten inde Kercke Menschen insettingen. I. Gods innegeuoert hebben: waer mede sy het prophetische ampt Christi verloochenen.

De Misse. II. Der seluer vermetene stoutheyt, ende Kerckroof, is daer inne bekent worden, dat sy (niet verneucht zijnde met Christi eewighe Priesterdom) hen hebben onderstaen Jesu Christi lichaem inder Missen wederomme op te willen offeren, als oft het niet ghenoech ware, dat hy eenmael gheslachtet is, ende als oft yemanden die eere toequam, zijn lichaem te offeren, dwelc niemant toe comt te doen, als hem alleen: maer hier af sal meer ghesproken werden, hier na in de 80. Vrage, daer gehandelt wert van de Misse.

De voorbiddinge der Heyligen. III. Tis ooc een groot onverstant, ende dwalinge: Dat sy Christum wel bekennen te zijn alleen, den eenigen Middelaer, van wege der verlossinge, die hy ons verworuen heeft, maer dat sy daer en tusschen verloochenen, tegen de schriftuere, dat hy oock alleen sy de Middelaer, van wegen der voorbiddinge, ende daerom neuen hem noch andere voorspraken, die voor ons souden bidden, gedicht hebben. Daer nochtans de Schriftuere, so opentlic betuycht: dat Christus altijt voor ons biddet, ende dat hy onse Voorspraeck is, Heb. 7. 25. 1. Joa. 2. 1. ende nergens yemanden anders toeschrijft, die voor ons bidden soude, soo weynich als onse verlossinge yemanden anders toegeschreuen wert.

De Pausen ende Bischoppen maken hen seluen werelticke Heeren. IIII. Het is ooc onverdrachelic, dat hare Bisschoppen, ende voornemelic de Paus, onder den tittel ende voorwendinge, datse zijn naevolgers Christi, soecken wereltlicke Heeren te zijn, ende ghebieden op aerden te hebben: dwelc nochtans geheelic strijdet tegen de natuere des geesteliken Conincrijcx Christi, so bewesen is: dwelc Christus ooc, als zijne Apostelen daer ouer onder malcanderen strijdende waren, verclaert heeft verde van zijne meyninghe, ende wille te zijn, hen daerom straffende, seggende: *Ghy weet dat de ouerste der Heydenen, ouer de selue heerschen, ende die groot zijn gebruycken macht tegen hen. Alsoo en salt onder v niet wesen*, Mat. 20. 25.

De Paus maeckt hem seluen het hooft der Kercken. V. Wat een schandelic Kercroof ist ooc, dat d Paus hem stelt te wesen, een stathouder onses eenigen Conincx, ende hoofts Christi, ende op dien name hemseluen toe-schrijft, macht te hebben ouer de conscientie te

te gebieden, ende den seluen wetten te stellen: daer nochtans Christus selue (wanneer hy schoon nv noch lichamelic onder ons op Aerden ware) aen de Leere zijnes Euangelij niet veranderen, af noch toe doen soude, dewijle hy betuycht heeft, dat daer in begrepen is alles, wat tot der salicheydt van noode is. *12. Son. Vra. 31.* Siet hier onder de 50 Vrage.

Ten lesten, na dien Christus Jesus is de hoochste Propheet, Priester ende Coninc, ende misdien de Messias, die den volcke Israels beloeft was: So moet wijcken ende verworpen werden, de lasteringe der hartneckige Joden, de welcke de eere des Messien, Christo Jesu ontrooven, ende voorgeuen, dat sy haren Messiam noch zijn verwachtende: niet willende aenmercken, dat in Christo alles volbracht, ende gheschiet is, wat de Propheten vanden warachtigen Messias, zijne Leere, wonderwercken, lijden ende steruen, te voren gesegt hadden. Gelijck dat wt de vergelijckinghe des ouden Testaments, met tgene dat inden nieuwen Testamente, van Christo betuyghet wert, opentlic blijct. Behaluen, dat nv ouerlang t'volc daer Christus wt te verwachten was, verstroyt, ende de plaetse haerder wooninge, haer Conincrijck ende Policie verstoort is, ende het Scepter van hen afgewendet, etc. De Joden verwachten noch haren Messiam. VI.

---

13. SONDACH.

Vrage. 32. 33.

Inhout: 1. 2. *Waeromme de geloouige Christenen: Ende Christus, de een-gheboren Sone Godts ghenoempt werden.*

---

32. Vrage.

Maer waerom wert ghy een Christen ghenoemt?

Antwoorde.

Om dat ic door den gheloone een Litmaet Jesu Christi, ende also zijner saluinghe deelachtig ben: Op dat ic zijnen name bekenne, ende my seluen tot een leuendich danck-offer hem offere, ende met een vrye ende goede conscientie in desen leuen, tegen de sonde, ende den Duyuel strijde, ende hier naemaels in eeuwicheydt met hem regere.

Verclaringe.

VERCLAERT zijnde de drye Ampten Christi, welcke ons zijn naem aenwijset: So sullen wy nv voornemen de vrucht ende profijt, welcke de gelooуige hebben te betrachten, in haren naeme, dien sy van Christo gecregen

13. Son. Vra. 32.

gecregen hebben, ende door zijne ghenade draghende zijn; Want geen twijfel en is, de selue name heeft oock zijn sonderlinge aenwijsinge ende beduydinge. Om daer toe te comen, sullen cortelic, ende claerlick dese dry stucken gehandelt werden: Eerstelick wie de Auteur sy deses naems der Christenen, ende wanneer de geloouige daer mede zijn benoemt worden. Ten anderen, wat het sy een Christen te zijn, ende waeromme yemant also genoemt wert. Ten derden, hoe dat de selue naem recht ghebruyckt sal werden, te weten also, nae dien de Christenen hares amptes daer mede vermanet werden, dat sy daeromme arbeyden moeten, niet met den name alleene, maer met der daet te bewijsen, datse Christenen zijn.

Afdeelin. lic.

De H. Geest is Autheur des naems.

De Schrifture getuyget, dat de heylige Geest, Leermeester, ende regeerder zijner Kercke, Autheur is deses naems: Namelic, de geloouige, die te voren Discipulen Christi werden genoemt, zijn te Antiochien eerstmael (soo de Euangelist Lucas verhaelt, Act. Capit. 11. vers 26.) Christenen ghenoempt worden.

De kercke Christi verbreydet onder de Heydenen, heeft den name der Christenen eerstmael ontfangen. Act. 26. 28. 1 Petr. 4. 16.

Waer wt wy mercken, ende als de Kercke Gods buyten de palen des Jootschen lants gaende, breet ende wijt onder verscheyden volcken verbreyt is worden, dat doen alder eerst de geloouige menichte van Christo haren Heere, met den name der Christenen aengeteeckent werden. T'selue is blijckelick op een ander plaetse, daer de Coninc Agrippa tot Paulum segt: *Ghy beroert my by na een Christen te werden.* d'Apostel Petrus ooc vermanende de verstroyde gheloouige, segt: *Niemant van v en lijde als een dootslager, of dief, oft quaetdoender, of als een, die na ander lieden dinghen siet: Maer ist dat yemant lijt, als een Christen, die en schame hem niet, maer prijse God in desen deele.*

Is ooc met dien name onder de Heydenen bekent worden.

De Heydensche Scribenten betuyghen t'selue oock. *Suetonius* handelende van den Keyser Nero verhaelt: dat de Christenen, een soorte van menschen, welcke een niewe ende schadelicke superstitie hielden (nae gheuoelen des Heydenschen mensche) zijn omgebracht worden. Ende *C. Tacitus* segt daer van: datse gemeynelick zijn Christenen ghenoemt worden, den naem hebbende van eenen Christo, die in de regeringe des Keysers Tiberij, door den Lantplegher Pontium gedoot was worden. *Plinius* in zijnen brief aenden Keyser Traianum schrijft also: Daer en tusschen hebbe ick dese maniere gehouden ouer de gene, die aen my als Christenen beschuldicht wierden: Ick hebse gheuraecht, of sy Christenen waren? Ende als zijt dan oock bekenden, so hebbe ickse ten tweeden, ende derdemael geuraecht, dreygende doot-straffe: die volherdich bleuen, hebbe ic doen henen leyden: Want ick liete my duncken, hoe wel niet veel ghelegen was, aen tgene sy bekenden, dat nochtans haerlieder hartneckicheyt ende onbuyghelicke halsstarricheydt ghestraft behoorde te werden. Daer is noch voor handen een verantwoordinge der Christenen, tegen de Heydenen by *Tertulliano*, ende noch een ander by *Athenagora Philosopho* gheschreuen, aen den Keyseren *M. Aurelium Antonium*, ende *L. Aurelium Commodum*, Keyseren van Roomen: Waer wt blijct,

Suetonius. Tacitus lib. An. 16. Plinius, titul. de Christ.

blijct, dat de Christenen van wegen haers naems by den Heydenen in misdaden, ende quaet vermoeden ghebracht waren, ende segt *Tertullianus* in zijn voorschreuen verantwoordinge onder ander: De bekentenisse werdt openbaerlick van allen gehatet, ende en wert niet eens ondersocht, om welcker misdaet wille. Soo wert dan de ontschuldighe naem in den ontschuldigen menschen gehaet. *13. Son. Vro. 32.*

2. Nv moet voortaen aengemerct werden, wat het is een Christen te zijn, ende waer om wy also genoemt werden: Dat verclaert de Catechisme: dat het geschiet, om dieswille wy door den gelooue Litmaten Jesu Christi gheworden, ende zijner saluinghe deelachtich zijn. Want de geloouige werden door het ghelooue, ende den H. Gheest, (de welcke door de saluinge verstaen wert, als bouen pag. 118. verhaelt is) Christo ingeplantet, ende met hem vereenicht, gelijck een tac aenden stam ofte stronck, ende als de Litmaten aen den Hoofde: Waer door mede geschiet, dat sy zijnes saps of natuerlicker vochticheyt, ende zijnes leuens deelachtich werden: ooc vruchten voortbrengen, die harer beroepinge weerdich zijn. Dat is dan de Olie daer de Christenen mede gesalft werden: Niet eenighe wtterlicke Olie, gelijc Christus ooc niet met eenige wtterlicke Olie gesalft is gheweest. **Wat het is een Christen te zijn, ende waerom wy Christenen genoemt werden.**

Dese geestelicke vereeninghe met Christo, werdt by Christo selfs leuendich afgebeeldt met de ghelijckenisse eenes Wijnstocx, ende der Wijnrancken. *Ic ben* (seyt hy) *de Wijnstock, ghy zijt de Wijnrancken: Die in my blijft, ende ic in hem, die draecht veel vrucht: Want sonder my en vermeucht ghy niet. So yemant in my niet en blijft, die is wt geworpen als een rancke, buyten den Wijngaert, ende is verdorret.* Welcke plaetse *Augustinus* also wt legt: wie daer meynt, dat ymant van hemseluen vrucht can dragen, die en is inden Wijnstoc niet: wie inden Wijnstoc niet en is, die is ooc in Christo niet: ende wie in Christo niet en is, die en can geen Christen zijn. **Christus is de Wijnstoc ende de geloouige de rancken.** *Joa. 15. 5.* *In Ioh. tract. 81.*

dApostel Paulus stelt deselue vereeniginge claerlick voor oogen, met de gelijckenisse eenes houwelicx; want gelijc al die, welcke te voren twee waren, een vleesch werden, door den bant des houwelicx, also wy, die te voren van Christo vremt waren ende afgescheyden, werden door t'geestelicke houwelick met hem verbonden, ende zijn warachtelic (op geestelicke wijse) *vleesch van zijnen Vlecsche, ende been van zijnen Beenen.* Welcke gelijckenisse insiende, opentlic verstaen wert: waerom wy Christenen werden genoemt: want gelijc of yemant vraechde: Waerom een wijf den naem harer ouderen verlatet, ende na haren man genoemt wert? De antwoort daer op passet: dat door den bant des houwelicx, die twee waren, een geworden zijn, ende sy daerom na haer mans naem met recht genoemt wert, ende behoort te werden. Also ooc in dien yemant vraecht: waer om wert ghy een Christen genaemt? Wat antwoort valt daer op behoorlicker, als dese: Om dieswille ic door het geestelic houwelic met Christo, een litmaet zijns Lichaems ben geworden, ende zijner saluinge deelachtich: Waer na soude ic anders, dan na mijnen Bruydegom ende **Christus de Bruydegom, de geloouige de Bruyt.** *Eph. 5. 30.*

Hooft

13 Son. Vra. 32. Hooft genoemt werden, vanden welcken alleen my alle eere, goet, ende salicheyt is toecomende.

In de houwelic is gemeynschap der goeden: also zijn de gelooviige ooc deelachtich der saluingeChristi. Ende gelijck door de voorwaerde, ende bant des houwelicx gemeyn werden de goeden, die de man ende vrouwe te houwelic in brengen: Also geschiet ooc in desen houwelic Christi met ons. Ende daer om is gheen twijfel, wy en hebben door dit houwelic, dat voordeel vercregen, dat hy ons de gauen, die hy heeft ontfangen, ons trouwelick gemeyn maect: Ende dewijle hy tot onsen Prophete, Priester ende Coninc is gesaluet, soo zijn wy der seluer zijner saluinge deelachtich, na de mate, die hy weet eenen yegelicken Litmaet, ende den gantschen Lichaem syner Kercke van noode te zijn. Hier af ende van deser saluinge, wert ghesproken, Ephe. 4. 7. ende 1 Joa. 2. 27.

Wes de Christenen door haren naem vermaent werden. 3. Maer de mededeelinge der saluinge, ende de Christelicke naem, die wy dragen, vermanen ons onses amptes, ende verheyschen, dat wy ons also dragen, dat de daet, met den name, ouer een come, ende niet aengrijpen, dat sulcken eerlicken name onweerdich sy.

Hoe de Christenen Propheten zijn. I. Voor eerst dan, om met den prophetischen ampt Christi goet accoort te houden, en is niet genoech te weten, dat wy inden name Christi zijn ghedoopt (dwelck eenighe meenen het Christendom te zijn): Maer het is voorder van noode, dat wy de Leere Christi selue eerst verstaen, van herten aen nemen, ende daer op vertrouwen, de selue dan ooc andere voort leeren, ende die daer in beuestigen: Gelijc Petrus dat beuel van Christo ontfangt, Lu. 22. 32: *Ende wanneer ghy bekeert zijt, so stercket uwe Broeders.* II. Ten anderen voordert onse saluinge, dat wy Christum ende zijne Leere vrymoedich, ende onverschrocken, voor alle menschen bekennen, voornemelick wanneerse begeeren rekenschap vande hope, die in ons is: ooc voor Coningen ende Vorsten, alst van noode is, niet tegenstaende eenige periculen, wanneer de eere Gods, ende stichtinghe zijner gemeente sulcx verheyscht, waer toe ons Christus vermaent by Mat. Capit 10. vers 32. Mar. 8. 38. 1. Pet. 3. 15.

Hoe de Christenen Priesteren zijn. Ten anderen, na dien ons Christus der Priesterlicke eere deelachtig heeft ghemaect 1 Pe. 2. 9 ende Apo 1. 6 ende 5. 10. So werden wy door den Christelicken name vermaent, ons in dien deel also te quijten. I. 1. Dat wy God onse dancofferen betalen, ons seluen, ende *onse Lichaemen Gode begeuende, tot een leuende, heylige ende wel behagende offerhande*, II. Ro. 12. 1. 2. Dat wy zijnen name in allen nooden aenroepen, III. Psal. 50. 15. 3. Dat wy geerne, van onse goeden aelmoessen gheuen: *Want met sodanige offerhanden behaechtmen God*, Heb. 13. 16. Phi. 4. 18. IIII. 4. Welcke opofferinge, mede verheyscht (wanneert noot ware) ons seluen in den doot om Christi wille ouer te geuen, gelijck Paulus doet, Phil. 2. 17.

Hoe de Christenen Coningen zijn. Ten derden, zijn wy ooc van Christo Coningen gemaect, welcx gelijck by den eerdisschen Coningen niet geuonden en wert, so een yegelick (de saec ouerleggende), moet bekennen. Want waer is ergens een Coninc, die alle zijne ondersaten tot Coningen heeft connen maken, ja al warent zijn Houelingen alleen? Dese hoochweerdige tittel, sal ons dan te voren

commen,

commen, als wy onsen Christelicken name hooren, ende ons vermannen, ende vercloecken, om in desen leuen ridderlick teghen de sonde, de werelt, ende den Duyuel, met vrye ende goede Conscientie, te vechten: dat wy (door onse nalaticheydt) de sonde ouer onse sterffelicke Lichaem geen heerschappie toe en laten, Rom. 6. 12: dat wy de Werelt geen gehoor en gheuen, om met haer te rotten: Op dat wy also, onder de macht des Duyuels, des Princen der duysternissen, niet en comen: maer dat wy hem sterckelick wederstaen, door den gelooue naer de vermaninge des H. Gheests 1. Pe. Cap. 5. vers 9. Jaco. 4. 7. Ende gelijc de geloouighe tot desen strijdt vermaent werden, also mogen sy wel stoutelick te velde trecken: Want so de ouerwinninge haer niet seker en ware, door de cracht hares Coninex Jesu Christi, ende dat zijne geestelicke Rijckdommen, hen oueruloedich daer toe mede gedeelt, niet genoechsaem en waren, om dit alle machtelick te verrichten: so en soudese de H. Geest daer toe niet also verstouten, selfs aenvoeren, ende hen zijne wapenen ter hant stellen, met de belofte der ouerwinninghe. Eph. 6. 13. Joa. 16. 33. Ro. 16. 20. 1. Cor. 15. 57. *13. Son. Vra. 32.*

Ende met vryer ende goeder conscientie moeten strijden om gecroont te werden.

Maer euenwel, om desen strijt wel wt te staen, ende oock meester te werden ouer alle onse vyanden, so is van noode (gelijck te voren aen gemerckt was) dat wy met vrye ende goede conscientie strijden. Vry is onse conscientie, wanneer wy alleen aen Christum, onse Hooft ende eenigen Coninck, ons houden, ende weten dat wy (door hem geurijt) aen niemanden anders, dan aen hem verbonden en zijn, dat ooc niemant ouer ons macht noch gewelt en heeft. Met goeder conscientie strijden wy, wanneer onse ghemoet ende herte suyuer, ende oprecht met reynen yuer, sonder geveynstheyt, voor God staet: Dwelck gheschiedende, wy het geloof (*dwelc onse ouerwinninge is*, 1. Joan. Cap. 5. vers 4.) behouden: daer wy anders, *de goede conscientie verwerpende, aen het geloone schipbrekinge souden moeten lijden*, 1. Timo. Cap. 1. vers 19. Als de conscientie goet is, van alle geueynstheyt verscheyden, so can ons de oprechticheyt der sake midden in den strijt verquicken, gedenckende, dat wy strijden onder het vendel onses voorvechters Christi, die alle onse vyanden, ouermeestert heeft, ende den genen (welcke vromelick campen) heerlick wil beloonen, ende de eewichduerende heerschappie geuen ouer alle Creaturen, inden toecomenden leuen: Met welcke hope Christus, de syne vertroost, Mat. 19. 28. ende in Luca, Cap. 22. vers 28. daer hy spreect: *Gy syt de gene, die met my gebleuen syt in mynder versoeckingen. Ende ic ordinere u het Coninckrijcke, gelijckervvijs myn Vader my dat geordineert heeft. Op dat gy eet, ende drinct aen myn Tafel, in myn Coninckrijc: Ende sit op Throonen, oordeelende de tvvaelf geslachten Israels.* Waer toe oock dienen de woorden Pauli: *Ist dat vvy verdraghen, so sullen vvy met hem heersehappen.*

Bestraffinge der gener die seggen, niet te weten welcke Religie sy volgen sullen.

Maer na dien Christus met synen gauen, soo oueruloedich voorgestelt wort, so moet hier aengeroert ende gestraft worden de blintheyt van sommigen, de welcke (om dieswille sy veel strijdt in de sake der Religie, tot

13. Son. Vra 32. tot onser tijt vernemen) clagen, dat sy niet sien, wien sy schuldich zijn te gehoorsamen, ende te geloouen. Segt doch gy, die in sulcken twijfel staet: bekent ghy Christum niet, ende wort gy niet een Christen genoemt? Ja gy: Tis recht, wien wilt gy dan hooren, wien wilt gy geloouen anders, dan Christo? Doet dat, gy zijt sekerlic ombedrogen, ende hem volgende, cont ghy niet dolen: Want hy (na syne belofte) u sekerlic leyden, bewaren, ende eyntelic brengen sal tot de eewige salicheyt.

Item, dergenen, die hen met den name voor Christenen wigmen, ende daet niet bewijsen.

Daer zijn noch ander, die van Christo anders niet en hebben, dan den tittel ende blooten name, ende willen nochtans voor goede Christenen geroemt worden. Maer hoe deruen sulcke so onbeschaemt zijn, datse haer schandelick leuen, noch met den name Christi willen becleeden? daer doch geen ander met Christo gemeenschap en hebben, dan die de

Ep. 4. 22. Col. 2. (5.10.) rechte kennisse zijns, wt den H. Euangelio geleert ende waer ghenomen hebben: Maer d'Apostel betuycht, dat die Christum niet recht geleert en hebben, die dit onderwijs niet aengenomen en hebben: Namelic, dat sy den ouden mensche, die door de begeerte der dwalingen verderft, af

Tit. 1. 16. leggen, ende den nieuwen mensche aen trecken. *Sy seggen dat sy God kennen, maer verloochenen hem met de vvercken, devvyle sy grouvvelic syn, ende ongheloouich, ende tot allen goeden vvercken tondeugende.* Ende

1. Joa. 1. 6. d'Apostel Joannes segt: tot onderrichtinge van sulcke: *Ist dat vvy seggen, dat vvy gemeynschap met hem hebben, ende vvandelen in de duysternisse, so liegen vvy, ende en doen de vvaerheyt niet.*

wederleggingo der *Romanisten*, die door tFormsel, opleggingo der handen, ende smeeringo seggen Christenen gemaeckt te worden. *Con. Trid. ses. 7. Can. 2. Catech. Ro. cap. 3. parte 2. sect. 2.*

Het is een grouwelicke lasteringe der *Romanisten*, die hier moet wederlegt worden, te willen seggen: Dat alle geloouige na den Doop den H. Geest moeten ontfangen door opleggingе der handen, om volle Christenen te zijn: Want also en soude na hare meyninge niemant een Christen zijn, dan die door tFormsel (soment noemt) oft door de beuestinghe des Bisschops gesalft, ende ghesmeert ware. Maer also sprekende, ende oordeelende, so moesten wt den Christendom gesloten werden alle de Apostelen, ende so veel Martelaren, oft getuygen Christi: Welcke sekerlick noyt gesmeert, noch gevormt en zijn: Dewijl ooc doenmaels die olie noch niet geuonden, noch gemaect en was, door welckes aensmeeringe, die tot den Christendom comen, oft goede Christenen werden souden, welcke het te vooren niet en waren. Want (gelijc bouen pag. 127. aengeroert is) het eygen ende rechte marck der Christenen niet en is, eenighe wtwendige besmeeringhe, die met wterlicke olie geschiet:

1 Joa. 2. 20. Maer de inwendige saluinge des H. Gheests, die door het geloouc in Christo syne Litmaten inlijuet, ende maect datse van Christo te recht Christenen genoemt werden.

Van het Cruyscheeren inden Pausdom.

De *Romanisten* plegen ooc die, welcke sy Clercken, ende volgens Papen maken wilden, op tsop van den Hoofde met de Schaers te scheeren ende glat te maken, op dat die Cruyne (inde plaetse van een croone) soude beduyden hare Coninclicke eere. Want hare Clercken ende Priesteren (seggen sy) moeten Coningen zijn, om haerseluen, ende andere te regeren: Ende tot dien eynde misbruycken sy de plaetse Petri inden 1. Brief

Cap.

2. 9. *Gy zijt een uytvercoren geslachte. een Coninclicke priesterdom, een heylich Volc, een verceregen Volc, &c.* Maer de schrifture en spreect nergens van sulc Cruyn-scheeren, ende sy bewijsen daermede datse Kercroouers zijn, die henseluen toeeygenen, tgene welc niet hen (mits hare veruremdinge van de waerheyt) maer der gantscher kercke Christi toecomt: Ende nochtans zijn sy hoouerdich, ende stout met sulcken tijtelen, die sy den geloouigen ontnomen hebben. 13. Sou. Vra. 32.

33. Vrage.

Waerom is hy Gods eenichgeboren Sone genoemt, so wy doch ooc Gods kinderen zijn?

Antwoorde.

Daerom dat Christus alleen de eewighe natuerlicke sone Godes is: Maer wy zijn om synent wille, wt genaden tot kinderen Godes aengenomen.

Verclaringe.

DE namen van Jesus, ende Christus, zijn nv verclaert, ende is bewesen, waerom die onsen Salichmaker gegeuen zijn, ende toecomen: Volget nv inden Christelicken ghelooue de derde Naem, dat hy is de eengeborene Soon Gods: Door desen name wort onse ghelooue heerlic gesterckt, ende dient mede tot versekeringe der grooter liefde Gods, die hy tonswaert, om desseluen zijns Soons willen, dragende is. Hier af wort in dese antwoort gehandelt: Ende eerstelic gesproken van den naem des eengeborenen, Christo alleen, als den eewigen ende natuerlicken Soon Gods, eewich ende warachtich God met den Vader toecomende: daer na wort ooc verclaert, tot wat heerlicheyt wy door hem gecomen zijn, te weten, dat wy wt genaden tot Gods kinderen aengenomen zijn. Afdeelinghe.

1. Dat Christus de eengeboren Soon Gods is, ghetuycht Joannes d'Euangelist, Cap. 1. 14. seggende: *Ende wy hebben syne heerlickheyt gesien, een heerlicheyt als des eengeboren vanden Vader.* In welc getuygenisse dat woordeken *als*, oorsaec geeft, waer om hy hem heerlicheyt toeschrijft: Als wilde hy seggen, dat en is geen wonder, want hy was ende is, de warachtighe, ende natuerlicke Soon Gods. Verhaelt den seluen Naem wederom vers 18. daer hy segt: *Niemant en heeft oyt God gesien: De eenichgeboren Sone, die inden schoot des Vaders is, die heuet ons verclaert.* Ende daer Christus selue spreect, Joa. 5. 17. *Myn Vader werct tot nv toe, ende ic werc ooc*: Noemt hy God synen Vader, wt aensien dat hy is desseluen wesens met hem. Daerom de Vader van den Hemel ooc getuycht (Mat. 3. 17.) seggende: *Dese is myn wel lieue Sone*: Om hem te onderscheyden van den aengenomen Kinderen. d'Apostel inden Brief tot den Hebreen mercket dat eygentlic aen, daer hy segt: *Tot wien vanden* Christus is de eengeboren Soon Gods. Heb. 1. 5. ende 13.

13. Son. Vra. 33. *den Engelen heeft hy oyt geseyt: Du bist myn Sone, heden heb ic u gebaert?*

Van eeuwicheyt wt den eewigen Vader geboren ende daerom zijn eeuwich natuerlick Soon.

Maer waeromme hy genoemt wort de eengeboren Sone Godts, is dit de oorsaeck: Dat hy alleen van eeuwicheyt is gheboren wt de substantie des Vaders, ende daerom alleen is de mede eewige ende natuerlicke Soon des eeuwigen Vaders, licht vanden lichte, warachtighe God van den warachtigen God: Gelijck wy dat inden gelooue (gestelt inden Concilie van Niceen) lesen: waer wt blijckt de eewicheyt des Soons, ende dat hy met den Vader eens wesens is. De oorsaec brengt *Damascenus* voort (*Lib.* 1. *Cap.* 9. *Orth. fid. de pat. & fil.*) daer hy seght: Hy wort genoemt de eengeborene, om dieswille hy alleen, wt den Vader, alleen sonderlinger wijse is geboren: Want daer en is gheen Geboorte, deser des Soons Godts Gheboorte ghelijck: Aengesien daer oock gheen ander Soon Gods is. Want hoewel de H. Geest van den Vader wtgaet, so en gesciet dat niet door Gheboorte, maer wtganckwijse.

Getuygenissen ende bewijsinghe.

Van dese eeuwicheyt des Soons spreeckt d'Apostel Paulus Eph. 1. Capittel (vers 3, 4.). *Geloeft sy de God, ende Vader onses Heeren Jesu Christi, die ons gesegent heeft met allerley geesteliicken segen, inde Hemelsche goeden, in Christo: Ghelijck hy ons in hem wtvercoren heeft, eer des Werelts grondt gheleydt was.* Wt welcke, ende dergelijcke plaetsen onwedersprekelic besloten wordt: Nadien God de Vader ons van eewicheyt heeft wtuercoren in Christo synen Sone, so moet de selue Christus van eeuwicheyt gheweest zijn: Ende nadien Christus heeft eenen eeuwigen Vader, alsoo moet hy de sone ooc eewich zijn, namelick des eewigen Vaders Sone. Dit is seker, ende daeromme en moet van de geboorte des Soons niet eenige tijt gedacht, maer de eewicheyt geloeft worden. Hy is de Sone geboren wt den Vader, maer niet na den Vader, ooc niet voor den Vader, maer van eeuwicheyt: Want noyt en is dese Vader gheweest sonder synen Sone: Noch de Sone en is oyt gheweest sonder zijnen Vader: De Sone is eewich God, gelijc als de Vader eewich God is. Daerom van den Sone verstaen moet werden, so wel als vanden Vader, daer God door den Propheet (Esai. 43. 10) spreect: *Voor my en is geen God ghemaect, so en sal ooc na my geen zijn. Ic, Ic ben de Heere, ende daer en is geen Heylandt, dan alleen ic.* Daerom de selue Propheet, Christum oock noemt *den eewighen Vader,* Cap. 9. 5. Want hy niet alleen eewich is, maer ooc in allen een autheur der eewicheyt. Hier toe hoort, dwelc in Genesi, Cap. 1. 3. geschreuen staet: *Ende God sprack*: want daer wt blijct, dat het Woort te voren is geweest, eer zijn cracht gesien, ende in de wercken der Scheppinge voor gecomen is, *nadien by God geene veranderinghe, oft veranderlicke beschaduwinge en is,* Jac. 1. 17. De Euangelist Johannes siet op de selue plaetse, als hy in het 1. Cap. vers 1. segt: *Inden beginne was het Woort, ende het woort was by God, ende dat Woort was God, dit was in den beginne by God.* Ende Salomon in synen spreucken, voert in, de wijsheyt (daer door verstaende den Sone Gods Jesum Christum) van haer seluen sprekende, ende betuygende: Datse

van

van eewicheyt van Godt geboren is, ende datse inde scheppinge aller dingen de Werc-meester by hem was, ende datse ouer alle syne wercken bewint, ende regeringhe hadde, Prou. 8. Hier op volcht Joannes als hy betuycht: *Alle dinghen zijn door dat selue* (Woort) *ghemaect, ende sonder dat selue en is niets gemaect, van dat gemaect is*: Nadien dan by den seluen getuygenissen wort verclaert: dat de Sone met God den Vader een autheur ende oorsaec is aller dinghen: So besluytet de Leeraer *Ambrosius* daer wt: Indien de Vader een begin heeft, so is hy eerst God geweest, ende daer na Vader geworden. Waer blijft dan Gods eyghenschap, dat hy onveranderlick, oft sonder veranderinge is? Want is hy te voren God geweest, ende daer na Vader, so is hy voorwaer door de volgende geboorte des Soons verandert. Maer God en wille niet gehengen, dat wy sulcke onsinnicheyt toestaen souden: Ende segt daer by: Een Godsalich mensche hout staende een eewige geboorte, die van geenen tijt en weet, ende den Vader met den Sone eewich bekent te zijn. ende dat hy ooc niet tot eenigher tijt verandert en is.

13. Son. Vra. 33.

Tom. 2. de fide lib. 10. p. 44.

Christus is dan de eewich eengeboren Soon Gods des Vaders, ende mede eewige God met den seluen Vader, soo hy daer van, ende van zijn eewicheyt, int 17. Cap. Joa. selue spreect, in den gebet tot den Vader vers 3: *Ende dit is het eewige leuen, dat sy u kennen alleen den eenigen warachtigen God, ende Jesum Christum, welcken gy gesonden hebt.* Ende volgens vers 5: *Ende nv verclaert my gy Vader by u seluen, met der claerheyl, die ic hadde by u, eer de Werelt was.* d'Apostel Paulus van Christo sprekende Ro. 9. 5. segt: *De welcke is ouer al God te prijsen in der eewicheyt, Amen.* Ende 1. Tim. Cap. 1. vers 17. *Den Coninc der eeuwen, den onvergangliek n, onsienelicken ende alleen wijsen God, sy eere en de prijs inder eewicheyl, Amen.* Ende Joa. 1. brief, Cap. 5 vers 20. *Dese is de warachtige God, ende het eewige leuen.* d'Apostel segt ooc Phil. 2. 6. van Christo: *Dat hy in de ghedaente Gods zijnde, voor geenen roof gheacht en heeft, Gode euen gelijc te syn.* Ende daer na vers 9: *Dat hem God heeft hoochlicken verhoocht, ende heeft hem eenen name gegeuen, welcke is bouen alle namen, dat inden name Jesu buyghe alle Knye der ghener, die inden Hemel, op der Aerden, ende onder der Aerde syn, ende dat alle Tonghe belyde, dat Jesus Christus de Heere sy ter eeren Godes des Vaders.* Dwelc al, wt vergelijckinge der plaetsen Ep. 4. 6. ende Esa. 45. 23. Ro. 14. 10. blijct, niemanden toe te comen, als alleene dien, die eewich God is. Tselue doet de schrifture tot meer plaetsen, namelick, datse die dingen, die van den eeuwighen God voorghesegt waren, in Christo getuycht volbracht te zijn, oft noch volbracht te sullen werden, al om daer mede te bewijsen, dat de Soon eewige God is. Gelijc daer Esaias, Cap. 8. vers 14. voor segt: *Dat de Heere Zebaoth, sal zijn eenen steen des aenstoots, ende een Rotssteen der ergernissen*: Dat bewijst d'Apostel Ro. 9. 23. in Christo Jesu volbracht te zijn. Desgelijcken daer Esaias 6. (2. 9) verhaelt: Dat de Seraphim ter tegenwoordicheyt des Heeren, d'een den anderen toeriepen, sprekends: *Heylich, Heylich,*

Christus de eengeboren Soon is eewich God met den Vader, ende bewijs daer van.

13. Son. Vra. 33. *Heylich, Heylich, is de Heere Zebaoth, alle landen syn syner eere vol*: Ende dat de selue Propheet hoorde de stemme des Heeren, dat hy sprac: *Gaet henen, ende spreect tot den Volcke*: *Hoort het, ende en verstaet het niet*: *Siet het, ende en bekent het niet*: Dat heeft Joannes op Christum geduydet, seggende: *Dat seyde Esaias, als hy syne eerlickh yt sach, ende sprack van hem.* Voortaen beuinden wy, dat God gesproken heeft: *Ic de Heere, dat is mijnen name*: *Ende en wil mijne eere geenen anderen geuen, noch mijnen roem den Afgoden.* Ende nochtans werden Christo toegeeygent die dingen, welcke des eeuwigen Gods eygen zijn, daer wt is ymmers blijckelic genoech, dat Christus warachtige, ende daerom ooc eewige God is. Hy vergeeft de sonden Mat. 9. 2. ende bewijst met een wonderteecken, dat hijs macht heeft, vers 6. De brief tot den Hebreen, Ca 1. vers 2. getuycht dat *door hem de werelt is gemaect, en dat hy alle ding draecht door synen machtigen Woorde.* Datmen Christum aenroepen sal, leert Paulus Ro. 10. 13. Christus beloeft te verhooren, die hem aenroepen, ende te geuen daerom sy bidden, Joan. 14. 13. Dat men alleen in den name Christi roemen sal, leert de Apostel [1 Co. 1. 30 wt] den Propheet Hie. 9. 23. Christus beueelt in hem te geloouen, Joa. 14. 1.

Joa. 12. 41.

Esa. 42. 8 ende 48. 11.

Verclaringe van de plaetse Heb. 9. 14.

Ten lesten d'Apostel tot den Hebreen schrijft, cap. 9. 14. Dat Christus *hemseluen Gode onstraffelick gheoffert heeft, door den eewigen Geest*: Daer mede wort warachtelic, ende crachtelic zijn eewige Godheydt bewesen, het sy men dat verstaet van syne Godlicke nature, oft vanden H. Geest. Want wordet verstaen, van syne Godlicke nature, so is de sake seker, sonder tegenspreken: Wordet ooc verstaen vanden H. Geest, so volcht daer wt ontwijffelic: Nadien de selue Geest so wel Christi, als des Vaders is (so bouen pag. 77. is verhaelt) ende de selue Geest hier eewich betuycht wort: Dat daerom Christus warachtich, ende eewich God is.

Besluyt.

De name dan des eengeboren Soons Christo alleen toecomende, so voor bewesen is, dient ons daer toe, dat wy seker weten, houden, ende geloouen, dat Christus de eewige ende natuerlicke Sone Gods is, die met God synen Vader eewich Godt, ende eens wesens is.

De geloouige zijn Gods kinderen.

2. Nv is lichtelick te verstaen de heerlicheyt daer toe wy in desen eengeboren Soon aengenomen zijn, namelic, dat hy ons wt genaden mede deelt te worden, tgene dat hy van naturen is, daeromme segt de antwoort: *Dat wy wt ghenaden om synen wille, tot Gods kinderen aengenomen zijn.*

Doch met goeden onderscheyt.

Maer wel moeten gemerct worden, de woorden: *wt genaden, om synentwille, ende aengenomen*: Op dat het onderscheyt tusschen hem, ende ons wel getroffen worde, ende op dat wy verstaen ende onthouden, aen d'een syde tgene hier voor van hem geseyt ende bewesen is, ende aen dander syde, hoe wy toe dese heerlicheyt der kintschap Godes gecomen zijn: Te weten Christus is de natuerlicke ende eeuwich eengeboren Sone Gods, dwelc hem alleen, ende niemant anders toe èn comt, noch toecomen en can, so voor bewesen is. Maer wy worden alleen wt genade, ende om Christi wille, tot Kinderen Gods aengenomen, so d'Apostel getuycht Rom. 8. 15.

Om

Om welcke wtnemende genade weerdichlic te schatten, dient bedacht: Dat wy te voren al tsamen, ende een yegelic van ons, Kinderen des toorns van naturen waren, Eph. 2. 3. ende daerom Gods vyanden, van der salicheyt ende eewigen leuen wtgesloten: Maer dese eengeboren Gods Sone, is daerom geworden een Sone des menschen, op dat hy ons Gods Kinderen maken, ende tot dese heerlicheyt brengen soude. Daerom getuycht de Vader selue van synen Sone: *Dese is myn wel lieue Sone, inden welcken ic myn behagen genomen hebbe.* Mat. 3. 17. Ende dApostel segt Ep. 1. 5. *Dat hy ons heeft van te voren geschict, tot de aenneminge der Kinderen, door Iesum Christum, in hemseluen, na het welbehagen syns willens, tot prijse syner eerlicker genaden, inde welcke hy ons aengename gemaect heeft inden beminden.* Ende Joannes getuycht: *Datse Gods kinderen worden, die in syne name geloouen, ende datse wt Gode geboren zijn.* Joa. 1. 12

13. Son. Vra. 33.

Dat sy te voren kinderen des toorns geweest zijnde, wt genaden tot Gods kinderen aengenomen zijn.

Niet-te-min hoe wel de Naem des warachtigen ende eengheboren Soons alleen Christo toe comt, ende dat hy onder so veel broederen, de eenige gesegt wort, om dies wille hy van naturen heeft, dwelc ons wt genaden mede gedeelt wort: So en is nochtans de aenneminge tot kinderen niet sonder vrucht, noch en is geen ydel ende ledige tijtel, dat wy kinderen Gods genoemt worden. Want so de aenneminge tot kinderen, die onder de menschen geschiet, na recht bestaet, ende niet alleen den titel, ende naem geeft, maer oock trecht der kinderen: Also dat door sulcke aenneminge eenen vremden Kint, dwelck aengenomen wort, alle kinder-recht medegedeelt, ende toegeeygent wort, als of het een warachtich, ende eygen-geboren kint ware: hoe veel te meer moet seker zijn, ende vast bestaen de aenneminge tot Kinderen, daer Godt de Vader, door wtnemende liefde tonswaert, ons toe gheweerdicht heeft in Christo synen eengheboren Soon: Ons door synen heyligen Gheest, (die tpant, ende versegelinge onser aenneminge is) also synen Sone inlijuende, dat wy van hem geregeert, ende leuendich gemaect worden, ende niet alleen den blooten tittel, maer mede tvolle recht der kinderen Gods hebben ontfangen: Ende daer ouer vrylick den Vader aenroepen, ende (seker zijnde, onser salicheydt, ende des eeuwighen leuen, als mede erfgenamen Christi synes Soons) met den Apostel Paulo, Romey. 8. (15. 17. 32.) heylichlick roemen, ende met grooten vertrouwen wtroepen mogen: *Die synen eygenen Sone niet gespaert en heeft, maer heeft hem voor ons allen ouerghegeuen: Hoe soude hy niet met hem alle ding schencken?* Dese weerdicheyt heeft Joannes aengemerct in synen 1. brief, 3. cap. vers 1 seggende: *Siet hoe groote liefde ons de Vader bewesen heeft, namelick dat wy kinderen Gods gemaect werden. Daerom en kent ons de Werelt niet, want sy en heeft hem niet gekent.*

Ontfangende niet alleen den blooten titel maer tvolle recht der kinderen Gods, dwelc een wtnemende weerdicheyt is.

Dit is den geloouigen in alle hare tegenheyt aen d'een syde eenen grooten troost, dat sy so wel in leuen, als in steruen Gods kinderen zijn, ende daeromme erfgenamen des eewigen leuens. Ende aen d'ander syde vermaentse dese weldaet, dat sy aen haer schuldige plicht moeten gedencken.

t' gebruyck deser Leer.

14. Son. Vra. 34. dencken. Want gemerct wy kinderen zijn, so wort van ons geheyscht, tgene God door den Propheet Malachias, den Joden voorstelde, Cap. 1. vers 6. sprekende: *Een Sone sal synen Vader eeren, ende een Knecht synen Heere: Ben ick dan u Vader, waer is myne eere? Ben ick een Heere, waer vreeset men my? spreect de Heere Zebaoth, &c.* Ja na dien wy zijn aengenomen kinderen, soo zijn wy des te meer tot vreese, ende gehoorsaemheyt verbonden: Te weten doen hy wel oorsaec gehat heeft, om ons te verworpen ende gantsch wt te sluyten, om onser ondanckbaerheyt willen, so heeft hy ons nochtans wt enckel genade aengenomen. Dese leere dient ooc, om ons voor God warachtelic te verootmoedigen. Want nadien wy alleen om Christi des Soons Gods wille, wt genade, tot
1 Cor. 4. 7. kinderen zijn aengenomen: Hoe can hem yemandt, wie hy sy, roemen van synen verdiensten? Also datmen hier wt alleen wel can verstaen, datse in den Pausdom de Leere van de aenneminghe tot kinderen, welcke God wt genaden, aen syne wtvercorene doet, noyt recht verstaen en hebben, veel min aengenomen, ende int werc gestelt.

wederleggingе valscher Leer. Ende na dien voor bewesen is: Dat Christus, Gods een geboren Sone genoemt wort, van wegen dat hy mede eewich Godt is, ende eens wesens met den Vader, zijnde zijn eewige natuerlicke Sone: So ist seer qualic,
Arrianer. ende Godlooslic gedaen van den *Arrianer*, dat sy voorgegeuen hebben, dat hy alleen so genoemt sy worden, van wegen der volcomentheyt der gauen, welcke Christus voor alle andere ghehadt heeft. Want generatie niet en geschiet wt de gauen, maer wt de substantie, ende nature der ouders.

---

14. SONDACH.

Vrage. 34. 35. 36.

Inhout: *Hier wort verhaelt eerstelic, waerom Christus onse Heere genoemt*
1. *wort: Daer na wort van de Menschwerdinge des Soons Gods voorgestelt Dat hy ontfangen is wt den H. Geest, ende geboren wt de Maget Maria: Ende tot wederlegginge veler Ketterien, wort hier verclaert de Persoonlicke vereeninge der twee naturen in de eenige Persoon*
3. *Iesu Christi: Ten derden, wort aengevvesen de nutticheyt, die de gelouuige ouercomen, door de heylige ontfanckenisse ende geboorte Christi.*

---

34. Vrage.

Waerom noemt gy hem onsen Heere?

Antwoorde.

I. Om dat hy ons met lijf ende ziele, van alle onse sonden, niet met gout, oft siluer, maer met synen dierbaren bloede, gecocht

gecocht, ende van alle gewelt des Duyuels verlost heeft, ende ons also hem tot eenen eygendom gemaeckt. *14. Son. Vra. 34.*

Verclaringe.

NV volcht in den Christelicken gelooue de vierde tittel, de welcke Christo inder Schriftuere, gegeuen wert by de navolgende getuygenissen blijckende. Want Dauid spreect: *De Heere sprac tot mijnen Heere: Settet v tot mijner rechter hant, tot dat ick uwe vyanden ter schabelle uwer voeten legge.* Psa. 110. 1. Mat. 22. 44. d'Apostel Petrus seght ooc in de predicatie op den Pincxterdach: *So wete nv dan alle het Huys Israels sekerlic, dat God desen Iesum. dien ghy gecruyst hebt, tot eenen Heere ende Christum gemaeckt heeft.* Act. 2. 36. Ende d'Apostel Paulus inden eersten brief tot den Cor. 8. vers 6. *So hebben wy nochtans eenen God, namelic dien Vader, wt den welcken alle dingen zijn, ende wy in hem: Ende eenen Heere Iesum Christum, door wien alle dingen zijn, ende wy door hem.* Maer inden Catechisme wert eerst wtgedruct, de weldaet die Christus ons bewesen heeft in de verlossinge: Ende daer nae dat hy ons daer mede hem tot eenen eyghendom heeft gemaect, ende wt sulcker oorsaeke, met recht onse Heere genoemt wert. Afdeelinge.

1. De weldaet, die ons Christus ghedaen heeft, is inden beginne des Catechisme inde eerste Vraghe verhaelt, gelijc ooc hier: namelic dat Christus na den ampt daer toe hy van Godt was gesonden, ons gantsch ende geheel, so wel na den lichame, als na der zielen, verlost heeft, van den sonden, niet met eenige gemeyn ransoen, gout, of siluer, maer met synen dierbaren bloede. Dan dewijl hier na (daer van zijnen bitteren lijden, ende steruen gehandelt wert) die aengaende breeder verclaringe volgen sal, is genoech tselue hier alleen aen te roeren. Christus heeft de geloouige verlost met zijnen dierbaren bloede. 1. Pe. 1. 18.

2. Op dat daer wt claer sy: Hoewel Christus mede een Heere is, ooc aller creaturen, dewijle de selue door hem geschapen zijn, Col. 1. 16, dat nochtans de geloouige hem bekennen haren Heere te zijn, om een sonderlinghe weldaet, allen menschen niet gemeyn, maer alleen den gelooigen eygen: Namelic, dat hy die hemseluen tot een eygendom heeft gecoft ende gemaect, door de verlossinge bouen geroert. Want hoe en soude de gelooige, Christum niet noemen haren Heere, ende hen zijner weldaet verblijden, als sy gedencken aen den vorigen elendigen staet daer inne sy staken, al eerse Christus verlossede? Daer sy oock wel bedencken, hoe qualic die daer aen zijn, die inden crijch geuangen zijnde, mogen oft doot geslagen, oft tot eeuwigher slauernie veroordeelt werden, in dien sy niet verlost en werden. Maer eylacen onse geuangenisse, daer in wy verstrict waren, was verde een ander ende veel grouwelicker, namelic wy waren geuangen, ende eyghen slauen des bitteren vyants des Duyuels, van welckes heerschappie, tyrannie, ende gewelt ons Christus also ghenadelick heeft verlost, dat hy ons tot zijnen eygendom aengenomen heeft, ende dat wy versekert zijn, so wel in leuen, als in steruen, zijn eygendom te zijn, so voor op de eerste Vraghe beantwoort, ende Ende daer door zijn sy geworden zijn eygendom ende bekennen hem haren Heere te zijn.

bewesen

14. Son. Vra 34.

bewesen is: alwaer niet alleen de maniere der verlossinghe, ende hoe hy ons tot zijn eygendom vercoren heeft, voorgestelt is: Maer ooc rijckelic beweert, hoe dat hy voor ons (die hy verlost heeft) sonderlinge sorge draget, om ons te beschermen, te bewaren, ende by de verworuene salicheyt te behouden. Daer wt erkentenisse zijner weldaet is dan openbaer, dat hy met recht onse Heere is, ende dat wy met vreuchden ende danckbaerheyt hem den tittel (so wy schuldich zijn) geerne geuen sullen.

T'ghebruyc deses titels.

Ende werden wy met desen tittel vermaent, dat wy wel vrylic, ende met vasten vertrouwen, ons desen onsen Heere ondergeuen moghen, ende schuldich zijn ons te beuelen in zijner eewiger bewaringe: versekert, dat hy zijn eygendom, noch in leuen, noch in steruen, niet en sal verlaten, maer tegen alle gewelt der vyanden beschermen, ende beschutten, ende zijn werck in ons, als een getrouwe Salichmaker, ten eynde wtvoeren sal, tot onser salicheyt. Maer aen dander syde, als de selue tittel ons voorhout de weldaet ons bewesen, ende trecht, dwelc hy aen ons met so dierbare verlossinge ghecregen heeft: so werden wy vermaent, dat wy voortaen niet ghedencken, spreken, noch doen en sullen, dan alleen wat tot zijner eere dient ende tot dienst onses naesten, met den welcken wy desen onsen gemeenen Heere onder worpen zijn. Want na dien wy deses goedigen Heere eygen zijn, so ist billic, dat wy hem leuen, ende hem steruen: Ende dat zijne wijsheyt ende wille, zijne Woort ende geest by ons het regiment voeren, om alle onse handelinghen daer na te richten: Wetende dat hy vanden Vader gestelt is te wesen, niet alleen het Hooft zijner gheloouighen, maer ooc der Engelen selue.

wederlegginge valscher leer.

So is dan Christus de Sone Gods onse Heere, ende volgens oock het Hooft zijner Kercke: maer waer laten wy dan den Paus? De welcke hoewel hy hem wt geueynsde ootmoet noemt te zijn, *eenen Knecht der knechten Godts:* nochtans pretendeert, ende vermetet met der daer te willen zijn de Heere, ende het Hooft der kercken: Schrijft na zijnen goetduncken decreten ende Wetten, die inder Schrifture niet gheuonden werden, noch van Christo onsen Heere, ende Hooft, niet beuolen en zijn. Wy sullen hem laten Heere, ende Hooft zijn met zijn bedriechelicke geveynstheyt, ouer de gene, die Christum haren Heere niet en bekennen, maer also bedrogen willen zijn: wy daer en tegen willen hem int alderminste niet kennen, maer ons houden aen Christum onsen Heere ende Hooft alleen, ende ons na zijne voorschrijuen ende Wetten schicken, gelijc Paulus dApostel, Gods Kercke (alleen na Christi beuel) geleert ende geregeert heeft, 1. Cor. 11. 23 ende vierich gearbeyt Christo haren Bruydegom, die als een oprechte Maecht, toe te brengen, 2 Cor. 11. 2.

35. Vraghe.

Wat is dat gheseyt: Die ontfangen is van den heyligen Geest, geboren wt de Maghet Maria?

Antwoorde.

Antwoorde.

14. Son. Vra. 35.

II. Dat de eewige Sone Gods (die warachtich ende eewich God is ende blijft) ware menschelicke nature wt den vleesche, ende bloede der maget Maria, door de werckinge des H. Geestes, aengenomen heeft: op dat hy ooc dat ware zaet Dauids sy, zijnen broederen in allen gelijck, wtgenomen de sonde.

Verclaringe.

TOT hier toe zijn verclaert wt den tweeden deel des algemeynen Christelicken geloofs, de namen onsen Middelaer toecomende, ende is aengewesen waerom hy Jesus, Christus, de eengeboren Sone Gods, ende onsen Heere ghenoempt wert. Maer also (om onse verlossinge te wege te brengen) de Middelaer niet alleen God, maer ooc warachtich mensche wesen moste, als bouen pag. 50. ende volghens geleert is: So en ist niet genoech te weten, ende te geloouen, dat onse Heere Christus eewich ende waerachtich Godt is, maer wy moeten oock van zijne menschwerdinge goet onderricht hebben, om daer recht af te geloouen, ende rechte bekentenisse te doen: dit onderricht van de menschwerdinge geschiet in dese antwoort des Catechisme, waer inne vijf puncten na een ander aen te mercken vallen: voor eerst de persoon Christi, voor ende al eer de menschelicke nature, van hem aengenomen werde: Ten anderen, waer wt de selue Persoon, de sone Gods menschelicke natuere heeft aengenomen, namelic wt den vleesche ende bloede Marie: Ten derden, hoe dat Maria met Christo beurucht is geworden, namelick, door de werckinge des H. Geests: ten vierden, der tween naturen, te weten der Godlicker ende der menschelicker natuere (die aengenomen is) vereeninge in eenen Persoon, de welcke is Christus Jesus onse middelaer: Ende ten lesten, het eynde, waerom de Sone Gods mensch geworden is. Dit alles wert in dese verclaringe met vaste argumenten, ende getuygenissen der Schrifturen claerlick bewesen. Afdeelinghe.

1. Vande Persoon Christi, voor de aenneminge der menschelicker natuere, namelick, dat hy was de eeuwige ende warachtige Godt, daer af is hier voor genoechsame beschrijuinghe, ende bewijs gedaen, als gesproken werde vanden naem des eengheboren Soon Godts, in de Vrage 33. ende op meer ander plaetsen: maer het wert inde antwoort tot beter bescheyt gesegt, dat hy warachtich en eeuwich God is, ende blijft: gelijc Joannes in zijn eerste cap. vers 1. getuycht hebbende: *Dat het Woort in den beginne was, &c.* Daer na vers 14. verclaert: *Dat het Woort is Vleesch geworden.* Op dat niemant en meyne, dat Christus zijn beghinsel gehadt heeft, doen hy menschelicke natuere aengenomen heeft, ende van Maria geboren is, so als dat eertijts een ketter *Photinus* met grooten onverstant, ende verloocheninghe der eeuwicheydt des Soons Gods, voorgegeuen heeft. Op dat ooc anderen dwalingen, ende ketterien, daer mede Christus is, ende blijft eeuwich, ende warachtich God. Tegen Photinum schrijft Epiphanius. Tom. 1. Cap. 7.

voor-

14. Son. Vra. 35. voorgecomen werde, gelijck volgens tegens de selue met Godts woort weeringe gedaen sal werden.

Christus heeft zijn menschelicke natuere aengenomen wt den Vleesche ende bloede Marie.

2. Nv tot bewijsinge, dat Christus oock warachtich mensch is, soo staet aen te mercken, waer wt hy zijne menschelicke nature aengenomen heeft: namelic, na de Schrift, wt den vleesche ende bloede der maghet Maria, door de werckinge des heyligen Geests, gelijck de Engel Gabriel ghetuychde, dat gheschieden soude, Luc. 1. 35. Ende gelijck daer af spreeckt de brief tot den Heb. 2. 14. Want door vleesch ende bloet, aldaer de warachtige menschelicke naetuere verstaen wert, dewijle het menschelicke lichaem, daer wt voort comt. Ende om dieswille Christus de Sone Gods de selue menschelicke nature wt der substantie Marie aengenomen heeft, so getuycht Joannes als voor verhaelt is, Capit. 1. 14, *Dat het Woort is Vleesch geworden.*

De dwalinge Valentinen ende zijner navolgers die Christo een Hemelsch Lichaem toedicht, wert wederlegt.

Het was dan seker een grouwelicke dwalinghe, die *Valentinus* de ketter voormaels gedicht heeft, voorgeuende, dat een Hemels Lichaem in Marie gecomen, door haer (gelijck het water door een gote) alleen ghepasseert sy. Want het is wel merckelic, dat de Nichte Marie Elisabeth, vervult met den H. Geest, Mariam (nae datse beuruchtet was geworden) begroetet te zijn, de moeder Christi, onder andere, segghende Luc. 1. vers 43: *Van waer comt my dit, dat de Moeder mijns Heeren tot my comt?* Ende dat de selue recht daer te voren, Christum noempt de vrucht des Buycx Marie, seggende: *Gesegent is de Vrucht uwes Buycx.* Mattheus dEuangelist getuycht ooc Capi. 1. vers 18, Dat Maria de moeder Jesu Christi, als sy met Joseph ondertrouwt was, *wert bevonden beurucht wt den H. Geest, eer sy te samen quamen.* Lucas, Cap. 2. vers. 5, segt ooc van Maria: *De welcke beurucht was.* Ende daer na vers 6: *Ende het geschiede, als sy daer waren, dat de daghen vervult werden, dat sy baren soude.* Ende voorder vers 7: *Ende sy baerde haren eerst-geboren Sone.* Daer na als Christus predicte, heeft hy hem seluen seer veelmaels, ende ghemeenlick ghenoemt, *een Sone des Menschen*, om daer mede claerlic wt te drucken, dat hy een mensche was, wt den zade eenes menschen warachtelick voortgecomen. Paulus dApostel betuycht oock, Galat. 4. 4: *Dat, als de volheyt des tijts ghecomen is, God synen Sone wtgesonden heeft, geworden vander Vrouwe*: Maer hy en seght niet, gheworden door de Vrouwe, om geen onverstant na te laten.

Verclaringe des sprenex. Phil. 2. (7.8.)

Ende hier tegen en strijt niet, noch en can de voorseyde dwalinghe beweert werden, met de woorden Pauli, aldaer hy seght: *Dat Christus de ghedaente eenes dienstknechts aenghenomen hebbende, den menschen gelijc geworden, ende in het ghelaet gevonden is, als een mensche.* Want Pauli meyninge daer eyghentlick niet is te leeren, oft te disputeren, waer her Christus zijne menschelicke natuere aengenomen heeft, of hoedanich lichaem hy aengenomen heeft: Maer hy neemt voor seker, dat hy een warachtich mensche gheworden zijnde, den menschen gelijck geworden is. Want dat woordeken *gedaente*. hier niet en beteeckent eenen schijn, van een dinck, dwelc nochtans niet en soude zijn, t'gene dat het schijnt

te

te wesen: Gelijc een Schilderie schijnt, t'ghene, datse nochtans niet inder waerheyt en is. Maer dat woort *gedaente*, geeft te kennen, dat hy euen in als nae der substancie, ende nature gedaen is gheweest, als een dienstknecht ende een warachtich mensche, wtghenomen de sonde, want die wert altijt wtgescheyden, als Heb. 4. 15, ende 7. 26. Dat dit also is, wert onwedersprekelick beweert, wt het voor gaende, daer vers 6 van Christo ghesegt wert: *De vvelcke inde ghedaente Gods zijnde, en heuet voor geenen roof geacht, Gode euen gelijc te zijn*: want d'Apostel dwoort *gedaente*, ende *gelijck*, daer ooc bruyckt, daer hy nochtans eygentlick voor heeft, daer wt te bewijsen, hoe grootelicx hem Christus heeft vernedert, ende vernieticht, te weten, dat hy, niet teghenstaende hy warachtich God was, ende God gelijc, nochtans een waerachtich mensche gheworden is. Ofte men moste seggen (dwelck grouwelick ware te gedencken, ick geswijge te spreken) dat Christus inder gedaente, dat is (na sulcker dwaelgeesten meyninge) alleen in schijn Godt soude zijn. O neen, dat sy verre: Maer Paulus voor seker nemende (gelijck oock het is) dat, Christus warachtich God, ende warachtich mensche is om de gheloouighe tot ootmoedicheyt, hertgrondelicke beweginge ende ontferminghe teghen malcanderen te brengen, stelt hy voor tot een exempel de vernederinge Christi, die een tijt lanck om zijnent wille, zijne Majesteyt ende heerlicheyt niet en heeft willen gebruycken, noch bewijsen, hemseluen daer inne te buyten gaende, ende heeft (een waerachtich mensche zijnde) alle verworpenheyt, ende lijden gedragen, ende is also den mensche gelijc geworden, ende in alle gelaet, niet anders geuonden, dan een arme, elendich mensche, *gehoorsaem zijnde tot der doot, ja den doot des Cruyces.* 14. Son. Vra. 35.

Verclaringe des Spreucx 1. Cor. 15. (47. 49.) tegen de Manicheen.

Desgelijcken en dient niet tot verschooninge der voorseyde dwalinge, dat sy voort brengen eenen anderen spreuc Pauli, segghende: *De eerste mensche van der aerde aertsch: De tweede mensche is de Heere vanden Hemel.* Ende vers 49: *Ende gelijck wy het Beelt des aertschen gedragen hebben, sullen wy ooc het Beelt des Hemelschen dragen.* Want alist dat d'Apostel Christum, dien hy eerst noempt den *Heere vanden Hemel*, daer nae ooc noemt *Hemelsch*: So wil hy daer mede geensins te kennen geuen, dat zijn Lichaem van hemelscher naturen, ende niet van vleesch ende bloet, noch anderen menschen gelijc soude zijn: Noch zijne meyninge en is niet gelijck de *Manicheen* droomden Christo een lichaem, in of wt der locht gesmedet, toe te dichten: Maer zijn verstant is, daer mede te bewijsen, het onderscheyt tusschen den eersten mensche, die alleen aerdisch zijnde, geen leuendich makende cracht en hadde, ende tusschen Christum, de welcke zijnde de *Heere vanden Hemel*, dat is mede warachtich God, daerom Hemelsch genoemt wert, om dieswille by hem alleen is, ende van hem tot ons vloeyt, de geestelicke cracht door de welcke wy leuendich gemaeckt werden: Ende dese leuendichmakende, ende geestelicke cracht Christi onderscheyden beyde Apostelen, Petrus, ende Paulus, vanden vleesche Christi, dwelc niet by, of van hemseluen, maer door de vereeninge met der Godlicker natuere Christi, dese cracht heeft, dat het leuendich maect. Petrus segt, 1. Pet. 3. 18. *Dat Christus gestoruen is na den*

14. Son. Vra. 35.

vleesche, maer leuendich gemaect na den geest. Ende Paulus 2 cor. 13. 4. *Want hoe wel hy wt swacheyt heeft gecruycigel gheweest, so leeft hy nochtans wt de macht Gods.*

Christus is door de werckinge des H. Geests in Marie ge generert. Luc. 1. (31. 35.)

3. Dat Maria door de cracht des H. Gheests beurucht is worden, ende dat door de werckinge des seluen H. Geests Christus waerachtich mensche, onses vleeschs ende bloets deelachtich is geworden: dat leeren d'Euangelisten eendrachtelic, Lucas met de woorden des Engels Gabriels, Mariam also begroetende: *Weest gegroet ghy begenadichde, de Heere is met u, &c.* Ende daer na als Marie verschricte: *En vreest niet Marie, want ghy hebt genade by God geuonden. Ende siet ghy sult beurucht werden ende eenen Sone baren, &c.* Ende voorder als Marie seyde: *Hoe sal dit geschieden? Want ick geenen man en bekenne.* So antwoorde de Engel, ende seyde: *De H. Geest sal ouer v comen, ende de cracht des Alderhoochsten sal v ouer schaduwen: Daer om ooc dat Heylighe, dat vt dy geboren sal vverden, sal Gods Sone genaemt vvorden.* Ende Mattheus
mat. 1. 20. beuesticht dat selue, met de woorden des Engels, Joseph den vertrouden man Marie in den droom verschijnende (doen hy inden sin hadde, haer heymelic te verlaten, omdat sy wert beurucht beuonden, eer sy te samen quamen) ende tot hem segghende: *Joseph ghy Sone Dauids vreest niet Mariam voor uwe vvijf te nemen, vvant dat in haer ghegenereert is, dat is vvt den H. Geest.* Daer mede te kennen gheuende, dat de reyne Maget niet door vermenginge met eenigen man, noch wt Manlicken zade, maer door de werckinge des H. Geests beurucht was geworden.

Wederleggінge des ketters Ebions, die Christus seyde wt mannelicken zade geboren te zijn.

Daer met bestraft wert de onreyne dwalinge des ketters *Ebion*, die teghens de Schrift anders gheuoelde, van den welcken *Augustinus* roert in zijn boec vande ketterien, Capit. 10. Ende daerom staet daer tegens neerstich onthouden te werden, de maniere der menschwerdinge, daer af de Engel selue Mariam onderwijst, als bouen, datse te wege gebracht soude werden door den heyligen Geest, die Mariam (welcke gheenen man en bekende) vruchtbaer soude maeken. Wt welcken aensien: d'Euangelist Mattheus, daer hy int Gheslacht-Register Christi verhaelt vers 16: *Iacob genereerde Ioseph den Man Marie*: duytlic daer by voeget, *vvt vvelcker is geboren die Iesus, die daer gheheeten wert Christus.* Niet wt welcken, maer *wt welcker*, namelick Maria, om seer bescheydentlic alle misuerstant voor te comen, waer toe dan dient t'gansche voorder verhael inden seluen Capittel, daer mede d'Euangelist beweert, dat niet wt Ioseph, maer wt Marie Christus geboren is. Daeromme Paulus segt, Gal. 4. 4: *Gevvorden vander Vrouvve*: Gelijck oock Christus inde eerste belofte wert genoemt:
Gen. 3. 15. *Het Zaet der Vrouwen.*

Oorsaken waerom Christus niet na gewoonlicke maniere, maer door de werckinge des H. Geests in Maria gegenereert is. Esa. 7. 14.

Maer dat Christus niet na gemeyne ende gewoonlicke maniere, ende ordeninge in Maria is gegenereert, gelijc ander menschen, maer op een wonderlicke wijse, door de werckinge des H. Gheestes: Is geschiet (gelijc als Mat. v. 22. daer by voecht) eensins: *Op dat vervult vverde, dat vanden Heere gesproken is, door den Propheet die daer seyt: Siet een Maget sal bevrucht vverden, ende sal eenen Sone baren, ende ghy* (te weten de Moeder

Moeder oft Maget) *sult synen naem heeten Emmanuel*, dat is te segghen: *God met ons.* Andersins, ouermits het menschelicke, so wel der Vrouwen, als des Mans zaet, gheheel verdoruen is, Eph. Cap. 2. vers. 3. Psal. 51. 7. Job. 14. 4. Luc 2. 22. So betaemdet, ende moste de generatie Christi geschieden, door de werckinge des H. geests, op dat Christus van alle besmettinghe vry, ende gantsch reyn soude zijn. Heb. 4. 15. Luc. 1. 35. Heb. 7. 26. *14. Son. Vra. 35.*

Wat wy met onsen verstande niet connen begrijpen, dat moeten wy vastelick gelooven.

Ende hoewel wy dese wonderbaerlicke ontfanckenisse Christi (dewijlse onsen verstant te bouen gaet) met onsen sinnen niet en connen begrijpen, so en is die daerom niet min autentijc of geloofweerdich: Noch en is Christus daerom niet min warachtich mensche geboren, dat hy door de werckinge des H. Geests in Maria is ghegenereert. Want onse gheloof niet en staet op onse begrijp, ofte verstant: dan soudet eygentlicker wetenschap genoemt werden. Maer het Christelicke ende Apostolische gelooue, leert ons verstant geuangen te nemen, ende te onderwerpen Gods woort, ende vastelick te geloouen alles, waer van wy Gods getuygenisse hebben, al ist dat wy sulcx met menschelicke vernuft niet wt meten, noch verstaen connen. Want dan heet het recht geloouen. Ende hier heeft plaetse de vermaninge *Augustini (in lib. sent. Prosp.)* seggende: De geheymenissen oft verborgentheden des geloofs, canmen tot der salicheydt aen nemende geloouen: Maer die te willen begrijpen ofte te ondersoecken (neuswijselick, ende buyten de palen der Schrifturen) dat en can niet salichlick geschieden.

Van de vereeninginge der Godlicker natuere inde eenighe Persoon Christi.

4. Als nu verstaen is, dat Christus warachtelic menschelicke natuere, wt den vleesche ende bloede der maghet Marie, door de werckinge des H. Geests, aengenomen heeft, ende also gheworden is, dat hy te voren niet en was: so verstaet het hem, dat hy euenwel blijft, ende ghebleuen is, dat hy te voren was: Namelick, een warachtich, eeuwich, ende onveranderlick God. Want door de menschwerdinghe, aen zijn Goddelicke nature niet eenige veranderinge is geschiet, maer door de selue zijn twee natueren, de Goddelicke ende de menschelicke, inde eene Persoon alsoo vereeniget, datse niet verandert, niet vermenghet noch in een gesmolten zijn, datse oock daer na niet meer van malcanderen ghescheyden, maer wel onderscheyden connen werden, dewijle yegelicke natuere haer eyghenschappen is behoudende.

De Persoon Christi is menigerley wijse aengeuochten geweest, onder andere van Euthiches, wiens dwalinge hier wederlegt wert.

In dwelc de Sa'an (door de ketters zijne instrumenten) altijdt veelderley dwalingen heeft voorgeworpen: Nv door eenige ketters de Godlicke: Nv door andere de menschelicke natuere in Christo aentastende: Ofte beyde natueren van een ander scheydende, ofte van de selue also confuys ende duyster sprekende, dat noch de eene, noch de andere onghescheyndet bleef: om also de persoon onses Salichmakers Christi te doen verliesen, oft onprofijtelic te maken. Ghelijck onder andere een Ketter *Euthyches*, met grooten onverstande gevoelde, ende voor gaf, dat wt de Godlicke, ende menschelicke nature Christi, na de menschwerdinge, eene nature was gheworden: Maer wat een ongerijmde ende vremde onge-

14. Son. Vra. 35. heyt) syne menschelicke nature met sich vereeniget heeft, tot harer seer grooten troost ende versterckinge. Want hy also hare *Emanuel* geworden is.

Het eynde of oorsake der menschwerdinge Christi, is, op dat hy dat ware zaet Dauids sy.

5. So comen wy nv tot het leste deel der verclaringe deser antwoordt noch ouerich zijnde, te weten deynde der menschwerdinghe Christi, dwelc neerstich staet aen te mercken, waerom Christus warachtich mensche, ende eens menschen Sone wt Maria geboren moste werden, ende dat door de werckinge des H. Geests: Daer af segt de antwoort sulcx geschiedt te zijn: *Op dat hy ooc dat ware zaet Dauids sy, synen Broederen in allen gelijc wtgenomen de sonde.* Want ten eersten, na dien de ware Messias beloeft was, wt den zade Abrahams, ende Dauids te comen, so moste Christus warachtich mensche zijn, of hy en conde wt der voorseyde tween Patriarchen zade, ende volgens ooc de warachtige Messias niet zijn. De beloftenissen, ooc met eede beuesticht, zijn inde Boecken Mosis ende elders wel bekent, Gen. 22. 18. 2. Sa. 7. 12. Psa. 89. 29. ende 132. 11. Ende dat Christus wt den zade Abrahams, ende Dauids hergecomen is, tuycht niet alleen het Geslacht-register (de Afcomste van beyde Patriarchen aenwijsende) Mat. 1. 1. Luc. 3. 23. Maer ooc veel andere getuygenissen, wtdruckelic beuestigende, dat hy na den vleessche geworden is, wt den zade Dauids, Rom. 1. 3. ende 9. 5. Gal. 3. 16. Ac. 2. 30. Daer om in den Brief tot den Heb. ooc ghesegt wert, Cap. 2. 16: *Want hy neemt voorwaer de Enghelen niet aen, maer hy neemt Abrahams zaet aen.*

Ende synen broederen in allen gelijc, wt genomen de sonde. Rom. 8. 3.

Ten anderen, moeste hy na tgetuygenisse der schrift den broederen in allen gelijc zijn, wtghenomen de sonde, Heb. 2. (11. ende 17.) ende 4. 15. op dat hy in onsen vleesche der werelt sonden soude versoenen: Ende daerom moeste hy warachtich mensche, wt Maria geboren werden, anders hy niet en conde met waerheyt gesegt werden, den broederen in allen gelijck te zijn. Dan dewijle de Schrifture de sonde claerlick wtsteeckt, so moste hy door de H. Gheest gegenereert werden, op dat hy sonder smette ende vlecke soude zijn.

wederleggingo valscher leer.,

Waerom dan, na tghene voor verclaert, ende bewesen is, eygentlic inden gront der salicheydt dwalen, de oude *Marcioniten*, ende ooc de nieuwe, welcke die dwalinge toe staen ende volgen, dat Christus maer inden schijn, oft na de figuer een menschelic lichaem gehadt soude hebben: Oock de *Manicheer* (met welcker Ketterie veel *Wederdooperen* besmet zijn), die Christo een Hemelsch lichaem toedichteden. Want den *segen* en is niet beloeft in een Hemelsch zaet, oft in eenen sulcken, die alleen inden schijn een mensche gelijc soude zijn: Maer inden waren *zade Abrahams, Isaacx, ende Iacobs*, Gen. 22. 18. ende 26. 4. ende 28. 14. Noch en wort eenen mensche, die inde locht geworden is, niet beloeft, *den stoel zijns Coninckrijcx te beuestigen eewichlic*: Maer tselue wordt beloeft, den waren *zaet Dauids*, 2. Sa. 7. (12. 13.) ende der *vrucht syner Lendenen*, Act. 2. 30. Daerom ooc Christus in den vleesche geopenbaert zijnde, *een sone Dauids*, ende *een sone Abrahams* ghenoemt wort, Mat. 1. 1.

Ende

Ende *de vrucht des lichaems Maria.* Luc. 1. 42. Niet dat men droomen sal (als dese doen) dat hy daeromme de vrucht des buycx Maria genoemt soude worden, om dat hy wt haren Lichaem gecomen is, te voren in der locht geschapen zijnde: Geensins. Maer hy werdt de vrucht des Lichaems Marie ghenoemt om dieswille hy *na den vleesche geworden is, wt den zade Dauids*, Rom. 1. 3. Gelijc d'Apostel daer nae oock getuycht, Cap. 9. 5. *dat hy wt den Vaderen is, soo veel het vleesch aengaet.* *14. Son. Vra. 35.*

So ist ooc onrecht, tgene de *Romanisten* gedicht hebben vande Maget Maria, datse sonder erf-sonde ontfangen is: Ende dat Christus also van alle besmettinghe suyuer geweest soude zijn: Want sy met sulcx omworpen desen artijckel des gheloofs, vande ontfanckenisse Christi wt den H. Gheest: Wiens cracht alleen (segge ic) ende niet der deucht, oft suyuerheyt der Maget Maria, toegeschreuen wort, dat Christus *heylich* wt haer geboren is, Luc. 1. 35. Want van Maria hebben wy nergens ghetuyghenisse in der Schrift, dat sy min, als andere menschen, in sonden ontfangen, ende geboren soude zijn: Oft dat sy min Christi des Middelaers, ende Salichmakers behoeft soude hebben, als andere menschen: Certeynlic sy betuycht selfs in haren Lofsang: *Mijnen geest verheucht in God mijnen Salichmaker*, Luc. 1. vers 47. Maer soude Christi ontfanckenisse niet suyuer ende reyn connen zijn, ten ware dat Maria sonder erf-sonde ontfangen, ende geboren ware: so moste het desgelijcken met de Ouders Marie, ende so voorts opwaerts toegegaen zijn, op dat Maria, ende de gene daer sy reyn afgecomen soude zijn, ooc te voren reyn mochten geweest zijn. Want sy anders geen reyne voort en conden brengen. Wy willen sulc gedicht varen laten ende geloouen der Schrift, wel versekert, dat den H. Geest, (die almachtich God is) niet swaer en is gheweest, inder ontfanckenisse Christi, de sonde af te scheyden vander menschelicker nature, inder welcker de sonde van begin niet en is geweest, noch en gehoort de sonde tot der substantie der menschelicker nature niet: Maer is door bedroch des duyuels daer toe gecomen. Ende en is den H. Geest niet min onmogelick gheweest, de sonde af te scheyden, ende de ontfanckenisse Christi te heyligen, als het hem wel mogelic is geweest, te wege te brengen, dat een Maget vruchtbaer geworden is, ende gebaert heeft, nochtans onbeulect, ende Maget blijuende.

Dat Marie sonder erf-sonde ontfangen ende geboren is, dat in der Papisten gedicht, ende niet inde Schrift. *Conc. Tri. sess. 5. de pecc. orig.*

36. Vrage.

Wat nutticheyt ouercompt ghy door de H. ontfanginge, ende geboorte Christi?

Antwoorde.

Dat hy onse Middelaer is, ende met syne ontschult ende volcomen heylicheyt mijn sonden, daer in ic ontfangen, ende geboren ben, voor Gods aengesicht bedect. III.

Verclaringe.

14. Son. Vra. 36.

Verclaringe.

OP de verclaringe van de H. menschwerdinghe Christi is wel noodich te ondersoecken, wat vrucht, ende nutticheyt ons daer door toecomt: Op dat wy wt aensien der oorsaken der menschwerdinge Christi voren aengewesen, ende der nutticheyt, die wy daer door crijghen, te vaster aen dwoort houden, ende door geene verleyders, tot afwijckinge van de waerheyt, ons laten bewegen. So worden hier dan twee nutticheden der H. geboorte, ende ontfanckenisse Christi inder antwoort voorgestelt: d'eerste, dat hy onse Middelaer is: de andere, dat hy onse sonden met syne onschult, ende heylicheyt bedect.

Afdeelinge.

Christus is onse Middelaer.

1. D'eerste nutticheydt, dat Christus onse Middelaer is, wordt openbaer, als wy op de Prophetische getuyghenissen bouen verhaelt, de ooge houden: Namelic, dat de beloefde Messias ende Middelaer moste aennemen Abrahams zaet, ende worden een Sone Dauids, ende geboren worden van eene Maget: waer by dan de Schrift ons versekert, dat Christus also wt den zade Abrahams ende Dauids voortgecomen, ende wt Maria de Maget geboren is: So volcht dan daer wt onwedersprekelick, dat Christus de Middelaer is.

Ende tot sulcx alleen bequaem.

De selue is ooc alleen daertoe bequaem, als bouen verhaelt is, pag. 51. dewijle hy God ende mensche is: Ende daerom ooc seer wel ende volcomelic alleen can wtrichten die dingen, die de menschen by God te doen hebben, als wesende, der Goddelicker ende menschelicker naeturen deelachtich, ende also met beyde partijen, Godt, ende den menschen gemeenschap hebbende. Daer op siet d'Apostel, sprekende 1. Tim. 2. vers 5. *Want daer is een God, ende een Middelaer Gods ende der menschen, de mensche Christus Iesus.* In dwelck d'Apostel heeft willen aenwijsen den bant onser vereenigínge met Godt, ende daerom lieuer de menschelicke, als de Goddelicke natuere des Middelaers voorgestelt ende wtgedruct. Tselue is aenmerckens weert, want van outs her ist geschiet, dat de menschen, hier ende daer, dese ende gene hen selues tot patroonen, ende Middelaers gesocht ende vercoren hebben, verder ende verder van God wijckende, om dieswille dat syt daer voor hielden, ende in die dwalinge staken, dat God verre van hen was, ende also niet wisten, waer henen sich keeren. Nv, om dit te beteren, ende dese dwalinghe wech te nemen, stelt d'Apostel God als tegenwoordich inde Persoone des Middelaers, te weten, des menschen Christi, ons aenwijsende, dat Godt vriendelic tot ons af gecomen is, op dat wy hem bouen de wolcken niet souden behoeuen te soecken. Dat en is dan seker geen cleyne nutticheydt, ende troost, dien wy hebben wt de H. Ontfanckenisse, ende geboorte Christi: Dat hy daer door geworden, ende verclaert is te zijn onsen Middelaer, ende ware *Immanuel*, dat is, Godt met ons: Waer door wy versekert zijn: Dat God met ons wil woonen, ende dat hy ons, wanneer wy tot den Throon der genaden onse toevlucht nemen, te hulpe wil comen: Dat hy een sulcke Middelaer is, die mede onse broeder is, ende

Heb. 2. ende 4. 15.

ende broederlick tot ons ghesint zijnde, ooc bereyt is ons te verhooren, ende te helpen. *14. Son. Vra. 36.*

2. De tweede nutticheyt is, dat hy onse sonden, daer in wy ontfangen zijn, ende welcker ouerblijfselen ons aen cleuen (so langhe wy in desen sterflicken leuen zijn) met zijne onnooselheyt, ende volcomene heylicheydt bedect, sulcx datse voor Gods gericht niet in rekeninge en sullen comen, ende dat wy daerom, in Christo van alle smette reyn zijn. Want daeromme is syne ontfanckenisse ende geboorte heylich gheweest, op dat de Erfsonde eenen yeghelicken van ons aen de salicheydt niet meer en schade, ende dat de Satan ons daer mede geen proces maken, noch aenvechten moge: Ja de selue heylige ontfanckenisse ende Geboorte zijn ons, als een seker pant: Dat de H. Geest (door wiens werckinge Christi ontfanckenisse, ende Geboorte geheyliget is) oock ten lesten alle onse gebreken, ende onvolmaectheden wech doen, ende van ons weeren sal. Want gelijck Christus eenmael syn Kercke in ware liefde aengenomen, ende hemseluen voor *haer ghegeuen heeft, om dat hyse heylighen soude, die hy heeft gereyniget met den Waterbat in het Woort*: Also sal hyse ten lesten dage door synen leuendich-makenden Geest setten, datse hem eerlic sy, namelic een Gemeynte, die *noch vlecke noch rimpel en heeft*, of *yet desgelijcx*: *Maer dat sy soude heylich, ende onstraffelic wesen.* Dat ist dat ic segge, hy heeft gewilt dat de heylichmakinghe syner menschelicker natuere, ons door den gheloove toegerekent, ons soude zijn als een pant der volmaectheyt, die in ons te wege gebracht sal werden door synen Geest.

Christus bedeckt met syne volcomen heylicheyt alle onse sonden. Ro. 7. Psa. 32. 1. 1. Co. 1. 30. Ro. 8. 1. Gal. 4. 4.

Eph. 5. 1. Cor. 15. (45. 48.) 1. Co. 1. 30.

Bouen de voorseyde twee nutticheden in de antwoort vervattet, vallen op de mensch werdinge Christi, noch eenige heerlicke aenmerckingen, ons dienende tot onderwijsinge. Ten eersten wert het gelooue daer door seer ghesterct, want als wy weten, dat onse Middelaer, die mensche geworden is, is de Sone Gods: Hoe en souden wy dan niet gelooven alles warachtich te zijn, 'tgene hy ons van God synen Vader verclaert heeft? Nademael hy ons niet anders van God en heeft geopenbaert, dan dat hy gesien, ende gehoort heeft.

Door de menschwerdinge wort tgelooue in ons versterckt. I.

Joa. 1. 18.

Ten anderen, wert de hope in ons vermeerdert, als wy ouerleggen, dat hy also mensch is geworden, dat die mensche (door de persoonlicke vereeninge) God is gheworden, op dat hy ons wt genaden Gods kinderen, ende syne Broederen maken souden, Ro. 5. 5. Heb. 4. 15. Hier mede mogen wy ons in alle cruys ende benautheyt troosten.

De hope vermeerdert. II.

Ten lesten, soo wert hier door de onderlinge liefde in ons ontsteken, want als wy bedencken de onwtsprekelicke liefde aen ons bewesen, namelick, dat de gene, door welcken alle dingen geschapen zijn, voor ons geworden is, een Creature, na zijn aengenomen menschelicke nature: Dat onse Heere is gheworden onse Broeder: Dat de Sone Gods, is geworden de Sone des menschen: wie en soude dan desen Middelaer Iesum Christum niet navolgen, om met al zijnen vermogen, alle ootmoedicheyt, bescheydenheyt, ende meweerdicheydt aen synen naesten te bewijsen? Het en

Ende onderlinge liefde ontsteken. III.

is

15. Son. Vra. 37. is seker, geen cleyne vernedertheyt: dat die, welcke alle hoocheyt ouertrefte, ende te bouen ginck, om onsent wille, hemseluen soo vernedert
Phi. 2. (6.7.) heeft, *dat hy de gedaente eens dienstknechts* (dat is onse vleesch) gewillichlic *aenghenomen heeft*, ende daer toe hem alle menschelicke swacheden (wtgenomen de sonde) heeft onderworpen, *gehoorsaem zijnde, tot der*
Phi. 2. 8. *doot, ja tot de doot des cruyces.*

15. SONDACH.

Vrage 37. 38. 39.

Inhout: *Van de Persoon Christi dus verre gesproken zijnde, so wort nv voort gehandelt, hoe Christus na den arate (daer toe hy gesalvet is) dwerck onser verlossinghe volbracht heeft: Waer in twee deelen, syne vernederinge, ende verhooginge, of heerlicheyt, aen te mercken vallen. Vande vernedertheyt wert gehandelt in desen ende navolgenden*

1. *Sondach. Ende hier wert voor eerst gesproken vant lijden Christi:*
2. *Daer na, waerom hy onder Pontio Pilato heeft geleden: Ende ten*
3. *derden, wat het in heeft, dat hy is gecruyst geworden, ende niet eenen anderen doot gestoruen is.*

37. Vrage.

Wat verstaet gy by dat woordeken gheleden?

Antwoorde.

I. Dat hy aen lijf ende ziele, den gantschen tijt zijns leuens op der aerden, maer insonderheyt aent eynde zijns leuens den toorn Gods, tegen de sonde des gantschen Menschelicken Gheslachtes, ghedraghen heeft: Op dat hy met zijn lijden (als met den eenigen soenoffer) onse lijf ende ziele van de eewighe verdoemenisse verloste, ende ons Gods genade, gerechticheyt ende dat eewich leuen verworue.

Verclaringhe.

NAE de Gheboorte Christi, volcht in den Christelicken geloone, bekentenisse van den lijden ende doot Christi, ende wort voor by gegaen de gantsche geschiedenisse zijns levens: Dwelck niet daerom en geschiet, als of in den leuen Christi niet en ware, yet weerdich aen te mercken: daer doch inden seluen gebleken heeft ende opentlic gemerct is syne vernederinge, ende de gehoorsaemheyt, die hy synen Vader bewesen heeft: Maer om dieswille in dese corte somme des gheloofs niet en wort geroert, dan tgene dwelck onse verlossinge eygentlic aengaet, daer men niet naerder noch corter daer van en soude connen spreken, als hier van
Afdeelinge. den lijden, ende sterue Christi gedaen wert. So veel dese antwoort belangt

langt, daer hebben wy twee deelen te verclaren: d'een vanden lijden Christi, hoe groot, ende swaer tselue gheweest, ende waer inne Christus gheleden heeft: d'andere, de oorsaeck waeromme hy geleden heeft, ende wat vrucht ons daer door toe comt. *15. Son. Vra. 37.*

1. Het lijden Christi wort hier also verclaert, dat daer door verstaen wordt alle de elendicheyt, quellinghe, benautheyt ende bedroeffenisse, den welcken Christus is onderworpen geweest, den gantschen tijt zijns leuens vander geboorte aen, tot de vre des doots. Dit gheeft d'Apostel te kennen daer hy segt: Dat *als de volheyt des tijts gecomen is, God synen Sone heeft uitgesonden, geworden vander Vrouwe, geworden onder de Wet.* Want gelijck als eene, die vry zijnde hem voor, ende in de plaetse eenes geuangen te borge stelt (op dat de selue verlost, vrij soude gaen) met de banden gebonden wort, die vanden geuangen ontlost worden: Alsoo heeft Christus der gehoorsaemheyt der Wet voor ons willen onderworpen zijn, op dat wy door sulcx daer van geurijet ende ontslagen souden worden. Dwelc de selue Apostel aenteeckent, seggende: *Dewelcke in de ghedaente Gods zijnde, en heuet voor geenen roof geacht, Gode euen gelijc te zijn. Maer heeft hemseluen vernieticht, de gedaente eens dienstknechts aengenomen hebbende, den mensche gelijc geworden.* Ende inden tweeden brief tot den Cor. 8. vers 9. *Want ghylieden weet de genade onses Heeren Iesu Christi, dat hy die rijck was* (ja die volle ende ware genoechsaemheyt selfs na sijne Godheyt, gelijc hy ooc gebleuen is) *om uwent wille arm gevvorden is, om dat ghy door syne armoede soudet rijck vvorden.*

Christi lijden begrijpt alle tegenheyt hem ouer gecomen den gantschen tijt zijns leuens

Gal. 4. 4.

Phil. 2. (6. 7.)

Dat hem Christus dan den gantschen tijt zijns leuens, also gewillichlic (om onsent wille) allerley tegenheyt onderworpen heeft, dat en is gheen cleyn deel zijnes lijdens, ende moet wel vooreerst daer onder gherekent werden. So haest als hy te Bethlehem geboren is, wert hy inden Stal in de Cribbe geleyt: Ende was so arm, dat hij de milde hantreyckinge der Wijsen behoeft heeft: terstont na dese elende geboorte, moest hy vluchten in Egypten, ende daer in ballingschap zijn. Dese eerste beginselen ghetuygen die niet ghenoech, hoe dat voortaen zijn heel leuen anders niet, dan lijden en is gheweest? Siet voortaen, wat hy daerna al geleden heeft, naedien hy gedoopt is geweest? Eerstelick is hy door den heyligen Geest wtgedreuen inde Woestijne, ende wat aenstoot hy daer vanden Sathan geleden heeft, getuygen d'Euangelisten, Mat. 4. 2, Luc. 4. 1. Doe heeft hy een proefstuc zijnes aenstaenden strijts moeten doen, op dat hy soo veel te moediger, ende wel geoeffent voortcomen soude, ende hem opentlic verthoonen, om bestendichlic wt te richten zijn ampt, dwelck hem vanden Vader beuolen, ende opgeleyt was. Wat ontallicke versmaetheden heeft hy geleden? Hoe dickwils heeft hy moeten vluchten? Hoe dickwils hebben hem zijne vyanden gelaecht, ofte met schalckheyt meynen te verstricken? Hij heeft so veel haets vanden godloosen geleden: alle de vermoeytheden zijns Lichaems zijn getuygen van zijnen lijden.

Daer af hier sommarischer wijse eenich verhael gedaen wert.

Maer voornamelic wert inde antwoort aengemerct, wat hy aen d'eynde zynes leuens heeft gheleden, doen hy vanden Crijchslieden geuanghen, tot den hooghen Priester geleyt werde, van den seluen tot den richter Pilatum

Ende namelic van tgene hy inden eynde zijnes leuens geleden heeft.

15. Son. Vra. 37. Pilatum, van Pilatum tot Herodem: Doen hy vande Crijchslieden bespottet, ende beschimpet werde, met lasteringe, smaet ende verwijtinge mishandelt, met eenen Rietstoc geslagen, bespogen, met doornen gecroont, gegeesselt: Ende daerna ter doot veroordeelt zijnde, werde hy wtgeleyt, zijn cruys selfs dragende, ter Hooftscheel-plaetse, daer sy hem aen de Galghe des cruyces ghenagelt hebben, niet naelatende hem in allen manieren te pijnigen, tot dat hy storf, ende zijnen geest opgaf: So hier van alle de vier Euangelisten breeder beschrijuinge doen.

Niet alleen aen den lichaem, maer heeft in zijner siele gedragen, den swaren toorne Gods tegen de sonden des menschelicken geslachts.

Dit heeft Christus al geleden, besonder aen d'eynde zijnes leuens: dwelc hoewel het alle bouen maten swaer is, so gaet dit noch alles te bouen, dat hy niet alleen aen den lichaem heeft geleden, maer dat hy mede aen zijne ziele heeft, aen deynde zijnes leuens, gedragen den toorne Gods, tegens de sonde des gantschen menschelicken geslachts. Want wat is swaerder, ende onverdraechelicker als de toorne, ende wraecke Gods? Wat vergelijckinge can gemaect werden tusschen het oneyndelicke, ende t'gene dwelc eyndelic is? De toorne Godts is oneyndelic, ende eewich: Daer en tegen alle menschelicke crachten, daer tegen gerekent, zijn min dan niet, en connen in geenen deel tot de Majesteyt Gods gelanghen noch eenichsins, al waert van seer verde, daer toe genaken, dan liggen gansch daer voor nedergheslagen: nochtans Christus heeft dien so grooten strengen toorne Gods dadelic aen zijner gantschen menschelicke natuere verdraghen, ende beyde aende ziele ende lichaem geleden.

Dan na de Godheyt en heeft Christus niet geleden.

Want na zijne Godlicke natuere, was hy onveranderlick, ende en conde hy niet lijden: Daerom *Ireneus* seer wel ende verstandelic geschreuen heeft: dat het woort rustede, als Christus gecruyciget wiert ende storf: Dat is, dat het Woort zijne macht niet gebruyct noch gethoont heeft, op dat Christus soude connen gecruyciget werden ende steruen.

Getuygenissen des lijdens Christi aen zijner zielen.

Vanden lijden Christi aen zijner zielen, geuen seker getuygenisse zijne eygen woorden (*doen hy droeuich ende weemoedich begonst te werden*) tot zijnen Discipulen gesproken, Mat. 26. 38: *Mijn ziele is bedroeft totter doot.* Marc. 14. 33. ende Joh. 12. 27. Item, int Hoofken zijne bedingen ende smeeckingen, ende roepen tot zijnen Vader by den Euangelisten ten voorsc. plaetsen volgens beschreuen: Op *dat so het mogelic ware, die van hem voor by ginghe:* Doen hy seyde: *Abba: O Vader, alle dinck is v mogelick: Neemt desen Drincbeker van my wech: Nochtans niet wat ic wil, maer wat ghy wilt,* marci. 14. 36. Te welcker tijt *van hem wert gesien eenen Engel wt den Hemel hem versterckende. Ende in banger aenvechtinge vvesende, badt hy des te vieriger. Ende zijn sweet vvert gelijc druppelen bloets op der aerden afloopende,* Luc. 22. (43. 44.) Daer na aenden Cruyce hangende heeft hy wt gheuoelen des swaeren toorns Godts met luyder stemmen geroepen seggende: *Mijn God, mijn God, vvaerom hebt gy my verlaten?* mat. 27. 46. Psa. 22. 1. Met welcken roepen in grooter angst ende vreesen zijnde, hy te kennen gaf de wtstellinghe der hulpe: maer is eyndelic *vvt syner vreese verhoort gevveest,* Heb. 5. 7.

Alle dit voorseyde lijden veruat het Christelic geloone met den woort geleden.

geleden, namelic den loop der gantscher gehoorsaemheyt Christi: hoe wel de Schriftuere dicwils, om sekerlic aen te wijsen, hoe ons Christus verlost ende salich gemaect heeft, tselue eygentlic zijnen doot toeschrijft, so wy hier na in de 40. Vraghe sullen hooren. *15. Son. Vra. 37.*

2. Maer de oorsaec, waer om Christus in so swaren ende harden lijden gecomen is, ende den ontsteken toorne Gods so strenge geuoelt heeft, wijst de antwoort mede aen met dese woorden: *Teghen den sonden des gantschen menschelicken Geslachtes:* Op dat wy niet in Christo, maer in ons eyghentlick aenmercken de schult deses lijdens. Onse sonde ende ongehoorsaemheyt, ja de sonden des gantschen menschelicken Gheslachts, hebben dit lijden Christi veroorsaeckt: Onse schult heeft Christus hem willen toegerekent werden, ende heeft in onsen name de straffe willen dragen, ende van God geslagen werden, so de Propheet hiervan claerlic getuyget Esai. 53. (4. 5) *Voorwaer hy droech onse crancheyt, ende loet op hem onse smerten: Wy dan noch hielden hem voor dien, die geplaecht, ende van God geslagen, ende gemartelt was. Doch hy is om onser misdaet wille verwondet, ende om onser sonden wille verslagen: De straffe leyt op hem, &c.* Hier op sach Johannes de dooper, als hy seyde, Joh. 1. 29. *Siet dat Lam Gods, dat de sonden des Werelts wech neemt.* Ende Petrus: *Die onse sonden selue in zijnen lichame gedragen heeft op het Hout.* 1. Petr. 2. 24. Ende daer na: *Christus heeft ooc eens geleden voor de sonde, hy rechtueerdich voor de onrechtueerdige,* 1. Pet. 3. 18. Oorsaeck des lijdens Christi zijn onse sonden ende ongehoorsaemheyt.

Dit verstaende, dat Christus niet van wegen zijner, maer om onser schult wille van God verslagen is: Soo staet voort te mercken, de vrucht, die ons door zijn lijden toecomt, inde antwoort aengewesen: Namelick, *dat hy door zijn lijden, als met den eenigen soenoffer, onse lijf ende ziele van de eewige verdoemenisse verlost heeft, ende ons Gods genade, gerechticheyt, ende dat eewich leuen vervoruen heeft* Dit was van noode also te geschieden, anders hadden wy moeten verloren gaen. Want door de sonde waren wy wt Gods genade veruallen: Ende en conden niet anders, als op dese maniere, door Christus daer weder in gestelt werden: de gerechticheydt was verloren: Maer door syne gehoorsaemheyt moste ons die weder vercregen werden, namelic die gherechticheyt, die voor Gods gerichte bestaet, hem aengenaem, ende behaechelic is, welcke hy ons verworuen heeft met de volcomen vervullinge der Wet, ende met de genoechdoeninge voor onse sonden. Ten lesten, also het eewige leuen altijt de gherechticheyt vergeselschapt, ende daer af niet ghescheyden en can werden, maer daer aen vaste vercnoopet is: so heeft ons Christus door zijnen lijden tselue oock vercreghen. Midts denwelcken, hy is het eenighe versoen-offer, daer door wy volcommelic met God versoent, ende der gherechticheyt, ende des leuens (dewelcke wy hadden verloren) deelachtich geworden zijn. Ende tselue lijden is onse versoen-offer daer mede hy ons wt de verdoemenisse verlost, de genade Gods, gerechticheyt ende dleuen verworuen heeft. 1. Joh 2. 2 ende 4. 10.

Soo leert ons nv de gheschiedenisse des bitteren ende swaren lijdens Christi, hoe grouwelic dat de sonde is, die Godt anders niet, dan met den doot zijns eengeborenen Soons, en heeft willen laten versoenen. Ten T'ghebruyc deser Leere

anderen

15. Son Vra. 38.

anderen, beuinden wy daer inne, hoe groot daer sy de liefde Christi t'onswaerts, dat hy so schrickelicke smerten willichlic voor ons gedraghen heeft, om ons met God te versoenen, ende weder te brenghen het leuen, ende de salicheyt door de sonde verloren: Daer wt wy dan ten derden vermaent werden te bedencken, wat onse ampt sy, te weten, dat wy naer de vermaninghe des Apostels Petri, ons bereyden tot gedult int lijden. dwelck ons t'onrechte ouercomt: *Want* (seght hy: *hier toe zijt ghy geroepen: Want Christus heeft oock gheleden voor ons: Ons een exempel achterlatende, om dat ghy syne voetstappen soudet navolgen.* Ten vierden, dat wy den sonden wederstant doen: Want hy daer omme *onse sonden selue in synen lichame gedragen heeft, op het Hout, om dat wy, van der sonden ghescheyden, der rechtueerdicheydt leuen souden.* Maer van dese vrucht zal hier nae inde 43. Vraghe breeder af ghesproken werden.

38. Vraye.

Waeromme heeft hy onder den Rechter Pontio Pilato gheleden?

Antwoorde.

II. Op dat hy ontschuldich onder den wereltlicken Rechter, veroordeeldt zijnde, ons daer mede vanden strengen oordeele Gods, dat ouer ons gaen soude, bevrijde.

Verclaringe.

DAT in den Christelicken gelooue van Pontio Pilato vermaen gedaen wert, en is niet sonder oorsake, gelijck sommige meynen, die daer wt een spreecwoort maken, wat Pilatus inden *credo*, dat is inden gelooue doet? Want hoe wel zijner daet niet en wert gedacht, om zijner vromicheyt wille, nochtans so en ist niet te vergeefs.

I. Oorsake Waerom Pontij Pilati des Richters gedacht wert.

Want voor eerst dient het tot de waerheyt der geschiedenisse te weten, hoe de Richter genoemt is, by den welcken Christus verwesen is. Ten anderen hebben de Euangelisten tselue neerstich aengeteeckent, om dies wille, na voorgaender Propheten Prophecien des heyligen Geests, Christus moste comen om te lijden, tot sulcker tijt, als het Scepter vanden stamme Juda, totten Heydenen ghewent soude zijn, ende geen voorder hope voorhanden, om het wterlic Coninckrijcke eenichsins van nieus weder op te

II. richten. Waeromme Christus oock recht voor zijnen lijden, tot zijnen Apostelen seyde Luc. 18. (31. 33.) *Siet wy gaen op na Hierusalem, ende al dat geschreuen is door de Propheten, sal aen den Sone des Menschen volbracht werden: Want hy sal den Heydenen ouergheleuert werden, ende hy sal bespot werden, ende hy sal schandelic gehandelt werden, ende hy sal bespogen werden. Ende als sy hem gegeesselt sullen hebben, sullen sy*

III. *hem dooden.* Maar voornamelick staet daer in aen te mercken, de ongestadicheyt des Richters Pilatij, de welcke voor eerst Christum ontschuldich verclaert

verclaert hebbende, des niet te min hem daer nae als schuldich veroordeelt heeft. Ghelijck de Euangelisten een-stemmichlick daer af getuygen, zijn eygen woorden beschrijuende: *Ghijlieden hebt desen mensche tot my gebracht, als een die het volck verkeerende is: Ende siet ick hebbe hem voor v lieden ondervraecht, ende en vinde in hem gheen schult, daer mede ghy hem beschuldicht.* Luc. 23. 14. Joa. 19. 4. Daer na euenwel veroordeelt hy hem, soo Mattheus getuycht Cap. 27. 26. seggende: *Doen heeft hy hen Barrabam vry gelaten, ende Iesum ghegeesselt hebbende, leuerde hy hem ouer, op dat hy gecruyciget werde.* *15. Son. Vra. 38.*

Hier inne is Pilatus wel gedreuen, door zijne eyghen quade affecten, ende verkeerde bewegingen. Maer nochtans heeft Godt door zijne voorsichticheyt, dwerc also geregeert ende bestuert, dat de Richter Pilatus selue, (voor ende al eer hy het oordeel des doots wtsprack) Christum Jesum opentlick met zijnen eyghen monde, onschuldich verclaert heeft: Op dat daer door ontwijfelick bekent soude zijn, dat hy niet voor zijn eygen misdaet, maer voor de onse lijdende was. Ten anderen heeft Godt ghewilt, dat de selue Christus, zijn Soon, vanden seluen Rechter te gerichte sittende, ter doot veroordeelt, ende also onder de Misdaders gerekent soude werden, nae de Prophecie: Op dat wy Christum aenschouwen souden, daer staende (als in onser Persoone, ende als voor Gods gerichte, dwelck hy daer ghehouden heeft ouer zijnen Soon) om te ontfanghen het oordeel, dwelck onse sonden verdient hadden, ende te dragen den vloecke, welcke ons om onser misdaden wille, door Godts gherechte Oordeel, ouer t'hooft hing: Ten eynde, wy daer door, vanden strengen oordeel Godts, ende vanden vloecke verlost souden zijn: Het oordeel oft verdoeminghe, ouer Christum gegaen, streckende tot onser vrysprekinghe ende vrylatinghe. Want hy (gelyc Dauid van hemseluen, als in den voorbeelt ghetuycht, ende in Christo recht volbracht is) *betaelt heeft, het gene hy niet gherooft en hadde*, Psa. 69. vers 5. 2. Cor. Cap. 5. vers 21. Galat. Cap. 3. vers 13. Gods voorsichticheyt heeft de saken geregeert, dat hy Christum by hem ontschuldich gesproken nochtans veroordeelt heeft. Esa. 53. 8.

Wt tghene dat in dese ende de voorgaende antwoort is bewesen, namelic dat Christus geleden heeft na de menschelicke nature alleen, want de Godlicke geensins lijden en can: So is openbaer, dat die tegen God lasteren, welcke seggen, dat Christus na beyde naturen lijden conde: Tot welcker wederlegginghe (achtende onnoodich te zijn, met sulcke dwaelgeesten veel te disputeren) dient tgene dat *Crijsostomus* ront wt spreect: Vraecht eenen ketter, of God verschricket, den doot vliedet, ende hem daer voor ontsettet, ende of hy bedroeft wert? In dien hy antwoort, ja, so wijct voortaen van hem, ende stellet hem beneden de Duyuels, ofte noch leegher: Want de selue en soude sulcx niet derren seggen. Wederlegginge, dergener, welcke voorgeuen dat Christus na zijne Godlicke nature ooc geleden heeft, *Br. tegen Bul. fo. 11.*

Ten anderen, nademael Christi lijden is het eenighe soen-offer voor de sonden der Werelt, Joh. 2. 2. Ro. 3. 25. So zijnse van den rechten pat der salicheyt afgedwaelt, ende doen Christo groot onrecht, alle de ghene welcke met hem ende met zijn versoenoffer hen niet en laten benoeghen, ende daer en bouen andere middelen der versoeninge versieren, namelic tweederley Item, der *Romanisten* welcke neuen het versoenoffer Christi, noch andere manieren der versoeninge bedacht hebben

15. Son. Vra. 38.

tweederley wech stellen, de genoechdoeninge Christi, ende mede der Heyligen, door de welcke de verdiende straffen versoent souden werden: Maer also wert gheloochent, dat het bloedt Christi alleen genoechsaem soude zijn tot vergeuinge der sonden, versoeninge ende genoechdoeninge. ten ware tgene daer aen ontbreect, ende te cort comt, van eenen anderen wech vervult, ende toegebracht werde, als van de verdiensten Petri, Pauli, ende van ander martelaren, in welcker bloet de Paus zijne aflaten tot genoechdoeninge voor de sonden gestichtet heeft. Dan *Leo* de Bisschop van Roomen, heeft voortijts sulcke Kercroouerie wel bestraffet, seggende, *Epist. ad Palest.* 8: Hoe wel de doot van vele Heyligen costelic is voor den Heere: Nochtans en is de doodinge van geenen, hoe ontschuldich hy ooc ware, geweest de versoeninge der werelt: de rechtveerdige hebben yet ontfangen, maer nye de croonen gegeuen: Ende wt de stercheyt der geloouigen werden voorgestelt exempelen der geduldicheyt: Maer daervan en comen geene gauen der gerechticheyt. Want ooc hare doot eene besondere ding is geweest, ende en heeft noyt yemandt, met zijns leuens eynt, eenes anderen schult connen betalen: Is alleen de Heere Christus geweest, in den welcken sy alle gecruyciget, gestoruen, begrauen, ende opgewect zijn. Ende *Augustinus* spreect oock tot de selue meyninge, *Epist.* 95. Al ist also broeders (segt hy) dat wy voor de broederen steruen: nochtans en werdt gheens Martelaren bloet tot vergeuinghe der sonden gestort: dwelc alleen Christus voor ons gedaen heeft: ende nochtans en heeft hy daer in niet gedaen om van ons naghevolcht te werden, maer dat wy hem daer voor dancken, ende ons daer mede geluckich achten souden.

Siet de tegenstellinge vande Pauslicke aflaten ende vande verdiensten Christi in de *instit. Calvin, lib. 3 cap. 5. sect. 2. Vigerius Inst. cap. 16 6 v. 19. ſ. 20. de Thes. eccl.*

Ten derden, na dien Christus aen lijf ende ziele geleden heeft, so voor is bewesen, so hebben gedwaelt de *Apolinaristen.* welcke gheuoelden dat Christus een Lichaem sonder ziele aengenomen soude hebben, ende dat in hem het woort is geweest in plaetse der zielen: Want daer wt volgen soude, dat Christus niet en conde zijn een volcomene Middelaer, ende onse Salichmaker, als niet hebbende aen genomen onse ziele: daer nochtans onse zielen mede met de sonde besmet, ende in den verstande, ende inden wille verwondet waren, ende daerom genesen mosten werden.

39. Vrage.

Heeft dat yet meer in, dat hy ghecruyst is geweest, dan of hy een ander doot gestoruen ware?

Antwoorde.

III. Jaet: want daerdoor ben ic seker, dat hy de veruloeckinge, die op my lach, op hem geladen heeft: want de doot des cruyces, van God veruloect was.

Verclaringe.

VOLCHT in den Christelicken gelooue, dat Christus is gecruyst: tselue is wel aenmerckens weert, ende daeromme werdt hier tot troost der

der gheloouighen gheuraecht: Of het cruyce Christi eenige geheymenisse meer in heeft, dan of hy eenen anderen doot gestoruen ware? Ende dewijl de antwoort segt, ja: t'selue wijst, so sullen wy hier voor nemen voor eerst aen te wijsen: dat het cruyce Christi, so met figueren afgebeeldet, so van Christo selfs inder schrifture is voorsegt: ende daer na dat Christus met den doot des Cruyces den vloeck van ons wech genomen heeft. *15. Son. Vra. 39.* Afdeelinghe.

1. Gelijc de Schrifture van als, wat onse verlossinge aengaet, ons rijcke getuygenisse geeft, also doetse ooc van den cruyce Christi, ende wat dien aengaende, is geschiet, is te voren afghebeeldet, ende van Christo selue seer claerlic voorsegt. Ten eersten, so is openbaer, dat de offerhanden, die Christi slachtoffer afbeelden, opt Hout gelegt ende verbrant werden. Gen. 22. 9. Leui. 3. 5. ende 4. 12. ende 6. 12. Om daer mede te beduyden, dat Christus aen den Houte ghehecht, hemseluen zijnen Vader, tot een slachtoffer opofferen soude. Ende dat de offerhanden inde hoochde beweecht, ende opgheheuen werden, dat beteeckende de verheffinge Christi aen den stamme des Cruyces: Ghelijck oock dede de verheffinge vande metalen slange, Num. 21. 9. Ten anderen, hoort hier toe het oordeel, daer mede God veruloeckt den genen, die aen het Hout hangt, Deut. 21. 23. Want doen God dat oordeel wtsprack, wiste hy niet alleen wat doot zijn soon steruen soude: maer heeft ooc te voren den doot des cruyces, dien hy daer vervloecket, tot onser verlossinge zijnen Soon toe verordineert. Dat oock de lichamen der Dieren, (welcker bloet in het Heylichdom ter versoeninge werde ghebracht) buyten den Legher verbrant werden, daer mede werde beteeckent, dat Christus buyten de poorte steruen soude. En t'gene Esaias voorseyt hadde, dat Christus met den quaetdoenders gerekent soude werden, is doen vervult, als hy midden onder de moordenaers opgehangen is geworden, Esa. 53. 12. Lu. 23. 32. Mar. 15. 28. Ten lesten, so heeft Christus selue voorseyt een weinig tijdts, eer hy hemseluen opofferde, wat doot hy steruen soude, seggende: *Ende wanneer ick sal verhoocht zijn vander Aerden, so sal icse alle tot my seluen trecken.* Johan. 12. 32. Ende alle d'Euangelisten, die beschrijuen den doot Christi also, gelijc deselue te voren afgebeeldet ende voorseyt was.

Dat Christus gheeruyst soude werden, is inde Schrifture te voren afgebeeldet, ende van Christo voorsegt.

Levi. 4. (11. 12.) Heb. 13. 12.

mat. 26. 2. Joh. 3. 14. ende 8. 28.

2. Maer dat staet nv te ouerleggen, dat dese maniere des doots Christi een sonderlinge geheymenisse heeft. Want om onsen vloec ende verdoemenisse van ons wech te nemen, was het niet al euen-eens, wat doot hy storue, maer moeste Christus sulcken doot steruen, daer door hy den vloeck op hem nemende, de straffe der sonden voor ons betalen soude om ons also te versoenen, ende tot onser verlossinghe voor ons genoech te doen. Ende dat de doot des cruyces vervloect was, en was niet alleen na menschen achtinge bekent, maer Godt hadde sulcx oock te voren verclaert, ende geoordeelt, so voorgeseght is. Daeromme als Christus inder hoochte, aen het cruys gehecht, verheuen is, so is hy een vloeck voor ons geworden. Ende soo most het geschieden, op dat de vloeck, die om onser

Ende is geschiet, om also den vloeck, ende vermaledijdinge daer wy in stonden, van ons wech te nemen.

15. Son. Vra. 39.

onser sonden wille op ons lach, ende daer onder wy souden hebben moeten blijuen, also op Christum comende, van ons wech genomen soude werden. Ende dit wijst d'Apostel claerlick aen, daer hy spreeckt: *Christus heeft ons verlost van de vervloeckinghe der Wet, ende is voor ons de vervloeckinge geworden: want daer is geschreuen: Veruloeckt is een yeyelic die aen het hout hangt.* Te kennen daer mede geuende, dat wy wt het teecken der vermaledijdinghe, d'welck Godt selue sulcx verclaert hadde, claerlick mochten begrijpen, dat de last, daer onder wy verdruct lagen, op hem is gheleght, ende dat wy door die schandelicke manniere, der straffe, daer mede hy ghedoot is, vanden vloeck verlost zijn. So hebben wy dan in zijne verdoeminghe onse vrylatinge, ende in zijne vervloeckinge, onse gebenedijdinge: Na dien hy (den vloec op hem nemende, om onsen wil) daer onder niet versticket en is, maer *heeft* (dien gedragen hebbende) *het hantschrift der insettingen, dat tegen ons was, wtgewischt: Het welck* (segge ick) *tegen ons vvas, maer hy heeft dat wt den midden weech genomen, ende aen het cruyce gehecht. Ende heeft de Ouerheden, ende machten berooft, ende in dat cruyce openbaerlic gewert ten thoone, ende ouer hen getriumpheert*: Gelijck Paulus tot den Col. 2. (14. 15) spreect. Also dat de veruloecte doot des cruyces (onse sonden betaelt, ende den toorne Gods gestilt zijnde) Christo een Eeren, ofte triumph-wagen geworden is, ende ons dienet, om daer mede tot den eewigen segen, ende salicheyt door hem geuoert te worden.

Gal. 3. 13. Deu. 21. 21.

Dwelck wel den Joden een argernis, ende den Griecken een dwaesheyt is: Maer den geroepen Joden ende Griecken de macht ende wijsheyt Gods.

Dit is de wonderbaerlicke wijsheydt Gods, welcke den Joden wel een argernis, ende den Griecken een dwaesheyt was: *Maer hen, die geroepen zijn, Ioden ende Griecken, predicken wy* (segt Paulus) *Christum de macht Gods, ende de wysheyt Gods*, 1 Cor. 1. 24. Daeromme al ist also, dat de doot Christi voor de Werelt schandelic is, so en schamen wy ons niet alleen des niet, noch argeren ons daer inne: maer wetende, datter gheen ander wech en was, daer door wy mochten salich worden, so spreken wy met den Apostel: *Dat wy niet en ach'en yet te weten, dan Iesum Christum, ende den selue gecruyciget.* Ende ten anderen verwonderen wy ons des te meer ouer *de wijsheyt Gods, welcke is in verborgentheyt, dat is de verborgen wijsheyt, de welcke God te voren bescheyden heeft, eer de werelt was, tot onser heerlicheyt. De welcke geen ouerste deser Werelt bekent heeft: want hadden syse bekent, soo en hadden sy den Heere der heerlicheyt geensins gecruyst*, 1 Cor. 2. 2 ende (7. 8)

wederlegginge valscher leer. Aug. de haer. ca. 4. & 21. & 46.

Hier souden de Ketters, welcke voormaels geweest zijn, connen wederleyt worden, als de *Basilidiani*, welcke valschelick voor gauen, dat Symon Cyreneus, vanden Joden gecruyst, ende gedoot was, ende niet Christus selue: Item, de *Cerdoniani*, ende *Manichei*, die hen niet schaemden te seggen, dat Christus alleen geueynst hadde te lijden ende te steruen: maer dat hy in der waerheyt niet geleden en hadde, noch gestoruen was. Maer is niet van nooden sulcke openbare onwaerheyt ende lasteringe te verantwoorden, daer de Schrift voor verhaelt ons so claer andere getuygenisse geeft, welcke den geloouigen niet ombekent is.

16. SON-

16. SONDACH.

Vrage. 40. 41. 42. 43. 44.

Inhout: *Volcht de verclaringhe: Waerom Christus den doot heeft moeten*
1. 2. *steruen? Waerom begrauen worden? waerom (nadien doch hy*
3. *voor ons gestoruen is) wy dan noch ooc steruen moeten? Item hoe*
4. *wy der offerhande, ende des doots Christi tot onser afsterninge*
5. *sullen gebruijcken? Ende ten lesten, watwy verstaen moeten, door de nederdalinge ter Hellen?*

---

40. Vrage.

Waeromme heeft Christus hem tot inden doot moeten vernederen? *16. Son. Vra. 40.*

Antwoorde.

Daerom, dat van wegen der gerechticheyt, ende waerheydt Gods, niet anders voor onse sonden en conde betaeldt worden, dan door de doot des soons Gods. 1.

Verclaringe.

VERSTAEN hebbende, wat troost de geloouige scheppen, wt den lijden, ende cruyce Christi tot haerder salicheyt: so gaen wy nv voort in den Christelicken gelooue, om te spreken van Christi doodt, daer af d'Apostel getuycht: *Dat Christus hem heeft vernedert, gehoorsaem zijnde tot der doodt, ja tot de doot des cruyces.* Want als hy de vernedertheyt Christi ende zijn vernietinge wt strecket tot in den doot: So en ist niet buyten propooste te vragen, waerom Christus hem heeft moeten vernederen tot inden doot? Maer om hier te meer profijts te doen, sullen wy eerst aenmercken, dat Christus warachtelic is gestoruen: Ende daer na ouer leggen de oorsake, waerom hij moste steruen? Afdeelinge

1. De oude schrijuer *Damascenus* spreect *Lib. 4. ort. fidei cap. 28*: Men beschrijft den doot, dat hy is de afsceydinghe der Zielen van den Lichaem: Nochtans en moet inden doodt Christi niet alleen aengemerct worden die afscheydinghe: Maer veel meer mede de straffe, die God door synen toorne op hem gelegt heeft van wegen onser sonden, die den eewigen doot verdient hadden, so hier na int tweede deel deser verclaringe volcht. Dan dat Christus warachtelick is gestoruen, ende dat syne Ziele van den Lichaem is afgescheyden, getuyghen de Euangelisten: Matheus seggende: *Ende Iesus wederom met luyder stemmen roepende, gaf den Geest.* Ende Marcus: *Ende Iesus een groote stemme gegeuen hebbende, gaf den Geest.* Lucas verhaelt oock de woorden, welcke Christus roepende, gesproken heeft, namelic, als hy te vooren den Moordenaer beloeft hadde: *Voorwaer segge ic u. Heden sult ghy met my inden Paradijse* Christus is warachtelick gestoruen. Mat. 27. 50. Marc 15. 37. Luc. 23, 43. ende 46.

16. Son. Vrn. 40.

radijse wesen: So heeft hy daer na weder met luyder stemmen geroepen ende geseyt: *Vader in uwen handen beuele ic mijnen geest. Ende als hy dat geseyt hadde, heeft den geest ghegeuen.* Ende Johannes betuycht: *Dat Iesus zijn Hooft buychde, ende gaf den Geest.* Joa. 19. 30 en daer na vers 33: *Dat sy Christo de beenderen niet en hebben gebroken, siende dat hy nv doot was.*

Christus moste sterruen om der gerechticheyt Gods voor onsen sonden, door synen doot te betalen.

2. Maer voorder moet betracht worden de oorsaeck zijns doots, welcke (in de antwoort) tweederley wort aengheroert: d'eerste is, om dat der gerechticheyt Gods anders niet en conde, voor onse sonden genoech gedaen worden, dan door den doot zijns Soons: want Gods gerechticheydt heyschte, dat groulicke sonden met grouwelicke straffen vergolden souden worden: ende de sentencie, by God selue den mensche gedreycht, (indien hy zijn gebodt quame te ouertreden) moste wtgericht worden: *In welcken dage* (seyt hy) *gy daer van* (dat is van den Boom der wetenschap goets ende quaets) *etet, sult gy des doots steruen.* Daer op siet d'Apostel, sprekende: *De besoldinge der sonden is de doot.* So moste dan Christus ter doot ouergeleuert worden, om onse sonden: Op dat zijn doot soude zijn een offerhande ende genoechdoeninge voor onse sonden, ende op dat wy met Paulo souden mogen roemen: *Wie sal de wtvercorene Gods beschuldigen? God ist die rechtueerdich maect. Wie is hy die verdoemt? Christ is voor ons gestoruen.* Als of hy wilde seggen: Christus is de ghene, die de straffe by ons verdient, ende die ons toe quam, eens wtgestaen, ende gheleden heeft, ende daermede heeft bewesen, dat hy in onse plaetse is getreden, om ons te verlossen. Die dan voortaen ons soude willen verdoemen, die moeste Christum selue wederom in den doot brengen.

Gen. 2. 16. Ro. 6. 23. 4. 25 ende 8. (33. 34.)

Ende de wijle de waerheyt Gods (den doot Christi voorsegt hebbende) sulex verheyste. Gen. 3. 15. Heb. 2. 14.

De ander oorsaec is dat de waerheyt Gods verheyste, dat Christus soude steruen. Waer toe dienet de belofte vanden zaedt der Vrouwe, d'welc *der Slangen cop soude vertreden*: Tselue en conde niet anders, dan door den doot gedaen worden. Want also spreect d'Autheur tot den Hebreen: *Dat Christus des vleeschs ende bloets der kinderen ooc desghelijcken deelachtich is geworden, op dat hy door den doot te niet maken soude den genen, die de macht des doots hadde, dat is, den Duyuel.* Also heeft ooc duytlic den doot Christi voorgesegt Esaias, seggende: *Wanneer hy zijn leuen ten schultoffer ghegeuen heeft, so sal hy zaet hebben.* So moste hy dan steruen, op dat de waerheyt Gods, inde volbrenginge syner beloften, erschijnen soude. Ende Christus, de Sone Godts selue (wesende het hooft aller Propheten) heeft tot verscheyden plaetsen synen doodt voor segt, als mede onder andere Joan. 12. 24. daer hy ooc de vrucht zijns doots by set seggende: *Voorwaer, voorwaer, segge ic u lieden: Ten sy dat het tarwen Coorne in de aerde valle, ende versterue, so blijft het alleen: Maer indien het sterft, soo draecht het vele vrucht.*

Mat. 17. (22. 23). Joa 10. (17. 18).

t'gebruyc deser Leer. Act 20. 28. Ro. 3. 25. ende 5. 8. 9.)

Dwelck alsoo zijnde, soo hebben wy hier t'onsen troost te onthouden: Dat Christi doot is de eenige genoechdoeninge voor onse sonden: Ende dat het ongeorloft is, ja Kerck-roof ware, so yemant erghens anders, dan inden doot des Soons Gods, de versoeninge voor de sonden, ende de salicheyt

salicheyt sochte. Daer toe wel dient, wat bouen Vrage 38. (inde wederlegginge der *Romanisten*) wt *Leone Romano* , ende *Augustino* voortgebracht is. *16. Son. Vra. 41.*

41. Vraye.

Waerom is hy begrauen geworden?

Antwoorde.

Om daer mede te betuyghen, dat hy warachtelic gestoruen sy. II.

Verclaringhe.

HIER moeten wy ooc aenmercken: voor eerst de geschiedenisse, namelick dat Christus is begrauen: Ende ten anderen het eynde, waeromme sulcx geschiet is? Afdeelinge.

1. Gelijc als den doot Christi voorghesegt was: Alsoo heeft ook Esaias van syner begraeffnisse gepropheteert Cap. 53. 9. seggende: *Hy is begrauen als de Godloose, ende ghestoruen als een rijcke, hoe wel hy niemant onrecht ghedaen heeft, &c.* Ende Christus heeft selue (onder het voorbeelt van Jonas, welcke dry dagen, ende dry nachten, was inden Buyc des Walvischs) van syne begrauinge gesproken, Mat. 12. 40. *Dat also de sone des menschen wesen soude in het herte der aerden, dry dagen ende dry nachten.* Ten lesten, de geschiedenisse van de begrauinge, met alle omstanden, hebben alle de Euangelisten beschreuen: By wien, by wiens consent, hoe, ende waer die ghedaen is. Ende daer en bouen, dat de vyanden Christi, door consent Pilati, den steen, (die opt graf lach) versegelt, ende wacht daar by ghestelt hebben: op dat de Discipulen niet en souden comen (so sy segden te vreesen) om hem te stelen. Mat. 27. 64. Christi begraeffenisse is voorsegt ende voorgebeeldet, oock na tgetuygenisse der Euangelisten geschiet.

2. Het eynde waerom Christus is begrauen, leerdt de antwoort, te weten: Eerstelic, op dat wy daer door seker souden zijn, dat hy warachtelic is gestoruen voor ons: Dewijle hy (gelijcmen de dooden pleecht) ooc mede is begrauen: Ende niet alleen int graf geleyt is, maer ooc een tijt lanck daer in gebleuen is. Ten tweeden, op dat zijn warachtighe doot (door de besegelinge der vijanden selfs beuesticht) syne opstandinge te sekerder soude maken. Ten derden, op dat hy als Verwinder, de doodt alsoo (als in haer hol vluchtende) veruolgen, ende ouerwinnen soude. Ende ten lesten, op dat onse grauen, door den leuendichmakenden reuck zijns doots, welrieckende gemaect souden worden. Christus is begrauen tot sijns doots sekerheyt.

Waer wt wy dan ooc (gedenckende aende begraeffenisse Christi) sullen vermaent zijn, dat onse grauen geheylicht zijn: also datse niet meer geacht moeten worden als putten, daer inne der menschen Lichamen vergaen ende verwesen: Maer als costelicke Cofferen, ende Slaep-cameren, daer inne der geloouigen doode Lichamen bewaert worden, ende rusten tot de salige opstandinghe ten eewigen leuen. En heeft ooc onse grauen geheylicht *Eze. 37. 6. Joa 5. (28. 29)*

42. Vraghe.

16. Son. Vra. 42.

42. Vraghe.

Soo dan Christus voor ons gestoruen is, hoe comet, dat wy ooc moeten steruen?

Antwoorde.

III Onse doot en is geen betalinghe, voor onse sonden, maer alleen een afsteruinge der sonden, ende eenen doorganck tot den eewigen leuen.

Verclaringhe.

DESE Vraghe wert by maniere van tegenwerpinge voortghebracht: Als het mocht yemant vremt duncken, hoorende, dat Christus voor ons is gestoruen, ende den doot heeft verslonden, op dat wy door hem leuen souden, dat wy, ende alle gheloouigen noch euenwel moeten steruen, gelijc als andere menschen. Want dit schijnt te strijden: door Christum vanden doot verlost te zijn: ende nochtans nootwendich te moeten steruen: ende daerom en is dese Vrage niet te vergeefs voortgebracht, leerende een onderscheydt maken tusschen Christi, ende der geloouigen doot: Waeromme hy gestoruen sy, ende waerom wy noch steruen moeten. Maer om tselue beter te verstaen, sal eerst verclaert werden de vrucht des doodts Christi, welcke is niet om ons van den tijdelicken doot also te verlossen, dat wy dien niet smaken souden: Maer om den vloeck des doodts wech ghenomen zijnde, ons vanden eewigen doot te beurijden, ende des eewighen leuens deelachtig te maken: Daer na sal geleert worden .waer toe onse tijdelicke doot ons profijtelic is, namelic, niet tot voldoeninghe voor onse sonden, maer tot de afsteruinge der sonden, ende tot eenen doorganc int eewige leuen.

Afdeelinge.

Christi doot beurijt ons niet van den tijlicken doot.

1. Ten eersten, als wy hooren, dat Christus voor ons is gestoruen, om ons vanden doot te verlossen, ende dleuen te geuen, so sullen wy niet voornemen te verstaen, den tijlicken doodt, als of wy door Christum daer af beurijt souden zijn, niet also. Want de gemeyne sententie blijft ouer allen menschen, Gen. 3. 19. *Ghy zijt aerde, ende sult tot aerde werden.* Daer af Dauid spreect Psal 90. 3. *Ghy die den mensche laet steruen, ende spreket comt weder gy menschen Kinderen.* Ende de brief tot den Heb. 9. 27. segt: *Dat den mensche gheset is eens te steruen, ende daer na het oordeel.* Ende dit en is geen wonder: dewijl wy (so langhe wy in desen vleesche zijn) des doots oorsake, als eenen vyantlicken gast, die ons van den geniet des leuens verhindert, met ons om dragen, namelic de sonde: Welcke hoewelse inden geloouigen (na de leere des Apostels) niet en moet heerschen, noch d'ouerhant hebben, Ro. 6. 12: Nochtans maectse den seluen noch veel strijts, ende aenvechtinge. so inden seuenden Capittel, daer na verhaelt wort. Als wy die H. Historie van Adam tot Noach, Gen. 5. ende van Noach tot Abraham Cap. 10.

10. ende 11. ende so voort alle de heylige mannen, ende Propheten door sien, so vinden wy, datse alle tgemeen recht van steruen zijn onderworpen geweest, ende den doot gesmaect hebbende, tot den Vaderen vergadert zijn. Dit selue leert ons noch dagelix beuindinge, dat allen menschen niet sekerder en is, dan de doot, hoe-wel de vre des selfs ombekent is. Hierom ist datmen de menschen *Mortales*, dat is sterflic noemt: ende dat de doot heet *de wech*, of de gewoonheyt *der gantscher werelt*. *16. Son. Vra. 42.* 1 Reg. 2, 2.

Maer nochtans en vermindert dit gemeene recht (allen menschen opgeleyt) niets aen de ouerwinninghe Christi, die steruende voor ons den doot ouerwonnen heeft: eerstelick also, dat de tijdelicke doot, ons nv niet meer schadelic, maer profijtelic is, als hier na: Ende ten anderen, dat wy vanden eeuwigen doot door synen doot beurijt zijn. Daer toe moeten wy insien ende ouerleggen het eygen eynde des doots Christi, dwelc is geweest, om ghenoech te doen voor onse sonden, ende also (d'oorsake ende *prickel des doots* wech genomen zijnde) ons voor de schade des tijdelicken doots te bewaren, ende veel meer van den eewigen gantsch te beurijden. Te voren waren wy onder tjoc k des doots vast verstricket, ende verbonden: maer als Christus hemseluen inden doot heeft ghegeuen, om ons vanden vloec te verlossen, so meynde de doodt Christum (hem bindende met hare banden, ende smerten) wel te verslinden: gelijc wy vande selue sekerlic verslonden souden geworden zijn, wantse alreede ons onder de voeten in haren gewalt hadde: maer Christus heeft door den doot, den doot hare cracht benomen, ende de banden des doots en hebben hem niet connen houden, Act. 2. 24, 1 Cor. 15. (54. 57.) Ende dat is t'gene d'Apostel segt: *Dat hy door den doot te niet maken soude den genen, die de macht des doots hadde, dat is den Duyuel, ende dat hy verlossen oft vry maken soude, alle die met vreese des doots alle haer leuen lang der slauernie onderworpen waren.* Heb. 2. (14. 15.) Want desen troost hanght mede aen de eerste vrucht, die wy door den doot Christi vercrijgen: daer van hier voor, Vraghe 40, in het tweede deel geseyt is.

Dan verlost ons van den vloec des tyllicken doots ende beuryt ons vanden eewigen: dewijle hy met synen doot voor onse sonden betaelt heeft. 1 Cor. 15.56.

2. Maer tusschen den doot Christi, ende den onsen, stelt d'antwoort dit onderscheyt dat onse doot geen betalinghe en is voor onse sonden: Want die eere comt Christi doot alleen toe, ende niemant anders, so hier bouen bewesen is. Daerom ist groot onrecht, ende Kerck-roof, dat de sotte eygen-heyligen, wt haren, oft ander menschen lijden, ende harden doot, sonder eenich fondament, verdienst willen maken.

Maer onse tijtlicke doot voor onse sonden betaelt heeft. 1 Cor. 15. 56

Nochtans euenwel so is den geloouigen ooc de tijlicke doot, niet meer schadelick, maer gantsch profijtelick: Want hy is wel van syner naturen wegen een vloeck, ende straffe, om der sonden wille: Maer door tgelooue aen Jesum, die voor ons is gestoruen, so is hy den geloouigen, ende wtvercoren tot profijt, ende tot eenen segen verandert, namelic, dat sy is gheworden een afsteruinge der sonden, ende een doorgang tot den eewigen leuen.

Nochtans is den geloouigen voortaen profijtelic:

Want so lange wy menschen in desen vleesche leuen, so isser (als bouen gesegt is) altyt een gheduerige strijt, tusschen den geest, ende den vleesche,

I. Om daer door hare sonden teenemael a te sterueu.

16 Son. Vra. 42. vleesche, dwelc ons verhindert, dat wy God niet connen dienen, so wy geerne souden willen. Ende dien crych is onversoenlick: want hoe wel wy ons tegen de verdoruene aert onser nature ende tegen de sonden met gantschen ernst leggen, ende den ouden mensche (die ons beuolen is wt te trecken) al vast wt trecken, ende poogen door de cracht des Gheests, ons dien heel quijt te maken: so en connen wy nochtans niet gantsch tot onsen vermeten, noch ten eynde onses wercx comen, dan door de aflegginge onses lichaems dwelc is de tijlicke doot. Dan wort de oude mensche, ende de sonde mede afgeleyt, ende gantsch wtgetogen, gedoodet, ende vernietet. Desen stryt heeft dat wtvercoren vat Paulus wel geuoelt ende is hem mede al bang geuallen, doen hy door de bangicheyt desRo. 7. 24. seluen wtschreyde, seggende: *Ic elendige mensche, wie sal my verlossen van dit Lichaem des doots?* Daer wt volget dan, dat de tijtelicke doot der geloouigen (ten aensien dat hy den strijt des geestes, ende des vleesches eyndiget) te recht ghenoemt wort de volle afsteruinge des vleesches, ende begrauinge der sonden.

II. Ende wt desen jammerdael int eewige leuen te gaen. Ten anderen gesciet door den doot Christi, dat de tijlicke doot, den gheloouigen is een afsceydinge wt desen elendigen leuen (daer wy hier zijn int dal der tranen) ende een in, oft doorgang tot den eeuwigen, ende saligen leuen. Want Christus biddende: *Vader in uwen handen sal ic mijnen geest beuelen*, Luc. 23. 46: Heeft daer mede te kennen willen geuen, ende betuygen, dat de Zielen der wtvercorenen sekerlic behouden, bewaert, ende henen geschict worden, tot synen Vader, wanneer sy wt den lichamen scheyden, tot dat sy aenden jongsten dage, wederom met den seluen lichamen (door de cracht Jesu Christi opghewect) vereenicht sullen worden: Siet hier vande belofte den eenen Moordenaer gedaen, Luc. 23. 43. ende wat Lazaro geschiet is, Luc. 16. 22. Ende Joh. 5. 24. spreect Christus opentlic: *Voorwaer, Voorwaer segghe ic u lieden: Wie mijn woordt hoort, ende gelooft hem, die my gesonden heeft, die heeft het ewige leuen, ende en compt inde verdoemenisse niet: maer is van den doot doorghegaen in het leuen.* Daer zijn de eewige Tabernakelen, oft woonsteden, daer Christus van spreect, Luc. 16. 9. ende Johan. 14. 2. Hieromme seght Paulus: (2. Cor. 5. 1.) *Want wy weten, ist dat dit aertsche huys deses Tabernakels gebroken wort, so hebben wy een timmeringe van God, namelic een huys, dat sonder handen ghemaect, ende eewich is inde Hemelen.* Op welcke meyninghe Johannes ooc *salich* verclaert, de dooden, *die in*Ap. 14. 13. Phi. 1. 23. *den Heere steruen.* Ende op sulcke vaste hope begheert d'Apostel *te verscheyden vanden lichame, ende met Christo te zijn, want dat is* (seydt hy) *seer verre het beste.*

T'ghebruyc deser Leere. Doch met tgene voorseyt geleert zijnde, dat tgemeen recht aller menschen is, eenmael te steruen: So worden wy alle, ende een yegelic van ons vermaent, onse leuen also aen te stellen, dat wanneer God ons wt desen elendigen leuen sal willen beroepen, wy alsdan gereet geuonden worden, ende niet te seer omhangen ende inghewickelt met de sorchvuldicheyt deses leuens noch oock te seer verslagen door de vreese des doodts.

Eensins,

Eensins, ouermits het is de wech alles vleeschs: Ende andersins, ouermits ons, die aen Christum geloouen, door den tijtlicken doot, niet quaets, maer veel goets na desen leuen te verwachten staet: seker zijnde, *tsy dat wy leuen, oft tsy dat wy steruen, dat wy des Heeren zijn:* Dewelcke (gelijc de selue Apostel segt) ons *gewin is, beyde in leuen, ende in steruen.* *16. Sou. Vra. 43* Ro. 14. 8 Phi. 1. 21.

43. Vrage.

Wat vercrijgen wy meer voor nutticheyt, wt der offerhande, ende doot Christi aent cruys?

Antwoorde.

Dat door syne cracht, onse oude mensche, met hem gecruyst, gedoot, ende begrauen wort: Op dat de boose lusten des vleeschs, in ons niet meer en regeren: Maer dat wy ons seluen, hem tot een offerhande der danckbaerheyt opofferen. IIII.

Verclaringe.

DAER is te vooren, Vraghe 37. ende daerna, oueruloedich ghenoech gesproken, vande eerste ende voornaemste vrucht der offerhande, ende des doodts Christi aent cruys, welcke is de genoechdoeninge voor onse sonden, etc. Nu wort hier voorghestelt de tweede vrucht, ofte nutticheyt, dienende tot onser heylichmakinge, namelic, dat onse oude mensche gecruyst, gedoot ende begrauen wort door de cracht der offerhande, ende des doots Christi. Onse oude mensche wort door de cracht Christi gecruyst, gedoot, ende begrauen.

Tgene hier *oude mensche* genoemt wort, wt Eph. 4. 22. Col. 3. 9. dat wordt vanden seluen Apostel op ander plaetsen *sonde*, in tgetal van eenen, Rom. 6. 12. ende *oude suerdeech*, 1 Cor. 5. 7. genoemt. Want de *sonde*, *oude mensche*, oft *oude suerdeech* hebben sulcke aert, datse geerne by haer oude wesen, ende verderuinge blijuen, niet willende wijcken: ende gelijck de mensche daer inne geboren is, also soude hy geerne (na syner aert) daerinne opwassen, ende behouden. Daer en tegen de doodinge *des ouden menschen* wert somtijts (als een deel voor t'geheel) ghenoemt *wedergeboorte*. Nv de *doodinge des ouden menschen*, oft de *wedergheboorte* (daer af wy hier spreken) bestaet daer in, dat Christus door de gemeenschap zijns doots, jae zijns selfs, onse aertsche lidtmaten doodet, datse voortaen haer werck, in ons te doen, laten moeten, ende den ouden mensche also zijn cracht beneemt, dat hy niet weder opcommen, zijn quade vruchten voortbrenghen, noch in ons regneren can: maer dat ter contrarien wy ons seluen God opofferen, tot een offerhande der danckbaerheyt, dwelck is de *opstandinge des nieuwen mensche*, ende het ander deel der *wedergeboorte*. wat door de doodinge des ouden menschen ende dergelycke spreucken te verstaen sy.

Want de geestelicke ghemeenschap, die wy met Christo hebben, is van sulcker cracht: Gelijck de ziele aen haren lichaem verbonden, natuerlic- Gelyckenisse.

kerwijs

16 Son Vra. 45.

kerwijs haer werckinge voortbrengt, ende het lichaem bestiert: dat also oock Christus door t'gelooue, ende door zijnen H. Geest in ons woonende, geestelickerwijse zijne cracht in ons baret, om ons te stercken, dat wy der sonde wederstaen, ende de quade begeerlickheden des vleesches dwingen, ende toomen souden connen.

Bewijs der schriftueren. 1. Pet. 4. 1.

Dit beuesticht Petrus, als hy (in aensien der weldaet Christi) de gelooighe vermaent tot heylicheyt des leuens, seggende: *Dewijle dan Christus voor ons inden vleesche geleden heeft, so wapent hgy v ooc met dat selue geuoelen*: Namelic, *dat wie inden vleesche gheleden heeft, die heeft afgehouden van der sonde.* Maer hoe geschiet dat? Alsoo, Christus heeft door zijnen doot der sonde hare macht ende heerschappie benomen, datse niet voorder ouer ons mach tyranniseren, maer dat sy af neemt, ende eyntelick vergaet.

Gelijcknisse.

Gelijc wanneer des menschen herte een doodelicke wonde ontfangen heeft, deselue mensche wert alsdan, als voor doot gehouden, om dieswille hy den doot niet en mach ontgaen: Also ist met der sonde, dewelcke (door Christi doot) een doodelicke wonde ontfangen hebbende, so veel ons aengaet, den doot ooc niet en can ontgaen, van wegen der gemeenschap, die wy met Christo hebben, dewelcke in ons de sonde voort doodende is. Waerom wy ooc gesegt werden met hem gestoruen te zijn, Ro. 6. 8. Dewyl Christi werc in den geloouigen altijt voorgaet, ende sekerlick ten eynde sal ghebracht werden, tot gheheele ouerwinninge der sonde.

Tot de doodinge des ouden menschen vermaent de heyligeDoop.

Ende om de ghelooуige tot de doodinge des ouden menschen crachtiger te vermanen, gebruyct d'Apostel Paulus, het getuygenisse des H. Doops (als een stercke bewijsreden) daer mede hy segt, dese gemeenschap des doots, ende begrauinge Christi, ons versegelt te zijn, Rom 6. (3. 4.) *Weet gy niet* (segt hy) *dat wy alle, die in Christum Iesum gedoopt zijn, in zijnen doot gedoopt zijn? So sijn wy dan met hem begrauen door den Doop in den doot: Op dat, gelyc Christus wt den dooden verweckt is, wy ooc tot de heerlicheyt zijns Vaders, in nieuwicheydt des leuens wandelen*, ende daer na, vers 6: *Dit wetende, dat de oude mensche, die in ons is, met hem gecruycicht is: Op dat het lichaem der sonde te niet gedaen werde: Op dat wy niet meer der sonden en dienen.* Besluytende vers 12: *So en laet de sonde geen ouerhant hebben in uwen sterffelicken lichaem, om haer in syne lusten gehoorsaem te zijn.* Ende hy hout voort op dit fondament des offers, ende doots Christi aen: want als hy voorgaens van de rechtveerdichmakinge, ende ooc van de heylichmakinge der gheloouigen breeder verclaringe gedaen hadde, so vermaent hy wederom, Cap. 12, tot voortbrenginge der vruchten des cruys ende doots Christi, seggende: *Ic bidde v broeders door de barmhertigheydt Gods, dat ghy uwe lichamen Gode begeeft, tot een leuende, heylige, ende vvelbehagende offerhande, vvelcke is uvven redelicken Godsdienst.*

Ende en can deselue, noch de opstandinge des nieuwen menschen van de offerhande ende doot Christi niet gescheyden worden.

Het en can ooc inder waerheyt anders niet geschieden: so yemant met d[aren] gelooue Christum ende zijne verdiensten aen neemt, ende zijnen [doot] hemselven toe eygent: de selue moet terstont mede bewogen zijn, [om] Gode vruchten der dancbaerheyt voort te brengen. Het gelooue wil

wercke

wercken, de geest Christi en is niet ledich, maer sterct de gheloouige met de cracht des doots Christi also, dat sy altijt teghen het vleesch strijt voeren, om tselue te vernielen, ende door doodinghe des selfs, meer ende meer van de sonde ontslagen te werden. De wedergeboorte en is nemmermeer van de rechtveerdichmakinge des geloofs afgescheyden of sonder de selue: want hoewel dese beyde, de wedergeboorte, ende de rechtueerdichmaekinghe onderscheydene gauen Gods zijn, nochtans waer de eene (de rechtueerdichmakinghe) is, daer laet haer de andere (de wedergeboorte) terstont mercken, sy hangen onverscheyden aen malcanderen, altyt tsamen gaende, ende gelijc d'eene, also is dandere een gaue Gods wt den doot Christi, ende Gods genade hercomende, maer hier van sal onder Vrage 64. noch wat gesegt werden. *16 Son. Vrae. 43*

Voor is dan bewesen, dat wy wt de offerhande Christi, ende wt zijnen doot (met welcke woorden verstaen wert de gantsche handel onser verlossinge, dien d'Apostel met eenen woort *offerhande* Heb. 10. 14 begrijpt, seggende: *met een offerhande heeft hyse eewichlic geheylicht, die geheylicht weerden*) noch dese nutticheyt hebben, dat door zijne cracht onse oude mensche gecruyst, gedoot, ende begrauen wert: so wert daer mede opentlick wederleyt, de valsche leeringe des Pausdoms vanden *vryen wille*, of dat wy door navolghinghe Christi, den ouden mensche afsteruen moeten: want geen cracht in ons en is, om van den quaden ons te connen scheyden, de cracht des lijdens Christi moet voor eerst in ons wercken, ons wederbaren, ende ons tot afsteruinge des ouden menschen brengen, ende stercken. Tot de navolginge Christi en connen wy niet commen, dan door de selue cracht des lijdens Christi, ende door de regeringhe zijnes Gheests in ons, als de Litmaten zijns lichaems (door de gemeenschap met hem onsen Hoofde) leuende ende werckende: Daer af op andere plaetsen breeder gesproken is, ende hierna sal werden inden artijckel van de verrijsenisse. wederleggingе valscher leer.

44. Vrage.

Waerom volcht daer nae afgedaelt ter Hellen?

Antwoorde.

Op dat ic in mijnen hoochsten aenvechtingen, versekert sy, ende my gantschelic vertrooste, dat mijn Heere Jesus Christus, door de onwtsprekelicke zijner zielen benautheyt, smerten, verschrickinge, ende Helsche quael, in welcken hy in zijn gantsch lijden, maer insonderheyt aent cruys gesoncken was, my vander Helscher benautheyt, ende pijne verlost heeft. v.

Verclaringe.

DE afdalinghe tot der hellen, gehoort noch mede, ende wel principalick tot de vernedertheyt Christi: Waer van om te beter verstant

16. Son. Vra. 44.

Afdeelinghe.

stant ende profijt te hebben, in de antwoort twee dinghen werden aengheroert: Eerst wat door de afdalinge Christi ter Hellen verstaen moet werden: Daerna hoe dat de geloouige hen daer mede vertroosten sullen.

Wat door de Afdalinge ter Hellen te verstaan sy.

De Catechisme stelt voor een recht, ende claer bericht, wat wy door de woorden in den Christelicken gelooue, *afgedaelt ter Hellen*, verstaen sullen: Te weten, dat Christus onwtsprekelicke benautheyt, smerten, verschrickinge, ende helsche quael aen syner zielen, geleden, ende gedragen heeft, in zijnen gantschen lijden, maer besondere doen hy aen t'cruys hing: Daer hem God heeft willen vermorselen, Esai. 53. 10. ende daer hy arbeydende, met luyder stemme geroepen heeft: *Mijn God, mijn God, vvaeromme hebt ghy my verlaten?* Geuoelende de swaricheyt des gestrengen oordeel Godts, ende anders niet voor oogen siende, dan alle teecken der gramschap ende straffe Gods tegen de sonde, in alle gestalt, alsof hy van God verlaten ware geweest. Welckes alles Christus heeft gedraghen, sonder int minste te wanhopen, oft het vertrouwen tot Godt te verminderen: Daerom hy inde hoochste benautheyt tot den Vader, als tot zijnen God, die noch voor hem sorge droech, zijn toevlucht genomen heeft. Dese benautheyt, ende bangicheyt schijnt d'Apostel Petrus te willen wtdrucken, met de woorden *smerten des doots*, Act. 2. vers 24. seggende: *Welcken God opgevvect heeft, ende de smerten des doots ontbonden: nadien dat het onmogelick vvas, dat hy van haer soude gehouden vverden.* Want nae dien de sonde betaelt, ende daervoor genoech gedaen was, door het bloet ende lijden Christi, so was de vloeck wechghenomen, ende de toorne Godts versoent ende ghestilt: Ende en conde de doot, wesende (door Gods gerechte oordeel) der sonden straffe, niet voorder eenige cracht tegen Christum bewijsen: waeromme ooc onmogelic was, dat sy door hare smerten Christum langer soude hebben mogen houden. Ende is wel waer te nemen, inde voorseyde woorden des Apostels, dat de smerten des doots mede vervatten de tijdt tusschen den doot Christi, ende zijne begrauinge, tot zijne opstandinge toe. Want hoewel Christus gestoruen zijnde, in den graue geen smerte en heeft geleden (want alles was te voren volbracht (Johan. 19. 30), nochtans en werde de ouerwinninghe des doots niet openbaer, dan door zijne opstandinge, ende bleef hy so lange inde vernedertheyt: Jae scheen, die dagen zijner begrauinge duerende, dat hy vanden doodt inden graue versekert, ouerwonnen, verslonden was, maer het eynde de heerlicke verrijsenisse heeft bewesen, dat des doots cracht gebroken, ende hare smerten ouerwonnen zijnde, sy tegen Christum niet meer en vermochte. Daerom en wert de ordeninge, ende tghevolch in de Artijckelen des gheloofs niet verrucket, al wert de afdalinge ter Hellen geset na de begrauinge Christi: Want het volcht al aerdich wel op den anderen: eerst is verhaelt, dat Christus geleden heeft, namelic aenden lichaem, ende aen zijner zielen, so bouen is verclaert: daer volcht int besondere wtgedruct, wat hy na den lichaem (ende dwelc de menschen hebben connen sien) gheleden heeft, dat hy is gecruyst, gestoruen, ende begrauen: Daer na wert dan bequamelic bygeuoecht,

Mat. 27. 46. Psal. 22. 1. Heb. 5. 7.

geuoecht, afgedaelt ter Hellen, om daermede te verclaren het onsichtbaerlicke, ende onbegrijpelicke oordeel Godes, tegen de sonde, dwelc de menschen niet sien en conden, ende dwelc Christus niet alleen aen den Lichaem, maer ooc aen zijner zielen gedragen, ende wt gestaen heeft, in vreesen gestelt zijnde voor den gestrengen gerichte Godes: van alle twelck geen wtcomste, noch niet ghesien en is inde begrauinge, maer inde verrijssenisse. Daeromme voor gheseyt was, dat d'Apostel onder de smerten des doots de gantsche tijdt tot de verrijsenisse was veruattende. Maer t'selue sal claerder blijcken, so wy een teghenstellinghe maken, tusschen de vernedertheydt Christi, ende zijne verheffinge, daer hier naer af ghesproken sal worden van de 45. Vraghe tot de 52. *16. Son. Vra. 44.*

	Vernedertheyt,	Verheffinge,
Gelijc van de vernedertheyt: Alsoo werden inden Christelicken geloue gestelt dry graden, oft trappen, van de verheffinge Christi: te weten,	Christus is gestoruen. Begrauen. Nedergedaelt ter Hellen.	Christus is verresen. Opgeuaren ten Hemel. Sittet ter rechter hant Godts des almachtigen Vaders.
	De doot Christi. T'graf, het Huys des doodes. De nederdalinghe ter Hellen, veruattende het onsichtbaerlicke Oordeel Gods, ende Christi diepste vernedertheyt daer inne begrepen, de tijdt die hy inden graue noch was.	De opstandinge tot den leuen. De Hemel selue. De sittinghe ter rechter handt Gods, dwelck is d'opperste verheffinghe Jesu Christi.

So hebben wy nv het eenvoudige, ende rechte verstant vande nederdalinge Christi ter Hellen. Ende hoewel het Hebreeusch woort, daer mede oock de Helle beteeckent wert, op sommige plaetsen der Scbrift (als Gen. 37. 35. ende 42. 38. Psal. 6. 6. ende 16. 10. 1. Reg. 2. 9. ende derghelijcke) na de omstandicheden der plaetsen genomen moet werden, voor het graf, gelijc wel bekent is, dat sommige woorden meer als een beteeckeninge hebben: so en can nochtans hier, door de nederdalinge ter Hellen, niet verstaen werden, de nederdalinge ten graue. Want geensins te vermoeden en is, dat de Apostelen int Christelicke gelooue, t'ghene te voren met claren woorden geset was, namelic, *begrauen*, daer na met duyster woorden weder verhalen, maer niet verclaren souden: dwelc niet gebruyckelic en is. Ten anderen, is niet te gedencken, *Het Hebreeusch woort (daer mede de Helle beteeckent wert) wert ooc wel gebruyst voor een graf: maer en can hier daer voor niet genomen werden.*

16. Son. Vrn. 44.

ken, dat sy een ding tweemael, in so corte somme des geloofs, souden hebben willen verhalen.

Dwoort Helle wert hier niet ghebruyct voor de plaetse der verdoemden, maer voor de aller hartste straffe der sonden, welcke Christus gesmaect heeft.

Het woort *Helle*, en mach men hier ooc niet nemen in zijn eygen beteeckeninghe, voor de plaetse der verdoemden: als of Christus (triumpherende ouer zijne vyanden) daer henen afghedaelt ware, om de duyuelen daer te bestormen, ende de zielen der Outvaders daer wt te halen, gelijck eenige meynen. Maer dwoort *Helle*, werdt hier gebruyct by vergelijckinghe der Hellen, daer de Godloosen gepijnicht werden: Namelic als hy de angste ende bangicheyt des onverdraechelicken toorns Gods teghen de sonde, heeft ghedraghen in zijner zielen aen den cruyce, dat t'selue hem is geweest, als een versinckinghe tot der Hellen: Nadien hy alsulc lijden ende straffe wt gestaen heeft, als onse sonden verdient hebben, ende wy in de Helle souden hebben moeten lijden, indien wy door zijn lijden, daer af niet verlost, ende beurijt en waren.

Verclaringe ende bewijs van tvoorgaende.

Ende so men soude willen seggen, dat Christus afgedaelt is in de Helle (plaetse der verdoemde): om aldaer den duyuel te bestormen, ende hem zijn geuangen te ontnemen: so moet onderscheydentlic ouerlegt werden, oft het oock geschiet sy, naer zijner Godheyt, ofte na zijner zielen, ofte naer den Lichaem. Maer van zijner Godheyt cannen niet segghen, datse nedergedaelt is: Want Christus na zijne Godheyt alles vervult, ende geen plaetse verandert, noch behoeft te veranderen, om yet wt te richten. Na der zielen can sulcx ooc van Christo niet gesproken werden: Want hy hadde zijnen Gheest zijnen Vader beuolen, ende de selue was euen ten seluen dage in den Paradijse: Gelijc hy den Moordenaer beloefde, dat hy met hem soude zijn, Luc. 23. 43. Ende het Lichaem begrauen zijnde, rustede in den graue, tot den dage der opstandinge, mits den welcken het woort *Helle*, niet vande plaetse der verdoemden, maer by vergelijckinge, als bouen moet verstaen werden.

Christus heeft aen den cruyce alle zijne vyanden ouerwonnen ende daer ouer ghetriumpheert.

Ende so wy wt der Schrift ondersoecken, waer Christus ouer syne vyanden de ouerwinninge gehadt ende getriumpheert heeft: Soo sullen wy vinden, datse ons aenwijst, sulcx niet geschiet te zijn in der Hellen (plaetse der verdoemde) maer dattet is geschiet aen den stamme des cruyces, daer hy ooc sprac: *Het is volbracht*, Johan 19. vers 30. Ende geen richterstoel, noch Coninclicke Throon, en con so heerlic noch beroemt zijn, als de stamme des cruyces: Aen den welcken Christus lijdende de alderbitterste benautheyt, ende smerten der Hellen, voor onse sonden betaelt, ende t'hantschrift (tegen ons geschreuen) wtgewist, ende aent hout genagelt heeft, alsoo ouerwinnende zijne vyanden, den doot, ende den duyuel, die door de sonde de macht des doots hadde gehat, ende heeftse gantsch t'onder gebracht, ende onder de voeten getreden: van welcke ouerwinninge ende triumphe d'Apostel heerlic spreect inden brief totten Col. 2. 15.

De nederdalinghe Christi ter Hellen troost ende steret

2. Laet ons nv ouerleggen het profijt, ende den heerlicken troost, die wij hebben in dese vernedertheydt Christi, die (als voor verclaert) voor ons ter hellen gedaelt is, op dat wij ons daer mede in onse hoochste aen-

aenvechtingen, ende benautheyt troosten mogen. Want eerstelic, wanneer ons aenvecht onse conscientie, met de veelheyt der sonden beladen, ende beuende voor Gods strenge gericht (dewijl hij de sonden met de eewige verdoemenisse dreyghet te straffen) so staet ons de schilt des gheloofs ter handt, om daer mede dese vyerige pijlen wt te blusschen: namelic dat Christus de bangicheyt der conscientie, om onser sonden wille, met het geuoelen des gherichts, ende des toorns Gods, aen zijne ziele op het scherpste gesmaeckt heeft, doen hy claechde seggende: *Mijn ziele is bedroeft tot der doot*: Op dat wy gerust souden zijn, ende voor Gods gericht vry gesproken souden werden. *16. Son. Vra. 46.* ons in aenvechtinge, om onse sonden wille ons ouercomende. Marc. 14. 34

Indien de Sathan ons ooc op een ander wijse bestormpt, ons voorstellende den diepen Afgront, die de alderschrickelicste is: als ofte wy van God verlaten, ende vervremdet waren: Als oft hy ons niet meer wilde verhooren: Ja in onsen ondergang lust, ende geen metlijden meer met ons en hadde: so sullen wy gedencken, dat de Sone Gods om onsen wil in angst ende vreese gecomen is; maer dat de selue *in de dagen synes vleesches, als hy ghebeden, ende smeeckinge, met stercke roepinghe, ende tranen, hem die machtich was, hem van der doot te behouden, geoffert hadde, is vt der vreese verhoort gevveest:* Doen hy riep, *Mijn God, mijn God, vvaer toe hebt ghy my verlaten?* Op dat wy seker souden zijn, om Christi wille, nemmermeer van God verlaten te sullen werden. Item tegen de wanhope Heb. 5. 7. Mat. 27. 46.

Ten lesten dient ons de nederdalinge Christi ter hellen, om ons in allerley noot vrymoedicheydt te maken, tot Christum onsen trouwen hoogen Priester te gaen. Want verstaende, dat hy met de macht des duyuels, met den schricken des doots, angsten ende pijne der hellen heeft geworstelt, ende ouerwonnen: wie en soude dan niet in allen angsten, ende smerten gesterct zijn, seker zijnde van deses Conincx, ende hooghe-Priesters Christi Jesu goetwillicheyt, ende goedertierentheyt t'hemwaert? Nadien hy *in alle dingen na gelijcheyt heeft versocht gevveest, sonder sonde*, ende daerom *medelyden can hebben met onse crancheden*, besonder als wy inder noot onse toevlucht tot hem nemen: nadien wy ooc de ouerwinninge, ende der goeder wtcomste door hem seker zijn. Want gelijc in Christo door de verrijssenisse is vervult, dat triumphelicke liet, door den Propheet beschreuen, Oze. 13. 14: *Doot ic vvil v een vergift zijn: Helle ic vvil u een Festilentie sijn*: also sal oock in de salige opstandinge tselue in ons werden vervult, soo dApostel schrijft: *Dan sal het vvoort geschieden, dat geschreuen is: de doot is verslonden tot ouervvinninge. Doot vvaer is uvven perijckel? Helle vvaer is uvve ouervvinninye?* Daerom *Hilarius* wel segt: (*Lib.* 2 *de trinit. & lib.* 3. 4.) Dat het Cruys, doot, ende helle (te weten Christi) onse leuen zijn. Ende maect ons vrymoedicheyt om tot Christum te gaen in den weleken wy oock eyntelick sullen ouerwinnen. Heb. 4. 15. 1 Cor. 15. 54.

So ist dan onrecht, dat eenighe door de Helle hebben willen verstaen *t'voorgeborcht* (so zijt noemen), galerie, beginsel, of portael van der Hellen, als of Christus daer nedergedaelt ware, om de Vaders te comen verlossen, ende meynen hen daertoe te dienen, de woorden des Psalms 107. 16. ende des Propheten Zach. Cap. 9. 11. Want Dauid, (sprekende: wederlegginge valscher leer. Vanden voorgheborcht der Hellen. Vagevyer ende

Dat

16. Son. Vra. 44.

Dat Godt *in stucken breect Metalen-deuren, ende slaet ontweer yseren Grendelen*): Handelt van Gods verlossinge, gegeuen den geuangenen, ligghende in dwang ende ijseren, om harer sonden wille, welcken God ghenadigde wtcomste geeft, als sy hem aenroepen. Ende Zacharias (sprekende vande verlossinge der geuangenen *vt den cuyl daer geen vvater in en is*) vergelijct de schade ende ongeluck, daer in de Babilonier Gods volck ghebracht hadde, by eenen cuyl daer geen water in en is, daer t'volck in verstrickt was, op hope nochtans der wtcomste: die hen God (na zijne belofte Esa. 42. 7.) ooc gegeuen heeft. Ende wil mede also te kennen geuen, dat de behoudenisse des volx was als de wtcomste, wt eenen diepen, ende grouwelicken cuyl, op dat allesins God den Heere de eere gegeuen werde, dat hy trouwelick hout aen zijn verbont ende beloften.

dergelycke verstorde plaetsen. Ende wtleggingo der plaetsen Dauids. Psal. 107. 16. ende Zach. 9. 11.

De zielen der gerechtigen zijn inde handen des Heeren ende contrarie meyninghe wert wederleyt. Lib. 6. 9.

Maer so veel de zielen der geloouige Vaders aengaet, daer af leert de Schrifture: Dat *de zielen der rechtueerdigen zijn inde handen Gods.* Sap. 3. 1. Gelijc van Lazaro getuycht wert: Dat *hy ghestoruen zijnde van de Engelen gedragen vviert, in Abrahams schoot*, Luc. 16. 22. Dat nv eene *Galatinus* (verhalende de meyninge eeniger Hebreen) in zijnen boec, arbeyt te bewijsen: Als oft de selue door de poorte der Hellen, Esai. 38. 10. verstaen hadden eenige bouenste deel der Hellen, dat en heeft geen verwe, ende en can niet bestaen. Dit zijn syne woorden: De Coninc Ezechias, als hy ghesont geworden was, spreect: *Nv moet ick tot der Hellenpoorten varen, doe mijnen tijt vvt vvas, doe ic gedacht noch langer te leuen.* „Tot der Hellen-poorten (segt *Galatinus*) dat is tot het voorgeborcht: Dwelc dewijl het is int beginsel der hellen, so en wertet niet qualic der Hellen-poorte genoemt: ende dit is de *Helle* die Christus berooft heeft, als hy de zielen der heyligeu Vaderen daer wt gheleyt heeft. Want tgene dwelck wy het *voorgeborcht*, dat is de plaetse der rusten, oft den schoot Abrahe heeten, dat hebben de oude Hebreen genoemt, een bint, of bewaerplaetse, of een Apotheke, of plaetse daermen yet bewaert oft de poorten der Hellen, oft de bouenste Helle." Dus verre *Galatinus:* De welck wel wat segt, maer niet bewijsen soude connen, als hem ontbrekende Gods woort: sonder dwelck, hoe soude doch yemant de cameren der Hellen willen ofte connen beschrijuen, ende daer een ordeninghe stellen, na zijnen sin? De menschen en behooren soo vermeten niet te zijn, in sulcke saken (die hen onbekent zijn) alsoo te gloseren: Maer te blijuen, by tghene God in zijn woort geopenbaert heeft: Hen te wachten, dat sy door ongheloone, ende Godloosheyt niet comen in de plaedtse den Godloosen bereyt, d'welck is de Helle. Maer so veel aengaet de glose van *Galatin* bouen verhaelt, is hy seer buyten sweechs gaende: Ten eersten dat hy de woordden des Conincx Ezechie (die daer spreect van de ontijdighe doodt, die hy vreesde, doen hy noch meende langher te leuen, dat hy moste varen tot der Hellen poorten, dat is, tot de poorten des grafs: Want also wort het woort Helle somtijts gebruyct, so bouen is gesegt) also wtlegt, dat de poorten der Hellen, zijn het bo-

Esa. 38. 10.

uenste

uenste deel, ofte het voorgheborcht vander Hellen: want die wtlegginge most hy bewijsen, met Schriftuere, anders is zijn seggen gantsch niet weert. 17. Son. Vra 45.

Ten anderen dwaelt hy, seggende: dat het selue voorgeborcht anders ghenoemt wert de plaetse der rusten, oft de schoot Abrahams: daer doch inden Euangelio, het Paradijs, de schoot Abrahams, ende de Hemel selue, al voor een plaetse, dat is voor de Woonstadt, of rustplaetse der gelooigen ende saligen genomen wort: welcke der Helle, dat is der plaetse, daer de Godloosen metten Duyuel, ende synen Engelen gepynicht sullen worden in eewiger verdoemenisse, strac en tegen geset wort: want de schrifture oock nergens eenich vermaen en maect, van eenighe derde, ofte middelplaetse die het voorborcht, ofte het Vaghevyer (om de Zielen daer geuaecht te worden) genoemt soude zijn, of anders de ongedoopte kinderen bewaerdt souden worden, ofte derghelycke. Daeromme dit al anders niet, dan als een menschen droom te achten is, gedicht om de cramerie des Pausdoms daer mede te stofferen, ende schandelic gewin inne te brengen, tot verlies der waerheyt ende veler sielen.

Het Paradijs, de schoot Abrahams ende oock de Hemel selue worden in de Schrifture voor de woonstadt der saligen gebruyct.

---

17. SONDACH.

Vraye. 45. 46. 47. 48.

Inhout: *In desen Sondach, oft afdeelinge, sal geleert worden:*

1. *Eerst van Christi verrijsenisse vanden doodt, ende van de nutticheyt*
2. *der seluer: Daer na vande opvaert Christi ten Hemel: Ten derden*
3. *in wat maniere Christus by ons blijft tot het eynde der werelt, ende in wat maniere hy niet by ons is op aerden, maer inden Hemel is:*
4. *Ende ten lesten, dat die twee naturen in Christo niet en worden van malcanderen ghescheyden, al ist datmen (na de schrift) leert dat Christus na syne menschelicke naeture niet ouer al, maer inden Hemel is.*

---

45. Vraye.

Wat nuttet ons de opstandinge Christi?

Antwoorde.

Ten eersten, heeft hy door syne opstandinge den doot ouerwonnen, op dat hy ons der gerechticheyt, die hy door synen doodt ons verworuen hadde, conde deelachtich maken. Ten anderen worden wy ooc door syne cracht opgewect tot een nieuwe leuen. Ten derden is ons de opstandinghe Christi een seker pant onser saligher opstandinghe. 1.

Verclaringe.

TOT hier toe is wt den Christelicken gelooue van het eerste deel der wtrichtinghe des Ampts Christi betreffende syne vernedertheyt, gesproken:

17. Son. Vra. 45. sproken: Namelic, dat hy geleden heeft onder Pontio Pilato, ghecruyst is, gestoruen, begrauen, ende nederghedaelt ter Hellen: Ende aengewesen, wat wy daer wt tot onsen troost ende lesringe te behouden hebben. Nu gaet de Catechisme voort tot den anderen deel der berichtinghe des ampts Christi, alwaer van syne verhooginge, ende heerlicheydt ghehandelt sal worden, ende begint hier van de verrijssenisse Christi
Afdeelinge. van den dooden. Maer op dat de verclaringe daer af te meer vrucht brenge, stellen wy hier twee deelen: eerst een corte bewijsinge vande ware verrijsenisse Christi vanden dooden: ende daerna dryerley nutticheyt, die de geloouige wt de verrijsenisse scheppen.

De verrijsenisse Christi moet sekerlic gelooft worden, want anders de Predicatie des Evangelij ende het geloof ydel ende sonder profijt souden zijn. 1. Hoe wel de Catechisme de bewijsinge vande verrijsenisse Christi (als een ouerbekende sake) voor by gaet, ende terstont de nutticheyt van de selue voorstelt: nochtans en ist niet onvruchtbaer tot aenwijsinge der on-ervarene hier cortelic eenige getuygenissen vande verrijsenisse Christi ten inganck aen te teeckenen. Want hoe nootwendich de artijckel, vande verrijsenisse Christi vanden doot, gelooft moet werden, leert ons d'Apostel Paulus in syne onderwijsinge van de gemeene opstandinge der dooden, welcke hy grondet op de verrijsenisse Christi, 1. Cor. 15. 14. onder andere also seggende: *Ist dat Christus niet opgewect en is, so is doch onse predickinge ydel, ende ooc is uwe gelooue ydel. Ende wy werden beuonden valsche getuygen Gods, &c.* Daerom *Augustinus* hem verwonderende ouer tgeloof deses artijkels, also geschreuen heeft: Ten is niet
In Psal. 120. groots te geloouen, dat Christus gestoruen is, dat geloofden ooc de Heydenen, ende de Joden, ende alle de boosen: Dat (segge ic) geloouen sy alle, dat hy gestoruen is. Maer het gelooue der Christenen is de verrijsenisse Christi.

Hoe Christus is opgestaen. Tverstant deses artijckels is: dat Christus, als hy (gelijc andere menschen na den lichaem warachtelic gestoruen ende begrauen was, met den seluen lichaem (daer in hy geleden hadde, ende ghestoruen was) na de voorgaende Prophecien, door de cracht Gods ten derden dage, warachtelic opgestaen is, ende hemseluen leuendich (sonder nv meer eenigen lijden, oft sterffelicheydt onderworpen te zijn) den synen te sien, te geuoelen ende te tasten verthoont heeft. Daer af de schriftuere ons ouer-uloedich ghetuyghet, Esa. 53. (8. 10.) Dan. 7. vers 9. Mat. 12. 38. 40. Mat. 28. 1. Mar. 16. 1. Luc. 24. 1. Joan. 20. 1. 1. Cor. 15. (4. 6.) Ro. 1. 4. ende also voort op veel andere plaetsen.

Wat wederopstaen. oft verrijsen sy. Want verrijsen, oft weder opstaen, wort gesproken van tgene te voren geuallen was, ende is soo veel als van nieus opstaen: Gelijc het griecksche soo wel, als het Latijnsche woort, dat tot desen handel wort gebruyct, dat verstant, ende die meyninghe heeft, dewijle dan Christi vleesch door den doot geuallen was, so is ooc tselue weder opgestaen. Daerom
Lib. de resu. segt *Tertullianus*: Dat de wederopstandinghe, oft verrijsenisse toecomt den ding, dat geuallen is. Also ooc den Vroukens, die ten Graue gecomen waren, om Christi lichaem (dwelc aenden cruyce gehangen hadde, daer van afgenomen ende begrauen was) te saluen, van den Engel dese antwoort

antwoort is gegeuen: *En vreest niet: gy soect Iesum van Nazareth den gecruysten: Hy is opgestaen, hy en is hier niet: Siet de plaetse, daer sy hem geleyt hadden. Maer gaet henen, segt synen Discipulen, ende Petro, dat hy voor u gaet in Galileen, daer sult gy hem sien, gelijck hy u gesegt heeft.* Daer toe dient ooc de verthooninge die Christus gedaen heeft aen syne Discipelen, Luc. 24. ende Ioa. 20. hen wijsende syne handen, voeten, ende syde, ende beuelende Thome, die te betasten, etc. 17. Son. Vra. 45. Mar. 16. 6.

2. Wat nv aengaet de vruchte · oft nutticheyt der verrijsenisse Christi, dier werdender in de antwoo t drye nae den anderen aengeteeckent. D'eerste is, dat Christus door syne verrijsenisse ouerwonnen heeft den doot, die scheen dry dagen in den Graue hem als ingesloct te hebben: Ja heeft den seluen niet alleen ouerwonnen, maer heeft hem (als met zijn eygen pijlen) doorschoten, ende met zijn eyghen sweert verworghet. Waer toe dienen de woorden Pauli, 1 Cor. 15. 54. wt Ozee. 13. 14: getogen, daer hy segt: *De doot is verslonden tot ouerwinninge: Doot waer is uwe prickel? Helle waer is uwe ouerwinninge?* 1. De eerste nutticheyt der opstandinghe Christi, dat hy daer door den doot heeft ouerwonnen.

Het eynde der ouerwinninge strect daer toe, op dat hy ons der gherechticheyt, die hy ons door synen doot hadde vercregen, deelachtich conde maken. Want al ist so, dat in synen doot al onse sonden zijn gestraft, ende vergeuen: Nochtans onse vrysprekinge vanden sonden hing noch aen syne verrijsenisse, sonder welcke wy niet en souden seker gheweest hebben vande volle verlossinge: ja onse verlossinge soude noch onvolcomen, ende stucwerc geweest hebben, hare volle leden niet hebbende, ende also van geender crachten. Want hoe soude hy steruende, vanden doot hebben connen verlossen, so hy selfs inden doot ghebleuen ware? Hoe soude de ouerwinninge ons volcomelick toegecomen hebben, so hy in den strijt te cort ghecomen, ende onder gelegen hadde? gelijc dan de Vader, ouerleuerende synen Soon in den doot, alle onse sonden heeft in Christo, met der daet verdoemt, ende gestraft: Also weder hem opweckende van den doot, heeft hy hem van onsen sonden vry gesproken, ende ons mede in Christo: also dat syne opstandinghe niet alleen en is een openbaer getuygenisse onser rechtueerdichmakinge, maer oock een dadelicke vrysprekinge van allen sonden, allen den genen, die aen hem geloouen. Opdat hy ons der gerechticheyt die hy ons door synen doot heeft verworuen, conde deelachtich maken

Hier af hebben wy een seer vaste bewijsinge by Paulo, daer hy also spreect: *Ist dat Christus niet opgewect en is, so is uwe geloue ydel: Gylieden zijt noch in uwen sonden:* dat is, schuldich voor God: Maer nadien het tegendeel warachtich is, namelic Christus opgewect is, so voicht ooc het teghendeel, dat onse geloof geensins ydel en is, ende dat wy nv niet meer en zijn in onse sonden, maer vry gesproken, ende rechtueerdich voor God. Item Ro. 4. 25. staet: *Dat Christus is ouergeleuert ter doot, om onse sonden, ende opgewect om onse rechtueerdicheyt.* Ende 1 Petr. 3. 21, schrijft d'Apostel het *verbont der goede conscientie, der opstandinghe Christi toe*: Om dieswille de conscientie dan eerst recht gevrijt, ende van alle duysterheyt, ende swaricheyt geclaert is, wanneer het Bewijs der schrifturen. 1 Cor. 15. 17

17. Son. Vra. 45. het licht der rechtueerdichmakinge in de opstandinge Christi haer verschenen is. So is dan dit de eerste nutticheyt, ende vrucht der verrijsenisse Christi, dat wy daer door van alle onse sonden (welcke hy op hem genomen hebbende, door synen doot te niet gedaen hadde) gantsch vry gesproken, ende metter daet gerechtueerdicht zijn: In sulcker manieren: Dat de duyuel ons nv niet voorder ergens in beschuldigen can: Maer dat wy vrede met God hebben, ende door gerustheyt onser conscientie, eenen vasten troost beyde in leuen ende steruen, als bouen Vra. 1.

Rom. 8. 33. ende 5. 1.

II. wy worden door de cracht Christi opgewect tot een nieuwe leuen.

De tweede nutticheyt der opstandinge Christi is, dat wy ooc door syne cracht tot een niewe leuen opgeweckt worden: want onse rechtueerdichmakinghe, is altijt vergeselschapt met de leuendichmakinge, oft wedergeboorte, welcke een yegelic geloouige wt den seluen Christo, door de cracht syner verrijsenisse, door het geloue vercrijget: ende also geschiet het, dat wy door de cracht, die wy van hem (als van onsen hoofde) getrocken hebben, door den geest des geloofs met hem verrijsen, in niewicheyt des leuens, ende ons seluen geheelic synen wille toeeygenen, ende ouergeuen, om voortaen een reyn leuen te voeren. Daerom d'Apostel Rom. 6. 4. segt: *Dat wy met Christo begrauen zyn door den doop inden doot: Op dat, gelijc Christus wt den dooden verwect is, wy ooc also tot de heerlickheyt syns vaders in niewicheyt des leuens wandelen, Want* (segt hy voorder) *ist dat wy door de gelijckmakinge syns doots aen hem gewassen syn: So sullen wy oock wesen aengewassen door de gelijckmakinge der opstandinge.* Ende gelijck hy, op een ander plaetse, ons tot doodinge onser aertsche leden vermaent wt oorsaken dat wy met Christo gestoruen zijn: Also besluyt hy ooc daer, dat wy met Christo opgewect zijnde, soecken moeten, tgene dat bonen is, niet dat op aerden is. Waer mede hy ons de verrijsenisse Christi, niet alleen voorstelt als een exempel, om die na te volgen, so eenige (die cracht syner verrijsenisse niet verstaende) wanen: Maer hy leert ons, dat door syne cracht ende werckinge in ons, te weghe gebracht wort de wedergeboorte tot de gerechticheyt, dat is, dat wy tot eenen niewen leuen connen verrijsen.

Col. 2.(1. 5.) Eph. 2. 5.

1 Pet. 1. 3. 21. Ep. 4, 24.

Ende hebbende in zijn verrijsenisse een seker pant dat wy de sonde ende den doot eenmael gantsch ouerwinnen sullen. Ro. 6. (9. 10.)

Ja, aen dese nutticheydt der opstandinge, hangt noch dit (dwelc daer af niet en can gescheyden worden) dat Christi verrijsenisse ons niet alleen en is, als een springende fonteyn, ende een wortel onses leuens, ende der salicheyt: maer datse ons mede is een seker pant, dat wy tegen de sonde, ende den doot tot syner tijt volle ouerwinnige vercrijgen sullen. Want ghelijck Christus opgewect vanden dooden, niet meer en sterft, ende de doot geen heerschappie meer ouer hem en heeft: *want dat hy gestoruen is, dat is hy eenmael der sonden gestoruen: ende dat hy leeft, dat leeft hy Gode:* Also welcke Christo door tgelooue ingeplant zijn die trecken ooc wt hem haer geestelicke leuen, dwelck sy nemmermeer verliesen en sullen, wanneer schoon ziel ende Lichaem van malcanderen scheyden. Daerom Christus beloeft, seggende: *Voorwaer, voorwaer segge ic u lieden, so yemant myn woort hoort, die en sal den doot niet sien in der eewicheyt.*

Joa. 8. 51.

Tgene

Tgene voorseyt, is den geloouigen een groote vertroostinge in alle tegenheyt: maer daer neuen ist hen oock een prickel, om hen te cloecker tot de doodinge des vleesch te begeuen: Op dat sy also, met den Apostel Phil. 3. 10. leeren *Christum kennen, ende de macht syner opstandinge:* want daer toe vermaent ons de salicheyt, die door Christum verworuen is, dat wy den vleesche steruende, in hem souden leuen.

17. Son. Vra. 45.

Daerom wy ooc te cloecker tot oodinge des vleeschs ons begeuen, om in Christo te leuen.

III.

De derde vrucht der verrijsenisse Christi is daer in gelegen, dat sy ons is een seker pant onser saligher opstandinge. Ende onse gelooue steunt op dit fondament: dewijle Christus onse Hooft vanden dooden opgestaen is, dat wy ooc sekerlick opstaen sullen: Want de Kercke is het gheestelicke Lichaem Christi, daer van alle, ende een yegelicke geloouige leden zijn, elc in synen graet, ende ordre, daer wt dan volcht nootwendichlic, dat het met den leden des lichaems euen een gestalt moet hebben, als met den hoofde. Ende op desen gront siet d'Apostel als hy onse verrijsenisse soo dicwils bewijst, ende besluyt wt de verrijsenisse Christi, als 1. Cor. 6. 14 daer hy segt: *God heeft den Heere verwect, ende sal ons ooc verwecken, door zijn macht. Weet ghy niet dat uwe lichamen zijn leden Christi?* Item op een ander plaetse: *Hy die Christum van den dooden verwect heeft, sal ooc uwe sterflicke Lichamen leuendich maken, door synen gheest, die in u woont.* Ende noch claerder: *Want ist dat wy geloouen, dat Christus gestoruen is, ende opgestaen: Also sal ooc God degene, die in Christo ontslapen zijn, met hem versamelen.* Item *Christus is vanden dooden opgewect, als de eerstelinc vande gene, die ontslapen zijn.* Al waer dat woordeken eersteling wort gebruyct door aensien van de eerstelingen der vruchten in den ouden Testamente, welcke Godt opgeoffert zijnde, werde daer door de gantsche oogst geheylicht: So is Christus ooc de eersteling der verrijsende ghenoemt, om dies wille de gantsche oogst aller geloouigen, van den beginne der Werelt aen, Gode zijn gheheylicht tot een salighe opstandinge, door de opweckinge Christi Jesu des Soons Godes, de welcke voor ons gestoruen zijnde, opgewect is, als de eersteling van de gene, die ontslapen zijn. Desgelijcken wort hy genoemt: het begin, de eerst-gheboren wt den dooden. Wort ooc van hem betuycht: *Dat hy onse vernederde lichaem veranderen sal, dat het gelijcformich werde synen heerlicken lichame, na de crachtighe werckinghe, daer mede hy alle dingen hemseluen onderwerpen can.*

wy hebben in Christo een seker Pant onser verrijsenisse. Col. 1. 18.

Ro. 8. 11.

1 Thes. 4. 14
1 Cor. 15. 20. 23.

Col. 1. 18.
Phi. 3. 20.

Ende daerom tot meerder versekertheyt, dat onse verrijsinge sal sekerlic geschieden, door de cracht der opstandinge Christi, so moeten wy een groot onderscheydt mercken, tusschen de verrijsenisse Christi, ende der anderen, als Lazari, der dochter Jairi des ouersten der Synagogen, ende derghelijcken, daer de Schrift van getuyget Joh. 11. 44. Luc. 7. 15. ende 8. (54. 55.) 3 Reg. 17. 22. ende 4. Reg. 4. 35. etc. Eerstelic de verrijsenisse sulcker is onderscheyden van de verrijsenisse Christi, van wegen der oorsaec, ofte cracht der opstandinge: Wantse niet op gestaen en zijn, door haer eyghen cracht, maer zijn door Christum opgewect,

Onderscheyt tusschen de opstandinge Christi, ende dergenen welcke wy inde Schrifture lesen opgewect te zijn.

I.

17. Son. Vra. 45. wect, oft door God ter beden eenichs Propheets: Christus daer en tegen is verresen van den doot door syne eygen cracht: *Ende is crachtelick*

Rom. 1. 4. Joa. 10. 11. *bewèsen te zijn Gods Sone na den gheest der heylichmakinge, door de*

II. *opstandinge van den dooden.* Ten anderen verschilt het leuen daerinne sy op gewect zijn: want Christus is opgestaen tot een heerlic leuen: Maer Lazarus, ende de andere zijn opgewect tot het aerdische, ende tijtlicke leuen, daer in sy te voren geweest waren: ende na dien sy door Gods goetheyt desseluen leuens gebruyc noch een tijt lang gehat hadden, so zijnse daer na weder gestoruen: maer Christus eenmael gestoruen, ende opgewect zijnde van den dooden, en sterft daer na niet

III. meer. Ten lesten so verschilt de leste heerlicke opstandinge der gelo-

Ro. 6. 9. ouigen menschen (daer van des Heeren Christi opstandinge een pant is) in de verstreckinge der tijt: want Christus door syne eyghen cracht tot den heerlicken leuen opgestaen is, ten derden daghe nae de Schrift: maer de opstandinge Lazari, ende der anderen geloouigen ter heerlicheyt, wort nv wtghestelt tot het eynde der werelt, of tot den lesten

Joa. 9. 40. dage. Sal euenwel geschieden, ter tijt, van God daer toe verordineert, so sekerlic, als Christus, tHooft aller geloouigen, (naden voorbeelt Jone) ten derden dage opgestanden is.

Met de opstandinge Christi moeten wy ons versterckeu tegen die, welcke de opstandinge verspotten.

Dit pant, ende sekerheyt onser opstandinge, moeten wy setten tegen eeniger Godloosen woorden, als sy seggen: Wie is oyt van den dooden wedergecomen, die ons van den Hemelschen leuen sekerheyt gebracht heeft? Want of schoon sulcke moetwillige lasteraers (die hen met de getuygenissen der Schrifture, niet willen laten genoegen) wederspreken, ende vragen na de dooden, die weder gecomen souden zijn: Niet om dan te geloouen: Maer op dat sy also onse hope verspotten, ende henseluen in haer ongeluc troosten souden: so sullen wy nochtans weten, dat sy nerghens meer voor vreesen, als voor de opstandinghe der dooden, ende voor tleste gericht, dwelc hen op den hals comen sal. Ende sal ons ten vollen genoech zijn de opstandinge Christi, dewijle men gheen sekerder getuygenisse, noch segel can voortbrengen der opstandinghe, die in onsen Lichamen in onsen vleesche, door de cracht Christi, ten lesten dage sal geschieden. Daer aen sullen wy ons vast houden, ende daer mede ons stercken, ende troosten, verwachtende in vaste hope het volbrengen. Dwelck de Godloose dan sien, ende haren eygen moetwille wel (maer te spade) beclagen sullen. Sap. 1.

wederlegginge valscher leer.

De navolghers des Ketters *Cerinthi*, hebben hen onderstaen de verrijsenisse Christi (met so velen getuygenissen der Schrifturen beuesticht) te wederspreken: maer sy en zijn niet weert, die also de openbare waerheyt, ende ghetuyghenissen in twijffel trecken, datmen met hen voorder handelen soude: Daerom *Epiphanius* van Cerintho alsoo schrijft: de dwase ende vermetene *Cerinthus*, een meester der dwasen, ende der onuerstandigen, heeft deruen seggen: Dat Christus geleden hadde, ende gecruyst was: Maer noch niet van den dooden opgestaen: Dan dat hy opstaen soude, als de algemeene opstandinge der dooden gheschieden soude: Siet

soo betoouert de Duyuel, die luyden, die haren eyghenen sinnelicheden toegeuende, vande eenvoudige waerheyt der Schrifture wijcken. 17. Son. Vra. 46.

46. Vrage.

Wat verstaet ghy daer mede: Opghevaren ten hemel?

Antwoorde.

Dat Christus voor den oogen syner Jongeren, van der Aerden ten Hemel opgeheuen, ende dat hy ons te goede daer is, ende zijn sal tot dat hy weder come, te oordeelen de leuendige ende de dooden. II.

Verclaringe.

OP de verrijsenisse Christi, volcht inden gelooue (niet sonder oorsaeck) syne opvaerdt ten Hemel. Want al ist, dat Christus door syne opstandinge heeft begonnen syne heerlicheyt, ende cracht oueruloedigher te openbaren, als nv afgeleght hebbende, die verworpelicke, ende verachte gestalt des sterflicken leuens, ende der schande des Cruyces: Nochtans heeft hy met syne Hemelvaert eerst recht zijn eewich rijck begonnen, ende hem den Coning aller Coningen bewesen. Dan in dese antwoort hebben wy twee dingen aen te mercken: Eerstelick, wat wy door de opvaert ten Hemel sullen verstaen, namelic dat Christus, voor den oogen syner jongeren, vander Aerden ten Hemel opgeheuen is: Ten anderen dat hy noch inden Hemel is, ende zijn sal, ons ten goede, tot dat hy wedercome te oordeelen de leuendige, ende dooden. Afdeelinge.

1. Om de opvaert ten Hemel wel te verstaen, is voor al noodich het woort *Hemel* (dwelc op verscheyden manieren in de Schrifture gebruyct wort) te verclaren, ende alsoo te mercken, in wat beteeckeninge tselue in desen artijkel vande opvaert Christi genomen wert. Ten eersten wort de *Hemel* genomen voor tFirmament, daer mede omcingelt, ende omvattet is alles, wat in deser sichtbaerlicke werelt gesien wert: Aen welcken Firmament God gestelt heeft de Sonne, Mane, ende alle andere sterren, Gen. 1. (1. 8.). Ten tweeden, wort somtijts daer mede beteeckent de Locht: gelijc als Christus de Vogelen noemt de vogelen des Hemels om dieswille sy in de Locht onder den Hemel vlieghen, Ps. 8. 9. mat. 6. 26. ep. 6. 12. Twoort Hemel wordt op dryderley wijse in der Schrift gebruyct. I. Tfirmament. II. De Locht.

Ten derden, beteeckent de *Hemel* een seker plaetse, welcke ons in desen leuen onsienlic, ombegrijpelic, ende onwtsprekelic is: Waer God met den H. Engelen ende Geesten woonet, ende waer hy hem seluen van aensicht tot aensicht, als hy is, geeft te aenschouwen: Vervullende syne wtvercorene met wijsheydt, gerechticheyt, Godsalicheyt, heerlicheyt, ende onsterffelicheyt, sodanich ende so groot, *datse noyt ooge ghesien, noyt oore gehoort, noch oyt in smenschen herte ghecomen en is,* mat. 18. 10, III. De seckers plaetse daer God met de H. Engelen ende geesten woonet, ende waerhenen Christus opgenaren is.

17. Son. Vra. 46.

10, 1 Cor. 2. 9. ende 13. 12, 2 Cor. 12. 2, 1. Joa. 3. vers 2. Dese plaetse wort anders genoemt de Stoel, Throon, Huys, ende wooninge Gods: niet op die meyninghe, dat God daer besloten sy, want hy onbegrijpelic is, ende en can in geene palen veruattet werden: *Maer om dieswille hy aldaer syne heerlicheyt, ende Majesteyt claerder, ende meer openbaert, als hier beneden op aerden.* Psal. 103. 19. 1. Reg. 8. 30. Joh. 14. 2. Van desen Hemel wert gesproken, als wy inden gelooue bekennen, dat Christus ten *Hemel opgeuaren is*: Gelijck Lucas inde handelingen der Apostelen beschrijft, dat Christus warachtelic daer henen geuaren is.

Act. 1. (v. 11).

Wat door de Hemelvaert Christi verstaen wert, ende getuygenissendaer af.

Wt dwelc voorsc. can lichtelic verstaen werden (so ooc de antwoort des Catechisme vermelt) dat de hemelvaert Christi, is de sichtbaerlicke opclimminge, ende opneminge der menschelicker natur Christi, vander aerde inden Hemel, ja bouen alle Hemelen: alwaer hy noch ons ten besten is, ende blijuen sal, tot dat hy weder comen sal te oordeelen de leuende, ende de doode. Dat woort opgeuaren, of opgeclommen, leggen de Euangelist Lucas, ende de Engelen euen also wt: namelic: *Ende als hy dit geseyt hadde, wert hy opghenomen daer zijt sagen, ende een Wolcke nam hem wech van haren oogen. Ende als sy hare oogen na den Hemel hielden, dewijl hy opvoer, &c.* Ende daer na antwoorden de Engelen, ende onderwesen de jongeren Christi: *Dese Iesus, die van v lieden weechghenomen is in den Hemel, sal also commen, gelijck ghy hem ten Hemel hebt sien opvaren.* Dese woorden wijsen alle aen, de dadelicke veranderinge van de plaetse: namelic dat Christus vanden Olijfberch, daer hy zijne jongheren liet, opwaerts is geuaren, ten aensien zijner jongeren, die met den oogen hem na sagen, ende dat een wolcke hem wech nam van haren oogen: ende de Engelen tuygen voorder (dwelc de jonghers niet en conden sien) waer henen hy wechgenomen was, te weten inden Hemel selue, of in zijns vaders Huys, daer af hy zijne jongeren gewaerschout hadde voor zijnen doot, Joa. 14. 2. ende ooc na zijne opstandinge Joa. 20. 17. Tselue verhaelt Lucas wel met ander woorden, in zijn Euangelio, Luc. 24. 51. maer euen tselue beduydende, daer hy segt: *Ende het geschiede, als hyse segende, dat hy van hen scheyde, ende voer op na den Hemel.* Daer mede te kennen gheuende, dat hy vander plaetse den Olijfberch, ende van zijnen jongeren, daer hy by was, afgescheyden is: Ende also vander aerden opwaert geuaren is na den Hemel, dwelc is de woonplaetse der Engelen, ende der salige menschen. Waer henen ooc Marcus d'Euangelist getuycht, Mar. 16. 19, dat hy opgenomen is, seggende: *Ende nadat de Heere aldus met hen gesproken hadde, wert hy opgenomen ten Hemel, ende is geseten ter rechterhant Gods.* Dwelc Paulus ooc claerlick wtlegt (op dat niemant vande Hemelvaert Christi twijffelen en soude) daer hy segt: *Die nedergecomen is, is de selue die ooc opgeuaren is bouen alle de Hemelen, om dat hy alle dinc vervullen soude.* Eph. 4. 10. Om dier oorsaken wille vermaent de selue Apostel: *So soect het gene dat bouen is, daer Christus is sittende ter rechterhant Gods.* Welcke vermaninge geen cracht en soude hebben, ten waer Christus

Act. 1. (v. 11.)

Col. 3. 1.

van

van plaetse verandert, dat is, van hier of vander aerden opwaerts ten Hemel geuaren, ende inden Hemel opgenomen ware. *17. Son. Vra. 46.*

2. Nadien nv bewesen is, dat Christus warachtelic in den Hemel opgeuaren is, so volcht aen te mercken inder antwoort, dat hy noch sekerlick daer is, ons ten goede, na zijne beloftenisse. *Ick ga henen* (segt hy) *v lieden plaetse te bereyden.* Ende daer na: *Ick segghe v lieden de vwaerheyt: Het is v goet dat ic henen ga: Want so ic niet henen en ga, so en sal de Trooster tot v niet comen: Ende so ic henen ga, soo sal ic hem tot v lieden senden.* Al waer hy oock voor ons bidt, gelijck d'Apostel ghetuycht Rom. 8. 34. Heb. 4. 14 ende 7. 25. Christus is noch in den Hemel ons ten goede, om ons de plaetse te bereyden, ende voor ons te bidden. Joa. 14. 2. ende 16. 7.

Ende dat hy in den Hemel zijn, ende blijuen sal, tot dat hy wedercomen sal te richten de leuendige ende de dooden, dat verclaren de woorden der Engelen Act. 1. 11. *Hy sal also comen, gelijc ghy hem ten Hemel hebt sien opvaren.* Welcke der Engelen woorden, de Apostel Petrus naerder wt legt, int 3. Capit. vers 20. daer hy tot beteringhe, ende bekeeringe vermaent hebbende, segt: *Op dat de tijden der vercoelinge comen van den aengesichte des Heeren, ende dat hy seynde, die v te voren ghepredict is, Iesum Christum: welcken de Hemel moet ontfangen, tot der tijt dat het al weder opgerecht werde, wat God gesproken heeft, door den mont aller syner heyligen Propheten, vander eewicheyt aen.* Dwelc sonder twijffel gheschieden sal, ter algemeyner opstandinge der dooden, als hy weder comen sal, om te houden het algemeyn gerichte, 1 Corint. 15. (23. 28.) ende 1. Thess. 4. (15. 17.) Daeromme dan Paulus (op dat niemandt Christum lichamelic op aerden soecken soude) voorstellende na den beuel Christi, de heylige insettinge des Auontmaels, gebiet te houden, *tot syner gedachtenisse:* Ende verclaert voorder hemseluen seggende: *Ghy sult den doot des Heeren vercondighen tot dat hy comt:* Daer mede te kennen geuende, dat Christus, die na zijn menschelicke natuere inden Hemel is, daer oock blijuen sal, om te oordeelen. Ende daeromme als Petrus segt: *Dat de Hemel Christus moet ontfangen*, soo is zijn meyninghe niet, dat Christo daer inne eenich omberief oft ongemack geschiet: Maer dat hy daer is tot onsen, dat is aller wtvercoren, sonderlinghe profijt, ende voordeel so bouen gesegt is. Ende daer sal daer blijven tot dat hy wedercommen sal te oordeelen de leuende ende de dooden.

Hier wt is dan (sonder eenich tegenspreken) openbaer Christus met der daet, ende warachtichlick inden Hemel op gevaren, daer hy te voren na den Lichaem niet en was, ende daer hy nv is, bouen, ende buyten dese sichtbaerlicke Werelt: Ende dat hy daerom nae zijne menschelicke natuere, ofte naer den Lichaem, niet en moet op aerden gesocht werden. Want ooc als de Wolcke Jesum wech nam vanden oogen der Discipulen, Act. 1. 9. so werden sy, ende wy met hen onderwesen, datmen de oogen des geloofs nae den Hemel moet laten gaen, ende met de selue Christum aenschouwen ende met hem omgaen: Datmen oock tot den H. Auoutmael moet toebrengen den mont des gheloofs, om daer door des vleeschs, ende bloets Christi, crachtelic ende ter salicheydt deelachtich te werden, soo hier naer in de leere des Auontmaels breeder gesegt sal werden. Gelijck- Ende daerom en is hy nv niet na den lichaem op aerden.

men

17. Sen. Ira. 46. men ooc niet beuinden en sal, dat de Apostelen Christum daer na oyt op aerden ghesocht hebben, ofte dat sy hem daer na op aerden Lichamelick ghesien, ofte by hen lichamelic gehadt hebben

Moeten ooc alle neuswijse vragen dies aengaende afgeseden werden.

Ende soo yemant met dese eenvoudige leere ende oprechte waerheyt hem niet en liet vernoegen: maer wilde noch andere sekerheyt hebben vande plaetse des Hemels, ende voorder vragen, hoe ende in wat manieren Christus daer is, ende in welcken oort des Hemels wy hem schicken te zijn? Ghelijck dan die menschen wel meer willen weten, dan men can antwoorden: Op dat sy met sulcke cromme ende onnoodige Vraghen, de waerheyt in twijffel mochten brengen, dwelck sy anders (met openen, ende claren woorden der schrift ouerwonnen zynde) niet connen doen, noch derren verloochenen, t' gene de heylige Geest opentlick getuyget: Den seluen brenghen wy voort den Leeraer *Augustinus*, *De fide et symbolo cap.* 6. wiens antwoordt op sulcke vragen wel fijn passet, ende wel genoech behoort te doen, daer hy segt: te vragen waer, ende hoe Christi lichaem inden Hemel sy, comt wt groote neuswysheyt, ende nieusgiericheyt, is ooc onnoodich: Alleen moet men geloouen, dat hy inden Hemel is. Want het en comt onser broosheyt niet toe, te willen ondersoecken ende te doorkycken de secreten des Hemels: maer ons staet van de weerdicheyt des lichaems des Heeren te geloouen eerlick, ende hooch daer af te gevoelen.

wederleggynge valscher leer. De Ubiquisten geuen voor, dat het lichaem Christi al omme is.

Met dese leere, dat Christus na zyne opstandinge in den Hemel opgevaren is, daer mede strijdet tgene de *Vbiquisten* leeren vande alomheyt Christi, namelic dat sy willen voorgeuen, dat Christi lichaem ouer al is, ende vermengelen onder den anderen de menschwerdinghe, ende Hemelvaert Christi, ende stellen die in twijfel, om hare dwalinge eenen schijn te maken. Want also schrijft een vande voorneemste onder hen: ten is niet noodich vande tijt der opstandinge, ende hemelvaert Christi te seggen, dewijl hy van den begin ende euen op de tijt zijner menschwerdinge onsichtbaerlic in den Hemel opgheuaren is, ende ter rechterhant Gods zijns Vaders geseten heeft. Dwelc getrouwelic is: Ende also pleecht te geschieden, den genen, die een dwalinge willen houden staende, dat se terstont in meer andere vervallen, ende de schrifture na haren apetijt verdraeyen, ende van Christo voortbrengen tgene de Schrifture nergens, niet met eenen woorde, en getuyghet.

Br. de unione person. pag. 25.

Om tselue also onder den broode des auontmaels ooc te hebben.

Maer so verre segge ick, veruallen sy vande waerheyt, alleenlic op dat sy eenichsins de menschen wijs maeken souden, Christi Lichaem noch op aerden te zijn, ende datse also geloouen souden, dat Christi lichaem in, met, of onder den broode, by de ghene, die ten Auontmael gaen, gegeten wert.

Maer de Schrift getuycht dat Christi lichaem in den Hemel is.

Dan dat tselue so niet en is, leert Petrus, seggende: ***Dat de Hemel hem moet ontfangen.*** Act. 3. 21. Ende dat hy niet onsichtbaerlic onder den broode is, getuygen de Engelen, seggende: ***Dat hy alsoo comen sal,*** gelijc d'Apostelen hem hebben ten Hemel sien opvaren. Act. 1. 11. Nv was hy sichtbaerlic opgeuaren, so volcht wt het warachtighe getuygenisse

nisse der Engelen, dat hy ooc sichtbaerlic wederkeeren sal. Het strijt ooc met den eynde des Auontmaels, dat hy lichamelic in den broode sonde zijn, daer doch d'Auontmael is ingeset *tot syner gedachtenisse*, ende dat (gelijc Paulus segt) *tot dat hy comt.* 1. Cor. 11. 26. *17. Son. Vra 46.*

Maer dat argher is, om haer dwalinge (bouen gheroert) te houden staende, so geuen sy voor, dat Christus ten Hemel varende, niet en heeft plaetse verandert, noch van zijnen Discipelen na den lichaem niet gescheyden is, maer alleen wt haren oogen verdwenen, ende onsichtbaer geworden is: Ende veruallen dese so verde datse seggen: Maer een gedicht te zijn, dat de Hemel inde hoochde, bouen dese Werelt soude zijn, dat sulcke plaetse daer niet en is, maer dat de Hemel ouer al, of alomme is. Dwelc so veel ware, als de Schrifture van bouen tot onder om te keeren, ende nochtans brengen eenige onder hen, sulcx ombedachtelic voort, alleen om haer onverstant plaetse te maken: gelijcmen lesen mach by *And. musc. in art. de coen. Dom. quos Eccles. & scholis Marchionatus obtrusit. Br. recogn. pag.* 149. *&* 150. Sy maken wt de Hemelvaert Christi een verdwijninge, ende smeeden daer na meer ongeschiktheden

Maer de H. Schrift leert ons verde anders: Daer Christus spreect: *Ick gae henen v lieden de plaetse te bereyden.* Ende Paulus: *Hy is opgevaren bouen alle Hemelen, &c.* soo bouen verhaelt is, ende wat dies aengaende meer by den Euangelisten gelesen wert: Daer wt dan blijct, dat Christus van zijnen jongeren soude, ende moste scheyden na den lichaem, tot haren besten, ende dat daerom de opvaert Christi ten Hemel niet en is een verdwijninge, maer een lichamelicke veranderinge van plaetse tot plaetse, namelic vander Aerden, na den Hemel: Daerom hy ooc zijnen jongeren te voren seyde: *Datse hem niet altijdt hebben en souden.* Mat. 26. 11. Maer Christus ten Hemel varende heeft plaetse verandert, ende is niet allomme.

Ende wanneer de Hemel allesins soude zijn, gelijck sy wtgeuen, wat ongherijmde dingen souden daer wt volgen? Hemel ende Aerde moste also vermenget werden: de Sathan, ende de Helle mosten in Hemelrijc zijn: De Godloosen ende de Duyuelen inden huyse des Heeren: Jae dat schrickelic waer te gedencken, ick geswijge te spreken, Christus, de H. Engelen, ende wtvercorenen, souden in dier voegen ooc in de Helle zijn, als de Hemel ouer alle te zijn, geleert wert. Maer de schrifture leert ons niet van den Hemel also spreken, noch sulcke vermenginge, oft omkeeringe te maken: dan onderscheydende, ja afscheydende den Hemel vander Aerde, so wederleyt sy sulcke gedichtsel, ende geeft ons een veel beter bericht, als Psalm 103: *Want so hooch de Hemel, bouen der Aerde is, laet hy zijne genade gheweldich ouer die, die hem vreesen.* Ende Psalm 113. (5.6.) *Wie is als de Heere onse God? Die hem so hooch gesettet heeft? Ende op het nederige siet in Hemel ende aerde?* De Predicker, Capit. 5.1. *Weest niet snel met uwen monde, ende en laet v herte niet hasten wat te spreken voor Gode: Want God is inden Hemel, ende ghy op Aerden.* Ende Esai. Cap. 55.9. *Maer so veel den Hemel hooger is als de Aerde, so zijn ooc myne wegen hooger als uwe wegen. ende myne gedachten, als uwe gedachten.* Ende 66.1. *Den Hemel is mynen stoele, ende* Gelijc de Hemel ooc niet alomme oft allesins en is.

de

47. Son. Vra. 47.

1 Re. 8. 27. Act. 7. 49.

de Aerde myne voetbanck: Wat is het dan voor een huys, dat ghylieden my bouwen vvilt? Oft vvelc is de stede daer ic rusten sal? Want indien de Hemelen selue, ende aller Hemelen Hemel, Godt niet begrijpen en can, so en can de Hemel ooc niet zijn allesins, daer God is, maer wy gaen voort tot hare tegenwerpinge.

47. Vraye.

Is dan Christus niet by ons tot aent eynde der werelt, also hy ons beloeft heeft?

Antwoorde.

III. Christus is warachtich mensche, ende warachtich Godt: Naer zijne menschelicke nature, is hy nv niet meer op aerden: maer na zijner Godtheyt, Majesteyt, genade, ende Geest en wijckt hy nemmermeer van ons.

Verclaringe.

Tegenwerpinge: dat Christus beloeft heeft bij ons te blijuen tot aen het eynde der werelt ende antwoort daer op.

ALS nv wt de schrifture bewesen wert, dat Christus warachtelick ten Hemel opgeuaren is, so seggen de wedersprekeren (die Christum na den lichaem op Aerden, ende besonder int Auontmael willen houden te zijn) daer tegen: dat van ons daer mede wechghenomen, of verloochent. ende vernietet werden, de beloften Christi daer mede hy zijne geduerige tegenwoordicheyt zijner kercken heeft toegesegt, als daer hy segt: Math. 28. 20. *Ick ben met v alle de dagen, tot de voleyndinghe der Werelt.* Item, cap. 18.20. *Daer twee, of dry vergadert zijn in mynen name, daer ben ic midden onder hen.* Maer daer in doen sy ons onrecht, dat en is onse meyninghe geensins, dat wy Christi tegenwoordicheyt by ons souden willen wederspreken. Ende tot beantwoordinge sulcker tegenwerpinge. leert de Catechismus te recht (nadien in Christo twee natueren zijn, de Godlicke, ende de menschelicke) beyde de naturen, ende de eygenschappen der seluen, in de eenige persoon Christi, wijslick na de schrifture onderscheyden: Eerstelic, dat Christus nae syne menschelicke natuere, nv niet meer op aerden en is: ende ten anderen, dat hy nochtans naer zijner Godtheyt, majesteyt, genade, ende geest, nemmermeer van ons en wijct. Ende met desen onderscheyt, wert fijn vergeleken, tgene eerst tegen malcanderen soude schijnen te strijden.

Afdeelinghe.

Om schriften van Christo sprekende (die te strijden schijnen) te vergelijcken, so moet men bescheydenlic achtnemen van welcke nature daer gesproken wert. ende leeren dat de H. geest in

1. Dewijle dat bouen seer oueruloedich is bewesen, dat Christus is waerachtich Godt, ende warachtich mensche, deelachtich beyder natueren, ende aller eyghenschappen der eene, ende der andere nature toecomende: so en behoeft tselue hier niet wederom gedaen te werden: Maer sal de neerstige Leser hier bouen de 16. 17. 18 ende 35. Vragen met hare antwoorden, daer op moghen sien: Euenwel dewijle eenige spreucken der H. schrifture, tegen een ander schijnen te strijden: gelijc de twee bouengestelde (sprekende van de tegenwoordicheyt Christi by ons) aengesien mochten werden, als of Christus noch na den Lichaem by ons op Aerden

ware

ware, ende dat daerom te onrecht de Hemelvaert Christi verstaen soude werden, dat hy nv na den lichaem niet meer op aerden en is; so moet men (om de selue te vergelijcken) bescheydelic aenmercken, of de selue spreucken beyde naturen der persoon Christi toecomen, ofte datse alleen eener nature, ende welcke van beyden toecomen. Dwelc openbaer wert, wt teghenstellinghe der andere spreucken, die de twee voorgaende ongelijc zijn, als daer Christus spreect, Mat. 26. 11. *De arme hebt ghij altijts bij v lieden, maer my en hebt ghy niet altijts.* Ende Joa. 16. 28. *Ick ben van den Vader wigheyaen, ende ben in de Werelt gecomen. Wederomme verlate ick de Werelt, ende ga tot den Vader*, Joa. 17. 11 ende Act. 3. 21 ende dergelijcke. Want dese met de voorgaende, daerse (ten eersten aensien) mede schijnen te strijden, niet en connen wel vergeleken, ende tsamen gebracht werden, tensy dat het onderscheyt der naturen (als voor) aenghemerct werde, ende dat doende beuint men, gelijc de waerheyt is, dat de schrift in sich niet alleen niet strijdich en is: maer ooc dat de H. geest (niet sonder oorsake) alsoo gesproken heeft, op dat wy vande persoon Christi, ende van beyde naturen inde selue recht geuoelen, ende elcker nature hare onderscheyden eygenschappen (sonder vermenginge der naturen, ooc sonder scheydinge der seluen van malcanderen) toeschrijuen, ende toe stonden.

17. Son. Vrs. 47.

der schrift hem seluen niet tegen is: Maer nochtans om gewichtige oorsaken also gesproken heeft.

Comende dan ten propooste, sullen wy bescheydentlic leeren, dat de twee spreucken, die Christi tegenwoordicheyt by zijner kercken belouen, tot aent eynde der Werelt, Mat. 28. 20. ende 18. 20. niet anders verstaen moeten werden, dan na die nature, welcke tot allen tijden by ons tegenwoordich' ende nemmermeer afwesende is, dat is, na syne Godlicke nature, ende Majesteyt: dewijl hy in eener persoon mede warachtich ende eewich Godt is Ende daerom en hinderen de selue niet, aen tgene voor geleert is vande Hemelvaert Christi, die alleen aengaet syne menschelicke nature, ende daer af verstaen moet werden: na dien hy mede in eener Persoon warachtich mensche is. Ende alsoo wert in den Cathechisme de voorgestelde tegenworpinge recht beantwoort, met het onderscheydt der naturen, ende voor eerst gesegt: Dat Christus na zijne menschelicke nature, nv niet meer op aerden en is: dwelc Christus claerlic heeft te kennen gegeuen, voorseggende, dat hy niet altijts by syne Apostelen blijuen, maer dat hy tot den Vader gaen, ende de Werelt verlaten soude. Tselue heeft *Auyustinus* wel aengemerct, daer hy leert *Tract. in Ioh.* 50. Anders hebben wy Christum altijts by ons na de tegenwoordicheyt syner Majesteyt: Ende na de tegenwoordicheyt zijns Lichaems, is tot den Discipulen recht gesegt: my en hebt gy niet altijts: Want de Kercke heeft een corte tijt de tegenwoordicheyt des vleesch gehadt, maer nv heeftse hem met den geloue, ende siet hem met den oogen niet. Want de menschelicke natuere heeft hare eygenschappen, de welcke nemmermeer afgeleyt en werden als daer zijn: Op een selue tijt alleen te zijn op een selue plaetse: Eyntelic ende omschreuen: sichtbaerlic ende tastelic te zijn: Welcke eygenschappen, so yemant vanden Lichaem wech nemen

Christus en is na sijn menschelicke nature nv niet op aerden want tselue ooc, blijuende de eygenschappen menschelicker nature niet zijn en can.

47. Son. Vra. 47.

men wilde, tselue geensins een warachtich lichaem soude connen zijn: By ghetuygenisse Christi selue, welcke als hy bewijsen wilde zijnen Discipulen, dat hy geen geest en was, gelijc sy meynden, maer met zijnen warachtigen lichaem van den doot verresen was, de selue bestraft, seggende: *Wat zijt ghylieden beroert? Ende waerom climmen die ghedachten in uwen herten? Aenschout mijne handen, ende voeten, want ic bent selue. Tast my, ende siet: want een Geest en heeft noch vleesch, noch beenderen, gelijc ghylieden siet dat ick hebbe.*

Luc. 24. 38.

Christus wijct van ons nemmermeer, maer blijft by ons tot aent eynde der werelt.

2. Voorder, dewijle de Godlicke nature hare eygenschappen heeft: Als op eene selue tijt allesins te zijn, ende in allen plaetsen: alles te vervullen: almachtich, ende ouer al tegenwoordich te zijn: Welcke eygenschappen God geener creature mede en deelt: Want *hy syne eere gheenen anderen geuen en vvil.* Esai. 42. 8. So wert ten tweeden wel geantwoort, dat Christus na syne Godheyt, majesteyt, genade, ende geest nemmermeer van ons en wijct.

Namelic na synen Godheyt ende Majesteyt.

Daerom ooc de spreuc: *Ic ben by v alle de dagen tot de voleyndinge der werelt.* mat. 28. 20. niet also gheduydet moet werden, dat de menschelicke nature Christi lichamelic, doch onsichtbaerlic altijts by ons soude zijn (dwelc tsamen niet bestaen en can, namelic onsichtbaer ende nochtans met den Lichaem tegenwoordich te zijn): Maer dat hy als onse Coninc ende Middelaer, te ghelijc zijnde warachtich Godt ende mensche, na zijne Godtheyt, ende Majesteyt, altijt by ons is: tot het welc wel aengemerct dient, dat Christus seght: *Ick blijue by v*: (Want tselue bekennen alle geloouige geerne, ende dat is haer hoochste troost, dat hare Middelaer alletijt by haer is) maer hy en segt niet: ***Mijn Lichaem***, oft *menschelicke nature blijft by v:* want daerom is de strijt, ende tselue bekennen de geloouighe niet, dat Christus naer den lichaem by hen soude zijn, om dieswille andere schriften hen leeren, dat hy *opgevaren is ten Hemel, de Werelt verlaten heeft, tot den Vader gegaen is*, gelijck hy ghesegt hadde, dat sy *hem niet altijt hebben* en souden, Matth. 26. 11.

waerom de schrifture der persoon Christi toeschrijft, dwelck nochtans eener nature alleen eygen is

Ende t'selue is lichtelick te verstaen, wanneer onthouden is, tgene vande mededeelinge der eygenschappen beyder naturen gegront zijnde, op de persoonelicke vereeniginge der natueren, inden eenigen Christo, bouen inde Vrage 35. gheleert is: Namelick, dat van wegen der seluer vereeninge de H. Schrifture gewoonelick is, der persoone Christi toe te schrijuen (in *concreto* so men het noempt, ende siende op de Persoon, ende niet op een nature by haer seluen, ofte in *abstracto*) de eygenschap, die nochtans maer der eener nature toe en comt: Gelijck oneyndelic te zijn, alleen der Godlicker nature toe comt. Dese maniere van spreken wert gehouden te geschieden door *Synecdochen*, dwelc een figuere is, wanneer de sin der woorden meer, ofte min veruattet, als de selue woorden schijnen wterlic te luyden, te weten, wanneer door een deel van een dingh, het gantsche ding verstaen wert: Ende door het gantsche ding, alleen een deel van den seluen gemeent wert. Ende dit geschiet door dien alle deelen eens dings, tot het gantsche ding gehooren, ende daer

omme

omme figuerlic sprekende, een yeghelick deel wel ghebruyckt wert, om het gantsche ding te beteeckenen: endc wedercomme door dien het gantsche ding veruattet in sich alle zijne deelen, so wert daeromme figuerlickerwijse de naem des gantschen dings gebruyct, daer nochtans maer een deel van den seluen gemeent en wert. Als by exempel in den eersten brief Pet. Capit. 3. 20. wert gesegt: dat inde *Arcke vveynige, dat is acht zielen behouden werden.* Daer verstaet d'Apostel door de Zielen, wesende een deel van den mensche, acht menschen behouden te zijn: Ende by Joa. spreect Christus cap. 11. 14. *Lazarus is gestoruen,* verstaende dat het lichaem was gestoruen, oft dat Lazarus na den lichaem gestoruen was, want de ziele onsterffelic is: so wort de heele Lazarus genoemt, maer alleen zijn lichaem dwelc sterflic was gemeent. Op sulcke wijse, is de schrifture gewoonlic van Christo te spreken: Te weten de *mensche Christus Iesus*, wort gebruyct voor de gantsche persoon, die warachtich Godt ende mensche is, ende daerom wort ooc recht gesegt: Dat die mensche, is oneyndelic, ende almachtich, te weten, niet na syner menschelicker natueren, maer na der andere dat is, syner Goddelicker nature: want Christus also warachtich mensche is, dat hy doch euenwel warachtich God is geweest, ende blijft in eewicheyt. Om welcker oorsaken wil van dien mensche (die God is) wort getuycht dat hy oneyndelic, ende almachtich is, gelijc gesegt is, niet in syner menschelicker, maer in syner godlicker naturen. Desgelijcx *God*, of de *Heere der heerlicheyt*, Act. 20. 28, ende 1 Cor. 2. 8. wort te recht gesegt, *met synen bloede vercregen te hebben syne gemeente, ende gecruyst ende gestoruen* te zijn: om dieswille hier door dat woort *God*, of *Heere der heerlicheyt*, verstaen wort de gantsche Persoon, die te gelijck warachtich Godt, oft Heere der heerlicheyt, ende warachtich mensche is: Ende niet de eene nature by haer seluen, dat is syne Godheyt, die niet gecruyst can worden, noch steruen, noch bloet vergieten: Maer God, oft de Heere der heerlicheyt is gecruyst, ende gestoruen na syne andere, dat is, na de menschelicke naeture, die ghecruyst worden, bloet vergieten, ende steruen conde: Te weten, is gecruyst ende gestoruen, ende heeft zijn bloet vergoten, na den vleesche, ende niet na syne Godheyt. Also daer Christus seyt, Joa. 8. 58: *Eer Abraham wert, ben Ic*, verstaet hy, geweest te zijn na zijn Godheyt, voor Abraham: want na syne menschelicke nature is Christus een sone Abrahams, van Abraham afgecomen, Mat. 1. 1. Item. Joa. 11. 15. seydt Christus tot synen Discipulen, *Lazarus is gestoruen, ende ic ben blijde, om uwen wille, dat ic daer niet geweest en ben, op dat gy ghelooft:* hy was daer niet gheweest na den Lichaem, maer na syne Godheyt was hy daer gheweest, gelijck bouen ooc geseght is van de spreucken, Mat. 28. 20, ende 18. 20, daer mede beloeft werdt, niet de lichamelicke bywooninge, of byblijuinge: maer dat hy na syner Godheyt, Majesteyt, genade, ende Geest by hen blijuen wilde.

17. Son. Vra 47.

1 Tim 2. 5

Aug. epist. 17 ad Dar.

Christus blijft ooc by ons met synen Geest.

Daerom hoewel Christus, na den Lichaem, by ons op aerden niet tegen-

17. Son. Vra. 47.

tegenwoordich en is, maer na syne Godheyt, ende Majesteyt, als voor: So is hy ooc by ons met synen Geest, gelijc hy met de hope ende verwachtinge der tegenwoordicheyt desselfs synes Geests, syne Jongeren was troostende, doen hy noch by hen na den lichaem op aerden was, seggende: (Joa. 14. 18. ende 16. 13.) *Ic en sal u geen Weesen laten: Ick sal tot u comen*: Namelic met mijnen geest, waer van hy te voren vers 17. vermaen, ende belofte gedaen hadde. Item daer na: *Maer als die sal ghecomen zijn, de Gheest der waerheyt, hy sal u lieden in alle waerheyt leyden.*

III. Ende genade.

Ten lesten is Christus synen geloouigen tegenwoordich met syne ghenade, die hy ons in syne menschelicke nature verworuen ende te wege ghebracht heeft, al ist also, dat hy naden lichaem op der aerden niet tegenwoordich, maer inden Hemel is. Gelijc een out schrijuer *Emisenus* daer van spreect, seggende: Dat Christus (om dieswille hy zijn aenghenomen vleesch van onsen oogen wech ende ten Hemel opnemen wilde) een Sacrament zijns lichaems, ende bloets verordineert, ende geheylicht heeft: Op dat geduerichlic inder geheymnis, ende geestelic betrachtet soude werden, t'gene eenmael tot rantsoen opgeoffert was: Ende dewijle die verlossinge tot des menschen salicheyt sonder ophouden haren voortgang hadde, dat ooc de opofferinge der verlossinge geduerich bij ons blijuen, ende de gedachtenisse des slachtoffers eewich by ons versch ende altijt na de ghenade ons tegenwoordich zijn soude.

Emiss. in ser. de corp. & sang. Dom.

Gal. 3. 1. Eph. 4. 10.

wederleggings valscher leer.

Met tgene voor verhaelt, is de teghenworpinghe der wedersprekers genoech beantwoort, ende wt de rechte leere der persoonlicke vereeninginge der tweer naturen in Christo, ende der mededeelinge der eygenschappen der seluer naturen, is genoechsaem bewesen, op wat maniere, Christus by ons blijft tot het eynde der Werelt, hoewel hy nochtans na den lichaem al nv niet op aerden, maer inden Hemel is. Ende is daerom onnoodich alhier voort te halen, ende te wederleggen, alle ongerijmde ende ongeschickte dinghen, in de welcke nootwendich vallen sulcke, die met de eenvoudicheyt, ende waerheyt der schrifturen niet te vreden zijnde, alles onder den anderen mengen: ende op dat sy emmer den menschen wijs maken mogen, Christi lichaem (na haer gedicht ende fantasie) in met, ende onder den broode des Auontmaels te zijn, haer toevlucht daer toe nemen, dat sy seggen: Christi lichaem oueral te zijn, gelijc syne Godheyt is: Daer mede sy omstooten, ende vernietigen de eygenschappen, eens warachtigen lichaems (sonder d'welcke het geen lichaem soude connen zijn), de artijckelen des Christelicken gheloofs, ende de H. Schrifture, tegen de welcke sy opentlic strijdende, ende rasende zijn, vallende wt de eene ongeschictheyt in de andere: gelijc dan door Gods gerechtige oordeel te gescieden pleecht, wanneer eygen goetduncken, in plaetse der Schrifture ouerhant neemt. Maer wy gaen voort, om te beantwoorden noch een andere tegenwerpinge, die sy tot omstootinge der warer leer in voerende zijn.

Vbiquisten.

48. *Vraghe.*

48. Vraghe.

ff. Son. Vra. 48.

Maer soo de menscheyt niet ouer al en is, daerde Godheydt is, werden dan de twee naturen in Christo, niet van een ander gescheyden?

Antwoorde.

Gantschelick niet: want mitsdien de Godheyt ombegrijpelic, ende ouer al tegenwoordich is, so moet volgen, datse wel buyten haer aengenomen menscheyt is: Ende nochtans euenwel persoonlick met haer vereenicht blijft. III.

Verclaringe.

DE wedersprekers brengen noch een tegenwerpinge voort, ende seggen: Indien de menschelicke nature in Christo (die van de Godlicke in eenicheydt der Persoonen aengenomen is) niet allesins tegenwoordich en is, gelijc de Godlicke nature Christi alomme is: So souden daer door de twee natueren van een ander afgesondert, ende ghescheyden, ende volgens die eenicheyt der Persoonen wech genomen worden: Sulcx, dat Christus te gelijc God ende mensche soude zijn, in een plaetse alleen, dat is inden Hemel: maer in alle andere plaetsen soude hy alleen God zijn: is dat niet (seggen sy) claerlick ende opentlic twee Persoonen, ende also twee *Christos* maken? Maer dese. tegenworpinge, ende besluyt sal lichtelic vallen, ende te niet ghedaen zijn, als de antwoordt daer op wel aengemerct wort.

Tegenwerpinge: dat de twee naturen in Christo also souden gescheyden worden.

Te weten, al ist, dat wy wt Gods woort leeren, dat Christi Lichaem (na de aert eens waren lichaems) begrijpelic, ende omschreuen, ende op eenmael, ende op een selue tijt alleen is in een plaetse, ende niet allesins: So en segghen wy nochtans gheensins, dat de Godheyt Christi ergens van de aengenomene menscheyt afgescheyden sy: dwelc wel hare teghenwerpinge, maer geensins onse meyninge en is: want ter contrarien wy altijt bekent hebben, dat de godlicke ende menschelicke natueren, in de eenige persoon Christi, also vereenicht, ende met malcanderen verbonden zijn, datse nemmermeer gescheyden connen, noch sullen worden, daer van bouen pag. 143. Maer wt die vereeninge en volcht niet, dat de menscheyt Christi ouer al is, ende haer so wijt wtstrect, als de Godheyt, die ouer al is: ende noch weynigher volcht, wt onse leer ende geuoelen, tgene ons ongoetlick nageduydet wort, dat wy de naturen in Christo van den anderen deelen ende scheyden willen, oft datse door onse Leere, ende geuoelen gedeelt, ende ghescheyden worden.

De twee naturen in Christo en mogen noch en connen van malcanderen niet gescheyden worden.

Want de Godlicke nature is ombegrijpelick, allesins tegenwoordich, ende en can nergens in een seker plaetse (noch gelijc onse Lichamen die bepalet, oft omschreuen connen worden, noch gelijck de Engelen, die maer op een plaetse tseffens connen zijn) veruattet worden: Maer is

De eygenschappen der Godlicke nature en nemen niet weeh de eygenschappen der men-

17. Son. Vra. 48.

is alomme geheel wesentlick: Ende alom zijnde, so en is sy nochtans nemmermeer van haer aengenomen menschelicke nature afgescheyden: Ende de Godlicke nature, die ooc op aerden tegenwoordich is, onderhout ende ondersteunt haer aengenomen menschelicke nature (die niet op aerden, maer in den Hemel is) also, datse die nemmermeer en verlaet: ende de selue menschelicke nature en can niet anders, dan inde Godheyt (daerse mede vereenicht is) bestaen. Maer nochtans en is daerom de menschelicke nature Christi niet tegenwoordich op Aerden: want de maniere der tegenwoordicheyt der Godlicker naturen, die oneyndelic is, is een andere: Ende een andere is de maniere der tegenwoordicheyt, des menschelicken lichaems, dwelc begrijpelic, ende omschreuen is in een plaetse, ende nae tselue begrijp ende omschrijuinge alleen tegenwoordich is ter plaetsen, daer de substantie desseluen is, ende nochtans en worden de twee naturen in Christo niet gescheyden.

scheyt Christi, ende daerom hy na synse menscheyt, maer op een plaetse en is: daer hy nochtans na sijn Godheyt over al is.

I. Gelijckenisse van de Ziel ende lichaem in eenen mensche onder den anderen vereenicht.

Met een exempel, oft twee (so veel ende na tgene men de gelijckenissen in desen hoogen handel bequamelic gebruycken can) sal dit claerder worden: de ziele ende het lichaem in eenen mensche, zijn twee dingen onder den anderen vereenicht, ende met malcanderen seer genauwe verbonden: Sy zijn van ongelijcker naturen, nochtans beyde eyndelic. Maer de ziele beweecht haer ende sweuet met haren gedachten in seer corte tijt aen verscheyden plaetsen, ia tot aent eynde der werelt: het Lichaem euenwel blijft daer en tusschen in een seker plaetse alleen, daert is veruattet, ende omschreuen: ende nochtans sal niemant daerom dichten, of droomen, dat hier door ziele ende lichaem eenichsins van malcanderen gescheyden oft getogen worden.

II. Gelijckenisse van het lichaem oft cloot der Sonnen ende vanden licht der seluen.

Noch een ander: Het licht der Sonnen is seer vast vereenicht, met het lichaem, ot cloot der Sonnen, sonder dat het daer afghescheyden can worden: Maer daer wt en volcht niet, dat het lichaem oft cloot der Sonnen, so wijt sich strecke, als de glantsch, ende licht der seluer sich wtbreydet: Ende al en geschiet dat niet, dat de cloot der Sonnen, ende dlicht of glants der seluen sich euen wijt wtstrecken souden, so wort daer mede tselue licht, vanden cloot oft lichaem der Sonnen, niet afgescheyden.

Toepassinge der gelijckenissen tot desen handel.

Connen wy dan verstaen, dat in natuerlicken dingen (die eyndelicker naturen, ende seer nauwe met malcanderen vereenicht zijn) geen afscheydinghe en is, noch en geschiet, al ist datmen segt (gelijct waer is) dat het een, ende het ander van de vereenichde dingen, sich niet euen wijt wt en strecken: Hoe veel min sal eenige afscheydinge verstaen, oft gesegt connen worden vande twee naturen in Christo, de Goddelicke ende de menschelicke, die so wonderbaerlic ende genauwe met den anderen vereenicht zijn, dat geene gelijckenisse by en can comen, om sulcke vereeniginge wt te spreken? Welcke nochtans ooc beyde elc hare eygenschappen also behouden, dat de Godlicke is, ende blijft onwtmetelic. ende oneyndelic, niet connende in eenige plaetse omschreuen, oft omvattet worden, maer is allesins tegenwoordich: ende daer tegen de menschelicke

schelicke nature in Christo is eyndelic, ende op een tijt niet meer als in een plaetse, so bouen breeder gesegt is: Veel min (segge ic) can hier eenige afscheydinge verstaen worden, als na de Schrift recht geleert wort, dat de Godlicke natuere wel is buyten hare aengenomen menscheyt, ende datse nochtans euenwel met de selue persoonlic vereenicht blijft. Duncket den wedersprekeren ongerijmt, ende ongeschict, dat comt niet van ons oft onse Leere, maer wt haren eyghen onverstande, ende dat sy tegens de Schrift (na hare hartneckicheydt) geerne den menschen wijsmaken souden, Christi lichaem ouer al te zijn. Sy en connen doch niet versaken, dat de menschelicke Ziele sich verder beweecht, ende sweuet, als het lichaem. Item dat het licht der Sonnen (om dieswille het sich verder wtbreydet, door de ghantsche werelt, als het Lichaem, oft cloot der Sonnen) wel gesegt can worden te zijn buyten den seluen cloot der Sonnen: Ende dat nochtans euenwel t'selue licht is, ende blijft inden cloot der Sonnen, met den welcken het vereenicht is ende blijft, so lange als den Schepper sulcx belieuen sal. Hier van schrijft *Athanasius de humanitate verbi:* Het woort en is inden Lichame niet ingesloten: ende als het in den lichame tegenwoordich is, so ist ooc euenwel op andere plaetsen: ende als het dat lichaem beweecht, so en zijn daeromme andere dinghen van zijn cracht, beweginge ende voorsichticheyt niet ontblootet, noch verlaten: Maer dat aller meest te verwonderen is, so begrijpt het alle dinghen (want het is dat woort) ende en wort van niemanden begrepen, noch omvattet. *17. Son. Pra. 48.*

Maer inden Catechisme en wort niet sonder oorsaac weder wtgedruct, ende verhaelt, dat de Godlicke nature met der aengenomen menschelicker nature persoonlic vereenicht blijft: Om also aen te wijsen het onderscheyt tusschen de inwooninge der Godlicker nature in Christo onsen Heere, ende Christi inwooninge in ons, ende in allen Godsaligen ende wtvercoren. Daer wt verstaen sal worden: Al en is Christi menscheyt niet ouer al, gelijc zijn Godheyt, na de leere der Schrift, voor bewesen: Datter nochtans een groot onderscheyt tusschen Christum, ende de geloouighe blijft. Van d'eerste maniere der inwooninge ghetuycht Paulus: *want in hem* (Christo) *woont de geheele volheyt der Godheyt lichamelic.* Dat en can geenen mensche toegeschreuen worden, maer blijft alleen Christo eygen, de welcke syne aengenomene menschelicke nature also met syner godheyt vereenicht heeft: dat wt die twee naturen (persoonlic met den anderen vereenicht) een Christus bestaet, wesende in eener Persoone warachtich Godt, ende warachtich mensche. Daerom Paulus als voor, hem toeschrijft, dat de geheele volheyt der Godheydt in hem woont lichamelic. Van wegen welcker persoonlicke vereenighinge ende lichamelicke inwooninghe der Godheyt in Christo, de mensche Christus een Sone Dauids, is Dauids Heere, Mat. 22. 43. Hij is de Heere der heerlicheyt, 1 Cor. 2. 8. Hij is de Middelaer tusschen God, ende de menschen, ende onse Salichmaker: Maer op sulcke wijse en woont Christus in den geloouigen niet, dat sy met hem persoonlic vereenicht souden worden:

Onderscheyt tusschen de inwooninge der Godheyt in Christo door de welcke de menschelicke naeture persoonlic vereenicht is met der Godheyt: Ende de inwooninge Christi in de geloouige niet lichamelick: maer door tgeloouc.

Col. 2. 9.

1 Tim. 2. (5 6.)

17. Son. Vra. 48.

worden: want een ander is de gheloouige Petrus, een ander is Christus: De vereeniginge der gelouighen met Christo gheschiet niet persoonlick. maer door de cracht des H. Geests also, dat sy Christi ende syner gauen deelachtig worden, ende dat sy Christum hebben woonende in haerlieden, als in synen tempel door tgelooue, door dwelc sy hem als Litmaten haren hoofde ingheplantet worden, ende met hem in gemeenschap comen syner genaden ende gauen: Ende van wegen deser ghemeenschap worden sy na hem Christenen genaemt: maer sy en worden Christus niet.

Eph. 3. 17.

Van dese leste inwooninge getuycht Paulus: ***Dat Christus door het gelooue in uwe herten woone.*** Daer mede hy te kennen geeft, op wat maniere Christus inde geloouige woont, niet *lichamelic*, gelijc van de eerste inwooninge getuycht is, Col. 2. 9. noch door ***persoonlicke vereeniginge,*** maar door het ghelooue, wesende een gaue des H. Geests.

Besluyt.

So wort dan met goede reden van Christo geseyt, als in der antwoort: dat zijn Godheyt euenwel met harer aengenomen menschelicke nature persoonlick vereenicht blijft. Want gelijc ***Damascenus*** spreect: so en verlaet het woort nemmermeer de menschelicke nature, die het eenmael aengenomen heeft.

wederleggynge valsche Leer.

Ende so wort met dese onse verclaringe wederleyt ende bestraft de dwalinge *Nestorij,* die Christo twee verscheyden persoonen toedichtede. ende mede de dwalinge ***Eutychis*** daer van hier vooren pag. 143. gereurt is.

18. SONDACH.

Vrage. 49. 50.

Inhout: *Hier wort ghehandelt: Eerstelick, vande nutticheyt die de gheloouige hebben door de Hemelvaert Christi: Ten anderen van het*
1. *sitten Christi ter rechterhant Gods des almachtigen Vaders.*
2. *dwelc is de derde, ende opperste graed der verhooginge Christi.*

49. Vrage.

Wat nuttet ons de Hemelvaert Christi?

Antwoorde.

I. Ten eersten, dat hy in den Hemel voor dat aenghesicht zijns Vaders, onse voorspreker is. Ten anderen, dat wy onse vleesch inden Hemel tot eenen sekeren pant hebben, ende dat hy, als dat Hooft, ons, syne Litmaten, oock tot hem sal nemen. Ten derden, dat hy ons synen Geest tot eenen tegenpant sendet: Door welcke cracht wy soecken dat daer bouen is: daer Christus is sittende ter rechterhant Godts, ende niet dat op der aerden is.

Verclaringe

Verclaringe.

18. Son. Vra. 19.

DE gheschiedenisse van de Hemel-vaerdt Christi verclaert: eenige plaetsen der Schrift (die scheenen te strijden) vereenicht: ende de tegenwerpingen der wedersprekers cortelic beantwort zijnde: So volgen na te verclaren de nutticheyden, die wy hebben door de Hemelvaert Christi, die in dese antwort dryerley voorgestelt werden; Eerstelic, dat Christus inden Hemel onse voorspreker is: Ten anderen, dat wy ooc in den Hemel sullen comen, daer Christus, ons syne Litmaten tot hem nemen sal: Ten derden dat hy ons synen Geest tot een tegenpant sendende is. Afdeelinghe

De eerste nutticheyt der Hemelvaert Christi is, dat hy, die te vooren op aerden zijnde, onse middelaer ende Voorbidder was, nv inden Hemel zijnde, noch voort onse voorspreker by synen Vader is. Ende dat is een seker getuygenisse, dat wy in Christo volmaectelic hebben wat ons ter salicheydt van nooden is: want hy en hadde noyt int warachtige Heylige ingaen, noch hem daer voor den aengesicht des Vaders vertoonen connen, ten ware hy gantsch volcomelic voor ons voldaen, ende ooc de sonde, Duyuel, ende doot ouerwonnen, ouer de selue (ten Hemel varende) getriumpheert hadde, so als de Propheet daer af gepropheteert hadde, ende de H. Geest, daer na vervult te zijn, tot onse troost is verhalende, Eph. 4. 8. Met dese nutticheyt troost d'Apostel de gheloouigen, daer hy seyt: *Wie sal de wtvercorene Gods beschuldigen? God ist, die rechtueerdich maect. Wie is hy die verdoemt? Christus is voor ons gestoruen: Ia oock veel meer, die voor ons opgeweckt is, de welcke ooc ter reehterhant Gods is, de welcke voor ons bidt.* Waer mede hy versekert, datse geen verdoemenisse te vreesen hebben, die eenen sulcken voorspreker hebben. Ende d'Apostel stelt de voorbiddinge by het sitten ter rechterhandt Gods (waer onder hier mede begrepen is de Hemel-vaerdt Christi, die voor gheschiedt was): Om dieswille Christus is tot dien eynde in den Hemel opgheuaren, ende verhoocht, op dat hy aldaer by den Vader onse Advocaet zijn, ende voor ons bidden soude, 1 Joa. 2. 2. Christus is onse Voorspreker in den Hemel. Psa. 68. 19. Ro. 8. 33.

Ende dit Middelaerampt, ende voorbiddinge verricht Jesus Christus voor ons in den Hemel. Eerstelic door de eewige cracht syner onnooselheyt ende gehoorsaemheyt, daer mede de Vader versoent is. Ten anderen, dewijle hy onse gebeden den Vader aengenaem maeckt: Want wy niet anders als in synen name den Vader recht bidden connen: hy moet tusschen ons ende den Vader de Middelaer zijn, op dat den Vader aengenaem sy, tgene wy hem voor brengen: Cortelic, hy als de eenige Middelaer, ende onse hooft vereenighet ons also met den Vader, dat wy in eewicheyt vast by hem blijuen. So ist dan een wtnemende troost sulcken Advocaet in den Hemel te hebben: want na-dien hy syne hertelicke trouwe ende goetwillicheyt tonswaert (doen hy noch op Aerden was) bewesen heeft, biddende voor ons, ende hem seluen inden doot geuende, soo is hy veel meer nv (inde heerlicheyt zijnde) onse, syner ondersaten, ende dienaers, sake behertigende: Ende wy en hebben ooc niet Door de eewige cracht syner gehoorsaemheyt den Vader versoenende ende onse gebeden hem aengenaem makende. Heb. 4. 14. ende 7. 25. Joa. 16. 23. 1 Joa. 2. 2.

te

18. Son. Vrs. 49.

te sorgen, dat de barmhertige Vader de ghebeden synes Soons voor ons niet verhooren soude: Want wie, of wat mach hem aenghenamer zijn, als de selue zijn Soon?

Wy zijn door Christi Hemelvaert seker der heerlicheyt ende made in den Hemel opgenomen te worden. Joa. 14. 2.

2. De tweede vrucht der Hemel-vaert Christi, is de sekere hope, dat wy ooc vereerlict sullen worden: want nadien wy onse vleesch inden Hemel hebben, so is ons dat een seker pant, dat wy ooc eenmael opvaren sullen ende inden Hemel opgenomen worden. Dit is Christi belofte, daer hy spreect: *In mijns Vaders huys zijn vele wooningen; waer het also niet, ic soudet u doch geseyt hebben, ic ga henen u lieden plaetse te bereyden. Ende indien ic ga, u plaetse te bereyden, ic sal wederom keeren, ende sal u tot my nemen, op dat gylieden ooc zijt, waer ic ben.* Christus is eerst opgeuaren, als onse Hooft, ende dat is ons een bewijs, ende pant, dat wy syne leden hem eenmael volgen sullen: gelijc Christus selue, na syne verrijsenisse, Marie beuolen heeft, syne Apostelen met dese hope te troosten, seggende: *Gaet henen tot mijne broederen: ende segt hen: Ick vare op tot mynen Vader, ende uwen Vader, ende mynen God, ende uwen God.* Wt oorsaken deser sekerheyt, spreect Paulus vrolick: Dat God ons *mede geset heeft inde Hemelen in Christo Iesu.* Also dat wy niet alleen met versekerde hope den Hemel verwachten te besitten: Maer dat wy alreede in de besittinge van dien zijn getreden, namelic door onse hooft Jesum Christum: dewelcke de volle versoeninge onser sonden ghedaen hebbende in zijnen lichame, (dwelc hy van ons genomen hadde) met den seluen (als met eenen sekeren pant onser hemelvaert) den Hemel ingenomen heeft, ende dien in onsen name besittende is. Daerom segt *Tertulianus in lib. de resur. carnis*: zijt gerust vleesch ende bloet, ghy zijt int gebruyc des Hemels ende des rijcx Gods in Christo: Dat sy Christo den Hemel ontseggen, ende hem daer af beroouen, die v wt den Hemel sluyten willen.

Jo. 20. 17.

Eph. 2. 6.

Christus ten Hemel gevaren zijnde, heeft ons zijnen geest gesonden tot een tegenpant.

3. De derde nutticheyt der Hemelvaert Christi is, dat hy ons zijnen Geest sent tot een tegen-pant, dat is inde plaetse onses vleesches, de welcke hy van ons aengenomen heeft, ende inde plaetse syner lichamelicker tegenwoordicheyt. Want also hadde hy zijnen Jongeren, die van wegen zijns afscheydens beroert ende bedroeft waren, beloeft: *Ic sal den Vader bidden, ende hy sal v lieden eenen anderen Trooster gheuen, op dat hy in eewicheyt by v lieden blijue.* Joan. 14. 16. ende 16. 7. ende 20. 22. Ende hy en heeftse niet bedrogen, noch te vergeefs laten wachten, als hy op den Pincxterdach, niet (als te voren) eenen smaec alleen des Geests hen ghegeuen, maer den seluen oueruloedich ouer de Apostelen gestort heeft: also dat *sy alle vervult zijn worden met den H. Geest, ende begonsten te spreken met andere tongen, na dat hen de Geest ghaf wt te spreken.* So als hy ooc de predicatie des H Euangelij daer na beuesticht heeft, door de gauen des seluen Geests: Welcken hy ooc noch heden ten dage den zijnen mede-deelt, op dat sy door de cracht des seluen, geloouende aende beloftenisse des Euangelij, hem inghelijft ende also salich souden werden.

Act. 2. 4. ende 4, 31. 2 Cor. 1. 22.

Christus

Christus hadde oock wel op aerden blijuende, met sulcke oueruloedicheyt ouer de Apostelen, zijnen H. Gheest connen wtstorten (want hy en was na zijne Godheydt vanden Hemel niet verscheyden ooc te dier tijt doen hy na den lichaem noch niet daer henen geuaren en was): maer de geloouige te seer hanghende aen de lichamelicke tegenwoordicheyt, ende daer op steunende, en souden so bequaem niet geweest zijn, om den H. Geest te ontfangen. Gelijc *Augustinus* wt becrachtinge der woorden Christi (*ic segge u lieden de waerheyt, het is u goet dat ic henen ga*) ende wt de swackheyt der Apostelen wel aengemerckt heeft, daer hy segt: *Hy is alle tijt by ons na syne Godheydt*, maer ten ware hy van ons na den lichaem gescheyden ware, so souden wy zijn lichaem wel altijt vleesschelick sien: Maer na den geest niet geloouen. *18. Son. Vra. 49.*

Dwale hy wel hadde connen doen by ons op aerden blijuende: ten ware wy na onse swacheyt aengropde lichamelicke tegenwoordicheyt gesteunt souden hebben. Joa. 16. 7.

Maer gelijc het grootelicx tot onsen troost dient: Dat Christus ons zijnen Gheest sendet: also werden wy ook vermaent, dat wy dit tegenpant des Geests ontfangen hebbende, door de cracht des seluen soecken, niet tgene dat op Aerden is, maer tgene in den Hemel is. Want daerom is Christus ten Hemel gheuaren, ende geeft van daer synen Geest, op dat hy onse herten door de cracht des seluen Geests, van dese aertsche tegenwoordige, ende vleesschelicke verganckelicke dingen af trecken soude, ende doen opheffen, ende verlangen, nae de Hemelsche toecomende, geestelicke eewige goeden. Daerom segt Paulus, Col. 3. 1. *Soeckt het ghene dat bouen is, daer Christus is sittende ter rechterhant Gods. Besorcht dat bouen is, niet dat op aerden is.* Gebruyc der gaue des Geestes.

Dat de *Papisten* droomen van Christi voorbiddinge, alsof hy op zijn knyen voor den Vader gebucket liggende ware, gelijc sy hem ouer sulcx in hare Tempelen gebeeldet ende geschildert voor stellen: Ende is niet alleen te houden voor een fabel, ende ydel ghedicht dier menschen, die de swackheyt Christi, doen hy noch op aerden was, van zijne eerlicheyt ende de Hemelsche, ende de geestelicke dingen vande aerdische niet en weten te onderscheyden: maer is oock een lasteringe tegen Christum, ende eene veruloecte Afgoderie, dat sy Mariam de poorte des Hemels noemen, ende haer meer tittelen geuen Christo alleen toecomende, ende Petrum den doorwachter des Hemels versieren te zijn: Eyndelic dat sy Christo by voegen ontallicke middelaers. Ende sekerlic, sy bewijsen daer mede, dat sy den artijckel van de hemelvaert Christi, noch de nutticheyt des seluen noyt verstaen en hebben, als namelic, dat hy daerom opgeuaren is ten Hemel, op dat hy aldaer soude zijn by den Vader, onse eewige Voorbidder. Rom. 8. 34. Heb. 7. 25. wederleggінge valscher leer.

50. Vrage.

Waerom wert daer toe gheset, sittende ter rechter hant Gods?

Antwoorde.

Dat Christus daerom ten Hemel geuaren is, op dat hy hem II.

seluen

18 Son. Vra. 50. seluen daer bewijse, als dat Hooft zijner Christelicker Kercke, door welcken de Vader alle dinc regeere.

Verclaringe.

Afdeelinge. NU volcht van het sitten ter rechterhandt Godes: Dwelck op dat het beter verstaen werde: Eerst de getuygenissen daer af luydende, ende daer na hoe het sitten ter rechterhant te verstaen sy, verhaelt sal werden.

Getuygenissen van het sitten Christi ter rechter hant Gods. De getuygenissen van het sitten ter rechterhant Gods zijn openbaer, als daer Dauid spreect door den Geest, inden 110. Psalm vers 1. seggende: *De Heere sprac tot mynen Heere: Settet u tot myner rechter hant, tot dat ick uwe Vyanden ter schabelle uwer voeten legge.* Welcke Prophecie van Christo verstaen te moeten werden, leert hy selue Mat. 22. 43. Ende de vervullinge vande selue wert vanden Euangelist Marco betuycht, Cap. 16. vers 19. seggende: *Ende na dat de Heere aldus met hen gesproken hadde, wert hy opgenomen ten Hemel, ende is geseten ter rechterhant Gods.* So als d'Apostel Petrus daer af ooc ghetuycht, Act. 2. 34. *Want Dauid en is niet in de Hemelen opgevaren, maer hy seyt: De Heere heeft geseyt tot mynen Heere: Sit te myner rechterhant.* Wt welcken getuygenissen wy vernemen: Dat de opvaert tot den Hemel, ende het sitten ter rechterhant Gods tsamen ghehooren, gelijc sy veelmaels tsamen werden gheset, niet nochtans datse een ding zijn, maer om dieswille, dat daer door het eynde, ende ooghemarc der Hemelvaert Christi aengewesen wert: te weten, dat Christus hem daer bewijse, het hooft zijner kercken, door welcken de Vader alles regeert. Hy was voor syne opvaert ooc het Hooft syner Kercken, maer dat en was (durende zijne vernederinge) niet so blijckelic: dan nv is de openbaringe syner eerlicheyt inden Hemel den Engelen selfs, ende zijner Kercke op Aerden, in de regeringe aller dingen, ende inde bewaringe synes geestelicken rijcx bekent gemaect ende verclaert: Alles ons ten goeden.

mat. 28. 18. Joa. 17. 10.

Wat het sitten ter rechter hant beteeckent. 2. Nv om te verstaen het sitten ter rechter hant Gods: so moeten wy weten dattet is een figuerlicke maniere van spreken, genomen ende ontleent van den Princen hier op Aerden, om by vergelijckinge de saec beter te verstaen: want gelijc de selue hare by-sitters hebben, den welcken sy de eere doen, om als Luytenanten in haren name te regeren, ende te beuelen: Na welcken sin de moeder der kinderen Zebedei van Christo begeerde: *Segt dat dese myne twee sonen sitten, de eene ter rechter hant, ende de ander ter slincker hant in u Conincrijcke*, mat. 20. 21. Ende oock de Coninck Salomon, als hy syne Moeder sonderlinge vereeren wilde, so settede hy haer tot syner rechter syde, 1. Reg. 2. 19. Al soo moet verstaen werden, dat Christus (in den welcken de Vader verhoocht werde, ende door wiens hant hy regeren wilde) gheset is tot syner rechter hant: namelic dat hy van God geset, ende verclaert is het Hooft der Kercken, ende des Vaders Legaet, ofte Luytenant, by den welcken dat de gantsche macht ende beuel zijns Conincrijcx bestaet. Daeromme

omme als wy inden voorsc. 110. Psalm (die het Conincrijcke ende Priesterdom Christi geheel beschrijuet) lesen: *Settet u te myner rechterhant*: So moeten wy sonder twijfel verstaen, dat Christus daer ghestelt wert, om met den Vader te regneren, ende zijns Conincrijcx bedieninge aen te nemen, ende te behouden. Want also verclaert de Apostel de voor-seyde woorden, dat: *Settet u te mijner rechterhandt, tot dat ick uwe Vyanden ter Schabelle uwer voeten legghe*, 1. Corin. 15. vers 25. Soo veel gesegt is, als regneert voor my: daer hy segt: *Hy moet regneren, oft heerschappie hebben, tot dat hy alle de vyanden onder syne voeten sal geleyt hebben.* So ist dan seker, als de Schrifture spreect, van het sitten Christi ter rechterhant des Vaders, datse daer mede niet en wil te kennen geuen: Dat Christi Lichaem de eygenschappen eenes natuerlicken menschelicken lichaems soude afgeleyt hebben, ende nv ouer al tegenwoordich geworden zijn, gelijck Christus na syne Godheyt ouer al is: Maer leert daer mede dat Christus de daetlicke besittinge, ende bedieninge zijns Conincrijcx inghenomen heeft, ende met den Vader inden Hemel regnerende is. Hier van spreeckt Christus: *Moste Christus niet dat lyden, ende tot syne Heerlicheyt in gaen?* Dat is, innemen de heerlicke besittinge zijns Hemelschen Conincrijcx? Dwelck Petrus ooc schoon verclaert, seggende: *Desen heeft Godt door zijn rechter hant verhoocht tot eenen Vorst, ende Saliehmaker, om Israel bekeeringe ende vergeuinge der sonden te geuen.* Ende d'Apostel Paulus verclaert dat seer heerlic, Eph. 1. (19. 23.) ende 5. 23. aldaer hy seght, niet op te houden der geloouigen Epheser te ghedencken in zijnen gebeden, dat sy mogen sien: *Hoedanich de wtnemende groo te der cracht Gods sy, aen ons, die wy gelooven na de werckinge der cracht syner sterckheyt: die hy gewrocht heeft in Christo, als hy hem vanden dooden opgewect heeft, ende te syner rechter hant geset heeft in de Hemelen, bouen alle de Ouerheyt, ende macht, ende gevvelt, ende heerschappie, ende allen naem, die genaemt vvert, niet alleenlick in dese Werelt, maer ooc inde toecomende. Ende heeft alle dingen synen voeten ondervvorpen, ende heeft hem ouer alle ding tot een Hooft ghegeuen der Ghemeente: De vvelcke is zijn lijf, ende de vervullinge des ghenen, die alle dinck in allen vervult.* Item, tot den Phil. 2. (9. 11.) *Daer om heeft hem ooc God hoochlick verhoocht, ende heeft hem eenen naem gegeuen, vvelcke is bouen alle namen: Dat in den name Iesu buyge alle knie der gener, die in den Hemel, op der Aerden, ende onder der Aerden zijn: Ende dat alle tonghe belyde, dat Jesus Christus de Heere sy, ter eeren Gods des Vaders.* In welcke plaetse d'Apostel door d'woort *naem* verstaet (behaluen de hooge gauen inde menschelicke natuere, daer mede Christus verde ouertreffet alle menschen, ende de Engelen selfs) voornemelick, de exellencie, ende weerdicheyt der Persoon, ende des Middelaersampts Christi des Conincx, ende hooghen Priesters, ende mede de verclaringhe, ofte verthooninghe zijner sichtbaerlicker Majesteyt, ouer de welcke de Engelen selfs hen moeten verwonderen, ende bekennen, dat dese is de Coninck, ende hooft der Kercken. Waer toe oock dient de

18. Sou. Vra. 50.

Luc. 24. 26.

Act. 5. 31

Heb. 1, (2, 5. ende 13)

18. Son. Vra. 50. de teghenstellinghe, welcke de Apostel maeckt tusschen Christum, ende de Enghelen, segghende: Tot wien vanden Engelen heeft hy oyt gheseyt: *Sit te myner rechter hant, tot dat ick vvve vyanden sette tot een Voetbanc uvver voeten: Zijn sy niet alle dienstbarige geesten, &c.* Willende de H. Geest daer mede aenwijsen: Dat Christus niet meer en is een dienaer, gelijck de Engelen zijn, maer een Heere, ende Coninc van allen, den welcken oock de Engelen dienen ende gehoorsaem zijn.

Christus regneert met den vader in heerlicheyt ende Majesteyt ende hem alleen ende niemant anders comt dese eere toe. Mat. 11. 27. ende 28. 18. Joh. 3. 22.

Na dien het dan also wt desen, ende andere plaetsen der Schrifturen, sprekende van t'sitten ter rechterhant Gods, genoechsaem verstaen is, dattet is een figuerlicke maniere van spreken, daer af de meyninge is, dat Christus so wel na zijne Goddelicke, als nae zijne menschelicke nature metter daet regneert, ende heersschet inden Hemel met zijnen Vader, in de hoochste heerlickheyt ende Majesteyt: Soo volcht ten anderen, dat hem alleen dese eere toe comt, ende niemant anders gegeuen en can werden (ghelijck de Catechisme leert) met dese redenen: Eensins, om dieswille de Vader door niemandt anders, als door zijnen Soon alles wil regeren. Ten anderen, om dieswille hy alleen, ende niemant anders het ampt eenes Hoofts bedienen, ende wtvoeren can. Dwelc nochtans so niet verstaen en sal werden, als of Christus alleen dwerck dede, ende de Vader ledich sate: (Want hoe soude dit geschieden, nadien hy de wijsheyt, ende raet zijns Vaders, ende met hem eens wesens, deselue Godt is?) Maer de Schriftuere ghetuycht, dat Christus inden name zijns Vaders het Coninckrijc des Hemels, ende der aerde regeert, ende alle macht heeft, op dat wy geenen anderen Regent, Heere, Beschermer, noch Richter der leuendige ende der dooden en souden gedencken, noch soecken, noch aen nemen, dan desen alleen aensien, aencleuen, ende behouden souden. Also oock, als Christus zijnen Vader het Coninckrijck, dwelck hy ontfangen heeft, weder ouergeuen sal, op dat wy God volcomelic aenhangen: En sal hy daer mede het Coninclicke ampt niet verlaten: Maer sal als dan van zijne menschelicke nature ons voorder leyden, ende brengen tot de heerlicheyt der eewiger Godheyt, daer henen wy dan toegang sullen hebben: Maer onse swackheyt ons nv daer van weeret.

Door het staen Christi ter rechterhant wert een verstaen tselue dat door het sitten. Act. 7. 55.

Dat Stephanus in den wercken der Apostelen sach de heerlickheyt Gods, ende *Iesum staende ter rechterhant Gods*, dat en strijdet met het sitten niet, daer voor van ghesegt is: Maer daer door wert veel meer beuesticht, dat het een figuerlicke maniere van spreken is: Want het sitten ofte staen niet en wert gesproken ten aensien vande gestalt des lichaems sittende, ofte staende: maer ten aensien van de Majesteyt des Coninckrijcx, daer Christus vanden Vader in ghestelt is, om den Hemelschen, ende Coninclicken Richterstoel also in te hebben, dat hy met den Vader inde hoochste heerlickheyt verheuen zijnde, ooc ouer alle Engelen, ende Machten tgebieden heeft, ende dat de selue ende alle dingen hem ooc onderworpen zijn.

wederlegginge valscher leer.

Na dien dan Christus alleen (na getuygenisse des Apostels, Col. 1. 18.

1. 18. Eph. 4. 15. 1 Cor. 3. 7. etc.) *is 't Hooft des Lichaems der Gemeynte. het begin, ende de eerst-geboren wt den dooden, op dat hy in allen de overste sy.* So ist een grouwelicke sonde teghen Christum, ende God selue, dat de *Roomsche Paus* hem noemt te zijn het Hooft der Kercken, ende een *stadthouder Gods* op Aerden: Onder sulcken schijn heerschende ouer der menschen conscientien, ende hen Wetten voorschrijuende na zijnen welgeuallen: ende dat hy met vyer, ende sweert veruolcht alle de ghene die hem voor sulc niet en willen bekennen, noch gehoorsamen. Want ten eersten, so ist een schrickelicke kerc-roof, Christum van zijnen Throon te stooten, ende dien selfs te willen innemen: Daer nochtans Christus ten Hemel is geuaren, op dat hy hem daer bewijse, te zijn het Hooft zijner Kercke, ende dat hy van daer heersschet int midden zijner vyanden. Daer beneuen hemseluen te willen maken eenen stadthouder Gods, welcke nochtans selue allesins teghenwoordich is, ende niemant die eere geeft, om voor hem, ende in zijnen naem te regeren, als alleen Christo Jesu zijnen Soon. Ten anderen, verstoort hy, ende keert om de ordeninghe die God heeft gestelt: Want nadien de Gemeynte is een hemelsche geestelic Lichaem, so en can een sterffelicke mensche der seluen geen gheuoelen, noch leuen in gheuen, ende de dinghen, die de Gemeynte Gods vermaken, ende verquicken, zijn ooc sodanige, datse geen ooge gesien, noch oore gehoort en heeft, ende daerom en can sulcx alles, der Ghemeynte Gods nergens hercomen noch toevloeyen, als alleen vanden geest Christi haers Hoofts, wt den welcken sy haer leuen heeft, gelijc het lichaem vanden hoofde. Eyndelic de Paus bewijst met zijn voorsc. voorstel dat hy de Antichrist is, na d'oordeel selfs des Paus Gregorij, de welcke schrijft, *Lib.* 4. *Epist.* 32. 34: Dat de naem des algemeynen Bisschops niemanden toe en comt, als den Antichrist, ende dat daerom de ghene die so ghenoemt wil zijn, niet anders als de Antichrist ghehouden en can werden.

18 Son. Vra. 50.

Con. trid. sess. 6. cap.

19. SONDACH.

Vrage. 51. 52.

Inhout: *Hier wert gehandelt van de nutticheyt des sittens Christi, ter*
1. *rechter hant Gods zijns Vaders, ende van de wedercomste*
2. *Christi, om te oordeelen de leuendige ende doode.*

51. Vrage.

Wat nutticheydt brengt ons, dese heerlickheyt onses Hoofts Christi?

Antwoorde.

Eerstelic, dat hy door zijnen H. Geest, in ons zijne Litmaten de Hemelsche gauen wtgiet. Daer nae, dat hij ons met zijne macht, tegen alle vyanden beschut, ende bewaert. 1.

Verclaringe.

19. Son. Vre. 51.

Verclaringe.

DAT de heerlicheyt onses Hoofts Christi, groot is, can een yegelic wt het voorverhaelde verstaen: maer nv moet ouerlegt zijn, wat vrucht wt dese syne verhooginge tot ons comt? De selue wert in de antwoordt tweederley voorgestelt: De eene, dat hy door zijnen H. Geest in ons zijne Litmaten de Hemelsche gauen wtgiet: De tweede, dat hy ons met zijne macht tegen alle vyanden beschuttet, ende bewaert.

Afdeelinge.

Christus regeert syne Kercke door zijnen H. Geest.

1. Christus is sekerlic tot onsen besten, ende om onse salicheyt te vorderen, ter rechterhant Gods des Vaders sittende: Nadien hy door synen H. Gheest, in ons zijne Lidtmaten syne Hemelsche gauen wtstortet: Ende en is niet van noode, dat hy naer syner menschelicker naturen hier op aerden sy, om alsoo hier zijne Kercke te regeren, oft dat hy daer toe (so het de Papisten noemen, om haren Paus voor te staen) een bedienstelic Hooft gebruycke oft stelle, dwelc zijne plaetse hier op aerden beware: want hy sulcx verrichtet door zijnen H. Geest, door den welcken hy zijne Kercke, met geestelicke gauen verrijct. Merct aen de gelijckenisse eenes natuerlicken Hoofts: Gelijck het bewegen, ende geuoelen aller leden des Lichaems, door de Senuen af comt, vanden Hoofde tot den natuerlicken lichaem: also vlieten alle nootwendige gauen van Christo onsen geestelicken Hoofde, ende werden verdeelt, ende verbreyt in ons, die geestelicke lidtmaten zijnes Lichaems (dat is) zijner Ghemeente, zijn door zijnen H. geest: welcke hier toe gebruycket syne instrumenten ende den dienst der menschen: hoe wel nochtans *niet en is, noch die plant, noch die nat maect: Maer God die den wasdom geeft.*

Gelijckenisse.

1 Cor. 3. 7.

Ende om ons te versekeren, dat ons aen geestelicke gauen niet en ontbreect, so gebruyct de Schrift (sprekende vande mede-deelinghe des Geests) het woort *wtst rten* oft *vtgieten*: om ons te verstaen te geuen, dat de Heere Christus, niet alleen sommige, maer allerley gauen des Geests, so veel noodich is, niet gesparichlic, maer rijckelic, zijner Kercke also mede deelet, dat sy oueruloedich versorcht is, na de belofte door den Propheet Joel geschiet. Waer van ooc gesproken is, hier voor vra. 49. daer de derde vrucht der Hemelvaert Christi voor ghestelt is. Dit en can geen Paus, noch oock yemant anders doen: daerom wy alleen Christo onsen Hoofde aenhangen moeten.

Ende verrijcket die met allerley geestelicke ende hemelsche gauen.

Joel 2. 28. Act. 2. 17.

Dese vrucht des sittens Chriti, ter rechter handt Gods, beuesticht de Apostel wt den 68 Psalm. vers 19. daer hy Eph. 4. vers 8: seght: Dat Christus *opgheuaren is bouen alle de Hemelen, omdat hy alle dinc vervullen soude*, dat is, dat hy alle zijne wtvercorene kinderen, door de gantsche werelt verstroyt met zijne gauen, ende weldaden rijckelick versorgen soude. Want ghelijck Paulus de woorden Dauids: *Ghy zijt in de hoochte gheuaren*, wtlegt vande *Hemelvaert Christi:* Also de volgende woorden: *Ghy hebt gauen ontfanghen voor de menschen* legt hy wt met de woorden: *Om dat hy alles vervullen soude.* Ende hoe dat hy tselue doet, set hy daer toe by verclaringe seggende vers 11. *Ende de selue heeft*

Stellende daerinne dwerck des dients ende dien erachtich makende door synen Geest.

heeft gegeuen, sommighe tot Apostelen, s mmige tot Propheten, sommige tot Euangelisten, sommighe tot Herders, ende Leeraers. Tot volmakinge der Heyligen, tot den vvercke des diensts, namelic tot de stichtinge des Lichaems Christi: Tot dat vvy alle comen tot de eenicheyt des geloofs, ende der kennisse des Soons Gods: Tot eenen volcomen man, tot der mate der grootte der volheyt Christi Alwaer d'Apostel twee sonderlinghe weldaden roemet, daer Christus (sittende ter rechter handt Godts) zijne Kercke mede versiet: Te weten, dwerck des dienstes, waer onder mede begrepen is, neuen de Predicanten, ende Leeraersampt, ooc de dienst der Ouderlingen. ende der Diaconen, oft besorgers der armen. Ende ten anderen, de beuorderinge, ende verbreydinghe des diensts, namelick, dat hy door zijnen heyligen Geest, de predicatie des Euangelij ende des gheheelen diensts, vruchtbaer, ende crachtich maeckt: Scheppende in de herten der wtvercorenen tgeloove, ende bekeeringe: De selue vervullende met geesteliken verstande, ende andere gauen, die tot voluoeringe haerder salicheyt van noode zijn: Op dat sy voor Godt volcomen, ende volmaeckt zijn. *19. Son. Vrn. 51.* Act. 1. 22. ende 6. 5. ende 13. 2. ende 16 14. 1 Cor. 12. 12.

Hier van hadde Christus zijnen Jongeren voor zijne Hemelvaert belofte gedaen, als daer hy segt: *De Vertrooster de H. Geest, denvvelcken de Vader senden sal in mynen name, die sal u lieden alle dingen leeren, ende indachtich maken al vvat ick geseyt hebbe.* Ende op een ander plaetse: *Ghylieden sult ontfangen de cracht des H. Gheests, die op u comen sal, ende sult mijn getuygen vvesen te Hierusalem, ende in geheel Iudea, ende Samaria, ende tot het vvterste der Aerden.* Noch op een ander plaetse: *Want ghy en zijt niet, die daer spreect, maer de geest vvs Vaders, die door v spreect.* Ende dat de voorseyde belofte voluoert is, ghetuycht Petrus, sprekende: *Na dien dan Christus, door de rechter hant Gods verhoocht is, ende de belofte des H. Geests vanden Vader ontfanghen heeft: So heeft hy wtgestort dit, dat ghy nv siet, ende hoort.* Gelijc hy synen Jongeren belooft hadde ende ooc gehouden heeft. Joa 14. 26. Act. 1. 8. mat. 10. 20. Act. 2. 33.

Ende wanneer men aensiet, ende vergelijcket de vrymoedicheyt *Petri* des Apostels, ende syner medebroederen, na de ontfanginge des Geestes, met de cleynmoedicheyt daer in sy te vooren lagen: So can daer wt bekent worden, dat Christus nae zijne Hemel-vaert veel crachtiger heeft gewrocht, dan ter tijt, doen de Apostelen, hier op aerden, zijn tegenwoordicheyt noch genietende waren, ende de eerste Martelaer, oft ghetuyge Christi *Stephanus*, en heeft nergens anders her, sulcke onverwinnelicke bestandicheyt tegen de wreetheyt zijns volcx gehadt, dan dat Christus, staende ter rechterhandt Gods, hem vrymoedich door synen Geest gemaect heeft, ende hemseluen heeft sien laten: Niet alleen tot den voorsc. Stephani, maer oock tot onser aller versterckinge. Hier door ist geschiet, dat eertijts soo veel *Martelaren*, ende noch by onsen tyden, so veel *getuygen Christi*, voor de bekentenisse der waerheydt, allerley tormenten, ende den doot geleden hebben, als gesterckt zijnde door den geest Christi onses Hoofts, diese ooc midden in der vlammen, ende in anderen tormenten ghetroost, ende gesterct heeft, tot dat sy de croone der Martelaren (ridderlic strijdende) verworuen hebben. waardoor Petrus sulcke vrymoedicheyt, ende alle Martelaren sulcken volstandicheyt gecregen hebben.

In

19. Son. Vra. 51.

In de antwoort des Catechisme wordt niet sonder oorsaec geset, dat Christus de gauen des H. Geests synen Litmaten mededeelet: want gelijck dit dient, tot der geloouigen sonderlingen troost, dat sy Christum hebben tot haren Hooft, in hem geloouen, ende in hem aller geestelicken gauen deelachtich, ooc inden cruyce, ende tegenheyt seker zijn, dat hyse nemmermeer en sal verlaten: (want hoe soude doch dat Hooft, de Litmaten zijns lichaems verlaten connen?) Also zijn daer teghen alle Godloose, ende ongheloouige van desen troost, ende van alle Hemelsche gauen, ende weldaden seer vreemt, ende wijt geweert: om dieswille sy hen Christo den Hoofde, niet en onderwerpen: Maer lieuer onder den Duyuel ende zijn regiment blijuen, met den welcken sy ooc haer deel hebben, Mat. 25. 41.

Maar alle de voorseyde gauen comen toe den geloouigen Litmaten Christi, ende niet den genen die van den Lichame vremt zijn. Jo. 10. 28. Heb. 13. 5.

Christus beschermt de syne met syne macht, tegen alle vyanden. Ps. 110. 2.

2. De tweede vrucht der verhooginghe Christi onses Hoofts is, dat hy ons door syne macht beschermt tegen alle syne, ende ouse vyanden, so wel geestelicke, als lichamelicke, nae de belofte des Vaders luydende: *De Heere sal het Scepter uwes rijcx senden wt Zion: Heerschet onder uwe vyanden.* Met welcke belofte hy te kennen geeft, dat Christi rijck (of schoon de gantsche Werelt schier daer tegen is) nochtans verbreydet worden, ende voortgang hebben sal, ende dat wy onder de beschuttinge diens onverwinnelicken Conincx vry, ende seker sullen sitten: So als ooc in den tweeden Psalm, vers 9. syne macht sulcke wort beschreuen, dat hy in spijt syner vyanden, ende wat weer sy daer tegen doen, heerschet, ende dat rijc behoudet: *Ghy sult* (seyt God) *met eenen yseren Scepter ontwee slaen, als Potten sult gyse versmijten.* Dat is een sonderlinge troost, sulcken Monarchen tot eenen Coning te hebben, die onse broeder is, ia des welcken Litmaten wy zijn: *Dien ooc alle macht in Hemel ende op Aerde gegeuen is*: Ende sonder wiens willen, noch Turc, noch Antichrist, noch de Duyuel selfs, tegens de Kercke niet en connen yet beraetslagen, veel weyniger besluyten, ofte een vyngher roeren, om hare quade voornemen int werck te stellen. Als by exempel: *Sommighe der Ioden hadden henseluen veruloect, datsy noch eten, noch drincken en souden, tot dat sy Paulum gedoot hadden*: Christus daer en tegen, om te bethoonen, dat hy oock buyten de heymelicke raetslagen der vyanden niet en wilde ghesloten zijn, heeft door eenen Jongeling haer boose voornemen verstoort: Gelijck hy hem des nachts te voren vertroost hadde, seggende: *Hebt goeden moet Paule, want gelijc gy te Hierusalem, van my betuycht hebt, also moet ghy ooc te Roomen betuygen.* De selue seyde ooc in een gesichte by der nacht, tot hem in der stadt Corinten: *Vreest niet, maer spreect, ende en swijcht niet: Want ic ben met u, ende niemant en sal u aencomen, om quaet te doen.* De selue heeft ooc wonderbaerlic (sonder eenige moeyte) Petrum door den Engel, wt den wel versloten Kercker, ende wt de ysere banden verlost, ende wtgeleyt, hoe wel deselue Kercker om her met Wachters wel beset was. Alsoo bespottede Christus wt den Hemel, de raetslagen syner vyanden, tot grooter blijschap syner geloouigen, die hare toevlucht tot hem genomen, ende voor

mat. 11. 27. ende 28. 18.

Act. 23. (11. 23.)

Act. 18. 9. ende 12. (7. 12.)

Petri

Petri verlossinge met geduerige gebeden aengehouden hadden. Daeromme, nadien wy sodanigen Coninck voor ons hebben int regiment, die niet alleen en vermach, maer ooc gantsch gheneycht is, onse beste, ende salicheyt te besorghen: Den welcken als hy noch in der swackheyt regneerde, de duyuelen te voeten mosten vallen: Dien inden dagen synes vleeschs de Zee, Winden, ende stormen tot synen gebieden mosten gehoorsamen: Hoe veel te geruster mogen wy nv zijn onder syne beschermingh̄e, daer hy als een gewaldich Heer, Coninck des Hemels ende der Aerden, ter rechterhant Gods des Vaders is sittende, ende na synen wille alles is regerende? maer so wy noch twijffelmoedich wilden zijn, souden wy niet van wegen onses ongeloofs, ende cleynmoedicheyt, verdienen veel meer van Christo hart bestraft te worden (als de discipulen, Mat. 8. 26.)? Want de ouerlegginge der macht onses Conincx, ende de heerlicke exempelen bouen verhaelt, ende welcke ons de Schriftuere oueruloedich voorstelt, behooren ons te stercken, ende op te richten, om door geen stormen der tegenheyt nedergeslagen te worden.

19. Son. Vra. 51.

Mat. 8. 29, ende 31.

Maer het is een kinderlic bewijs, dwelc eenige wt het sitten Christi ter rechterhant Gods voorthalen, om te gewinnen, dat Christi lichaem ouer al sy. Christus sittet (seggen sy) ter rechterhant Gods, ende dewijl de rechterhant Gods ouer al is, so is Christi lichaem ooc ouer al. Ware Christi lichaem Gods rechterhant selue, so mochte hare argument eenigen schijn hebben, om te bewijsen, dat Christi Lichaem ouer al is: Maer nv stellen sy meer in den besluyt, als de premissen, oft twee eerste redenen lijden connen. Behaluen desen moeten wy verstaen, dat de Schriftuere also spreeckt figuerlickerwijse, om (by gelijckenisse van menschelicke saken) de meyninge des H. Geests te connen verstaen. Want anders seker is, dat God (een geest zijnde) noch rechter, noch slincker hant ende heeft. Maer van dese maniere van spreken is oock voor ghesegt: pag. 118. Ghelijck ooc *Hieronimus* die wtlegt, opt eerste Cap. tot den Eph. vers 20. Ende sulcke beuselinge ist, dat sy seggen: Christo is gegeuen alle macht in Hemel ende op aerden, ergo so is zijn lichaem ouer al, ende strect hem soo wijt, als syne macht: daer nochtans Christi macht haer lichtelic verstrect, oock aen die plaetsen, daer hy met synen lichaem niet teghenwoordich en is: So als de Hooftman recht bekende, Christo antwoordende: *Segt alleenlic het woort, ende myn Knecht sal ghesont worden.* Want hy vertroude, dat hy door syne macht seer lichtelick conde verrichten, tgene hy was begeerende: dat hy daeromme niet en behoefde onder zijn dack te comen: tot welcken eynde hy ooc voor stelde zijn eyghen exempel, wat gebieden hy hadde ouer syne knechten, die hem daer inne gehoorsaemden. Eyndelic als de Schrifture spreect van het sitten Christi, ter rechterhant Gods, so pleecht sy gemeenlic daer by te voegen, de plaetse, daer hy van ons gesocht moet worden, te weten inden Hemelen, gelijc by Paulo in veel plaetsen, ende elders gelesen wort. Want door het sitten ter rechter hant Gods wort te kennen gegeuen, de staet ende vereeringe Jesu Christi bouen alle creaturen:

wederlegginge valscher leer, der genen die seggen, dat Christi lichaem ouer al is.

Mat. 8. 8.

Eph. 1. 20. Col. 3. 1. Heb. 1. 3. ende 4. 14. 1 Pet. 3. 22.

Ende

19. Son. Vra. 52. Ende als de Hemelen daer by ghenoemt werden, wordt daermede verclaert, waer wy hem te soecken hebben.

52. Vrage.

Wat troost u de wedercomste Christi, om te oordeelen de leuendighe, ende de dooden?

Antwoorde.

Dat ic in alle droeffenisse, ende veruolghinge, met opgherechten hoofde, euen den seluen (die hem te voren om mijnen wille, voor Gods gericht gestelt, ende alle den vloec van my wech genomen heeft) tot eenen Richter, wt den Hemel verwachte, die alle syne, ende mijne vyanden, in de eewige verdoemnis werpen, maer my, met allen wtvercorenen, tot hem, in de Hemelsche blijschap ende heerlicheyt nemen sal.

Verclaringe.

IN den voorgaenden Artijckel des gheloofs hebben wy gehoort, ende verstaen, dat Christus ten Hemel opgeuaren is, ende dat hy daer sit ter rechterhandt Godts des Vaders, op dat hy heersche int midden syner vyanden: Dwelck is de opperste graed der heerlicheyt ende verhooginge, daer Christus onse Middelaer ingestelt is. Maer dewijle wy in deser Werelt niet altijdt gewaer en worden deffect, ende werckinghe deser macht Christi, ouermidts wy int midden der Woluen, verkeeren: Dewijle ooc de vyanden selue desen onsen Coninck, ende Middelaer wel bespotten ende dicwils daeromme (so veel men mercken can) geene sonderlinge straffe in dese werelt draghen: So wort wel ordentlic na tsitten ter rechterhant Gods, toeghenoecht d'artikel van Christi wedercompst, om te richten de leuendige, ende de dooden: Op dat wy ons daer mede wapenen teghen alle ergernisse ende aenstoot, die ons voorcomen mach, oft voorgestooten worden. Tot beter verstant dan van den seluen, sal eerst de voorsc. Artijckel met Schriftuere beuesticht, ende daer na verclaert worden, hoe wy ons daer mede te troosten hebben.

Afdeelinge.

wat door de woorden leuendige ende dooden, verstaen moet worden

1. Inden Catechisme wort voor seker gehouden (als het ooc is) dat Christus wt den Hemel, (daer hy henen na syne menschelicke nature op geuaren is) weder comen sal om te oordeelen de leuendige ende de dooden, nae tgene de Engelen, ende Petrus daer af getuygen, Act. 1. 11. ende 3. 21: Ende daerom en worter van zijn wedercompst geen voorder bewijs der Schrifture ingeuoert. Euenwel tot meerder versterckinge der geloouigen, en sal niet omprofijtelic zijn, hier eenige getuygenissen te ouerleggen. Door de *leuendige* dan worden die verstaen, welcke Christus alsdan, in syne heerlicke toecomst, noch in leuen ouergebleuen sal vinden, den welcken de haestige veranderinghe, tot den staet des toecomenden leuens, oft der verdoemenisse, sal zijn in plaetse des doots, ende der

der verrijsenisse: So d'Apostel leert, 1. Cor. 15. 51. Ende de *dooden* zijn die, welcke te voren gestoruen, ende doot geweest zijnde, alsdan ter toecomst Christi, van den doot opgewect, ende verresen sullen zijn. *19. Son. Vra. 52.*

Maer hoe de toecompst Christi ten oordeel geschieden sal, hebben wy een fijne beschrijuinghe, ende voorstellinge in de woorden Christi selfs, daer van sprekende, Mat. 25. 31: *Ende als de Sone des menschen sal comen in syn heerlicheyt, ende alle syne heylige Engelen met hem, dan sal hy sitten op den Throon synder heerlicheyt. Ende alle Volcken sullen voor hem vergadert worden, ende hy salse van een ander scheyden, gelijc de Herder de Schapen van de Bocken scheydet. Ende de Schapen sal hy tot syner rechterhandt setten, ende de Bocken tot syner slincker hant, &c.* d'Apostel Paulus spreect ooc daervan, seggende: *De Heere selue sal met eenen geschreye, ende stemme des Archangels, ende Basuyne Godts nedercomen vanden Hemel, ende die in Christo gestoruen zijn, sullen eerst opstaen: Daer na wy die leuen, ende ouergebleuen zijn, sullen te samen met hen opgenomen werden in de Wolcken, den Heere te gemoete inde Lucht: Ende also sullen wy altijt met den Heere wesen.* Tselue wort ooc crachtelic bewesen, met een sluytreden genomen van Gods gerechticheyt: Te weten, nadien het voor Godt recht is, dat het den vromen wel ga, ende den boosen qualic: ende dien regel, ende rechtueerdige vergeldinge in desen leuen niet gehouden, noch gesien en wort, so ist van noode, datter een dach sy van God geset, *op welcken hy den Aertbodem sal rechtueerdelic richten*: Daerom als d'Apostel geroemt heeft de gemeente te Thessalonica, van wegen haer lijtsaemheyt, ende gelooue in alle haren veruolgingen, ende verdruckingen, die sy lijdende waren, so voecht hy de voorsc. redene daer toe seggende: *Het welcke is een bewijsinge des rechtueerdigen oordeels Gods, op dat gy weerdich gemaect wort den Coninckrijcke Gods, voor het welcke gylieden lijt. Dewijle het recht is by God, den genen die u verdrucken, verdruckinge te vergelden: Ende u lieden, die gy verdruct wort, ruste met ons, als de Heere Iesus sal geopenbaert worden, van den Hemel met den Engelen syner macht.* d'Apostel Petrus, schrijft oock genoech in den seluen sin, daer hy eerst segt: *Dat het tijt is, dat het oordeel van den huyse Gods beginne*: Ende set daer toe: *Ende ist dat het eerst van ons beghint, wat sal het eynde wesen der gener, die den Euangelio Gods niet gelooft en hebben? Ende ist dat de rechtueerdighe nauwelick salich wort, waer sal de Godloose, ende sondaer verschijnen?*

Beschrijuinge ende getuygenissen van dieste gericht. Mat. 24. 30.

1 Thes. 4. 16

Act. 17. 31.

2 Thes. 1. (5. 7.)

1 Pet. 4. (17. 18.)

De selue Petrus, met namen wedersprekende die Epicurische menschen, ende de spotters, die hen laten duncken, dat Christus syne belofte vertraecht, ende spreken: *Waer is de belofte, syner toecomst?* beweert, dat des Heeren dach niet wtblijuen en sal, ende wil, dat de gheloouige *niet onwetende zijn van dit een dinck: Dat eenen dach by den Heere is, gelijc duysent Iaren, ende duysent Iaren gelijc een dach.* Ende schrijft het vertrecken des iongsten dages toe Gods lanckmoedicheyt, die *niet wil, dat yemant verga, maer wilse alle tot bekeeringe ontfangen.* Ende dewijle *niemant*

Metgaders oorsaec waerom tselue vertreckt, ende dat de leste dach verborgen is. 2 Petr. 3. (3.9.) Mar. 13 (32. 33.)

19. Son. Vra. 52. *niemant van dien dage ende vre en weet, noch ooc de Engelen, die in den Hemel zijn, noch de Sone, dan alleen de Vader*: so en wil Christus niet, dat yemant neuswijselic hem vermeten sal, de stont ende vre desseluen daechs te ondersoecken: Maer wil daerentegen, dat een yegelic neerstich toe sien sal: dat de selue dach hem niet onversiens, ende ombereyt aengrijpe, ende ouerualle, seggende: *Siet toe, waect ende bidt,* Luc. 21. (35. 36). *want ghy en weet niet, wanneer de tijt is.* Daeromme hy den seluen dach by Luca vergelijcket by eenen *valstric, die comen sal ouer alle de gene, die op geheel den Aertbodem woonen.* Stellende daer toe dese vermaninge: *Dacrom waect talter tijt, biddende: dat gylieden meucht weerdich gemaect worden te ontulieden alle dese dingen, die geschieden sullen, ende te staen voor den Sone des menschen.*

Teeckenen gaende voor den lesten dach. Maer hoe wel de leste dach verborghen is, ende vergeleken wort by eenen *Valstric*, als voor, by *eenen Dief inder nacht*, ende by het *Wee van een beuruchte Vrouwe*, 2 Pet. 3. 10. 1 Thes. 5. 3: Nochtaus so heeft ons Christus eenige wterlicke teeckenen des aenstaenden lesten gerichts voorgestelt, op dat de geloouighe, wanneer de selue beginnen te gheschieden, niet verdwijnen, noch versmachten van bangicheyt, maer veel meer opsien, ende hare hoofden opheffen, daerom dat hare verlossinge na by is, Luc. 21. 28. De teeckenen dan zijn dese: Crijch, ende Crijchsgeschrey, Aertbeuinge, de vercondinge des Euangelij ouer de gantsche Werelt, bittere ende grousame veruolginge der Christenen, afwijckinge van den gelooue, vercouwinge ende gebreck der liefden. De Antichrist *hemseluen settende ende verheffende bouen al wat genaemt wort God, of Godsdienst: So dat hy als of hy God ware, sit in den Tempel Gods, hemseluen wtgheuende voor God*: de crachtige beroepinghe der Joden, de vleeschelicke sekerheyt ende sorchloosheyt, gelijc daer was in den dagen voor de Sondvloet, ende ondergang van Sodoma ende Gomorrha, etc.

Mat. 24. Luc. 21. 2 Thes. 2. Ro. 11. 25. 2 Pet. 3.

Dry dingen hebben de geloouige tot haren troost in de toecomst Christi ten gerichte aen te mercken. 2. Nadien het dan wt den getuygenissen der Schrifture, ende voorgaende teeckenen seker is, datter een algemeyn gericht gehouden sal worden: So ist van noode, (om dien dach met vreuchden te verwachten) dat de geloouige weten, hoe sy hen der toecomst Christi (om te oordeelen de leuendige ende de dooden) troosten sullen. De antwoordt des Catechisme wijst aen sekeren troost: eerstelic in de goedicheyt onser saken. Daer na inde persoon des Richters, die ons bouen mate gonstich is: ende in de veerdige executie ende wtrichtinge des oordeels, so voor de wtvercorene, ende gesegende tot haerder salicheyt, so tegen Christi ende onse vyanden tot haerder verdoemenisse.

Van wegen der goedicheyt of oprechticheyt haerder saken (ten aen sien haerder vyanden.) I. De oprechticheydt onser saken, moet ons verquicken, ende verstercken, in alle onse benautheyt, ende verdruckingen: Namelic, als ons onrecht, ende leet aengedaen wort, ende wy aen alle canten benaut, ende omcingelt worden, de vyanden Gods alles teghens ons poogende, ende aenrichtende, om dieswille sy den name Christi haten: so moeten wy, (wetende, ende verstaende in onse conscientien, dat wy voor de waerheyt, ende religie lijden, ende versmaet worden) eenen moet grijpen, ende ons

stercken

stercken met het aenstaende leste gericht, in den welcken de rechtueerdighe Richter, tot groote schaude, ende eewige beschaemtheyt onser tegenpartije, der gantscher werelt onse onschuldt openbaren sal. Want de oprechticheyt onser saken moet also verstaen worden, te weten, niet ten aensien Godts des Richters, voor den welcken niemant, hoe heylich hy ooc ware, bestaen can, dan door de genadige vergeuinge, ende quijtscheldinge der sonden: maer ten aensien vande gene, die ons sonder oorsaec gehaet, ende t'onrechte beleedighet hebben. Hier mede heeft hem Paulus getroostet, ende gestercket, als hy met den valschen Apostelen, ende valsche Broederen te doen hadden, ende voort in allerley verdruckinge: daer van hy schrijft aen de Corinther: *Ende my ist voor het minste, dat ic van u lieden geoordeelt worde, oft van eenen menschelicken oordeele, maer ic en oordeele ooc my seluen niet. Want ic en weet my seluen gheens dincx schuldich: Nochtans en ben ic daer door niet rechtueerdich: Maer de Heere is de gene, die my oordeelt. So dan en oordeelt niet voor den tijt, tot dat de Heere comt, die ooc int licht sal brengen, dat inde duysterheyt verborgen is, ende den raet der herten sal openbaren: Ende dan sal een yegelic van Gode lof hebben.* Ende d'Apostel richtet met desen troost op de gelouuige, die van den machtigen onrecht lijden, seggende: *So weest dan lancmoedich broeders tot de toecomste des Heeren. Siet, de Lantman verwacht de costelicke vrucht des Lants, ende is lanckmoedich d er ouer, tot datse den vroegen, ende spadigen Regen ontfangen heeft. Weest gy ooc lancmoedich, versterct uwe herten, want de comst des Heeren nadert.* Also ooc voert de H. Geest inde openbaringe in, de Zielen der genen, die verslagen waren, om des woorts Gods willen, ende om het getuygenisse, dat sy hielden, roepende met luyder stemmen, ende seggende: *Hoe lange, O Heylige, ende warachtighe Heere, en oordeelt, noch en wreect ghy onse bloet niet van de inwooners der Aerden? Ende een yeghelick zijn witte Cleederen gegeuen, ende hen is geseyt, dat sy eenen cleynen tyt rusten souden, &c.*

19. Son. Pra. 52.

Psa. 130. 2.

1 Cor. 4. 3.

Jac. 5. (7. 8.)

Apo. 6. (9. 11.)

Het tweede (d'welck ons alle schricken ontneemt) is de aenmerckinge der persoon des Richters. Want hy is de selue, die te voren hem seluen voor ons ende onse sonden, voor den gerichte Gods presenteerde, de veruloeckinge (die wy verdient hadden) van ons wech genomen heeft: Te weten Jesus Christus, onse Middelaer, ende verlosser, onse broeder, ende onse vleesch, onse voorspraec, ende Hooft, de welcke met synen lesten oordeel een eynde maken sal van allen ouerlast, ende onrecht, dwelc ons hier geschiet, ende aengedaen wert. Hoe soude doch die goedertieren Prince, sijn eygen volc ende onderdanen connen verderuen? Het Hooft hoe soude dat syne leden verstroyen, ende van den anderen scheyden? Soude de trouwe voorspraec, ende Advocaet, de gene die by hem beschermínge soecken, ende die hy te verantwoorden, ende te beschermen, so minnelick aengenomen heeft, connen veroordeelen? Eyndelic, na dien hy ons de eere medegedeelt, ende toegeschickt heeft, dat wy met hem de werelt sullen richten, soo en sal hy geensins, om ons te verdoemen,

Ende dat Christus de Richter is die comen sal, daerwt hebben sy eenen sekeren troost haerder verloesinge.

1 Pet. 2. 24. Heb. 2. 11. 1 Tim. 2. 5. 1 Joa 2. 5. 1 Cor. 1. 30. Eph. 5, 30. mat. 19. 28 2 Co. 6. 2.

op

19. Son. Vra. 52. op synen Richterstoel treden. Daerom heeft de Vader alle oordeel den Sone gegeuen, (die mede een sone des menschen geworden is:) Op dat hy onse conscientiën soude gerust stellen, ende also alle schricken der verdoemenissen van ons weren. Nv gelooven wy dat hy de Richter zijn sal: maer dan sullen wy hem met onsen oogen aenschouwen: So als daer en tegen de Godloose hem ooc sien sullen, maer tot haerder verdoemenisse, nae dwoort der Prophecien: *Sy sullen sien in wien sy gesteken hebben*, Joa. 19. 37. Zac. 12. 10. Hier van spreect Paulus, Act. 17. 30: *Dat God nv vercondicht allen menschen alomme, dat sy hen bekeeren: Om dat hy eenen dach gheset heeft, op welcken hy den Aertbodem sal rechtueerdelic richten, door den man, dien hy bescheyden heeft, eenen yegelic het gelooue gheuende, dewyle hy hem van den dooden opgewect heeft.* Ja de Rechter selue vermaent, ende gebiet ons daer om goets moets te zijn, ende met opgerichten hooft hem den Richter te verwachten. Want als hy te voren, van velerley angst, ende bedruckinge der lesten tijt heeft gesproken, so keert hy syne redenen tot synen Jongheren, ende troostse, seggende: *Als dese dingen beginnen te gheschieden, soo siet op, ende heft uwe hoofden op, daerom dat uwe verlossinghe is na by*, Luc. 21. 28. Ende op een ander plaetse segt hy: *God en heeft synen Sone in de werelt niet gesonden, op dat hy de werelt verdoemen soude: Maer op dat de werelt door hem behouden worde. Wie in hem gelooft, die en wort niet verdoemt*, Joa. 3. (17. 18).

Ende voornemelic het oordeel deses Richters straex wtgericht, ende dat sy dien volgende int rijcke Gods ter eewiger salicheyt opgenomen sullen worden.

Het derde punct onser vertroostinge is: Dat het oordeel deses Richters, terstont int werc gestelt sal worden, streckende ter eeuwiger salicheyt, ende onwtsprekelicke vreucht, ende blijschap der Godsaligen: Ende daer tegen tot eewigen verderuen, ende straffe der Godloosen, die Godts, ende onse vyanden geweest zijn. Want dit sal zijn de sententie, ende oordeel des Richters Christi, so hy selue dat voorstelt, Mat. 25. 34: *Dan sal de Coninc seggen, tot de gene, die te syner rechterhant zijn sullen: Comt ghy gesegende mijne Vaders, besit dat Conincrijcke, dat u bereyt is vanden beginne der werelt.* Ende daer na vers 41. *Dan sal hy oock segghen, tot de gene, die ter slinckerhant zijn sullen, gaet wech van my gy veruloecte, in dat eewige vyer, dat bereyt is den Duyuel, ende synen Engelen.* Noch daer na vers 46. *Ende dese sullen gaen inde eeuwige pijn, ende de rechtueerdige in dat eewige leuen.* Daerom d'Apostel Johannes, in zijnen eersten Brief, Cap. 3. 2. de gheloouige wel te rechte troost, met de verwachtinge deser weerdige heerlicheyt, seggende: *Alderliefste nv zijn wy kinderen Gods, ende het en is noch niet geopenbaert, vvat vvy vvesen sullen: Maer vvy vveten, als hy sal geopenbaert zijn, dat vvy hem sullen gelijc vvesen: Want vvy sullen hem sien gelijc hy is.* Tselue doet ooc Paulus, 1. Thess. 4. (16. 18.) daer hy schrijft: *Die in Christo gestoruen zijn, sullen eerst opstaen: Daerna vvy die leuen, ende ouergebleuen zijn, sullen te samen met hem opgenomen vverden inden vvolcken, den Heere te ghemoet in de Locht. Ende alsoo sullen vvy altijt met den Heere vvesen. So dan vertroost malcanderen met dese vvoorden.* Voor-

der

der beschrijft de selue de wedercomste Christi, die geschieden sal tot een snel verderuen der godloosen, ende tot de haestige ende eewige vreucht, ende salicheyt der Godsalighen, met dese woorden, 2. Thess. 1. (6. 10.): *Dewijle het recht is by God, den genen die u verdrucken, verdruckinge te vergelden: Ende u lieden, die ghy verdruct vvert, ruste met ons, als de Heere Iesus sal geopenbaert vvorden van den Hemel, met den Engelen syner macht, met vlammigen vyere, vvrake doende ouer de ghene, die God niet en kennen, ende die den Euangelio onses Heeren Iesu Christi niet gehoorsaem en zijn: de vvelcke sullen straffe lyden: Namelick de eevvighe verdruckinge, vanden aengesicht des Heeren, ende van der heerlickheyt syner macht: Als hy sal comen, om vereerlickt te vvorden in synen heyligen ende vvonderbaer te vverden in alle de geloouighe te dien dage.*

19. Son. Vra. 52.

Tit. 2. 13

Maer gelijc de sekere wedercomste Christi ten oordeel den wtvercoruen een sonderlinge troost is: Alsoo is de selue daer en tegen den Godloosen, hartneckige, ombekeerde menschen, ende allen Tyrannen, ende Gods, ende onsen vyanden seer grouwelic ende bouen maten verschrickelic: nochtans tot haerder waerschouwinghe ende beteringe, indien zijt noch waer nemen willen, so neerstelic beschreuen, ende voorgestelt. Ende certeynlic sy hebben wel te ouerleggen, om haerseluen niet te bedrieghen, met wat Richter sy te doen hebben. Want door zijn wijsheyt, wesende warachtich God met den Vader, ende den H. Geest, weet hy alle dingen, hare wercken, woorden, ende oock haer ghedachten. Van wegen zijner almachticheyt can hy (oock nv, indien, ende als hy wil) verderuen, ende te niete maken alle zijn vyanden. Syne rechtveerdige gestrengicheyt en sal dan niet sparen: Nv ist de rechte tijt, der barmhertigheyt, om die waer te nemen, ende te soecken zijn Aensicht. Maer dan salt alleen een tijt zijn om gerechticheyt te oeffenen, ende een rechtueerdich oordeel te spreken tot haren verderuen. Eyndelic, zijnen grousamen toorn, wrekende, ende straffende alle sondaers, ende hare sonden met den eewigen doot, veruloeckinge, ende verderffenisse salse alsdan veruolgen, ende en sullen zijt niet connen ontwijcken.

De wedercomste Christi om te richten, is den Godloosen ongeloouigen ende tyrannen grouwlic, ende verschrickelic, sy en connen niet ontgaen. 2 cor. 5. 10. Heb. 4. 13. Hier. 17. 10. Ro. 2. 16.

Mits den welcken sy (tot aenwijsinge hares elendigen stants) genoemt werden, vervloecte: sy werden afgescheyden van den liefflicken aengesichte Christi: ende werden verstooten int eewige vyer, met den Duyuel, ende zijnen Engelen. Hoe deerlick, hoe groot, ende hoe ondrachlic is het oordeel der genen, die in sulcke eewige angst ende elent met den grousamen duyuelen sullen moeten quelen, ende altijdt in hare afgrijselicke geselschap onafscheydelick sullen moeten blijuen, mat. 25. 41.

Ende haer elent en is niet wt te spreken.

Dwelc also zijnde, op dat niemant van ons in dat verschrickelic oordeel en valle, maer op dat wy met vreuchden, ende vrymoedicheyt desen Richter (welcke goedich, ende barmhertich sal wesen, den ghenen die zijne toecomste waernemen) mogen verwachten, ende ontfangen, so ist hooch van noode, dat wy tot zijner comste ons behoorlic bereyden. Daer toe heeft hy ons selue onderwesen ende vermaent, hoe dat wy hem ten oordeel verwachten sullen: namelic met *opgeschorte Lendenen, ende bernende*

De geloouige moeten op de toecomste Christi wachten, op dat sy weerdich mogen gemaect werden, te ontvlieden dongelue der Godtloosen, ende te staen

19. Son. Vra. 52.

bernende Keerssen: Aengetogen met het *Bruyloft-cleet*, te weten, eenen waren gelooue, *gegront* ende steunende alleen op de verdiensten Christi. *die ons vanden toecomenden toorn verlosset*: Ende daer beneuen gemerct met de teeckenen daer mede Christus zijne schaepkens pleecht te vercieren, door zijnen H. geest, ende in hen te wercken, namelic de vruchten des geloofs, dat is goede wercken, die de bekeeringhe weerdich zijn, als daer is liefde tot den nasten, ende besonder *tot de huysgenooten des geloofs*, *nuchterheyt*, *aenroepinge des naems Gods*, *wakinge*, ende *een goede conscientie* in onsen beroep, ende in allen onsen handelingen. De H. *Augustinus* doet hier van een schoone vermaninge, *Epi.* 18. seggende: waer inne een yegelic aen zijnen lesten dage deses leuens geuonden sal zijn, daer in sal hem de leste dach der werelt aengrijpen: want hoedanich een yegelic sterft, sodanich sal hy in dien daghe geoordeelt werden. Item, die dach sal ongereet vinden den genen, welcke de leste dach zijns leuens ongereet geuonden sal hebben. Item, die de eerste toecomst des Heeren niet en sal gekent hebben: die en sal hem niet connen bereyden tot de tweede toecomst.

voor den Soon des menschen. Luc. 21. 36. mat. 24. 11. 1 The. 1.10. Gal. 6. 10. act. 2. 21.

wederlegginge valscher leer. *Con. Trid. sess. cap. 9.*

So en ist dan geensins een vermetenheyt, so de *Romanisten* duyden, te geloouen dat Christus sal verschijnen tot salicheyt der geloouigen: Dewijle ter contrarien, tselue niet geloochent can werden, sonder wechwerpinghe des geloofs der hope, der beloften, ende aller Religie. Maer hare dwalinge rijst daer wt dat sy van God verkeerdelic geuoelen, als oft hy onse wercken scherpelic soude ondersoecken, ofse genoechsaem zijn, dan niet, om den loon te ontfangen. Maer ey wee, hoe deerlic soudet met ons armen elendigen menschen toegaen, in dien onse salicheyt aen onsen verdiensten hing: Maer wy, als wy schoon opt alderneerstichste de genade, die wy van God ontfangen hebben, te wercke gelegt hebben, om te doen alles wat ons beuolen is, ende God gehoorsaem te zijn, so bekennen wy noch, (als de waerheydt is, ende soo wy van Christo selue geleert zijn, Luc. 17. 10.) dat wy onnutte knechten zijn: biddende God om vergeuinghe van allet, wat by ons nagelaten ende versuymt is: Geuen hem de eere, so yet door zijne genade goets gedaen is: ende daer en tusschen is dat alleen onse vertrouwen, ende sekere fondament, dat de salicheyt ons toe comt, als ons gegeuen ende gheschoncken van God, wt enckel ghenade, sonder onse wercken, om des eenigen verdiensts, versoeninge ende gerechticheyt Christi: op welcken vasten, ende onbewegelicken gront, Gods beloften onse salicheyt alleen bouwen, ende ons aenwijsen.

20. Son. Vra. 53.

20. SONDACH.

Vrage. 53.

Van God den H. Geest.

Inhout: *Vanden H. Geest, warachtigen ende eeuwigen God, met den Vader, ende den Sone: Ende van zijn ampt, oft werckinge inden gelouigen.*

53. Vrage.

Wat gelooft gy van den H. Geest?

Antwoorde.

Eerstelic dat hy tsamen met den Vader, ende Sone, een warachtich eeuwich Godt sy. Ten anderen, dat hy ooc my gegeuen is, dat hy my door een oprecht gelooue, Christi ende aller syner weldaden deelachtich make, my trooste, ende by my eewichlic blijue. 1.

Verclaringe.

HIER voor zijn wtghelegt de twee eerste deelen vanden Christelicken gelooue: Te weten van God den Vader, ende onser, metgaders aller dingen scheppinge: Daer nae van God den Sone, ende onser aller verlossinghe: Nv volcht het derde deel, van God den H. geest, ende onser heylichmakinge: dwelc onder andere artijculen onses geloofs voornemelic geleert, ende waergenomen moet werden: Want Christus, als te vergeefs, ende niet profijtelic, wert alleen flauwelick, buyten, ende als verde van ons wesende, aengeschout, so lange onse gemoeden, ende herten niet geleydet en werden vanden H. Gheest ende tot hem niet gerichtet en zijn. Daeromme hoochnoodich is, dat de geloouige vanden H. Gheest, ende zijne werckingen wel onderwesen werden, op dat sy recht van hem ghelooven, ende tot haren trooste op hem vertrouwen. Tot dien eynde werden in de antwoort van den heyligen Geest twee dingen aengheroert, ende bekent: Eerstelic, dat de H. Geest is een warachtich, ende eeuwich Godt, met den Vader, ende den Sone, de derde Persoon in der dryvuldicheyt. Ten anderen, dat de H. Geest den geloouigen ghegeuen wert, dwelc dan een yegelick bekent, ende by hemselven bevint, wt het ghetuyghenisse des Geests selue, ende mede wt de cracht, ende werckinge des seluen Geests in hem. Afdeelinge.

1. Tot beter onderwijs, van d'eerste deel der antwoort voor geroert, is noodich te weten, wat door het woort *H. Geest* verstaen wert: Want dewijle de Vader, ende de Sone, wel, ende te rechte een Geest, ende oock mede Heylich ghenoemt werden: Gelijck oock de Enghelen, ende de zielen der Godsalighen, Geesten werden ghenoemt: Mede het woort, dwelck Dwoort Gheest ende Heylich wort ooc van Godt de Vader, ende den Sone gesproken: de Engelen

20. Son. Vra. 53.

dwelck wy *Geest* noemen, ende in onse sprake so ouersetten, oock in der Hebreeuschen, Griecxschen, ende Latijnschen spraken, den Wint beteeckent: Soo soude eenich twijffel ende onverstant mogen voorvallen (om dat het woort *Geest* verscheydentlick gebruyct wert) indien men niet met goede achtinge, ende onderscheyt opmercte. Dat woort dan, *H. Geest*, wert in de Schrifture meest ghenomen, voor de derde persoon inder Godtheydt, ofte voor der seluen gauen. Ende hoe wel de Vader mede besonderlic een Geest, ende oock Heylich genoemt wert, soo en sal men nochtans niet bevinden, dat hy erghens de heylighe Gheest ghenoemt wert.

ende Zielen der menschen zijn ooc geesten. Maer de naem H. Geest o mt de derde persoon eygentlic ende alleen toe. Joa. 4. 24. Psal 104. 4 ende 29. Heb. 1. 14. Amo. 4. 13 Mat. 28. 19. Act. 8. 15. ende 10. 47. ende 19. 2. Psal 51. 13. Dat de H. Geest is warachtich God, wert bewesen. ende beweert met de schrifture.

Nv van den H. Gheest moetmen gheloouen, eerst ende voor al, dat de selue is warachtighe God, met den eeuwigen Vader, ende den eeuwigen Sone, ende warachtelick by hemseluen bestaet: Daeromme inden artijculen des Geloofs duytlick staet ende bekent wert: *Ick gelooue inden H. Gheest.* Want gelijck Christus, als hy wilde zijne Jongeren onderwijsen, dat hy God was, ende also vermanen, dat sy niet min op hem, als op den Vader, haer vertrouwen souden stellen, tot hen seyde: Johan. 14. 1: *Ghy gheloofi in God, gelooft ooc in my*: Hem seluen daer mede toe-eygenende, het gene niemanden toe comt, dan alleen Godt: Op dat hy daer mede betuychde, dat hy ware Godt was: So moet het selue hier ooc plaetse grijpen, namelic, nae dien een yeder in zijnen gelooue spreect: *Ick gelooue inden H. Geest*, gelijc te voren gesproken is: *Ick gelooue in God den Vader*: Soo werdt ontwijffelick met die woorden bekent, ende betuycht, dat de H. Gheest, Godt is. Maer tselue wert wel breeder ende claerder met getuyghenissen der Schriftueren beweert, Act. 5. 3. ende 4. Als Petrus eerst tot Ananiam hadde gesegt: *Waerom heeft de Satan uwe herte vervult, dat ghy liegen soudet den H. Gheest:* Ende terstont daer by voecht: *Ghy en hebt niet den menschen gelogen, maer God:* So geeft hy daer mede opentlick te kennen, dat de H. geest God is Paulus schrijft tot den geloouigen, 1. Cor. 3. 16. ende 6. 19. ende 2. Cor. 6. 16. *Weet ghy niet dat ghy Gods Tempelen zijt?* Ende voecht daer by, hemseluen wtlegghende: *Ende de Geest Gods in u woont*: Gelijc hy daer na ooc segt: *Oft weet ghy niet, dat uwe Lichaem is een Tempel des heyligen Geests, die in u is, dien ghy van God hebt?* Daer wt volcht, dat de H. Geest warachtich Godt is, want het oock niet en is gheoorloft, yemanden eenen materialen Tempel te bouwen, ende toe te eyghenen, dan alleene God. Gelijc *Augustinus* dat wel heeft aengemerckt (*Ad. mari. Epist.* 66. *& Lib.* 1. *contra max. Ari. episc.*) seggende: Indien ons beuolen ware eenen Tempel den H. Geest te maken van steen, ende van hout, dat soude een claer bewijs zijn, zijner Godheydt: Hoe veel claerder blijct dan tselue daer wt, dat ons niet en is beuolen hem eenen Tempel te maken, maer dat wy selue zijnen Tempel moeten zijn? Desgelijcx ter plaetsen, daer de Propheet Esaias in voert, den Heere der Heerscharen sprekende, daer getuycht Paulus, dat de H. Geest gesproken heeft. Ja, na dien de Propheten vast allesins betuyghen, dat de woorden

Esa 6.(5. 9). Act. 28. 25. mat 10. 20 1. Pet. 1. 11 2. Pet. 1. 21. 1 cor. 12. (4'.

woorden, die sy voortbrenghen, zijn des Heeren der Heerscharen: Ende Christus, ende de Apostelen, die den H. Geest toeschrijuen: Soo volcht daer wt, dattet is (*Iehouah*) de Heere, vanden welcken de Propheten voortgecomen zijn. Wederom segt Paulus: *Daer zijn verscheyden gauen, maer het is de selue Geest. Ende daer zijn verscheyden bedieninghen, maer de selue Heere. Ende daer zijn verscheyden werckingen, maer het is de selue God, die alles in allen vvercl.* Den welcken hy eerst ghenoempt hadde den *Geest*, dien noemt hy terstont *den Heere*, ende ten derden, *God*: Daer wt is dan onwedersprekelic: dat de heylige Gheest warachtich God is. Tselue wert noch daer nae claerlicker wtgedruckt met dese woorden: *Ende alle dese dingen vvercl de eenige ende selue Gheest, deelende eenen yegelicken het syne so hy vvil.* Want indien de H. Gheest niet en ware selfstendich, ende met den Vader, ende den Sone, warachtich Godt, so en soude hem niet toegeschreuen werden een eygen wil. Daerom als Paulus seyt: *Dat hy eenen yegelicken deelt het syne, also hy wil:* so geeft hy daer mede te kennen, dat de H. Geest heeft Godlicke macht, ende dat hy in God selfstandich bestaet. *20. Son. Vra. 50.*

De instellinge des doops wijst ooc tselue aen: Want Christus heeft beuolen, dat wy so wel souden werden *gedoopt in den naem des H. geests*, als *inden naem des Vaders ende des Soons.* mat. 28. 19. Daer het doch gantsche ombehoorelic ware, inden name van eenige Creature te doopen. Daerom Paulus die van Corinten (die hen Paulisch, etc. lieten noemen) bestraffende, 1. Cor. 1. 13. seyt: *Of zijt gy in den name Pauli gedoopt gheweest?* Soo is dan, wt de instellinge des Doops, openbaer, dat de H. geest warachtich God is, met den Vader ende den Sone. Daerom oock dApostel dese dry, Eph. 4. 5 *God*, het *Gelooue*, ende den *Doop* te samen voeghet, om vande eenicheyt des eenen, de eenicheyt des anderen te bewijsen: Te weten, nadien daer maer een God is. Soo wy dan tot het gelooue, ende religie des eeuighen Gods, door den Doop intreden, ende ontfangen werden, so moeten wy wel bekennen, ende versekert zijn, dat hy warachtich God is, in wiens name wy ghedoopt werden. Mits den welcken d'Apostel ooc op een ander plaetse, dese drye Persoonen des eenigen Godlicken wesens te samen voecht, euen als inde instellinge des Doops, daer hy segt 2. Cor. 13. 13. *De genade des Heeren Jesu Christi ende de liefde Gods, ende de gemeynschap des heyligen Geests, sy met u lieden allen, Amen.* **Ende met de insettinge des Doops**

Het wert ooc wt den tijtelen, ende wercken die alleen Godt toecomen, bewesen, dat de heylighe Geest warachtich Godt is, als daer is te scheppen, wederbaren, alles te leeren, te weten, dat God is, te gheuen het woort der wijsheydt, ende watmen spreken sal, te senden, ende te stellen Dienaers, toecomende dingen te vercondigen, etc. Want daer wt kentmen God so Esaias leert, dat hy toecomende dingen (wt hemseluen) voorsiet, ende vercondiget. Dewijle dan sulcke dingen den heyligen Geest toegeschreuen werden, so is het seker, dat hy is een warachtich Godt, ende warachtelick by hemseluen bestaende. Want hoe soude hy dit alles doen, **Noch door de tijtelen, ende wercken die den H. Geest mede toegeschreuen werden.**

20. Son. Vra. 53.

doen, indien hy niet en ware een selfstendighen Persoon, die oordeel ende wille heeft? Ende hier toe dienen dese getuygenissen. Gen. 1. 2. Joa. 3. 6. ende 14. 26. ende 16. 13. 1. Cor. 2. 11. ende 12. 8. Mat. 10. 20. Act. 2. 4. ende 13. 2. ende 20. 28. 1. Tim. 4. 1. Esa. 41. 23. ende 46. 10.

Noch wt dien, dat de lasteringe in den heyligen Geest niet en wert vergeuen, welcke sonde hier beschreuen wert.

Ten lesten, nadien Christus betuycht: Dat *de lasteringhe ende sprcken tegen den H. geest, den menschen niet en sal vergheuen worden, noch in dese Werelt, noch in de toecomende:* Daer hy nochtans segt: *Dat het vergeuen sal werden, den genen, die spreken tegen den Sone des menschen,* Math. 12. (31. 32.) Marc. 3. 28. Luc. 12. 10. so schrijft hy den *H. Geest,* daer mede toe Godlicke Majesteyt, welcker quetsinge, of verminderinge so schrickelicke sonde is, dat se nemmermeer versoent, oft vergeuen sal werden: Tot beter verstant daer af, moet aengemerckt werden: Eerstelic dat Christus dese misdaet tegen den heyligen Geest, niet slechtelick sonde noemt, maer blasphemie ofte lasteringe: dwelck de grouwelickste sonde is, tsy datse geschiet met wtgedructen woorden, oft datse binnen int herte gehouden wert. Ten anderen moet gemerct werden: Waerom de lasteringe tegen den heyligen Gheest (dwelck is de Gheest des Vaders, ende des Soons) so grouwelicken sonde is, datse niet en wert vergheuen: Daer nochtans de lasteringe tegen den Sone, ende den Vader vergheuen wert: Dat is, om dieswille den H. Gheest inder Schrifture eygentlick wert toegeschreuen, dat hy ons inwendich inde herten leert, ons aenspreeckt, ende ons openbaert de waerheyt. Daerom dan die, welcke de geopenbaerde waerheyt beuechten, genoemt werden blasphemateurs, ende lasteraers des H. Geests. Want sulx te doen, is euen so grouwelic, als ofmen den H. geest (die inwendich de waerheyt leert) met voorgesette boosheydt lasterde, ende (by maniere van spreken) int aengesicht spoge, ende hem logen strafte. O grouwelicke daet: Welcke dApostel, (dewijle geen leelicker lasteringe gedacht en can werden) noemt *den Geest der genaden versmaden.* Heb. 10. 29. ende Joha. *een sonde totter doot daer voormen niet bidden en sal,* 1. Joa. 5. 16.

De heylige geest is met den Vader, ende den Sone, mede eewige God. Col. 2. 6. 1 Joa. 5. 7. Hie. 23. 24. Joa. 1. 18. 1 cor. 6. 19. 1 Pet. 1. 11.

Dat de H. Geest is met den Vader ende den Sone, mede eeuwige God, wert bewesen, niet alleen daer mede, datter is alleen een eenige God ende een eenige Godlicke wesen, ende dat de drye Persoonen des seluen oneyndelic zijn: maer ooc daer mede, dat de selue dry persoonen, een zijn int wesen. Daerom dan de H. Geest, somtijts des Vaders, ende somtijts des Soons Geest genoemt wert. Want de Vader, ende den Sone noyt sonder de H. Geest geweest en zijn: Ende daerom de oude Kercken-Leeraers, het gene Christus segt vanden H. Geest, Joa. 15. 26 (namelic dat hy *vanden Vader wtgaet*) verstaen hebben voornemelick, vanden eeuwigen wtganck des H. Geests wt den Vader.

Onderscheyt des eewighen wtgangs des heyligen Geests van den Vader. ende des wtgangs die in der tijt geschiet.

Want daer is noch een ander wtganck des H. Geests vanden Vader, dewelcke inder tijt geschiet: namelic, wanneer hy wtgaet, om de menschen te heyligen, welcke wtganc anders genoemt wert de sendinge, ende gaue des H. Geests: Item, alle ander Creaturen, die bestaen in God,

ende

ende zijn wt hem, gelyc d'Apostel schrijft: maer die is verde verscheyden van den eewigen wtganc des H. geests vanden Vader: Want de heylige Geest is wesentlick in God, ende gaet van hem wt, sonder nochtans ymmermeer van hem te scheyden. Daer tegen de Creaturen zijn van den Vader, door zijnen Sone, in cracht des H. Geests *extrinsecus siue ad extra* (somen inde scholen pleecht te spreken) voortgebracht. Daer om de plaetse Pauli, Gala. 4. 6. *God* (namelick, de Vader) *heeft den geest zijns Soons wtghesonden in uwe herten*, geuoecht by de plaetse Joa. 15. 26. aenwijst: dat de selue H. Geest, ooc wtgaet wt den Sone. Want gelijc Christus daer segt, ende zijnen Apostelen beloeft, dat hy hen *van den Vader vuil senden den geest der Waerheyt, die van den Vader vutgaet*: te kennen geuende, dat de Trooster, dien hy beloofde, soo wel zijn, als zijns Vaders Gheest was, ende daerom van hem wtgesonden soude werden: Al soo seght hier Paulus, dat *God* (namelic de Vader) *vutgesonden heeft den geest zijns Soons*: daer hy hadde mogen seggen: dat hy heeft wtghesonden zijnen Geest: ten ware hy hadde willen te kennen geuen, dat de H. Geest, soo wel Christi geest is, als des Vaders.

20. *Son. Fra. 51.*

Ro. 11. 36. Act. 17. (25 28.)

Nv voorder, de sendinge ofte wtganck, des heyligen Gheests, die inder tijt gheschiet, wert ons inder schrifture tweederley-wijse voorgestelt: Eensins onder eenige sichtbaerlicke gestalt, als onder de gestalt der Duyuen, oft vyerighe Tonghen, Mat. 3. 16. Act. 2. (2. 4.): Ende andersins onsichtbaerlick, gelijc de selue alle daghe, ende tot allen vren, van God den geloouigen ghegeuen wert: Namelic, wanneer hy door syne genade ons besproeyt met den Geest Christi zijns Soons, ende ons geeft, het ghelooue, hope, ende liefde.

De sendinge des H. Geests geschiet tweederley wijse.

Maer van den Sone wert ooc geschreuen, ende getuycht, dat hy van den Vader gesonden sy: Maer dat moet op een onderscheyden wijse verstaen werden. Want de Sone is gesonden, om te Euangeliseren, dat is, een blijde bootschap te vercondighen den armen, Luc. 4. 18. ende voor onse sonden genoech te doen eenmael, ende op *dat de Werelt door hem behouden soude vverden*. Joa. 1. 29. ende 3. 17. Maer de H. Geest wert gesonden daghelicx, om de herten der gheloouighen te heyligen.

Onderscheyt tusschen de sendinghe des heyligen Geests, ende des Soons.

Ten lesten, als Paulus seght: *Soo yemant den gheest Christi niet en heeft, die en comt hem niet toe*, Rom. 8. 9. Soo bewijst hy daer mede ooc, dat de selue Gheest, soo wel den Sone, als den Vader eyghen is. Waer wt, dewijle dat het is de Gheest van alle beyde, volghet, dat de heylighe Geest is de derde Persoon in de H. Dryvuldicheydt. Want hy is van den Vader, ende vanden Sone: Ghelijck de Sone is de tweede Persoone, want hy is vanden Vader: Ende de Vader is de eerste Persoon, want hy en is van niemanden.

De heylighe Geest is de derde Persoon inder H. Dryvuldicheyt.

Maer dat de H. Gheest een ander is, als de Vader, ende de Sone, dat is een onderscheyden Persoone van die beyde, Tselue wort verstaen, wt den naem des *Geestes*, want niemant en is zijns selfs Geest, gelijc ooc niemant zijns selfs *Vader*, noch ooc zijns self *Soon* is. Ende daerom de Heere Christus, sprekende van den H. Geest, wtdruct, ende segt,

De H. Gheest is onderscheyden van den Vader en van den Sone.

Joa.

20. Son. Vra. 53.

Joa. 14. 16 *Ende ic sal den Vader bidden, ende hy sal u eenen* ***Anderen*** *trooster geuen; eenen anderen trooster* (segt hy) ende niet een ander vertroostinge, om dieswille de H. Gheest, een selfstendich, ende verstandich ding is. Dus verde vande Persoon des H. Geests.

De heylige Gheest is den gelouigen gegeuen ende woont in de selue, sy dan spreken, dat sy in hem ghelooven. Ro. 8. (4. 16.) 2 Cor. 1. 21.

2. Het tweede deel der antwoort, tot verclaringhe deer woorden *(Ick gelooue inden H. Geest)* voorgestelt: Gaet aen de salicheyt van eenen yegelicken gheloouigen int besonder. Want een yegelic daer mede voor hem-seluen bekent, ende verclaerdt, het vertrouwen zijns herten: Te weten, niet alleen dat het warachtich is, wat nv hier voor int gemeyn van den H. Gheest is verhaelt: Maer naerder, dat de H. Geest *hem gegeuen* sy, ende *in hem woone.* Dwelc dan een yegelic ten deel spoert, wt het getuygenisse des Geests, tot synen Geest: Ende ten deel wt de bewegingen, ende werckingen des seluen Geestes, in hem. Ende wort hier oock wtgedruckt tmiddel, d'welck de H. Gheest den gelooughen geeft, ende in hen wercket: Namelic *een oprecht geloof, daer door hyse Christi, ende aller syner weldaden deelachtich maect, de selue troostet, ende eeuwelic by hen blijft.*

Tgeloof is een besondere gaue, ende werck Gods des H. Geests.

Hier onder sal gheleerdt worden inde 65. Vrage, dat het ware gelooue is een sonderlinge gaue des H. Geests: De welcke tselue niet alleen en begint, maer ook wassen doet, vermeerdert, ende stercket, om ons te brenghen int Hemelsche Coninckrijck: gelijc d'Apostel daer van leert, schrijuende aen die van Eph. 1. 13. *Inden welcken ghy oock hoopt, nadien ghy het woort der waerheyt ghehoort hebt, namelic, het Euangelium uwer salicheyt, in het welcke gij ooc na dat ghy ghelooft hebt, zijt versegelt geworden, door den H. Geest der beloften.* Waer mede hy leerdt, dat de selue Geest, die het geloof voortbrengt, de wtvercorene ooc daerinne beuesticht, ende schrijft daerom corts daer na den gelooue toe, dat *Christus woondt in onse herten.* Eph. 3. 17. Dwelck hy met goede reden doet, want wat in der Schrifture vast ouer al voorvalt vande cracht des H. Geests, ende werckinge desselues, dat wordt meest den gelooue toegeschreuen: Om dieswille, de heylighe Geest ons inde kennisse des heyligen Euangelij niet anders, dan door het gelooue en brengt

Door de welcke hy ons Christi, ende syner weldaden deelachtich maect.

Daeromme, de saec recht verstaende, moeten wy leeren, dat de heylige Geest in onse herten tgelooue voortbrengt, ende wercket, om door t'selue, als door een instrument, werctuyg, of middel, ons Christum toe te eygenen, ende ons te brenghen in de gemeynschap, geniet, ende besittinge syner weldaden.

Als der kennisse der salicheyt.

Onder de welcke (so bouen ooc verclaert is, Vrage 18.) het voorneemste is: dat wy hem kennen tot der salicheyt: Want hoewel hy ons van God is geworden tot wijsheyt, so en connen wy hem sodanich niet kennen, noch met vasten vertrouwen aennemen, ten sy de H. Gheest (ons verlichtende) in ons dat gelooue wercket. Waer om d'Apostel seyt, 1 Cor. 2. 12. *Wy en hebben niet ontfangen den Geest des werelts: Maer den geest die wt God is, op dat wy weten, wat ons van God geschoncken is Het welcke wy ooc spreken, niet met redenen, die de menschelicke wijsheyt leert, maer*

met

met redenen, die de heylige Geest leert ende voegen geestelicke dingen tot geestelicke. Siet daer van ooc Christi belofte, Joa. 16. (13. 14.) 20. Son. Vra. 53.

De tweede weldaet Christi is, dat wy in hem zijn gerechtueerdicht: Ende hoewel tselue gheschiet door dbloet Christi, dwelck onse Zielen afwascht ende reyniget: So leert de Schrifture nochtans dat wy de selue wasschinge, ende rechtueerdichmakinghe deelachtich worden, door den H. Geest: Waerom dan de geloouige erkennen moet, de cracht ende werckinge des seluen in desen deel. De rechtueerdichmakinge.

De derde weldaet Christi is, dat wy inhem zijn gheheylicht, dwelc ooc door de cracht ende vernieuwinghe des H. Geests aen ons verrichtet wort: Daerom d'Apostel Paulus, dese beyde weldaden den H. Geest toeschrijuende, die tsamen vattet 1 Cor. 6. 11. seggende: *Ende dusdanige hebt ghy sommige geweest: Maer gy zijt afgewasschen, geheylicht ende gerechtueerdicht inden name des Heeren Iesu, ende inden geest onses Gods.* Der heylichmakinge.

Also oock behout ons de Geest Christi bestendich in den gheloue totten eynde toe. op dat wy eyndelic der verlossinge niet alleen deelachtich worden, maer oock volcomen verlossinge, ende alle de Hemelsche goeden, die ons Christus verworuen heeft in eeuwiger salicheyt genieten, so bouen pag. 56. van dese weldaden Christi, die wy door den H. Gheest deelachtich worden breeder gesproken is. Ende der verlossinge.

Maer de H. Gheest wort *heylich* genoemt, niet alleen om dieswille hy van naturen, ende wesentlic heylich is, gelijc ooc de Vader, ende de Sone heylich is: Maer besondere wort hy heylich genoemt ten aensien zijns amts, te weten, dat hy ons geloouighe heylicht, reynicht, God toeeygent, ende afscheydet van alle beuleckinge, om alleen God te dienen, ende eyntelick tot God te comen. Van wegen welkes amptes hy ooc genoemt wort de *Gheest der heylichmakinge.* Ook wort hy genoemt, *Water, Olie, Saluinge, vyer, een Fonteyne, &c.* ende dat by vergelijckinge van natuerlicke dingen, op dat wy beter verstaen souden, hoe syne menichfuldige geestelicke rijcdommen ons mede ghedeelt worden, ons toevloeyen, ende in ons geestelic wercken, 1 Petr. 1, 2. Esa. 44. 3. ende 55. Joa. 3. 5, 1 Jo. 2. 27. Heb. 1. 9. Psalm 45. 7, Luc. 3. 16, Joa. 4. 14. waerom de H. Gheest wort heylich ghenoemt ende meer andere titelen heeft.

Voorder wort in de antwoort gesegt, dat de heylige Geest den geloouigen is gegeuen, om die te troosten in allen haren aenliggen, ende tegenheyt: Ende van dies wegen noemt Christus hem e nen *Trooster*, daer hy also spreect, Joa. 14. 16: *Ic sal den Vader bidden, ende hy sal u lieden eenen anderen Trooster geuen, op dat hy in eewicheyt by u blijve*: Ende voort int 17. ende 26. vers: Desen troost voelen de geloouigen, door de werckinge des H. Gheests, also crachtelick, dat sy der versoeninge met God, ende der vergeuinge der sonden, door Christo, versekert zijnde met gereynichde Conscientie ooc vry roemen in haren cruyce, verdruckingen, ende allerley teghenheyt, gelijck wy inden exempel der Apostelen, ende der eerster Kercken connen beuinden, Act. 5. 41. ende 9. 31. Ro. 5. (1. 5.) ende 8. (26. 27. 35.) 1 Petr. 4. 14. etc. De heylige Geest troost de geloouige ende wort daerom trooster genoemt.

Ende desen troost is soo veel te grooter, ende te bestendiger, dewijle de Ende blyft by de selue in eewicheyt.

26. Son. Vra. 53.

de H. Gheest hen ghegeuen is, om by hen te blijuen, niet alleen een tijt lang, maer *in eewicheyt*, so Christus beloeft Joa. 14. 16. dwelc wel te recht inde antwoort des Catechisme mede aengemerct wort: Ende Paulus noemt hem daerom het *pant, ende segel onser erue* Eph. 1. 14. ende 4. 30: Want wy daer mede versegelt werden tot den eewigen leuen, ende versekert zijn, al ist dat wy hier in de vremdelinghschap in deser Werelt wandelende, noch veel strijts ende teghenheyts onderworpen zijn, dat nochtans onse salicheyt bnyten alle perijckel is, door de trouwe bewaringe Gods, die ons door synen H. Gheest beroepen, versegelt heeft, ende *tgoede werck in ons begonnen, volbrengen sal tot op den dach Iesu Christi*, Phi. 1. vers 6.

Dat Saul ende andere Godloose, ende onghelouige, van de ontfangene gauen des Geests berooft zijn geworden, en beneemt den gelouigen niet de sekerheyt der geduerigen byblijuinge des H. Geests by hen.

Tis wel waer, dat ooc de Godloose, ende ongeloouige, voor een tijdt lang, des H. Geests, ende syner gauen eeniger maten deelachtich worden: maer dat sy door hare ondancbaerheyt, ende doordien sy *den geest der genaden versmaden*, desseluen ende syner gauen eyntelick gheheel berooft worden. Gelijc wy lesen vanden Coninc *Saul*, 1 Sa. 16. 14. dat *de Gheest des Heeren van hem weec*: maer de geloouige, die den geest der aenneminge tot kinderen ontfangen hebben, ende daer mede versegelt zijn die moghen vry op den troost, ende belofte Christi steunen, ende hen versekert houden, dat de H. Geest hen niet verlaten, maer eewichlic by hen blijuen sal, na de belofte Christi, bouen geroert. Ende waer hier wel een onderscheyt te maken, tusschen de Godloose verworpene, ende wtvercorene, aengaende de medegedeelde gauen des Geestes, ende gebruyck der seluen, die by d'een, ende by d'ander niet in ghelijcken graed ghespeurdt worden, maer (om der cortheyt wille) sullen de gelooulge voor hen aenmercken, tgene terstondt hier naer, tot haren onderricht, ghestelt is, ende geleert wort, hoe sy de wtnemende gauen des heyligen Geests, hen mede gedeelt, gebruycken, besitten, ende behouden sullen.

Daer en tusschen sullen sy niet sorchloos zijn, maer ridderlic strijden:

Want de sekerheyt, die de ghelooulghe hebben, dat de H. Geest eeuwichlic by hen blijuen sal, en wort daerom hier niet ingedruckt, op dat de ghelooulghe daer door sorchloos, ende achteloos souden worden: Geensins. Maer veel meer, op dat sy der bestendige genade ende gonsten Gods thaerwaert versekert, so veel te meer neersticheyt souden aennemen, om Gods gauen weerdichlic te gebruycken, ende *haer selfs salicheyt in vreese ende beuen te wercken*, Phil. 2. 12: Ende wanneer sy daer en tusschen van haren vleesch, van de Werelt, ende den Duyuel menigen strijt moeten wtstaen, dat sy so veel te riddelicker vechten: Ende niet vermogende by haerselue, maer somtijts Wonden ende Buylen in den strijt ontfanghende, dat sy bidden ernstelic met Dauid, Psal. 51. 13. *verwerpt my niet van uwen Aensichte, ende en neemt uwen heyligen Gheest niet van my.* Sy sullen gewis gewaer worden, de crachtige werckinghe des Geestes in hen, tot geduerige bekeeringe, ende gelooue der vergeuinge der sonden, hare herten verweckende: Sy sullen beuinden (segge ick) dat het gelooue (*eenmael den Heyligen gegeuen*) Jud. vers 3.

by

by hen niet te vergeefs ontfangen en is, ende *dat de gauen ende roepinge Gods hem niet en connen berouwen*, Rom. 11. 29. *20. Son. Vra. 53.*

So blijft dan desen soeten troost den geloouigen vast, dat sy den H. Geest ontfangen hebbende, de selue eeuwichlic by hen blijft, ende dat sy door dit sekere pant ende trouw-ring, des geesteliken Houwelicx tusschen Christum haren Bruydegom, ende haerlieden syne Bruyt, also met hem een gheworden zijn, dat alle syne verdiensten, ende weldaden in ware gemeynschap hen eygen toecomen, ende daerom met hem zijn mede erfghenamen des eewigen leuens. Ende gelijck die, welcke den Geest Christi niet en hebben, hem niet toe en comen, Ro. 8. 9: Ende also met hem gheen deel en hebben te verwachten: Also ist daer en tegen sonder eenich twijffel, dat so wie den Geest Christi heeft, dat die hem toe comt, ende met hem also vereenicht is, dat hy ware gemeynschap heeft in alle syne verdiensten, in syne Hemelsche goeden ende schatten, ende dat hy also nemmermeer van hem, noch van synen Geest en sal connen gescheyden worden. Ende sal Christus de trouwe Herder niet gedoogen, dat sulcke hem wt synen handen genomen, oft ontrooues souden werden: En sal dien oock niet laten ontbreken, wat tot vasten en sekeren troost in leuen ende steruen hem van noode is: des mach hy vry seker zijn.

wetende dat het geestelick Houwelic tusschen Christum ende haerlieden, vast ende bestandich blijft.

Joa. 10. 28

Alleen moeten de geloouige, door de gedachtenisse deser wtnemender weldaet, namelick, datse Godt (om Christi wil) synes Geestes deelachtich gemaect heeft, wederom verwect, ende geprickelt worden tot de heylicheyt des leuens. Want nadien de geest des Vaders, ende des Soons Heylich ghenoemt wort, niet alleen (so voor gesegt is) om dat hy sulc van naeturen is, maer oock om dieswille, dat hy de ghene, dien hy gegeuen is, heylicht ende afscheydet vande besmettinghe deser Werelt: So ist billick, dat de selue metterdaet bewijsen, dat de Geest Gods in hen woont: Ende tot dien eynde henseluen alle tijt voorstellen de seer treffelicke vermaninge des Apostels Pauli: *En bedroeft den H. Geest Gods niet, waermede gylieden versegelt zijt tot den dach der verlossinge.* Eph. 4. 30. Maer de H. Geest wort met onreynen ghedachten, woorden, ende wercken, met vryheyt des vleesches, oneerbaerheyt, etc. bedroeuet: Daer en tegen so heeft deselue lust, ende behagen in ware ootmoedicheyt, heylicheyt, in alle geschickelickheyt, ende dat alle woorden ende wercken des gantschen leuens na den Reghel Godlickes woorts aengestelt worden.

Hoe men de wtnemende gauen des Geests recht gebruycken sal.

De Leere van de Godheyt des H. Gheests, is van verscheyden vyanden aengeuochten worden: Te weten, eerstelic van dien, welcke voor gauen, dat de H. Geest niet anders en was, dan eene cracht, beweginge, of werckinghe, om dieswille Godt crachtelic in den gemoeden der wtvercoren wercket: maer wilden niet bekennen, dat de H. Geest eene substantie, ja veel min dat hy eene Persoon sy: Maer sulcke worden opentlic wederleyt daer mede, dat in der Schrifturen den H. Geest, die dingen toegeschreuen worden, die anders niemanden dan alleen God toecomen ende volgens eener selfstandige Persoone, ende daerom eener warer substantie.

I. wederlegginge valscher Leer *Samosateni, Servetus*, ende die haer dwalingen volgen.

Andere

20. Son. Vra. 53. Andere hebben wel bekent dat de H. Geest sy eene substantie, ende warachtige Persoon: Maer die geschapen sy. Tegen welcke dwalinge het

II. *Macedonius Actius.* tweede algemeyne Concilie, dwelcke onder den grooten *Theodosio* was vergadert, sich geweert, ende de selue genoechsaem wederleyt heeft met desen woorden: Want is de H. Geest geschapen, hoe scheppet hy dan? Hoe heylicht hy dan? Hoe maect hy leuendich? Hoe deelt hy de gauen wt? Hoe is hy God? hoe door-soeckt hy de diepten Gods? Hoe is hy de trooster? Hoe wort hy gelijc met den Vader, ende den Sone geset,

Lib. 1. de incarnar. Dom. etc. Van desen Macedonio schrijft Joh. Cassianus, een discipel *Iohannis Chrysostomi*, also: Macedonius is oock met een ongeneselicke Godloosheyt tegen den H. Geest lasterende (hoe wel hy den Vader ende den Sone bekende van eener substantie te zijn, nochtans noemende den heyligen Geest eene Creature) schuldich geworden, aende gantsche Godheydt: Nadien inde selue Godheydt niet en can gequetst, ofte teghengesproken worden, sonder vercortinge der gantscher Godheyt.

III. *Tritheiten.* Daer zijn ander geweest, welcke wel bekenden, dat de H. Geest ware God is, ende een Persoon: maer een ander God, ende verscheyden van den Vader, ende vanden Sone: Daer nochtans de selue Gheest also eens wesens is met den Vader, ende met den Sone: datter niet meer Goden zijn, maer alleen een eenige God is.

IIII. *Sabellius.* Ten lesten, zijn eenige geweest, die wel bekenden, dat de H. Geest is een Godlicke Persoon, eewich, ende niet geschapen, maer en bekenden niet, dat hy is een ander Persoon onderscheyden van den Vader, ende vanden Sone, dwelc ooc tegen de Schriftuere strijdt, als in de 25. ende bouen in dese Vrage, bewesen is.

V. Alle de voorgaende hebben de Persoon des H. Geests beuochten, maer andere en hebben zijn ampt ende cracht niet recht verstaen, die gemeent hebben, dat de wtvercoren het gelooue (dwelc in hen, door den H. Geest der belofte is verseghelt) teenemael souden mogen verliesen, ende daer van veruallen. Want de Geest der heylichmakinge en wort nemmermeer t'eenemael, oft geheel ontnomen den genen, die recht wedergeboren zijn: Maer wordt wel syne cracht voor een tijt ontogen, ende niet gespuert, wanneer de vleeschelicke lusten ouerhant nemende, de mensche

Gelijckenisse. hemselven vergetet: Euen gelijc den Dronckeren gheschiet, dat sy haer verstant niet t'eenemael verliesen, maer tghebruyck des seluen een tijt lang, duerende de dronckenschap gemissen.

VI. *Con. Trid. sess. 6. cap. 9.* Also verstaen sy oock het amt ende cracht des H. geests met de *Romanisten*, die daer willen, dat de mensche altijt van Gods genade twijfelen sal: Daer nochtans de selue wort genoemt *de geest der aenneminge tot Kinderen*, Ro. 8. 15: om dieswille *hy getuycht tot onsen geest dat wy* wt onuerdienden geschoncken genade *Gods kinderen zijn* geworden, ende ons leert God aenroepen *Abba*, *Vader*.

21. SONDACH

21. Son. Vra. 54.

Vrage. 54. 55. 56.

Inhout: *Hier wort gehandelt, Eerstelick de Leere van de heylige alge-*
1. *meyne Kercke Christi, ende van hare mercteeckenen: Daer na van*
2. *de gemeynschap der Heyligen: Ende ten lesten van de vergeuinge*
3. *der sonden.*

54. Vrage.

Wat gelooft gy van de heylige algemeyne Christelicke Kercke?

Antwoorde.

Dat de sone Gods, wt den gantschen menschelicken Geslachte, hem een Gemeente, tot den eewigen leuen wtuercoren, door synen Geest ende woort, in eenicheyt des waren geloofs, vanden beginne der werelt, tot aent eynde, vergadert, bescermt, ende onderhout: Ende dat ic der seluer een leuendich Litmaet ben, ende eewich sal blijuen.

Verclaringe.

NA den Artijkel van den H. Gheest, volcht bequamelic dese, van de H. algemeyne Christelicke kercke: Ouermits so onder verclaert wort, de Sone Gods die door synen Geest vergadert. Ende dewijle Christus tot dien eynde gestoruen is, op hy zijn volck van haren sonden soude verlossen, ende tselue te samen vergaderen: Ende ter contrarien zijn lijden en steruen, ende alles wat voorgeseyt is, sonder vrucht soude passeren, so daer niet een volc ware, die t'selue aen nam, ende des alles deelachtich werde: So connen wy lichtelic verstaen, hoe noodich het sy te weten, wat vande Christelicke gemeente te geloouen sy: Ende dat een yegelic door waren gelooue, hem tot de selue Gemeente begeue, ende daer by blijue, op dat hy wt geuoelen zijns herten, zijn gelooue hier van moge wtspreken. Tot beter verstant der antwoort, sullen daer inne aengemerckt worden twee dingen: Eerst de beschrijuinge der heylige algemeyne Christelicke kercke (daer af dese artijkel meldet) int gemeen: Daer na, hoemen desen Artijckel nuttelick ghebruycken sal, wat een yegelick gheloouige by hemseluen behoort te gheuoelen, ende wt gheuoelen des herten te spreken: Dat hy (namelick) een leuendich Litmaet der Kercken sy, ende eewich blijuen sal.

Esa. 55. (10. 12.) Joa. 11. 52.

Afdeelinge.

1. Maer ten inganc deser verclaringe moet aengemerct worden, dat in den Artijckel staet: *Ick gelooue een heylighe alghemeyne Christelicke Kercke*: Ende niet: *Ic gelooue inde heylige Kercke.* Want datter een Kercke

Men moet geloouen datter een Kercke is: maer niet in de kercke.

21. Son. Vra. 54. Kercke is, zijn wy schuldich te geloouen, maer niet *inde Kercke:* Wy geloouen niet alleen datter een God is, dryevuldich in persoonen, maer wy geloouen ooc, en stellen ons vertrouwen inden seluen God, den Vader, Sone, ende H. geest: maer niet also en geloouen wy *in de Kercke:* Daerom het woort *In* in den Christelicken gelooue nagelaten is, op dat door dese verscheyden maniere van spreken, God die alles gheschapen heeft, ende wercke, onderscheyden worde van alle de geschapene dingen, ende dat alle de heerlicke weldaden die der Kercken gheschoncken zijn, verstaen worden alleen vanden eenighen God her te comen, ende hy daer voor van ons gedanct worde.

Beschrijuinge der Christelicke kercke. Nv de Kercke wort hier beschreuen te zijn, een Ghemeente vercoren tot den eewigen leuen, de welcke de Sone Gods hem vergadert heeft, ende vergadert, wt den gantschen menschelicken geslachte, van den beginne der werelt, tot aent eynde, door synen Geest, ende woort, in eenicheydt des geloofs, de welcke hy altijt beschermt ende onderhout.

Christus is de Autheur ende Herder syner Kercken of gemeente. In dese beschrijuinghe is eerstelic aen te mercken: dat Christus de Soon Godts wort genoemt, ende wtdruckelic geleert, te zijn de Auteur syner Kercken, diese vergadert, verlost heeft, ende hem geweerdicht, dat Herder-amt ouer de selue aen te nemen, ende te bedienen, Joa. 11. 52. Act. 20. 28. Joa. 10. 11. 1. Pe. 2. 25, ende 5. 4.

Die hy heeft vergadert ende noch vergadert van den beginne der werelt aen tot den eynde toe. Daer wort voort gesegt, dat de sone Gods syne gemeente vergadert, van den beginne der werelt, tot den eynde toe, daer mede te kennen gegeuen wort, gelijc de Heere Christus noch dagelicx syne schaepkens vergadert, ende vergaderen sal ten eynde toe: Dat hy also van den beginne der Werelt altijt eenige gemeente gehadt heeft, wt den menschelicken geslachte vergadert, die hem van doen aen voor eenen Coninc hebben bekent, want inden Paradijse zijn onse eerste ouders, soo wel voor, als naden val, de Kercke Gods geweest: Besondere als sy door de belofte van het toecomende zaet, inde sekere hope der versoeninge met Godt, weder opgericht zijn. Gen. 3 (15. 16.) Item daer na, tot wat plaetse ende tijt, de name des Heeren is aengeroepen worden, daer is de Kercke Gods ouergebleuen, bekent geweest, als int Huysgesin Adams, Seths, Enochs, Noachs, voor de Diluvie, ende is in der Diluvie bewaert inde Arcke, die God daer toe heeft doen bereyden: Daer na int Huysgesin Noachs gebleuen, tot op Abraham, ende syne nacomelingen, van daer tot Christi toecomst: Na des welcken doot, ende opstandinge, sy door wtsendinge der Apostelen tot de Heydenen verbreydt is, en also ooc op ons gecomen, ende tot deser tijt toe door Gods barmhertigheyt gebleuen, ende noch wel, sonder eenigen ondergang blijuen sal.

Gen. 4 26 ende 7. 7. 1 Pet. 3. 20.

waerom de Kercke wort genoemt een gemeente. De Kercke wort beschreuen te zijn eene *Ghemeente*, die wt den gantschen menschelicken geslachte vergadert wort, oft wtgeroepen. Het woort wtgeroepen comt tot beduydinge vanden name, daer mede de kercke, wt de griecxsche Tale, *Ecclesia* genoemt wordt, ende vergaderinge, die te samen geroepen is: namelic een sulcke vergaderinghe, die de Sone Godts met zijn stemme, oft door zijn ghepredickte woort, wt den menschen tot sich

Gen. 3. 15.

sich beroept. Gelijc als de Heere selfs in den Paradijse, tot sich heeft beroepen, onse eerste Ouders, die voor synen aensicht, ende tegenwoordicheyt vluchtende waren; gelijck ooc de Heere Christus, in syne aengenomen menschelicke nature verschenen zijnde, om de verstroyde schapkens des huys Israels te vergaderen in een schaepskoye, geroepen heeft: *Comt tot my alle, die vermoeyt ende beladen zijt, ende ic sal u verquicken*, Gelijc hy ooc betuycht op een ander plaetse: *Ick en ben niet gecomen, om te roepen de rechtueerdige, maer de sondaers tot bekeeringe.* Ende in dese beroepinghe, of wtroepinge, daer van de Kercke als voor *Ecclesia* genoemt wert, verschijnt terstont de goedertierenheyt, ende claerheyt Goddelicker genaden, daer door hy gheweerdicht de verdoruen, ende afgeweken menschen, noch tot sich te beroepen: Gelijc ooc inden name, daer mede de Kercke in dese beschrijuinge genoemt wert, een *Gemeente*, de selue ghenade Gods heerlic aengepresen wert, als met dien naem openbaer zijnde, dat God wt den verdoruen, vervremden geslachte der menschen, een volc te samen roepet, ende vergadert, om te comen tot ghemeenschap met hem, ende met Jesu Christo zijnen Soon. Maer vande gemeenschap sal inde navolgende vrage breeder openinge gedaen werden. Alleen is hier genoech dat wy verstaen, niet sonder oorsaec te zijn: dat de kercke of vergaderinge der gheloouighen in onser tale een *gemeente* genoemt wert.

21 Son. Vra. 54.

Mat. 9. 13. ende 11. 28. Luc. 5. 32.

Maer dus verre ist noch een generael, ofte gemeene beschrijuinghe der Kercke, als sy genoemt wert een gemeente, die vergadert, ende geroepen wert vanden Sone Gods (namelic door de dienaers, die hy daer toe ghestelt, ende beuel gegeuen heeft) op dat sy souden hem hooren, ende na zijns woorts voorschrift ende beuel sich laten onderwijsen: maer tgene inde beschrijuinge volcht: *Wtvercoren tot den eewigen leuen*: Dat maeckt speciaelder, ende naeder onderscheyt, tusschen Gods gemeente, ende de ander werelt-menschen. Want ist alsoo, datse niet alle tot den eewigen leuen en zijn vercoren, die hen tot Gods ghemeente hier op Aerden begeuen, ende onder tgetal der seluer verschijnen, ende hen by den menschen laten mercken: nochtans so wert de Kercke dat toegeschreuen, datse tot den eewigen leuen wtvercoren is: Eerstelic van wegen het beste, ende gesonde deel der seluer. Ten anderen, ouermits het Godt belieft, dat die in dese zijne vergaderinge opgevoet, ende onderwesen sullen werden, inde leere der salicheyt ende des eewigen leuens, welcke hy tot den eewigen leuen wtvercoren, ende salich te maken, voorgenomen heeft: ten lesten, om dieswille buyten die vergaderinge (die na de Schrift, de Kercke ofte gemeente Gods genoemt wert, ende is, so wel van wegen der reyner Leer, die daer voorgedragen wert, als van wegen des eenigen fondaments, dwelck is Christus Jesus, onse eenige Salichmaker ende t'hooft zijner Kercken) geen salicheyt en is, noch ergens geuonden en can werden.

Wtvercoren tot den eewigen leuen

Daeromme ist van noode, dat in dese vergaderinge een onderscheyt ghemaeckt werde, tusschen de gene aen d'een-syde, die alleen wterlick zijn beroepen tot de kercke Godts, ende also mede zijn vande sichtbaerlicke Kercke: Ende aen de ander syde die gene, welcke tot den eewigen leuen

Inde sichtbaerlicke Kercke is een onderscheyt tusschen degene, die alleen

21. Son. Vra. 54.

leuen wtvercoren zijn, ende de onsichtbaerlicke Kercke genoemt werden. Want hoe wel sy mede onder de sichtbaerlicke kercke begrepen zijn, ende inde selue (so wel als die voorgaende) ghesien werden, ende voornamelick tot de Kercke ghehooren, ja de kercke Gods zijn: dewijle om haren wille de gantsche sichtbaerlicke Kercke (daer inne anders veel hypocrijten zijn) de eere heeft, dat sy Godts Kercke genoemt wert. Soo werden de wtvercoren (tot onderscheyt) de onsichtbaerlicke Kercke genoemt: Om dieswille met menschen oogen niet gesien en can werden, wie waerlic inde ware kercke Gods gehoort, maer tselue alleen God is bekent, nae ghetuyghenisse Pauli, 2. Tim. 2. 19. *Het vaste fondament Gods staet, ende heeft desen seghel: De Heere kent de gene, die syne zijn: ende een yeghelick, die den name Christi noemt. wijcke af van ongherechticheyt.* Waer mede dApostel getuycht, dat God de syne kent: Ende leert de gene, die Gods zijn, ende dat met der daet begeeren te bewijsen, wat haer ampt is: Dat sy wijcken van de ongerechticheyt. dApostel Joannes maect ooc sulck een onderscheyt daer hy vande Antechristen segt, 1. Joan 2. 19. *Sy zijn van ons wtgecomen: maer sy en waren wt ons niet: Want hadden sy wt ons ghewest, so souden sy met ons gebleuen hebben: Maer* het is geschiet *om dat sy souden openbaer werden, dat sy niet alle vvt ons en zijn.* Christus onse oppermeester, ende Leeraer selue, maect een onderscheyt, ende gaet ons hier inne voor, daer hy seght, Mat. 20. 16. ende op meer andere plaetsen: Datter *vele zijn geroepen, ende vveynich vvtvercoren.*

wtterlick het beroep waer nemen ende tusschen degene, die ware Litmaten der Kercken ende wtvercorenen zijn, welcke hooren in de onsichtbaerlicke Kercke.

De onsichtbare Kercke heeft alleen goede, de sichtbare begrijpt mede de quade ende Hypocrijten.

Onder de onsichtbaerlicke kercke ghehooren alleen de goede, maer de sichtbaerlicke begrijpt beyde goede, ende quade, onder malcanderen. *Cain, Saul, Iudas,* waren mede inde vergaderinge der gene, die wterlick beroepen zijn, ende alsoo inde sichtbaerlicke Kercke (gelijc noch heden ten daghe vele geueynsde inde sichtbaerlicke Kercke zijn): maer sy en waren niet in de kercke der wtvercorenen, dwelc de onsichtbaerlicke is. Tot de sichtbaerlicke Kercke gehooren dese spreucken: Dat de *valsche Propheten vele sullen verleyden.* Item: *Devvyle de ongerechticheydt vermenichfuldicht sal vverden, so sul de liefde in velen vercouvven.* Item: *Also dat sy ooc (vvaert mogelick) die vvtvercorenen souden verleyden.* Mat. 24. 11. 12. ende 24. Item: *Doch als de Sone des menschen comen sal, sal hy ooc gelooue vinden op der aerden?* Luc. 18. 8. Maer tot de onsichtbare Kercke gehoort: *Myne schapen hooren myne stemme, ende ick kense, ende sy volgen my na. Ende ick geue hen het eevvige leuen, ende sy en sullen niet vergaen inder eeuvvicheyt, ende niemant en salse wt myner hant grijpen. De Vader diese my g geuen heeft, die is meerder dan alle: Ende niemant canse wt mijns Vaders handen grijpen.* Ende dergelijcke spreucken. Ende dit alles heeft Christus seer wel wtgedruct, met de gelijckenisse van den *oncruyt onder den tarwe* wassende, daer by hy t'rijcke der Hemelen, dat is, de kercke hier op aerden vergeleken heeft: gelijc ooc by het *Net, dat gheworpen is in de Zee, ende allerley maniere van Visschen versamelt,* Mat. 13. 24. ende 47.

Maer

Maer verstaen hebbende het onderscheyt tusschen de sichtbaerlicke ende onsichtbaerlieke kercke: so dient wel voorder gemerct, dat de onsichtbaerlicke kercke mede begrijpt oock de geloouige, die nv in rusten tot God gevaren zijn, van beginne der werelt aen tot noch toe, volgende de beschrijuinghe der kercken. Want door den doot en werden sy vander kercken niet afgescheyden, maer blijuen daer in, ende comen meer tot volle geniet der gemeenschap, die sy met Godt hebben, ende worden vergadert tottet geselschap der H. Engelen, ende rechtueerdigen. Maer de geueynsde, die hen hier wel inde wterlicke kercke ingheschict hebben, maer noyt vande rechte Kercke geweest en zijn, die selue scheyden met den doot wt de sichtbaerlicke kercke, ende gelijc sy noyt tot de rechte kercke gehoort hebben, also hebben sy dan by Gods kercke geenen naem, sy en werden aen de tafele des Heeren, met den rechten gasten aen te sitten, niet geleden, maer worden wtgeworpen, als geen *bruylofts-cleet* hebbende, *inde wtterste duysternisse: daer sal wesen weeninge, ende knersselinge der tanden*, Mat. 22. 13. Ende haer deel wert *met den gueynsden* gestelt, mat. 24. 51. Daerom de ware Litmaten der kercke, welcke in reynen geloone, ende goeder conscientie, met Godsalicheyt, haer beroep (in Godts vreese) waer ghenomen hebben, ende voor sulcke God alleen bekent zijn, ende in sulcken respect de onsichtbare kercke Gods genoemt werden (so voor gesegt) die worden aengemerct in twee deelen: De sommige zijn noch strijdende: de andere zijn triumpherende. De eerste werden strijdende genoemt, van wegen haer stants, ende gelegentheyt hier op aerden, ende in desen leuen, om dieswille sy noch in den strijt zijn, tegen haer vleesch, de Werelt, ende den Duyuel, ende datse noch in de Wetbane loopen, ende noch niet ten eynde gecomen zijn, noch de croone en hebben ontfangen. Sy zijn noch *vvtvvoonende vanden Heere*: Want hoewel haer Vaderlant hier bouen is, dwelc sy met verlangen verwachten: So moeten sy doch inde vremdelingschap wandelen ende blijuen, tot datse de Heere tot sich beroepet. Dese strijdende soldaten des Heeren connen wel steruen (so *Cyprianus* segt, *lib.* 6. *epist.* 1) Maer en connen niet ouerwonnen werden. De andere werden triumpherende genoemt, namelick die van den beginne der werelt tot noch toe, haren loop in desen leuen voleyndicht, ende naer ridderlicken strijt, ouerwonnen hebbende, tot Godt in den Hemel vergadert zijn, ende Gods heerlicke aenghesicht aenschouwen, ende met hem triumpheren in Christo, verwachtende, dat het getal der wtvercorenen, wt de strijdende Kercke, hare broederen vervult sal worden: Om dan int volle besit der Hemelscher goederen, met Lichaem ende Ziele, geset te worden, ende te ontfangen de onverwelckelicke croone der gherechticheyt, die beloeft is allen den ghenen, die op de toecomst hares heeren ghewacht sullen hebben, 2 Tim. 4. 8.

21 Son. Vra 54.

De onsichtbare Kercke heeft triumpherende ende strijdende.

2 Cor. 5. 6

Nv hoe wel het onderscheyt onder de Litmaten in der sichtbaerlicke Kercke te recht aengemerct is, ende nootwendich onthouden moet worden: Op dat een yegelic hemselven recht kenne, ende also drage inde sicht-

Het onderscheyt der Litmaten inde sichtbaerlicke Kercke is noodich

21 Son. Vra. 54.

sichtbaerlicke Kercke, dat hy hem bewijse een recht Litmaet der warer kercken Gods te zijn, niet met den naem alleen, maer metter daet: Op dat hy oock, Gode voor sulcke bekent zijnde, na den strijt deses leuens, moge vergadert worden, tot het triumpherende gheselschap aller heyligen: So sullen nochtans de gelooui- vermaent worden, ende gedencken, dat sy van allen anderen (die hen tot de Kercke Gods gheuoecht hebben) nae de liefde dbeste hopen tertijt toe den Heere belieft de geueynsde te openbaren: Ende ouer sulcx achten, gelijck sy wterlic het beroep hebben waer genomen, dat sy alsoo Christo gheestelick zijn ingelijft: beuelense God den Heere, den welcken (als den onderkenner, ende ondersoecker aller menschen herten ende gedachten) alleen toe comt zijn wtvercoren te onderkennen, ende wt te scheyden: Ende sullen daer en tusschen, met lust ende viericheyt hen by de wterlicke, ende sichtbaerlicke Kercke laten vinden, ende God dancken, dat hy hen genade ende middelen gegeuen heeft, om tot dat geselschap te comen: Doende alle neersticheyt onder malcanderen, tot vorderinge aller Godsalicheyt.

aengemerct: Opdat een yegelick hemselnen leere kennen: maer niet op dat men andere lichtueerdelic veroordele.

Anders, so de gelooui- hen des onrijpen oordeels vermetelick wilden aen nemen, ende niet na de liefde d'beste hopen: So souden sy treden in een vremt ampt (dwelc den Heere toecomt) ende souden hen int oordeel lichtelick vergrijpen teghen Godt, ende haren naesten: Sy souden oock daer door onlustich werden, ouer tgeselschap, ende door aenmerckinghe der ghebreken in de Kercke, ende dat sy hen seluen beter houden als andere, henseluen afsonderen, ende daer van scheyden mogen: Dwelc een seer schadelicke sake ware; Want het van noode is, datse hen tot de sichtbaerlicke kercke Gods voegen, ende daer by houden (so lange die geuonden can werden) alle die hier naermaels met de onsichtbaerlicke, dat is, met allen wtvercorenen in den Hemel willen vergadert werden, tot de eewighe vreucht ende salicheyt.

Of dat men sich van de kercke tot zijn selfs groote schade afscheyden soude.

De beschrijuinge der kercken inder antwoort, brengt mede, dat God syne Kercke vergadert heeft, ende vergadert wt den gantschen menschelicken Gheslachte, door zijnen Geest. Hier af mach men lesen de belofte Gods, by Esaia, Capit. 59. 21. *Ick make sulck verbont met hen, spreect de Heere: Mijnen Geest, die by u is, ende myne woorden, die ick in uwen monde gheleyt hebbe, en sullen van uwen monde niet wijcken, noch van den monde uwes zaets, ende Kints kint (spreect de Heere) van nv aen tot inder eeuwicheyt.* Ende Joha. 14. 16 beloeft Christus zijnen Discipelen: *Ic sal den Vader bidden, ende hy sal u lieden eenen anderen Trooster geuen, op dat hy in eeuwicheyt by u lieden blijue. Namelick, den geest der waerheyt, &c* Ende Joh. 16. 13. *De Gheest der waerheydt sàl u in alle vvaerheyt leyden.*

Christus vergadert syne Kercke door zijnen Geest.

Maer de heylige Geest, die gebruyct tot dese beroepinghe ende vergaderinghe der Kercke, de middelen, daer toe by hem verordineert: te weten de reyne Predicatie des H. Euangelij, ende wettelick gebruyc der heyligen Sacramenten: De welcke daerom ken-teeckenen zijn der sichtbaerlicke Gemeente, daer mede sy van anderen vergaderinghen der menschen,

Welcke daer toe gebruyct twee middelen, die ken-teeckenen der kercken zijn.

schen, onderkent wert: Op dat een yegelic seker sy, soo lang, ende waer dese wterlicke ken-teeckenen by de sichtbaerlicke Ghemeente, suyuer, ende onverualscht beuonden werden, dat sulcke gemeente, Gods gemeente is, (daer onder hy mede zijne wtvercorene heeft) alsoo dat hy vryelick tot de selue hem voeghen ende houden sal. *21. Son. Vrn. 54.*

Soo is dan de predicatie des Godlicken woorts het eerste ken-teecken der warer Kercken Gods, ende een besonderlic middel, daer door de heylige Geest crachtelic werct, ende door de welcke Christus wert aengeboden, ende waer door int ghetal zijner Kercken, onder zijne Borgeren aengenomen werden alle, die nae de stemme des Euangelij in Christum gheloouen. Waer toe dient Christi betuyginge, daar hy segt, Luce. 10. 16. *Wie u lieden hoort, die hoort my: Wie u lieden vervvorpt, die vervvorpt my: Ende vvie my vervvorpt, die vervvorpt ooc den ghenen die my gesonden heeft.* Item Joan. 10. 27. *Myne schapen hooren myne stemme ende ick kense, ende sy volghen my na.* Item, 8. 31. *Indien gylieden in myne vvoorden blijft, so zijt ghij vvaerlic myne Discipulen.* Waer op ooc Paulus siet, daer hy Rom. 1. 16. also schrijft: *Ic en schame my des Euangeliums Christi niet: Want het is de cracht Gods ter salicheyt, allen die geloouen, den Ioden voornemelick, ende den Griecken.* Ende Ephes. 2. 20: *Getimmert op het fondament der Apostelen, ende Propheten, namelick, Iesu Christo, den vvtersten Hoec-steen: Waer op de geheele timmeringe geuoecht wert, ende vvast tot eenen heyligen Tempel in den Heere: Waer op ghy ooc mede getimmert vvert, tot een vvoonstede Gods, inden Geest.* Ende Petrus in zijnen tweeden brief, Cap. 1. 19. *Wy hebben dat prophetische Woort, het vvelck seer vast is, ende ghy doet vvel als ghy daer acht op hebt. als op een licht, dat in een duyster plaetse schijne, tot dat de dach aen lichte, ende de morgensterre opga in uvven herten.*

Namelic de reyne predicatie des Godtlicken woorts, ende zijns Euangelij.

Desen zijnen woorden heeft God toegedaen, ende zijner kercken gegeuen, noch een ander ken-teecken, dwelck niet en faelgeert: Namelic, de wettige bedieninghe der H. Sacramenten, des doops ende des Auontmaels, dewelcke van Christo selue, in zijnen woorde ingestelt, inde antwoort des Catechisme (om cortheyt wille) mede begrepen zijn, onder het *Woort*, daer af dat sy segelen, ende wäerteeckenen zijn.

Ende de wettige bedieninge der Sacramenten.

Waer nv dese twee kenteeckenen gesien, ende geuonden werden, daer is (sonder eenich twijffel) eene ware kercke Gods: tot de welcke een yegelick geloouige hem sonder achterdencken, toe voegen mach, ende schuldich is toe te voegen. Beyde dese kenteeckenen veruatet Christus te samen, daer hy zijne Apostelen in de Werelt wtsent, om hem een Gemeente te vergaderen, beuel geuende, mat. 28. 19. Dat sy souden *leeren*, ende *Doopen*. Ooc d'Apostel Paulus, 1 Cor. 4. 1. *So achte ons een yeghelick mensche, als voor Dienaers Christi, ende vvtdeelders der verborgentheden Gods.* Soo lange (segghe ick) dese kenteeckenen behouden, ende bewaert worden in eenighe gemeente, soo wert de selue te recht genoemt, *de gemeente des leuendighen Godts, de pilaer ende vasticheyt der vvaerheydt*, want door de reyne Predicatie des Euangelij, ende wettige

Daer door Gods kercke blijft in eenicheyt des gheloofs ende van alle andere vergaderinsen (die niet recht en gheuoelen) afgescheyden wert. 1 Tim. 3. 15

21. Son. Vra. 54.

tige bedieninghe der Sacramenten, behout de H. Geest, Gods ghemeente in eenicheyt des geloofs: door die eenicheydt wert sy van anderen volcken afgescheyden, die by het reyne woort niet blijuen, noch de Sacramenten wettelick en bedienen, die daerom Gods ghemeente niet genoemt en connen werden. *Daer is een Heere* (segt Paulus Ephe. 4. 5.) *een Gelooue, een Doop: Een God, ende Vader aller, die daer is ouer al, door al, ende in u allen.* Tot aenwijsinge van dien, set de Catechisme by de beschrijuinge der Kercke (*in eenicheyt des geloofs*): op dat wy souden verstaen, dat Christus zijn gemeente vergaderende, door zijnen H. Geest, ende door het woort, de selue in eenicheyt des geloofs, onder den anderen verbindet, ende daer door van de gene, die hem niet gehoorsamen, afscheydet. En dit is wel gemerct in den begin der Christelicken kercke, daer de Out-vaders, om Gods kercke af te scheyden, van de rottinge der ketters, ende verleyders, de selue hebben genoemt *Orthodoxam*, van des weghen dat by de selue de rechte leere Christi behouden werde, ende sy inden waren gelooue eens gheuoelende, ende eenich gebleuen was. Gelijc d'Euangelist Lucas, Act. 2. 42. van dese eenicheydt des geloofs inder eerster kercke getuycht, seggende: *Ende sy bleuen bestendich in de leere der Apostelen, in bedeelinge, ende inde brekinge des broots, ende inde gebeden.* Ende daer na vers 46. *Ende daghelicx bes'andich blijuende.*

wesende heylich.

Dese Kercke wert in den Christelicken gelooue, ende oock inder Schrifture *Heylich* genoemt: maer om dieswille dien tijtel verclaert, welcke te houden zijn voor ware Litmaten der kercken, ende tselue eygentlic tot de gemeynschap (die sy hebben) ghehoort, daer om sal daer af inden aenhanc deses artijckels by de gemeynschap der Heyligen gehandelt werden.

Ende een algemeyne Kercke ouer den gantschen aertbodem. so wel in den ouden Testamente als in den nieuwen. Gen. 26. 4. mat. 28. 19. Lu. 24. 47. Eph. 2. 13.

Sy wert ooc *alghemeyne* genoemt, ende door de gantsche werelt met desen kenteeckenen bekent: Dewijle de sone Gods de selue wt den gantschen menschelicken geslachte vergadert: gelijc het dan Godt belieft heeft tot allen tijden, ende wt allerley volcken syne wtvercorene tot hem in zijn gemeente te roepen: besonder doen t'rijcke Christi door den dienst der Apostelen tot de predicatie des H. Euangelij wtghesonden onder den Heydenen verbreyt is worden, ende niet langer besloten gebleuen inde Familie Jacobs, oft inde stadtmueren van Hierusalem: Daer door dan voor Abrahams, ende Israhels kinderen bekent zijn gheworden, alle die Abrahams gelooue navolgen, sonder onderscheyt der plaetsen, ende tot het Borgerschap Hierusalems toegelaten der wijder werelt inwoonders, sonder onderscheyt der persoonen, welcke *den Vader aenbidden inden Geest ende vvaerheyt*, Joan. 4. 23.

Also dat alle besondere kercken daer in ende onder gelooren.

Dese alghemeyne kercke veruatet onder sich, alle de besondere kercken, de welcke, hoewel sy in, ende tot de algemeyne kercke gehooren, nochtans en zijn sy (eygentlic te spreken) de algemeyne kercke niet, maer der selver algemeyner kercken deelen, ofte Litmaten, makende al tsamen maer een algemeyne kercke ende een lichaem, daer Christus het Hooft af

af is. Waer wt volcht, dat de Roomsche kercke selue (al waer die nv ter tijdt sulcke, als sy was ten tijde des Apostels Paulij, daert seer verre af is) niet en soude mogen *Catholica*, dat is algemeyne genoemt werden, dan door figuerlicke maniere van spreken, als men een deel noemt, ende neemt voor tgeheel: Ende alsoo doende, hebben alle andere besondere kercken het selue recht, dat de roomsche kercke wel heeft. *21. Son. Vra. 54.*

Ende daeromme is het een abuys, dat de Papisten, die het met den Paus, ende met de Roomsche Kercke, ofte eyghentlick Synagoghe, (te weten, soose nv is) houden, hen noemen, ende laten noemen, Catholijcken, daer hen dien naem niet toe en comt, ende sy de alghemeyne niet connen zijn: Ende selfs, so lange sy de ken-teeckenen der algemeyne Kercke verworpen, ende de selue kercke veruolgen, tot de alghemeyne niet en hooren, noch voor een deel van de selue bekent en connen werden. Der Papisten, oft *roomsche* kercke en is niet de Catholique, ja en hoort daer niet toe.

Nv al ist alsoo, dat de besondere Kercken in landen, steden ende vlecken, na aensien der plaetsen, wijt van malcanderen, eenige sommige hondert mijlen, gheseten ende verscheyden zijn: daer mede en zijn euenwel de ware lidtmaten der Kercke, niet verhindert, in hare eenicheyt, dat sy te samen maer een Kercke, ende een lichaem en maken, staende tot gehoorsaemheydt hares eenighen Hoofts Jesu, met den welcken sy, als oock onder den anderen verbonden, ende aengehechtet zijn, door den eenigen bant des geloofs, ende des Geests. Geen verschil der plaetsen hindert aen de eenicheyt der kercken of des lichaems Christi.

Want gelijc wy in eenen mensche sien, te wesen een ziele, ende een Lichaem, ende inden eenen Lichaem is het Hooft, ende verscheyden litmaten, welcke alle vande ziele haer leuen hebben. Also is de algemeyne Kercke een Lichaem, hebbende verscheyden leden, daer van Christus het Hooft is: maer de ziele, daer van dit Geestelic Lichaem zijn leuen heeft, is de H. Geest, door den welcken de Sone Gods (t'Hooft zijner Kercken) de selue kercke vergadert, ende alle Litmaten der seluer met desen bant (al zijn sy anders wijt na de plaetse van malcanderen verscheyden) aertlic onder den anderen tot een Lichaem voeget ende verbindet. Gelijckenisse.

Ende draecht de sone Gods ouer zijne kercke (die hy vergadert ende met sich, ende onder den anderen verbonden heeft) niet alleen sorge van beginne der werelt aen, maer doet sulckx tot noch toe, ende sal de selue altijt, ende tot den eynde der werelt toe beschermen ende bewaren: Niet alleen int gemeen, maer ooc alle, ende een yegelicke Litmaten int besonder, Eph. 5. 30. Siet aen den tijt der *Sontvloet*, heeft Godt doen niet wonderbaer zijne Kercke bewaert inde *Arcke*, die *Noë* door zijn beuel gebouwt hadde? Gens. 7. 7. ende 1. Pet. 3. 20. Ende ten tijden des Propheten *Helie*, is sy doen niet door Gods wonderlicke cracht, als in hare schuyl-hoecken bewaert? Waeromme God *Helie* antwoordde, als hy claechde *alleen ouer gebleuen* te zijn, onder andere seggende: *Ick vvil laten ouerblyuen seuen duysent in Israhel, namelic alle knyen, die hen niet gebuycht en hebben voor Baal, ende alle mont, die hem niet gecust en heeft*, 1. Reg. 19. 18. Rom. 11. (2. 4.) Nochtans connen wy wt de Historie des Coninckx Achabs wel verstaen, in wat perijckel, ende onder wat veruolginge, de Christus de eewige Coninc ende warachtige Herder, bewaert syne kercke, ende een yegelic Litmaet ten eynde toe.

kercke

21. Son. Vra. 54.

kercke Gods tot zijnen tijt gestaen heeft, besondere dewijle de Heere na zijnen beuel sichtbaerlick in zijner Kercken wilde gedient zijn, ende de Coninck Achab, ende Baals Priesteren, tot den valschen Afgodendienst de kinderen Israhels waren dwingende. Ende in welcke maniere ende met wat sorghe Christus de syne bewaerdt heeft, doen hy, na syne menschelicke natuere op Aerde wandelde, ende zijn middelaer-amt was bedienende, tuygen syne woorden, in den gebede tot den Vader (dwelc wel een sonderling cleynoot, ende gront-stuc is voor de kercke) daer hy spreect Joa. 17. 12: *Als ic met hen inde werelt was, doen bewaerde ickse in uwen name: Die gy my gegeuen hebt, hebbe ic bewaert ende niemandt van hen en is verloren, dan de Sone der verderffenisse, op dat de Schrift vervult worde.* Christus is de eewige Coninc, ende ware Herder, die van synen Schapen geen en sal laten verloren gaen, hy heeft zijn leuen voor hen gestelt, ende heeft voor *Petro* gebeden, dat zijn *gheloouc niet af en liete,* ende voor alle syne wtvercorenen, dat sy nemmermeer en veruallen, noch wt synen handen genomen en sullen worden, Joa. 10. 28. ende 17. 12. Luc. 22. vers 32. Mat. 24. 24.

Hoe een yeghlic desen artijkel tot synen nut gebruyken sal

2. Als wy nv de beschrijuinge der heylige algemeyne Christelicke Kercke, wt Gods woort, int ghemeen ouerleyt hebben, ende wel verstaen de beloften, van de sorge Christi voor de syne, namelic voor de wtvercoren: So sal nv een yegelic, die dit gelooue bekent, de selue ghemeyne leere hemseluen toepassen, ende toe-eygenen tot synen troost: Want God de Heere de selue beloften syner gantscher Kercken gedaen heeft. Wat soudet doch anders yemanden mogen baten, te seggen ende te bekennen: Datter is een heylige algemeyne Christelicke Kercke, ende in den sin ende ghedachtenisse te hebben, dat Godt heeft zijn wtvercoren Volck: wanneer sulck daer by niet en gedachte, dat dese Kercke een enige Kercke is, ende dat hy niet gantschelic versekert en ware, dat hy mede (door Gods ghenade) daerinne verlijuet ware, ende eewichlick daerinne blijuen soude?

Te weten, eerstelick. wanneer hy by hem seluen gheuoelt, dat hy tot de Christelicke kercke, als een leuendich Litmaet beroepen is, ende daer toe gehoort, ende daer onder hem verseekert vint, daer by (door Gods genade) te blijuen.

Daeromme ist van noode, dat de gemeene bekentenisse van de Christelicke Kercke, van eenen yeghelicken eerst tot synen eyghen troost, wt geuoelen synes herten also wtgesproken werde: dat hy selue gelooue, een leuendich Litmaet deser alghemeyner Kercke te zijn, ende dat hyt altijt blijuen sal. *Ondersoect* (seyt Paulus, 2 Cor. 13. 5.) *u seluen, of ghy int gheloouc zijt: Beproeft u seluen. Belent ghy u seluen niet, dat Iesus Christus in u is*? Dewijle dan een yegelick hemseluen best kent, soo heeft hy sekerlick hem te troosten, ende aen te trekken alleen tgene, dat God de Heere van syne Kercke getuycht, ende der seluer aenbiedet, ende belouet. Want dat heet geloouen (als voor pag. 86. aengeroert is) wanneer wy onsen gelooue also bekennen; dat wy daer mede betuygen het vertrouwen, dwelck wy tot Godt door kennisse, ende gheloof syner genadigen beloften, ende syner almachticheyt hebben ghecreghen, ende in onsen herten geuoelen. Als ten propooste: In dien wy de kennisse, ende geloof hebben gecregen van de beloften Gods, ouer syne Kercke, ende van zijn almachticheyt, om die te bewaren: Daer wt moet

I. terstont

terstont ontspringen tbetrouwen tot God die ons beroepen heeft, tot leuendige Litmaten zijnder Kercken, dat de selue het *goede werck, dwelc hy in ons begonnen heeft, volbrengen sal tot op den dach Iesu Christi*, Phil. 1. 6. ende des connen wy ons dan bestendichlick troosten in alle teghenheyt. *21. Son. Vra 54.*

Nadien dan Christus de Sone Gods, noch heden ten dage, hem een Kercke vergaderende, door synen H. Geest, gebruyct de middelen daer toe dienende, ende beschict dat zijn Euangelium openlic, door de Dienaers (wettelic daer toe beroepen) gepredigt wort, ende dat de Sacramenten, na den regel (die hy daer van ghegeuen heeft) wtgedeelt worden, als dat bouen breeder verhaelt is. So sal een yegelic van ons, die de beroepinge Godts in synen herten geuoelt, de selue beroepinge ernstelick waer nemen, als gheschiet zijnde van Christo selue, die ons noodet, ende beropt tot syner Kercke: Ende sullen wy dien volgens syne stemme inden Euangelio hooren, die ghehoorsaem zijn, ende ons tot desen Volck Gods voegen: Gods woort, ende Christum, die daerinne aengeboden wort, met ghelooue omhelsen: Ende tot sterckinghe desselues geloofs de Sacramenten gebruycken. So geheel voor seker houdende, dat wy leuendige Litmaten der Kercken zijn, ende dat wy ghemeenschap met Christo hebben: Soo sullen wy ons ooc beneerstigen, dat wy in broederlicke eenicheyt, met alle Gods kinderen blijuen, der Kercke Gods toedragen de autoriteyt, ende aensien, die haer toecomt, ende ten lesten, (ons schickende als schaepkens Christi betaemt) sullen wy met den Heyligen leuen, vrymoedighe bekentenisse, heylige aenroepinge Gods, ende met anderen dingen, die de leere des Euangelij verheyscht, bewijsen, ende ooc anderen bekent maken, dat wy in Gods gemeente onsen lust hebben, ende mede daer toe hooren: dat wy oock die nemmermeer en begeeren te verlaten.

Dat hij alsdan waer neemt zijn beroep ende voor synen Persoon, alles wat God met synen kerken handelt, ende der selver beloeft, hemseluen toepaset.

Heb. 10. 25

Die alsoo hem beroepen geuoelt, ende zijn beroep waer neemt, die mach wel vrylic steunen op de gemeyne beloftenissen, der Kercken gedaen, ende die hemselnen toepassende, also by sich besluyten: De Propheet getuycht: dat de Kercke *vast gefondeert is op de heylige Bergen* (Psal 87. 1.) dat is, bouen in de Hemelen: Nadien ick dan deser Kercken een Litmaet ben: so sal God my, ende mijne salicheyt beschermen ende bewaren. Christus mijn Salichmaker heeft geseyt: *Dat de poorten der Hellen syne Ghemeynte niet ouerweldigen sullen.* Mat. 16. 18: of nv schoon de Satan sich tegen my opsettet, ende alle syne ghewalt, ende listen te wege brengt, so en sal hy tegen my niet vermogen, maer ic sal vast staen ende onverwonnen blijuen, door de beschermínge Christi, na dien ic mede tot syne kercke gehoore, die hy so vast ghefondeert heeft. Item: wie eenmael een Litmaet der Kercken geworden, ende also Christo Jesu is ingheplantet, die en can niet vergaen, noch daer wt veruallen: So en can ic dan niet vergaen, ende vertrouwe sekerlic, dat ick een leuendich Litmaet der kercke Christi blijuen sal: ouermits ick eenmael Christo mijnen Hoofde do or tgelcoue, ende synen H. Geest ingelijuet ben.

Tot synen troost ende versterckinge.

Joa. 10. 28. Ro 8. 31.

Dat

21. Son. Vra. 54.

Dat is de rechte meyninge deses Artijckels: Dat de geloouige, bekennende, dat Christus onse Salichmaker door synen Geest, ende woort hem een ghemeynte vergadert, in synen herten vertrouwen, ende hem seluen daermede troosten sal: Dat hy een leuendich Lit naet der seluen Kercken is, ende blijuen sal. Daerom moet het onrecht blijuen, tgene vanden Concilio te Trenten daer tegen besloten is, voorgeuende: Al ist alsoo, dat alle menschen haer hope in, ende op Gods hulpe vastelic moeten setten, ende haer vertrouwen daer op stellen: Dat nochtans niemant hemseluen yet sekers met volcomen versekertheyt belouen en can. Maer wat ware dat selue anders, dan te segghen, datmen op God hopen sal, ende nochtans van de trouwicheyt, bestendicheyt, ende waerheyt syner beloften te twijffelen, ende also God te bespotten?

Daerom contrarie Leer bestraffet wordt.

Con Trid. ca. 13. sess. 6.

Ten anderen, dat men gheloofft dat God syne Kercke bewaert, ooc wanneer tselue schoon met oogen niet gesien en wort.

II. 2 Tim. 2. 19.

Maer het gheloof deses Artijckels streckt sich noch voorder, te weten niet alleen om dien tot een yegelicx besondere versterckinge ende vertroostinge, als voor, te gebruycken: Maer ooc daer toe, dat wy desgelijcken hopen van den gantschen Lichame der Kercken; sulcx, dat al waert also dat wy t'eeniger tijdt, schier als geen onderscheyt en sagen, noch mercken conden tusschen Gods kinderen, ende de gene, die van hem vremt zijn, tusschen syne Cudde ende de wilde Dieren: Dat wy nochtans ons versekert houden, dat Christus de syne heeft, ende wel kent, ende wel versegelt heeft. Want ten aensien van dien wort ooc gesproken ic: gelooue een H. algemeyne Kercke, daer het woort *ick gelooue*, dese eyghen cracht heeft, dat het waer neempt, tgene niet gesien wort. Want soudemen alleen voor ongetwijffelt houden, die dingen, die onder t'gesicht der oogen vallen: So ist seker, dat schier tot allen keeren der Kercken, sulcke onghestaltheyt ende verwerringe aller dingen is geuonden, dat de Kercke is geweest als een Coren met caf bedeckt, also dat gheen fatsoen der Kercken conde gespeurt worden.

1 Reg. 19. 10. Rom. 11. 3.

wederleggunge valscher leer.

De *Romanisten* (latende staen de rechte ken-teeckenen der ware Kercke, die ons Gods woordt leeret) stellen andere ken-teeckenen buyten de Schriftuere, de *outheyt*, de *wonderwercken*, de *veelheyt*, de *successie oft gheuolch der plaetsen*, ende *der persoonen*.

Eerstelic. aengaende de valsche ken-teeckenen der Kercken, die de *Romanisten* stellen.

So veel de twee eerste, de *outheyt*, ende de *miraculen*, *of wonderwercken* aengaet, die en connen hen niet dienen: Om daer mede te betoonen, dat sy de Kercke zijn: want daer tegen, als die wel verstaen sullen worden, ende haer Kercke daer by beproeft, so en can sy geen steec houden, noch de proef passeren: maer wy mogen ons in den Heere roemen, dat wy versekert zijn, geen ouder Leere, noch gheloone te zijn, als d'onse, dwelc om dieswille, dat het van den Pauselicken suerdeesem, door de openbaringe des lichts der Schrifturen, gesuyuert is, *ghereformeert* ghenoemt wort, ende tot de rechte gestalt, ende facon der Prophetische ende Apostolische Kercke door Gods genade gebracht is, ende ghebout opten seluen gront, ende oude *fondament*, *namelick*, *Christum Iesum*, *den wiersten hoecksteen*. Daeromme dese Leer ende geloof, hoe naerder besien, hoe schoonder, hoe meer beuochten, hoe vaster beuonden wort.

1. Outheyt.

Eph. 2. 20.

Ende

Ende waer zijn doch meerder, ende wtnemender wonderwercken te vinden, als daer mede de Leere, ende tgelooue onser Kercken versegelt is, ende daer op wy also getro.st ons op beroepen mogen, dat wy gheen nieuwe, noch gedichte wonderwercken en behoeuen: Ende daer voor ons God behoede, dat wy andere vasticheyt, ofte versegelinge syner leere souden soecken, als die hem belieft heeft ons selue te geuen. Wel wetende waer voor hy ons heeft gewaarscout. Deu. 13. 1, Mat. 24. 24. 2. Thes. 2. 9. *21. Son. Vra. 54.* II. Wonderwercken.

De andere ken-teeckenen, die sy stellen, zijn niet der waren Kercken, maer des Antichristischen stoels teeckenen, ende des grooten hoops, die van God veruremt is. Sy roemen de veelheyt: Maer daer en tegen spreect Christus, Luc. 12. vers 32: *En vreest niet ghy cleyne Cuddeken, het belieft uwen Vader u te geuen het Coninckrijck.* De selue betuycht: Datter *veel beroepen zijn, maer weynich wtvercoren.* Mat. 20. 16. ende datter *weynich zijn, die den smallen wech, die tot den leuen leyt, vinden:* Maer datter *veel zijn, die tot den breeden wech, die tot der verdoemenisse afleyt, in gaen.* Mat. 7. (13. 14.) III. Veelheyt.

Willen sy dringen, op te successie, ofte gheuolch der plaetse. om die haerder Kercken een ken-teecken te maken? So en mosten sy niet voornemen de stadt van *Roomen,* maer de stadt van *Hierusalem.* Dat ware euen weder na het Jodendom trachten, ende de gantsche werelt in een stadt te willen besluyten. Maer wat seydt Christus hier by? *Vrouwe gelooft my, de ure comt, dat gylieden noch op desen berge, noch te Hierusalem den Vader aenbidden sult*: ende daer na: *De salicheyt is wt den loden: Maer de ure comt, ende is nv, dat de warachtige aenbidders, den Vader aen bidden sullen inden Geest ende waerheyt.* Gelt *Hierusalem* niet langer ter aencomst Christi, hoe willen sy de stadt van *Romen* doen gelden? Door wat autoriteyt Gods? IIII. Gheuolch der plaetse.

So veel aengaet de Successie oft gheuolch der Persoonen, merct doch wat een proper merc-teecken dat dit is, wt t'ghene, dat daer wt volgen, ende recht besloten soude worden: Namelic indien de waerheyt der Kercke aen seker persoonen, ende tgeuolch van dien gebonden ware, so sy seggen: Ende niet aen de waerheyt, ende suyuerheyt der Leere, so nochtans tselue bouen bewesen is: So soude Christus selue met syne Discipelen, ende die hem volchden te recht vande Jodische Synagoge verbannen *ende wtgeworpen* zijn, Joa. 9. 22. om dieswille hy (niet wesende een successeur van den hooghen-Priester Aaron) hem onderstaen heeft het Leeramt sonder autoriteyt der Successeurs Aarons, aen te veerden, ende te doen het amt eens Hoogen Priesters. Paulus soude ooc qualic, ende onwijselic gedaen hebben, daer hy die van Ephesen vermaent te waken, ende achtinge te nemen op de *sware Wolven die nae synen afscheyden onder henlieden opstaen ende de Cudde niet sparen souden*, seggende voorder tot den Ouderlingen der Gemeenten aldaer: *Wt u seluen sullen mannen op staen, die verkeerde dinghen spreken sullen*, Act. 20. 30. Ten soude ooc niet recht van *Tertulliano* ghesegt zijn: dat het gheloouc, niet wt den V. Gheuolch der Persoonen. *Lib. de prescrip. adu. hæret.*

21. Sou. Vra. 54. den Persoonen, maer dat de Persoonen wt den gelooue beproeft mosten worden.

Ten anderen, daer sy der Kercken autoriteyt stellen bouen Gods woort.

Ende daerom en ist niet wonder, na-dien sy sulcke, ende dergelijcke valsche teeckenen der Kercken hebben gestelt, dat sy daer wt voorder hebben besloten, dat der Kercken authoriteyt, ende aensien meerder is, als des godlicken woorts, ende dat het hangt aen dbesluyt der kercken, wat credit, ende eerbiedinge men der Schrift behoort toe te stellen. Welcke snateringe met eenen woort des Apostels fijn wederleyt wort daer hy seyt: ***de Kercke getimmert te zijn op het fondament der Apostelen ende Propheten.*** Want nadien de Prophetische, ende Apostolische leere, is het fondament der Kercken, so moet tselue fondament, zijn vasticheyt, ende sekerheyt gehadt hebben, eer dat de Kercke gheweest is, ende eer op dat fondament yet heeft connen gebout worden. Maer dat de Kercke de Prophetische ende Apostolische Leere aenneemt, ende met haer toestemminghe beuesticht, daer door en maeckt sy de Leere niet autentijck, noch en can tselue also genomen worden, als ofse te voren ware twijffelachtich geweest, oft dat daer op wat te segghen soude hebben geuallen: maer de beuestinghe der Kercken bestaet daerinne ,dat sy de Leere der Apostelen, ende Propheten bekent te zijn de waerheyt haers Gods, ende dat sy ouer sulcx, na de eerbiedinge, die sy God schuldich is, de selue sonder eenich achterdencken aenneemt. Ende dit is so openbaer, dat een van de Doctoren des Pausdoms selue, door de waerheyt ghedrongen is, toe te laten: dat veel beter, ende bequamer gesegt mach worden, dat de H. Schrift der kercken Christi haer autoriteyt ende weerde gheeft, als dat men daer tegen soude willen segghen, dat de Schrift haer autoriteyt, ende weerde vande kercke soude moeten ontfangen: Daer neuen dat de woorden onses Heeren Jesu Christi, wtdruckelic in der heyliger Schrifture begrepen, zijn het eenige bewijs, den eenigen toetsteen, ende aenwijsinge der Kerckelicken traditien of insettingen: Ende datmen niet hooren moet: Dit seyt ***Augustinus***, dit seggen de ***Donatisten***: Maer ***dit seyt de Heere.***

Michael Baius, in epist. ad phi. Mar. Sanct.

Ten derden dergenen die de sichtbaerlicke Kercke verachten.

Voorder sondigen sy, ende vergrijpen hen, tegen desen articule, die daer loochenen datter eenige sichtbaerlicke Kercke op aerden sy: ende die daer voor geuen, dat het gebruyc der Sacramenten onnoodich sy, ende dat tselue sonder sonde nagelaten mach worden: Meynen genoech te zijn, so een yegelic by oft van hemseluen geleert, ende in synen huyse een Leermeester sy, etc. Want het gewis is, dat sy den artijckel vande Kercke niet en verstaen, oft dat sy hartneckelic strijtgierich zijn. Waer toe heeft doch de Heere syner Kercken de ken-teeckenen gegeuen? dan dat daermede de ware, van de valsche onderkendt soude worden. Waerom heeft hy beuolen de Sacramenten te gebruycken? Tot wat eynde heeft hy doch den heyligen dienst zijns woorts ingestelt? dan alleenlic, dat hy alhier op Aerden, in syner Kercke, ghekent, ghedient, ende gepresen soude worden, op die wijse, soo hy ons in synen woorde voorgeschreuen heeft.

Heb. 10. 25.

Ten

Ten lesten, sulcke ombedachte, ende onsinnighe menschen, behoorden hen wel te laten onderwijsen, hoe profijtelic ende noodich ons sy de kennisse der sichtbaerlicke kerke: Al en waert maer met den eenigen tittel, daer mede de kercke vanden Apostel Paulo verciert wort, als sy Gal. 4. 26. van hem genoemt wort *onser aller moeder:* daer mede hy genoechsaem te kennen geeft, dat geen ander ingang is tot den leuen, ten sy dat sy ons in haren schoot ontfange, ende bare. Ten sy datse ons met haren Borsten opqueecke ende ons behoude onder hare bewaringe ende besorchsaemheyt: Tot dat wy dit vleesch wtghetogen hebbende, *den Engelen gelijc* geworden sullen zijn, Mat. 22. 30. want onse swacheyt en laet nv niet toe, dat wy vander schole Christi eer verlaten souden worden, dan tot dat wy onse gantsche leuen daer in Discipulen geweest ende gebleuen sullen zijn. Ten lesten, buyten den schoot der kercken en can geen vergeuinge der sonden gehoopt worden, noch ooc eenige salicheyt: Na tgene de Propheten, Esaias ende Joel daer van getuygen, met d'en welcken de Propheet Ezechiel wel ouer een stemt, als hy vercondicht dat God syne hant sal laten comen ouer de Propheten, die dat Prediken, daer niets wt en wort ende leugenen Propheteren, ende seyt daer by: *Sy en sullen inde versamelinge mijns volcx niet zijn, ende inden ghetale des huys Israëls niet geschreuen worden.* Ende daeromme schrijft seer wel de oude Leeraer *Nazianzenus.*

21. Son. Vra. 54.

waeromme de Kercke met den titel van moeder verciert is.

Esa. 37. 32 Joel 2. 32. Ezec. 13. 6.

Quaero ratem Nohe, vt mortis discrimina vitem.

Dat is:
d'Arcke van Noe wort van my ghesocht:
Op dat ic wt s'doots noot worde gebrocht.

nde is noch een ander veers seer gemeyn:

Non Deus huic pater est, cui non Ecclesia mater.

Dat is:
God wil niet voor een Vader sulckes zijn bekent,
Die tot der Kercke sich, als Moeder niet gewent.

55. Vraghe.

Wat verstaet ghy door de gemeynschap der Heyligen?

Antwoorde. II.

Eerstelick, dat alle ende elcke geloouigen, als Litmaten aen den Heere Christo, ende alle syne schatten, ende gauen gemeynschap hebben. Ten anderen, dat elck hem moet schuldich kennen syne gauen ten nutte, ende ter salicheyt der anderen litmaten, gewillichlick, ende met vreuchden aen te leggen.

Verclaringe

21. Son. Vra 55.

Verclaringe.

Hoedanich de gemeente Gods sy ende wesen moet.

MET dese woorden, *gemeynschap der Heyligen*, die in den gheloone na de Christelicke kercke volgen, wort aengewesen de qualiteyt, ende gelegentheyt der Kercke, hoedanich volc dat het sy, ende wesen moet, dwelc wy de gemeente Gods noemen.

Heylich.

Namelic daer vande Borgers Heylich zijn: Eensins door toerekeninge der volcomen heylicheyt Iesu Christi: Ende andersins ten aensien der heylicheyt, die in hen door den gheest Christi aengeuangen is. Want al ist, dat de Kercke Gods hier in dese onreyne werelt (*die geheel in het boose gelegen is*, 1 Joa. 5. 19.) haer verkeeringe heeft: Ende het qualic geschieden can, sy en crijcht wt sulcke verghiftede lucht, ende by-wooninge, al eenige beschaetheyt, ende besmettinge: So en wil nochtans de Heere Christus niet, dat zijne Kercke sy als een Verckensstal: maer die hy met kennisse der salicheyt begaeft, ende tot syne Ghemeente beroepen heeft, dien beueelt hy, datse sullen Godsalichlic, heylichlic, ende weerdelic den Euangelio leuen, 1 Cor. 1. 2, 1 Thes. 4. (3 ende 7.) etc.

Ende eenerley gemeenschap hebbende.

Ten anderen, wort de gemeente hier afgemalet, ofte vergeleken by eene republique, waer in alle de Borgeren eenerley gemeyne recht, vryheyt, ende Priuilegien zijn gebruyckende: also geschiedet in dese gheestelicke borgerschap, wesende de Ghemeynte Gods.

Afdeelinge.

Maer in de antwoordt, wort de ghemeynschap der Heyligen op tweederley wijse aengesien: Eerstelic hebben de wtvercoren ende rechtgeloouighe (die God de Heere alletijt in de sichtbaerlicke Kercke heeft) innerlicke ende geestelicke ghemeynschap, door den H. Geest, met den Vader ende met synen Sone Iesu Christo. Ten tweeden, hebben sy ooc innerlicke ende gheestelicke ghemeynschap onder malcanderen: Oock hebben sy wterlicke gemeynschap met malcanderen, in de onderlinge diensten, ende bewijsinge der wercken der liefden.

De ghemeenschap [met God.

De innerlicke oft geestelicke gemeenschap, die de geloouige met Gode hebben, heeft by maniere van spreken dese trappen, ende bestaet daer

I. in. Eerstelic: dat alle wtvercoren, door de genadige aenneminge Gods, zijn geworden Gods kinderen, ende hebben den seluen eenigen Vader

II. inden Hemelen. Ten anderen, dat sy begaeft worden, met den seluen eenigen gelooue, daer door sy den Sone Gods, van beginne ingelijft zijn,

III. ende noch ingelijft worden, dwelc is hare crachtige beroepinge. Ten derden, dat sy hebben de selue genade der rechtueerdichmakinge, die gemeyn is, so wel den geloouigen, onder den ouden, als onder den nieu-

IIII. wen Testamente. Ten vierden, dat sy ooc hebben de selue eenighe heerlicmakinge, die den gantschen lichaem gemeen is.

Ende hoe veel aen dese ghemeynsap (die alleen den wtvercoren eygen is) gelegen sy, ende getuygenissen daer van.

Ende is dese gemeenschap sodanich, ende is daer aen so veel gelegen, dat sonder de selue niemant salich worden can: Ende daeromme ist, dat alle, ende een yegelicke gheloouige, die tot dese gemeenschap beroepen, ende aengenomen zijn, hen des soo hooch verheugen, ende haerseluen daer mede troosten. Want hoe wel het een groote saec is, des woorts,

der

der gebeden, ende der seluen Sacramenten inder wterlicken, ende sichtbaerlicken Kercken deelachtich te zijn: Soo is dit seer dicwils den geueynsden mede gemeen, die allet tselue mede gebruycken: maer de innerlicke geestelicke gemeynschap, daer van hier bouen verhael gedaen is, comt alleen den geloouigen, ende wtvercoren toe, als een sonderlinge preuilegie, ende vordeel der genen, die Christum *aengenomen hebben, dien hy macht heeft gegeuen kinderen Gods te werden, namelic, die in synen name gelooven.* Joa. 1. 12. Die zijnt alleen, die dese ghemeenschap hebben, met den Vader, ende met synen Sone Jesu Christo. Van desen wtnemende voordeel getuycht Christus, by Joa. Capittel 15. vers 5. *Ick ben den Wijnstoc, gy zijt de wijnrancken, die in my blijft, ende ick in hem, die draecht veel vrucht.* Ende d'Apostel Paulus, 1 Cor. 1. 9. *God is getrouwe, door welcken ghy geroepen zijt, tot de ghemeynschap zijns Soons Iesu Christi onses Heeren.* Ende Phil. 1. 3. *Ick dancke mynen Godt alle tijt, als ick uwer gedencke (alle tijt in allen mynen gebeden voor u alle, met blytschap biddende): Om uwer ghemeynschap in het Euangelium.* Ende Johannes in den eersten brief cap. 1. 3. *Dat vvy gehoort hebben, ende gesien hebben, vercondigen vvy u lieden, om dat ghy oock sout ghemeynschap met ons hebben, ende onse ghemeynschap sy met den Vader, ende met synen Sone Iesu Christo.* Van dese innerlicke gemeynschap, met Christo, hebben wy eene versegelinge inden ghebruyck des H. Auontmaels: Gelijck Paulus ghetuycht 1. Cor. 10. 16. sprekende: *Den drincbeker der dancseggingc, dien wy danckseggende drincken, is die niet de ghemeynschap des bloets Christi? Het broot dat wy breken, is dat niet de ghemeynschap des lichaems Christi?*

zt. Son. Vra. 55.

2. Sodanige is ooc de gemeynschap die de geloouige onder den anderen hebben, als door den seluen bant des Gheestes Christi (daer door sy Christo haren Hoofde ingelijft zijn) aen malcanderen verbonden zijnde: waer van het Auontmael ooc getuyget, na den woorden des Apostels 1. Cor. 10. 17. *Want wy vele zijn een broot, ende een lichaem: Want wy zijn alle eens broots deelachtich.* Ende daerna, Cap. 12. 13. getuycht hy dese ghemeynschap niet alleen inden Auontmael, maer ooc inden Doop versegelt te zijn, daer hy spreeckt: *Want wy alle zijn in eenen Gheest, tot een lichaem gedoopt, het sy Ioden, of Griecken, of dienstbare, of vrye: Ende wy hebben alle eenen dranc gedroncken, tot eenen Geest.* Ende Eph. 4. 4. *Ghy zijt een Lichaem, ende een Geest: Ghelijck ghy geroepen zijt tot een hope uwer roepinge.*

De innerlicke geestelicke gemeynschap, die de geloouigen onder den anderen hebben.

Ende wt dese innerlicke geestelicke gemeynscap der Litmaten met haren Hoofde, ende der seluen litmaten onder malcanderen, ontspringt die wterlicke gemeynschap, die de geloouige onder den anderen hebben, ende daer door sy die broederlicke liefde int werc stellen, ende daetlic bewijsen, een yegelick daer na poogende, om de gauen, die sy elck ontfangen hebben, willichlick ende met lust voor te brengen tot ghemeene opbouwinge: Want de geloouige verstaen wel, ende ouerleggen by haer seluen, dewijle sy litmaten zijn eenes lichaems, ende al tsamen, door den

Waer wt ontspringt de wterlicke gemeenschap, door broederlicke liefde, de ontfangene gauen mededeelende, een yeglic na zijn ampt ende na de m te, die hy van God ontfangen heeft.

21. Son. Vra. 55. den bant des Geestes, so genauwe met malcanderen verbonden, datse God daerom heeft willen vergaderen, ende brengen inde gemeynschap zijns Soons Jesu Christi, op dat sy wederom alle de gauen, die hen God so mildelic mede gedeelt heeft, onder malcanderen gemeen maken ende bestrecken souden.

Gelijckenisse. Euen gelijc dat medelijden ende lieffelicke beweginge, ende drijuen der litmaten eenes natuerlicken Lichaems tot malcanderen gesien, ende gespcort werdt: Wanneer *een Lidt lijt, soo lyden alle de Leden mede: Ende ist dat een lit vereert wert, so verblyden alle de ander leden mede. Daer en is geen tweedracht in den lichame:* De Voet en benijdet den Hoofde niet, noch het Hooft en benijdet den Voeten, noch andere Litmaten niet, *maer sy dragen ghelijcke sorge voor malcanderen*: Sodanige geestelicke liefde, ende affectie moeten onder de geloouighe onderling zijn, ende ommegaen. Hier van machmen breeder lesen, hoe d'Apostel de gelijckenisse der leden eens lichaems voorstelt, 1. cor. 12. (14. 27.) ende indruckt de liefde, die onse Hooft Christus, tot ons zijne Leden bewesen heeft, Phil. 2. 4.

t'gebruyc ende practyck deser gemeenschap. Dewijle dan de gemeenschap, die wy hebben met Christo, ende onder malcanderen, tot broederlicke sucht, ende liefde ons drijuet, soo sal een yegelic van ons vermaent zijn, die drijuinghe waer te nemen. Ende daerom die veel ponden ontfangen hebben, ende met heerlicken, ende wtnemende gauen des verstants zijn verciert, die wachten hen, die inde aerde niet te begrauen, gelijc de ontrouwe knecht dede: Maer sien toe, datse die *1 Pet 4. 10.* voortbrengen tot ghemeenen profijt: Die ooc sulcke gauen niet ontfangen en hebben, datse niet en benijden den genen, diese ontfangen heeft: maer datse veel eer hen daer ouer verheugen ende God dancken, dat hy sulcke weldaden aen andere gedaen heeft: besondere wanneer die tot gemeenen dienst, ende oorboor beleyt werden. So daer onder den geloouigen eenige zijn machtich, ende rijck, ende der kercken, ende armen noot hare hulpe van doen heeft, dat die doch mildelic, ende rijckelic willen geuen, wt den oueruloet daerse de Heere mede ghesegent heeft. Ende also voortaen doe een yegelic vanden segen der geestelicker of tijtlicker gauen, des verstants, ofte des lichaems, die God hem vertrout heeft, ende daer af hy Rentmeester ende wtspender ghestelt is, om daer mede te bedienen den gantschen lichaem tot Gods eere, ende tot bewijs syner trouwicheyt, int cleyn so wel als int groote, daer hem de Heere ouer gestelt heeft.

Rijcke vergeldinge. Die dat doen, sullen eere ontfangen aen den dage der rekeninge (als de Coninc of Huys-heere weder gecomen sal zijn Mat. 25. 14. Luc. 19 12.) ende in de vreucht haers Heeren in gewesen, ende ouer meerder gestelt werden.

maer dat het willichlick ende blijdelic geschiede. Maer dè mededeelinghe tot gemeenschap der gauen, daer bouen van gheseyt is, moet blijdelick geschieden, niet wt dwang, oft wt eenen beswaerden, oft wederkeerigen geest voortcomen: want d'Apostel getuycht 2. Cor. 9. 7. *Dat God den blymoedigen geuer lief heeft.* Hier toe gehoort

mede

mede de vermaninge Ro. 12. 8: *Die regeert in neersticheyt: Die barmhertigheydt doet, in blymoedicheyt.* Ende daer na vers 13. *Der Heyligher noot mededeelende, gheerne herbergende.* Ende 1. Pet. 5. 2. *Weyt de cudde Gods, die onder u is, niet als wt bedwanc, maer gewillichlick: Noch om vuyl gewins wille, maer met een beweecht herte.* Also lesen wy, geschiet te zijn inder eerster Kercken, daer van Act. 4. 32 ghetuycht wert: *De menichte der geloouigen was een herte, ende een ziele: ooc en seyde niemant, dat yet van synen goede zijn eygen ware, maer alle dingen waren hen gemeyn.* Ende vers 24. *Daer en was oock niemant onder hen die gebrec hadde: Want so vele alser lant oft huysen hadden, die vercochten sy, ende brachten den prijs des vercochten goets, ende leydet aen de voeten der Apostelen, ende eenen yegelicken wert gegeuen, na dat hy noot hadde:* Ende certeynlic ten can niet anders geschieden, noch beuonden werden, dan datse alle (die wel versekert, ende te binnen zijn, dat God hare, ende aller medegeloouigen gemeyne Vader is, ende Christus hare ghemeene Hooft, aen den welcken sy een yegelick in zijne ordeninge gehecht ende verbonden zijn: van hem, ende door hem hare leuen, ende allerley goet ontfangende, ende door dit middel, onder malcanderen in broederlicke liefde verbonden zijnde) seer ghewillich, ende blijmoedich als trouwe broeders, ouer ende weder ouer, hare ontfangene gauen, tot ghemeenen nut ende profijt mededeelen, ende voortbrenghen sullen. *21. Son. Vra. 55.*

Hier can nv lichtelic wederleyt werden, de onrechte meyninge der *Consubstantiatie*, die sommige geuattet hebben, als dat inden Auontmael, in, met, oft onder den broode, het lichaem Christi soude zijn, ende dat t'selue wesentlick met den monde gegeten soude werden: Op dat de gheloouige also met Christo vereenicht werden, ende ghemeynschap met hem hebben souden: Want voor is bewesen, dat de gemeynschap, ende vereenighinghe der geloouigen, met Christo haren Hoofde innerlick is, ende geschiet door de werckinge des heyligen Geests, diese Christo door den gheloone inlijuet ende inplantet. Daeromme hier sulcke groue ghedachten geen plaetse en behooren te hebben, noch gedroomt werden, dat Christi, ende der geloouigen substantiën lichamelic, ende wesentlic in den Auontmael met den anderen vereenicht ende tsamen gheuoecht, ende verbonden souden werden. Neen, niet also: Het is wel een ware, maer doch geestelicke gemeynschap, die hen beloeft is, ende daer af sy de verseghelinghe inden Auontmael ontfanghen. Gelijc het oock eenmael seker, ende sonder eenich wederspreken is: Dat de Sacramenten niet anders, noch voorder en versegelen, dan tgene, dwelc dwoort der beloften (daer af sy segelen zijn) mede brenght, ende wtdrucket. Die voorder wil gaen, die volcht zijn eygen fantasien, ende ghedachten, ende niet den Heere, daer af dat hy geenen voorganck, noch beloften in zijn woordt en heeft. *wederlegginge valscher leer. Consubstantiatie.*

Dese leere vander Heylighen ghemeynschap, wert misbruyct vanden *Pelagianen*, ende *Donatisten*, die tot onsen tijden weder voortghecomen zijn, ende van sommigen *Perfectisten* genoemt werden, om dieswille sy droomen (wt den tittel der Kercken, die *Heylich* genoemt wert) dat de gemeente *August. de heres. cap 88 & 89.*

21. Son. Vra. 55.

gemeente Gods in deser Werelt, sonder smette, ofte rimpel sy. Haer reden is: de gheloouige werden *Heylich* genoemt, ende de Propheten hebben voorgesegt, dat *Hierusalem soude Heylich zijn, ende niemants vremts meer door haer wandelen.* Dat de *Tempel* soude heylich zijn, ende dat *op den heyligen wech geen onreyner gaen* en soude, ende derghelijcke meer: Daerom is de kercke volcomelic heylich: maer sy en willen niet verstaen (dwelck bouen pag. 236. verhaelt is) dat de gheloouige van weghen haers Hoofts Christi, den tittel hebben, ende van wegen dat hen door Gods goetheydt, ende genade toegeschreuen, ende toegherekent wert tot heylicheyt, de heylichmakinge des Geests, door de welcke sy in haer ghemoet, ende hert verandert, ende wedergeboren, nv voortaen met grooten ernst, hen tot heylicheyt begeuen, ende staen na de gehoorsaemheyt aller geboden Gods, om voor hem met goeder conscientie, ende ongeveynst voor hem te wandelen, in heylicheyt ende gerechticheyt, die hem behagelick sy: Hoewel sy noch niet en zijn met der daet gecomen, tot de volcomene suyuerheyt ende reynicheyt, daer sy na loopen ende jagen, ende die sy gewisselick ergrijpen, ende vercrijgen sullen, wanneer sy door den tijdelicken doot, alle swackheyt afgeleyt, ende den lesten vyandt den doot door de cracht Christi, ouerwonnen sullen hebben: maer hier af sal int breede hier na Vrage 114. gehandelt werden.

Joel 3. 17. Esa. 35. 8.

Eenige wederdooperen de ghemeynschap der goeden invoerende, ende eygendom onder de Christenen weeh nemende.

Misbruycken ooc de leere vande gemeenschap der Heyligen, eenige *Wederdooperen*, die onder desen schijn, alle Politische ordeninghe geerne omgestooten souden hebben, ende welcke noch sulcke gemeenschap der goeden innevoeren ende houden, dat niemant niet eygens en soude moghen hebben ende besitten: Daer nochtans God de Heere, als hy het stelen verbiet, int achtste gebodt, daer mede eenen yegelicken zijn goet wil versekeren, ende eygen toe te behooren: Also dat niemant de handen daer aen sla, noch eenen anderen aen zijn goet, haue, ende wat hy heeft en vercorte, noch verhinderinge doe: maer hier af sal ooc opt achtste gebot wederlegginge geschieden. Vrage 110.

Siet *Slic.* int 6. boec syner con.

Tegen der Romanisten pardoenen ende aflaten

Voecht hier toe de *Romanisten*, welcker Paus, ende Bisschoppen hen aenmeten te hebben de macht ouer de Schat-camer der Kercken, daer inne sy droomen (neuen de verdiensten Christi) in te brengen de verdiensten der Heyligen, om wt de gemeenschap der verdiensten der Heyligen, pardoen ende aflaten den menschen mede te deelen. Maer de gheloouige en vinden inder schrift sulcke Schatcameren niet, noch en kennen geen verdiensten der Heyligen, veel min daer af hen eenich proffijt, pardoen oft aflaet soude mogen toecomen: Ende weten oock van geene macht, die den Paus oft Bisschoppen souden gegeuen zijn, om die wt te deelen. Maer sy kennen alleen de verdiensten ende genochdoeninge Jesu Christi, hares Salichmakers, waerdoor sy pardoen, ende aflaet hebben van allen haren sonden: Daer hebben sy hare Schatcamer, die noch den Paus, noch geenen mensche oft creatuere te bedienen en is gegeuen, maer waer van Godt selue de wtdeelinghe doet, ende de gemeenschap daer af laet ghenieten (naer zijne belofte) allen die aen Jesum Christum geloouen,

Siet bouen pag. 114. ende 115.

welcke

welcke door hem den volcomen, ende eeuwigen aflaet ende pardoen ontfanghen, tot vergeuinge, ende vergetinge harer sonden, sonder emmermeer die te gedencken. Den trouwen Dienaer der Kercken is wel beuolen de sonden te vergeuen, ende te behouden, maer dat verstaet hem op der seluen dienst, daer mede sy vercondighen vergeuinge der sonden den ghenen die gheloouen, ende behoudinge der seluen, den genen die niet gelooven aen Christum. Maer wat gaet dat den Paus aen? Die het ampt eens trouwen Dienaers gantsch vergetende, Christo woort niet en hout, maer daer mede om gaet, om den Heyligen dwoort te houden, ende hare verdiensten (tot misprijs ende cleynachtinghe der verdiensten Christi) den menschen aen te prijsen, ende de selue daer op te vertroosten ende te doen steunen. *21. Son. Vra. 55.*

Voorder moet hier bestraft werden des Paus vermetentheyt, die hy gebruyckt ouer de gene die zijn authoriteyt niet en willen kennen, (sulcke als hy roemt van de Roomsche Kercke, ende haren gantschen aenhanc hem toegheeygent te zijn) te weten, die hem de hoochste eer als den Hoofde der Kercken, niet gheuen, noch zijnen insettinghen onder-schrijuen willen: welcke hy voor ketters hout, ende wt de ghemeynschap der Heylighen wtsluyt: daer nochtans seker is, dat so wie een ander Hooft aen-nemet, dat die hemseluen daer mede van den waren Hoofde Christo afscheydet: ende wie menschen insettinge volget, dat die daer mede verwerpt Christi insettingen: Ende alsoo en can sulcke met Christo, ende met de geloouige geen ghemeenschap hebben: Hy moet buyten de gemeenschap der Heylighen blijuen. Maer daer tegen wie Christo vast door den gelooue aencleuet, ende hem alleen voor zijn Hooft bekennet, ende hem schicket te gehoorsamen na zijn heylighe Woort, die en can, noch door den Paus, noch gheenen mensche op Aerden, van dese ghemeenschap, die hy met Christo, ende allen heyligen kinderen Gods heeft, in eeuwicheyt niet afghescheyden, noch daer wtgesloten werden: sy mogen dan voornemen ende hen vermeten wat sy willen: Sy en connen niet toesluyten, daer de Heere open doet. Tegen der Romanisten ban, ende wtsluytinge wt de gemeenschap der Heyligen.

56. Vrage

Wat gelooft ghy van de vergeuinge der sonden?

Antwoorde.

Dat God om de genoechdoeninge Christi wille, aller mijner sonden, oock mijner sondelicker aert (daer mede ic al mijn leuen lanc te strijden hebbe) nemmermeer en wil ghedencken: Maer my, wt genaden die gerechticheyt Christi schencke, op dat ick nemmermeer in het gherichte Godts en comme. II.

Verclaringe.

WIJ hebben verstaen wat de alghemeyne Kercke sy, ende hoedanich de selue sy: Namelick, heylich, ende ghemeynschap met God, ende onder den anderen hebbende: Mede waer toe de selue ghemeenschap Beschrijuinge der vergeuinge der sonden.

21. Son. Vrs. 56. schap ons behoort te vermanen: nv volcht voortaen een verhael vande schatten ende gauen, daer mede God de selue verciert, waer van d'eerste gestelt wert de vergheuinghe der sonden, welcke wesende een seer besondere. costelicke schat der Kercke, wt den woorde des Catechisme also beschreuen can werden: Dat het is de ghenadighe quijtscheldinge der sonden, die God (na zijn bestendige voornemen, ende goeden wille) doet allen geloouigen, also dat hy alle ghedachtenisse van haer sonden afleyt, ende die in vergeten stelt: Ende mede na-laet ende vergeeft de welverdiende straffe der sonden: ende daer en tegen hen schencket om niet wt genaden, de rechtueerdicheydt Christi: om zijner genoechdoeninge wille: Op dat sy van wegen haerder sonden, nemmermeer int gerichte Godts en comen.

Maer op dat dese beschrijuinge beter verstaen werde, so sullen hier
Afdeelinge. aenghemerckt werden dese saken: Eerstelic wie de gene is, die de sonden vergeeft, te weten, God alleen: Ten anderen, waer in de vergeuinge bestaet, ende hoe wijt datse sich streckt: Ten derden, waeromme oft waer door Godt de sonden vergeeft: Ende ten lesten, wat vrucht, ende wtrichtinghe volcht op de genadighe geschencte vergeuinge der sonden.

God vergeeft alleen de sonden, ende heeft des alleen macht. 1. Tis bouen maten troostelic, ende dient tot sterckinghe onses gheloofs, dat wy wt Gods woordt versekert zijn, dat God de sonden wil vergeuen, ende dat hy des alleen macht heeft. Want dewijle Godt de ghene is, die met den sonden ghequetst wert, beleydighet ende vertoornt, so moet hy versoent werden, hy moet vry ende los spreken van sonden, ende die in vergeten stellen, sal de mensche der schult quijt werden, ende gherust ende versekert zijn connen, dat hy daerom niet meer te lijden en sal hebben noch int gerichte comen. Ende geen Engel noch mensche en can hem des aennemen, oft vermeten. Want eerstelic, hoe souden sy doch derren, oft vermogen yet te schencken, of ymanden quijt te schelden, van tghene dat hen niet toe comt, ende daer een ander, namelic God, ende niemant dan hy, soo in vercort is, ende daer van hy alleen de macht ende trecht heeft, daer van vry te spreken? Ten anderen waert van noode, dat hy al wetende ende een kender der herten, ende der gedachten ware, die der sondaers ghebeden verhooren, ende hen alle de sonden soude connen vergeuen, ende also hare verwonde ende ongeruste conscientien genesen, ende stillen. Maer sulcke en wert geen geuonden, als God alleen, na getuygenisse der Schrift. 1. Reg. 8. 39. So en isser ooc niemant die de sonden vergheeft, als alleen Godt: By hem alleen moet de vergeuinge gesocht werden, niet alleen der sonden, die tegen hem, maer ooc die tegen den naesten gedaen zijn.

Exempel. Ende daeromme ist dat Dauid, als hy met ouerspel ende dootslach hem versondicht hadde, beyde teghen God, ende teghen de ghene die daer mede beschadicht, ende vercort waren, zijn toevlucht tot God heeft genomen, ende hem gebeden om vergeuinghe zijner sonden, onder andere bekennende, Psal. 51. 6. *Aen u alleen hebbe ick gesondicht, ende quaet voor u gedaen.* Wetende dat hy die van niemanden anders te ver-

verwachten en hadde, noch van niemanden anders conde gheholpen werden: Mits den welcken hy in eenen anderen Psalm 130. vers 4. bekent: *Want by u is vergeuinge: Datmen u vreese.* Ende Psal. 32. 5. *Ghy vergaeft my de misdaet myner sonden, daeroume sullen u alle Heylighen bidden ter rechter tijt.* *21. Son. Vra. 56.*

Ende hier mede strijdet niet: Dat Christus zijner Kercken ofte den Dienaers der seluen, dit beuel heeft ghegheuen, Johan. 20. 23. *Wien ghylieden de sonden vergeeft, dien werdense vergheuen; Ende wien ghyse hout, dien zijnse gehouden*: Want dat selue te verstaen is, in aensien, ende van weghen haers diensts, die hen vertrout is, ende niet voorder: Matth. 16. 19. ende 18: 18. Sy vergeuen also de sonden, wanneer sy den ghenen, die hen van hare sonden bekeeren tot Godt, ende aen Christum gheloouen, van Gods weghen (als zijne boden, ende Ambassaten, na zijnen beuel, dwelck hen ghegheuen is) vergheuinge der sonden: Ende daer teghen de behoudinghe haerder sonden vercondighen den ombekeerden. Dit Woordt is by Godt vast: Maer de dienst, ende de bootschap hier van wert alleen by den menschen wtgerichtet: Ende God ist, die dese bootschap in zijner dienaren mont geleyt, ende hen die beuolen heeft: Hy is ooc de gene, die zijn woort hout, ende van sonden ontlosset, ende vry maect, ende spreect (gelijck hy des alleen macht heeft) de gene die zijn woort (door de Dienaers gebootschapt) geloof geuen, ende t'selue met vasten vertrouwen aen nemen. waer tegen niet en strijdet dat den dienaers des woorts beuel is gegeuen de sonden te vergeuen.

Ende strijt ooc niet hiermede: dat wy van Christo geleert zijn in onse ghebedt te spreken, Mat. 6. 12. *Gelijck wy onse schuldenaren vergeuen.* Want dat vergeuen sich verstaet vande onderlinge versoeninge, ende aflegginge aller wraeckgiericheyt: Ende vergeuen also de menschen de sonden, so veel hen aen gaet, ende hare schade ende quetsinge ghedraecht, maer van Godts Recht, en connen sy niet wech geuen: Sal de sondaer vry worden, so moet hem God vry ende los spreken. Noch ooc dat de menschen een den anderen de misdaden vergeuen.

2. Nv moeten wy voortaen vernemen, waer inne de vergeuinge bestaet, ende hoe wijt de selue sich strect: Namelic, dat God aller onser sonden, ooc de sondelicke aert, daer mede wy onse leuen lanc te strijden hebben, nemmermeer en wil gedencken, maer ons de gerechticheyt Christi schencket. Want als wy dit wel ouerleyt hebben, sullen wy verstaen, met wat geneychtheyt God tot ons gesint is, ende hier in een sonderlinge troost moghen vatten. waer in de vergeuinge der sonden bestaet, ende hoe wijt sy sich streckt.

Bouen Vrage 10. pag. 39. ende 40. zijn tweederley soorten van sonden verhaelt: de *Erf-sonde*, die ons van onsen eersten ouderen aengecleeft oft geerft is, ende de *werclicke ofte dadelicke sonden*, dat is die daghelicx van den menschen gewrocht ende ghedaen werden. Nv wert hier gheseyt, dat God *alle onse sonden* vergheeft, ende tot meerdere sekerheydt met namen wtdruct *de sondelicke aert*, daer door de *Erf-sonde* verstaen wert: Op dat wy weten, dat die ons ooc vergeuen, ende niet toegherekent en wert. Maer euen-wel wert daer by verhaelt: *Daer mede wy alle onse leuen lanck te strijden hebben*: Op dat wy de sake recht verstaen, Namelic dat Godt alle de sonden, werckelicke, ende erf-sonde vergeuet.

21. Sou. Vra. 56. verstaen, dat ons de *Erf-sonde* wel vergheuen is, ende niet toegerekent en wert, also datse ons niet en can verdoemen: Rom. 8. 1. maer dat wy noch niet gantschelic vande ouerblijfselen der seluen verlost, ende gevrijt zijn, daerom wy onse gantsche leuen lanck teghen de sondelicke aert te strijden hebben, ende te strijden schuldich zijn, als Christelicke campioenen: Ter tijdt ende wijlen toe God belieuen sal, door de ontbindinge deses sterffelicken Lichaems, ons daer van gantsch te beurijden, dwelc hy gewisselic tot syner tijt doen, ende volbrengen sal.

Also dat hy die niet meer en gedenckt.

Hier werdt gheseyt: Dat *Godt onser sonde nemmermeer en wil gedencken*, om beter te verstaen, hoe wijt de vergeuinge, die wy gheloouen, sich strecket, ende wat daer mede ghemeynt wort: Namelic, dat de gedachtenisse onser sonden by Godt wort wt ghewisset, als ofse niet geweest en waren. Dat is seer troostelic, ende daer toe dienen de gelijckenissen, die de Propheten gebruycken: Mich. 7. 19. als hy tvolc vermaent hadde, tot ernstige bekeeringe van den sonden, soo vertroost hyse daer mede: *Hy sal hem onser weder ontfarmen, onse misdaet dempen, ende alle sonde inde diepte des Zees worpen.* Ende de godsalige Coninc Ezechias troost hemseluen, richt hem op, ende grijpt eenen moet, seggende, Esa. 38. 17: *Siet, om troost was my bange, doch ghy hebt u myner Ziele hertelic aengenomen, dat sy niet en verdorue: Want gy werpet alle mijne sonden achter u te rugge.* God en is niet als de menschen, welcke somwijlen wel den menschen hare misdaden (daer door sy vertoornt waren) met den woorden vergeuen: Maer daer en tusschen (na haer verdoruen aert, ende nae de wraecgiericheyt, daer toe sy gheneycht zijn) noch wel daer na, alst te passe compt, het onrecht (dwelc hen gedaen wort) gedencken, ja dan noch tselue wreken. Maer als God den mensche de sonden vergeeft, so doet hy dat van herten, wtwisschende de gantsche gedachtenisse der sonden. Want also spreect hy door den Propheet: *Ick wil hare misdaet vergeuen, ende harer sonden nemmermeer gedencken.*

Esa. 1. 18 ende 54. (9. 10.) etc.

Hie. 31. 34.

II.

Ooc mede schenct de gerechticheyt Christi, die tot onser versoeninge met God van noode is.

God en wil niet alleen wt ghenaden, die sonden niet meer gedencken Maer doet daer toe noch dese weldaet, die ons wonderlic troost ende sterct: dat hy ons schenct de gerechticheyt Christi. Want tot onser behoudenisse ende versoeninge met God is beyde van nooden, sullen wy anders voor God bestaen: De genoechdoeninge voor onse sonden, ende de toerekeninge der gherechticheyt, ende heilicheyt Christi: gelijc d'Apostel die t'samen veruattet, daer hy 2 Cor. 5. 21 spreect: *Want hem* (Christum) *die geen sonde ghekent en heeft, heeft hy voor ons sonde ghemaect, om dat wy in hem souden rechtueerdicheyt Gods worden.* Ende 1 Cor. 1. 30. *de welcke* (Christus) *ons wijsheyt van Gode geworden is, ende rechtueerdicheyt, ende heylicheyt ende verlossinge.*

Nalatende niet alleen de schult: maer ooc de verdiende straffe der sonden.

Ende dese vergeuinge, ende vergetinge der sonden, mitsgaders de toegerekende gerechticheyt Christi strecken sich so wijt, tot versoeninge des gheloouigen sondaers: dat God niet alleen de schult der sonden quijtschelt, maer ooc de straffe na laet. Want Godt die en iocket, noch en spottet

spottet met ons niet, maer hnndelt ernstaftich, ende oprechtelick met ons. *21. Son. Vra. 56.*

Gelijck een Schult-heer dan eerst ghesegt can worden, synen Schuldenaer de Schult quijt te geuen. ende te schelden, wanneer hy die in zijn Schult-boeck doorschrabt, ende wt doet, ende het Hant-schrift weder geeft, oft scheurt, sonder yet daer voor, oft van te ontfangen: also stelt ons Christus voor (inder gelijckenissen van den twee Schuldenaers, Luc. 7. 42. die *niet en hadden om te betalen*, de goetheydt Gods tegen ons, als hy seyt: *Hy schanck het hen beyden quyte.* Want dat en heet niet quijtschelden, wanneer een schult-Heer met zijn eygen Hant-schrift oft quitantie bekent betaelt te zijn, ende tgelt ontfangen te hebben: maer wanneer hy, sonder eenige betalinghe, van selfs wt milde weldadicheyt, de schult wt doet, ende nalaet, ende thantschrift soo hy eenighe heeft, ouer geeft, of te niet maect. Also doet Godt met ons in Christo, Col. 2. 14. Ende hoe soude hy doch die noch straffen dien hy de sonden quyt ghescholden heeft, ende die hy in Christo rechtueerdich spreect? Gelijckenisse.

3. Maer dewijle het soo seer swaer is, te geloouen de vergeuinge der sonden, om dat het schijnt te strijden met Gods gerechticheyt, dat hy de sonden, om niet oft wt genaden vergeuen, ende onghestraft laten soude: Daerom wort in den Catechisme toe geset, *om de genoechdoeninge Christi wille*: Dat God ten aensien van de selue onse sonden vergeeft, ende ons om niet schenckt die gherechticheyt Christi, 1 Joa. 2. 2, 2 Cor. 5. (19. 21.): so ist wel waer, dat de geloouige om niet, ende wt genaden vergheuinghe der sonden hebbende, daeromme van Godt niet ghestraft en worden: Maer nochtans, dat die gestraft zijn aen Jesum Christum synen Soon. Om dwelc beter te verstaen, ende onses geloouens seker te zijn, sullen wy aenmercken Gods verbont, ende eet, daer inne dese belofte begrepen is, Hier. 31. 34. *Ick wil haren sonden nemmermeer gedencken:* Ende daer neuen betrachten, dat Christus Jesus de Sone Godts (die te bouen gaet al watter in Hemel, ende op aerden gesegt, of gedacht can worden, daer niets en is by hem eenichsins te verghelijcken) dit verbont, oft Testament met synen doot heeft beuesticht: Wt aensien welcker aller volcomenste ransoens, dwelc zijn Soon inde volheyt der tijt betalen soude, God door den Propheet, desen Artijckel in synen verbont mede veruattede, dat hy *der sonden* zijns Volcx, *niet meer en wilde gedencken.* Aen welcke beloefde weldaet mede hing dese: Dat hy hen de volcomen gehoorsaemheyt, ende gerechticheydt Christi toerekenen wilde. God vergeeft de sonden wt genaden om der genoechdoeninge Christi wille.

So en strijdet niet, maer comt wel ouer een, dat ons de sonden, om niet, wt genaden, vergeuen worden: ende dat het geschiet, om der genoechdoeninge Christi wille. Want hoe wel God van Christo betalinghe, ende ransoen voor de sonden ontfangt, ende om desselfs willen die vergeeft: Nochtans ten aensien van ons, geschiet het om niet, ende wt genaden, sonder verdiensten, oft eenighe betalinge. Gemerct God de Vader ons Christum synen Sone gheschenckt heeft wt liefden, om niet, ende dat de selue Christus wt liefden tot ons, vrywillich voor onse sonden genoech gedaen heeft: ende met de vergeuinge der sonden (om niet geschie- Ende dese genade ende genoechdoeninge comen wel ouereen, in verscheyden aensien.

21. Son. Vra. 56.

geschiedende) en vercort ofte vermindert God syne gerechticheyt niet, nadien hy den prijs der betalinge voor onse sonden van synen Sone ontfangen heeft: Maer veel meer bewijst hy daer mede, hoe lief dat hy ons heeft in Christo, hoe wel wy sulcx niet verdient en hadden: gelijc ooc Christus door zijn vrijwillige vernedertheyt, ende vernietinge syne seer volcomene liefde tegen ons betoont heeft.

Het eynde, vrucht ende wtrichtinge, volgende op de vergeuinge der sonden, is, dat de geloovige nemmermeer int gerichte Gods en comen, maer salich worden ende dat eewige leuen beeruen.

4. Als nv wel verstaen is de Artijkel van de geschencte vergeuinge der sonden, der welcker seker zijn alle, die aen Christum geloouen: So bouen tot verscheyden plaetsen oueruloedich geleert is, ende noch onder Vrage 59. ende 60. geleert sal worden: so moet wel ouerdacht worden: Wat het eynde sy der vergeuinge der sonden, waer toe sy sich verstrect, of wat vrucht, ende wtrechtinghe daer op volcht, t'onsen profijte? Dat wijst ons de Catechisme voorder aen, leerende: Dat wy daer door gheurijt worden, *om nemmermeer int gerichte Gods te comen:* Ende wanneer wy daer van zijn geurijt, so volcht sekerlic daer op, dat wy de salicheyt, ende het eewige leuen sullen beeruen. Want dat ghetuycht Christus, als hy segt, Joa. 3. 17: *Want God en heeft synen Sone in de werelt niet ghesonden, opdat hy de Werelt verdoemen soude: maer op dat de werelt door hem behouden worde. Wie in hem gelooft, die en wort niet verdoemt.* Item, Joan. 5. 24: *Voorwaer, voorwaer, segge ic u lieden: Wie mijn woordt hoort, ende gelooft hem, die my ghesonden heeft, die heeft het eewige leuen, ende en comt inde verdoemenisse niet: maer is van den doot door ghegaen in het leuen.* Met welcken woorden de Heere Christus sonderlick wtdruckte, wat profijt, vrucht, ende wtrichtinghe volghen soude, op de geschencte vergheuinge der sonden, die hy (predickende de toecomst des Rijcx Gods, ende vermanende tot geloof des Euangelij, ende bekeeringe) den geloouigen toe seyde: Namelic de eewige welstant ende salicheyt, om synent wille. Siet voorder, Act. 16. 31. Rom. 4. vers 7. ende Psal. 32. 1.

I. t'gebruyc deser Leer sal zijn, aen deen syde: Alle twijfelmoedicheyt daer mede te ouerwinnen.

So moeten dan de geloouige toesien, dat sy dese goede geneychde, gonste ende onwtsprekelicke liefde des vaders, daer mede hy ons genadelic aenneemt, ende omhelst in synen Sone Christo Iesu den *Beminden*, recht gebruycken tot haren profijte, om daer van te brengen *d'eynde haers geloofs, harer Zielen salicheyt*, 1 Pet. 1. vers 9. Dwelck sal gheschieden, in dien sy aen d' een syde haer verslaghen herte met dese leere troosten, ende oprichten, ende also wel gewapent teghen alle twijfelmoedicheyt (die hen aenstooten, ende aen-vechten mochte) setten daer tegen de barmhertigheyt ende goedertierentheyt Gods, die bereyt is allen den ghenen, die sich tot hem bekeeren de sonden te vergeuen, ende in genaden te ontfangen, na syne beloften, die soo veelmaels met eede beuesticht zijn: Op dat wy daer aen niet twijffelen souden, maer versekert zijn, dat hy van gantscher herten, ende oprechtelic met ons handelt, ende ons niet bedriegen en wil.

II. Ende aen dander syde om te schou.

Maer aen d'ander syde ist van noode, dat de geloouige sich ooc wapenen tegen vleeschelicke sekerheydt, ende sorchloosheyt, ende die van hen

hen weeren, op dat sy niet, als de Werelt-kinderen, in haren sonden ontslapen, ende Gods liefde ende barmhertigheyt thaerwaerts, niet en misbruycken, ende in den wint slaen tot haren verderuen. Maer ter contrarien, sullen sy poogen teghen de boose verdoruen aert haeres vleesches (van naturen tot sonden geneycht) alle haer leven lanc ridderlic te strijden, ende te campen, gedachtich der schaden, daer in sy door de sonde gecomen waren, ende waer van sy nv door Gods genade in Christo Iesu beurijdt zijn, want Gods goetwillicheyt ende barmhertigheyt, in de genadige vergeuinge der sonden ons bewesen, tot sorchloosheyt geen oorsaec noch vryheyt en geeft, geensins: Maer veel meer oorsaeck, om de schadelicke sonden met allen ernst te schouwen, ende met dese gedachten ons seluen te verwecken, ende te prickelen, tot alle Godsalicheyt: dat Christus van den Vader gesonden, ende gegeuen is, om ons te verlossen vanden sonden, ende *van onse vyanden, ende vander hant aller, die ons haten: Op dat wy verlost zijnde wt de handen onser vyanden, hem dienen soudẽ sonder vreese, in heylicheyt ende gherechticheyt, voor hem, alle de dagen onses leuens.* Luc. 1. (71 ende 74.) Ro. 6. 12. ende 12. 1. Ende dit ist, dat d'Apostel Iohannes ooc in beeldet: Want als hy eerst de geloouige getroost, ende versterct hadde met de genadige vergeuinge der sonden seggende, 1 Joh. 1. 9: *Ist, dat wy onse sonden beliyden: Hy is ghetrouwe ende rechtueerdich, op dat hy ons de sonden vergeue, ende reynige van alle ongerechticheyt.* So stelt hy daer op dese vermaninge, Cap. 2. 1. *Myne Kinderkens, ic schrijue u dit, om dat ghy niet soudet sondigen:* Daer mede te kennen geuende, hoemen de leere, van de genadige vergeuinge der sonden, recht behoorde te gebruycken, ende daer wt geen aenlatinghe tot der sonden te nemen, ende also in een grouwelic misbruyc der genaden Gods te vallen. Waer tegen de Propheet Ezechiel, ofte (eygentlicker te spreken) God de Heere selue, door den Propheet predict, ende sulcken moetwil bestraffet, seggende, Cap. 33. 13: *Want wanneer ic tot den rechtueerdige spreke: Hy sal leuen: Ende hy verlaet hem op syne gerechticheyt, ende doet wat quaets, soo en sal aller syner vromicheyt niet ghedacht worden, maer hy sal steruen in syner boosheyt die hy doet.*

21. Son. Vra. 56.

wen alle sorchloosheyt, ende door Gods genade tot strijt tegen de sonden verwecket te worden.

Dewijle Godt alleen de macht heeft, ende hem toecomt de sonden te vergeuen, als voor claerlick bewesen is: So wort daer mede verworpen het verdienst, dwelc de *Romanisten* geerne wt de *oorbiecht* trecken ende smeden souden, den onuerstandigen menschen wijsmakende, dat de Biechtvaders souden mogen vry spreken van sonden, dweick alleen van God den Heere verwacht moet worden, ende niemant als hy alleen doen en can: Maer de oorbiecht sal plaetse hebben hier na Vraghe 90, daer sy breeder wederleyt sal worden.

wederlegginge valscher Leer.

Tegen de oorbiecht der *Romanisten.* *Con. Trid. sess. 14. 5. Cat. Ro. p. 225. & 227.*

Ten anderen, nadien God alle onse sonden also vergeeft, dat hy der seluer niet meer en gedencket, ende dat om der ghenoechdoeninghe Christi wille, die voor onse sonden inden vleesche geleden heeft: So dwalen de selue *Romanisten* seer, dat sy dit ransoen, ende verlossinge des

Tegen de selue daer sy meynen: de sonden wel vergeuen, maer de straffe der

21. Son. Vra. 56. des Soons Godts, alleen willen laten strecken ende bepalen op de verlossinge van der eewige straffe: Euen als of syne doot, daer mede hy dmeeste te wege ghebracht heeft, te cort viel, ende ooc de cracht niet en soude hebben, om de geloouige te verlossen van de tijtlicke straffen. Maar voor is bewesen, dat dit niet en ware de sonden te vergeuen, ende te vergeten: Wanneermen der seluer ghedenckende, de straffe daer af voor behouden soude, ende die noch aen den sondaer verrichten, ende wtvoeren: Ten soude ooc geen betalinge ende ransoen connen heeten, die Christus gedaen, ende ghegeuen heeft, indien het den armen sondaer niet en soude mogen tot betalinge strecken.

sonden emmer tijtlicken voorbehouden te zijn. *Con. Trid. sess. 14. c. 8. & 9. de opera satisf.*

Ende tegen de ghenoechdoeninge, die sy ghedroomt ende geuonden hebben, om te vervullen tgene aen Christi lijden ontbreeckt.

II. Ende somen nv soude willen gaen ondersoecken wat betalinge, ransoen, ende genoechdoeninghe sy voor de arme sondaers gedicht, ende geuonden hebben, ende den slechten menschen aenprijsen: so soudemen sich niet alleen moeten verwonderen, dat sy God den Heere sulcken menschen drec, ende gedichtsel vermetelic derren aenbieden: maer dat sy tselue stellen bouen Christi betalinge, ende ransoen, dwelc ons alleen verlost van de sonde, ende straffe der seluen: Als of tghene d'welck (na haren waen) daer aen ontbreeckt, door sulcke middel vervult, ende te wege ghebracht soude connen ende moeten worden. Is dat niet Christi eere roouen, zijn offerhande wechworpen, ende syne cracht verloochenen? Is dat niet menschen werc in plaetse Gods te stellen, ende te aenbidden? O verdoolde menschen, die u also laet verleyden: O verdoolde Leyders, die niet en laet der opentlicke waerheyt tegen te spreken: Maer hier van volcht hier na inde Vra. 90. ende 91.

Der geloouigen cruys en is niet betalinge voor de sonden, maer alleen een oeffeninge tot Godsalicheyt.

Tis wel waer God brengt ooc wel tijtlicke straffe ouer syne geloouige, so van weghen der erf-sonde, als om haer dadelicke sonden: Niet, op dat de selue straffen souden strecken tot boete, betalinge, ende voldoeninge voor hare sonden, gelijckmen int Pausdom, door quade onderwijsinghe der voorganghers, wel ghewaent heeft: Maer datse souden zijn Vaderlicke castijdingen, daer toe dienende, dat de geloouige de sonden souden te meer haten (om welcker wille God also vertoornt) ende daerom de selue mijden: dat sy ooc in den gelooue, inder gedult, inder aenroepinge, ende in anderen goeden saken souden geoeffent worden, ende also een behulp hebben, daer doorse van de Werelt afghetogen, ende verwect souden worden, om haer salicheyt te soecken.

III. Tegen de *Romanisten* die de verdiensten Christi, niet voorder willen laten strecken, dan tot voldoeninge van de sonden voor den Doop. *Con. Trid. sess. 14. cap. 8.*

Ten derden, nadien God vergeeft alle de sonden, ooc de sondelicke aert, daermede de geloouigen haer leuen lang te strijden hebben: So dwalen deselue *Romanisten* seer, dat sy de weldaet der vergeuinge der sonden, om Christi wille, niet voorder en willen laten strecken, dan voor de sonden die geschiet zijn voor den Doop: Voor de andere, die in de ouerige volgende tijt geschieden, daer af schrijuen sy een deel der genoechdoeninge Christo, ende een deel hare wercken ende verdiensten toe, daer mede de gront des gheloouens omgekeert wort.

IIII. Tegen de

Ten vierden faelgeren sy groffelick, dat sy de genade der vergeuinge der sonden den *Sacramenten* toeschrijuen, als of inden teeckenen, ende Ceremo-

Ceremonien de H. Geest, ende de vergeuinge der sonden inne gesloten waren: ende mede als oft de ghene, welcke sonder verstant, ende gelooue, die gebruycken, wt den werc, dat sy doen, behouden souden worden: Daert doch van noode is, dat de Sacramenten, door den gelooue gebruyct werden, ende sonder gelooue t'gebruyck der seluer Gode mishaecht: Item is seker, dat ooc niemant der gauen, ende weldaden, die daer versegelt ende aengeboden worden anders, als door den gelooue can deelachtich worden. Item de Sacramenten en hebben de selue gauen, ende weldaden niet in sich, maar dewijl het segelen, ende sichtbaerlicke teeckenen der onsichtbarer genaden Gods zijn, so wijsen sy van sich, tot op den genen, in, ende door den welcken wy alle de geestelicke gauen, ende weldaden moeten ontfangen, namelic op Christum Iesum, door wiens offerhande ons vergheuinge der sonden verworuen is, ende door wiens gauen wy des H. Geests deelachtich worden. So ist seker dat de Sacramenten de genade Gods niet en gheuen, ende dat sy sonder gheloove niet profijtelick zijn, datse om des gedaen wercx willen God niet en behagen. Maer van wegen syner insettingen ende beuel, behaghet den Heere, wanneer de gheloouige, wt gelooue, ende gehoorsaemheyt, de Sacramenten ghebruycken, ende richten tot den eynde, daer toe hyse inghestelt heeft: Ende de selue, na diense der gemeenten Gods, als leuendige Litmaten, ende Christo haren hoofde, door eenen warachtigen gelooue ingelijuet zijn, so hebben, ende genieten sy in Christo, door den gelooue, alles wat hen inden Euangelio toegeseyt, ende met den Sacramenten versegelt wort: Maer geensins met die, welcke Christo niet ingelijuet zijn, ende die sonder gelooue zijnde, int werc (dat sy doen) soecken, dat daer in niet te vinden en is. Maer hier van sal eygentlicker vallen te spreken, daer van den Sacramenten ghehandeldt wort.

21. Son. Vra. 56.

Selue daer sy in den Sacramenten vergeuinge der sonden meynen te vinden. Con. Trid. sess. 7. ca. 8.

Ten vijfden, moeten hier wederleyt worden de *Nouatiani*, ende de gene, die nv noch met hare dwalinge besmet zijn. Haer waen, ende groue dwalinge was: Wie na eenmael ontfangen vergeuinge der souden, weder door swacheyt sondichde, ende viel, dat die na den val gheen vergeuinghe der sonden meer en hadde te hopen, noch te verwachten. Want dit strijdet opentlic tegen dbeuel Christi, die den geloouigen heeft beuolen dagelicx te bidden, om vergeuinge harer sonden, daer mede sy hen tegen God vergrijpen, seggende: *Vergeeft ons onse schulden*, Mat. 6. 12. Luc. 11. vers 4.: Ware by God voor de arme geuallene sondaers geene vergeuinge, Christus onsen rechten Leer-meester, en soude niet gheleert hebben, daerom te bidden. Ende soude ooc dese belofte niet gedaen hebben, daer na vers 14. *Want indien gylieden den menschen hare misdaden vergeeft: So sal u lieden ooc uwe Hemelsche Vader vergeuen.* Ende heeft Petrum (die hem vraechde: Hoe menichmael hy synen broeder soude vergeuen, als hy aen hem soude sondigen, of hyt soude doen tot *seuenmael?*) onderricht, Mat. 18. 22. *Ic en segge u niet tot seuenmael, maer tot seuentichmael seuenmael:* Willende Christus te kennen gheuen, ghelijck de Vader barmhertich is, ende ons met synen exempel

V.

Tegen de Nouatianen ende die haer dwalinge aennemen: als dat den geuallenen geen hope der vergeuingemeer voorhanden soude zijn. Aug. de hares. c. 38.

21. Son. Vra. 56. exempel voorgaet, ons ghenadelick onse grouwelicke sonden vergeuende, dat wy ooc also doen sullen, ende doen moeten, met onsen naesten, willen wy des Vaders genade behouden, ende dagelicx zijn vergeuinge genieten, die ons so hoochnoodich is, gelijc hy inde navolgende parabel leert, ende dreycht behoudinge der sonden, die haren broeder niet en vergeuen. Sy hebben tot harer dwalinge beschuttinge, eenen onrechten greep gedaen, ende dien hartneckich willen behouden: dat de wedergeboren niet en sondigen, ende dat sy begaeft zijn met een enghelsche volcomenheydt: Maer hier na sal Vra. 114. tegen sulcken waen der volcomenheyt, als ooc Vra. 126. tegen dese dwalinge onderricht gedaen worden. Alleen sluyte ic dit punct hier met de woorden des Keysers Constantini, daer hy Ascesium eenen Bisschop der *Nouatianen*, te recht bestraffet, seggende: Ascesi: set de Leer aen, ende climt alleen inden Hemel, daer mede te kennen geuende, soude niemant in den Hemel comen na Ascesi meyninge, dan die sonder sonde ghebleuen waer, na de eenmael ontfangen vergeuinge der sonden: ende Ascesius hem sulcke waende, oft roemde te zijn, dat hy dan alleen inden Hemel mochte poogen te climmen: Maer ter contrarien en roemen de Godsalige gheensins, maer bekennen, ende roepen: *So ghy wilt Heere, de sonden toerekenen, Heere, wie sal bestaen?* Psal. 130. 3.

VI. Tegen het Vagheuyer der *Romanisten.*

Ten sesten ende ten lesten, wt de antwoort des Catechisme is bewesen: wie door waren gelooue de vergeuinge der sonden heeft ontfangen, ende aengenomen, gelijc die inden Euangelio van God beloeft, ende aengeboden wort, dat die na de belofte Christi int gherichte Gods niet en sal comen: Hoe connen dan de *Romanisten* haer *Vageuyer* (by hen verdicht) staende houden? Om te beweeren, dat de Zielen der afgestoruen (om te ontgaen de oneyndelicke pijne der Hellen, ende de selue in een eyndelicke pijn gekeert te worden) daer inne straffe lijden souden, ter tijt toe, dat de half verbrande Zielkens, door de genoechdoeninge harer vrienden aen God, daer wtgetogen souden worden. Wat soude dat voor een God zijn, die de ghene, welcke door vergeuinge harer sonden, van schult los, ende vry geworden, ende gesproken zijn, so harde straffen soude ende van hen heyschen betalinge vanden lesten quadrantpenninc, daer sy doch mits de vergeuinge voorseyt, niet schuldich en zijn? Sy misbruycken de plaetse Mat. 5. 26. Maer die en dient tot hare verschooninge niet: want de straffe comt van weghen der schult, die de menschen met haren sonden verdienen: Als nv de schult, om de genoechdoeninge Christi wille den geloouigen quijt gescholden is, so ist gewis, dat de straffe, (wesende de loon met de sonden verdient, oft verschult) ophouden moet, na Godes gerechticheyt: Die oock niet andermael en wil straffen aen de gheloouige, tgene, dwelc hy eenmael synen Sone gestraft heeft. Maer sy plegen hen te beroepen op de Vaders, de oude Leeraers der Kercken: Wel aen laet ons dan hooren, wat de selue tot haren voordeel getuygen: *Ambrosius* seyt: So wie hier niet ontfangen oft vercregen sal hebben vergheuinge der sonden, die en sal daer (namelick inde

Con. Trid. sess. 25. Decret de purgat. Siet ooc boucn Vra. 44. pag. 171.

Lib. de bon. mortis.

gemeen-

gemeenschap der Heyligen) niet zijn: Hy en sal der niet zijn, want hy en sal tot het eewige leuen niet hebben connen comen, dewijle de uergeuinge der sonden geeft het eewige leuen. Ende *Ciprianus*: Wanneer men van henen gescheyden is, so en isser gheen plaetse der bekeeringe meer voor handen, geen wtrichtinghe der genoechdoeninge. Hier wort, of het leuen verloren, oft behouden: Hier schict men sich met den dienst Gods, ende vruchte des geloofs tot den eewigen leuen.

22. Son. Vra. 57.

Cont. Demet. tract. prim.

22. SONDACH.

Vrage. 57. 58.

Inhout: *Hier wort ghehandelt: Eerstelick, vande verrijsenisse des vleeschs,*
1. *ende vande nutticheyt deselnen Artijckels: Ende daer na vanden*
2. *eeuwigen leuen, ende vanden troost, die de gelooutgen wt den Artijckel scheppen.*

57. Vrage.

Wat troost geeft v de opstandinghe des vleesches?

Antwoorde.

Dat niet alleen mijn Ziele, na desen leuen, van stonden aen, tot Christo haer Hooft sal opghenomen werden, maer dat ooc dit mijn vleesch, door de cracht Christi opgewect zijnde, wederom met mijner zielen vereenicht, ende den heerlicken Lichame Christi gelijckformich sal werden. 1.

Verclaringe.

NA den artijckel der geschencter vergeuinge der sonden, volcht den artijckel van de opstandinghe des vleesches, dwelck de tweede schat der Kercken is, te weten, dat desen aerden clomp, oft aerdische lichaem, dwelck vander aerden ghenomen is, ende weder tot aerden wert (naer den Oordeel Gods, Gen. 3. 19) weder wt der aerden opgheweckt sal werden, door de cracht Christi, tot der heerlicheyt: maer tot beter verstant nemen wy hier voor twee dingen te bewijsen: Eerstelick, de sekerheyt der opstandinghe des vleeschs: Ende daer nae, wat nutticheyt de gelooutge tot haren troost hebben wt den ghelooue der opstandinghe des vleesches. Afdeelinge.

1. De sekerheyt der opstandinghe des vleesches is bekent wt de getuygenissen der H. Schriftueren: Daer wy voor eerst lesen, hoe neerstich de H. Patriarchen zijn gheweest, om hare dooden eerlick ter Aerden te besteden. Tselue hebben sy niet gedaen wt supersticie, of by-gelooue, maer door dien sy Godsalichlick hebben ouerdacht, dat der afgestoruen Lichamen eenmael weder opstaen souden, van den dooden tot den eeuwigen

De opstandinge des vleesches te geschieden is seker, ende beweert met de Schriftueren: eerstelic met de dat der Outvaderen, die

22. Son. Vra. 57.

haer dooden eerlic hebben begrauen op hope der opstandinge.

gen leuen: Ende op dat by den naecomelinghen haers geloofs, ende harer hope vande opstandinghe der dooden een ghedachtenisse, ende sekerheyt souden na-blijuen, hebben daeromme hare dooden grauen ghecocht ende toegericht. *Abraham* heeft tot dien eynde van *Ephron den Hethiter*, om een benoemt gelt gecocht een stuc Ackers ter begraefenisse voor hem, ende den zijnen, ende heeft voor eerst *Sara zijn wijf daer begrauen in der Speloncke des Ackers, die dobbel is, teghen Mamre ouer, dat is Hebron, inden lande Canaan*, Gen. 23. 19. Ende *Iacob* als hy steruen soude, geboot zijnen kinderen, dat sy hem ter seluer plaetsen begrauen souden, *daer Abraham, Sara, Isaac, Rebecca, Leà begrauen waren*, Gen. 49. (2 '. 32.) Gelijck daerna geschiet is, Genes. 50. 13. *Ioseph nam eenen eedt vanden kinderen Israel, ende sprac: Wanneer u God te huys soecken sal, so voert mijn gebeente met u lieden van hier*, Gen. 50. 25. namelic, na t'beloofde lant, daer de begraeffenisse was. Ende gelijc hen beuolen was, also ist geschiet (doen sy door den Leytsman Josua in het lant Canaan ter besittinge ingevoert zijn) ende hebben Josephs gebeente begrauen tot Sichem in den stuc velts, dwelc Jacob daer omtrent de begraeffenisse Abrahams ghecocht hadde, Jos. 24. 32. Gen. 33. 19. Ende so voortaen zijn de begraeffenissen eerlick gehouden op de hope der opstandinge, so door de gantsche Bybel ghelesen mach werden.

Met de getuygenisse der geloouigen Out-vaders, Propheten ende Christi selue, met zijnen Apostelen.

Maer hebben de Out-vaderen, Propheten, Christus, ende der Apostelen, met duytlicken claren woorden daer van gesproken, ende betuycht haren gelooue van desen artijckel. Siet hoe heerlic *Iob* daer van sprekende, hemseluen met desen gelooue versterct, ende op dese hope hem gerust geeft, Cap. 19. vers 25. *Doch ick weet het, dat mynen verlosser leeft, ende hy sal my hier namaels vander Aerden opvvecken: Ende ick sal daer na met deser myner huyt omvangen vverden, ende sal in mynen vleesche God sien. Den seluen sal ic my sien, ende myne oogen sullen hem aenschouvven, ende geene andere. Daniel* ghetuycht ooc daer van Cap. 12. 2. *Ende vele die onder der aerde liggen, ende slapen, sullen opvvaken, sommige ten eevvigen leuen, sommige tot eewigher smaetheyt ende schande.* Siet daer van een fijne afbeeldinge by *Ezechiel*, Capit. 37. (3. 10.) Ende *Christus* selue ghetuycht van de gemeene opstandinge der dooden, Joa. 5. 28. seggende: *De vre sal comen, inde vvelcke alle die in de Grauen zijn, zijn* (namelic des Soons des menschen) *stemme hooren sullen: Ende sullen vvtgaen, die goet gedaen hebben, ter opstandinghe des leuens, ende die quaet ghedaen hebben, ter opstandinghe der verdoemenisse.* Ende als de *Sadduceen*, Mat. 22. Christum versoeckende, de opstandinge der dooden wilden beuechten, tot dien eynde voorwerpende een ongerijmde vrage, van seuen broederen, die alle na malcanderen een Vrouwe hadden gehadt, ende vraechden vers 28. *inde opstandinge dan vviens Wijf sal sy vvesen van de seuen? Want sy hebbense alle seuen gehadt:* So heeft Christus de opstandinge heerlic beweert, eerst bestraffende de *Sadduceen*. ende daer na de opstandinge bewijsende wt de Schrift, met dese woorden vers 29. *Ghy dvvaelt, niet vvetende de Schrift, noch de macht Gods. Want in de op-*

opstandinghe en trouvven sy niet, noch en vvorden ooc niet te houvvelic gegheuen, maer sy zijn ghelijck Engelen Gods inden Hemel. Ende van de opstandinge der dooden, en hebt ghy niet gelesen, dat van God tot u lieden gesproken is, die daer seyt: Ick ben de God Abrahams, ende de God Isaacx, ende de God Iacobs, God en is geen God der dooden, maer der leuendigen. Leest Math. 24. (30. 31.) ende 25. 32. 1. Cor. 15. 1 Thess. 4. Joa. 6. (39. 40.) ende voort op veel meer andere plaetsen. 22. Son. Vra. 57.

Ende inde opstandinghe Christi onses Heeren, Salichmakers, ende Hoofts zijner Kercken (daer bouen vrage 45. bewijs afgedaen is) hebben wy een fondament, ende versegelinge onser aller opstandinge ter heerlickheyt: Gelijck Paulus, sprekende van onse opstandinge daer op bouwet, seggende 1. Cor. 15. 20. *Maer nv is Christus van de dooden opghevvect, als de eersteling vande gene, die ontslapen zijn. Want na dien door eenen mensche de doot is, so is ooc door eenen mensche de opstandinge der dooden: vvant gelijc sy alle door Adam steruen, also sullen vvy door Christum leuendich vverden.* Siet Phil. 3. 20. Hier van is ooc gesproken bouen vrage 45. Ende met de opstandinge Christi claer lic bethoont ende versegelt.

2. Maer den troost die de geloouige vatten wt den artijckel vande opstandinghe des vleeschs is tweederley: Ten eersten, wert hen door de opstandinge des vleeschs in gedachtenisse ghebracht (so de Catechisme verhaelt) den stant der zielen der geloouigen, so haest als sy wt haren Tabernakel, oft Lichaem ghescheyden zijn: Te weten dat de selue alsdan sekerlick, tot Christum hare Hooft opgenomen werden. Dwelck met der Schrifture lichtelic is te bewijsen: want na dien de ziele is geestelicker naturen, niet tastelick, noch sienlic, als het lichaem, ende niet en can steruen, so en can vande selue ooc niet geseyt werden, dat sy weder opstaet. Maer ouermits het lichaem steruet, als de ziele daer wt scheyt, so wert hier bekent alleen de opstandinge des vleeschs, dwelc steruende valt, ende daerom weder op staet, alst ten leuen verwect, ende met de ziele vereenicht wert. Van de ziele daer en tegen en wert sulcx niet gesegt, noch en can ghesegt werden: want sy onsterffelic zijnde, door den doot niet en verualt, noch en verweset, als het lichaem. De zielen der geloouigen zijn onsterflic.

Dat merct de Catechisme bescheydentlic aen, om dieswille in den geloouе alleen vande opstandinge des vleesches geroert, ende met dat onderscheyt, der zielen onsterfelicheyt voor seker gehouden wert, gelijcse is, so stelt hy tot verclaringe ende troost der geloouigen voor, der zielen stant, so die is na d'afsteruen des lichaems, te weten, dat de selue dan ouerblijuen ende leuen. Waert anders, de schriftuere en soude het Lichaem niet verghelijcken by eenen Tabernakel, de welcke (als de zielen daer wt verhuysen) verualt, ende sterft. *Want vvy vveten* (seyt Paulus) *ist dat dit onse aertsche huys des Tabernakels gebroken vvert, soo hebben vvy een timmeringhe van God namelick, een Huys, dat sonder handen ghemaect, ende eeuvvich in den Hemelen is:* Ende wat voort daer naer volcht hier toe dienende 2. Cor. 5. 1: Van weghen der Zielen (d'beste deel des menschen, die onsterffelic is, ende na de doot des lichaems ouer blijft, Als sy wt den lichaem, als wt haren Tabernakel varen.

22. Son. Fra. 57.

blijft, daer mede de mensche de onredelicke Dieren meest te bouen gaet, ende ouer treft) wert principalic des menschen wtnementheyt geweerdert: Ende hoe wel God inden lichaem des menschen heerlicke cieraten, ende gauen gestelt heeft, nochtans wert het selue lichaem ten aensien der Zielen, alleen een huys oft Tabernakel ghenoemt, daer inne de edele Ziele haer wooninge heeft. Alsoo spreeckt oock Petrus (na by zijnen eynde zijnde) van zijnen Lichaem: *Dat de afleggynghe zijns Tabernakels haest comt*, 2. Pet. 1. vers 14.

So werden sy in den Paradijs tot Christo haer Hooft opgenomen.

Siet boven pag. 164.

Maer niet alleenlic staet den troost der geloouighen daer inne, dat hare Zielen na de doot des lichaems in leuen ouer blijuen: Maer veel meer dat sy terstont tot Christo haer Hooft opghenomen werden. Want sy zijn versekert, gelijc Christi Ziele (als hy steruende, zijnen Geest zijnen Vader beval Luc. 23. 46.) inden Paradijse opghenomen is, dat het ooc also met haren Zielen gaen sal naer de belofte, die Christus den bekeerden Moordenaer gedaen heeft, Luc. 23. 43. *Voorwaer segghe ick u, heden sult ghy met my inden Paradyse zijn.* Want dewijle de geloouige als leden, met Christo haren Hoofde, in ware gemeenschap zijn ghecomen, waer af datmen eenige ghelijckenisse siet in den hoofde ende leden eens natuerlicken Lichaems: So heeft het de selue gelegentheyt met hen, als met haren Hoofde Christo: Ende daerom staet sekerlick te geloouen (als voor geseyt is) dat hare zielen (wt haren Lichaem scheydende) terstont tot Christo haer Hooft opgenomen werden. So lesen wy van Lazaro by Luc. cap. 16. 22. Ende op dit gelooue steunende de eerste Martelaer Stephanus, beual (steruende) zijne ziele in bewaringe, Christo den Bisschop ende Herder der zielen, segghende: *Heere Iesu ontfangt mynen geest.* Act. 7. 59. Daer sach ooc dApostel henen, als hy begeerde te verscheyden van den Lichame, ende by Christo te zijn, Phil. 1. 23. Ende van hemseluen ende van den geloouigen int gemeyn, seght hy, als voor: *Als onse aertsche Huys deses Tabernakels gebroken wert, so hebben wy een timmeringe van God inden Hemelen:* Ende voeget daer by 2. Cor. 5. 6. *Wy weten dat wy wtwoonen van den Heere, als wy in dit Lichaem inwoonen.* Ende vers 6. 8. *Wy hebben goeden moet, ende hebben lieuer te verhuysen wt den lichame, ende te gaen woonen by den Heere.*

Ende behouden haer wesen ooc na den doot:

Welcke ghetuyghenissen wel aen te mercken staen, op dat wy weten, dat de zielen als sy van den Lichaem gescheyden zijn, ende tselue doot is, by den leuen ouerblijuen, ende haer wesen behouden: want wat soudet anders te segghen zijn, *te begheeren te verscheyden van den Lichaem, ende met Christo te zijn*, Phil. 1. 23. Ende *wy hebben lieuer te verhuysen wt den Lichame, ende te gaen woonen by den Heere*: Indien de Zielen na den doot der lichamen, niet ouerbleuen ende hare wesen behielden, ende tot beter quamen door de aflegginge des Lichaems?

maer hoedanich hare vreucht nu sy, most niet voorder ondersocht werden, dan na Godts woort.

Maer hoedanich, ende hoe groot de heerlicheyt sy, die de zielen der saligen afghestoruen inden Hemel genieten, ware vermetelic gedaen, tselue (gelijc sommige doen) te willen ondersoecken nader, als ons Godt te weten toeghelaten heeft: Daerom sullen wy ons genoegen laten, met tgene

tgene ons daer van gheopenbaert is, te weten, dat sy haren strijt gheeyndicht hebbende, nv *rusten van haren arbeyt*, Apo. 14. 13. *dat sy inde eeuwige woonsteden ontfangen, in Abrahams schoot gedragen*, ende *getroostet werden*, Luc. 16. (9. 22. 25.) Ende dat sy also met geruste ende stille conscientie, met salige vreucht verwachten het geniet der beloofde heerlickheydt, tot dat Christus sal verschijnen tot haerder verlossinge. zz. *Sou. Vra. 57.*

Dan ghelijck desen stant der zielen, ende de verwachtinge eenes anderen ende beteren leuens den Godsaligen alle schricken des doots versachtet ende af neemt: also hebben de Godloose ende ongeloouige wel te schricken, wanneer sy gedencken aen den deerlicken stant haerder zielen, als sy door den doot van haren Lichamen ghescheyden sullen zijn: want geen twijfel, maer seker is, dat haer stant niet beter is, dan Judas vers 6. schrijft van den Duyuelen, datse *met eewige banden onder de duysternisse tot den Oordeel des grooten daechs bewaert* werden: Daer van geeft d'exempel van den rijcken Man getuygenisse, Luc. 16. 23. ende het oordeel Mat. 25. 41. Dan euen als desen stant der zielen de geloouige troostet: also ist schrickelick-kan te ouerdencken, wat de zielen der Godloosen te verwachten hebben.

Nv neuen den salighen stant der Zielen der geloouigen, na den afscheyden van den Lichaem, stelt de Catechisme ten anderen voor, tot troost der seluen, hoedanich de verrijsenisse oft opstandinghe des vleesches wesen sal: Te weten, dat dit haer vleesch, door de cracht Christi opgewect zijnde, wederom met der zielen vereenicht, ende den heerlicken lichaem Christi ghelijckformich sal werden. De tweede troost wt de 2en Artijekel, is de opstandinge des Lichaems.

Ende so can de verrijsenisse recht beschreuen werden te zijn, de opweckinge des seluen vleeschs, dwelc geuallen was: Gelijc *Damascenus* die oock beschrijft, segghende: datse is de tweede stant oft oprichtinge des genen, dat geuallen is, Oft de opstandinge is de weder tsamenvoeginghe der zielen ende des lichaems: Ende de tweede, ende vernieude natuerlicke oprichtinge des ghenes, dat geuallen, ende van malcanderen gescheyden was. Beschrijuinge der opstandinge: *Ortho. fid. lib. 4. ca. 28*

Dat inde verrijsenisse der dooden het selue vleesch sal opstaen dat te voren geuallen, of gestoruen was, daer af en connen wy geen sekerder bewijs hebben, als Christum selue, die na zijne verrijsenisse, tot Thomam (die het swaerlick conde geloouen, dat hy opgestaen was) seyde: *Brenght uwen vyngher hier, ende siet myne handen, ende brengt uwe hant, ende steectse in myne syde: Ende en weest niet ongeloouich, maer geloouich* Joan. 20. 27. Ende hadde desgelijcken acht dagen te voren gesegt (doen hy sich zijnen Discipulen oock openbaerde, ende die bestrafte, datse beroert waren, ende van wegen der ghedachten, die in haren herten opclommen) met den oogenschijn, met den geuoelen, ende met een ghewisse reden hen claerlic bewijsende, ende ouertuygende: Dat hij (die sich hen verthoonde) was de selue, die te voren ghestoruen was, ende geen geest: *aenschout* (seyde hy) *myne handen, ende myne voeten, want ick bent selue. Tast my, ende siet, want een Gheest en heeft noch vleesch, noch beenderen, gelijc gylieden siet dat ick hebbe. Ende hy at* ooc *voor hen*, Luc. 24. (39. ende 43.) Waeromme ooc Paulus Christum noemt, den *eersteling vande gene, die ontslapen zijn*, 1. Cor. 15. Desselues Vleeschs, ende lichaems, dat gestoruen was:

20.

22. *Sou. Vra. 57.* 20. ende seyt voorder vers 23. *Christus de eersteling is opgestaen, daer na die Christus toe comen sullen opstaen in syne toecomst*: daer mede te kennen geuende, gelijc als hy niet met een ander, maer met zijn selue lichaem daer in hy geleden hadde, op gestaen is: dat also wy ooc, die Christo toegehooren, elck met onsen lichaem opstaen sullen. Hier machmen by voegen, tgene inden seluen Cap. volghet, vers 53. *Want dit verderfelicke, moet onverderffelickheydt aen doen, ende dit sterffelicke moet onsterffelicheyt aen doen.* Na dien het also geschiet inder naturen, dat de saeyden crijgen haer Lichaem: waerom en soude dan niet euen so wel, het menschelicke Lichaem, dat, (by maniere van spreken) ghesaeyt wert, niet weder opstaen?

Dwelck met derselver zielen vereenicht werden:

Tselue is ooc te verstaen vander zielen: Namelic dat de selue ziele, dwelcke te voren met den Lichaem vereenicht was, ende daer in als in eenen Tabernakel gewoont heeft, ende gheen andere, oock weder met haren eygen Lichaem in der opstandinghe vereenicht sal werden.

Opdat Gods gerechticheyt so wel in de vergeldinge der gelooulgen, als in de straffe der boosen haren rechten gang houde. Act. 7. 59. Joa. 16. 22.

Anders soudet strijden met Gods gerechticheyt, wanneer niet het selue lichaem, tot der heerlicheyt, ende onsterffelicheyt opstaen en soude, waer in de Martelaren getuygen Christi, om zijns naems, ende om der Leere wille hebben geleden: Wederom so niet de selue ziele, het selue lichaem, de selue tonghe ende hant, (die Christum, ende zijne Lidtmaten verhoonet, ende beleydiget hebben) ghestraft, ende inde eeuwige pijn verdoemt soude werden. De selue ziele dan ooc, daer mede de Heyligen God geloeft ende aengeroepen hebben, sal vereerlict werden. Ende d'Apostel Paulus (als hy gheseyt hadde, Ro. 14. 10. *Want wy sullen alle voor den Richterstoel Christi gestelt vverden*) Beroept hem op tgetuygenisse Esaie, seggende: *Want daer is gheschreuen: Ick leue, seyt de Heere, voor my sal alle Knyen buygen.* Esai. 45. 23. geuende daer mede duytlic te kennen: Dat euen de gene die hy aenspreect, (onder dewelcke hy hemseluen mede rekent) schuldich sullen zijn haers leuens rekeninge te geuen, Christo den toecomende Richter: Want anders en soude zijn seghen niet bestaen indien nieuwe Lichamen voor Christi richterstoel gestelt souden werden.

Daer toe dienen aengemerct de woorden opweckinge, ende opstandinghe:

Maer tis onnoodich hier voorder bewijs af te doen, nadien niemant, de kinderen selfs so onverstandich niet en zijn: Dat sy niet souden connen begrijpen, dat de woorden, daer mede de verrijsenisse aengeteeckent wert (als *opstandinge*, ende *opweckinge*) niet en connen verstaen werden. dan van tselue vleesch, dwelc geuallen, ende gestoruen was: Ende dat, wanneer yet van niet ende van nieuws wert gheschapen, dat tselue niet en wert gesegt, *opgestaen* oft *opgewect te werden.* Ende soot anders ware, hoe souden bestaen de beloften Christi, Joa. 6. 39. *Dit is de wille des Vaders, die my gesonden heeft, dat ic van alle, dat hy my ghegeuen heeft, niet en verliese, maer dat opwecke, ten wtersten dage.* Door dese sekere hope der opstandinge zijns vleeschs, is Job (doen hy nv meer eenen dooden, als eenen leuendigen gelijc was) opgericht gheweest, als hy hemseluen daer mede troostede, dat hy *met syner huyt omvangen* soude werden,

werden, ende dat zijne *oogen, ende geen andere den Heere aenschouwen souden*, Job. 19. 25. 22. Son. Vrs. 57.

Dan het is voor menschen oogen, ende vernuft, wel onmogelic, dat de lichamen, die inde aerde verwesen, ende vergaen, wederomme opgewect souden werden, her voorcomen ende opstaen: Ende dat was de oorsake, dat de *Sadduceen*, de verrijsenisse der dooden (met haer verstant te rade gaende) verloochenden, sy en *wisten de Schrift niet, noch Gods cracht*: Ende so beuochten sy oock de opstandinghe, voorslaende so een ongerijmde vrage, Mat. 22. als bouen verhaelt is: Daeromme hier de Catechisme aenwijst, door wien de opstandinge te wege gebracht sal werden, op dat onse geloof op een vast fondament ghebouwet sta. De opstandinghe sal geschieden door *de cracht Christi*: Hy en heeft het niet alleen beloeft, ende toegeseyt, Johan. 5. 28 ende 6. (39. 40) etc. ende sal oock zijn woordt wel troulick ende warachtelick houden sonder eenich bedroch: maer hy heeft ooc de *cracht*, om die te wege te brengen, wesende niet alleen mensche, maer ooc warachtich God, ende daerom almachtich. Ende ghelijck als hy zijn eyghen Lichaem van den dooden heeft connen opwecken, also sal hem seer licht zijn onse Lichamen (ofse al schoon tot stof gheworden zijn) wt den stoue her voor te roepen, ende leuendich te maken: Hy heeft alle Elementen bereyt, ende willich tot zijnen ghebieden: Niets en sal hem hinderen: Wanneer hy spreken sal, sullen de aerde, wateren, ende vyer, weder geuen moeten, het gene nv van hem gantsch verteert schijnt te wesen. Daerom op dat wy in desen hoochwichtighen artijckel vande opstandinge onses vleeschs niet en wanckelen, moeten onse sinnen, ende verstandt ghetoomt werden, om niet te blijuen hangen int ghene dat nae menschen vernuft, ende begrijpt can geschieden: maer moeten opwaerts gerichtet werden, tot der onwtmetelicke ende almachtige cracht Christi, de welcke onse ghelooue versekert, dat, dwelck by den menschen, ende na haer begrijp onmogelick is, nochtans by hem mogelick, ende seer licht om doen is: Hy heeft het beloeft, ende het is in zijne macht, de dooden op te wecken. Dit is een vast fondament, ende hier op bouwet de Apostel, als hy segt Phi. 3. 20. *Wy verwachten den salichmaker den Heere Iesum Christum. De welcke onse vernederde Lichaem veranderen sal, dat het gelijcformich werde synen heerlicken Lichame, naer de crachtighe werckinge, daer mede hy alle dingen hemselven ondervvorpen can.* Daer henen wijst oock Christus, als hy den Sadduceen verwijtet: *Dat sy dvvalen, niet vvetende de Schrift, noch de macht Gods.* Ende gewisselick, het waer seer vreemt ende ongherijmt, datmen in saken (die door Gods wonderbaerlicke crachten alleen te wege gebracht werden) soude willen dubben, ende ouerslaen, wat natuerlicker wijse can geschieden, ende wtgericht werden: Dat willende doen, mosten wy tot dwasen werden, gelijck als d'Apostel sulcke te recht bestraffet, ende ouertuychtse, datse in natuerlicke dingen dagelicx sien geschieden door Gods cracht, dwelc sy inde opstandinge des vleesches niet en vatten, so lang sy met hare vernuft

Ende dit sal geschieden na de beloften, ende door de cracht Christi.

te

22. Son. Vra. 57. te rade gaen: *Ghy dwaes* (seyt hy) *dat ghy saeyt, dat en wert niet leuendich, ten sy dat het eerst sterue.* 1. Cor. 15. vers 36.

Die ons vernederde Lichaem synen heerlicken lichaem gelijeformich maken sal. Wy dan, (door de Schrift ende cracht Christi) gestercket inden gelooue der wederopstandinge des vleeschs, sullen mede aen mercken tot onsen troost, hoedanich onse opgewecte vleesch wesen sal, namelic *den heerlicken Lichaem Christi gelijckformich.* Dat dient den gelouigen gantschelick te weten: Dat het selue vleesch, soo veel de substantie, ofte wesen aengaet, weder op staen sal, maer dat nochtans de vernedertheyt des vleeschs ophouden sal, ende dat tselue met niewe heerlicheyt, claerheyt, ende ander gauen verciert sal werden: Dwelck Paulus wtdruct, als hy segt: dat *Christus onse vernederde lichamen veranderen sal, dat sy gelijckformich worden synen heerlicken Lichame.* Phil. 3. 20. So en sal de veranderinge niet wesen inder substantie des lichaems, maer in de verbeteringe, ende meerder cieraten. Ende de verbeteringhe sal niet alleen daer inne zijn, dat het nederige lichaem (dwelc te voren sterffelic ende verderffelic was) alsdan tot onsterffelickheyt, ende onverderffelicheyt gebracht, ende ghestelt sal worden: Maer dat het ooc met nieuwe cieraten, ende heerlickheyt aengetogen sal worden. Dwelc hoe wel wyt nv niet en connen begrijpen, namelic hoedanich wy dan wesen sullen: Nochtans wort ons eenichsins daer af wat te kennen ende te bedencken gegeuen, om ons met de toecomende heerlicheyt te troosten, als Christus seyt, Mat. 22. 30: Datse *in de opstandinge zijn als Engelen Gods in den Hemel.* Ende Mat. 13. 43. *Dan sullen de rechtueerdige blincken, gelijc de Sonne, int Coninerijc haers Vaders.* Waer van Christus eenigerley betooch ende smaeck synen Discipulen heeft ghegeuen, als hy op den Berch, *voor hen verandert is gheworden, ende zijn Aenghesicht wert blinckende gelijck de Sonne, ende syne cleederen zijn wit geworden, gelijc het licht.* Mat. 17. 2. d'Apostel heeft dit oock eenichsins willen verclaren. als hy 1 Cor. 15. (44. ende 49.) seyt: *Dat natuerlic lichaem, dat gesaeyt wort, wort opghewect in een geestelic Lichaem. Daer is een natuerlic lichaem, ende daer is een geestelic lichaem. Ende gelijck wy het Beelt des aertschen ghedragen hebben, sullen wy oock het Beeldt des Hemelschen dragen.* Daer mede te kennen geuende, dat onse Lichamen in de verrijsenisse, Hemelsch ende geestelic sullen zijn: Niet euen-wel also, dat de substantie daer af tot niet sal worden, maer om dieswille, datse na de opstandinge, oft verrijsenisse, niet meer en sullen leuen, na de wijse des natuerlicken leuens, maer datse een geestelic leuen sullen leyden, ende sullen geen voetsel meer behoeuen, en sullen niet genereren, etc. Sy sullen ontsteken worden met den leuendichmakenden Geest, ende sullen gantsch claer, ende heerlic wesen: Maer nochtans niet oneyntlic, maer omschreuen, tastelic, sienlic ende andere dergelijcke eygenschappen eens natuerlicken lichaems behoudende, dewijle de substantie des lichaems blijft, die de heerlicheyt, ende alle Hemelsche cieraten ontfangen sal. So hebben wy nv wel verstaen, dat onse Lichamen tot heerlicheyt opgewect sullen worden: Maer de grootte der heerlickheyt ende alle gelegent-

legentheyt, die wy dan beuinden sullen metter daet, staet by ons noch in verwachtinge, ende en can noch niet wtgesproken worden: Daerom Johannes de geloouige onderwijst seggende: *Alderliefste nv zijn wy kinderen Gods, ende het en is noch niet geopenbaert, wat wy wesen sullen: Maer wy weten, als hy sal geopenbaert zijn, dat wy hem sullen gelijc wesen: Want wy sullen hem sien gelijc hy is.* 22. Son. Pra. 57.

Doch als wy bekennen te verwachten, dat onse vernederde lichaem sal gelijcformich worden den heerlicken Lichaem Christi, so en moet dat niet also genomen worden, als oft t'selue in euen gelijcke heerlicheyt met den lichaem Christi gestelt soude worden: Want dat sal geschieden *na de mate der gauen Christi*, Eph. 4. (3. 13. ende 16.) Rom. 12. 3, 1 Cor. 12. Ende is emmer wel behoorlic, dat het Hooft wtnemende sy, ende hem wtsteke bouen alle leden. Nadien datter onderscheyt sal zijn, tusschen de leden, onder malcanderen: Hoe veel te meer ist billic, dattet *Hooft* verde alle de *Leden* in heerlicheyt te bouen ga. Na de mate synder gauen. Dan. 12. 3. 1 Cor. 15. 42.

Maer de Lichamen der ongeloouigen en sullen geen heerlicheyt genieten, sy sullen verre verscheyden zijn, vanden Lichamen der gheloouigen. Want hoewelse mede, so wel als der geloouigen Lichamen, sullen van den doot opgewect worden, door de cracht Christi: Soo sal hy dat nochtans doen als een rechtueerdige Richter, tot harer welverdiende straffe. Hare Lichamen sullen wel onverderffelic, ende onsterffelic werden, om nemmermeer te vergaen: Maer dit, gelijc andere dinghen, sullen hen worden tot swaerder vermaledijdinge, ende veruloeckinge: Sulcx dat sy wel wenschen souden lieuer duysent dooden te steruen, om eens te vergaen, te niet te comen, ende ten eynde haerder quael te geraken: Als dat sy ymmer voort, ende altoos eewichlic sullen moeten elendichlic quelen, ende versmachten in pijne, die nemmermeer eyndigen sal. Sy soudent wel wenschen, segge ick, maer te vergeefs, ten sal hen niet mogen gebeuren. Maer den ongeloouigen gedyet de opstandinge des vleeschs nier ter heerlicheyt maer tot eewiger schanden ende tot haerder oneyndelicke straffe.

So sullen nv de geloouige desen troost der opstandinge hares vleesches ter heerlicheyt, tot haren troost, ende onderrichtinge, hier in desen leuen recht gebruycken. Eerstelic, om daer mede te versachten, ende wech te nemen de droeffenisse, die hen aen comt ouer de afsteruinghe vanden haren, gelijc Paulus leert, 1 Thes 4. 13: seggende, *Ic en wil ooc niet, dat ghy onwetende syt, vande ghene die ontslapen syn, op dat ghy niet bedroeft en syt, gelijc de andere die geen hope en hebben. Want ist dat wy gelooven, dat Christus gestoruen is, ende opgestaen: Also sal oock God de gene, die in Christo ontslapen syn, met hem versamelen.* Ten anderen, op dat wy selfs den doot des Lichaems niet en vreesen, ende dat door hope eenes beteren leuens, daer toe wy (den eersten doot gepasseert zijnde) comen sullen door de opstandinge onses vleesches. Ten aensien van welcke hope, *Tertullianus* pleecht vry te seggen: Dat des vleeschs opstandinghe, der Christenen vertrouwen was. Ten derden, so moet ons de opstandinghe onses vleesches verwecken, ende eenen moet geuen, om goede wercken te doen: Niet om daermede yet te verdienen, maer om Gebruyc der Leere der opstandinge des vleeschs. I. II. III.

dies-

22. *Son. Vra. 57.* dieswille (van wegen der verdiensten Christi) het eewige leuen is beloeft, *den genen die met geduericheyt goede wercken prijs ende eere, ende onverderffelicheyt soecken*, Rom. 2. 7. Ten vierden, moet de selue opstandinge ons vanden quade af trecken, ende weeren, van wegen der bedreyghinghe, die den boosdaders ouer den hals hangt, Rom. 2. 10. etc.

IIII.

wederleggínge valscher leer.

Nadien dan de Zielen der Godsaligen, so haest als sy wt den Lichamen zijn afgescheyden, opgenomen worden in de eewige Tabernaculen, ende vergadert tot Christum hare Hooft: ende dat daer en tegen de Zielen der Godloosen tot den Duyuel, inde quale comen, so bouen bewesen is: So ist ghewis, dat het een enckel menschen gedicht is, dwelck de *Romanisten* vanden *Vagevyer* beuselen, ende den menschen wijsmaken willen.

I. Vagevyer. *Con. Trid. sess. 6. c. 30.* Siet pag. 171. 260.

II. Tegen tslapen der Zielen.

Het is ooc een menschen gedicht, dwelc de *Psychopannychiten*, oft de gene, die de Zielen door haer valsche leere (hoewel sonder wonde) so veel aen hen is, dooden, voor geuen: als dat de Zielen slapen souden, oft sonder eenich geuoelen zijn, oft mede vergaen, tot den dage des oordeels: dese schadelicke dwalinge strijdet opentlic, tegen so veel ghetuyghenissen der Schrifture bouen verhaelt, ende daerom hebben eenige Leeraers der Kercken, tegen sulcke dwaelgeesten, tot wederlegginge haers gedichts fijne tractaetkens laten wtgaen, de welcke de Leser mach na lesen. Hier is ghenoech, met eenen woort sulcke dwalinge aengewesen te zijn, op dat de geloouige, hen daer door, niet laten beroeren, ende op dat sy desen troost seker behouden, dat de Zielen onsterffelick zijn, ende dat de geloouigen Zielen tot haren Hoofde, ende Salichmaker Christum Iesum (so haest als sy vanden lichaem scheyden) opgenomen, ende vergadert worden in ruste ende salicheyt.

Siet de *Inst. Cal. lib. 3. ca. 25. sect. 6.* ende het Boecxken tegen de *Psyschop. &c.*

III. Tegen de gene, die nieuwe Lichamen droomen in de verrijsenisse. *Epip. lib. 1. tom. 11. cap. 56.*

Voorder, nadien het selue vleesch na de substantie, verrijsen sal, dwelck geuallen ende gestoruen is als bouen bewesen: So hebben de *oude Manicheen* (ende ooc de *nieuwe*, als daer zijn *eenige Wederdoopers*) seer ghedoolt, datse meynden, dat de Zielen inder opstandinge met nieuwe Lichamen versien, ende aenghetoghen souden worden: Welcke daer wt haren oorspronc namen, dat sy hielden niet gelooflic noch behoorlick te zijn, dat het vleesch, (dwelc onreyn is) weder op staen soude. Maer die Lieden gedachten niet, dat de Zielen der menschen (na harer aert) ooc onreyn zijn: De welcke indien sy daerom wt der salicheyt ooc souden gesloten worden, datse onreyn zijn, wie soude dan salich worden? Oft waer toe souden dienen alle de beloften Gods, ende de weldaden ende gauen, die Christus door zijn bloet vercregen heeft? Nadien (segge ic) na deser lieden valschen waen de lichamen der menschen (om harer natuerlicker onreynicheyt wille) ter salicheyt niet opstaen en souden, ende euen om de selue oorsaec, de Zielen mede daer buyten souden blijuen: ende doch de mensche wt dese twee deelen ziel, ende lichaem bestaet: Wie soude dan salich worden, oft voor wien soude de salicheyt zijn? Als de selue lichamen ende zielen der menschen (ende also geen mensche) die niet be-eruen souden? Sy wenden wel dit, oft dat voor tot harer dwalingen beschooninge, gelijct den dwael-geesten nemmermeer

aen

aen eenighen schijn (die sy den onverstandigen voorwenden tot verley- 22. Son. Vrn. 57.
dinge) ontbreect: maer d'Apostel Paulus als hy 1 cor. 15. 50 seyt: *Ende dit segge ick Broeders: dat vleesch ende bloet het Conincrijc Gods niet besitten en connen, noch de verderuinge en besit de onverderfelicheyt niet.* So en is zijn meyninge geensins: Daer mede te willen wederspreken de opstandinge des vleeschs: Want hy int selue Capittel teenemael doende is, om de opstandinghe des vleeschs, met allerley redenen te beweeren, ende te beuestigen: Maer wil met dese woorden anders niet te kennen geuen: Dan dat inde opstandinge, van den lichamen der geloouigen, alle swackheyt, ende verderffelickheyt sal wech ghenomen worden, also dat de Lichamen, blijuende in haer substantie, de verderffelicheyt ende versterffelicheyt, daer van geweert ende onverderffelickheyt ende onsterffelicheyt den seluen medegedeelt ende gegeuen sal worden. In dwelc d'Apostel hemseluen wtleyt, als hy daer toe set: *Noch de verderuinghe en besit de onverderffelicheydt niet:* ende als hy daer na, vers 53. seyt: *Dit verderffelicke moet onverderffelicheyt aen doen, ende dit sterffelicke moet onsterffelicheyt aendoen:* So en conde hy niet duytlicker van de opstandinge zijns vleeschs spreken (als *Tertullianus* wel seyt) ten ware hy zijn eygen huyt in synen handen ghehadt hadde.

IIII. Tegen degene welcke snateren de opstandinge geschiet te zijn, als *Hymeneus* ende *Philetus:* oft die opstandinge des vleeschs veranderen in een allegorische, oft geestelicke duydinge.

Moeten hier ooc bestraft, ende met voorgaende Leer wederleyt zijn, die, welcke gesegt hebben, *dat de opstandinge nv geschiet is, onder de welcke waren Hymeneus, ende Philetus*, daer van d'Apostel getuycht, 2 Tim. 2. (16. 18.) tot waerschouwinge der geloouigen, seggende: *Dat haer woort verteert als de Cancker, datse van de waerheyt afghedwaelt zijn, ende datse sommiger geloone hebben verkeert.* De selue waerschouwinge moet ons oock dienen, om sulcke onsinnighe rasende geesten (die van den tuymelgeest omgedreuen worden, ende dier veel in dese leste tijt wtgelaten zijn) als de Pestilentie te schouwen. Want wat verschillet teenemael te verloochenen: datter geen verrijsenisse der dooden en sal zijn, oft te seggen: Datse alreede geschiet is? Daer nochtans de Schrifture de selue wtstelt tot de compste Christi, als hy aen d'eynde der werelt ten Oordeel sal comen, ende ons vermaent op zijn toecompst te wachten, om der saliger opstandinge onses vleeschs wille, ende om dan de eewige salicheyt ende leuen met Ziel ende Lichaem te beeruen. Item wat verschilt het, te verloochenen, datter geen opstandinge der dooden en sal zijn, oft tgene de Schrifture van de ware opstandinge onses vleeschs (te geschieden aenden voorseyden jongsten daghe des oordeels) ghetuycht, te veranderen in eygen verdichte allegoriën? Dat is, dat sy tot der geloouigen, geestelicke opstandinghe, tot een beter leuen (door de cracht Christi, ende synes geests geschiedende in desen leuen) trecken willen tgene, dwelc de schrifture so duytlic getuycht, van de algemeyne opstandinge des vleesches, die geschieden sal na desen leuen, als Christus ten oordeel comen sal. Wy en willen niet tegenspreken (daer behoede ons God voor) wat de Schriftuere leert vande wedergeboorte, oft geestelicke opstandinge der geloouigen in desen leuen (daer voor Vra. 43.

ende

22. Son. Vra. 57.

ende Vra. 45, pag. 176. wat van ghesegt is, ende noch voorder gesegt sal worden Vra. 90.) tot dien eynde streckende, dat wy als rechte geloouige op de salige opstandinge onses vleeschs (door Christi cracht te geschieden, na desen leuen) met opgerichten hoofde mogen wachten. Ende seggen daer by, dat de geestelicke opstandinge der geloouigen, niets en beneemt aen de Leere der algemeyne opstandinghe des vleeschs: Want de geestelicke opstandinge wort geleert, ende moet voor gaen in desen leuen, op dat wy tot de salige opstandinge des vleeschs na desen leuen comen mogen: ende de opstandinghe des vleeschs wort neerstelick ingedruckt, datse eenmael sekerlick geschieden sal: op dat de geloouigen (door verwachtinghe van dier getroost, ende gestercket) hen te cloecker, in de geestelicke opstandinge in desen leuen oprichten ende dragen souden. Maer dit wederspreken wy: dat sulcke verkeerde mensehen, onder eenen valschen schijn der geestelicker opstandinghe, (daer van sy ooc niet recht, na de Schrift leeren: Want wat souden doch sulcke verdwaelde geesten recht leeren connen?) willen vernietigen, wat van de opstandinge des vleesches inder Schrift soo rijckelick, ende veelmaels betuycht, beweert ende bewesen wort. Ende lieue, segt doch ghy verdwaelde geesten, die de waerheyt Gods in logen verkeert: indien de opstandinge des vleeschs geschiet is, oft hier geschiet op uwe *allegorische*, ende geestelicke wijse, ende datter geene andere alghemeene opstandinge des vleeschs en is te verwachten, noch voor de geloouige, noch voor de ongeloouige: waer toe dient dan uwe geestelicke, *allegorische* opstandinge, daar ghy van pratet ende raset, ende daer mede ghylieden der onverstandigen oogen wilt verblinden? Certeynlic gy cont niet seggen, dat sy ergens toe dient. So sullen ooc alle geloouige met desen gewaerschout zijn, dat sy uwe bywooninge, ende gebrec schouwen, als de Pestilentie, als de Cancker, ende het archste fenijn, dat soude mogen geuonden, ende yemant ingegeuen worden: want d'Apostel selue heeft ons daer voor so troulic gewaerschout in de bouen geroerde plaetse, ende mede 1 cor. 15, 33. daer hy seyt: *laet u lieden niet verleyden: Boose redenen verderuen goede seden.*

V. Tegen *Pythagore* ende zijne gelijcken dwalinge.

Dese leere van de opstandinge des vleeschs bestraffet ooc de valsche meyninge *Pythagore*, ende zijns gelijcke, daer mede sy de verrijsenisse verduystert hebben: als droomende, ende den menschen wijsmakende, dat de geesten der menschen in de Beesten, oft in anderer menschen lichamen wederkeerden ende also andermael geboren worden: gelijck het schijnt, dat *Herodes* in sulcke dwalinge verstrict is geweest, Mat. 14. 1: Tegens dese dwalinghe heeft geschreuen *Augustinus* inden 22. Boec vande stadt Gods, cap. 28. ende noch veel meer andere.

VI. Tegen de *Sadduceen*.

Ten lesten wort bestraft ende teenemael hier mede wederleyt de valsche dwalinge der *Sadduceen*, welcke niet alleen verloochenden, datter Engelen, oft Geesten zijn: (als bouen Vra. 26. pag. 90. geseyt is) maer oock de verrijsenisse der dooden, Mat. 22. 23. Act. 23. 8. Ende en is niet noodich teghens dese Ketterie voorder bewijs te doen, dan voor geschiet

schiet is: Dan alleen alle geloouige te vermanen, dat sy hen niet laten vremt geuen, datter nv sulcke luyden geuonden worden, die der *Sadduceen* dwalinge volgen, dewijle ooc de *Sadduceen* geweest zijn, ten tijde Christi Ende Petrus ons gewaerscout heeft, dat inde leste daghen sulcke bespotters souden gheuonden worden, 2 Petr. 3. (3. 4.) Ende dewijle die gheesten wel so behende ende achterhoudende zijn, dat sy hare grouwelicke ongelooue, ende schadelicke Ketterie, niet gheheel opentlic aenden dach geuen, dwelck sy hen dan somtijts schamen, op dat sy der heller ende claerder waerheyt alsoo niet schijnen weder te spreken, so moeten de geloouige hen wachten voor de ghene, die lichtueerdelic vande verrijsenisse clappen ende spottelic spreken, ende disputeren, sy moeten ooc wachten de gene, dier Conscientien soo ruym zijn, ende so vry omme gaen, als of sy met een brant-yser geteeckent, ende afgebrant waren, leuende in allen sonden, lasteringe ende schande, sonder eenich schouwen, oft vreese Gods: want dat een teecken is, of dat sy de verrijsenisse niet en geloouen, of datse de leere van de selue cleyn achten, ende op het toe comende algemeyne gericht niet dencken, noch passen. Met sulcken moeten de geloouige geen gemeynschap hebben, noch houden, op dat sy met hen niet verleyt, ende verstrict en worden, ende hare goede Conscientie verworpen. Want anders soude geschieden, na Pauli betuyghen, dat sy de selue goede Conscientie verwerpende, int geloone schipbreuc souden lijden, 1 Tim. 1. 19. 22. *Son. Vra. 57.*

58. Vraghe.

Wat troost schept ghy wt den Artijckel van d'eewich leuen? II

Antwoorde.

Dat nademael ick nv tbeghinsel der eewigen vreucht in mijn herte genoele: Ick na desen leuen volcomene salicheydt besitten sal, die gheen ooge gesien, noch geen oore gehoort heeft, noch in gheens menschen herte gecomen is, ende dat, om God daer in eeuwichlic te prijsen.

Verclaringe.

DESEN Artijkel van den eewigen leuen, wort bequamelic int leste, ende tot beslnyt des Christelicken geloofs ghestelt, dewijle hy is het wit, marck ende eynde daer henen de gantsche leere des Euangelij ooget, ende daer henen dat alle articulen des gheloofs ghericht zijn, om door t'gheloone van alle de selue, na den eewigen leuen ons van God beloeft, ende door Christum verworuen, te verlangen, ende daer op met sekere hope te verwachten. Daeromme Johannes zijn Euangelium van de Leere, ende wonderwercken Christi hier mede besluytet: *Dese* (teeckenen) *syn geschreuen, op dat ghy gelooует, dat Iesus is Christus, de Sone Gods: Ende op dat ghylieden gelooуende het eeuwige leuen hebbet, in synen name.* So is dan dese artijckel te gheloouen seer noodich, sonder des welcken

d'Eewige leuen is tslot des geloofs, ende des Euangelij: het wit daer na wy in onse leuen lang schieten ende ooghen.

22. Son. Vra. 58. welcken sekerheydt, ende hope, alles onsmaeckelic, ende onvruchtbaer soude zijn wat tot noch toe geleert is: Ende daerom wel te recht de derde schat mach genoemt worden, die den geloouigen, of der Kercken Christi toegeseyt is, ende hen sekerlic (als haer eygen goet) volget.

Afdeelinge. Maer tot beter verstant van desen Artijkel, sullen hier twee puncten gehandelt worden: Eerst sal met redenen, ende getuygenissen der heyliger Schrift bewesen worden, dat de geloouige tot den eewigen leuen beroepen zijn, ende tselue genieten sullen. Ten anderen sal de beschrijuinge des eeuwigen leuens (wt de antwoort des Catechisme) voor genomen worden.

Bewijsingen, ende getuygenissen van het eewige leuen. 1. De waerheyt, ende sekerheyt des eeuwigen leuens, wort fijn, wt de leere van de opstandinge des vleeschs, bewesen: Te weten, nadien de opstandinge hares vleeschs den geloouigen seker is, ende tselue weder met hare ziele vereenicht sal worden: Soo volcht daer wt nootwendich dat de geloouige met Ziele ende Lichaem in eewicheyt sullen salichlic leuen, ende also comen tot het leste eynde harer beroepinge, namelic tot *Lib 13 ca 8. de trinitate.* de ware gelucsalicheyt. T'selue besluyt *Augustinus* oock alsoo te recht, wt den voorgaenden artijkel van de verrijsenisse, seggende: Het leuen en can niet salich zijn sonder onsterffelickheydt, maer tot de selue leydet ons de opstandinge. Item: Na dien God, niet en is een God der dooden, maer der leuendigen: Ende hy hem heeft verclaert te zijn, een Godt Abrahams, Isaacx, ende Jacobs, te dier tijt, doen sy al lange te voren (na den Lichaem) gestoruen waren: So ist ghewis, datter noch een ander leuen voor hen voor handen sy, waer inne hare Zielen nv leuen, ende waer henen haer lichaem oock sal comen, tot syner tijt: Ende tselue en can geen ander, dan d'eewige leuen zijn. Item d'Apostel Paulus, tuycht opt eeuwige leuen, daer hy seyt, 1 Cor. 15. 19: *Ist dat wy in dit leuen alleenlic onse hope op Christum hebben, soo zijn wy de elendichste van alle menschen*: daer mede te kennen geuende, datter is, ende sal zijn een ander leuen, in dwelck alle cattijuicheydt, elendicheydt ende droeffenisse een eynde nemen, ende in duerende blijschap, verandert worden sal. Waer mede wel ouer een comt, tgene hy tot troost der geloouigen schrijft Ro. 8. 18: *Want ic houde, dat het lijden deses tegenwoordigen tijts, niet te weghen en is met de toecomende heerlickheyt, die aen ons sal ghecopenbaert worden.* Ende inden tweeden Brief tot den Cor. 5. 1: *Wy weten, ist dat dit onse aertsche Huys, deses Tabernakels gebroken wort, so hebben wy een timmeringe van Gode, namelic een Huys, dat sonder handen gemaect ende eewich is in de Hemelen.* Ende de H. Gheest ghetuycht in den Brief tot den Hebreen, Cap. 13. 14: *Wy en hebben hier geen blijuende stadt, maer wy soecken de toecomende.* Met welcke toecomende huys, stadt, ende heerlicheyt, niet anders verstaen en wort, dan het eewige salige leuen inden Hemel, daer henen de geloouige tot haren hoofde Christo versamelt sullen worden, ende daer sy eyntelick met Ziele, ende Lichaem (na de salighe verrijsenisse haeres vleeschs) onverganckelicke vreucht, ende allerley genoegen in eeuwige leuen, ende salicheyt genieten sullen.

2.

2. Nadien dan wt de voorgaende, ende meer andere plactsen der Schrifturen, seker is, datter een eewige leuen is: So laet ons nv ouer leggen, wat door het eewige leuen te verstaen sy, ende wat troost de gheloouige wt de sekerheyt van dien scheppen, ende genieten. De Catechisme beschrijft het eewige leuen, dat het sy, het geuoelen, ghenot, ende ghebruyck der eewigen vreucht, blijschap, ende salicheydt, waer af de gheloouige wel eenighe beginselen tegenwoordelic, in desen leuen, in haren herten gheuoelen, maer tot vollen, ende volcomen besit, ende gebruyc sullen comen eewelic ende erffelic, sonder eynde, na voleyndinghe deses tijtlicken leuens, ende besondere, als Christus inden algemeynen gerichte, de geloouige (zijnde de gheseghende Godes zijns Vaders) met Ziel ende Lichaem in wijsen, ende stellen sal int Coninckrijc, dwelc hen bereyt is, vanden beginne der Werelt, daer sy genieten sullen tgene *gheen ooge ghesien en heeft, noch oore gehoort, noch in het herte des menschen gecomen en is*, 1 Cor. 2. 9.

22. *Son. Vra. 58.*

Beschrijuinge des eewigen leuens.

Dese beschrijuinge des eewighen leuens, bestaet in twee deelen, ende neemt opsicht, eerst op de beginselen des seluen *in desen leuen*, ende daer na opt volcomen geniet daer van inden *toecomenden leuen*. Dwelc aenmerckens weert is: Want ten ware het eewige leuen hier in ons begonnen werde, wat hope ende versekertheyt souden wy moghen hebben, dat wy tselue daer na genieten, ende besitten souden? Sekerlic, die dat selue in haren herten niet gesmaect, ende geuoelt en hebben in desen leuen, die en sullen des gheen deel hebben inde opstandinge.

Dwelck zijn beginsel heeft in desen leuen, ende vanden gelouigen in haren herten geuoelt wert. Apo. 20. 6. 2 Cor. 5. (2. 9)

Maer om dit beter te verstaen, dat de geloouige het beginsel der eewighen blijschap, ende vreucht hier in desen leuen geuoelen, ende hoedanich de selue vreucht sy, die in haren herten ontspringet, so ist wel van noode de oorsaeck der seluer vreucht te ondersoecken: Namelick d'Autheur deser vreucht ende blijschap is de H. Geest, die het gelooue aen Iesum Christum werct, ende de geloouigen aen haren herten versekert, dat sy met God versoent zijn ende vrede met hem hebben, ende nv voortaen een vryen toegang tot hem, als kinderen tot haren Vader: Want hy getuycht tot haren geest, dat sy Godts kinderen zijn, ende volgens erfgenamen Gods, ende mede erfgenamen Iesu Christi, Ro. 8. 16. d'Apostel Paulus segt voort Ro. 14. 17. *Het Coninckrijcke Gods en is niet spijs ende dranck, maer rechtueerdicheyt, vrede, ende blyschap door den H. Gheest.* Want waer her can doch warachtige blijschap in ons ontspringen, die vast ende geduerich sy, dan van Godt, als hy zijn Coninckrijck in ons beginnende, ons te kennen geeft, ende ghetuycht dat hy ons niet verstooten, verwerpen, noch veruloecken wil, om onser ongerechticheyt wille, so wy wel verdient hebben: Maer dat hy ons toerekent de gerechticheyt Christi zijnes Soons, door den welcken hy met ons versoent is: Ende tot versekertheyt van dien, ons geeft het pant des H. Geests: door den welcken hy ons ooc wederbaert, ende een waerachtich gheloue geeft, daer mede wy Christum ende alle zijne verdiensten, ende weldaden aen nemen, ende ons seluen toeeygenen: Ver-

Door dewerckende cracht des H. Geests, die (hen tghelooue geuende) de selue Christi, ende aller zijner weldaden deelachtich maect ende hen versekert de versoeninge met Godt haren Vader

sekert

22. *Son. Vra. 58.* sekert dat Christus ons ten besten alles gedaen, geleden ende verworuen heeft, ende volghens geuoelen dese vrywillicheyt, in ons door den seluen geest verwect, dat wy voortaen ons zijnen geleyt, ende regeringhe gehoorsamelic onderwerpen.

Ende verandert se tot nieuwe gehoorsaemheyt, welcke een bewijs is des eewigen leuens, dwelc sy in haren herten geuoelen.

Ende also waer dese versekeringe is, ende de vreucht des eewighen leuens inden herten der geloouigen is begonnen, daer volgen dan ooc leuendighe wercken, die de geloouige harer beroepinge ende verlossinge, noch vaster maken: Ende gelijck Christus segt, Johan. 3. 6. *Wat wt den vleesch geboren is, dat is vleesch: Ende wat wt den gheest geboren is, dat is geest*: So beuinden de geloouige by hen seluen een ander drijuinge, ende regeringe, ende volgen andere bewegingen, ende vruchten, als te voren. Voor de wedergeboorte, leefden sy een natuerlic, oft een vleesschelic leuen, ende alle hare bewegingen, ende wercken, quamen ouer een met de aert des vleesches, ende des Satans, diese in zijnen rijc geuangen hielt: Maer als sy verplicht zijn tot de kennisse Iesu Christi, ende *wt de macht der duysternisse verlost zijnde, ouerghebracht zijn tot het rijcke zijns lieuen Soons*: Col, 1. 13. Dan hebben sy niet alleen den vrede, vreucht ende gerusticheyt in hare conscientien, dat sy met Godt versoent zijn, maer sy beginnen ooc een ander leuen in te gaen, ende te leyden, ouereen comende met de aert, ende nature des geests, door welcken sy tot een ander leuen weder geboren zijn, ende die nv hare Leytsman gheworden, ende alle hare gedachten, woorden ende wercken regerende, ende bestierende is. Also dat sy niet alleen d'beginsel der vreucht des eewigen leuens in haren herten gheuoelen, maer dat tselue ooc herschijnt ende sich bewijst, werckende in haren gedachten, woorden ende wercken, die na den wille Gods aengestelt werden, ende waer inne sy hen vercloecken ende arbeyden, tot dat sy den strijt verouert hebbende, tegen alle hare vyanden, tot de volle gehoorsaemheyt, ende gelijcformicheyt met Godts wille, int eewich leuen sullen gecomen zijn.

Also dat tbeginsel der vreucht des eewigen leuens bestaet, in de kennisse Gods, ende geloouc aen Iesum Christum ende in de veranderinge des leuens

Waer wt wy verstaen, dat het beginsel des eewigen leuens bestaet, eerstelick, in ware ende salichmakende keunisse Gods, ende gelooue aen Iesum Christum, daer door onse conscientien beurediget die groote vreucht ontfangen, daer af de Engel bootschapte den Herderen op den velde, segghende, Luc. 2. 10. *En vreest niet: Want siet ic Euangelizere u lieden groote blyschap, die welcke alle den volcke wesen sal, namelic dat heden u geboren is de Salichmaker, die daer is Christus de Heere, inde stadt Dauids.* Ten anderen, dat wy de cracht onser wedergeboorte, ende het leuen des geestes by ons geuoelen ende beuinden, dat wy ons van hem leyden ende regeren laten, ende ons seluen hem tot een wooninge ouer geuen, ende tot eenen Tempel heyligen.

Dwelc bewesen wert met der schrift: ende dat na desse veranderinge oft vernieuwinge de menschen

Van d'eerste ghetuycht Christus by Joa. 17. 3. *Dit is het eewige leuen dat sy u kennen alleen den eenigen vvarachtigen God, ende Iesum Christum, vvelcken ghy gesonden hebt.* Item, Joa. 5. 24. *Voorvvaer, voorvvaer segge ic u lieden, vvie mijn vvoort hoort, ende gelooft hem die my gesonden heeft, die heeft het eevvige leuen, ende en comt inde verdoemenisse niet: Maer*

Maer is van den doot doorghegaen in het leuen: Dergelijcke getuygenissen is de schrift vol: maer van d'ander spreect d'Apostel Paulus, als hy het leuen, dwelc wy (Christo door den geest ingelijft zijnde) leuen, noemt het *leuen Gods*, Eph. 4. 18. Dwelck Petrus dApostel wtdruct in zijnen 2. brief cap. 1 : 3. daer hy seyt: *Ghelijc ons syne Goddelicke macht alle dinc, dat tot het leuen. ende godsalicheyt noodich is gegeuen heeft, door de kennisse des genen, die ons geroepen heeft tot de eerlicheyt, ende deucht: Daer mede dat ons de seer groote, ende eerlicke beloften gegeuen zijn: Om dat ghy daer door sout der Godlicker naturen deelachtich worden, de verderffelickheyt, die inde Werelt is, door de begeerlickheyt ontvloden zijnde.* Daerom die, welcke der aert des geestes, ende deser Godlicker gauen bloot, en daer mede niet verciert en zijn, inder schrifturen dooden genoemt werden, om dieswille sy hen tot niet goets en bewegen, noch des leuens wercken voortbrengen, Daer en tegen werden sy leuende genoemt, die door de wedergeboorte des Geests dese niewe aert, ende natuer, mitsgaders de Godlicke gauen vercregen hebbende, nv (als nieuwe creaturen) tot goede gedachten. ende wercken hen bewegen, ende de selue voortbrengen connen, ende daeromme wert recht gesegt, dat sy door dese beginselen bethoonen, dat sy leuendich geworden zijn, ende d'eeuwich leuen hebben: Gelijc ter contrarien blijct, dat de voorgaende, noch doot, ende vanden leuen Gods vremt zijn, die door den geest des leuens noch niet weder geboren en zijn, noch niewe creaturen geworden. *22 Son. Vra. 58.*

leuende: ende by gebreec van dien doode genoemt werden.

Ende hoewel dit maer beginselen en zijn des eewigen leuens, die wy hier in desen leuen genieten, door de kennisse Gods in Christo, ende door het geuoelen aller syner weldaden aen ons: so zijnse nochtans sodanich, dat Christus van dies wegen de geloouige al te samen vermaent, tot blijschap en goeden moet, oock midden in den cruyce, ende verdruckingen: *Verblyt ende verheucht u* (seydt hy) *want uwe loon is groot inde Hemelen*, Math. 5. 12. Ende op een ander plaetse, troost hy zijne Apostelen also: *Ghylieden hebt ooc droeffenisse, maer ic sal u weder sien, ende uwe herte sal hem verblyden, ende niemant sal uwe blyschap van u wech nemen.* Joan. 16. 22. Sulcke is de vreucht, daer d'Apostel de Philippensen toe vermaent, namelic een geestelicke vreucht, tot verquickinge haers herten, daer hy seyt: *Verblyt u in den Heere alletijt, wederomme segge ic: Verblyt u*, Phi. 4. 4. ende daer na vers 7. *De vrede Gods, die alle verstant te bouen gaet, sal uwe herten ende sinnen bewaren in Christo Iesu.*

Dese vreucht gaet wel alleverstant te bouen:

Dan euenwel ten aensien van de volle ende volcomene vreucht, ende salicheyt des eewigen leuens, daer niet aen ontbreken en sal, ende die de geloouige verwachten naer desen leuen, so seyt de Catechisme recht, dattet maer beginselen en zijn, wat de geloouige daer af in dit leuen smaken en geuoelen, ende wel duytlic tot dien eynde, op dat de geloouige met meerder verlanghen haken souden, om tot volle geniet ende besit der beloefde goeden te mogen comen.

Doch is niet meer als beginsel. ten aensien van het volcomene dat verwacht wert.

Ende daerom is inde voorgaende vrage bericht gegeuen wt de schrifture, dat

Als namelic ziel, ende

22. Son. Vra. 58.

dat de zielen der gheloouighen (so haest als sy wt den lichamen scheyden) in rusten ontfangen ende toe God opgenomen werden. Ende comen de geloouigen alsdan, so veel naerder tot God, om liefelicken troost te genieten: maer de vollentogen volbrenginge moet verwacht werden tot den dage des gerichts, als ziele ende Lichaem int Coninckrijcke Gods, in in de eewige ymmer duerende vreucht, ende salige leuen gestelt sullen werden, ende eewich blijuen: *Als het volmaecte sal gecomen zijn, dan sal* (so Paulus getuycht) *het ghene, dat eensdeels gheschiet, vergaen,* 1 Cor. 13. 10 en 12. *Wy sien nv door eenen spieghel, in een duystere reden: Maer dan sullen wy sien aensichte aen aensichte: Nu bekennen wy een deels, maer dan sullen wy bekennen, gelijck wy bekent zijn.* Dan sal de vreucht der geloouigen, ende wtvercoren gantsch volcomen zijn, ende haer salicheyt soo volmaeckt, datter niet aen ontbreken en sal. Daerom de selue Apostel, als hy met woorden niet wtdrucken en can, wat het is, ende hoedanich, dat de geloouige dan genieten sullen, so betuycht hy wt Esaia, cap. 64. 4. Dat het sodanich is, *dattet geen ooge gesien en heeft, noch oore ghehoort, noch in het herte des menschen gecomen en is, dat God bereyt heeft den ghenen, die hem lief hebben.* Ende daer mede stemt, Joa. 1. brief 3. 2. seggende: *Alderliefste: Nu zijn wy kinderen Gods, ende het is noch niet geopenbaert, wat wy wesen sullen: Maer wy weten, als hy sal gheopenbaert zijn, dat wy hem sullen gelijck wesen, want wy sullen hem sien ghelijck hy is.*

lichaem in de volle besittinge des eewigen Coninckrijcke Gods gestelt sullen werden, ende eewich blijuen: om te genieten de salicheyt die nv onwtsprekelick is: Maer dan gesien, gehoort, ende ten vollen gheuoelt ende ghesmaeckt sal werden.

De volmaecte vreucht des eewigen leuens is gelegen int aenschouwen ende geniet Gods, bij den welcken d'e volheyt aller goeden is:

De Apostel segt, dat wy hem sien sullen, gelijc hy is, te kennen geuende, dat wy dan met God ten vollen in Christo vereenicht sullen zijn, ende zijn tegenwoordicheydt, ende lieffelic aengesicht (daer wy nv afgesloten zijn, anders dan door t'ghelooue te aenschouwen) ten vollen sullen genieten, ende daer mede versadicht werden. Want hy is de fonteyne alles goets: Ende buyten, ende behaluen hem en isser niet, dat totter salicheyt soude moghen begeert werden, oft tot volmakinge der seluen yets soude mogen toe brengen. Daer omme God tot Abraham den Vader aller gheloouighen, sprack, Gen. 15. 1. *Ic ben u schilt, ende u seer grooten loon.* Dwelc ooc alle geloouige, hen gesegt te zijn, behooren te verstaen: Gelijck Dauid daerom, niet sonder oorsake, zijne hoochste salicheydt daer inne stelt, dat *God zijn goet, ende zijn deel is,* Psal. 16. 5. Ende segt voorts vers 8. *Ick hebbe den Heere alle tijt voor ooghen: Want hy is my ter rechter hant, daerom sal ic wel blyuen: Daerom verblyt hem mijn herte, ende mijn eere is vrolic. Ooc sal mijn vleesch seker liggen.* Ende voorts vs. 11 *Ghy doet my cont den wech totten leuen: Voor u is vreuchde de volheyt, ende lieffelic wesen tot uwe rechter hant eeuwichlick.* Ende Psal. 36. 10. *Want by u is de leuendighe fonteyne, ende in uwen licht, sien wy het licht.* So verstaet dan Dauid te rechte, dat wanneer hy dit tijdelick leuen, ende bedroefden wech des seluen beproeft, ende ghetreden soude hebben, ten eynde toe, dat hem God dan gheuen soude te ghenieten, dit aller vrolicste, lustichste ende eewige leuen voor Godt ende int byzijn Gods, die dan *alles in allen* zijn sal, 1. Cor. 15. 28.

Inde

Inde openbaringhe Johannis, wert ons de toecomende vreucht, ende stant der geloouigen int ander leuen ontworpen, met de beschrijuinge des nieuwen Hierusalems, ende wert daer onder andere geseyt: *Dat die Stadt niet behoeft der Sonnen noch der Manen, dat sy daer in schynen: Want de claerheyt Godts heeftse verlicht, ende haer keerse is het Lam*, Apo. 21. 23. De selue staet der gheloouigen, werdt op een ander plaetse beteeckent, door den naem des *Paradys*, doort *aensitten ter Tafelen, met Abraham, Isaack, ende Iacob*, door *de vreucht des Heeren*, door *de afwisschinge aller tranen van de oogen der gelooui gen*, ende door de *tijden der vercoelinge*. Luc. 23. 43. Mat. 8. 11. ende 25. 21. Esa. 25: 8. Apoc. 7. 17. Act. 3. 20. ende 2. Thess. 1. 10. spreeckt Paulus van dese heerlickheyt alsoo: *Als hy sal comen, om vereert te werden in synen Heylighen, ende vvonderbaer te vverden, in alle de gheloouige te dien daye, &c.* 22. *Son. Vra. 58.*

Doch wert tselue met andere maniere van spreken, ons eenichsins afgebeeldet ende wt gedruct.

Maer wt dese eenigerley beschrijuinge des eewigen leuens, moet in tegensettinge van dien eenichsins ooc ouerleyt, ende gemerckt werden, de gelegentheyt van den eewigen doot: Dat de selue is de af scheydinghe vande liefde, tegenwoordicheyt ende aengesichte Godes Waer van oock de Apostel seydt, 2. Thess. 1. 9. Dat *die Godt niet en kennen, ende die den Euangelio onses Heeren Iesu Christi niet gehoorsaem en zijn, straffe lyden sullen, namelic, de eevvige verdruckinge, van den aenghesichte des Heeren, ende vande heerlicheyt syner macht.* Hare quael ende pijniginghe wert ons ooc afgebeeldet, door de *outterste duysternissen*, door *de vveeninge, ende knersselinge der tanden*, door een *vyer dat niet vvtgeblust en can vverden*, door *eenen Worme*, die nemmermeer en sterft, maer altijt knaghet, Math. 22. 13. ende 3. 12. Esai. 66. 24. etc.

Gelijck in tegensettinge wert door eenige manieren van spreken de eeuwige doot wtgedruckt.

Dit alles om des willen, dat hoewel niet mogelic en is, eenichsins wt te spreken, of met eenige beschrijuinge wt te drucken, de grootte, ende grousaemheyt der wraecke des Heeren ouer de Godloosen, wy nochtans door sulcke maniere van spreken te beter souden leeren ouerleggen, den elendigen stant der Godloosen, ende besonder nadencken, hoe jammerlic dat het is, afgescheyden te zijn van het gheselschap, ende ghemeenschap Gods, ende daer en bouen de hooge majesteyt Gods also te vyant, ende teghen te hebben, dat men nergens en can ontvlieden, noch ontgaen hare grousame, ende oneyndelicke straffe. Daer door wy dan onderwesen werden, God te vreesen, ende voorsichtelick toe te sien, dat wy in die bitter elendicheyt niet en comen, ende tot dien eynde de sonden haten ende vlieden, daer tegen de gherechticheyt lief hebben, neerstelic ons daer in oeffenen, ende volstandelic Christo aenhangen, op dat wy door hem vanden vloec, ende eewige doot verlost, ende ouer gestelt werden int eewige leuen.

Op dat wy voorsichtelic ons wachten te comen int elent der godloosen.

So sullen nv alle ende een yeder gelooughe, de leere van den eewigen leuen hier voor int gemeen voorgestelt, tot zijnen sekeren troost hemseluen met eenen waren vasten ende vrymoedigen gelooue toe eygenen, daer toe eenen yegelicken onderricht, zijn eygen bekentenisse, als hy

Ende dese leere vanden eewigen leuen recht gebruycken, tot stercheyt onses gelooues in desen leuen.

22. Son. Vra. 58. hy segt: *Ic gelooue een eewich leuen*: Dat is, ic houde voor seker ende vast, dat ic het eewich leuen, met ziel, ende met lichaem, be-eruen ende besitten sal, also dat het selue leuen, dwelc in Christo Jesu is, in my ooc sal geopenbaert werden: gelijc d'Apostel tuycht, Col. 3. 4: *Als Christus onse leuen sal geopenbaert vvesen, dan sult ghylieden ooc met hem geopenbaert vverden in heerlicheyt.* Van desen sal een yegelic gelooughe hem versekert houden: eerstelic, want Christus aen zijne belofte niet en sal faelgeren, maer gelijc hy den zijnen het eewige leuen heeft beloeft, so sal hy ooc hare afgestoruen lichamen ten joncsten dage opwecken nae zijne belofte, op dat sy met lijf ende ziele tselue leuen mogen genieten, Joa. 6. vers (39. 40. ende 54.) ende 10. vers 28.

Ten anderen wt de beginselen der vreucht des eewigen leuens, die een yegelic in zijn herte geuoelt, streckende tot de gherustheydt zijner conscientien, ende tot veranderinghe zijner sinnen, hertes ende gemoets, om hier in niewicheyt des leuens te wandelen. Daerom hy niet twijffelen sal, die *dat goede vverc in hem begonnen heeft, die sal tselue volbrengen tot aen den dach Iesu Christi*, Phil. 1. 6, 1. Pet. 1. 5. ende 2. Pet. 1.

Ende op dat wy na dit leuen onsen God in den eeuwigen leuen eewichlick mogen louen. Psal. 19. (1. 2.)

Ende so salt geschieden (so de Catechisme aenroert) dat wy God inden eewigen leuen, eewichlic prijsen sullen. Dwelc het besondere eynde is, daer toe wy geroepen zijn ende int eewige leuen gestelt sullen werden. Want gelijc de andere creaturen, die tot ghebruyck der menschen in desen leuen geschapen zijn, eenichsins mede op hare wijse Gods lof vercondigen, ende verbreyden hier beneden op aerden: also zijn de menschen eygenlic gheschapen, ende de geloouige door Christum verlosset om Gode te louen ende te prijsen, niet alleen in desen leuen, maer voornemelick sonder eynde inden eewigen leuen, Apo. 4. (8. 9. 10.) ende hier mach dienen het getuyghenisse Esai. 51. 3. daer hy segt: *Wanneer de Heere troostet Syon, hy troostet alle haer Woestyne, ende maect hare woestynen, als Lusthouen, ende hare Velden, als een hof des Heeren: Dalmen herten-lust, ende vreuchde daer in vindet, danck ende lofsang.* Dwelc hoewel daer eygentlic gesproken wert van een tijtlicke verlossinge nochtans so sal dat eerst ten vollen volbracht werden, inde eewige verlossinge, daer van de tijtlicke een voorbeelt is geweest, ende daerom veel meer met herten-lust, vreucht, danc, ende lofsanc eewichlick ende bestendelic sal groot gemaect, ende gepresen werden, tot eeren onses grooten Gods, die ons in Christo verlost heeft, ende alsdan *alles in allen zijn sal.*

wederlegginge valscher Leer.

Behaluen de dwalinghe, die voor (op den artijcule van de verrijsenisse des vleeschs) zijn bestraft, welcke ooc tegen desen artijcule van den eewigen leuen varen, ende daer om hier voor verhaelt gehouden werden: So strijdet reghelrecht met dese vrymoedicheyt, ende sekerheyt des geloofs van den eewigen leuen (daer voor van gheleert is) de twijffelinge daer inne de *Romanisten* de menschen geerne houden souden, welcke niet alleen valsch ende goddeloos: Maer de conscientien der menschen een schadelicke peste is, hen benemende de gherustheyt, die sy in God, ende inde seker verwachtinge des eewighen leuens souden vinden ende hebben.

23. SONDACH.

23. Son. Vra. 59.

23. SONDACH.

Vrage. 59. 60. 61.

Inhout: *Het besluyt der articulen des Christelicken gheloofs, vvaer in verhaelt, ende gerecapituleert vvert, de sommierlicke vrucht van alle*
1. *articulen by een: Namelic dat vvy door het gelooue aller articulen, in Christo rechtueerdich zijn voor God, ende erfgenamen des eevvi-*
2. *gen leuens. Maer dewijle dese Leer int Pausdom seer is verduy-stert, ende aengeuochten gevveest, so vvert de gantsche gelegentheyt, ende maniere der rechtueerdichmakinge, die alleen door t'gelooue*
3. *geschiet, claerlick vvtgelegt: Dan op dat oock niemant, hem en vergape, als oft vvy door de vveerdicheyt des gheloofs gerechtueerdicht vvierden, vvort noch vvat naerder verclaert, vvaerom gesegt ende geleert vvert, dat vvy alleen door t'gelooue rechtueerdich zijn.*

59. Vrage.

Maer wat batet u nv, dat ghy dit al gelooft?

Antwoorde.

Dat ick in Christo voor Godt rechtveerdich ben, ende een erfgenaem des eewigen leuens. 1.

Verclaringe.

TOT noch toe hebben wy verclaert de artijckelen des Christelicken geloofs, den eenen na den anderen ordentlic, ende elcken besondere, op dat de geloouighe, de selue Artijckelen (daer in is vervattet alles, wat tot de salicheyt te gheloouen, van noode is) altijt als het Veltteecken haers Capiteyns Christi, by hen draghen souden: Ende als de lose der Christenen ende gheloouigen in haren mont hebben, ende voeren. Om daer mede de een den anderen te kennen, te vermanen, te stercken ende sich af te scheyden van alle anderen, die des Christelicken geloouens vyanden, ofte emmers vanden seluen vremt zijn. Eyndelick op dat de selue artijckelen, hen souden mogen zijn, als een Richtsnoer, ofte Toetsteen, daer aen gerichtet, ende daer mede ghetoetst werde, alles wat hen te gheloouen voorgebracht ende aengesproken soude moghen werden: Soo het hier mede niet ouer een en quame, ende de proef niet houden mocht, al waert dat maer eenen artijcule des geloofs verscheyden ware, dat sy tselue vry als valsch verleggen, niet aennemen, maer verwerpen souden. In dien nv de gheloouighe hen hier inne neerstich oeffenen, so en sullen sy niet alleen seker staen, tegen alle aenvechtinge, die hen inde leere, oft in haer ghemoet voor soude moghen comen, maer sullen ooc wel getroost ende gestercket, ghenieten de heerlicke vruchten, ende nuttic-

Het Christelicke geloof is als een Veltteecken ende lose der Christenen, hen dienende tot een richtsnoer ende toetsteen in gelooues saken:

28. Son. Vra. 59.

nutticheden, die bouen by elcken artijcule aengewesen zijn. Ende gelijc het lustich is te bedencken, ende te aenschouwen, waer toe elck punctken des gheloofs dienet, ende datter niet te vergeefs inne ghestelt is: also comt hier de Catechisme voort, ende trect alle de nutticheden, ende vruchten aller artijculen des geloofs, tot een voornemelicke vrucht daerse alle in veruattet zijn, ende daerse alle mede ouer een comen: Op dat wy daer in souden betrachten, wat een heerlic ding, ende hoe noodich het sy, recht te geloouen na den voorschrift, ende regel der H. Schrifturen: doch van dese voornemelicke ende ghemeene vrucht des geloouens sal gehandelt werden in de drye vraghen, die tot desen Sondach, of afdeelinge gevoecht zijn.

Maer sy moeten alles geloouen wat in den artyckelen des geloofs begrepen is, sonder yet achter te laten:

Maer te vergeefs en stelt de Catechisme in dese eerste Vrage niet, dat woordeken *al: Wat batet u nv, dat ghy dit al gelooft?* Gelijc dat woordeken *al,* hier voor inde antwoort op de 22. Vrage mede aenghe-roert was: Want daer en is niet een artijckel des gheloofs, welcke niet met eerbiedinge aenghenomen, gelooft, ende behouden moet werden van eenen yeghelicken, die een Christen wesen, ende gehouden wil zijn. Ouermits so yemant eenen artijckel in twijffel treckt, oft verwerpt, dat die daer mede het gantsche gelooue omkeert, ende vernieticht: Sy zijn so bequamelick aen den anderen ghehecht, ende so genauwe aen den anderen hanghende, ende verbonden, datse niet ontbonden, noch van malcanderen getogen mogen, noch behooren te werden. Daerom ist, dat d'Apostel Paulus Timotheum te Ephesen gelaten hadde, om *sommige te vermanen, dat sy geen ander Leere, leeren en* souden, *op fabulen ende oneyndelicke geslachtrekeningen geen acht hebben* souden, etc. seggende: *Dat sommige afgedwaelt waren, ende geweken tot ydel sprekinge,* ende vermaent daerom dat hy *tghelooue behouden* soude, *ende een goede Conscientie, de welcke sommige verworpende int gelooue schipbrekinge hadden geleden.* De selue vermaninghe moet ons ooc beuolen zijn, ende ter herten gaen: ende op dat wy niet en comen in afdwalinghe, soo staet ons toe, dat wy Godsalichlic, ende met eerbiedinge spreken, ende geuoelen van alle, ende een yder artijckel des geloofs.

1 Tim. 1. (3. 4. 6. ende 19.)

Om te genieten de vrucht des algemeynen Christelicken geloofs, welcke is voor God rechtuaerdich te zijn in Christo, ende een erf genaem des eewigen leuens.

Dwelc doende, ende daer by blijuende, sonder wanckelen, sullen wy genieten de wtnemende vrucht, ende profijt des Christelicken gelooueus, dat ons hier in den Catechisme aengewesen wort, namelic, dat wy daer door voor God rechtueerdich werden, ende erfgenamen des eewigen leuens. Ende wat mocht doch meer dienen, tot onsen troost, ende uestinghe der hope onser salicheyt, dan dat wy door tgelooue versekert zijn, waer voor ons God hout? te weten voor rechtueerdich in Christo, ende dat hy daerom het strenge gericht (dwelck wy verdient hadden) tegen ons niet vellen, maer genadelic nalaten wil. Waer door ende op wat fondament mochten wy beter tot alle Godsalicheyt verwecket worden, dan dat wy versekert zijn der erffenisse des eeuwigen leuens door Christum?

Afdeelinge.

Hier hebben wy dan onderscheydentlic te betrachten, eerstelic wat het

sy,

sy, rechtueerdich te zijn voor God in Christo: Ten anderen, dat die also gherechtueerdicht zijn, volghens der erffenisse des eewigen leuens gewis zijn. *23. Son. Vra. 59.*

1. *Rechtueerdich syn voor God in Christo,* dat is so veel gheseght, als dat Godt, om Christi zijns Soons offerhande, ende gerechticheyt wil, voor rechtueerdich hout, ende rekent de gene, die van haers selfs wercken, ende gerechticheyt wegen, voor zijn strenge gericht geensins mogen bestaen, maer den eewigen vloeck, ende vermaledijdinge souden moeten onderworpen zijn: Dat hy die (segge ic) mits dat sy Jesum Christum, ende syne gerechticheyt met geloone omhelsen, ende aennemen, niet aen en siet, noch en rekent sulcke, als sy van haer selfs weghen zijn, namelic als veruloecte sondaers, die den eewigen doot, ende straffe verdient hebben. maer als onschuldige ende rechtueerdighe, om zijnes Soons Christi wille. Wat het sy, rechtueerdich zijn:

Ende wel merckelic staet inde antwoort, *voor God:* op dat wy souden waernemen, dat ons niet een slechte gerechticheydt mach troosten noch helpen, om voor God te bestaen, maer dat een gantsch volcomene gherechticheydt daer toe van noode is. Want voor de menschen soude wel yemant lichtelic, als rechtueerdich passeren: Nadien alle menschen selfs sondaers zijn, ende in haer oordeel dwalen connen, ende bedrogen worden: Besondere nadien sy alleen sien, ende hooren, wat hen wtwendich voor comt, ende therte des menschen niet door-sien, noch door-tasten connen: Ooc niet en verstaen wat al tot volcomen gerechticheyt gehoort. Maer voor Godt rechtueerdich te zijn, heeft wat anders in, ende daer toe wordt al veel meer verheyscht, als de me. schen na haren dommen, ende verdoruen sinnen souden achten, na dien hy de rechtueerdicheydt selue is, ende voor hem niet en can als rechtueerdich bestaen, dan wat gantsch, ende geheel na den regel syner gerechticheyt gericht is: gelyc Job daerom getuycht: *Siet onder syne Knechten en is geener sonder gebreck, ende in syne Boden, vint hy sotheyt*: Job. 4. 18. Tselue spreect hy van de Engelen: maer indien die (als sy na de richtsnoer der gerechticheyt Gods souden ondersocht worden) niet souden connen bestaen: verde ist dan daer van, dat eenich mensche dese proeue syner gerechticheyt, soude mogen passeren, gelijc de selue Job int volgende veers te kennen geeft, seggende: *Hoe veel te meer sullen die vanden Wormen gegeten worden, die in den Leemen huysen woonen, ende die op aerden gefondeert zijn?* Maer desen troost hebben de geloouige wt ghenaden, de welcke hen vast ende onbeswijckelick in leuen ende in steruen, by blijft, datse God rechtueerdicht, ende voor rechtueerdich hout, ende daer om moghen sy spreken met Paulo, Rom. 8. 33: *Wie sal de wtuercorene Gods beschuldigen? God ist die rechtueerdich maect.* Voor God:

Dan om vast te gaen, wort daer by geset, in Christo: namelic Christus de eengeboren Sone Gods, is van den Vader (die de Werelt so lief gehadt heeft) gesonden, ende voor ons allen in den doot ouergegeuen, op dat alle de gene, die in hem gheloouen, niet en souden verloren gaen, maer In Christo

23. Son. Vra 59. maer dat eewige leuen hebben Joa. 3. 16. Ro. 8. 32. Die dan aen Christum geloouen, die worden van God becleet met de gerechticheyt Christi, ende also rechtueerdich gerekent, op dat sy door hem behouden worden: ende dit ist dat Paulus getuycht, Ro. 8. 1: *So en is nv dan geen verdoemenisse den genen, die in Christo Iesu zijn.*

Onderscheyt. Ende wt dese woorden, *rechtueerdich in Christo*, is wel te verstaen het onderscheyt, d'welck daer is tusschen de gherechticheyt der Wet, ende des geloofs. Want de Catechisme leerende, dat de geloouige rechtueerdich zijn voor Godt *in Christo*, doet wt tegenstellinge mercken, datse niet rechtueerdich en zijn *door de Wet*. Dwelck noodich is te weten, om den handel der rechtueerdichmakinge beter te verstaen: want hoewel dit geen verscheyden gerechticheden en zijn, noch met den anderen strijdende, die de Wet beloeft, ende die wy in Christo vercrijghen: nochtans verschilt het seer veel in de maniere, om tot de eene gerechticheyt, ende tot de ander te comen, ende also als gerechtige het leuen te be-eruen.

Tusschen de gerechticheyt der wet: Want de *gerechticheyt, die de Wet heyscht*, bestaet in de volbrenginge der Wet: Ende is eene ouer een cominghe met der Wet Gods, die beuonden moet zijn by sulcken, die door de Wet rechtueerdich genoemt wort, oft soude mogen worden, ende (volghende de belofte der Wet) het leuen soude meynen te beeruen. Want de Wet heeft dit wtdruckelicke beding, daerse het leuen beloeft: *welc mensche de selue* (dat is, mijne insettin-

Rom. 10. 5. gen, ende rechten, seydt de Heere) *doet, die sal daer door leuen.* Gelijc d'Apostel Paulus deselue plaetse aentrect, Gal. 3. 12. euen ten seluen eynde, om te bewijsen: Dewijle de Wet alleen op conditie, ende met beding van volle gehoorsaemheyt het leuen beloeft: ende daer tegen *veruloect eenen yegelicken, die niet en blijft in alle het gene, dat in den*

Deu. 27. 26. *Boec deses Wets geschreuen is, om dat te doen.* Ende dan geen mensche en wort geuonden, die volcomene gehoorsaemheyt tegen de Wet bewijst: Dat daerom geen mensche door de Wet, tot de gherechticheyt, die de Wet heyschet, noch tot het leuen comen en can, maer datse (volgende de wet) alle onder den vloec liggen. Dit is openbaer wt de woorden Pauli Galat. 3. (10. 14.) als die wel ouerleyt worden: Als ooc wt den Brief tot den Rom. 3. 20. ende inde gantsche Schrift, waer van breeder is geleert int eerste deel deses Catechisme, Vrag. 5. 8. 9. ende 10. De selue gerechticheyt der Wet, wort ooc wel ghenoemt gerechticheyt der wercken: Maer niemant en can hem der seluen roemen, dan die, wiens leuen so suyuer, reyn, ende heylich is, dat hy deshaluen by den Throon Godts voor rechtueerdich soude behooren gheacht te worden, oft wiens wercken so oprechtich, ende volcomen goet zijn, datse voor Godts strenge gericht souden mogen passeren, ende genoech doen. Dan eylacen, daer en is niemant, die dit soude connen wtrichten, of hem des beroemen, ten is geenen mensche mogelick sulcke volcomene gehoorsaemheyt tot de Wet te bewijsen, ende daerom zijn wy alle, (soo veel ons aengaet) inde schult verstrickt, ende des eewigen doots schuldich, ter tijt toe wy

andere

andere middel (als de gherechticheyt der Wet) crijgen, ende gewinnen, om God te behaghen, ende met hem in versoeninge te comen. 23. Son. Vra. 59.

Ende daerom wort gesegt, dat wy *rechtueerdich zijn in Christo*, ende niet *in*, *ofte wt de Wet*. Dat is de rechtueerdicheyt wt den gelooue, sose Paulus noemt: die ooc anders de Euangelische gerechticheyt genoemt wort: om datse ons inden Euangelio wort geleert, ende aengewesen, namelic waer wy sullen mogen vinden, tgene wy by ons seluen niet en hebben, ende als wy dat geuonden hebben, hoe wy des genieten sullen, ende deelachtich connen worden. Ende bestaet dese gherechticheyt des geloofs daerin: dat wy weten, ende versekert zijn, dat Christus Jesus voor ons, hem seluen tot een welrieckende offer synen Vader opgeoffert heeft, ende zijn bloet verstort tot onser versoeninge, zijnde synen Vader gehoorsaem, tot inden doot, ja tot in den doot des cruyces, sonder dat hy oyt yemandt onrecht gedaen heeft. of cenige bedriegerie in synen monde geweest is: Ende also volbracht hebbende de gantsche Wet, ende nae de selue volcomelick rechtueerdich, is hy ons geschoncken tot gerechticheyt (gelijck breeder hier na) ende worden wy also door syne toegerekende gherechticheyt, voor God rechtueerdich in Christo, ende comen tot de gerechticheyt, die de Wet heyscht, ende tot het leuen, dwelck de Wet beloeft, niet (gelijc gesegt is) door de volbrenghinge der Wet, die by ons niet en is, maer door tgheloue, door dwelck wy Christi, ende syner volcomener gherechticheyt deelachtich worden: Ende daerom Christus by den Propheten, Hier. 23. 5. ende 33. 16. etc. ende by Paulo, 1 Cor. 1. vers 30. 2 Cor. 5. 21, Rom. 3. 22. ende 8. 3. etc. onse rechtueerdicheyt genoemt wort. Ro. 10. 3. Ro. 10. 6.

2. Wat ons nv batet, dat wy door den gheloue voor Godt in Christo rechtueerdich zijn, ende wat profijt door de toegerekende gerechticheyt Christi tot ons comt, leert de Catechisme, als hy daer toe set, dat wy door tgelooue zijn *erfgenamen des eewigen leuens*, ende de salicheyt verkrijgen: daer van d'Apostel ghetuycht, Ro. 4. 16. *Hierom is de erue wt den gelooue, op dat het na der genade sy: Op dat de belofte vast sy:* De selue brengt oock voort getuygenissen wt den Propheten Abacuc. 2. 4. daer hy seyt, Rom. 1. 17: *De gerechtige sal wt den gelooue leuen.* Om daer mede te bewijsen, dat beyde de gerechticheyt voor God, ende het leuen den gelooue toegeschreuen worden, Siet Joan. 3. 36: ende ontallicke dergelijcke plaetsen. de vrucht der rechtueerdicheyt des gelooues is de erfenisse des eewigen leuens.

60. Vraye.

Hoe zijt ghy rechtueerdich voor God?

Antwoorde.

Alleen door een oprecht gelooue in Jesum Christum: also, dat al ist dat my mijn Conscientie beclaecht, dat ic tegen al de geboden Gods swaerlick gesondicht, ende der seluer gheen gehouden II.

28. Son. Vra. 60. gehouden hebbe, ende noch stedes tot alle boosheyt geneycht ben: nochtans Godt, sonder eenighe mijne verdiensten, wt louter ghenade, my de volcomene ghenoechdoeninge, gerechticheyt, ende heylicheydt Christi schencket, ende toerekent, euen als hadde ic noyt sonde gehadt, noch gedaen, ja als hadde ick al de gehoorsaemheyt volbracht, die Christus voor my heeft volbracht, so verre ic sulcke weldaet met gelooniger herten aenneme.

Verclaringe.

Ghelijck inde voorgaende Vrage aengewesen is, wat het sy, voor Godt in Christo rechtueerdich te zijn: So moet nv in dese verclaert worden, hoe oft in wat maniere, dat wy voor Godt, rechtueerdich zijn, te weten, hoet toecomt, daer wy by ons seluen onrechtueerdich, ende gantsch onweerdich zijn: Dat wy nochtans voor rechtueerdich gehouden worden? Ende so sal hier de gantsche gelegentheyt der rechtueerdichmakinge opentlic gehandelt, ende claerlic voorgedragen worden, om dieswille daer so veel aengelegen is: ende des moet te meerder neersticheyt aengheleyt wesen, om van dit stuc der Leere goede onderrichtinge te doen: dewijle de Satan tselue als een besonder hooftstuc onser Religie altijt heeft gearbeyt te verduysteren, ende om te keeren, om de menschen van hare salicheyt af te leyden. Maer tot beter verstandt, sal hier voor eerst voorgestelt worden de beschrijuinge van de rechtueerdichmakinghe, ende de punctkens, die inde selue aen te mercken zijn: Daer na sal de vrucht deser Leer verclaert werden.

Afdeelinge.

Beschrijuinge der rechtueerdichmakinge.

1. De rechtueerdichmakinghe, is onse (die wy van naetueren onrechtueerdich zijn) versoeninge met God, bestaende in twee deelen: Te weten inde volcomene vergeuinge aller sonden, die wy vercrijgen door de aller volcomenste ghenoechdoeninge Christi, ende inde gerechticheyt ende heylicheyt Christi, die ons mede ghedeelt ende geschoncken worden, door de louter barmherticheyt Gods, sonder eenighe onse verdiensten, ende van ons alleen door een oprecht gelooue aengenomen worden.

I. *Van naturen zijn wy onrechtueerdich ende sondaers.*

Voor eerst wort in deser beschrijuinge aengheroert, hoedanich wy van naturen, ende van onsen wegen zijn: Namelic onrechtueerdich, ende sondaers, die tegen *alle de geboden Gods swaerlic hebben gesondicht, ende der seluer geen gehouden, ende noch stedes quade gheneychtheyt in* ons beuinden. Ende om alle ontschuldinge gantsch te ontnemen, ende geen andere getuygen te derren beroepen, so wort een yegelic gewesen op zijn eygen *Conscientie*, welcker getuygenisse so veel, als duysent getuygen, geldet, ende altijt tegenwoordich is, ende dwelc (of het schoon somtijts scheen te rusten) de mensche niet ontloopen en can, maer hem wel leuendich aentasten, ende ouertuygen soude, als hyt minste meenen soude, indien hy tselue inden wint wilde slaen: Ende dit wort so duytlic wtgedruct, op dat wy ons seluen kennende, den deerlicken standt (daer in wy

wy van onser naturen wegen steken) te meer bedencken souden: Deshaluen oock hertelic verlangen na de versoeninghe, die ons geloeft is, ende aengeboden wort: dat wy mede te hooger souden weerderen, ende te beter verstaen de genade Godts, die ons wt sulcken deerlicken stant heeft geweerdicht te trecken. Eyntelick, op dat wy by ons, ofte wt ons seluen geen verdiensten droomen, noch smeden souden, maer verstaen, dat in den handel der rechtueerdichmakinge des gheloofs wel ende te recht alle onse verdiensten buyten gesloten worden. De ghetuyghenissen van onsen deerlicken stant hier weder in te voeren is onnoodich, dewijle tselue nv veelmaels is geschiet, ende wt het navolgende daer af genoech blijcken sal, behaluen der Conscientie eygen getuygenisse bouen aengeroert. *23. Sou. Vrn. 60.*

II.

Ten anderen tot beter verstant der Leer der rechtueerdichmakinge (geschiedende door tgelooue alleen, als hierna) so en moet niet voor by gegaen worden de gene, die ons wt onrechtueerdighe, rechtueerdich maect: want hoe wel dese twee Vragen, tot eenen eynde dienen: wat ende wie ons rechtueerdich maect, nochtans so zijnt onderscheydene Vragen, ende moeten elc besonder aengemerct worden, om de ordeninghe ende gantschen handel der rechtueerdichmakinge des gheloofs grondelick te vatten. De beschrijuinge dan bouen aengeroert, als mede de antwoort des Catechisme verclaert: dat God selue, de gene is, die ons rechtueerdich maect, ende spreect: na syne grondloose barmhertigheyt, sonder eenige onse verdienst. Hier is vasticheyt, als God (tegen welcken wy ghesondicht hebben, die des alleen macht heeft, ende die synen geneychden wille tonswaert heeft verclaert) ons van sonden los, ende vry spreeckt, ende die vergeeft. Wie can dan schult heyschen? Wie can dan daer teghen spreken, of ons van syne gonste beroouen? Gewisselic niemant. **Maer God maect ons rechtueerdich.** *Siet Vr. 56 pag. 241.*

Ende d'oorsaec, die hem daer toe oorspronckelic beweecht, is syne liefde ende barmhertigheyt (als blijckt wt nauolgende getuygenissen, ende andere dicwils hier beuorens aengewesen). So moeten dan hier weder alle wercken ende verdiensten buyten gesloten worden, om de vasticheyt des geloofs ongeschendet, ende ombeweechlic te behouden. Daerom spreect Paulus, 2 Tim. 1. 9. *Dat God ons heeft salich gemaect: Ende heeft ons beroepen, met een heylige beroepinge: Niet na onse wercken, maer na zijn voornemen, ende genade, die ons gegeuen is in Christo, voor de tijden der Werelt.* Ende Tit. 3. 4. *Maer na dat de goedertierentheyt Gods onses salichmakers, ende de liefde tot den menschen geopenbaert is: Heeft hy ons salich gemaect: niet wt de rechtueerdige wercken, die wy ghedaen hadden, maer na syne barmhertigheyt, door het badt der wedergheboorte ende vernieuwinghe des heyligen Geests, den welcken hy rijckelic ouer ons heeft wtgegoten, door Iesum Christum onsen Salichmaker.* Ende Johannes, in zijn Euangelio, Cap. 3. 16. ende inden eersten Brief Cap. 4. 10. *Hier in is de liefde, niet dat wy God lief ghehadt hebben, maer dat hy ons heeft lief gehadt, ende synen Sone gesonden tot een versoeninge voor onse sonden.* Wederomme Paulus Ro. 3. 23. *Want* **wt genaden sonder onse verdiensten.**

sy

23. Son. Vra. 60.

sy hebben alle ghesondicht, ende zijn verhindert te comen tot de heerlicheyt Gods: Maer werden om niet gerechtueerdicht, nametic wt syne genade, door de versoeninge in Christo Iesu geschiet. Siet oock Deu. 9. Ezech. 36. 22. Eph. 2. (7. 9.) Rom. 11. 6. etc. De liefde dan, ende de genade Gods tonswaert, is het eerste beginsel, ende de springborn, daer wt de barmhertichcyt Gods (sonder onse verdiensten) ons toevloeyende is.

III. Om de genoechdoeninge rechtueerdichert ende heylicheyt Jesu Christi zijns Soons, die hy ons toerekent.

Ten derden, op dat niemanden vremt en geue, hoe dat het toegaet, dat Godt, die aller ongherechtichcydt vyant is, so lichtelic van sonden vry spreken soude, ende rechtueerdigen, eenen onrechtueerdigen ende Godloosen: Besondere dewijle Salomon getuycht in synen spreucken Cap. 17. 15: Dat so *wie den Godloosen recht spreect, ende den rechtueerdigen verdoemt, dat die alle beyde den Heere eenen grouwel zijn.* Exo. 23. 7. Deu. 25. 1, 1 Reg. 8 (31. 32.) So en wort inde beschrijuinge der rechtueerdichmakinge, ende in de antwoort des Catechisme, niet sonder oorsaeck ghemelt het middel, dwelck God beweecht, om wt genade ons, (die sondaers van naturen zijn) te rechtueerdigen. Dat middel is de volcomene genoechdoeninge onses Salichmakers Jesu Christi, de welcke, hem opofferende in den doot, met synen doot voor onse sonden betaelt, ende ons met God versoent heeft, ende is ons geworden tot gerechticheyt, ende heylicheyt In welcken middel der gerechticheyt Gods genoech gheschiet zijnde, syne barmhertichcyt, ende genade ouer ons wtgestort wort.

want ouermits de sonden maken een afscheyt tusschen God ende de menschen: So mosten die wech genomen ende versoent zijn: soude zijn genade ons toecomen.

Anders so mosten wy dit altijt voor versekert houden, dat de toorn Gods ouer alle sondaers legt, ende blijft, ende de ghenade tot hen niet comen can, ter tijt toe de toorn Gods door wechneminghe ende versoeninghe der sonden gestilt, ende geweert wort, op dat syne ghenade ende barmhertichcyt tot hen doordringen mach. Dwelck Esaias te kennen geeft, daer hy seyt Cap. 59. 1. *Siet des Heeren hant en is niet te cort, dat hy niet helpen en conne, ende syne ooren en syn niet dicke geworden, dat hy niet en hoore: Maer uwe ondeuchden scheyden u, ende uwen God van malcanderen, ende uwe sonden verbergen het aengesicht van u lieden, dat gy niet gehoort en wort.* Hier hooren wy dat de sonde is een gescheyt, tusschen God ende den menschen, ende dat deselue het aenghesicht des Heeren verbergt, ende afkeert, dat de menschen niet verhoordt en worden. Ende ten can anders niet gheschieden, het soude vremt van Gods gerechticheyt zijn, ende ten soude niet bestaen, dat hy met de sonden eenighe ghemeynschap soude hebben: ende daerom moet de sonde wech genomen zijn, sullen de menschen met hem vereenicht, ende synre barmhertichcyt deelachtich werden. Daerom seyt Panlus Ro. 5. 8. Dat *God syne liefde tot ons bewijst, want Christus voor ons gestoruen is, doen wy noch sondaers waren.* Ende so *zijn wy (vyanden zijnde) versoent geworden met God door den doot zijns Soons*, vers 10. In Christo is onse versoeninge, die hy selue te weghe heeft gebracht, ende bedient: waer toe dienen mede de getuygenissen bouen aengetogen, om te bewijsen,

dat

dat Godt ons rechtueerdicht, maer in Christo, dien hy *voorgestelt heeft tot versoeninge, door het geloue in synen bloede: Tot bewijsinge syner gerechticheyt, door de vergeuinge der voorleden sonden.* Rom. 3. 25. 23. Soa. 1 ra. 60.

Verclaringe vande plaetse Ro. 3. 25. daer van de voorleden sonden wort gesproken.

Dwelc niet verstaen en moet worden, als of alleen de voorleden sonden, die voor den Doop eens yegelicken gegaen, oft geschiet waren (gelijck de *Nouatiani*, wt dese plaetse misverstant trocken, tot voorstant der dwalinge hier voor bestraft, pa. 249.) met het bloet Christi versoent, ende daer door vergeuen souden zijn: want de Schrifture getuycht: *Dat Iesu Christi zijns Soons bloet ons reynicht van alle onse sonden*, 1 Joa. 1. 7. ende *van alle ongerechticheyt*, vers 9. ende 2. (1. 2.) Maer also, dat ooc de sonden der genen, die in den ouden Testament voor de toecomst Christi geweest zijn, door d'bloet Christi versoent, ende vergeuen zijn. Want daer en was, tot den doodt Christi toe, gheen daetlicke voldoeninge geschiet voor de sonden: maer de Vaders waren hopende, en wachtende, op de versoeninge ende voldoeninge die geschieden soude, aen de welcke sy gelooуende, vercregen vergeuinghe harer sonden: gelijc hen tot dien eynde waren ingestelt de offerhanden der Stieren ende Bocken welcker *Bloet de sonden niet en conde wech nemen*, Heb. 10. vers 4. om door de H. oeffeningen dier Ceremonien, ende anderer Sacramenten ghesterct, behouden, ende versegelt te worden int geloof des beloefden, ende toecomenden Christi, die door zijn offerhande harer sonden wech nemen, verdelgen ende versoenen soude. Ende dat is wel dienende tot den handel, die wy voor hebben: Dat namelick, niet door de wercken, noch door Ceremonien, ofte eenige offerhanden, daetlic de sonden versoent, ende wech genomen zijn, maer dat de voorleden sonden, voor de toecompst Christi geschiet, door de versoeninge in den bloede Christi vergeuen zijn, ende dat God syne gherechticheyt daer in bewesen heeft. Ende so en worden door de voorleden sonden niet verstaen de sonden, die voor een yeghelicx Doop gegaen zijn, in tegensettinge vande ghene, die daer na geschieden souden mogen: maer door de voorleden sonden worden verstaen die sonden, die onder d'oude Testament geschiet zijn, om te verclaren, dat die niet vergeuen en zijn, dan ten aensien der offerhande Christi, die zijn bloet vergieten soude, ende daer mede wech nemen de sonden der werelt. Ende so comen in tegensettinge vande voorleden sonden, de sonden die na de offerhande Christi geschieden souden, want de selue Christus mede is de versoener der sonden des volx, des nieuwen Testaments, die door zijn bloet hebben vergeuinge harer sonden: daer en is maer een Christus, en geen ander Middelaer meer: daer en is geen ander Middelaer ter eender tijt, als ter ander: *Iesus Christus is gisteren ende heden de selue, ende in eewicheyt*, Heb. 13. 8. Daerom segt Petrus Act 10. 43. *Desen* (Jesu van Nazareth) *geuen alle de Propheten getuygenisse, dat so wie in hem gelooуen sal, vergeuinge der sonden door synen name ontfangen sal.* Ende Act. 13. 38. spreect Paulus: *Soo sy u lieden dan cont, ghy mannen Broeders, dat u vergeuinghe der sonden vercondicht wert door Christum* (*Iesum* den Salichmaker): *ende van allen, daer*

23. Son. Vra. 60. *daer gylieden niet van en condet in de Wet Mosis gherechtueerdicht werden. So wie aen desen gelooft die wert gherechtueerdicht.*

Christus voor ons betalende heeft het afscheyt, de sonde, wech genomen ende ons door mededeelinge zijner gerechticheyt weder gebracht, tot de gemeenschap met God.

God is dan alleen de fonteyne aller rechtueerdicheyt, ende wy onrechtueerdighe en connen niet rechtueerdich werden buyten de gemeenschap met hem: Maer op dat wy (die door dit onsalich ende bedroefelic afscheyt, door de sonden onrechtueerdich geworden, ende van hem vervremt waren) tot de gemeenschap met hem weder ghebracht souden werden, so moste Christus de Sone Gods van bouen her af tot ons comen, ende door aenneminge onses vleessches ende bloedes gemeenschap met ons maken, ons in alles gelijc worden wtgenomen de sonde, op dat hy voor ons steruende, mochte ons met God versoenen, ende door de cracht syner opstandinge ons rechtueerdich maken, ende (als de rechte Middelaer) ons weder stellen in de gemeenschap met God. Want Christus is alleen d'middel daer door wy geloouige comen mogen tot God, ende in zijne gemeenschap aengenomen werden. Als hy, namelick, ons vergheeft alle onse sonden, van weghen des verdiensts, oft volcomen genoechdoeninge Christi zijns Soons, ende mede ons toerekent des seluen gerechticheyt ende heylicheyt: welcke twee weldaden beyde tot onser rechtueerdichmakinge van nooden zijnde, soo wel inde beschrijuinghe der rechtueerdichmakinge, als inde antwoort des Catechisme werden aengeroert, op dat wy verstaen, dat wy niet anders dan door toerekeninge der seluer twee weldaden voor God, als gerechtige ghehouden werden, ende oock bestaen connen.

Siet bouen pag. 243 ende 244.

Wat cracht hebbe de toerekeninge der gerechticheyt Christi, die ons Godt schenct.

Maer op dat wy verstaen wat cracht dese genadighe toerekeninghe heeft, so stelt de Catechisme, datse van sulcker weerden is, *euen als hadden wy noyt sonde gehadt noch gedaen, ja al hadden wy alle de ghehoorsaemheyt volbracht, die Christus voor ons volbracht heeft.* Ende billick, want tis God de Vader, die sulcke toerekeninge doet: hy heeft des macht: die ons zijnen eygenen Sone geschoncken heeft, ende den seluen *niet heeft ghespaert, maer heeft hem voor ons allen ouer gegeuen: Hoe en soude hy niet met hem alle dinck schencken?* Rom. 8 32. Daer en is geen twijfel aen, dese toerekeninge, ende schenckinge der genoechdoeninge ende heylicheyt Christi, maect dat de selue goeden ende weldaden (hoe welse nochtans ons van buyten, dat is van Christo aen commen) ons also eygen toe behooren, als of wy noyt sonde gehadt en hadden, ende als oft wy alle gerechticheyt volbracht hebbende, by ons seluen heylich waren. Want merct wel, God ist die ons dit alle toerekent ende schenct, dit en can niet wedersproken, gebroken of verandert werden. Daer omme Paulus te recht met grooter verwonderinge wt roept, Rom. 8. 33. *Wie sal de wtuercorene Gods beschuldigen? God ist die rechtueerdich maect.* Als wilde hy seggen, dat die een vaste, sekere, ende onwedersprekelicke gerechticheyt is, die alle schult also wech neemt, datter geen voorder beschuldinghe, ofte tegenspreken can vallen, wanneer dat God rechtueerdich maect. Hier toe dienet, wat hy breeder beleydet hier na tot int eynde des 8. Capit. Oock wat hy indrucket int 4. cap.

daer

daer hy die salich bewijset: *Welcke de Heere geen sonde toe en rekent,* Ro. 4. 8. *23 Son. Vra. 60.*

Waerom die menschen seer verwaent zijn, ende dwalen, die tot onsen tijden (so wel als eertijts de Joden, ten tijde des Apostels Pauli) dese gerechticheyt des geloouens beuechten, ende derren seggen: Dat toerekeninge maer een waen sy, die niet helpen en can tot de gerechticheyt: dat niemant door eens anders gerechticheyt, gherecht can werden, etc. Ende dit al, op dat sy hare gedroomde, ende voor God niet geldende gerechticheyt inde plaetse mochten stellen. O vermetene, verdoolde ende rasende menschen, die v also teghen Godt, zijn Woort, ende waerheydt derft tegenstellen. Verstaet wel: De Christenen roemen hen niet slechtelic: op eenige gerechticheydt eenes armen menschen, maer op de gherechticheyt eens sulcken menschen, die mede warachtig God is, ende de gerechticheyt selue, die ooc alle gerechticheyt volcomelic (datter niet aen en ontbreeckt) tot den wtersten toe heeft volbracht. Sy roemen hen niet op een vremde gerechticheyt, maer die hen door geschenc Gods, ende Jesu Christi, ende door genadighe toerekeninge (daer sy vastelic gelooven) eygen geworden is. Wilt ghy de Christenen beroouen vande gerechticheyt, die hen God geschoncken heeft? Meynt ghy een beter, sekerder ende volcomender te vinden, als de gherechticheyt Christi? Meynt ghy datmen yet eygentlicker can hebben, dan tgene also geschoncken zijnde, met waren oprechten gelooue tot sich genomen, ende ontfangen wert? Maer uwe ongelooue weert u, dat gy sulcx niet achtet: u eygen waen ende goetdunckenheyt bedriecht u, dat gy by u seluen wat beter meynt te vinden. Dan siet wel toe, dattet u niet en geschiede: Dwelck Paulus vanden Joden oft Israeliten getuycht, seggende Ro. 10. 3. *Dewyle de rechtueerdicheydt Gods hen onbekent is, ende soecken hare eygen rechtueerdicheyt op te richten, so en zijn sy der rechtueerdicheydt Godts niet onderworpen geweest.* Ende daer na Cap. 11. 7. *Dat Israel soect, dat en heeft hy niet gecreghen: Maer de vercorene hebbent vercregen, ende de andere zijn verhart geworden.* Al veel anders, ende recht heeft het d'Apostel voor gehadt, daar hy van hemseluen getuycht ende hem vertroost op dese toegerekende gerechticheyt, seggende: Phi. 3. 7. *Dat my gewin was, dat hebbe ick om Christi wille schade geacht. Ia ooc achte ic alle dingen schade te zijn, om de weerdicheydt der kennisse Christi Iesu myns Heeren, om wiens wille ic alle dingen voor schade gerekent hebbe, ende achtet dat het dreck sy, op dat ic Christum winne. Ende in hem beuonden werde, als niet hebbende myn eygen rechtueerdicheyt, die wt de Wet is. Maer die door t'gelooue Christi is, namelic de rechtueerdicheyt, die wt Gode int gelooue, etc.*

Bestraffinge dergenen, die de toegerekende gerechticheyt maer voor eenen waen houden

Maer in ouermerckinge, dat wy rechtueerdich werden, niet door ons eygen gerechticheyt, die by ons niet te vinden en is, maer door de gerechticheyt Jesu Christi, die ons toegerekent, ende daer door ons eygen wert: so moeten hier noch ten derdemael alle onse wercken, ende verdiensten buyten gesloten werden, want tgene om niet, ende wt genaden ons geschoncken,

De toegerekende gerechticheyt Christi sluyt buyten alle onse wercken ende verdiensten. *Jes. 1. 12.*

22. *Son. Vra. 60.*

geschoncken, gegeuen, ende toegerekent is, dat en is niet geenen onsen wercken vercregen. Ten mach niet staen, wercken ende genaden tsamen te willen voegen, als Paulus bewijst Ro. 11. 6. Ende de gantsche schrift, als sy getuycht, dat wy vergeuinge der sonden ende de salicheyt vercrijgen, in, ende door den name Christi alleen, so werden alle andere namen, ende middelen buyten gesloten: ende geeft te kennen, dat wy niet van den onsen hier toe brengen, maer dat wy daer op alleen steunen, dat ons Christus aengenaem maect, ende inde gracie zijns vaders brengt, door zijn offer-verdienst, ende gehoorsaemheyt: daerom seyt Paulus 2 Cor. 5. 19. *Godt was in Christo, de Werelt met hem seluen versoenende, hen hare sonden niet toerekenende:* Ende verclaert voorder hoe dat dit geschiet is, vers 21. *Hem die geen sonde gekent en heeft, heeft hy voor ons sonde gemaect, om dat wy in hem souden rechtueerdicheyt Gods verden.* Daer mede hy beyde de genoechdoeninge voor de sonden, ende de rechtueerdicheyt in Christo stelt, daerse de geloouige by vinden, ende genieten moeten, ende nergens anders.

Act. 4. 12. ende 10. 43.

Ende noch meer, als wy gehoort hebben, dat deze twee deelen der rechtueerdichmakinge gehooren, namelic de vergeuinge der sonden, door de genoechdoeninge Christi ende de toerekeninge zijner gerechticheyt: So moeten wy wel waer nemen, dat wy daer niet mede en vermengen onse wedergeboorte, of heylichmakinge, welcke van de rechtueerdichmaekinghe onderscheyden, ende niet voor een deel der seluer ghestelt moet werden. Want een ander is de heylicheyt Christi, die ons toegherekent wert, een ander is de heylicheyt, die Christus door zijnen geest in ons wercket. Want de eerste heylicheyt Christi, die is gantsch ende geheel volcomen, ende daerom ons gerechtmakende voor God: Maer de heylicheyt daer toe wy vernieuwt, ende wedergheboren werden, is een besondere gaue, die God mede deelet den genen die hy in Christo rechtveerdich ghemaeckt heeft, daeromme die geen oorsaec der rechtueerdichmakinghe zijn en can, maer veel meer een vrucht, ofte bewijs der seluer is, ende een cieraet, als een nieuwe cleet, daer mede God zijne kinderen verciert. Ende dewijle dese heylichmakinghe, in desen leuen noch niet vollentoghen is, maer alleen begonnen, ende dat de wercken der gheloouighen ooc na de wedergheboorte, noch met vele ghebreken ende swacheden besmet, ende verontreyniget zijn, so en connen sy niet bestaen voor Gods gerichte, om ons rechtveerdich te maken: Daer doch God, een gantsch volcomene gerechticheyt, ende ghehoorsaemheyt inde wet heyscht, die by niemanden, als by Jesu Christo den Middelaer te vinden is, ende daerom tgelooue alleen op hem steunen ende eygentlic sien moet, ende op niemant anders. Maer hier van breeder hier na inde 62. Vrage.

Ja en connen ooc de wercken, die de geloouige na de wedergeboorte doen, niet tot rekeninge der rechtueerdichmakinge getrocken werden.

De toegerekende genoechdoeninge, gerechticheyt ende heylicheyt Christi wert alleen door een oprecht gelooue aengenomen.

Als nv dan gehoort is, dat wy onrechtueerdighe van Godt rechtueerdich gesproken werden, als hy onse sonden vergeeft, om de genoechdoeninge Christi, ende ons toerekent de gerechticheyt Christi: so staet noch te verclaren, de Vraghe: Hoe dat wy deser rechtueerdichmakinge declachtich werden? Ende dat tot dien eynde, op dat bekent, ende wel onder-

onderscheyden werde: Eensins, oft alle onrechtueerdige deser heylsamen genaden Gods deelachtich werden? Ende andersins, oft oock eenighe wercken, oft verdiensten de menschen bequaem maken om dese genade van God te gewinnen, ende te gecrijgen? De Catechisme die stelt tot antwoordt, dat wy alleen door een oprecht gheloove aen Jesum Christum rechtueerdich werden voor God, ende om wt te sluyten de ongeloouige, stelt voorder aen d'eynde dese conditie: *Soo verre ick sulcke weldaet met gelooutgen herte aenneme.* Alsoo staet oock hier in de beschrijuinghe der rechtueerdichmakinge des gheloofs, dat sulcke Gods genade van ons alleen door een oprecht gelooue aengenomen wert. Dat is dan de meyninghe, dat niemant voor God gerechtueerdicht werdt, noch dese weldaden Christi ghenietet, dan door het gelooue alleen, gelijck oock om dier oorsaken wil, dese rechtueerdichmakinge (die wt genaden, sonder eenige wercken oft verdiensten geschiet) genoemt werdt, de rechtueerdichmakinge des gheloofs. Ende hoe wel hier van bouen al wat gehandelt is: so dient hier bewesen, dat het woort *alleen* niet ombedachtelick, noch sonder fondament ghebruyckt en wert. Dese redenen dan, dat wy *alleen door oprecht gheloue gerechtueerdicht werden*, ende wat meer in de antwoordt volget, zijn genomen wt den Brief des Apostels Pauli, tot den Romeynen. Als de Apostel daer, wt der Wet, ende wt verghelijckinghe des leuens aller menschen aen de selue wet, bewesen hadde, datse alle sondaers waren, ende daeromme voor Gods Aenghesicht weerdich verdoemt te werden, Ro. Cap. 1. 2. ende 3. tot vers 20. Soo heeft hy daer naer gheleert Rom. 3. 21. ende voortaen, hoe sy gerechtueerdicht werden, namelic *om niet wt Gods genade, door de versoeninge in Christo Iesu gheschiet, welcken God voorgestelt heeft tot versoeninge, door het gelooue in synen bloede:* Segghende duytlick vers 28. *So houden wy dan, dat de mensche gherechtueerdicht wert door het gelooue, sonder de wercken der Wet.* Ende bewijst dat voorder Cap. 4. 1. met voorstellinge des exempels Abrahams, des Vaders aller gelooutgen, de welcke buyten sich, alleen in Christo, door t'gelooue zijne gerechticheyt gehaelt, ende also in Christo gerechtueerdicht is. Want (segt hy) *Wat seyt de Schrift? Abraham gheloofde God, ende het werdt hem gherekent tot rechtueerdicheyt*, Gen. 15. 6. Rom. 4. 3. Waer toe d'Apostel ooc voorstelt het getuygenisse Dauids Psalm 32. ende seyt Rom. 4. 6. *Gelyck oock Dauid spreect van de salichmakinghe des menschen, dien Godt rechtueerdicheydt toerekent, sonder wercken, seggende: Salich zijn sy, wiens ongerechtichheden vergheuen zijn, ende wiens sonden bedect zijn. Salich is de man, welcken de Heere geen sonde toe en rekent.* Ende besluyt daer naer (na veel onderwijsingen ten seluen propooste) Cap. 5. 1 segghende: *Wy dan gherechtveerdicht zijnde wt den gheloue, hebben vrede met God door onsen Heere Iesum Christum.* Willende te kennen geuen, datter geen middel en is, om gherechtueerdicht te werden, noch volgens om vrede met God te hebben, dan door tgelooue: ende ter contrarien, dat als wy geloouen in hem, die *den ongoddelicken rechtueerdicht*, dat dan onse gheloue ons toe-

28. Son. Vra. 60.

Siet vra. 20. ende 21.

23. Son. Vra. 60.

toegerekent wert tot rechtueerdicheyt, Ro. 4. 5. ende dat wy volgens so gerechtueerdicht zijnde, door tgheloone, met Godt vrede hebben, etc. Maer anders niet. Ende inden brief tot de Epheser seyt hy, Cap. 2. 8. *Wt ghenaden zijt ghy salich gheworden, door het geloone, ende dat niet wt u, het is Godts gaue. Niet vvt de vvercken: Op dat niemant en roeme.* Siet voorder Gal. 2. 16, Phi. 3. 9.

Antwoorde op d tegenworpingen: dat het woordeken alleen, in de Schrift niet en wort gestelt.

Ende hoewel ghesegt wert dat het woort *alleen* met so veel letteren, inde schrift niet geuonden en wert, dat en beneemt der vorige Leer niet met allen: Nadien de woorden *om niet, sonder de wercken vvt genaden*, die euen van de selue cracht ende meyninge zijn, so dickwils ingedruct worden, so als wt voorgaende getuygenissen, ende anderen opentlick blijct. En behoort derhaluen om dwoort, ofte om de letteren geen strijt te vallen: ende wanneer de tegensprekers rondelic ende oprechtelic bekennen (gelijcse moeten) de woorden dier gheschreuen staen, dat wy *vvt genaden salich vverden, ende niet vvt wercken:* Want die twee en connen niet tsamen warachtich zijn: Siet Ro. 11. 6. Item, dattet geschiet *om niet, door den geloone: Dat het niet en is vvt ons: Dat het is Gods gaue:* Wat isser dan noch meer, daer hen dat woort *alleen* inden wege soude mogen liggen? Daer doch het selue woordt tot dien eynde wert gebruyckt, op dat alle behulpen, die de menschen buyten Christum, ende tgeloone, souden willen dichten, soecken, of vinden tot haerder salicheyt, teenemael geweert ende afgesneden souden mogen zijn: Ende dat de eere ende roem onser salicheydt alleen Gode soude blijuen. Dwelck geschiet, wanneer wy ontbloot van alle andere middelen, ende de selue versakende, met onse geloone naectelic steunen, ende bouwen op Gods genade, dwelck ons niet anders toecomt, dan wanneer wy zijnen beloften ouer ons macht geuen, ende aen de selue gelouuende, ende ons houdende, wy betuygen, dat warachtich is. Daerom so bouen verhaelt was, dit woort *alleen* dient, om na de Schrifture den ongeloouigen alle hope der salicheyt te ontseggen. Want dat zijn Christi, ende Joannes de doopers woorden: *Die niet en sal ghelooft hebben, die sal verdoemt vverden.* Mar. 16. 16. *Die niet en ghelooft die is nu verdoemt: Want hy en heeft niet gelooft inden naem des eenichgeboren Soons Gods*, Joan. 3. 18. *Wie den Sone ongehoorsaem is, die en sal het leuen niet sien: Maer den toorne Gods blijft op hem*, vers 36. Ooc dient tselue woort, om hier (als inde dry voorgaende puncten) wt te sluyten alle wercken, ende verdiensten, die regelrecht strijden tegen de rechtueerdichmakinghe des geloofs: Want wy (tot God comende, op zijne genadige beloften, ende toeseggingen) niets mede en brengen, om hem yet te geuen, oft zijn gonste met onsen doen te verweruen: maer wy comen met den geloone, beyde handen (by maniere van spreken) open hebbende, al om van hem te ontfangen.

Ende dat het schijnt dat de Apostel door de wercken. meynen sonde alleen de

Ende dat yemant andermael soude willen tegenworpen: Dat wel de wercken (bij de Wet der Ceremonien beuolen) wt gesloten werden, maer niet de wercken der wet der seden: de selue en soude niet wtrichten. Want als Paulus tot bewijs zijns voorstellens dattet *niet en is vvt de vvercken*

wercken, gebruyct dit ghetuygenisse, Leui. 18. 5. *Welcke mensche de selue doet, die sal daer door leuen.* Deu. 30. 10, Gal. 3. 12. So is openbaer dat hy daer mede inne veruattet, niet alleen de wet der Ceremonien, maer ooc de wet der Seden: gelijc ooc int woort des vloecx: *Veruloect sy, vvie niet alle vvoorden der Wet en vervult, dat hy daer naer doe:* mede de Wetten der Seden begrepen zijn. Ende niemant en can seggen, dat het leuen beloeft sy, den genen, die de Ceremonien, sonder de Wet der Seden houden, noch ooc dat alleen veruloect zijn, die de Wet der Ceremonien niet en houden, ende niet mede de gene, die de Wet der Seden ouertreden, ende niet en houden. Daerom als die voorseyde plaetsen mede verstaen moeten werden vande Wet der Seden, ghelijckse na de waerheyt moeten, soo en is geen twijffel, dat des Apostels meyninge is, de wercken der Wet der Seden mede teenemael wt te sluyten, dat namelick niemant daer door gerechtueerdicht en can werden. Ooc moet wel gemerct werden, indien door eenighe wercken de gerechticheyt soude mogen vercregen werden, datter geen oorsaec en soude zijn, de Ceremonien meer wt te sluyten (soo dese nochtans willen doen) als de wercken der Wet der Seden. Want ooc de Ceremonien van God geboden waren: ende tot de tijt der verbeteringe gehouden, ende gebruyct mosten werden, ende niet ondienstelic, maer seer nuttelic, ende vorderlic waren, wanneerse recht gebruyct wierden, ja (alsment wel ouerlegt) waren sy mede begrepen in de Wet der Seden, onder tvierde Gebodt: ende daerom waert onrecht, datmen wt het stuc der rechtueerdichmakinge, meer wt sluyten soude willen de wercken der Ceremonien, als de wercken der Wet der Seden. Ende so moet des Apostels meyninge vast blijuen, dat hy claerlic heeft alle wercken wtghesloten, ende verstaen, dat geen wercken noch ceremoniael, noch der Seden mogen gerekent werden, int stuc der rechtueerdichmakinge: maer dat daer alleen is Gods genade, die met oprechten gheloof omhelst moet werden.

23. Son. Vra. 60.

werken der Ceremonien, buyten der rechtueerdichmakinge te sluyten ende niet van de wet der Seden.

2. Dese leere der rechtueerdichmakinge des gheloofs, vast staende, dat wy rechtueerdich zijn voor Godt in Christo door een recht geloone wt louter genaden Gods, sonder onse verdiensten: so laet ons sien waer toe datse ons dient, ende wat profijt wy daer wt trecken: te weten, dat wy daer door onser salicheyt ende des eewigen leuens gewis zijn: In sulcker voegen, dat gheene aenvechtinghen des Sathans yet vermoghen, om onse herten, ende conscientien aen Gods genade te doen twijffelen, ofte in eenighe wanhope te brenghen. Het welcke een costelicke vrucht deser Leere, ende daeromme oock wel weerdich is, veel te arbeyden dat wy de sekerheyt der Godlicker beloften (daer op de Leer is gefondeert) ons niet en laten ontwenden, of ontnemen, maer ridderlic strijden tegen alle, die dese leere beuechtende, ons geerne van de salicheyt beroouen souden.

tGeloone vande rechtueerdichmakinge brengt costelicke vruchten des vertrouwens op Gods genade tegen allerley aenvechtinge.

Wanneer dan onse conscientie ons beschuldicht, ende tegen ons getuyget, dat wy teghen alle Godts geboden swaerlic hebben gesondicht, ende dat wy daerom den vloec Gods, ende den eeuwighen doot niet en connen ontgaen: Dewijl God rechtueerdich is, ende syne gerechticheyt niet

Als wanneer onse conscientie ende de Sathan ons voorbrengen dat wy Gods ge-

23. Son. Vra 60.

boden ouertreden hebben. Mat. 26. 28 1 Pet. 1. 19. 1 Joa 1. 7 ende 2. 2. Esa. 53.

niet en laet croocken, maer allen sonden een streng vyant is, ende de selue straffet: So hebben wy in dese Leer eenen sekeren troost, ende een bereyde antwoort tegen desen aenclacht onser conscientie, namelic: Dat Christus onse Salichmaker met zijnen offer den toorn Gods gestilt, ons met hem versoent, ende door zijn genoechdoeninge vergeuinghe der sonden vercregen heeft: Dat hy het ransoen betaelt heeft, niet met gout ofte siluer, maer met zijn dierbaer bloet: De straffe ende smerte gedragen heeft, om onser sonden wille, geslagen ende ghewondet is, op dat wy vrede hadden, ende geheelet wierden. Maer waer het salichmakende geloof niet en is, daer moet de mensche in wanhope, ende twijffelmoedicheyt verstijuen, ende verdwijnen. Want als de conscientie eens wacker werdt, ende beghint te dencken, om den grouwelicken toorn Gods, ende schrickelicke straffe ouer de sonden: Daer en laet dan oock niet de Satan de selue aenuechtingen aen te blasen, ende daer toe te stoken, om den armen mensche alle hope der genade Gods te benemen. Ende gelijck de Satan wel neerstich is, om alle vreese Gods vanden menschen te weeren, deselue te brengen tot verachtinge Gods ende zijns woorts, om hare conscientien in slaep gewieget zijnde, de selue tot onsen sorchloosen, ende roeckeloosen leuen te brenghen: Also en spaert hy geen arbeyt, om den menschen (wanneer sy hare sonden eenichsins souden beginnen te gheuoelen) den wech der bekeeringe te onderloopen, ende die tot wanhope te brenghen, hen voorstellende de grootte harer sonden daer door sy Godts toorne, ende de verdoemenisse verdient hebben. Daer is dan seker swaricheydt ende jammer, het pac valt te swaer te draghen, de conscientie wacker gheworden zijnde, vint sich naeckt ende bloot voor Gods gerichte, dwelck sy alreede geuoelt haer veruolghende. Want de conscientie, die is eenen yeghelicken, als een getuyge in zijn eygen herte, die en laet sich dan niet verberghen, ende en can wt aenschouw der sonden aen d'een syde ende des gerechten toorns Godts, zijns oordeels ende bereyde straffe der sonden aen dander syde, geen ruste vinden, schroomende ende beuende moet sy versmachten, en can gheen wtvlucht vinden by haer seluen: Ontschuldigen en soude niet baten, en can ooc niet geschieden, want het eygen getuyghenisse des Herten is daer tegen: De gerechticheyt ende waerheyt Gods staet oock daer, en can niet gecroockt werden: De quade raetsman de Satan doet zijn best, om de sonde meer leuendich te maken, ende den toorn Gods te vergrooten. Daer en is dan niet dat troosten mach, dan dwoort des Euangeli, *Bekeert u, ende gelooft den Euangelio: Gelooft inden Heere Iesum Christum, ende gy sult salich worden. Comt tot my alle die vermoeyt ende beladen zijt: Ick sal u verquicken, &c. Ic en ben niet gecomen om te roepen de rechtueerdighe, maer de sondaers tot bekeeringhe. Godt heeft de werelt so lief gehadt*, etc, Daer gaet troost aen, wanneer de verslagen ende gebroken mensche dese spraec hoort ende ontfangt: Daer mach hy vry spreken, ende antwoorden op de aenclacht syner conscientie, ende op de aenvechtinge des Satans: Tis waer ic ben een sondaer, ende hebbe den eewigen doot verdient:

1 Joa. 3. 21.

Mar. 1. 15. Act. 16. 31. Mat. 11. 28. ende 9. 13. Joa. 3. 16.

dient: Maer dit troost my, ende des ben ick seker, dat de ghenadige Godt met my te vreden, ende versoent is, door Christum: Ic en hadde niet te bieden, noch te betalen: Maer Christus heeft voor my betaelt, ende God synen Vader volcomelic genoech gedaen: daer moet dan beschuldiginge ophouden, nadien God vry spreect, ende de sonden vergeeft. Want hy is warachtig, ende heeft met eenen eet betuycht: *So waer ic leue, ic begeere niet den doot des sondaers, maer dat hy hem bekeere ende leue*: Hy is rechtueerdich, dat Christus betaelt heeft, en sal hy niet weder heyschen: hy is barmhertich, ende heeft my lief om Christi zijns Soons wille, etc. Ten is niet wt te spreken, wat troost ende gherustheyt hier in geuonden wort, hoe sachte het Christelic gemoet in dese genade Gods hem neder setten mach, sprekende met Paulo: *Is God met my, wie mach tegen my wesen.* In sulcken aenvechtingen, so beuint sich de practijc ende nootwendicheyt deser Leer, daer allet anders watmen tot troost voortbrengen soude moghen, niet troosten en can, noch bestaen, maer als caf, ende stroy voor tvyer soude moeten verdwijnen. 23. *Son. Vra. 60.*

Insgelijcx wanneer de conscientie, ende de Satan voorder soude willen aenhouden, ende voortbrenghen: Wel aen Christus heeft voor u betaelt, ende den doot gesmaect, maer hoe wilt gy tot God, ende tot den leuen comen, na dien ghy de geboden Gods niet en hebt gehouden, noch de gherechticheyt der Wet volbracht, etc So vinden wy wederom sekeren troost, in dese leere der rechtueerdichmakinge, namelic, dat Christus alle gerechticheyt volbracht heeft, daer hy den Vader gehoorsaem is geweest tot inden doot: dat in synen mont noyt en is geweest bedroch, etc. Daerom dewijle dese gerechtige, ons is gheworden tot gerechticheyt, ende onse Advocaet: So zijn wy gewis, dat de erue des eeuwigen leuens ons toe comt door hem, die ons geschoncken is, ende in den welcken wy gerechtueerdicht zijn, etc. Ende van dien geen gehouden. Mat. 5. 16. Phil. 2. 8. Esa. 53. 11. 1 Cor. 1. 30. 1 Joa. 2. 2.

Comt de Conscientie noch voorder, ende beuint sy, by haer seluen noch dese swaricheyt, dewelcke de Satan wel gewichtiger maken can, den armen mensche op dese wijse aenvechtende: Al ist also, dat Christus voor u betaelt, ende de straffe der sonden, (by u verdient) gedragen heeft: Dat gy ooc door tgeloove met syner gerechticheyt becleet zijt: So en cont ghy ymmer niet loochenen: Dat ghy noch het verdoruen vleesch omme draecht, ende noch veel quade genegentheden, ende tsondelicke Zaet by u ouerich hebt, daer door en cont gy God niet behagen, etc. So heeft de geloouige weder in der Leere der rechtueerdichmakinge, desen troost, dat hem niet alleen de rechtueerdicheyt Christi toegerekent is, maer ooc syne heylicheyt, daer door niet alleen de ouerige gebreken bedect zijn, ende van God niet toegerekent en worden: maer vint mede by sich seluen, dat de cracht Christi, door den H. Gheest in hem wercket, lust, ende begeerte tot heylicheyt ende gerechticheyt, ende daer neuen strijt teghen de sonde, ende alle ongherechticheydt, ende is versekert, dat hy oock door Christum eyntelic ouerwinnen sal, ende dat de God des vredens, den *Duyuel cortelick onder syne voeten vertreden sal.* Maer daer en bouen noch tot veel quaets geneghen zijn. Ro. 7. 23. 1 Cor. 1. 30. ende 15. 57. Ro. 16. 20. ende 8. (35. 39.)

Ende

23. Son. Vra. 60.

Ende waer dan sulcke geloouige hem henen keert: ende wat hem voor aenvechtinge ontmoeten mach, hy vint allesins door tgelooue in Christo vasticheyt, om te mogen bestaen, ende ooc in alle struyckelinge weder opgericht te mogen worden.

I. wederleggınge valscher leer. Osiander.

Met tgene voor gheleert is, wort tweederley valsche ende Godloose dwalinghe *Osianders* wederleyt. Eerstelick, dat hy waent Gode oneerlick te zijn, ende met zijn nature strijdende, dat hy soude rechtueerdighen, welcke noch sondaers blijuen, ende en onderscheydet niet, de genade der rechtueerdichmakinge, van de genade der wederghehoorte, als of het een ding ware, gherechtueerdiget, ende wedergeboren te worden tot een nieu leuen. Maer de geloouige sullen daer tegen onthouden alle de passagien der Schrift voor aenghetogen, ende besonder daer d'Apostel so duytlic seydt, Rom. 4. 5. *Maer die niet en werct, ende gel oft in hem, die den ongoddelicken rechtueerdicht: Desen wort zijn gelooue tot rechtueerdicheyt gerekent.* Ende daerna Cap. 5. 8. *Maer God bewijst syn liefde tot ons, want Christus voor ons gestoruen is, doen wy noch sondaers waren.* Die dit God den Heere oneerlick achten wil, die moet zijn waerheyt omstooten, ende hem vermeten te sluyten de schatten ende rijckdommen der barmherticheyt ende goedertierentheyt Gods, die hy den armen sondaren opent, om deselue in genade te ontfangen. Tis wonder dat de menschen hen niet en schamen ouer Gods woort, ende ouer syne goederen also te willen meesteren. Dan euenwel om geen misverstandt nae te laten, is te onthouden (dat dickwils te voren is geseyt, ende noch verclaert sal worden) dat wanneer ghesproken wordt, dat God de sondaers in genade ontfangt, dat niet gemeynt en worden de sondaers, die sonder berou ende bekeeringe in haren sonden willen blijuen, ende lust daer in hebben, geensins. Maer worden die sondaers verstaen, de welcke door Godts Wet van hare sonden, ende sondelicke aert ouertuycht, ende hoorende die troostelicke Predicatie des euangeli van de genade Gods hen tot God bekeeren, ende twoort der genaden aen nemen met waren geloue, ende desseluens geloouens cracht bewijsen, voortbrenghende vruchten, die der bekeeringe weerdich zijn: onder de welcke niet de leste moesten gerekent worden, dat sy ymmer strijdende tegen haer eygen vleesch, de werelt, ende den duyuel, sich hertelic bedroeuen, dat sy noch veel gebreken, ende aenhangende swacheden ende sonden by hen beuinden, ende dat sy God bidden, om vergeuinge der seluer sonden, ende om meerder sterckheyt, om eyntelick te mogen ouerwinnen: Maer hier af sullen wy noch dickwils hooren hier na Vra. 64. ende int derde deel des Catechisme, daer van de dancbaerheyt gehandelt wort.

Ro. 7. 24. Gal. 5. 17. Phi. 3. (11. 12.)

Onderscheyt der gaue ende weldaet der wedergeboorte. ende der gaue ende weldaet der rechtueerdichmakinge.

Ende daerom is te voren gheseyt, dat de ghenade der rechtueerdichmakinghe, ende der wedergeboorte wijslick, ende Christelic onderscheyden moeten worden. Want soo veel de wederghehoorte belangt, ende de heylicheydt, daer toe de geloouige door den H. Geest vernieut worden, ende en geschiet niet also dat dan t'eenemael alle sonden, gebreken ende swacheden daer door wech ghenomen worden: maer de geloouige werden ghe-

ghestercket, tot de doodinge hares vleeschs, ende aller sijner begheerten, om daer tegen te strijden, ende hen daerinne te oeffenen, haer leuen lang, ende zijn in desen strijdt somtijts cloecker, ende vallen somtijts swacker, gelijc dan inden alderheylichsten menichmael de ouerblijfselen der sonden sich hebben geopenbaert, welcke dan oock door ware bekeeringhe sich tot God opgericht hebben, ende den strijt so veel te cloeckelicker door de cracht Christi ende zijns geests begonnen, als sy sich daer in te voren verswact hadden geuonden: ende volharden sy alsoo ten eynde toe worstelende, ende kampende, ter tijdt toe, de leste vyandt de doot ouerwonnen wort, ende sy door genade ende cracht Christi in volcomene gehoorsaemheyt Godts, (alle hare vyanden ouerwonnen hebbende) na de salighe opstandinghe hares vleeschs, int eewige leuen, ende salicheyt gestelt sullen worden. Gelijc Paulus dede, verwachtende de tijt syner verscheydinghe, daer hy seydt. 2 Ti. 4. 7. *Ic hebbe eenen goeden camp gecampet, den loop hebbe ic voleynt, ic hebbe het gelooue gehouden: Voorts so is my de croone der rechtueerdicheyt wech geleyt, de welcke my te dien dage geuen sal de Heere, die een rechtueerdich richter is, ende niet alleenlic my maer ooc allen, die syne verschijninge begeeren.*

29. Son. Vra. 60.

1 Cor. 15. (26. ende 54).

Maer niet en gaet het al so toe met de rechtueerdichmakinghe, de welcke Gods gaue, ende genade is in Christo, daer door hy in genade ende versoeninge aenneemt, ende vergeeft alle de sonden, rekent de gerechticheyt, ende heylicheyt Christi toe allen den genen, die sich tot hem bekeerende, geloouen den Euangelio, ende Jesum Christum met waren gelooue aen nemen: Welcke van stonden aen den sekeren troost der salicheyt ontfangen door tgelooue, ende hebben nv een geruste conscientie, dewijl sy vrede hebben met God: ende vertrouwen niet op de goede wercken, oft heylicheyt, die by hen geuonden souden werden, maer op de genoechdoeninge, gerechticheyt, ende heylicheyt Christi, die hen toegerekent is, ende met de welcke sy becleet, van God ghesien worden, niet sulcke als sy in haer seluen zijn, maer sulcke, als sy in Christo Jesu haer Hooft ende Salichmaker geworden zijn, mitsdien sy door waren gelooue hem in geplantet zijn, ende sonder wederspreken voor God in hem rechtueerdich, ende aengenaem zijn: maer die God also tot syne Kinderen in Christo aenneemt, die geeft hy oock den gheest der wedergeboorte, die also haest by hen geuoelt, ende gespoert wort. Sy voelen hem, want hy ist, die haer herten gerust stelt door tgheloove aen Jesum Christum, ende ghetuycht tot haren geest, dat sy zijn Gods kinderen: daerom sy ooc God aenroepen als haren Vader. Hy wort by hen gespoert, want sy door den seluen geest geleyt worden, wandelende nv niet naden vleesche, maer na den gheest, ende sich oeffenende, ende strijdende, tot den eynde toe, als recht te voren geseyt is.

Ende der gaue ende weldaet der rechtueerdichmakinge.

Ro. 8. (9. 17.)

De ander dwalinge *Osiandri* (spruytende wt de voorgaende) is gebout op synen eygen waen, droomende dat de menschen wesentlic in Christo rechtueerdich zijn: als of God (zijn wesen ende deuchden zijns Godlicken

Tegen den seluen *Osiander*

wesens,

23. *Son. Vra. 60.* wesens, ons ingietende, ende mededeelende) ons een deel of stuc zijns selfs maecte: dwelck grouwelic is te gedencken: Dat God wesentlic in ons woonen soude, daer de Schrifture van ons getuycht: *Dat Christus doon het gelooue in onsen herten woont.* Ende alleen van Christo getuycht wort: *Dat de geheele volheyt in hem lichamelic woont*, Col. 2. vers 9. Waer mede de Schriftuere verclaert, dat de inwooninge die door t'gelooue geschiet, vande andere lichamelicke, ende wesentlicke inwooninge der Godheyt (gelijc alst behoort: want de creature en can niet God worden) verde verscheyden is: ende dat de leste alleen Christo toecomt, ende de eerste allen geloouigen gemeen is. Indien dese valsche meyninghe soude warachtich zijn: waer toe soude dan dienen, de gehoorsaemheyt des cruyces, daer met Christus onse sonden heeft versoent, ende de gehoorsaemheyt der Wet, die ons geloouigen toegerekent wort? Ic segge soo wy door sulcke wesentlicke, ende ingegoten gerechticheyt voor God gherechtich zijn, soo ware Christi offer, ende gehoorsaemheydt ons onnoodich ende te vergeefs, dwelc niet sonder grouwelicke lasteringe gesegt can worden.

Eph. 3. 17. Siet Vra. 48. pag. 191.

Romanisten.

I. Sy maken tweederhande, maer een laser maer eenerley rechtueerdichmakinge die door tgelooue alleen gheschiet. Int 2. ca. eens boecxkens by Launoy ende Penetier wtgegeuen. *Con. Trid. sess. 6. ca. 5. 6. 8. 9. 11.*

De *Romanisten* strijden ooc in velerley maniere tegen de leere der rechtueerdichmakinge, gelijc eenige van hare dwalingen bouen zijn verhaelt ende wederleydt by elck articule des gheloofs, daer sulcx te passe quam. Des niet te min moet hier noch bestraft worden, dat sy stellen tweederleye rechtueerdichmakinge der menschen: Eene, die sy noemen, de eerste, ende die sy seggen onvolmaect te zijn, ende datse voor gaet voor alle onse goede wercken: Welcke daer bestaen soude in de veranderinghe der qualiteyten, of hoedanicheden in ons, door de barmhertycheydt Gods, die ons bekeert vanden ongeloone tot den gheloone Jesu Christi, dat is, als de mensche die te voren ongeloouich was door Godlicke gaue wort verlicht ende begaeft met tgelooue aen Jesum Christum. De andere, die noemen sy de tweede rechtueerdichmakinge, die soude zijn, als een volmakinge, ende volbrenginge der eersten, oft voorgaenden, ende dat dese niet en soude gheheelic om niet, ende wt genaden geschieden, maer ten deel door genade Gods, ende door tgelooue, ende ten deel door de goede wercken, die met den gelooue mede wercken, dat die profijtelic zijn, ende ons helpen souden, om te comen tot onse rechtueerdichmakinge. Maer dese leere van tweederhande rechtueerdichmakinge strijdet regelrecht tegen de Apostolische ende ghesonde leere, die maer eenen wech der rechtueerdichmakinge leerende, ende aenwijsende is, namelic die hier bouen wt Gods woort verclaert, ende bewesen is; die voorder daer van begeert te lesen, mach sien de wederlegginge *Theodori Beze*, teghen het Boecxken van *Launoy*, ende *Pennetier*, Cap. 2.

Tegen dese-lue.

II. Sy verwerpen het woort *alleen* maer wort bewesen, dat de cracht

Dat sy willen onse Kercken beschuldigen, als of dat woort *alleen* buyten Gods woort van ons ghebruyckt werde, als wy seggen, *dat de menschen alleen door tgelooue gerechtueerdicht worden.* Ende dat wy daerom souden sondighen, teghen Gods Wet, Deut. 4. 2: *Ghy en sult daer niet toe doen, dat ic u gebiede, ende sult daer ooc niet af doen.* Daer mede

doen

doen sy onsen Kercken groot onrecht, ende souden op de selue gheerne brenghen de schult, daer sy ouer lange inne ouertuycht ende beuonden zijn: Wilde God, dat sy eenmael so verde quamen, dat sy Godts woort alleen lieten gelden, in gheloouens ende religie saken: Men soude met henlieden te beter, ende haest eene goede wtcompste moghen vinden. Maer het en doet hen daer niet wee. Dan siende dat de Leere der rechtueerdichmakinghe hen soo claer onder oogen schijnet, dat sy dlicht inden ooghen niet en connen verdragen, noch tselue wt doen, ende dempen, soo souden sy geerne dat woort *alleen* (tot verleydinghe der eenvoudighen) beuechten, onder eenen schoonen tittel, als of het inder Schriftuere niet begrepen en ware: Ende dat sy dan vrylick mochten voortgaen, om den menschen inde hant te steken tgene hen goet dunct. Maer sy moeten weten, dat de strijdt niet en is, of het woort *alleen* na de letter inde Schrifture staet: maer de strijt is, of in Gods woort staet, ende begrepen is euen t'selue, dat met het woort *alleen* is beteeckent? ende daer toe seggen wy ia. Ende hebben tselue hier voor bewesen: dat de Schrifture seggende, *om niet, wt ghenaden, sonder wercken, door tgeloouc, tis Gods gaue*, ende dergelijcke, onse rechtueerdichmakinghe toeschrijft Gods genade in Christo, ende wijst aen, dat gheen wercken, oft verdiensten in rekeninghe comen: Maer dat dese ghenade, alleen door het gelooue, als met een hant, sonder verdiensten, aengenomen wort. Staet dan het woort *alleen* na de letter niet, by het woort *gelooue*, soo staet doch euen tselue daer met ander woorden, de welcke wanneer sy aengenomen worden (gelijc niemant die verworpen mach, als wesende het clare woort Gods: sonder God tegen te spreken, ende in zijn onghenade te vallen) so moet nootwendich volgen, dat de mensche voor God gerechtueerdicht wort in Christo, alleen door tgelooue.

29. Son. Vra. 60.

ende verstant desselues woorts inde Schrift verwattet is

Siet bouen 284.

Ende so moet wel aengemercket worden, dat niet ter stont tegen de Schrift en is, dat van letter tot letter in de Schrift niet en is veruattet, maer tgene tegens de schrift, ende den sin der selue strijdet. Noch en canmen niet seggen, dat die tot der Schrift toe doet, die tot verclaringe der Schrift, ender der rechter meyninge der seluer, gebruyckt eenich woort, dat in der H. Schrift also letterlic niet en staet. Want also sietmen, ende moetent de wedersprekers in desen bekennen, dat de gesonde, ende rechtgheuoelende Vaders, Leeraers der kercken, tot verweeringhe der reyne leere, tegen de ketters, hebben gebruyckt dese woorden: *Dryevuldicheyt, van gelijcken wesen, Persoone, Sacramenten*, ende dergelijcke. Der welcker Vaderen voetstappen (ooc so veel dit woordeken *alleen* belanght) volgende tot wederlegginghe der dwalinghen des Pausdoms (tegen de rechtueerdichmakinge des gheloofs inne geuoert) de Euangelischen Kercken gebruyckende zijn dat woort, *alleen door tgheloouc*, om daer mede te beweeren, dat wy *om niet door Gods genade in Christo salich worden, sonder eenige wercken door tgelooue.* Alle welcke woorden de Schrift ghebruyct, ende daeromme by ons billic wtgesloten wort allet tgene, dat de menschen van, by ofte wt haer seluen, oft eenige Creaturen,

Ten strijt niet tegen Gods woort, dwelc hoe wel niet met de letter wtgedruckt. nochtans met den sin ouer een comt: ende tot beter verclaringhe gebruyct wort.

23. Son. Vra. 60.

ren, meynen by te brengen, of te vinden om salich te worden. Om dwoort *alleen* dan (segge ic wederom) en is de strijt niet, maer om tverstaen: Dat sy dese woorden laten gelden, *om niet, wt ghenade, sonder wercken, door tgheloone, tis Gods gaue:* Ende laten buyten de rechtueerdichmakinge des geloouens, wat sy daer flicken, ende voederen willen, so en behoeuen wy in desen handel niet voorder het woort *alleen*, want dan sullen wy hier inne eens zijn.

Tegen de selue.

III. Sy voeren inne de plaetse, 1 cor. 13. 13 ende willen bewijsen, dat wy mede door de liefde worden gerechtueerdicht. maer haer tegenwerpinghe wort wederleyt, ende de plaetse verclaert.

Om voorder te wederspreken de rechtueerdichmakinge die alleen doort geloone geschiet, plegen sy veel ende sonderling te ghebruycken (misbruycken meyn ick) de plaetse Pauli, 1 Cor. 13 13. daer hy seyt: *Ende nv blijuen dese drye: Geloone, hope ende liefde, maer de meeste van desen is de liefde.* Ende daer wt so stichten sy dit Argument: So tgheloone rechtueerdich maect: Veel meer dan de liefde, welcke dApostel de meeste noemt. Maer d'argument en bestaet niet: Want het niet en volget. de liefde is meerder als tgeloone so heeft sy dan meer crachts, oft sy dient meer om rechtueerdich te maken, dan tgeloone. Niet meer en volcht dit, als wanneer yemandt sluyten wilde: De Coninck is edelder als de Ackerman, oft Schoenmaker: so sal hy dan beter dlant Eren connen, dan de Ackerman: Ende sal beter Schoenen maken, als de Schoenmaker. Item een mensche sal snelder loopen, als een Peerdt, ende meer last dragen connen, als een Elephant, want hy die beyde in weerdicheyt te bouen gaet. Item, de Enghelen sullen d'eerde veel beter verlichten connen, als de Sonne, oft de Mane: Want sy zijn veel wtnemender, als die beyde. Ten sluyt, noch en volget niet: So en doet ooc niet dargument, dat sy wt dese plaetse ghesmedet hebben, ende staende houden willen. De verstandighe connent oordeelen, dat het maer enckel rooc van woorden, ende bedroch is. Waert also, dat de cracht der rechtueerdichmaekinghe aen de weerdicheyt, oft verdienste des gheloouens ghebonden ware, oft datmen segde, de rechtueerdichmakinge door cracht, ende weerdicheyt des gheloouens te gheschieden, so mochte hare bewijsinghe schijnen eenige verwe te hebben, ende datmen daer op soude behoeuen te letten: Maer inde navolgende Vrage sal bewesen worden, dat het geloof daerom niet rechtueerdich maect, om dat het weerdiger soude zijn, oft in hoogeren graet staen, als de liefde, maer om dieswille, dat het d'eenich middel is (van God gegeuen ende verordineert) om de geschencte gerechticheyt Jesu Christi, die inden Euangelio vercondicht wort, mede aen te nemen. So is dan bedroch int voorgestelde argument, dat namelic (om dieswille de Apostel seydt, dat de liefde meerder is, als tgeloone, van wegen eeniger respecten, ofte aenmerckingen) men tselue wil wtstrecken tot dingen, die der liefde niet toe en comen, noch door de selue, maer door tgeloone wtgericht moeten worden: Als Christum aen te nemen, ende in hem de geschencte rechtueerdicheyt deelachtich te worden.

Waer in de liefde meerder sy dan tgeloone.

Maer willen wy vernemen, tot wat aensien de liefde wort ghesegt meerder te zijn, als tgeloone, wy connent wt de plaetse selfs gewaer worden:

worden: gelijc andere plaedtsen ons onderwijsen sullen, waerinne tgeloof de liefde te bouen gaet. De liefde is dan meerder in voortbrenghinge der Godsaligen wercken, welcke d'Apostel daer vertelt, die eygentlick der liefden wercken zijn, hoe wel sy niet anders, dan door tgelooue gedreuen worden. Ten anderen het gebruyck der liefde, ende geduericheyt der seluer, ouertreft het gelooue daerinne: Dat het gelooue, ende hope alleen nutten, ende te stade comen, den genen diese besitten, ende die daer mede begaeft zijn: Daer en tegen de liefde, die strect sich mede wt tot andere. Gelooue ende hope gehooren hier inden stant der onvolmaectheyt, daer wy hier in wandelen, ende door tgelooue verwachten, die dingen, die wy hopen, ende bewijs hebben der dinghen, die wy niet en sien: Maer als wy sullen de gehopede goeden ontfangen hebben, ende genieten, ia tegenwoordelic aenschouwen: Dan sal hope, ende gelooue ophouden: Maer de liefde en sal niet alleen niet ophouden inden staet der volcomentheyt: maer dan sal sy eerst hare volle cracht bewijsen, en sal den gheloouighen by-blijuen, ende nemmermeer vergaen.

2a. Son. Vra 60.

Heb. 11. 1.

Also ooc, als wy aen d'ander syde bemercken, ende ondersoecken, de costelicke werckingen des gheloofs, ende die vergelijcken met der liefde, so sullen wy vinden, dattet gelooue in velen de liefde te bouen gaet. Want *het geloouе* (so d'Apostel seyt) is *door de liefde crachtich:* daer mede te kennen gheuende, dat de liefde is een werck des geloofs, dwelc door tgelooue, te weghe ghebracht wort: Nv is wel bekent, dat dwerck minder ghehouden wort, dan de gene diet voortgebracht heeft. Voorder wat can daer meerder lof des geloofs zijn, als daer 1. Johannes 5. vers 4. geseyt wort: *dit is onse ouerwinninge, die de Werelt ouerwint, namelic onse gheloouе.* Item, als hy den gelooue toeschrijft, dat wy daer door *wt Gode geboren* ende *Kinderen Godts werden, het eeuwighe leuen* vercrijgen ende dat *Christus door tselue in onse herten woonet.* Johan. 1. (12. 13.) ende 3. 16. Eph. 3. 17.

Waerin tgelooue, de liefde te bouen gaet.

Hier mede is dan der *Romanisten* wedervechtinghe, tegen dese Leer, wat belangt het bouen verhaelde, ghenoech afgekeert. Maer dit moet ten besluyte gheseght worden: dat het niet te verwonderen en is, na dien de *Romanisten* de Leer van de rechtueerdichmakinge des gheloofs niet en verstaen, dat sy daer wt ooc geenen troost connen scheppen, ende dat sy daerom hare wercken ende de verdiensten so seer aenprijsen, ende gheerne oppроncken souden. Maer wanneer sy eens het profijt of vruchten, die sy trecken wt den seluen haren wercken ende verdiensten, neerstelic vergelijcken wilden, met het profijt ofte vruchten, die het salichmakende geloof voortbrengt: Certeynlick daer soude een groot verschil genonden werden. Want als sy opt neerstichste haer bearbeyt hebben, om veel goede wercken te doen, so weten sy nochtans nemmermeer wanneer sy genoech ghedaen hebben, om Gode te behagen: Waer sy selfs bekennen moeten, dat sy haer wercken, niet bestant of genoechsaem, maer onvolcomen ende beulect achten: ende en gewinnen daer van geen ander profijt, oft vruchten, dan altijdt euen onseker, ende twijffelmoedich te

De Papisten soeckende haer salicheyt door goede wercken zijn altijt onseker ende wanckelmoedich, na haer selfs leere: maer de gelooulge haerder salicheyt seker, door Christum hebben in hem vrijmoedicheyt.

29. Son. Vra. 6. te zijn, oft sy wel in de gratie Godts staen, dan niet, ende blijuen altoos onseker haerder salicheyt. Maer de geloouige, dese leere van de rechtueerdichmakinge wel geuat hebbende, vinden in Christo, ende door hem volcomene genoechdoeninge voor hare sonden, ende gerechticheyt die voor God gelt. Daer wt sy dan dit proffijt, ende dese vruchten genieten, dat sy rust vinden in hare conscientien, mits vrede, die sy hebben met Godt, ende zijn seker haerder salicheyt, want sy niet bouwen op hare wercken, of verdiensten (dwelc onseker soude vallen) maer op Christum, die met den gelooue omhelst ende aengenomen, haer eygen geworden is, met alle zijne verdiensten ende gauen, daer staen sy seker ende onbeweechlick. Ende dan doen sy met lust, wercken, die goet ende God aengenaem zijn, al ist datter noch eenige gebrecklicheden mede vermengt zijn: Want sy (vast houdende aen Christum haren Salichmaker) die niet en richten, om daer mede te verdienen, tgene hen Christus verdient heeft: maer om door hare wercken God danckbaerheyt te bewijsen, tot lof zijns naems, tot bewijs dat sy Gods kinderen zijn, ende tot dienst ende stichtinge haers naesten.

Siet Vrage 86.

61. Vraghe.

Waerom segt ghy, dat ghy alleen door het gelooue rechtueerdich zijt?

Antwoorde.

III. Niet dat ic, van weghen der weerdicheyt mijns geloofs, Godt aengename ben: maer daeromme: Dat alleen de genoechdoeninghe, gerechticheyt, ende heylicheydt Christi mijne gherechticheydt voor God is: Ende dat ick de selue niet anders, dan alleen door tgheloone aen nemen, ende my toeeygenen can.

Verclaringe.

DAER is ouerluoedich genoech geleert, dat wy alleen door tgelooue gerechtueerdicht werden, ende wert op dat woort *alleen* aen ghehouden: Op dat wt den handel der rechtueerdichmakinge de wercken wtgesloten blijuen: Op dat oock de ongheloouige henseluen niet wijs maken, dat sy de barmhertichevdt Godts in Christo, sonder gelooue souden connen genieten. Maer also yemant mochte meynen dat wy t'gelooue ouer sulcx te hooge verhieuen, als oft de mensche door de weerdicheyt des seluen geloofs God aengenaem ware: So wert hier het selue geweert met twee redenen: De eene is, dat Christo daer mede te cort geschieden soude: Ende de andere dat des geloouens natuere is de salicheyt, niet in hemseluen, maer in Christo te soecken, ende door hem te ontfangen.

Afdeelinge.

De weerdicheyt des geloofs maect ons niet.

1. Aengaende d'eerste redene, wert hier gesegt: Dat de geloouige niet van wegen der weerdicheyt haers gheloofs, Gode aengenaem zijn, als

als oft haer gheloone een deucht ware, die in, ofte by haer seluen cracht soude hebben rechtueerdich te maken, want op sulcke maniere, soude het geloof gestelt werden in plaetse des eenigen Salichmaekers Jesu Christi. Ende soude daer mede dan vervallen, ende te niet gedaen werden, tgene voor henen geleert is, dat Christi genoechdoeninge, gerechticheyt ende heylicheyt, alleen onse gerechticheyt is, daer mede wy voor God bestaen mogen. 23 Son. Vra. 64. niet rechtueerdich noch salich, maer Christus: 1 Cor. 1. 30 ende 2. 2.

2. Tselue sal claerder werden, als wy de natuere des geloofs aenmercken, welcke de Catechisme voorstelt, dat wy Christi rechtueerdicheyt niet anders, als door tgelooue aennemen, noch ons toeeygenen connen: daer mede te kennen geuende, dat het gelooue is het eenige instrument, of vat, daer mede wy Christum met allen zijnen verdiensten ter salicheyt ontfangen, ende aen nemen connen: die antwoort is gantsch seker, ende waer. Want indien de weerdicheyt onses gheloofs ons Gode aengenaem maecte, so en soude d'Apostel niet seggen, dat wy wt den gelooue gherechtueerdicht werden, of door tgelooue gerechtueerdicht werden, oft door het gelooue salich: Maer hy soude seggen, om des gheloouens willen, oft om der wercken willen, die het gelooue vergeselschappen. Ooc en can den gelooue de cracht der rechtueerdichmakinge niet toe geschreuen werden. Want al ist een ware gelooue, dat wy hebben, nochtans so is tselue dicwils seer swac: ende indien dan tgelooue by hemseluen, oft door een cracht, die daer in inwendich is, soude rechtueerdich maken, soo en soudet niet dan ten deel connen rechtueerdigen, ende en soude onse gerechticheyt niet volcomen, maer alleen stucwerck zijn: souden wy alsoo volghens ooc maer een deel der salicheyt daer door ghecrijghen. Maer dat is de nature des geloofs niet, dat het yet by hemseluen, of in hemseluen soude soecken, maer t'voert den mensche van hemseluen tot Christum, gelijc het woort getuycht, dat in hem alleen de gerechticheyt ende de salicheyt te vinden sy: So is het opsicht des geloouens al op Christum, om van hem te ontfangen, ende tgheloone is (by maniere van spreken) alleen als de hant, die de geloouige mensche wtsteeckt ende mede brenght, om daer mede van Christo te ontfangen, wat hem ter salicheyt van noode is, ja om Christum met allen zijnen goederen ende schatten (gelijc hy vanden Vader gegeuen ende geschoncken wert) aen te veerden, tontfangen, ende tot zijnen profijte hemseluen toe te eygenen. Den welcken wy door tgelooue aen namen, so als door verscheyden gelijckenissen voorgestelt wert. Joa. 3. 16. Rom. 5. 1. Eph. 2. 8.

Ende gelijck nv eens Melaetschen (oft anders Bedelaers) hant, als sy wtgestrect wert, daer mede niet en verdient, maer alleen ontfangt de aelmoessen, die haer toegereyct wert: Also ooc en can tgelooue (by hemseluen aengemerct) niet gesegt werden te verdienen de gerechticheyt, ende dleuen, dwelc ons in Christo van God toegereyct ende geschoncken wert: en can der weerdicheyt des geloofs niet toegeschreuen werden. Gelijckenisse.

Maer gelijc een medicijne dient, tot gesontmakinge des lichaems, als sy gebruyckt werdt, op sulcke maniere, so de Medicijn-meester die voorgeschreuen heeft, maer nochtans de gesontmakinge en wert niet de maniere Een ander.

25 Son. Vra 61.

niere des gebruycx, of den mont daer door die inghenomen wert, toegeschreuen, maer der medicijne, die inden Lichaem werct: also gatet toe in desen geesteliken saken, so veel als men de lichamelicke by de geestelicke vergelijken mach. De medicijne tot onser zielen genesinge, ons van Gode bereyt, ende gheschoncken, is Christus Jesus met allen zijnen weldaden ende goeden: maer God heeft ooc voorgeschreuen, hoemen dese medicijne der zielen nutten ende gebruycken sal, om daer door gesontheyt der zielen te gecrijgen: namelic door tgelooue. Hoe wel nv tgelooue de mont is, daer door dese medicijne in genomen wert (na dien daer geen ander maniere en is, om eenich deel ofte profijt daer van te hebben) soo en moet nochtans den gelooue of der weerdicheyt desseluen niet toegeschreuen werden de gerechticheyt, die wy deelachtich werden in Christo, noch ooc het eewich leuen: maer het moet toegeschreuen werden der goeder Medicijne, die de gerechticheyt, ende volgens de salicheydt ons te weghe brengt: ende moeten des danc weten Godts onverdiende ghenade, die ons dese costelicke Medicijne ghegeuen ende geschoncken heeft: Ooc so wert mede gheleert, hoe dat wy die selue nutten sullen, ja selfs den mont, ende hant gegeuen, daer mede wy die aen nemen mogen. Daer om moeten wy ten besluyte verstaen, ende onthouden: dat de weerdicheyt of costelicheydt onses geloouens ons niet rechtueerdich en maect, maer Christus alleen, die ons is geworden tot gerechticheyt ende heylicheydt: Dewelcke door het gelooue (als met een hant aengenomen) oft als met den mont inghenomen moet werden, om van hem nutticheyt ende profijt te hebben.

tGelooue een gaue Gods zijnde, dient niet om Gode yet toe te brengen, maer om daer door van hem te ontfangen. Tit. 1. 1. Rom. 8. 32.

Ende om wt den gheloue (so veel ons aengaet) gheen weerdicheyt te smeden, soo moeten wy verstaen, niet alleen dat het een gaue Gods is, ende wel een costelicke gaue, die alleen den wtvercoren kinderen Gods wert gegeuen, ende die ten aensien des geuers een weerdich, ende ouer de mate een costelick ding is, die ons dient, niet om Gode wat te brenghen, tot onser versoeninghe, ofte tot vercrijginge zijner genade, maer om van hem te ontfangen, ende tonsen profijte te genieten zijne genade, ende de versoeninge, die hy ons geschoncken heeft in Christo Jesu zijnen Sone, met den welcken hy ons alle ding geuende is: Dan zijn wy verrijcket, gelijck een mensche die costelicke Schatten besit, maer die de selue heeft in eenen aerden Pot: den aerden pot dient wel om de schatten te ontfangen ende te behouden, maer hy verdient de schatten niet, noch en geeft den schatten geene weerde: so gaet het ooc ons met den gelooue, op dat die hem roemen wil, alleen des Heeren roeme.

Besluyt van de leere der rechtveerdichmakinge des geloofs, cortelic verhalende, waer om dwoort alleen behouden moet werden.

So wert dan de mensche voor Godt rechtueerdich in Christo door tgelooue alleen, ende moet dat woort *alleen* teghen alle wedersprekers vast behouden werden, om alle wercken, verdienst, ende weerdicheyt wt te sluyten. Ende dan blijft Godt ende Christo, de eere die hem toecomt, als wy namelic bloot met den gelooue comen, niet om yet te brengen, daer mede wijt verdienen, ofte daer door wijt weerdich zijn souden, maer alleen om te ontfangen, wt genade ende om niet. Dan hebben onse conscien-

tien

tien eenen vasten ombeswijckelicken troost, als sy niet op yets van ons, oft door ons comende, ghebouwet zijn, ende met den gelooue alleen op Godt, ende op Jesum Christum zijnen Sone, onwanckelbaer staen ende blijuen, Esai. 64. 6. Dan wert claerlick gemerckt het onderscheydt tusschen de wet, die gerechticheyt toeschrijft, ende d'leuen beloeft den genen, die de Wet volbrengen: Ende het Euangelium, dwelc gerechticheyt schencket, ende volgens d'leuen, beloeft in Christo den genen, die van haers selfs wegen, ende by haer seluen, niet alleen geen gerechticheyt hadden, maer vol ongerechticheyts, ende Gods vyanden waren, ende dit alles *om niet, wt genaden, sonder verdiensten, sonder de Wet, ofte wercken der seluen, alleen door t'ghelooue*, daer mede sy den Middelaer om helsen ende aen nemen. Dan can eyntelic de aenroepinge Godts met goeden fondament geschieden: Daer wy anders afgeschrickt souden werden, ende gheweert, om tot God niet te gaen, van wegen onser onweerdicheydt ende swacheyt, daer af wy by onsseluen zijn ouertuycht: Maer nv hebben wy door t'gelooue, ende vertrouwen op den Middelaer, ende in zijnen name groote vrymoedicheyt, om Godt, als onsen Vader aen te roepen in aller onser noot: Ghelijck als de Apostel seyt, Ephes. 3. 12. *Inden welcken (Christo) wy hebben de vrymoedicheyt ende den toeganck met een vertrouwen, door het gelooue aen hem.* 23. Son. Vra. 61.

24. SONDACH.

Vrage. 62. 63. 64.

Inhout: *Hier wort tot bestraffinge der tegenworpinghen geleert: Eerstelic,*

1. *dat de goede wercken niet en zijn de gerechticheyt, die voor God*
2. *gelt, noch een deel der seluen: Ten anderen, al ist dat God de goede vvercken, beloeft te beloonen, dat daer wt niet en volghet (devvyle sulcx vvt genaden, ende niet vvt verdiensten geschiet)*
3. *dat de vvercken voor God gherecht maken: Ten derden, vvert bevvesen, dat de leere vande rechtueerdichmakinghe, niet sorgheloose, noch Goddeloose menschen maeckt, ende datse daeromme tonrecht met sulcx belast, ende voordachtich gemaeckt vvert.*

62. Vrage.

Maer waerom connen onse goede wercken, niet de gherechticheydt voor Godt, oft een stuck der seluer zijn?

Antwoorde.

Daeromme dat de gherechticheydt, die voor Godts gherichte bestaen can, gantsch volcomen, ende der Wet Godes, in allen stucken gelijckmatich zijn moet, ende dat oock onse beste wercken, in desen leuen, alle onvolcomen, ende met sonden beulect zijn. 1.

Verclaringe.

24. Son. Vra. 62.

Verclaringe.

De Papisten verkeeren, ende verdraeyen de Leer van de rechtueerdichmakinge, ende alles wat daertoe hoort. *Con. Trid. sess. 6. cap. 7. 8.* Het 2. ca eens boecxkens by Launoy ende Pennetier wtgegeuen ende wederlegginge Bezen daertegen.

TGENE te voren van de rechtueerdichmakinghe des geloofs in Christo, met besluytinghe aller verdiensten der wercken, geleert is gheweest, dat wert hier noch meer beuesticht, met de beantwoordinge eener teghenworpinge, die de *Romanisten* voortbrenghen mochten. Want hoewel onder haerlieden de *Scholastici*, (die der gesonde Leer willen aldernaest comen) wel schijnen, het beginsel der rechtueerdichmakinghe toe te schrijuen Godes ghenade, dat namelic de sondaer om niet van de verdoemenisse verlost, de gerechticheyt vercrijghe, door de vergeuinge der sonden, ende maken mede vermaen vande mededeelinge des lijdens onses Heeren Jesu Christi: Nochtans so smijten zijt al onder malcanderen, ende en leeren niet grondelicx, van de genade Gods, van de gerechticheyt Christi, van het geloóue, vande onverdiende toerekeninge, ende rechtueerdichmakinge des genen, die in hemseluen een sondaer is, etc. Daer door een arme sondaer troost ende sekerheydt zijner salicheydt soude mogen hebben: *Daer nochtans van God geenen anderen naem onder den Hemel den menschen ghegheuen is, waer in sy moeten salich werden, als den naem Iesu Christi*, Act. 4. 12. Ende datse de Leer vande rechtueerdichmakinge, mitsgaders wat daer toe hoort, alsoo verdraeyen ende verkeeren, dat is hen principalic daerom te doen: Op datse de wercken mede in brengen, ende lappen mochten, inde rechtueerdichmakinge tegen de opentlicke leere des H. Apostels Pauli, ende der gantscher Schrift. Ende na hare meyninge, soude onder de rechtueerdichmakinghe, mede begrepen zijn de verniewinge des menschen, die door den H. Geest vernieuwt ende geschict gemaect wert ter gehoorsaemheyt der Wet. Ende ouer sulcx beschrijuen sy de gerechticheyt des wedergeboren menschen te zijn: Dat de mensche door tgeloóue Christi eenmael met Godt versoent zijnde, door de goede wercken by Godt rechtueerdich geacht wert, ende dat hy door verdiensten der seluen aenghenaem is. Also maken sy ten minsten paert ende deel met Christo, belangende de gerechticheyt, genomen ooc dat sy Christo toelieten het beste deel onser rechtueerdichmakinghe te behouden, soo willen sy ymmer, dat de mensche een deelken, of stucxken by hem seluen vinden, ende te wege brengen sal. Dwelc is de oude nuck, ende list des Satans, om Christum ende zijn offerhande onvruchtbaer te maken: Want dit (hoement maect oft verstaet) een seer schadelicke dwalinghe is, die der ghenade Godts, der verdienst, genoechdoeninge ende gerechticheyt Christi, ende den geloóue eenen grooten afbreuck doet, ja de selue geheel vernieticht. Want de selue geen deelinge en connen lijden, noch met de selue gheene wercken en connen bestaen, noch in rekeninghe comen, so bouen oueruloedich gheleert ende bewesen is: ende wert door sulcke dwalinghe, den menschen, den troost, ende sekerheyt haerder salicheydt benomen, als sy meynen in haer wercken te soecken, tghene daer niet in te vinden en is, ende inder noot, alst op de proef gaet, ende Gods oordeel hen schricket, ende dringhet, vinden

sy

sy hen bedrogen, ende en hebben niet te bieden, daer mede sy bestaen connen. *24. Son. Vra. 62.*

Om dan de leere der rechtveerdichmakinge des gheloofs met wtsluytinge aller wercken, reyn ende suyuer te houden, ende van sulcke, ende gelijcke dwalinge te verweeren, so wert dese vrage, opt alder schoonste, ende claerlicste, by maniere van tegenworpinge wel in gheuoert, vragende niet simpelicken: waer om onse wercken: maer waerom onse *goede* wercken, niet connen zijn de gerechticheyt die voor God gelt, ofte een stuc der seluer? Want door onse goede wercken, werden inde vrage verstaen, de wercken die van ons gedaen werden, na dien wy rechtueerdicht ende wedergeboren zijn, welcke hoedanich sy moeten zijn, om den tittel van goede wercken recht te dragen: hier na Vra. 91. geleert sal werden. Alst tselue beantwoort sal zijn, so sal veel meer daer wt blijcken, ende openbaer zijn, dat alle andere wercken, die voor de rechtueerdichmakinge ende wedergeboorte geschiet zijn, oock de gene, dien den tittel van den goeden wercken niet en can gegeuen werden, veel min, ende in gheenerley wijse connen zijn, de gerechticheyt die voor God gelt, of een stuc der seluer: De antwoort is dan gericht op een tegensettinghe der gerechticheyt Gods, die hy vanden mensche heyscht, ende welcken hem alleen genoech doen can, aen d'een syde: ende der gerechticheyt der alderbesten wercken, die by eenigen mensche geuonden soude mogen werden, aen d'ander syde: Ende dewijle gheen verghelijckinghe, tusschen dese gerechticheden, can geuonden werden, soo is de waerom openbaer, dat onse goede wercken niet en mogen passeren, noch steec houden in Gods gerichte, om te zijn onse gherechticheyt tot zijner benoeginghe, oft een stuc der seluer. De Catechisme stelt dan eerstelic voor, hoedanich, ende hoe groot daer moete zijn de gherechticheyt, die voor Gods oordeel bestaen soude moghen: ende bewijst daerna, wat daer en teghen een groote onvolcomenheyt, ooc in onse alderbeste wercken geuonden wert.

Te tegenworpinge der Romanisten, oft der anderen, die de wercken geerne mede tot rechtuerdichmakinge na flicken souden.

Afdeelinge.

De gerechticheyt, die Godt van ons heyscht, ende die wy hem schuldich zijn voor te brengen, is sodanich, ende soo volcomen, dat hem niets en can aengenaem zijn, noch voor hem bestaen, dan tghene in aller manieren geheel, volcomen ende volmaect is, dwelc met gheenerley vuylicheyt, oft ongestaltheyt verontreyniget, oft mismaect ende misraect is. Ende op dat wy, int ondersoecken, ende ouerwegen deser gerechticheyt, niet bedrogen en souden werden met eenen vremden reghel, ofte waechschale, soo heeft hy selue ons den reghel, ende de waechschale gheghenen, daer naer, ende daer op wy dese gerechticheydt richten, ende weghen souden. Het selue is zijne heylige Wet, met de welcke hy wil, dat de gherechticheydt (die voor zijnen Richterstoel bestaen sal mogen) gantsch ouer een comen sal: Datse daer na ghericht zijn, ende het rechte gewicht houden moet, sonder yet het minste daer aen te ontbreken. Daerom is inde selue zijn Wet, zijn wille, so volmaectelick beschreuen, ende wtgedruct: dat de gene die de selue daetlic int werck stelt,

Hoedanich ende hoe groot de gerechticheyt moet zijn, die voor Gods gerichte bestaen soude mogen.

24. Son. Fra. 62.

stelt, ende volcomelick volbrengt, voor hem volcomelic gerecht sal zijn, ende bestaen mogen, als door onderhoudinge der Wet in zijnen leuen, wercken, woorden, ende gedachten wtdruckende, ende bethoonende eenigher maten het Beelt Gods, in heylicheydt, ende gerechticheyt, daer naer hy geschapen was. Doch al heeft de mensche de heylige Wet, so soude hy nochtans na zijne verdoruen aert, als slof, traghe, ende nalatich zijn int ondersoecken zijnes leuens, ende alles zijns doens na dese Wet, hemseluen veel toegeuen, ende Pluymstrijcken, niet hart ofte scherpelic genoech richten, noch nauwe sien: Maer God de Heere tselue voorcomende, en heeft niemanden dleuen beloeft, dan die de Wet ende wat daer inne geboden is, gehouden sal hebben, ende heeft de menschen tot recht ondersoec haers selues willen verwecken, met dese schrickelicke sentencie ende oordeel: *Veruloect is een yegelick, die niet en blyft in al het ghene, dat in den Boeck deses Wets geschreuen is, om dat te doen.* Waer wt oock de Apostel Jacobus seyt: *Want so vvie de gheheele Wet ghehouden heeft, ende in een* dinck *mistreet, die is in allen schuldich.* Dese volcomenheyt der gerechticheyt, die God in zijne Wet heyscht, heeft seer wel verstaen de Propheet Gods, door zijnen Gheest onderricht zijnde, daer hy (vertsagende aen zijn doen) zijn toevlucht neemt tot Gods genade, ende de vergeuinghe der sonden, seggende Psal. 130. 3. *So ghy vvilt Heere, de sonden toerekenen, Heere, vvie sal bestaen? Want by u is vergeuinge.* Ende daer naer vers 7. *Israhel hope op den Heere: Want by den Heere is genade, ende vele verlossinge by hem. Hy sal Israhel verlossen vvt allen synen sonden.* Ende Psal. 143. 2. Bidt hy daerom so ernstelic: *En gaet niet int gherichte met uvven Knechte: Want voor u en is gheen leuendich mensche rechtueerdich.* Daeromme de Apostel Paulus seer dicwils verhaelt, Rom. 3. (20. ende 28), Gal. 2. 16. *Dat geen vleesch door de vvercken der Wet gerechtueerdicht sal vverden voor hem.* Ende stelt de oorsaec waeromme de verdoruene mensche door de Wet niet en can gerechtueerdicht werden, Rom. 7. 14. segghende: *Wy vveten dat de vvet geestelick is, maer ick ben vleeschelick vercocht onder de sonde.* Daeromme eener hier henen siende, recht vermanet in desen handel der rechtueerdichmakinghe, segghende: Alsmen spreken sal van de gherechticheyt der wercken, so en moetmen niet aensien het werck, dat na de Wet gedaen soude moghen zijn, maer moet aengesien worden Gods Wet, om daer wt te weten, hoe goet tselue soude behooren te zijn. Ende *Bernardus* seyt: Niet te sondigen, is Gods gherechticheydt: Maer des menschen gerechticheyt, is Gods nalatinge.

Siet bouen Vrage 6. pag. 19. 20. 21.

Liui 11. 5. Ro. 10. 5. Gal. 3. 12. deu. 27. 26. Gal. 3. 10. Jac. 2. 10.

Ser. 23 op de hooge Lieden: Cant. cant.

Maer behaluen dese gerechticheyt, die God in syne Wet wtdruct, ende verheyscht, so isser noch een hooger gerechticheydt Gods, dewijle hy de gerechticheyt selue is van de welcke Job spreect: Cap. 4. 17. *Hoe can een mensche rechtueerdigher zijn dan God? Of een man reyner zijn, dan die hem ghemaect heeft? Siet, onder syne Knechten en isser geen sonder gebrec, ende in syne boden vint hy sotheyt. Hoe veel te meer sullen die van den Wormen gegeten worden, die inden leemen Huysen woonen, ende die*

Neuen de gerechticheyt die God in de Wet heyscht, wort aengemerckt zijn gerechticheyt, hooger zijnde als der wet gerechticheyt.

die op aerden gefondeert zijn? Alwaert dan so, dat yemant de wet Gods volcomelick ghenoech dede (dwelc onmogelick is, ende geen sulcke oyt geuonden en is in desen leuen) so soude de selue euen-wel niet connen bestaen ter proeue deser gerechticheydt Gods, die alle onse sinnen, ende verstant te bouen gaet: Daer van Job noch claerder spreect, Cap. 15. 14. *Wat is een mensche, dat hy soude reyn zijn, ende dat hy soude rechtueerdich syn, die van eener Vrouwen geboren is? Siet onder syne Heyligen en is niemant onstraffelicken, ende de Hemelen en zijn niet reyn voor hem: Hoe veel meer een mensche, die eenen grouwel ende boos is, die het onrecht suypt als water.* *21. Son. Vra. 62.*

2. Maer voort passerende, laet ons nv eens met Gods gerechticheyt, die alleen de Wet verheyscht, ende daer af Gods Wet de regel is, vergelijcken onse alderbeste wercken, ende hooren, wat, ende hoe veel de Schrifture den seluen toeschrijft. Want wy en willen hier noch niet in rekeninge brengen allet ghene, wat de mensche tegen Gods Wet mis doet, de selue ouertredende, oft nalatende, dat hem geboden was, daer af eenen yegelicken zijn eygen conscientie soude mogen getuygen. Wy en willen niet in rekeninge roepen die sonden, ouertredinge ende nalatingen, daer af dat onse herte ons niet en wroecht, noch getuygenisse geuen can, maer die God de Heere (al veel scherper siende, als wy) aen ons noch meer weet: daerom Dauid betuycht, ende bidt Psal. 19. 13. *Wie can merken, hoe dicwils hy feylt? vergeeft my de verborgen gebreken.* Dan alleen willen wy een weynich examineren, ende beproeuen na de Schrift onse wercken. Ende wie mocht ons daer van beter, ende bequamer getuygenisse geuen, dan de Propheet Esaias, cap. 64. 6. sprekende: *Doch nv zijn wy al te samen, als de onreynen, ende alle onse gherechticheydt, als een dreckich cleet: Wy zijn altemael verwelcket als bladeren, ende onse sonden voe.en ons henen wech als eenen wint.* Merct dat de Propheet seyt: Alle onse gherechticheyt: Daer door verstaende alle de goede wercken, die yemant voortbrengen soude mogen, indien God die soude willen ondersoecken, ende beproeuen, datse dan beuonden souden werden, voor zijn gerechte oordeel, als een onreyne lreckich Cleet. So ist dan openbaer, dat onse alderbeste wercken, geleyt op te schael des Godlicken willens (in syner Wet verclaert) ende na dien regel scherpelic ondersocht, niet alleen geen proef noch wicht souden connen houden, om voor gerechticheyt te passeren: maer datse ooc beuonden souden worden, te rekenen te zijn voor Godt, als sonden, ende ouertredingen. Niet dan noch, dat sy sulcke zijn, als ouerspel, dieuerie, logentael, ende dergelijcke, die gantschelic quaet, ende tegen Gods Wet zijn strijdende, ende met den welcken dese der geloouigen wercken, gantsch geen ghemeenschap en hebben, noch te uergelijcken zijn, anders sy geensins goet ghenoemt en souden mogen werden: maer om dieswille euen-wel dese goede wercken, in sulcken graedt (als de Wet vanden menschen heyscht) niet goet genoemt en connen worden, maer een groot verschil is, ende blijft, datse niet ghedaen en zijn van gantscher herten, van gantscher zielen

wat een groote onvolcomenheyt in onse beste wercken geuonden wort. 1 Joa. 3. 20.

24. Son. Vra. 62.

zielen, van gantschen gemoede, ende van allen crachten: gelijc de Wet niet te vergeefs en bedingt, datse so volcomen souden moeten zijn, eer sy voor God gantsch goet, ende voor gerechticheyt souden mogen passeren. Tselue heeft Job oock wel aengemerct daer hy seyt, ca. 9. 20: *Segge ic dat ick rechtueerdich ben, so verdoemt hy my doch: ben ic dan vroom, so maect hy my tot onrecht.* Desgelijcken d'Apostel Paulus, 1 cor. 4. 4: *Want ic en wete my geens dincx schuldich: Nochtans en ben ic daer door niet rechtueerdich: Maer de Heere is de gene die my oordeelt.* Ende op een ander plaetse: *Ick elendighe mensche, wie sal my verlossen van dit lichaem des doots.*

Siet bouen Vr. 4. pag. 13. Eccl. 7. 20.

Ro. 7. 24.

Hoe wel die Gode (na zijn genade) in Christo aengenaem zijn.

Ende dat sulcke onvolcomentheydt in onsen besten wercken wort geuonden, dit en strijt niet met tgene, daer de Schrift getuycht, dat de goede wercken der wedergeborenen (hoewel noch onvolcomen) Gode behagen, ende aengenaem zijn: Want dat selue behagen, ende aengenaemheyt en compt hen niet toe, van wegen dat sy des weerdich zijn, maer wt enckel ende louter ghenade Godts des Vaders, die ghenadelicken ouersiet, ende passeert t'ghene dat daer aen noch ontbreect, ende erkent in synen geloouigen, tghene in hen, door des H. Geests gaue, voortgecomen is. Also moet het verstaen worden, dat Petrus ghetuycht, Act. 10. 35: *In allen Volcke, wie hem vreest, ende gherechticheyt werct, die is hem aengenaem.* Ende inden Brief tot den Heb. Ca. 13. vers 16. seyt d'Apostel: *Met sulcken offerhanden behaechtmen Godt.* Maer euen-wel daerom en moet geensins besloten worden, datmen den goeden wercken (die Gode wt louter genade behaechlic zijn) eenichsins de oorsaeck der rechtueerdichmakinge toeschrijuen soude, oft het eeuwige leuen. Want in sulcken aensien, der seluer onvolcomentheyt betrachtet moet worden, die hen weerdt, dat sy voor geen gerechticheyt strecken mogen. Ende so blijft waer: *De gerechtige sal wt den gheloue leuen.* Ende *de gaue Gods is het eewige leuen, door Iesum Christum onsen Heere*, Ro. 1. 17. ende 6. 23.

t'gebruyc deser beantwoordinge.

Dese beantwoordinghe strect ons dan inde voorgaende Leere der rechtueerdichmakinge, ende worden wy vermaent, dat wy Gode de gantsche eere onser salicheyt toeschrijuen, ende *ons vernederen onder syne crachtige hant, op dat wy te syner tijt verhoocht worden*: *Want* (gelijc Petrus betuycht) *God wederstaet den hoouaerdigen, maer den nederigen geeft hy genade*, 1. Pet. 5. 5: waer mede wel ouer eenstemmet t'gene *Augustinus* seyt: hoe dat ghy swacker, ende nederiger in u seluen zijt, hoe dat de Heere zijn opsicht meer op u heeft, etc. Want gelijc onse nederheyt is syne hoocheyt: Also heeft de belijdenisse onser nederheyt syne erbarminghe tot onser oprechtinge.

In Psal. 45.

63. Vraye.

11. Hoe? Verdienen onse goede wercken niet, die nochtans God, in desen, ende inden toecomenden leuen, wil beloonen?

Antwoorde.

Antwoorde.

24. Son. Vra. 63.

Dese belooninge, geschiet niet wt verdienste, maer wt genaden.

Verclaringe.

DATS weder een niewe teghenwerpinghe. Als of sy seggen wilden: Latet so zijn: Dat onse goede wercken, vergheleken by de gerechticheyt der Godlicken Wet, daer toe niet connen gereycken, om ons te strecken tot gherechticheyt voor God: Nochtans so en wort den seluen niet te vergeefs loon beloeft: Ende daer wt moet volghen: Dat sy voor God wat verdienen. Maer op de tegenwerpinge soude men anders geen antwoort behoeuen, dan dat het niet en volcht, te willen besluyten: Daer is loon beloeft, so moet daer verdienste zijn, want ooc loons belofte wel wt genade geschieden can, sonder verdienst. Niet te min om desen knoop wat naerder te ontbinden, soo sal hier eerst wt de H. Schrifture bewesen worden (gelijckmen dat geerne bekent) dat den goeden wercken loon beloeft, ende gegeuen wort: Maer ten anderen, om daer wt gheen verdiensten te maken, sal aengemerct worden, hoe de loon beloeft, ende gegeuen wort.

Tegenwerpinge: den goeden wercken wordt loon beloeft, ergo so volcht dat men daermede verdienet.

Afdeelinge.

1. Dat den Godsalighen, die neerstich, ende vierich zijn tot goeden wercken, loon beloeft is, so in desen, als inden toecomenden leuen, is lichtelick te bewijsen, met verscheyden getuygenissen der H. Schrift. *De Godsalicheyt*, (seyt Paulus, 1. Ti. 4. 8.) *is tot alle dingen profijtelic: Als die de belofte heeft des tegenwoordigen, ende toecomenden leuens. Hebt uwe vyanden lief* (seyt Christus, Luc. 6. 35.) *ende doet wel, ende leent, sonder yet daer van te hopen, ende uwen loon sal groot wesen.* Item, Mat. 10. 42. *Wie een van desen cleynen te drincken geeft eenen Beker couts Waters, allene in den name eens Discipels: Voorwaer segge ic u lieden, hy en sal synen loon niet verliesen.* Item, Luc. 14. 13. *Maer wanneer ghy een maeltijt maket, so noot de arme, gebreckelicke, Creupele, ende Blinde. Ende ghy sult geluckich wesen, om dat sy u niet en hebben om te verghelden. Want het sal u vergolden worden inde opstandinge der rechtueerdigen.* Item, 2. Joa. 8. *Wacht u seluen, dat wy niet en verliesen, dat wy gearbeyt hebben, maer vollen loon ontfangen* Ende Paulus Ro. 2. 6: *Welcke eenen yegelicken vergelden sal na synen wercken*, namelic, *den genen, die met gedurichcyt in goede wercken, prijs ende eere, ende onverderffelicheyt soecken, het eewige leuen.* Eyntelic dat daetlic loon sal gegeuen worden den goeden wercken, betuycht Christus opentlick met de sententie, die hy voorstelt, mat. 25. (21. 23. ende 34.) daer hy seyt: *Dan sal de Coninck seggen tot de gene, die tot syner rechterhant zijn sullen: Comt ghy gesegende mijns Vaders, besit dat Coninckrijcke, dat u bereyt is, van den beginne der werelt: Want ic ben hongerich geweest, ende gy hebt my gespijst: Ic ben dorstich geweest, ende gy hebt my te drincken gegeuen*, etc.

Getuygenissen der Schrift: dat den wercken loon beloeft ende gegeuen wort.

2.

24. Son. Vra. 63.

2. Dese voorgaende, ende dergelijcke ghetuygenissen beweeren: Dat den goeden wercken loon beloeft, ende gegeuen wort, ende daer en is de strijt niet om: Maer nv moetmen besien, ende ouerleggen, hoe, ende in wat manieren de loon van God beloeft, ende gegeuen wort? Haer meyninghe is, wt verdienste: Maer de Catechisme antwoort: dat dese belooninge geschiet niet wt verdienste, maer wt louter genade.

Maer dat tselue geschiet, niet wt verdienste, maer wt genade.

So veel het woort *verdienen* belangt: Dat is vande Latijnsche Theologen (ooc eenige ouden) oneygentlick gebruyct, voor *vercrijgen*: Ende dwoort *verdienst*, voor *een goet werc*: Hoewel dat dese woorden, in dien sin, inder Schrift niet gheuonden en worden. Tis wel waer, dat het met den eersten, so niet ghemeynt is, soot namaels inde duysterheyt des Pausdoms ghenomen is, daer de menschen haer verdiensten God hebben al willen voorbrengen, ende na de selue met hem willen dadingen, ende hem met hare vergeldingen, ende genoechdoeningen willen paeyen ende te vreden stellen: Ic segge, al en ist met den eersten so niet gemeynt, alst na gebruyct is, so hebben sy nochtans der Christenheyt, ende des geloofs suyuerheyt geenen goeden dienst gedaen, die dese woorden *verdienen ende verdienst* den menschelicken wercken (om die tot vergeldinge voor Gods gherichte te brengen) eerst toegepasset hebben. Waer men by de schrifture gebleuen, so hadden wy nv den strijt niet.

Daerom dan eerstelic dat woort *verdienen*, ende verdiensten geweert:

Dan tot wederlegginghe aller verdiensten, merct wel: Indien het woort *verdienst* genomen wort (gelijck het de *Scholastici* nemen) voor een rechte vergeldinge, die na de mate des wercx (dwelc daer gedaen is) ooc den loon maticht, om gelijcheyt tusschen beyde te houden: oft, so *Figuerius* dat beschrijft, te weten, dat verdienst sy tgene, dat men yemanden schuldich is, tot vergeldinge zijns wercx ende arbeyts, als eenen loon, oft prijs, daer toe van God gestelt: welcke onder den creaturen soude doch derren hier voor comen, om na sulcke beteeckeninge, zijns verdiensts loon, oft prijs te willen verwachten, ende ontfangen? Certeynlic daer en can niemant geuonden worden, wie hy sy, die op sulcken bedinge, ende verdienst by God vergeldinge soude mogen halen. De Propheet Dauid en heeft, in allen synen Psalmen nergens zijn vromicheydt, noch verdiensten, God derren voortbrengen, maer altijt gesteunt op de ghenade, barmherticheyt, goetheydt, trouwe, ende waerheyt Gods, ende heeft allesins tot dien eynde afgebeden syne sonden, ende ouertredingen, etc. Daer ouer ten hoochsten becommert zijnde, hoe qualick zijn saeck staen soude. indien God met hem int gericht treden soude willen. Maer ten respecte van syne vyanden, die hem onrecht deden, ende sonder oorsaec veruolchden, mitsdien hy hen goet, ende geen onrecht gedaen en hadden: heeft hy wel syne goede cause geroemt, ende die God, als eenen rechtueerdigen richter voorgedragen, ende hem tot hulpe ende verlossinge, tegen de selue syne vyanden aengeroepen. Dat heeft wel zijn bescheet. Maer ten aensien syner saken met Godt, en heeft hy noyt het minste van verdiensten deruen ghedencken, ick swijghe te spreken, oft roemen. *Niet ons Heere, niet ons*: (roept hy Psal. 115. 1.) *Maer uwen name geeft eere, om*

Ende beweesen wort, dat geen menschе aen God yet verdienen can, noch zijn verdiensten roemen: maer wel behooren alle om vergeuinge harer misdinsten te bidden.

Figu. c. 9. inst 55. 3. 1. & 55. V. 1.

Psal. 16. 2.

Psal. 143. 2.

om uwer genade, ende waerheyt wille. So hebben ooc tot aller tijt gedaen alle lieue heyligen. Daniel, als hy vastede in sacken, ende in der asschen, roept alleen tot genade, ende barmhertigheyt, denct niet eens om verdiensten: Maer daer tegen set onder andere Dan. 9. 18. *Wy liggen voor u met onsen ghebeden, niet op onser gherechtigheyt, maer op uwe groote barmhertigheyt.* 24. Son. Vra. 63.

Wie heeft (seyt Paulus, Ro. 11. 35.) *hem eerst gegeuen: Ende het sal hem vergolden worden.* Conde de mensche God den Heere ergens in eenigen dienst vrientschap, of gonste bewijsen (maer hy en behoeft onses, noch onses dienst niet) dan mocht hy bedencken, wat men daer mede soude behooren te verdienen, ende wat vergeldinge men daer af soude behooren te verwachten: gelijc wanneer de menschen een den anderen dienst, ende bystant doen, daer door sy wel verdienen gelijcke vrientschap ende vergeldinge, tot erkentenisse der ontfangen weldaet. Maer d'Apostel, om te betuyghen. dat de menschen gheene deucht, oft weldaet Gode en connen doen, noch voortbrengen, die hem baten, oft vromen, oft der welcker hy van doen hebben soude: seyt duytlick: *Wie heeft eerst gegeuen.* Ende ontneemt alle wedervergeldinge, ende verdienste die yemant soude willen droomen, als hy daer by seyt, *ende het sal hem vergolden worden*: Als wilde hy seggen, niemant en schame hem zijn schult te begrooten, God is rijck genoech: hy en sal niemanden yet schuldich blijuen, indien yemandt wat te heyschen heeft, van weghen yets, dat hy Gode eerste ghegheuen mochte hebben. Want merct eygentlic, dat d'Apostel daer voor heeft te bewijsen: dat het al barmhertigheyt, ende geen verdienste is, wat God de Heere den menschen doet, dewijle *alle menschen onder de ghehoorsaemheyt beslo'en waren* Ro. 11. 32. Ende seyt daerom voorder int besluyt des voorgeroerden Cap. vers 36: *Alle ding is wt hem ende door hem, ende tot hem: hem sy de eerlicheyt inder eewicheyt, Amen.* Waer soude dan eenich verdienst plaetse hebben: daerom de selue Apostel, 1 Cor. 4. 7. om te benemen allen roem, ende verdienst, daer door sich de eene mensche bouen den anderen soude willen opblasen, verheffen, oft beter achten, een yegelicken vermaent te ondersoecken, of hy ooc yet van hem seluen heeft, daer door hy hem roemen soude mogen. Dwelck dan mede wel dient ondersocht, om te weten, of wy yet ergens, oft van ons seluen hebben, om mede by God te verdienen: d'Apostel seyt: *Wat hebt gy, dat gy niet en hebt ontfangen? Ende ist, dat ghy het ontfangen hebt, vvat roemt ghy? als of ghy het niet ontfangen en hadt?* wort tot desen ouerwogen de plaetse Pauli. Ro. 11. 35, Paal. 50. (10. 12.)

Hier wort tegengeworpen: Dat de wercken der wedergeborenen, niet wt haerseluen, maer van Christo, dien sy wedergeboren zijn, ende van den H. Geest, door wiens vernieuwinge die wercken geschieden, ontfangen, ende hebben de cracht, ende weerdicheyt, om te verdienen vergeuinge der sonden, de aenneminge tot Kinderen, de salicheyt, ende het eeuwige leuen. Antwoort: waert dat de tegensprekers seyden: dat de wercken der wedergeborenen, niet wt haerseluen (want sy zijn noch on- Ende een tegenworpinge beantwoort.

24 Son. Vra. 63. onvolcomen, gelijc bouen bewesen is) maer van Christo, ende van den H. Geest hebben, datse God behagen, ende aengenaem zijn, so souden sy recht spreken, gelijc wy dat opentlic bekennen, ende de waerheyt is: dat Godt ons, ende onse goede wercken in Christo ende door hem, voor aengenaem heeft ende dat wy, ende onse wercken hem behagen: Dat hy oock erkent in ons de gaue zijns Geests (*die in ons vverct het vvillen, ende het volbrengen na zijn vvel behagen*, Phil. 2. 13.) hoe wel onse wercken van onsen wegen niet geheel suyuer en zijn. Maer dit geschiet gelijc de antwoort des Catechisme meldet, al wt genaden, ende wt louter mildicheyt Gods, die ons met deen genade voor, ende met d'ander genade na croont, ende verciert, altijdt voortgaende in zijn goetheydt, om ons goet te doen, nadien hy ons wt *genaden aengenaem gemaect heeft inden beminden*. Maer nadien sy seggen, dat de wercken verdienen vergeuinge der sonden, aenneminghe tot kintschap, de salicheyt ende het eewige leuen: So spreken wy daer tegen, datmen niet wt onsen goetduncken, ende na onse weerderinge, maer na de schriftuere moet richten, wat cracht onse goede wercken te wege brengen. Nv de Schrifture schrijft hen loon toe, maer dat de selue soude zijn na verdienst, dat en leert de schrift niet, ende voor is bewesen, dat geen werc, so wel ghedaen en is (wanneer het God, na zijn gerechticheyt, ende na verdienste soude aensien) het en soude al verde veel te cort comen. Want een quaet werc, ende de nalatinge van een goet werc, soudet al connen verderuen, na tghene God getuycht Deu. 27. 26. ende Jac. 2. 10. ten ware God syne genade bewese. Behaluen dat om een werc volcomelic goet te maken, het selue *van gantschen herten*, etc. soude mat. 22. 37. moeten gheschieden. Wie soude nv onder den menschen deruen voortreden, die sulc een werc (ic geswijge de gantsche gehoorsaemheyt der Wet) soude connen, of derren voortbrengen? Besondere wanneer sulcke by hemselnen, sonder gheueynstheyt, soude ouerleggen, datter in den leden der wedergeborenen noch woont, so lange sy in desen leuen zijn, een ander Wet, strijdende tegen de wet haers ghemoets, ende welcke Rom. 7. Luc. 18. (11. 14.) haerlieden der Wet der sonden, die in haren leden is, geuangen maect: Also, dat sy het goet, dwelc sy willen, niet en doen: maer het quaet, dat sy niet en willen, dat sy dat doen. Het is de Pharisaische aert (die God ten hoochsten mishaecht) op syne wercken ende verdiensten te steunen, oft te roemen: Christus onderwijst de syne veel anders, Luc. 17. 10. *Also gylieden ooc, als gy sult gedaen hebben, al wat u lieden beuolen is, so segt: Wy syn onnutte dienstknechten, wy hebben gedaen, dat wy schuldich waren te doen.* Wie soude willen, of connen seggen, dat hyt al gedaen hadde, dat hem beuolen is? Ende waer blijuen dan de verdiensten? So moet het dan na genade zijn, dat God loon beloeft.

Op dat Christi eere ende zijn verdienst niet geeroocct en werden. Maer dat is bouen al, ombeschaemt, ende eenen grooten Kercroof dat sy de vergeuinge der sonden ende de kintscap Gods, de salicheyt, ende d'eewige leuen, deruen den wercken der wedergeborenen toeschrijuen: want al ist, dat sy seggen, dat de wercken cracht hebben niet wt haer

seluen,

seluen, maer van Christo, so verschoont dat de sake niet. Want euen wel seggen sy, dat het de wercken doen: daer nochtans hier voor, op de leere der rechtueerdichmakinghe, so claer bewesen is, dat sulcx al ons toe comt *wt genaden, om niet, door tgeloue. Dat het is Gods gaue.* Zijnt onse verdiensten, waer blijuen de verdiensten Christi? Paulus seyt tegen de gene, die de Wet dreuen, tot vernietinghe des offers Christi: *Ist dat de rechtueerdicheyt door de Wet comt, so is Christus te vergeefs gestoruen.* So mogen wy vrylick seggen: Ist dat de wercken der wedergheborenen, van Christo ende synen Geest, die cracht hebben, om te verdienen vergeuinge der sonden, de kintschap Gods, de salichheyt, ende het eewige leuen: So is Christus te vergeefs ghestoruen: Siet Ro. 4. 2. 8. ende 11. 6.

24. Son. Vra. 63.

Gal. 2. 21.

II. Daerna dat de goede wercken beloninghe gheschiet wt genade: wort bewesen in Psal. 32. 109 ende op andere plaetsen.

De verdiensten dan geweert zijnde, so blijft het ghewis, dat de beloninge, die God den goeden wercken beloeft, ende doet, geschiet wt genade ende prijset hy daer mede syne barmherticheyt tonswaert, dat hy eener onverdiende gaue, die hy wt louter genaden in Christo te voren geschoncken heeft, geweerdicht den naem des loons te geuen. Tot welcker meyninge dient eenen heerlicken spreuc, des heyligen mans *Augustini*, den welcken hem niet verdroten heeft (om dat hys weerdich was) dicwils te wederhalen, seggende: getrou is de Heere, die hemseluen tot een schuldenaer aen ons gestelt heeft, niet mits dat hy ons alles beloeft heeft.

1. Met den exempel Abrahams.

Dat God also met den synen pleecht te handelen, sal met eenen exempel Abrahams claerder worden. Al lang voor de geboorte Isaacx was Abraham van God beloeft: *Ic wil u tot grooten Volcke maken, ende wil u segenen, ende u eenen grooten name maken, ende sult eenen segen zijn. Ic wil seghenen, die u seghenen, ende veruloecken, die u veruloecken: ende in u sullen gesegent worden alle geslachten der aerden*, Gen. 12. (2. 3.) Item: *Siet na den Hemel, ende telt de sterren: cont ghyse tellen? ende sprac tot hem: Also sal uwe zaet zijn*, Gen. 15. 5. Desgelijcken Gen. 17: Daer God niet alleen dese, ende meer beloften ghedaen, oock zijn verbont met Abraham opgerichtet: Maer hem oock gegheuen heeft het teecken zijns verbonts, de besnijdinge. Nv lange Jaren daerna, als Abraham, (na tbeuel dwelck hem van God gegeuen was) veerdich stont, om synen sone Isaac op te offeren, ende hy daer inne syne gehoorsaemheyt bewijsende was, so heeft hy van nieuwen ontfanghen dese belofte: *Ic hebbe by my seluen gesworen, spreect de Heere: Dewyle ghy sulckes gedaen hebt, ende en hebt uwes eyghenen soons niet verschoont: Dat ick u zaet segenen ende vermeerderen wil, als de sterren aen den Hemel, ende als het sandt aen den oeuer des Zees, ende u zaet sal besitten de poorten syner vyanden. Ende door u zaet sullen alle Volcken op aerden gesegent worden. Daeromme dat gy myner stemme, gehoorsaem geweest hebt*, Gen. 22. (16. 18.) Merct doch aen: soudemen nv connen seggen, ende hier wt besluyten, dat Abraham met syne gehoorsaemheyt verdient heeft den segen, daer af hy de belofte lange te voren ontfangen hadden, eer hem

Inst. Cal. Boec. 3. c. 17. 2.

24. Sun. Vra. 63. hem tgebodt van synen Sone op te offeren, gegeuen, ia eer de selue hem gegeuen ende geboren was? In geenderley wijse, maer veel meer verstaen wy daer wt, sonder eenich twijffel: dat God der gelouigen wercken beloont, met den goederen, die hy hen gegeuen hadde, al te voren, eer sy de wercken gedacht hadden: Doen gantsch geen oorsake hebbende, om hen goet te doen, dan alleen zijne barmhertigheyt. Ende dit geeft ooc d'Apostel ghenoechsaem te kennen: Daer hy de *wercken, ende tgelooue*: Item den *loon ende genade*, tegen malcanderen settet, Ro. 4. (1. 8.)

2. Met de gelijckenisse des Huysvaders, die tot verscheyden vren arbeyders in zijnen Wijngaert sent.

Ten seluen fijne comt voor de gelijckenisse vanden Huysvader, die des morgens vroech wtginck, om Arbeyders in zijnen Wijngaert te huere, ende sant daer henen alle de ghene, die hem voor quamen, sommige ter eerster vren des daechs, andere ter derder vren, noch andere ter sester vren, ende ter negender vren, eyntelic eenige ter elfster vren: maer alst nu late was, heeft hy zijnen ontfanger beuolen de Arbeyders te betalen, den lesten so veel als den eersten, daer mede bewijsende, dat hy na gratie, ende niet na verdienst den loon gelijc was wtreyckende, den genen, die op gelijcke maniere, als de eerste de hitte des daechs niet gedragen, noch den swaren arbeyt gedaen en hadden. Also moeten wy ooc nemen: Dat de belooninge, die onsen goeden wercken gheschiet, niet na verdienst wert gegeuen: maer dewijle Gode, na zijne milde goetdadicheyt, by hemseluen belieft den seluen wercken sulcken loon te stellen, ende te schencken. Anders soude hy de verdiensten aensien, seght wat verdienense doch, welcke alles ghedaen hebbende, wat hen beuolen is te doen, bekennen moeten, datse noch onnutte knechten zijn, ende alleen gedaen hebben, datse te doen schuldich waren? Ende gewisselic, als Christus zijne lieue Apostelen onderwijst, ende beueelt voor God also te seggen, so wil hy dat het geschiede oprechtelic, ende buyten alle geueynstheyt, dat sy by haer seluen sullen gheuoelen, ende ouertuycht zijn, dattet also warachtich is: ende niet en ist de meyninge, dat sulcx gesegt sal werden wt geveynsde ootmoedicheyt, gelijcmen wel de Werc-heylige sulcx heeft hooren spreken, die nochtans al vast op hare nietige wercken ende verdiensten, wel hooch aen drauen, ende vast gebouwt meynen te staen.

Mat. 20. 1. ende 25. 14.

Luc. 17. 10.

3. Daermede dattet Hemelrijc een erue der kinderen ende niet een loon der Knechten genoemt wert. Eph. 1. (5. ende 18.) Gal. 4. 30. Rom. 8. (15. 17.) mat. 25. 34.

Ende soo yemant hem laet duncken, dat de Hemel met goede wercken te verdienen soude zijn: die mercke wel, dat het Hemelrijck niet een loon der knechten, maer een erue, oft erffenisse genoemt wordt, der Kinderen, die te voren van haren wegen kinderen des toorns waeren, nv wt ghenaden kinderen Gods geworden zijn, ende met Christo den eenichgeboren Sone, (van God *geset* zijnde *een erfgenaem aller dinghen.* Heb. 1. 2.) mede erfgenamen genoemt werden inde erue, die hem bereyt is, eer der werelt gront geleyt was: Tot welcker erue ooc niemant comen can, dan de Kinderen alleen. Gelijc, als Abraham aller gelouigen Vader van Godt de belofte hadde ontfanghen: *Ick ben u schilt, ende u seer groote loon:* Maer (op dat niemant ghedencken soude sulcx Abraham

ham geworden te zijn door zijn wercken ende verdiensten) de Schrifture terstont daer by voeget: *Abram gheloofde den Heere, ende dat rekende hy hem tot gherechticheyt.* Daerom ooc Petrus te rechte, der *zielen salicheyt noemt*, niet het eynde, oft loon der wercken, maer *het eynde*, ofte loon *des gheloofs*. 24. Son. Vra. 63. Ge. 15. (1. 6.) Ro. 4. (4. 5.) 1 Pet. 1. 9

Bouen allen dese is wel van noode, dat wy sien opt oogemarck des H. Geests: wat dat hy daer mede voor heeft, als hy inde schrifture segt: Dat Godt den goeden wercken vergelt, die dingen de welcke hy doch voor alle wercken, te voren beloeft ende geschoncken hadde? Het en heeft die meyninge niet, dat de H. Geest ons opblasen ende hoogen moet maken soude met eenen waen van verdiensten, die wy daer wt scheppen mochten, geensins niet: maer veel meer, op dat hy, door sulcke maniere van spreken, soude onser swacheyt te hulpe comen, dewijle wy wel lichtelic struyckelen ende vallen mochten, ten ware wy met de verwachtinge deser vergeldinge opgerichtet, ende in onsen verdriet met desen troost verquict werden. Want wat can den vleesche harder vallen, dan niet alleen alles watmen heeft, maer ooc hem seluen te verlaten, ende te versaken? Ende nochtans is dit het School-recht, waer op de Heere Christus zijne jongeren beroepet ende aenneemt: De welcke hy oock alle haer leuen lanc, met den cruyce tuchticht, ende onderwijst, op dat sy haer herte niet en setten tot de begeerlicheyt der tijtlicken goeden, noch op de selue niet en vertrouwen: Ende cortelic handelt, ende oeffentse gemeenlic also: Dat werwaert sy hare oogen wenden, door de gantsche wijde werelt, sy in sulcke benautheyt ende bangicheyt nerghens veel troost, maer wel stoffe tot mismoedicheyt, ende wanhope vinden connen. Om dan in allen desen niet te beswijcken, noch den moet niet verloren te gheuen, soo ist, datse Godt stercket, ende troostet met de beloftenisse des loons, ende der vergeldinge haerder arbeydt: Vermanende tot dien eynde hare Hoofden op te steken, ende haer gesicht voorder te laten gaen, buyten ende bouen dese werelt, inde welcke geensins de salicheydt te vinden is, maer die hen is by gelegt by hem, om na desen leuen de selue te vercrijghen, ende te ontfangen. Welcke salicheyt gheноemt wert *loon*, ende wedergeldinge, niet wt weerderinghe des verdienst des wercx: Maer na dien hem belieft wt genaden den genen die om zijnen wille, ende in zijnen name, door allerley smaet, schande, lijden, ende verdruckinge, ende benautheyt, volstandich gepasseert zijn, so. eerlicke verquickinghe, vergheldinghe, ende de Croone toe te laten comen. 4. Daermede dat de Schrifture loon beloeft, niet, om ons op te blasen, maer om ons in tegenheyt ende cruyce te troosten, ende te sterckен. 1 cor. 15. 10

Na dien dan de H. Geest op sulcx zijn ooghenmarck heeft, so soudet ombillic zijn wt de genadige beloften des loons, ende der vergeldinghe, den wercken verdiensten toe te meten, ende soo ombedacht te rekenen: God die beloeft den wercken sulcken loon: Ende loon werdt, ende behoort nae weerde des wercx, ofte der arbeyt te werden begrootet: ergo volcht, dat de wercken sulcke dingen (als God is belouende) verdienen: Ende daer en tusschen met gesloten ooghen voor by te gaen, de ghenade Godts in Christo, daer van de Schrifture ooc seer heerlic getuyghet, ende welcke 5. Ten lesten met sprencken wt den ooden Leeraers.

24. Son. Vra. 63.

welcke God alleen beweg.., om sulcke schoone ende lustige beloften te doen. Dat is siende te willen dolen: Also leert de Schrifture niet: Also leeren de oude Vaders niet: vande welcke hier weynich spreucken ghestelt werden, om de Sophisten (die hen daer op pleghen te beroepen) beter te beschamen. Alsoo spreeckt *Augustinus*: Menschelicke verdiensten, moeten hier swijghen, ende geen plaetse hebben, sy zijn te niete gegaen door Adam. Maer Godts genade door Jesum Christum moet het velt, ende ouerhant behouden. Item, de Heyligen en schrijuen haren verdiensten niet toe: maer alles O God, stellen sy nergens aen, als aen uwe barmherticheyt. Ende *Bernardus:* Want waerom soude de Kercke haer becommeren met haren verdiensten, na dien sy veel vaster, ende sekerder oorsaeck heeft, om sich te roemen des voornemen Gods: Godt en can hemseluen niet loochenen, hy sal sekerlic doen, dat hy beloeft heeft.

De predest. sanct: in Psal. 88. Siet Aug. in hom. 50. hom. 14.

Supra can. serm. 68.

wederlegginge valscher Leer. der *Romanisten. Vigne ca. 9. 3. v. 3.*

So is het een ydel, ende spottelick gedicht: Dat de *Scholastici* tweederley verdienst maken, noemende op hare barbarische Spraeck de een *Meritum de congruo*, ende d'ander, *Meritum de condigno*, waer van de Schrifture niet en weet: Gelijc wel genoech wt de woorden selfs te mercken is, die noch in de schrifture, noch by eenigen bequamen Leeraer der Kercken geuonden en werden, maer doen op ghecomen zijn, als niet alleene de waerheydt des woorts int Pausdom verduystert, maer oock alle geschickelicheyt ende gewoonlicke maniere van spreken hen ontweken was. Doen is, segge ic, geuonden en gebruyct sulcke barbarische Lattijn, dat de oude recht Latijn sprekende, hen niet en souden hebben connen verstaen. Dat is de rechte straffe der genen, die met de eenvoudige waerheyt niet te vreden zijnde, de logenen lieuer gehadt hebben: Datse Godt in sulcke d..ysterheyt heeft laten vallen, datse aen de want getast ende sich meerendeels selue onder malcanderen niet verstaen en hebben.

Meritum de congruo. Verdienst daermede men bequaem soude werden.

Dan euenwel om een weynich haer dwalinge te ontdecken, soo moet wat verhaelt werden, hoedanich dat hare meyninghe is geweest met sulcken woorden; *Meritum de congruo*, dat is, het verdienst daer mede men bequaem soude worden, hebben de *Scholastici* toegeschreuen dien wercken, welcke van haerder naturen wegen de salicheyt eygentlick niet en verdienen: dan so veel God (na syne barmhertige goetheydt) hen toeschicket, ende gunnet: Dan euen-wel, datse beqaem zijn tot voor bereydinghe, ende verdienste, om tgelooue tontfangen. By hen seluen also besluytende: Na dien daer eenige ouer een comste, ende gelijckheyt is, tusschen de gerechticheydt, der welcker Godt eenen loon beloeft heeft, ende de vromicheydt van eenighe, die hen in goede seden, ende deuchden beneersticht hebben, eer sy gerechtueerdicht, eft wedergeboren waren, dat daerom niet billick en ware, dat sulcke gheheel souden verloren arbeyt gedaen hebben: Ende hebben sy (na hare wijsheydt, te recht dwaesheyt) den seluen daer om toegeschict (so sy dat behoorlick. ende de selue daer toe bequaem achteden) dat sy daer mede verdienden, ende bereyt werden, om Gods genade, ende tgelooue te ontfangen. Maer hoe

qualick

qualick sulck besluyt met Gods rekeninghe over een comt, is bouen Vrag. 5. pag. 18. ende vrag. 8. pag. 35. aengeroert, ende sal terstont hier naer daer af noch wat gheseght werden. 24. Son. Vra. 63.

Meritum de condigno, dat is verdienst, dwelc des loons mede weerdich is, hebben sy toegeschreuen den gelooue ende den goeden wercken, die inden gelooue medegedaen werden, als namelick de Godtsalighe met Godts genade mede wercken, waer door men hen gantschelick loon schuldich is, ende misbruycken tot bewijs van desen, de plaetse Pauli Rom. 8. 18. daer hy segt: *Want ick houde dat het lyden deses teghenwoordigen tijts, niet te wegen en is, met de toecomende heerlickheyt, die aen ons sal geopenbaert werden.* Om dat juyst in de Lattijnsche ouersettinge staet, t'woort: *Non sunt condignae passiones, &c.* hebben sy haer dwalinge daer wt gheschept, maer voor is bewesen, wat van onsen verdiensten te genoelen ende te houden is. O wee, soude God met ons handelen na onse verdiensten, dewijle hy anders niet als misdiensten vinden soude, wanneer de richtsnoer zijner gerechticheyt daer ouer soude gaen, ende hy ons niet aensien en soude na zijne onverdiende ghenade, ende barmhertigheyt, so mosten wy alle verloren gaen. *Meritum de condigno*, verdienst dwelc des loons mede weerdich soude sijn.

Maer ten propooste op haer bewijs vande voorgeroerde plaetse: Daer en is gheen plaetse, die min verdienst toelaet, als dese plaetse des Apostels, want zijn meyninge en is gheensins, noch de woorden en brengent niet mede, dat hy daer oppronckeu, ende aenprijsen soude de weerdicheydt ofte verdienst des cruyces der geloouigen, als of men daer door hen schuldich ware (als eenen verdienden loon) de toecomende heerlickheydt: Maer ter contrarien luyden de woorden, *dat het lyden deses teghenwoordighen tijts, niet en is te weghen met de toecomende heerlicheydt:* Ooc en seyt d'Apostel niet, dat de toecomende heerlicheyt sal ghegheuen werden als eenen verdienden loon, naer de weerdicheydt, ende verdienst des cruyces, maer datse sal geopenbaert werden. Welc woort d'Apostel gebruyct, in tegenstellinge van d'ongelooue der wereltkinderen, die de hope der geloouighen (steunende en wachtende op Godts heylsame beloften) plegen te bespotten, ende den seluen allerley leet aen te doen: Ende gheeft te kennen, dat in den toecomende leuen de beloefde heerlicheyt geopenbaert sal werden, aen den ghenen die God lief hebben, ende in desen leuen met ghedult in haer lijden, op de toecomste zijner beloften wachten: dat het dan bekent sal werden eenen yeghelicken, dat sy in haer verwachtinghe niet en zijn bedrogen. Gelijc in het boeck der Wijsheyt wtghedruct wert, Sap. 5. 1. Ende op dat de gheloouige in het verwachten, besonder daer sy soo veel ondertusschen te lijden hebben, niet verdrietich souden werden, maer henseluen met gedult stercken ende troosten, op het toecomende, so vermaent hyse tot aenmerckinghe, dat het lijden deses tijts niet weerdich is, om eens gherekent, geschat, geacht of gewogen te werden, by de toecomende heerlickheyt, dat geen ghelijckenisse met allen en is, tusschen dese twee: De eene cort ende verganckelic zijnde: Ende de ander, te weten de heerlickheyt, zijnde onverganckelic ende eewich durende, Aenmerckinge of in de woorden des Apost. Ro. 8. 18. eenige verdienst bewesen of daer wt getrocken can werden.

24. Son. Vrn. 63. durende, ende sulcke *datse noyt ooge gesien en heeft, &c.* Dat is de rechte meyninge des Apostels. Daerom seyde ick oock datter geen plaetse en is, die de verdiensten des Pausdoms soo seer teghen spreeckt als dese. Want merct wel: Isser yet dat verdienstelic soude mogen geacht werden voor God, soo soude het lijden der Martelaren, dwelck sy dragen om den naem Christi, voornemelick verdienstelick te rekenen zijn: Maer d'Apostel seght dat het niet en is te wegen by de toecomende heerlickheyt, dattet niet eens weert is, datment daer mede soude verghelijcken: Waer blijft dan de verdienste, de welcke men den loon schuldich soude zijn, ende nae welcke verdienst de loon begrootet soude werden: Daer doch d'Apostel segt, dattet lijden niet te weghen en is, by de heerlicheyt.

1 Cor. 2. 9.

Gods beloften comen alleen den gelouigen te profyt.

Maer genomen dat God de Heere den ghenen, die in den staet van gratie nv staen (so zijt noemen) loon schuldich ware, als na hare verdiensten (daer euenwel bewesen is, dat gheen verdienst ooc inder gelouigen wercken can plaetse hebben, noch gheuonden werden: Maer datter alleen verdienst is, inde genoechdoeninghe ende gehoorsaemhevt Christi, te vinden): Wat soude doch dat aengaen den genen, die noch inden staet van gratie niet en staen? Volcht dat? Godt zijnen Kinderen loon beloeft, op dat sy cloeckelic arbeyden: So moeten oock loon hebben, die Gods kinderen niet en zijn, noch ooc niet en staen inden staet van gratie, om dieswille sy schijnen wat gedaen te hebben, dat wel gedaen is, ende om dieswille sy noch de quaetste onder den menschen niet en zijn. Seght doch, wat heeft hen God beloeft? Ghy en sult niets beuinden: ende so is sottelic ende ombehoorlic, dat gy v selues, ende anderen yet wijsmaket na uwen goetduncken, daer af gy geen sekerheyt en hebt, ja daer ghy sekerheyt hebt, dat *die het leuen niet sien en sullen, maer dat Gods toorne ouer hen blijft, die niet en ghelooven:* Moetmen al geloouen, eermen der beloften Godts deelachtich can werden, of daer eenich profijt van genieten. So ist qualic gedaen, datmen de beloften, die God den zijnen gedaen heeft, trecken wil tot de gene, die van hem gantsch vremt zijn, die hem niet toehooren, namelic so lang sy in haer ongelooue blijuen. Heb. 3. 19.

Joa. 3. 36.

Niemant en can goede wercken doen buyten den gelooue: veel min verdienen ende door zijn wercken tot den gelooue te comen.

Maer laet eens hooren, wattet voor costelicke wercken zijn, hoedanich datse de Schrifture oordeelt, die gedaen werden buyten den staet van gratie, ende met welckemen inde gratie vermeynt te comen. Daer van segt d'Apostel Ro. 14. 23. *Al wat wt den gelooue niet en is, dat is sonde.* Ende Heb. 11. 6. *Sonder gelooue ist onmogelick Godt te behagen.* De Schrifture en liecht niet, als sy ghetuycht, datse geen leuen en hebben, maer inden doot zijn, die den Sone niet en hebben, 1 Joa. 5. 12. *Wie den Sone heeft, die heeft het leuen: Wie den Sone niet en heeft, die en heeft het leuen niet.* Zijn sy dan noch inden doot, hoe souden sy yet connen voortbrenghen, daer door sy in den staet van gratie, ende tot het leuen souden mogen comen, oft daer toe bereyt werden? Seght niet Christus selue: *Dat een verdoruen Boom geen goede vruchten dragen en can?* Mat. 7. 18. Ten lesten, het en is ooc geen recht onderscheyt, maer

een

een quade manniere van spreken, te seggen: Dat yemandt wercken doet, die wel des leuens niet weerdich en zijn, maer die euenwel bequaem zijn om loon te gecrijgen, ende dat meer is, dat sy den weg connen bereyden, om tot ghenade Gods te moghen commen. Niemant van rechten ende gesonden oordeel en can sulc onderscheyt toestaen, noch sulcke maniere van spreken voor goet kennen, de schrifture en is ooc niet gewoon also te spreken. Daeromme sulcx ouerslaende, so moetment daer by laten blijuen: Dat Godt met zijn genade ons voor ghecomen is, als wijt noch onweerdich waren, ende dat hy ons gerechtueerdicht heeft in Christo Jesu, om niet, sonder onse verdiensten, door tgelooue, ende dat hy ons wederbarende met zijnen Geest, ons verniewende, ende bequaem makende, tot goede wercken, ooc is de gene, die ons cracht gheeft, om in goede wercken voort te varen: dat hy onse gebreken met genaden ouersiet, ende passeert om Christi wille, dien wy toehooren: Eyntelick, dat hy onse wercken beloont, niet na onse verdiensten, maer na zijne genade, ende croont in ons de goede gaue, die hy ons selue gheschoncken, ende daer toe hy ons bequaem gemaect heeft, alsoo dat het al ghenade is voor, ende na, ende dat wy ons niet te roemen en hebben dan alleen der genade Gods in Christo Jesu.

24. Son. Vra. 63.

Besluyt.

64. *Vrage.*

Maer maect dese leere niet sorgeloose, ende Godloose menschen?

Antwoorde.

Neen sy: Want het is onmogelick, dat so wie Christo door een waerachtich ghelooue ingeplantet is, niet en soude voortbrengen de vruchten der dancbaerheyt. III.

Verclaringe.

OM de Leere der rechtueerdichmakinge des gheloofs noch voorder te beuechten (als sy nv anders geen weer meer en hebben te bieden) segghen de *Romanisten:* Maer alsmen den luyden so seer aenpreect Gods barmherticheyt ende genade, sonder de wercken, ende daer by segt, dat de selue wercken niet en verdienen Godes genade, ende de salicheyt: So steltmen den wech tot de rechtueerdicheydt al te wijt open, dat alle menschen, hoe Godloos, daer in sullen meynen te comen, ende wert den menschen (die van haer selfs weghen, al te seer tot de sonden geneycht zijn) noch meer oorsaec daer toe gegeuen.

3. Tegenworpinge: de leer van de rechtueerdichmakinge door tgelooue wt genaden, geeft den menschen voet om te sondigen.

Maer de wedersprekers verstaen niet, noch en willen niet verstaen, dat Gods barmherticheyt ende ghenade geen oorsaeck noch voet en geeft om te sondighen, maer wel ter contrarien, om vroom ende Godsalich te zijn: Ende daer om wert geantwoort: Dat dese leere van de rechtueerdichmakinge des geloofs, geen sorchloose, noch Godloose menschen en maeckt.

Antw. de Leere der rechtueerdichmakinghe, maect niet Godloos: maer Godsalich.

Ro.

24. Son. Vra. 64.

Ro. 6. 5. Want daer teghen onmogelick is, dat soo wie Christo, door een warachtich gelooue, ingheplantet, ende *door de gelijckmakinge zijns doots, ende syner opstandinghe aen hem aengewassen is*, dat die niet soude voortbrenghen, de vruchten der danckbaerheydt. Dwelck bewesen zijnde, so sal blijcken, dat de wedersprekers met valsche beschuldinghe omme gaen, ende voorts anders niet dan met calumnien, ende groote lasteringhen, de waerheyt beuechten, ende haer bedroch ende valscheydt staende houden willen.

want de rechtueerdichmakinge des geloofs altijt is vergeselschapt met de wedergeboorte; ende drijft die de menschen tot danckbaerheyt ende goede wercken.

Als tot noch toe ghesproken is, dat wy gerechtueerdicht werden door tgelooue, daer mede (als met een hant) Christus met alle zijne gauen ende weldaden wert aen genomen: So en wert daer mede niet gemeent een ander, dan het ware ende rechte gelooue, dwelc bouen vra. 21. beschreuen is: Ende dwelc de geloouighe Christi deelachtich maect, om dieswille sy daer door Christo haren Hoofde, als leuendige litmaten aen geset werden, en als goede Inten in eenen goeden Boom geplantet, ende als leuendige Wijnrancken, den Wijnstoc Christo inverlijuet, brengen sy goede vruchten ende wercken voort, so bouen Vraghe 20. pag. 64 geleert is. Want sy hebben haer leuen, cracht, sap, ende vochticheydt van Christo, daer af bouen vra. 32. pag. 127. ende Vraghe 43. pag. 165. ooc geleert is. Daer omme segt de Catechisme, dat het onmogelic is, dat by sulcke niet vruchten der danckbaerheyt souden beuonden werden. Want hy merckt aen, dat Christus, ende zijn Geest niet ledich en zijn by den geloouigen: maer gelijc de geloouige Christo toegehooren (daer af sy de versegelinghe des Gheests hebben ontfangen) datse ooc also door zijnen Gheest (die hen tgelooue gegeuen, ende Christi heeft deelachtich gemaect) gedreuen werden, ende hen daer mede Godts kinderen te zijn bewijsen, dat sy hen door Christi Gheest laten leyden, ende niet wandelen na den vleesche, maer naer den Geest. Hoe souden doch sulcke sonder eenige vruchten der danckbaerheyt, sonder goede wercken voort te brengen connen zijn? In geenderley wijse. Christus is den geloouigen niet alleen gheworden tot rechtueerdicheyt, maer ooc tot heylichmakinge, so bouen

1. cor. 1. 30.

geleert is, vra. 18. pag. 57. Ende soo en is de gaue van de rechtueerdichmakinge, nemmermeer van de gaue der heylichmakinge, der wedergeboorte, ofte der vernieuwinge gescheyden, soo weynich als Christus van hem seluen ghescheyden, ende gescheurt can werden.

wort wel de rechtueerdichmakinge, van de heylichmakinge onderscheyden:

Onderscheyden moeten dese twee gauen wel werden, op dat de gront onses gheloofs vast sta, ende steune op Christum alleen, inden welcken wy gherechtueerdicht zijn, ende hebben de volcomen genoechdoeninge, gerechticheyt ende heylicheyt ons door Gods genade geschoncken ende toegerekent, ende niet op ons selfs heylichmakinghe, noch op de goede wercken, die daer wt voort comen, die vruchten zijn des gheloouens, ende der inwooninghe Christi, ende zijnes Gheests in ons door tgelooue. Want wy daer op gantsch niet steunen noch bouwen en mogen: Eensins om Christo zijn eere niet te nemen, noch door wercken de salicheyt te soecken: Andersins, om dieswille dat (anders doende) een geloouighe zijner salicheyt

salicheyt nemmermeer sekerheydt soude hebben: ouermits de onvolcomentheyt onser selfs heylichmakinghe, die ons gheschiet, ende der wercken, die daer wt comen, so lang wy in desen leuen zijn, welcke God, daerom ooc niet anders en behagen, dan wt genade, ende in Christo Jesu, in welcken onse volmaecte heylicheyt is, so bouen pag. 289. wel onderscheydentlic is geleert, ende noodich is wel dicwils verhaelt te worden, om alle dwalinge te weeren. *24. Son. Vra. 64.*

Maer euen wel en moeten sy niet van een ander gescheyden worden: Christus die de syne rechtueerdicht, die begaeftse mede met synen geest ende heylichtse tot een nieuw leuen. Daerom seyt Christus selue Joa. 15. 4. *Blijft in my, ende ic in u lieden. Gelijckerwys de Wijnrancke geen vrucht dragen en can van haerseluen, ten sy dat sy aenden Wijnstoc blijft, also gy ooc niet, ten sy dat ghy in my blyft. Ic ben de Wijnstock, gy syt de Wynrancke, die in my blyft, ende ic in hem, die draecht veel vrucht.* Ende Mat. 7. 17: *Een yegelic goet Boom, draecht goede vruchten: Ende de verdoruen Boom draecht quaede vruchten. Een goet Boom en can geen quade vruchten dragen, noch een verdoruen Boom goede vruchten.* Ende d'Apostel arbeyt enckel daer ouer, int 6. Capit. des Briefs tot den Romeynen, om te bewijsen, dat de gauen der rechtueerdichmakinge, ende der heylichmakinge alle tijt malcanderen vergheselschappen, ende nemmermeer van malcanderen gescheyden behooren te worden, ende dat also *de Wet niet en wort te niet gedaen, maer verstercket door het gelooue.* Rom. 3. 31.

Maer en mach nemmermeer daar afgescheyden werden.

So ist so verde daer van, dat tgelooue aen Jesum Christum eenen voet soude geuen tot Godloosen, ende roeckeloosen leuen, dat ter contrarien een Godsalich leuen, ende alle goede wercken haren oorsprong hebben wt den gelooue, ende dat sonder gelooue geen goede wercken geuonden connen worden: tgelooue is als de wortel des Booms, daer wt alle goede wercken (als vruchten) voort comen moeten: Ende daerom so men met ernst meynen soude moghelick te zijn: dat yemant gerechtueerdicht soude zijn door tgelooue, welcke nochtans tot roeckeloosen godloosen leuen hem begeuen, ende inden sonden lust hebben soude, so soudemen niet alleen seer bedrogen, maer ooc wel van synen sinnen berooft moeten zijn. Want geensins tsamen staen can, rechtueerdich te zijn door t'ghelooue aen Christum: ende van Christo, ende synen geest ledich, ende tot allen boosheyt ouergegeuen te zijn. Ende so hebben wy mede aenvanckelic verstaen, dat de danckbaerheyt, ende godsalicheyt voor het derde stuck Christelicker Leer ghestelt, ende op dit argument gegront wort: Te weten, nadien de weldaet der wedergeboorte alletijt vergeselschapt, ende onafscheydelick gaet, met de weldaet der rechtueerdichmakinge des geloofs: Dat daerom de gerechtueerdichde van noode hebben (met hare neerstigheyt tot goede wercken) te bewijsen, dat sy de ghenade der rechtueerdichmakinge leuendich geuoelen ende smaken. Gelijck sonder twijffel de selue geest, die hen den leuendigen smaec ende geuoelen der rechtueerdichmakinge, tot rust ende troost haerder conscientien gegeuen heeft, zijn werc daer mede niet en latet: maer wederbaertse, ende vernieutse met eenen,

Ende so wort het gelooue vergeleken by eenen wortel, daer wt de goede wercken voortcomen, ende daerom die daer geen lust toe en hebben, bewijsen dat by hen des geloofs gebreck is: ende en is de schult also niet in de leere maer in sulcke menschen *Boven Vrag. 2. pag. 9. Onder Vrag. 86.*

24. Son. Vre. 64.

eenen, tot den euenbeelde Christi, op dat sy neerstlich worden tot goeden wercken, ende die voortbrenghen als vruchten haers geloofs: niet om in, oft door haer seluen gerechtueerdicht te worden, oft Gods weldaden (die sy alreede door tgelooue ontfangen hebben) daer door te gecrijgen: maer om henseluen danckbaer te bewijsen, tot Gods eere, tot haer selfs versekertheyt, ende tot stichtinghe, ende dienst haers naesten. Daerom seyt Paulus dat wy Gods schuldenaers zijn: *So syn wy nv schuldenaers, broeders, niet den vleesche, om na den vleesche te leuen*, maer den geest. Ende daer toe strect ooc zijn vermaninge. Ro. 12. 1.

Ro. 8. 12 Hebr. 13 16. 2 Pet. 1. (3. 7.)

Ware dan onrecht, dat om des misbruyex der onheyligen wille, yet aen Gods waerheyt soude werden verminckert. Mat. 4. (14. 16. ende 11. (5. ende 28.) Luc. 4. (18. 19.) etc.

Maer of schoon de werelt kinderen der barmhertigheyt, ende genade Godts hen t'onrecht roemen, ende dese leere ten quaden, ofte tot voedinghe harer traegheyt gebruycken wilden (daer toe de leere geenen voet en heeft) so en moet nochtans om des misbruycx der menschen wille, aen Gods waerheydt niet verandert, noch gecrooct worden, noch dese alderheylsaemste, ende troostelicste leer, den verslagenen ende gebroken herten (die met het pac haerder sonden beladen zijn) niet ontoghen worden. Want God hen dit Euangelium wilt vercondiget hebben, gelijc Christus gecomen is, om dit Euangelium der vergeuinge der sonden te vercondigen. Daer en is niet so goet, suyuer, ende costelic, dat vanden quaden onreynen, ende onheyligen niet misbruyct en soude connen worden, maer dat staet tot haren last. Doch op dat niemant oorsaeck en hebbe tot misbruyc, so wort dicmael genoech, de oprechticheyt, ongeueynstheyt, ende de niewicheyt des leuens den geloouigen voorgehouden, ende ingedruct, dat sy hen seluen niet en bedriegen, noch met eenen valschen waen asen: Want God hem niet bedriegen en laet, ende de geueynsde met hem geen deel hebben en sullen: ende daer mede wort de tegenworpinge (wesende anders niet, als een valsche verkeeringe der waerheyt) afgeslagen: ende wy gaen voort tot de leere van den Sacramenten, die God de Heere, als segelen aen de leere des Euangeliums tot sterckinghe der geloouigen gehangen heeft.

---

25. SONDACH.

Vrage 65. 66. 67. 68.

Vanden H. Sacramenten.

Inhout: *Hier volcht nv de Leere vanden Sacramenten, ende wort gehandelt: Eerstelic, van waer het geloof comt, te weten, vanden H. Geest, die tselue inden geloouigen werct, door de Predicatie des H. Euangeli, ende versterct door tgebruyc der Sacramenten: Ten anderen wort door dese gelegentheyt de beschrijuinge der Sacramenten int gemeyn voorgestelt: Ende voorder geleert, dat dwoort, ende de Sacramenten beyde tot eenen eynde ghericht zijn, om ons de volcomene salicheyt inde eenige offerhande Christi, die voor*

voor ons aen 't Cruys geschiet is, aen te wijsen, en te verseke- 25. Son
4. *ren. Ten lesten, hoe veel der Sacramenten zijn, int niewe Te-* Vrs. 65.
stament, namelic twee, de H. Doop, en het Auontmael.

65. Vrage.

Aengesien dan alleen tgelooue ons Christi, ende aller syner weldaden deelachtich maect: van waer comt sulck gelooue?

Antwoorde.

Van den H. Gheest, die tgheloone in onsen herten werct, door de vercondinge des heylighen Euangeliums, ende sterckt dat selue door tgebruyc der Sacramenten. 1.

Verclaringe.

NADIEN tot hier toe verclaert is dat wy alleen door t'gelooue worden gerechtueerdicht, niet door eenige wercken, die voor, of na de wedergeboorte gedaen zijn: So is nu de Vrage, van waer dit dierbaer gheloof (soot den Apostel Petrus noemt) hercomt, daer door wy Christi 2 Pet. 1. 1.
ende aller syner weldaden deelachtich worden? want het is ooc cloecheyt te bekennen (so de Wijseman seydt) waer de gaue van daen comt. Sap. 8. 22.
De antwoort bestaet in twee deelen: Daeraf d'eerste is, dat het gelooue Afdeelinge.
is Gods gaue, daer af de H. Gheest de Autheur ende wercker is: Ten anderen, dat de H. Geest daer toe gebruyct dese twee middelen: De Predicatie des heyligen Euangelij, ende tgebruyck der heylighen Sacramenten.

1. Dat het gelooue is een genadige ende onverdiende gaue Gods, eygentlic Gods des H. Geests, die onse sinnen ende verstanden verlichtet, ende onse herten opent, ende neycht tot den waren gelooue, tselue blijct wt volgende ghetuygenissen der Schrifturen. d'Apostel Paulus voorstellende den Ephesiers, den wtnemende rijcdom der genaden Gods in de vriendelicheyt tot hen door Christum Jesum, seyt daer: *Wt genaden syt gy salich geworden, door het gelooue, ende dat niet wt u: Het is Gods gaue.* Ende op een ander plaetse: *V lieden is gegeuen inder sake Christi,* Phi. 1. 29. *niet alleenlic in hem te gheloouen, maer voor hem te lijden.* Ende Christus die getuycht, Joan. 6. 29. *Dit is Gods werc, dat ghy gelooft in* Siet boven Vr. 21. pag. 69. ende Vrs. 54. pag. 216. ende Vr. 34. pag 236. *hem, dien hy gesonden heeft:* Maer eygentlic seyt Paulus 1 Cor. 12. 3. *Ick gheue u lieden te kennen, dat niemant door den H. Geest Gods sprekende, Iesum verdoemt: Ende niemant en can segghen, dat Iesus de Heere s, dan door den heyligen Geest.* Ende daer na int selue Cap. sprekende vande menigherleye gauen des Gheests, seyt onder andere, vers 8. *Desen wort door den Geest ghegeuen het woort der wijsheyt: Den anderen het woort der kennisse, door den seluen geest: Den anderen het gelooue, door den seluen geest:* etc. Daeromme hy oock, 2 Cor. 4. vers 13. seydt: *Wy hebben den seluen Geest des gelooffs:* also noemende tgelooue, van wegen des Autheurs, te weten, des heyligen Geests, die tselue in den gelooTgeloof is Gods gaue ende God de H. Geest is de Autheur derselven in den gelooui-gen.

uigen

25. *Son. Vra. 65.*

uigen werct, de selue daer inne verseghelt, Eph. 1. 13. Ro. 8. 10. Gal. 4. 9. ende hen den mont open doet, om tgene sy geloouen wt te spreken Mat. 10. 19. Ende 2 Thes. 2. 13. seyt hy: *Wy moeten God altijdt dancken voor u lieue Broeders inden Heere, dat God u vanden beghinne vercoren heeft tot salicheydt, door de heylichmakinge des Geests, ende geloue der waerheyt.* So noemt ooc Christus den H. Geest, den *Geest der waerheyt,* om dat hy *in alle waerheydt leydet*, ende de selue den gelouuigen seker maeckt, also dat sy die gheerne aen-nemen, ende daer aen ghelooven.

Joa. 14. 17. ende 16. 13. 1 pet. 1. 22.

Waer wt blijckt Gods wtnemende liefde tot den gelouuigen synen kinderen:

Hier wt blijckt de wtnemende ghenade der liefde Gods tot den menschen, de welcke ons armen elendigen sondaren niet alleen heeft gheschoncken Jesum Christum synen eenichgheboren Soon, ende den seluen voor ons ouergegeuen in den doot, op dat wy in hem geloouende (nae syne beuel ende belofte) door hem syne Kinderen worden, ende het eewige leuen, ende de salicheyt be-eruen souden: Maer noch dese ghenade daer toe ghedaen heeft, dat hy door synen H. Geest, om Christi wille, ons geeft dese heerlicke gaue, dat wy in hem geloouen: daer toe wy doch al tsamen van naturen gantsch ombequaem waren, als in den sinnen ende verstant verduystert ende inden wil verdoruen, ende van hem afgekeert geweest zijnde: Also dat wy niet het minste in ons, ofte by ons hebben, dat ons eygen ende van naeturen sy, om tot de salicheyt te mogen comen. Ende so is billick, dat alle roem onsen vleesche benomen, ende wijt van ons geweert sy, *op dat, gelijc geschreuen is, wie hem beroemt, die beroeme hem in den Heere*, 1 Cor. 1. 31.

De welcke hem daer voor dancken moeten, ende om vermeerderinge bidden.

Ende om dese wtnemende genade Gods thaerwaert, van den gelouuigen weerdichlic geschat, ende met dancbaerheyt ouerleyt te worden so dApostel, 2. Thes. 3. 2, getuycht: dat het *geloue niet en is aller menschen:* Maer dat het is *der wtuercorenen Gods*, Tit. 1. 1. Also hebben d'Apostelen oock God den Heere gedanct, voor de verlichtinghe ende gaue des gheloofs, die hy den Heydenen gegeuen heeft, Act. 11. vers 17. Ro. 1. 8, 1. Cor. 1. (4. 9.), Eph. 1. (3. ende 13.), Phil. 1. (3. 6.), Col. 1. (3. 6.), 1. Thess. 1. (2. 6.), 2 Thess. 1. 3. etc. Ende de selue God, die dese gaue synen kinderen ghegeuen heeft, ende die in haren herten gewrocht, moet vierich ghebeden zijn, om vermeerderinge, ende versterckinge der gaue. Daerom wy ooc sien, dat d'Apostelen neuen de dancsegginge voor de gaue des gheloofs, altijt de vierige gebeden genoecht hebben, tot beuestinge ende versterckinge der seluen gaue tot den eynde toe: waerinne ons Christus selue voor gegaen heeft, biddende voor Petro, Luc. 22. 32. ende voor alle geloouige, Joa. 17. 20: ons een exempel geuende, dwelc wy voor ons seluen waer te nemen schuldich zijn, gelijc hy d'Apostelen vermaent, Luc. 22. 40. ende op ander plaetsen, *Biddet, op dat gy niet in versoeckinge en comt.*

Mar. 9. 24. Luc. 17. 5.

De middelen, daer door tgeloouе geplantet, ende versterckt wort, zijn tweederley.

2. Nv comen wy tot aenmerckinghe der middelen, welcke de H. Geest, tot plantinge, ende versterckinge des geloofs in ons is gebruyckende: die zijn tweederley, te weten de Predicatie des H. Euangeli, ende tgebruyck

bruyck der H. Sacramenten, daer af oock bouen pag. 70. ende pag. 227. wat gesegt is, daerom hier de verclaringe te corter gemaect sal worden. 25. Son. Vrs. 65.

Met het eerste middel, de Predicatie des H. Euangeli, of des Godlicken woorts, worden wy geleert, ende onderwesen, van Gods genadigen wille tonswaert, ende wat wy ons tot hem te versien, te vertrouwen, ende te geloouen hebben: Van allen dwelc wy gantsch geene kennisse hebben souden, ten ware hem belieft hadde, selue in sýnen woort daer af openbaringe te doen. Ende op dit middel moeten de oogen altijt vast gehouden worden, tselue en moet nemmermeer wt den gesichte comen, so wy niet en willen afdwalen, noch bedroghen worden. Sonder dit en is geen ghelooue, wie dat ons wat te geloouen voor brengen soude mogen: want het gheloof altijdt zijn opsicht heeft (als nae het rechte oogemarc, daer op het micket) op Gods woort, waer van het niet meer afgescheyden en mach worden, als de stralen, ende claerheyt vander Sonnen, daer af sy haren oorsprong hebben: neemt het woort wech, so is tgeloof (dat op dwoort zijn steunsel heeft) mede henen wech geruct. Dat heeft David wel verstaen, als hy den woorde Gods so heerlicke titelen gegeuen heeft, Psal. 19. 8 ende inden geheelen 119. Psalm: besonder vers 105: daerom Christus beueelt tselue te ondersoecken Joa. 5. 39. Petrus looft de geloouige, datse daer op mercken 2. pet: 1. 19. Paulus vermaent daer by te blijuen 2 Ti. 3. 14. oock also vast, dat een Engel wt den Hemel daer teghen niet gehoort en werde, maer dat hy sy een veruloeckinghe.

D'eerste is Gods woort, ende zijn Euangelium, sonder dwelck geen ghelooue en can zijn, noch genoemt worden.

Maer wordt in de antwoort niet simpelic geseyt, dat het gelooue van den H. Geest in onsen herten wort gewrocht door d'Euangelium: maer door de *Predicatie des H. Euangeliums.* Want het Euangelium moet gepredict, ende vercondicht worden, op dat het vrucht voortbrenge: daer toe is Christus selue vanden Vader, Luc. 4. 18. De Engel, Luc. 2. 10 Ende dApostel van Christo Mat. 28. 19. Mar. 16. 15. wtgesonden. *Tgelooue* (seyt Paulus) *is wt het gehoor, ende het gehoor door het woordt Gods.* Want gelijck in den ouden Testamente, God niet alleen syne Wet heeft gegeuen, om de sake daer by te laten blijuen, ende niet meer daer toe gedaen te worden: maer heeft mede ter seluer tijdt, als hy syne Wet gaf, Priesteren verordineert, die de Wet wtleggen souden. Op dat het volck wt haren monde der Wet sin te beter mochte verstaen, ende tot gehoorsaemheyt der seluen bewogen, ende van sonde bekeert worden. Waer van Malachias getuycht, Cap. 2. (6. 7.) daer hy onder ander seyt: *Des Priesters lippen sullen de Leere bewaren, datmen wt synen monde de Wet soecke: Want hy is een Engel des Heeren Zebaoth:* Also en heeft God zijn Euangelium niet laten vercondigen, ende beschrijuen daerom, dat het dan voort stil soude liggen, oft dat de menschen dat alleen lesen souden by haer seluen: Maer hy heeft oock te gelijck Dienaers ingestelt, die dat woort des Euangelij verclaren souden, ende hare arbeyt ende neersticheyt daer aen wenden, dat de menschen geleert van tgene, dat hen tot der salicheyt te geloouen van nooden is, met alle vermaningen

Maer opdat het vrucht voortbrenghe, so moet het geseyt ende na Gods beuel gepredict worden.

Ro. 10. 17. Act. 8. 31. ende 9. 6. ende 14. ende 17. 20.

Eph. 4. (11. 16.)

25. *Son. Vra. 65.* ningen ende onderwijsingen (om haer salicheyt te soecken ende te beuorderen) geport ende geprickelt souden worden. Ende dit heeft Esaias te voren also wel te kennen gegeuen, ende gheprophetеert, daer hy seyt:

Esa. 59. 21. *Mynen Geest, die by u is, ende myne woorden, die ic in uwen mont gheleyt hebbe, en sullen van uwen monde niet wijcken, noch vanden monde uwes Zaets, ende Kints-Kint, spreect de Heere, van nv aen tot in eewicheyt.*

want het God also belieft, door de Predicatie des Euangeli tgelooue te planten.

Tis wel waer, God soude wel connen (oock sonder dit middel der Predicatie des Euangeli) synen wtuercorenen het gelooue inne geuen, ende mede deelen: maer daer tegen moet ouerleyt worden, niet wat God na syne macht wel soude connen doen, maer veel meer wat hem belieft te doen: Nv is synen goeden wille ons in de schole syner Kercke door de Predicatie des H. Euangeli tot de kennisse Jesu Christi te brengen ende daerom moeten wy, met eenen leerachtigen ende sachtmoedigen geest, vanden Leeraer (by hem daer toe gestelt) ons laten onderwijsen,

Act. 10. 6. ende 9. 17. ende beleyden. Also heeft hy Cornelium den Hooftman, die (onder den Joden, daer de Wet ende de Propheten gelesen ende verclaert worden, verkeerende) al wat kennisse der salicheyt te voren becomen hadde, niet voort laten onderwijsen, door den Engel, die hy tot hem sandt, maer heeft hem beuolen Petrum te doen halen, de welcke hem soude seggen, wat hy doen most. Op deselue wijse heeft de Heere gehandelt met Paulo, den welcken, hoewel hy het gesichte (dat hy hem benomen hadde) wel soude hebben weder connen gheuen, sonder eenich middel, so heeft hy dat so niet willen doen, maer heeft het bestelt, ende beuolen te geschieden, door den Dienaer Ananiam: Op dat hy den dienst des H. Euangeli daer door beuestigen, ende in meerder achtinge, ende weerde by ons stellen soude.

II. Het tweede middel is het gebruyc der H. Sacramenten, daer door het gelooue gevoet ende gesterckt wort.

Maer gelijc de H. Geest, door de Predicatie des Euangeli tgheloof in ons begint, ontsteket ende beuordert: also vermeerdert, voedet, onderhout, ende beuesticht hy tselue door tgebruyc der H. Sacramenten. Tot dien eynde heeft God eertijts tot de belofte (die hy Abraham gedaen hadde) toegeuoecht het teecken der besnijdinge, op dat Abraham, door d'aensien vande selue besnijdinge, als door een waerteecken, hem van God selue gegeuen, in den gelooue gestercket, gheensins twijffelen en soude aen Gods belofte. Daer toe heeft ooc gedient het ghebruyck des Paeschlams. Desgelijcken de Sacramenten des niewen Testament, die de Heere aen zijn woort als seghelen (tot versterckinge van dien) aengehangen heeft, strecken ooc ten seluen eynde, Gen. 17. 10, Ex. 12. 13, Mat. 26. 26. 1 cor. 11. 23. Waerin dan Gods sonderlinge goetheyt te bekennen staet: dat hy niet alleen door het gepredicte woort, (dat nootwendighe wercktuych) ons het ghelooue in cracht synes geestes schencket, ende inplantet: maer dat hy tot den woorde heeft toe geuoecht de Sacramenten, ende segelen syner beloften ende genaden, om met dwettich gebruyck der seluen (want buyten tgebruyck en zijnse geen Sacramenten) onse gelooue door synen geest te onderhouden, ende te vermeerderen.

So

So ist dan een groote ondanckbaerheyt ende dwalinge by den genen, welcke van een ander scheyden, ende deelen die dingen, die God tsamen geuoecht heeft, namelic nadien God (die door synen H. geest in ons werct ende plantet het gheloone) daer toe belieft te gebruycken dmiddel der Predicatie des H. Euangeli: dat sy euen wel hoochlic willen spreken alleen vande werckinge des Geests Gods, ende daer en tusschen verwerpen het middel der Predicatie, daer door de H. geest wercket. So dwaelt ooc *Swenckfelt* (ende zijns gelijcke verkeerde geesten) die voorgheeft, dat het geloone niet door d'middel der Predicatie, werde gegeuen, maer dat het in ons van Gods wesen invloeye: Daer doch bewesen is, dat het Gods gaue, ende niet God selue en is, oft een stuxken, ofte deelken zijns wesens, d'welck niet ghedeelt, ofte gescheyden en can worden. Maer een geloouige moet hem wijslick wachten, voor alle sulcke dwaelgeesten, die de middelen, welcke Godt tot plantinge, ende sterckinghe des geloofs gegeuen heeft, te weten, de vercondinge des woorts der genaden, ende de H. Sacramenten, oft gantschelic verworpen, of geerne in verachtinghe brenghen souden. Dan sy sullen lichtelick sulcke pijlen des Satans van hen weeren, wanneer sy neerstich acht nemen opt beuel Gods, die te prediken (als voor) beuolen, ende de Sacramenten selue ingestelt heeft, om by de geloouige met alle ghehoorsaemheyt ende eerbiedinge ghebruyct te worden.

25. *Son. Vra 65.*

wederleggunge valscher Leer.

Swenckfelt, ende zijns gelijcken.

66. Vraye.

Wat zijn de Sacramenten?

Antwoorde.

De Sacramenten zijn heylige sichtbare waerteeckenen, ende segelen, van Godt ingeset; op dat hy ons door gebruycken der selnen, de belofte des Euangeli dies te beter te verstaen geue, ende versegele: Namelick, dat hy niet alleen den gheloouigen int gemeen, maer eenen yegelicken besondere van weghen des eenighen slachtoffers Christi, aent cruys volbracht, vergeuinge der sonden, ende dat eewich leuen, wt ghenaden schenckt. II.

Verclaringe.

ALS wy dan wel verstaen hebben, dat het geloove, door den H. Gheest, met het middel der Predicatie des Euangeli, in onsen herten ontsteken, ende gheplantet wort, ende door tghebruyc der H. Sacramenten beuesticht, ende geuoet: So heyscht nv de ordre, dat wy de leere vanden Sacramenten ter hant nemen, ende so sal der tegenwoordigen antwoort verclaringhe wt gheuoert worden in nauolgende puncten. Eerstelic, wat de Sacramenten int gemeyn zijn. Daer nae wie die ingestelt heeft, ende Autheur daer van is. Ten derden, waer toe dat die inghestelt zijn. Ten vierden, wien de belofte (in den Sacramenten ghedaen) toecommende is.

1.

25. *Son. Vra. 66.*

1. Dwoort Sacrament en is wel inder Schrift niet (indien men dat letterlic soude willen soecken) te vinden: Maer euenwel die dingen, die wy Sacramenten noemen, zijn in der Schriften openbaer bekent, ende van God selue inghestelt, daeromme wel een vergheeflicke sake ware strijt te willen maken om dwoort, daer de saeck, (die daer mede genoemt is) buyten alle twijffel is. De Christelicke kercken, in Griekenlant opgherichт, hebben eerst *Mysteria*, dat is, gheheymnissen ghenoempt, het d'welck de Latijnsche daer naer *Sacramenta* gheheeten hebben. Ende de rechtgeuoelende Leeraers der Kercken hebben dat woordt behouden (dwelc mede plaetse in onse sprake ghecreghen heeft) op dat sy de H. oeffeninghen der Kercken, van God inghestelt, daer mede vande Christelicke leere, die alleen met den woorde bedient wert, onderscheyden souden. Want de Leer is by haer seluen open ende claer: maer de oeffeningen, ende Ceremoniën, hebben een gheheyme beteeckeninge, leerende wat anders, als sy wterlick verthoonen, ende hebben hare fondament int woort, gelijc de verclaringe der seluer wt het woort genomen moet werden.

Hoe wel dwoort Sacrament niet en is letterlic vernatlet: so is euenwel de saec. daer mede beteeckent, wel in de Schrifture bekent.

Ende en is tgeuoelen gantsch niet te misprijsen, der genen die daer achten, dat dese H. Ceremonien, ende gebruycken (van God ingestelt) daerom Sacramenten eerst zijn genoemt worden, om dieswille, gelijck de eedt ende forme des seluen, daer mede in den crijch de Soldaten hen seluen ouer gauen, ende verloofden aen haren Veltouersten, om onder zijn Veldteecken vast te houden, ende hem getrouwelic te dienen: Ende daer mede aen dander syde, de Veltouerste aenden Soldaten verbonden, ende verplicht werde, is ghenoemt worden *Sacrament*: dat also de instellinge ende tgebruyc deser oeffeningen, mede brenghende een onderlinge verplichtinghe, tusschen God ende ons, nadien de Heere daer inne beloeft heeft, onse God te zijn, ende ons de salicheyt te geuen: ende hier mede wederom ons aen sich verbindet, als met eenen eedt in zijn tegenwoordicheyt, voor zijne H. Engelen, ende voor de menschen gedaen, dat wy hem alleen ende niemant anders dienen willen, by vergelijckinghe den naem van Sacrament ghecreghen heeft. Want tselue geuoelen wel te vernemen is wt den ouden ende seer geleerden schrijuer *Tertuliano*, die genoech op dese meyninge de Martelaren aenspreect, seggende: Wy zijn beroepen ten Crijch des leuendighen Gods, al van die tijt af, doen wy op de woorden des Sacraments geantwoort hebben. Ende wt *Hieronymo* die tot *Heliodorum* schrijft: gedenct den dach doen gy als een jonge Crijchsknecht aengenomen wiert, dat ghy met Christo in den Doop mede begrauen zijnde, hebt uwen eedt gedaen na vermoghen der woorden, des Sacraments.

Ende wert gebruyct by de gelijckenisse des eedts die de Soldaten haren Veltoversten plegen te doen.

Maer comende tot de beschrijuinge der Sacramenten int gemeyn, so die inde antwoort ghestelt is, staet te mercken, dat de Sacramenten werden genoemt *teeckenen* int gemeyn, om wat te beteeckenen, daer af *Augustinus* segt: een teecken is een ding, dwelc behaluen tgene, dat het is, ende daer voor het by hemseluen. ende na onse wterlicke sinnen aengesien wert, noch wat anders inde ghedachtenisse doet comen.

De Sacramenten zijn teeckenen.

Lib. de doct. Chri. cap. 1. Ge. 17. 11.

Ende

Ende nadien veelderley soorten van teeckenen zijn, soo werden dese genoemt *heylige* teeckenen, om also onderscheyden te werden van natuerlicke, ende wonderbaerlicke teeckenen, of de gene, die na menschen wille, ende voornemen inneghestelt zijn, ende gebruyckt werden. *25. Son. Vra. 66.* Heylich.

Sy werden oock *sichtbare* genoemt, dat is die voor de oogen, ende wterlicke sinnen blijcelic zijn, gelijc ooc waren de besnijdinge, ende het Paeschlam. Want indien sy niet sichtbaer en waren, soo en soudent gheen teeckenen zijn, ende sy werden tot dien eynde gebruyckt, op dat sy zijn, als een sichtbaerlicke predicatie: Ende gelijc het gehoorde woort door de ooren in gaet, om ons te onderwijsen: dat also dese teeckenen door de ooghen mede haer ampt souden doen, om onse sinnen te onderrichten, van de dingen die daer mede beteeckent werden. Daerom *Augustinus* een corte beschrijuinge stelt, daer hy segt: een Sacrament is een sichtbaerlic teecken eenes H. dings: oft een sichtbaerlicke form, oft gestalt der onsichtbaerder genade. Ende op een ander plaetse: de Sacramenten zijn in gestelt voor de ghene, die noch met vleesch behangen zijn, op dat sy van tgene, dat met den oogen gesien wert, door aenleydinge der Sacramenten geuoert souden werden tot die dingen, diemen niet en siet, maer met den verstande begrepen moeten werden. Sichtbaer. *De ciuit. Dei li. 10. c. De confecrat dist can sacrif.*

Maer sy en zijn niet slechtelic, heylige sichtbare teeckenen, maer werden genoemt *Waerteeckenen ende segelen*: om dieswille het niet en zijn bloote teekenen, maer sulcke daer de waerheyt der saken sich by beuint, ende werden daerom segelen genoemt, om dieswille dat sy tonswaert verrichten tot sterckinghe der beloften Gods, tgene daer toe de segelen onder de menschen in wterlicke saken gebruyckt werden: want wat God ons in zijn woort beloeft, dat versekert ende verseghelt hy ons met den Sacramenten, die ons zijn als een pant, dat ons gegheuen wert, om der beloefden saken gantsch versekert te maken. Hy is warachtich, trouw, ende oprecht, barmhertich, almachtich ende goedich, wat hy beloeft dat hout hy, ende wilt houden trouwelic: Op dat wy swac geloouige des te meer daer van versekert souden zijn, soo geweerdicht hy, (die by zijn woordt, meer als al te veel gelooft, behoort te werden: onser swacheyt te baten comende, na zijn goedertierentheyt) ons te geuen teeckenen, die wel te recht waerteeckenen, ende segelen genoemt werden: want dewijlse God selfs geeft, ende can aen de sake geen faute vallen, so noch wel by den menschen (die panden geuen, ende segel) faute geuonden soude connen werden. Die als panden ende segelen zijn der genaden Gods. *Rom. 4. 11.*

2. Ende daerom is wel merckens weert, dat de Sacramenten, niet van haer selfs wegen, of door eenige innerlicke cracht, niet door wonderwerc (gelijc van Water Wijn gemaect is worden) noch door de wtsprekinghe der woorden: maer van weghen der instellinghe Gods hebben, datse waerteeckenen ende segelen zijn: ende dat Gods beloften ende waerheyt doen, dattet geen bloote teeckenen en zijn: Ende staet also nootwendich inde beschrijuinge *van God ingeset.* De insettinge ende beuel Gods moet daer zijn, zijn belofte moet bekent zijn, eer yet een heylich, God is Autheur der Sacramenten *Joa. 2. 9.*

sicht-

25. Son. Vra. 66. sichtbaer waerteecken, ende segel werden can, oft met der waerheyt genoemt werden. Dit is het rechte onderscheyt inder Kercken, om eenich dingh voor een Sacrament aen te nemen ende te houden, of tselue te verworpen: isset van God inne ghestelt, wel recht: Ist niet van Godt in gestelt: soudement dan noch (als een Sacrament) Gods volc willen opdringen? Dat en heeft geenen schijn noch verwe, ende ten can niet bestaen. God alleen is de Autheur ende insteller der Sacramenten, daer door zijn kercke eenige vasticheyt, waerheyt of versegelinghe mach ontfangen. Hy alleen selue moet betuygen, hoedanich zijn wille tonswaert is, wat hy ons bereyt, ende geneycht is te geuen, wat hy van ons gedaen wil hebben: So comet hem oock alleen toe, ende die authoriteyt ende macht heeft hy aen hem behouden, om met sulcke teeckenen (alst hem goet dunct) zijne beloften te verclaren, ende te versegelen.

In den Sacramenten moeten te samen comen het woort der beloften ende het wtterlic teecken. Ende daerom is recht gheweest, datmen geleert heeft dat de Sacramenten bestaen int woort, dat is in de belofte Gods, ende int wterlic teecken, namelick niet allerley, maer sulcken teecken, als God selue daer toe ingestelt, geheylicht, ende beuolen heeft: so is nemmermeer eenich Sacrament, daer niet te voren blijc en is van Gods woort, wille, ende belofte. Maer als twoort Gods daer is, by het wterlic teecken, ende alst Sacrament wettelic na Gods instellinge gebruyckt wert, so moetmen wel seker zijn: dat Godt met ons niet en spottet, noch ons niet op en hout, ende troostet met blooten teeckenen, maer waerlic hout hy, wat hy beloeft, ende versegelt. De belofte des H. Euangelij, welcken vanden dienaer met claren woorden wtgesproken wert, is dese. Dat Godt om de eenige offerhande zijns Soons Jesu Christi, eenmael aenden stamme des Cruyces gedaen, ons geloouige (om niet) beloeft, ende schencket vergeuinge der sonden, ende het eeuwighe leuen: Dat hy daer beloeft, dat geeft hy ooc ghewisselic den geloouigen, die de beloften des Euangelij aennemen, ende (volgende zijn insettinge) de heylighe Sacramenten gebruycken: niet om dwercx wille, dat sy doen, maer om niet sonder eenige onse verdiensten wt genaden.

Onderscheyt tusschen de Sacramenten des ouden ende nieuwen Testaments. 2. cor. 1. 20. Ende hoe wel de beloften des ouden ende niewen Testaments eenerley zijn, alle haer opsicht hebbende op Christum, *inden welcken alle beloften Gods zijn ja ende amen*, ende daerom de Sacramenten des ouden Testaments, soo wel dese genade Gods in Christo versegelt hebben, als de Sacramenten des niewen Testaments tselue noch doen: so isser nochtans dit onderscheyt tusschen beyden: De Sacramenten des ouden Testaments versegelden de belofte der salicheyt door den genen, die te comen stont, ende den welcken als haren verlosser de geloouige Israeliten waren verwachtende: Maer des nieuwen Testaments Sacramenten, verseghelen ons Godts beloften, dat hy ons in genaden neemt om Christi wille, die gecomen ende inden vleesche geopenbaert zijnde, eenmael hemseluen tot een soen-offer, aen het Cruyce opgheoffert heeft, ende alles volbracht, wat tot onser salicheyt van noode is.

Sij zijn in gestelt om 3. Maer inde beschrijuinghe wert gesegt, dat de Sacramenten van God ingestelt

ingestelt zijn, op dat hy ons *daer door de belofte des Euangeli te beter te verstaen geue, ende versegele*: Daer wt wy verstaen, dat de Sacramenten een behulp zijn, om de beloften int woort veruattet, niet alleen te verclaren, ende te beuestigen, maer dat selue noch beter te doen, als wy wt het woort alleen tselue souden hebben connen vatten, ende vernemen: Niet sullen wy dat soo verstaen, als oft God dan warachtiger ware te houden, wanneer hy door wterlicke teeckenen ende oeffeninghen ons onderwijst, dan als hy alleen int woort spreeckt: Maer om dieswille zijn beloften in den Sacramenten ons voor oogen voorgestelt werden, als in een *Tafereel*, (by maniere van spreken) afgemalet, ende wtgedruct met sulcke maniere, datse ons noch claerder worden, alsse int woort alleen waren. Op welcke meyninge dat *Augustinus* de Sacramenten noemt, *een sichtbaer woort*, dwelckmen niet alleen hoort, maer oock eeniger mate siet. In welcken aensien sy ooc wel *Pilaren oft Columnen* ghenaemt souden moghen werden by gelijckenisse. Want gelijck als een huys wel vast staet op zijn fondament, ende daer op rustet, noch met Pilaren ende Columnen onderset wert, om daer op noch vaster ende sekerder te rusten: Also gaet het oock toe met den gelooue, dwelck zijn vasticheydt heeft in Gods Woort, niet anders daer op rustende, dan op een vast seker fondament: Maer euenwel, wanneer de Sacramenten daer toe comen, soo ist ghelooue daer op noch vaster ondersteunt ende gesterckt, om niet te wancken. Sy mogen ooc wel *spiegelen* genoemt werden, daer in ons God zijner genaden rijckdommen, die hy ons schenct, lustich aen te schouwen geeft, ende sich ons aldaer openbaert, ende (soo wel als wy, naer onse plompicheyt, in desen leuen connen begrijpen) naerder zijne goetwillicheydt, ende liefde tonswaert wtdruckt, als die in zijn woort voorgestelt was. Eyntelic wert geseyt, dat de Sacramenten de belofte des Euangeli *beter* verclaren ende versegelen, als het naeckte, ende clare woort alleen, niet aengaende de sake selfs maer om de maniere van leeringe, ende versegelinge, die hier volder ende crachtiger is. Ghelijck als een dingh ons sekerder is, wanneer wy tselue met meer wterlicke sinnen begrijpen, als met eenen alleen: so gaet het hier toe, het gehoor beroert alleen door de ooren, maer de Sacramenten mede door tghesicht, ende andere sinnen, ende daerom werdt dese verclaringe ende versegelinge, beter ende sekerder geacht.

25. Sou. Vra. 66.

Gods beloften te beter te verclaren ende te versegelen ende wert verhaelt hoe dat geschiet

In Ioh. hom 89. lib. 9. con. Faust

Maer als wy ghehoort hebben, dat de Sacramenten dienende zijn tot beter verclaringhe, ende versegelinghe der genadige beloften Gods, ooc inden Euangelio ghedaen: So wert daer vastelic wt besloten: dat de salicheyt aen de Sacramenten niet ghebonden, noch daer inne gesloten en is. Want het is verde een ander, datse daer toe ingestelt zijn, om ons de belofte des Euangelij, vergeuinghe der sonden, ende het eeuwighe leuen, van wegen des eenigen offers Christi, in ons te versegelen, ende ons te betuygen, ende te beuestigen Gods goetwillicheyt tonswaert: Ende verde een ander ist, datmen soude willen seggen, dat haer ampt sy, ende d'eynde daer toe sy inghestelt zijn, om ons toe

De salicheyt is aen de Sacramenten niet gebonden.

25. Son. Vra. 66.

toe te brengen, ende te geuen de salicheydt: Wie en siet niet, hoe vremt dit sy, ende hoe verde vande waerheyt verscheyden?

De Sacramenten zijn ingestelt voor de geloouige

4. In de beschrijuinghe wert toegeset, dat God met den Sacramenten *niet alleen allen geloouigen int gemeyn, maer oock eenen yeghelicken besondere*, de beloften des Euangelij, te weten, de vergeuinge der sonden, ende het eeuwige leuen versegelt: op dat wy verstaen, voor wien de Sacramenten ingestelt zijn, namelic den genen die aen Christum gelooven, ende also in zijn offerhande alleen de vergeuinghe der sonden, gerechticheyt ende d'eeuwich leuen soecken. Want het gelooue is d'eenige wercktuych (als bouen pag. 294. gheleert is) daer mede wy Christum in zijn woort, ende inden Sacramenten ter salicheydt aen nemen: Ende sonder gelooue en can geen belofte aenghenomen, noch verseghelt werden, sonder gelooue ende beproeuinghe en can het ghebruyck der Sacramenten niet profijtelick, maer wel meer schadelick zijn.

tGebruyc der leere van de Sacramenten is datse ons vrymoedich maken int gelooue.

Dese leere sal ons dan dienen tot vrymoedicheyt des geloofs, die wy vercrijgen, niet alleen in het aennemen des woordts der beloften, maer ooc int wettelick ghebruyck der H. Sacramenten. Want als wy daer, van Gods wegen (als van hem seluen) zijn ontfangende, ende genietende den seghel, ende waerteecken zijner genaden, van hem daer toe ingestelt, so wert (een yegelic van ons voor zijn persoon) versekert, dat Gods beloften ons aengaen, ende dat God ons daer om zijn segel, ende waerteecken ingestelt heeft, ende mede deelt, dat wy der saken te sekerder souden zijn: gelijck een Bruyt, die van haren Bruydegom den trouw-rinc tot versekertheyt der trouwe is ontfangende. Also als wy Godt gheloouen in zijn beloften, ende de Sacramenten als segelen met gelooue ghebruycken, so ontfangen wy van hem, wat zijn beloften mede brenghen, ende het gene datter beteeckent wert. Ende hier wert weder mede beuesticht, dat by den gebruyck der Sacramenten geen verdienstelic werck en is te soecken noch te vinden, maer dat het al met den gelooue wtgericht wert: twelc niet en comt, om by Godt wat te verdienen, maer om sonder verdienst, wt genaden, van hem te ontfangen.

Ende dienen om onse plicht ende ampt tot God, voor hem, voor syne Engelen, ende voor de menschen te betuygen:

Ende hoewel dit het voornemelic eynde, ende gebruyck is, (daer toe de Sacramenten den geloouigen ingestelt zijn) om de selue vrymoedich te maken inden gelooue, van wegen der beloften Gods die hen daer versegelt werden: Nochtans nae dien de selue mede brengen een verplichtinghe, niet alleen van God tonswaert, maer oock mede van ons tot Godt (gelijc in alle verbonden twee deelen verplicht werden, ende gelijc bouen gesegt is, dat de naem Sacrament daer af zijn oorspronc heeft), so ist gewis, dat de Sacramenten ooc dienen, ende ons beuolen zijn, op dat wy (de selue gehoorsaemlic gebruyckende), daer mede voor Godt, ende voor zijne Engelen, ooc voor de menschen erkennen souden zijne heerlicke weldaden aen ons, hem daer voor louen, ende prijsen, ende betuygen dat wy onse plicht, daer mede wy in God verbonden zijn (soo als dancbare, ende trouwe kinderen, Dienaren, ende bontgenooten betaemt) ons leuen lanc houden, ende vromelick, heylichlic ende gerechtichlick leuen willen.

Daer

Daer na dat wy door tgebruyc der Sacramenten, als Huysghenooten Gods, die in een verbont, in een gelooue ende bekentenisse staen, van allen anderen secten ende ongeloouigen afghescheyden souden werden. Want gelijc *Augustinus* wel seyt: de menschen en connen tot gheene religie (tsy tot de oprechte, ende ware, oft tot de valsche) tsamen gebracht, ende vereenicht werden, ten sy datse door eenighe teeckenen, oft sichtbaerlicke Sacramenten tsamen verbonden werden, 1. Cor. 10. 20. Exod. 12. 44.

25 Son. Vra. 66.

Ooek om af gescheyden te werden van allen Secten ende ongeloouigen. *Aug. lib. 9. cos. Faust. Manich. cap. 11.*

Ten lesten, so werden wy door de Sacramenten, ende gebruyc der seluer, tot onderlinge liefde onder onse eenige Hooft Christo, gelijc den Litmaten eens lichaems betaemt, verbonden ende verwect, 1 Cor. 10. 17.

Ende om tot liefde tegen malcanderen verwect te werden.

Lombardus, ende het *Concilie* van *Trenten* hebbent seer qualic voor gehadt, ende en connen van Kerckroof niet onschuldicht werden, dat sy de Sacramenten, als oorsaken der gerechticheyt, ende der salicheyt hebben gestelt ende geleert: datse de genade toebrengen, *ex opere operato*, dat is van wegen des wercx, dat daer gedaen wert. Daer nochtans wt het gene bouen is geleert, wel anders blijct: ende moeten de Sacramenten gheacht werden, ons van God geordineert te zijn, gelijc als boden by den menschen, die wtgesonden werden, om een goede tijdinge te dragen, of als panden ende versekeringe, die onder den menschen ghegeuen werden, om hare verbonden, oft verdragen, ende handelinghen daer mede te beuestigen: Alsoo oock en hebben de Sacramenten niet by, oft in sich de cracht, om eenige genade te geuen, maer zijn als bootschappers, ende getuyghen, vande beloefde genade Gods, die sy aenwijsen, waerse te vinden is: Sy zijn als panden ende waerteeckenen, die ons versekeren die dinghen, welcke God door zijn mildicheyt ons schenckende is.

wederlegginge valscher leer, tegen de *Romanisten. lib. 4. sent. distinct. 1. conc. trid. sess. 7 de Sacr. ca. 8.*

De *Wederdoopers* dwalen groffelic daer in, dat sy meynen de Sacramenten, voornamelic ingestelt te zijn, ende daer toe dienen, datse souden zijn als een *Velt-teecken, Leureye*, of *Lose*, daer mede van andere menschen onderscheyden werden, de gene welcke sich met den anderen tot een belijdenisse, ende een gelooue begeuen, ende bekennen, ende alleen, tot een *teecken der liefde ende broederlicke ghemeynschap* onder een ander, de Sacramenten gebruycken. Daer en tusschen gaen sy voor by ende vergeten de eerste, ende heerlicste oorsaec ende eynde, daer toe Godt de Sacramenten heeft ingestelt, te weten om ons de beloften des Euangelij te beter te verclaren, te versegelen, ende daer mede (by maniere van spreken) sekerlic inde hant ouer te gheuen: Daer wt dan eerst by ons, ende een yegelic van ons verwect wert ende ontspringt de vrymoedicheyt des gheloofs, daer bouen van gheseyt is: Dit merckt d'Apostel aen, als hy (Rom. 4. 11.) sulckx van het Sacrament der besnijdinge betuycht, seggende: *Ende hy* (Abraham) *ontfinc het teecken der besnijdinge, tot eenen segel der rechtueerdicheydt des gheloofs: &c.* Ende hier aen hangen, hier wt vloeyen dan de andere eynden, of gebruycken der Sacramenten, die bouen by ons pag. 326. ende 327. verhaelt zijn, ende

Tegen de wederdoopers, welcke de Sacramenten te cleyn achten ende de versegelinghe die van Gods wegen daer inne geschiet, wt laten.

25. Son. Vrs. 66.

ende onder andere dese, die de Wederdoopers alleen kennen ende mercken, ende waer door (na haren waen) de Sacramenten, alleen als bloote teeckenen gestelt souden werden, die niet weert en connen zijn, noch eenige cracht noch smaec en hebben sonder het eerste, ende voorneemste eynde aller Sacramenten, dwelck is de genadige betuyginge der belofte Gods tonswaert: Daer wt het andere al voort comen moet, ende sonder dwelck, de Sacramenten den geloouighen geen vasticheyt, noch versegelinge geuen, noch geen vrymoedicheyt maken connen.

Tegen die, welcke de Godloosen ende ongeloouige mede der beteeckende dingen willen deelachtich maken.

Ten lesten, naer dien de Sacramenten, van Godt den gheloouighen inneghestelt zijn, soo wert het wettich ghebruyck der Sacramenten verdoruen, ende ommeghekeert by den ghenen, die daer willen voorgeuen, dat oock de Godloose, ende ongheloouige menschen, souden mede deelachtich werden, der dinghen, die by den heyligen Sacramenten beteeckent werden: Daer doch gantsch ter contrarien de Sacramenten buyten haer wettich gebruyc, niet alleen (eygentlic sprekende) geen Sacramenten, dat is teeckenen, ende segelen der genade Gods connen zijn, maer daer tegen werden teeckenen, ende segelen des oordeels, ende der verdoemenisse, 1. Cor. 11. vers 29.

67. Vraghe.

Zijn dan beyde dat woort, ende de Sacramenten, daer henen gericht, oft daer toe verordent, datse ons ghelooue op de offerhande Jesu Christi aent cruys, als op den eenigen gront onser salicheyt wijsen?

Antwoorde.

III. Jase toch: Want de heylighe Gheest leert ons inden Euangelio, ende versekert ons door de Sacramenten, dat onse volcomene salicheydt in de eenighe offerhande Christi staet, die voor ons aen het Cruys geschiet is.

Verclaringe.

Om te weeren dat den Sacramenten, niet te veel toegeschreuen, noch de salicheyt daerinne gesocht werde, is dese vrage met die antwoort aengericht.

DAT het gelooue vanden heyligen Geest, door d'middel des woorts, in ons voortgebracht, ende doort gebruyck der H. Sacramenten beuesticht wert, ende daer na de beschrijuinge der Sacramenten verclaert zijnde: Soo wert de teghenwoordighe Vrage inneghevoert, om noch wat beter te verstaen, dat de H. Gheest dese middelen der predicatie des woorts ende gebruycx der Sacramenten, beyde tot een ding richtet: Op dat hy namelick onse gelooue daer door wijse op Christum, ende op zijne offerhande aen het Cruys, als op den eenigen gront onser salicheyt. Want om Christum, ende zijne weldaden wel te leeren kennen, ende door tgelooue aen hem alle zijne goederen te genieten, daerom ist al te doen: Want sonder Christo, ende buyten Christum en mach ons niet helpen. Christus moet ons opsicht zijn, tot hem moeten wy door beyde dese middelen

middelen gheleyt werden, daer toe zijnde van God gegeuen, ende inge- *25. Son. Vra. 67.*
stelt: Diese tot anderen eynde wil ghebruycken, die bedriecht hem selue, ende en can gheen profijt crijgen. Ende sonderlinge dient dese Vrage, ende antwoort, om te vermijden des Pausdoms dwalinghe, die de Sacramenten te hooghe geset hebben: Die keerende tot eenen anderen eynde, als daer toe sy ingestelt waren: Hen toeschrijuende, dat Christi eygen is, ende blijuen sal in eeuwicheydt, ende dat van hem, ende door hem alleen te becomen is: Den menschen wijsmakende, als oft het ghedaen werck int ghebruyc der Sacramenten verdienstelick ware, ende als of de Sacramenten middelen waren, ende cracht hadden, om daer door salich te worden. Dwelck een seer schadelicke dwalinghe is: daer tegen wort hier geleert, dat de H. Geest (die ons tgeloof gheeft, ende tselue in ons werct) wel gebruyct middelen, om tghelooue in ons te verwecken ende te verstercken, so voor al claer gheleert is: Maer euen-wel, dat Afdeelinge.
beyde de middelen niet op sich seluen, maer van sich wijsen tot Christum alleen, ende tot hem, ende nergens anders leyden. Dit (seydt de antwoort) leert de heylige geest door de Predicatie des Euangeli, dit selue beuesticht hy door tgebruyck der Sacramenten.

1. So veel de Predicatie des woorts belangt, is tselue so openbaer wt de gantsche beleydinge der leere in den Catechisme veruattet, ende bouen met Gods woort oueruloedich bewesen: Dat hier geen nieu bewijs te doen van noode sy: Alleen is genoech voorbygaende aen te teeckenen, dat d'Apostel so vry wt betuycht: *Dat hy*, (comende om dien van Corinthen te predicken) *niet geacht en heeft yet te weten onder henlieden, dan Iesum Christum, ende den seluen gecruyciget*, 1. Cor. 2. 2. Ende dat hy verre van sich gheweert heeft erghens *anders inne te roemen, dan in het cruyce onses Heeren Iesu Christi.* De H. geest leert door de Predicatie des Euangelij.

2. Maer belangende de H. Sacramenten, dat de H. Gheest ons daer mede versekert, dat onse volcomene salicheyt staet, in Christi eenige offerhande, die voor ons aen 't Cruys geschiet is, leert Paulus Rom. 6. 3: *Weet gy niet, dat wy alle, die in Christum Iesum gedoopt zijn, in synen Doot gedoopt syn?* Ende inde insettinge des Auontmaels 1 Cor. 11. 26. *Want so menichmael, als ghy dit broot sult eten, ende desen Drincbeker sult drincken, sult gy den doot des Heeren vercondigen, tot dat hy comt.* Ende can tot beyden Sacramenten, den Doop, ende Auontmael, gericht worden, t'ghene hy seyt, Gal. 3. 1. *O gy wtsinnige Galaten, wie heeft u betoouert, dat gy der waerheyt niet en sout gehoorsaem syn? Dien Iesus Christus heeft voor de oogen voorgeschildert geweest, ende onder u gecruyst.* So moet het dan buyten twijffel blijuen, dat het gepredicte woort, ende tghebruyck der Sacramenten, dit met den anderen gemeyn hebben, dat de heylige Geest door die alle beyde een dingh, dat is, Christum, met allen synen verdiensten, ende weldaden, leert, beuesticht, ende daetlick toereycket, allen geloouigen tot der salicheyt. Ende beuesticht in de leere Christi door tgebruyc der Sacramenten, de welcke met-ten gepredicten woorde gemeen hebben, datse beyde tot Christum leyden ende wijsen.

Hier wt volcht seer crachtelick, nadien euen de selue salicheyt door Christum alleen, inden H. Sacramenten wort beuesticht, daer van het Daerom de geloouige Christum

woort

25. Son. Vra. 67.

woort predict, ende leert: dat wel salich connen worden, door Christum, die door tgepredicte woordt alleen, aen hem geloouen, al ist also, dat sy de Sacramenten noch niet gebruyct en hebben: want sy euenwel door tgelooue Jesum Christum gheheel hebben ende besitten, ende aller syner verdiensten ende weldaden deelachtich worden. Ende daer toe dient tghene *Augustinus* schrijft: Dat de onsichtbare heylichmakinghe wel zijn can, sonder het sichtbaerlicke teecken, ende desghelijcken dat het sichtbaerlicke teecken can zijn, daer de ware heylichmakinge niet en is: So is Cornelius de Hooftman voor de ontfanghinghe des Sacraments onsichtbaerlic geheylicht geweest. Daer tegen Symon de Toouenaer heeft ontfangen het sichtbaerlicke teecken, het water des doops, sonder de ware heylichmakinge, Act. 10. (2. ende 44.) ende 8. (20. 21.)

aennemende door dwoort alleen wel salich connen worden, sonder tgebruyc der Sacramenten.

In Levit. Quest. 84. lib. de quest. v. t. & lib. 5. de baptis. contra Donatistas. c. 24.

Daer wt dan ooc verstaen wort, dat d'ongeloouige, onweerdige, onheylige ende onboetueerdige, of sy schoon de Sacramenten gebruycken, oft gebruycken wilden, dat hen deselue niet alleen niet helpen souden connen, maer door onweerdich gebruyck schadelick souden worden: Want sy niet en hebben het ware geloof, dwelc comt wt den gehoor des woorts, ende op Christum doet steunen, ende hem aencleuen, d'welc oock Christi deelachtich maeckt: Maer sal noch onder beter gelegentheyt vallen om daer af voorder te spreken.

Maer sonder waer geloof en can tgebruyck der Sacramenten niet baten, maer wel schaden.

Alleen moet dit wel onthouden worden, dat hoe wel den gepredicten woorde, ende den Sacramenten dit gemeen is (so bouen bewesen) dat sy beyde tot Christum leyden: datse nochtans hier in onderscheyden zijn, dat dwoort sonder de Sacramenten wel nuttelic is, maer de Sacramenten sonder dwoort niet profijtelic zijn connen. Want dewijle des H. Geests amt is (daer toe alleen hy de Sacramenten mede gebruyct) in onsen herten te beuestigen t'gene de Sacramenten beteeckenen, ende daer af de Sacramenten alleen mede getuygen zijn (door Gods instellinge tot het woort, als segelen toegedaen zijnde) so is openbaer genoech, dat de Sacramenten by haer seluen sonder het gepredicte woort (daer door wy tot kennisse Christi comen, ende waer door t'gelooue in ons verwecket ende geplant wort) niet connen verrichten: dit sal wel te passe comen, als wy onder in de verclaringe des Doops, ende des Auontmaels sullen hooren, datmen t'onrecht de salicheyt aende Sacramenten ghebonden heeft, als of die daer door te wege gebracht soude werden, ende als of men sonder de Sacramenten niet conde salich worden: dat men de cleyne kinderen tonrecht buyten de salicheydt heeft gesloten, die ongedoopt gestoruen waren, etc.

Want tgepredicte woort, ende de Sacramenten hierinne onderscheyden zijn. dat deerste sonder dieste wel can nuttelick zijn. maer dieste, sonder deerste niet.

Wantmen moet zich wachten: Tgene God hem eygen voor behout, ende d'welc hem alleen toecompt, ende hy selue alleen werct in ons, dat men dat den verderffelicken Elementen, oft den wterlicken teeckenen niet toe en schrijue: Als de vergheuinge der sonden, de gerechticheyt, ende d'eewige leuen heeft ons alleene Christus, door zijn offerhande, ende gehoorsaemheyt te wege gebracht: en mogen sonder Kerc-roof den Elementen niet toege-eyghent worden: Des H. Geests eyghen werck ist,

Dwelc aengeuerct wort, om tgene Gods is, den wterlicken Elementen niet toe te schrijuen, gelijc eertijts in den Paasdom gedaen is.

ist, de herten te roeren, ende te bewegen, de sinnen ende verstanden te verlichten, de Conscientien te stillen ende gerust te maken, etc. Dat en mach vanden wterlicken teeckenen geensins verwacht worden. 25. *Son. Fra. 67.*

waerschouwinge dienende om den Sacramenten niet te veel toe te schrijuen, oock om de selue niet te verleynen

Dit en moet euen-wel niet also genomen worden, als of hiermede voet gegeuen werde, om tgebruyc der Sacramenten eenichsins in cleynachtinge te brengen, nadien men doch sonder de selue wel salich soude connen worden: gelijc sommige verdraeyde sinnen (door den Satan opgemaect) besondere in dese leste tijdt alle neersticheydt doen, niet alleen om de Sacramenten, maer oock om tgepredicte woordt, ia alles wat heylich ende ons van God tot onser behoudenisse gegeuen is, wt den oogen ende wt der herten te wenden. In gheenderley wijse is dat de meyninge: daer toe en wort dit niet verhaelt, daer behoede ons God voor. Maer de wijle verscheyden persoonen gheuonden worden, die hen aende Sacramenten besondigen: Eenige, die deselue te hooch achten, ende hen toeschrijuen, dat hen niet toe en comt: Ende andere die de selue te cleyn achten, ende misprijsen: So moetmen aen beyde syden goede weer bieden.

want de weer die geboden wort dengenen die de Sacramenten te hooch achten, geschiet niet tot sterckinge der verachters.

Daerom sal men weten, dat met tgene voorschreuen is (soot behoort) alleen weeringe gedaen wort, tegen de eerste, die de Sacramenten te hooch achten: op dat God zijn eere geheel, ongecrooct, ende onverminder blijue: maer niet en wort daer mede voet gegeuen den verachters der Sacramenten: want het verde daer van is, dat men segghen soude, dat de menschen, so lange sy Gods ordeninge nalaten, verachten, ende misprijsen, souden connen salich worden: Dat ter contrarien haer nalatinge, ende misprijsinghe, seker getuygenisse geeft tegen hen, dat sy dware geloof niet en hebben, ende dat sy Godt ongehoorsaem zijn ende blijuen: Daeromme sy dan met hem ooc gheen deel hebben, noch salich worden sullen. So en zijn dan de verachters hier niet onder begrepen, gesterct noch verschoont: maer worden alleen onderwesen, ende ghetroost, die, welcke sonder haer schult ende verachtinghe (gelooуende aen Christum, door d'Woort) geen gelegentheyt hebben, om tot tgebruyck der heylige Sacramenten te comen, dat hen d'onberen der Sacramenten, geschiedende sonder haer schult, niet en sal schaden.

Gelijc de wederspraec tegen de verachters, geen oorsaec geeft om de Sacramenten te hooch te verheffen.

Wederomme wanneer tegen de verachtinge ernstich vermaen ghedaen wort, tot het gebruyc der heyligen Sacramenten (volgende Gods beuel): So en worden de eerste (die de Sacramenten te hooch achten) in haer meyninghe daer mede niet ghestercket: Want dat niet en geschiet, om de salicheyt aen de Sacramenten te binden, ofte hen toe te schrijuen, dat hen niet toe en comt: Maer alleen om de menschen te onderwijsen, dat hen niet vry staet, de Sacramenten te gebruycken ofte niet: Dat het niet en is in haren vryen wille-keur: Maer dat sy op Gods hoochste ongenade, ende op hare verdoemenisse schuldich zijn Gods beuel, ende ordeninge met ghehoorsaemheyt na te comen. Ende dat noch veel min geoorlooft sy, de Sacramenten cleyn te achten, of t'gebruyc der seluer te misprijsen, ende te verworpen.

Also

25. Son. Vra. 67.

Also moeten de misbruycken geweert ende geschout worden aen beyde syden, ende de geloouige tot dien eynde geleert worden, den middelwech tusschen beyde henen te gaen: De Sacramenten aen d'een syde, niet bouen de mate, ende meyninge des Insetters te verheffen, ende groot te maken, met schade der eeren Godts (d'welck dan mede brengen soude meer andere schaden): Noch ooc aen de ander syde de selue niet te verachten, noch te misprijsen, op dat men niet en valle in ongehoorsaemheyt Godts, ende in zijn ongenade niet en come. Dwelc dan beyde bescheydentlic, ende Christelick verhoedt sal worden, als de Sacramenten in der vreese des Heeren (volghende zijn insettinge) met eerbiedinge ende gehoorsaemheyt vanden geloouigen gebruyckt worden. Dit moet eens voor al, met goede onderscheyt vermaent zijn, ende wel verstaen worden, ende voort allesins verhaelt blijuen, om de Christelicke leere recht te behouden ende in geen arghernisse, aenstoot, oft onverstant, te vallen.

De middelwech moet gehouden worden.

wederleggings valscher leer. *Romanisten. Conc. Tri. sess. 25. tit. decret. de indulgent.*

De *Romanisten* niet te vreden zijnde met den eenigen soen-offer onses Salichmakers Christi (daer henen beyde, tgepredicte woort, ende de Sacramenten ons wijsen) hebben tegen d'oogenmarc ende meyninghe des woorts, ende tegen de nature der Sacramenten, niet alleen in den Sacramenten gesocht, dat daer niet in te vinden en was, ende hen toegeschreuen tgene niet hen, maer Christo alleen toecomt, daer af bouen geroert is: maer sy hebben ooc noch andere manieren der versoeningen bedacht, ende versiert, als hare Pauselicke aflaten, genoechdoeningen, etc. De welc al tsamen niet anders en zijn geweest, dan een ontheylighinge, ja vertredinge des bloets Christi, ende des Duyuels droch, ende spot, daer mede hy de Christenen (Gods volc) heeft ghearbeyt, af te leyden van Gods ghenade, ende van het leuen, dwelck in Christo is, om also van den rechten wech, die tot der salicheyt gaet, ende leydet, af te doen keeren.

68. Vrage.

Hoe veel Sacramenten heeft Christus in den nieuwen verbonde, ofte Testament ingeset?

Antwoorde.

IV. Twee: Namelic, de H. Doop, ende dat heylich Auontmael.

Verclaringe.

In den nieuwen Testament en zijn maer twee Sacramenten.

DE Leere van den Sacramenten verhandelt zijnde int ghemeyn: So gaet de Catechisme voort tot verclaringe eeniger Sacramenten int besondere. Ende nadien het openbaer is, dat in den ouden Testamente verscheyden Sacramenten van God waren inghestelt, welcke doch alle, na de verschijninge Christi (der Sonnen der gerechticheyt) nv ophouden, haren tijt wtgedient hebbende: So wort hier geuraecht: Hoe veel Sacramenten

cramenten Christus in den niewen Testament (veel beter, als datmen seggen soude in de nieuwe Wet, so de Papisten doen) inghestelt heeft? 25. *Sun. Vra. 68.*

Daer op geantwoort wort: Datter alleen twee in getale ingeset zijn: Namelic de H. Doop, welcke in de plaetse der besnijdinge (ende verscheyden wasschingen na de wet) is gecomen: ende het Auontmael des Heeren, dwelck in de plaetse des Paeschlams geuoecht is. Wil yemant reden, ende oorsaec weten, waer om inden niewen Testament alleen dese twee Sacramenten bekent zijn? Die behoort hem wel daer mede te laten ghenoegen, dat het Christo belieft heeft, niet meer, als dese twee synen geloouigen te beuelen: Hadde hy ghemeynt, dat syne kercke meer Sacramenten behoeft hadde, hy soude (sonder twijffel) der seluer wel meer innegestelt ende ghenoechsaem versien hebben. Ende sekerlic, na dien hy door de Sacramenten ons heeft willen locken ende nooden, ende onse gelooue beleyden (als geseyt is) tot zijn eenighe offerhande: So heeft hy best gheweten, hoe veel Sacramenten syner Kercke van nooden souden zijn, om dese syne ghenade der seluer te beteeckenen, te versegelen ende ouer te geuen. Daer by moetment laten blijuen.

Conc. Tri. sess. 7 de sacr. can. 1. Gen. 17. 10. Exo. 12. 1. mat. 28. 19. Mar. 16. 16. 1 Cor. 11. 23. ende 10. (2 ende 18.) ende 5. 7. Act. 2. 31. Col. 2. 11.

De heylige Doop.

Deen Sacrament dan des niewen Testaments, is de H. Doop: waer van God is de Autheur: So Johannes de Dooper, ende Christus selue dat getuygen: *Die my gesonden heeft* (spreect Johannes) *om te doopen inden Water, die seyde tot my*, etc. Joa. 1. 33. Ende Christus ouertuycht de Joden, Mat. 21. 25. Dat de Doop Joannis was *wt den Hemel*, also dat sy hem niet dorsten antwoorden: Maer naderhant heeft Christus selue (wt beuel zijns Vaders) de insettinge des Doops beuesticht, duytlic voorschrijuende de forme, so hy gedoopt wilde hebben: op dat d'Apostelen (na Christi beuel) door den seluen Doop de Heydenen (der Predicatie des heyligen Euangelij gelooueude, ende hen daer toe bekennende) mede int selue verbondt Gods aennemen, ende inlijuen souden.

Ende het H Avontmael. Mat. 26. 26. mar. 14. 22. Luc. 22. 19. 1. cor. 11. 23.

Het tweede Sacrament des nieuwen Testaments, is het H. Auontmael, dwelc Christus ingestelt ende eerstmael selue met synen lieuen Discipulen gehouden heeft, inde selue Nacht, doe hy verraden werde, recht eer hy zijn offerhande voor ons dede. Daerom d'Apostel Paulus wel te recht op hem, als op den Insteller, sich beroept, den Corin. verhalende de gantsche geschiedenisse, ende de omstandicheden, daer hy seyt: *Ic hebbe vanden Heere ontfangen, het welcke ic u lieden oock ghegeuen hebbe*, etc. op dat die van Corinten, na de selue insettinge, de in geslopen gebreken verbeteren souden mogen.

De Kercke des nieuwen Testaments, heeft weynige Sacramenten die lichtelic om doen ende rijck inden verstande ende beduydinge zijn. Epist. 1. 18. mat. 11. 30. *Vide mus-*

Maer dat de Heere Christus geen meer Sacramenten ons in den Testamente ingestelt heeft, dan dese twee (hoewel hyt wel hadde mogen doen): Daerin heeft hy voor ons sorge ghedragen, dewijle wy van naturen al te seer tot afgoderie geneycht zijn: Hy heeft oock ten deel daermede willen aenprijsen, ende vermeerderen de genade des niewen Testaments, gelijc *Augustinus* dat wel verstaen, ende aengemerct heeft, schrijuende tot Januarium: Ic wil dat ghy voor eersten wetet, daer aen in deser disputatie ende handel seer veel gelegen is: Dat onse Heere Jesus

25. Sou. Vro. 68.

Jesus Christus (soo hy self in den Euangelio spreeckt) ons onder een lieflick Jock heeft willen doen, ende eenen lichten last opleggen: Ende dat hy daerom met Sacramenten, die weynich int getale, seer lichtelic om te onderhouden, ende heerlicke beteeckeninge hebbende zijn, het niewe volc te samen gebonden heeft: Namelic met den Doop, die in den name der dryvuldicheyt is geheylicht, ende met de gemeenschap zijns lichaems ende bloets, ende so noch wat anders inde Canonicsche Schriften ons aengepresen wort. Ende noch op een ander plaetse: Na de verrijsenisse des Heeren, so heeft de Heere selfs, ende de Apostolische onderrichtinge ouergegeuen eenige weynighe teyckenen, de welcke licht om doen, inden verstande rijc, ende suyuer int onderhouden zijn: Namelick den H. Doop, ende de vercondinge des Lichaems ende des bloets des Heeren.

cultum in Loc. de coena par: qualia sacra instituerit dominus. De doct. Chri. Lib. 3. c. 9. In. Ioh: tract. 110.

Onderscheyt der Sacramenten des ouden ende nieuwen Testaments.

In welcken woorden *Augustini*, te vernemen is dryderley verschil, tusschen de Sacramenten des onden, ende des nieuwen Testaments. 1. Eerstelick verschillen sy daer inne, dat de Sacramenten in den niewen Testamente seer licht, ende oncostelic zijn: Daer tegen waren die inden ouden Testamente onder het Jodische Volc niet sonder grooten cost, ende
I. met grooter moeyte wt te richten. 2. De Sacramenten des nieuwen
II. Testaments zijn weynige: Maer in den ouden Testamenten warender
III. seer veel. 3. Sy verschillen oock inde mate der beduydinge, want die in den nieuwen Testamente veel rijcker, ende claerder zijn in verstant, als die daer ghetuygen, ende aenwijsen, dat Christus gecomen is, ende alles heeft volbracht, wat tot onser salicheydt van noode is, ende thoonen also Christum als teghenwoordich, ende naer by: Maer de Sacramenten inden ouden Testament waren veel duysterder, onder voorbeelden, schaduwen ende figueren, alleen sprekende van den toecomende Christo, ende van dingen, die noch te geschieden, ende verde waren: Welcke doen alleen, na de mate, soot God beliefde, int rou (somen segt) ontworpen, ende aengebeeldet wierden, ende van verre aengewesen. Daerse nv zijn leuendich afgeschildert, ende van na bý aengeschout mogen worden. Hier toe mochtmen ten vierden by voeghen, dat de Sacramenten des ouden Testamentes alleen hebben gedient tot de tijdt der verbeteringe, namelic tot de toecompst des Heeren Christi toe: Daer de Sacramenten des nieuwen Testaments dueren sullen tot den eynde der werelt, ende dan eerst ophouden: Dwelck d'Apostel Paulus te kennen geeft, als hy van den Auontmael beueelt: *Ghy sult den doot des Heeren vercondigen, tot dat hy comt*, 1. Cor. 11. 26.

wederlegginge valscher Leer, tegen de vijf Sacramenten des Paus-doms. *Conc. Tri. de sac. ca. 1.*

Dat Christus twee Sacramenten heeft inghestelt, is nv te voren ghesegt, ende bewesen, ende niet meer en sullender in zijn woort ghenonden worden: Daerom al ist datmen van meer Sacramenten leest ende hoort, so zijn die buyten het woort: Niet van Christo ingestelt, maer van menschen Gods Kercke opgedrongen: Als daer zijn het *Firmsel*, ofte *Vormsel*, de *Penitentie* oft *berou*, de *leste saluinge*, oft *Olysel*, de *Priesterlicke ordenen*, ende het *Houwelic*, ende ouersulcx moeten sy verworpen

pen, dat is, voor geen Sacramenten bekent, noch aengenomen worden. *25. Son. Vra. 68.*

Op dat tselue met goeden bescheyde, ende oordeel moge geschieden, so salmen de valsche des Pausdoms Sacramenten mogen beproeuen, aen dese Wetten, ofte seker Regelen: want gelijckse op de rechte Sacramenten wel passen, ende daer mede neerstelic ouer een comen: So sal men vinden, dat de geconterfeyte Sacramenten, diemen den geloouigen heeft willen aenprijsen ende in de handen steken, daer mede geen ouer een-cominge hebben.

Drye Regulen dienende om de valsche Sacramenten van den rechten te onderscheyden.

Deerste Regel is, datmen neerstich aenmercke, of tgene, dwelckmen een Sacrament roemt te zijn, eerstmael onder het niewe Testament zijn beginsel heeft, ende doen eerst van God, oft van Christo, syner Kercke, ende den geloouigen inneghestelt is. Want hier de strijt is ouer de Sacramenten des niewen Testaments, hoe veel der seluer zijn. 1.

De tweede Regel, of wet is, dat de Sacramenten moeten hebben eenich wterlick teecken, oft Ceremonien, die van God selue beuolen, ende inghestelt zijn, om te gebruycken tot versegelinghe der beloefde genade Gods, ende der salicheyt: Na tgene dat *Augustinus (in Ioh. Homi.* 13.) daer van schrijft, het woort dat comt tot den Element, (ofte wterlicken teecken), ende so wort het een Sacrament. II.

De derde Regel is dese: dat het beteeckende dingh met den teecken inden wettigen gebruyck door Sacramentlicke vereeninginge moet veruoeget zijn, ende daetlic beuonden worden, van wegen der beloften, oft des woorts, dat tot den Element toegedaen is, doch niet in aensien alleen, dat het van God gesproken is, maer mede in aensien, dat sulcke woordt met geloone wort aengenomen. III.

Laet ons nu den eersten reghel besien, ende ondersoecken, oft de *Penitentie* dat is *berou*, ende het *Houwelic* (so inden Pausdom voorgewent wort) Sacramenten des niewen Testaments zijn: so sal men beuinden (sonder voorder beproeuinge aen de andere regels te deruen doen) datse geen Sacramenten des niewen Testaments en connen zijn. Want se niet eerst in den niewen Testamente beuolen, oft van Christo ingestelt zijn: Maer de *Penitentie* is oock geweest voor de Wet, ende onder de Wet, ende is van sulcker naturen, dat alle menschen van allen tijden, (dewijle sy alle sondaers geweest zijn) hen daer inne hebben behooren te oeffenen, gelijck in den nieuwen Testament, alle menschen haer leuen lanck, hen daer inne oeffenen moeten: Maer wat gaet dat het niewe Testament meer aen, als het oude? Penitentie.

Ende het Houwelick is van God ingheset, al in den beghinne, inden Paradijse, eer de mensche geuallen was: Ende daer neuen is het gebruyc des Houwelicx streckende tot alle Natien der wijder Werelt, ende gehooren daer toe alle soorten van menschen, die de gaue des onthoudens niet en hebben: maer de Sacramenten zijn der Kercke gegeuen, ende gaen alleen der geloouige aen. Houwelic. *Gen. 2. 23.*

Alsmen nae den tweeden regel de voorgaende, ende ooc alle de andere Sacramenten des Pausdoms soude willen ondersoecken, so sullen sy beuonden Firmsel of Vormsel.

25. Son. Vra. 68. beuonden worden te fallieren, ofte dat sy geen wterlic teecken, ofte gheen ceremonien en hebben, ofte datse het sonderlinghe merckteecken aller Sacramenten niet en hebben, dwelck is, datse om de beloefde genade Gods te versegelen, ingestelt moeten zijn. Want aengaende het Firmsel, tis wel waer, sy stellen daer een wtterlic teecken, ende willen dat het met der saluinghe verrichtet sal worden, ende daer toe ghebruycken sy de woorden: Ic teeckene u met den teecken des H. Cruys, ende Firme. of beuestige u met den Chrisme (olie, of saluinge) der salicheyt, inden name des Vaders, des Soons, ende des H. Geests. Dit is wel al seer fraey ende cierlic in haren oogen: ende onverstandige mochten mede meynen, dat het al goet ware, ende fijn te pas quame: maer waer hebben sy doch hier van eenich woort Gods, daer mede hen sulcke teeckenen te bruycken beuolen, of daer mede hen de tegenwoordicheyt des H. Geests op desen haren doen beloeft wort? Sekerlick nadien sy gantsch geen beuel en hebben, so en connen sy hare Kerckroouische vermetentheyt geensins ontschuldigen. Want dat sy daer toe tot beschooninge souden willen gebruycken de oplegginge der handen by den Apostelen gebruyct, dat en can hare saec niet verwen: gemerct de wonderwercken der crachten, ende der openbare werckinghen, die door de oplegginge der handen doen gheschieden, ende wtghedeelt wierden, die hebben ouer lang opgehouden, gelijckse maer voor eenen tijt dueren en mosten.

Priesterlic orden. Soo veel als aengaet het Sacrament der Ordenen, is (na haerlieder voorgeuen) so geslachtich, dat het noch seuen ander Sacramentkens gebaert, ende voortghebracht heeft (als daer zijn *Ostiarij*, Deur-wachters, oft Deurwaerders, *Lectores*, Lesers, *Exorcistae*, Besweerders, *Acoluthi*, oft *Ceroferarij*, navolgers, ofte Keersen-dragers, *Subdiaconi*, onder-Diakenen, *Diaconi*, Diakens, *Sacerdotes*, Priesters): maer en can voor geen Sacrament gehouden werden, na dien de Ceremonien, die sy daer in ghebruycken, niet bewesen connen werden, van God ingestelt ende beuolen te zijn, om daer mede eenighe belofte Gods te beuestigen, gelijck het gebruyc harer Ceremonien ooc geen opsicht en heeft op eenighe belofte Godts, maer wel op menschen ghedicht, wijsmakinge ende aenprijsen.

Leste saluinge, oft Olysel. Ten lesten, soo verdemen na den derden regel sal willen ondersoecken het Sacrament der *lester Saluinge*, oft *heyligen Olysels* in den Pausdom ghebruyckt, dwelc alleen ghedaen moeste werden door eenen Priester, ende hadde (na haren voorgeuen) twee eynden: om daer door te comen tot vergeuinge der sonden: ende tot verlichtinge der lichamelicker crancheyt, indient also den crancken profijtelic ware, of indien niet, tot zijner zielen salicheyt: sal beuonden werden, dat dese saluinge, of olysel geen mar. 16. 18. recht Sacrament en can wesen. Eerstelick ouermits de Mispriesters niet en hebben de cracht der gesontmakinge: Van de welcke nochtans de saluinghe in der eerster Kercken, een wterlic teecken oft Ceremonie was: Daerom dan ooc de selue saluinge opgehouden hadde, ende nagelaten was, ende in den Pausdom oock behoorde nagelaten te werden, na dien ophielt de gaue der ghesontmakinghe door wonderwerck, welcke God alleen

alleen voor een tijt zijner Kercke gegeuen hadde, (als mede andere wonderwercken) om daer door de leere des Euangelij, by den Heydenen te geloofweerdiger te maken. Ten anderen, hoe soude de beteeckende sake, te weten de vergeuinge der sonden, ende de eewige salicheyt (soo sy voorgheuen) by desen teecken der saluinge geuoecht zijn, nadien daer geen belofte is, door cracht vande welcke sulcx geschieden soude, oft gelooft mogen werden. Ic weet wel sy noement een Olye der salicheyt, ende geuen haer meer andere heerlicke tijtelen, maer sonder Gods woort: Wie can hen daer inne geloouen? Ende segt doch, wat can ongerijmder ende meer Godslasterich zijn? Wat can oock den H. Geest (den welcken, ende zijne gauen de Schrifture gemeenlic door de Olye of Saluinge verstaet) grooter onrecht geschieden? Dan dat sy in den Pausdom haren stinckenden, ende betoouerden olye toeschrijuen willen, tghene Christi Jesu, ende zijns geests eygen is, ende van Christo ende zijnen Geest verwacht moet werden. So doende, versweeren sy de Salicheyt die in Christo is, ja verloochenen Christum selfs, ende en connen also geen deel in Gods rijcke hebben. Men mocht van haren Olye veel beter, ende met waerheydt seggen, t'gene dApostel van de spijse int gemeen segt: *De spijse* (behoort) *den buycke, ende de buyck der spijse: God salse beyde te niete maken.* Ende soo sy hen behelpen souden willen, met de plaetse Jacobi, so moet aenghemerckt werden, dat sy wijt aftreden vanden text der Schriftuere: Jacobus wil dat alle Crancken ghesaluet sullen werden: Maer inden Pausdom saluen sy de Crancken niet eer, voor de Lichaemen half doot zijn, die besmeeren sy met haer olye, als de ziele op de Lippen is, ende (soo zijt noemen) de menschen onder haer vonnis liggen, ende gemeenlic geen verstant noch wetenschap meer en hebben: Welcke sy niet saluen en souden, waert dat zijt te voren wisten, datse noch leuen souden, want sy noement oock het leste gerecht, daer mede opentlic te kennen geuende, dat zijt niet en doen, volgende de leere Jacobi, die seyt: *De Heere sal hem ophelpen.* Jacobus beueelt de Ouderlinghen te roepen, ende dat de selue den Crancken met olye saluen sullen: Maer inden Pausdom en wert niemant te saluen toegelaten, dan alleen de Mis-priesters. Jacobus doet alleen vermaen, van gemeenen olye (want doen en was des Pausdoms olye niet bekent, noch geuonden, wtwijsens haer eygen boecken): maer tot harer smeeringe en is ghemeene Olye gheensins dienstelick, sy en souden hem indien deel niet eens gheweerdighen aen te sien, ten ware hy van den Bisschop consacreert, gesegent ware, ende dat hy met zijnen asem daer ouer geasemt, dan met heymelicken murmelen, ende belesen, betooуert, ende dien neghenmael met gebogen knien begroetet hadde, segghende: Drymael, weest gegroet heylige Olye: Drymael, weest ghegroet heylige Chrisme: drymael, weest gegroet heylige Balsam.

25. *Son. Vrn. 68.*

1 Cor. 6.13. de plaetse Jaco. 5. 14. dient niet tot beuestinge des Olysels.

Men soude moede werden, ende tis afgrijselic, als men aen de groote lasteringe, afgoderie, ende andere ongeschictheden des Pausdoms in desen deel gedenct: Ende noch en is maer int rouwe aengeroert, dat ymmer dese

Besluyt.

26. Son. Vra. 69.

dese gedichtselen geen Sacramenten en zijn, noch daer voor bekent behooren te werden, volgende de bouengestelde regelen, of wetten, die by den rechten Sacramenten beuonden werden. Daerom sullen de gelouige (wt Gods woort gheleert, volgende tselue woort) alleen inden nieuwen Testament kennen, ende houden de twee bouengenoemde Sacramenten, den H. Doop, ende het H. Auontmael: Van welcken beyden nv voorder verclaringe volgen sal. Maer wil yemant breeder wederlegginghe der versierden papistischen Sacramenten hebben, die mach daer ouer vorder goede Scribenten lesen, als onder andere Besam in zijn bekentenisse des Christelicken gheloofs in het seuende Capittel, daer de tegenstellinge des Pausdoms, ende des Christendoms gedaen wert.

---

26. SONDACH.

Vrage. 69. 70. 71.

Van den heyligen Doop.

Inhout: *De bouenstaende leere, vanden Sacramenten int ghemeen, wert nv*

1. *toegepasset den Sacrament des H. Doops. Waer van eerstelic geleert wert: Hoe wy versekert, ende vermaent werden door den H. Doop, dat de eenige offerhande Christi, aen t'Cruys geschiet, ons te goede comt. Ende dewyle inder antwoort der wasschinge des Bloets, ende des Geests Christi vermaen ghedaen wert, so*
2. *volcht ten tweeden de verclaringe: Wat het sy met den bloede,*
3. *ende Geest Christi gewasschen te werden? Ende ten lesten, werden de getuygenissen der Schriftueren aengetogen, waer op de vermaninghen, ende de versegelinghe, die in, ofte door den heyligen Doop geschieden, steunen ende rusten.*

---

69. Vraghe.

Hoe wert ghy in den heylighen Doop vermaent, ende versekert, dat de eenige offerhande Christi aent Cruyce geschiet, v te goede comt?

Antwoorde.

1. Also dat Christus dit wt-wendich Waterbat beuolen, ende daer by toe geseyt heeft: dat ic so sekerlick met zijnen bloede ende geest, van der onreynicheyt mijnder Zielen, dat is, van alle mijne sonden gewasschen ben, so warachtich als ic wtwendich met den water (dwelc de onsuyuerheyt pleecht wech te nemen) gewasschen ben.

Verclaringe.

Verclaringe.

26. Son. Vra. 69.

NADEMAEL bouen, (Vraghe 67. pag. 329. daer vanden gebruyc, ende eynde der Sacramenten werde gehandelt) geleert was, datse onse gheloove wijsen, ende leyden tot de offerhande Christi, eenmael aent cruyce geschiet, als tot het eenighe fondament, ende grontvest onser salicheydt: Soo is het behoorlic, dat nv int besonder werde aengewesen, hoe tselue gebruyc, of eynde op den Doop past: Namelick, hoe wy daer in vermaent, ende versekert werden, dat wy aen het eenige offer Christi deel bebben? Tselue geschiet claerlic inder antwoort, tot verclaringhe van de welcke een beschrijuinge des doops (wt de antwoort genomen) sal voorgestelt, ende volghens dese vier stucken, verclaert werden. Ten eersten, dat Christus de Water-doop ingestelt heeft, ende wat daer door verstaen wert: Ten anderen, welc daer sy het ding, daer van de Water-doop vermaent, ende versegelinge doet: Ten derden, de gelijckheyt ofte ouer-een-cominge, die daer is tusschen het teecken (den Water-doop) ende het beteeckende (de wasschinge des bloets ende geest Christi): Ten vierden, hoe het beteeckende ding, inden Doop verseghelt, ons mede ghedeelt wert. Afdeelinge.

Dat wy *Doopen* noemen, is den Griecxschen *Baptizein* (ende daer af comt *Baptismus*, de *Doop*) dwelc eygentlick heet inducken, ende volghens wert door de induckinge in het water, de wasschinghe verstaen, daer toe wy dwoort *Doopen* in onser spraken gebruyckende zijn. Nv inden ouden Testamente (behaluen de besnijdinghe, daermede de geloouige (dewijle sy was het teecken ende seghel des verbonts Godts) tot Gods volc gheteeckent, ende aenghenomen wierden) hebben sy gehadt (volgende de Wet) verscheyden wasschingen, ofte badingen, die den toecomende Christum beduydende, ende afbeeldende waren, wesende aenhangselen der offerhanden voor de sonden, die so wel der offerhanden, als der wasschingen gebrec, ende onvolmaectheyt, ende datse niet *onstraffelic* waren, aengewesen hebben, daer mede, datse ververscht, ende op nieuw gedaen hebben moeten werden, Heb. 8. 7. ende 10. 3. etc. Maer als Christus gecomen is, ende *met eene offerhande eewichlick geheylicht heeft, die geheylicht werden*, Heb. 10. 14. so is inde plaetse der besnijdinge, ende der veelerley wasschingen, van Christo ingestelt de Water-doop: Tot een Sacrament der seluen offerhande Christi eenmael gheschiet, om daer mede in geheugenisse te houden, ende den gelooiigen de gemeynschap daer af te versegelen: De welcke daeromme ooc alleen eenmael aen de gheloouigen geschiet, ende niet ten anderenmael behoeft gedaen te werden. Ende werden de gelooiige hier mede Christo geprofessijt ende toegeeygent, ende doen daer mede haren intreet in de Christelicke Kercke. Van het woort Dooper, ende dat in de plaetse der besnijdinge ende veler wasschingen des ouden Testaments de Water-doop gecomen is.

Wat de H. Doop sy, can wt de antwoort also beschreuen werden: De H. Doop, is een wasschinghe, die met water geschiet, inden name des Vaders, des Soons ende des H. Geests, van Christo selfs ingestelt, ende Beschrijuinge des Doops.

26. Son. Vra. 69. ende den Apostelen, ende Dienaren des H. Euangeli te bedienen beuolen, om alle geloouige, ende een yeghelick van hen daer mede te vermanen, ende te versegelen, dat hy so sekerlick met den bloede, ende Geest Christi, van de onreynicheyt zijner zielen, dat is van allen zijnen sonden ghewasschen sy, so warachtich als hy wtwendich met den Water, (dwelck de onsuyuerheydt des vleeschs pleecht wech te nemen) ghewasschen is: Voorder om de selue te vermanen, dat sy verbonden zijn, ende met het ontfanghen des Doops hen seluen verbinden, om voortaen oprechtelic ende daetlic te bewijsen de nieuwicheydt des leuens, daer toe sy door den geest Christi wedergeboren zijn, ende daer af dat het Sacrament des H. Doops de versegelinge geeft.

1. Christus heeft den Doop ingestelt.

1. Dat Godt ende Christus dit wterlic Water-bat (als inde beschrijuinghe) in den nieuwen Testament heeft beuolen, ende ingestelt, is bouen bewesen pag. 333. ende sal hier na vrag. 71. wederom aengeteeckent werden: daerom onnoodich is, diesaengaende hier voorder bewijs te doen.

Wat door het waterbat, oft waterdoop, verstaen wert: Het wterlic teecken, ende Ceremonie.

. Door het wterlic Water-bat (gheheylicht door de insettinghe Christi) wert niet alleen verstaen, het element, (teecken deses Sacraments) maer ooc de Ceremonie ende maniere, om te gebruycken, te weten, de badinghe ofte doopinge. Het wterlic teecken, ofte element deses Sacraments, is slecht Water, na de insettinge Christi, ende wat in de bedieninge gesien wert, is Water, geen ander elementen oft teeckenen en heeft Christus hier toe verordineert. De Ceremonie (van Christo beuolen) is, dat het geschiede door den dienaer des Euangelij, ende dat het Lichaem des genen, die ghedoopt wert, int Water gheduckt, oft daer mede besprenght, ofte ghewasschen werde, *inden name des Vaders, ende des Soons, ende des heyligen Gheests*: De welcke als de eenighe Godt (diens beuel ende insettinghe de Doop is, ende van wiens beloften wegen de versegelinge gheschiet, van wien oock de beteeckende dingen warachtelick den gheloouighen gegeuen, ende mede ghedeelt werden) daer ouer aengheroepen, ende ghebeden wert. Want het water en is by den Doop te vergheefs niet verordineert, noch om dattet alleen aengheschout soude werden, maer veel meer, dat het (om Christi beuel) aent Lichaem besprengt, ende tselue daer mede soude gewasschen werden, tot verclaringe ende versegelinge der geestelicke wasschinge, als hier onder int 3. stuck van desen. Daerom beschrijft d'Apostel den Doop, Ephe. 5. 26. te zijn: *d'Water-badt int woort, daer mede Christus syne Gemeynte heylicht, ende reynicht.*

Behaluen de welcke de Schrifture niet anders en leert by den waterdoop te gebruycken.

Behaluen dit teecken oft element des Waters, ende de voor-verhaelde Ceremonie (by Christo beuolen, ende by zijnen Apostelen altijt ghebruyckt, ende welcke daerom alle trouwe Dienaren des Euangelij te ghebruycken, schuldich zijn) en lesen, noch vinden wy in de gantsche Schrifture geen andere: ende was dese eenvoudicheyt by den Waterbadt, ofte Doop noch behouden ende gebruyct geweest inde Kercke Gods ten tijde *Augustini*, blijckende wt zijn propoost, dwelck dicwils wert gebruyckt ende wel bekent

Hom in Ioh. 13.

bekent is: Het woort comt tot den element, ende het wort een Sacrament, al waer *Augustinus* by den Water-doop niet en bekent, anders dan het element des waters, ende d'woort, daer door hy (gelijc ooc wy) verstaet, het beuel vanden Doop, ende de ordonnantie om den doop te ghebruycken, welcke wy genoemt hebben de Ceremonie, die gheschieden moet naer den beuel des Instellers: welcke twee tsamen gevoecht, maken het Sacrament des H. Doops, dienende tot versegelinge der belofte des eewigen leuens, inden beuel des H. Doops begrepen. *26. Son. Vra. 69.*

2. Het beteeckende dingh (dwelck Christus beloft in de instellinge des Doops, ende daer van t'gebruyck der Ceremonie des Doops, oft de wterlicke besprenginghe des waters vermaent ende versegelinge doet) is de besprenginge, oft wasschinge die gheschiet door het bloet Christi, tot vergeuinge der sonden: Item, de inwendige wasschinge, verniewinge ende heyliginge, geschiet door den geest Christi, welcke de aengeborene verdoruentheyt, ende den ouden mensche inden gelooуighen, door de cracht des doots, ende begrauinge Christi, doodet, ende begrauet, ende de selue brengt tot de opstandinge des niewen menschen, door de cracht der verrijsenisse Christi. Welcke opstandinge des niewen menschen eertijts eenichsins afgebeeldet werde, met de corte verblijuinge onder dwater, tot dat de inghedoopte weder wt den water opquam, so in den Doop Christi, ende des Camerlings, een machtige Candaces der Coninginne van Ethiopien (dien Phillippus gedoopt heeft) te vermercken is. Welcke Ceremonie, inden vollen water te doopen, hoewel datse heden ten dage also niet en wert ghebruyckt, mits onderscheyt der plaetsen, ende ander omstandicheden, nochtans blijft dat geheymenisse figuerlic veruattet inde besprenginghe ofte wasschinge met water, ofse schoon maer eenmael, of ooc drymael geschiet. Want dat de substantie des doops niet en gheeft, noch oock en beneemt.

De dingen die in den H. Doop beteeckent werden, zijn de wasschinge met het bloet, ende Gheest Christi.

Mar. 1. 10. Act. 8. 38. Rom. 6. 3.

3. De ouer-een-cominge des Waters (wesende het element, ofte het teecken in desen Sacrament) met den beteeckende (wesende d'bloet ende Geest Christi) wert inde antwoort des Catechisme wtgedruct met een gelijckenisse, genomen vande natuerlicke werkinge des teeckens, om daer mede te verclaren de geestelicke werckinghe diet beteeckende inwendich, doch niet min, maer meer warachtelic (want het is des almachtigen Gods werc) doet aen onse zielen: Te weten, de natuerlicke werckinghe des waters, is wanneer het Lichaem daer mede gebadet, ende gewasschen wert, dattet wech neemt de onsuyuerheyt des vleeschs: also werct het beteeckende aen onse zielen, die werden door de besprenginge ende wasschinghe, met den bloede Christi gereynicht van alle sonden, die God om des bloets Christi wille vergheeft: Ende de H. Geest doet ooc zijn werc int reynigen, ende suyueren onse nature, die verdoruen is in haer seluen, maer door hem vernieut, ende wedergeboren wert.

De ouereencominghe des teeckens ende des beteeckenden dings.

Ende staet in desen wel te mercken, dat Christus hier by desen Sacrament sulcke teecken ten heylighen ghebruyc instelt, ende heylicht, (gelijck ooc by den anderen Sacramenten gheschiet is) dwelck niet alleen

Dient aengemerct, op dat wy verstaen, het teecken so

26. Son. Vra. 69.

tot verclaringe als tot versegelinge der genaden Gods gegeuen te zijn.

leen dient tot verclaringe, wat de beteeckende dinghen na hare aert wtrichten: maer ooc tot versegelinge, dattet beteeckende geschoncken ende gegeuen wert, warachtelic den genen die het verordineert teecken met den gelooue ontfangt, ende welcke daerom heylichlic inden Heere roemen mach, dat hem het beteeckende eygentlick geworden is, ende toecomt. Als in desen: Het water in den doop en beteeckent, ende verclaert niet alleen veel duydelicker het geheymenisse onser salicheyt, dewelcke ons Christus met de vergietinge zijns bloets heeft verworuen: Maer dewijle dat het selue teecken (dwater) sulcke ouer-een-cominghe heeft met het beteeckende, so isset een vaste versegelinge den genen, die na de insettinge Christi wtterlic aen den Lichaem met den water besprengt, ende gewasschen werden, ende der beloften in der instellinghe gheloof geuen: Datse warachtelick aender Zielen van alle onreynicheyt so gewisselick ghesuyuert zijn, door dbloet Christi ende zijnen geest, als sy des wterlicken Doopwaters deelachtich geworden zijn. Soo dienen dan eygentlick alle Sacramenten daer toe, te weten, dat alle de ghene, die de selue recht ghebruycken, (onderricht zijnde van de belofte Gods met den teeckenen afghebeeldet, ende beter verclaert) hare oogen, hert, ende gemoet terstont van de teeckenen sullen wenden, tot de beteeckende dinghen, seker zijnde ende gewis houdende, dat hen het teecken, des beteeckenden dings gegeuen werdt, door beuel Christi, om daer mede te versegelen, dat hen het beteeckende toecomt, gegeuen ende eygen is: Want hy niet bedriegen en wil, die de waerheydt selue is, ende wil ons daerom met de allersterckste manniere, niet alleen met woorden, ende met brieuen, maer ooc met zijnen segel versekeren, dat wy nemmermeer van hem bedrogen sullen worden.

Hoe de beteeckende dingen in den Doop versegelt, den gelooui-gen mede-gedeelt werden.

4. Ten lesten, hoe de beteeckende dingen inden Doop den gelooughen mede ghedeelt werden: dat wert hier oock gheleert, maer sal inde navolgende vrage naerder comen: namelic, ten geschiet niet door cracht des Waters, ofte des wtterlicken Doops, noch van weghen der weerdicheydt des Dienaers, noch des ghenen, die hem doopen laet, ende den Doop gebruyct: Maer het geschiet van weghen, ende door Gods genade, die ons de belofte der beteeckende dingen gedaen heeft, ende tot onser versekertheyt de selue heeft versegelt: die ons ooc de selue warachtelic schenct, ende daetlic geeft om niet wt genaden, sonder eenige verdiensten, door zijnen Geest, die wt ghenaden inden wtvercorenen werct: Doch also dat euenwel de materie, oft stoffe (so te spreken) ende oorsaeck onser afwasschinghe, ende wedergeboorte alleen in Christo gesocht, in hem, ende door hem alleen vercregen moet werden: met zijnen bloet, ende met zijnen Gheest moeten wy gewasschen werden.

70. Vrage.

Wat is dat? Met den bloede, ende Geest Christi gewasschen te zijn?

Antwoorde

Antwoorde.

26. Son. Vra. 70.

II.

Het is vergeuinghe der sonden, van Godt wt ghenaden hebben, om des bloets Christi wille, welc hy in zijne offerhande aent cruyce, voor ons wtgestort heeft: Daer nae oock, door den H. Geest vernieuwet, ende tot litmaten Christi geheyligheit zijn: Op dat wy hoe langer hoe meer de sonden afsterruen, ende in een Godtsalich, onstraffelick leuen wandelen.

Verclaringe.

WATTET sy met water gedoopt, oft met het wterlic Water-bat ghewasschen te werden, werdt by eenen yegelicken wel verstaen, ende daghelicx met den oogen gesien: maer de wasschinge, daer hier van ghevraecht werdt, die met den bloet Christi ende zijnen Geest geschiet, die en can met den oogen niet ghesien worden: So ist wel van noode, t'selue te leeren verstaen. Want daer inne d'werc, ende de cracht des innerlicken Doops bestaet. De antwoort heeft twee deelen, ende verclaert eerst, wat het sy met den bloedt Christi gewasschen te zijn, ende daer na wat het sy met den geest Christi gewasschen te zijn: Van welcke beyde wasschingen getuygenissen der Schriftueren gestelt worden. Afdeelinge.

1. Met den bloet Christi gewasschen te zijn, is vergeuinge der sonden te ontfangen van God, om niet, gelijc hy ons die wt genaden schenket, ende gheeft, om des bloets Christi wille, eenmael aenden stam des Cruyces voor ons vergoten zijnde. Merckt cortelick, dat de wasschinge, die innerlic geschiet (daer af de waterdoop een teycken is) op God siet, die de vergeuinge der sonden schencket, wt genaden, om niet: maer dat dbloet Christi is dmiddel, daer door Gods toorne gestilt, zijn gerechticheyt genoech geschiet is, ende syne barmherticheyt tot ons comt: Om tot allet tselue te comen ende dat te vercrijghen, en is noch dit Sacrament dmiddel niet, noch de weerdicheyt des Dienaers, noch oock dwerc des genen, die hem doopen laet, maer blijft al Gods genade, die niet anders, dan door tghelooue, en can aengenomen worden, ende dit Sacrament is tot beter verclaringe ende versegelinge ingestelt, op dat wy so veel inden ghelooue te stercker souden zijn. Breeder verclaringe hier te doen is onnoodich, dewijle tselue geschiet is in de leere vande rechtueerdichmakinge, ende te voren gesegt is, dat de Doop, als een Sacrament, euen t'selue beuesticht, wat het woort leerende is. Wat het sy gewasschen te zijn met den bloede Christi. Heb. 12. 24. 1 Pet. 1. 2. Zac. 13. 1.

2. Met den Geest Christi ghewasschen te zijn, is door den H. Geest verniewet, ende een Litmaet Christi geworden te zijn. Dwelc ooc hercomt, niet door dmiddel des Doops, oft door dwerc des genen die doopt, oft die gedoopt wordt, maer wt dese Fonteyne der genaden Gods ende geschiet om des seluen middelaers willen, die ons dese genade verworuen, ende synen Geest daer toe mede gedeelt heeft, ende om ons dat te verclaren, ende te versegelen, den Doop ingestelt, ende beuolen heeft. Maer wort inder antwoort by gheuoecht tot wat eynde wy also door den Ende met den Geest Christi. Ezec. 36. 25. Mat. 3. 11.

26. Son. Vrs. 70. den geest Christi gewasschen zijn, namelic, dat wy na de plicht die wy God schuldich zijn, (ende daer af dit Sacrament ons vermaent, gelijct ons ooc daer toe verbint) hoe langer hoe meer der sonden afsteruen, ende in een Godsalich onstraflic leuen wandelen souden.

Geluygenis sen van beyde de manieren van wasschinge. I. Van d'eerste wasschinge spreect Joha. inden 1. Brief cap. 1. 7. *Het bloet Iesu Christi syns Soons, reynicht ons van alle sonde.* Ende 1. Pet. 3. 21. *Des welcken tegenbeelt de doop ons nu ooc behout*, oft salich maect. Want de salicheyt is de vrucht der innerlicker wasschinge, die door dbloet Christi geschiet: Waer van de Doop het teecken ende segel is. Ende d'Apostel Paulus sprekende Col. 1. 14. *Inden welcken wy de versoeninghe hebben, door syn bloet, namelic de vergeuinge der sonden:* Geeft daer mede te kennen, dat Christus de sone Gods is de middelaer, de materie, oft stoffe, daer door wy tot de salicheyt comen, namelic, nadien hy hemseluen voor ons opofferende, ons de vergeuinge der sonden vercregen heeft. II. Van de tweede wasschinge, dat is vande verniewinge, ende heylichmakinge onser nature, geschiedende door den H. Geest, spreect Paulus Eph. 5. 26. leerende, dat de Kercke, van haren Bruydegom Christo *geheylicht, ende gereynicht is met den Waterbade in het woort.* Ende Christus by Joh. 3. 5: *Ten sy dat yemant geboren wort wt den Water. ende Geest, so en can hy ten Conincrijcke Gods niet ingaen.* Ende voorder Paulus, Tit. 3. 5: *Hy heeft ons salich gemaect, niet wt de rechtueerdige wercken, die wy gedaen hadden, maer naer syne barmhertigheyt, door het Bat der wedergeboorte, ende vernieuwinge des H. Geests.* Ende het schijnt: dat Christus beyde de manieren van wasschingen begrijpt, als hy Petro, weygerende hem de voeten te laten wasschen, antwoorde: *Ist dat ic u niet en wassche, soo sult gy geen deel met my hebben.* Ende daer na: *Wie gewasschen is, en behoeft niet dan de voeten te wasschen: Maer hy is geheel reyn. Ende gylieden zijt reyn, maer niet alle.* Desgelijcken, begrijpt d'Apostel Paulus beyderley maniere van wasschinghe, met dese woorden, onderscheydentlic, seggende: *Ende dusdanige syt gy sommige geweest: Maer gy zijt afgewasschen, gheheylicht, ende gerechtueerdicht inden name des Heeren Iesu, ende inden Geest onses Gods.* Want daer hooren wy voor eerst dat woort *afgewasschen*, ende terstont daer by de tweederley maniere van afwasschinge bouen geroert, te weten de rechtueerdichmakinge, die de geloouige vercrijgen, als, hen toegerekent zijnde de genoechdoeninge, gerechticheyt, ende heylicheyt Christi, alle hare sonden vergeuen worden, ende de heylichmakinge, die inden gheloouigen begonst, ende beuordert wort, door den Geest Christi, door wiens cracht sy vernieut, ende wedergeboren zijn, tot een heylige, ende gherechtige leuen te voeren: ende om wt te drucken, waer her de selue rechtueerdichmakinge, met de vergeuinge der sonden, ende de heylichmakinge den geloouigen toe comen, so set d'Apostel daer by: *In den name des Heeren Iesu, ende inden Geest onses Gods:* want het bloedt Jesu Christi, die ons met synen doot vercregen heeft, reynicht ons van allen sonden, ende de H. Geest maeckt ons door t'gelooue deelachtich

Joa. 13. (8 ende 10.)

1 cor. 6. 11.

der

der gerechticheyt ende heylicheyt Jesu Christi, mitsgaders aller der weldaden, ende gauen, die ons Christus verworuen heeft, onder de welcke ooc is de vernieuwinge, ende wedergeboorte die mede de heylige Gheest in ons wercket. *26. Son. Fra. 70.*

So verstaen wy nv beter dat het wterlic Waterbadt van Christo ingestelt is (so bouen geseyt was pag. 342.) om ons dese heerlicke weldaden Christi, ende zijns geests te verclaren, ende te versegelen, te weten, dat Christi bloet, om onsen wille vergoten is, het rechte bat, daer door onse sonden afgewasschen, ende ons vergeuen zijn, ende dat hy ons verworuen ende geschoncken heeft synen gheest, die door syne cracht ons door tgelooue Christo also inlijuet, dat wy (in maniere van spreken) Christum inden doop aen getogen hebben, ende dat Christus, door tgelooue alsoo in ons woont, dat hy de cracht syner inwooninge in ons bewijset, door de verniewinge ende wedergeboorte onser naturen, nv voortaen goede, heylige ende gerechtige wercken voortbrengende. Tot bewijs van desen getuycht de Schrifture: Dat *Ioannes was in de Woestijne doopende, ende predikende den Doop der bekeeringe, tot vergeuinge der sonden:* daer hoort gy de vergeuinge der sonden, mede de bekeeringe, sich bewijsende int afstaen van tquade, ende int doen des goeden, waer wt (als wt de vruchten) de wedergeboorte bekent ende betuycht wort. Siet voorder Ga. 3. 27, Joh. 1. 33, Ro. 6. 4, Col. 2. 12, ende 3. 5. Mat. 3. (6. ende 11.) Luc. 3. 16, 1 Cor. 10. 2, Exo. 14. 21. Het waterbadt (teeken des Doops) verclaert, en de versegelt dese beyde wasschingen.

So volcht, dat de Doop, (ingestelt tot beter verclaringe, ende tot versegelinge der beloften Gods in den Euangelio gheschiet) tweederley gebruyck, vrucht ende profijt ons toebrengt. D'eerste is, dat wy daer door beter verstaen, ende versekert zijn, dat ons alle onse sonden vergeuen zijn: Dat wy daerom al ist dat wy (door swacheyt) somtijts in sonden vallen, den moet niet verloren geuen, ende aen Gods genade ende waerheyt (want dat tot schade ende verlies onser salicheyt strecken soude) niet twijffelen, maer vastelic vertrouwen sullen, ende desen troost behouden: nadien wy inden sonden geen behagen hebben, maer leet daer ouer dragende, ons tot God oprichten, ende hem om vergeuinge bidden, ghelijck de doop ons daer toe vermaent, dat God aen syne beloften, niet en sal faelgeren, noch syne genade (die hy ons versegelt heeft) ontseggen. Het tweede is, dat wy vermaent worden onser plicht, die wy van wegen des genadigen verbonts met God (daer af de doop het segel is) aen onse syde Gode schuldich zijn: Te weten, dat wy (nadien ons Christus, door synen heylichmakenden Geest syne Litmaten gemaeckt heeft) den sonden meer ende meer steruen moeten, ende ons beneerstigen tot oprechticheyt ende onschult in onsen leuen: daer door den Doop ons dienen sal tot onderwijs, ende beteringe onses leuens, dwelc het tweede eynde is, daer toe de Doop innegestelt is, gelijc bouen pag. 326. int gemeyn van den Sacramenten aengewesen is. Gebruyc vrucht ende profijt wt de verclaringe ende versegelinge die de H. Doop doet voorcomen. I. II Ro. 6. (4. ende 12.) Col. 2. 12. Tit. 3. 5.

Der *wederdooperen* dwalinge, datse de Sacramenten te cleyn achten is bouen pag. 327 aengeteeckent: Tselue comt nv hier te passe in den handel wederleggings valscher leer.

26. Son. Vra. 70. handel des H. doops. Want het gewis is, als sy den seluen anders niet en achten, dan als een teecken onser religie voor den menschen (een bekentenisse oft betuyginge der seluen) gelijc als de Crijchsluyden dragen het Velt-teecken van haren Velt-ouersten: So gaen sy voor by, ende en weerderen niet het principaelste, dwelc in den Doop aen te mercken staet: dat de selue is een segel der vergeuinge der sonden, die ons (om des bloets Christi wille, aen den Cruyce vergoten) geschoncken is, ende der gherechticheyt des geloofs tot salicheyt.

Wederdoopers. Br. 4. 11.

Romanisten. Ten anderen, na-dien de doop, is een sulc Sacrament dwelc versegelende de vergeuinge der sonden, door Christum geschencket, ooc mede vermaent tot bekeeringe der sonden: So dwalen de ***Romanisten***, daer sy leeren, dat wy na den Doop, door de bekeeringe vercrijgen vergeuinghe der sonden. Want also leert een van haren meesters: Als hy eerst bekent heeft, dat Christus de straffe onser sonden aen tHout betaelt heeft (1 Pet. 2. 24.) so set hy terstont daer by dese wtscheydinge, daer mede hy tvoorbekende weder te niet doet: dat inden Doop alle de tijtlicke straffen verlaten, ende quijt gescholden worden: Maer dat de selue nae den Doop, door de bekeeringe vermindert worden, ende volcht daer wt (na zijn seggen) also, dat tot wechneminghe der tijtlicker straffe, tsamen souden wercken het bloet Christi, ende onse berou oft bekeeringhe. Maer veel anders leert ons de H. Geest, die alle godsalige vermaent, dat sy (so dicwils als sy in haren gantschen leuen, door hare conscientie, van haren sonden sich beswaert, ende ouertuycht beuinden) haer toeulucht nemen sullen ter gedachtenisse hares doops, om daer door gestercket, ende getroost te zijn int geloof ende vertrouwen op de eenige ende eeuwige offerhande Christi, daer door alleen sy afwasschinghe, ende vergeuinge der sonden, ende quijtscheldinghe der straffe hebben inden bloet Christi, om niet, sonder eenige hare verdiensten, oft toe doen.

Lib. 3. sen. dist. 9.

Col. 2. 13.

Lombar. lib. 4 sen. dist. Conc. Tri sess. 5. sect. Ten derden, ende ten lesten, is hier wt openbaer hoe onrecht sy geleert hebben, dat wy door den Doop terstont ontbonden, ende geurijt worden van de erf-sonde ende van de verdoruentheyt, die van Adam op alle syne nacomelingen verbreydet, ende ge-eruet is, ende dat der seluer ouerblijfselen voort meer geen sonde en souden zijn, ten ware daer inne bewilliget werde: daer nochtans de geloouige door den Doop alleen seker worden, dat de verdoemenisse van hen wech genomen, ende afgekeert is, ende dat hen toegherekent wort, door Gods barmhertigheyt, de volcomene gerechticheyt Christi: ende dat hare heylichmakinge, nv in desen leuen alleen begonnen wort, doch allencskens, tot volcomenheyt gebrocht sal worden: Ende daer wy doch met den thienden, oft lesten gebot ouertuycht worden, dat ooc de minste gedachtenisse, ende lust tegen Gods Wet geschiedende, sonde ende verdoemelic is.

71. Vrage.

Waer heeft ons Christus toegheseydt, dat hy ons so seker met

met synen bloede, ende Geest wasschen wil, als wy met den Doop-water gewasschen worden? 26. Son. Vra. 71.

Antwoorde.

Inde insettinge des Doops, welcke alsoo luydet: *Gaet henen, ende leert alle Volcken, hen doopende in den name des Vaders, ende des Soons ende des heyligen Geests. Wie daer gelooven sal, ende gedoopt sal vvorden, die sal salich vvorden: Maer vvie niet gelooven en sal, die sal verdoemt vvorden.* Dese beloftenisse wort oock verhaelt, daer de schrift den Doop dat *Bat der Wedergeboorte*, ende de *afvvasschinge der sonden* noemt. III. mat. 28. 19. mar. 16. 16. Tit. 3. 5. Act. 22. 16.

Verclaringe.

NV volcht de bewijsinghe, waer Christus sulcke belofte, als nv dickwils verhaelt, ende voorgestelt is, gedaen heeft: te weten, dat hy ons so sekerlick met synen bloede, ende Geest wasschen wil, als wy met den Doop-water ghewasschen werden. De Catechisme stelt voor drye getuygenissen: d'eerste, zijn de woorden des Heeren Jesu Christi selue, die hy ghebruyckt heeft, doen hy syne Apostelen inde gantsche Werelt wtgesonden heeft, om te leeren ende te doopen, genomen wt Mat. 28. 19. ende Mar. 16. 16. Het tweede ghetuygenisse van de afwasschinghe der sonden, is genomen wt den wercken der Apostelen, cap. 22. 16. Het derde van den Bat der wedergeboorte, is genomen wt den Brief Pauli, tot Tit. 3. 5. Dese getuygenissen sullen hier cortelick ende na den anderen verclaert worden. Met dry getuygenissen der schrifturen wort bewesen, de belofte in den H. Doop gedaen. Afdeelinge.

1. Eerstelic werden hier tot bewijs gestelt de eygen woorden Christi, dienende allen gheloouigen tot harer versekertheyt, ende versegelinge, dewijle sy niet te twijfelen hebben, t'gene Christus beloeft, dat hout hy gewisselic, ende niemant beter verclaren en can, wat meyninge hebbe dese segel (de H. doop) die hy tot synen woort toe ghedaen heeft, als hy selue: die by de instellinge des H. Doops belouende de salicheyt den genen, die gelooven ende gedoopt souden worden, beyde dese weldaden namelick, de wasschinghe zijns bloets, ende zijns geests, daer mede verwattet, ende claerlick wtgedruct heeft: Maer na dien dese woorden Christi in der antwoort ghestelt mede begrijpen de wtsendinge der Apostelen, niet (als te voren) alleen tot den Joden, die in Gods verbont waren, gelijc sy daer af het teecken, ende segel droegen, de besnijdinge: maer tot de Joden ende Heydenen, dat is tot allen Volcken int gemeen, sonder eenich voorder onderscheyt, ende wtneminghe: met beuel om de selue te leeren, ende door het Sacrament des Doops te versekeren, ende te versegelen in de leere des Euangeli, ende in eenen Schaep-stal alle te vergaderen, die de Predicatie des Euangeli gelooven souden: So salt wel profijtelic wesen, dese woorden Christi wat nader te ouerleggen. Ende sullen daerin aengemerct worden, eerst de forme der wtsendinge om te doopen: De belofte Christi by de instellinghe des doops daerinne dry dingen werden aengeroert.

Ten

26. Son. Vra. 71.

Ten anderen, de belofte die tot den Doop toegeuoecht is: ende ten derden de bedreyginge tegen de ongeloouige.

1 Met de wtsendinge der Apostelen geschiet na de verrijsenisse, en is de doop niet eerst ingestelt:

Dat Christus naer syne verrijsenisse syne Apostelen wtsent, om te Doopen, hen voorschrijuende, hoe sy sich daer in dragen, ende wat form sy ghebruycken souden, en moet niet also genomen worden, als of de Doop eerst van hem inghestelt ware, doen hy hen beuel gaf wt te gaen in de gantsche werelt: want de Euangelisten betuygen al tsamen: dat Joannes de Voorlooper Christi (die daerom de Dooper genoemt wort) al te voren gedoopt heeft gehat: gelijc ooc d'Apostelen voorder tijt, onder de Joden gedaen hebben, Joh. 4. 2.

Maer is hen daer mede beuolen om mede tot de Heydenen te gaen ende die te leeren, ende te doopen ende hen te vermanen, tot onderhoudinge van tghene Christus geboden hadde.

Maer dat niewe beuel is een beuestinge des Doops te voren ingestelt, ende wort daer om verhaeldt, om dieswille Christus nv syne Apostelen, niet alleen tot den Joden als te vooren, maer mede tot de Heydenen (die van God noch vremt waren) wtsant, ende hen beuel gaf, om die mede tot synen verbont (na tgene God van eewicheyt hadde besloten) door de Predicatie des Euangeli te beroepen, ende den genen, die gelooven souden, den Doop (als het teecken, ende segel des verbonts ende der aenneminghe inde Kercke Gods) mede te deelen: ooc mede op dat de selue door d'ontfangen des teeckens, ende segels der genaden, vermaent souden worden, alle superstitien, by-gelooue, ende ydelen wandel, die hen van den ouders ouerghegheuen was te verlaten, ende hen ouer te geuen dien God, die eenich int wesen, ende dryvuldich in Persoonen is, in wiens name sy beuolen waren gedoopt te worden, om hem alleen te dienen, hem aen te hangen, te aen roepen, ende hare toevlucht tot hem te nemen.

Dewijle deselue volwassen zijn die eerst onderricht behoefden te zijn, ende dan met den Doop van Gods genade verseegelt ende tot Gods volc aengenomen ende verbonden te werden.

Al waer wy te mercken hebben, als Christus beueelt te leeren ende te doopen, dat hy het teecken des Doops, als een segel tot de leere des Euangeli voeget, ende daermede te kennen geeft, dat de Doop niet en behoorde van de leere afgescheyden, noch sonder de selue bedient te worden. De Heydenen waren (als wel bekent is) niewelingen, niet berichtet, van de ghenade Gods, noch van den dienst, die sy hem alleen schuldich waren. Daerom was het van noode, dat sy vermaent souden worden, van hare oude by-gheloove af te staen, ende het ware geloof in Christum aen te nemen, ende tselue te bekennen, om also inde kercke Gods, door den doop aengenomen te werden, ende hen daer mede te verbinden tot onderhoudinge van alle tgene Christus hadde beuolen: dwelc sy niet en souden hebben connen doen, sonder te voren onderwesen te zijn. Ende en was den Apostelen oock niet beuolen, om de Heydenen (die nv volwassen waren) te doopen, dan wanneer sy de leere aennamen: gelijc geschreuen staet: *Die nv syn woort geerne ontfingen wierden gedoopt*, Ac. 2. 41. Ende sonder de leere, soude de Doop maer een bloot ende ydel teecken geweest zijn, daer af de bedieninge geen profijt, noch den omstanders eenige stichtinge toegebracht soude hebben.

Doch de leere ende doop tsamen

Maer euen-wel, als de Heere Christus (in dese wtsendinge) de leere ende den doop tsamen by malcanderen voeget: Doch de leere (als het voor-

voorneemste) voorstelt, ende den doop daer na, als het segel: so geeft hy daer mede ghenoechsaem te kennen, dat aen de leere, die de belofte voordraecht, seer veel gelegen is, ende dat sonder de selue de geheymenisse des doops niet verstaen en soude connen worden, gelijc een segel by hemseluen niet en is, noch hem seluen niet en versegelt, maer wort aen brieuen gehangen oft aen anderen dingen opgedruct, om die te versegelen: also gaet het ooc toe met den doop: die twee dingen, leeren, ende doopen moeten t'samen blijuen. Ende is daerom seker, dat het doopen niet een yegelicken beuolen is, maer alleenlick den genen, die daer berdepen zijn, om te leeren. Dwelc hier na Vrag. 72. sal dienen mede tot wederlegginge des doops, des welcken sich de Vroedevrouwen seer onbehoorlic onderwinden. Daer doch na de Apostolische Leere, *den Vrouwen niet toeghelaten is te leeren*, 1. Tim. 2. 12.

26 Son. Vra. 71.

genoecht, geuen te kennen dat niemant behoort te doopen dan die tot den Leerampt verordineert zijn.

Dan bouen al moet de forme des doops: *Dooptse inden name des Vaders, des Soons, ende des H. Geests*, neerstelic aengemerct worden; om dieswille daer mede gheopenbaert, ende verclaert wordt het geheymenisse der heyligen Dryevuldicheyt, dwelc het fondament onses geloouens is, ende te voren so claer niet voorgestelt en was. Ende gheeft de selue forme, de aldersterckste versekertheyt, die in Hemel, ofte op Aerde soude geuonden mogen worden: want de Dienaer daer mede beuel ontfangt, om de gedoopte van Gods wegen te versekeren de genade Gods, te weten, dat *God de Vader* wt liefde, om Christi zijns Soons wille, aenneemt tot zijn Kint, ende in zijn versorginge, den genen, die gelooft ende gedoopt wort: Dat *God de Sone*, zijn volcomene genoechdoeninge, ende gherechticheyt den seluen schencket, ende in gemeynschap van alle zijn goet aenneemt: Dat *God de H. Geest*, die den seluen het geloof ghegeuen heeft, hem oock beloeft te stercken, te troosten, ende te vernieuwen, tot eenen niewen leuen, tot dat hy tot het getal der wtvercorenen gebrocht, ende daer reyn sonder vlecke ghestelt worde: Sulcke, ende dergelijcke genadige beloften Gods, daer af de Schrifture meldinge doet, ende dat de ware God, eenich int wesen, maer dryvuldich in Persoonen, de Vader, de Sone, ende de H. Geest, sich also gantschelic onser aennemen, ende onse salicheyt beuorderen: Dat brengen dese corte woorden der Form des Doops mede, welcke nemmermeer genoechsaem verclaert, noch ouerdacht en connen worden: Te weten, dat sich God onser armen menschen, die in hem geloouen, also aenneemt. Daerom de versegelinghe, die de Dienaer also doet inden H. Doop, na dbeuel, dat hy van God ontfangen heeft, ende d'welck hy wtdruckelic volget, van de geloouige niet anders aengesien, noch aengenomen moet worden, dan of God de Vader, ende de Sone, ende de H. Geest selue wt den Hemel verschenen, ende hen tegenwoordelick met eenen sichtbaren eet, de belofte des Euangelij ware beuestigende. Hier mach dan een geloouige wel opstaen, hy en sal in eewicheyt niet bedrogen worden, noch en sal hem yet ontbreken van alle tghene, dat hem God beloeft (maer sal alles volcomelic, ende oueruloedich hebben wat tot den eewigen leuen

Aenmerckinge der formen des doops wesende de beuestinghe des verbonts Gods.

26. Son. Vra. 71. uen, ende salicheyt hem van noode is. Doch de cracht ende nature deser aenneminge, ende des geloouens (daermede wy alle de heerlicke weldaden Gods ontfanghen, brengt mede onse verbintenisse tot Godt, die ons so lieflic ende genadelic aenneemt tot zijn eygendom, dat wy oock vast by hem houden, ende blijuen moeten, ende na synen heylighen wille onse leuen verstrecken. Want ten moet geen half verbont, oft van eener syde verstaen worden, maer van beyde syden geschiet de verplichtinghe daer toe soo veel heerlicke vermaninghen der Schrift zijn dienende, oesondere, Rom. 6. vers 3. etc. Hier toe dienen mede de woorden *Basilij*. Wy moeten gedoopt worden, so als wy d'beuel daer af ontfangen hebben, ende geloouen, euen gelijck wy ghedoopt zijn, ende den Vader, Soon, ende heylige Gheest groot maken ende dienen, gelijc als wy gelooft hebben.

2. De belofte in den Doop der gelooui-gen. Nv so veel aengaet de belofte (behaluen tgene nv gesegt is, van de versegelinge der belofte, begrepen in de forme des doops, als de geloouige hoort: *Ic doope u in den name des Vaders, des Soons, ende des H. Geests*) so set Christus met opentlicke woorden, dese belofte: *Wie daer gelooues sal, ende gedoopt sal worden, die sal salich werden.* Welcke woorden, moeten verstaen worden van tgene Christus daer voor heeft: want zijn meyninge daer niet en is te leeren, ofmen de volwassene alleen, die haer gelooue bekennen connen, oft ooc de cleyne kinderen (die naer haren ouderdom noch gheen bekentenisse doen en connen) sal doopen (gelijck als de *Wederdoopers*, welcker wederlegginge hier na vra 74. ingebracht sal werden, dese woorden misbruycken, om de cleyne kinderen van den H. Doop wt te sluyten:) Maer gelijc te voren geroert is: Nadien Christus de Apostelen wtsant tot de Heydenen, die tot haren verstandigen ouderdom waren gecomen, om onderwesen ende geleert te connen werden, die oock haer geloof souden connen bekennen ende wtspreken, so is zijn meyninge, dat die niet en souden des Sacraments des Doops deelachtich gemaeckt werden, dan wanneer sy gelooues souden. Waerom dat beuel ende conditie: *Wie daer gelooues sal*, van Christo hier toe gedaen is, ten aensien der volwassenen: Dewijle de Sacramenten sonder gelooue, gelijc ooc Gods woort, niet baten en mogen, so als gheleert wert, Heb. 4. 2. *Want het is ons vercondicht, gelijc ooc hen: Maer het woort der predikinghe en hielp niet, dewyle het met den gelooue niet vermengt en was, inde ghene die het hoorden.* So dient dan de belofte Christi, om den gelooui ghen, die daer ghedoopt wert, daer mede (als met een waerteecken ende segel der salicheyt) van zijne salicheydt seker te maken: Dewijle de Doop by den Dienaer (na den beuel Gods) hem mede gedeelt, ende van Gods wegen dat hy salich is, vercondicht ende toegeseyt wert.

Siet bouen pag. 327.

3. Ende de bedreyginge den ongelooui-gen gedaen. Siet bouen pag. 330. Ten lesten, wert toegeset een bedreyginge tegen de ongeloouige: *Wie niet en ghelooft, die sal verdoemt werden.* Waer op na tgene voor gegaen is, verstaen moet werden: al ware hy ooc gedoopt, gelijc als *Symon de Toouenaer*, Act. 8. 22. Na den regel, die by de leere der Sacramenten gemeenlick gebruyct wert: dat de Sacramenten buyten haer wettich

gebruyc

gebruyc geen Sacramenten en zijn, noch yet helpen connen. Gelijc daer tegen, bouen wel geleert is: dat so yemant gelooft, hem niet schaden en can noch verdoemelic wesen sal, dat hy sonder zijn schult ende sonder verachtinge den Doop ontbeert, ende noch niet en heeft connen becomen. Ende wy sien dat Christus wt dier oorsaken nagelaten heeft inde bedreyginghe, het ander deel (dwelc inde belofte toegeset was: ende *gedoopt sal werden*) te setten: Namelick *die niet ghedoopt en sal werden*, dat (segghe ick) heeft Christus hier niet toe geset, maer alleen, *wie niet gelooue en sal*. Want het gelooue altijt noodich is: maer de doop en is so noodich niet, datmen daer om vande salicheyt wtgesloten soude werden, wanneermen dien na de insettinghe Christi niet hebben, noch becomen conde. So als *Bernardus* recht spreect, *Epi* 77. niet het ontbeeren, oft deruen des Doops, maer de verachtinge desselue. *26. Son. Vra. 71.*

2. So comen wy nv tottet tweede getuygenisse: Daer Ananias (van Christo tot Paulum, die nv bekeert was, gesonden) Paulum na meer andere woorden alsoo aenspreect: *Ende nv vvat vertoeft ghy? Staet op laet u doopen, ende uvve sonden afvvasschen, aen roepende den naem des Heeren.* Daer wert de Doop genoemt *afvvasschinge der sonden*, ende met sulcke maniere van spreken, wtgedruct de cracht ende vrucht des doops, als of Ananias geseyt hadde, wasschet uwe sonden af met den Doop. Want hoewel Godt den Element des Waters niet insluytet, noch den seluen ouer geeft, tgene den bloede Christi oft zijnen Geest toe comt: Nochtans dewijle het Doopwater een teecken ende segel daer van is, so wil hy dat tselue onser swackheyt een behulp sal zijn, om te beter gesterct te zijn inden gelooue, ende vastelic te steunen op de beloefde beteeckende dingen: sulcx dat de afwasschinge bouen geroert, niet aen en wijst de oorsaeck der innerlicke afwasschinge der sonden (gheschiedende, niet door dwater, maer door het bloet, ende Geest Christi) dan wert gericht tot den geuoelen ende verstant Pauli, die het waerteecken, den H. Doop ontfangende, beter verstont, ende meer versekert was, dat zijne sonden (door het bloet Christi afgewasschen) hem vergeuen waren. Verclaringe des 2. getuygenis. *Act. 22. 16.*

3. So veel aengaet dat derde getuygenisse inder antwoort voortgebracht (daer dApostel Paulus den Doop noemt, *het bat der Wedergeboorte, ende vernieuvvinge des H. Gheests*, Tit. 3. 5.) daer in is aen te mercken, dat de doop bequamelic ende met de waerheyt so genoemt wert: want na dien d'Apostel daer aen spreect de geloouige, inden welcken de doop altijt crachtich is, soo voecht hy wel te recht het teecken, des doops, ende de waerheydt oft het beteeckende te samen: met sulx te kennen geuende: dat God ons niet op en hout, ende tonrecht troostet, met bloote of ydele teeckenen alleen, maer dat hy inwendich door zijne cracht wercket ende wtrichtet tgene, dat met den wterlicken teecken beloeft, ende aengewesen wert. Verclaringe des 3. getuygenisse. *Tit. 3. 5.*

So is dan wt den voorgestelden getuygenissen warachtich, ende openbaer, dat een yegelic gheloouige door dat Sacrament des Doops versekert wert, dat hy, met den bloede ende Geest Christi, van alle onreynicheyt zijner Besluyt.

26. Son. Vra. 71.

zijner zielen, dat is, van allen zijnen sonden so gewis gewasschen is, als hy met den Water (daer mede des Lichaems smetten plegen afgewasschen te werden) wterlic aen zijnen Lichaem gedoopet is.

wederlegginge valscher Leer, tegen de aen lanceselen den doop inden Pausdom toe gedaen.

Na dien Christus zijnen Apostelen de bedieninge des Doops (tot versegelinge der wasschinghe, die wy door zijn bloet ende zijnen Geest hebben) beuelende geen ander Ceremonien, dan met Water te doopen, inden name des Vaders, ende des Soons, ende des H. Gheests, voorgeschreuen en heeft (so wt de eygen woorden, ende beuel Christi in deser antwoort gehoort is, ende bouen ooc aenghetogen pag. 340.) Nadien ooc d'Apostelen dat beuel also waergenomen, ende gheen andere Ceremonien, noch ghebruycken daer toe gheuoecht en hebben: Soo volcht daer wt noot-

Catec. Ro. parte secun. pag. 155. Siet bouen pag. 349.

wendich dat alle de Ceremonien, ende aenhangselen, die de *Romanisten* gedicht hebben tot vercieringe des Doops (soo sy waenden) als dat sy dwater eerst gesegent (beter mochten se seggen, betoouert) hebben, de Wassen-keersse, de besweeringe (om den Satan wt te drijuen), het Sout, het Chrisme, ot smout, tspeecsel ende dergelijcke dingen, nergens anders toe en dienen, als ter hoochster onteeringe des H. Doops, ja Christi selfs, den welcken sy alsoo hebben willen ouermeesteren, ende haer wijsheyt bouen de zijne aenprijsen, als oft zijne ordonnantie niet volcomen ware geweest, ten ware haer fraeye stoffeertselen, daer noch toe waren gecomen om te vervullen, tgene datter noch aen ontbrac, ende by hem vergeten was. Foey v vermetene stinckende dwaeshevt der menschen, die u also tegen uwen Heere ende Meester opleggende, ende hem in zijn amt varende zijt, hout doch op voorder God te vertoornen, ende de menschen te verleyden, ende gheeft der waerheyt plaetse.

---

27. SONDACH.

Vrage. 72. 73. 74.

Inhout: *Hier vvert tot bericht der leere des H. Doops voorgestelt: Eerst*

1. *dat de Water-doop, niet en is de afvvasschinge der sonden selfs.*
2. *Ten anderen, dat nochtans de H. Geest, niet sonder gevvichtige oorsaken den Doop noemt, het bat der Wedergeboorte, ende de*
3. *afvvasschinge der sonden. Ten derden, dat de kinderen ooc behooren ghedoopt te vverden.*

72. Vrage.

Is dan dat wterlic Water-bat, de afwasschinge der sonden selue?

Antwoorde.

I. Neent: Want alleen dat bloet Jesu Christi, ende de H. Gheest reyni ht ons van allen sonden.

Verclaringe.

Verclaringe.

27. *Son.t Vra.* 72.

WT oorsaeke van de getuygenissen bouen (tot beweeringe der beloften des Euangelij, daer henen de H. Doop ons wijset) by ghebracht, soo wert hier dese Vrage voorgestelt: Oft het wtterlic Waterbat de afwasschinge der sonden selue is? Ende dat geschiet niet sonder oorsaeck. Want als gheseght werdt, dat *de Doop de afwasschinghe der sonden, ende d'bat der Wedergeboorte* genoemt wert: dat *salich sullen werden, die gelooven, ende ghedoopt werden*: So mocht yemant (in dese maniere van spreken, niet wel onderwesen) wt onverstant gedencken, dat de wtterlicke Doop sulcke groote saken te weghe bracht: Die moeten bescheydentlic onderricht zijn. Maer ooc na dien de *Wedersprekers inden Pausdom* (hare groue dwalinge, daer mede sy de menschen verleyt hebben, ontdect zijnde) noch euenwel arbeyden te houden staende, dat de Doop salich maeckt, de onghedoopte buyten de salicheyt sluytende: Dat door den Doop de sonden afgewasschen, ende de wederghebooorte gegeuen wert: So is hoochnoodich tegen sulcke weer te doen: Op dat God, ende Christo zijne eer blijve: op dat wt den Doop (mits hem te veel toeschrijuende) gheen Afgod werde: Ende op dat die in sulcke dwalinghe verstrict zijn, daer wt ghebracht, haer salicheyt alleen in Christo (daerse te vinden is) soecken, ende de Sacramenten gebruycken, niet om van Christo tot sich, maer van sich tot Christum te leyden. Het heeft ten eersten aensien (voor de onverstandighe) wel eenen schoonen schijn: De Doop wert ghenoemt de afwasschinge der sonden, ergo soo werden de sonden door de cracht des Doops af gewasschen: maer dat ware strijdende met de gantsche Schrifture. Daer om wert hier inde antwoort, neen daer toe gheseyt, ende tselue bewesen. Daer na wert beweert, dat de afwasschinge der sonden, ende de weder-ghebooorte ons door het bloet Christi, ende door zijnen Geest vercreghen, ende medegedeelt werden: Ende sal tot voorder bericht inde navolgende vrage gheleert werden, wt wat oorsaec, den Doop die hooge tijtelen gegheuen werden, daer nochtans inden Doop de sake selue, daer van de tijtelen spreken, niet te vinden en is, maer alleen in Christo.

Dese vrage wert ingeuoert, tot berícht der onverstandige, ende wederlegginghe der dwalinge des Pausdoms.

Siet bouen pag. 330.

Afdeelinge.

1. Dat neen (in der antwoort gestelt) heeft goet fondament ende bewijs wt de woorden des Apostels Petri, inden eersten brief, cap. 3. 20. daer hy den Doop vergelijckende met den water, daer in *Noë* ende de zijnen behouden werden, also spreect: *Als sy voortijden onghehoorsaem waren, doenmen de lanemoedicheydt Godts eenmael verwachtede, inde dagen Noë, als de Arcke bereyt wert: inde welcke weynighe, dat is acht zielen behouden wierden door het Water: Des welcken tegenbeelt de Doop ons nv ooc behout: Niet daer mede de vuylicheden des Lichaems afghewisschet werden: Maer waer door de goede conscientie God vraecht, door de opstandinge Christi.* Onsen Doop noemt d'Apostel het tegenbeelt des Waters, dwelc opgeheuen heeft de Arcke, daer Noe met de zijne in was, die also inde Arcke zijn behouden, als de gantsche Werelt met de Sontvloet t'onderginc.

Twaterbat en is de afwasschinge der sonden selue niet: Ende wert tot dien verclaert de plaetse 1 Pet. 3. 21.

27. Son. Vra. 72. ginc. Ende noemt d'Apostel den Doop een teghenbeelt van dwater Noe: Om dieswille tselue water Noe afgebeeldet heeft, de ghenadighe behoudinghe, die God zijner Kercke beloeft heeft, van welcke behoudinge de doop ooc een teecken, of beelt is, ende also een tegenbeelt ten aensien vanden water Noe. Hoe wel de Doop (om eygentlick te spreken) als wesende een Sacrament van God der gantscher Kercke beuolen, niet alleen en is een beelt, ende ten aensien vande Wateren Noe een teghenbeelt: Maer is ooc een sulc teecken, dwelck niet alleen Godts ghenade beter versegelt, wt cracht der instellinge desselven tot dien eynde, ende der belofte Godts daer by gedaen, soo dat bouen breeder geleert is: gelijc van Noe met de zijne (te samen acht zielen) behouden wierden door het Water: Soo seght hy oock, dat de doop ons behout. Maer dwater en behielt Noe niet, door oft by hemselven (want zijn natuere doen was, om te verderuen, daer toe het ooc wtghesonden was van God, ende vernielde de gantsche werelt): maer dat Noe door twater behouden wiert, quam toe door de genadige schickinge Godts, die Noe een middel der behoudenisse ghegeuen, ende beuolen heeft een Arcke te timmeren, aen de welcke dwonder geschiet, daer d'Water den anderen een verderf was, dat het Noe heeft moeten behouden, mits de Arcke van der Aerden bouen de Wateren opheffende: Niet segge ick dan, door hemselven eygentlick, maer dat het der Arcke (daer Noe op Godts beuel in gegaen was) heeft moeten dienen (door Gods schickinghe, so geseyt is) om die wt den verderf (daer de ander menschen in gebleuen zijn) op te heffen, ende also Noe te behouden. Also segt hy: ***Behoudt ons de doop nv oock.*** Maer om te verhoeden, dat (wt onverstant) den Doopwater by hemselven de behoudenisse (ende also te veel) niet toegeschreuen en werde, so geeft d'Apostel te kennen, dat hy (van de behoudenisse door den Doop sprekende) niet het beteeckent, oft segel des Doops alleen meynt: maer mede veruattet het beteeckende ding, in welcken aensien seer wel gesegt wert, dat de Doop ons behout, daer het Doopwater nochtans by hem de cracht der behoudenisse, niet en heeft. Maer onse behoudenisse alleen blijft in Christo, tot den welcken de Doop ons leydet, ende wijset, de behoudenisse in hem versegelende. Ende dit ist, daer toe de woorden des Apostels Petri hier by gebracht zijn, om tselue daer wt te bewijsen. Merct dan, dat de Apostel (gheseyt hebbende, *dat de Doop ons behout*) hem seluen verclaert, ende onderscheydentlic den Doopwater (by hemselven besondere aengemerct) beneemt, ende Christo toeschrijuet, dwelc hy den Doop (op Sacramentische wijse sprekende, ende het teecken metten beteeckende veruattende) toegheschreuen hadde: *Niet* (seydt hy) *daermede de vuylicheden des Lichaems afgewasschen werden*: Als wilde hy seggen: de Doop behout ons, maer niet in aensien des waters, dwelc de vuylicheden des lichaems, na zijne aert, ende natuer afwasschet: want daer door en soude onse ziele niet gereynicht, noch wy behouden connen werden: Maer in aensien dat de Doop ons beteeckent ende aenwijset, op Christum, ende zijne genade versegelt. Ende dat ist, dwelc hy daer by voeget:

Siet pag. 339. ende 342. ende 345.

Maer

Maer vvaer door de goede conscientie God vraecht, door de opstandinge Christi. Met welcken woorden wy verstaen, dat d'Apostel de behoudinghe wijset in Christo, door zijn opstandinge. Want hoe wel de Heere Christus onse salicheyt ende behoudenisse te wege ghebracht heeft, doen hy (den Vader gehoorsaem zijnde tot den doot des cruyces) voor ons den doot gesmaect, ende zijn bloet tot afwasschinge onser sonden vergoten heeft: So is nochtans de volcomene wtrichtinghe onser verlossinge, tot onser rechtueerdichmakinge eerst openbaer gheworden, door zijne opstandinge, de welcke d'Apostel hier daerom wtdrucket: Doch daer onder begrijpende tgene, dat voor henen by hem tot onser salicheydt ghedaen was, ende dwelc door de opstandinge ghetuycht wert, ten vollen voldaen, ouermits de banden des doots hem niet hebben connen houden. Door de opstandinge Christi behout ons dan de Doop, dewijle hy een seker teecken, ende segel is van Godts genade tonswaert in Christo. Ende daer door gheschiet het, dat (onse herten ghereynicht zijnde, door tgeloof aen Christum) onse goede conscientie God vraecht, dat is, dat wy nv eenen vryen toeganc tot Godt hebben, om by hem raet, hulpe, ende troost te soecken, ende als onsen Vader door Christum aen te roepen, versekert dat hy ons niet verlaten, noch ontseggen en sal, dewijl hy ons door Christum tot zijne kinderen aengenomen heeft.

27. Son. Vra. 72.

Phil. 2 8. ro. 4. 25. 8.

Act. 2. 24. ende 13. 9.

Wt welcke woorden des Apostels, wy wel verstaen: Dat onse behoudenisse, den doop wert recht toegeschreuen (in aensien dat hy is een Sacrament. ende also niet alleen het bloot teecken, maer oock het beteeckende daer mede veruattet ende verstaen werdt) maer nochtans den Water, ofte der wtterlicke wasschinge wtdruckelic benomen: Ende blijckt dan, dat het wtterlicke Water-badt niet en is de afwasschinghe der sonden selfs. Doch moet onthouden zijn, wat bouen pag. 331. geseyt ende gewaerschout is: Dat d'Apostel van den Doop segghende *(niet daer mede de vuylicheden des Lichaems afgewasschen werden)* dat niet en doet, om den wterlicken Doop (wesende Christi ordonnantie, ende beuel) in cleynachtinge, oft versuyminghe te brenghen: want hoe soude hy dat doen, die zijne toehoorders Act. 2. 38. so ernstich daer toe vermaent hadde? Maer hy doet het om te kennen te geuen, dat het wterlick Element des waters de cracht niet en heeft om ons te behouden, oft weder te baren, maer dat tselue Christi, ende zijnes Gheestes werc alleen is: Op dat alle roem (allen Creatueren ontnomen) alleen God blijue ende in hem besta.

Welcke niet tot des Doops cleynachtinge mach getoghen werden.

Ende merct doch (somen het gene Christi, ende zijns Geests eygen is, den element des waters soude willen toeschrijuen, ende seggen: Dat dwtterlick Water-bat ons wascht van sonden), wat groote ongeschictheden, ende ongherijmde saken daer wt nootwendich souden volgen. Eensins moste dan ghesegt werden, dat alle de gene die gedoopt werden, vergeuinge der sonden, ende de gaue der heylichmakinge ontfangen, oft sy gheloofden dan niet. Dwelc de selue Apostel genoechsaem, met zijne bestraffinge aen *Symon den Toouenaer* (die al ghedoopt was) wederspreeckt,

Maer tot verhoedinge dat Christo ende zijnen Geest niet ontrooft werde tgene, dwelc den element des waters, toegeschreuen zijnde, twee groote ongheschictheden te wege soude brengen.

27. Son. Vra. 72. spreeckt, daer hy tot hem seyt, Act. 8. 21. *Ghy en hebt noch deel, noch lot in desen woorde, vvant uwe herte en is niet recht voor God. Daeromme bekeert u van dese uwe boosheyt, ende bidt God, of u dit ghedachte uwes herten vergeuen vverde.* Andersins soude gesegt werden, datse gheensins Christenen zijn, noch behouden connen werden, die wt desen leuen scheyden, eer sy gedoopt zijn: daer doch der Christenen, ende harer kinderen ghelegentheyt, ende conditie, niet arger en is, als eertijts der Joden, ende harer kinderen geweest is: Ende is ooc de genade nv in den niewen Testamente niet enger innegesloten, of nauwer bepalet, dan sy was onder de Wet: Christus en soude op die wijse niet verschenen zijn om de belofte te volbrengen, maer om die te niete te doen, oft ten minsten te vercorten: alsmen nv de salicheyt aen den Doop soude willen binden, ende die ontseggen ende verloren rekenen, die afgestoruen zijn, eer sy tot den Doop hebben connen comen. Maer nadien de belofte, onder de Wet, den kinderen genoech is geweest, al ist dat sy voor den achtsten dach, onbesneden zijnde, afgestoruen zijn: waer om en soude dan onder den niewen Testamente, den kinderen sonder Doop steruende, Gods belofte niet genoech zijn? Waerom soude dan de salicheyt nv meer aen den doop, dan doen aende besnijdinge gebonden zijn? Neen, men moet de Kinderen also van hare salicheyt niet beroouen. Hoe wel wt te dingen staet, datmen der ouderen sonde, die Gods verbont versuymen, oft verachten aenden kinderen te laten versegelen, hier niet ontschuldigen wil.

Behalnen dat het water een Creature zijnde, geensins de sonde wechnemen ende Gods toorne stillen can.

Ten lesten moet wel gemerct werden, dattet wterlic ende verderffelicke element veel te slecht is, om te weghe te brengen de afwasschinge der sonden, ende de versoeninghe met God, tegen wiens heylige oneyndelicke, ende onwtmetelicke Majesteyt de sonden geschiet zijn: Daer moste toe comen een onwtmetelicke cracht, die dit werck der verlossinghe verichten soude, daerom en conde by geen Creatuere de salicheyt geuonden oft te wege ghebracht werden, maer de salichmaker most mede eeuwich, ende warachtich God zijn, als bouen Vra. 14. 15. ende volgens geleert is.

Maer alleen dbloet Jesu Christi, ende de H. Geest reynicht ons van sonden.

2. Also dan de Catechisme met het (neen) verclaert heeft, dat het wtterlic Waterbat niet en can de sonden afwasschen, soo wijst hy voortaen wie ons wasschet, namelic, alleen het bloet Jesu Christi die ons oock reynicht door zijnen Geest, van allen onsen sonden. So is dan de materie, ende oorsaeck onser reyniginghe in Christo, ende de H. Geest maect, dat wy de reyniginge in Christo deelachtich, ende dagelicx (wedergheboren zijnde door zijn cracht) vernieuwt ende ghesterckt werden, tot eenen nieuwen leuen.

Waerom gesegt wert dbloet Christi alleen.

Want also spreect Joannes in den eersten brief cap. 1. 7. *Het bloet Iesu Christi, zijns Soons, reynicht ons van alle sonde.* Waer nv *alle sonde* wech genomen wert, daer en is gheen voorder versoeninghe van noode, daerom wert inde antwoort geseyt: *Alleen dat bloet Iesu Christi.* Hy alleen ist, die ons reynicht van allen vuylicheden, ende besmettingen onser zielen, dat is van onsen sonden die door het verderffelicke element des Waters, niet connen afghewisschet, noch gewasschen werden: Maer moet

Christus

Christus onse vlecken wechnemen, ende ons heylich, ende onstraffelick maken, gelijck in Apocalipsi staet: *Dat hy ons heeft lief gehadt, ende vande sonden gewasschen in synen bloede.* Welc bloet alleen ooc tegen gestelt wert, den bloedigen offerhanden der Bocken, ende der Stieren, die voorbeelden waren, op het bloet Christi, ende de sonden niet wech nemen en conden.

27. Son. Vra. 72.

Eph. 5. 27. Apo. 1. 5. Heb. 10. 14.

Dat het des H. Gheests ampt alleen is (ende niet des wtterlicken doops, noch des Dienaers die daer doopt) ons deser wasschinge Christi deelachtich te maken, en ons door den Doop te wederbaren, ende als Litmaten Christo inne te lijuen, daer af spreect Joannes de Dooper also: *Ick doope v wel met den water tot bekeeringe: Maer Hy, die na my comt, is machtiger dan ick, vviens Schoenen ick niet vveerdich en ben te draeen: die sal u met den H. Geest, ende met vyer doopen.* Ende Paulus tot Titum: *Hy heeft ons salich gemaect, door het badt der Wedergheboorte, ende vernieuvvinghe des H. Geests.* Ende Christus selue: *Ten sy dat yemant gheboren vvert vvt den Water, ende Geest, so en can hy ten Conincrijcke Gods niet ingaen.* Al waer Christus de salicheyt niet en bindet ten deel aent element des Waters, ende ten deel aen den Geest: maer verstaet hier door *tvvater* figuerlicker wijse den H. Geest, den welcken hy (hemselue verclarende) daer by noemt. Welcke maniere van spreken by den Propheten wel gebruyckelick is, ende ooc inden Brief tot den Hebreen dwater also genomen wort, daer d'Apostel seyt: *Ghewasschen aen het lichaem met reynen water, laet ons eene onbewegelicke belijdenisse der hope houden.* In welcken verstande Joannes de Dooper den H. Geest ooc by den *Vyer* vergheleken heeft, van weghen synes ampts, ende werckinge by den geloouigen.

Het is het ampt des H. Geests alleen, ons Christi deelachtich te maken, ende te wederbaren.

Mat. 3. 11.

Nadien het dan alsoo is, gelijc voor geleert sy: Dat dwterlic waterbadt niet en is de afwasschinge der sonden selue, ende dat daeromme wel salich connen worden, die der innerlicke wasschinge des bloets ende geests Christi deelachtich geworden zijn al ist also, dat sy dat Sacrament des doops (doch sonder haer verachtinge, of versuyminghe) niet en hebben ontfangen: So ist een schandelicke dwalinge, tgene, dat men van den *Nootdoop inden Pausdom*, den menschen wijs gemaect heeft: daer wt de Vroede-vrouwen, ende ooc andere de handen hebben wt gestrect, om de ionge kinderen (alsmen voor steruen beducht was) te Doopen, wt vreese, datse anders van de salicheyt wtgesloten souden worden. Dese dwalinge des Pausdoms, met al wat daer aen hangt, ende wtgebroedet is, moet hier bestraft worden: Sy heeft (des en is geen twijfel) haren oorspronc daer wt, dat men de salicheyt aen den Doop heeft gebonden, ende daerom gehouden, dat de selue, tot der salicheyt van noode was, ende datse niet salich connen worden, die sonder Doop storuen. Maer te recht heeft het Concilie (te Carthago ghehouden) dese dwalinge verworpen.

Wederlegginge valsche Leer: Tegen den doop der Vroede-Vrouwen ende van anderen diense in den Pausdom, nootdoop noemen.

Catech. Rom part secund. sect 18. pag. 135.

Con. lib. 4. can. 110. Multi. &c. De consec. 135.

Datse hen behelpen willen met d'exempel van Zipora, der huysurou Mosis: dat is seker te swac, tot haerder ontschuldinge. Want voor eerst,

Waerin niet verschoont d'exempel

27. Son. Vra. 72.

Zipera daermede sy hen behelpen willen.

so ist ongewis, oft sy wel, oft qualic gedaen heeft, dat sy gram zijnde, ende daer haren man (een Prophete Gods) tegenwoordich was, haren Soon selue besneden heeft. Ten anderen, alwaert, dat dit exempel in de schrifture ghepresen worde (des neen) so en moeten besondere exempelen (al waert van den Heyligen) niet terstont nagheuolcht worden, noch en mach men daer op niet steunen, noch zijn doen daer mede niet beschoonen: maer veel meer moetmen Godts wtgedruckte beuel voornemen, denseluen gehoorsaem zijn, ende daer op mercken, oft men wt den seluen zijns doens can versekert hebben, dat het wel gedaen sy. Want Godt verbiet, dat men niet *na ander Lieden dingen sien*, of, *in een vremt ampt grijpen* sal, 1. Petr. 4. 15, ende wil daer tegen, dat een yeghelick in zijn beroep blijuende tselue waer nemen sal.

1 Cor. 14. 34.

Tegen donrechte weyninge des *Pausdoms:* dat onse kinder voor den doop noch Heydenen zijn, maer door den Doop, Christenen worden souden. Act. 2. 39. Exo. 20. 6. 1 cor. 7. 14.

So ist ooc een onrecht geuoelen, dat eenige meynen, dat der Christenen Kinderen eerst, als sy gedoopt zijn, onder t'getal der Kinderen Gods gerekent behooren te werden: maer voor de doop niet anders, dan als Joden, ende Turcken Kinderen te houden souden zijn ende vremt vander Kercken Gods: daer wt geschiet, wanneer sy Geuaders of getuygen tot haren Kinde bidden, ofte den Predicant aenspreken, om tselue te Doopen, dat sy dan seggen: Helpt my van een Heyden een Christen maken, etc. Maer tis by hen een groot onverstant, dat sy niet beter waer en nemen, de cracht van Gods verbont, die niet alleen de gelouuige selue, maer ooc hare kinderen in zijn verbont heeft aengenomen, ende syne barmherticheyt beloeft, oock in duysent geleden, den genen, die hem lief hebben, ende syne geboden onderhouden. So men dan Gods verbont niet vercleynen, ende den seluen gheen onrecht aen doen en wil, als of het te swac ware, so moetmen daer op steunen, dese dwalinge varen laten, ende hem voor de Kinderen versekert houden, datse niet, als der Heydenen, Joden, ofte Turcken kinderen te rekenen zijn, vobr den doop, maer datse mede alsdan ooc metten Ouderen staen in der genaden Gods, van weghen synes Verbonts: Dwelck niet syne cracht, noch wtuoeringe beghint te hebben vanden doop, noch van eenige wterlicke dinghen, die daer toe comen souden mogen, maer is vast ende gefondeert in Christo Jesu, na de genadige beloften, die God daer van gedaen heeft: Tot welcker beloften Gods beter verclaringe, ende op dat wy aende vasticheyt der seluer niet twijfelen en souden, heeft God den ouden Volc de besnijdinge, ende ons in den nieuwen Testamente den Doop gegeuen, die in plaetse vande besnijdinge gecomen is. Welc Sacrament des doops, is als een segel, niet om der beloften Gods, cracht te geuen, ende die te stercken, als oft sy anders by haerseluen niet bestendich, noch vast genoech zijn en soude: Maer om ons cracht ende stercte inden gelooue te geuen, wort het segel daer toe gedaen, op dat wy swacke, aen Godts vaste beloften niet souden twijffelen. Daeromme dat sulcke meynen de Kinderen worden gedoopt, om wt Heydenen Christenen te werden, ende in Godts verbont aengenomen te worden, dat en is niet also, dit propoost moet gantsch omgekeert, ende geweten worden.

Om

Om dieswille onse kinderen in Gods verbont, tot syne Kercke, ende tot den Christendom gehooren, daerom ist dat sy gedoopt werden, ende dat hen de doop (de segel des Verbonts) toe comt, om daer mede als Bontsgenooten gheteeckent, ende voor sulcke bekendt te worden: Daerse ter contrarien, wanneer sy waren den Joden, Turcken, oft Heydenen kinderen gelijc, die tot den verbonde niet en gehooren, geensins des doops deelachtich souden behooren te worden. Hier van sal wat hier onder gesegt worden, Vra. 74. om te bewijsen, tegen de Wederdoopers, dat ooc de cleyne Kinderen als Bontsgenooten gedoopt behooren te worden, ende daer wt is gewis, dwelc hier dient tot onderrichtinghe, dat sy door den Doop niet eerst Bontsghenooten en worden, maer om dat sy te voren, voor sulcke bekent zijn, dat sy daerom gedoopt worden. Dit bescheydentlick te verstaen, dient beyde den Ouderen, ende mede den kinderen tot grooten troost, ende onderrichtinge. *77. Son. Vra. 73.*

73 Vrage.

Waerom noemt dan de heylige Gheest, den Doop dat bat der wederghebоorte, ende de afwasschinge der sonden?

Antwoorde.

God en spreeckt also niet sonder groote oorsaec: Namelic, niet alleen, om ons daermede te leeren, dat gelijck de onsuyerheydt des Lichaems door twater, also ooc onse sonden, door dat bloet, ende Geest Christi wech genomen werden: Maer veel meer, dat hy ons door dit Godlic pant, ende waerteecken wil versekeren, dat wy so warachtelic van onsen sonden geestelic gewasschen zijn, als wy wtwendich ende sichtbaerlic met water gewasschen worden.

Verclaringe.

WEDERLEYT zijnde d'onrecht gheuoelen der *Romanisten*, die den doop te hooch geset, ende te veel toegeschreuen hebben: So comt de Catechisme nv voort beantwoorden de tegenwerpinge, die sy daer op doen, ende welcke lichtelick yemant te voren mocht comen, te weten, nadien de doop niet en is, de afwasschinge der sonden selue, ende de wedergeboorte door den doop niet en comt: waerom dat dan de H. Geest den doop noemt de afwasschinge der sonden, ende dbat der wedergeboorte: de antwoort, daer toe en sal niet alleen dienen, om de *Romanisten* beter den mont te stoppen: Maer ooc om de Sacramentlicke maniere van spreken, ende den gantschen handel der Sacramenten beter te verstaen. Want daer en is geen strijdende reden in de schrift, ende al en is de doop niet de afwasschinge der sonden selue, ooc al en comt de wedergeboorte niet door den Doop, so en ghebruyckt nochtans de heylige Gheest niet bedriechelick, noch oock te vergheefs sulcke maniere van spreken, maer

Dese tegenwerpinge dient niet alleen, om den *Paus-dom* inde voorgaende dwalinge noch beter den mont te stoppen, maer ooc om de Sacramentlicke maniere van spreken te leeren verstaen.

27. Son. Vra. 73. maer doet dat om ons naeder op de saeck, te doen letten, ende gedencken, dat groot gheheymenis, d'welck ons met sulcke spraeck claerder aengeduydet, ende opentlicker te kennen gegeuen wort, dan of de gemeyne maniere van spreken in desen handel gebruyct ware.

Afdeelinge. Dese antwoort brenght voort, twee groote ende gewichtige oorsaken, waerom in desen Sacramente des Doops, den teecken wordt ghegeuen den naem des beteeckenden dings, daert nochtans het beteeckende ding selue niet en is. d'Eerste is genomen van de gelijcheyt, ofte ouer-eencominge, die het teecken heeft met den beteeckenden ding, daer af dat het den naem draecht: d'Ander van wegen der versegelinge, die duytlicker ende crachtiger geschiet, wanneer den teecken den naem des versegelden dings gegeuen wort.

De oureencominge des teeckens inden doop met den beteeckende: Siet bouen pa. 341. 1. Als wy hooren dat in desen Sacrament het teecken draecht den naem des beteeckenden dings, ende nochtans het beteeckende selue niet en is, dat mocht ons vremt geuen, ten ware sulcke maniere van spreken, selue by ons in gemeynen handel ghebruyclick ware: Maer doch dewijle God selue also spreeckt, soo en can, noch en behoort ons dat gheensins vremt te geuen: Dan veel meer moeten wy (wetende dat Godt sulcx niet sonder oorsaec doet, ende gewoonlic is te doen, besondere in den handel vanden Sacramenten) bescheydentlic na dencken, ende erwegen, waerom hy also spreect. Daer toe geeft ons de Catechisme aenleydinge: leerende dat God also spreect van wegen der oureen-cominge, die daer is tusschen het teecken, ende het beteeckende ding in desen Sacrament. Het teecken sien wy, ende syne natuere is ons tamelic bekent, door de dagelixe eruarentheyt: Maer het beteeckende ding en sien wy niet, noch syne eyghenschap ende cracht en weten wy niet, dan wat Godt daer af ghetuycht in zijn Woordt. Maer op dat wy doo[r] tgetuygenisse Gods, de eygenschap, ende cracht des beteeckenden dings te beter souden verstaen, so heeft God ingestelt dit Sacrament des Doops, ende daer toe na syne wijsheyt vercoren, ende gesegent het wterlic waterbat tot een teecken, ia oock den seluen teecken toegeschreuen de eygenschap, ende cracht van het beteeckende ding. Waerom dat? Op dat wy ouerleggende de natuere des teeckens by hemseluen, ende daer by vergelijckende de eygentschap ende cracht van het beteeckende ding (daer af het teecken den naem heeft) also door aenleydinge van natuerlicke dingen, tot verstant van geestelicke saken, geuoert ende gebracht souden worden. Tot beter verstant, merct. Dwater dat wy sien, ende wiens natuer wy kennen, wasschet, reynicht, ende neemt wech de onsuyuerheyt des lichaems, ende daer toe wort het gebruyct (want daer en is geen element daer toe so bequaem): Nu heeft Christus dat water geheylicht ende ingestelt, om te zijn een Sacramentlick teecken der wasschinge zijns bloets dwelc hy voor ons heeft vergoten, ende der verniewinge ende reyniginge synes Gheests, daer door alleen (want daer en is geen ander middel) alle onse sonden, ende onreynicheyt onser Zielen warachtelick wech ghenomen, ende de selue

Siet bouen pa. 341.

gant-

gantschelic gesuyuert worden: Ja op dat wy de voorsc. onse geestelicke wasschinge ende verniewinge te beter souden verstaen, so wort de doop genoemt de afwasschinghe der sonden, ende het badt der wedergeboorten, op dat wy door dingen, die wy sien, ende wt eruaringe verstaen, souden leeren, ende beter verstaen die dingen, welcke wy niet en sien, noch wt eruarentheyt leeren connen, maer die door ghelooue, wt Godts woort ende toeseggginge geleert ende vernomen moeten worden. Ende predict also d'Element des Waters in den doop (aen onse lichaem gebruyct) ende doet ons verstaen door tgelooue, dat wy door dbloet Christi van allen sonden gesuyuert, met God zijn versoent, verniewet ende wedergeboren tot den eewigen leuen. Dauid heeft dese maniere van spreken ooc wel geweten, ende gebruyct, daer hy segt Psal. 51. 9. *Ontsondicht my met Ysope, wascht my dat ic sneewit werde*: De Ysope en conde de sonde niet wech nemen, noch oock de wterlicke badinge, inwendich reynigen: maer Christus ende zijn bloet, die door sulcx afghebeeldet, ende beteeckent worden. Ende dragen de teeckenen den naem, om de cracht, ende werckinge des beteeckenden dings beter te verstaen: Alsoo worden de woorden *wasschen* ende *reynigen*, tot meer plaetsen inde Schrifture figuerlic gebruyct. *27. Son. Vra 73.* *1 cor. 6. 11. Ioa. 13. 10. Apo. 1. 5. ende 7. 14.*

De ouer-een-cominge dan, die daer is tusschen het teecken ende het beteeckende geeft oorsaec, ende maect, dat somtijts het teecken crijcht den name des beteeckenden, om de cracht ende waerheyt der Sacramentlicker beteeckeninge, ende versegelinge ons te beter te doen vatten. Hier van zijn exempelen inden Sacramenten des ouden Testaments, ooc mede in den Auontmael: daer af sullen eenige hier na Vrage 78. inne gebracht worden, om cortheyt wille hier naghelaten. Maer ware dese ouereen-cominge des teeckens ende des beteeckendens, ende de maniere van spreken, die daer door wort veroorsaect, ende tot onsen beter verstant, ende sterckinge geschiet, wel waergenomen: daer soude noyt den menschen inden sin gecomen zijn, om wt den H. Doop eenen Afgod te maken, ende daer aen de salicheyt te binden, Christo nemende, dat hem alleen toecomt ende moet blijuen, ende schrijuende den doop toe, dat hem geensins toe en comt. Ware dit waer genomen (segge ic) daer souden veel dwalingen nagebleuen zijn, die Christi Kercke seer onrustich gemaect, veel strijts, ende gekijfs aengericht hebben, ende noch (leyder) aenrichten. Wilde God dat een yegelic der waerheyt plaetse geuende, sich liete onderrichten, ende zijn sinnen meer daer aen hing, om met vrede ende eenicheyt, het Huys des Heeren na zijn woort, ende waerheydt te bouwen, dan door strijt gierichеyt de een mael (doch qualic) geuattede meyninge, te willen houden staende: daer toe dienen aengemerct de woorden *Augustini*, die hy veelmaels wederhalet, te weten: Het teecken pleecht genoemt te worden met den naem des dings, dwelc het beteeckent. Ende op een ander plaetse: want indien de Sacramenten niet en hadden eenige gelijckenisse der dingen, daer van sy Sacramenten zijn, so en soudent geen Sacramenten zijn. Ende set daer toe: *Maeckt dat den naem des beteeckenden, den teecken gegeuen wort, dwelc aengemerckt dient, om veel twistcoringe.* *August in Leuit. c. 47. in Psal. 22. Epist 23. ad bonifatium.*

Ende

27. *Son. Vra.* 73. Ende wt der gelijckenisse (die sy hebben met den beteeckenden dingen) so ontfangen sy den naem van de selue dingen: gelijck dan het Sacrament des bloets Christi eenigermaten is het bloet Christi, also is ooc het Sacrament des geloofs, het geloof. Ende daer wt is gewis, gelijc ooc *Ireneus* ergens leert: dat by alle Sacramenten twee dingen aen te mercken staen, daer af d'een eerdisch is, te weten het sichtbaerlic element, (als inden doop het water, ende inden Auontmael het broot, ende wijn): Maer d'ander is Hemelsch, te weten de onsichtbare genade.

Om der versegelinge wille die in desen Sacrament geschiet, wort dwterlick waterbat benoemt met den naem der beteeckende dingen.

2. De tweede oorsaeck, waerom God also spreeckt, dat hy den naem des beteeckenden dings, den teecken geeft, dwelck nochtans het beteeckende ding selue niet en is, wort genomen op de verseghelinghe, die met den Sacrament geschiet. Want tgene bouen pag. 322. ende 324. van den Sacramenten int gemeyn was gesegt, dat compt hier te passe, dat de doop niet alleen een teecken is, om te beteeckenen, ende beter te verstaen te gheuen, de gheestelicke wasschinge, die de geloouige hebben door dat bloet ende geest Christi: Maer ooc een Godlic pant, segel, ende waerteecken, daer mede een yegelic van den geloouigen versekert wort, dat hy so sekerlic van allen synen sonden geestelic gewasschen sy, als hy wtwendich, ende sichtbaerlic met water is gewasschen worden. Dat is, de Sacramenten geuen niet alleen te verstaen, wat ghenade God synen geloouigen doet in Christo, maer versekeren ooc, dat die eenen yegelicken geloouigen vry ende eygen toecomt, tot welcken eynde de Sacramenten hem te gebruycken beuolen zijn. Ende dese versegelinge volcht ooc wt de ouer-een-cominge des teeckens, ende des beteeckenden bouen verhaelt, namelic, wat God in synen woort ons beloeft, ende door de predicatie des Euangeli als tegenwoordich, voor onsen oogen gestelt wort: Dat geeft hy in den Sacramenten, als in eenen spiegel aen te schouwen: ende wil, dat door dese ghebruycken ende Ceremonien (die oock voor den oogen staen, ende comen) ons gemoet eerst opgeuoert ende gewect sal worden, tot aenmerckinghe der beteeckenden dingen: Dat wy daer na door behulp der versegelinghe inden Sacramenten geschiet (door tgheloove, in cracht des H. Geests) de beteeckende dingen onsseluen toe eygenen sullen, ende tot het geniet der seluen comen. Tis wel kennelic dat het gebruyck eenigher wterlicken dingen, geen cleyn versekeringe toe en brengt, wanneer sulcx nae Gods beuel gheschiet: dwelck onder andere wel te bewijsen is, wt den Prophete Hieremia, daer vry tot zijn woort, ende Prophecie (die hy van Gods wegen voor droech) geen cleyn aensien, ende versterckinge gegeuen heeft het gordel, dat hy gecocht, ende om syne lenden ghegordet hadde, ende dwelc hy henen ghing versteken aenden Phrath in een Steenrotze: Item de aerden Cruycke, die hy van den Potbacker cocht, ende voor den mannen, die met hem gegaen waren, verbroken heeft: Ende het iock, dwelc hy aen synen halse gehangen heeft. Want als de Propheet de wterlicke teeckenen, hem van God beuolen, voechde tot het woort, dat hem de Heere belast hadde den Volcke voor te dragen: So

Hier. 13. 4. ende 19. 1. ende 27. 2.

hebben

hebben sy daer wt veel claerder connen verstaen, tghene God de Heere ouer hen, tot harer straffe wilde comen laten. Hoe veel te meer heeft dat plaetse in den Sacramenten, na dien den goeden God belieft heeft tot syne genadige beloften, noch te voegen Sacramentlicke teeckenen, die van wegen der ouer-een-cominge dragen den naem der beteeckende dingen, ende daer mede hy gebiet syne gheloouigen te worden geteeckent, ende datse die gebruycken sullen tot haerder versekertheyt? Wat can doch daer ontbreken tot volle versegelinge, ende beuestinge, dat hy synen woorde cracht wil gheuen, ende doen wat hy beloeft heeft? Daerom dewijle de selue God die de belofte gedaen heeft, oock het Sacramentlic teecken heeft ingestelt, so wort tselue teecken wel te recht een godlic pant, ende waerteecken genoemt, ghegeuen van God tot verpandinghe, ende versekerheyt syner beloften. Ende daer omme sullen alle gelooуige (sonder eenich achterdencken ofte twijffel) voor seker houden, dat Christus (diese door het teecken des doops aenspreect) is de gene, diese na syne belofte ooc warachtelic wasschet, ende reyn maket. Want hyse niet heeft willen asen, met een bloot, ende ledich teecken, noch willen ophouden met een ydel schouspel, alleen om de ooghen te verlusten, ende te laten weyden sonder profijt: Maer wat hy beloeft, dat geeft hy daetlic, ende op dat wy niet twijffelen souden, gheeft hy ons niet alleen het pant, ende waerteecken, maer mede het beteeckende, verpande, ende versegelde goet. Ware dese maniere van handelinge ooc selfs niet by ons gebruyckelic, so moste sy euen wel autentijck, ende bondich gehouden worden, na dien God belieft met sulcx onse swacheyt te baten te comen: Maer na dien dattet oock voorvalt in onse ghemeyne handelinge, so behooren wy daer door te meer gesterckt te zijn, ende God dancken, dat hy met ons handelt op sulcke maniere dat wijt Sacramentlic, doch warachtelick vatten, ende begrijpen connen door tghelooue, dwelck anders van syner natueren weghen met handen niet te vatten, noch te grijpen is. Het is op eenighe plaetsen bruyckelick, wanneermen yemanden een huys ouergeeft, ende vry eygen meester daer af maect, dat men dien met de ouergeuinge der sleutelen int besit stelt, nochtans so en is de sleutel het Huys niet, maer het is een waerteecken, dat het Huys toe comt den genen, die den sleutel (wettelick ouergheleuert zijnde) ontfangt. Also ooc een Bruydegom, willende syne trouwe ouergeuen, ende syne Bruyt daer van versekeren, dewijle hy die met den handen niet ouergheuen en can, noch sy die met den handen niet en can ontfangen, ghebruyckt daer toe eenen Ring, de welcke van wegen syner beteeckeninghe wort genoemt niet alleen de Trouring, maer ooc de Trouwe, hoe-wel hy de trouwe in hem seluen niet en is, maer alleen een seker waerteecken, ende pant der trouwen. Meynen wy dan dat Christus (die warachtich, trouw, almachtich, ende goedertieren tonswaert gesint, nemmermeer syne beloften en is vergetende) synen woorden min macht geeft? Souden wy hem geen geloof geuen, daer doch menschen (die logenachtich zijn, connen bedriegen, ende bedrogen worden) met sulcker wijse geloof

27. Son. Vra. 78.

Gelijckenisse.

27. Son. Vra. 74

geloof gegeuen wort? Certeynlic, wy souden onsen trouwen Salichmaker, die ons de erffenisse des eewigen leuens geschoncken, ende met hem in eewiger genade vertrouwet heeft, ende syne verlossinge, gaue, ende trouwe ons verpant ende versegelt heeft, groot onverdrachelic onrecht doen, tot onsen verderuen.

Besluyt.

Daerom sullen wy verstaen, dat in den Doop met den Water niet alleen afgebeeldet, ende beteeckent wort, de geestelicke afwasschinge die wy hebben door het bloet ende geest Christi, maer wort daer mede oock versegelt, dat de gheestelicke wasschinge, (nae de belofte Christi) aen syne geloouige warachtelic geschiet. Dus verde vande vermaninge ende versegelinge die in den Doop geschiet, daer mede wy geleert worden, niet aen den Doop te blijuen hangen, of den doop de genade selfs toe te schrijuen, maer die te soecken in Christo Jesu, daer henen ons de Doop wijset. Nv volcht de beuestinge van den doop der cleyner Kinderen der geloouigen.

74. Vrage.

Salmen ooc de ionge kinderen doopen?

Antwoorde.

Jaet: Want mitsdien sy also wel, als de volwassene, int Verbont Gods, ende in zijn gemeente begrepen zijn, ende dat hen door Christi bloet, de verlossinge vanden sonden, ende den H. Gheest, die dat gelooue wercket, niet weyniger als den volwassenen toe gheseydt wert: so moetense ooc door den Doop, als door dat teecken des verbonts, der Christelicker Kercken inghelijft, ende vanden kinderen der ongeloouigen, onderscheyden werden, gelijc int oude verbont, oft Testament, door de besnijdinghe gheschiet is, voor de welcke int niewe verbont de Doop ingeset is.

Verclaringe.

Hier wert de Kinderdoop beweert tegen de Wederdoopers, die denselnen beuechten willen.

DE Wederdooperen maken een grooten strijt tegen den doop der cleynen Kinderen der geloouighen, meynende dat de selue onder d'beuel (dwelc Christus van den Sacrament des Doops gegeuen heeft) niet begrepen soude zijn: De wijle Christi beuel mede veruattet de leeringhe, dewelcke de jonghe kinderen noch niet connen begrijpen: Ende dat hy de salicheyt beloeft, den genen die geloouen, daer doch de kinderen haer gheloof niet en connen bekennen, ende verclaren: ende nochtans (so sy voor geuen) tgeloof voor den doop soude behooren te gaen, na dien Christus t'selue voorstelt. Waer tegen veel fijne tractaetkens, of boecxkens wtgegaen zijn, daermede dat dese dwalinge (die vast niet anders dan hartneckicheyt, ende onverstant, tot haren onderstant heeft) grondelic wederleyt, ende het tegendeel bewesen is. Daerom de Catechisme hem laet

laet ghenoegen, ende in desen blijuen, by eenige weynich bewijsredenen (om der cortheydt wille) daer mede hier beweert werdt, dat oock de cleyne Kinderen der Christenen behooren gedoopt te werden, euen so wel, als de volwassene, diemen leeren can, ende welcke haer gheloof bekennen connen. Ende tot beter verstant, hebben wy deselue bewijsredenen voorgenomen, een na den anderen te verclaren. d'Eerste is, dat de kinderen der Christgeloouigen also wel in Gods verbont, ende in zijne ghemeente begrepen zijn, als de volwassene. Het tweede: dat sy door Christi bloet verlost zijn, ende hen de vergeuinghe der sonden, ende de H. Geest, die tgelooue werct niet weyniger, als den geloouighen toegeseyt wert. Het derde, dewijle het Sacrament des Doops (so wel als eertijts de besnijdinghe) mede dient om Gods volc, van de gene die van hem vremt zijn, af te scheyden: Dat daerom nv so wel der geloouigen kinderen door den Doop van den Joden, Turcken ende anderen ongeloouigen kinderen, behooren afgescheyden te werden, als eertijts de kinderen der Israeliten, door de besnijdinge vanden kinderen der Heydenen (na Gods beuel) zijn afgescheyden worden. Ende het vierde: dat het Sacrament des Doops int nieuwe verbont, of Testament is gecomen, inde plaetse vande besnijdinge, dewelcke was een Sacrament des ouden Testaments, ende dat daerom d'beuel ouer de besnijdinge gegeuen, noch ouer den Doop zijn cracht heeft, so veel het verseghelen des Verbonts Gods aengaet.

27. Son. Vra. 74.

Afdeelinge.

1. Dat de kinderen niet min tot Gods verbondt, ende tot zijne gemeente gehooren, als de volwassene, dat blijct wt de belofte die God Abraham gedaen heeft, seggende, Gen. 17. 7. *Ick wil mijn verbont maken tusschen my, ende uwen zade na u, by haren nacomelingen, dat het een eeuwich Verbont sy: Also dat ick u God, ende uwes zades na u, &c.* Gelijc als d'Apostel Petrus de selue belofte verhaelt ende wtlegt, Act. 2. 39. seggende: *Want u lieden is dese belofte gedaen, ende uwen kinderen, ende allen den genen, die verre zijn, soo vele alsser de Heere onse God toeroepen sal.* Daer wt canmen also sluyten: Na dien de seghel des verbonts (de H. Doop) ghehoort tot alle de gene, die in Gods verbont, ende Kercke zijn: Ende wt dese voor-verhaelde getuygenissen blijct, dat de onmondige kinderen mede in Godts verbont, ende Kercke zijn begrepen: Soo moet de H. Doop den onmondigen Kinderen oock mede gedeelt werden. Oft alsó: Tot welcke de belofte (des Verbonts) gehoort, die mogen ende behooren te worden gedoopt: maer den onmondigen kinderen, is de belofte ghedaen, so wel als de volwassenen: So moeten sy dan oock gedoopt werden. Want dat ist, dat Petrus (vanden Joden gheuraecht) ter antwoort geeft, Act. 2. 38. *Bekeert u lieden, ende een yegelick van u late hem doopen in den name Iesu Christi, tot vergiffenisse der sonden, ende gy sult de gaue des H. Geests ontfangen.* Ende dan volcht als bouen: *Want u lieden is dese belofte gedaen, ende uwen kinderen, &c.* Waer inne claerlic te vermercken is: Dat, als d'Apostel beual, dat een yegelic van hen sich soude laten doopen, hy de oorsaeck zijns, niet en neemt

De kinderen gehooren mede in Gods verbont ende in zijn Kercke, ende daerom comt hen den Doop toe.

27. Son. Vra. 74. neemt, noch en bouwet, op haer ouderdom, noch op hare bekeeringe, maer op Godts belofte, die niet alleen haerlieden (den volwassenen) maer ooc haren kinderen gedaen was: Ende daer wt volcht nootwendich, dat de selue oorsaeck, te weten, de ghedane belofte, die inden volwassenen plaetse heeft, om sich te laten doopen, oock plaetse heeft in den cleynen kinderen: ende dat de selue daerom ooc behooren gedoopt, ende met den segel des verbonts, als Bontsghenooten verseghelt te werden: Door dien hen mede euen de belofte geschiet is, als haren Ouderen: Ende sy met hen deelachtich zijn der salicheydt, die hen met haren Ouderen gemeen is, volgende tverbont, ende wtdruckelicke beloften des seluen. Hier af machmen sien den 59. brief Cypriani: Van dat de kinderen behooren ghedoopt te werden, ouermits gelijc God de persoon niet aensiet, alsoo oock niet het ouderdom. Item, *Aug. Epist.* 28. Ende dat de Doop der gantschen Kercken toe comt, blijct ooc wt de woorden Pauli, Eph. 5. 26. Dat *Christus de Ghemeynte heylicht, die hy gereynicht heeft, met den waterbat in het woort.* Daer stelt d'Apostel de gemeente, sonder de kinderen (die daer mede in gehooren) wt te steken, den welcken daeromme het teecken der reyniginge ende heyliginge geensins geweygert en can werden. Ende of yemant schoon seggen wilde, dat de Apostel daer by seyt *(in het woort)*: maer dat de kinderen het selue niet en hooren, noch en geloouen: Daer op is de antwoort: nadien hen de heylichmakinge niet min beloeft en wert, als den volwassenen, dat sy daeromme van het teecken der seluen niet en mogen wtghesloten werden. Gelijck eertijts de onmondighe Kinderen der Joden niet geweert en wierden van de besnijdinghe, al was de selue (by getuygenisse des Apostels Pauli) *een segel der gerechticheyt des geloofs*, dwelc de kinderkens, so weynich als de onse, van wegen harer onmondige ende onverstandige jonckheydt openbaren, ofte wtspreken conden.

Ro. 4. 11.

De kinderen hebben de belofte der vergeuinge der sonden, door Christi bloet, ende der gaue des heylighen Geests, daerom connen sy vanden doop (die selcs verseghelt) niet geweert werden.

2. Maer met de tweede bewijsredene, werdt noch naerder ende claerder bewesen, t'recht ende priuilegie, dwelc den kinderen van Godt is gegeuen, om so wel door den Doop, der wtterlicke Ghemeynte Gods, ingelijuet te werden, als de volwassene, die haer geloone bekennen, ende sich tot God bekeeren connen. De selue is daer op gefondeert, dat den kinderen niet weyniger, als den volwassenen, de vergheuinghe der sonden, ende den H. Geest belooft is. Ende wert daer wt alsoo besloten: Nadien het openbaer is, dat het teecken, ende wtterlicke Ceremonie (wesende d'minste in desen Sacrament des doops) geenerley wijse en can ontseght werden, den ghenen, dien de beteeckende dingen, als de vergeuinghe der sonden, ende de heylige Gheest (wesende het grootste ende costelickste inden seluen Sacramente) beloeft, ende gegeuen werden: Ende nadien (wt de onder-gestelde ghetuygenissen der Schrifturen) blijckt, dat den cleynen onmondigen Kinderen beloeft, ende gegeuen wert de vergeuinge der sonden, ende de H. Gheest: Hoe soude dan het element des Waters, van den jonghen kinderen, met billicheyt connen gheweert werden?

Daer toe

Tot bewijs, dat de kinderen der vergeuinge der sonden, en des H. Geests deel-

deelachtich zijn, dient aengemerct de heerlicke geschiedenisse, by Marc. 10. vers 13. (als oock by Mat. Cap. 19. 14.) beschreuen: *Ende sy brachten* (seyt hy) *Kinderkens tot hem, dat hyse raken soude: Ende de Discipulen straften de aenbrengers. Als Iesus dat sach, nam hyt onweerdelic, ende seyde tot hen: Laet de Kinderkens tot my comen, ende 'en weert hen niet, want sulcker is het Coninckrijcke Godts: Voorwaer segge ick u lieden: So wie het Coninckrijcke Godts niet en ontfangt, gelijck een kindeken, die en sal daer niet in comen. Ende hy omvingse in syne armen, ende leyde de hant op hen, ende segendese.* Hier hooren wy nv, dat oock Christi Discipulen (wt onverstant) den cleynen kinderkens (tot hem ghebracht te werden) hebben willen weeren: Maer dat Christus met ghelaet, ende met woorden haer onrecht voornemen harder bestraft heeft, ende met der daet betuycht, dat hyse van hem niet gheweert en wilde hebben, maer datse hem aengenaem waren, dat hy (die ghecomen was, om den wech tot den Hemel te openen, ende te leeren) de selue mede voor Borghers des Hemels aen nam, ende hen daerom zijn gonste in alle manieren bethoont: merckt dan in dese gheschiedenisse drye puncten, daer toe dienende, om vande Kinderkens beter geuoelen (als de wedersprekers) te hebben. Eerstelic, dat Christus onweerdelic nemende, dat zijn eygen Discipulen weerden de gene, die de kinderkens tot hem brachten, die bestraft heeft, ende ter contrarien beuolen, datmen de kinderkens soude tot hem comen laten. Ten tweeden, dat hy zijns beuels dese oorsaeck gheeft: Want sulcker is het Conincrijcke Gods: Hooch betuygende, dat, so wie het Conincrijcke Gods niet en ontfangt, gelijck een kindeken, dat die daer niet in comen en sal. Ten derden, dat hy selfs met der daet betuycht hoe lief hem de Kinderkens zijn, als hy die omhelst, ende hen ooc de handen opleyt, ende segentse.

Sou. Vra. 74.

dient de plaetse. mat. 19. 14 ende Mar. 10. 13. hier verclaert.

I.

II.

III.

Wt allet welcke (sonder eenich tegenspreken) blijct, niet alleen dat de Kinderkens staen in gonste ende genade des Hemelschen Vaders, van hem door Christum hebben vergeuinge der sonden, ende Borgers zijn des Hemelrijcx, beroepen tot den eeuwigen leuen: Maer dat oock de Wedergeboorte by hen plaetse heeft. Want Christi woorden zijn openbaer, daer hy seyt by Joanne, Cap. 3. vers 5: *Ten sy dat yemant geboren wert wt den Water, ende Geest, soo en can hy int Coninckrijcke Godts niet ingaen.* Ende hy getuycht als voor, dat der kinderkens het rijcke der Hemelen is: so en valt geen twijffel, van hare wedergeboorte, sonder de welcke sy daer niet ingaen en souden mogen. Hier toe mede dienen de woorden Pauli, 1 Cor. 15. 50. *Vleesch ende bloet en connen het Coninckrijcke Gods niet besitten.* Souden nv de wedersprekers (vyanden des Kinderdoops) den kinderkens (der weder-geboorte deelachtich) den Doop, die het badt der weder-geboorte is, noch willen weygeren? Sy hebben daer geen veuch toe.

Voorder bewijs dat de kinderkens connen der wedergeboorte,

Veel min, na dien de kinderen oock mede des heyligen Geests deelachtich zijn, dwélck volgen moet wt het ghene voor verhaelt is van de wedergeboorte, datse een werc des H. Geests is, Joan. 3. 5. Tit. 3. 5. Daer van

Ende des H. Geests deelachtich zijn, ende daerom tot den Doop behooren.

27. Son. Vra. 74.

van doch God besonder exempelen, als van Mose, Samuel, Hieremia, Johanne de Dooper, etc. in der Schrift ons voor hout, om daer mede te verclaren, wat hy inden anderen kinderen can doen. Exo. 2, Act. 7. 20, 1. Sa. 2. 21. ende 3. 10. Hier. 1. 5, Luc. 1. 15, Psal. 22. 11, Esai 44. 1. So wert dan hier wt inden Catechisme te recht besloten: Dat nadien ghedoopt behooren te werden, die den Heyligen Geest ontfangen hebben, soo Petrus getuycht, Act. 10. 47. seggende: *Can ooc yemant het water weeren, dat dese niet gedoopt en werden, den welcken den heyligen Geest ontfangen hebben, gelijck wij?* Ende nadien de kinderen der geloouigen mede den heylighen Gheest hebben, soo wel als de volwassene: (wt voorgaende bewijs, ende getuygenissen blijckende) dat daerom de kinderkens ghedoopt behooren te werden.

Want al connen sy haer gheloof niet doen blijcken, so hebben sy den H. Geest, den wercman des geloouens by hen.

Ende op dat niemant tegen worpe, dat de gene daer Petrus van spreeckt, te voren ghelooft hebben, eer sy ghedoopt wierden, soo wert in den Catechisme daer tegen aengemerct: Dat de heylige Geest het gelooue werckt. Nadien sy dan den Wercman des geloofs by hen hebben: Soo en is gheen twijfel, al waert, dat sy by hen noch niet en hadden bequaemheyt om te gheloouen tot zijner tijdt, ende al en connen sy dat geloof niet wtspreken: Dat nochtans de selue Gheest, (diese Christi, ende zijner weldaden deelachtich maect ende wederbaert) hen het gelooue ter rechter tijt gheuen, ende in hen voortbrengen can, alst hem belieft: gelijck wy dat in ons seluen, ende in onse opwassende kinderkens vernemen.

Ende de schrifture rekentse onder de geloouige.

Hier by voegende, dattet euenwel vermeten ware, te willen seggen, dat de kinderen gantsch geen bequaemheyt, tot den gelooue en hebben: daer wy doch ghetuyghenisse hebben, dat sy den H. Gheest hebben: Want al ist dat sy tgheloof niet connen baren, so en doen sy ooc niet haer redelick verstant: en soude nochtans niemant de kinderen, wt het ghetal der redelicken ende verstandigen menschen willen sluyten, om dat sy (van wegen haerder joncheyt) haer verstant noch niet doen blijcken. Ende in alle geualle ist ghewis, dat de Schriftuere (maer twee soorten van volc inde Werelt zijnde) de kinderkens der geloouigen, niet onder de ongeloouige, maer met haer Ouders onder de gheloouige rekent.

Daer moet een onderscheyt zijn, tusschen der geloouigen Kinderen tot Gods verbont ende gemeente hoorende, die der vergeuing der sonden ende des H. Geests delachtich zijn, ende de kinderen der ongheloouigen.

3. Het derde argument rust daer op: dat de kinderkens der geloouigen daeromme behooren gedoopt te werden, op datter een onderscheyt verschijne, ende ghemerckt werde, tusschen hen ende der Joden, Turcken, ende der anderen ongeloouigen kinderen. Wy mogen lesen in wat achtinge Godt selue het wterlic teecken, der besnijdinge gestelt heeft inden ouden Testamente, daer hy gedreycht heeft, Gen. 17. 14. seggende: *Waer een Knechtken niet en wert besneden, aen den Voorhuyt zijns vleeschs, dies Ziele sal wtgeroeyt werden, wt synen volcke: Daerom dat het mijn verbont nagelaten heeft.* Als dan de onbesnedene van God gedreycht zijn wtgheroeyt te werden, ende de selue onreyn gehouden wierden, ende buyten Godts verbont, ja sonder God te zijn. Eph. 2. 12. Ende de Sacramenten int gemeyn, ende ooc besonder de H. Doop daer toe inghestelt zijn, om Christi Discipulen van der werelt af te scheyden, Mat. 28. 19.

Act.

Act. 2. 41. Wat een onverdraechlic onrecht isset dan? Dat men den kinderkens der geloouigen dat Sacrament des Doops soude willen onthouden, ende die stellen ende rekenen gemeen met het onreyne zaet der ongeloouige. Gewisselic die dat doen, die veroneeren Christum ten schandelicsten, als oft hy gecomen ware, om de ghenade zijns Vaders smalder ende minder te maken, duysterder en min betuycht, ende versegelt, alsse by den ouden Volc geweest is. Ten anderen, so doen sy met haren handel, so veel, als oft sy den Apostel Paulum souden willen logen-straffen, daer hy geoordeelt heeft ooc die *kinderen heylich* te zijn, der welcker Ouders (daerse van ghecomen zijn) een van beyden alleen: tsy vader oft moeder gheloouich waren: gemerckt God de Heere die (van haer geboorte aen) hem geheylicht, ende vande ongeloouige onderscheyden heeft willen hebben. Gelijc Paulus daer op zijn opsicht neemt, als hy t'gantsche gheslachte Abrahams heylich noemt: Te weten, dewijle God (het verbont des leuens met Abraham makende) in zijn verbont mede veruattede Abrahams kinderen, dat daerom de kinderen, met Abraham in eenen graet aengesien mosten werden, ende seyt also: *ist dat de wortel heylich is, soo zijn oock de Tacken heylich*, Ro. 11. 16. Ende God betuycht door Eze. 16. 20: Dat de sonen ende dochteren der Israëliten hem geboren zijn. Daerom nadien nv het selue verbont, dwelck met den zade Abrahams was gemaect, ons ende onsen kinderen in Christo gemeen gemaect is: Waerom willen dan de Wederdoopers den kinderen der geloouigen (die wt den gemeenen geslachte der ongeloouigen menschen afgescheyden zijn) weeren van het gebruyc des Doops, die een teecken der afscheydinge is? Na dien de Heere in zijn woort betuyget, dat hyse in zijne kercke, ende voor Huysghenooten ende Borgers des Hemelrijcx bekent, met wat recht can hen het teecken, daer mede de Huysgenooten gheteeckent zijn, geweygert werden?

27 Son. Vra. 74.

Siet bouen pag. 326. ende 347.

1. Cor. 7. 14.

4. Ende hier volcht dan de vierde bewijsinge, tot voorstant des Kinder-doops, welcke is dese: Dat God in der oprichtinge zijns Verbonts met Abraham, ende met zijnen kinderen, euen ter seluiger tijt het Sacrament der besnijdinge innegestelt, ende een wtdruckelic beuel daer by ghegeuen heeft, dat niet alleen Abraham, ende de ander volwassene, in zijnen huyse, mannelickes geslachts, souden tot versegelinghe des verbonts met de besnijdinge geteeckent werden: Maer dat ooc de cleyne kinderen ten achtsten dage, souden besneden werden: Om dieswille sy mede int selue verbont begrepen waren, ende tot Gods volck ghehoorden: daer by noch doende dese wtgedructe dreyginge: In dien eenich knechtken niet besneden en wierde, dat diens ziele wt zijnen volcke wtgheroeyt soude werden Gen. 17. (1. 14.) In dwelck seer claerlick blijckt Godts wil ende meyninge geweest te zijn: Dat alle de Bontsgenooten, so wel de jonghe, als de oude (die des Sacraments der besnijdinge deelachtich conden zijn) niemant wtgenomen, het teecken ende segel des verbonts (dwelck doen was de besnijdinghe) souden outfangen ende aen haren Lichaem dragen. Het selue gebodt van het verbont versegelt te werden, aen

Inde plaetse der besnijdinghe is gecomen de H. Doop, ende daerom strect sich tbeuel in den ouden Testament vande kinderen als Bontsgenooten te besnijden, ooc mede inden nieuwen Testamente om de kinderen te doopen.

27. Son. Vra. 74. aen alle Bontsgenooten, en is in den niewen Testament niet opgeheuen, noch dese wil ende meyninghe Godts (vande kinderen mede te verseghelen) en is niet verandert: Maer duert noch, ende strect sich nv oock tot de ordonnantie des heyligen Doops, die inde plaetse der besnijdinge Gal. 5. 2. is gecomen. De besnijdinge (verstaet het wel) haer tijt wt gedient hebbende, heeft ter toecomst Christi, wel op moeten houden: Maer het beuel, ende wil Gods, dat zijn verbont aen allen Bontsgenooten soude versegelt werden, dat en is (door wechneminge ofte afstellinghe der besnijdinghe) niet wechgenomen, noch en moet daer mede niet ophouden, ghelijck het verbondt, ende de forme des verbonts, als dat de kinderen daer mede inne begrepen zijn, niet wech ghenomen en is noch ophoudet. Ende daerom en salmen nergens vinden dat Christus in den niewen Testamente (den heyligen Doop instellende, inde plaetse der besnijdinghe) yet int minste aen zijns Vaders verbont, ofte aen de forme desselues heeft verandert: Men sal oock niet vinden, dat hy erghens met eenen woorde verclaert heeft, zijn meyninge te zijn, dat de cleyne kinderen, nv in den nieuwen Testamente, buyten het verbont ghesloten souden zijn, oft dat sy nv geen versegelinge des verbonts en souden hebben. Maer wel daer teghen, heeft hy met gelaet, woorden ende daet opentlic verclaert ende te kennen gegeuen (so als bouen int tweede argument mat. 19. 14. mar. 10. 13. aengeroert is): Dat hy de kinderkens als bontsgenooten kent: want hyse van hem niet geweert wil hebben, ende seyt hen toe t'Conincrijck der Hemelen. Waer wt wy verstaen ende besluyten, na dien Christus het verbont niet en heeft verandert, noch verclaert, dat de kinderen nv int verbont niet en souden versegelt werden: maer heeft alleen verandert (dwelc moste geschieden) de besnijdinge, het segel des verbonts by den ouden Volc, ende in de plaetse van dien den volc des nieuwen Testaments beuolen, ende inghestelt een nieuw Sacrament den H. Doop, tot een teecken ende segel des verbonts met God: Daer inne (van doen aen) niet alleen de Israeliten ende Joden (als te voren) souden zijn: maer waerin Christus oock de Heydenen (door de predicatie des Euangelij) wilde beroepen, aengenomen, ende met den Doop verseghelt werden: Dat daeromme nv in den niewen Testament, de cleyne kinderen der geloouigen, soo wel met den Doop int verbont Godts verseghelt moeten werden, als inden ouden Testamente de kinderen der gheloouigen met de besnijdinghe int verbont Gods zijn versegelt werden: Ende dat wt cracht vanden beuel Gods inde besnijdinghe ghegheuen, ende volghende zijnen wille, doen verclaert, ende nv niet verandert.

tVolc des niewen Testaments heeft met de oude Kercke gemeen het verbont Gods ende de Sacramentlicke versegelinge: Maer inde maniere der

Ende zijn also inden niewen Testamente te samen vergadert, de gheloouighe Joden ende Heydenen, met den Volck der ouden Jodischen Kerck, int tselue ende eenige verbont Gods, dwelc sy met malcanderen gemeen hebben: Ghelijck sy ooc dit met den anderen ghemeen hebben, dat het selue verbondt (naer Godts beuel) Sacramentelick verseghelt wert. Dan hier inne isser onderscheydt, tusschen den beyden Volcken: Dat het oude Volc hadde de besnijdinghe tot een Sacrament, ende seghel

des

des verbondts: Maer (mits de toecomste Christi) is dat Sacrament der besnijdinge verandert, ende wech ghenomen, ende (inde plaetse van dien) den nieuwen volcke ghegeuen, een nieuw Sacrament, namelick den heyligen Doop: Daer mede de Joden (die te voren in Gods verbont waren) als sy door de predicatie Jesum hebben aenghenomen, int verbont Godts (in Christo bestaende) soo wel versterct ende versegelt wierden: Als de Heydenen (die in het verbont te voren niet en waren) door de selue predicatie des Euangeli gheroepen zijnde, met den Doop van niews aenghenomen, ende versegelt zijn geworden, gelijck tot die tijt toe, de besnijdinghe door Gods beuel, was gheweest het Sacrament des Volcx des ouden Testaments alleen. *27. Son. Vra. 74.*

versegelinge zijn sy onderscheyden: D'oude volck hadde de besnijdinge: t'nieuwe den H. Doop.

Dewijle dan de besnijdinge ophoudende, in haer plaetse de H. Doop gestelt wiert, ende anders geen veranderinge en geschiede: Maer dat het oude verbont in weerden bleef, dwelck Godt Sacramentlick aen alle zijn volck (oude ende jonge, niemant wtgenomen) hadde beuolen te werden verseghelt, op de straffe van wtroeyinge wt zijn volck, soot yemant naliet, Gen. 17. 14: So en wasser geen onderscheyt desen aengaende, tusschen d'oude ende nieuwe volc, dan de veranderinge der maniere der versegelinge: Ende daerom en was ooc niet noodich, in de instellinge des H. Doops, van niewen de Kinderen te noemen: Na dien het openbaer was, dat de kinderen tot het verbont gehoorden, ende dat God gantschelick gewilt hadde, dat de kinderen mede tsegel des verbonts souden ontfangen. Besondere na dien Christus met woorden, ende metter daet verclaert hadde, in wat aensien ende genade de kinderen by hem stonden. De Apostelen ende Joden, die wt de Wet, van Gods beuel, ende wil genoech onderwesen waren, en conden geen twijffel dragen aen Christi wil, ende meyninge, ende en behoefden geen nieuwe beuel, het oude was hen oueruloedich ghenoech: Ja de gantsche Christelicke kercke can noch wel verstaen: Nadien het God den Heere belieft heeft, alle Volcken door de Predicatie zijns H. Euangeli te beroepen, ende zijn verbont oock hen gemeyn te maken, beuelende, dat de gene, die tberoep ende aengeboden genade waer nemen, ende geloouen gedoopt sullen worden, dat ooc der seluer geloouigen kinderen onder dat beuel begrepen zijn, euen als de kinderen in den ouden Testamente, die wtdruckelic genoemt waren.

Inden nieuwen Testament was niet noodich, nieuwe beuel te geuen tot versegelinge des verbonts aen de kinderen, want dat beuel wt d'instellinghe der besnijdinge genoech bekent was. *mat. 19. 14. mar. 10. 13.*

Ende is gantschelic te verwonderen, dat de wedersprekers des Kinderdoops (alle bewijsingen, ende gronden der Schrifture in den wint slaende, ende verwerpende) so genauwe daer op staen, dat sy geerne souden hooren een nieu, ende wtdruckelick beuel na de letter, belangende den Doop der Kinderen in den nieuwen Testamente, ende niet toe en laten het vorige beuel genoech te zijn, noch alle de andere wettige redenen den kinderen strecken: Daer sy nochtans selue also genauwe, noch strenge niet en zijn, om de Vrouwen van den Auontmael des Heeren (dwelc is het ander Sacrament des niewen Testaments) te weeren: Nadien sy doch van den Auontmael der Vrouwen, met so veel letteren

De wederdoopers willen na de letter een beuel van der kinderen doop: der Vrouwen Auontmael laten sy (sonder sulc beuel) wel passeren.

27. Son. Vra. 74. letteren (gelijck sy vanden kinderdoop hartneckich heyschen) geen wtdruckelic beuel, oft exempel inder Schrift en hebben. Dit en wort niet verhaelt, als oft wy de Vrouwen van den Auontmael souden willen weeren, oft achten geweert behoorende te worden: geensins. Want wy (God danc) wel verstaen: Nadien Christus tot synen H. Auontmael noodet, alle de Christenen, die tot de vercondinge zijns doots bequaem zijn, dat is, die na de leere Pauli sich seluen beproeuen connen, ende willen:
1 Cor. 11.21. dat onder die noodinghe, ende beuel ouer dat Auontmael gegeuen, de Vrouwen mede begrepen zijn, om (na beproeuinge haer selfs) den doot des Heeren, met het gebruyc des Auontmaels te vercondighen, so wel als de Mans: Al ist nochtans also, dat van de Vrouwen Auontmael anders geen namentlic, ende wtdruckelic beuel wtgegaen, noch exempel in de schrift gestelt is. Daer om en wort dit dan niet ingetogen (als voor bedingt) om de Vrouwen te weeren: maer om de onverstandige Lieden crachtelic te onderwijsen, ende te ouertuygen, waer toe sy hen door haer bedriegelicke arbeyders, laten verleyden. Want dat gaept (somen seyt) als eenen Ouen, dat de selue redene (die sy goet genoech kennen, ia willen, datse voor een wtdruckelic beuel gelden sal, passeren ende plaetse hebben inden Sacrament des Auontmaels) oock behoort goet te zijn, te gelden, ende plaetse te hebben voor de kinderen, in den Sacrament des H. doops. Dat sy doch eens seggen, wat hen hier toe porret, dat sy een gelijcke redene, in gelijcke Sacramenten, niet gelijckelicken laten gelden: Ende waerom sy den cleynen kinderen so ontholt, ende ongunstich ende daer tegen den Vrouwen so gonstich zijn?

Het is eenerley gelofte van Gods genade, vergeuinge der sonden, eewige leuen, wedergeboorte die in de besnijdinge so wel als in den doop versegelt is.

Dat het Verbont, d'welc de Joden in den ouden Testamente gehadt hebben, in der daet euen tselve is, 'tgene daerin wy nv staen (of schoon de Wederdoopers daer tegen willen strijden, ende spertelen) is hen wel so opentlic bewesen, datter gantsch niet meer tegen te seggen en valt. Want de beloften byden ouden, ende by ons zijn eenerley, de genade Gods tonswaert, de vergheuinge der sonden, d'eeuwige leuen, de wedergeboorte, ende vernieuwinge, welcke so wel den ouden door de besnijdinge zijn versegelt, ende betuycht worden, als ons dat geschiet inden doop. Het fondament, ende gront daer alle beloften op rusten, ende daerinne sy haer vervullinge hebben, ende crijgen, is ooc eenerley, te weten Christus Jesus, onse Salichmaker, het zaet, daer alle geslachten der Aerden beloeft zijn inne gesegent te worden. Hoe can dan min redenen zijn, om onsen cleynen kinderen (Bontsgenooten Gods in Christo) met den H. Doop te versegelen de beloften des verbonts: Als den kinderen inden ouden Testament de selue beloften versegelt zijn geworden door de besnijdinge? Waer om en soude dat beuel (daer gegeuen ouer den Kinderen) ons niet voor een wtdruckelic beuel strecken mogen ouer onse kinderen? Waerom en soude de doop onsen der geloouigen kinderen niet een verplichtinghe tot God, ende een afscheydinghe, van den Kinderen der ongeloouigen, Joden, Turcken, ende Heydenen zijn, gelijc in den ouden Testamente de besnijdinge haren kinderen was?

Gen. 12. 3. ende 18. 18. ende 22. 18. 2 cor. 1. 20. Gal. 3. 16. Eph. 4. 5. Heb. 13. 8.

Maer

Maer dat euen de selue dingen ons worden versegelt in den Doop, daer af de Joden de versegelinge gehadt hebben inde besnijdinge: ende dat de doop is gecomen in de plaetse der besnijdinge (al ist dat de wedersprekers sulcx wel ontkennen, ende beuechten willen): is so bekent inder Schrift, dat dApostel Paulus (van weghen deser ouer-eencominge des doops met de besnijdinge) op tvolc des niewen Testaments de besnijdinge trect, ende wederom op tvolc des ouden Testamentes den Doop: daer mede te kennen geuende: dat wy hebben inden doop, tgene sy in de besnijdinge ghehadt hebben: Ende sylieden desgelijcken in haren figueren, ende voorbeelden hebben gehat, dwelc wy in den doop nu hebben. Want also spreect ny tot de geloouige des niewen Testaments Col. 2. 11. *Door den welcken* (Christum) *ghylieden ock besneden zijt, met der besnijdinge, die sonder handen geschiet, inde wtreckinge des lichaems der sonden des Vleeschs, door de besnijdinge Christi. Ende zijt met hem begrauen, door den Doop, &c.* De besnijdinge (die met handen plach te geschieden, ende doen op hielt) betuycht hy noch daetlic te geschieden onder den Christenen, maer sonder handen, daerom hyse noemt de besnijdinge Christi, ende drucket wt, wat hy daer mede meent namelick den H. Doop, die in den niewen Testamente den geloouigen was geworden een Sacrament, dienende ten seluen eynde, daer de besnijdinge toe gedient hadde, dat is om te versegelen de beloften Gods, ende andere dingen bouen geroert: dwelc opentlic blijckt, alsmen dese plaetse Pauli, neerstelick ouerweecht. Ende als hy (1 Cor. 10. 1.) seyt: *Ick en wil niet* (*Broeders*) *dat gy onwetende zijt, dat onse Vaders alle onder de Wolcke geweest zijn ende alle door de Zee gegaen syn: Ende alle in Moses gedoopt zijn, inder Wolcke, ende in der Zee.* So geeft hy daermede te kennen, hoe wel sy geleeft hebben voor de tijt des niewen Testaments: Dat sy nochtans hebben gehat, euen de selue genade Gods, die wij nv hebben, ende die van verde aengeschout werde (hen gebeeldet zijnde, inde figueren, ende voorbeelden, die hen geschiet zijn) euen gelijcse ons nv in den Doop claerlicker versegelt worden: daerom hy hare figueren ooc doop noemt. Ende so heeft dan Christus (de gemeyne Salichmaker des volcx, des ouden ende niewen Testaments, besneden ende gedoopt zijnde) wt twee Volcken een gemaect, ende in de plaetse der besnijdinghe des ouden Volcx, den nieuwen volc den doop gegeuen. Maer op dese ende dergelijcke argumenten en hebben de Wedersprekeren noyt grondige antwoort gebracht, ende sullen doch dat nemmermeer connen doen, dewijle daer met waerheyt niet tegen te seggen en valt.

27. Son. Vra. 74.

Daerom in de schrift de besnijdinge des ouden Testaments op tVolc des nieuwen Testaments getrocken wort, ende daer tegen onse doop opt oude Volc geduydet.

Sy werpen wel altijt voor de woorden Christi, Mar. 16. 16. *Die geloouen sal, ende gedoopt sal zijn, die sal salich worden:* Ende meynen daer wt te gewinnen haer voornemen, seggende: de geloouige moeten gedoopt worden: Ende de Kinderen en geloouen niet: daer wt volcht dat de kinderen niet gedoopt en behooren te worden. Dat de geloouige ghedoopt moeten worden, dat is by ons buyten strijt: Maer dat de kinderen niet en geloouen, noch geen bequaemheyt souden hebben te geloouen,

De tegenwerpinge wt Mar. 16. 16. dat tgelooue behoort voor den doop te gaen, wort beantwoort, ende de plaetse verclaert datse eyghentlic de oude, ende niet de kinderen aengaet.

27. Son. Vra. 74. loouen, daer op soude noch veel in aenmerckinge mogen vallen, dwelck hier te lang ware. Maer genomen, dat sy niet daetlic en geloouen, noch haer geloof bekennen en connen, soo is nochtans dat ghewis ende seker, dat sy onder de geloouige allesins gerekent worden, ende niet onder de ongeloouige. Item, dat de Doop, het seghel der genade Gods (int verbont beloeft) niet en steunt, noch gebout en is, op het geloone, gelijc ooc niet en doet Gods genade, noch zijn verbont. Maer wy worden allesins gheleert, ende ghewesen, op Gods liefde tonswaert, ende op Jesum Christum den middelaer te steunen: Wy worden geleert, dat het geloone is Gods gaue, ende werck, in ons ghewrocht, door synen H. Geest, bouen Vra. 61. ende 65. Als dan de H. Geest selue (die tgheloof gheeft, ende werct) den Kinderen mede gedeelt wort (bouen pa. 367. bewesen) hoe connen sy van den doop gesloten werden, wt voorwendinghe dat sy haer geloof noch niet daetlic en openbaren? Sy hebben dmeeste, sal hen dminste geweygert worden? Wat is geschiet in den ouden Testamente? Abraham geloofde God, ende het werde hem gerekent tot gerechticheyt: ende gheloouende besneedt hy de Voorhuyt aen synen vleesche: Maer Isaac werde ten achtsten dage besneden, doe hy so weynich geloofde, ende verstont, wat de besnijdinge was, als onse Kinderen nv geloouen, ende de gheheymenisse des doops verstaen connen. Ende nadien Isaacx jonckheyt, onverstant, ende dat hy niet en geloofde (na der Wederdoopers seggen) hem niet en heeft gheweert vande besnijdinge; Hoe can sulcx dan onsen Kinderen weeren vanden H. Doop?

Gen. 15. 6. ende 17. 24. ende 21. 4.

De Wederdooperen maken geen onderscheyt tusschen oude ende jonge, ende daerom gaet het hen in desen, als of yemant den kinderen het eten wilde ontseggen, om dat sy niet en arbeyden.

Waert dat sy goet onderscheyt maecten tusschen de volwassene, ende tusschen de Kinderen, gelijc als tusschen Abraham ende synen Sone Isaac aenghemerckt is, soo mochten sy wt der dwalinge comen. Maer nv trecken sy tot den Kinderen, dwelc van de selue niet en is gesproken, noch hen toe en comt. Sy doen euen, als wanneer yemant wt de woorden des Apostels (daer hy spreeckt, 2. Thes. 3. 10: *Doen wy by u liedeu waren, gheboden wy u dit,* namelick, *wilde yemant niet wercken, dat hy ooc niet eten en soude*) wilde besluyten: Dat de kinderen niet en behooren te eten, om dat sy niet en wercken. Maer wie soude sulc valsch ende bedriegelic besluyt voor goet connen houden? Ende niet veel eer sulcken mensche (soo hy weerdich ware) met zijn besluyt verfoeyen, ende hem alle gehoor weygeren: om dat hy op alle menschen onverstandelic ende ombehoorlic soude willen duyden, dat dApostel alleen ghesproken heeft van sulcke, die wel arbeyden souden connen, ende doch niet en willen, beuelende dat die niet eten sullen, tot straffe haerder misdaet. Maer tselue en gaet den kinderen niet aen, die niet arbeyden en connen, noch te arbeyden bequaem en zijn.

Also ontseggen sy den Kinderen den doop, om dat sy niet geloouen, gelijck de oude

Van sulcken slach ende munte ist, dat sy tgene, dwelc den volwassenen aengaet, namelic, dat sy geloouen moeten ende haer geloof bekennen, eer sy gedoopt worden, trecken willen op de cleyne kinderen om hen daer door te weeren van den H. Doop, heyschende van hen, dwelck

alleen

alleen van den volwassenen geuordert behoort te werden. Ende so haer voornemen plaetse soude hebben sien sy dan niet, dat sy de cleyne Kinderen met de selue wijse, niet alleen vanden Doop, maer vande salicheyt wtsluyten souden? Want, hoe wel mogelic tselue haer meyninge niet en is te willen doen, nochtans volget gewisselick: Indien de kinderen vanden Doop geweerdt sullen worden, wt cracht der voorghewende woorden Christi, om dieswille sy niet en geloouen (so sy segghen): So staet daer na: *Wie niet en gelooft, die sal verdoemt worden.* Welcke woorden van de voorgaende niet connen gescheyden worden; maer souden daer mede de cleyne Kinderen (als niet geloouende, na t'seggen der Wederdooperen) verdoemt worden. Waer wt alleen (al en waerder anders niet) sy hen wel anders behooren te bedencken: want men opentlic siet, dat sy Christi woorden misbruycken, ende dat sy de menschen, door misduydinge der woorden Christi, van den rechten wech aftreckende, op sulcke ongebaende wegen souden leyden. Christus onse salichmaker oordeelt anders, ende seyt van de kinderen der geloouigen: *Want sulcker is het Coninckrijc Gods*, mar. 10. 14.

27. Son. Vrs. 74.

behooren te doen, dwelck soot bestaen sonde, sy de Kinderen met dier wijs buyten de salicheyt sluyten: daer Christus anders van getuycht.

Sy houden hartneckich, op de ordeninge der woorden: om dieswille het geloof voorstaet, dat daerom de leere ende tgeloof voor den Doop souden behooren te gaen. Tselue staen wy geerne toe, ende hebbent altijt toegestaen, so veel de volwassene aengaet: dat die voor eerst behooren geleert te worden ende te geloouen, eer dat sy ghedoopt worden: Maer van den kinderen niet also. Want wy seggen, dat de selue niet en behooren te toeuen, tot dat sy volwassen zijn, geleert connen werden, ende haer geloof bekennen: Maer dat Gods beuel, Verbont, ende belofte (die hen mede toecomen) hen sterc genoech zijn, ende gront geuen, om des doops deelachtich, ende daer door Christo ingelijnet te worden. Behaluen d'welc aen te mercken staet: Dat veel vremde fantasyen volgen souden, so men seggen wilde, dat altijt voorgaen soude moeten tgene inde ordeninge der woorden voor staet: d'welc hier nv te bewijsen (om cortheyt) nagelaten wort: Alleen ist hier verhaelt, op dat sy mercken souden, dat sy met sulcke wtvluchten, niet souden connen winnen, maer hen selfs geuangen vinden: want moet het voorgaen, tghene voorstaet, so soude hen tegen geworpen mogen worden, dat men doopen moet, eermen leert onderhouden, t'ghene Christus geboden heeft, om dieswille daer staet: *dooptse*, ende daer na volcht, *leertse onderhouden alles wat ick u geboden hebbe.* Maer met sulcke nietige weer, ende bueselingen (geenen gront hebbende) en begeeren wy ons niet te behelpen, noch de rechte saec, daer mede te verantwoorden: veel beter ist met gront der schrifturen de misverstanden (die de wedersprekers inneworpen) te wederstaen, gelijck nv bouen ghenoechsaem gedaen is.

Dat de leere ende tgeloof voor staet en helpt den Wederdoopers niet, want dat plaetse by den ouden ende niet by den kinderen heeft.

Ende daerom (latende de wedersprekers passeren) so sullen · y hier eyntelic besien, wat voor leere, ende troost daer wt te scheppen sy, dat onse kinderen (na beuel Christi) den doop toe comt, ende ni t ontseyt en can worden. Want eerst hebben de Ouders daer wt ghetuygenisse der

Wat vrucht de Ouders, de kinderen ende de gantsche kercke heeft in de beweeringe den kinderdoops

27. Son Vra. 74.

der onwtsprekelicken genaden Godts thaerwaert, daer door hy geweerdicht heeft, niet alleen de Ouders, maer ooc hare kinderen (hoe wel tsamen kinderen des toorns) aen te nemen tot synen kinderen, ende hen te goede te laten comen, alle de goeden ende weldaden Christi: dwelck hy met den doop (als met eenen segel) tot troost der Ouderen ooc den kinderen versegelt: Datse mede in eenen Geest tot eenen lichaem gedoopt zijn waer van Christus t'Hooft is. Dwelc den Ouderen (verstaende dat hare kinderen in de genade Gods staen, ende datse God inden Doop tot synen eygendom opgeoffert, ende van hem aengenomen zijn) ooc oorsaec geeft, ende beweecht, dat sy hare Kinderen (als Gods eygendom) te ghenauwer waer nemen, ende den Heere bewaren, onderwijsen, ende optrecken int gelooue, ende in de vreese des Heeren. Ten anderen, so ist den kinderen een groote vasticheyt ende troost: dat sy mede door den doop der genade Gods versekert, ende syner Kercken inghelijft zijn, ende dat sy weten, dat ouer sulcx ander Litmaten te meer sorge ouer haer draghende zijn, ende gedragen hebben: ende daerom (so haest als sy beginnen op te wassen) sy door haren doop vermaent worden, ende voort-geprickelt, tot geduerige dancbaerheyt voor dese genade, ende tot ernstigen dienst Gods haers Hemelschen Vaders, diese geweerdicht heeft tot zijn kinderen aen te nemen, ende, met sulcke waerteecken, hen in hare onmondighen daghen daer van te versekeren, voor ende al eer sy eenichsins hem hebben connen kennen, veelmin, dat zijt eenichsins verdient souden hebben. De gantsche Kercke ontfanght onderwijs, hoe dat met haer (in haer ionckheyt) geschiet is, ende waer toe hen den doop gedient heeft: sy wort daer door int gheloof ghesterct, verblijdt haer met de ontfanginge, ende ghetuygenisse ouer de ionge Kinderen, dancket God ende bidt voor de selue, ende leert wat sy den seluen Kinderen als mede Litmaten des lichaems Christi schuldich zijn. Alles wort cortelic aengetogen ende dus verre genoech tot onderricht van den Doop, ende tot beweringhe der Kinderdoop: Nv gaen wy voort tot het ander Sacrament des nieuwen Testaments, het H. Auontmael.

1 cor. 12. 13.

---

28. SONDACH.

Vrage. 75. 76. 77.

Van den heyligen Auontmael onses Heeren Jesu Christi.

Inhout: *Hier wort voorder tot den H. Auontmale toegepasset tgene voor henen vanden Sacramenten int ghemeyn geleert was. Ende voor*

1. *eerst wert verclaert, hoe d'Auontmael des Heeren ons vermaent, ende versekert, dat wy aende eenige offerhande Christi aen den cruys, ende*

2. *ende aen alle syne goeden deel hebben: Daer na wat het sy Christi gecruyste Lichaem eten, ende zijn vergoten bloet drincken:* 28 Son. Vra. 75.
3. *Ten lesten, wort tgene voorseyt, met de insettinge des Auontmaels, ende andere plaetsen daer van sprekende bewesen.*

75. Vrage.

Hoe wert gy in den H. Nachtmale, vermaent ende versekert, dat gy aen de eenige offerhande Christi aen t'cruys volbracht, ende aen al zijn goet gemeynschap hebt?

Antwoorde.

Also, dat Christus my, ende allen geloouigen tot syner gedachtenisse van dit gebroken broot te eten, ende van desen drincbeker te drincken beuolen heeft: ende daer toe ooc beloeft: Eerstelic, dat zijn lichaem so sekerlic voor my, aen t'Cruys geoffert, ende gebroken, ende zijn bloet voor my vergoten sy, als ic met oogen sie, dat dit broot des Heeren my gebroken, ende de drincbeker my medegedeelt wert. Ende ten anderen, dat hy selue mijn Ziele, met synen ghecruysten lichame, ende vergoten bloede, so sekerlick tot den eewigen leuen spijst, ende laeft, als ic dat broot, ende den drincbeker des Heeren (als sekere waerteeckenen des Lijfs ende bloets Christi) wt des Dienaers hant ontfange, ende mondelic geniete. I.

Verclaringe.

DAUONTMAEL des Heeren, is het tweede Sacrament des nieuwen Testaments, so voor Vra. 68. gesegt is. Tselue wort een Auontmael ghenoempt, om dieswille d'eerste instellinge ende gebruyc is geweest in den auont oft nacht, doen Jesus Christus de Instelder, d'eerste Auondtmael met synen Discipelen hielt, daer af hier na breeder in de 77. Vrage, ende wort daerom van wegen des Auteurs, *Des Heeren Auontmael* genoemt, door den Apostel Paulum, seggende: *Wanneer gylieden dan by een te samen compt, so en eetmen des Heeren Auontmael niet*, 1. Cor. 11. 20. mart. 26. 26 mar. 14. 22. Luc. 22. 19. 1 cor. 11. 23.

Dit Sacrament wort noch wel, met anderen namen genoemt, die niet onbequaem en zijn, ende al veel beter, als den naem des Sacraments des Outaers, welcken eenige tot decksel haerder dwalinge behouden willen: want hoe wel dien naem by eenige vanden ouden Leeraers bekent is geweest: So en hebben nochtans d'Apostelen van dien naem niet gheweten: Maer is door list des Satans geuonden, ende in geuoert. Tis waer sulcke Oude, als sy dien naem gebruycten, so en hebben sy aen de dwalinge des Pausdoms, oft dergelijcke niet gedacht: Maer hebben Dit Sacrament wort onrecht genoemt het Sacrament des Outaers.

28. Son. Vra. 75. ben eenen Outaer ghenoemt, de Tafel, ofte de verheuen plaetse, daer op gelegt worden de dinghen, die afgescheyden waren, tot gebruyc des Auontmaels, ende die daer gegeuen werden ende dienden, tot de ghemeyne maeltijt, die wt liefden mede den armen, met den rijcken bereyt werde. Maer het misbruyc is na ingecomen, doense wt den Auontmael een offerhande gemaect, ende also den naem des Outaers behouden hebben, na de wijse des ouden Testaments, om de offerhande daer op offeren. Dwelc dewijle het oorsaec geeft, ende misbruyct wort tot de Pauselicke misse (die hier na Vrag. 80. wederleyt sal worden) so ist behoorlicker dat wy behouden den naem, welcken de Apostelen hebben gebruyct, namelic *des Auontmaels des Heeren:* Wel wetende, dat wy in den niewen Testamente, na de comste Christi geenen Outaer meer en hebben, nae de wijse des ouden Testaments: Maer dat Christus selue alleen onse Outaer is, op den welcken, ende door den welcken wy onse geestelicke offerhanden God moeten offeren, Heb. 13. 15.

Affeelinge. Hoe wy nv door het ghebruyc des heyligen Auontmaels, tot Christum gheleydt, ende door dese wterlicke teeckenen des Auontmaels vermaent, ende versekert werden, dat hy met alle syne weldaden ons toe gehoort, dat sullen wy wel claer verstaen: Eerstelic wt de beschrijuinghe des H. Auontmaels: daer na door de wtlegginge der beloftenisse, midts aenwijsende wat ouer-een-cominge het ghebroken, ende wtgedeelde broot ende Drincbeker, mitsgaders de etinghe des broots, ende drinckinge des bekers, hebben met de dingen, die daer mede beteeckent, ende gerepresenteert, oft als voor oogen gestelt werden.

Beschrijuinge des H. Auontmaels. 1. De beschrijuinge des H. Auontmaels, can wt de woorden des Catechisme, also genomen werden: Dat het is een heylige oeffeninge, van Christo Jesu selue ingestelt, in welcke het gebroken broot, ende de Wijn (in den beker ingeschoncken) wtghedeelt werden, allen ende eenen yegelicken geloouigen, op dat sy van dat broot eten ende van dien drincbeker drincken souden, tot gedachtenisse zijns doots, namelic dat zijn Lichaem voor ons gegeuen, ende zijn bloedt voor ons is vergoten tot vergheuinghe der sonden.

Wat in de voorseyde beschrijuinge aen te mercken sy. In welcke beschrijuinge eerst aen te mercken staen de wtterlicke teeckenen, ende de Ceremonie, oft oeffeninghe deses Sacraments: Ende ten anderen de belofte, daer in veruattet, welcke hier naer int tweede stuc verclaert sal werden.

I. De teeckenen zijn broot ende Wijn. Der teeckenen van Christo by den Auontmael ingestelt, zijn tweederley (gelijc ooc in ander gemeyne maeltijden, t'eten ende drincken gebruyct, ende tsamen geuoecht werden) namelick broot, ende Wijn, oft de Drinckbeker, daer de Wijn ingeschoncken is. Welcke alle beyde seer bequaem, ende nootwendich zijn, om te beteeckenen, tgene wy in Christo ontfangen: Ende daerom wert de instellinge Christi ontheylighet, verdoruen, ende Kercroof daer aen begaen, wanneer een van beyden teeckenen wt den Auontmael wech genomen wert, gelijc de drincbeker den leecken inden Pausdom geweert is.

De

De voorgeroerde teeckenen, broot ende Wijn, en zijn in den Auontmael niet aen te sien, als ghemeyne broot ende Wijn, mits datse (door de insettinge Christi geheylicht) van gemeyn gebruyck afgescheyden, ende tot dese heylige oeffeninge gheordineert zijn. Ende daerom moet int gebruyck van de selue, wat hooghers ende beters daer in aengemerct werden, dan tgene den tegenwoordigen leuen aengaet, namelic tgene sy beteeckenen, ende dwelc ons gegeuen is tot den eewigen leuen: gelijc dat den regel aller Sacramenten int ghemeen verheyscht: om dieswille de teeckenen wat anders in haer seluen zijn, ende wat anders na de instellinge Gods leeren, ende beteeckenen. *28. Son. Vra. 75.*

II. De teeckenen zijn afgesondert van den gemeynen gebruyc des broots ende Wijns. Siet boven pag. 328. ende vra. 67.

Het Auontmael des Heeren verheyscht dese Ceremonien, oft blijuende gebruycken, die niet verandert, ende daer af, noch toegedaen behoort te werden, namelick dat de Dienaer des Woorts, neuen de vercondinghe des doots Christi, dit H. broot brekende, tselue wtdeele, allen ende eenen yegelicken geloouigen: Item dat desgelijcken na de insettinge Christi, met den Drincbeker gedaen werde.

III. De Ceremonien ende gebruycken by den Auontmael.

Ende de brekinghe des broots is also behoorlic by den gebruyc des Auontmaels, dat, wanneermen de selue wechname, niet weynich vermindert, ende wechgenomen soude werden, van de ouer-een-cominge des ghebrokenen Broots, met den doot Christi: By ghetuygenisse der Papisten selue, die in haren decretalen *de consecr. dist.* 2. segghen: Als de Hostie (soo noemen sy het broot, dwelc in den Auontmael moet gebruyct werden) ghebroken wert, ende als het Bloet wt den Kelc (sy spreken op hare maniere) gegoten, oft gegeuen wert inden mont der gheloouigen, wat geschiet dan anders, dan de opofferinge des Lichaems des Heeren aen den cruyce, ende wert beteeckent de verstortinge zijns bloets wt zijner syde. Maer latende de Papisten varen, is aen te mercken het eynde, daer toe het broot ghebroken wert: Namelick gelijck ghemeen broot ghebroken werdt, om daer na tot spijse der hongerigen bedeelt, ende wtgegeuen te werden: So moet ooc in den Auontmael verstaen werden, dat het broot niet ghebroken en werdt, om zijns selfs wille, maer om wat anders, gelijc hier na int tweede deel deser antwoort voorgestelt sal werden.

De brekinge des broots beheort int Auontmael te werden behouden.

Ende dat nv yemant het breken des broots, alleen voor het wtdeelen soude willen nemen, dat en can niet bestaen: Want al ist dat het breken des broots, ende het wtdeelen desselfs, zijn dingen die aen malcanderen hangen ende volgen: Nochtans zijnt onderscheyden wercken, breken ende wtdeelen, waer van d'eerste geschiet, op dat daer na d'ander ghedaen mach werden. Maer wat wiltmen claerder daer af hebben, dan tgene de Euangelisten tuygen van Christo ghedaen te zijn: namelic dat hy *d'broot heeft gebroken ende synen Discipulen gegeuen.* Anders moste een woort, tweemael geset te zijn, verstaen werden, te weten hy heeft het gebroken, dat is (na sulcker lieden meyninge) gegeuen, ende wederom gegeuen: Maer dat en schickt sich niet.

d'Breken des broots en is niet de wt deelinge. maer die wert beteeckent met de woorden: *Ende synen Discipulen gegeuen.*

Wat voor henen is ghesegt, van de wtdeelinge des broots, dat moet oock

De drincbeker comt

28. Son. Vrs. 75.

oock also vande wtdeelinge des drincbekers verstaen werden, beyde het H. Broot, ende drinckbeker, behooren mede gedeelt te werden, den genen, die tot den Auontmael gehooren ende begeeren te gaen, naden beuel Christi, seggende: ***Drinct alle daer vt***, ende zijnes Apostels Pauli. Mat. 26. 27. ende 1. Cor. 11. (26. 27.) Waerom het Concilie van Trente ongeschictelic (niet sonder kercroouinge, so bouen geroert is) ter contrarien besloten heeft: Dat de Leecken (so noemen sy de gene, die niet na hare wijse tot Priesters gesmeert, ende geestelic geworden zijn) na Gods recht niet verbonden en zijn onder beyde gestalt (dat is met broot ende Wijn) te communiceren, oft dAuontmael te houden. Segt doch, wien salmen geloouen, Christo ende zijnen Apostel, ofte den menschen? Menschen salmen varen laten, ende by Christi zijn woort blijuen.

mede allen gelouigen toe, ende werden de Papisten gestraft, die den drinckbeker den Leecken ontogen hebben. *Con. Trid. sess. 21. ca. 1.*

Voorder gelijc het niet genoech en is, dat een Mael wel aengericht, ende nootwendich met broot ende Wijn versien is, ende dat de Huysvader d'broot, ende den Wijn bedeelet, ten sy dat zijne gasten de spijs ende dranc tot hen nemen ende nutten: also gaet het ooc inden Auontmael des Heeren toe: ten is niet genoech dattet heylich Broot, ende Wijn, by den Dienaer des Woorts gegeuen, ende wtgedeelt wert: maer het is ooc van noode, dat de Gasten (die tot deser tafel ghenoot zijn, ende gehooren) hen schicken om vanden seluen broode te eten, ende wt den drincbeker te drincken, op dat also het Auontmael tot zijn volle oeffeninge come, ende na Christi insettinge gebruyct werde: Sonder welck gebruyck het geen Sacrament zijn en soude. Ende hier toe behoort aengemerct te werden Christi beuel, seggende: ***Doet dat***, Luc. 22. 19. ende 1. Cor. 11. 24. welc gebodt niet alleen den Apostelen, maer mede allen ende yegelicken gelouuigen is gegeuen, op dat sy weten souden, wat Christus van hen gedaen wil hebben, soo als d'Apostel dat selue der Corinthische gemeente ooc beueelt.

Tot de Ceremonie ghehoort dat de gelouuige vanden gebroken broot eten ende van den drinckbeker drincken.

Ten lesten, het eynde des Auontmaels is, dat de gheloouige het selue houden tot ghedachtenisse Christi, tot dat hy come. 1. Cor. 11. 26. Maer dit eynde vergeten die, welcke de Lichamelicke tegenwoordicheyt des Lichaems, ende bloets Christi stellen, ende willen houden staende: Dat alle de ghene, die daer toe gaen, het lichaem ende bloet Christi wesentlick, ende met der daet met den mont ontfanghen: Sy mercken niet aen, wat het sy te houden de ghedachtenisse Christi, ende zijnen doot te vercondighen, tot dat hy comt: Soo wel die seggen willen, dattet broot ende Wijn, in den Auontmael haer nature verliesende, in het vleesch ende bloet Christi verandert werden, dwelck de Papisten doen: Als die seggen, dat Christus wesentlick onder, met, ofte by den Broode ende Wijn tegenwoordich sy, want sy beyde de woorden Christi, (teghen zijnen sin) onverstandelic wtleggen, ende verdraeyen.

Het eynde des Auontmaels is, dattet gehouden werde ter gedachtenisse Christi tot dat hy come.

Want ten eersten, so heeft de Heere Jesus Christus de ghedachtenisse zijns, in desen Sacramente des nieuwen Testaments willen instellen, op dat hy onse ghemoeden vande lichamelicke tegenwoordicheyt aftrecken soude, tot de Hemelsche: ende op dat hy de selue soude

Tegen het mondelic eten ende drincken des Lichaems Christi.

richten,

richten, ende doen opheffen wt desen jammerdael, ende elendige leuen tot den Hemel, daer hy henen opvaren soude. Waer van de Kercke pleecht vermaent te werden, met de woorden *Sursum corda*, dat is, heft uwe herten opwaerts: dwelc de Papisten in hare Misse wel mede hadden behouden, maer niet verstaen, ende daer na niet gedaen, noch geleert. Ten anderen, soo en heeft Christus dit Auontmael niet ingestelt allen menschen, maer alleen den geloouigen, dat is, den genen die na de leere des Apostels hen seluen weten te proeuen, ende zijnen doot te vercondigen, 1. Cor. 11. 26 ende 28. Maer dese dwalinge sal noch voorder in de navolgende antwoort wederlegt werden. *2S. Son. Vra. 75.*

2. Nv verstaen hebbende, wat teeckenen, ende Ceremonien, ofte ghebruycken, dat Christus by den Auontmael inghestelt heeft, ende tot wat eynde: Soo volcht inde beschrijuinge des Auontmaels aen te mercken (als bouen geseyt is) de belofte Christi, daer hy dbroot zijn Lichaem, ende den drincbeker zijn bloet noemt, voor ons gegheuen ende wtghegoten: Op welcke belofte de geloouige voornemelick, haer ooghenmarck hebben, als verstaende, dat de Heere Christus hen d'Auontmael ingestelt heeft ende te houden beuolen, op datse tot het profijt ende geniet der seluer beloften souden comen. Maer de belofte en can niet beter verclaert, noch verstaen werden, dan wanneer de ouer-een-cominghe der teeckenen met het beteekende aenghemerckt wert. Dwelck was het tweede deel in der bouengheroerde antwoort wt te leggen, voor genomen. De overeencominge der teekenen, met het beteeckende.

Te weten, gelijc het broot inden H. Auontmael werdt gebroken: Also wert ons met dese Ceremonie ter gedachtenisse gheuoert, dat onse Heere Jesus Christus voor ons aen den stamme des Cruyces ghebroken is, door de groote smerten, die hy geleden, ende door den angst des eeuwigen doots ende toorne Godts, die op hem (om onser sonden wille) lach. Voorder als het selue gebroken broot (wesende een waerteecken des lichaems Christi, gelijct daer af den name draecht) ons te eten toegereyct wert: So moeten wy terstont bedencken, de ouer-een-cominge des natuerlicken broots, met den gecruysten lichaem Christi, dwelck onse spijse geworden is, Johan. 6. 55. Want gelijc het natuerlicke broot onse Lichaem voedet, onderhoudet ende geneert: Also is het gecruyste lichaem Christi de eenighe ende warachtighe spijse, daer mede onse Ziele geuoet ende leuendich gemaeckt wert: Ende is gewis, dat de geloouige aen hare zielen tot der salicheyt daer mede so sekerlic gespijset werden, als sy met den monde ontfangen ende genieten het heylighe Broot, het welcke hen met de hant des Dienaers wtghedeelt wert. d'Breken des broots doet ons gedencken aent Lichaem Christi voor ons gebroken: Waermede onse zielen gespijset werden. 1 cor. 11. 24.

Item, gelijck de Wijn in den Drinckbeker gegoten, ons inden Auontmael voor gestelt wert: Also wert ons daer mede bewesen, ende ter gedachtenisse geuoert: Dat Christus zijn bloet eenmael aen den stamme des cruyces voor onse sonden wtgegoten heeft. Voorder als de selue Wijn (wesende een waerteecken des bloets Christi, daer af hy den name draecht) ons te drincken gegeuen, ende van ons gedroncken wert, so werden wy vermaent te gedencken de ouer-een-cominghe, des natuerlicken De wtgedeelde drinckbeker doet ons gedencken aen den bloet Christi voor ons vergoten, ende dat tselue is een drane onser zielen geworden.

28. Son. Vra. 75. licken Wijns, met den vergoten bloedt Christi, dwelck onse dranc geworden is, Joa. 6. 55. Want tselue profijt, dat het lichaem ontfanght, int gebruycken des Wijns, dat brengt ons ooc toe het vergotene bloet Christi: Ende daeromme geloouen wy ende zijn seker, dat Christi bloet aen den Cruyce vergoten, ons geestelick verwarmet, verquicket, stercket ende heughet aen onse zielen: Ende dat onse zielen so sekerlick daer mede gedrenct werden ten eeuwighen leuen, als onse lichamen met den Wijn gelaeft ende gedrenckt werden, wanneer wy den beker des Heeren in den Auontmael wt des Dienaers hant ontfangen.

Besluyt. So blijct dan wt dese ouer-een-cominge der teeckenen, met de beteeckende dingen warachtich te zijn: Dat het Auontmael des Heeren ons oock leydet tot de eenighe offerhande Jesu Christi eenmael aen den stamme des Cruyces gheschiet, waer in ende waer door wy hebben vergeuinge der sonden, gerechticheyt, ende dat eeuwige leuen.

76. Vrage.

Wat ist dan te seggen: dat gecruyste lichaem Christi eten, ende zijn vergoten bloedt drincken?

Antwoorde.

II. Het is niet alleen, met een geloouich herte, dat gantsche lijden ende steruen Christi aennemen, ende daer door vergeuinghe der sonden, ende dat eewich leuen vercrijgen: maer ooc daer beneuen door den heylighen Gheest (die tsamen in Christo ende in ons woonet) also met zijnen heyligen Lichame, hoe langer, hoe meer vereenighet werden, dat wy, al ist dat Christus in den Hemel is, ende wy op der Aerden zijn, nochtans vleesch van zijnen vleesche, ende been van zijnen beenen zijn, ende dat wy van eenen Gheest (als de gheleden eenes Lichaems, van eener zielen) eeuwichlick leuen ende gheregeert werden.

Verclaringe.

Tweederley spys ende dranc in den H. Auontmael den gelouigen aengeboden.

WT tgene dat ouer de voorgaende Vraghe met der antwoort verhandelt is, is openbaer gheworden, dat ons inden H. Auontmale tweederley spijs ende tweederley dranc aengeboden wert: Namelick, dat broot ende den Wijn, die door de hant des Dienaers ghegeuen, ende wtghedeelt, ende met den mont des lichaems, vande gene, die ten Auontmael gaen, ontfangen werden: Ten tweeden, tgecruyste Lichaem, ende vergoten bloedt Christi, welcke van Christo selue, door zijnen Geest gegeuen, ende met den gelooue ontfangen werden. Ende dit is de geestelicke spijse, met de welcke God (naer dien hy ons onder zijn Huysgenooten aengenomen heeft) onse Zielen spijset, tot de warachtige ende salige

salige onsterfelicheyt. Tot welcken eynde hy ons dit Sacramentelicke Auontmael, (als een pant ende waerteecken vande geestelicke spijse ende dranck) door de handt zijns Soons gegeuen, ende ingestelt heeft. 28. Son. Vra. 76.

Maer nadien Christi gecruyste lichaem der Zielen spijs, ende zijn vergoten bloet der Zielen dranc is, so wert hier wel te propooste ghevraecht. wat het sy te seggen: Christi gecruyste lichaem eten, ende zijn vergoten bloet drincken? Ende ouer de antwoort staet dryderley te verclaren: Eerstelic, dat dit eten ende drincken, is vastelick in Christum geloouen, ende met waren vertrouwen hem met allen zijnen verdiensten aennemen: Oock meer ende meer met zijnen H. Lichaem, ja met den gantschen Christo vereenicht werden. Ten anderen, door wat middel, oft door wiens cracht het gheschiet, dat wy Christi lichaem eten ende zijn bloet drincken, ende warachtelic ende crachtelic met hem vereenicht werden, na dien nochtans zijn lichaem nv inden Hemel is, ende wy op Aerden zijn. Ten derden wat effect, oft werckinghe, wat profijt ende wat troost, door het geestelick eten des lichaems, ende drincken des bloedts Christi, ende door de so genauwe vereeninge met Christo, ons geloouigen toecomt.

1. Eerstelic staet waer te nemen, dat de woorden eten ende drincken, hier niet genomen noch verstaen moeten werden, na de natuerlicke ende lichamelicke wijse: Maer datse alleen (by maniere van gelijckenisse) gebruyct werden, om ons door aenleydinge des etens ende drinckens, van natuerlicke spijs, ende dranc beter voor ooghen te stellen ende te verstaen te geuen, hoe dat de gheestelicke spijs, ende dranc onser Zielen op hare wijse, dat is geestelic, ontfangen, gegeten ende gedroncken moet werden: ende hier van en spreken wy also niet na onse goetduncken, maer volgen de maniere van spreken, onses Heeren Jesu Christi, welcke alsoo seght, Joa. 6. 51. *Voorwaer, voorwaer segge ic u lieden: Ten sy dat ghy eet het Vleesch des Soons des menschen, ende drinct zijn bloet, so en hebt gylieden geen leuen in u.* Waer wt wy verstaen mogen, wat daer aen gelegen sy de woorden Christi wel te verstaen, ende hem daer na te richten. Want hier de vrage niet en is wat het sy, broot te eten ende Wijn te drincken? Gemerckt tselue genoech allen menschen bekent is, die haers verstants machtich zijn. Maer de vrage is, wat het sy het Lichaem des Heeren eten, ende zijn bloet drincken? Dwelc voor menschelicke oogen verborghen is, ende der seluer verstant te bouen gaet, so lange sy daer van wt Gods woort gheen onderrichtinghe hebben. Eten ende drincken werden hier niet natuerlic oft lichamelicker wijse genomen; maer geestelick.

So dan het gecruyste lichaem Christi eten, ende zijn bloedt drincken, beteeckent voor eerst, het gantsche lijden ende doot Christi met vasten betrouwen des herten aennemen, ende daer door vergeuinge der sonden ende dat eewige leuen vercrijgen, met welcken woorden wtgedruct wert de maniere, hoe Christi vleesch ghegeten, ende zijn bloet gedroncken wert, namelic door tgelooue: ende mede wat profijt den geloouigen, daer door toecomt, namelic de vergeuinge der sonden, ende het eeuwige leuen. Ende beteekent hier: Eerstelic het lijden ende doot Christi met waren gelooue aennemen, ende daerdoor vergeuinge der sonden ende het eeuwige leuen verkrygen: I.

28. Son. Vra. 76. leuen. Tselue stelt Christus met andere woorden voor, daer hy segt, Joa. 6. 35. *Ic ben dat broot des leuens: Wie tot my comt, die en sal niet hongeren, ende wie in my ghelooft, die en sal niet dorsten.* Daer noemt Christus zijn Lichaem, dwelc gecruyciget soude werden, het broot des leuens: ende het eten, ende drincken, noemt hy tot hem comen, ende aen hem gheloouen: Daer naer vers 40. noemt hy tselue, hem sien, als hy segt, Joa. 6. 40. *Dit is den wille des genen, die my ghesonden heeft, dat een yegelick, die den Sone siet, ende in hem ghelooft, het eewighe leuen hebbe.* Want dat dese woorden (eten het gecruyste Lichaem, ende drincken het vergoten bloet Christi ende tot Christum comen: Den Soon sien, ende in hem geloouen, etc.) eenerley beduydinge hebben, is daer wt claer te vernemen, dat den genen die Christum sien, tot hem comen, ende aen hem geloouen, ende die zijn gecruyste Lichaem, ofte zijn vleesch eten, ende zijn bloet drincken, eenerley belofte gedaen, ende het eewige leuen toegesegt wert. De oude Leeraer *Augustinus* heeft dese woorden oock also verstaen, daer hy segt: De woorden, *ten sy dat ghy etet het vleesch des Soons des menschen,* zijn figuerlic te verstaen, ende wert daer mede beuolen, datmen aen den lijden Christi deel moet hebben, ende datmen soetelic ende profijtelic in der gedachtenisse moet leggen ende behouden, dat zijn Vleesch voor ons gecruyst ende verwont is gheworden. Item, daer de selue sprekende van de drye duysent menschen, die bekeert werden door de predicatie Petri, Act. 2. vers 41. seght: Het bloet dat sy seer wreedelick vergoten hadden, hebben sy gheloouende gedroncken. Item, daer hy noch op een ander plaetse segt: Dat de ghene, die in Christi lichaem niet en zijn, dat die Christi Lichaem niet eten: Ende oock dat de ketters, die buyten de Kercke zijn, wel mogen hebben het Sacrament, maer dat sy tgene dat daer mede beteeckent wert (dat is het lichaem Christi) niet en hebben.

Lib. 3. de doct. Chri. ho. in Ioh. 13. 40.

Hom. in Ioh. 40.

Ende ten anderen, met Christo hoe langer hoe meer vereenicht werden, ende in hem leuen.

II.

Voorder werdt met den woorden: *Het lichaem Christi eten, ende zijn bloet drincken* (als in de antwoort des Catechisme verhaelt wert) verstaen, de vereeniginghe, die hoe langher, hoe meer, met den heyligen Lichaem Christi gheschiet, ende welcke vereeniginge nootwendich volcht, op het eten des Lichaems Christi. Van welcke onse vereeninge, ende gemeenschap met Christo, de Heere Christus selue leert, int sermoen, dwelc Johannes int 6. Capit. beschrijft, daer hy seyt vers. 56. *Wie mijn vleesch eet, ende mijn bloet drinckt, die blijft in my, ende ic in hem.* Dese inwooninghe, ende vereeninge met Christo, wert fijn verclaert, door de vergelijckinghe der natuerlicker spijse, ende des lichamelicken drancx: Want so lange de selue buyten onse lichaem blijuen, soo en connen wy daer mede niet geuoet werden: Maer ghegeten ende gedroncken zijnde, so blijuen sy in ons, ende onderhouden ons na den Lichaem. Op sulcker maniere gatet geesteliker-wijs toe, met den lichaem Christi: Want soo lange men aen hem niet en gelooft, soo blijft hy buyten ons, ende en heeft men van hem geen nut: maer als zijn vleesch van ons, door den gelooue ghegeten, ende zijn bloet gedroncken wert, soo blijft hy in ons

ende

ende wy in hem, ende so hebben wy met hem ware gemeenschap, so werden wy van hem geestelicker-wijs gheuoedet, ende leuen in hem. Euenwel moet dit bescheydentlic verstaen werden, dat de meyninghe niet en is, dat zijn vleesch ende bloet in onse substantie verandert wert: Gelijck als broot ende Wijn in ons verandert, ende den lichaem aengeleyt werden. Geensins: Maer dewijl hier van geestelicker spijs, ende dranck gesproken wert, so moet men de saeck geestelick verstaen ende ouerleggen. Namelic dat Christi ghecruyste Lichaem ende zijn vergoten bloet in ons wercken, ende dat wy daer door (by maniere van spreken) inde nature Christi verandert, ende door zijnen Geest leuendich werden: so hier na (int derde deel der verclaringe op dese antwoort) bewesen wert. Hier toe past wel, tgene *Augusti.* (*lib. 7. conf. cap. 10.*) schrijft, daer hy Christum in voert, also tot hem sprekende: Ick ben een spijse der grooten, wasset, ende ghy sult my eten: Ende ghy en sult my niet veranderen in u, gelijc de spijs uwes Lichaems: maer ghy sult in my verandert werden. *28. Son. Vra. 76.*

2. Maer na dien Christi Lichaem in den Hemel is, Act. 1. 9. ende 3. 21. (soo bouen inden artijckel vande Hemelvaert geleert is) ende wy op Aerden, al waer ons beuolen is d'Auontmael te houden, tot dat hy comt, 1. Cor. 11. 26. So soude nv de Vraghe mogen vooruallen: Hoe, ende door wat middel, ende cracht het geschieden conne, dat wy euenwel warachtelic, Christi lichaem eten, ende zijn bloedt drincken, ende crachtelic met hem vereeniget worden? Maer de antwoort des Catechisme gheeft daer op seer goet bericht: dat het gesciet door den H. Geest, Want de selue Geest, gelijck hy in ons is, de Autheur des gheloofs, (door dwelck Christi lichaem gegeten, ende zijn bloet gedroncken wort, als voor bewesen is): Also woont hy tsamen in Christo, als in onsen Hoofde, ende in ons, als inden Litmaten zijns Lichaems, ende vereeniget ons, hoe langs so meer, met Christo onsen Hoofde. De heylige Geest dan is de Auteur, die dese vereeninge te wege brengt: Door syne cracht, ende verbindinge, hebben wy met den vleesche, ende bloet Christi, ia met den gantschen Christo gemeenschap, ende worden met hem alsoo vereenicht, dat hy in ons woonet, ende wy in hem. **Maer het selue geschiet met den gelooue, door de cracht des H. Geests.** **Gal. 4. 6.**

Ende daerom wordt, dit eten des vleeschs Christi, ende het drincken zijns bloets, ooc onse vereeninge met hem geestelick te zijn, genoemt. Niet op sulcke wijse ende verstant (als eenige ongeestelicke menschen onverstandelic ende ongheschictelick voorwerpen) dat het dan een eten, ende drincken, ende eene vereeniginge, ofte gemeenschap soude zijn, die alleen inden waen, ende inder gedachtenisse soude liggen, ende dat de sake, waerheydt, ofte de daet selfs niet daer by en soude zijn: Oft dat sulcke vereeniginge, alleen gesegt soude worden, ten aensien vande oureencominge die de gheloouige met Christo hebben: Gelijck Lucas Act. 4. 32 betuycht: *Dat der menichte der geloouigen was een herte, ende een Ziele:* Neen, daeromme, noch op sulcker wijse niet: Maer wort geestelic genoemt, om dieswille dit geschiet door het gelooue, ende te weghe gebracht **Ende wt deser oorsaec wort het eten, ende drincken des vleeschs, ende bloets Christi, ende onse vereenigingе met hem geestelick genoemt. Joan 6. (51. 54.)**

28. Son. Vra. 76. bracht wordt alleen door de almogende cracht des H. Geests, de welcke inden geloouigen op eene ombegrijpelicke, ende verborgene wijse, doch warachtelick, ende crachtelick wercket: Ende de dinghen, die afwesende zijn nade gelegentheyt ende verscheydentheyt der plaetsen, nochtans also weet te verbinden, ende te vereenigen, als ofse tegenwoordich waren.

Bewijs wt der Schrifture. T'gene voorseyt is, beuesticht Joannes 1. *epist.* 4. 13. daar hy segt: *Hier aen bekennen wy, dat wy in hem blijuen, ende hy in ons, dat hy ons van synen Geeste ghegeuen heeft.* Also ooc te voren cap. 3. 24. Als Joannes segt van *synen Geest*, so verstaet hy den geest, die Christi is, ende in hem woont: Ende als hy segt, dat hy dien ons gegeuen heeft, so verstaet hij, dat de Geest Christi mede in ons woone. Nv op de selue maniere, so Christus in ons woonet, so woont oock in ons God Rom. 8. 9. 1 cor. 6. 17. de Vader, door den seluen geest, gelijc daeromme d'Apostel Paulus dit beyde te samen voecht, daer hy segt: *Maer gy en syt niet inden vleesche, maer inden Geest: dewyle de Geest Gods in u lieden woont. Maer so yemant den Gheest Christi niet en heeft, die en comt hem niet toe.* Ende op een ander plaatse: *Maer wie den Heere aenhangt, die is een geest met hem*: Dat is, de Geest, die in Christo is, woont oock in hem, ende so is de selue Geest hem met Christo gemeen, ende door den seluen wort hy synen H. Lichaem vereenicht.

Gelijckenisse. Lib. 3. c. 19. *Ireneus* de oude Leeraer heeft dit geheymnis ooc also verstaen, daer hy schrijft: Gelijc van droogen Tarwe gheen deeg worden en can, sonder vochticheyt, noch een broodt: Also en conden wy veel, niet een worden in Christo Jesu, sonder d'Water, dwelc van bouen is, dat is, sonder den H. Geest. Daerom moet verstaen worden: Dat Christus is onse geestelicke Hooft, ende dat wy syne Litmaten zijn. Gelijc nv dan de Litmaten aen den Hoofde, door Aderen, Zenuen, Pesen, ende andere byvoegingen Eph. 4. (12. 16.) aengehecht zijn: Also worden ooc wy, met den Hoofde Christo tsamen verbonden, door den bant des H. Geests, die niet door verscheydentheyt van plaetsen, ofte tijden in zijn werc verhindert en can worden: De H. Geest (segge ic) is de gene, die ons door syne verborgen, ende ombegrijpelicke cracht Christo inlijuet, ende met hem langs so meer (gelijc wy dagelicx in hem wassen, ende toe-nemen moeten) vereenighende is. Ende daerom segt de H. Apostel Paulus, 1 Cor. 12 vers 13: *Dat wy alle in eenen Geest tot een Lichaem gedoopt sijn: Het sy Ioden, ofte Griecken, ofte dienstbare, oft vrye: Ende dat wy hebben alle eenen dranck gedroncken tot eenen Geest.* Daermede te kennen geuende, dat wy het leuendichmakende bloet Christi drincken dewijle hy oock door synen Geest in ons leuet.

De vruchten des etens ende drinckens des Lichaems ende bloets Christi, ende onser vereeninge met hem. 3. Ten lesten, staet aen te mercken wat effect, of werckinge het gheestelicke eten, ende drincken des Lichaems, ende bloets Christi, ende onse vereeninge met hem voortbrengt: Daer af wort inde antwoort gesegt, eerstelick dat wy vleesch zijn van synen vleesch ende been van zijnen beenen: Ende ten anderen, dat gelijck alle de Litmaten eenes Lichaems van eener Ziele leuen ende gheregeert worden: Dat also oock

wy

wy geloouige alle, vanden eenen ende seluen geest Christi onses Hoofts leuendich worden gemaect eewichlick, ende van hem geregeert, ende bestiert, mede met malcanderen in liefden vereenicht worden. *28. Son. Vra 76.*

Het eerste betuycht d'Apostel in den Brief tot den Eph. al waer hy betuycht hebbende, dat hy voor henlieden syne Knien booch, tot den Vader onses Heeren Jesu Christi, op dat *Christus door tgeloove in hare herten woonen mochte.* Eph. 3. (14. 17.) So segt hy daer na cap. 5. 30: *Dat wy leden syn zijns Lichaems, van synen vleesche, ende van synen Beenen.* Ende daer na: *Dese verborgentheyt is groot. Maer segge ic in Christo ende syner Gemeente.* Ende daer wt trect de H. Apostel tweederley Leer: Eerstelick nadien wy zijn vleesch zijn, dat hy daeromme ons syne Kercke voedet, onderhoudet ende lief heeft. *Want* (segt hy) *niemant en heeft oyt syn eygen vleesch gehaet &c.* Eph. 5. 29. Ten anderen tot den Corin. schrijuende, neemt hy daer wt oorsaeck, hen te vermanen tot de heylicheyt des leuens. *Weet ghy niet* (seyt hy) *dat uwe Lichamen Leden Christi syn? Sal ic nv de Leden Christi nemen, ende die eener hoeren leden maken? Dat sy verre.*

1. Dat wy zijn vlees van synen vleesche ende been van synen beenen. I. II. 1 cor. 6 : 15.

Het tweede verhaelt Christus dicwils, ende stelt het synen Discipulen voor, daer hy segt, Joan. 6: 51. *Ic ben dat leuendige Broot, die van den Hemel ghecomen ben: So yemant eet van desen Broode, die sal inder eewicheyt leuen: Ende het broot dat ick geuen sal, is myn vleesch, welcke ic geuen sal voor het leuen der werelt.* Ende daer na vers 54. *Wie myn vleesch eet, ende myn bloet drinct, die heeft het eeuwighe leuen: Ende ic sal hem verwecken ten wtersten dage.* Ende vers 57: *Gelyckerwijs my de leuendige Vader gesonden heeft, ende ic leue door den Vader: Also ooc: Wie my eet, die selue sal leuen door my.* Met welcken woorden Christus te kennen geeft: gelijck het broot, wanneer het gegeten wort, den Lichaem voetsel, ende cracht geeft: Dat also ooc door de ware mededeelinge zijns, zijn leuen mede in ons come, ende onse eygen worde. Daer henen gehooren ooc de woorden Pauli, Rom. 8. 10: *Maer de Geest is het leuen, om der rechtueerdichmakinge wille. Ende ist dat de Gheest des ghenen, die Iesum van den dooden opgewect heeft, in u lieden woont, so sal hy, die Christum van den dooden verwect heeft, ooc uwe sterffelicke Lichamen leuendich maken, door synen Geest, die in u woont.* Ende sonderling tgene hy schrijft tot den Gal. cap. 2. 20. *Ende ic leue, niet ic nv: Maer Christus leeft in my. Ende dat leuen, dat ic nv in desen vleesche leue, dat leue ic inden geloove des Soons Gods, die my lief gehadt heeft, ende hemseluen voor my ouerghegheuen heeft.* Ende Christus heeft ons niet alleen leuendich gemaect: Maer regeert ons ooc stedich, door den seluen Geest: Dit hoort beyde tsamen, nae de leere des Apostels, Rom. 8. 14. seggende: *Alle die door den Geest Gods geleyt worden, die syn kinderen Gods.* Ende 1. Joan. 2. 6. *Die seyt dat hy in hem blyft, die moet ooc also wandelen, gelijc hy gewandelt heeft.*

2. Ende dat wy door den Geest Christi leuen eeuwichlic, ende gheregeert worden. Joa. 15. (1. 6:

Ten besluyt, dese vereenighinge met Christo, daer voor van gesproken is, vermaent ons mede, ende daer wt volcht dit, dat wy broederlic een

3. De vereeninghe met Christo vermaent tot onderlinge broederlicke liefde.

den

28. Son. Vra. 76. den anderen liefhebben, ende met onderlinge wercken der liefden malcanderen dienen sullen. *Want* (seyt dApostel 1 Cor. 10: 17.) *wy veel syn een broot, ende een Lichaem.* Item: *Ghy syt een Lichaem, ende een Geest*, Eph. 4. 4.

Wederleggiuge valscher Leer. Daer worden heden ten dage geuonden, welcke den Capernaiten (daer af Joan. 6. schrijft) niet onghelijck en zijn, ende in hare meyninge mede groffelic dwalen, namelic, als sy hooren, dat de geloouige met den lichaem Capernaiten. Christi worden vereenicht, ende sy geen acht en nemen, om te verstaen den rechten sin, der woorden Christi, in de insettinge des Auontmaels: soo laten sy hen voorstaen, ende beelden hen seluen in, dat groue mondelicke eten des Lichaems Christi, ende mondelic drincken zijns bloets, ende eene vermenginge onser substantie, met der substantie Christi in ons: daer nochtans Christus niet en is een spijse des Buycx, maer des Geestes: Niet des lichaems, verstaet, dat hy lichamelick gegeten soude *Deer. 3. p. de consecr. dist. 2.* worden, maer een spijs der geloouige Ziele. Daerom *Augustinus* wel te recht sulcken haer onverstant voorstelt, segghende: Wat bereyt gy uwe tanden, ende uwen buyc? Dit en is niet eene spijse des Buycx, maer des geestes: Gelooft, ende gy hebt hem gegeten. Daer ooc ter contrarie voor bewesen is, dat de H. Geest is de eenige verbindinghe, daermede onse substantie, met de substantie Christi, geestelic verknoopet, ende vereeniget *August. in Ioh. tract. 25. ad. 6. c.* wort: Sonder nochtans eenige vermenginge, die den gheesteliken leuen, ende der waerheyt des lichaems Christi, ooc mede der Richtsnoer des gheloouens, regelrecht strijden soude.

Gelijckenisse Daer toe en volcht oock niet, dat die dingen, die vereenicht zijn met den anderen souden daerom moeten onder een ander vermengt worden. Want al ist, dat het licht, met der locht, oft den schijn der Sonnen, met den veynsteren, tsamen by een comen, oft vereenicht worden, so en sal nochtans niemant verstant hebbende daeromme seggen, datse onder den anderen vermengt zijn. Item tusschen den man ende zijn Wijf is een seer genauwe tsamenvoeginge, ende vereeniginge, also datse zijn twee in een vleesch, ende nochtans en blijuèn sy des niet te weyniger twee onderscheyden persoonen, ende afghescheyden substantiën, al zijnse naer het verbant des houwelicx een vleesch, ende al hebben sy onder malcanderen alle dingen gemeyn. Welcke verbindinge tusschen Man ende Wijf (hoe wel geene gelijckenissen sulcke hooge geestelicke geheymenissen, als deze zijn, volcomelic wtdrucken connen) niet gantsch ongelijc is, onser vereeninge ende verbindinge met Christo: daer door wy warachtelic met synen vlees gemeenschap hebben, zijnde vleesch van synen vleesch, ende been van synen beenen, als bouen. Maer euenwel, hoewel dese vereeninge heerlic, genauwe, ende vast is, wesende een groot geheymnis: Nochtans en geschiet daer geen vermenginge onser persoonen, Pag. 386. met der substantie, oft vleesche Christi. Want onse verbindinge met hem (so bouen geleert is) is geestelic, ende moet op gheesteliker wijse (als een groot geheymnis, ende gelijc geestelicke saken betaemt) betrachtet worden.

Voorder

Voorder, gelijc de vereeninge der geloouigen onder malcanderen, als der Litmaten eenes lichaems, niet en geschiet, door dadelicke vermenginge der Persoonen, maer door den bant des geestes: dwelc ooc de nature der litmaten, in eenen natuerlicken lichaem, niet lijden can, dat sy vermenget souden worden onder een ander: Maer elc Litmaet heeft in den lichaem zijn besondere plaetse, ende zijn eygen gelegentheyt, hoewel sy haer natuerlicke verbindinge hebben, ende aertlick aen malcanderen geset zijn. Also moetmen ooc geuoelen van onse vereeninge met Christo, die (door den Geest Christi geschiedende) geestelic is: Ten sy wy vleeschelick souden willen smaken, ende oordeelen, t'gene dat geestelick is, ende niet anders dan geestelic geoordeelt, ende onderscheyden can werden. *28. Son. Vra. 76.* Een ander gelijckenisse.

Hier mede wort oock gedoodet, ende verworpen, de dwalinge *Osiandri*, welcke hem laet duncken dat dese vereeniginge niet en soude connen bestaen, ten ware het wesen Christi met den onsen vermenget ware. *Osiander.*

77. Vrage.

Waer heeft Christus beloeft, dat hy de geloouige, so sekerlic, also met syne lijue, ende bloede wil spijsen, ende lauen, als sy van desen gebrokenen broode eten, ende van desen drincbeker drincken?

Antwoorde.

III.

Inde insettinge des Auontmaels, welcke also luydet: *Onse Heere Iesus, in der Nacht doen hy verraden vvert, nam dat Broot, dancte, ende brac het, ende seyde: Nemet, etet, dat is mijn Lijf, dat voor u gebroken vvert: Sulcx doet tot mijner ghedachtenis. Desgelijcken ooc den Drincbeker, na den Auontmale, ende seyde: Dese Drincbeker is dat niewe Verbont, ofte Testament in mijnen Bloede: Sulcx doet, so dicvvils, als gy het drincken sult, tot mijner gedachtenisse. Want so dicvvils, als ghy van desen Broot eten sult, ende van desen Drincbeker drincken, so vercondicht den doot des Heeren, tot dat hy comt.* mat. 26. 26. mar. 14. 22. Luc. 22. 19. 1 cor. 11. 23.

Dese toesegghinge wort oock verhaelt, door den H. Paulum, daer hy spreeckt: *De Drincbeker der dancsegginge, met welcken wy dancseggen, is hy niet de gemeynschap des bloets Christi? Het Broot dat wy breken, is dat niet de gemeenschap des Lijfs Christi? Want een broot ist, so syn wy veel een Lichaem, mitsdien wy alle eens Broots deelachtich syn.* 1 Cor. 10.16

Verclaringe.

TOT meerder versterckinge, ende grontlegginge van allet gene bouen is gesegt, ende met schrifture bewesen, wort hier ingeuoert: Eerstelic,

28. Son. Vrc. 77. stelic, de insettinge des H. Auontmaels, so als dApostel Paulus die beschrijft, 1 Cor. 11. 23. Ende daer na noch een ander getuygenisse des seluen Apostels, 1 cor. 10. 16. Dese twee getuygenissen moeten hier na een ander wat nader ingesien, ende verclaert worden.

Afdeelinge der insettinge. Ende voor eerst, in de woorden der insettinghe hebben wy drye dingen aen te mercken: Eerst eenige wterlicke omstandicheden: Daer na de belofte daer inne gedaen: Ende ten lesten het eynde, oft gebruyc des Auontmaels des Heeren.

Afdeelinge des tweeden getuygenis. Ende int tweede getuygenisse sal aengemerct worden tweederley gemeenschap, die ons daerin aengepresen wort: d'Eene met Christo: Ende d'andere in Christo, met malcanderen.

1. De autheur des Auontmaels Christus. 1. In de bouengeroerde insettinge des H. Auontmaels wort voor eerst aengeteeckent de Auteur, die dit Sacrament inneghestelt heeft, welcke is *Iesus Christus*: Ende daer wt zijn wy versekert, dat dAuontmael een Sacrament is, na dien niet een mensche, maer Christus waerachtich God ende mensche, selue d'Autheur daer af is. Gelijc bouen pag. 321 geleert is, dat niet den menschen, maer God toecomt, Sacramenten in te stellen: welcke alsose ooc voornemelic dienen tot versegelinge der leere des geloouens, so en connense niet anders, dan met waren gelooue nuttelic gebruyckt worden: Ende daer en can geen gelooue zijn, dan wanneer God de Autheur is, ende gekent wort, ende dat daer van fondament in de H. Schrift geuonden wort. Maer als men dan oock seker is, dat God de insetter is als hier, soo behoort het Sacrament daerom in grooter achtinghe te zijn, met aller eerbiedinge gebruyct, ende geensins versuymt noch veracht te worden: ghelijck vele tot haren schade doen, die hen seluen wijsmaken ofte wijsmaken laten, dat het in haren vryen wille staet, de Sacramenten te gebruycken, dan niet.

2. De tijt der insettinge. Ten anderen, heeft d'Apostel aengeteeckent de tijt der insettinge des Auontmaels, datse geschiet is *in der nacht, doen hy verraden werde:*

I. Dese tijt heeft Christus waergenomen: Eerstelic, om daer mede te kennen te geuen, dat hy het rechte Paeschlam, (daer af de Paeschlammerkens in den ouden Testamente alleen figueren, ofte voorbeelden zijn geweest) nv geslachtet, ende also alle voorgaende beloften des ouden Testaments volbracht souden worden. Tot welcken eynde mede te mercken staet dat d'Euangelisten getuyghen, dat Christus te voren Paesschen, met zijn Discipulen hadde gehouden, ende (ghelijck Lucas verhaeldt Cap. 22. 15.) betuychde aldoen: *My heeft grootelicx verlangt dit Pascha met ulieden te*

II. *eten, eer ic lyde.* Ten anderen heeft Christus de insettinghe des Auontmaels tot op dese tijt gespaert, op dat wy te beter, door de omstandicheydt der tijt, vermaent souden worden, tot wat eynde dit Sacrament ingestelt werde, namelick, dat wy daerinne souden aenschouwen, ende gedencken, den doot Christi, om dien te vercondighen: Gelijck de Discipulen Christi dit eynde seer wel verstaen hebben als sy terstont daer na, hebben in synen Lichaem sien volbrengen, dwelck hy hen in wtdeelinge des heyligen Broots ende Wijns in den Auontmael beteeckent hadde,

welcke

welcke omstandicheydt der tijdt ons te neerstigher behoort te maken, om met lust ende vreucht het Auontmael des Heeren geerne te houden, ende eerbiedelick omme te gaen met so costelicken Testament, d'welck hy ons euen in zijn leste beset heeft. 28. Son. Vra 77.

Ten derden, worden verhaelt de Ceremonien, ende de wijse, die Christus gebruyct heeft int houden des Auontmaels: Te weten, hy heeft genomen eerst het broot, ende daer na den Drincbeker: Als hy gedanct hadde, heeft hy d'Broot gebroken, ende daer na wtgedeelt, op dat de Discipulen dat ontfangen, ende eten souden: Heeft desgelijcken den Drincbeker gegeuen, datse alle daer wt souden drincken. So heeft dan Christus ghebruyckt twee teeckenen in synen Auontmale, broot ende Wijn, tselue niet sonder oorsake, om daer mede te kennen te geuen, dat onse gantsche leuen, ende onderhout desselfs, in hem alleen ghesocht, ende gheestelick ghenoten moste worden: Dewijle hy dese Hemelsche, ende geestelicke Spijs, ende Dranc, (door de opofferinge zijns vleeschs, ende vergietinge zijns bloets aen den stamme des Cruyces bereydet) ons alleen geuende is. 3. Tweederley teeckenen in den Auontmael. broot ende Wijn, ende de wtdeelinge der selue.

Ende dat hy dese teeckenen, met voorgaende danckseggbinge gebruyckt heeft, daer mede wilde hy ons vermanen, niet alleen, dat alle gauen, die wy wt Gods hant ontfangen *door het Woort ende gebet geheyliget worden:* maer besonder heeft hy met syne dancseggbinge tot God (voor de barmhertige ende onweerdeerlicke weldaet der verlossinge, den menschelicken geslacht bewesen): Ons willen verwecken, om syne exempel na te volgen, ende onsselnen op te richten (wanneer wy tot syner Tafelen gaen) tot erkentenisse der onwtmetelicke liefde Gods tegen ons, ende hem daervoor van herten te dancken. 4. Danckseggbinghe voor tgebruyc des auontmael.

Dat ooc een broot gebroken, ende bedeelt wordt om te eten, ende een Drincbeker, om by allen daer wt ghedroncken te worden, t'selue en is niet sonder gheheymenisse: want daer mede wert beteeckent, wat terstont daer aen in Christi Lichaem ende Ziele soude geschieden: Ende daer stelde hy den Discipulen mede voor ooghen hare vereeninge met Christo: vermaende hen ooc, dat sy onder den anderen onderlinghe liefde voeden, ende houden souden, om dat sy eenes broots, ende eenes Drincbekers deelachtich waren. 5. Een broot, een drinckbeker.

Ten lesten, die woorden *(nemet gylieden, etet ende drincket,* tot velen, ende niet tot eenen gesproken) leeren cortelic, ende duytlic, dat het Auontmael na den beuel des Heeren dan wel, ende recht gehouden wort, wanneer niet voor eenen Mis-priester alleen, ergens in eenen hoec (als in den Pausdom op hare Outaers plach te geschieden): Maer voor allen geloouigen int gemeen de Tafel toebereyt wort, ende datse alle ghenoodet worden tot het ghemeene Broot-breken, om een yegelic zijn deel (so wel van den wtgedeelden Beker, als vanden ghebroken broot) te ontfangen, na de insettinge Christi: Want wat hy selue tsamen geuoecht heeft, dat en behoort geen menschelicke vernuft ende vermetentheyt te scheyden, so Christus van den houwelicken Staet leert Mat. 19. 6. seggende: *Wat God te samen geuoecht heeft, dat en scheyde geen mensche.* 6. d'Auontmael des Heeren (sowel de Drincbeker, als het gebroken broot) behoort allen geloouigen gemeen te zijn. Siet boven 379.

Hier

28. Son. Vra. 77. Hier staet wel te bedencken, met wat conscientie die van den Pausdom handelen, die haer onrecht besluyt (vanden Drincbeker den meestendeel der menschen, die sy Leecken noemen, te ontrecken) tegen so claer wtghedructe beuel onses Heeren Christi, met enckel gewelt houden staende: O boose hartneckicheyt.

Christus belooft in den heyligen Auontmael ende wil sekerlic geuen, zijn lichaem te eten, ende zijn bloet te drincken. 1 Cor. 11. 24. Exo. 24. 8. Heb. 9. 20.

2. So veel nv aengaet de belofte (daer mede Christus heeft den geloouigen beloeft, dat hy hen so sekerlick zijn lichaem te eten, ende zijn bloet te drincken wil gheuen, als sy dit gebroken broot eten, ende desen Drincbeker drincken) is begrepen in dese woorden: *Dat is mijn lichaem, dat voor u gebroken wort.* Item, *Dese Drincbeker is dat nieuwe Verbont, oft Testament in mijnen bloede.* Dwelc een Sacramentlicke maniere van spreken is, dat Christus tbroot zijn lichaem noemt: Den teecken geuende den naem des beteeckenden dings. Ende dit doet hy niet alleenlick, om dieswille, dat dese teeckenen des Auontmaels afbeelden, de gheestelicke beteeckende dingen, gelijc als een Beelt na den Keyser ghemaeckt, Keyser genoemt wort: Maer veel meer ouermits dat het Broot, ende de Drincbeker hebben groote ouer-een-cominghe met de beteeckende dingen, ende besondere dat sy zijn sulcke waerteeckenen ende panden, daer mede hy de beteeckende dingen ouer geuende is: Ofte ouermits de Heere dese sichtbaerlicke waerteeckenen in de handen gheuende, ons mede gheeft zijn Lichaem: Want Christus, die de beloften doet, ons niet en wil bedrieghen, noch met bloote, ende ledighe teeckenen paeyen ende ophouden. De selue figuerlicke maniere van spreken, is noch claerder wtghedruckt, als Christus *den Drincbeker* noemt het *nieuwe* Verbont, of *Testament in sijnen bloede*, ende seyt, dat die voor hen *vergoten wert*, Luc. 22. 20. dat is, dat doort vergieten zijnes bloets beuesticht is. Gelijc sy ooc het Broot souden hebben mogen noemen het Testament in zijnen Lichaem: want ooc het broot, daerom het lichaem Christi genoemt wert, op dat het beuestige het Testament in zijn Lichaem, dat is, het Testament dat eenmael door de opofferinghe zijnes Lichaems, ende door zijnen doot verstercket is, ende voort vervult wert, als de geloouige (van dese offerhande etende, ende hen daer mede vermakende) ontfangen de eewige vergeuinge der sonden, ende het eewige leuen, na de belofte desselues Testaments, ofte Verbonts, namelic: *Ick wil hen hare misdaet vergeuen, ende harer sonden nemmermeer gedencken*, Hier. 31. 34. Heb. 8. 12. So is dan wt de voorseyde maniere van spreken openbaer: dat Christus zijnen geloouigen niet alleen heeft willen belouen, dat hy hen zijn lichaem te eten, ende zijn bloet te drincken soude geuen, maer dat hy oock de waerheydt der selues zijner belofte, met het gheheylichde Broot ende Wijn, als gewisse teeckenen, ende segelen zijnes Lichaems, ende zijnes bloets heeft willen beuestigen: Ende dat daerom den seluen broot ende Wijn van hem gegeuen is den naem der dingen, diese beteeckenen, namelick om dieswille sy nv niet meer en zijn slecht Broot, ende Wijn, maer door zijne insettinghe zijn geworden waerteeckenen, ende seghelen zijnes Lichaems ende bloets, de welcke hy beloeft te geuen, ende geeft allen

geloouigen

geloouigen so sekerlic, als sy de waerteeckenen lichamelic ontfangen. Maer dese belofte in de insettinge des H. Auontmaels, sal hier naer in de 79. Vraghe noch wat breeder verclaert werden. 28. Son. Vra. 77.

3. Ten lesten, wert ons in de insettinge des H. Auontmaels, van Christo selue aengeteeckent, het eynde ende gebruyck desseluen, daer hy beueelt, tselue te *doen tot syner gedachtenisse*, ende *synen doot te vercondigen*, ghelijck oock het Paeschlam ter gedachtenisse, der weldaden Gods was ingestelt, Exo. 12 (25 27.) So is het Auontmael ingestelt van den Heere, tot behulp onser swackheyt, gelijc ooc alle Sacramenten dienen tot onser versterckinge, om Gods weldaden niet te vergeten, maer in stedige gedachtenisse te houden. Het eynde des Auontmaels is om daer door aen Christum ende zijnen doot te gedencken ende dien te vercondigen.

Maer nochtans en mach daer niet wt besloten werden, dat wy het Auontmael houden sonder Christo, om dieswille ons beuolen is, in den Auontmael te houden zijne gedachtenisse: Ende dat de gedachtenisse haer strect, niet tot den dinghen, die teghenwoordich, maer die afwesende zijn. Want dit moet also met goeden onderscheyt verstaen werden, te weten, Christus en is by ons niet lichamelic tegenwoordich, maer inden Hemel, ende wert daerom zijn gedachtenisse in den Auontmael gehouden: Hy wert daer niet gesien, noch lichamelickerwijse ontfangen, gelijck als de waerteeckenen, wtterlick gesien ende ontfangen werden, die door zijne insettinge hem beteeckenen, ende onse gedachtenisse veruerschen: Ende ten is niet van noode, dat hy van plaetse verandere, ende wt den Hemel come om ons tegenwoordich te zijn. Nochtans en hebben wy daerom geen Auontmael sonder Christo: Want hy wt den Hemel, door de cracht zijns geests, zijne geloouigen warachtelic spijst, met zijnen gecruysten lichaem, ende laeftse met zijnen vergoten Bloet: Hy verandert ooc de selue met hem opt aller genauwste in eenen Lichaem, also dat sy nemmermeer van hem, haren Hoofde, gescheyden en sullen werden: ende is hy also na zijne Godheydt, Majesteyt, Genade ende Geest altijt by ons: Ons beuelende hier zijne ghedachtenisse te houden, ter tijdt toe, hy weder sichtbaerlick wt den Hemel comen sal, om ons tot hem te nemen inden Hemel, daer hy henen geuaren is, ende alwaer hy ons de plaetse bereydet, Joa. 14. 2. Hier toe dient tgene voor (in de 47. ende 76. Vragen) gesegt is. Het Auontmael en wert niet gehouden sonder Christo, al ist, dat hy na den lichame by ons niet tegenwoordich en is ende daerom de gedachtenisse zijns in den Auontmael heeft beuolen te houden tot dat hy comt.

Maer om te verstaen, wat ghedachtenisse zijns, Christus gehouden wil hebben, so dienen tot verclaringe, de woorden des Apostels, de welcke Christi woorden (van der gedachtenisse) wtleggende, segt: *So dicwils als ghy van desen Broode eten sult, ende van desen Drincbeker drincken, so vercondiget den doot des Heeren, tot dat hy comt.* Tselue geschiet, als wy des Heeren Auontmael houden (volgende zijn beuel) ende openbaerlic met eenen monde bekennen, dat het gantsche vertrouwen onses leuens, ende salicheyts, alleen inden doot des Heeren ghegrondet is, alsoo met onse bekentenisse hem groot maken, ende met onsen exempel ooc andere verwecken, om hem de eere te gheuen, ende hem mede groot te maken, ende te bekennen dat Christi doot haer leuen is: ende om deser oorsaken wert het Auontmael *dancsegginge* genoemt, 1 Cor. 10. 16. Christi gedencken is zijnen doot vercondigen. 1. Cor. 11. 26.

So

28. Son. Vra. 77.

So veel aengaet het tweede ghetuygenisse in de antwoort voorgestelt, wt den 1 Cor. 10. 16. daer mede de belofte des Auontmaels verclaert ende beuesticht werdt: Daer inne wert van tweederley vereeninge vermaen gedaen: D'eene, welcke alle gelooуige hebben met Christo, ende d'ander, welcke sy hebben onder malcanderen in Christo: Waer van het H. Auontmael des Heeren Christi, ons de versegelinge doet.

Het tweede getuygenisse leert dat het Auontmael ons versegelt tweederley vereenigинge.

De eene met Christo.

1. d'Eerste, te weten onse vereeninghe met Christo, leeren de woorden: Dat het ghebroken broot is, de *ghemeenschap des lichaems Christi:* Ende de Beker der dancseggинge de *gemeenschap des bloedts Christi.* Want der seluer verstant is: dat broot ende Wijn waerteeckenen, ende een verseghelinghe zijn, dat wy (d'Auontmael naer de insettinge Christi wettelick houdende) verbonden, ende vereenicht werden met den gantschen Christo, also, dat wy hebben ware ghemeenschap in de offerhande voor ons aenden Cruyce gedaen, ende alle zijner verdiensten ende weldaden deelachtig werden door zijnen Geest, gelijc tselue Sacramentlicker wijse, door de waerteeckenen, als met eenen seghel, ons beuesticht wert, wanneer een yegelic van ons der seluer deelachtich wert.

D'ander, der leden Christi onder malcanderen.

De ander vereeninge, namelic, onse gemeenschap onder malcanderen in Christo, leeren dese woorden: *Want een Broot ist, soo zijn wy veel een Lichaem, mitsdien wy alle eens broots deelachtich zijn:* Want dese woorden te verstaen zijn vande gemeenschap, die de leden Christi met malcanderen hebben, gelijck sy eenerley spijse, ende dranc van eener tafele ontfangende, daer mede betuygen, dat sy tot eenen Huyse, ende in een Familie gehooren, ende verplichten hen met dit heylich, ende openbaer gebruyck des Auontmaels tot onderlinge dienst, ende bystant aen malcanderen. Dwelck de Sacramentlicke teeckenen fijn wtdrucken: namelic, gelijc als veel cornkens te samen gemalen, ende een broot daer wt gebacken wert, en wt veel Wijndruyuen tsamen gepersset, een Wijn ende dranc vloeyet, ende sich onder malcanderen vermengt, dat alsoo wy alle, die Christo door tgelooue ingelijft zijn, ende met hem gemeenschap hebben (soo het Auontmael ons betuyget) door Christum tsamen een lichaem geworden zijn, ende daerom in Christelicke liefde met malcanderen verbonden zijn, ende tselue niet alleen met woorden, maer ooc met der daet bewijsen moeten. Ende om deser gemeenschap wil, noemt de oude Leeraer *Avgustinus* d'Auontmael dicwils, den Bant der liefde.

De vereeninge met Christo, ende der leden onder malcanderen is geestelick.

Maer dese gemeenschap ende vereeniginghe (dat wijt wel verstaen) is geestelick, gelijck de verbindinge, daer mede die geschiet, geestelic is: Want (gelijc bouen pag. 385. bewesen is) dat wy met Christo onsen Hoofde vereenicht werden, op geen ander maniere, dan door zijnen geest die te gelijc in hem, ende in ons woonet: Also werden de gelooуige warachtelick een met malcanderen, ende vast verbonden door den seluen Geest, so Paulus getuycht, seggende: *Hebben wy allen eenen dranc gedroncken tot eenen Geest,* 1 Cor. 12. 13.

29. SONDACH.

29. Son. Vra. 78.

Vrage. 78. 79.

Inhout: *Tegen des Pausdoms dwalinge van de transubstantiatie: Ende*
1. *wert hier tot wederlegginge der seluer bewesen dat Broot ende Wijn int Auontmael, niet en werden het lichaem ende bloet*
2. *Christi selue: Ende daer na verclaert, op wat sin ende meyninge dan, Christus het Broot zijn Lichaem, ende den Drincbeker zijn Bloet, ofte dat niewe Verbont door zijn bloet: Ende Paulus, de gemeenschap zijns Lichaems, ende bloets genoemt heeft.*

---

78. Vrage.

Wert dan wt broot ende wijn, dat wesentlicke Lichaem, ende bloet Christi?

Antwoorde.

Neent: Maer gelijckerwijs dat het water inden Doop, niet in dat bloet Christi verandert en werdt, noch de afwasschinghe der sonden selue en is (daer van het alleen een Goddelick waerteecken ende versekeringhe is): Alsoo en werdt oock dat broot int Nachtmael, niet dat lichaem Christi selue: Hoe wel het selue (na de aert, ende eyghenschap der Sacramenten, ende naer de maniere van spreken, die de Heylighe Gheest ghewoonelick is te ghebruycken) dat Lichaem Christi Jesu genaemt wert. L.

Verclaringe.

HET verstandt der woorden der insettinghe des H. Auontmaels, ende de gheheymenissen, die ons daer in voorgedragen werden, verclaert zijnde: Soo moste wederleyt werden de groue dwalinge des Pausdoms, dwelc wt den woorden Christi (*dat is mijn Lichaem, &c.*) onverstandelick besloten, ende gesmeet heeft de *transubstantiatie* des broots ende Wijns: Voorgeuende, dat de selue, door de consecratie der Priesteren souden werden, het Broot dat wesentlicke lichaem Christi, ende de Wijn, dat wesentlicke bloet Christi: Ende datse also verlaten hebbende hare eerste nature, niet meer broot, oft Wijn en soude zijn: maer datse alleen de verwe, ende wtterlicke ghestalt daer af souden behouden: Daer wt dan veel ongeschicte disputatien, ende onverstanden zijn gheuolcht, ende dien grouwel der aenbedinge inder Misse, daervan hier na inde 80 vrage ghesproken sal werden: daeromme wert hier in den Catechisme nv wel ten propooste dese dwalinghe aengetast, ende crachtelick wederleyt. Ende dat te recht *neen* is gheantwoort, ende verloochent, dat het broot, ende Wijn

Catec. Ro. p. 2. sect. 34. Conc. trid. sess. 13. ca. 4.

Afdeelinge.

29. Son. Vra. 78.

Wijn in den Auontmael verandert souden werden, in het Lichaem ende bloet Christi, tselue sal hier oock bewesen werden: Ten eersten, wt de heylighe Schrifture (die na de insettinge dbroot, broot: ende den Wijn, Wijn noemt) mitsgaders noch wt ander redenen daer toe dienende: Daer na sal dat *neen* oock verclaert werden, wt de vergelijckinge des Doopwaters, met den Sacramentlicken teeckenen des Auontmaels, Broot ende Wijn. Ten derden, wt de aert ende eygenschap der Sacramenten gebruyckelic zijnde.

De teeckenen in den Auontmael werden na de insettinge in der schrifture noch broot ende Wijn genoemt. *Catec Ro. pag. 89.*

1. Dattet wesen des broots ende Wijns, niet en wert verandert in een ander nature, dat is int lichaem ende bloet Christi, blijct opentlick, ende wert ouertuycht daer mede, dat na de insettinge des Auontmaels, het Sacrament des lichaems Christi, noch broot genoemt wert, dwelck de *Romanisten* selfs niet ontkennen connen, warachtich te zijn, oock na de *consecratie:* Daer mede sy verstaen, de sprekinge der vijf woorden. Maer of zijt schoon loochenen wilden, soo blijft euen-wel de waerheyt der Schriftueren niet te minder. d'Apostel segt: *Het Broot dat wy breken, is dat niet de ghemeenschap des Lichaems Christi?* Desgelijcken ter seluer plaetsen van den Drincbeker sprekende, 1. Cor. 10. 16. Item, *So menichmael, als ghylieden dit Broot sult eten, ende desen Drincbeker sult drincken, &c.* Ende daer na: *Wie dit Broot eet, ende desen Drincbeker des Heeren onweerdichlick drinckt, &c.* ende daer na: *De mensche proeue hemseluen, ende ete also van dien Broode, ende drincke van dien Drincbeker*, 1. Cor. 11 (26. 28.) Item, *Want wy zijn alle eens Broots deelachtich*, 1. Cor. 10. 17. Daer toe dienet oock, dat Christus den gesegenden Drinckbeker noempt: *De vrucht des Wijnstocx*, Mat. 26. 29 seggende: *Ende ick segge u lieden: Ick en sal van nv voort, niet meer van dese vrucht des Wijnstocx drincken, tot op dien dach, wanneer ick dat nieuwe drincken sal, in het Conincrijcke mijns Vaders.* Hoe conde doch een duytlicker, ende claerder getuygenisse voort gebracht werden? Om te bewijsen, dat het Broot inden gebruyc deses Sacraments Broot blijft, ende dat de Wijn zijne natuere niet en verliest, maer behout: ende dat noch by den broode, noch by den Wijn, geen sulcke miraculose, of wonderbaerlicke veranderinge en gheschiet, dat daer wt het vleesch ende bloet Christi selue soude werden.

Ende indien haer wesen wert verandert, so en condan sy geen Sacrament zijn.

De Oude hebben een Sacrament also beschreuen, dat het is, *een sichtbaerlicke teecken der onsichtbaerlicker genade Gods.* Maer indien (na den segghen der Papisten) het broot verandert wert int lichaem Christi, soo en can het broot niet langer, na de voorgeroerde beschrijuinge een Sacrament zijn.

Ende de vergelijkinge der teeckenen tot de beteeckende dingen soude daermede ooc wechgenomen werden.

Ende de vergelijckinghe der teekenen, tot de beteeckende dingen, wert daer toe wech ghenomen: Daer ter contrarien de teeckenen, in allen Sacramenten daer toe ingestelt, bekent, ende gehouden moeten werden, op dat wy door de selue (sichtbaerlic zijnde) tot het onsichtbare geleydet mogen werden. Als by exempel: De Heere heeft inne ghestelt het broot (daer t'lichaem mede geuoet wert) om te beteeckenen, dat zijn vleesch

sy

sy een warachtige, ende saliehmakende spijse onser zielen. Wanneer nv het wesen des broots verandert soude werden, in een ander wesen: Ende daer alleen souden blijuen de *accidenten*, dat is de toevallige dingen, als de verwe ende wtterlicke gestalt des broots (so de Papisten leeren) hoe soude dan ons, door eenen schijn des broots, de spijsinghe onser zielen (die door d'Lichaem Christi geschiet) connen beteeckent ende versegelt werden? Want onse lichamen en werden niet gespijst, met eenige *accidenten*, ende toevallen, oft met eenen schijn des broots: Maer sy werden geuoet met het wesen, ende substantie des broots. Ja also soude verstaen moghen werden, dat het vleesch Christi, niet en ware een warachtige, rechte ende daetlicke spijse: maer alleenlic een schijn, ende dunck der spijsen, daer geen ware voedinge in te vinden soude zijn. Desgelijcken moet ooc van den Drincbeker verstaen werden. Daerom en can der Papisten ghedicht, dat de teeckenen haer wesen souden verlaten, ende in een ander verandert werden, gheensins bestaen. *29. Son. Vra. 78.*

Daer beneuen datse doch eens seggen, ende bewijsen: wanneer het broot ende de Wijn, haer wesen ende substantie verloren hebben, hoe dat dan de verwe, ende andere wtterlicke gestalt des broots ende des Wijns noch connen blijuen? Want dat is haer seggen: Dat het lichaem ende bloet Christi daer zijn, inde plaetse des Broots, ende Wijns, onder den *accidentibus* des broots ende Wijns, die sy gestalt noemen. Hadden sy eenich verstant, ofte ymmers wilde sy dat gebruycken, sy souden moeten bekennen, dat geen *accidentia*, toeval, oft wterlick ghestalt by haer seluen en connen bestaen, sonder het wesen des dings diens toeval of gestalt datse zijn souden: Sy en sullen geen exempel in der natuer connen voortbrengen, daer mede sulcx bewesen soude connen werden, ende is daerom te vergheefs, dat zijt sonder bewijs seggen: dat het wesen des broots ende des wijns verandert ende wech is, maer dat ghestalt des broots, ende Wijns, noch gebleuen, ende dat Christi Lichaem ende bloet daer onder verborghen sy. Neen, Christus en spreeckt niet gelijck de Papisten, ende haers gelijcke: *Mijn lichaem is onder dese ghestalt oft schijn des Broots:* Oft *mijn bloet is onder dese ghestalt oft Wijn:* maer hy segt: *Dat* (namelick het Broot) *is mijn lichaem:* ende *Dit* (namelic de Wijn inden drincbeker) *is mijn bloet des niewen Testaments*, Mat. 26. (26. 28). Daer toe ist gewis dat geen *accidentie* oft wterlic gestalt, als verwe ende dergelijcke connen bestaen, wanneer het wesen des dings (daer in sy souden zijn) wech is.

Maer de *Romanisten* geraect zijnde in dese dwalinge, vande miraculose veranderinge des broots int wesen oft substantie des lichaems Christi, is gheschiedt daer door, dat sy de woorden in den Auontmael (dat Christus *gedanct heeft)* wtgeleyt hebben: *gesegent heeft*, ende voorts henseluen toegeschreuen een sulcke *segeninge* (diese noemen *consecratie*) door welcker cracht, een wonderbaerlicke ende heymelicke omkeeringe, ende veranderinge des wesens des broots int Lichaem Christi soude geschieden: Soo haest de Mis-priester daer ouer de *vijf woorden* gesproken, of gehuycht soude hebben: Maer dat is enckel haer eygen gedicht ende droom, daer mede sy henseluen bedrieghen. De Schrifture en kent sulcken *tooverschen* Waer door de Papisten in dese groue dwalinge vande transubstantiatie geualien zijn:

segen

29. Son. Vra. 78.

segen niet: ende sy en hebben geen beuel (veel min de cracht) wt den broot het lichaem Christi te maken: Noch Christus selue en heeft het broot niet verandert, maer noemt het na de dancseggginge Broot, als te voren.

Ende dat sy d'oude Vaders onrecht verstaen, als sy meynen, die daer wt te bewijsen.

Tis wel waer, sy vinden wel by den ouden Leeraren, het woort der *veranderinghe der teeckenen*, hier ende daer gebruyct te zijn, ende dat hebben sy terstont getrocken om hare groue fantasie, ende haer inbeeldinge daer mede te beschermen: Als oft het broot door de *consecratie* daetlick, ende waerachtelic inde substantie, ende wesen des Lichaems Christi verandert soude werden: maer sy hebben de oude Leeraers niet recht verstaen, der welcker meyninghe (wanneer sy vande veranderinge der teeckenen hebben gesproken) niet anders en is gheweest, dan daer mede te kennen te geuen, dat het broot ende Wijn inden gebruyc des Auontmaels, niet en zijn aen te sien, ende te houden als andere gemeen Broot ende Wijn, die alleen zijn verordineert, ende gebruyct werden tot spijsinge ende lauinge des lichaems: maer datse gehouden mosten werden, als broot ende wijn, die nv (door de insettinghe Christi) een ander gebruyc hebben, te weten, geheylicht zijn ende verordineert, om te zijn waerteeckenen ende segelen zijns lichaems ende bloets, dwelck hy ons tot spijs ende dranc onser Zielen belouende, ende geuende is.

Vergelijckinge des Doopwaters (dwelck niet verandert en wert int bloet Christi) met de teeckenen des Auontmaels die ook niet verandert en werden, in een ander wesen.

2. Ten anderen, so wert in de antwoort des Catechisme bewesen, dat de *transubstantiatie*, of wesentlicke veranderinge des broots ende Wijns met de rechte meyninge Christi strijdet, ende dat door een vergelijckinge met den Doopwater: Tis wonder dat de *Romanisten* sulcx niet aenmercken, om van hare dwalinge af te staen. Want gelijc het water, dwelc van Christo tot den Doop verordineert is, niet en werdt verandert int bloet Christi, noch en is de afwasschinge der sonden selfs, als bouen in de 72. vraghe bewesen is: maer is alleen een waerteecken ende pant vanden dingen die ons inden Doop versegelt werden: Also en can ooc het broot des Auontmaels des Heeren niet gesegt werden, te zijn met der daet, het wesentlicke Lichaem Jesu Christi. Ende nochtans hebben de oude Leeraers van den Doop-water een wonderlicke veranderinghe bekent, als sy gesegt hebben, dat wt den verderffelicken element des waters, werde een geestelic bat der zielen: Maer niemant van hen en heeft oyt geloochent dat het euenwel water bleef. Ende hoe soude doch d'water, de afwasschinge der sonden selue connen zijn? Daer die is ende staet inden ghemoede, ende wille Gods, welcke de sonden vergeeft, den genen die hy wil, ende dien hyt beloeft heeft. Ten anderen, so is de vergeuinge der sonden een gaue, ende een quijtscheldinge, die ous toegherekent wert: Maer dwater is een substantie, ende verderfelick Element, dwelc aen onsen lichaem van buyten tot wasschinge gegoten, ghesprenget, ende oock aengestreken wert.

De Doop ende Auontmael wijsen, ende representeren den eenigen

Dat sy hier tegenworpen: Men leest van den Doop sulcx niet, alsmen wel van den Auontmael vindet, dat Christus ghesproken heeft, *Dat is mijn lichaem: Dat is mijn bloet:* ende dat daerom het water zijn substantie

stantie sonder veranderinge behout: Dat en doet tot haer voordeel niet. Want oft schoon sulcx vanden Doop-water niet ghelesen en wert, met sulcke woorden: *Dat het water is d'bloet Christi*: so vinden wy nochtans byna gelijcke spreucken, als daer d'Apostel seght: *Soo vele dan nv in Christum ghedoopt zijn, die hebben Christum aengedaen*, Gal. 3. 27. Ende: *Weet ghy niet, dat wy alle die in Christum Iesum gedoopt zijn, in synen Doodt ghedoopt zijn? So zijn wy dan met hem begrauen door den Doop inden doot*, etc. Rom. 6. (3. 4.) Ende oock in den Brief tot den Eph. 5. daer hy te voren vers 26. vanden *Water-bat* heeft ghesproken, seght hy voort vers. 30. *Dat wy leden zijn zijns Lichaems, van synen vleesche, ende van synen beenen*, ende dergelijcken meer. Ende ten anderen, mochtmen hen wel vragen, welckes sy grooter achten, eenen mensche wederbaren, ende een Litmaet Christi maken: Of met den lichaem ende bloet Christi, als met spijs ende dranc voeden, ende drencken? Om van hen te weten, of Christus dan om der meerder weerdicheyt des beteeckenden dings willen, meer also inden Auontmael, als inden Doop gesproken heeft? Want alsmen de sake wel ouerweget, so salmen beuinden, dat het beteeckende, so wel in den Doop, als inden Auontmael, eenderley is: maer dat d'onderscheyt tusschen den Doop, ende Auontmael, alleen is, in den onderscheyden teeckenen, ende gebruycken beyder Sacramenten des Doops, ende des Auontmaels, ende inder onderscheyden applicatie, of toepassinge des beteeckenden dings. Want de selue Christus is het beteeckende so wel inden Doop, als int Auontmael: Maer inden Doop wert het beteeckende, namelick, het bloet Christi (by vergelijckinge des doopwaters, dwelc daer het teecken is) voorgestelt, als een badt der genen, die eerst inde Kercke ontfangen zijn: Ende int Auontmael wort tselue beteeckende, namelick het lichaem ende bloet Christi, als Hemelsche ende geestelicke spijse, ende dranck voorgestelt, daer mede geuoet worden de gene, die te voren in de Kercke ontfangen zijn: Ende om corter te seggen: Inden Doop werden wy tot Huysgenooten Gods, in zijn Familie, in Christo aenghenomen: Ende inden Auontmael worden wy met den seluen Christo, namelic met synen gecruysten Lichame, ende vergoten bloet gespijst ende gedrenct. Ende daerom voecht dApostel beyde dese Sacramenten, die ons tot den eenigen Christum leyden, fijn by malcanderen: daar hy spreect. *Dat wy alle zijn in eenen Geest tot een Lichaem gedoopt, ende dat wy alle hebben eenen Dranck gedroncken, tot eenen Geest*, 1 Cor. 12. 13, ende 10. (1. 4.)

29 Son. Vra. 78.

ende seluen Christum, met synen doot ende bloet vergiten: al ist dat de teeckenen ende ghebruycken beyder Sacramenten verscheyden zijn.

3. Ten lesten, tot weeringe des grouen onverstants der *Papisten* in desen handel, wort inde antwoort des Catechisme noch een ander argument ofte redene voortgebracht: namelick, dat dese maniers van spreken (*dat is myn Lichaem, dat is myn bloet*) bequaem is tot den handel der Sacramenten, ende dat de H. Geest die in allen Sacramenten gebruyct, ende den naem der beteeckenden dingen, den teeckenen toeschrijft, ende toe-eygent: om (met die figuerlicke manier van spreken) de cracht ende waerheyt der Sacramentlicker beteeckeninge, beter te verclaren.

De naemen ende eygenschappen des beteeckenden worden in den Sacramenten int gemeen den teeckenen toegeschreuen, om de cracht ende waerheyt der beteeckeninge beter te verclaren.

Also

29. Son. Vra. 78. Also wort (in den ouden Testamente) de *besnijdinge* genoemt het *Verbont*, dat is (gelijct Moses daer selue wtlegt) *het teecken des Verbonts*, want de besnijdinghe, was een ware pant des Verbonts met God, Gen. 17. 9. 14. Art. 7. 8. De *offerhanden* der Wet, worden seer dicwils genoemt *versoeningen*: De *Sabbath*, het *Verbondt* Gods, Exo. 31. 16. Het *decsel der Arcken*: *Den genaden-stoel*, Ex. 25. 17. Het *bloet der dieren*, die geslachtet wierden, Het *bloet des Verbonts*, Exo. 24. 8. De *Arcke*, de *Coninc* der *glorien*, ende *God* de Heere, Psal. 24. (8. 10.) De *twee Tafelen* der Wet, het *Verbondt* Gods, *de Wolcke*, de *heerlickheyt des Heeren*. Also wort het *Lam* genoemt *Pascha*, dat is te seggen een doorgang, Exo. 12. (11. ende 27.): Nochtans en sal niemant (sulcx hoorende) daer wt verstaen, dat de doorgang vleesch ende beenen heeft gehadt: Maer veel eer, (soot recht is) dattet *Lam* (sacramentlicker wijse) een doorgang is, om dieswille het beteeckende, afbeelde, ende voor oogen stelde den doorgang des genen, die voor by gegaen is de huysen der Israeliten verschoonende hare eerstgeborene, en die daer en tegen alle de eerstgeborene der Egyptenaren gedoodet heeft. Gelijc als ooc de *Steenrotze* inder Woestijne wort *Christus* genoemt, om dat de selue
1 Cor. 10. (1. 4.) *Christum* warachtelic, ende crachtelic representeerde ende voor oogen stelde: Al was het also, dat hy doen na den vleesche noch niet en was. Want so seker is de tegenwoordicheyt, ooc der afwesende dingen, wanneerse in Gods woort gront hebben, ende met den geloove aen-
Joa. 8. 58. genomen, daer op gesteunt wort. Christus segt also ooc van Abraham, dat hy *synen dach gesien heeft*, ende *verblijt is gheweest*, hoewel *Christus* tot Abrahams tijden na den vleesche noch niet geboren en was. Daer henen siet ooc Paulus, als hy 1 Cor. 10. 3. seyt: Dat de Vaders *alle de selue geestelicke spijse gegeten hebben, ende alle den seluen geestelicken dranck gedroncken*, te weten Christum. *Augustinus* schrijuende op den 77: Psalm, segt: dat de spijs ende dranc der Vaderen in den ouden Testamente na de geheymenisse eenerley is gheweest met de onse: Wel verstaende eenerley nae de beteeckeninghe, maer niet na de teeckenen.
1 Cor. 11.25. Also ooc (inden nieuwen Testamente) wort de *Beker* genoemt, *het nieuwe Testament*, dat is, een warachtich ende seker waerteecken des niewen Testaments, dwelc met de vergietinge des Bloets Jesu Christi is beues-
1. Cor.10.16. ticht. Desgelijcken wort het *Broot* genoemt, *de gemeenschap des lichaems Christi*: Ende de *Beker de gemeynschap des Bloets Christi:* Om dieswille dat het zijn sekere waerteeckenen ende segelen onser ghemeenschap met Christo.

Gelijck sulcke maniere van spreken oock wel in gemeene handelinge gebruyckelic is. Siet pa. 363. Dese figuerlicke maniere van spreken, is ooc wel gebruyckelick inde daghelicxe handelinge, datmen de gedachtenissen, waerteeckenen oft panden, noemet met de namen der dingen, diese representeeren, ende voor oogen stellen, oft beuestighen: Als by exempel, *de Paeschdach*, oft *Hemelvaerts-dach* wort genoemt *Pascha*, ofte *Christi Hemelvaert*: Of de *rechterhant*, oft *Ring*, ofte eenich ander *waerteecken* der trouwe, wort genoemt *de trouwe*: de *hantgeuinge*, die yemant doet, om zijn Testament,

oft

oft wtersten wille, daer mede in handen des Notaris te versekeren, wort genoemt het *Testament*: De *Brief* of *Hant-Teecken*, oft *een clomp Aerde*, oft yet anders desghelijcken, daer mede de Vest, Gift, oft Ouerdracht van eenen Acker, een Rente, oft de versekeringe van eenige schult, oft somme Gelts (na elx Lants gewoonheyt) geschiet, worden genoemt met den naem van t'ghene, datter gevest, gegeuen, ouergedragen oft versekert wort. *29. Son. Vra. 78.*

Dat eenige tegenworpen: dat het Auontmael des Heeren heeft eenige eygenschappen, daer mede het niet alleen vanden anderen Sacramenten, maer oock vanden Doop selue onderscheyden wort, ende dat daerom de figurelicke maniere van spreken, die inden anderen Sacramenten (ende noch veel weyniger, die inde gemeyne handelinge) gebruyct wort, den Auontmael niet aen en gaet. Daer op is de antwoort, warachtich te zijn: dat het Auontmael eenige eygenschappen heeft, die den doop, ende anderen Sacramenten niet toe en comen: gelijc ooc de Doop, ende andere Sacramenten eenige eygenschappen hebben, die den Auontmael niet toe en comen, ende daer mede sy elc vanden anderen onderscheyden worden: Maer dat (de selue eygenschappen niet tegenstaende) het Auontmael euenwel een Sacrament is, ende blijft, ende daerom na de regelen, allen Sacramenten gemeen, gerichtet moet worden. Gelijc by exempel de mensche heeft zijn eygen, ende besondere gestalt, hy heeft ooc zijn redelic verstant, daermede hy van allen anderen gedierten is onderscheyden, ende om de welcke hy in zijn eygen geslacht gehoort, ende van den anderen geslachten der gedierten afgescheyden is: maer nochtans so wort de mensche mede begrepen onder de *Animalia*, dwelc is den naem, die allen Dieren (leuen ontfangen hebbende) gemeen is, ende wat vanden seluen Dieren al tsamen, ten aensien des gemeynen naems, gesegt mach worden, dat mach oock vanden menschen gheseght worden. Also ist ooc so verde daer van, dat d'Auontmael (om de besondere eygenschappen wil) den gemeynen reghelen der Sacramenten, of de maniere van spreken (den Sacramenten gebruyckelic) soude ontrocken mogen worden: Dat ter contrarien het Auontmael niet en can gedefinieert, oft beschreuen worden, wat het sy, dan door den naem des Sacraments (dwelck is het gemeen geslacht, daert onder gerekent moet worden) ende dan voort door d'eygenschappen, diet Auontmael buyten andere Sacramenten besondere heeft. Dit is openbaer genoech den genen, die weten met wat onderscheyt, datmen van elc ding na syne aert, natuer, ende geslacht, om t'selue te doen onderkennen, behoort te handelen. Ende desen behaluen, so is bouen ghebleken, dat Christus, ende Paulus, van desen Sacrament des Auontmaels euen op sulcke maniere spreken, gelijck de schrifture vanden Sacramenten des ouden Testaments, ende ooc mede van den Sacrament des doops sprekende is: dwelck al wt tgene inde handelinge des Doops, ende hier in dese Vrage is bewesen, wel verstaen can worden.

Ende daerom moet die hier by d'Auontmael oock aenghemerckt worden.

Gelijckenisse.

Daerom so en ist niet van ons gedicht, noch vande maniere der Schrifture *Om onverstant te*

29. Son. Vra. 78.

schouwen ende den teeckenen niet toe te schryuen dat der beteeckkende dingen eygen is

Schrifture vremt, dat wy seggen, dat de woorden des Auontmaels niet slechtelic, sose luyden, maer na de figuerlicke maniere van spreken, in allen Sacramenten gemeen, ende gebruyclic, verstaen moeten worden: op dat daer wt niet getrocken en werde, 'tgene tegens Gods woort soude mogen strijden, ende op dat (na de nature der Sacramenten) het teecken van de beteeckende also onderscheyden worde, dat de teeckenen in haer wesen blijuende, aenleydinghe ende versegelinge tot de beteeckende dingen daer door geschiede: want daer toe zijn de Sacramenten ingestelt. Ende also hebben ooc voor ons, de oude rechtgeuoelende Leeraers den handel, ende geheymnissen des Auontmaels altijt verclaert, welcker getuygenis, ende breeder bewijs, in verscheyden Tractaten tot onser tijt van den handel des Auontmaels wtgegaen, te vinden is: maer hier nagelaten wort om der cortheyt wille, tot beweeringhe der voorgestelde antwoort genoech zijnde tgene tot noch toe verhaelt is.

Wederlegginge der *Transubstantiatie.*

So veel dan de ***Transubstantiatie*** der ***Papisten*** aengaet, als dat broot ende wijn (hare nature verlatende) in andere nature verandert souden worden, die is bouen ghenoech wederlegt: ende wilden zijt verstaen, ende der waerheyt plaets geuen, de eygen woorden die sy in der Misse selue singen. (***Rei nulla fit scissura, tantum signi fit ruptura***, dat is, het teecken wort wel ghebroken, maer het dingh wort geensins gebroken) zijn genoechsaem hen te ouertuygen, ende te bestraffen. Want indien alleen het teecken, dwelc is het broot (daer mede het Lichaem Christi wort beteeckent) van hen inder Misse gebroken wort, ende het ding selue, ofte het beteeckende (dwelc is het lichaem Christi) ongebroken blijft: Gelijc de voorsc. woorden haers gesangs, dat duytlic mede brengen: Hoe connen sy dan seggen, dat het broot zijn wesen verandert? Want indien de veranderinge geschiet ware, so en soude daer na niet gebroken connen worden het teecken, dwelc door de veranderinghe niet meer voor handen soude zijn, maer soude gebroken moeten worden het beteeckende, dat is, het gene daer in het broot (na haer segghen) verandert is, namelic het lichaem Christi: Ende haer sang brengt doch mede, dat het ding (dLichaem Christi) niet ghebroken en wert.

Ende der *consubstantiatie.*

Lib. 4. sent. dist. 11. & 12. & lib. 4. dist. 8.

Maer daer is noch een ander dwalinge, die van de voorgaende niet heel verde verscheyden is, welcke van eenige genoemt wert ***consubstantiatie***, ende ten tijden *Petri Lombardi* voortgebracht is: waer van de meyninge is, dat onder het broot is het lichaem Christi: Ende onder den wijn, het Lichaem Christi. Also spreect daer van ***Lombardus***: dat het lichaem Christi, dwelc in hemseluen sichtbaer is, onder de gedaente des broots als de consecratie is gesciet verborgen, ende bedect is. Item: Dat het eten des vleeschs Christi een Sacrament is, dwelck onder het broot begrepen, oft veruatet is. Wt welcke dwalinge tot onser tijt (na de openbaringe der Predicatie des Euangelij) by eenigen, ouer het Sacramentlic eten des Lichaems Christi, door quade duydinge, eenen grooten strijt opgeheuen, ende de oude dwalinge wederom opghehaelt is.

Deselue

Deselue bekennen wel met ons, dat het broot inden Auontmael, warachtelic zijn wesen, ende eertsche ende verderfelicke nature behout, ende broot blijft: Maer sy seggen daer by, dat het lichaem Christi onder dbroot besloten is, ende dat t'selue lichaem Christi sy een Sacrament der etinge des vleesches Christi door tgeloof, ende tot der salicheyt. Welcke meyninge, nadiense strijdet met de naeture des lichaems Christi, so en can de selue niet aenghenomen, maer moet verworpen worden. Want met onrechte geuen sy voor, dat sulcke hare meyninge wt de woorden Christi volghet, ende datmen den seluen (nalatende alle Philosophissche scherpsinnicheyt) behoort gheloof te geuen: So lange sy niet bewijsen, dat hare meyninge Christi woorden zijn, of daer mede ouer een comt, of daer wt can bewesen worden: wanneer sy dat deden, so wilden wy hen toestaen. Maer sy en hebben tot noch toe haerder meyninge gantsch geen bewijs voortgebracht: Dan men vint noch meer, dat sy ooc (om haer onrechte meyninghe te houden staende) vremde, ende ongerijmde dingen voortbrengen, daermede de articulen des geloofs omgekeert, ende de waerheyt des lichaems Christi vernieticht soude worden: Daerom en connen wy hare onverstandige, ende onrechte meyninge niet aennemen, noch volgen, te weten, dat het lichaem Christi, sy met, by, of onder den broode. Maer blijuen wy daer by: Dat het broot in den Auontmael is het Lichaem Christi (so bewesen is) sacramentlicker wijse: waer toe geen veranderinge des broots na der Papisten meyninghe, noch oock dat d'Lichaem onder den broode besloten, oft verborgen sy (na deser lester meyninge) van noode is. Want al ist, dat Christus inden Hemel, ende wy op aerden zijn: Nochtans spijst hy ons synen gelouigen warachtelic door de cracht zijns H. Gheests met synen lichaem, ende drenct ons met zijn vergoten bloet, ende op dat wy des seker souden zijn, so noemt hy dbroot zijn Lichaem ende den Beker zijn bloet, gelijck nv breeder sal volgen: Ende niet om eenige veranderinge des broots in dLichaem, oft eenige insluytinghe desseluen onder dbroot daer mede te leeren. *29. Son. Vrs. 78.*

79. Vrage.

Waerom noemt dan Christus, *dat broot syn Lijf*, ende *den drincbeker zijn Bloet:* otte *dat nieu Verbont door zijn Bloet*: Ende Paulus *de ghemeenschap des lijfs ende bloets Christi?*

Antwoorde.

Christus en spreect also niet sonder groote oorsaec: Na- II.
melick, niet alleen, om ons daer mede te leeren, dat gelijc als broot ende wijn, dit tijdelic leuen onder houden: Also sy ooc zijn ghecruyste Lichaem, ende zijn vergoten bloet, de warachtighe spijse ende dranck, daer door onse Zielen, ten eeuwighen leuen geuoet worden: Maer veel meer, om ons door dese

sichtbare

29. Son. Vra. 79. sichtbare teeckenen, ende panden te versekeren, dat wy, so warachtelick, zijns waren lichaems ende bloedts (door de werckinge des heyligen Gheests) deelachtich worden, als wy dese H. waerteeckenen, met den lichamelicken monde, tot syner gedachtenis ontfangen: Ende dat al zijn lijden, ende gehoorsaemheyt, so sekerlic onse eygen sy, als hadden wy selue, in onse eygen persoonen, alles geleden, ende Gode voor onsen sonden genoech gedaen.

Verclaringe.

HOE wel wt tvoorgaende in den Catechisme beantwoort, eenichsins aengeroert is, tgene nv eygentlic verhaelt sal worden: nochtans ouermits de dwalinghe des Pausdoms seer sterck is geweest, ende vast in gewortelt, aengaende de veranderinge des broots, ende wijns, in een ander wesen, dwelc nv doorgaens genoechsaem wederlegt is: ende dat de andere seer aenhouden, ende dringen op de woorden: dat is mijn lichaem, etc. So wort hier eygentlic (tot beter onderwijsinge der eenvoudigen) beantwoort een tegenworpinghe, die hen voorgestooten soude mogen worden, oft hen selfs inden sin voorcomen mochte: Namelick, wort broot ende wijn in hare nature niet verandert, noch en is Christi lichaem ende bloet onder dbroot ende den wijn niet besloten of begrepen, waerom noemtse dan Christus met den naem des lichaems, ende des bloets, etc? Ende wort hier geleert: Al en geschiet geen veranderinge der naturen, al en is oock dLichaem ende bloet Christi daer niet verborgen: Dat nochtans Christus, als ooc Paulus, niet sonder groote oorsaeck, sulcke maniere van spreken (als bouen in de Vrage voorghestelt is) ghebruyct heeft. Ende worden inde antwoort gestelt twee oorsaken:

Afdeelinge. d'eene is, dat sulcke figuerlicke maniere van spreken claerder is, ende bequamer om te leeren, t'gene daer toe het Sacrament inghestelt is: d'Andere, datse dient tot meerder versekeringe eens yegelicken geloouigen, dat hy ontwijffelick deel heeft aende dingen, daer van de teeckenen den naem zijn dragende, ende datse hem eygen zijn.

Christus bruyct de figuerlicke maniere van spreken, eensins om ons te beter te leeren, hoe dat zijn Lichaem ende bloet onser zielen spyse sy.

1. d'Eene oorsaec (waerom Christus, den teeckenen geeft den naem der beteeckende dingen) is dat sulcke figuerlicke maniere van spreken claerder, ende bequamer is, om te leeren, dan een slechte, naecte, ende gemeene maniere: Als by exempel, in dien Christus gesegt hadde: *Myn gecruyste vleesch ende myn vergoten bloet sullen uwe Zielen voeden ten eewigen leuen*: dat en soude so duydelic Christi wille, ende syne meyninge niet wtgedruct hebben, als daer hy van den broot gesegt heeft, *dat is myn Lijf:* Ende vanden Wijn, oft Drincbeker, *dat is myn bloet.* Ghemerct inde leste maniere van spreken, den geloouigen ter stont te voren comt de vergelijckinge der natuerlicke spijs, ende drancx des lichaems met de gheestelicke spijs, ende dranc der Zielen, om de geestelicke voedinge der Zielen, door de natuerlicke voedinge des Lichaems te

te beter te begrijpen. Wat neringe ende voedinge het broot, ende wijn den naetuerlicken Lichaem doen, is eenen yegelicken bekent, ende bouen inde 75. Vra. ende elders verhaelt. Als nv Christus het broot zijn Lichaem, ende den Drincbeker zijn bloet noemt: So (segge ic) gedencken ende ouerleggen de gelouuigen te beter, dat, gelijc Broot ende Wijn, het teghenwoordige leuen des Lichaems onderhouden: Also het gecruyste lichaem, ende vergoten bloedt Christi de Spijs, ende Dranc is haerder Zielen ten eewigen leuen, sonder de welcke sy geestelic niet leuen connen, noch eenich leuen in haer hebben. Christus hadde seer heerlic Joan. 6. gesproken van het eten zijns vleeschs, ende van het drincken zijns Bloets: Maer zijn Sermoen (van velen qualic verstaen zijnde) werde verkeert ende gelastert: Daeromme heeft hy door d'instellinge des Sacraments des Auontmaels synen discipulen naerder willen verclaren, ende in de wterlicke teeckenen des Broots ende Wijns, op Sacramentsche wijse te smaken geuen, wat voedinge sy gheestelick aen haer Zielen souden genieten, door het eten zijns vleeschs, ende drincken zijns bloets, so bouen daer af Vrage. 75. geleert is.

29. Son. Vra. 79.

Joan. 6. (54. 55.)

2. De andere oorsaecke, (waeromme Christus dese figuerlicke maniere van spreken gebruyckt heeft) is, dat hy den sichtbaren teeckenen ende panden, gheuende den naem der beteeckende dingen, daer door ons te sekerder soude maken, dat wy door de cracht synes H. Geests, so sekerlic zijns warachtigen Lichaems, ende Bloets deelachtich worden, als wy dese heylige waerteeckenen, met den lichamelicken monde, tot syner gedachtenisse ontfangen, so bouen Vrage 73. pag. 362. van dese versekeringe inden handel des doops geleert is.

Ende anderssins, om ons beter te versekeren, dat wy der beteeckende dingen (daeraf de teeckenen den naem dragen) deelachtich worden.

Ende *Bernardus* verclaert dese versekeringe, met de gelijckenisse van eenen Trouring, welcke een Bruydegom syner beloefden Bruyt geeft, niet alleen, datse zijns daer by ghedencken soude, maer veel meer oock, dat sy met de ouergheuinghe des Trourincx soude versekert zijn, dat de Bruydegom daer mede syne trouwe, ende hemseluen gantschelic syner Bruyt ouergeeft, om te wesen haer eygen man. Also wanneer wy het broot, ende wijn (door den Dienaer ons toegereyct) ontfangen, eten, ende drincken, so hebben wy daer niet alleen Christi belofte, maer wordt ons oock beuesticht door het Waer-teecken, ende pant zijns Lichaems, ende Bloedts, dat hy ons zijn lichaem, ende bloet ouergeeft tot een salige spijs, ende dranc der Zielen, ten eewigen leuen: Ende daerom segt hy niet alleen: *Dat is myn lichaem: dat is myn bloet*: maer ooc daer by: *Neemt, etet ende drincket.*

Gelijckenisse.

Daer beneuen versekert ons Christus met dese figuerlicke maniere van spreken, dat al zijn lijden, ende gehoorsaemheyt, die hy synen Vader heeft bewesen, tot den doot des Cruyces toe, so seker onse eygen is, als of wy selue in onse eygene Persoon voor onse sonden de straffe geleden hadden, ende Gode genoech gedaen: Sulcx dat een yegelic van ons (so dicwils als wy het gebroken broot, ende den ingeschoncken Wijn, tot ons nemen, ende die eten, ende drincken) met waerheyt heylichlic

II.

Ende dat zijn lijden ende ghehoorsaemheyt onse eygen worden.

Phil. 2. 8.

29. Son. Vrs. 79.

lichlic roemen mach, dat het goet (daer af het heylige Broot ende wijn waerteeckenen zijn) zijn eygen is, ende daerom vry seggen: Christus de sone Gods, inden vleesche geopenbaert, die voor velen gecruyst is, ende den doot gesmaect heeft, is mijn eygen, als my geschoncken, ende gegeuen vanden milden Vader aller barmhertigheydt, om den seluen volcomelic te genieten, ende te besitten, met alle tgene, wat hy gedaen, ende verdient heeft: Zijn lijden, ende zijn gantsche gehoorsaemheyt is door toerekeninghe mijn eygen gheworden, etc. Want dat getuygen de woorden des Auontmaels, *dwelc voor u gegeuen of gebroken wort: Dwelc voor u ende voor velen vergoten wort tot vergeuinge der sonden.* Waer wt dan een yegelic met den H. Apostel spreken mach: *So God voor ons is, wie is tegen ons? Die synen eygen Sone niet en heeft ghespaert, maer voor ons allen ouerghegeuen: Hoe en soude hy niet met hem alle dinc schencken?* Rom. 8. 32.

Esai. 9. 5.

Door de werckinge des H. Geests.

Maer in de antwoordt, wert weder duydelic verhaelt, hoe dese mededeelinge, ende eygendom (daer af het heylige Auontmael ons versekert) geschiet, ende ons toe-gebracht wert, te weten, door de werckinghe des H. Geests: Siet daer van bouen pag. 385.

Tegen het mondelic eten, ende drincken des Lichaems ende bloets Christi.

Dit moet wel onthouden worden, om altijt voor te comen de onrechte meyninge van sommige, de welcke hen laten duncken, dat wy des Lichaems, ende bloets Christi niet en connen deelachtich, noch met hem vereenicht worden, ten sy dat het selue Lichaem, ende Bloet, ons (in ende onder het broot, in ende onder den Wijn besloten) toegereyct wort: Haer meyninghe zijnde, dat alle die vanden broode eten, ende die van den Drincbeker drincken, mede inden broode het Lichaem, ende in den Drincbeker het bloet Christi wesentlick ontfanghen, ende met den monde eten, ende drincken, ende also in haer Maghe in nemen. Dese onrechte meyninghe is wel voor ten deel wederleyt: maer dewijle sy so grof is, ende wt de ouergebleuen valsche meyninge des Pausdoms van de transubstantiatie, sommigen noch wat aencleuen, ende eenich bedencken maken soude moghen, so moet de selue wel weder aengeroert ende wat breeder wederleyt werden. Ende dit tot dien eynde: Gelijck wy te voren aen d'een syde, de waerheyt by de waerteeckenen te zijn, hebben bewesen, ende verclaert: Dat de gheloouige Christi ende aller zijner goeden sekerlick deelachtich werden, also datse haer eyghen werden, tot bestraffinghe der genen, die alleen bloote teeckenen inden Auontmael stellen, ende laten (de cracht ende vrucht des Auondtmaels, daer mede vernietende): dat alsoo aen d'ander syde den grouen misverstant des mondelicken etens, ende drinckens des Lichaems, ende bloets Christi geweert werde, om dese heylsame spijse, ende Dranc, den Godloosen met den geloouigen, niet gemeen te maken, ende te verhoeden, dat niet veelerleye ongeschicktheyt in gelooueus saken daer door ingheuoert en werde.

1. De waerteeckenen werden lichamelic, het beteeckende geestelick ontfangen.

So is dan voor bewesen, pag. 385. Dat de heylighe Geest, door zijne cracht, de geloouige met Christo verbindet, ende vereeniget, ende den seluen Christum, ende alle zijne verdiensten mede deelet: Ende daerom

moet

moet zijn onderscheydentlic verstaen werden, hoe de waerteeckenen, ende hoe de beteeckende dingen aengenomen werden. De wterlicke sichtbaerlicke teeckenen, broot, ende Wijn, werden met de hant des Lichaems ontfangen, met den monde des Lichaems ghegeten, ende gedroncken, gelijcse tot natuerlicke spijs ende dranc des Lichaems dienen: Maer de beteeckende dingen, het ware lichaem ende bloet Christi, met allen zijnen verdiensten, werden met de hant, ende mont des gheloouens ontfangen, gegeten ende gedroncken, ende gelijcse geestelic spijs ende dranck onser zielen zijn, also is de H. Geest de wercman, die door waren geloue in onse herten, ons met dese spijs ende dranc geestelick voedet, ende langs soo meer, met Christo vereeniget. 29. Son. Vra. 79.

Is ooc wel aen te mercken, dat het niet eenerley reden en is, te seggen: ***Dit is mijn Lichaem***, soo Christus gesprooken heeft ende te seggen: ***Mijn lichaem is met der daet, oft wesentlic, met, in, oft onder dit Broot***, soo als sy, die de voorsc. onrechte meyninge volgen, de woorden Christi (na haren eygen goetduncken) wtleggen. Want de woorden Christi leeren wat het broot inden Auontmael sy, namelic het Lichaem Christi, om dieswille, dat na de aert der Sacramenten, den naem des beteeckenden, den teeckenen gegeuen wert, ende also het broot Sacramentlick het Lichaem Christi is, om dieswille het een waerteecken daer van is: Maer de wtlegginge der woorden Christi, (so syse stellen) leert niet wat het Broodt in den Auontmael sy: Maer wat daer met, in, ofte onder sy, dwelc verde van malcanderen verscheyden is. Bouen dwelc, de Schrifture, ende onse Christelicke gheloue ons niet en leert, Christum soecken, met, in, of onder den Broode des Auontmaels, maer inden Hemel, Col. 3. 1. daer heen hy opgenomen is, ten aensien zijner Apostelen, Act. 1. 9. ende waer hy blijft na den Lichaem, tot der tijt dat het al weder opgerecht werde, Act. 3 vers. 21. Ende van waer hy also comen sal, gelijc de Discipulen hem hebben ten Hemel sien opvaren, Act. 1. 11. 2. Groot onderscheyt; isser tusschen desen woorden: dat is mijn Lichaem.

Ten lesten, indien het lichaem verborgen, ende besloten ware, in of onder den broode, so souden oock de Godloose, ongeloouige, ende onboetueerdige dit broot etende, eten het Lichaem Christi: Dwelck hare meyninge, ende nochtans seer ongeschict is. Want (na dien Christus betuycht, Johan. 6. 54. ***Wie mijn Vleesch eet, ende mijn bloet drinct, die heeft het eewige leuen, ende ick sal hem verwecken ten wtersten dage.*** Ende daer na, vers 56. ***Wie mijn Vleesch eet, ende mijn bloet drinct, die blijft in my, ende ick in hem***) daer wt volgen soude, dat de Godloose ende ongeloouige het eewich leuen souden hebben, tot de salicheyt opgewect werden, ende dat se in Christo blijuen: Dwelc ongerijmt is te gedencken, ic swijge te spreken. Daer d'Apostel ter contrarien getuycht, dat de sulcke ***schuldich zijn des Lichaems, ende des bloets des Heeren***, ende datse ***henseluen eten ende drincken het oordeel, niet onderscheydende het Lichaem des Heeren***, 1. Cor. 11. 27. ende 29. Ende de Dooper Johan. ***Dat die den Sone ongehoorsaem zijn, het leuen niet sien en sullen, maer dat de toorne Gods blyft op hen.*** Johan 3. 36. 3. De ongeloouige etc. en eten noch en drincken Christi vleesch ende bloet niet.

So

80. Son. Vra 80. Besluyt.

So is dan gewis, wt tgene bouen verhaelt, dat dese groot onrecht hebben, als sy onverstandelic altijt roepen, ende hare saec daer mede houden staende, dat sy seggen: Men moet by dwoort blijuen: Daer dwoort niet mede en brenght, dat Christi lichaem is, met, in, of onder den broode: Daer voor ooc bewesen is, datmen Christi niet can deelachtich werden, dan door zijnen Geest, welcken de ongeloouige niet hebbende, sy Christi niet deelachtich connen werden: Ende emmer, dat Christi eyghen ghetuygenisse haer onverstant ende dwalinge straffet, als hy den ghenen, die zijn vleesch eten, ende zijn bloet drincken, het leuen toesegt, ende de opweckinge ter salicheyt, ende in blijuinge in Christo, welckes alles den Godloosen, ongeloouigen, ende onweerdigen niet toecomt: Daer wt nootwendich volcht, dat sy Christi vleesch ende bloet niet eten, noch drincken, maer alleen de wterlicke waerteeckenen daer van, broot ende wijn, ende datse daer door schuldich zijn des lichaems des Heeren, ende henseluen eten, ende drincken het oordeel.

30. SONDACH.

Vrage. 80. 81. 82.

Inhout: *Hier volcht nv het onderscheyt tusschen d'Auontmael des Heeren,*
1. *ende de Paepsche Misse: Daer na wert geleert, wie tot den*
2. *Auontmael des Heeren behoort te gaen: Ende daer tegen, dat*
3. *de gene, die met hare bekentenis ende leuen, hen als ongeloouige ende Godloose menschen aenstellen, tot den Auontmael niet toegelaten behooren te werden.*

80. Vrage.

Wat onderscheydt isser tusschen dat Auontmael des Heeren, ende de Paepsche Misse?

Antwoorde.

1. Dat Auontmael des Heeren betuycht ons, dat wy volcomene vergeuinge aller onser sonden hebben, door de eenige offerhande Jesu Christi, die hy selue eenmael aent Cruys volbracht heeft, ende dat wy door den H. Geest Christo werden ingelijft, die nv na syne menschelicke natuere niet op der Aerden, maer inden Hemel is ter rechterhant Gods zijns Vaders, ende wil daer van ons aengebeden zijn. Maer de Misse leert, dat de leuende ende dooden, niet door dat lijden Christi vergeuinge der sonden hebben, ten sy, dat Christus noch daghelicx, voor de selue, van de Mis-priesteren geoffert werde, ende dat Christus lijflic, onder de gestalt des broots, ende Wijns sy, ende daerom ooc daer in moet aengebeden werden. Ende also

is

is de Misse inden gront anders niet, dan een verloocheninge der eeniger offerhande, ende lijdens Jesu Christi: ende een veruloecte Afgoderie. *30. Son. Vra. 80.*

Verclaringe.

DE veranderinghe des broots ende Wijns in ander wesen, is voor henen wederleyt, ende hoewel daer mede een groot deel des bedrochs inder Missen is geopenbaert: nochtans tot weeringe vanden leelicken grouwel der Missen: so wert de wederlegginge der seluen tot onderwijsinge der geloouigen wat naerder voorgenomen.

Vanden naem der Missen hebben die in den Pausdom selue verscheyden oorsaken ende afcomste voortgebracht, daer inne sy onder malcanderen niet wel eenich en zijn, de eene dit, de andere dat voortbrengende: daer ander schrijuers onser tijdt, hare meyninge mede by stellen. Connen wy niet te min ten minsten dit profijt daer af hebben, dat wy sekerlic weten, dat de Misse niet van God en is, ja dat ooc haren naem inde Schriftuere niet bekent, veel min de insettinge daer af te vinden is: Ende ouer sulcx laten wy de paepsche Doctoren (ouer haren oorspronc, naem, voortgang, vermeerderinge, ende vercieringhe, mitsgaders ouer de groote gheheymenissen, die sy daer in weten te vinden, den armen volc wijs te maken ende aen te prijsen) onder malcanderen disputeren, ondersoecken, ende verdraghen, tot dat syt moede zijn: Na dien sy de waerheyt gheen plaetse noch ghehoor gheuen willen, ja lieuer moetwillich de waerheyt soecken met valscheyt te onderdrucken. *Vanden naem der Missen.*

Daer en tusschen sullen wy alleen int rouw (so men seght) de grouwelickheydt deses gedrochts wt eenigen ghemeenen mercteeckenen, den geloouigen ende gemeenen eenvoudigen man, tot zijner onderwijsinghe leeren kennen, om de lasteringhe ende Afgoderie, die daer door ende by gheschiet, te vermijden. Waer toe de antwoort des Catechisme een cort, ende claer bericht geeft, ons voorstellende een tegensettinge des H. Auontmaels, ende der Missen, cortelic veruattende wat ons het H. Auontmael betuycht, ende verclaert alles na vermogen, ende na wtwijsen der Schriftuere: Dwelc daer en tegen nochtans alles in der Missen verloochent, ende anders geleert wert: daer wt wert dan besloten, wat inder waerheyt vander Missen te houden sy. *Afdeelinge.*

1. Het besonderste eynde, ende gebruyc des heyligen Auontmaels des Heeren is, dat wy daer door vermaent ende versekert werden, dat wy volcomene vergeuinghe aller onser sonden hebben, door de eenighe offerhande Jesu Christi, die hy seluer eenmael aen het Cruys volbracht heeft. Want alsoo spreect de H. Geest, in den brief tot den Hebreen, daer Christus met den Aaronisschen Priesteren vergeleken wert: Dat Christus verde een ander Priester is, als de voorgaende Aaronisschen waren: *Als niet van noode hebbende* (gelijc als sy van doen hadden) *alle daghe eerst voor synen eyghen sonden, daer na voor de sonden des Volcx offerhande te doen: Want dat* (seght hy) *heeft hy eenmael gedaen,* *Het Auontmael betuycht volcomene vergeuinge der sonden in de eenige offerhande Christi.* *Heb. 5. 1. ende 7. 27. ende 9. (12. 26. 28) ende 10. (10. 12. 14.)*

30. Son. Vra. 80. *daen, als hy hemseluen opgeoffert heeft.* Dat selue verhaelt hy voorder, tot veel plaetsen inden seluen brief: *Dat hy eens inde voleyndinge der tijden, tot aflegginge der sonden is verschenen door zijns selfs offerhande:* Ende *dat hy eenmael is opgeoffert, om veler sonden wech te nemen:* Eyntelic, *dat na dien hy een slachtoffer voor de sonden geoffert heeft, dat hy is in eewicheyt geseten, ter rechterhant Gods,* ende *dat hy met een offerhande heeft gheheylicht, die geheylicht werden:* Ghelijck Christus oock selue, als hy aen den Cruyce den Edick ghenomen hadde, tselue
Joa. 19. 30. beuestichde, segghende: *Het is volbracht.* Soo is dan het Auontmael des Heeren, van dese eenige ende volcomene offerhande, (eenmael gheschiet) een claer getuygenisse, ende een openbaer segel: Gelijc de woorden van den gebroken broode gesproken (doen Christus dat zijnen Discipulen
1 cor. 11, 24. ma. 26. 27. wtdeelde) duydelick mede brengen: *Neemt eet, dit is mijn Lichaem, welc voor u lieden gebroken wert:* Desgelijcken vanden Drincbeker: *Drinct alle daer wt: Want dit is mijn Bloet des nieuwen Testaments, dat voor velen vergoten wert tot vergeuinge der sonden.*

De Misse verloochent die plat, ende wil de eere der versoeninge selue hebben. Maer de paepsche Misse verloochent, dat leuende ende doode vergeuinghe der sonden hebben, door het eenich lijden Christi, ten sy dan dat Christus noch daghelickx, voor de selue vanden Mispriesteren gheoffert werde. Dat gaet regel-recht tegen de voorgheroerde leere des H. Auontmaels. Merckt dan wat een verschil datter tusschen beyde sy, ende dat de Misse voor een insettinghe Christi, onder het dexsel des Auontmaels, niet wtgegeuen, noch aenghenomen en can werden.

Beschrijuinge der Misse. Wt de tegensettinge der Misse, tegen d'Auontmael (in der antwoort gheroert) can de selue also beschreuen werden: Dat sy is een sulck werck oft oeffeninghe, van den Pausen selue ingestelt, tot dien eynde, op dat se sy een soen-offer, daer door Gode genoech gheschiede, ende de leuende ende doode, met hem versoent werden, als namelic de Mis-priesters de eenige offerhande Christi wederom vernieuwen, ende hem dicwils opofferen.

I. Sy geuen voor dat de Misse een offerhande sy: Daer d'Auontmael een Sacrament is. In welcker beschrijuinge der Missen veelerley dwalinghen steken: d'Eerste is, (seer ongherijmt) dat sy wt der Missen (die sy nochtans metter insettinghe des Sacraments des Auontmaels wel geerne souden bedecken, ende den volck aenprijsen) een offerhande maken: Ende also vermengen sy, ende werpen onder den anderen, de offerhanden, ende Sacramenten, sonder eenich onderscheydt tusschen de selue te laten: waer wt wel gemerckt wert, dat sy vande leere der Sacramenten seer weynich verstants hebben, euen als oft sy de selue maer door een schemeringe gesien, oft daer af van seer verre, hadden hooren spreken.

Onderscheyt tusschen de Sacramenten ende de offerhanden. Daer nochtans tusschen de Sacramenten, ende de offerhanden een onderscheyt is: Want inden Sacramenten ontfangen wy, ende Godt geeft ende schenckt ons Christum, met allen zijnen verdiensten ende weldaden: ende dienen also de Sacramenten tot eene verpandinge, ende versegelinge, dat wy vanden wille Godts tonswaert, ende van zijne gauen gewis souden zijn: gelijc dan de woorden inden Auontmael, daer af wy

nv handelen, opentlic luyden: *Neemt* (oft ontfanget) *ende etet:* Maer Christus en segt niet, *Offeret.* De offerhanden daer en tegen brengen tot God, ende offeren hem, gelijc na de Wet toegebracht wierden, Ossen, Schapen ende Lammeren, etc. die de Priesters opofferden, ende waren voorbeelden vande eenighe offerhande Christi, die hem seluen eenmael opgheoffert heeft. Na dien sy dan hare Misse een offerhande noemen ende versiert hebben, dat sy Gode daer mede betalen den prijs, die hy tot voldoeninghe voor de sonden ontfangen soude: so isser een sulcke onderscheyt, tusschen de paepsche Misse, ende dAuontmael, als tusschen ontfangen, ende geuen. *80. Son. Vra. 80.*

Teganwerpinge met verclaringe, in wat meyninge oude Leeraers d'Auontmael een Offer genoemt hebben.

De Papisten geuen voor: Dat oock eenige oude Leeraers den naem des offers gebruyckt, ende d'Auontmael des Heeren, also ghenoemt hebben: Maer sy verswijgen (dwelck de oude Leeraers daer by segghen) dat sy dat doen ten aensien, dat het is de ghedachtenisse der eenigher warer offerhande, die Christus onse eenige hooge Priester, eenmael aenden Cruyce gedaen ende volbracht heeft. Ja ten seluen aensien noemen zijt een dancoffer, so in der ouden Leeraers schriften door gaens te sien is: namelic, niet om dat God yet geoffert wert tot versoeninge, maer om dat hem danc ende lof toeghebracht wert daer voor, dat hy ons Christum geschenct heeft, ende deelachtich maect zijner offerhande: tot versegelinge van dwelc, ende dat wijt nemmermeer en souden vergeten, Christus zijn Auontmael heeft ingestelt. Welcken naem des Auontmaels (der Schrifturen bekent) indien de oude Leeraers meer gebruyct, ende behouden hadden, tware beter geweest. Want al en hebben sy niet eens gedroomt noch gedocht te willen seggen, tgene de Papisten voorgheuen, so wert doch de naem des offers, van Papisten tot beschooninge haerder Missen voorgewent ende voortgebracht: hoewel te vergeefs, alsmen der ouder Leeraers meyninghe ende sin wel in siet. Daerom ist euenwel goet altijt te spreken, so de Schrifture spreect. *Chrysost. Hom. 24. 2. ad Cor. sub. ill. Calix, bened.*

II

De Misse soude leuenden ende dooden (na haren seggen) dienen; maer d'Auontmael is den leuendigen alleen beuolen.

De tweede dwalinge is, dat sy deruen voorgeuen, dat de Misse sy een offerhande voor de leuende ende dooden: Daer d'Auontmael alleen den leuenden dient, ende hen van Christo beuolen is, tselue te houden, tot ghedachtenisse zijns doots, ende dien te vercondighen tot dat hy comt. *Want inden doot gedenctmen uwer niet* (segt de Propheet Dauid, Psal. 6. 6.) *Wie wil V in der Hellen* (of Graf) *dancken?* Daer beneuen is openbaer: Gelijck het woort, dat also ooc de Sacramenten, ende alle vermaningen, alleen dienen tot den tegenwoordigen leuen, op dat de menschen tot berouw, bekeeringe, ende gelooue verwect souden werden. Want daer staet geschreuen: *Heden, so ghy mijn stemme hoort, &c.* Psalm 95. 7. Heb. 3. 7. Ende *den mensche is gheset eens te sterue, ende daer na het Oordeel,* Heb. 9. 27. Maer sy hebben den menschen wijs gemaect, dat na haren doot, hen noch geholpen soude mogen werden, met Missen ende andere dingen, die hen nagedaen souden werden: daer door dan de menschen te min dese tijt der genaden, tot haren grooten schaden waergenomen, ende tot gelooue ende Godsalicheyt sich begheuen *Con. Trid. sess. 22. ca. 3. Cat. rom. part. secunda p. 206. ca. 4. f. 62.*

30. Son. Vra. 80. begheuen hebben: Hopende, dat sy alles (mits gelt geuende) conden wtrichten, so sy van haren Papen den elenden Afgoden-dienaers geleert werden, die (om haers eygens proffijts wille) plat wt wilden, die gedaen werc harer Missen (sonder schrift ende sonder geloof) geacht hebben den dooden te nutten, der seluer zielen, wt den Vagevyer (dwelc sy ooc fraeykens gedroomt hebben) tot de salicheyt te brengen. O blinde verwaentheyt.

III. Inder Missen soude Christus dagelicx geoffert werden: Daer d'Auontmael tuycht van de eenige offerhande eenmael door hem seluen gedaen.

De derde lasterlicke dwalinge is, dat sy tegen spreken tghene, daer van d'Auontmael ons vermaent: te weten, dat Christus hemseluen heeft opgeoffert aenden stam des Cruyces eenmael voor de sonden des menschelicken geslachts, ende daermede ons verworuen heeft volcomene vergeuinge aller onser sonden. Want de *Romanisten* hier tegen leeren: dat Christus noch heden ten daghe (niet door hemseluen) maer door de Mis-priesteren God opgeoffert werde: Niet, *dat hy door den eewigen Geest hemseluen Gode onstraffelick geoffert heeft* eenmael: maer dat hy noch daghelicx van den seluen Mis-priesteren moet opgheoffert werden: op dat wy vergheuinge der sonden mogen crijgen: mach ooc een grouer dwalinghe bedacht, of genoemt werden? Wat ist anders, dan met den onsinnigen Joden Christum wederom te willen cruycigen, ende zijne lijden in twijfel trecken, ende omstooten? Ten can niet anders ghenomen werden: Dan dat de Misse door list des Sathans daer toe aengherecht is, om Christi ware, ende eenige doot wt te wisschen, ende by den menschen in vergeten te brengen: niet alleen zijnen doot, maer ooc de vrucht ende nutticheyt die wt zijnen doot den gheloouighen toecomt, werdt gantschelic door de offerhande der Misse den menschen (die der seluer plaetse geuen) afgesneden ende ontrocken. Want die een nieuw verlossinge inder Missen geuonden heeft, hoe sal de selue connen gedencken, ende daer op steunen, dat hy door den doot Christi verlost sy? noch meer, sy noemen dese haer offerhande der Missen een offerhande sonder bloet: waer mede dat sy haer seluen, der insettinghe des heyligen Auontmaels, ende der schriftuere teghenspreken. Want waer blijft het bloet in haer Hostie, ende Kelck? Soo zijt noemen. Waer blijft de insettinge des heyligen Auontmaels, waer in Christus getuycht, dat zijn offerhande niet sonder bloet vergieten conde toegaen? Waer blijuen sy met de woorden des Apostels, Heb. 9. vers. 22. *Sonder bloetstortinge en geschiet geen vergeuinge.* Ende sy ontrooues Christo met desen die eer, welcke hem de Schriftuere toe schrijft, te weten, dat hy is een *Priester inder eeuwicheyt, na de ordeninghe Melchisedech*, ende dat hy *een onvergancklick Priesterdom* heeft: Dat is, dat zijne eenige offerhande by hem eenmael gedaen, ende zijn eeuwige voorbiddinge voor ons by den Vader aen niemanden anders gestelt, ofte ghegeuen can werden. Maer dat sulcx hem alleen toecomt: Hy eewich blijuende, ende ten vollen voldaen hebbende, behoeft gheenen navolger, en can ooc geenen neuen hem lijden.

Heb. 7. (21. 24.)

IV. De Misse wil Christum

De vierde lasteringhe in der Misse is: Dat sy (om Gode aenghenaem te zijn) hen vermeten, Christum Gode te willen geuen, ende offeren, dwelck

dwelck hen gheensins betaemt, noch te doen beuolen is: Daer tegen leert het Auontmael, dat Christus (ons van God gegeuen) hem seluen ons schencket, ende geuet, ende tot een welrieckende offerhande hem-seluen den Vader heeft opgeoffert, doen hy zijn lichaem in den doot ghegheuen, ende zijn bloet voor ons heeft vergoten, zijnen Vader ghehoorsaem zijnde tot den doot des Cruyces, op dat hy (die zijnen Vader aengenaem, ende behaechelick was) door zijn werc der gehoorsamer opofferinge, ons den Vader mede aengenaem, ende eenen vryen toegang tot hem soude maken: Also dat schrickelic is, dat de verdoruene mensche wil doen, het gene hem niet en betaemt, hy niet en can doen, maer Christus alleen, die het oock ten vollen ghedaen heeft. Maer dese lasteringhen zijn so openbaer dat sy nauw wederleggens weert en zijn: Nochtans de elendighe menschen, bot ende onverstandich als de onredelicke Dieren, meynen op haer eygen hant, ende naer haer eyghen goetduncken, haer schip, ouer dese grondeloose (ende alles tot sich ruckende) wielinghen, wel behouden ter hauen der salicheyt inne te brengen: maer het moet hen faelgeren, ouermits alle haer doen, ende arbeyt daer toe te vergeefs is: Maer Christus moet het bestieren alleen, die ooc de wech ter salicheyt is, ende niemant daer toe, noch tot den Vader comen can, dan alleene door hem, ende door de offerhande, die hy ghedaen heeft. Daeromme te wenschen is, ende sy te vermanen zijn, dat sy sich beter bedencken, ende den verderffelicken cours der Missen verlatende, desen sekeren cours willen houden, om met haren schepe, door Christum inde Hauen der salicheyt te geraken, ende lustich in te varen, dwelc hen anders gemissen sal.

30. Son. Vra. 80.

God offeren, ende geuen: maer d'Auontmael tuycht dat hij ons van God gegeuen wert. Jon. 14. 6.

2. Maer daer is noch al meer faut aen de afgodische Misse, daerom sy by den geloouigen geen plaetse en mach hebben, gelijc het tweede onderscheydt (inde antwoort geroert) aenwijst: dat het H. Auontmael ons leert, dat wy Christi ende syner verdiensten, ende weldaden deelachtich, ende hem ingelijft worden door het ghelooue, ende de cracht des H. Geests, gelijck dit bouen inde verclaringhe, ouer d'Auontmael oueruloedich betuycht, ende bewesen is, hier onnoodich weder te verhalen.

Het Auontmael leert dat de geloouige Christi door tgelooue, ende cracht zijns Geests deelachtich worden. 1 cor. 6. (17. 19.) ende 10. 16. ende 12. 13. Eph. 3. 17.

Maer wat willen sy inder Misse wijsmaken? dat Christus onse Heere warachtich God, ende mensche, warachtelic, metter daet, ende substantielic, oft wesentlic, onder de gedaente der geuoelicken dingen, begrepen ende besloten sy, dat is, dat hy lichamelick sy onder de gestalt of gedaente des broots ende wijns, ende dat alle de gene, die de selue ontfanghen, Christum lichamelick ontfangen, met Christo eens, ende hem ingelijft werden.

Maer de Misse leert, dat sulx lichamelic geschiet onder de gedaente des broots, ende wijns, etc. *Con. Trid. sess. 13. ca. 12. & Cat. Rom. part. secunda. sect. 38.*

Alwaer wy mercken voor eerst hare groue dwalinghe daerin, dat sy in haer Misse alleen stellen de *accidentia* des broots ende wijns, die sy noemen gestalt oft gedaente. Ende niet warachtich Broot ende wijn: dwelc sy ooc doen, inden Sacrament des Outaers (so zijt noemen) als sy de Leecken onder een gestalt te weten des Broots alleen (hen den Drincbeker

Daer mede nemen sy wech de ouer-eencominge tusschen de teeckenen ende de teeckende dingen:

80 Son. Vra 80. Drincbeker ontreckende) monnicken; Ende also hen d'Auontmael des Heeren na zijn insettinghe, niet wt en reycken. Dat is een groue dwalinge (bouen mede aengeroert pag. 360.) dat sy so wel in haer Misse als int communiceren der Leecken, de substantie des broots ende wijns verloochenen, ende daer geen ware broot, noch Wijn en bekennen te zijn. Daer mede nemen sy wech, de ouer-een-cominghe, die daer is in allen Sacramenten, tusschen den teeckenen, ende de beteeckende dinghen: Ouermits gheen ouer-een-cominge en can gheuonden worden, tusschen toeuallige dingen, die selfs geen wesen en hebben, ende tusschen wesentlicke dingen, De wesentlicke dinghen zijn, het ware lichaem, ende bloet Christi, die den geloouigen van Christo gegeuen worden tot een spijs, ende dranck der Zielen, ende welcke wy bekennen, by de geloouige genoten, ende ontfangen te worden, met den ghelooue, ende door de cracht des H. Geests. De toeuallige dingen (die sy gedaente, gestalt, ofte *accidentia* noemen) zijn alleen de witticheyt, ende rondicheyt harer Hostien, oft oblaten, so syse noemen, ende die sy in plaetse van broot gebruycken: Item, de roodicheydt, ofte andere verwe des wijns: Die en connen oock geensins voor oogen stellen, de voorseyde wesentlicke dinghen, noch ons beteeckenen, dat de wesentlicke dingen onse Ziele spijsen, ende drencken. Want dese *accidentia* selfs, niet spijsen, noch drencken connen: Niemant en can ghespijst, noch sat worden van de verwe, ende rondicheydt der Ostien, oft des Broots: Maer dat wesentlicke broot heeft de nature, ende cracht van God om te spijsen, ende te versadigen: Gelijc niet de roodicheyt of andere verwe des wijns (sonder den wijn) maer de wesentlicke wijn selue. die nature ende cracht van Godt heeft, om te drencken ende te lauen. Ende daerom dewijle warachtich broodt ende wijn (na hare aert) doen, aen onse Lichamen, tgene Christi gecruyste lichaem ende zijn vergoten bloet aen onse Zielen doet: Te weten: de aerdtsche Elementen spijsen ende drencken het lichaem: Ende het Lichaem Christi ende zijn bloet, spijsen ende drencken onse Zielen: So zijn die wterlicke Elementen (broot ende wijn) bequame teeckenen, ende seghelen (van wegen de over-een-cominge, die sy hebben met den beteeckenden dingen) om ons te beteeckenen, ende te versegelen de geestelicke gauen, daer toe sy van Christo ingestelt zijn. Maer dit nemen de Papisten, met haer Leere, gantsch wech als sy alleen een wterlicke gestalt oft gedaente des broots, ende wijns, sonder wesen stellen. Ende so en heeft haer Misse, ende Sacrament des Outaers, geen ghelijckenisse met der rechter insettinge des Auontmaels.

II. Ende haer seggen strijt tegen den nature des Lichaems Christi, tegens de schrifture ende tegens de eruarentheyt die ghetuycht, dat

Ten anderen, dat de *Canon* oft regel haerder Misse wil leeren, dat Christus onder den *accidentibus* oft gedaente des Broots, ende Wijns lichamelick sy, ende dat het broot in Christi lichaem, ende de wijn in zijn bloet verandert sy: Dat strijdet noch met der waerheyt der menschelicker naeture Christi, welcker eygenschap (als aller lichamen) is, dat sy ghesien, getast, ende na haer ruymte in een plaetse begrepen, ende eyndelick is, maer niet oneyndelic. So yemant dese eygenschap wech wil

wil nemen (sonder de welcke geen lichaem en can zijn) die neemt het lichaem mede wech. Ende daerom ist onrecht, dat sy het wesen des broots, ende wijns seggen niet meer voor handen te zijn: Daer doch t'gesicht, smaec, ende reuc het tegendeel getuygen, dat niet alleen een ghestalt, oft ghedaente, maer het wesen des broots ende wijns daer blijft. Noch willen sy euenwel de menschen also betooueren, ende wijs maken, te moeten geloouen, dat alleen onder de ghedaente, oft ghestalt des broots ende wijns, daer sy het wesentlicke lichaem, ende bloet (so sy seggen) onsichtbaerlic, ontastelic, ende onbegrijpelic, so groot ende cleyn, als hy aent Cruyce voor ons geleden heeft: Dwelc tegen de natuere, ende eyghenschap des Lichaems Christi is, teghen de Schrifture, ende teghen de wterlicke sinnen des gesichts ende geuoelens strijdende. Maer tot sulcke groue ende ongerijmde ghedachten, en souden sy niet veruallen, waert dat sy Schrifture by Schrifture vergeleken, ende wel aenmercten wat bouen van de ware menschwerdinge, lijden, ende steruen, opstandinghe, ende hemelvaert Christi geleert, ende claer bewesen is. Waert dat sy leerden aenmercken, de manniere van spreken, die de H. Gheest in den Sacramenten gebruyct, ende wat zijn voornemen daer mede is bouen ooc aengheteeckent. Eyntelic, waert dat sy ouerleyden, dat al dese strijt niet wt Christi woorden her en compt, maer wt haer eygen groue fantasye ende gedicht, dat sy willen Christum lichamelic hebben onder de gestalt, oft gedaente des broots, ende Wijns. Daer Christus so niet ghesproken en heeft: *Maer dat is myn Lichaem.* Dwelc indient simpelic na de woorden (sonder den sin te mercken) verstaen soude werden, ende indien Christi wil ware gheweest, wt het broot zijn lichaem te maken, so moste daer (als in *Cana Galilea*, daer door Christi macht, water Wijn geworden is) sulcke veranderinge geschiet zijn, die sichtelic, tastelic, geuoelic, ende beuintlic ware: Maer hier en is sulcke veranderinge niet: want de Papisten bekennen selue, datter de *accidenten*, oft toeuallen van de substantie des broots ghebleuen zijn, die niet en connen bestaen, sonder dwesen des broots: de smaec, ende tgeuoelen, getuycht mede, dat het broot is. Ende noch willen sy den menschen wijsmaken, (als bouen gesegt is) dattet Christi lichaem is, onder de gedaente des broots. Daer nochtans Christus, met synen Discipulen, sichtbaerlic, tastelic, geuoelic ter Tafelen sat, ende selfs dbroot wtdeelde, dwelck hy zijn Lichaem noemde, ende aen welcke woorden Christi de Discipulen doen niet en conden twijffelen, sy en waren van Christo wtgesproken, na de maniere inden Sacramenten gebruyckelicken. Daer toe is seker, dat Christus noyt meer als een Lichaem gehadt en heeft, ende een sulck Lichaem, dwelck den onsen in alles (wtgenomen de sonde) gelijck was, ende daerom na de aert der Lichamen, maer op een plaetse, ende tastelic ende geuoelic. Soude haer groue dwalinge bestaen, so mostmen alle de Artijkelen des Christelicken geloofs (die doch de Papisten selue met ons anders recht bekennen) omstooten, ende besondere den Artijckel: Dat Christus ten Hemel opgeuaren is, ende aldaer sit, ter rechterhant Gods synes Hemelschen

30. Son. Pra. 80.

daer niet en is een gestalt, gedaente, oft schijn des broots maer wesentlick Broot.

30. Son. Vra. 80. schen Vaders: Men moste Christo, so veel lichamen toe dichten, als oyt menschen het Auontmael hebben gehouden, ende noch houdende zijn, so menige Misse, alsser oyt gedaen is, ende noch dagelicx gedaen wort. Tis so grof dat het schrickelic is, datmen sulcx moet gedencken, ic geswijge, dat sy sulcx staende willen houden. Maer het moet plat geseyt, ende met de waerheyt wedergesproken worden, op dat (nadien sy hoorende doof geworden zijn) hooren en mercken moghen, die God ooren (om te hooren) ende verstant (om te verstaen) gegeuen heeft.

Haer seggen stryt ooc tegen de nature des Sacraments, dwelc sonder wterlic teecken geen Sacrament en can zijn. Siet bouen pa. 331. 362. ende elders.

Ten derden, dat sy dlichaem Christi, lichamelic onder de gedaente des broots willen hebben, ende loochenen datter Broodt blijft: Maer seggen dat dbroot verandert wort int Lichaem Christi: Tselue strijdt noch met de Sacramentlicke vereeninginge der teeckenen, met den beteeckenden dingen, die door de ordonnantie, ende insettinge Gods in den rechten gebruyc t'samen geuoecht zijn, ende inden Sacramenten onderscheydentlic moeten behouden, ende aengemerct worden: Anders en zijnt niet langer Sacramenten, noch daer en is óoc geen versegelinge. Te weten, is daer geen Broot inden Auontmael, maer alleen dLichaem Christi, wat Sacramentlic teecken is dan daer, om te verseghelen, dat Christus zijn Lichaem den geloouigen gheeft, ende mede deelt? Geen: So en can daer geen Sacrament meer zijn: Ick segge, d'Auontmael en can geen Sacrament meer zijn, indien der Papisten voorgheuen, warachtich ware. Want gelijck geen teecken sonder dwoort, en can een Sacrament zijn: So ooc, wanneer dwoort het teecken wijst ende gheeft, ende men het teecken nochtans (teghen dwoort) wech neemt, ende daer te zijn, niet toe laten en wil, so en can men geen Sacrament hebben. De beschrijuinge des Sacraments (die sy voor goet kennen) is: Wanneer het woort comt tot den Element, dat het dan wort een Sacrament, ende dat een Sacrament is een teecken eens heyligen dings. Daer mede behooren sy hen te laten onderwijsen.

IIII. Stryt ooc tegen de natuer der belofte Christi inden Auontmael geschiet.

Ten lesten strijdt het met de belofte Christi inde insettinge des Auontmaels. Want als hy d'Broot noemt zijn Lichaem, etc. so en doet hy dat niet, om met den broode te handelen, oft den broode yet te belouen: Hy en doet dat ooc niet, om te verclaren waer zijn Lichaem was (want dat sagen de Apostelen voor ooghen sitten, ende hem het broot wtdeelen): Zijn meyninge en was ooc niet, om den ongeloouighen eenige belofte te willen doen. Maer hy handelt alleen met den Apostelen, ende met allen synen geloouigen, die na zijn insettinge dAuontmael houden souden, ende doet den seluen (ende niemanden anders) de belofte, dat hy hen zijn Lichaem, ende bloet warachtelic geeft, tot een geestelicke spijse ende dranc der Zielen, door tgelooue te genieten: Ende stelt tot eenen segel ende waerteecken van dese belofte, het gesegende broot ende drinckbeker, om van de geloouige genoten te worden, de welcke ooc (wanneer sy die genieten, dewijle sy Christi belofte hebben) warachtelic met den gelooue, door de cracht synes Geestes, zijn Lichaem ende bloet ontfangen: maer dat is verde van den Godloosen ende ongeloouigen, hoewel de Papisten alle menschen, die wterlic ten Sacramente gaen, des

Lichaems

Lichaems ende Bloets Christi seggen deelachtich te zijn. Maer tegen den sin der insettinge des Auontmaels, ende tegen de waerheyt des Euangeli, so bouen al wel bewesen is. Ende Judas (so *Augustinus* segt) ontfing het broot des Heeren: Maer niet het broot den Heere: So gaet het den Godloosen, ende onghelooуigen oock, daerom der Papisten meyninge onrecht is. *30. Son. Vra. 80.*

3. Het derde deel der tegensettinge, tusschen d'Auontmael des Heeren ende der afgodischen Misse (inder antwoort geroert) is: Dat het Auontmael ons vermaent, dat wy door t'gelooue onse ghemoeden sullen opheffen ten Hemel (daer Christus is ter rechter Godts des Vaders: Daer henen ons ooc wijsen de articulen onses geloofs) ende niet twijffelen, hy Christus en sal ons van daer (na syne belofte) sekerlic ende warachtelick spijsen, ende drencken, met synen vleesch, ende bloet, tot den eewigen leuen, ende dat wy hem daer ooc sullen aenbidden, gelijck de Apostelen gedaen hebben, Luc. 24. 52, Act. 7. 59. Daerom by den gebruyck des Auontmaels de vermaninge pleecht te geschieden, dat de geloouige hare ghemoeden opwaerts ten Hemel souden heffen. d'Auontmael vermaent ons Christum in den Hemel te soecken, ende daer te aenbidden. Heb. 1. 3. Act. 7. 55. Col. 3. 1. Phil. 3. 20

Maer hoewel die van den Pausdom in harer Missen noch singhen, *sursum corda*, heft uwe herten opwaerts, nochtans en volghen sy die vermaninghe niet: Maer nadien sy eenmael dese valsche meyninghe geuat hebben: dat Christus lichamelijk is onder de gestalt des broots, ende Wijns, ende tselue voor een fondament geleyt: So dringen sy daer op ombeschaemdelick, ende houdent daervoor, niet alleen dat Christi Lichaem, in onse Lichamen ingenomen wort (dwelc een seer grouwelick ende schadelick gedicht is): Maer sy willen oock, dat een stuck Broots (dwelc sy na haer dwalinge, Christum ende haren Heere God noemen) inde Missen, die de Papen aan den Outaer doen, sal aengebeden worden, als of het onse Salichmaker Christus ware: ende dit tegen de waerschouwinge ende Leere Christi selue, ende syner Apostelen. Waer toe noch comt dit schandelic misbruyc, dat hoe wel broot ende Wijn alleen int gebruyc Sacramenten zijn; sy nochtans dbroot (haren Afgod) opsluyten in haer Sacraments huysekens, ende lichten daer voor ontsteken, oock tselue dickwils den volcke verthoonen, ende ooc inde Processie te thoon om draghen, om vanden Volcke, als God, met Godlicke eere vereert ende aengebeden te worden: welcken haren Broot-God sy ooc eenen eygen Feestdach, die sy Sacraments-dach, ende ooc (tot sommigen plaetsen) Gods Lichaems-dach noemen, tot vereeringe ingestelt hebben. Maer de Misse leert Christum hier beneden soecken, ende een stue broot als of het Christus ware aenbidden *Con. Trid. sess. 13. c. 5. Iok. 4. (21. 23.) 1 Tim. 2. 8.*

Daer ware noch wel veel meer vande grouwelicheyt der Missen te segghen, als dat sy, om haren Priesteren eenich voordeel, ende meerder weerdicheyt, bouen tVolck toe te schrijuen, den Priesteren alleen in hare Missen toelaten, onder beyde gestalt (soo zijt noemen) Misse te doen, ende te communiceren, maer den Leecken (so noemen sy die van harer orden niet en zijn) alleen onder een gestalt: Daer Christus ter contrarien in den Auontmael allen ghelooуigen, beyde de Sacramentlicke teeckenen, dat is broot ende wijn, te ghebruycken, te eten, ende te drincken beuolen Ende meer andere misbruycken.

80. Son. Vra. 80.

len heeft. Item daer Christus zijn Auondtmael heeft ingestelt, om inde vergaderinge der gheloouigen (tot betuyginge ende versegelinge der gemevnschap, die sy met hem, ende onder malcanderen hebben) te houden: Daer tegen hebben sy in den Pausdom, die heylige handelinge verkeert, ende getogen tot hare besondere Missen. Maer dese, ende derghelijcke misbruycken meer by hare Missen, daer mede sy de H. insettinge des Auontmaels gantsch verontreynet, verandert ende omgekeert hebben, sullen ten deel verstaen connen worden wt tgene bouen vanden Auontmael gehandelt is, ende ten deel en ist niet noodich, alles aengetogen te worden, als de geloouighe alleen in summa verstaen: Dat de Misse gantsch geen gemeenschap met des Heeren Auontmael en heeft.

Beslvyt dat de Misse is een verloocheninge der offerhande Christi, ende een veruloocte afgoderie.

Ende daeromme wort in de antwoort des Catechisme (wt het gene bouen aen geroert is) besloten: Dat de Misse in den gront anders niet en is, dan een verloocheninge der eeniger offerhande, ende des lijdens Jesu Christi, ende een veruloecte afgoderie. Dat is, sy leert regelrecht eenen anderen gront, als inde Schrifture gheleyt is, ende het Auontmael leert, de welcke ons wijsen alleen, tot de eenighe offerhande Jesu Christi, aen het Cruyce eenmael ghedaen, om daer in, ende door hem alleen de vergeuinge der sonden, ende het eewige leuen te soecken ende te genieten.

t'gebruyc der voorsc. Leer. Esa. 52. 11. 2 Cor. 6. 1. Act. 2. 40. 1 Jo. 5. 21. Apo. 18. 4.

Dit sal ons daer toe dienen, op dat wy God dancken dat hy ons onse oogen open gedaen, ende desen grouwel te kennen, getoont heeft, ende voortaen de vergaderinghe, daer de grouwelicke afgoderie der Missen gehanteert ende beschermt wort, mogen schouwen, so lief als wy Godes eer, ende onse salicheyt hebben: Denckende aende woorden des Propheten, ende des Apostels, die ons vermanen: *Gaet wt den midden van onder hen, ende scheyt u af (spreect de Heere) ende tast niet onreyns aen*, nadien wy versekert zijn, dat de *Antichrist* daer heerschet, ende zijn Rijcke heeft.

81. Vrage.

Voor wien is dat Auontmael des Heeren ingestelt?

Antwoorde.

II. Voor de ghene die henseluen (van wegen harer sonden) mishagen, ende nochtans vertrouwen, dat de selue hen om Christi willen vergeuen zijn: Ende dat oock de ouerblijuende swacheyt, met zijn lijden ende steruen bedeckt sy: Begeeren ooc, hoe langs, hoe meer, haer gelooue te stercken, ende haer leuen te beteren. Maer de Hypocriten, ende die hen niet met waren herten tot God en bekeeren, die eten, ende drincken henseluen het oordeel.

Verclaringe.

Oorsaeck deser Vrage.

TOT noch toe is oueruloedich gehandelt hoe dat het Auontmael ons vermaent, ende versekert, dat wy deel hebben aen de offerhande Christi aent Cruyce: Wat door het eten des Lichaems, ende door het drincken

drincken des Bloets Christi te verstaen sy: Daer toe de woorden der insettinge zijn verclaert: Ooc mede aengewesen, al ist, dat broot ende Wijn, int Lichaem ende bloet Christi, niet verandert en worden, dat Christus nochtans niet te vergeefs, noch sonder groote oorsaeck, het Broodt zijn Lichaem, ende den Drinckbeker zijn bloet ghenoemt heeft: Eyntelick voortgebracht, een tegensettinge, tusschen het heylighe Auontmael, ende de Afgodische Misse, ende bewesen, dat de Misse regelrecht tegen Christi insettinghe van d'Auontmael is strijdende. Nv ist van noode, wt Godes woort te vernemen, voor wien het Auondtmael des Heeren inghestelt is: Want wy sullen beuinden, dat niet alle menschen daer toe bequaem en zijn: Ende indiense sich selfs vergaten, ende niet waer en namen, datse euen wel niet alle (sonder onderscheyt) daer toeghelaten en behooren te worden. *30. Son. Vra. 81.*

De voorgestelde Vraghe is dan hoochnoodich: Want nadien een Huysvader niet eenen yegelicken tsynen huyse ontfangt, noch onder zijne Huysgenooten toelaet, die sich daer voor wtgeuen oft indringen souden willen: Ja nadien ooc de onheylige afgodische menschen (die van Godt gheen rechte kennisse hebben gehat, alleen na de aenleydinge hares natuerlicken verstants), die eerbiedinghe nochtans tot haren diensten hebben gedragen, dat sy daer afgekeert, ende geweert hebben de gene, die sy voor heyloosen kenden, ende hielden: Veel meer ist behoorlick, dat in Gods huys, ende kercke goet opsicht werde genomen, ende dat de Herders (van God daer ouer gestelt) de Schapen, die hen beuolen zijn, kennen sullen, ende in haren dienst handelen, ende houden de H. ordeninghe, die hen van God in synen woort beuolen is, op dat Gods verbont selue niet ontheyliget en werde. Gelijck-nisse tot bewijs, dat billic is te vragen wien d'Auontmael des Heeren sy ingestelt.

De antwoort heeft twee deelen: daer af d'eerste leert, voor wien het H. Auontmael ingestelt is, te weten voor de ghene, die hen bekeeren tot God, rouw dragende ouer hare sonden, dat die mogen ende behooren sich weerdichlic daer toe te begeuen: d'Ander deel spreect vande Hypocriten, dat is, geueynsde, die ouer haren sonden geen leet en dragen, noch hen en bekeeren: dese (om dieswille haer bedroch noch onbekent is) worden wel inde Kercke (daerin sy schuylen) geleden, ende ten Auontmael toegelaten: Dan euenwel op dat sy sich selfs bedencken, wort hen wt Gods woort vercondicht, dat sy (onweerdich tot den Auontmael gaende) hen-seluen dat oordeel eten, ende drincken. Afdeelinge.

1. Tot beuestinge des eersten deels der antwoorde, dient de leere, ende regel van de beproeuinge, die d'Apostel Paulus allen gheloouigen voorschrijft, om henseluen te beproeuen, want doch niemant van eenen anderen beter kennisse en heeft, dan een eygelic van hemseluen seggende: *De mensche proeue hem seluen, ende ete van dien broode, ende drincke van dien drincbeker*, 1 Cor. 11. 28. Maer de ware beproeuinghe, die een yegelic ouer hem seluen behoort te doen, om weerdichlick ter Tafel des Heeren te gaen, bestaet in dry stucken die daer toe van noode, ende hier in de antwoort aengeroert zijn. Den bekeerden is d'Auontmael ingestelt, maer sy worden vermaent henseluen te beproeuen, om weerdichlic tselue te ghebruycken.

Daer

30. Son. Vra. 81.

Daer van is d'eerste: dat een yegelic hem seluen ondersoecke, of hy ware leetwesen hebbe, ende van herten bedroeft sy, dat hy God synen Heere, met synen sonden vertoornt heeft. Hier van begint de rechte bekeeringe, ende hier en behoort niemant hem seluen in te verschoonen, maer ernstelic, wt ware geuoelen syner sonden, rouw te draghen, ende nae God sich te bedroeuen. *Want* (ghelijck d'Apostel seyt) *de droefheyt die na God is, die werct onberouwelicke beteringhe ter salicheyt*, 2 Cor. 7. 10. Waer van ons een exempel geeft de *Tollenaer*, Luc. 18. (10. 14.) ende de andere *Tollenaers*, *Scharen* ende *Crijchslieden*, die door Joannis des Doopers predicatie, tot bekeeringhe bewoghen waren, Luc. 3. (10. 14.) Item de *Sondarinne*, Luc. 7. 37. Item de *mannen te Hierusalem*, gehoort hebbende de Predicatie Petri, Act. 2. 37. *De Coninck Ezechias*: Wiens bekeeringe men lesen mach Esa. 38. 9. Ende van hemseluen ghetuycht Hieremias, 31. vers 19. Maer van de ware bekeeringe, sal hier na (Vrag. 88. 89. 90.) breeder ghehandelt worden.

1. Tot de beproeuinge (in dry stucken bestaende) gehoort ware leetwesen ouer de sonden ende bedroeffenisse na God:

Het tweede stuck der beproeuinge zijns selfs, wort inde antwoort mede aengeroert, ende bestaet daerin, dat een yegelic hem seluen in synen herte ondersoecke, of hy vastelick gelooft, ende steunt op dese sekere, ende warachtige belofte des Euangeli: dat hem syne sonden zijn vergeuen, alleen om des lijdens, ende steruens Christi wille, voor hem aenden stamme des Cruyces geschiet: Ende dat syne ouerige swacheden, met den seluen lijden ende steruen Christi, bedect zijn, dewijle hem toegherekent wort, de volcomene gerechticheydt Jesu Christi, als ofse zijn eygen ware, ende als of hy in eygener persoone alle gerechticheyt volbracht, ende voor syne sonden selue voldaen hadde: so bouen (daer van Vrage 60.) breeder gheleert is: Die mach hem vry met Dauid verblijden ende seggen: *Wel dien, dien de ouertredingen vergeuen zyn, dien de sonde bedect is, wel den mensche die de Heere de misdaet niet toe en rekent*, Psal. 32. (1. 4) Ende so d'Apostel leert (Ro. 8. 35.) sich roemen in God den Heere, dat hy van syner liefde niet gescheyden en sal werden: Want oock de H. Geest Gods hem leert, tot God zijn toevlucht nemen, ende te roepen *Abba O Vader*, Rom. 8. 15. Dwelck dan een woort, ende bewijs is des vertrouwens ende des vredes der conscientie met Godt, die haer versekert, ende gherust stelt inder ghenade Godts, door Christum onsen Heere, Rom. 5. 1. Wie dit gheloof heeft, die heeft ooc Christum, ende mede sekerlic d'eeuwige leuen door hem. Ende daerom mogen, ende behooren de selue, als alreede recht, ende den tittel hebbende (so men het noemt) tot den Conincrijcke der Hemelen (daer van sy erfgenamen zijn, Ro. 8. 17.) weerdichlick ter tafelen des Heeren gaen, om door t'gebruyc des H. Auontmaels, voorder in den seluen gelooue versekert, ende versegelt te werden, ende den doot des Heeren te vercondighen: Maer sonder den gelooue en can niemant weerdichlick des Heeren Disch-genoot zijn. Want (gelijck wt het voorgaende genoech te verstaen is) de geloouige niet henen en gaen, op hare eygen weerdicheyt, gemerct sy oorsaec hebben, ende ooc schuldich zijn haer seluen te mishaeghen, van weghen haer sonden, (dwelck

2. Ware geloof, steunende op de belofte Gods van de vergeuinge der sonden, om der offerhande Ch:Isti wil. 2 Cor. 13. 5.

het

het eerste stuck der warer beproeuinghe was:) maer op het vertrouwen der genaden Godts, in Christo Jesu, door den welcken sy weerdich, ende God aengenaem werden, aen hem geloouende, so de Schrifture getuycht. *20. Son. Vra 84.*

Het derde stuc, dwelc tot dese ware beproeuinge ghehoort, wijst de antwoordt ooc aen, namelic, dat een yegelic hemseluen ongeueynsdelic ondersoecke, oft zijn ernstelic voornemen sy, hoe langer hoe meer zijn gelooue te stercken, ende zijn leuen te beteren. Want het ware ghelooue altijt bij sich (als eenen onafscheydelicken geselle) heeft ende hebben moet, de oprechticheyt des leuens: waer toe verheyscht werdt, Gods H. Woordt geerne te hooren, ende (volghende zijne insettinge) syne H. Sacramenten te gebruycken: sich te beulijtigen in alle Godsalicheyt ende heylicheyt, sich te oeffenen in gherechticheyt, inde liefde ende eenicheyt (die Christus de zijnen so hoochlic aenghepresen ende beuolen heeft) waer te nemen, ende sich voorsichtelic te wachten datmen niet weder tot het oude wesen, ende tot de quade verdoruen seden, ende sonden valle, op dat by hen (tot zijner hoochster schade) niet waer werde, dwelc d'Apostel Petrus, by de gelijckenisse des Honts ende der Seuge afbeeldet, daer hy seght, 2. Pet. 2. 21. 22. *Want het ware hen beter, dat sy den wech der gerechticheyt, niet gekent en hadden, dan dat sy hem bekennende, weder afkeeren, van de H. Leere, die hen gegeuen is. Maer hen is gheschiet, datmen met desen warachtighen spreeckwoort pleecht te seggen: De Hont is weder gekeert tot zijn selfs wtspousel: Ende de ghewasschen Seuge tot de wentelinghe in het slijck.* Maer dit deel der beproeuinge, hoort ooc tot de ware bekeeringe, in welcke een yegelic vorderen ende voortgaen moet, alle de daghen zijns leuens, ende alsoo zijn eynde daer mede, ende met het seker vertrouwen, ende gelooue op Jesum Christum besluyten: maer sal van dit leste stuc der beproeuinge, hierna inde leere der bekeeringe Vra. 88. 89. 90. ooc meer gesproken werden.

3. Ende een ernstelick voornemen van beteringe des leuens, tot eenen Godsaligen ende Christelickan wandel, inder vreese des Heeren, ende liefde des naesten.

2. So zijn nv de Christgeloouige onderwesen, dat sy het H. Auontmael Christi schuldich zijn te gebruyken, gelijct voor hen verordineert is: Doch (op dat sy weerdichlic daer toe gaen) werden vermaent henseluen te beproeuen. Nu isser een ander soorte van menschen, die de Catechisme Hypocrijten (geueynsde) noemt, die hen niet en bekeeren: Dese zijn wel mede inder Kercke, welcker gelegentheyt in deser werelt is, dat sy heeft de quade, vermenght onder de goede, die sy moet dulden ende dragen, so langhe alsse noch niet en zijn geopenbaert, ende na den reghel Christi, Mat. 18. 17. niet gheoordeelt en connen werden. Maer sy en gehooren tot de Kercke niet: Sy schuylen wel onder de kercke, ende (bedrieghende met eenen vermomden schijn der heylicheyt) begeuen sy hen mede ter tafelen des Heeren: Sy en werden vanden menschen niet onderkent, maer Godt kentse wel, ende so veel hen aengaet, soo ouertreden, ende verontreynighen sy Godts heylige ordinantie. Daerom datse hen laten onderwijsen, ende op dat andere hen voor geueynstheyt hoeden, so stelt de Catechisme voor, sulcker menschen verderffelicken staet, met de woorden des Apostels, 1 Cor. 11. 27. *Soo dan, wie dit Broot eet, oft desen Drinckbeker*

Den onbekeerden, ende geveynsden en is d'Auontmael niet ingestelt: maer de selue so sy daer toe gaen, eten hen seluen dat oordeel.

Siet bouen pag. 224.

30. Son. Vra. 81.

beker des Heeren onweerdichlick drinckt, die is schuldich des Lichaems, ende bloets des Heeren: Ende vers 29. *Want wie onweerdichlic eet, ofte drinct, die eet ende drinct hemseluen het oordeel, niet onderscheydende, het Lichaem des Heeren.* Al en connen sy dan persoonlic vanden menschen niet onderkent, of geweert werden so lang sy haer binnen ende verdect houden, so en is nochtans haer sonde voor Godt (dien sy niet bedriegen en connen) niet te minder, noch haer oordeel en slaept niet, gelijc d'Apostel naderhant oock verhaelt, de tijtlicke straffen, die God der Corinthischen gemeente alreede toegesonden hadde, ende wijst aen waer toe die straffe, ende tuchtinge des Heeren diende, te weten, voor de gene diese waer namen, *op dat sy niet en souden met der werelt verdoemt werden.*

Verclaringhe der woorden, *Niet onderscheydende dat Lichaem des Heeren,* 1. Cor. 11. 27 Op dat de onweerdige haer groote sonde beter verstaen.

Ende hier moet aengemerct werden, wat d'Apostel verstaet door de woorden: *Het Lichaem des Heeren niet onderscheydende*, tot onderricht niet alleen der ghenen, die onbesonnen, met ongewasschen handen, ter tafelen des Heeren loopen: Maer oock der genen, die het mondelic eten des Lichaems Christi inden Auontmael voorstaen willen: Hy geeft te kennen, dat de selue, die also onweerdichlic ter tafelen des Heeren gaen, niet en ouerdencken den prijs des lichaems des Heeren, ende zijner weldaden, maer de selue cleyn achten, als oftse niet te bedieden en hadden: Ja datse schijnen, met God te spotten, dewijle sy aengesien willen zijn, als of sy na Christum, ende zijn weldaden begeerich waren, om die te ontfangen, ende te omhelsen: Daerse nochtans in haren herten gheueynsde zijn, ende niet weynigers, als dat inden sin en hebben. Dat is, het Lichaem des Heeren niet onderscheyden. Ende de Apostel merct wel de cracht der Sacramentlicke versegelinge, namelic dat God niet alleen aenbiedet de Sacramentlicke teeckenen, maer oock de beteeckende dinghen selue, namelick, het lichaem ende bloet Christi, daer van de waerteeckenen den naem dragen: Gelijc hy die ooc warachtelic den geloouigen tot een spijs ende dranc der Zielen geeft, die zijne beloften waer nemende, daer aen geloouen ende daer op betrouwen. Dewijle dan God so genadelic zijnen Sone, met allen zijnen verdiensten, ende weldaden aenbiedet, ende tot versegelinge zijner warer aanbiedinge, de waerteeckenen ingestelt heeft, ende also aen hem geen gebrec en is: maer alleen aen de onghelooughe ende onweerdige, die zijne waerteeckenen mishandelen, ende niet en onderscheyden dat Lichaem des Heeren, daer van sy segelen zijn. Ende also henseluen in den wege zijn, dat sy niet mede des lichaems des Heeren deelachtich en werden, d'welc sy door ongelooue, onweerdichlic van sich verstooten: Soo siet ende merckt wel d'Apostel, dat sulcke daer door schuldich zijn des lichaems ende bloets des Heeren: dewijle sy (segghe ick) de waerteeckenen der seluer, soo cleyn achten, ende geen onderscheyt en maken vande weerdicheyt des lichaems ende bloets Christi, die hen daer met aengeboden, maer van hen verachtet werden, dwelc geen cleyne sonde en is.

Ende opdat degene diet

Dat eenighe seggen, hoe connen sy schuldich zijn aent Lichaem ende bloedt

bloedt Christi, ten sy dat sy het selue mondelick eten ende drincken? Diesaengaende en behoeuen sy met ons gheenen strijdt te hebben, maer met henseluen, dat sy haren eyghen sin, sulck besluyt maken: d'Apostel segt, dat sy schuldich zijn des lichaems ende bloedts des Heeren: Soo moeten sy dan met den monde d'Lichaem eten, ende bloet drincken. Want dat en segt d'Apostel niet, noch ten volcht wt zijne woorden niet: Tis bouen pag. 386 genoech bewesen, dat het Lichaem Christi niet met den monde ghegeten wert, maer wel de waerteeckenen. Daer beneuen ist ghewis, datmen op meer manieren schuldich can werden aen d'Lichaem Christi, dan door d'mondelick eten des seluen. Bewijs aen de Joden, die Christum gecruyciget hebben, ende aen de ghene die zijne Litmaten veruolgen, Act. 9. 4. Bewijs by den Apostel, Heb. 6. 6. ende 10. 29. Ende de onweerdige, als hy d'Lichaem Christi, (dwelck hem aengheboden wert) verstoot, ende met ghelooue niet aenneemt, dat en is gheen cleyn onrecht, versmadinge, onteeringe, ende ontheyliginge, tegen Christum begangen, hy is billic schuldich geoordeelt: Want het is euen, als of hy Christum ter Aerden worp, ende met voeten vertrade. Wat mochter een grouwelicker sonde ende kerck-roof gedaen werden? Maer om cort te maken, so ist ghenoech, dat d'Apostel niet en segt, dat de schuldige aent Lichaem Christi, tselue mondelic eten, ende daer door schuldich werden: Neen, dat zijn haer woorden, niet des Apostels, de welcke wel bescheydentlick spreect, ende der dwalinghe deser monde-eters, daer mede voorgecomen is, seggende: *So dan, wie dit Broot eet, oft desen Drincbeker des Heeren onweerdichlic drinct, die is schuldich des Lichaems, ende bloets des Heeren.* Schuldich verclaert hy, die d'broot, ende den Drincbeker des Heeren onweerdichlick eten, ende drincken: Dat sy d'Lichaem ende bloet des Heeren onweerdichlick eten ende drincken, dat en seyt hy niet.

30. Son. Vra. 81.

mondelic eten des Lichaems Christi voorstaen, hier mede haer dwalinge niet en beschoonen.

Desen reghel ende maniere der beproeuinge zijns selfs, genomen wt den brief des Apostels Pauli, en heeft niet gemeyns, met het segghen vande ghene, die daer voorgeuen dat die weerdichlic eten, die inden staet van gratien zijn, dwelc sy wtleggen: suyuer ende ghereynicht zijn van alle sonde. Maer sy en verstaen niet dat het Auontmael niet den volcomenen, maer den swacken, ende gebreckelicken ingestelt is, om in haerlieden de vonxkens des geloouens, ende der liefden te verwecken, ende daer toe lust te maken: Daer en tegen te verbeteren, het gebrec dat noch aen beyden is. Anders soude niemant weerdichlic ter tafelen des Heeren gaen, dan die van alle sonde gesuyuert ende reyn ware: soo souden alle menschen daer van geweert moeten blijuen, na dien sulc geen mensch op aerden geuonden wert: Maer de gheloouighe soecken haer reynicheydt in Jesu Christo, waer toe het Auontmael wijst.

wederlegginge valscher Leer. *Romanisten.*

Siet Iasti. *I. C.* int vierde Boeck cap. 17. 41.

Tis waer, sy hebben een beproeuinge ghedicht, daer door de mensche (naer haer seggen) reyn wert, ende inden staet van gratien comt, wanneer hy na nauwe ondersoeckinge zijns selfs, ende scherpe rekeninge zijns doens ende latens, zijn sonden berouwt, die al tsamen den Biechtvader inde oore biechtet, ende daer voor genoech doet, na d'oordeel des Biechtvaders:

Con. Trid. sess. 13. c. 7. de prae- par. Cat. Rom. p. 179.

90. Son. Vra. 82. vaders: Maer d'Apostel (van de beproeuinge sprekende, die hy den Christenen beueelt, op dat sy weerdichlic van den broode des Heeren eten, ende van zynen Drincbeker drincken) en weet van sulcke beproeuinge niet: Daer door de menschen anders niet en gewinnen, dan dat sy in haer conscientien werden gepijnighet, niet wetende wanneer sy hare sonden genoech ondersocht, ende berouwet hebben: Hy leert oock niet, dat de menschen sich recht gequeten hebben, als sy hare vuylicheyt den Biecht-priester te kennen gegeuen hebben: Hy en kent sulcke gedichte genoechdoeningen ooc niet: Maer des Apostels beproeuinge strect daer toe, dat de mensche door ondersoeckinge zijns selfs, bedroeft naer Godt, hem verootmoedige, ende so veel te begeerigher sy, ende meer verlanghe na de ghenade Godts, in Christo hem beloeft, als hy min by hemseluen vint, daer door hy voor Godt soude mogen bestaen, etc. Maer hier van sal noch onder by der handelinge van de bekeeringhe eenich vermaen gedaen werden. Vrag. 90.

Eyndelic, so bestraft dese des Apostels reghel van de beproeuinghe, de gene die dAuontmael sonder eenich ondersoeck wtreycken, den jongen volck, oft den opgewassenen, die noch niet inde Christelicke religie genoechsaem onderwesen, ende noch niet bequaem en zijn, om sich te beproeuen, gelijc de H. Geest sulx verheyscht, van de gene, die sich tot den Auontmael begeuen.

82. Vrage.

Salmen oock die tot den Auontmael laten comen, die hen met hare bekentenisse, ende leuen, als ongheloouighe ende Goddeloose menschen aenstellen?

Antwoorde.

III. Neent: Want also werdt dat Verbondt Gods ontheyliget, ende zijnen toorne ouer de gantsche Ghemeynte verweckt. Daerom is de Christelicke Kercke schuldich, naer de ordeninge Christi, ende zijner Apostelen, sulcke (tot dat sy hen bekeeren, ende haer leuen veranderen) door de sleutelen des Hemelrijcx, van den heyligen Auontmael te weeren.

Verclaringe.

Of men ten Auontmael toelaten sal, die sich selfs verclaren: IS voren gheleert, wien dat Auontmael des Heeren ingestelt is: namelic, den genen die hen bekeerende, sich selfs beproeuen: voort waerinne de beproeuinge staet, ende waer toe de selue dienet: Is oock verhaelt, hoe der geueynsde sake staet, die sich selfs niet en beproeuen, welcke (mits sy noch eenen schoonen schijn voeren) niet onderkent connen werden: Nv vraecht hier de Catechisme van een ander soorte van menschen, die van den geueynsden verscheyden zijn, ende sich seluen genoechsaem openbaeren, dat sy geen acht nemen, om henseluen te beproeuen, maer henseluen onweerdich bewijsen, om met de geloouige, het broot des Heeren,

ende

ende zijnen drincbeker te genieten: of men die oock ten H. Auontmael behoort toe te laten? *30. Son. Vra. 82.*

Ende werden inde Vraghe tweederley soorten van menschen genaemt, die sich verclaren onweerdich te zijn. d'Eerste zijn de ongeloouige, namelic die door hare bekentenisse werden beuonden in onrechte Leere, ende ongelooue staende, of met ketterie besmet zijnde: d'Andere zijn de Godloose, namelick, die met haren leuen sich bewijsen, de vreese Gods niet voor oogen te hebben, ende geenen Christelicken wandel en voeren, als daer zijn hoereerders, ouerspeelders, dronckaerts, dieuen, dobbelaers, etc. ende tot onderscheyt der gheueynsden (daer voor van gesegt is) wert hier gesproken van de gene, die sich aenstellen als ongeloouige ende Godloose: Want de Kercke en heeft geen beuel te oordeelen, noch en oordeelt niet van heymelicke saken. Ongeloouige ende godloose.

De antwoort op de Vraghe, is neen: Ende wert eerst bewesen, dat de Kercke, om twee gewichtige oorsaken, niet en vermach, die hen als ongheloouige, ende Godloose aenstellen, ten Auontmael toe te laten: Daer na werdt geleert, hoe de Kercke na de ordeninge Christi, ende zijner Apostelen met de selue behoort te handelen. Afdeelinge.

1. d'Eerste oorsaeck, daer mede het *neen* der antwoort bewesen wert, is dese: op dat Gods verbont niet en werde ontheylicht: om dese oorsaeck beter te verstaen, soo moetmen gedencken, dat God met zijnen wtvercorenen ende geloouigen, zijn verbont heeft opgericht, ende den seluen beloeft Jesum Christum, ende in hem vergeuinge der sonden, de salicheyt ende het eewige leuen. Ende op dat 'tselue verbont by ons te gheloofweerdigher sy, ende van ons met waren gelooue aengenomen werde, so heeft God gegeuen, ende tot zijnen verbonde toegedaen, segelen, daermede hy zijnen wille verclaert ende zijn beloften beuesticht heeft, dwelc inden niewen Testamente zijn, de Sacramenten des Doops ende des Auontmaels. 1. Dongeloouige ende Godloose (die bekent zijn) moeten geweert werden: opdat Gods verbont niet en werde ontheylicht.

Daer wt dan blijct, dat d'Auontmael (als mede de andere Sacramenten) tweederley aensien heeft: Gelijc het Verbont tusschen Godt, ende zijne Bontsgenooten opgericht, aen de een syde heeft Gods genadige belofte, ende aen dander syde een beding, van tghene God van zijnen Bontsgenooten verheyscht. So veel God dan aengaet, die versegelt met den heyligen Auontmael, wat hy in zijn verbont beloeft heeft, den genen, die zijn verbont houden, namelic, de beloefde vergeuinghe der sonden, waer by mede begrepen zijn, alle de weldaden Gods, daer van het Euangelium ghetuyget. So veel den menschen aengaet, met de welcke God zijn verbont maect, daer van heyscht hy, ende sy zijn schuldich als trouwe Bontsgenooten, Gods genadige beloften met waren gelooue aen te nemen, ende daer op rustende, by den verbonde bestendich te blijuen, in waren gelooue, ende goede conscientie totten eynde, waer toe sy sich oock (ontfangende de verseghelinge, dat is het Sacrament, by God tot beuestinge zijnes verbonts ghegeuen, ende recht te gebruycken beuolen) heylichlick verplichten: So zijn sy dan gantsch schuldich naer hare plicht sich te houden, so sy Gods verbondt niet en willen ontheyligen. Dwelck geschiet als de Bontsgenooten hare plicht, die sy Godt schuldich zijn, int gebruycken der Sacramenten niet gedencken: Ge. 15. 1. 6. ende 17. 1. 2.

Als

30 Son. Vis. 82.

Als dan de ongeloouige, ende Godloose, tot den Auontmael gaen, so ontheylighen sy (so veel als hen aengaet) Gods verbont: Maer so de Kercke wetende sulcke (wanneerse geopenbaert zijn) toelaet, maect sy haer mede der sonden deelachtich: Ende het laet sich aensien, als of God hemseluen zijnen Sone, ende alle zijne verdiensten, den seluen onweerdigen menschen mede gemeyn maecte, ende ten besten gaue, als of hy met sulcker menschen geselschap, leuen, wandel, Godloosheyt ende ongelooue vermaect ware.

I. waer door dan Godt als een mede geselle der sondaers gestelt:

Ten anderen, dewijle God zijnen Sone, ende alle de Hemelsche schatten in hem beloeft alleen den ghenen, die geloouen, ende ware leetwesen dragen ouer hare sonden, ende tot deser zijner belofte beuestinge, dit Auontmael alleen by de geloouighe heeft willen gebruyct werden: so soude gheschieden wanneer sonder onderscheyt, ooc den ongeloouigen ende Godloose vry stonde daer toe te gaen, ende sy daer toe gelaten wierden, dat de segelen zijnes genaden-bonts, als met voeten getreden, ende tot versmadinge der onheyligen menschen gestelt werden: ende de Kercke soude valschelic handelen, toelatende, die God buyten gesloten heeft.

II. Ende de H. segelen zijner genade als met voeten getreden.

Ten lesten, nadien de kercke is de ghemeynschap der Heyligen, die inden gelooue ende in ware bekeeringe sich oeffenen: So soudet geschieden, alsse sonder onderscheyt alle ten Auontmael toegelaten souden werden, die buyten den waren ghelooue, ende bekeeringhe staen, dat de Kercke soude gelijc werden eenen onreynen cot der Verckens, die met alle onreynicheyt vermaeckt zijn: Daer nochtans d'Apostel duydelic betuycht, 2. cor. 6. 14. *Dat de gerechticheyt met de ongerechticheydt, het licht met de duysternisse geen gemeynschap en heeft: Dat Christus gheen eendrachticheyt heeft met Belial, noch de gheloouighe, met de ongeloouighe.* Ende Godt hadde in den ouden Testamente verboden: Eze. 44. 9. *Daer en sal geen vremde, eens onbesnedenen herten, ende onbesnedenen vleeschs, in mijn Heylichdom comen, van allen vremdelingen, die onder den kinderen Israels zijn.* Hier toe dient het beuel Christi, daer hy seght, Mat. 7. 6. *En geeft het Heylichdom den Honden niet, noch en werpt oock u lieder Peerlen voor de Swijnen niet.* Want merckt, is dat Christi meyninghe gheweest, datmen het wterlick woort (dwelck ghegeuen is voor de ghene, die bekeert zijn, ende noch bekeert sullen moghen werden) nochtans den Honden, ende Verckens niet gemeen maken en sal: Hoe veel te meer behooren dan van den Sacramenten de Goddeloose, ende moetwillige honden gheweert te werden.

III. Ende de kercke als een onreyne Verckensstal, met vuyligheyt vervult soude werden.

De tweede oorsaec (inde antwoort geroert) is, op dat de toorne Gods, om sulcker ontheyliginghe wille, ouer de gantsche Gemeynte niet en werde verweckt. Dese oorsaec is genomen wt de vermaninghe des Apostels Pauli, die van d'misbruyc des Auontmaels schrijuende, tot de Corintische Ghemeynte seght, 1 Cor. 11. 30. *Hierom* (verstaet om der ontheylighinghe des Auondtmaels) *zijn onder u lieden vele crancke, ende onghesonde, ende vele slapen. Want waert dat wy ons selven onderscheyden, so en souden wy*

2. Ten anderen moeten dongelooighe, ende Godlooose geweert werden: op dat Gods toorne, door toelatingedes booses, ouer de gantsche Gemeent niet en werde verweet.

wy niet geoordeelt werden. Indien dan die den toorne Godts ouer hen verwecken, die sonder haer selfs beproeuinge tot den Auontmael gaen (al ist dat sy met den merclicken openbaren sonden, ende lasteren, ouerspel, hoererie, dronckenschap, etc. niet alsoo besmet, ende daer mede berucht en zijn, als de openbare godloose ende quaetdoenders): Hoe veel te meer sal Godt ghetercht ende tot gramschap verwect werden, indien de kercke door de vyngheren siet, wanneer die ten Auontmael willen gaen, welcke met de nv gheroerde groue sonden, ende dergelijcke lasteren verontreynicht zijn. *1. Cor. 11. Sou. Vra. 82.*

Want (de H. Schrift doorsiende) sullen wy beuinden, dat God het misbruyc zijner Sacramenten noyt onghestraft gelaten heeft. Wat den Israelieten ouer comen is, daerom dat sy de Arcke des Verbonts (welcke hen was een teecken der Godlicker tegenwoordicheyt) wt haer eygen goetduncken, int Leger ghebracht hebben, is openbaer wt het eerste boec Sam. Alwaer dat verhaelt werdt, dat om dier misdaet wille, door Gods toorne, ende straf, van Israel geslagen zijn eensins, 30 duysent mannen voet-volcx, ende andersins 50. duysent ende 70. mannen. Wat ooc de Philisteynen daer om gheleden hebben, dat sy de Arcke des Heeren (inden Crijch genomen) inden Tempel des Afgods Daghons gestelt hadden, is daer ooc I. Sam. 5. int breede geschreuen. d'Exempel van Achan, wiens sonde gantsch Israhel te schade quam, en is ooc niet te vergeten, Josue 7. 1. Ende wanneer wy dan by den Propheten lesen, hoe grouwelick God vertoornt is geweest, tegen het Jodische volc, ende tselue ook met veel plagen ghestraft heeft, als sy den Tempel (synen naem gebouwet) ende de Sacramenten, ende offerhanden (by hem ingestelt) misbruyct hebben, veynsende hem daer mede te willen dienen: maer inder waerheyt, die anders niet, als ten decmantel harer boosheyt, voor menschen ooghen thoonende, ende daer op noch haren roem dragende, als of sy heylich waren geweest, datse van den Propheten tonrecht berispt ende gedreycht waren gheworden: blijuende oock daer en tusschen (sonder hen-seluen na de leere der Propheten te willen beproeuen) euenwel moetwillich in haren sonden: So en behoeuen wy ons geensins te verwonderen, dat den toorne Gods, te deser tijdt, tegen de menschen ontsteken is, ende syne grouwelicke plagen allesins gemerckt worden. Want het is openbaer, niet alleen, hoe schandelick de Sacramenten inden Pausdom zijn ontheylicht geweest ende noch werden ter plaetsen daer tselue ouerhant heeft: maer ooc (na dien het ware licht des Euangelij weder is verschenen) hoe onweerdelic noch by velen (die Euangelische genaemt willen zijn) de Sacramenten ghebruyct, ende by den meesten hoop der Werelt, de Predicatie des Euangelij, ende de Sacramenten seer cleyn geacht (so niet gantschelic veracht) worden: Niet tegenstaende alle trouwe vermaningen, ende waerschouwinghen, die de Dienaren des Goddelicken Woorts, dagelicx daer teghen (hoe wel schier te vergeefs) zijn doende.

Want God de ontheyliginge zijner Sacramenten noyt en heeft gelaten, noch al noch en laet ongewroken. 1 Sam. 4. (4. 10.) ende 6. 19.

Esa 1: 10. ende 58: 3. Hier. 7. (4. ende 21.) Psa. 50. 16. Eze. 44. 7.

2. Tselue wel aengemerct, om te verhoeden dat Gods verbont niet ontheylicht, ende synen toorne, ende straffe ouer de gantsche Gemeente niet

Wat de Kercke te

30. Son. Vra. 82.

niet verwect en werde: So leert ons dan de Catechisme int tweede deel der antwoort, wat de Kercke, oft de gene, die den dienst, ende opsicht van der Kercken wegen draghen, te doen schuldich zijn, wanneer sulcke (die hen als ongeloouige, oft Godloose, met hare bekentenisse, ende leuen openbaren) hen met anderen Litmaten der Kercken, ten Auontmael willen vernoegen: Te weten, dat sy daer toe de sleutelen des Hemelrijcx, na de leere Christi, ende syner Apostelen gebruycken, ende door authoriteyt vande selue, sulcke menschen vanden Auontmael afweeren sullen, tot dat men aen hen bewijs van bekeeringe, ende beteringe des leuens gespoert sal hebben. Want dat is het rechte, ende eenige middel, ende remedie, tegen sulcke menschen, dienende om argernisse wech te nemen, ende het misbruyc des H. Auontmaels, mitsgaders de rechtueerdige straffe Godts (die de menschen, door verachtinge des Euangeli, ende ontheyliginge der Sacramenten, op sich plegen te laden) af te wenden. Dit is also gebruyckt geweest, vanden beginne der Kercken Gods aen, tot noch toe, dat men de onheylige vande heylige altijt afgescheyden heeft, ende hoemen hier in voorsichtiger, ende neerstiger ghehandelt heeft, hoet met der kercke Gods beter gestelt is geweest, ende de selue suyuerder gebloeyt, ende toegenomen heeft. De oude leeraer *Chrysostomus*, bestraft seer ernstelick, ende tast harde aen de Dienaers des Euangelij, welcke als sy ontsaghen de macht der grooten, niemanden en dorsten van den Auontmael weeren: syne woorden zijn dese: Geen cleyne straffe hangt u lieden bouen thooft, in dien ghy yemanden aen deser Tafel deel toe laet, dien gy in eenige misdaet schuldich weet: Zijn bloet sal van uwen handen geheyscht werden. Daeromme indien een Hertoch, oft Borgemeester selue, of die in hoogen staet is, onweerdichlick daer toe treet, hout hem af, ende weert hem, gy hebt meerder macht, als hy heeft. Ware u een seer clare Waterfonteyne, voor de cudde reyn te bewaren, beuolen, ende ghy saecht daer toe comen onreyne moetwillige Seugen, ghy en soutse niet in de Water-fonteyne gaen, noch dwater van hen berueren, ende dicke maken laten: Maer u is beuolen, niet een Water-fonteyne, maer die seer suyuere Fonteyne des bloets Christi, ende synes Geests: Wanneer gy daer toe siet comen die menschen, also leelic met sonden besmet, sout gy u daer ouer niet ontsetten, ende hen weeren? etc. Ende daer nae: Vreest gijlieden den mensche, die sal u belachen: Maer vreest gy God, so sult gy by den menschen ooc der eeren weert zijn. So veel my aengaet, ic wil lieuer mijn Lichaem inden doot ouergeuen, ende laten mijn Bloet verstorten, dan dat ick my dier ontreyniginge deelachtich wil maken.

doen schuldich is, om desen onraet te weeren.

Chrysost. hom. 18. in Mat. 27. cap.

31. SONDACH.

M. Son. Vra. 83.

Vrage. 83. 84. 85.

Inhout: *Hier wort gehandelt, vande sleutelen des Hemelrijcx, welcke twee-*
1. *derley syn: De Predicatie des H. Euangeli, ende de Kerclicke*
2. *Tucht oft Ban: Ten anderen, hoe het Hemelrijc op, ende toe-*
3. *gesloten wort, door de Predicatie des Euangeli: Ende ten der-*
den hoe dat geschiet door den Christelicken Ban, oft Tucht.

83. Vrage.

Wat zijn de sleutelen des Hemelrijcx?

Antwoorde.

De vercondinge des H. Euangelij, ende de Kerckelicke Ban, ofte tucht, door de welcke dat Hemelrijck, den geloouigen opgedaen, ende den ongeloouigen toegesloten wort. 1.

Verclaringe.

DE oorsaeck, ofte ghelegentheyt vanden sleutelen des Hemelrijcx hier te handelen, is voortgebracht tot weeringe der ontheyliginge des Auontmaels, die door de bekende ongeloouige, ende Godloose geschiet, wanneer sy onder den naem van Christenen daer toe vermeten te willen gaen. Nv de antwoort leert. datter tweederley sleutelen zijn, tot openinghe, ende toesluytinge des Hemelrijcx in de schrifture aengewesen: Te weten, de vercondinge des heyligen Euangelij, ende de Kerclicke tucht, oft Ban, welcker beyder gebruyc hier onder inde twee navolgende Vraghen onderscheydentlic bewesen sal worden. Twee sleutelen des Hemelrycks.

Maer dat de Heere dese sleutelen syner Kercke ghegeuen heeft, dat en verloochenen de Papisten niet, want sy veel van de macht der sleutelen roemen: (hoewel met quader saken: Ouermits sy onrechte sleutelen gebruycken, oft ymmer de rechte niet recht en gebruycken, als hier na sal gesegt worden, ende sy haren Paus daer aen te veel machts toeschrijuen) Dan euenwel Christus die spreect daer van opentlic, als hy tot Petrum voor hem, ende in syner mede Apostelen naem seyt, Mat. 16. 19: *Ic sal u de sleutelen des Conincrijcx der Hemelen geuen, ende wat gy binden sult op der Aerden, dat sal in den Hemel ghebonden wesen: Ende wat ghy ontbinden sult op der Aerden, dat sal in den Hemel ontbonden wesen.* Heeft Christus syner Kercken nagelaten:

Sleutelen des Hemelrijcx worden sy beyde genaemt, van wegen des Ampts, en des ghebruycx, daer toe sy van Christo beuolen zijn. Want gelijckmen den genen, dien het Huys beuolen, ende ouer het gesinde gestelt wort, de sleutelen pleecht te geuen, opdat sy haer Amt bedienende, ter rechter tijt op, ende toesluyten, ende wel bewaren, dat hen beuolen is: Also heeft Christus de autoriteyt des kerclicken diensts (by hem Also genoemt, van wegen haers Amts, ende gebruycx, by gelijckenisse van sleutelen, die de menschen dagelicks gebruycken, in tijtlicke affairen:

M. Son. Vra. 88.

hem ingestelt) willen vercieren, ende aenprijsen met den naem der sleutelen des Hemelrijcx. Also lesen wy, dat God sprekende door den Propheet Esaiam de gelijckenisse der sleutelen heeft gebruyct: daer hy seyt: *Ick wil roepen mynen Knecht Eliakim, den Sone Hilkia, &c. Ende wil den sleutel ten huyse Dauids op syne Schouderen leggen: Dat hy op doe, ende niemant toesluyte: Dat hy toes'uyte, ende niemant op doe.* Te kennen geuende, dat hy hem d'bewindt des Conincrijcx wil beuelen, op dat hy ghebiede, ende verbiede, toelate, ende straffe. eyntelic dat hy oock doe wat recht is, ende wat onrecht is weere, ende bedwinge.

I. 1. Ende zijn dese: De predicatie oft vercondinge des H. Euangeliums, daer door tHemelrijk open:

So wort dan eerstelic, de Predicatie des Euangelij te recht een sleutel des Hemelrijcx genoemt, om dieswille daer mede het Conincrijc der Hemelen den geloouigen geopent, ende den ongheloouigen gesloten wort. Tselue blijct: De eerste Ouders hadden door hare ouertredinge het recht des Conincrijcx der Hemelen verloren, ende waren daer van veruallen: Maer als hen God de Heere het Euangelium, de blijde bootschap, van de verlossinge door Christum, het zaet der Vrouwen, vercondichde, ende sy aen Gods belofte geloofden, so wert hen daer mede den wech, ende toegang tot den Hemelrijc geopent.

II. Ende toegedaen wort.

Wederom dat het Conincrijcke der Hemelen door de Predicatie des H. Euangelij, den ongeloouigen gesloten wort, blijckt wt Christi woorden, Mar. 16. 16. ende des Doopers Johannes, Joa. 3. 36.

Maer de toesluytinge en is niet deygen were des Euangelij, maer toeuallich: mits dongeloouc der menschen, die den Euangelio ongehoorsaem zijn, ende daerom onder den toorn Gods, ende inden Vloec ende doot blijuen Gen. 3. 15. ende 22. 18. Joa 3. 16.

Maer hoewel dat t'selue gantsch waer is, nochtans en heeft d'Euangelium dat by syner eygen natuer niet, maer is een sake, die den Euangelio accidentael, toeuallich is, te weten t'Hemelrijc den ongeloouigen te sluyten. Dwelcmen wel verstaen sal, als ouerdacht wort, hoedanich alle menschen van naturen zijn, sondaers ende ongehoorsame, ende daerom door Gods rechtueerdigen toorn veruloect, ende der verdoemenisse onderworpen: Waer vande Wet (tot dien eynde gegeuen, om ons tot kennisse der sonden te brengen, ende onse verdoemenisse aen te wijsen) claer getuygenisse geeft. Waer God sich erbarmende des menschelicken gheslachtes, heeft de stemme der blijder bootschap in den Paradijse selue vercondicht, ende door den mont syner Patriarchen, ende Propheten voort laten vercondigen, daer af de somme is: dat tZaet der Vrouwen den Cop der Slangen soude vertreden: Dat in den zade Abrahams alle Volcken der Aerden souden worden gesegent, etc. Dat God de werelt so lief gehadt heeft, dat hy synen een-geboren Sone gaf, etc. Dit zijn genaed-rijcke beloften Gods. Maer God wil, dat de menschen de bootschap met blijschap des hertens, ende met waren geloue aennemen sullen: Ende dat is het beding, dat hy by dese belofte geset heeft: *Op dat alle, die aen hem gelooven, niet en souden verloren gaen, maer d'eeuwige leuen hebben: Wie gelooft, ende ghedoopt wort die sal salich worden, &c.* Den geloouigen dan alleen, wort het Hemelrijc daermede geopent: waer wt dan volcht, dat den ongeloouigen tHemelrijc gesloten blijft. Maer t'selue en doet het Euangelium eygentlic niet, dewijle het dient, om dleuen te belouen: Doch wanneer de menschen tot hare vo-

Joa 3. 16. mar. 16. 16.

righe

righe sonden ende ongehoorsaemheyt, noch dese groote sonden daer toe doen, dat sy Gods genadige beroepinge, aenlockinge, ende belofte versmaden, ende niet aen en nemen, den doot lieuer hebben, als d'leuen: So geschiedet, dat dEuangelium toeualliger wijse tHemelrijck sluytet, ende den doot vercondiget den ongehoorsamen ende ongeloouigen: Gemerct het niemanden openinge des Hemelrijx doet, noch tleuen beloeft, dan alleen den geloouigen. Daerom seyt Joannes de Dooper: *Wie den Sone onghehoorsaem is, die en sal het leuen niet sien: Maer den toorne Gods blijft op hem*: Ende Christus: *wie niet en ghelooft, die sal verdoemt worden.* *31. Son. Vra. 83.* Joa 3. 36. Mar. 16. 16.

Ende dit deel der Predicatie ontleent d'Euangelium vander Wet, beslutende de belofte der ghenaden, met sulcke beding, op dat de ongehoorsame verstaen, dat het Euangelium hen niet en beloeft, noch te goede compt, maer alleen den geloouigen: Ende dat sy nv dobbelder verdoemenisse weerdich zijn, eensins van harer verdoruen naturen wegen, d'welck de Wet hen vercondiget: ende andersins, dat sy de aengeboden genade Gods niet aennemen, noch hem geloouen, maer versmaden ende ongehoorsaem zijn. Waer wt dan claer is, dattet d'eygen werc, der Wet is, den sondaers den doot te vercondigen: Maer den Euangelio toeuallich, mitsdien het (vercondigende dleuen alleen den geloouigen) d'andere de ongeloouige ende ongehoorsame ouertuycht, dat sy inden doot liggen, ende geensins daer wt comen en connen, maer haer sonden vermeerderen, om datse noch daer en bouen de bootschap des vredes verworpen. Ende so blijft de geheele schult der verdoemenisse den verdoruen menschen, die niet en hebben in gheener manieren sich te ontschuldigen: ende de bootschap tot der salicheyt eygentlic gegeuen, gedyet hen tot meerder verdoemenisse: dat verdient haer eygen ongehoorsaemheyt, ende ongelooue. Ende so verstaen wy de woorden Pauli, 2 Cor. 2. 15: *Wy syn Gode de goede reucke Christi inde gene, die salich worden, ende inde gene, die verloren gaen: Den desen, een reuc des doots ter doot ende den genen een reucke des leuens ten leuen.* Ontleent dEuangelium dit vander Wet, maer de schult is alleen der ongehoorsamen.

De tweede sleutel is, de Kercklicke Ban, oft tucht, daer mede het Hemelrijc op ende toegesloten wort, als met den voorgaende, maer also (gelijck onder de Vrage 85. gesegt sal worden) dat hier mede eerst toesluytinge des Hemelrijcx gedaen wort, den genen, die alle vermaningen versmaet hebben, ende daerom buyten de Kercke gestelt, ende gesloten worden: doch wanneer sy haer bekeeringe betuygen, ende sich begeeren met God, ende der Kercke te versoenen, weder aengenomen, ende hen tHemelrijc daer mede weder geopent wert. 2. de tweede sleutel is de kerckelicke tucht.

Het gebruyc beyder sleutelen, machmen vinden door de gantsche Schrift, daer dese openinge, ende toesluytinge voor valt, maer tot aenwijsinge werden hier alleen dese weynige aengeteeckent, op dat de aendachtige leser voort by hem seluen, in de Schrift sulcx waer neme. Gen. 3. 23. ende 4. 11, Nu. 12. (14. 15.) Joa. 9. 22, Ro. 16. 17, 1. Cor. 5. (1. 5) ende 16. 22, 2 Cor. 2. (6. 7.) 1 Tim. 1. 20. ende 5. 20, etc. Bewijs des ghebruyex beyder sleutelen.

H. Son. Vra. 83.

Nv tusschen dese sleutelen is dit onderscheyt: Dat de eene sleutel, te weten, de vercondinge des Euangeli (om dat den volcke voor te dragen, ende int woort te arbeyden, toe comt eygentlic, ende alleene den Dienaers des Woorts, die daer toe haer beroep hebben, ende schuldich zijn hier voornemelick haer herder-ampt in te bewijsen. Maer den tweeden sleutel, wort bedient by den voorsc. Dienaren des woorts, ende by den collegie der Ouderlingen inder Gemeente, hen (als der Kercken raet) van der Kercke toe-gheuoecht, welcke d'Apostel andersins ooc noemt *Regeerders*, 1 Cor. 12. 28. Ende de welcke Christus verstaet door den naem der *Kercken*, als hy seyt: *Segt het der Kercke*, so onder Vrage 85. geleert sal worden.

Onderscheyt belangende de bedieninge beyder sleutelen.

Mat. 16. 19. 1. Tim. 5. 17. Mat. 18. 17.

Die daer in beyde ouereen comen, datse Kerckelic, ende geestelic zijn.

Euenwel soo comen dese sleutelen, ende bedieninge der seluer daer in gantsch ouer een, datse beyde Kerckelick zijn: want met den eenigen woorde Gods worden de sondaers geroepen, geleert, vermaent, ende bestraft, om die tot bekeeringe ende beteringe te brengen: Ende selfs de tucht ende Ban geschiet na wtwijsen van Gods woort, Kercklickerwijs, ende met geestelicke wapenen. De Kercke heeft alleen geestelic gebieden, streckende recht wt tot opbouwinge der conscientien, dwelc der Kerclicker tucht eenige oogenmarck is.

Het ghebruyc deser Leere vanden sleutelen des Hemelrijcx.

Als wy nu de leere vanden sleutelen des Hemelrijcx wel verstaen hebben, so sal ons die dienen tot tween eynden: Eerstelic, dat wy daer door vermaent worden, hoe elendich onse saec stont, eer God ons door de Predicatie synes Euangeliums beriep, namelic dat wy als ballingen waren buyten den Rijcke Gods, buyten de gerechticheyt, ende salicheyt ghesloten, ende in den boeyen ende banden des Satans gebonden. Daer na sullen wy vermaent worden wat een groote weldaet dat God ons doet, ende aenbiedet, als hy de vercondinge zijns Woorts ons toe sendet tonser salicheyt, ons namelick versekerende (so wy aen synen sone Christum geloouen) dat wy door hem *verlost syn wt de macht der duysternisse, ende ouergebracht, tot het rijc syns Soons*. Dwelc wy dan vry met opgherichten Hoofde sekerlic te hopen, ende te verwachten hebben. Tot welcker aenmerckinge dient, dat Paulus d'Euangelium van Jesu Christo aenprijsende, seyt: *dat hy (Christus) de doot heeft te niet gemaeckt, ende het leuen in tlicht gebracht, ende de onsterffelicheyt door het Euangelium*. Want hy is de Poorte, ende Dore tot der salicheyt, ende den eenighen wech, diemen ingaen moet, om tot den Hemelrijck te comen. Dewijle dan God gheweerdicht, ons, wt den verdoruen staet ende geuanckenisse (daer in wy waren) door de Predicatie des Euangeliums te roepen, tot den rijcke zijns Soons, ende tot der salicheyt: So zijn wy wel schuldich met alle ghehoorsaemheyt, niet alleen de selue beroepinge eens aen te nemen, maer ooc met dese twee sleutelen des Hemelrijcx ons al so te laten onderwijsen, richten, ende ooc bestraffen, daer het van noode soude zijn, opdat wy nemmermeer moede en worden in onse beroepinghe, maer daer by vastelick blijuen tot den eynde toe. Maer die zijn seer bedrogen, die (dese genade Gods cleen achtende) meynen, dat een yegelick Jode, Turck,

Col. 1. 13. 2. Ti. 1. 10.

Joa 14. 6. Act. 4. 12. ende 10. 43.

oft

oft wie hy sy, die hem wterlic eenichsins gerechtelick draget, ende eenen goeden schijn voeret, in zijn goet duncken, ende by geloove (dwelck hy hem voornemet) salich sal connen worden, ende tot den Hemelrijcke comen, sonder den sleutel, dat is, sonder dat hem t'selue door de vercondinghe des Euangeli opgedaen sy: want de vercondinghe des Euangelij is dmiddel, daer door God de Heere crachtich beroepet, die hy in Christo synen Sone tot der salicheyt heeft wtuercoren, ende den seluen doet hy tHemelrijck met desen sleutel op, dat sy door Christum daer ingaen mogen. *St. Son. Vra. 84.*

84. Vrage.

Hoe wert dat Hemelrijc, door de predikinge des H. Euangelij, ontsloten, ende toegesloten?

Antwoorde.

Also, als achteruolgende dbeuel Christi, allen ende eenen yegelicken geloouigen vercondicht wort, dat hen (so dickwils als sy de beloftenisse des H. Euangelij met waren geloue aennemen) warachtelic alle hare sonden, van God, om de verdienste Christi wille, vergeuen zijn: Daer tegen allen ongeloouigen ende die hen niet van herten bekeeren, vercondicht, ende betuycht werdt, dat de toorne Gods, ende de eewige verdoemenis op hen legt, so lange als sy hen niet en bekeeren. Nauolgende welc getuygenisse des Euangelij Godt, beyde in desen, ende inden toecomenden leuen oordeelen wil. II

Verclaringe.

IN dese antwoordt wort gehandelt van den eersten sleutel des Hemelrijcx, de vercondinghe des H. Euangelij, om naerder te verstaen, hoe tRijcke der Hemelen, daer mede op ende toegedaen wort. Ende sullen wy in dese antwoort dese stucken verhandelen, ende aenmercken. Eerstelic, dat Christus de Auteur is van desen sleutel, de vercondinge des Euangelij. Ten anderen, hoe dat daer door t'Hemelrijck wort geopent, ende oock toegesloten: Ten derden, wat cracht de bedieninghe deses sleutels heeft, ende wat daer op volcht. Afdeelinge.

1. Eerstelic wort inde antwoort aengheroert, dbeuel Christi ouer de bedieninge deses sleutels gegeuen, op dat wy daer wt verstaen, dat Christus de bedieninge des Euangeli selue ingestelt, ende den Herders ende Dienaers der Kercken beuolen heeft, om daer mede t'Hemelrijck op ende toe te sluyten, Mat. 16. 19, Joa. 20. 23. De bedieninge des Euangelij, instellinge ende beuel.

Ende zijn de Predicanten schuldich int bedienen deses sleutels, Christi beuel voor oogen te hebben, ende te volgen de maniere, die hen Christus in zijn woort heeft voorgeschreuen. Daerom al ist, dat hen desen sleutel te gebruycken (in haren gantschen dienst) beuolen is, nochtans en is hen Dwele de Predicanten voor oogen te hebben ende te volgen schuldich zijn.

31. Son. Vra. 84. hen niet de meesterschap daer ouer toegelaten, maer alleenlic het dienstamt: de eenige Meester, ende Heere des sleutels is Christus alleen, om wien te dienen sy beroepen, ende gestelt zijn: Welckes beuel, ende voorschrift wanneer sy volghen, so mogen, ende behooren sy desen sleutel op de authoriteyt hares Meesters te gebruycken.

Ende dat doende en connen sy int bedienen niet missen.

Tselue doende, int bedienen so wel deses, als des anderen sleutels, so en can geen van beyde de sleutelen dwalen, oft missen, om warachtelic wt te richten tgene, daer toe sy ingestelt zijn: want het woort Christi, is de sekere Regel ende Richtsnoer der waerheyt, waer aen de wtrichtinge ende cracht deser sleutelen geheelic hangt.

Themelrijc wort door de bedieninge des Euangeliums geopent, als daer mede den gelouigen vergeuinge der sonden, om Christi wil, wort vercondicht.

2. Maer het Hemelrijck wort geopent inde rechte bedieninge des Euangeli, als de liefde Godes des Vaders tegen het menschelic geslachte wort vercondicht, dat hy wt genade ende barmherticheyt synen eenichgeboren Soon heeft verordineert, ende inde Werelt gesonden, die warachtich mensche ons in allen gelijc (wtgenomen de sonde) geworden zijnde, hemselven inden doot heeft ouergegeuen, op dat vergeuinge der sonden door hem hebben alle, ende een yegelick, die daer aen gelouen: Wy al tsamen (van naturen met den sonden, als met den stricken gebonden) waren inde gewalt des Duyuels geuangen gehouden, ende tHemelrijck was ons gesloten: Wt dese geuanckenisse en conden wy niet geraken, noch den Hemel ons gheopent worden, dan door de quijtscheldinge ende vergeuinge der sonden, die ons in den Euangelio vercondicht, ende aengeboden wort.

Tot dwelc te samen comen, de Wet die tot kennisse der sonden brengt: dEuangelium, dwelc de belofte der vergeuinghe doet: ende tgeloof des genen die door kennisse der sonden vercootmoedicht de genadige belofte in Christo met vertrouwen aenneemt. Luc. 5. 31. mat. 11. 28. Joa. 3. 16.

Op dat dit rechte geschiede, ende de vrucht tot ons come, so moeten dese drye dingen by een comen. Eerstelick, dat de heylige Wet Gods wel ingedruct werde om de menschen tot kennisse haerder sonden te brengen, dat sy so veel schuldich zijn, datse niet en connen by hen seluen betalen, op datse hen niet alleen verootmoedigen voor God, ende hen-seluen mishagen, maer datse oock so veel te begeeriger zijn, om tot weeringe harer sonden ende schulden, raet ende middel te soecken, ende te volgen. Ten anderen, so moet daer toegeuoecht werden de belofte des Euangelij, daer in God zijnen wille tonswaert verclaert, ende raet ende middel gegeuen heeft, daer door wy van sonden ende schulden los mogen werden: Welcke middel is Christus, dien hy wt liefden ghegeuen heeft: Op dat alle die aen hem geloouen, niet verloren gaen, maer d'eewich leuen hebben. Ten derden is van nooden, dat den gehoorden Euangelio (ons van God toegesonden, ende door zijne Dienaers vercondicht) gheloof gegeuen, ende behoorlicke gehoorsaemheyt bewesen werde. Waer dese dry dingen te samen comen, daer is dan een gelouuige sondaer (dien wt beuel Christi, de bootschap ende toesegginge der vergeuinge der sonden, door den Dienaer gedaen wert) oock seker, dat hem zijn sonden vergeuen zijn, ende de Hemel nv open staet: want hy ghelooft der belofte Gods, die hem niet en can, niet en wil, noch en sal bedrieghen. Daerom wanneer de sondaer by hemseluen beuint, het gelooue ende vertrouwen op Gods barmherticheydt door Christum onsen Salichmaker

Salichmaker (dwelc het beding is dat de Vader by zijne belofte gedaen heeft, datmen aen zijnen Soon geloouen soude) die heeft by hemseluen ghetuygenisse der vergeuinghe zijner sonden: ende dewijle hy ontfangt het ghetuygenisse Christi, so heeft hy versegelt dat God warachtich is. Desen gemeenen regel des meesters selue en can niet faelgeren: *V geschiede na u gheloue.* Hoewel sulcke schoone beloften Gods, ende de leere vanden gelooue inden Pausdom onbehoorlicken achter de banc geschouen, ende schier teenemael in vergeten ghestelt is: so blijft het nochtans daer by, dat de eenige Christus is *de wech, de waerheyt ende d'leuen*, Act. 2. 38. So moet dan de veranderinge der sonden opentlic ende int gemeyn gedaen, ende de vrucht daer af versekert werden, allen, ende eenen yegelicken, die de selue belofte des Euangelij met waren gelooue aennemen.

M. Son. Vra. 84.

Joa. 3. 33. 1 Joa. 5. 10. mat. 9. 29. Joa. 14. 6.

Dat die vanden Pausdom gedroomt ende versiert hebben, dat tot de bedieninge deses sleutels (daer mede na de belofte des Euangelij, verlatinge ende vergeuinge der sonden wert vercondicht) van noode sy, datmen alle de sonden zijnen eygenen Priester, oft Biechtvader inde oore biechte, ende datmen de belofte van te biechten sekerlick betale. Dat en leert de Schrifture niet, noch dat beding en heeft Godt by de belofte van de quijtscheldinge der sonden niet toegedaen. Gode de sonden te biechten, ende voor hem te beclaghen, hem om vergheuinghe te bidden, is recht, ende dat leert Godes woort, ende d'Exempelen der Heyligen: maer dese biechte niet.

Tegenwordinge des Pausdoms van de oorbiechte, ende antwoort daer op. Siet ooc hier na vrag. 90. *Cat. Rom. pag. 226. sect. 40.*

Tot dwelc cortelic dient ouerleyt: Of het wel eenigen mensche moghelick sy, alle zijne sonden te vertellen? Dwelck in haer oorbiechte verheyscht wert. Daer tegen is bekent, dat de menschen het duysenste deel van haren sonden niet waer en nemen, der seluen veel vergeten, ende oock niet alle en verstaen. Daerom de Propheet recht spreeckt, ende bidt Psal. 19. 13. *Wie can mercken hoe dicwils hy feylt? Vergeeft my de verborgen ghebreken.* Ten anderen ist van noode, dat, die zijne sonden recht biechten, ende belijden wil, ouerlegge, dat hy met God te doen heeft, die onse gantsche leuen, voornemen, wercken, woorden ende gedachten bekent zijn, welcke ooc door zijn authoriteyt, ende macht, de sonden vergeeft ende quijtschelt, ende van wien alleen vergeuinge der sonden gebeden ende verwacht moet werden: Wat noot ist dan, de selue inde oor des Priesters te biechten? Ten derden, men sal nerghens inde Schrifture vinden, beuolen te zijn: Dat alle de sonden den eygen Biechtvader in de oor vertelt souden werden: Dat de vergeuinge der sonden aen zijn oordeel, discretie ofte goetduncken soude staen, oft de sonden verlaten ende quijtgescholden behooren te werden, dan niet, ende dat het Biechtkint (so noemen sy den biechtende sondaer) alsoo soude moeten wachten op de genade des Biecht-vaders, mede een mensche, als hy is, naer dat hy wel ofte qualick ghesint mochte zijn: Hoe soude dan een sondaer versekert connen werden, vande vergeuinge der sonden? Naerdien de Biecht-vader (wanneer hy het schoon ten besten met den sondaer

I. De Oorbiechte en is niet mogelick.

II. Niet noodich.

III. Noch van God beuolen.

31. Son. Vra. 84.

daer meynde) niet voorder soude connen oordeelen, dan naer tgene hem aenghebracht, oock by hem ondersocht, ende beuonden ware, ende soude alsoo zijn biecht-kint twijffelachtich, ende op onseker, van hem moeten verlaten.

Ende en heeft daer om geen gemeenschap met het ampt der sleutelen dwelck de Schrifture leert.

Maer als de dienaer des heyligen Euangelij (na den beuel Godes) vercondicht de vergheuinge der sonden, die Godt om Christi wille beloeft heeft, die aen hem geloouen, dan en staet de sondaer niet tot discretie, ofte welbehagen van den Dienaer des Euangelij: Maer hy wert gewesen ende geleert, hem te gedragen, ende te staen tot Gods genade: den welcken wanneer de sondaer gelooft (naer dien hy in zijnen woorden, ende beloften warachtich, ende bestendich is) so is hy oock versekert van de vergeuinghe der sonden, ende alle twijffelinge is geweert. Daeromme en heeft het ampt der sleutelen (dwelc den Dienaren des Euangelij belast is, om daer mede den armen sondaer te ontbinden, ende hem het Hemelrijck te openen) gantsch geen gelijckenisse, noch gemeenschap met het ghene, des sy hen int Pausdom aennemen, noch met de gedroomde Oorbiechte, die sy den menschen opdringen. Daer omme sullen wy blijuen by de maniere der ontbindinghe, die de gantsche Schrifture ons leert, ende welcke de heylige Apostel Paulus seer fijn verclaert: Daer hy seyt, 2. Cor. 5. 18. *Godt heeft ons de bedieninghe der versoeninge gegeuen. Want God was in Christo, de Werelt met hem versoenende: Hen hare sonden niet toerekenende, ende heeft het woort der versoeninge in ons gegeuen. So zijn wy dan bootschappers wt Christi name, als oft God, v lieden door ons bade: so bidden wy wt Christi name: Laet u met Gode versoenen.*

2. tHemelrijck wert door de predicatie des Euangelij, den ongeloouigen ende onbekeerden gesloten.

Als wy nv wt de antwoort des Catechisme wel verstaen hebben, hoet Hemelrijc door den sleutel der vercondinge des H. Euangelij wert geopent, so sullen wy te beter verstaen het ander gebruyc desseluen sleutels, dwelc is om t'Hemelrijck toe te sluyten: Hoe dat dit geschiet, ende aen wien, staet inder antwoort: Dat daer en tegen allen ongeloouighen ende die hen niet van herten en bekeeren, vercondicht, ende betuycht wert, dat de toorne Godts, ende de eewige verdoemenis op hen legt, so lange sy hen niet en bekeeren.

Waer onder de gueynsde (die hen niet van herten bekeeren) mede Mat. 2. 7. ende 24. 51. Luc. 2. 7. ende 12. 46. Joa. 9. 41.

Maer hier wert gheseyt, die hen niet van herten en bekeeren, om der geueynsden wille, de welcke (hoewel sy wterlick eenige bekeeringe schijnen te bewijsen, ende daer door onder de Kercke schuylen, ende vanden menschen niet onderkent, noch geoordeelt en connen werden) grouwelick zijn voor den Heere, ende daerom werden sy hier (geensins gehoorende onder het getal der gheloouighen) geuoecht by den ongeloouigen: Want sy (na d'oordeel Christi) argher zijn, als de selue, so lange sy in hare geveynstheyt ende sonden, sonder ware bekeeringe, voortvaren.

Ende tot dien eynde heeft God de Dienaers des Euangelij

Ende te recht heeft Christus (voorsiende dat de predicatie zijnes heyligen Euangelij, van allen met gehoorsaemheyt des geloofs niet aengenomen soude werden, maer dat de meeste deel der menschen, wederspannich,

spannich, ende onghehoorsaem, hen den Euangelio, ende den Apostelen souden tegensetten, ofte met gheueynstheyt alleen eenen schijn der bekeeringe maken) zijne Apostelen, ende Dienaers des heyligen Euangelij, teghen sulcke menschen willen wapenen, ende hen versien met volle macht, niet alleen, om te ontbinden, ende te troosten, maer oock om te binden ende te schricken. Daer toe dient wel de plaetse 2. Cor. 10. 4. daer dApostel Paulus seyt: *De wapenen onses Crijchs en zijn niet vleeschelick: Maer machtich door Godt, om de stercten neder te worpen. Als wy de ouerleggingen te niete maken, ende alle verheffinghe, die uerheuen werdt teghen de kennisse Godts, ende leyden alle gedachten geuangen tot de ghehoorsaemheyt Christi. Ende hebben bereyde wrake, teghen alle onghehoorsaemheyt.* Daer siet ghy dat de Apostel leert: Dat de Dienaers des H. Euangelij ooc met wraecke versien zijn, ende hen van Gods wegen beuolen is te doen, aen de gene, die den goeden Godsaligen vermaningen, ende bestraffinghen, gheen plaetse geuen en willen, noch daer door van den quaden wijcken.

31. Son. Vrs. 84.

versien met wapenen, dienende om dongelooualige ende ombekeerde van den Hemelrijc te weeren.

Euenwel, als de heylige Apostel Paulus segt: Dat de *wapenen niet vleeschelick* en zijn, ende daer door verstaet datse geestelic zijn: so dient dat, om dese Kerckelicke regeringe, fijn te onderscheyden vande wereltlicke macht ende politische jurisdictie, de welcke oock van God is verordineert, ende tot hare bedieninghe haer het vleeschelic, oft wtterlick sweert tot wapen gegeuen, om dat wt te trecken, ende het selue te bruycken tot beschermínge der goeden ende tot straffe den genen, die quaet doen, Rom. 13. 4. Maer de Kerclicke regeringe is alleen gewapent met *het sweert des Gheests, het welck is Godes woort*, Eph. 6. 17. Hier toe dient Christi beuel, daer mede hy zijne Apostelen wt sant door de gantsche Werelt, seggende: *Gaet inde gantsche Werelt, predict het Euangelium allen Creaturen. Die gelooues sal, ende ghedoopt sal zijn, die sal salich werden. Ende die niet en sal ghelooft hebben, sal verdoemt werden.* Mar. 16. 15. Mat. 28. 19.

Maer de wapenen zijn geestelick, ende daermede is de kercliche bedieninge onderscheyden, van de politische jurisdictie die met dwterlick sweert van God ghewapent is.

Van dese toesluytinge des Hemelrijcx, heeft de Schrifture ouer al veel exempelen, ende seer claer zijnse, daer Paulus dicwils verhaelt, voor wien het Hemelrijc gesloten is, als 1. Cor. 6. 9. *Weet ghy niet, dat de onrechtueerdighe het Coninckrijcke Gods niet en sullen besitten? Laet u niet verleyden: Noch Hoereerders, noch Afgodendienaers, noch Ouerspeelders, noch Oncuysche, noch die by mannen ligghen, noch Dieuen, noch Gieregaerts, noch Dronckaerts, noch Lasteraers, noch Rooues, en sullen het Coninckrijcke Gods niet besitten.* Doch is in dese, ende derghelijcke bedreyginge, ende toesluytinghe des Hemelrijcx te verstaen, so lange sy hen niet bekeeren, als inder antwoort. Want gelijck de sondaers, wanneer sy hen bekeerende, de belofte des Euangelij, met waren gelooue aen nemen, terstont quijtscheldinge van haren sonden gecrijgen: Alsoo ist te weten, dat de bedreyginge, ende wtsluytinghe wt den Hemelrijck ouer sulcke nv ghenoempt blijft, so lange als sy in haren sonden voortgaen, ende geen ernstich voornemen en hebben, om haer leuen te beteren:

Exempel der schrifturen van de toesluytinge des Hemelrijcx, dewelcke sich verstaet tot dat bekeeringe geschiet.
Gal. 5 : 19. Eph. 5. 5. Col. 3. 5. Apo. 22. 15

H. Sen. Vra. 84.

teren: *Maer na hare hartneckicheydt, ende ombekeerlick herte versamelen henseluen eenen schat des toorns, ende der ontdeckinghe des rechtueerdigen oordeels Godts*, Rom. 2. 5.

De cracht der bedieninge desses sleutels int op ende toesluyten.

Nv is noch te ouerleggen, het gene inde antwoort des Catechisme aen deynde aen geroert is. Dat God navolgende dit getuygenisse des Euangelij (dwelck de Dienaren desseluen na dbeuel hen gegeuen, vercondigen) beyde in desen ende in den toecomende leuen oordeelen wil: daer mede werden wy vermaent, om de leere van desen sleutel des Euangelij neerstichlick aen te mercken, op dat wy verstaen, wat cracht, ende wtrichtinge gheschiet in dbedienen deses sleutels, want sonder dat, dese leere niet te bedieden en soude hebben: Maer als wy hooren dat de ontsluytinghe, ende ontbindinghe, wederom de toesluytinge ende bindinge (die by den Dienaers des Euangelij gheschiedt) van weerden is by God, die daer naer oordeelen sal, soo wert daer mede de weerdicheydt des diensts aen ghepresen. Christus spreeckt daer van selue tot Petrum, voor hem ende voor zijne mede Apostelen, in welcker naem hy geantwoort hadde, dwelck ooc euen tot allen dienaers des Euangelij (wettelic beroepen) ghesproken te zijn, moet verstaen werden: *Ick sal u de sleutelen des Conincrijcx der Hemelen geuen: Ende wat ghylieden binden sult op der Aerden, dat sal in den Hemel gebonden wesen: Ende wat ghy ontbinden sult op der Aerden, dat sal inden Hemel ontbonden wesen*, Mat. 16. 19. Also ooc claerlic ende duydelic by Joa. Cap. 20. 22. daer Christus zijne Apostelen allen aenspreeckt, seggende: *Ontfangt den H. Geest. Wien ghy lieden de sonden vergeeft, dien werdense vergeuen: Ende wien ghyse behout, dien zijnse gehouden.*

Staet beyde den Dienaers des Euangelij ende mede den toehoorders neerstich te bedencken.

Met sulcke heerlicke aenprijsinge heeft Christus den dienst des Euangelij willen weerderen, om groote oorsake: Eensins, op dat de Predicanten (tot desen dienst beroepen ende bestelt) souden weten, dat sy in d'werc hares Heeren zijn, wanneer sy desen sleutel, na zijnen beuel, wettelic ende trouwelick gebruycken, ende dat daerom de Heere aen harer syde is, om haren dienst te segenen, tot sterckinghe, troost, ende oprichtinghe der swacken, benauden, ende verslaghen conscientien: Ende mede om alle tegensprekers, ende vyanden des Euangelij (ja de poorten der Hellen selfs) te bedwingen, gelijc hy Petro beloeft, Mat. 16 18. *Op desen steen sal ick mijne Gemeente timmeren, ende de poorten der Hellen en sullense niet ouerweldigen.* Andersins, op dat de toehoorders sekerlic weten ende verstaen: Dat de leere des Euangelij, niet en is een menschen-leere, ofte woort: maer de stemme des leuendigen Gods, die hy wt den Hemel ons cont gedaen gedaen heeft, eerst selue inden Paradijse: Daer naer door de Patriarchen, ende Propheten: maer ten lesten, door zijnen eengheboren Sone Jesum Christum onsen Salichmaker, die oock vervult heeft alles, wat tot onse salicheyt van noode is, als boven vraghe 19. breeder is verclaert. Ende heeft zijne Apostelen wtgesonden, om dit Euangelium te predicken, ende daer toe Dienaers in zijne Gemeente verordineert, door de welcke dit selue tot ons gecomen is, ende

ons

ons noch dagelicx vercondicht wert. Hier mach dan vry een geloouich herte hem te ruste stellen, wetende dat dese stemme, hem van Gods wegen (door zijne Ambassaten) vercondicht, vast ende bondich zijnde, nemmermeer yet faelgeren sal, van allet gene dat hem beloeft ende toegeseyt is. Ende daer teghen hebben wel te schricken, die hen den Euangelio teghensetten, bedenckende, hoet gegaen heeft den genen, die de Wet Mosis verworpen hebben: Ende wat straffe daerom weerdich sullen zijn, die den Sone, ende zijnen Euangelio wederspreken. Want sy hebben niet te doen met menschen, maer met den genen die dese menschen wtgesonden heeft, ende tot zijn Ambassaten gebruyckende is, na de credentie brieuen, die hy hen mede ghegeuen heeft, bouen aengeteeckent: sy sullen beuinden: *Dat het vreesselick is te vallen inde handen des leuendigen Gods*, Heb. 10. 31. *M. Son. Vra. 84.*

Waer toe wel dient aengheroert, dat de Heere, der kercke, met eenige exempelen ende onghewoonlicke daden, heeft willen den dienst des Euangelij beuestigen: Als dat *Ananias* ende *Saphira* haestelick, door Petrum bestraft zijnde, doot geuallen zijn, ende *Bariesus*, of *Elymas de Toouenaer*, die Paulo ende Barnabe wilde teghenstaen, terstont met blintheyt geslagen wert. Want also metter daet wrekende, ende straffende de versmadinge zijns woorts, ende zijner dienstboden, heeft hy willen bewijsen, dat hy van weerden hielt, tgene dat de Apostelen na haren last, soo vande sonde ende schult, als vande straffe der seluer wtgesproken hebben ghehadt, waer toe mede wel dient, tgene de Propheet Samuel van God ter antwoort creech 1. Sam. 8. 7. als het volc sich tegen hem settede, ende eenen Coninc wilden hebben. *Want* (segt God) *sy en hebben niet u, maer my verworpen: Dat ick geen Coninc sal zijn ouer hen.* Daer toe dienende de exempelen ende daden daer mede de dienst des Euangelij, in der eerster kercke bekrachtight is Act. 5. (5. 10). Mat. 10. 14. 15. ende 40. Luc. 10. 16. Joa. 13. 20.

Maer hier moet t'Pausdom bestraft werden, dwelc de macht der sleutelen in veel manieren misbruyckt heeft, ende noch misbruyckt. Eerstelick, als de *Roomsche Paus*, ende zijn aenhanck hen buyten Gods woort aen-meten, macht te hebben, om te binden ende t'onbinden. Ten anderen, als hy onder dit decsel des bindens ende ontbindens, hem vermetet ouer de gantsche Werelt Heer ende Meester te zijn, ende de hoochste macht te hebben, alsoo dat hy hem oock vermetet Coningen af, ende aen te setten, etc. Daer ter contrarien den dienst der sleutelen des Hemelrijcx (so bouen ghemelt) vande wereltlicke macht, ende politijke jurisdictie verde verscheyden is, ende met de selue niet ghemeyns en heeft: maer geestelick is, ende eene sulcke, die met den rijcke Christi (dwelck van deser Werelt niet en is) wel ouer een comt, ende den seluen eygen is: Maer soude hier het gantsche misbruyc deses sleutels in den Pausdom voorgestelt werden, t'soude veel te lange vallen, dat gehoort tot meerder tractaten, ende connen die misbruycken meest bestraft, ends ooc wederleght werden int gros, met het gene voorseyt is, dat sy haer macht buyten Godts woort hebben willen bestrecken. Alleen dient hier wel gehoort, hoe dat *Bernardus* verde een ander ghe- wederlegginge valscher Leer. De *Romanisten* hebben de sleutelen misbruyct. Siet bouen pag. 432. *Ber. de considerat.* 2.

uoelen

M. Son. Vra. 84. uoelen heeft ghehadt vande macht des diensts des Euangelij, die de Pausen hen tonrecht aen-meten, ende roemen, also schrijuende tot den Paus *Evgenium*: Met wat recht (seyt hy, sprekende van het wterlic sweert der ouerheyt toecomende, haer van God gegeuen) can doch de Paus hem onderwinden, ende aenmeten? Want Petrus en heeft niet connen voortgeuen, tgene hy niet ontfangen en hadde: Maer hy heeft zijnen navolgers gegeuen, ende gelaten, tgene hy ontfangen hadde, te weten, de kerclicke sorchvuldicheyt. Item inden sonden, ende niet inden besittingen, ende erffenisse is uwe macht: Want gy hebt des Hemelrijcx sleutelen ontfangen, om de sonden te weeren, niet ouer de besittingen te richten. Wat dunckt v doch meerder macht te zijn, de sonden te vergheuen, oft de erffenissen te deelen, ende te scheyden? Daer en is tusschen beyde, gheen verghelijckinghe: dese nederighe ende aertsche dinghen, die hebben tot Richters, de Coninghen, ende Vorsten deser Aerden: Waeromme tast ghy aen vremde Lantpalen, daer ghy niet in te spreken en hebt? Item, leert, dat u van noode zijn sulcke instrumenten, daer mede ghy des Heeren Acker suyuert, op dat ghy doet het werck eens Propheten: Niet en comt u het Scepter toe, dwelck der Coningen is. Item, buyten twijfel, heerschappie is den Apostelen verboden: Gaet ghy nv henen ende zijt so stout, dat ghy, wanneer ghy heerschet, noch soudet willen een Apostel zijn: Ofte een Apostel zijnde, heerschappie soudet willen gebruycken, etc.

85. Vrage.

Hoe werdt dat Hemelrijck toeghesloten, ende ontsloten, door den Kercklicken Ban?

Antwoorde.

III Also als achtervolgende het beuel Christi, de ghene die onder den Christelicken name, onchristelicke leere, of leuen voeren, naer dat sy, eenighemael broederlic vermaent zijnde, van haren dwalingen, ende schandelicken leuen, niet afstaen en willen, der Gemeynte (ofte den genen, die van de Gemeynte daer toe verordineert zijn) aengebracht werden: Ende so sy na die vermaningen niet en vragen, van henlieden, door het verbieden der Sacramenten, wt de Christelicke Gemeynte, ende van Godt selue, wt den rijcke Jesu Christi gesloten werden. Ende weder omme als Litmaten Christi, ende zijner Gemeente aengenomen, so wanneer sy warachtige bekeeringhe belouen ende bewijsen.

Verclaringe.

Waerom de kercken-tucht, genoemt wert de Kerckelicke ban.

VANDEN eersten sleutel, des predicatie des H. Euangelij is voorgaens gehandelt: nv is noch voorhanden te spreken, van de kercklicke tucht, ende bestraffinge: Dewelcke pleecht de Kerckelicke Ban genoemt

genoemt te werden, op figuerlicke maniere van spreken, als men een deel voor het gheheel neemt. Als hier wert de wterste handelinghe der Kercklicke tucht (maer een deel zijnde) voor de heele tucht ghenomen: Om dieswille, dat wanneer alle arbeyt, ende Kercklicke vermaningen tot des sondaers beteringe, ende bekeeringe (midts zijne hartneckige wederspannige onghehoorsaemheydt) niet en hebben geholpen, alsdan van noode is, na Christi beuel, tot het wterlic recht te eomen, dat men namelick verclaert, den sondaer behoorende gehouden te werden, als eenen Heyden ende Tollenaer, dat is vremt ende wtghesloten wt de kercke Gods. Dwelc dan (om wel te verstaen) by gelijckenisse ontleent is van tijtlicke straffe der politijcke Rechteren, die sy doen ouer misdadigen, welcke sy (als onweerdich onder hare Borgheren te blijuen, ende om tquaet van hen te doen) bannen wt haren gebieden, ende Lantpalen: Alsoo hier in geestelicke saken, gebruyct de Kercke voor tleste recht, ende straffe, dat sy de ongehoorsame sondaers van haer wtsluyten, ende niet langher onder de hare en wil kennen: dwelck dan is de Kerclicke Ban, die geestelick is, ende de saken deses tijdelicken ende teghenwoordighen leuens niet aen en gaet. Van wegen dese leste handelinge wert de gantsche Kercken-tucht genoemt de Kerclicke-ban. Ende schijnt wel dit te gheschieden, op dat de sondaer (wanneer hy vermaent, ende met hem ghehandelt wert) d'ooghe daer op soude hebben, indien hy hartneckich ende onghehoorsaem valt, wat eynde sulcke wederspannicheyt gewinnen sal: Dat hy, namelic wt Gods Kercke gebannen, mede wt Gods Rijcke veruremdet, gebannen, ende gesloten sal werden: Welcke aenmerckinge hem seer dient, om zijn schouderen onder het joc Christi gehoorsaemlick te voegen, ende hem met Gods woort te laten geseggen, ende onderwijsen. *M. Son. Vra. 85.*

Wt dese antwoort sullen voorgenomen werden twee puncten te verclaren: Deen sal zijn d'bewijs, dat Christus, de Herder desen sleutel der Kercken-tucht, zijner Kercken beuolen heeft: De ander sal zijn, de beschrijuinghe der Kercken-tucht, oft des Bans; Daer wt dan eenige omstandicheden sullen voorghenomen worden, tot beter onderwijsinghe, ouer wien, in wat manieren, ende by wien desen sleutel bedient behoort te worden, ende mede wanneer de wtgesloten weder opgenomen sullen, ende behooren te worden. Afdeelinge.

1. Hier wordt in de antwoort verhaelt, dat de Kerckentucht gheschiet, achteruolgende dbeuel Christi, op dat wy verstaen dat Christus so wel desen sleutel de kercken-tucht, als den voorgaende, de vercondinge des Euangeli ingestelt, ende beuolen heeft. Ende in aensien des Autheurs wort dese Kercken-tucht, ooc wel recht genoemt, de Christelicke straf oft Ban, namelic sulcke straf ende Ban, die Christus onder de Christenen beuolen heeft Kerckelic gebruyct te worden. dBewijs, dat Christus de Autheur van den Kercken-tucht is, hebben wy by Mat. 18. 15. 16. 17. 18. daer synen woorden also luyden: *Indien uwe Broeder aen u sondicht, so gaet henen, ende straft hem tusschen u, ende hem alleene: Indien hy u hoort,* Christus is Autheur deses sleutels der Kercken-tucht, even als des anderen voorgeroerden sleutels.

M. Son. Vra. 85. *hoort, so hebt gy uwen Broeder gewonnen. Ende indien hy u niet en hoort, so neemt noch een, ofte twee met u: opdat alle woort besta, in den mont van twee, ofte drye getuygen. Indien hy hen geen gehoor en geeft, so segt het der Gemeente: Ende indien hy ooc der Gemeynte geen gehoor en geeft, so hout hem als een Heyden, ende Tollenaer. Voorwaer ic segge u, wat ghy op der Aerden binden sult, dat sal inden Hemel gebonden wesen: ende wat ghy op der Aerden ontbinden sult, dat sal in den Hemel ontbonden wesen.* Daer wt wy mercken: Dat Christus van de Kerckentucht, de Autheur is, verclarende tegen wien, ende hoe dat hy die wil gebruyct hebben, ende eyntelic dat in den Hemel van weerden sal zijn, wat door de kercken-tucht op Aerden gebonden ende ontbonden sal wesen. Euen als te voren van den Sleutel der Predicatie des Euangeli geleert is: Daer af ooc dit onderscheyt aengeteeckent is: dat de Predicatie des Euangeli beuolen is den Predicanten, tot den dienst des H. Euangeli beroepen: Maer dat de Kerckentucht niet den Predicanten alleen, maer hen met den Kercken-raet t'samentlick beuolen is.

Siet bouen pa. 433. ende onder pag. 446.

Beschrijuinge der Kercken-tucht, oft Ban.

2. De beschrijuinghe der Kercken-tucht (in de andtwoort geroert) is dat het is een censuer, oft oordeel, dwelc de Kercke wtspreeckt ouer eenen broeder, oft suster (dat is ouer een sulcke, die een Lidtmaet der Christelicker gemeente is) die swaerlic, ende opentlick heeft gesondicht, ende eenigemael broederlic vermaent zijnde, euenwel hartneckich voortuaert, om den seluen niet alleen vanden gebruyck te houden, ende des Auontmaels op te schorten: Maer ooc om hem na kennisse van saken opentlick, als eenen Heyden ende Tollenaer, onweerdich des gheselschaps der Godsaligen, te verclaren, ter tijt ende wijlen toe, hy behoorlic bewijs syner warer bekeeringe betoont sal hebben, volgende Christi beuel ende de leere syner Apostelen. Ende met dese wterlicke banninge wt der Kercken hier op Aerden, gaet mede voort de innerlicke Ban, daer mede sulcke een van God mede wort wtgesloten wt synen Hemelrijc (dwelc inde antwoort aengeteeckent wort) nae luyt der bedreyghinghe Mat. 18. 18. bouen verhaelt, ten welcken aensien dApostel spreect van den genen, die wt het getal der Kercken gesloten worden, dat sy den Satan soude ouergegeuen worden.

1 Cor. 5. 5. 1 Ti. 1. 20.

1. De omstandicheden der beschrijuinge der Kercken-tucht: Sy wort gebruyct ouer de Huysgenooten des geloofs.

De voorgestelde beschrijuinge bestaet wt enckel omstandicheden, daer mede het rechte gebruyc der Kerken-tucht verclaert wort. Daer van d'eerste is, tegen wien Christus beuolen heeft, de Kercken-tucht te gebruycken: Te weten, tegen die, welcke wel den naem ende titel eens Christen ghebruycken, hen broeder, ende suster laten noemen, maer daer en tusschen vande reyne Leer veruremt zijn, oft een schandelic leuen voeren. Want (om wel te verstaen) de Kerken-tucht gaet alleen ouer de Huysgenooten Gods, na de leere des Apostels: *Maer nu hebbe ic u lieden geschreuen, dat gy u niet en sout vermengen*, Namelic, *Ist dat yemant die een Broeder genaemt wort, een Hoereerder is, oft een Gierigaert, oft een Afgoden-dienaer, oft een Lasteraer, of een Dronckaert, oft een Rooucr, dat ghy met sulcke ooc niet eten en sout. Want wat hebbe ic ooc*

de

de gene, die buyten syn te oordeelen? Oordeelt gy niet de gene, die binnen zijn? Maer die buyten syn oordeelt God. 1 Cor. 5. (11. 13.) *St. Son. Vra. 85.*

Waerin een onderscheyt gemerct wort, tusschen beyde de sleutelen: Want de eerste sleutel, de vercondinge des H. Euangeli wort te werck geleyt int gemeyn aen allen menschen, ende treft de bedieninge desselfuen alle toehoorders, lockende eenen yegelicken der seluer, om de aengeboden genade Gods, die hen in den Euangelio beloeft is, ende vercondicht wort, met gelooue aen te nemen, op dat sy der seluer deelachtich mochten worden: Maer dreygende den ongehoorsamen, dat sy geen genade hebben sullen, ende anders niet, als toorn, die op hen blijft, ende rechtueerdige wel-verdiende straffe, te verwachten en hebben. Maer dese sleutel wordt alleen te werc geleyt aen de Litmaten der Kercken, de welcke als sy hen tot den Euangelio bekennen, ende in den stal ende huyse Christi (als syne schapen ende Huysgenooten) hen begeuen: So onderwerpen sy hen daer mede haren Herder, ende Heere in alle gehoorsaemheyt, hare Schouderen onder zijn Jock buygende, ende verbinden hen goetwillichlick voor den gemeynen Schaep-stal, ende Huyse sorge te dragen, na haren beroep, ende Amt, Gods eere te vorderen, te soecken de opbouwinge syner gemeente, ende hen in alles te quijten, als vrome discipelen ende dienaers na syne leere, huys-ordeninge, ende recht. Dese dan, als sy haer plicht comen te vergheten, door menschelicke swacheyt, verleydinge hares vleeschs, argernisse der werelt, oft aenstoockinge des Satans, so moeten sy, waer genomen, ende met goede vermaningen, onderwijsingen, bestraffingen, bidden, smeecken, dreygingen, al wt ende na Godes woort, getuchticht worden, tot beteringe ende bekeeringe: Als tvoorgaende te vergeefs is, so moeten sy eyntelick als des Schaeps-stals, ende des huyses onweerdich, daer buyten geset worden. De eerste sleutel is dan gemeen, sich streckende tot alle menschen: maer dese, de Kerckentucht heeft zijn bedieninge (so de naem oock mede brengt) aen de Huysgenooten, daer ouer de Kercke naerder sorge beuolen is, als ouer de vremde, die dJoc des Heeren noch niet aengenomen en hebben, noch voor Litmaten bekent en zijn.

Want daermede is dese sleutel der Kercken eygen zijnde onderscheyden vanden ersten, die alle menschen gemeen is. Siet bouen pa. 436.

Maer daer worden twee dingen wtgedruct, die aende Huysgenooten getuchticht, ende (soot noot wierde) met der Kercken hoochste ende wterste recht, geoordeelt, ende gestraffet moeten worden: Te weten valsche leer, ende schandelic argelic leuen.

In valsche Leer of leuen staende

I.

So veel valsche leer aengaet, die tegen den gront des gheloofs strijdet, daer van spreect d'Apostel, Gal. 1. 8. *Alwaert ooc, dat wy, oft een Engel wt den Hemel, u anders predicten, dan dat wy u gepredict hebben, die sy veruloect. Gelijc wy te voren geseyt hebben, also segge ic nu ooc weder om: Ist dat u yemant predict anders, dan gylieden ontfangen hebt, die sy veruloect.* Daer sluyt d'Apostel wt, ende wil wtgesloten hebben eenen Ketter, die dwalende Leer (niet met den Euangelio Christi ouer-eencomende) voortbreugt. Ende tot Tit. 3. vers 10. schrijft hy: *Eenen Ketterschen mensche vermijt na de eerste, ende tweede vermaninge, wetende dat*

Bewijs van de valsche Leer.

St. Son. Vra. 85. *dat de selue verkeert is, ende sondicht, als die by hemseluen uerdoemt is.* Item (2. Joa. vers 10.) *So yemant tot u lieden comt, ende dese Leere niet en brengt, en ontfangt hem niet in Huys, ende en groet hem ock niet, want wie hem groet, die is syner booser wercken deelachtich.* Act. 20. 28. Ro. 16. 17. etc.

II. Bewijs vant schandelic argerlic leuen. Van het schandelic, argerlic, ende godloose leuen, is recht hier voor (nae t'begin deser eerster omstandicheyt) een claer ghetuygenisse gestelt, wt den 1 Cor. 5. (11. 13.) Ende in den 2. Brief tot den Thes. 3. 14. *Ist dat yemant onsen woorde niet gehoorsaem is, teeckent dien door eenen Seyntbrief, ende vermengt u niet met hem, op dat hy beschaemt werde, &c.*

Doch so moet alles met voorsichticheyt ende bescheydentheyt voorgenomen worden. Ende nochtans en moetmen met desen inden leuen, ende met den anderen in de leere faillerende, niet handelen al op eenen voet: Maer sonderlinge voorsichticheyt, ende bescheydenheyt is van noode tot rechte oeffeninge deser Kercken-tucht, om die te richten ter meester opbouwinge, so wel des sondaers, als ooc der kercken. Ende so moet met onderscheyt ingesien worden, welcke inder leer wt onwetentheyt, ende alleen by haer seluen dwalen: Daer en tegen welcke wt boosheyt ende hartneckicheyt niet alleen dwalen, maer ooc de reyne leer lasteren, ende soecken andere daer af te trecken. Tis ooc een ander met de sonden, die heymelick, ende tegen besonderen Lieden gedaen zijn: ende een ander met de sonden, die openbaer zijn, ende int gemeyn gedaen. 1. De eene, ende de andere moeten nade onderscheyden omstandicheden, gebetert, ende ghetuchticht
mat. 18. 15. worden: So als Jesus Christus onse opperste Meester inden Euangelio beuelet, ende Paulus ooc een onderscheyt daer af stellet, 1 Tim. 5. 24.

2. Voor de wtsluytinge oft ban behooren, voor te gaen, eerst besondere ende broederlicke ende daer na Kerelicke vermaningen. De tweede omstandicheyt is, met wat trappen, of met wat voorgaende handelingen, men eyntelic tot het leste oordeel, ende wtsluytinge wt der Kercken, comen moet, om de Kercken-tucht ordentlic, ende behoorlic te bedienen. Alle sonden en moeten niet terstont aen de Kercke ghebracht worden: want so en leert Christus niet, maer hy beueelt voor henen int besondere broederlic te vermanen, te bidden ende te smeecken met een vriendelic gemoet, ende metten geest der sachtmoedicheyt, wt liefden, om den sondaer tot afstant der dwalinge, ofte des sondigen leuens te bewegen, ende also te gewinnen, ende d'argernisse wech te nemen. Mat. 18. 15, Ro. 15. 1, 1 Cor. 9, 22, Gal. 6. 1. Ende de liefde (soeckende des naesten salicheyt) moet hier inne ernstich, vierich ende yuerich zijn, niet lichtelick sich laten verdrieten, oft te dencken, wat gaet het my aen, wat hebbe ic ondanck, oft ongunst te verdienen, etc. dBeuel dat God ghegeuen heeft van des vyants dwalenden Osse, ende buckenden Esel, te recht te brengen, ende te ontlasten, etc. leert ons so veel meer, wat wy met onsen Broeders, ende onsen naesten selue (wanneer hy schoon ons dat niet wel af en name) behooren te doen. Maer so hier mede noch niet geuordert en wort, ende de sondaer hartneckich blijft, ende in zijn dwalinge en sonde euen-wel voortgaet, so en salment noch niet terstont aen de Kercke dragen, ende den sondaer aldaer aengeuen: Maer sal noch voorder vermaninghe geschieden in tegenwoordicheyt van getuygen: mo-

gelic

gelic hy sal hem dan schamen, ende laten bewegen: ymmer de sake sal dan autentijc zijn, ende staen in den mont van twee oft dry getuygen, om dan bequamelic voorder te mogen gaen. Want Christi beuel is, wanneer met allen desen niet en wort wtgericht ende de sondaer daer niet en hoort, noch hem en betert, datment dan der Kercken sal aengeuen. Ende desen regel volgende, seyt Paulus 2 Thes. 3. 14. *Ist dat yemant onsen woorde niet ghehoorsaem en is, teeckent dien door eenen Sentbrief, &c.* Als dan de sake so verde gecomen is: dat de Kercke, oft de raet der Ouderlingen (die van de Kercke gestelt is) daer in handelen moet, so wort den sondaer noch eenigemael vermaent, nade meyninge Christi, die sulcx genoech te kennen geeft behoorende te geschieden: dan hy seyt: *Ende indien hy ooc der gemeynte geen gehoor en geeft, &c.* verstaet, als hy eenigemael ooc van haer vermaent is. Alle dese voorgaende handelingen daer by gevoecht de gebeden, die by der gemeenten tot God, voor den hartneckigen sondaer, gedaen worden, zijn de trappen, daer door men gaet, tot het leste oordeel des bans oft der wtsluytinge wt der Gemeynte.

Mat. 18. 17.

Maer dit alles geschiet, ende niets meer voor handen zijnde, dat tot beteringe des sondaers, oft tot eenige goede hope van hems oude mogen dienen, so moet de Kercke tot de leste trap, ende het wterste recht, na den beuel Christi voort treden ende grijpen (hoe wel ongeerne, want sy lieuer de bekeeringe sage): Ende sulcken hartneckigen sondaer die int quaet versteenicht is, aenden welcken alle arbeyt, ende vermaningen verloren zijn geweest, verclaren ende oordeelen, dat hy voortaen, als een Heyden, ende Tollenaer gehouden behoort te worden, om dat hy is beuonden vremt van de gesonde Leere, ende gelooue: oft om dat hy leyt snlc godloose leuen, ende dwelc eenen Christen niet en betaemt, euen gelijc als te dier tijt de Tollenaers gehouden waren, die daerom tot de gemeente Gods niet en gehoorden, noch tot den heyligen dienst Gods, ende gebruyc der Sacramenten, offerhanden, etc. niet toeghelaten en wierden.

Ende daerna is de ban oft wtsluytinge het leste oordeel, als alle ander handelinge te vergeefs is geweest.

Mat. 18. 17.

Daer wt wy verstaen, dat de Kercken-tucht tweederley handelinge met den sondaer int werc leyt: Eerst alle de voorgaende vermaningen, dienende om den sondaer, door voorhouden syner sware sonde, tot schaemte ende afstant der seluer te brengen, ende hem te gewinnen: maer als hy niet en wil hooren, ende opentlick blijct, dat hy niet en can gebetert, noch argernisse wech ghenomen, noch Gods eere voorgestaen, noch de reste des Lichaems der Kercken gesont ghehouden worden, sonder afsnijdinge des onreynen, ende vervuylden Litmaets: So doet de kercke met bedroeffenisse (alst anders niet zijn en mach) tgene Christus beuolen heeft ende set den sondaer wt den huyse Gods, ende snijt hem af vande gemeente, het Lichaem Christi.

Also dat de gantsche Kercken-tucht met dese twee-derley handelingen: Christelicke vermaningen, ende eyntelic wtsluytinge verricht wort.

Ten derden, so moet aengemerct werden, dese omstandicheyt: wien de bedieninge deses sleutels der kercken-tucht beuolen sy: Namelic den Dienaren des H. woorts, ende den Ouderlingen die van der Kercken wettelic zijn beroepen, ende daer toe gestelt, als der Kercken-raet om de

3. De bedieninge der Kercken-tucht staet niet by eenen alleen, maer by de

Kercke

M. Son. Vra. 85.

Kercke te bedienen, ende hare saken te beleyden. De welcke dan ooc, na behoorlicke voorgaende vermaningen (indien de sondaer halstarrich hem bewijst) de voorgaende handelinge der gantscher gemeente opentlic vercondicht, ende voor den sondaer te bidden, vermaent: Op dat der gantscher Kercke de wettelicke handelinge des Kerckenraets bekent werde, ende so noch yemant tot der beteringhe des sondaers, yet wiste te doen oft by te brengen, dat hy tselue ordentlic dede: Anders dat met weten ende consent der Kercken (die daer niet teghens voort en brengt) de wtsluytinge des sondaers van der Kercken wegen by den Kercken-raet int werc gestelt werde.

Kercke dat is by de gene, die de Kercke daer toe ingestelt heeft, ende doch met weten ende consent van de gantsche Kercke.

Welcke ordeninge der beleydinge der Kerkentucht, also gehouden te worden van noode is, op dat het aen d'een syde, niet aen den Kerckendienaer alleen en sta, yemanden wt der Kercken wt te sluyten: want Christus niet seyt, segt het den Kercken-dienaer, oft Predicant: maer *segt het der gemeynte*: Ende Paulus en heeft niet door authoriteyt van hem alleen, den sondaer, die bloet-schande begaen hadde, willen wtgesloten hebben, maer in de vergaderinge der Corintischer Gemeente, 1 Cor. 5. 4. Ende aen d'ander syde, op dat alles in Godes huys, gheschictelic, ende ordentlic toe ga, ende beleydet werde, door de gene, die van der Kercken wegen daer toe beroep, ende last hebben, ende na de gauen (hen van God gegeuen) der Kercken saken wijslic, ende bescheydentlic weten te beleyden. Daermede wort verhoedet, dat door de menichte niet confuselic, ende ongeschictelic geschiede, ende euen wel heeft de gantsche Kercke kennisse van de oprechte beleydinghe der saken, om sich van den halstarrigen wtgesloten sondaer te scheyden, ende zijn gemeynschap te vermijden tot syner beschaminge. *Tertullianus* schrijft daer van: Het oordeel geschiet in der Kercke met grooten bedencken, ende ouerlegginge, by die, welcke seker zijn, datse in Gods tegenwoordicheyt te samen comen, alwaer sulcken oordeel der Kercken, is een seker voorbode des toecomenden gerichts Gods, want het wort wtgesproken door de Ouderlingen, die eenen goeden opganc, ende eere vercregen hebben, niet door eenige gauen, oft omcoopinge, maer door getuygenisse, dat sy in leuen ende wandel, godsalich beproeft, ende bekent zijn geweest. So en staet trecht der wtsluytinge niet by eenen eenigen mensche, als inde valsche verloochende Roomsche oft Papistische Kercke geschiet: Maer het staet by die van den Kerckenraet, Predicanten, ende Ouderlingen, behoorlic ende wettelic in haren dienst vercoren ende beroepen, om haren dienst na Gods Woort in goeder conscientien wettelic te betreden: Gedenckende datse Gods Dienaers zijn, ouer syner Kercke tot haren beste ghestelt, niet om daer ouer (na eyghen welgeuallen) te heerschen, maer om die te weyden, te regeren ende te besorgen, wetende ghelijck sy Christo, den Eertsherder eenmael sullen moeten rekeninge geuen van hare bedieninge, dat sy ooc also int Huys Gods behooren te verkeeren, dat sy niet lieuer en hebben, dan dat hare oprechte handelinge by den Christgeloouigen, ende by allen godsaligen menschen bekent sy.

Daer door wort heerschinge van eenige, ende mede confusie inder Kercken vermeden. *Mat. 18. 17.*

Tertuli in Apologetico.

Wanneer

Wanneer dan de gantsche Kercken-tucht na dese ordeninghe, met aller wijsheyt, voorsichticheyt, ende bescheydentheyt (gelijc in so hoochwichtigen saken betaemt) by de gene, diet beuolen is, beleyt wort, so ist seker, dat by God inden Hemel van weerden is, t'ghene alsoo na zijn woort ende beuel hier op Aerden gehandelt wort: Christus (daer hy de Kerkentucht in stelde) heeft sulx bedreycht, seggende: *wat gy op der Aerden binden sult, dat sal inden Hemel gebonden wesen:* Daerom hebben sich de halstarrige te schricken voor Gods oordeel. *St. Sow. Vra. 85.* Dese wettelicke handelinge is in den Hemel van weerden. mat. 18. 18.

De leste omstandicheyt, (der beschrijuinge des sleutels der Kercken-tucht) is, om ons aen te wijsen: gelijc den sondaers, die in hare sonden, tegen alle vermaningen hartneckich blijuen, ende voortvaren, door den Kercken-raet, van der Kercken wegen, in manieren voorschreuen het Hemelrijc gesloten wort: Dat also ooc wederom door desen seluen sleutel het Hemelrijc geopent wort, ende behoort te worden den genen, die wel te voren door gerechtige oorsaken wettelic ghebannen ende wtgesloten waren, maer nu door ware bekeeringe, ende bewijs harer bekeeringe openbaer maken dat het hen leet is, dat sy God so grouwelic vertoornt, ende syne gemeente ge-ergert hebben, ende begeeren ouer sulcx hen weder te versoenen ende in Gods gemeente aengenomen te worden. Den seluen en can de versoeninge niet gheweyghert werden. Want de ban ouer den hartneckighen sondaer en wort niet gedaen, om hem alletijt van den Auontmael te beroouen: Maer alleen ter tijt toe, dat hy sich bekeere, dat hy so langhe vanden Auontmael geweert blijue, ende zijn gemeynsaem geselschap gheschout worde. 4. De wederopnaminge des wtgesloten sondaers moet geschieden als hy hem bekeert ende beteringe bewijst.

Dwelc wel te verstaen is, wt de eynden, daer toe dit leste recht der Kercken-tucht (de wtsluytinge wt der Kercken) dienet, de welcke zijn: Dat de sondaer tot bekeeringe gebragt worde. *Dat segge ick* (seyt d'Apostel) *de sulcke sal den Satan ouergeuen worden, tot verderuinge des vleesches, dat de Geest behouden werde, inden dage des Heeren Iesu Christi.* Dwelc dewijle het niet geschieden en can sonder bekeeringe: So siet dan dese leste handelinge daer op, dat de sondaer, die te voren syne sonden niet en heeft bekent, door dese beschaminge ende wtsluytinge wt de Kercke, noch op syne salicheyt moge dencken, die hy so lange in den wint geslagen heeft, ende also oorsaec hebbe met berouw weder te keeren tot de Kercke, daer hy door zijn hartneckicheyt wt geweert was, ende dat hy also salich mochte worden. Ende daer op volcht dan wel II. het ander eynde, dat het quade exempel wt der Kercke geweert worde: want heeft de Kercke te voren door de wtsluytinge het quaet van haer gheweert, so veel haer aenginc: So doet de boetueerdige sondaer dat van synen wegen niet min, als hy selfs niet alleen syne sonden, daer hy ouer vermaent was, maer ooc syne hartneckicheyt ende ongehoorsaemheyt comt beclagen, ende tot versoeninge begeert te comen. Ende gelijc de III. Kercke inde wtsluytinge socht dat de name Christi, om der sonden, ende der seluer verschooninge wille niet soude gelastert worden: so comt door de bekeeringe des boetueerdigen sondaers noch dit voordeel daer toe, dat Twelue leeren de eynden, daer toe de Ban gedaen wort. I. 1 Cor. 5. 5.

M. Son. Vra. 85. dat hy selue tot de eere Christi, ende roem syner waerheyt, de scult (gelijc se is) op hem neemt, ende betuycht, dat hem leet is van Christo, ende van syner gemeente (waer buyten hy geen salicheyt en can vinden) so schandelic afgedwaelt te hebben: Daer wort (segge ic) Christi eere mede ghesocht, ende geuordert, ende ooc de Gemeente heerlic mede ge-
IIII. sticht. De welcke niet alleen alst billich is sich verblijdet met de Engelen, ouer de bekeeringhe des sondaers, maer ooc oogenschijnlic merct de cracht Godes, ende synes H. Geests inde bekeeringe des sondaers. Aen den welcken de dienst des Euangelij, ende der Kercken-tucht alsoo is gesegent, dat hy wt de backen des brullenden leeuwen des Satans ontogen is. Ende dit is dat Paulus 2 Ti. 2. 25. seyt: *De gene die tegen staen, onderwijst met alle sachtmoedicheyt, of hen God tot eenigen tijt gaue, dat sy hen bekeerende, de waerheyt bekenden: Ende dat sy van den banden des Duyuels ontgaende, van den welcken sy geuangen syn,*
V. *ontwaecten tot synen wille.* Eyntelic gelijck de wtsluytinge diende tot waerschouwinge, dat niemant van ghelijcken hem tot valsche leer oft quaden leuen soude begeuen: Also geschiet dat selue, emmer so heerlick, door de bekeeringe des sondaers: want hy selue syne sonde, ende vuylicheyt der seluer beclagende, anderen een schricken maect dat sy sulcke syne sonde niet en begeeren na te volghen, daermede sy God vertoornen, syne gemeente argeren, ende sich seluen van hare salicheyt berooven souden.

Op dat ooc de sondaer in droefheyt niet en verga. 2 Thes. 3 14. 1 Cor. 5. 5. Daerom en moet de bekeerende sondaer niet voorder gedrongen, noch wederhouden worden, dwelc d'Apostel vermaent, daer hy seyt: *Het is den sulcken genoech, dat hy van velen bestraft is: So dat ghylieden daer tegen meer moet vergeuen, ende vertroosten: Op dat den sulcken in ouer-uloedige droefheyt niet eenichsins en verga. Daerom bidde ic u lieden, dat gy de liefde aen hem beuesticht,* 2 Cor. 2. (6. 8.)

Bestraffinge dergenen die al te streng zijn, ende der liefden vergeten: haer selfs swacheyt ende gebreken niet en mercken. Dewijle dan dit het eynde is der gantscher Kercken-tucht, ende namentlick der wtsluytinge, niet dat de sondaer verderue, ende verdwijne in synen sonden, maer op dat hy salich moge worden als hy door schaemte ouerwonnen, hem tot bekeeringe begeeft, ende zijn vleesch door dit middel ghedwongen zijnde, hy met den geest leert Gode leuen: So sondigen die, tegen de Christelicke liefde, welcke de wtgeslotene wt de kercke also houden, als ofse teenemael wt het getal der wtvercorenen wtgesloten waren, ende die also den moet van hen verloren geuen, als offer aen hen geen hope meer en ware. Want dat Christus seyt: *Dat sal inden Hemel gebonden wesen:* daer gheeft hy mede te kennen, wat cracht ende aensien dese bindinge by God den Heere heeft, ende daerom by den menschen behoort te hebben, ende in wat gheuaer, dat sy hen stellen, die alle vermaningen versmaden: Dat sy (so veel aen hen is) daer mede henseluen der salicheyt beroouen. Maer waer toe heeft doch Christus sulcke oordeel hier door den Kercken-dienst willen wtgericht, ende den sondaer sulcke verclaringe ghedaen hebben? Waerom anders? dan op dat de sondaer alhier inder tijt der ghenaden (so langhe alst is; *Heden*

ist

ist dat ghylieden zijn stemme hoort, so en verhart uwe herten niet, &c. Heb. 3. 7.) hemselven bedencke, om Gods toorne ende oordeel, dwelck hy anders hoort hem op den hals te liggen, met bekeeringe voor te comen. De conditie dan tot dat hy hem bekeere, moet altijt by den Kerclicken ban verstaen werden, ende hem bekeerende (gelijc de Cathechisme leert) so moet de sondaer weder opgenomen werden. Ende so en sal niemant treden in Gods heymelic gericht, om den moet van eenen sondaer verloren te geuen, maer sal veel meer gedencken der woorden Christi, welcke hy van zijnen wtuercorenen getuycht: *Al wat my mijn Vader geeft, dat sal tot my comen: Ende die tot my comt, en sal ick niet verwerpen:* De sondaer dan, wanneer hy door oordeel der Kercken wtgesloten is, moet gehouden werden vremt te zijn vander Kercken, ende ooc van Christo, ende ouer sulx behoort ghemeynsaemheyt met hem vermijt te worden: maer dit alleen duerende de tijdt zijner af-scheydinghe: maer als hy hem bekeert, so moet hy met vreuchden op genomen ende tot de gemeynschap der kercken toegelaten, ende als een Litmaet der seluer gehouden werden, met dancsegginge tot God, die hem den geest der bekeeringe gegeuen, ende den dienst der kercken aen hem vruchtbaer gemaect heeft: Op dat hy ooc also te beter moge geuoelen, ende versekert sy in zijn herte ende gemoet, dat hy met God, ende met zijner Gemeente versoenet, ende zijn vorighe faute hem vergeuen zijnde, nv weder in zijnen ouden staet opgenomen ende gestelt sy. Ende sonder twijffel, die zijn eyghen swackheyt ende gebreken voor God den Heere kende, ende ernstelic ondersocht, die ooc eenmael beproeft hadde, hoe eenen armen verslagen sondaer te moede is, die en soude den bekeerenden sondaers niet hart vallen connen, maer gedencken der woorden Pauli, Gal. 6. (1. 5.) ende soude geerne de vertroostinge, die hem doen aengenaem was, ende op-hulp, mede eenen anderen toecomen laten.

Sn. Vra. 85.

Joa. 6. 37.

Dat sommige wt onverstant, of ombericht droomen ende hen laten duncken, dat de geestelicke kerken-tucht alleen is ingestelt geweest, om voor een tijt te dueren, doen de Magistraten noch van de ware Religie vremt waren, ende dat de selue nv soude behooren op te houden, ende onnoodich zijn, na dien de Magistraten ooc Christenen zijn: Dat is gantsch onrecht, ende de selue (die sulx meynen) zijn daer in bedrogen, dat sy niet en ouerleggen het onderscheyt, dwelc tusschen de politische jurisdictie is, ende tusschen de regeringhe ende oordeelen, die inder Kercken geschieden. Dat sy ooc niet aenmercken het onderscheyt in de bedieninge van beyden, ende veel omstandicheden, die in deser saken te bedencken staen. Waerom, al waert also, dat alle Magistraten van herten de Religie voorstonden, ende vorderden, ende tselue geneycht waren te doen, so soude nochtans waer blijuen, dat het Ampt der Kercken (belangende de kerkentucht) niet en behoort op te houden, ende dat de bedieninghe daer van, niet den Magistraten, maer der Kercke toe comt: dat ooc de Magistraet in haer straffe, ende de Kercke in haer tucht verscheyden middelen, ende wapenen gebruycken, deene wterlic, ende dander

wederlegginge valscher Leer. Tegen de welcke meynden de kercken-tucht nu op te houden, na dien de Oueracheden mede Christenen zijn.

M. Son. Vra. 85. dander geestelic, dat sy inden eynden harer straffe ende tucht onderscheyden opsicht hebben, etc. Dese ende meer dergelijcke dingen, souden te lang zijn hier te beleyden. Daerom alleen tot cort bericht hier genoech is: dat de kercke niet en heeft het recht om tsweert te voeren, om daer mede te straffen, ende te bedwingen, maer hare wapenen zijn geestelic, gelijc bouen pag. 437. Waer in het Pausdom van onrecht voor bestraft is, pag. 439. De Kercke en heeft geen gebieden, om daer mede te bedwingen: Maer haer gebot ende dwanck is, dat sy Gods woort, ende dreygementen voorstelt, om de menschen tot Gods gehoorsaemheyt te brengen ende daer in te houden: sy en heeft geen geuanckenisse, noch ander wterlicke straffen, die de Magistraet gebruyct: maer hare banden zijn geestelic, gelijc ooc is de straffe bouen verhaelt. Daer na, der Kercken voornemen en is niet, om den sondaer tegen zijnen wille, tot beteringhe zijner misdaet, ende schult bekenninghe te brengen: maer veel meer, dat hy in zijne conscientie onderwesen vrywillich daer toe moge comen. De Kercke en neemt haer niets aen, dat des Magistraets eygen is, ghelijck dat ooc by de kercke niet wtgericht en can werden, want haer die authoriteyt, gebieden ende anders wat daer toe gehoort. niet beuolen en is, noch toe comt: maer wederom de Magistraet en can na haren ampt niet te weghe brenghen, tgene dat der Kercke in desen deel beuolen is, daerom van de Kercke wtgericht wert, ende moet werden.

Tegen de *Romanisten*, welcke op haren Kerelicken dienst meynen mede het sweert te mogen voeren.

So mogen hier weder bestraft werden de *Romanisten*, die na d'exempel Mosis, hen seluen mede trecht, om het sweert te voeren, toe schrijuen: ende sy en letten niet daer op, dat Mosis beyde amten der Kercken ende des Magistraets een tijt lang tsamen bedient heeft, dat het meer is te verwonderen, nadien het God alsoo voor een tijt beliefde, als dat tselue na te volgen sy. Ende ten anderen, moeten sy bekennen, dat dit is verandert, doen alle saken door Gods ordonnantie ordentlic bestelt zijn, ende Aaron, met zijnen nacomelingen het Priester-amt alleen beuolen is, ende hen tot harer hulpe by-geuoecht zijn de andere Leuiten. Maer principalic wert by hen qualic bedacht: Dat Christus de Dienaers des Euangelij, t'eenemael heeft willen weeren van heerschappie, ende aerdisch gebieden: daer hy zijn Apostelen, die ten eersten al wat met eergiericheyt gequelt waren, ende begeerich om te herschappen, also onderwijst, ende beuel geeft: *Ghylieden weet dat de Ouerste der Heydenen ouer de selue heerschen, ende die groot zijn ghebruycken macht ouer hen. Also en sal onder u lieden niet wesen: Maer wie onder u lieden wil groot werden, die sy uwe Dienaer.* Daer mede *Ambrosius* ouer een stemt, daer hy seght: Het Palleys comt den Keyseren toe, maer de Kercke te bewaren comt den Priesteren toe, dat is den dienaren des H. Euangelij, die de Heere ouer zijn schapen te regeren gestelt heeft.

mat. 20. 25.

Hom. de Basilic. oraderid.

Tegen de Mennisten of Wederdoopers.

Hier souden ooc behooren bestraft te werden, de Mennisten, oft Wederdoopers, de welcke de sondaers terstont buyten de kercke sluyten, ende daer haer boete beuelen te doen: die de kerckentucht veel te harde spannen, ende niet volgen de sachtmoedicheyt, die Christus ende zijn Apostelen

Apostelen met den bekeerende sondaers gebruyct hebben: die ooc, onder dexel der kerkentucht, man ende wijf van malcanderen scheyden, ende een den anderen onthouden: maer dit soude wat wijder beleydinge behoeuen, ende de Godsalige Leser sal ten deel tegen sulcx gewapent zijn, met tghene voren van trecht gebruyc der Kercken-tucht geleert is. *M. Son. Vra. 85.*

Hiermede sullen wy nv besluyten het tweede Deel onses Catechisme, dwelc handelt, hoe de mensche van allen zijnen sonden ende elendicheyt wert verlost. Ende is in desen Deel aengewesen, dat de verlossinge gheschiet is, alleen door Jesum Christum, welcken alle geloouighe door waren gelooue ingheplantet, ende aller zijner verdiensten, weldaden, ende gauen deelachtich werden. Ende om inder sake seker, vast ende onbewegelick te staen, is geleert wat een ware geloof sy, ende wat wy te gheloouen schuldich zijn: Door welcke occasie de artijculen des Christelicken geloofs na malcanderen verclaert zijn, ende allesins aengewesen de vrucht, ende nutticheyt, die wy by elcken artijckel waer te nemen hebben. Ende eyntelic, dat wy dit alles ghelooуende rechtueerdich voor God zijn ende erfgenamen des eewigen leuens, alleen door eenen waren gelooue, steunende alleen op Christum, sonder eenige onse weerdicheyt verdiensten, of goede wercken, die in de rekeninghe onser rechtueerdichmakinghe, in deel, oft geheel, niet en connen getogen werden. Ende dewijle Godt de beloften des Euangelij, die wy in den Christelicken geloone bekennen, niet alleen in zijn woort ons laet predicken, ons geuende tgeloof door zijnen H. Geest: Maer ooc (om dieswille onse gelooue swac is, ende vele aenvechtingen onderworpen) ons de selue beloften na zijn goetheyt versegelt, door zijne H. Sacramenten, dier inden niewen Testamente twee zijn, so is wt dier oorsaeck mede voorgedragen de leer vanden Sacramenten int ghemeyu, ende mede vanden Doop, ende van den Auontmael elck int besondere: zijn de valsche Sacramenten des Pausdoms, ende oock hare afgrijselicke Misse wederleyt. Ende ten lesten, op dat Gods verbont door misbruyc des Auontmaels niet ontheylicht, ende zijnen toorne ouer de gantsche Gemeente niet verwect en werde, is geleert wie tot den Auontmael toegelaten, wier daer van door d'ampt der sleutelen behoort geweert te werden: ende tot dien eynde verclaert, hoe het Hemelrijc door de predicatie des Euangelij ontsloten ende toegesloten wert: Hoe wederom het Hemelrijc door de Kercken-tucht wert toegesloten, den genen, die onder den name eens Christens Leer of leuen dwalen, ende onboetueerdich blijuen, ende weder den seluen ontsloten wert, wanneer sy sich bekeren. Die dit alles wel verstaen heeft, ende onthout, die heeft een groote bereydinghe tot het leste deel vanden Catechisme, dwelc nv volcht van de dancbaerheydt sprekende, welcke de geloouige wt haren sonden ende elent, door Christum verlost zijnde, God den Vader, den Soon, ende den H. Geest schuldich zijn voor de ontfangene weldaet, op dat sy ooc van haren weghen houden Gods verbont, dwelc God met hen in Christo genadelic opgericht heeft: Ick segge, bedencken sy ernstelick den bedroefden stant, daer in sy te voren, van

Besluyt des tweeden Deels des Catechisme van de verlossinge des menschen.

weghen

M. Son. Vra. 85. weghen harer sonden ende elendicheyt stonden, ende daer tegen den welstant daer sy door Christum in gebracht zijn, wert dit in haren herten door de cracht des H. Geests leuendich geuoelt, ende met waren geloue gesmaeckt, so hebben sy tot het navolgende een groote onderrichtinge, ende een stercke drijuinghe, om goetwillichlic te loopen, tot t'gene, dwelck wy nv sullen hooren, hare schuldighe plicht te verheyschen.

Dat derde Deel des Catechisme: 32. Son. Vra. 86.

Handelende van de Dancbaerheyt, die de geloouige schuldich zijn: Al waer mede verclaert werden de H. thien geboden Gods, ende ooc het Gebet, dwelc ons Christus geleert heeft.

32. SONDACH.

Vrage. 86. 87.

Inhout: *Also bouen Vrage* 60. 61. 62. *was geleert, dat onse goede wercken, niet en zijn de gerechticheyt voor God, oft een stuck der seluer: Maer dat alleen de genoechdoeninge, gerechticheyt, ende heylicheyt Christi, onse gerechticheyt voor God is: Dwelck nochtans geensins tot verminderinge der goeden wercken, ofte verachtinghe der seluer gemeent was, gelijc daer wel duydelic wt-*
1. *gedruct is: So wert hier nv gehandelt: Eerstelic waeromme, ofte tot wat eynde dan de gheloouighe noch goede wercken moeten*
2. *doen: Ende ten anderen, wat straffe datse te verwachten hebben, de gene, welcke in haren Godloosen, ende ondanckbaren leuen voortvaren, sonder bekeeringhe, namelick, datse Godts Rijcke niet be-eruen en sullen.*

86. Vrage.

Aengesien wy wt onse elendicheyt, sonder eenige onse verdienste, alleen wt ghenaden, door Christum verlost zijn, waeromme moeten wy dan noch goede wercken doen?

Antwoorde.

Daeromme dat Christus (naer dat hy ons met zijnen Bloede gecocht, ende vry ghemaeckt heeft) ons ooc door zijnen heylighen Geest, tot zijnen euenbeelde verniewet: Op dat wy ons met I.

32. Son. Vrs. 86.

De goede wercken geschieden ende micken tot drye eynden.

2. Maer niet alleen verwecken ons Gods weldaden, tot goede wercken, ende geuen ons cracht daer in te wandelen: Maer werden inden Catechisme daer neuen geroert drye sonderlinge eynden, waer toe de goede wercken behooren te micken, ende waerom sy hooch-noodich zijn: Waer van wy d'eerste God schuldich zijn: d'ander ons seluen aengaet, ende tonsen grooten profijte strecket: ende het derde onsen naesten ooc dienet, ende om hem te gewinnen, van God geheyscht wert.

I. Daer af d'eerste is, dat wy ons daer mede tegen God danckbaer bewysen.

Het eerste eynde is: Dat wy arbeyden, met onsen gantschen leuen, ons Gode danckbaer voor zijn weldaden te bewijsen, ende alle onse handelinghen te richten tot zijner eeren, ons seluen met lichaem ende ziele hem gantschelic toe te eygenen: Dewijle hy ons verlost heeft, ende van zijne barmherticheyt hercomt dat wy een niewe Creature gheworden, ende bequaem ghemaect zijn, om goede wercken, als goede vruchten des geloofs, voort te brengen Hier op siet Petrus, daer hy segt: *Ist dat ghy hem tot eenen Vader aenroept, die sonder aensien der persoonen oordeelt, naer een yeghelicx vverck, sc vvandelt met vreese den tijt, die ghy hier vvoont: Wetende, dat ghy niet met verganckelicke dinghen, Siluer, of e Gout verlost en zijt, vvt uvve ydel vvandelinge, die van den Ouderen overghegeuen vvas: Maer met den dierbaren bloede Christi, als eens onstraffelicken, ende onbeulecten Lams*, 1 Pet. 1. 17. ende 2. (5. 12.) Daer toe dient oock de vermaninge Pauli, Eph. 2. 10. bouen verhaelt. Item, tgene Christus zijne Jongeren vermaent, segghende: *Laet alsoo uvve licht lichten voor de menschen, dat sy uvven goede vvercken sien, ende uvven Vader louen, die inde Hemelen is*, Mat. 5. 16.

Dewijle geen leelicker stuck gnonden wert dan ondanckbaerheyt.

Ende wat stuc can doch beuonden, werden, so schandelick ende leelick, als de ondanckbaerheyt, ouer dewelcke God so bitterlic claecht, de selue veruloeckt, ende niet lijden en can, als te sien is by Esaia, daer Godt met voorstellinge der onverstandighen Dieren, dese sonde begrootet, ende zijnen Volc verwijtet, seggende: *Een Osse kent synen Heere, ende den Ezel de cribbe zijns Heeren: Daer en tegen Israhel en bekent het niet, ende mijn volck verstaet het niet O vvee des sondigen Volcx, dcs Volcx van grooter misdaet: Des boosachtigen zaets, der schadelicken Kinderen &c.* Desgelijcken straft oock Christus de sonde der ondanckbaerheyt (om hare leelicheyt aen te wijsen) in de negen Melaetschen, welcke gereynicht zijnde, niet weder en keerden, gelijc de thienste, wesende een Samaritaen: *Zijnder niet* (seyt hy) *thien gereynicht? Ende waer syn de negen? Zijn daer geene geuonden wederkeerende, om Gode eere te geuen, dan dese vremdeling?*

Esa. 1. 3.

Luc. 17. 17.

Die alle geloouige moeten mijden.

Daerom hebben alle gelooуige altijt (van dese sonden eenen grouwel hebbende) henseluen ende andere tot dancbaerheyt tegen God verwect ende aengeporret, daer van de Psalmen Dauids goet getuygenisse geuen, ende de Propheet Oseas in zijn gebedt tot God, verbint hemseluen, ende het gantsche Israhel tot dancbaerheyt seggende: *Vergeeft ons onse sonden, ende doet ons wel, so willen wy offeren de Ossen onser lippen.* Ende d'Apostel Paulus vermaent de Romeynen: *Ick bidde u broeders*

Hos. 14. 3.

Ro. 12. 1

(seyt

(seyt hy) *door de barmhertigheyt Gods, dat gy uwe lichamen Gode begeeft, tot een leuende, heylige, ende welbehagende offerhande, welcke is uwen redelicken Godsdienst.* Ende op een ander plaetse: *Ghy syt dier gecocht, eert dan God in uwen lichame, ende in uwen geeste, de welcke Gods syn.* Ende wederom: *Het sy dan dat gy eet, of drinct, of yet doet, doet het al ter eeren Gods. Hier inne* (seydt Christus) *wort myn Vader vereerlict, dat gy vele vruchten draecht.* Ende d'Apostel tot den Hebr. *Laet ons dan door hem altijts Gode de offerhande des lofs offeren, dat is, de vrucht der lippen, die synen name belyden.*

32. Son. Vrs. 86.

1 cor. 6. 20. ende 10. 31.

Joh. 15. 8.

Heb. 13. 15.

Ten besluyte, God bewijst ons daerom syne weldaden, op dat hy (wanneer wy dancbaer zijn) daer door bekent, gepresen, ende ge-eert worde, ende also eenige vruchten geniete: gelijc een Lantman, welcke eenen Boom geplantet ende om de wortelen desselven ghegrauen heeft, verhoept daer van goede vruchten te gecrijgen: Ende die eenen Wijngaert heeft gheplantet, verwacht tot syner tijt, soete Druyuen: Welcke gelijckenissen God in veel plaetsen der Schrifture gebruycket. Esa. 5. 1, Hie. 4. 3, Luc. 13.6. Ende wy en hebben niet anders, dwelc wy God te goede doen, ende hem wedergeuen connen, ende hy en verwacht gheen andere vruchten van ons, dan dat wy syne weldaden, tot prijs zijns heyligen naems met dancbaerheyt, bekennen, ende louen. Tis waer, hy en behoeft onses lofs niet, maer (gelijc geseyt is) hy begeert sulcken dienst van ons, dewijle hy hem toe comt, ende wy daer toe geschapen waren inden beginne ende tot den seluen eynde door Christum verlost zijn: ende dewijle sulcken dienst ons ooc, ende onsen naesten ten profijt geschiet, als nv volcht.

Ende sien op d'eynde, daerom God zijn weldaden bewijst: namelic, dat hy van ons gepresen soude worden. Psal. 16. 2.

II. Het tweede eynde der goeden wercken, dient om ons selfs des geloofs, wt de vruchten te versekeren: 2 pet. 1. 10.

So is voor verhaelt, dat het tweede eynde der goeden wercken ons aengaet, ende tot onsen nutte gedyet: Want elck van ons by hem selfs zijns gheloofs, wt de vruchten desselfs (dwelc zijn de goede wercken) versekert wort. Om dier oorsaec wille vermaent d'Apostel Petrus de gelouige, datse *hare beroepinge ende verkiesinge vast sullen maken*, namelick met goeden wercken, die hy te voren fijn na een ander verhaelt, ende als tsamen gehoorende in een geketent heeft: Niet op die meyninghe, als of onse beroepinge, ende verkiesinge steunen, ende gegront zijn souden op de selue wercken: maer veel meer, om dat de goede wercken onser conscientie seker getuygenisse, ende blijck geuen: Dat Jesus Christus door synen geest in ons woonet, ende wercket, ende dat wy nv niet en connen verloren gaen, nadien wy ten eewigen leuen vercoren zijn. Dit is ooc claer wt de woorden Pauli, seggende: *Dat alle die door den Geest Gods geleyt worden, Gods kinderen zijn.* Ende: *die Christi syn, dat die hebben het vleesch gecruycicht, met de bewegingen, ende begeerten.* Ende op een ander plaetse: *Ondersoect u seluen, oft gy in het gelooue syt, beproeft u seluen.*

Ro. 8. 14. Gal. 5. 24. 2 cor. 13. 5.

Tselue heeft Christus mede willen leeren, namelick, dat gelijc de goede wercken, als goede vruchten, getnygen zijn des geloofs, daer wt de goede wercken voortcomen: dat also de quade wercken aenwijsen tgebreck des geloofs, ende dat daerom geen goede vruchten voortghebracht connen worden:

Gelijc daer en tegen de quade wercken tgebreck des geloofs aenwijsen:

32. Son. Vra. 86.

worden: Als hy door gelijckenissen, van natuerlicke dingen genomen, onderwijst, dat wt contrarie oorsaken, oft bewegingen, contrarie werckingen volgen, seggende: *Canmen Wijndruyuen van doornen lesen, oft Vygen von de distelen? Also een yegelic goet Boom draecht goede vruchten: Ende de verdoruen Boom draecht quade vruchten Een goet Boom en can geen quade vruchten dragen: Noch een verdoruen Boom goede vruchten.*

1 pet. 1. 17. Jac. 2. 21.

Also moet het ooc verstaen worden, dat de schrifture getuycht: *Dat God oordeelt na een yegelicx werc:* ende daerse segt: *Dat Abraham onse Vader wt de wercken gerechtueerdicht is.* Want de wercken daer niet gestelt en worden, als de oorsaken der rechtueerdichmakinge, ofte der salicheyt, maer als getuygen, ende werckingen, of vruchten des geloofs, daer mede Christus aengenomen wort: In, ende door den welcken alleen gerechtueerdicht worden, ende de salicheyt vercrijgen, die aen hem geloouen.

De goede wercken maken den gelouigen eenen vasten troost, wanneerse met sware aenvechtingen bespronghen worden.

Daeromme so dienen de goede wercken den geloouigen, om hen in aenvechtinghen eenen vasten troost te maken: Dat sy God toehooren, ende dat God, die zijn werc in hen begonnen heeft, tselue niet verlaten, maer ten goeden eynde wtuoeren sal: Anders wanneer de geloouige geene goede wercken voortbrachten, dat is gantsch onvruchtbaer waren, of indien sy quade wercken deden, hoe souden sy haers geloofs connen versekert zijn, of sich tot God die de sonden ende ongerechticheyt hatet, yet goets connen versien? Mits den welcken die henseluen seer bedriegen, ende qualic onderricht zijn, die daer segghen, datse in Christum geloouen, ende noch gheen vruchten haers geloofs bewijsen, noch voortbrengen. Want gelijc de geloouige twee anckeren hebben, daer door sy vast staen ende gerust zijn, van Godes wegen, namelic syne beloften, ende eet, *inde welcke het onmogelic is, dat God liegen soude*: Desgelijcken hebben sy (door Gods gaue ende genade) twee anckeren oft getuyghenissen, daer door sy van haren wegen vast staen, ende versekert zijn in alle aanvechtingen, dat Gods beloften hen toecomen, ende dat sy gehooren tot het ghetal der wtvercorenen: Te weten, dat sy by henseluen geuoelen de gaue der heylichmakinge, ende der wedergeboorte, waer door sy bequaem gemaeckt zijn tot goeden wercken, daer in sy sich oeffenen, ende de selue voortbrengen: Ende daer beneuen, dat sy beuinden in haren herte het getuygenisse des H. Geests, die tot haren gheest getuyget, dat sy Gods kinderen zijn. So nv yemant dese getuygenissen oft vruchten der verkiesinge Gods, niet en hadde, noch by hemseluen en beuonde, hoe soude de selue connen seker zijn, dat hy van God tot den eeuwigen leuen wtvercoren ware? Ende daerom, nadien de heylichmakinge is een seker ghetuygenisse, ende vrucht des geloofs, of een bewijs, dat Christus door het gelooue in ons woont: Ende nadien de selue is, als de onderste trap, daer door wy voort opgaen moeten, om te comen tot de opperste, ende eerste oorsaec onser salicheyt, dat is, tot de eewige ende onverdiende verkiesinge Gods, die syne kinderen vercoren, ende aenghenomen heeft in Christo synen Soon, eer der Werelt gront ghelegt was: Ende de selue tot syner tijt beroept, hen het ghelooue geeft, versegeltse, ende vernieutse door synen geest,

dat

dat sy tot goeden wercken bequaem worden: So sien wy opentlic, dat de goede wercken de geloouigen hares waren geloofs versekeringhe maken. *82. Son. Vra. 86.*

Nv het derde eynde der goede wercken, siet op het proffijt onses naesten, dat die door onsen gerechtigen handel, ende wandel gestichtet, ende gewonnen moge worden, ende dat de selue door onse goede wercken verwect, ende ontsteken worde tot der godsalicheyt, aen ons hebbende een goet exempel des leuens ende der vromicheyt, om tselue na te volgen. Dit eynde, oft vrucht der goeden wercken prijset d'Apostel, daer hy de Corinther louet, van wegen haer bereyde goetwillicheyt, om den armen mede te deelen, ende segt: *Dese vierichеyt van u, heeft er vele verwect.* Ende inden Brief tot den Hebreen leert de H. Geest: *Laet ons malcanderen aenmercken tot ontsteeckinghe der liefden, ende der goeden wercken.* D'welck niet alleen van de vermaninghe met woorden, maer ooc van eenen goeden voorgang in de goede wercken te verstaen is. Ende d'Apostel Petrus vermaent de Vrouwen, seggende: *Gij Vrouwen weest uwen mannen onderdanich, op dat ooc de gene, die den woorde niet gehoorsaem en syn, door de wandelinge der Vrouwen sonder woort, ghewonnen worden. Als sy aenghemerct hebben uwe goede wandelinge in de vreese.* Ende d'Apostel Paulus vermaent: *En laet gheen vuyle reden wt uwen mont gaen: Maer ist dat daer eenige goede reden is tot nootsakelicke stichtinghe, op dat sy aengenaem sy te hooren.* Daer toe hoort ooc een andere vermaninge des Apostels, 1 Pet. 2. 12: *Ende hout uwe wandelinge eerlic onder de Heydenen, op dat sy in het gene, dat sy van u seggen, als van quaetdoenders, wt de goede wercken aenmerckende God prijsen inden dach der besoeckinge.* Gelyc daer en tegen door Godloose leuen ende oneerlicke seden Gods name pleecht versmaet ende gelastert te worden onder den Heydenen ende ongelooуigen.

III. De goede wercken dienen tot proffijt des naesten, om dien daer door Christo gewonnen te worden.

2 cor. 9. 2. Gal. 6. 10. Heb. 10. 24.

1. Pet. 3. 1. Ro. 14. 19. 1 cor. 7. 16. Eph. 3. 29.

mat. 3. 16. Ro. 3. 24.

So zijn dan de goede wercken van noode: Op dat wy God door onse leuen eeren: Op dat wy ons selfs *salicheyt in vreese ende beuen wercken:* Ende op dat wy onsen naesten met goeden exempelen stichten, dwelc eerst recht is, den Euangelio weerdichlic leuen. Besluyt. Phil. 2. 12.

87. Vrage.

Connen die dan niet salich worden, die in haren godloosen, ondancbaren leuen voortvarende, hen tot God niet en bekeeren?

Antwoorde.

In geenderley wijse: Want de Schrift segt: Dat geen Oncuysche, Afgodendienaer, Echtbreker, dief, gierige, Dronckaert, Lasteraer, noch Roouer, noch diergelijcke, dat Rijcke Gods beeruen sal. II.

Verclaringe.

DE weldaden Christi, die ons tot goede wercken verwecken ende sterken: Ende daer neuen de drye eynden, daer toe der geloouigen wercken De schrifture sluyt de ondanckbare, die

32. Son. Vra. 87. wercken gericht zijn, zijn voor aenghewesen, om ons tot behoorlicke danckbaerheyt tegen God te brengen. Maer op dat ymmer hier in geen versuymenisse en valle, ende op dat de geloouige hen te beter quijten: So wort hier voorder aengemerct wat het eynde sal zijn der ondanckbaren, die in haren godloosen leuen voortuarende, hen tot God niet bekeeren: Oft die ooc salich sullen worden? Ende met de selue Vrage wort met eenen den Vry-geesten ende Epicureischen menschen (die alc Verckens in den drec der sonden liggen wentelen) den godloosen, ende mede den geueynsden, de schade haerder sorgloosheyt voorgestelt, ende haren yedelen roem ontnomen, ende het mom-aensicht (so ment noemt) afgetogen: Dat sy te vergeefs seggen: *God te kennen, nadiense hem verloochenen met den wercken, dewyle sy grouwelic syn, ende ongeloouich, ende tot allen goeden wercken tondeugende.* Ende also is de meyninghe deser antwoort: Dat de geloouige ooc daerom tot goeden wercken te neerstigher moeten zijn: Om dieswille de ondancbare, ende die in haren sonden sorgeloos sonder bekeeringe voortvaren, geensins salich connen worden. dBewijs daer af is claer, ende en valt geen tegen-spreken. Want welcke de Schrifture verdoemt, hoe connen die salich werden? Ende dat de Schriftuere de wederspannige ondancbare, ende Godloose wt Gods Rijcke sluytet, getuycht oueruloedich dese, ende dergelijcke plaetsen, daer d'Apostel segt: *Weet gy niet, dat de onrechtueerdighe het Coninckrijcke Gods niet sullen besitten? Laet u niet verleyden: Noch Hoereerders, noch Afgodendienaers, noch Ouerspeelders, noch Onkuysche, noch die by mannen liggen, noch Dieuen, noch Gierigaerts, noch dronckaerts, noch Lasteraers, noch Roouers, en sullen het Coninckrijcke Gods niet besitten.* So worden sy dan van de salicheyt wtgesloten: Ende wie de eewige verdoemenisse wil ontgaen die moet van den sonden afstaen, sich van herten tot God bekeeren, ende tot goede wercken hem begeuen.

In haren God-loosen leuen voortvaren wt Gods Rijc: des moeten de geloouigen tot goede wercken neerstiger zijn: ende de andere hebben wel te vreesen.

Tit. 1. 16.

1 Cor. 6. (9 10.) Gal. 5. (19. 21.) Eph. 5. (5. 6.)

Ende daerom wort in de Vrage onderscheydentlic gesegt die hen niet en bekeeren: Want sulcke sondaers als voor, en wort de salicheydt niet anders ontsegt, dan so lange sy daer inne blijuen, sonder bekeeringe: Ja sulck oordeel strijct de schrifture, om de menschen by tijden te waerschouwen, ende met den schrickelicken donder der verdoemnisse also in haer seluen te verslaen, ende neder te werpen, dat se haren sorgelicken stant bedenckende, vreesen souden het grouwelick oordeel, hen schamen voor God, ende verootmoedigen: op dat sy door syne genade opgherichtet zijnde, de sonden souden leeren haten, onder de voeten treden, ende mijden, ende voortaen haer leuen, ende wandel, in heylicheyt ende gerechticheyt aenstellen, dwelc de rechte bekeeringe is: daer toe (segge ic) dienen de dreygementen Gods, op dat de gene welcke tot hare salicheyt lust, ende voor de verdoemenisse schricken hebben, hare sake by tijden bedencken souden, om de straffe (die hen anders naeckende is) te ontgaen, ende hen tot God te bekeeren van den sonden, daer door sy sekerlic in de verdoemenisse gheraken souden. Ende so is hier eene voorbereydinghe tot t'gene vande boetueerdicheyt, oft ware bekeeringhe tot Godt hier na volcht.

Want Gods grouwelicke dreygementen (den sondaers den eewigen doot vereondigende) dienen daer toe dat se hen bekeeren souden, ende de straffe ontgaen, die hen anders seker op den halse leyt.

Maer

Maer nadien de danckbaerheyt, die wy God schuldich zijn, moet beginnen aen de goede wercken, ende daermede bewesen worden: Na dien ooc de godloose ondancbare sondaers, die hen tot goede wercken niet en begeuen, maer int quade (sonder bekeeringe) voortgaen, wt Gods rijc gesloten worden, so voor geleert is: So doen de *Romanisten* der Leere des Euangelij gewalt, ende onrecht, als of daer mede sorgeloose, ende roeckeloose menschen gemaect wierden, ende als of wy de goede wercken verwierpen, ende leerden datse nerghens toe nut en zijn. Want dat en geuoelen wy, noch leeren sulcx niet, noch verwerpen ooc de goede wercken niet. Dit is waer, wy seggen, datse niet rechtueerdich maken voor God, datse oock de salicheyt niet en verdienen: Maer dat de gerechticheyt, ende leuen ons alleen toe comt door tgelooue aen Jesum Christum. Ende dat punct vast ende seker blijuende na de Schrifture, so seggen wy daer by: Dat niemant bequaem en is, noch vermogen en heeft, om goede wercken te doen, dan die aen Christum gelooft, ende door synen geest wedergeboren is, voor Vra. 8. pa. 30. Daerom ist so verde daer van, dat de menschen door dese leere sorgheloos, ende godloos souden worden: dat sy eerst geloouen ende wedergeboren zijn moeten, eer sy goet connen doen: Ende wanneer se Christo door een warachtich gelooue ingeplant zijn, dat het dan onmogelic is, dat se niet en souden voortbrengen de vruchten der danchaerheyt, so bouen Vra. 64. geantwoort is. Ende wort ouer sulcx ooc de danchaerheyt (welcke in goede wercken haer bewijs ende wtuoeringe heeft) voor het derde deel Christelicker Leere ende Religie ghestelt, ende volgens de geboden Gods, ende het Christelick Gebedt tot dien eynde verclaert: verde ist daer van, dat wy de goede wercken verachten oft verwerpen souden. Laetse dan varen, die anders niet weten te doen, dan met valscheyt de reyne leere des H. Euangelij te belasten, om tot haer selfs eygen profijt, ende tot schade der eenvoudigen, ende onverstandigen (so wel na der Zielen, als tijdelicken dingen) de menschen te houden inden waen vande verdienstelicke wercheylicheyt: Niet verstaende selfs wat goede wercken zijn, noch hoe ende waer toe die behooren te geschieden, waer van hier na Vra. 91. wel goet, ende claer bericht gegeuen sal worden.

82. Son. Vra. 87. — wederlegginge valscher Leer.

---

33. SONDACH.

Vrage 88. 89. 90. 91. 92.

Inhout: *Dewijle die niet salich connen worden, die sich tot God niet en*

1. *bekeeren, so wort in dese afdeelinghe ofte Sondach geleert: Eerstelick*
2. *vande ware bekeeringe des menschen tot God, bestaende in de af-*
3. *steruinge des ouden ende opstandinge des niewen menschen: Daerna wort verclaert wat door de afsteruinge des ouden menschen: Item door de opstandinge des niewen mensche verstaen moet worden:*
4. *Item, wat wercken goet syn, ende te recht also genoemt behooren te worden:*

23. Son. Vrn. 88.

5. *worden: Ende ten lesten, wat wercken de Wet des Heeren van ons heyscht, ende hoe de selue Wet luyt.*

88. Vraye.

In hoe veel stucken bestaet de warachtige penitencie, oft bekeeringe tot God?

Antwoorde.

I. In twee stucken: In de afsteruinge des ouden, ende in de opstandinge des niewen menschen.

Verclaringe.

IN den sin der voorgaende Vrage was dit beding mede begrepen: dat de ondanckbare, ende ongehoorsame, die in haren godloosen leuen voortvaren niet salich connen worden, indien sy van den sonden sich tot God niet en bekeeren, gelijc nv te voren verclaert is: door die oorsaec Afdeelinge. wort hier gehandelt van de penitentie, ofte boetueerdicheyt: waer van eerst geleert wort wat boetueerdicheyt sy: Ende daer na in hoe veel stucken datse bestaet.

1. Penitentie, ofte boetueerdicheyt can also cortlic ende claer beschreuen Beschrijuinge der boetueerdicheyt. worden: Datse is de ware bekeeringe des menschen tot God, bestaende in de afsteruinge des ouden, ende in de opstandinge des niewen mensches: Welcke twee onderscheydentlic hier na verclaert sullen worden, so tot troost der wt vercorenen, als tot beschaemtheyt der genen, die met versierde, ende geueynsde boete, voor God meynen wel gedaen te hebben.

Dat woort penitentie, of boetueerdicheyt wort ghesegt, te zijn *een ware bekeeringe* tot God: Ende tselue comt wel ouer een met het Hebreeusch Boetueerdicheyt is ware bekeeringe: woort, daer mede sy de boetueerdicheydt noemen, d'welc in onse sprake verduytst, is so veel als wederkeeringe, namelic tot God: als wy van ons seluen afscheyden, ende wedercomen. De Griecken noemen de bekeeringe *Metanoian*, om dieswille dat de gene, die hen tot God bekeeren, in den gemoet ende voornemen veranderen, ende haer laten mishagen, tgene voor henen wel behaechde. Als Christus dan, ende de Apostelen de boete, of bekeeringe gepredigt hebben, is dat de meyninge geweest, te vermanen tot veranderinge, *door de vernieuwinge des ghemoets*, Rom. 12. 2. Tselue hebben de Propheten daer mede wtgedruct, dat sy hebben beuolen *te maken een nieuwe herte, ende eenen niewen geest.* Ezech. 18. 31. ende den Heere *van gantscher herten, ende van gantscher Zielen te soecken*, Deut. 4. 29. ende 6. 5. ende 11. 13. etc.

Tot God Daer wort in de beschrijuinghe der boetueerdicheyt gesegt: dat het is, ware bekeeringe *tot God*: Op dat een yegelic, die hem bekeeren wil, ernstlic bedenke, als dat hy met God te doen heeft, by den welcken met achterhouden oft wtvluchten geen voordeel en geschiet: Maer van noode is, dat de boosheydt wt het binnenste des herten wech gedaen, ende leet daerouer

daerouer gedragen werde sonder geueynstheyt, als voor God, dien niet om- bekent en is, ende welcke een dobbel herte hatet. Daerom de H. Geest, willende leeren den rechten aert der ware bekeeringhe, door den Propheet Hier. 4. vers. 1. segt: *Wilt ghy u Israhel bekeeren, spreect de Heere, so bekeert u tot my*, etc. 88 *Son. Vra. 88.*

2. Nv de antwoort des Catechisme stelt twee deelen der ware bekeeringe tot God, te weten de doodinge, oft *afsteruinge des ouden*, ende de leuendichmakinge, oft *opstandinge des niewen mensches*, op dat de bekeerende weten mogen, waerinne sy sich te oeffenen hebben. Door den naem des ouden mensche verstaen wy het vleesch, de verdoruentheyt der naturen, de sonde daer in wy ontfangen, ende geboren zijn, met alle de quade vruchten, die daer wt spruyten, ende voortcomende zijn. Daer en tegen beteeckent de niewe mensche, dat deel des menschen, d'welck door den H. Geest weder-geboren, ende met niewe geschickelicheyt begaeft is, om te doen, dat goet is. Ende bestaet in twee deelen: inde afsteruinge des ouden, ende opstandinge des niewen menschen:

Daeromme so wort met dese figuerlicke maniere van spreken (als den ouden mensche te doodden, ende den niewen mensche op te wecken oft leuendich te maken) geleert: Hoe swaerlic het toegaet, der ouder naturen te connen vergeten, dattet van noode is, de selue met het sweert des Geestes geweldelic te dooden, ende t'onder te brengen, eermen tot Gods vreese gefatsonneert, ende tot godsalicheyt ghebracht can worden, om onder Gods kinderen te worden gherekent: waeromme het leuen eens Christens niet anders, als een stedige ouerlegginge ende arbeyt, om tot deser doodinge te comen, te recht genoemt can worden. Ten anderen worden wy door de opstandinge, oft leuendichmakinge des niewen mensche onderwesen, hoedanich wy voor de bekeeringe zijn, namelic, niet alleen, dat wy in den sonden (als die met der slaep-sucht beuanghen zijn) hart ende vast slapende zijn: Maer dat wy gheestelic gantsch doot, ende in den graue liggende zijn: daeromme van noode is, dat wy door de barmherticheyt Gods wt dien doot tot een nieuw leuen opgewect zijnde, ons daer inne stedich oeffenen, om onse opstandinge ende leuen, met wercken, die den leuenden toecomen te bewijsen. Hoedanich de oude ende nieuwe mensche sy, beschrijft de heylighe Apostel Paulus wt de vruchten, die elc voortbrengt, daer hy seyt Coloss. 3. vers. 5. *So doot dan uwe aertsche, leden, hoererie, onreynicheyt, quade bewegingen, quade begeerten, ende giericheyt, de welcke is afgodendienst, &c.* Ende daer na, als hy den ouden mensche beschreuen, ende wt te doen met alle zijne wercken beuolen heeft; so seyt hy voort vers. 10. *Ende hebt aengedaen den niewen mensche, de welcke vernieut wert tot kennisse, na de gelijckenisse des genen die hem geschapen heeft.* Ende beschrijft voort de heerlicke vruchten die de niewe mensche baert ende voortbrengt, vers. 12. ende voortaen: dergelijcke beschrijuinge van beyden menschen, machmen lesen Eph. 4. 22. De Propheten hebben euen tselue vande afsteruinge, ende opstandinge inden ouden Testamente geleert ende genoechsaem wtghedruckt (hoewel niet soo wijt-loopich, maer eenvoudiger, na den begrijpe des

Ende wort hier verclaert, wat met die maniere van spreken gemeynt wert.

I.

II.

33. Son. Vra. 89. des ouden volcx) gelijc te sien is, Psal. 34. 15. *Laet af van het boose, ende doet het goede.* Ende Esa. 1. 16. *Wasschet, reyniget u, doet uwe boose wesen van uwen oogen. Laet af vant boose, leeret wat goets doen.*

1. pet. 4. 11 Col. 3. (1. 10.) Ro. 6. 6. ende 7. 13. Maer de namen, die inden niewen Testamente gebruyct werden, om te leeren waer in de bekeeringe bestaet, so bouen verhaelt is, die wijsen naerder aen, door wat cracht beyde de afsteruinge des ouden, ende de opstandinge des niewen menschen in ons gheschieden: Namelic door den doot, ende opstandinge Christi: Ende leeren voorder, hoe de gelooughe hen hier inne oeffenen, ende dragen moeten: Namelick, dat sy door den H. Geest ende gelooue Christo ingelijuet, ende zijnes doots, ende opstandinge deelachtich, alsdan eerst bequaem zijn, om den ouden mensche wt te doen ende af te leggen, ende om aen te trecken den niewen mensche, die na God geschapen is: Ende dat sy na de genade, die sy ontfangen hebben, altijt besich moeten zijn, om weerdichlic dese haer beroepinge waer te nemen.

89. Vrage.

Wat is de af-steruinge des ouden mensches?

Antwoorde.

II. Het is een hertelick leetwesen, dat wy God door onse sonden vertoornt hebben, ende de selue hoe langer hoe meer haten, ende vlieden.

Verclaringe.

VOORHENEN is van de ware bekeeringhe tot God gesproken, ende aengewesen, datse bestaet inde afsteruinge des ouden, ende opstandinge des niewen mensche, ende wat door sulcke maniere van spreken gemeynt wert: maer nv wert hier int besonder geleert, wat de afsteruinghe des ouden mensches sy. Eerstelic van gantscher herten leet te draghen ouer de sonden, daer mede God vertoornt is: Daer na de effecten oft vruchten des leetwesens, te weten, de sonden (hoe langer hoe meer) te haten ende te vlieden.

Droeffenisse ende leetwesen der sonden daer mede God vertoornt is. 1. Om den ouden mensche te dooden, moet voor eerst in den herte des menschen zijn een warachtige droeffenisse, ende beschaemtheyt van wegen der sonden: Dat hy versta, God daer mede so swaerlic vertoornt te zijn. De cracht deser afsteruinghe heeft de Propheet Dauid wel verstaen, ende geuoelt, als hy gesucht, ende gekarmt heeft, seggende, Psal. 51. 5. *Want ick bekenne mijn misdaet, ende mijn sonde is alle wegen voor my Aen u alleene hebbe ick ghesondicht, ende quaet voor u gedaen.* Ende daer na vers 19. *De offerhanden, die God behaghen, zijn eenen beangsten Geest: Een beangst ende verslagen herte en sult gy, God, niet verachten.* Dese droeffenisse wert vanden Apostel genoemt 2. Cor. 7. 10. *een droefheyt, die na God is, die werct onberouwelicke beteringe ter salicheyt*, ende *verblyt* hem daer ouer, dat sy *Godlick bedroeft* zijn geweest ouer de sonden, daer mede

mede sy Godt soo seer vertoornt hadden. Tot sulcke droefheyt heeft God het ongehoorsame jodische volc seer scherp doen vermanen, door den Propheet Joel, met dese woorden, Joel 2. 13. *verscheurt uwe herten, ende niet uwe cleederen, ende bekeert u tot den Heere uwen God.* Christus heeft ooc sulcke droefenisse leuendich wtgedruct, inde gelijckenisse van den verloren Soon. als de selue wtriep, ende sprac Lu. 15. 21. *Vader, ic hebbe gesondicht tegen den Hemel, ende voor u, ende en ben niet weerdich u Sone genaemt te werden.* Sulcke droeffenisse, ende leetwesen is ooc gespeurt, inde sondaresse Lu. 7. 38. Welcke *staende van achter aen de voeten Christi, begonde weenende zijn voeten nat te maken met hare tranen, ende droochdese met den hayre haers hoofts, ende custe zijn voeten, ende salfdese met der salue.* Eyndelic is in Petro de selue droeffenisse geopenbaert, Lu. 22. 62. als hy het Hanegeschrey gehoort hebbende, *wtginc ende bitterlic weende.* 33. Son. Vra. 89.

Maer dese godlicke droefheydt, die inde bekeeringhe der Godsalighen wert ghemerct, is verscheyden vande droeffenisse der Godloosen, met de woorden inder antwoort toegeset: *Dat wy God door onse sonden, vertoornt hebben.* Want al ist dat by beyden droefheyt wert gespeurt, so zijn de oorsaken der droeffenissen niet gelijc: De Godsalige zijn bedroeft, omdat sy den goeden God, met haren sonden hebben vertoornt: Maer daer en tegen zijn de Godloose bedroeft, van wegen der straffe ende pijn, die op de sonde volget, ende welcke sy vreesen moeten: anders hen de sonde niet en beswaert, noch en is by hen eenich leetwesen ouer de selue. Dwelc blijct in Cain, Gen. 4. 13. daer hy segt: *Mijn sonde is grooter, dan dat sy my vergeuen mach werden*: Of so inden cant staet: *Mijn straffe is grooter, dan dat icse dragen meuge. Siet gy drijft my heden wt den lande, ende ic moet my voor uwen aengesicht verbergen, &c.* Alwaer wy mercken, dat hem de straffe beangstet, ende dat zijn wederspreken tegen God met twijffelmoedicheyt vermengt is. Van gelijcken ooc Pharao, niet veel daerna vragende, hoe swaerlic hy hem tegen God verschult hadde, met zijne grousame lasteringe, ende ongehoorsaemheyt, wenschet alleen, dat de straffe der sonden van hem moge geweert werden: daer hy Mosen ende Aaron, Ex. 10. 16. also aenspreect: *Ic hebbe my versondicht aen den Heere uwen God, ende aen u lieden: vergeeft my mijn sonde op dit mael ooc, ende biddet den Heere uwen God, dat hy doch slechs desen doot van my wech neme.* Esau en heeft ooc geen voordeel ghehadt, noch yet vercregen met zijn spadige berouw, daer van de Apostel spreect, He. 12. 17. *Dat hy ooc daer na, als hy de segeninge beeruen wilde, verworpen wert, want hy en vant geen plaetse des berouvvs, hoe vvel hy die met tranen sochte*: Waer ouer wy te mercken hebben: Dat door d'berou Esaus hier geroert, niet en wert verstaen, de ware bekeeringhe tot God, maer alleen t'schricken, dwelc God ouer seynt den Godloosen, ende de selue daer mede beangstet, als sy naer haren moetwil lange in hare boosheyt sich vermaect, ende getriumpheert hebben: het dede Esau wel wee, dat hy niet weder conde comen aen de segeninghe, die hy door zijn schult hadde verloren,

Verde verscheyden vande droeffenisse der godloosen, die na der Werelt geschiet, wt vreesen der straffen, ende der pijnen, niet van wegen dat God met de sonden vertoornt is.

Gen. 27. 38.

33. Son. Vra. 89.

verloren, maer men vint niet, dat hy oyt beclaecht heeft, dat hy God met syne sonden vertoornt hadde. Ende so en ist niet wonder, dat sulc berou omprofijtelic is, want daer en is geen bekeeringhe tot God, noch eenich leetwesen, oft haet der sonden by: maer alleen ontvaren hem eenige woorden der droefheyt, ende eenige bekentenisse van wegen des schrickens, ende geuoelens der straffe ende der pijne. Ten lesten, Judas de verrader, als hem angst ende bange was van wegen der schrickelicke daet, die hy begaen hadde, heeft hy hemseluen verhangen: Waer wt blijct, dat hy de wrake Gods ouer hem, ende de straffe der sonden geureest heeft. Maer anders gaet het met den godsaligen, dewelcke als hen bange is, van wegen der sonden, daermede sy God vertoornt hebben, so bidden sy als den Propheet Dauid badt, Psa. 51. 4. *Wasschet my vvel van mijner misdaet, ende reynicht my van mijnen sonden. Want ick bekenne myne misdaet, &c.*

De droefheyt na God brengt voort haet ende mijden der sonde.

2. Ten anderen, leyt de afsteruinge des ouden menschen daer in: Dat de sondaer (die hem ouer zijne sonden hertelic bedroeft, so bouen geleert is) voortaen de sonden meer ende meer wert hatende, ende vliedende. So moeten dan neuen de Godlicke droefheyt, inde afsteruinge de sonden gehatet, ende voort meer ghemijdet werden, gelijc d'Apostel hier in prijset de Corinther, 2. cor. 7. 11 daer hy segt: *Want siet dese selue uvve bedroefheyt, die na God vvas, vvat neerstichyt sy in u lieden gevvracht heeft? Ia vvat ontschuldinge, ja vvat veronvveerdinge, ja vreese, ja begeerte, ja vyericheyt, ja vvraecke, &c.*

Ende wert hier aengewesen, waerdoor de mensche in sulcken haet ende vermijden der sonden gesterckt wert.

Maer de haet teghen de sonde, ende het schouwen derselue, sal in ons vermeerdert werden daer door: eerstelick, als wy dencken, dat den Duyvel geen meerder vreucht en can voor comen, dan als hy siet dat de mensche (welcke na Gods beelt is geschapen) meer lust heeft inde wercken des vleesches ende der duysternissen, dan in de wercken des lichts, ende dat hy also regelrecht, sonder eenich ophouden tot zijnen eeuwighen verderuen loopt. Ende daer tegen, dat hem geen meerder leet aen gedaen wert, dan wanneer een mensche hem schamende zijns sondighen leuens, voortaen de sonden hatet ende mijdet. Ten anderen, dient hier toe ouerleyt wat schade de sonde mede brenght, niet alleen den ghenen diese doet, maer ooc anderen van weghen des quaden exempels, dat daer mede ghegeuen werdt, waer van Christus spreect, mat. 18. 7. *Wee der Werelt van de arghenisse: Want het is noodich, datter ergernissen comen: Nochtans wee dien mensche, door den welcken argernisse comt.* Ten lesten, somen bedencket hoe leèlick, ende grouwelick het sy den heyligen Geest te bedroeuen, die inden geloouigen zijne wooninge neemt, ende de selue *versegelt tot den dach der verlossinghe*, Ephe. 4. vers. 30.

Maer by den berou der Godloosen wert sulcke haet ende vermijden der sonden niet gevonden.

Maer hier werdt weder een ander verschil gemercket, waer mede de ware bekeeringe, van de droeffenisse der Godloosen verscheyden is: Te weten, dat de Godsalige de sonde (wt droefheyt, die hy ouer de selnige draghet) hatet ende vermijdet: Maer de Godloose hoewel sy eenich berou laten mercken, of veynsen, om de straffe te laten ontgaen, so wert het dagelicx,

dagelicx met hen arger, sy gaen voort in haren sonden, mueren tegen God, ende vallen wel mede in desperatie, ghelijck blijckt inden exempelen Cains, Esaus, Sauls, Jude, ende derghelijcke, daer te voren ten deel van gesegt is. Waer door ooc geschiet, dat eenen anderen wtgang gewinnet de ware bekeeringe der Godsaligen: Daer toe dberouw der Godloosen nemmermeer geraket, van beyden spreeet dApostel Paulus 2. Cor. 7. 10. *Want de droefheyt, die na God is, die werct omberouwelicke beteringe tot der salicheyt, maer de droefheydt der Werelt werct den doot.*

ss. *Son. Vra. 90.*

Gen. 4. 14. ende 25. 33. Heb. 12. 17. 1. Sa. 31. 4. mat. 27. 4.

90. Vrage.

Wat is de opstandinge des niewen mensches?

Antwoorde.

Het is een hertelicke vreucht in Godt, door Christum, ende eenen ernstighen lust, ende liefde, naer den wille Godts, in allen goeden wercken te leuen. III.

Verclaringe.

MAER de ware bekeeringe en can niet ten vollen verstaen, noch waergenomen werden, ten sy wy oock leeren, wat door de leuendichmakinge, of opstandinge des niewen mensches verstaen wert: Daer van geeft de Catechisme hier bericht, ende stelt in de opstandinge des niewen mensches ooc twee deelen, gelijc voor henen, inde afsteruinge des ouden mensches, oock twee deelen aenghemerckt zijn. d'Eerste deel is, de vreucht in God, door Jesum Christum: Inden tweeden deel comen de effecten, ofte de vruchten deser blijschap, te weten eenen ernstigen lust, ende liefde, na den wille Gods in allen goeden wercken te leuen.

Afdeelinge.

1. Gelijc bedroefheyt, ende herten-leet den mensche beswaert hout, ende in neemt, so lange als het geuoelen des toorns Gods hem aentastet: Also geschiedet ooc, so haest als hy (door den ghelooue) seker is der vergeuinge der sonden, ende dat Godt met hem door Jesum Christum versoent is, dat hy alsdan inwendich getroostet wert: Dwelc in Dauid hem openbaert, daar hy Psal. 16. vers 8. segt: *Ick hebbe den Heere alle tijt voor ooghen: Want hy is my ter rechterhant: Daerom sal ick wel blijuen. Daerom verblijt hem mijn herte, ende mijn eere is vrolick.* De selue vreucht bit hy vanden Heere weder te crijghen, doen hy ouer het ouerspel, ende dootslach, door den Propheet Nathan vermaent was, seggende, Psal. 51. 14. *Troost my vveder met uvver hulpe, ende de vrymoedighe Gheest onthoude my.* Dit is *de vrede met God door Iesum Christum onsen Heere*, Rom. 5. 1. Dit is *de vrede Gods, die alle verstant te bouen gaet*, ende om des welcken wille d'Apostel de geloouige ernstlic vermaent: *Verblijt u inden Heere alletijt, vvederom segge ick verblijt u*, Phil. 4 (4. ende 7.)

hertelicke vreucht in God door Christum.

Maer dese vreucht des bekeerende sondaers, wert genoemt een hertelicke, oft ware vreucht, in tegenstellinge der blijschap der werelt, de welcke ouermits

Die niet gemeyns en heeft, met de

33 *Son. Vra. 90.*

ouermits sy nergens op ghegront, noch gesteunt en is, dan op vergancklicke ende verulietende dingen, so moet sy met den lust, diemen daer in

vergancklicke vreucht der Werelt. Rom. 5. 1. ende 14. 17.

heeft, seer bald vergaen ende verdwijnen. Maer dese vreucht der geloouigen is vast ende duerende, ouermits sy haer fondament heeft in God selue door Christum, waer van de H. Geest de Autheur is, de selue verwecket in den herten der geloouighen, als hyse versekert, datse Godt in genaden ontfangen, ende met hemseluen in Christo Jesu onsen Heere versoent heeft.

Brengt met haer eenen ernstigen lust ende liefde, om na Gods wille in alle goede wercken te leuen.

2. Ende gelijck in de doodinge des ouden mensches op de droeffenisse ende hertenleet ouer de sonde, nootwendich volcht, haet ende vermijdinghe der seluen sonden: Alsoo gheschiedet oock inde opstandinge des nieuwen menschen, dat dese haestige hertelicke vreucht, diet herte doorstraelt door geuoelen der genaden Gods, niet alleen en comt: Maer altijdt vergeselschapt is, met eenen ernstigen lust, ende willige begeerte, om het leuen voortaen aen te stellen na den wille Gods, ende sich in alle goede

Psa. 1. 1. ende 34. 15. ende 10. 3.

wercken te oeffenen. Want nadien de ware bekeeringe tot God in twee stucken bestaet, ende op twee eynden siet, ende tot tselue sich strect, namelic tot afstant van tquade ende tot volbrengen des goeden: so comt dat leste eygentlic tot de opstandinghe des niewen mensche, gelijc deerste in de afsteruinge des ouden mensche geuordert wert, ende een vrucht der seluer is: maer ouermits niet genoech en is tot de ware bekeeringhe een goet voornemen te hebben, om goet te doen: daerom wert hier mede toegeset *in allen goeden wercken te leuen.* Dwelc dan willichlick ende ernstelick sonder eenige geueynstheyt, traecheyt, of achterhouden, by ons int werc gestelt moet werden: Want God (daer mede wy te doen hebben) ernsthaftich is, ende hem niets ombekent: Heeft lief oprechticheyt, ende gewillicheyt in zijnen dienst, hatet daer en tegen alle geveynstheyt, ende

Mat. 3. 8. Rom. 6. 11. ende 13. 1. Gal. 2. 20.

ongewillige dienst en is hem niet aengenaem: hy wil, dat de syne niet alleen trachten tot gehoorsaemheyt eeniger gheboden, maer dat sy hen beneerstigen alle zijne geboden te onderhouden, op dat sy also (God aengenaem) met der daet, ende wt den vruchten der bekeeringe bewijsen, dat sy hen tot God bekeert hebben: Tot een exempel dient ons de bekeeringe Zachei, voorghestelt, Luc. 19. 8. Dewelcke terstont, als hy beroepen is, *haestelick nederdaelde, ende Christum met vreucht in zijn huys ontfing*, ende betuychde noch voorder, hoe ernstich hy hem tot goede wercken (vruchten der bekeeringe) wilde begeuen, seggende tot den Heere: *Siet Heere, de helft van mijnen goede geue ic den armen: Ende indien ick yemant yet bedriechelick ontuonden hebbe, dat gheue ic vierdobbel weder.* Sulcx was ooc de bekeeringe des stocmeesters, Act. 16 (33. 34.)

De leere der rechtueerdichmakinge, maect niet traeg tot goeden wercken, ende daerom wert sy tonrecht met sulcke smette beclat.

Daerom moeten die wel bestraft werden, die wt de barmhertigheyt, ende genade Gods oorsaec souden willen nemen, om te sondigen, oft henseluen in den sonden te troosten: Want daer wt moste openbaer werden, dat sy noyt met een recht geuoelen der ware bekeeringe bewogen zijn geweest: Anders sy de selue terstont wt den vruchten souden bewijsen, ende int licht brengen. En heeft ooc niemandt oorsaeck de leere

der

der rechtueerdichmakinge, met sulcke smette leelick te maken, als oft de menschen daer door roeckeloos, ende tot goeden wercken traech souden werden: Daer doch voor henen is bewesen, dat hertelicke vreucht in Godt door Christum (ontspringende wt kennisse der rechtueerdichmakinge, ende de versoeninge met God door Christum) sulcke heerlicke vruchten voortbrenght, ende dat de menschen alsdan eerst bequaem zijn, ende ooc eenen lust hebben tot goeden wercken. *33. Son. Vra. 90.*

Maer de rechte leere der ware bekeeringe tot Godt, wt het voor-beleyde wel verstaen zijnde, so moeten hier nv de groue dwalingen der *Romanisten* wederleyt ende tegengesproken werden, die by hen inde leere der bekeeringe menigerleye zijn gheweest. wederlegging valser Leere. *Romanisten.*

Want eerstelic hebben sy de bekeeringe veel te enghe, ende te cort beschreuen, daer sy seyden: Dat de bekeeringe daer in gelegen sy, datmen de voorgaende sonden beschreye, ende niet meer en doe, t'ghene te beschreyen soude zijn: Item, dat het bekeeringe sy, wanneer yemant bedroeft, in hemseluen wreect ende straft, tgene hem berouwt gedaen te hebben. Want sy daer en tusschen gantsch achterlaten t'voornaemste deel der bekeeringe, te weten, de innerlicke verniewinge, die de rechte bekeeringhe tot God met sich brengt. Sij zijn in de beschrijuinge der bekeeringhe te eng, ende te cort gevallen.

Ten anderen, so hebben sy niet min faute gehadt, daer sy dry deelen des berouws, oft der bekeeringhe ghestelt hebben, te weten: de beangstinge, of verslagenheyt, de biechte en de ghenoechdoeninge. Sy dwalen inde aenwijsinghe der deelen der bekeeringe.

Want soo veel het eerste deel haerder bekeeringe, de beangstinge, of verslaghenheyt aengaet, hoe wel sy die inden herte stellen, ende seggen datse moet behoorlick, ghenoechsaem, geheel, ende volcomen zijn, ende dueren tot den eynde des leuens: so hebben sy die meer gedreuen, tot een pijnbanc, ende quellinghe der conscientien, als dat sy door rechte bekeeringe den mensche tot God geleyt souden hebben: besonder als sy nagelaten hebben te verclaren, wat mate inde beangstinge des herten behoort gehouden te werden ende hoe een mensche hem daer in schicken soude, om wel te doen, ende gherust te zijn, dat hy hem daer in genoech ghequeten soude hebben, ende hebben also den mensche laten steecken in twijffel der vergeuinge der sonden. Want het verschilt veel, tgene wy desen aengaende leeren wt Gods woort, van tgene int Pausdom daer van gehouden is. Wy leeren, ende bekennen oock, dat de ware bekeeringhe wel begint van de afsteruinge des ouden mensches, so die bouen beschreuen ende verclaert is, om de menschen te brenghen tot kennisse ende leetwesen harer sonden, ende voort (meer ende meer) te haten (ende te vermijden; Dwelc is *de bedroeffenisse na God, die omberouwlicke beteringhe ter salicheydt voortbrengt*, na de leere des H. Apostel Pauli, 2. Cor. 7. 10. Maer wy voegen daer by, ende onse leere strect daertoe, dat dese verwondinghe des herten wt geuoelen der sonden, alleen is een wech ende middel, om soo te beter gebracht te werden tot erkentenisse, ende omhelsen der onverdiende ghenade, ende barmhertigheyt Godts, die bereyt ende beloeft is, allen den ghenen, die wt ware ende oprechte bekeeringe

I. Beangstinge oft verslagenheyt des herten.

des

SS. Son. Fra. 90. des herten, hare toevlucht daer toe nemen, door den eenighen Middelaer ende Salichmaker Jesum Christum, ende geloouen dat God (om niet, wt genaden) de sonden vergeeft, om de genoechdoeninge, ende gerechticheyt Jesu Christi.

Is niet by haerseluen (wanneert daer by blijft) verdienstelic, noch profijtelic: maer van wegen, dat se een middel is, om door mishagen zijns selfs na Christo te verlangen ende in hem de salicheyt te soecken.

Daer wt wel verstaen wert: Dat dese afsteruinghe des ouden mensches niet by haer seluen verdienstelick, noch profijtelick is, maer alleen daerom, datse een fijn middel is, van God verordineert, om de genade Gods in Christo te verstaen, ende te omhelsen met den gelooue: Ende is also niemanden nuttelic, dan alleen den geloouigen: die daer wt ooc niet en maken een verdienstelick of profijtelic werck: Want sy gheen ander verdiensten en kennen noch en weten, dan de verdiensten hares Heeren ende Salichmakers Jesu Christi, in den welcken alleen haren roem is. Ende datse den geloouigen alleen nuttet, is voor bewesen, pag. 465. daer ghesproken is vanden ghenen, die wt angst, ende verslagenheyt des herten tot desperatie, ende wanhope gecomen zijn: Den welcken dese angst, pijn, ende verslagenheyt niet nuttelic, maer ter contrarien gantsch dootlic is geweest, als in Juda, ende andere zijns gelijcken. Welcke ooc niet eygentlic beangst zijn gheweest, van weghen datse met haren sonden God vertoornt hadden: Ende en hebben daeromme tot zijne genade haer toevlucht niet genomen: Maer haer angst was van wegen der straffen ende verdoemenisse, die sy vreesden, door dien de toorn ende wraecke Gods hen in haren herten gheen rust liet hebben, na zijnen rechtueerdigen oordeel ouer de sonden der Godloosen. Ist dan niet onrecht, dat de *Romanisten* als sy verheyschen volle, ende volcomene beangstinge des herten, ende der seluer geen maet en stellen, ende die alleen gebruycken tot een ondragelicke pijn-banck der conscientie: Dat sy dan noch daer wt maken een deel der genoechdoeninghe voor de sonden voor God? T'selue bestraffen wy met recht als een lasterlicke Leere: Ouermits daer door den menschen, ende haren werc toegeschreuen wert, tgene Jesu Christo, ende zijne bloedige offerhande eyghen ende alleen toe comt.

Con. Trid. sess. 14. c. 1.

II. Oorbiechte des Pausdoms.

Nv voor het tweede deel der bekeeringhe, stellen de *Romanisten* de Biechte: De Biechte segge ick, die inder ooren des Priesters geschiet, ende geschieden moet (so sy leeren) nootwendich, om ter salicheyt te comen: met vertellinghe van alle, ende een yegelicke sonden, sonder eenighe achter te laten, datse anders niet vergheuen en werden: Aan een yeghelicx eygen, ende ghewoonlicken Priester, etc. Ende om te weten, hoedanich dese oorbiechte behoort te zijn, soo stellen sy xvj. conditien, begrepen in vier veerskens, die *Viguerius* in zijn Boeck schrijft, ende hier verhaelt worden, om een weynich nadenckens te geuen, den genen, die haer rasernie, ende valsche leer weten, ende verstaen, wat die conditien in hebben, om de menschen te pijnigen in hare conscientien, maer niet, om te ghenesen. De veersen zijn dese.

Vign. inst.

Sit simplex, humilis, confessio pura, fidelis,
Atque frequens, nuda, & discreta, libens, verecunda,
Integra, secreta, & lachrymabilis, accelerata,
Fortis, & accusans, & sit parere parata.

Dat

Dat is, de Biechte moet eenvoudich zijn, ootmoedich, reyn, getrouwe, moet dickwils gheschieden, sy moet naect zijn, discreet, willich, schaemaftich, geheel, secreet, schreyende, met der haest, sterc, beschuldigende, ende ten lesten, bereyt om te gehoorsamen. Wat elc woort ofte conditie in heeft, na de tyrannie, die sy ouer de conscientien der menschen gebruycken, soude hier te lang vallen te verhalen, de verstandige als voor, moghen tselue nadencken. *33. Son. Vra. 90.*

Wy bekennen wel, dat men de sonden behoort te biechten, (om duytscher te spreken) datmen die behoort te bekennen ende berou ende leetwesen daer van te bewijsen, gelijc de Christgeloouige daer van beuel hebben in Gods woort, ende daeromme sulcx geerne tot allen tijden gedaen hebben. Maer dat en heeft niet ghemeens met de oorbiechte. Ende heeft niet ghemeens met de rechte bekentnisse der sonden:

Te weten, voor eerst de gantsche Kercke, in den name des Heeren vergadert zijnde, bekent tot alle tijt, ende beclaecht hare sonden voor God, daer van ouertuycht wt Gods woort, dwelcse in hare conscientien daer af beschuldicht, ende Gods toorne, ende straffe dreycht, ende biddet daerom, voor vergheuinge. Tot het welc dan mede wel een Christelic vasten wtgeroepen wort, besonder wanneer sy merct, dat Gods wtgereckte arm straffet, ende noch voorder dreyget van wegen der sonden. Dit is de gemeene biechte der gantscher Kercke, die opentlick geschiet. 1. Die de geloouige int gemeen doen voor God.

Daer is ten tweeden een besonder biechte eens yegelicken Christens, wanneer hy te huys, oft daer buyten met ootmoet zijn hert voor God wtschuddet, ende syne sonden beclaecht, ende beschreyt, God biddende, om vergeuinge der seluen. 2. Item, die yemant besondere doet ooc voor God

Ten derden, de gene, die met sware sonden de kercke Gods hebben geargert, en schamen hen niet (niet alleen voor God, maer ooc opentlic by den menschen, ende als de stichtinge sulcx heyscht, voor de gantsche Kercke) haer selfs te beschuldigen, ende hare sonden te beclagen: Op dat sy henseluen schult geuende, God, ende zijn Euangelium onghelastert blijue, dat de argernisse wech-genomen werde, ende dat andere door sulcke beschuldinge haer selfs onderwesen werden, des te vlijtiger de sonden te vermijden. Desgelijcken geschiet ooc vanden genen, die van wegen haer ongehoorsaemheyt, ende onboetueerdicheyt, na de leere Christi, van t'gebruyck der Sacramenten, ende van de kercke geweert zijn, ende weder begeeren toegelaten, ende in versoeninge ontfangen te worden. 3. Mede int besonder, maer opentlick voor de gemeente tot wechneminge van gegeuen argernisse.

Ende gelijc de voorgaende bekentenisse geschiet tot stichtinghe der gantscher Kercke, ende versoeninge met de selue. Also houden wy ooc ten vierden: dat alle de gene, die tegen haren naesten haer vergrepen hebben, ende hem misnoegen gegeuen, schuldich zijn hen met haren naesten te versoenen, ende geerne hare fauten te bekennen, ende haerseluen schult te geuen, daer in sy mishandelt hebben, op dat de herten met malcanderen bevrediget, ende aenstoot wech genomen moge werden. 4. Int beymelic tot versoeninge met den naesten.

Ten lesten houden wy dese bekentenisse, oft biechte, recht, ende in der Christelicke Kercke gebruyct behoorende te worden, dat yemant, die syne 5. Of om raet ende troost te soecken.

32. Son. Vra. 90.

syne conscientie soect te bevredigen, ende te stillen, tot onderwijsinge voor de selue, ofte met den broederen, daer van hy troost verwacht of met synen Herders, ende Predicanten ouer sulcx bespreke, ende tgene hem druct, oft benaut, te kennen geue, op dat hy also met der seluer raet, ende gebeden moge geholpen worden, welcke maniere van biechten, of de sonden te bekennen, d'Apostel Jacobus billic prijset, daer hy segt: *Belijt malcanderen de misdaden, ende bidt voor malcanderen, op dat gy gesont wordet: want een crachtich gebedt des rechtueerdigen, vermach vele.* Ende alle dese bekentenissen hebben gront ende exempelen inde H. Schrifture ende gehooren tot het eerste stuck der warer bekeeringe tot God, namelic tot de afsteruinge des ouden menschen, so wt het tgene, dat bouen by de afsteruinge geleert is, wel af te nemen is: ende daerom en behoort hier wt geen besondere stuc der bekeeringe gemaect te worden.

Jac. 5. 16.

Want de oorbiechte en heeft geenen gront in Gods woort, maer is by menschen geuonden, ende beuolen.

Maer sy en geuen tot de oorbiechte des Pausdoms geenen voet, noch en can de selue daer mede eenichsins beschoont worden. Want waer mede willen sy bewijsen, dat sulc haer biechte by God in zijn woort beuolen sy, ende tot der salicheyt van nooden? Waer werden ergens in de Schrifture sulcke tyrannische Wetten, ende pijniginge der conscientien den menschen opgheleyt, dat sy alle hare sonden, ende elc int besonder, inde oore des Priesters souden moeten uertellen als oft daer inne gelegen sy de vergeuinge der sonden? Wt wat cracht verheyschen sy, dat die met sonden beswaert zijn, die souden biechten haren eygenen Priester ende Biechtvader? Daer de Schrifture leert, datmense voor God bekennen, ende by hem vergeuinge soecken sal, dewijle hy onser herten, ende gedachten een insiender is, alle onse handelinge weet, ende gelijc de sonden tegen syne heylige Majesteyt gedaen werden, also hy oock alleen de macht heeft, ende beloeft de sonden te vergeuen. Maer onse voornemen en is niet, hier al voort te brengen, wat tot wederlegginge der oorbiechte soude mogen dienen: want daer af breeder, ende wel by velen Leeraers onser Kercken geschreuen is, ende tselue wel een besonder Tractaetken soude behoeuen, dan is te hopen, dat sulcke dwalinge nv meer vermindert, ende genoechsaem met het voorverhaelde bestraffet is: Alleen besluyten wy hier, met de vermaninge des ouden Leeraers *Chrysostomi*: Segt, ende bekent uwe sonden, op dat ghy die wtwisschet: Schaemt gy u yemanden te seggen uwe sonden, segtse dagelicx in uwer Zielen: Ic en segge niet, dat ghyse uwen medeknecht bekennen, ofte biechten sult, diese u soude mogen verwijten: Segtse God, diese can heelen: Dergelijcke vermaningen meer, sal men by den seluen *Chrysostomo*, ende andere vinden.

Ho. 2. in Psal. 50. serm. de poenitentia & conf. Hom. 4. de Lazaro.

III.

De genoechdoeninge die de *Romanisten* verheyschen.

Voor het derde stuck der bekeeringe, stellen de *Romanisten*, de genoechdoeninge, welcke na de biechte, door raet ende beuel des biechtvaders, geschiet met tranen, met sekere getelde gebedekens, by dit, oft dat lichaem, oft reliquien (so zijt noemen), by desen oft dien steen, oft beelt, met ontsteken van keerssen, ende Lampen, met rijcke ende milde offerhanden,

Cat. Rom. part. 2. pa.

offerhanden, om den Heere daer mede te versoenen, ende voor de schulden der gerechticheyt Gods te betalen, eyntelic om daer mede vergeuinge te verdienen, etc. Maer hier tegen is onse leere wt Gods woort, soo bouen oueruloedich is bewesen: Dat de geloouige geen ghenoechdoeninge en weten, kennen, noch hebben, dan de eenige voldoeninge Jesu Christi, daer op sy steunen, welcke alleen in alle manieren also volcomen is, datter niet aen en ontbreeckt, ende ons door het geloone toegerekent wert. Daer en tusschen bekennen wy ooc, dat niemant der toe-gherekende gerechticheyt Christi deelachtich en wort, deselue en wort ooc door den geest desseluen geheylicht: Ende daeromme en can de ware ernstige bekeeringe vanden gelooue nemmermeer afgescheyden, maer wel onderscheyden worden: Ende hoe wel het onderscheydene dingen zijn, gelooue, ende bekeeringe, nochtans gaen sy alle tijt t'samen, ende vergeselschappen een den anderen: Niemant can hem recht bekeeren, sonder ghelooue, ende geen geloouige en can geuonden worden, sonder bekeeringe.

33. Son. Vra. 91.

242. 243. Con. Trid. sess. 14. c. 8. 9.

91. Vrage.

Maer wat zijn goede wercken?

Antwoorde.

Alleen die wt waren gelooue, na de Wet Gods geschieden, ende tot syner eere alleen gerichtet worden, ende niet, die van ons (nae dat ons goet dunckt) versiert, of van de menschen ingestelt zijn. IV.

Verclaringhe.

DEWIJLE hier voor (daer van de opstandinge des niewen mensches gehandelt wort) geantwoort is, dat onder de selue begrepen sy, de ernstlicke lust, ende liefde (na den wille Gods) in goeden wercken te leuen: Daer wt dan verstaen wort, dat de goede wercken nootwendich de ware bekeeringe vergeselschappen, ende als teeckenen, ende aenwijsingen zijn, waer door sy bekent gemaect ende vander geueynsden boete onderscheyden wert: Dewijl ooc inden Pausdom vanden goeden wercken so verkeerdelic geleert, ende een verdraeyt onrecht geuoelen is geweest: So ist van noode te leeren, welcke goede wercken zijn, die by God voor goet bekent, ende hem aenghenaem zijn, ende wort daerom hier wel ten propooste van den goeden wercken gehandelt, daer af de antwoort des Catechisme dry regels, ende gestaltenissen aenwijst, daer wt goede wercken onderkent mogen worden: d'Eerste is, datse geschieden wt waren gelooue: De tweede, datse geschieden na de Wet Gods, niet van ons, na onsen goet duncken versiert oft van den menschen ingesettet zijn: de derde, datse tot Gods eere alleen geschieden, ende gericht worden. Afdeelinge.

1. De

38. Son. Vra. 91.

1. De goede wercken moeten voortcomen, wt waren geloof, dwelc niet geueynst en is, na de leere des heyligen Geests, door den mond Pauli, 1 Ti. 1. 5. *Het eynde des gebots is de liefde, wt reynen herte, ende goeder conscientie, ende ongeueynsden gelooue.* Ende Rom. 14. 23: *Al wat wt den gelooue niet en is, dat is sonde.* Item, Heb. 11. vers 6. *Sonder gelooue ist onmogelic Gode te behagen.* Daer wt dan claer is, dat allet gene, dwelck met twijffelachtigen gemoede voorgenomen, ende gedaen wort, sonder sekerlic te weten, of het God aengenaem sy, oft niet, voor God sonde is, ende voor geen goet werc en mach strecken.

Goede wercken moeten geschieden wt waren gelooue.

Door dware geloof, wort hier het rechtueerdichmakende gelooue verstaen, bouen in de 21. Vrage beschreuen, ende pag. 66. aengeroert: Door dwelck wy versekert zijn, dat dwerck (dwelc wy doen) om Christi des Middelaers willen, God aengenaem is, dewijle wy voor onse persoonen met hem door Christum versoent zijn. Want dat is waer, hoedanich de wercken schijnen, ende met wat luyster die opgepronct zijn mogen, datse nochtans God niet aengenaem zijn, so lange sy wt eene verdoruen wortel comen, ende alsò onreyn zijn, ter tijt toe, God eerst de persoonen selfs, ende daer na hare wercken, wt genade in Christo aenneemt, ende aensiet. Ende daeromme ist, al zijn der gheloouigen wercken noch gantsch onvolcomen in haerseluen, datse nochtans Gode behagen ende bem aengenaem zijn, dewijle de personen, daerse van geschieden, by hem genade geuonden hebben. Tselue gelooue wort vande *scholastijcke Theologen* ghenoemt een genade, die aengenaem maect: hoe wel sy daer in schandelicken falen, dat sy dese genade een beginsel des verdiensts maken: Maer die dwalinge is bouen Vra. 63. wederleyt.

Dwelck den mensche versekert dat zijn werc God is aengenaem door Christum.

Tot beter verstant, laet ons voornemen tgene Moses getuycht van Abel, ende Cain, Ge. 4 4. daer hy seyt: *Ende de Heere sach genadelic aen, Abel, ende synen offer. Doch Cain, ende synen offer en sach hy niet aen.* Waerom doch dit, ende wat verschil is hier in? Sy hebben wel beyde den Heere geoffert. Maer de offerhande, welcke Abel voortbracht van den eerstgeboren syner cudde, ende van haren vette, die quam wt den gelooue: Daer tegen Cain offerde wel den Heere vanden vruchten der eerden, maer sonder gelooue. Ende dit onderscheyt teeckent de H. Geest aen, Heb. 11. 4: daer also geschreuen staet: *Door het gelooue offerde Abel een beter offerhande, dan Cain, door dewelcke hy betuycht is rechtueerdich te syn, dewyle God ouer syn gauen getuygenisse gegeuen heeft, ende door dit selue spreect hy noch, hoe wel hy gestoruen is.*

Ende maect onderscheyt tusschen Abels ende Cains offerhanden.

Ende na dese gestaltenisse, ende Wet, connen wy lichtelic richten, waer voor men sal houden der Heydenen wercken, die sy gedaen hebben conform der Wet der Seden, ende waerinne sy verschillen van der Christenen wercken, die sy volghende Gods Wet gedaen hebben? Te weten, Scipio heeft hem kuysch bewesen, so doet ooc Joseph: Maer ouermits de eerste geen gelooue en hadde, so en is syne kuysheydt God geen aengename dienst geweest: Maer dewijle het gelooue in de kuysheyt

Daarom ooc der Heydenen wercken sonder gelooue geschiet, God niet an behagen. Gen. 39. 8.

heyt Josephs voorlichtede, so is die God den Heere een seer aengename dienst geweest, die door gantsch Egypten tot Gods eere sich wtgestreckt heeft. Daerom heeft *Augustinus* van deser saken seer wel geschreuen, daer hy seyt: Onse religie onderscheydt de gerechte vande ongerechte, niet door de Wet der wercken, maer door de Wet des geloofs, sonder dwelc oock de wercken, die goet schijnen, tot sonden gekeert worden. *33. Son. Vra. 91.* *Lib. ad Bonifacium 3. C. 5. In praef. in Psal. 91.*

De selue vergelijcket op een ander plaetse sulcker ongeloouigen menschen neersticheyt den ghenen, die op eenen dwael-wech loopende is: want hoe de selue dapperder loopt op den dwaelwech buyten den rechten padt, hoe dat hy verder afwijcket, van de plaetse, die hy voorgenomen hadde, ende daer hy henen wilde, ende isser so veel te qualicker aen. Daeromme hy achtet, dat hem beter sy, op den wech manc te gaen, ende voort te cruypen, dan buytensweechs hart te loopen.

2. De tweede Wet oft gestaltenisse der goeder wercken is, dat sy moeten geschieden na Gods Wet ende beuel, daerom die wat goets doen wil, die schicke hem na Gods geboden. Ende dewijle tot allen tijden, na de eygen goetdunckenheyt der menschen is beuonden, dat sy lieuer ombehoorlick eene Religie conterfeyten, ende sich met eenen schijn van Religie op proncken, ende laten genoegen dan dat sy hen op de ware Religie beulijtigen souden: Dat sy lust hebben te bedencken eenighen middel, daer door sy meynen gerechticheyt te ghecrijghen, buyten Gods woort, gelijc die goetdunckenheyt oock noch wt der Werelt niet en is: daeromme ist dat God de Heere synen volck Israhel opentlick betuycht heeft, dat dit hare wijsheyt, ende verstant was, by allen volcken, dat sy hare gerichten, Rechten, Seden ende Ceremonien vanden Heere hadden ontfangen, ende vermaentse daer ouer Deu. 4. 9. seggende: *Wacht u slechs, ende bewaert u Ziele wel, dat gy niet en vergeet de geschiedenissen, die uwe ooghen gesien hebben, ende dat sy niet wt uwen herten en comen*, etc. Ende voort, Deu. 12. 32: *Alles wat ic u gebiede sult ghy houden, dat ghy daer na doet: Ghy en sult daer niet toe doen, noch daer van doen.* Ende door den Propheet Ezec. 20. (18. 19.) als hy hen verboden hadde, dat sy *na harer Vaderen geboden niet leuen, ende hare rechten niet houden souden:* So gebiet hy voort, seggende: *Na mynen geboden sult gy leuen, ende myne rechten sult gy houden, ende daer na doen.* De Heere verwijtet den Jodischen volc door Esaiam 29. 13: Dat sy hem *vreesden, na menschen geboden, die sy leerden*: Waer wt Christus den Pharizeen gelijcke verwijtinghe doet, Mat. 15. 9. seggende: *Te vergeefs eeren sy my, leerende voor leeringen geboden der menschen.* Ende Hie. 7. (26. 31.) betuycht: *De Kinderen Juda doen quaet voor mynen oogen spreect de Heere*, etc. *Dwelck ic noyt geboden, noch inden sin genomen en hebbe.* Wercken die goet geacht mogen worden, moeten na Gods Wet geschieden.

Wt allen den welcken openbaer is, dat het billick, ende behoorlick is, dat de goede wercken na de heylige Wet ende gheboden Gods geformeert worden. Anders soudet geschieden, als in een Republijcque, oft Coningrijc, daert eenen yegelicken toegelaten is wetten na synen sinne, ende Gelijckenisse.

33 Son. Vra. 91. ende wille te stellen, dat daer de autoriteyt, ende aensien des ouersten Heeren veracht wort, ende te niet gaet: Also soude in der Kercken, Gods autoriteyt in verachtinge comen, ende veruallen, wanneer toegelaten ware, dat d'een ende d'ander nieuwe diensten der Kercken opleggen mochte.

Moeten oock tot Gods eere gerichtet worden. 3. De derde Wet, ende gestaltenisse der goede werken, is daerinne gheleghen, datse gantschlic, ende voor al tot Gods eere worden gericht: Want so wy dat wit in allen onsen handelingen ons niet voor en stellen, om daer na te micken, ende te schieten, soo en sullen onse wercken, niet wt liefden Gods, maer wt eygenliefde voortcomen. Daerom Christus syne Discipulen vermaent, Mat. 5. 16: *Laet also uwe licht lichten voor den menschen, dat sy uwe goede wercken sien, ende uwen Vader louen, die in de Hemelen is.* Also ooc int 6. Cap. daer hy vande aelmoessen te geuen onderwijsinge doet, vermaent hy, vers. 2. *Wanneer gy aelmoesen doet, doet geen Trompet voor u blasen, gelijc de geueynsde doen in hare vergaderingen, ende op der straten, om van de menschen ge-eert te worden: Voorwaer segge ick u lieden, sy ontfangen haren loon,* Item Joh. 15. 18: *Hier in wort myn Vader vereerlict, dat ghy veel vruchten draecht, ende myne Discipulen wort.* Waer mede hy te kennen geeft, dat alle onse handelingen daer henen behooren geschicket te worden, ende na dit wit te schieten, op dat wy, die Gods Dienaers willen aengesien worden, niet beuonden worden ons selfs eygen eere, ende dienst te soecken, waerinne Christus dicmaels de Phariseen hart bestraffet heeft. Eyntelick dient hier toe de vermaninge Pauli, 1 Cor. 10. 31: *Het sy dan dat ghy eet, oft drinct, oft yet doet, doet het al ter eeren Gods.*

Besluyt. Wt alle d'welck volcht, dat alle wercken, die na dese dry wetten niet gheregelt, noeh alsoo ghestalt en zijn, Gode geensins behaghen, noch aengenaem zijn connen: daerom de Catechisme bestraft, die wercken, die wt goede meyninge, oft eygen goetduncken geschieden, ende ooc die van den menschen in gestelt zijn.

Tegen de goede meyninge. Van d'eerste soorte der wercken, die te bestraffen zijn, namelick die versiert worden ende geschieden wt goede meyninge (so men dat noemt, ende onder welcken tittel men geerne alles verschoonen soude, al ist dickwils, dat het strijdt teghen Gods wtgedructe beuel, ende van hem

Sauls exempel. verboden is) daer af hebben wy een exempel in den *Coninc Saul,* wel merclic, ende weerdich om neerstich te ouerleggen. Want hoe-wel hy van God door den Propheet Samuel, beuel hadde ontfangen: (1. Sa. 15. 3, ende 9, ende 21. 22. 23.) *Dat hy de Amalechiters soude slaen, ende verbannen, met allen dat sy hadden: En vers.hoont syner niet,* (seyt God) *maer doot beyde mannen ende Vrouwen, kinderen, ende schoot-kinderen, Ossen, ende Schapen, Kemelen ende Ezels:* So heeft hy *nochtans* (de ouerwinninge gecregen hebbende) *ende het Volc, verschoont Agag (den Coninc der Amalekiten) ende wat goede Schapen, ende Runderen, ende gemestet was, ende de Lammeren, ende alles wat goet was, ende en woudent*

dent niet verbannen: Al tegen Gods wtgedructe beuel. Ende als hy daer ouer, harde van Samuel bestraffet werde, heeft hy gepoocht, met de goede meyninge, hem te ontschuldighen, ende gheantwoort: *Het Volck heeft des Roofs genomen, Schapen, ende Runderen, het beste vanden verbannen, den Heere uwen Gode te offeren in Gilgal.* Maer Samuel en heeft sulcke antwoort geensins aengenomen, noch goet gekent, maer wel strengelick wedersproken, seggende: *Meynt ghy, dat de Heere lust heeft aen offer, ende brantoffer, als aen gehoorsaemheyt der stemmen des Heeren? Siet ghehoorsaemheyt is beter dan offerhande. ende opmercken is beter, dan het vette van den Rammen. Want ongehoorsaemheyt is een sonde der Toouerie, ende wederspannicheyt is afgoderie, ende afgodendienst: Dewyle ghy nv des Heeren Woort verworpen hebt, soo heeft hy u ooc verworpen, dat gy geen Coninc syt.* Wt welcke antwoort wy verstaen: Dat Godt de Heere voor Toouenaers, afuallige, oft verloochende, ende voor Afgoden-dienaers hout, die nalatende, ende verachtende syne geboden, volgen haer eygen goetduncken, ende goede meyninghe, ende dat de meyninge Gods, met sulcker menschen meyninghe, gantsch geen gemeenschap, noch ouer-een-cominge en heeft, hoe wel sy hen selfs sottelic anders wijsmaken, ende wijsmaken laten. *SS. Son. Vra. 91*

So veel belangt, de tweede soorte, namelick die dingen, die van menschen ingesettet, ende als goede wercken (om God daer mede te dienen) beuolen zijn. Daer tegen schrijft d'Apostel, inden brief tot den Col. cap. 2. (20. 23.) al waer hy eene spetie van sulcke insettingen bestraft, seggende: *Waerom wort gy gelijc, die inde Werelt leuen, met insettingen belast? Als genaket niet, smaket niet, handelet niet: De welcke alle ingebracht synde na insettingen, ende leeringen der menschen, vergaen met den gebruycke. De welcke hebben wel eenen vvaen der vvijsheyt, in gevvilligen dienste, ende ootmoedicheyt, ende in het lichaem niet te sparen*, etc. Welcke des Apostels bestraffinge (wanneerse wel ingesien, ende ouerwogen wort) sullen wy beuinden, datse als met eenen Donderslach, nederwerpt meest alle insettingen der religie der *Romanisten*, welcke anders niet en zijn, dan insettingen, ende leeringen der menschen: Als daer zijn de Clooster-gheloften, ende andere soete geloften, de oorbiechte, ende ghenoechdoeningen, het Vageuyer, de aflaten, ende in somma, alles, wat sy tot Gods woort toe gedaen, ende gedichtet hebben, ende waerin haerlieden Monnicken, ende nieuwe Jesuiten den dienst Gods stellen: dwelc waer te zijn, hen nochtans so swaer te bewijsen soude zijn, als het zant aen de Zee te willen tellen, oft te vermeten, de Zee met een Sift wt te putten, dwelc onmogelic is. Tegen menschen insettingen ende geboden.

Ouermits dan Gods wet ende geboden, tot so heerlicken ende noodwendigen gebruyck dienen, als dat alle goede wercken, daer na geregelt, ende geformeert moeten worden: So ist een lasterlicke leere gheweest, die de *Antinomi* eertijts op de banc gebracht hebben: willende Gods Wet wt der Christelicke Kercke setten, ende bannen, als of sy daer in niet meer te schaffen en hadde. Sy misbruycten (tot voorstant harer wederlegginge valscher Leer, ende der plaetse, 1 Tit. 1. 9. verclaringe.

33. Son. Vra. 91.

harer dwalinge) de woorden des Apostels 1. Timot. 1. 9. *Dat den rechtuoerdigen de Wet niet geset en is.* Als oft des Apostels meyninghe ware, den Vry-geesten, tot ongebondenheyt ende vryheyt des vleesches de deure open te doen, om sonder Wet te moghen leuen. Dat en is zijn meyninge geensins geweest: Maer veel anders, dat hy de gheloouige heeft willen prickelen, ende wacker maken tot neersticheyt ende gehoorsaemheydt der Wet, met een argument, of bewijsreden, die genomen is vande nature ende ampt der Wet, sulcx als sy sich bewijst ouer de onrechtveerdige: Want sy dreycht ende schricket de ouertreders met den blixem der veruloeckinge. Maer *Christus* heeft de geloouige *van de veruloeckinge der Wet verlost, ende is voor hen de veruloeckinge geworden,* Gal. 3. 13. Ende daer wt geschiet, dat die hem toe behooren, *niet onder de Wet zijn, maer onder de ghenade,* Rom. 6. 14. Waerom de Wet tegens de selue niet meer en is, noch die veruloecken can. Ende God schrijft zijne Wetten door zijnen Geest, inder gelooуigen herten, Heb. 8. 10.

Welcke de gerechtige zijn, daer Paulus van melдinge doet.

Ende door de *gerechtige,* denwelcken geen Wet en is geset, en verstaet Paulus niet, die so volcomen zijn in gherechticheyt, datter niet aen en ontbreect, hoedanich geen mensche geuonden en wert, dan Christus onsen Salichmaker heeft alleen dien roem: maer hy verstaet sulcke, die met toeneygentheyt ende lust des herten oprechtelic na het goede streuen, ende daer toe sich gantschelic strecken, denwelcken dese heylige begeerte is, als een willighe Wet, daer door sy gedreuen werden, ende sich selfs toomen, als die geleyt ende geregeert werden, door den H. Geest.

92. Vraye.

Hoe luyt de wet des Heeren?

Antwoorde.

V. God sprac alle dese woorden: Exo. 2. vers 2. Deut. 5. vers 6.

Dat eerste Gebot.

I. D'eerste Tafel. *IC ben de Heere uwe God, die u vvt Egyptenlant, vvt den diensthuyse geleyt hebbe: Gy en sult geen ander Goden voor mijn aenghesicht hebben.*

Dat tweede Gebot.

II. *Gy en sult u geen Beelden, noch geen gelijckenisse maken, noch van tgene, dat onder op der Aerden is, noch van tgene, dat int vvater onder de Aerde is. En buycht u voor die niet, noch en dientse niet. Want ick ben de Heere uvve God, sterc, ende yuerich, die de misdaet der Vaderen besoecke aenden kinderen, tot in dat derde ende vierde Lit der gener die my haten, ende doe barmhertieheyt aen veel duysenden, die my liefhebben, ende mijne Geboden houden.*

Dat

Dat derde Gebot. 33. Sou. Vra. 92.

Ghy en sult den naem des Heeren, uwes Gods, niet te vergeefs, of lichtueerdelic gebruycken, vwant de Heere en sal hem niet ontschuldich houden, noch ongestraft laten, die synen naem misbruyct. III.

Dat vierde Gebot.

Zijt gedachtich des Sabbath-daechs, dat gy dien heyliget: Ses dagen sult ghy arbeyden, ende alle uwe vwerck doen: Maer de seuenste dach, is de Sabbath des Heeren uwes Gods: Dan sult gy geen arbeyt doen, noch uwe Sone, noch uwe Dochter, noch uwe Knecht, noch u dienstmaecht, noch u Vee, noch de Vremdeling, die in uwer stat-poorten is. Want in ses dagen heeft de Heere Hemel, ende Aerde ghemaect, ende de Zee, ende al datter in is, ende hy rustede den seuenden dach. Daerom segende de Heere den Sabbathdach, ende heytichde den seluen. IIII.

Dat vijfde Gebot.

Ghy sult u Vader ende uwe Moeder eeren, op dat gy lange leeft op der Aerden, ende datlet u vwel ga, inden lande, dat u de Heere uwe God geuen sal. I. De tweede Tafel.

Dat seste Gebot.

Gy en sult niet dooden. II.

Dat seuenste Gebot.

Gy en sult geen ouerspel doen. III.

Dat achtste Gebot.

Gy en sult niet stelen. IIII.

Dat negenste Gebot.

Gy en sult geen valsch getuygenisse spreken tegen uwen naesten. V.

Dat thienste Gebot.

Gy en sult niet begeeren, uwes naesten Huys: Ghy en sult niet begeeren uwes naesten Wijf, noch synen Knecht, noch syne Dienstmaecht, noch synen osse, noch synen Ezel, noch eenich ding, dat uwe naeste heeft. VI.

OVERMIDTS

34. Son. Vra. 93.

Verclaringe.

OVERMIDTS dat de goede Wercken, ende de dienst, die de geloouige (na zijne Wet) God doen, voor een ding genomen werden: ende gemerct dat het eene is van de gestaltenissen, oft regels der goeden wercken, dat sy moeten geschieden na Gods wet: so wert hier nv volgens voorgestelt, de H. wet Gods in thien geboden begrepen, die ordentlic, ende elck op zijn plaetse verclaert sullen werden.

God heeft dese Wet selue synen volcke voorgeschreuen ende dient de selue voornemelic tot tween eynden.

Dese Wet staet int tweede boec Mosis, Exo. 20. 2. ende int vijfde boec Deu. 5. 6. ende veruattet thien Geboden, daer in God selue den regel zijnes diensts beschreuen, en die door Mosen zijnen Dienaer, den volc van Israel in twee Tafelen ouergeleuert heeft. De somma daer af is voor int eerste deel des Catechisme Vrag. 4. wt Mat. 22. 37. ingeuoert, ende verclaert alleen tot dien eynde, dat de mensche daer wt zijn sonden ende elendicheyt soude leeren kennen: dwelc deen eynde, of gebruyc is der Wet Gods. Maer nv wert de selue wet hier tot eenen anderen eynde weder verhaelt, opdat de mensche soude leeren zijn leuen na de selue wet gehoorsaemlic inne stellen, ende also God behoorlicke danckbaerheyt te bewijsen: dwelc het tweede eynde der Wet Gods is.

---

34. SONDACH

Vrage 93. 94. 95

Inhout: *Hier hebben wy de bedeelinge der Wet in twee Tafelen, ende*
1. *breeder verclaringe ende bewijs, waerom inde eerste Tafel vier,*
ende inde leste ses Geboden (so bouen aengeteeckent is) gerekent
2. *werden: Daer na werden voorgestelt de deuchden, die volgende*
deerste gebot behooren te geschieden, ende de ondeuchden, die
3. *volggende t'selue behooren vermeden te werden. Ende ten lesten,*
wert noch besondere wat breeder verclaert, wat Afgoderie sy.

---

93. Vrage.

Hoe werden dese thien geboden gedeelt?

Antwoorde.

I. In twee Tafelen: daer van de eerste leert, hoe wy ons tegen God sullen houden: De ander, wat wy onsen nasten schuldich zijn.

Afdeelinge

Verclaringe.

IN dese verclaringe hebben wy twee deelen: d'eerste is, de bedeelinghe der Wet Gods in twee Tafelen, mitsgaders een bewijsinge, hoe veel geboden in elcke tafel gehooren, ende waer om sulcke bedeelinge recht is. d'Ander is een corte somma des inhouts van elcke tafel. Dat de

Wet

Wet Gods in twee tafelen is bedeelt, hebben wy inde boeken Mosis: Als hy met God af-clam van den berch Sinai: *Hadde hy twee Tafelen des ghetuygenisses in syner hant, die vvaren beschreuen op beyden syden.* Ende *God hadse selfs ghemaect, ende selfs de Schrift daer in gegrauen.* Maer als Moses *met toorne vergramde* (om der Afgoderie wille des volcx Israels, die hy afcomende vernam) *vvierp hy de Tafelen vvt syner hant, ende bracse beneden aen den Berge:* Exod. 32. (15. 19.) Daerom hy door beuel Gods *twee andere steenen Tafelen* heeft gehouwen *als de voorgaende vvaren*, ende is (de selue in handen hebbende) den Berch opgheclommen tot den Heere, Exo. 34. 4. *Ende de Heere schreef op de Tafelen, als de eerste Schrift vvas, de thien vvoorden, die de Heere sprac vvt den vyere, op den Berch, ter tijt der vergaderinghe, ende gafse Mose.* Deut. 10. 4. Want op dat wy beter behouden wat ons gheboden is, soo heeft God selue twee Tafelen gemaect, ende daer mede ghewilt, dat zijne Gheboden ordentlick verclaert, ende voorghestelt werden. *34. Son. Vra. 93.*

So als ooc de Heere Christus (na het ghetuygenisse der Euangelisten, Mat. 22. 37. Mar. 12. 28. Luc. 10. 25.) de gantsche Wet in tween Hooft-stucken, oft geboden bedeelt heeft, seggende: *Ghy sult lief hebben den Heere uwen God, wt aller uwer herten, ende wt alle uwer zielen, ende wt alle uwen verstande: Dat is het eerste, ende het groot Ghebodt. Ende het tweede desen gelijck is: Ghy sult lief hebben uwen naesten, gelijc u selues. In dese twee Geboden hangt de gantsche Wet, ende de Propheten.* Ende deerste Tafel is 4 ende de leste 6. geboden vervattende.

2. Nv in de eerste Tafel, werden gerekent ende gestelt, de vier eerste, ende inde tweede, de ses leste woorden, oft Geboden. Maer ten eynde dese bedeelinge der geboden Gods (als oftse nieuw ghedichtet ware) niet bespottet en werde, ofte dat sich niemant daer ouer en verwondere, so sal profijtelick zijn, wat neerstelic te ondersoecken, waeromme de selue also geschiet? Want dat de gantsche Wet in thien woorden, oft Gheboden bestaet, ende onderscheyden is: dat werdt door de authoriteyt Goddelicken woorts beuesticht, Exo. 34. 28. Deut. 4. 13. ende 10. 4. etc. ende en can also daeromme geenen strijt vallen: Ende en is geen verschil vanden getale der Geboden, maer wel vande bedeelinge der tween Tafelen, hoe veel Geboden, ende welcke elcker Tafel toegeleyt behooren te werden. Dwelck dient om de selue ordentlic te verclaren.

De gene die maer dry geboden in de eerste Tafel en stellen, als de *Romanisten*, die het tweede Gebodt van den beelden int register der geboden Gods gantsch achter laten: Ende noch *eenighe andere*, (die nv in dese leste tijt de *Romanisten* hier inne volgen, alleen wtgenomen, dat sy het tweede Ghebodt niet alle gantsch achter laten, maer voegent sommige van hen by het eerste): Die houdent daer voor, dat het eerste, ende tweede Gebodt eenerley sy, ende daeromme deelen sy het leste Gebodt van de begeerlickheyt in tween. Maer dat het beter anders sy, ende recht moet blijuen vier Geboden inde eerste, ende ses inde tweede Tafel te stellen, tselue achten wy met desen redenen genoechsaem bewesen en staende gehouden te werden. De *Romanisten* stellen maer dry geboden in deerste Tafel, deerste ende tweede Gebodt voor een houdende, ende dleste in tween deelende.

Te

34. Son. Vra. 98.

Te weten: Dat het eerste Ghebodt van den tweeden onderscheyden is, ende daer om niet eenerley en connen gherekent werden, is openbaer:

Maer beyde tonrecht: want deerste ende tweede besonder geboden ooc in materie onderscheyden zijn.

Daer God telcken seyt: *Du en salst niet, oft gy en sult niet*: Want daer mede geeft hy telcken (gelijck ooc inde navolgende geboden) zijnen wille onderscheydentlic, ende met een nieuw Ghebodt te kennen. Dwelc int thiende Gebodt (daer van sy geerne souden willen twee maken) alsoo niet gheuonden en sal werden: Besonder alsmen de saec oft materie, in d'een ende in d'ander van desen tween eersten geboden aen siet, so vintmense seer fijn onderscheyden: Daermen in het thienste gebot, geensins eenich onderscheyt inde saeck oft materie en sal connen aenwijsen.

Dwelck blijckt wt tgene inden eersten Gebodt verboden wert:

Want hoewel in den eersten ende tweeden ghebodt de Afgoderie wert verboden, so salmen nochtans vinden twee onderscheydene specien: Daer af de eerste daer in bestaet: Als yemant gantschelick niet en gelooft, datter een God is, oft hemseluen in de plaetse Gods stelt, oft dichtet meer Goden te zijn, als den eenigen, warachtigen Godt, ofte emmer inde plaetse des eenigen ende warachtigen Gods, eenen anderen, tsy eene Creatuere, ofte eenich menschelick gedicht houdet, dient ende aenbiddet, gelijck dApostel schrijft aen de Galater, Cap. 4. 8. *Doen ghy God niet en kendet, diendet ghy den genen, die van naturen geen Goden en waren.* Dese aldergrofste, ende tastelicste specie der Afgoderie, wert van God in den eersten gebodt verboden, ende het tegendeel van dien wert daer in geboden.

Ende wt tgene in den tweeden is wtgedruct.

Maer de tweede specie van Afgoderie is die begaen wert inde maniere des goddelicken diensts, namelick wanneer de menschen hen verstouten God te dienen op een ander maniere, als hy in zijn woort heeft beuolen: welcke valsche maniere des dienst hoedanich, ende van wat menschen die verdichtet ofte goet gheuonden sy, eygentlic in den tweeden Gebodt verboden, ende wtgesloten wert: Ende daer en tegen geboden, dat de dienst Gods, na den regel ende voorschrift zijnes H. Woorts alleenlic, moet gerichtet, ende ooc (sonder yets na te laten, af ofte toe te doen) int werc gestelt werden.

Des eersten gebots ouertredinge strect tegen dwesen Gods: des tweeden tegen zijnen dienst.

Hier wt canmen dan mercken, dat inden eersten gebot wat anders als in den tweeden verboden wert, ende dat de ouertredinge des eersten Gebodts gaet stracx tegen Godt den Heere, ende zijn wesen, ende de ouertredinge des tweeden Ghebodts, gaet thegen de maniere des diensts van hem beuolen, ende daer mede hy gedient wil zijn.

Daerom dese geboden terecht onderscheyden zijn, gelijcse de Schrifture ooc afscheyt.

Ende alsmen voorder aenmerckt, ende vergelijcket de plaetsen der schrifturen, daer van d'een, ende van d'ander Gebot wert gehandelt, soo salmen opentlic vinden, dat het gebot tegen d'maken der Beelden, also wert voorgestelt, dat het niet alleen van den eersten onderscheyden, maer geheel afghescheyden is. Want Exo. Cap. 34. 14. wert eerst beuolen: *Gy en sult geenen anderen God aenbidden.* Ende na eenige woorden tusschen beyde wert vers 17. dit eerst als een besondere gebot toegedaen: *Gy en sult u geen gegoten Goden maken.* Item in Deut. staen dese geboden onderscheyden: Eerst verbiet God Capit. 4. (15. 18.) Dat

sy

sy hen geenerley beelt maken en sullen, want sy geen gelijckenisse gesien en hebben (gelijc ooc Deut. cap. 12. 2.) Maer daer na int 19. vers verbiet hy, datse de Sonne, Mane, sterren, ende het gantsche heyr des Hemels, siende, niet afvallen, de selue aenbidden, noch dienen sullen. *Sy. Son. Vra. 98.*

Oock *Philo*, een Jode (die een neerstich, ende gheleert Scribent is ghe- *Philo.*
weest) heeft den sin ende onderscheyt deser twee Geboden in de wtlegginge der Wet, also cortelic ende claerlic wtgedruct: Dat hy seyt, het eerste gebodt te handelen vanden Godlicken wesen, ende het tweede, van de maniere ende wijse des dienst, daer mede God wil gedient zijn.

Nv aengaende het gebot vande begeerlicheyt, wesende dleste inde tweede tafel, so en connen, noch de woorden, noch de sin desseluen niet toelaten, dat het in tween soude gedeelt werden. Want gelijck als God int tweede gebot eerst int gemeen verbiet, *geen Beelt ofte gelijckenisse te maken*, ten dienste Gods: Ende oock daer na by specie int besonder wt druct, waer van men geen Beelden maken en sal, *noch van tgene dat bouen inden Hemel is, &c.* Exo. 20. 4. ende daerom daer wt geen twee geboden ghemaect en werden. Item, desgelijcken in den vierden gebot, verbiet hy int gemeyn den Huys-Vaders: *Ghy en sult geen werck doen*, te weten, daer door de heyliginge des Sabaths soude mogen verhindert werden, ende daer na verhaelt hy voorder by specie, welcke persoonen meer, geen sulck werc sullen mogen doen, seggende: *Noch uwe Sone, noch uwe dochter, noch uwe Knecht, noch uwe Maecht, noch uwe Vee noch uwe Vremdeling, die in uwe stadt-poorten is*, Exo. 20. 10. ende daerom en werden nochtans wt desen Gebodt, niet meer, als een gemaect: Also als in desen lesten gebot van de begeerlicheyt, van Godt eerst eenige specien wtghedruckt werden, der dingen dier men sich niet en mach laten gelusten, als *uwes naesten Huys, uwes naesten Wijf, noch zijns Knechts, noch syner Maecht, noch synes Ossen, noch synes Ezels.* Ende daer na toegeset wert int ghemeyn: *Noch alles dat uwen naesten heeft*, Ex. 20. 17. Met welcke woorden mede begrepen zijn, oock alle de specien, die voor henen wtgedruct waren: So en wert daer mede geen oorsaeck gegeuen, om dit eenige gebodt vande begeerlicheyt te deelen. Ten ware men wilde, wt den tweeden ende vierden gebodt ooc meer gheboden maken: Daer doch een yegelick wel can mercken ende bekennen moet, dat tselue geenen aert, noch fondament en heeft. Ende doch alsmen also soude beginnen te deelen, om twee geboden wt eenen te vinden, ende te smeden, soudemen dan niet op den seluen voet, ende met also goeden reden daer wt so veel geboden moghen maken, alsser specien des gelustens verhaelt werden? Namelick ses, behaluen de gemeene clausel? Ende soude men also ooc wt het tweede ende vierde gebot, niet so veel geboden maken, alsser specien verhaelt staen? Ende dat ware wel ongeschict wt *thien Woorden*, oft Geboden, soot de Heere selfs noemt, te willen (na menschelicken vernuft) so veel woorden oft geboden maken. Ende alsment wat naerder besiet, na dien in Exod. 20. vers 17. het *Huys* voor, ende de *Huys-vrou* naer genoemt staet, int leste

dleste gebot van de begeerlicheyt en behoort, noch en can in tween niet gedeelt werden, mits verscheyden aenmerckingen.

Deu. 4. 13

24. Son. Vra. 93. leste Gebot, ende daer tegen, Deut. 5. 21. de *Huys-vrou* voor staet, ende *t'Huys* daer na volget, wat onderscheyt salmen maken tusschen het negende ende thiende gebot, ende in dwelck salmen de *Huys-vrou* oft het *Huys* setten, in dien dit een gebot gedeelt, ende twee daer wt gemaect sullen werden? Maer de Apostel Paulus, neemt alle twijffel, ende tegenspreken wech, als hy dit gebot alsoo wtdruckt, dat hy onder tgemeyne *genus*, ofte geslacht der begeerlicheyt, alle de *species*, oft soorten des begeerens (die daer onder hooren) verstaet, ende seyt, Rom. 7. 7. *Ick en soude oock de begeerte niet gekent hebben, en hadde de Wet niet geseyt: Ghy en sult niet begeeren.*

Besluyt. Soo is met alle het voorgaende bewesen: Dat het recht is, in de eerste Tafel te voegen de vier eerste geboden, soo hier geschiet is, ende inde leste Tafel de andere navolgende ses geboden: Ende dat het onrecht is, het tweede gebodt heel wt te laten (dwelc een schandelicke vermetentheyt, ende Kerc-roof is, also van Gods thien woorden af te doen) ofte oock het eerste ende tweede tsamen te voeghen, ende alsoo maer drye in de eerste Tafel te setten, ende te houden, ende het leste gebot van de begeerlickheyt in tween te willen deelen, ende alsoo seuen in de leste Tafel te setten: Dit soude wel breeder, oock met ghetuyghenissen der ouden Leeraers der kercken, Griecxsche, ende Latijnsche, ghelijck als daer zijn, *Athanasius*, *Origenes*, *Chrysostomus*, *Gregorius Nazianzenus*, *Hieronymus*, *Ambrosius*, *&c.* bewesen connen werden: maer om der cortheyt wille, wert dat hier na gelaten: Mach by anderen Scribenten (so yemant meer begeert) hier van ghelesen werden.

Siet loc. wolf. mus. de legib. parag. de decal. diuis.

1. somma der eersten. 2. Nv werdt inden Catechisme met corten ende claren woorden wtgedruct, de somma der leere veruattet inden vier geboden der eerster Tafel, namelic, hoe wy ons tegen God sullen houden: dat is de eerste Tafel onderwijst ons de Godsalicheyt, ende de eyghentlicke diensten, daer mede dat wy Gods hooghe Majesteyt eeren ende dienen moeten: Ende daerom ist behoorlick, dat de eerste Tafel voor gaet, ende de geboden daer in geuattet, eerst ende voor al betrachtet, ende met gehoorsaemheyt waergenomen werden. Het eerste fondament der gerechticheyt, is Gods dienst, ende de Godsalicheyt, diemen tegen God bewijst: Waer in so eenighe de minste breuc, of quetsinge geschiet, so wert de selue allenskens te niet ghedaen, omghestooten, ende onder de voeten getreden, ende so moeten voort alle de ander deelen der gherechticheyt vervallen ende verstroyt werden: gelijcmen siet geschieden aen eenen gescheurden, gebroken ende veruallen Huyse, welckes deelen hier ende daer deerlick van den anderen verstroyt, ende verworpen werden.

Ende der tweeden Tafel. So veel de tweede Tafel belanght: Daer wert in ses Geboden, sommierlick gheleert, wat wy onsen naesten schuldich zijn: Dat is, wert ons daer in voorgeschreuen, hoe wy ons wt vreese des Godlicken Naems, onder de menschen, ende ten aensien vanden seluen sohuldich zijn te dragen. Maer dewijle dit claerder inder wtlegginge der beyder Tafelen volgens ordentlic aengewesen sal werden: Daerom gaen wy nv voort tot den eersten Gebodt.

VERCLARINGE

Verclaringe van d'eerste Gebot.

94. Son. Vra. 94.

94. Vraye.

Wat gebiet God int eerste Gebot?

Antwoorde.

Dat ick (soo lief als my mijner Zielen salicheyt is) alle Afgoderie, toouerie, waersegginge, superstitie, ofte by-gheloove, aenroepinge der Heyligben, ofte andere Creaturen mijde, ende vliede. Ende den eenighen, waren Godt recht leere kennen, hem alleen vertrouwe. In aller ootmoedicheyt, ende lijtsaemheyt my hem alleen onderwerpe, van hem alleen alles goets verwachte: Hem van gantscher herten lief hebbe, vreese, ende eere: Also dat ick lieuer alle Creaturen afga, ende varen late, dan dat ic in den alderminsten tegen synen wille doe. II.

Verclaringhe.

NA de bedeelinghe der wet Gods in tween Tafelen, ende aenwijsinge hoe veel, ende welcke geboden in elcker Tafel gehooren: so volcht nv de verclaringe der geboden der eerster Tafel, daer af d'eerste Wet is: *Ic ben de Heere dijn God, die dy wt Egyptenlant, wt den diensthuyse geleyt hebbe: Ghy en sult gheen ander Goden voor myn aengesicht hebben.* Hier in zijn tot verclaringe twee deelen aen te mercken: Eerstelic, de voorreden, dienende tot beuestinge deses, ende der volgende Wetten, oft geboden: Ende ten anderen de woorden deser eerster Wet: *Gy en sult geen ander Goden voor myn aengesicht hebben*: Waerinne mede veruattet is een Gebot, namelic wat wy (vermijdende alle ander Goden) den waren leuendigen God schuldich zijn: ende worden daeromme hier ordentlick voortgestelt, eerst de sonden, die na dese Wet gheschout moeten worden, ende daer tegen de deuchden, in de welcke de geloouigen hen moeten beulijtigen, om den wille Godts (in desen begrepen) na te comen. Afdeelinge.

1. Ten eersten, betuycht God inder voorreden, dat hy is *Iehouah*, dwelck in onser sprake ouergeset wort, *Heere*, ende gheeft daermede te verstaen: Nadien hy is de warachtige, eewige, almachtige God, een Auteur, ende onderhouder aller dingen, ende hem also het volle recht toe comt te gebieden, ende Wetten te maken: dat daer omme billick alle menschen hem gehoorsamen moeten, bouen alle Wet-geuers, ja alle Creaturen: ende dat alle Wetten, na dese syne heylige Wet (wesende een fonteyn ende regel aller Wetten) gerichtet, ende geregelt moeten werden. I. De Wetgeuer is de Heere.

Ten anderen, set hy daer toe: *dijn God:* Op dat hy, met dese soete belofte, zijn Volck tot gehoorsaemheyt aenlocken, ende verwecken soude. Want als God tot zijn Volc Israhel, hem genadelic aenbiet, seggende: II. Ende de God zijns Volcx.

Ic

34. Son. Vra. 94.

Ic ben dijn God: So geeft hy daer mede te kennen, dat hy (volgende syne genaden-verbont met Abraham, ende syne nacomelingen opgericht) tot haerder salicheyt, ende behoudinghe, met syner almachticheyt, wijsheyt, gerechticheyt, waerheyt, barmherticheyt, goetheyt, ende andere Godlicke eygenschappen ende genade by hen zijn wil, ende om dieswille, dat hyse lief heeft voor anderen Volcken, dat hy daeromme ouer hen sorge draghen wil tot haerder eewiger bewaringe, ende hen geuen alles, wat hen salich is. Ende ten is ooc geen slechte sake, dat God hem geweerdicht also aen te bieden: Dat hy wil haer God zijn: Daer en can niet bedacht worden, dat hier by te vergelijcken sy, om tot gehoorsaemheyt te locken, ende te prickelen, als de liefde die hy wt ghenaden aenbiedende is. Ende daerom roemt de Propheet so hoochlic dese genade, segghende, Psal. 33. 12: *Wel den Volcke, diens de Heere een God is: het Volc dat hy ten erue vercoren heeft.*

III. Dwelc hy wt Egypten geleyt heeft.

Ten derden seyt hy: *Die u wt Egyptenlant, wt den diensthuyse geleyt hebbe*: Op dat sy, door de verhalinge deser verschen heerlicken weldaet, (hen doen bewesen, inde verlossinge wt Egypten) vermaent souden worden tot gehoorsaemheyt, daer toe sy wt dancbaerheyt verbonden waren.

Al tselue gaet ons mede aen ende zijn wy schuldich de gehoorsaemheyt, die hy heyscht, daer toe hy ons loet, ende syne weldadenons verbinden.

Nu hoe wel wy wt het tijtlicke Egypten niet verlost en zijn, so gaet nochtans de voorreden voorscreuen ons mede aen, ende moeten wy daer door geporret worden tot gehoorsaemheyt, die de Heere onse Wetgeuer van ons heyscht, ende daer toe hy ons locket, door dien het hem belieft mede ons tot zijn volc aen te nemen (met belofte: dat hy onse God wil zijn, om Christi wille): Eyntelic, die wy hem schuldich zijn wt dancbaerheyt, voor so veel ontallicke weldaden, ende verlossingen, die hy syner kercke int gemeen ende eenen yegelicken int besondere tot allen tijden bewesen heeft, aller welcker weldaden, wy indachtich ghemaect worden, door de verlossinge wt Egypten: namelic, gelijc de kinderen Israhels (met de verlossinge wt Egypten) vermaent wierden tot dancbaerheyt, door gedachtenisse der ontfanghen weldaden: also ooc wy door tselue: nadien God ons tot dit verbont (nv beuesticht in Christo Jesu onsen Salichmaker) mede genadelic beroepen, ende door tgelooue aengenomen heeft: Ende wy gheenen anderen Heere en kennen, noch anderen troost weten, dan dat hy geweerdicht onse God te zijn: Ende genietende zijn de heerlicke verlossinge wt de macht des Duyuels, der sonden, ende des doots, door de cracht, ende de offerhande Christi te wege gebracht. Van welcke onse geestelicke verlossinge, de tijtlicke verlossinge wt Egypten, een voorbeelt geweest is. So moet dese voorreden ouer dit, ende navolgende geboden ons altijt te voren comen, als geuende reden vande gehoorsaemheyt die gheheyscht wort: Als of hy also geseyt hadde: Daerom en sult ghy geen ander Goden voor mijn aengesicht hebben, om dieswille ick ben de Heere uwe God, etc. Ende hier mede comt ouer een, tgene inden Catechisme voor aen in plaetse der voorreden is gestelt: Dat een yegelic neersticheyt moet doen, om de sonden tegen de geboden strijdende, te vermijden, *so lief als hem syner Zielen salicheyt is.*

2. Na

2. Na de voorreden, volcht d'eerste wet, de welcke hier wel verbiedenswijse gestelt is: *Gy en sult geen ander Goden voor myn aengesicht hebben*: maer wort nochtans claerlic daer wt verstaen, wat God daermede gebiedende is, namelic dat wy hem onsen God alleen sullen hebben. Ende tot verclaringe vanden verbodt, ende mede in begrepen gebot deser wet, stelt de Catechisme eerst voor de sonden, die hier verboden, ende daer na ooc de deuchden die hier mede geboden zijn. *34. Son. Vra. 94.* De sonden met den eersten Gebodt verboden, zijn dese:

Eerstelic wort verboden alle *Afgoderie*, alsmen eenich ding stelt in de plaetse des waren Gods, als Dagon, Astaroth, Baal, ende dergelijcke: Maer vande Afgoderie sal inde navolgende Vrage gehandelt worden. I. Afgodery.

Ten tweeden wort verboden *Toouerie*, de welcke (gemerct sy is, een handelinge oft beding met den Duyuel, om yet ten goeden, oft ten quaden van yemanden wt te richten) een vande grouwelicste, ende tastelicste sonden is, diemen vinden mach. Want daer mede God afgesworen, ende met den vyanden Gods den duyuelen verbont gemaect wort: wat macher eysselickers ende afgrijselickers zijn? II. Toouerie.

Ten derden wort verboden de *Waersegginge*, welcke sich onderneemt (door hulp des Duyuels ende verbodene middelen) te ondervinden, ende te openbaren verborgen, oft toecomende dingen, waermen het ghestolen, ofte verloren goet soude mogen vinden, etc. Daer toe ooc gerekent behooren te worden de *voorseggingen*, die de Sterre-kijckers, wt de gestalt des Hemels vermeten voort te brengen, als oft der werelt regeringe, ende beleydinge aen de Sterren, ende niet aen God en hinge: daermede sy oock so verre scrijden: dat sy hen onderstaen, besonderer persoonen geluc ende ongeluck te willen aen seggen, wt de gestalt des Hemels, ten tijde hares gheboortsdaechs gheweest zijnde, ende dergelijcke. III. Waersegginge.

Ten vierden wort verboden *superstitie, of bygelooue*, als namelick, wanneermen eenigen dingen, oft woorden met een sekere maet, of met eenige sonderlinge maniere, gelaet, oft handelinge gebruyct, cracht toe schrijuet, daer af men nochtans geen oorsaecke en weet, noch en heeft in natuerlicke, oft politische redenen, noch ooc in Gods woort: Ende welcke crachten, oft niet en volgen, noch geschieden, oft sose geschieden, door den duyuel, oft door andere dingen (als men wel meynt) te wege gebracht worden. Waer toe mede gehooren de *besweeringen, ende segeningen*, die sommige menschen hen onderstaen te doen, om siecten, of qualen van menschen, ende van Vee wech te nemen, ende toouerie te verdrijuen, om de menschen voor wonden, quetsueren ende schade te bewaren, om ouerwinninge, ende anders wat sy begeeren te gecrijgen, etc. Want al ist also, dat somtijts hier toe goede woorden (so veel men wterlic verneemt) gebruyct worden, so en gesciet dat maer ten schijn, om te beter te bedriegen, ende alle quaet achterdencken te benemen: ende zijn die woorden niet gegeuen, noch beuolen te gebruycken, om sulx daer mede wt te richten, ende te wege te brengen. IIII. Superstitie oft bygelooue.

Alle welcke dingen voornemelic onder de Afgoderie ja onder de grouwelickste afgoderie moeten gerekent werden, dewijle daer mede niet alleen een Getuygenissen der Schrift, daer Toouerie,

34. Son. Vra. 94.

een ander God gesocht wort, maer een sulcke, die een onversoenelicke wederparthie is Gods ende der menschen: Dwelc is de Duyuel, ende alle zijne boose Enghelen. Ende daerom heeft God alle sulcke sonden opentlick bestraft, ende beuolen, dat men niet alleen, die daer mede selfs omgaen, maer ooc die by sulcke raet, ende hulpe soecken, wt synen Volcke wtroeyen sal. Ex. 22. 18. *De Toouererschen en sult gy niet laten leuen.* Item, Leuit. 19. 31. *Gylieden en sult u niet keeren tot den Waerseggers, ende en ondersoect niet van den Teecken-bedieders. dat gy aen hen niet verontreynicht en wert, want ic ben de Heere uwe God.* Item, 20. 6. *Wanneer hem een Ziele tot de Waerseggers, ende Teecken-bedieders keeren sal, dat sy hen na hoereert, so wil ic myn aengesichte teghen de selue Ziele setten, ende wilse wt haren volcke roeyen.* Ende vers 27. *Wanneer een Man, ofte Wijf, een Waersegger, oft Teecken-bedieder sal syn, die sullen den doot steruen, men salse steenigen, haer bloet sy op hen.* Item Deut. 18. 10. *Dat onder u niet geuonden en werde een Voorsegger, of een dach-verkieser, of een, die op Vogel-geschrey achtet: Of een Toouenaer, oft een Besweerder, of Waersegger, oft een Teecken-bedieder, oft een die de dooden vrage: Want wie sulcx doet, die is den Heere eenen grouwel: Ende om sulcker grouwelen wille, verdrijftse de Heere uwe God voor u wech.* Hier. 10. vers 2. *spreect de Heere, ghy en sult der Heydenen wyse niet leeren, ende en sullet u niet vreesen voor de teeckenen des Hemels, als hen de Heydenen vreesen.* Siet ooc Esa. 44. 24, ende 47. 12. Christus onse Heere, doen hy op der Aerden verkeerde, en heeft den Duyuelen niet willen toelaten: datse van hem een warachtich getuygenisse souden gheuen, Mar. 1. 25, Luc. 8. 28. Ende Paulus heeft *den Waerseggenden gheest* bestraft, ende gheboden *in den name Iesu Christi wt te varen*, wt de *Dienstmaecht*, die hem ende Syle na riep, datse *dienaers waren des hoochsten Gods, die den wech der salicheyt vercondichden*, Act. 16. (16. 18.) Ende hebben daer mede te kennen ghegeuen, dat men met den Satan gantsch geen ghemeenschap en behoort te hebben, noch hem toe te luysteren, als hy in eenen schoonen schijn aencomt, ende hem aen neemt ooc warachtige dingen te spreken, op dat niemant van hem bedrogen en werde. Ende ter contrarien heeft Saul seer godlooselic gedaen, dat hy (wesende een Coninck des volcx Godes, die het sweert beuolen was, ende de Waerseggers, ende teecken-bedieders te verdrijuen toestont, gelijc hy eerst wel begonnen hadde. 1. Sa. 28. 3.) de Vrouwe te Endor die eenen waerseggende geest hadde, niet alleen in synen Lantpalen heeft gheleden, (doen hyt vernomen hadde) tegen Gods verbodt, maer veel meer, dat hy selue tot haer ghegaen is, ende door haer hulpe Samuelem (so hy meynde) wt den Graue her voor dede comen, op dat hy door hem toecomende dingen vernemen mocht, int selue capit. vers 7. Want wat was dat anders, dan versmaet hebbende den mont Godts, die door Samuel (doen hy noch leefde) gesproken hadde, daer na tot den Duyuel om raet te gaen?

waersegerie, 'byegeloue, etc. verboden wort.

V. Aenroepinge der Heyli-

Hier wort ooc verboden de *aenroepinge der Heyligen ende andere Creaturen*:

Creaturen: want hoe wel die mede onder de afgoderie begrepen is, ghelijc wt de beschrijuinge der seluer hier na Vra. 95. opentlic blijcken sal, nochtans wort die hier namentlick gestelt, om der *Romanisten* willen. Welcke wel verwerpen, ende bestraffen, de Afgoderie eertijts by den Heydenen bedreuen, als sy *Iouem*, *Mercurium*, *Iunonem*, etc. hebben aengebeden: ende en hebben niet gemerct, dat sy inde selue sonde zijn geuallen, als sy *Mariam*, *Annam*, *Petrum*, *Paulum*, ende andere afgestoruen Heyligen (die sy Sancten ende Santinnen noemen) aengeroepen hebben. Sy en moeten niet wel bedacht hebben dat de aenroepinge, dat herte doet steunen, op den genen, die aengeroepen wort, den welcken met de aenroepinge toegeschreuen wort een oneyndelicke wijsheyt, ende macht, daer door hy allesins alles moge verstaen, ende verhooren, ende helpen de gene, die hem aenroepen: Daer doch die eere God alleen eygen toecomt, ende geenen Creaturen, sonder den hoochsten Kerc-roof te begaen, en can mede-gedeelt worden. Merct tot beuestiginge van desen verbodt, tegen de aenroepinge der Heyligen, Psalm 31. 1, Psal. 18. 32, Hie. 17. 5, Mat. 4. 10, Act. 10. 26, ende 14. 14. Onder de *andere Creaturen* zijn de *Engelen*, de edelste: nochtans soo is der seluer dienst, ende aenroepinge ooc verboden, Apoc. 19. 10, ende 22. 9, spreeckt de Engel tot Johannem, die neder-vallende hem aenbidden woude: *Siet dat ghy het niet en doet: Want ick ben u mede-dienstknecht, ende uwer Broederen der Propheten, ende der genen, die de woorden deses Boecx bewaren: Aenbit God.* Ende nadienmen noch de H. menschen, noch de Engelen niet aenbidden en mach, ende sulcke dienst Afgoderie is, als wt getuygenissen (hier voor aengetogen) blijckelic is: Veel min can bestaen, dat men de *Sonne*, oft de *Mane*, oft de *Sterren*, of het *Hemelsche Heyr* soude aenbidden: dwelc God daeromme met andere spetien der Afgoderie strengelick heeft verboden, Deu. 4. 15, seggende: *So bewaert nv uwe Zielen*, etc. Ende voort vers 19. *Dat ghy ooc uwe oogen niet op en heft na den Hemel, ende siet de Sonne, ende de Mane, ende de Sterren het gantsche Heyr des Hemels, ende valt af, ende bitse aen, ende dient hen, welcke de Heere uwe God verordineert heeft allen Volcken onder den gantschen Hemel.*

Sol. Son. Vra. 94.

gen, ende andere Creaturen.

Dit zijn de specien der sonden hier wtgedruckt, strijdende tegen het eerste gebot, ende welcke naerder sullen verstaen worden, wt de navolgende Vrage, daer de sonde der Afgoderie breeder voorgestelt sal worden: Die alle gebiet God de Heere te vlieden, ende te vermijden.

Besluyt.

De deuchden inden eersten Gebodt geboden.

Maer ten ware niet genoech verstaen te hebben, de sonden in de eerste Wet verboden, ende beuolen te vermijden, welcke verhinderen dat God onder zijn Volck niet verheuen en wort, ende hem toegestelt het recht, ende eere, die hem toe comt: Ten ware wy nv mede leerden kennen de deuchden, die in dese wet verstaen worden van God geboden te zijn, op dat wy (dewijle de ware inwendige dienst Gods daer in gelegen is) ons daerin oeffenen, om hem syne behoorlicke eere, in onsen verstande, wille ende herte te geuen. Want dat is het rechte eynde, ende wit daer henen dit Gebodt gerichtet is.

Voor

H. Son. Vra. 94.

I. De rechte kennisse Gods.

Voor deerste deucht wort inden Catechisme gestelt de rechte *kennisse Gods:* Dat namelic een yegelic daer na trachte: om van God goet onderricht, ende geuoelen te hebben, gelijc hy van hemseluen, in sijnen woort, door syne Propheten, ende Apostelen, ende door Christum synen Sone (in den vleesche geopenbaert) voorgedragen, onderwesen, ende met anderen sekeren ende heerlicken getuyghenissen kenlick gemaeckt heeft, dat hy is de eenige ende warachtige God. Want ten sy dat God (na zijn woort) recht gekent worde, so en can men hem ooc niet recht dienen: ende de ware kennisse Gods, die is een deel der gelijcformicheyt met Godt, welcke de Wet des Heeren, met desen Gebot in ons verheyscht, ende vordert. Hier van spreect Christus by Joan. 17. 3: *Ende dit is het eewige leuen, dat sy u kennen alleen den eenigen waraehtigen God, ende Iesum Christum, welcken gy gesonden hebt.*

II. Vertrouwen op God.

Ten tweeden, wort met dese Wet ons beuolen: dat wy op God sullen *vertrouwen*: Want door de kennisse Gods (met gelooue aengenomen) wort het vertrouwen, op dien eenigen God verwect, ende wt aenmerckinge, ende erkentenisse syner heerlicken eygenschappen, dat hy is wijs, rechtueerdich, almachtich, ende goedich, so steunen, ende vertrouwen wy sekerlic op hem, en zijn in hem gerust, wetende: dat ons niet ontbreken en can. Tot desen vertrouwen vermaent de H. Geest de geloouigen op verscheyden plaetsen, als 2 Par. 20. 20. *Gelooft aen den Heere uwen God, so sult gylieden seker syn: Ende ghelooft synen Propheten, so sult ghylieden geluc hebben.* Item Psal. 37. 5. *Beueelt den Heere uwe wegen, ende hoept op hem, hy salt wel maken.* Ende besonder Hier. 17. 7. *Gesegent daer en tegen is de Man, die hem op den Heere verlaet, ende de Heere syn toeuersicht is.*

III. Ootmoedicheyt.

Maer dewijle het gelooue, ende vertrouwen op God nergens door so seer verhindert en wort, als door hooverdie, ende ongedult, so zijn daer teghen twee deuchden van nooden, om ons te stijuen int vertrouwen op God alleen, die hier geboden worden: te weten diepe *ootmoedicheyt*, ende stercke *lijtsaemheyt*. Want als wy Gods goetheyt, ende weldadicheyt tonswaert erkennen, ende daer teghen in onse herten ouertuycht zijn van onse onweerdicheyt, ende gebreckelicheyt, so werden wy daer door onderwesen, tot *ootmoedicheyt*, om ons gantschelic van herten, ende gewillichlic God den Heere te onderworpen, ende tot het Amt onser beroepinge, op vertrouwen syner hulpe ons te begeuen, om tselue te volbrengen: dewijle wy by ons seluen de cracht niet en hebben, ende by God den Heere de macht, ende wille is, om ons te stercken. Ende daer en tegen, so weert ons daer van de hooueerdicheyt: daer om vermaent Petrus in den eersten Brief, cap. 5. 5. *Weest met de ootmoedicheydt verciert*, ende daer na vers 6. *Vernedert u lieden dan onder de gewaldige hant Gods, op dat hy u verhooge tot syner tijt.*

IIII. Lijtsaemheyt.

De andere deucht is *lijtsaemheyt*, de welcke door aenmerckinghe, dat God alles wijslic, voorsichtelick, ende rechtueerdelic regeert, ende beschict, ons onderwijst, dat wy ooc in tegenheyt God te gehoorsamen bereyt

bereyt moeten zijn, ende ons synen wille onderwerpen. Welcke deucht den geloouigen hooch van nooden is, om int vertrouwen op God te volherden, ende door ongedult niet afkeerich te worden, oft sich tegen God te versondigen: daerom vermaent daer toe d'Apostel Heb. 10. 36. *Want verdraechtsaemheyt is u lieden noodich, op dat gy den wille Gods gedaen hebbende, de beloften gecrijgen moecht.* Ende Jac. 1. 4: *Maer de Lijtsaemheyt hebbe een volcomen werc, op dat gy volmaect syt, ende geheel in geenen dingen gebreckelic.* Ende capit. 5. vers 7. *So weest dan lanc-moedich Broeders tot de toecomst des Heeren.* *St. Sen. Vra. 94.* Rom. 5. 3. Col. 1. 11.

V. Hope.

Voortaen dewijle de hope het geloue, ende vertrouwen op God altijt verselschapt, ende daer vast aencleeft, so is mede (tot onderhoudinghe des eersten Gebots) de *Hope* van noode, ende wort hier beuolen, dat wy van Godt alleen alles goets sullen verwachten, al ist dat hy somtijts schijnt te vertragen, oft dat den oogenschijn anders mede brengt. Want dat is de hope, die hier aengepresen wert, wanneer wy van God alles goets, om Christi des Middelaers willen verwachten, so wel in tegenheyt als in voorspoet, dat hy een goede wtcomste geuen sal: hier toe vermaent de Propheet inden Psal. 37. 3. *Hoept op den Heere, ende doet het goede: Blijft inden Lande, ende geneert u redelic. Hebt uwen lust inden Heere: Die sal u geuen wat u herte wenscht.* Ende Psal. 42. (6 ende 12.) *Wat bedroeft ghy u myn Ziele, ende syt so onrustich in my? Wacht op God, want ic sal hem noch dancken, dat hy my helpt met zijn aensichte.* Ende al ist also: Dat de hope ende verwachtinge eenichs tijtlicken goets of verlossinge wt tegenheyt, altijt hier op der Aerden niet en volcht, ende van God, somtijts niet gegeuen en wort tgene men verwacht heeft: So moet nochtans de hope des eeuwigen leuens nemmermeer afgeleyt, noch verlaten, maer tegen alle wanhope vast gehouden worden. Want dat God de Heere het tijtlicke goet, ende welstant ophout, ende tijtlicke verlossinge wtstelt: Dat doet hy den geloouigen ten goeden, so hy weet hen van noode te zijn, ende en wil dan noch zijn *eewige genade* niet van hen trekken. Daerom Job sich also troostet: *Al sloech hy my doot, so wil ic op hem hopen.* Ende Paulus getuycht, Rom. 8. 24: *Wy syn in hope salich geworden: Maer de hope diemen siet, en is gheen hope: Want dat yemant siet, waerom sal hyt ooc hopen?* Esa. 54. (7. 10.) Job. 13. 15.

VI. Liefde Gods.

Oock wort hier de *Liefde* geboden. Want wanneer in den geloouigen die kennis ende versekertheyt is geplantet, ende vaste staet: Dat God het opperste goet is, ende so weldadich tegen ons: Besondere: Dat hy in de volheyt der tijt synen sone seyndende, daerin syne liefde ten hoochsten heeft bewesen aen ons, doen wy noch *syne vyanden* waren: Daer volcht dan terstont liefde tot God, ende een ernstige begeerte, om met hem vereenicht te worden, ende eenen lust, om sich na synen heyligen wille te schicken, ende lieuer bereyt te zijn, alles wat men lief, ende weert heeft, ter liefden van hem te verlaten, te verliesen ja eenen yegelicken lieuer te vertoornen: dan yet te willen doen, dat teghen synen goeden wille strijden, ende daer mede niet ouer een comen soude:

Ende

84. Son. Vra. 94. Ende sulcke liefde themwaert, verheyscht God inde Wet, daer dit gebot naerder verclaert wort, Deu. 6. 5, Mat. 22. 37. *Gy sult den Heere uwen God lief hebben van gantscher herten, van gantscher Zielen, van alle vermogen.* Ende Luc. 14. 26. legt Christus noch naerder wt hoe sterck sulcke liefde behoort te zijn, ende hoe verde sy sich behoort te strecken, daer hy seyt: *So yemant tot my comt, ende niet en haet synen Vader, ende Moeder, ende Wijf ende Kinderen, ende Broeders, ende Susters, ende oock syn eygen leuen, die en can myn Discipel niet wesen.*

VII. Vreese Gods. Op de liefde, volcht de vreese Gods, de welcke ooc alhier wort geboden: en die bestaet daerin, dat men niet alleen leere kennen den onwtmeteliken toorn Gods tegen de sonden, ende syne almachticheyt, om die na syne gerechticheyt te straffen: Maer dat men ooc voor een seer schadelicke sake ende het swaerste verdriet houde, God te vertoornen, ende door de sonde van hem verueremt te werden: Ende datmen ouer sulcx alle sonden hate, sich daer van onsette, ende die als een eysselicke sake mijde, ende vliede: Ja datmen lieuer bereyt sy allerley ongunst te behalen, ende alle teghenheyt te lijden, alsmen int minste yet soude willen doen, daer mede dat Godt de Heere tonvrient gemaect ende vertoornt soude mogen werden.

Onderscheyt tusschen de liefde ende vreese Gods. Waer wt dan het onderscheyt, tusschen de liefde ende de vreese Godts ghemerckt wert, alsmen elcke deucht, voor sich eygentlick neemt, ende aensiet: te weten, de liefde volcht, ende jaecht het goede na, dat is, God, ende de vereeniginge met hem, om die te hebben ende te behouden: Maer de vreese keert den rugge tot den quade om tselue te ontloopen, ende tontvlieden, nergens meer afsiens van hebbende: Dan te doen dat Godt soude mishagen, ende daer door in zijnen toorn te vallen, ende van hem afgetogen te werden. Daer toe hooren dese schoone spreucken der H. Schrifturen: *Ghy sult u voor uwen God vreesen. Want ic ben de Heere.* Item, *Wie en soude u niet vreesen, ghy Coninck der Heydenen? V soude men ja hooren. Want daer en is onder allen Wijsen, ende in allen Conincrijcken ws gelijcken niet. Wie en sal u niet vreesen, Heere, ende uwen name prijsen? Want ghy zijt alleen heylich. Want alle Heydenen sullen comen, ende voor u aenbidden: Want uwe oordeelen zijn openbaer geworden.* Item: *De vreese des Heeren is een beginsel te leeren.* Item: *De vreese des Heeren is der Wijsheyt beginsel: Dat is een schoone cloecheyt, wie daer na doet diens lof blijft eeuwichlick,* Ende: *Dat ghy den Heere uwen God vreeset, ende houdet alle syne Rechten ende Geboden.*

Leui. 19. 14. Hier. 10. 7. Apo. 15. 4. Pro. 1. 7. Psa. 111. 10. Deut. 6. 2.

VIII. Aenbedinghe. Ten lesten wert hier geheboden de aenbedinge, eere, ende dienst, die een yegelick van ons (hem onderworpende zijne Majesteyt) hem voorbrengende ende bewijsende is: also dat wy onse conscientien zijner Wet onderwerpen: daer van wy hebben, Deu. 6. 13. ende 10. 20. ende by Mat. 4. 10. daer Christus seyt: *Den Heere uwen God sult gy aenbidden, ende hem alleen dienen*, 1. Sam. 7. 3.

De straffe der Afgoderie, in de tijtlicke ende eeuwige doot. Maer hier moet ten eynde weder verhaelt werden, tgene bouen aengeroert

geroert was: dat de sonden hier mede verboden, ende de deuchden, die daer tegen ons geboden zijn, met sulcke ernst, ons van God voor geleght werden, om d'eerste te vlieden, ende d'andere waer te nemen, ende te doen, so lief als onser zielen salicheydt is, ende dat wy *lieuer alle Creaturen souden afgaen ende varen laten, dan dat wy in den alderminsten tegen synen wille souden doen.* Want die cracht ende meyninge, hebben die woorden des Gebots, daer God geseyt heeft: *Ick ben uwe God:* Daer by voegende: *Ghy en sult geen andere Goden voor mijnen aengesicht hebben*: Willende dat wy ons alleen tot zijnen wille voegen, ende daer op onse opsicht nemen sullen, om dien te volghen, ende ons daer van door geenerley ding (hoedanich het ware) te laten verhinderen. Want so haest tselue geschiet, so wert God te rugge gheset, ende sulck ding, als meerder ende lieuer is, wert in zijn plaetse gestelt. Ende om ons hier in beter te quijten, so en sullen wy ons niet alleen altijt voor oogen setten, de liefde Gods tonswaert, ende zijne heerlicke schoone beloften, die hy den gehoorsamen doet, ende welcke ons behooren genoechsaem te bewegen, ende te trecken, om zijne gebot met ernst te volgen: maer moeten ons ooc altijt voor de oogen staen, Gods dreygementen tegen de ongehoorsame, ende by namen, dat hy de Afgoderie met den tijtlicken doot gestraft heeft, ende beuolen te straffen, ende dat daer toe de gheestelicke ende eewige straffe (dwtsluytinge wt Gods rijc, ende deewige doot) daer op volget, ten sy datmen sich bekeere, waer af wat breeder in den tweeden gebot sal gehandelt werden. Siet hier alleen, Exod. 22. 20 etc. Act. 5. 29. Mat. 5. (29. 30.) ende 10. (28. ende 37.) Luc. 14. 26, 1. Cor. 6. 9, ende 10. 7 ende 14, 1 Joa. 5. 21. etc.

94. Son. Vra. 94.

95. Vraye.

Wat is afgoderie?

Antwoorde.

Afgoderie is in de plaetse, des eenighen Gods (die hem in zijn Woort gheopenbaert heeft) oft beneuen den seluen yet anders versieren, oft hebben, daer op de mensche zijn vertrouwen settet. III.

Verclaringe.

DATTER twee specien zijn der sonden der Afgoderie, door Godt in zijne Wet verboden, is te voren Vra. 93. pag. 482. voorgedragen: d'eene, als de warachtige Godt niet en wert ghedient: Oft (om duydelick te seggen) alsmen professie doet van eenen anderen God te dienen, oft ooc wanneermen ergens anders op zijn vertrouwen stelt. De andere afgoderie gaet bedecter toe, wanneermen wel geen professie en doet van eenen anderen God te dienen, maer euen-wel van de maniere des diensts (die

Tweederley maniere van Afgoderie, daer af deen in deerste, ende dandere int tweede gebot verboden wert.

34. Son. Vra. 95. (die God selue beuolen heeft) gedwaelt, ende daer inne yet verandert, of een ander maniere om hem te dienen, voorgenomen wert, waer van hier na int tweede gebot gehandelt sal werden: Gelijc vande eerste specie in desen eersten gebot, ende hier wat breeder verhaelt wert: Op dat die leelicke sonde beter bekent, ende verstaen werde, in hoe veel manieren de menschen sich voor Gods aengesicht daer in vergrijpen.

Aenteeckeninge wat Afgoderie sy: die tweederleywijs geschiet, tegen d'eerste gebot.

Tgene wy in onse sprake Afgoderie noemen, dat is den Latijnschen *Idololatria*, herghecomen vant Griecx woort, *Eidololatreia*, dwelc is Afgodendienst. Ende een Afgod is allerley gedaente oft gestalt, die de menschen vinden, dichten, oft henseluen inbeelden, om daer mede Godt den Heere wt te drucken, ende alsoo yet anders te hebben, (behaluen den eenigen ende warachtigen God, die hem in zijn woort heeft geopenbaert) daer op sy hare vertrouwen, ende hope setten, ende dwelc sy als God dienen. Al waer aengemerct mach werden, dat op tweederley wijse, tegen het eerste gebodt Afgoderie begaen wert: Eerstelic, als de ware God niet gedient en wert, oft een ander neuen hem ghedient, ofte in zijn plaetse gestelt wert, die en hebben God niet, of sy houden wat anders neuen God, ende in Gods plaetse, dwelck sy haren Godt, ofte mede-God achten. Ten anderen, als de menschen wel blijuen by de professie des eenighen waren Gods, maer haer vertrouwen ende hope niet op hem alleen, maer op wat anders setten, hoedanich het sy. Ende al en houden sy dat, gheenen Godt te zijn in haer herte, nochtans den seluen bewijsende, wat dat Godes is, ende daer met den herte aencleuende, so ist haerlieden, als God.

Exempel van deerste maniere van afgoderie, tegen dit Gebot.

Ende so werden Afgoden-dienaers beuonden te zijn, na de eerste maniere, die in hare gemoet, wille ende herte eenen anderen God dienen, als den genen, die hem geopenbaert heeft met de scheppinge des Hemels, ende der Aerden: Met de verlossinghe zijner kercken wt Egyptenlant, ende met meer andere wonder-wercken inde schrifture verhaelt. Item, de gene, welcke wel belijden, dat sy den eenen waren Godt dienen, die Hemel ende Aerde geschapen heeft, maer hebben in haer fantasie, ende gedachten, eenen anderen God voor, die sy henseluen dichten, ende niet gelijc hy hem selfs in zijner Kercken door zijn woort heeft gheopenbaert, ende heerlic verthoont, als daer zijn de Joden hedensdaechs, de Arrianer, Machometisten, ofte Turcken: de welcke (segge ic) wel eenichsins segghen, dat sy bekennen, den eenigen, eewigen, ombegrijpelicken God, schepper der Werelt: Maer als sy hem niet en dienen, gelijc hy hem in zijn Woort heeft geopenbaert, wesende eenich int wesen, ende dryvuldich in persoonen, soo vallen sy af vande bekentenisse des eenigen warachtigen Gods, die sy schijnen te willen bekennen: Ende dien verloochenende, so veruallen sy op eenen anderen God, die geen God en is, maer die sy henseluen gedroomt, gedicht, ende ingebeeldet hebben, God te zijn.

Joa. 5. 23. 1 Joa. 2. 23. 2 Ioa v. 9.

Exempel vande tweede maniere.

Na de tweede maniere, moeten gherekent werden Afgodendienaers te zijn, die yet hebben daer op sy haer vertrouwen, ende hope setten, behaluen,

haluen, op den eenigen ende waren God, op welcken alleen onse vertrouwen rusten ende onse hope staen moet. Als by exempel een gierige, stellende zijn hope op zijn Rijcdommen, wert een Afgodendienaer: Also ooc wanneer yemandt meer vertrout op de Medicijns, of op eenige wterlicke middelen, als op God: Die zijn Vader, kint, Huysurou lieuer heeft als God. Die van haren buyc haren God maken, ende die de Sacramenten aenbidden voor God selue, of hen toeschrijuen dat Godes is, die hebben al te samen eenen Afgod, zijn ouertreders, ende schuldich aen dit eerste Gebot. Want God geeft dat mede te kennen (als hy segt): *Gy en sult geen ander Goden voor mijn aengesicht hebben*: dat geen dinc in onsen herte verborghen en sy, ten is openbaer voor zijn Aenghesicht: Dat wy daeromme ons moeten wachten, niet min van den Afgod, daer ons herte aencleeft, op vertrout of hopet, al ist voor den menschen verborghen: Als wy ons schuldich zijn te wachten vande openbare Afgoderie, die van eenen yegelicken voor sulcke gehouden wert. Ouermits dat de gehoorsaemheyt, vertrouwen, ende hope op hem, die hy in zijne Wet van ons verheyscht, volcomen ende geestelic is, ende besonder verheyschet: dat onse herte, ziele ende alle affectien, of bewegingen fijn tot zijnen dienst ouer een comen, ende te samen stemmen. *34. Son. Vra. 95.* Eph. 5. 5. mat. 6. 21. Phil. 3. 19. Gal. 4. 8.

De veelheydt der Goden der Heydenen is bouen vra. 25. pag. 82. bestraft, ende moet hier wederom te bedencken gestelt werden, wat een grouwelicke sonde dat het gheweest is, niet te hebben de rechte kennisse vanden waren God, ende alsoo te dienen eenen, oft meer valschen ende versierden Goden, daer mede sy de waerheyt in ongerechticheyt, ende logen onderdruct, ende de Creaturen ge-eert, ende den leuendigen God voor by ghegaan hebben. wederlegging valscher Leer. Tegen de veelheyt der Goden der Heydenen. Ro. 1. 21.

De *Romanisten*, al ist dat sy metten woorden spreken, dat sy eenen God alleen bekennen, ende belijden, ende hare bekentenisse soo verde goet is: Nochtans so stooten sy haer selfs bekentenisse om, ende dwalen af vanden waren God, als sy met, neuen, oft onder hem stellen meer anderen, ja ontallicke Goden, Engelen, ende afgestoruen menschen, die sy aenbidden, die sy beloften doen, tot den welcken sy in haren nooden hare toevlucht nemen: Ende soo en connen sy geensins van Afgoderie ontschuldicht werden, so als te voren oock gesegt is. Ende der *Romanisten*

35. SONDACH.

Vrage 96. 97. 98.

Verclaringe vant tweede Gebot.

Inhout: *Hier wert gheleert in wat maniere God van ons wil gedient,*
1. *ende vereert zijn, te weten, niet met gegoten oft gesneden, gehouwen Beelden, noch met andere versierde diensten by den menschen opgericht, maer alleen na luyt zijns Woorts, daer inne hy*

35. Son. Vra. 96.

2. *hy synen vville (dien aengaende) vercluert heeft: Ten anderen, vvert door occasie van desen verbot ondersocht, ofmen gantsch*
3. *geen Beelden en mach maken? Ende noch ten derden: Oftmen de Beelden inde Kercke niet en mach hebben tot ondervvijsinge der Leecken.*

---

96. Vrage.

Wat heyscht Godt int tweede Gebot?

Antwoorde.

I. Dat wy God in geenerley wijse afbeelden, noch op gheen ander wijse vereeren, dan hy in zijn Woort beuolen heeft.

Verclaringe.

IN de voorgaende eerste Wet is verclaert, dat wy alleen den eenighen God moeten hebben, eeren, ende dienen, namelick dien, die hemseluen zijner Kercke in zijn Woort gheopenbaert heeft: maer hoe deselue God van ons gedient ende ge-eert wil zijn, dat wert hier met goeden onderscheyt inde tweede Wet, oft gebot geleert: Te weten, niet door beelden, oft eenige gedaente, dan alleen op die maniere, die hy selue in zijnen woorde wtgedruct, ende als een voorschrift (om zijnen dienst daer na te richten) ons ghegeuen heeft. De antwoort heeft twee deelen. Int eerste wert voorghestelt wat met de tweede Wet verboden is. Niet alleen, datmen Godt niet afbeelden, of met eenige maniere conterfeyten, of voorstellen en sal, noch hem also dienen: Maer datmen ooc geen dienst doen en sal, dien Beelden, die niet om God, maer om andere dingen te conterfeyten, gemaect zijn. Int tweede wert verclaert, wat dat God met de tweede Wet geboden heeft, namelick, dat het de eenige maniere is, om hem recht te dienen, datmen hier inne zijn Woort alleen volget. Hier onder wert mede aengeroert de aenhang des tweeden gebodts, dreygende de straffe den ongehoorsamen, ende belouende genade den genen, die God lief hebben.

Afdeelinge.

God verbiet alle soorten van Beelden te maken ende te dienen, daer onder verstaende alle versierde Godsdiensten. Deu 4. 15. Ro. 1. 23. Act. 17. 29.

1. Wat God met dese wet verboden heeft, brengen de woorden der Wet wtdruckelick mede, also luydende: *Ghy en sult u geen Beelden, noch geen gelijckenisse maken, noch van tgene dat bouen inden Hemel is, noch van tgene, dat onder op Aerden is, noch van tgene, dat int Water onder de Aerde is: En buycht u voor die niet, noch en dientse niet.* Waer inne waergenomen moet werden, dat God (niet sonder oorsaeck) so duydelick ende cortelick verhaelt allerley gestalten, oft beelden, die de onheylige, ende waensinnige Heydenen, wt superstitie ende by-geloue plegen te maken om God daer mede te eeren, ende hem also aen te bidden: ouermits zijn volck een tijt lang in Egypten, onder de Afgodendienaers gewoont hadden, ende door der Heydenen Landen, int beloefde Lant (dwelc de afgodensche Heydenen noch in hadden) intrecken mosten.

Sommighe

Sommighe van dien plachten God te dienen onder de schandelicke gedaente der viervoetige Dieren, als de Egypter: Andere onder de gedaente eenes Vischs, ghelijck de Philesteen hadden haren Afgod Dagon, dwelck eenen Visch beteeckent: Andere hadden ooc gedaenten van Beesten, op Aerden, van Boomen, Cruyden etc: Andere warender, *die hare oogen op hieuen na den Hemel, ende sagen de Sonne, ende de Mane, ende de Sterren, het gantsche Heyr des Hemels aen, ende vielen af, ende badense aen, ende dienden hen*, Deut. 4. 19. Also meynden de dwase, elendighe Heydenen God te dienen: De Griecken (die wijser wilden zijn, als de ander Heydenen) hebben God onder de gedaente *eenes verderffelicken menschen* gedient. Daerom heeft God verboden alle beelden, vant gene bouen inden Hemel, op der Aerden, ende inden wateren onder de Aerde is. Dwelc hoe noodich het geweest sy te verbieden, blijct daer wt, dat de Israeliten (niet tegenstaende het verbot, versch ende onlancx te voren gedaen) nochtans so vermeten stout, ende (door quade by-wooninge der Egypter) tot Afgoderie so versot zijn geweest, dat sy Aaron (in afwesen Mosis) gedrongen hebben, om hen Goden te maken, ende als hy een gegoten Calf gemaeckt hadde, so hebben sy verwaendelic gesproken: *Dat zijn uwe Goden Israel, die u wt Egyptenlande geleyt hebben*, Exo. 32. 4. Psa. 106. 20.

35. Son. Vra 96.

1 Sa. 5. 1.

Dewijle dan Godt wist, hoe seer de menschen van naturen tot superstitie ende bygelooue geneycht zijn, volgende geerne d'exempel van andere Heydenen ende volcken, so heeft hy by tijden met dese Wet zijn volc willen waerschouwen, ende afmanen, dat sy niet en souden voornemen hem met sulcke vleeschelicke gebruycken te willen dienen. Ende de selue Wet is ons te ouerdencken, ende te gehoorsamen van noode, op dat wy ooc ons hier in niet en vergrijpen: Maer van sulcken verwaenden opstel te rugge getogen, ende afgeschrict mogen werden: nadien wy verstaen, dat het God ernstelic verboden heeft: anders en soudet met ons niet beter gaen als met anderen menschen: als onse domme sinnen, na hare plompheyt van God yet begrepen hadden, of henselven ingebeeldet, so en sout ons niet aen onse koenheyt ontbreken, om God eenigen beeldendienst (na onse fantasie) aen te richten, indien ons zijn wtgedructe Wet niet en wederhielt, gelijc wy (eylacen) al te veel in den Pausdom hebben gesien, daer dese Wet te rugge gestelt was.

Om also de menschen (daertoe van naturen seer gheneycht) daer van af te trecken

Ende door sulcken schaden des Pausdoms geleert zijnde, hoedanich de quade aert onser natuere is, de welcke God veroorsaeckt heeft dit verbot te doen: so ist noodich, dat wy wel daer op passen, ende onsselven met ernst voor houden de waerschouwinge, die God hier ouer zijnen volc veelmaels indruct, als hy seyt, Deut. 4. 15. *Soo bewaert nv uwe Zielen wel: want gy en hebt geen gelijckenisse gesien dies daechs, doen de Heere met u sprac, wt den vyere, op den Berch Horeb: Op dat gy u niet en bederft, ende maect u eenich Beelt, dat gelijc sy eenen Manne, oft Wijue, oft Vee opter Aerden, oft vogel onder den Hemel, oft gewormte op den Lande, oft Visschen int water onder der Aerden. Dat ghy ooc uwe oogen niet*

Daer op staet ons ernstelic te letten ende te doen, niet wat ons goet dunct, maer wat God beheecht, ende beueelt.

35. Son. Fra. 96. *niet op en heft na den Hemel, ende siet de Sonne, ende de Mane, ende de Sterren, het gantsche heyr des Hemels, ende valt af, ende bidtse aen, ende dient hen, &c.* Daer toe mede dient dat Moses (recht voor de voorscreuen waerschouwinghe) Gods stemme (die hy den kinderen Israels hadde laten hooren, doen hy zijne Wet gaf op den Berch) settet tegen allerley afbeeldinge, om te beter te betuygen, dat God sonder eenige wtneminghe verwerpet allerley gelijckenissen, beelden, schilderien, ende andere teeckenen, door de welcke de waen-geloouige menschen meynen, dat hen God naerder wesen soude, ende daer mede sy God willen behagen ende dienst doen: Hij tuycht daer tegen, dat hyse niet lijden en wil, ende dat die alle van God afvallen, welcke eenige sichtbaerlicke gestalt, oft afbeeldinge Godes zijn begeerende. Dit zijn de woorden, die Moses van Gods wegen voorstelt, Deu. 4. (9. 12.) *Den dach doen ghy voor den Heere uwen God, stondet aen den Berch Horeb, &c. Doen sprack de Heere met u, midden wt den vyere: De stemme syner woorden hoordet gy: Doch gheen ghelijckenisse en saecht gy, behaluen de stemme, &c.* Daer op volcht dan vers 15: *So bewaert nv uwe Ziele, &c.* als bouen. Merct wel, sy hebben Gods stemme ghehoort, maer geen gelijckenisse gesien, ende euen daerom, op dat sy souden verstaen, dat God niet afgebeeldet en wil zijn, ghelijck hem doch niemant afbeelden en can, na dien hem *niemant oyt gesien en heeft.*

Op dat wy zijnen yuerigen brandenden toorn, ende zijne straffe tegen ons niet en verwecken.

Noch meer God en heeft het by de waerschouwinge zijnes willens niet laten blijuen, maer heeft by dese zijne Wet gestelt, zijne ernstighe bedreyginge, om zijnen woorden cracht, ende macht te geuen, op dat de koenheyt der menschen, die haer met woorden niet en laten afwijsen, door vreese zijns toorns, ende zijner straffe mochte weder houden werden. Ende het zijn seker woorden, die treffen, ende welcke ons den slaep onses goetdunckens, wt den oogen wel behooren te doen gaen, om wacker te werden, ende op zijn beuel te passen: Anders hy zijnen woorden macht geuen, ende om niemants wil yet daer aen veranderen en sal. *Want ic* (seyt hy) *ben de Heere uwe God, sterck, ende yuerich (ofte jalours) die de misdaet der Vaderen besoecke aen den kinderen, tot in dat derde ende vierde lidt der genen die my haten.*

Verclaringe der bedreyginge aent tweede Gebot gehangen.

Waer inne (behaluen de woorden: *Ic ben de Heere uwe God*, die bouen verclaert zijn) aen te mercken is: dat God hier reden geeft, Waeromme de kinderen Israhels hen behoorden te wachten, yet te misdoen, tegen de verboden, die hy (haer Heere ende God) hen gheuende waer, ende besondere niet teghen dit verbot (van gheen Beelden te maken, ofte die te dienen) daer aen eygentlic dese sware bedreyginghe gheuoecht is.

Sterck. Hy noemt ten eersten hemseluen *sterck*, te weten, om te straffen de ouertreders zijner Wet, ende om te beschermen de ghene, die hem warachtelic dienen. Menschen macht, valt dickwils te cort, om de straffe ouer hare verboden gestelt wt te voeren: Men can oock wel somtijts der seluer ontwijcken: Maer die met den gewaldigen God te doen heeft, die wert ghewaer, *dat het vreesselick is te vallen in de handen des leuendigen*

digen Gods, Heb. 10: 31, Psa. 39. 12, die almachtich is, ende dien niemandt ontloopen can. Ten anderen *yuerich* (oft *jaloers*) die geenen medegeselle neuen hem lijden en wil, noch en can: daer mede hy betuycht, hoe seer hy veruloeckt sulcke geestelicke hoererie ende ouerspel zijns volx: haer trouwloose echt-brekinghe, dat sy sich afscheydende van God, van den welcken sy wt genaden in zijn verbont aengenomen, ende met hem, als met haren eheman vertrouwt waren, daer en bouen noch sochten, ende verkosen vremde Afgoden, om daer mede te boeleren. Want het is een gelijckenisse ghenomen van den yuer, ofte jaloursheyt eenes ehemans ouer zijn ehewijf, hem wettelic vertrout: Aen de welcke eens mans herte geen ontucht lijden en can: Maer ist by aldien, dat hy anders beuint, zijn hert (van toorn ontsteken) soect hem terstont van sulcke ontrouwe te wreken. Also pleecht God met ons te stamelen, hem voegende na onse swacheyt ende cleyn verstant, sprekende by ghelijckenisse van saken, die wy verstaen, ende dagelicx behandelen, op dat wy bequamelicker gheestelicke saken, (die hy daer mede afbeeldet) eenichsins souden moghen begrijpen, ende de gerechticheyt zijns toorns ende yuers ouer sulcke misdaet vreesen. 35. Son. Vra. 96. Yuerich.

Ten derden, seyt hy: *Die de misdaet der Vaderen besoecke aen den kinderen.* Verstaet die harer Vaderlicke Godloosheyt navolgers zijn, na de woorden des Propheten: *Welcke Ziele sondighet, die sal steruen*, Ezech. 18. 20. Ende is euen, of de Heere seggen wilde: Al ist also dat ic wel een tijt lang door de vyngeren sie, ende vertrecke te straffen sommige Vaderen sonden, ende dat het daer door sich aensien laet (by de verblinde menschen, die mijn lancmoedicheyt misbruycken) als of de selue niet qualick gedaen en hadden: nochtans so sal ict aen den dach brengen, ende openbaer maken, hoe swaer die Vaders ghesondicht hebben, als ick hare kinderen, die hare vaderen voetstappen navolgen, des te swaerder plagen sal. Ende dat connen wy verstaen, wt de woorden, dat hy der Vaderen misdaet besoecken wil aende Kinderen: Maer settet daer by, *der gener die my haten.* Also heeft God een tijt lang ongemerct schijnen te passeren de sonden der Amalechiten: Maer ten lesten heeft hy die besocht, als hy *Saul beuolen heeft, dat hy alle de Amalechiten soude verbannen, ende dooden, Mans, Vrouwen, Kinderen, ende schoonkinderen*, etc. 1 Sam. 15. 3. Exo. 17. 14, Deu. 25. 17: Siet ooc Hie. 44. 21. ende Mat. 23. 35. Merct oock dat God getuycht van de ongehoorsame, datse hem *haten*, want hadden sy hem lief sy souden na zijn beuel doen: gebreck van liefde brengt ongehoorsaemheyt voort. Ende hoe veel verschilt het voornemen der ongehoorsamen, van het eynde, daer toe sy seggen ende schijnen te wercken: Sy maken Beelden, ende vereeren die, om God daer mede te behagen, ende maken henseluen wijs, dat het also is: Maer na dat God betuycht, so ist verre van daer, dat sy hem daer mede behagen, oft eenich genoegen doen souden: Geensins. Maer hy segt, in der waerheyt daermede te blijcken, dat *sy hem haten*, doende wat hy verboden heeft: Ende hy heeft so weynich genoegen daer

Besoecken der vaderen misdaet aen den kinderen.

Die my haten.

Hie. 44. 21

35. Son. Vra. 96

daer aen, dat hy met een scherpe Roede wil comen, om aenden ongehoorsamen Kinderen mede te besoecken, ende te straffen de misdaet harer Vaderen.

God gebiet dat men hem sal dienen, na zijn voorschrift, ende beuel in zijn woort gegeuen.

2. Tot hier toe hebben wy wt voorgaende getuygenissen verstaen, wat God met de tweede Wet verboden heeft, namelic, dat hy geen gegoten, gesneden, of andere beelde-werck wil gemaeckt hebben, noch ooc daermede, noch met andere versierde Godsdiensten gedient zijn, ende dat hy de ongehoorsame ernstlick straffen wil: Nu staet voorder hier (als in allen anderen wetten Gods) te besien, wat onder dit verbot in deser Wet ons geboden is? Euen het tegendeel, dat wy hem recht, warachtelic, ende wettelic dienen. Dwelc geschieden sal, wanneer onse dienst gerichtet sal zijn, na den reghel, die hy in zijn woort voorgeschreuen ende beuolen heeft. Ende wel te recht, is de maniere des diensts alleen goet, die God selue beuolen heeft. Want wie can getuygenisse geuen van tgene tot synen dienst gehoort, ende hem aengenaem, ende behaechlic is, als hy selue? *Wie heeft den sin des Heeren bekent? Oft wie is syn raetsman geweest? Wie heeft de meyninge des Heeren gekent, die hem soude raet geuen?* Daer Godt selfs syn meyninge, ende wille verclaert heeft, wil yemant daer tegen spreken, oft na synen goetduncken voornemen, dat te connen verbeteren?

Ro. 11. 34. 1 Cor. 2. 16.

Want sulcke dienst alleen recht ende hem aengenaem is.

Daerom moet het daer by blijuen, ende billic, datmen God diene gelijc als hy selue betuycht, ende ons in synen woorde heeft voorgeschreuen: Zijn wil, ende voorschrift is de eenige regel, ende richtsnoer des waren Godsdiensts, ende waer na wy onse gantsche leuen te richten hebben. *Alles* (seyt hy) *wat ic u lieden gebiede, sult gy houden, dat gy daer na doet: Gy en sult daer niet toe doen, noch af doen.* Tot dien eynde heeft Godt inden ouden Testament den gantschen Leuitischen dienst, met allen den offerhanden, ende anderen Ceremonien, so neerstich synen Volc voor geschreuen, ende ingebeeldet, op dat sy geen oorsaeck en souden hebben, yet vremts, oft yet nieus te dichten, oft te versieren.

Dit hebben wy inden nieuwen Testament mede te bedencken.

T'selue hebben wy dan desgelijcken in den niewen Testamente (volgende dese Wet) te bedencken, ende ons vast te houden alleen aen Gods woort, dwelc ons den rechten Godsdienst, ende het rechte gebruyck der Sacramenten leert. Merct wat Christus betuycht, Mat. 15. 9. wt Esa. 29. 13: *Maer te vergeefs eeren sy my, leerende voor leeringen geheboden der menschen.* Ende by Joh. 4. 24: *God is een Geest, ende die hem aenbidden, moeten hem in den Geest, ende waerheyt aenbidden.* Onsen dienst is, ende behoort daer henen gherichт te zijn, dat wy dienende hem behagen mochten: Maer wanneer wy zijn woort verlatende, hem dienen willen, na onse goetduncken, is ons dat wel lief, ende hebben wy behagen in ons opstel: Maer God getuycht daer tegen, dat het te vergeefs is gearbeyt: want hem niet behagen en can, tgene hy niet goet gheuonden, noch beuolen en heeft.

Opdat Gods barmhertigheyt tot na syne belofte

Doch op dat wy hierinne te neerstiger, ende te gewilliger zijn, om na onse plicht, God recht te dienen, so hangt God eene heerlicke belofte

aen

aen desen gebode, seggende: *Ende ic doe barmhertigheyt aen veel duysenden, der gener die my lief hebben, ende myne geboden onderhouden.* 35. Son. Vra. 96.
Want dese belofte en sluyt niet alleen wt alle versierde diensten, die God niet lijden en wil, maer sy locket mede, door hare soeticheyt, tot gehoorsaemheyt der wet Gods. Ende de *barmhertigheyt*, die God beloeft te doen, veruattet soo wel de beloften des tegenwoordigen, als des toecomende leuens. Daer met comt ouer een, dat de schrifture seyt: *Een rechtueerdich mensche, die in syner vromicheyt wandelt, diens Kinderen sal het wel gaen na hem*, Pro. 20. 7. De grootte der barmhertigheyt blijckt daer wt, datse tot in veel *duysenden* sonder eynde, ende mate wtgestrect wort, maer verstaet wel, *der gener die hem lief hebben, ende syne geboden onderhouden.* ouer ons ende onse Kinderen eo ua.

Met dese Wet en worden niet alleen bestraft de beelden inden Pausdom, die sy (tegen Gods wtgedruckte beuel) inde Kercken hebben ingeuoert: Maer oock allet gene, dat den beeldendienst aenhangich, ende daer toe bereyt is, als daer zijn de wterlicke, ende vremde vereeringen, de Outaren, Priesters, Capellen, Missen, offerhanden, gauen, vercierselen, vierdagen der Heyligen, etc: Met allen den welcken de Papisten (geenen cost, noch arbeyt sparende) gemeynt hebben God dienst te doen, ende hem te vereeren: Daer hy nochtans alsulcke vremde diensten in zijn woort t'eenemael verwerpt, ende daer teghen (op dat niemant af dwalen en soude) so duydelic, de ware ende eenige maniere, om hem recht te dienen, voorgeschreuen heeft. Maer so gaet het, als de menschen wijser willen zijn dan God ende haer eygen gedachten, ende goetduncken navolgen, dat sy (meynende God te behaghen) doen tghene hem ten hoochsten mishaget: Sulcke vertwijffelde blintheyt des Pausdoms in haer valsche Godsdiensten sal ons wijser maken, ende genauwer op Gods woort doen passen, om den seluen na te volgen, ende ombedrogen by synen waren aengenamen dienst, vast te blijuen, ende daer in ons vierichlic te oeffenen. wederlegginge valscher Leer.

97. Vrage.

Machmen dan gantschelick geen Beelden maken?

Antwoorde.

God en mach, noch en can in gheenderley wijse afgebeeldet worden. Maer de Creaturen, al ist datse connen afgebeeldet worden, so verbiet doch God hare beeldenisse te maken, ende te hebben, om die te vereeren, of God daer door te dienen. II.

Verclaringhe.

DEWIJL de Papisten haren beelden-dienst geerne verschoonen souden, ende houden staende, niet tegenstaende het ernstich verbot Gods inde voorgaende tweede Wet, so werdt dese Vrage hier ingeuoert: Ofmen Tegenwerpinge dienende tot beter verclaringe van tvoorgaende

35. Son. Vra. 97.

Ofmen gantschelic geen beelden maken en mach.

men gantschelick geen Beelden maken mach? Ende dat tot dien eynde, op dat door beantwoordinge der Vrage, beter verclaert ende beuesticht worde, tgene voor henen by gebracht is, ende dat also de gheloouige niet alleen God dancken, voor het licht zijns woorts, daermede sy verstandich gemaect, wt de verblende afgoderie, ende superstitie des Pausdoms, door syne genade, wtgeworstelt zijn: Maer dat sy ooc neersticheyt doen, om andere (die noch in blintheyt steken) te onderwijsen, ende wt de Afgoderie te trecken: Dat sy ooc haer seluen, ende hare kinderen neerstelic inden waren Godsdienst, ende ouerlegginghe synes H. woorts oeffenen, op dat sy (in zijn kennisse daghelicx meer toenemende) schier of morghen niet weder onbedachtelick, in dese, noch in andere derghelijcke groue dwalingen, door listicheyt des Satans, ende syner bedriegelicke arbeyders, getogen ende verleyt en worden.

Afdeelinge.

De antwoort heeft twee deelen. d'Eerste leert dat God niet en mach, noch en can in geenderley wijse afgebeeldet werden, ende so behoort de vrage buyten alle twijfel te zijn, God aengaende: Int tweede wort geleert, al ist also, dat de Creaturen afgebeeldet connen worden: Dat nochtans Godt verboden heeft hare Beeldenissen te maken, oft te hebben, om die te vereeren, of God daer door te willen dienen.

God en mach:

1. Dat God in geenerleye wijse *mach* afgebeeldet worden, is bouen bewesen wt synen woorde, daer tselue tegen strijt: Maer behaluen dat, so ist ooc seer vremt, ende ongeschict datmen sulx soude willen doen. Het is tegen reden, ende syne heylige hooge Majesteyt ombetamelick. Men pleecht wel de menschen (daer weynich verstants, ende begrijps in is) te vergelijcken by eenen bloc, oft stoc: Maer wat een kercroof, ende groote sonde behoort het (gelijc het warachtelic is) gheacht te worden: Datmen God by eenen bloc, oft stuck steens, oft eenige andere dinge, sonder leuen of geuoelen, wil vergelijcken? De menschen soudent tot haer cleynachtinghe, ende schande rekenen, indienmense daer by gelijcken wilde. Ten anderen, so ist bekent, dat een beelt, oft figuer, na eenen mensche (hoe constich oock gesneden, gegoten, oft geschildert) wel schijnt wtterlick wat ghelijckenisse te hebben: Maer alsmen het recht besiet, tastet, ende voelet so en vintmen daer niet by, noch in, dat by eenen waren mensche is, ende daerom, so ist, ende blijft het een valsch beelt des menschen, ende moet een yegelic sulcx bekennen, ten ware hy zijn vijf sinnen verloren hebbende, selfs als een bloc geworden ware. Can dan een mensche (die gesien, getast, afgemeten, ende om schreuen can worden) na de waerheyt niet afghebeeldet worden, maer alleen in eenen schijn; lieue, merct, wat een groot onrecht, dat onsen goeden God aengedaen wort van dien, die hem by een beelt, of Afgod willen vergelijcken: daer hem doch *niemant oyt gesien en heeft, noch sien en can.* Siet wat een schoone tegensettinghe de Propheet Dauid maeckt, Psal. 115. 3, om den waren God van den Afgoden der Heydenen (die met beelden-werc omgingen, ende God daer mede dienen wilden) te onderscheyden, ende dese veruloeckte Afgoderie ons walgelic ende grouwelic

1 Tim. 6. 16. Joh. 1. 18.

grouwelic te maken. Dit zijn syn woorden: *Doch onse God is inden Hemel: Hy can maken wat hy wil. Gener Afgoden daer en tegen syn Siluer, ende Gout, van menschen handen gemaect. Sy hebben monden, ende en spreken niet: Sy hebben oogen, ende en sien niet: Sy hebben ooren, ende en hooren niet: Sy hebben Neusen, ende en riecken niet: Sy hebben handen, ende en houden niet: Voeten hebben sy, ende en gaen niet: Ende en spreken niet door haren Halse. Die sulcke maken, syn gelijc also: Ende alle die op haer hopen. Doch Israel hope op den Heere: Die is haer hulpe ende schilt.* Met welcke woorden de Prophete leert, dat alle wat de beelden hebben, maer in eenen valschen schijn bestaet, ende niet in waerheyt. Daerom hy Gods volck te recht tot God wijset, die inden Hemel zijnde, alles gemaect heeft wat hy wil, ende by den welcken hulpe ende bescherminge sullen vinden, die (de beelden, ende Afgoden verlatende) op hem hopen. 35. Son. Vra. 97.

Ende wat een sinneloosheyt ist! Datmen God die onwtmetelic, ende ombegrijpelic is, op de mate van vijf ofte ses voeten wil wtdrucken, ende also doen, dat *onmogelic* is. Men weet doch wel, dat de Hantwercken der menschen met wtnemende const nochtans gewrocht, niet en connen de dingen na d'leuen, ende rechten aert afbeelden, wtdrucken, of conterfeyten: De leuende, ende natuerlicke aert, wint het altijt, bouen de const: so dat in desen deel het spreecwoort (*nature gaet bouen Const*) altijt warachtich bekent is. Hoe soude dan yemant hem laten duncken, datter eenich Constenaer geuonden soude mogen worden, die onsen God door de Const soude *connen* wtdrucken, oft voorstellen. Hoort hoe ernstelick de Propheet Esaias (ende niet sonder oorsaec) tegen sulcke Afgoders hem stelt, seggende cap. 40. 21: *Weet gy niet? Hoort gy niet? Isset u niet voormaels vercondicht? Hebt ghy niet verstaen van aenbegin der Werelt? Hy sit bouen den Clool der Aerden, ende die daer op woonen, syn als Sprinchanen: die den Hemel wtrect, als een dunne vel, ende breytse wt, als een Hutte, daermen in woonet, &c.* vers 25: *Wien willet gy my dan nabeelden, dien ic gelijc sy: Spreect de Heylige.* Ende en can niet afgebeeldet worden.

So is dan niet alleen verboden te doen, ende ongeschict, datment soude willen doen: Maer ooc onmogelick om te doen datmen God soude afbeelden, oft wtdrucken, door eenichs menschen werck: Eensins, want hy is onwtmetelic, ende ombegrijpelick: Andersins, want hy is onsichtbaerlic, ende *niemant heeft hem oyt gesien: Die alleen* (so Paulus seyt) *onsterffelicheyt heeft: Ende woont in het licht, daermen niet en can toegaen, den welcken gheen mensche gesien en heeft, noch sien en can.* Hoe soude dan by eenighen mensche zijn beeldenisse voorgestelt oft geconterfeyt *connen* worden? Ende die dat vermeten te doen, doen sy Godt niet een seer groote versmaetheyt, ende cleynicheyt aen? Hoort noch voorder, hoe hardt de selue Propheet sulcke dwase afgoderie bestraft, ende (gelijck sy verdienen) heylichlic bespottet, ende belachet, seggende cap. 40. 18. *Wien willet gy dan God nabeelden? Oft wat voor een gelijckenisse wilt gy hem maken? De Meester giet wel een Beelt, ende de Goutsmit ouerguldet,* Want hy ombegrijpelick ende onsichtbaer is. 1 Tim. 1. 17 ende 6. 16 Exo. 33. 18.

35. Son. Vra. 97. *guldet, ende maket daer silueren Ketenen aen. Desgelijcken wie een arme heffinghe heeft, die soect hem wt een Hout, dat niet en vervuylet, ende soect eenen cloecken Meester daer toe, die een Beelt make, dat bestandich sy.* Siet by den seluen (tis weerdich om te lesen) cap. 44. (9. 20.) ende 45. (16. 21), ende 46. (5. 8.): hoe de Propheet de Afgoden-makers leuendich aentast. Act. 17. 24. dApostel Paulus oock, aensprekende die van Athenen: *De God* (seyt hy) *die de Werelt ghemaect heeft, ende al wat daer in is. Dese (want hy een Heere is des Hemels, ende der Aerden) woont niet in Tempels met handen gemaect: Wort ooc met geener menschen hant gedient, als of hy eenich dinc behoefde: Want hy selue geeft allen het leuen, ende adem, ende alle dinc.* Ende vers 29: *Wy dan, die Gods geslachte syn, en moeten niet meynen, dat de Godheyt den Goude, Siluer, oft steene, door menschen Conste, ende bedenckinge gesneden, gelijc sy.*

Ende de hooge Majesteyt Gods wort daermede ten schandelicksten versmaet ende veroneert.

Daer mede bewijsen de Propheet, ende Apostel beyde opentlic: dat Gods heylige Majesteyt, de hoochste oneere, ende versmaetheyt wort aenghedaen, wanneermen hem, die geen lichamelick gestalt en heeft, eenen verderffelicken, ende sterffelicken Lichaem: Hem die onsichtbaerlic is, eenen sichtbaerlicken beelde: Hem die een Geest is, eenen ding dat noch leuen, noch beroeringe en heeft: Hem die onwtmetelic, ende ombegrijpelic is, met een stucxken Houts, Steens, Gouts, oft andere materien vergelijcken wille: Ende sonder twijfel en souden de Propheet, ende Apostel niet min hebben te bestraffen (indien sy nv leefden) ia, haer predicken bestraffen tot onser tijt, de onsinnige, ende vermetene stoutheyt des Pausdoms, daermen sich niet geschaemt en heeft, God den Vader (als eenen ouden grijsen man, in eenen Setel sittende, euen met een Paus Cappe ende dryvuldige croone) voor te stellen, ende af te beelden, ende met sulcke beelden haer Tempelen, ende Outaren te vercieren O wee, wat een verblinde onsinnicheyt is dit gheweest, als of God inden Hemel den kint der verderffenis gelijc ware, ende sulcke cieraet behoefde, als die met groote hoouaert, pracht, ende verwaentheyt is ghebruyckende, die hemseluen God op Aerden maect, ende den mensche geern wijsmaken soude, dat God in den Hemel (fy sy der verwaentheyt) hem gelijc ware. Ro. 1. 23.

1. De Creaturen connen afgebeeldet worden, ende teluc en is niet gantschelick verboden.

2. Maer int tweede deel der antwoort wordt voort gesproken vander afbeeldinge der Creaturen, ende daer af wort bekent, datse wel afgebeeldet connen worden: Maer euenwel, dat Godt verbiedt haer beeldenisse te maken, ende te hebben, om die te vereeren, of God daer door te dienen. Hier wort gesproken van den sichtbaerlicken, tastelicken, ende begrijpelicken Creaturen, de welcke daerom connen met snijden, gieten, schilderen, ofte andere maniere eenichsins afgebeeldet ofte gheconterfeyt worden. Wort ooc te kennen gegeuen met dese antwoort, dat het niet gantschelic, ende sonder eenich onderscheyt van God verboden en is de Creaturen af te beelden, oft te schilderen, gelijc te voren bewesen is, gantschelic verboden te zijn, God af te beelden.

Daerom ooc de const van schilderen, snijden, gie-

Want de const van Schilderen, snijden, gieten, ende andere maniere van afbeeldinge is een heerlicke gaue Gods, wanneer die reyn ende wettelicken

wettelicken gebruyct wort, ende het niet en gheschiet, dat tgene God tot syner eeren, ende der menschen besten gegheuen heeft, door verkeert misbruyc werde verontreyniget, ende tot Gods onteeringe, ende der menschen schade ende verderf gewendet. Ende wy lesen in Exo. Cap. 25. ende volgens, wat constige wercken God Mose heeft beuolen, tot oprichtinge des Tabernakels te laten maken: Daer toe hy oock beroepen heeft *Bezaleel ende Ahalias, met den Geest Gods, wijsheyt, verstant, ende bekentenisse vervult ende begaeft*, Exo. 31. 2 ende 35. 30. Item 2 Par. 4. 3, hoe dat *Salomon Ossen-beelden* heeft laten maken, die hy *onder de Zee* gheuoeget heeft, dat de selue daer op rustede: Daer wt genoech openbaer is, dat sulcke Consten niet gantschelick, ende t'eenemael verboden en zijn, wanneer mate, ende bescheydentheyt daerin by de menschen ghehouden werde, soot behoort. Dwelc hier daerom verhaelt wort, op dat de sake selfs, ende haer recht gebruyc, van den misbruyc onderkent ende onderscheyden werde.

35. Son. Vra. 97.

ten, etc. in haerseluen niet, maer hare misbruyc verwerpelick is.

Maer dmisbruyck deser consten ende wercken, gelijck ooc van anderen goeden gauen Gods is by den menschen menigerley. Dan te deser plaetse wordt dit misbruyc gestraft, dwelc tegen het tweede Gebodt is strijdende. Ende wort gesegt, dat Beelden te maken oft te hebben om die te eeren, of God daer door te dienen, verboden is. Want als de Beelden gemaect, gesneden, gegoten, of geschildert worden, ende voorgestelt, ten eynde, om te eeren, so is dat openbaer Afgoderie, die met den eersten Gebot verboden is. Ofte wanneer die gemaect zijn, ende gebruyct worden, tsy openbaerlic inden Tempelen, oft besonder inden huysen, om God daer door te willen eeren, so strijdet tselue tegen dit tweede Gebot: behaluen, oft schoon die ten eynde voorschreuen niet ghehouden en wierden, dat den swacken dicwils daer mede aenstoot gegeuen wort. Ende dat dit onwedersprekelic warachtich is, can genoech verstaen, ende besloten worden wt tgene bouen geleert is: Te weten, God heeft verboden hem af te beelden, oft eenige gelijckenisse na te maken, so ist oock noch meer verboden, eenich Beelt voor God te houden oft eere aen te doen. Ende can ooc niet geschieden, dat God ge-eert sal worden, int gene hy so wtdruclick heeft verboden, seggende: *Ende buycht u voor die niet, noch en dientse niet.*

2. Te weten, beelden der Creaturen te maken, oft te hebben. om die te eeren, oft daer door God te dienen is verboden.

Eenige meynen wel eenen goeden vont (om sich van Afgoderie te ontschuldigen) te hebben geuonden: wy (seggen sy) en hebben so groue gedachten van God niet, als of hy also gedaen sy, gelijck zijn beelt vertoont: Onse meyninge en is oock niet te geloouen, dat inde Beelden eenige Godheyt, of cracht sy, daerom datse ge-eert souden worden, oft waerom men yet van de selue soude begeeren, of het vertrouwen op de selue stellen: maer onse voornemen is, door de beelden Godt te eeren, hem aen te roepen, ende syne weldaden te verbreyden: ende (dat zijn de eygen woorden der H. Vaders, die tConcilie van Trenten gesmeet hebben) de eere, die den Beelden bewesen wort, die wert gherichtet tot tghene, daer sy na ghebeeldet zijn, dwelc door de selue beelden voor oogen

Ende de hooge Majesteyt Gods wort daermede ten schandelicsten vermaet ende veroneeret.

Conc. Tri. sess. 25. de inuoc. &c

35 Son. Vra 97. oogen gestelt wort: Al so dat wy (seggen sy) door de Beelden (die wy cussen, ende daer voor wy tHooft ontblooten, ende neder-vallen) Christum aenbidden, ende syne Heyligen (na welcke gelijckenisse de Beelden gemaect zijn) vereeren, etc.

Maer stooten sy selue den Beelden-dienst daer mede genoechsaem omme.

Antwoort daer op: Het ware wel te wenschen, dat de blinde leytsluyden des verdwaelden Volcx in den Pausdom, van herten wilden bekennen, dwelc hen de wtgedructe waerheyt, ende licht des Euangeli, hare Vaderen (in haer voorscreuen Concilie) dwingt metten monde te bekennen: souden sy niet als onsinnige dwasen, van alle man verfoeyt, ende met vyngeren nagewesen worden: Te weten, *dat God, niet als de Beelden gedaen en is, dat in den Beelden geen Godheyt ende cracht en is,* ooc niet om hen selfs te helpen: dwelc niet alleen de schrifture opentlic betuycht maer oock de eruarentheyt bewesen heeft, datse sich seluen, als sy wt den Kercken geworpen, ende vernielt zijn, niet en hebben connen helpen, noch beschermen.

Door wat oorsaec ende occasie, tot sommige plaetsen in den geniaerden Nederduytschen-Landen den Beelden zijn niet gaetsch ordentlic weghgenomen.

Doch eer wy voortgaen, sal wel goet verhaelt zijn door wat occasie de Beelden wt den Kercken onser Landen geworpen zijn: Op dat die van den Pausdom moghen verstaen, tsy dat de selue ordentlic, door autoriteyt der Ouerheyt (als tot velen plaetsen) wech gedaen, ende vernielt zijn, oft datse van het gemeyne volc (door groot verdriet, ende beschaemtheyt, datse so lange verdoolt geloopen, ende in sulcke Afgoderie verduyuelt geleyt, ende gehouden zijn geweest) sonder ordeninge zijn aengetast: Dat tselue nochtans niet en dient tot eenighe beschooninghe der Beelden, noch des Pausdoms, maer veel meer tot leuendighe bewijs, dat de Beelden niet en vermogen, ende daerom oogenschijnlic onrecht hebben, die de beelden noch wilen voorstaen, ende die so veel leuendighe beelden, tempelen Gods, om het stomme beelde-werck voor te staen, omgebracht hebben. Te weten, het is wel bekent, dat God ouer lange in dese Nederlanden zijn waerheyt hier, ende daer geopenbaert heeft, om der welcker wille, ooc ontallicke omgebracht zijn, tot dat int Jaer, Anno 1566. aen veel plaetsen openbaerlic de waerheyt is geleert geworden, tot groot genoegen van velen. Dan het Pausdom en heeft niet willen verflouwen: maer ter contrarien maecte gereetschap, door de wereltlicke hant, om tselue met gewelt te weeren: Hoe wel den Heeren, ende Edelen deser Landen, die tot vryheyt der conscientien ghesuppliceert ende gebeden hadden, een schoon aensicht getoont werde, ende het schier scheen, dat de Gouvernante deser Landen, mede haer by de Edelen (die Geusen genoemt wierden) voeghen woude: Maer anders droech sy int herte, anders werde getracteert in haren Raet. So heeft God de Heere, door t'Beelden-stormen geschiet in Augusto des Jaers 66. willen straffen de groote verwaentheyt, ende moetwillige tyrannie des Pausdoms, dwelck met valsche Leer, ende gewalt ouer de conscientien der menschen was schandelicken tyranniserende: God heeft also de Ouerheden willen doen gedencken, wat haer ampt in dien deel was, dat sy niet alleen den Pausdom, niet en behoorden te dienen, om soo veel duysent menschen tonrecht (als geschiet was)

ten

ten belieuen des roomschen Antichrists, ende zijns aenhangs, om hals te brengen, met allerley manieren van tormenten ende doodinghen: Maer dat sy behoorden der gheopenbaerde waerheydt (gelijc, God d nc, doen aen den dach was) plaetse te geuen, ende selfs sulcke grouwelicke argernissen, ende opentlick Afgoderie, ende beeldendienst wech te nemen: God heeft door sulcke middel, den gemeynen onverstandigen man, die in duysterheyt zijns verstants ende gemoets verblindt was, hier mede de vlecke vanden oogen haers ghemoets willen doen, om sich niet langer also blindelic te laten leyden, maer de ooghen des Herten open te doen, te volghen d'licht des Euangeli, ende sich daer door tot de salicheyt te laten onderwijsen. Hoewel dat het dan niet allesins al, ende euen ordentlick verandert en is: gelijck sulcke saken niet ordentlic beleyt conden werden, dewijle daer niemant was, om de hant ordentlic aen dwerc te leggen: De tegensprekende macht so groot zijnde, dat yemanden eyssen mocht te dencken, daer eens te peuteren: ende de hoochmoet ende trots, die de gantsche werelt so lange geleden hadde, niet alleen in verleydinge, maer ooc, als sy haer lieue vrienden, vader ende moeder, soon ende dochter, suster ende broeders, ende ander Magen ende bekende, om de waerheyt so schandelic hadden sien ombrengen, so groot was gheworden, dat het niet langer geleden of gedult en conde werden, maer wt bersten most, ende dat meest de handen aen d'werc geleyt hebben, die vander waerheyt noch niet onderricht en waren: So heeft God (als wy mercken) euen-wel de saeck met ons goet voor gehadt, ende heeft het Pausdom also willen straffen, ende den menschen de oogen openen. Ende wy moeten bekennen, al mach daer wat onordentlic by geloopen zijn, van wegen der beleydinghe der menschen: dat nochtans God d'werc heeft bestiert, tot den eynde bouen verhaelt, ende het tyrannische Pausdom, met den Ouerheden doen beuen, om zijne macht ende gewelt te thoonen, ten besten der genen diet aen nemen, ende ghehoorsamen, maer tot gewissen verderuen der genen die noch wederstaen willen. *35. Son. Vra. 97.*

De eruarentheyt heeft dan de blinde leytsluyden doen bekennen met den monde, tgene sy voorhenen geensins en hebben willen bekennen. Ende waer wel te wenschen, dat de ghemeene man, die noch in haer dwalinge verstrict is, aendachtelic wilde bedencken, wat die vanden Pausdom nv bekennen, bouen trouwelic verhaelt: het selue ware alleen genoech tot wederlegginge des beeldendiensts. Want wat zijn dat voor beelden die sy selue bekennen God niet te gelijcken? So als niets bedacht of gemaect can werden, dat hem gelijcken soude. Ende waer toe salmen die beelden eeren, of besoecken, daer geen Godheyt, of cracht in en is, daer om sy ge-eert, of van hen yet begeert, of eenich vertrouwen op heu gestelt soude werden? so wil doch de gemeene man daer op letten, wat de H. Vaders selue dus verre van den beelden bekennen. *De Christenen willen op des Concilie bekentenisse neerstich mercken.*

Maer soo veel de rest belangt, om den beelden-dienst te verschoonen, so en gelt hare ontschuldinge niet. Want voor eerst, is dat een seer groue dwalinge: dat sy niet en verstaen, dat geener creature, noch in Hemel, I. *Ende dese voorder antwoort wel in sien.*

35. Son. Vra. 97. Hemel, noch op Aerden, de macht gegeuen en is, om te versieren of voor te stellen eenich teecken, ofte figuere, daer mede God vertoont of beteeckent, veel min dat hy daer door ge-eert soude werden: maer soude sulcx recht zijn, dat moste van God selue verordineert, ende tot zijnen dienst beuolen zijn. Daerom ist een grouwelic misbruyc, ontheyliginge ende onteeringe des Godlicken naems te seggen van een gesneden, of geschildert beelt eens ouden mans, of dergelijcken: dat is God of Gods beelt: Onaengesien wat wtvlucht sy nemen, of wat verwe sy hier aen strijcken mogen, om haer grouwelicheyt te bedecken ende te beschoonen.

II. Ten anderen, dat sy niet en ghedencken, hoe swaerlick God ouer de Israeliten vertoornt was, ende onder hen heeft gestraft met den doot dry duysent mannen, als sy int afwesen Mosis hen selnen het gulden

III Calf gemaect hadden, Exo. 32. 28. Item, dat hy het huys *Hieroboams*, des Conincx ouer de thien stammen, om ghelijcke afgoderie gantsch verdelcht heeft, 1 Reg. 14. (10. 16.) Item, sy en bedencken niet, na dien God van ons wil bemint werden van gantscher herten, gantscher zielen, gantschen verstande ende allen onsen crachten, dat hy daer mede wtdruckelic wil, dat alle wtwendige ende inwendige dienst, ende vereeringe, hem alleen (als den eenigen waren God) aengedaen ende toegeschreuen

IIII. sal werden, op die maniere ende wijse, so hy beuolen heeft. Item, sy en willen niet verstaen, datmen den Heyligen inden Hemel selue niet en mach dienen, noch eeren, oft eenige hulpe ofte troost by hen soecken, maer alleen by God: hoe veel min ist dan recht, dat sy seggen de Heyligen inde beeldenissen, die na hen gemaeckt zijn, te vereeren?

De afgodische beelden behooren niet bewaert te werden, om dargernisse, ende perijckel van weder misbruyct te mogen werden.

So hebben wy nv geleert, dat de beelden verboden zijn te maken, ende te hebben, om die te eeren, ofte daer door God te dienen: Maer noch meer moet hier aengemerct werden, dattet niet behoorlic noch geoorloeft en is, de afgodische beelden ende figuren te bewaren: op dat tselue den swacken geen argernissen en geue, of dat andere daer door t'eeniger tijt niet tot Afgoderie verloct werden, ende de bewaerde afgodische beelden, ende dingen ter afgoderie gebruycken: daerom ist dat God so ernstlick in zijne Wet den Kinderen Israels geboden heeft: *Verdestrueert alle plaetsen, daer de Heydenen (die gylieden innemen sult) hare goden gedient hebben, het sy op hooge Bergen, op cleyne Bergen, of onder groene Boomen · Ende breect af hare Altaren, ende breect hare Calomnen in stucken, ende verbernt met vyer hare Hagen, ende de Afgoden haren Goden doet af, ende doet te niete hare namen, wt de selue plaetse*, Deut. 12. (2. 3.) Num. 33. 51. Deut. 7. 5. etc. Ende so lesen wy ooc inde heylige geschiedenisse, dat neerstelick aengeteeckent is, hoe de Godsalige Coningen ouer al te niete gedaen ende wechgenomen hebben, die dingen die by den ombedachten afgoden-dienaers tot afgoderie misbruyckt waren, ende datse daer in niet verschoont, noch aengesien en hebben, eenige plaetse, outheydt, noch persoonen, die sulcke afgodische dingen bedacht, ende aenghericht hadden.

In dwelc de

Daeromme zijn wel te vermanen, ende te onderwijsen, die heden ten

daghe

daghe eenige vergulde costelicke cruycen, Beelden, Schilderien, ende andere dinghen, van Christo, der Maget Maria, den Apostelen, ofte anderen Heyligen, die hen van den Ouderen zijn nagelaten oft gebleuen, oft die sy selue (doen sy noch in duysterheyt ende onverstant waren) tot Afgoderie misbruyckt, ende vereert hebben, nv noch by hen bewaren ende behouden, als oft het Cleynodien waren: Daer sy veel meer (tot bewijs, dat sy sulcke Afgoderie veruloecken, ende vyant zijn, ende tot getuygenisse, dat sy van herten wedergecomen ende bekeert zijn van den dienst der stommen afgoden, tot den leuendighen Godt) sulcke ouerblijfselen der Afgoderien behoorden te breken, te niet, ende wt den ooghen te doen, ouer al in haren huyse, ende bewerf, daer sy des macht ende spreken hebben: Ghedenckende de grouwelickheydt, die sy in sulcke saken gesien, ende de verblintheydt daer in de menschen gesteken hebben: Ouerlegghende hoe seer de menschen van harer naturen wegen, ende door crachtighe aenstokinghe des duyuels tot afgoderie geneycht zijn. Men behoeft geen vremde exempelen onder de Heydenen te soecken, oueruloedich bewijs hebben wy aen den *kinderen Israels*, de welcke soo menichmaels weder veruallen zijn: Waer mede de Propheten altijt genoech te doen gehadt hebben. Tis wel weerdich te versinnen, wt wat cleyne beginselen (tot onser waerschouwinge aen geteeckent Sap. 14. 15.) de Afgoderie wel gecomen ende voortgegaen is: Als *dat een Vader synen Sone*, die hem te vroech afgestoruen was, *een beelt na gemaect heeft*, dwelc namaels in achtinge gecomen is, etc. Siet doch met wat yuer de Godsalige *Coninck Ezechias*, gedreuen is geweest (soo de Schriftuere van hem getuycht): Als hy den heyligen Gods-dienst wilde weder oprechten, ende alle onreynicheyt wech doen, so en heeft hy niet alleen dit ghedaen aen de Hoochten, aen de Hagen, ende Beelden, die hy wtghehouwen, ende vernielt heeft: *Maer heeft oock gebroken de Metalen Slange, die Mosis gemaect hadde: want tot dier tijt toe hadden haer de kinderen Israhels gerooct, ende men hietse Nehustan:* Dat is in onser spraken, coperen, om datse van Coper gemaect was. Al was sy door beuel Godts, ende tot eenen goeden eynde gemaect, doense nochtans misbruyct werde, so en heeft hy harer noch om des beuels Gods, noch van wegen des aensiens Mose, noch van wegen der outheydt verschoont, maer te niet ghedaen. *Iosias*, die hem soo ernsthaftich in het suyueren, ende oprechten des waren Godts-dienst heeft bewesen als eenich Coninc, en heeft oock niet verschoont de Hoochten, ende Afgoden plaetsen, die ander Coningen voor hem gemaect hadden, selue niet *de hoochten des Conincx Salomons.*

95. Son. Vra. 97.

geloouige te deser tijt vermaent werden, sich alc in haer huys wyselick te dragen ende te volgen Gods gebot, ende dexempel der Godsaligen Coningen.

Num. 21. 8. 2 Re. 18. 4.

Tis waer, dese zijn Magestraten gheweest: Maer dat is gewis, dat een yegelic Huys-vader (in zijnen huyse, ende ghebieden) mach, ende behoort te doen, belangende tgene den Godsdienst aengaet, om wt zijnen huyse te weeren, wat onrecht is, ende de zijne ten rechten Gods-dienst te houden, te ghewennen ende te onderwijsen, ende selfs met zijnen exempel voor te gaen, euen als een Coninck in zijnen Rijcke, ende ander

Wetende dat een Huysvad'r op zijn huys acht moet nemen, ende daer ouer macht heeft gelyc Coningen ende Ouerheden in haer gebieden.

35. Son. Vra. 97. der Ouerheden in haren gebieden: daer van wy een exempel hebben aen den *Patriarch Iacob*, Gen. 35. 2. Ende daerom heeft het *Concilium Eliberinum* ca. 4. al anders zijn deuoor ghedaen, dan het *Concilie van Trente:* Want daer dit de afgoderie tegen Gods woort arbeyt te planten, ende voor te staen, soo doet het eerste een schoone waerschouwinge tot verminderinge der afgoderie. Dit zijn de woorden: Tis goet geuonden, de geloouige te vermanen, dat sy emmers so veel sy connen, de Afgoden wt haren huyse weeren, datse daer niet beuonden en werden: Ende oft sy hier ouer harer knechten gewalt te bevreesen hadden, dat sy euenwel sich daer van ombesmet houden: Indien sy anders deden, dat sy vander Kercken vremt gehouden werden.

wederleggінge valscher Leer. Hier is nv genoech by gebracht wt Gods woort, om daer mede, ende met de eruarentheyt selue wederleyt te hebben, den grouen ende grouwelicken Beeldendienst, die sy inden Pausdom, niet tegenstaende alle onderwijsinge, halstarrichlick (tegen haer eygen conscientien, so het wel te beureesen is, emmers van d'meestendeel van hen) ende tegen het geopenbaerde licht des Euangelij willen houden staende met gewalt: al ist dat sy ooc wel weten, dat het meestendeel vanden menschen in haren herten, anders ouertuycht zijn: Ende moeten sy hen daer by voeghen, dat tselue gheschiet alleene, door louter dwang ende wt vreesen, niet wt eenigen yuer, deuotie, of goet gevoelen, dat sy vanden Beelden-dienst hebben. Alleenlick sullen de geloouige vermaent ende gewaerschout zijn, God meer te vreesen als de menschen, om hen van den Beelden-dienst ende valschen Gods-diensten te onthouden, op dat sy ende haer gheslachte der barmherticheyt Gods deelachtich werden, ende ontvlieden moghen de straffe, die hy gedreycht heeft den ongehoorsamen, welcker sonde hy ooc besoeckende is aen den kinderen tot int derde ende vierde Lidt der gener, die hem haten, so bouen geleert is: Ende wie voorder onderricht teghen den Beelden-dienst begeert, sal daer af vinden schoone onderwijsinghe, in andere Boecken, door Gods genade aen den dach ghegeuen: dwelc hier om cortheyt wil nagelaten wert.

98. Vraye.

Maer soudemen de beelden inde kercken, als boecken der Leecken, niet moghen lijden?

Antwoorde.

III. Neent: Want wy en moeten niet wijser zijn dan Godt, de welcke zijne Christenen, niet door stomme beelden, maer door de leuendige vercondinghe zijns woorts, wil onderwesen hebben.

Verclaringe.

Occasie deser Vraye ende aenwysinge DE supersticieuse ende waen-geloouige menschen, soecken allerley wtvluchten ende behulpen, om niet te blijuen inde palen der eenvoudige

voudige suyuere waerheyt ende Geboden Gods, daer inne ons so claerlic zijn wil, ende wel behagen (belangende zijnen dienst) voorgeschreuen wert: maer alletijt wat te hebben, daer en bouen, na haren goetduncken ende welbehaghen, dwelck sy geerne God den Heere opdringen souden, dat het hem moste geuallen, ofte emmer dat sy den menschen wijs maken mochten, dattet hem behaecht. So gaet het den *Romanisten* met den Beelden, de welcke, als sy door Gods waerheyt also ouerwonnen ende gedrongen zijn, dat sy niet bestaen en connen, ende hen moeten schamen (wy spreken nv vande gene die hen wat beter schijnen te laten geseggen, of wat schalcker zijn, om te bedriegen) langer te willen verantwoorden, datmen de beelden eeren, of God door de selue dienen soude mogen: so seggen sy: maer de Beelden, oftmense schoon niet behoorde te eeren, oft God daer door te dienen, so zijnse nochtans bequaem, om de Leecken te leeren, ende behooren tot dien eynde in de kercken te zijn ende te blijuen. Het schijnt dat sy sorge willen dragen voor de ongeleerde Leecken, dat die onderwesen mochten werden, besonder die niet lesen of schrijuen en connen, ende daerom behoort men (na hare meyninge) dat wel te passeren sonder daer tegen te strijden: op dat de ongeleerde so wel, als de gheleerde, tot onderricht der salicheyt mogen comen. Maer merct wel, het en is hen daerom niet te doen: Anders souden sy in den Pausdom wat meer neersticheyt hebben gedaen, om tvolc te leeren, ende en souden hen de H. Schrift in moederlicke sprake niet onthouden, ontraden, ontwendet, ende verboden hebben, eygentlic daerom, op dat sy hen met het gheloof niet moeyen en souden, maer geloouen als haer Pastoor ende Paep, dien profijt daer aen gelegen is, dat haer Prochie-kinderen niet veel en weten noch gestudeert en hebben: Dwelc noch eenen yegelicken wel bekent is. Sy en souden ooc inde plaetse vande H. schrift den luyden niet inde handen gesteken hebben, het boecxken vanden Houte, het bagijnken van Parijs, het bidtvoor dWeeuken, de seuen Ween, de stomme Passie, sintannen-boecxken, ende ander Legenden, Franciscus-Wijngaert, Hortulus-animi ende dergelijcke bedriegelicke, ende logenachtige boecken, vol bedrochs, ende leeringe der Afgoderie, ende der valschen Godsdiensten. Neen, ten is hen daerom niet te doen wat sy ooc voorwenden om de ongeleerde geleert te werden. Maer sy mercken wel, dat de rechte leer bouen gheroert, de Beelden wt de Kercke (als daer ter plaetsen nergens toe nut zijnde) soude doen verschuyuen, dat en ware voor hen geen profijt, noch raet: maer connen syse met schoon praten inde kercke noch houden, daer sullen noch veel bygeloouige menschen zijn, die daer wat af houden sullen, ende wel gepaeyt zijn, dat sy haer Afgoden mogen behouden, ende sy hopen metter tijt wel weder te gewinnen (gelijc de menschen tot afgoderie geneycht zijn) dat die nv beter onderricht zijn, door slappicheyt ende lanckheyt van tijden, weder dlicht der waerheyt wt hare oogen sullen laten gaen, ende in duysterheyt veruallen: Also dat het meer als waer soude werden, dat de beelden den eenvoudigen, ende onverstandigen menschen souden werden

S. Son. Vra. 98.

ghe wat het Pausdom met dese tegenwoordinghe voorheeft.

35. Son. Vrc. 98. werden boecken, om hen te leeren na harer aert, niet de waerheyt, maer de logen ende afgoderie. Daerom wel noodich is, tot wederlegginge des beeldendiensts, de voorgestelde Vraghe wat te beantwoorden.

De vrage dient beantwoort tot onderwijs der genen, die wel geen Papisten zijn, maer nochtans de beelden in den kercken houden, tot grooten schade ende argenissen.

Des te meer, dewijl noch eenige andere (behaluen de Papisten) zijn, dewelcke den Pausdom wel tegen zijn, ende heerlic tegen dAfgoderie gepredict hebben ende de gene, diet onder hen ernst is, daer tegen noch predicken: maer nochtans wt onverstant ende door nietige oorsaken, haer Kercken vol beelden laten, ende niet daer na en trachten om die te weren, maer veel meer om die te smucken, cieren, ende vernieuwen, op dat sy niet en verouden noch en veruallen, tot groote argernisse ende schade. Dwelc wel te bewijsen, ende te verclaren soude zijn, ten ware de sake selfs sprake, ende schijnt hen alleen t'ontbreken daer aen, dat het niet geschiet en is, int beginsel der suyueringe des Godsdiensts, ende so houden sy noch de hoochten Salomons, tot dat God belieuen sal eenen Josiam, ofte Heliam te verwecken, die eens de rest des Pausdoms van hen wech nemen sal, tot troost van velen vromen onder hen, die tselue ten hoochsten mishaecht, ende tot bestraffinge der Papisten, ende besondere Jesuiten, die met sulcx haer profijt wel weten te doen ende die meesterlick haer spel daer onder spelen, om sulck werc te houden staende. Onder sulcke wert ooc tot beschooninge der beelden, onder andere voortgebracht, datse den ongeleerden tot onderwijsinge dienen. Daerom de antwoort mede tegen die wel aengemerckt moet werden.

Afdeelinge.

Ende zijn daer in twee deelen. Met den eersten wert op de vrage plat wt neen geantwoort: maer int tweede deel wert bestraft de dwaesheyt der menschen, die hen vermeten wijser te zijn dan Godt, willende met andere middelen Gods kercke leeren, daer Godt wtdruckelic beuolen heeft, datse met zijn woort sal geleert, ende onderwesen werden.

Inde kercke te lijden is minder dan daer in te setten.

1. De Vrage is alsoo ghestelt, ofmen de beelden niet en soude inde Kercke mogen lijden, als der Leecken boecken? Om dieswille dat die vrage wel beantwoort zijnde, daer wt blijcken sal, dat mense inde Kercke niet en behoort te setten: Want te lijden, die daer gheset zijn, (als mense met goeden ghevoech niet wech crijghen en can) dat is minder, dan dat men van nieuwen die inde Kercke soude willen gaen setten. Dit wert daerom verhaelt, om datter veel zijn (onder de gene, die niet papistisch, de beelden in haren Kercken lijden) die wel bekennen, datmen geen Beelden in de Kercke en behoort te setten, ende indiense daer niet waren, sy geensins toelaten souden, die daer in geset te werden. Dien moet ooc de antwoort dienen tot onderricht, op dat sy verstaen wat haer amt is int weeren der Beelden.

Sy willen de Leecken door stomme beelden leeren, die (God danck) sprack hebben om hare meesters met de leuende stemme te leeren:

Maer tis tot versmadinge des gemeynen volcx, dat sy tselue Idioten ende Leecken noemen (als door spot) als oft sy, die sulcker menschen Herders, ende Leyders behoorden te zijn, seer cloecke ende geleerde Meesters waren: Daer de Heere die kent voor zijne Discipelen, ende de Hemelsche Vader hen zijne wijsheyt openbaert, ende wilse in de Salichmakende geheymenissen zijns rijcx met zijnen Euangelio onderwesen hebben.

ben. Maer God sy gedanct, dat het nv so verde is gecomen, ende omgekeert, dat hy veel van dien Leecken (die dese groote Meesters also versmaet, ende niet geweerdiget hebben te leeren, maer door stomme beelden wilden laten leeren) andere Meesters toe ghesonden heeft, ende de selue door zijn woort ende waerheyt also verlichtet ende onderwesen, datse nv bequaem zijn, om dese Gheleerde (die hen roemen Herders ende Zielsorgers) selue inde school te voeren, ende hen oprechtelick de waerheyt wt Gods woort te onderwijsen, indien sy slechs leeren willen, ende hen gheweerdigen te luysteren, na tgene tot haerder salicheyt dient. *35. Son. Vra. 98.*

Ende te bewysen, dat de beelden inder kercke niet en behooren geleden te werden.

De antwoort des Catechisme, seght neen: Dat de beelden inde Kercken, ofte Tempelen, niet en behooren geleden te werden, om den Christenen te zijn als boecken. Dese antwoort heeft goeden gront in het Woort Gods, al ist dat de Papisten sulcx wat hebben geuonden, inden boecken *Gregori*, meynende door zijn authoriteyt door te dringen, dat de beelden in de Kercken gheleden mogen werden, om den ongeleerden volc te dienen voor boecken. *Gregorius* is een mensche gheweest, wiens aensien tegen de waerheyt niet en mach gelden, ende hy heeft (sonder twijffel) niet verstaen, wat de duyuel met den Beelden-werck, heeft voor gehadt, so als volgende tijt wel gespoort is gheweest, ende wy daer van noch leuende getuygen moghen zijn: Waert dat dwerc selfs niet en spraec, daer t'Pausdom noch plaetse heeft. Daer tegen setten wy tot genoechsame wederlegginge de woorden des Apostels Paulij: *Wat schic is den Tempel Gods met den Afgoden?* Want al ist dat Paulus daer spreect van den geesteliken Tempel, de gheloouige, welcker hert, sin ende gemoet God tot eenen Tempel gheheylicht is, ende daerom hem alleen toegeeygent behoort te blijuen: Soo is nochtans zijne meyninge, dat de geloouige hen gantschelic van alle afgoderie sullen onthouden, ja ooc geen joc noch gemeenschap trecken met den ongeloouigen. Ende om dat te bewijsen, so neemt d'Apostel zijn argument by gelijckenisse vanden wtwendighen Tempel, die alleen den leuendigen God was geheylicht, en waer in niemants beeldenisse en conde gebracht werden, sonder dien te ontheyligen: Dwelck doen wel bekent was also behoorende: Ende daerom wil dan d'Apostel segghen: Ghy zijt Tempelen Gods geworden, ghy meucht geen ghemeenschap hebben met Afgoderie. Ende so blijft het vast: dat onse wterlicke tempelen daerinne de geloouigen (leuendige ende geestelicke tempelen Gods) haren Godsdienst doen den leuendigen God, zijn woort (na synen beuel) hoorende, de Sacramenten gebruyckende, God biddende en louende: niet en behooren ontheyligt te worden door eenige beelden: want daer niemant gehoort, ghesocht ende gedient en behoort te worden, dan alleen God, ende zijn woort. Ende so mercken wy dat dese plaetse des Apostels, tot weeringe des beeldenwercx wt onsen Tempelen, te recht toegepasset is.

Greg. epist. 109. lib. 7 & epist. lib. 9.

2 Cor. 6. 16.

Maer de Propheet Hieremias geeft nader bericht, wat van den beelden te houden is, ende wat sy leeren connen, als hy seyt: *der Heydenen Goden syn enckel niets*, cap. 10. 3. *Sy en connen niet spreken*, vers 5: *Een*

Want sy zijn niets en connen niet spreken: syn bedriegerie,

35. Son. Vra. 98.

Een Hout moet ymmers een nietich Godsdienst syn, vers 8. *Alle menschen syn sotten met haer const, ende alle Goutsmeden staen met schanden met haren Beelden: Want haer Beelden syn bedriegerie, ende en hebben geen leuen. Het is enckel niets, ende een verleydisch werc.* vers 14, 15. Ende de Propheet Abacuc. 2. 18. *Wat sal dan dat Beelt helpen, dat syn Meester ghebeeldet heeft? Ende het valsche gegoten Beelt, daer op hem de Meester verlaet, dat hy stomme afgoden makede? Wee dien, die ten Houte spreect: waect op: Ende ten stommen steenen: staet op: Hoe soude het leeren? Siet het is met Gout ende Siluer ouer togen, ende daer is geenen adem in.*

ende een verleydisch werc, sy connen niet goets leeren. so dese Propheten daer van getuygen.

Daer wt een gemeene leer genomen mach worden, dat de beelden niet alleen niet goets leeren en connen, dewijle sy stom zijn, ende niet spreken en connen, ende also geen Boecken der waerheyt ende godsalicheyt en connen zijn: maer datse euenwel valsch bedriechlic ende verleydende zijn, de menschen tot sich door haer vercierde gestalt, ende door de opinie, die de menschen daer van ingeplantet wort, tot sich treckende ende bewegende tot afgoderie. Voorder (gelijc de eruarentheyt leert) den menschen lichtelick inbeeldende door haer aensien, eerdische en ongeschicte gedachten van God, de welcke naermaels met veel predickens, ende arbeyts seer swaerlick wt der menschen hert ende ghemoet connen getogen worden.

Maer al tot veel quaets geuen sy oorsaec, al en spreken sy niet.

Hier van spreect *Augustinus* veel warachtigher, als *Gregorius* tot onser waerschouwinge: Dat de beelden eenen mont, oogen, ooren, voeten hebben, des hebben sy te meer cracht om de onsalige Zielen te crommen, ende te verleyden: dan sy dienstelic souden zijn, om te beteren, ende te stichten, want sy niet en spreken, noch sien, noch hooren, noch wandelen. Gelijck de selue *Augustinus*, wel waer genomen heeft in Varrone een van de geleertste Scribenten onder de Romeynen. dat de Goden by den Romeynen, meer als 170 jaren zijn ge-eert, sonder beeldenisse: Ende segt daer by wt den seluen Scribent: waert also gebleuen, sy souden suyuerder in eeren ghehouden worden: noch voorder daer by: die eerst de beelden der goden den Volc voorgestelt hebben, die hebben haren steden de vreese ontnomen, ende dwalinge voort-gebracht. Dat geuoelde een Heydensch mensche, welcke hoewel hy van Goden sprac, so en hadde hy nochtans des rechten waren Gods geen kennisse, ende leefde midden onder de afgoders. Wat geuoelen behoort dan by den Christenen te zijn, die Gods beuel ende waerschouwinghe hebben, wat schade het beelden-werc der Christenheyt, ende wat afbreuc tselue Gods eere gedaen heeft. Ende dese oorsaec heeft het Concilium Eliberinum te recht bewogen, om tegen de beelden te besluyten, cap. 36. Het is goet gevonden, datmen in den kercken geen schilderen hebben sal, op dat het gene, dwelck gedient wort, aen de wandt niet geschildert en werde.

Bewijs wt Aug. in Ps. 113.

Canon. Conc. tomo. 1.

2. Dan de Catechisme die brengt noch voort een sekere redene, daer mede het neen inder antwoort sterckelick wort bewesen: namelic dat de Beelden in der Kercken niet en moeten geduldet worden, als boecken,

De mensche moet niet wijser zijn dan God.

ken, om de ongeleerde te leeren: om dieswille de menschen hen niet en behooren te vermeten, wijser te willen zijn, dan God. Dat is openbaer ende onwedersprekelic by allen menschen: dat Gods wijsheyt, voor menschen goetduncken behoort te gaen; ende wanneer God spreect, dat dan de gantsche werelt behoort te swijgen, ende God toe te luysteren, ende gehoorsaem te zijn. 35. Son. Vra. 98.

Ende God en leert nergens, datmen de afgodische beelden sal voor Boecken der ongeleerde gebruycken: maer daer teghens, datmense sal breken, ende te niet doen. Want wat souden de stomme beelden leeren connen, bouen pag. 502. aengheteeckent? Maer hy heeft zijn leuende woort daer toe gegeuen, ende zijn Propheten gesonden, om dat te leeren, ende den Volcke in te drucken, ende hare stemme te verheffen, ende die haer amt niet en doen, worden genoemt *blinde Wachters, ende stomme Honden, die niet straffen en connen.* Christus beueelt de *Schrift te ondersoecken,* niet van de Beelden te leeren, Joh. 5. 39. Hy sent syne Apostelen wt, met de leuende stemme des Euangeli, seggende: *Predict dat Euangelium allen Creaturen: Ende leertse houden alles wat ic u geboden hebbe.* Ic meyne ymmer wel, dat die teghen-sprekers niet en sullen derren loochenen: dat Christus al veel beter heeft geweten, hoe de menschen tot der salicheyt geleert behooren te worden, als sy ons dat souden willen wijsmaken: waer toe dan de Beelden? Wat spreken sy: wat wech wijsen sy in te gaen? Gantsch niet dienende ter waerheyt, oft om op de rechte baen te treden: Maer sy zijn wel instrumenten tot logen, ende tot verleydinge van den rechten wech. Daerom onse Heere Christus, om desen waengelooue, ende verleydinge voor te comen, heeft ons ten Leermeester, ende leytsman gesonden, de leuendige stemme des Euangeli: Die spreect, ende roept claer: Dat Christus is gestoruen, op dat hy aen den Cruyce onse vermaledijdinge (thantschrift dat tegen ons geschreuen was) soude nagelen, ende van ons wech nemen onse sonden door de offerhande zijns Lichaems ende vergietinge zijns bloets, ende also versoenen met God synen Vader. Waer toe ist dan nut oft noodich, so veel cruycen van Hout, Steen, Siluer, ende Gout ouer al in den Tempelen op te richten? Daer wy doch vanden eenigen Christo, ende wt het lesen, gehoor, ende ouerdencken des Godlickes Woorts, ende wt het gebruyc der Sacramenten, meer mogen leeren, als wt duysent houtenen, ofte steeneren Cruycen. Also getuycht Paulus, dat Jesus Christus den Galateren door de Predicatie des H. Euangelij (niet door beelden) *voor de oogen heeft voorgeschildert geweest, ende onder hen gecruyst is.* De selue en heeft by die van Corinthen niet geacht yet te weten, dan Jesum Christum, ende den seluen gecruyciget. Indien dese maniere, om Gods volc te leeren, van allen waergenomen waer, die int leer-amt geuolcht, ende tot Herderen ouer de kercke Christi gestelt zijn geweest: Sy souden der kercken Gods groot profijt ghedaen, ende veler menschen salicheyt geuordert hebben. Maer als daer en tegen de Herders, ende Leeraers der Kercken

Die niet door stomme beelden maer door zijn woort ende Euangelium syne Christenen wil geleert hebben.

Esa. 56. 1. ende 56. 10. Mat. 28. 19. Mar. 16. 16. 2 Ti. 3. 16. 2 Pe. 1. 19.

Gal. 3. 1. 1 Cor. 2. 1.

(stom

35. Son. Vra. 98

(stom geworden zijnde) haer ampt den stommen, ende bedriegelicken beelden ouergelaten hebben, op dat de ongheleerde daer van leeren mochten, so heeft de duysternisse in de werelt ouerhant genomen, de menschen hebben, als de blinde, aen den Wandt getastet, ende zijn de Herders geworden *blinde leytsluyden der blinden*, Mat. 15. 14.

Gelijck oock de tempelen der Christenen behooren te dienen, tot een ander gebruyck, daer toe sij zijn verordineert.

Daer toe somen aenmerken wilde, waer toe de Tempelen zijn verordineert, ende waer toe die ghebruyckt behooren te worden, te weten, om daer Gods, woort te predicken, ende te hooren, ende de Sacramenten bedient ende ontfangen, ende andere diensten Gode gedaen te werden: so ist gewis dat het met de heylighinge der tempelen niet ouer een comt, daer andere Beelden inne te brengen, als de leuendige Beelden Gods, de geloouige (die ooc selue syne tempelen zijn) ende tot der seluer onderrichtinge de leuende stemme zijns woorts, ende syne Sacramenten daer mede hy syne genade afgebeeldet, ende leuendich beteeckent, ende versekert heeft: daermede connen onse oogen verquicket ende onse ooren met leeringe, ende leuendige beweginge gevult ende onderwesen werden: Dwelck de stomme, ydele, logenachtige beelden (alleen met menschen const, na hare dwaesheyt toe-gherichtet) niet en connen doen.

Gelijc de eerste Kercke van geen beelden geweten en heeft.

Daeromme de oude eerste Apostolische kercke, al ouer de vier hondert Jaren (doen de Religie, ende de reyne Leere schoon in haren fleur, ende in goeden stant was) met de leuendige Beelden, ende vercierselen in haren Tempelen hen hebben laten genoegen, ende niet geleden, dat de gesneden, gegoten, geschilderde, ofte andere stomme beelden (nergens toe dienende dan tot afgoderie, ende valsche Godsdiensten) daer in gebracht souden worden. Ende ter contrarien, doen de Herders begosten te verbastaerden, ende de leuendige stemme des woorts niet so reyn ende claer meer en wert gehoort, so wierden volgens de Sacramenten ooc verualscht, ende doen is het Beelden-werc allencskens ingecropen, ende zijn de stommen beelden, de cieraten, gedachtenissen, ende eyntelic afgoden in den tempelen der Christenen geworden, de welcke men nv geern wijsmaken soude der leecken Leeraers te zijn: Ja als de Herders stom zijn, so zijnse Leeraers doch, niet om de menschen tot God, ofte tot deucht, maer tot den Duyuel, ende de schandelicste ondeucht (Afgoderie) te brengen, so bouen genoech verhaelt ende bewesen is.

Des Bisschops *Epiphani* daet ende schrijuen tegen de beelden aen Jannen den Bisschop van Hierusalem.

Daerom is wel merckensweert, tghene van den Bisschop *Epiphanio*, als een heerlicke daet geroemt, ende geschreuen wort: Als hy op een tijt in eenen Tempel quam, daer hy een cleet sach: daer op het Beelt Christi of van eenen Heyligen geschildert was, so heeft hy tselue ghescheurt, ende aen Johannem den Bisschop van Hierusalem eenen schoonen Brief daer van geschreuen, verhalende, wat hy gedaen hadde int weeren van dese Schilderie, ende hem ernstelic vermanende, dat hy sulex (wesende tegen de authoriteyt der Schrifture) verbieden soude, niet meer te geschieden: Dat het was tegen onse Religie, ende ombetamelic der

Kercke

Kercke Christi, ende den Volck, dat hem was beuolen, dat hem daeromme sorghe daer ouer stont te dragen. *35. Son. Vra. 98.*

Na dien het dan also is, so zijn hier voor eerst te vermanen, de *Predicanten des H. Euangeli*, (die daer leuen in den plaetsen, daer de beelden noch in de Kercken gehouden, ende geleden worden) dat sy alle neersticheyt aen wenden, connen sy de beelden met goeden middelen terstont niet weeren, dat ten minsten de selue wt den herten der menschen, so veel als mogelic is geweert worden, met gesonde leer, ende onderwijsinghe, op datse te min schade doen, ende daer nae van selfs ongehegelt, ende sonder cieraet blijuende veruallen mogen, ende te gheuoegelicker wech genomen worden. Vermaninge aen den Dienaers des woorts. 2 Reg. 23. (1. 4.)

Ten anderen is *het Volc* hier te vermanen: Dat sy geen leeringe en verwachten oft meynen te gecrijgen van den Beelden, daer by niets tot leeringe, dan wel tot bedroch voor handen is: Maer datse hen begheuen, om de trouwe Dienaers, ende warachtige Knechten Christi te hooren: Wt welcker mont sy sullen leeren, hoe dat God wil ghedient zijn naer zijn Woort in de H. Schrift begrepen: Welcke is de eenige Fonteyne, ende Boec, daer wt geleerde ende ongeleerde (by de *Romanisten* Leecken genoemt) altijt scheppen ende vernemen moeten, tgene tot hare onderwijsinge, ende leeringe van nooden ende genoechsaem is. Aende Christenen int gemeen.

Maer ten derden, sullen de *Magistraten*, verstaen hebbende den wille Gods (diese gestelt heeft tot bewaerders syner H. Wet) wel weten te bedencken, dat sy door hare autoriteyt ende macht, na d'exempel der Godsalighen Coningen, *Ezechie*, *Iosie*, etc. (die daerom hoochlic in der Schrifturen geloeft worden) schuldich zijn het Beeldenwerc ende ander afgodische diensten wech te nemen, ende af te stellen. Ende besonder aende Magistraten 2. Re. 18. 4 ende 23. 4. Deu 7. 5. ende 12. 3.

---

36. SONDACH.

Vrage. 99. 100.

Verclaringe van het derde Gebodt.

Inhout: *In dese afdeelinge wort verclaert de derde Wet, ende voorgestelt:*

1. *Eerstelic, dat God daerinne verbiet het misbruyc syns heyligen Naems, dwelc voor hem een grouwel is: Ende dat hy daer tegen ghebiet, ende verheyscht van eenen yegelicken, dat sy zijnen naem, so wel openlic, als besondere, oft by haerseluen, sullen bekennen,*
2. *roemen ende prijsen. Ten anderen, dat het so grooten sonde is, Gods name met sweeren, ende vloecken te lasteren, dat hy niet alleen vertoornt ouer de gene, die sulcx doen; Maer ooc ouer die, welcke tselue so veel hen mogelic is, niet en helpen weeren, ende verbieden, sulcx dat hy die met den doot te straffen beuelt.*

99. Vrage.

96. Son. Vra. 99.

99. Vrage.

Wat wil dat derde Gebodt?

Antwoorde.

I. Dat wy niet alleen met vloecken, oft met valschen eede, maer ooc met onnoodich sweeren, den name Godts niet en lasteren, noch misbruycken, noch ons met onsen stilswijgen, ende toesien, sulcker schrickelicker sonden deelachtich maken. Ende in somma, dat wy den H. Name Godts anders niet, dan met vreese, ende eerbiedinge ghebruycken, op dat hy van ons, recht bekent, aengeroepen, ende in allen onsen woorden, ende wercken gepresen werde.

Verclaringe.

De derde wet heeft twee deelen.

DE derde Wet die heeft twee deelen: d'eerste is een verbot tegen dmisbruyc des goddelicken naems, daer van wort in dese antwoert gehandelt: doch werden daer onder begrepen de deuchden, die in dese Wet geboden worden, ende daer mede God synen naem van ons gepresen, ende ge-eert wil hebben: d'Ander deel is een bedreyginge tegen de ouertreders: Waer onder ooc in tegensettinge den segen (dien de gehoorsame te verwachten hebben) verstaen moet worden, daer af volcht inde naeste antwoort. De woorden der Wet zijn dese: *Gy en sult den name uwes Heeren, niet te vergeefs, oft lichtueerdelic gebruycken.*

Afdeelinge.

Maer hier sal tot beter onderricht eerst wat worden ghesproken van den Name Gods, watmen daer door verstaen sal: Daer na van den sonden, die met deser derder Wet verboden zijn, ende waermede Gods naem ont-eert, ontheylicht, ende te vergeefs gebruyct wort: Ten derden van den deuchden, die met dese Wet geboden worden, om God daermede te heyligen ende te eeren.

Verscheyden beteeckeningen des naems Gods.

1. Wel is te mercken: Dat Gode anders niet dan oneygentlic een naem toegeschreuen wort: Dewijl maer een Godt en is, die met eenen naem niet en behoeft onderscheyden te worden: Want tot onderscheyt zijn de namen onder de menschen geuondcn, dwelc in dat eenvoudige wesen Gods geen plaetse en heeft. Doch spreect de schrifture (tot onsen beteren verstant) veel van Gods name by ghelijckenisse van onsen namen, om te beter na te dencken, tghene ons van God, door dwoort (*naem Gods*) te verstaen gegeuen wort. Maer de *name Gods*, heeft in de Schrifture verscheyden beteeckeningen. Somtijts wort hy genomen voor God selue, als daer Dauid seyt, Psal. 116. 13. *Ic wil den Heylsamen Kelc nemen, ende des Heeren naem Prediken.* Ende 2. Sa. 7. 13. spreeckt God van Salomon, door den Propheten Nathan tot Dauid: *Die sal mynen naem een Huys bouwen.* Siet ooc 1 Reg. 5. 5. ende 8. 20. Somtijts worden daer mede beteeckent die dingen, die van God betuycht, ende geroemt worden, hem eygen zijnde, dat hy sterc, almachtich, yeuerich

rich is, Psa. 7. 18. Exo. 6. (2.6) 15. 3. ende 34. 5. etc. Voorder worden, daer door verstaen de geheymenissen Gods, dat is zijn woort, ende Sacramenten, zijn dienst, tvertrouwen op hem, ende de aenroepinge. Also spreect Micheas, cap. 4. 5. *Want een yegelic Volc sal wandelen in den name synes Gods: Doch wy sullen wandelen inden name des Heeren onses Gods altoos, ende eewichlic:* Dat is, wy sullen Godt eeren ende hem dienen altijt. Ende inde forme des doops: mat. 28. 19: *Hen doopende inden naem des Vaders, ende des Soons, ende des H. Geests.* Ende dApostel Paulus seyt, Act. 21. vers 13: *Wat weent gy, ende breect myn herte? Want ic ben bereyt niet alleenlic gebonden te worden, maer oock te steruen te Hierusalem voor den name des Heeren Iesu.* Ten lesten beteeckent de naem Godts synen wil, oft beuel, so wel warachtich van God gheopenbaert, als int gene daer de menschen sulcx geueynsdelic ende bedriechelic van God hebben wtgegeuen. Na d'eerste manniere, spreeckt God selue, Deu. 18. 19. *Ende wie mijne woorden niet hooren en sal, die hy in mynen name spreken sal, van dien wil ik het heyschen.* Na dese leste maniere, terseluer plaetse, vers 22. *Wanneer de Propheet spreect inden name des Heeren ende daer en wort niet wt, ende en comt niet: Dit is het woort dat de Heere niet gesproken en heeft: De Propheet heeft het wt vermetentheyt gesproken: Daerom en ontsiet u niet voor hem.* Ende 1 Sam. 17. 45. *Doch ic come tot u in den name des Heeren Sebaoth, des Gods des Heyrs Israhels, dien gy beschimpt hebt.* Alwaer het tsamentlic voor den wil, ende macht Gods genomen wort.

Mt. Son. Vrs. 99.

Act. 2. 38.

Waer wt lichtelic nv verstaen can worden, wat het sy: den name Gods te vergeefs, oft lichtueerdelic gebruycken, te weten, van God selue, van zijn almachticheyt, wijsheyt, barmherticheyt, van synen dienst, van syne wercken, van synen wil ende beuelen, lichtueerdelic, onheylichlic, dertelic, spijtelic, ende godlooselick geuoelen ende spreken.

Om te verstaen wat het sy den name Gods misbruycken.

Daeromme isset een ydel by-geloue der Joden, dat sy den name Gods die sy schrijuen, niet noemen derren, als ot inde vier letteren des naems ende niet inde sake selfs, de godlicke cracht ware, ende als of de menschen van alle misbruyc vry waren, wanneer sy den name met vier letteren niet wt en spreken: dat en is de meyninge niet. Want al staet in dese Wet *den name ws Gods*, int getal van eenen: Dat is nochtans niet te verstaen, van eenigen besonderen naem alleen, maer van allen, ende yeghelicken naem, hoedanich die sy, dien de Schrifture Gode gheeft: Want elcke naem (sonder wtneminge) in de selue, ende gelijcke eerbiedinge moet gehouden, aengenomen, ende gebruyct worden, also wel, dat de Heere almachtich, rechtueerdich, barmhertich gesegt wort, als wat ander naem, de Schrifture hem toeschrijft.

Onverstant ende bygeloouе der Joden.

2. Nv tegen dese wet wort menigerleywijs gesondicht ende verhaelt de antwoort des Catechisme dese sonden hiermede te zijn verboden.

Sonden tegen de derde Wet.

Ten eersten, het grouwelicke *vloecken, ende lasteringe* des Goddelicken Naems, dat is Godt selfs, het gheschiede wt lichtueerdicheyt, toornicheyt, of wt boosheyt ende haet tegen God: gelijc daer was de sonde, ende

I. *Het grouwelicke vloecken ende lasteren des naems Gods.*

36. Son. Vra. 99. ende lasteringe des *Egypters*, waer van de Schrifture getuycht, *dat hy lasterde den name, ende vloecte*, welcke als eene seer grouwelicke sondaer
Leui. 24. 11. daerom te doot *gesteenicht* te worden, beuolen is: Sulcke was ooc de sonde *Sennacheribs*, teghen den welcken de Heere door den Propheet also spreect: *Wien hebt gy beschimt, ende gelastert? Ouer wien hebt ghy uwe*
2 Reg. 19. 22. *stem verheuen? Ghy hebt uwe oogen verheuen, tegen den Heyligen in Israhel. Gy hebt den Heere door uwe boden geschimpt.*

II. Met valsche eet ende meyneet wort Gods naem ontheylicht ende onteert.

Ten anderen wort hier verboden de *valsche eet, ende meyn-eet*, te weten, als de menschen yet valsch, ende teghen haers eygen herten wetenschap, of ooc daer af sy geen versekerde waerheyt en weten, met betuyghinge des Godlicken naems hen verstouten euen wel wt te spreken, ende te beuestigen: dwelc God mede op een ander plaetse heeft
Leui. 19. 12. verboden, seggende: *Gy en sult niet valsch sweeren by mynen name, ende ontheyligen den naem uwes Gods: Want ic ben de Heere.* Daermede hy betuycht synen heerlicken naem ontheylicht te worden door valschen eet: want wanneer yemant den Heere stelt als een getuyge, in valsche saken, ofte in sulcken, daer af geen versekerde waerheyt en is by hen die sweert, die ontrooft gewisselick God syne eere, als of hy in valschen saken behagen hadde, ende die voorstaen wilde. Daeromme seyde Josua tot Achan,
Jos. 7. 19. als hy hem tot bekentenisse der waerheydt wilde brengen: *Mijn sone geeft den Heere, den God Israhels de eere*, te kennen gheuende, dat God door de waerheyt ge-eert, ende daer teghen door valsheyt ten hoochsten onteert wort.

Ende de valsche halen hen seluen Gods straf op den halse, ende wort daermede alle trouwe onder den menschen wech genomen.

Ende merct wel dat door valsche, ende meyn-eet niet alleen Gods naem wort ontheylicht (dwelck een grouwelicke laster is) maer de mensche maect (door sulcke daet) hem seluen schuldich des gerichts Gods, willens ende wetende tverderf op synen eygen hals, ende cop treckende. Want wat ist anders, alsmen by Godt yet bejaet, ende versekert, ofte verloochent, dan oftmen opentlick seyde, *also moet my God helpen, so ic de waerheyt spreke:* Oft daer tegen: *Dat my God straffe, soo verde het also niet is*: Gewisselick de gerechtige God hoort ende siet sulcx, hy en lact het ooc niet ongewroken passeren, wat valschelic geschiet, gelijck hy claerlick bedreycht heeft, seggende: *Want de Heere en sal hem niet onschuldich houden, noch ongestraft laten, die synen name misbruyct.* Noch meer, sulcx is als een Pestilentie onder d'menschelick Gheslachte, dwelck onder malcanderen geen recht gheselschap, ofte gemeynschap en can hebben, wanneer trouwe ende waerheyt met sulcke valscheyt, ende ongeureestheyt wech genomen wort: Daer ter contrarien het oogen-merc des rechten eets is, ende behoort te zijn (so d'Apostel seyt) om door de *versterckinge van dien te eyndighen alle tegensprekinge*, Heb. 6. 16.

III. Lichtueerdige ende onnoodige eedt.

Ten derden wort in dese Wet verboden alle lichtueerdighe eedt, na de leere Christi, mat. 5. (33. 37.) ende 23. (16. 22.) Alwaer Christus de dwalinge, ende valsche Leer der Pharizeen, ende Schriftgheleerden ouer dit gebodt bestraffet, ende wederleyt tgene sy genoech nagauen, te weten: dat dit gebodt niet gebroken, noch ouertreden en werde, wanneer

neer schoon yemant by den *Hemel, by de Aerde, by de Stat Hierusalem, oft by zijn Hooft* ghesworen hadde, als de selue alleen niet valschelic *by God* hadde gesworen, *oft den eedt by Gods name ghedaen, niet en hadde gebroken*, maar *den Heere synen eedt gehouden:* Sulc een hadde (na hare meyninge) hem int onderhouden deses gebots wel gequeten. Maer daer en tegen Christus (dese Wet zijns Vaders verclarende, ende den rechten sin der seluer voorstellende) heeft verworpen alsulcke ydelheyt ende lichtueerdige maniere van sweeren, door de Creaturen, hoedanich die wesen mochten, ende also geleert, dat sulcx ooc hier mede verboden is, als wesende een ouertredinge deser Wet, ende een gewisse ontheylighinghe des Godlicken naems. Ende seyt daerom, *en sweert geensins* (te weten, op sulcke verdoruen wijse, ende lichtueerdelick ende sonder noot) *Maer u woort sy Ia, Ia, Neen, Neen: Wat daer bouen is, dat is wt den quade.* Ende met dese onderwijsinge Christi, stemt gantsch ouereen de H. Apostel Jacobus, Cap. 5. 12. daer hy seyt: *voor alle dinghen, mijn broeders sweert niet, noch by den Hemel, noch by der Aerden, noch eenighen anderen eedt: Maer uwe Ia, sy Ia, ende uwe Neen, Neen: Op dat ghy niet en valt in geueynstheyt.* 36. Son. Vra. 99.

Hier onder moeten wy verstaen mede verboden te zijn, het lichtueerdich sweeren by den *Sacramenten, by tgelooue*, oft *by de Ziele eens menschen*, gelijc sommige sulcke quade gewoonheyt aennemen te seggen: *Par mon ame, par ma foy*, ende noch meer derghelijcke. Want hoewel de naem Gods also niet wtgedruct en wert, ende dat mogelic in sulcx het voornemen altijt niet en is te sweeren, tot onteeringhe Godlickes naems, so wert nochtans daer mede tweederleywijse gesondicht. Eensins, om dat sulcke maniere van sweeren euen is, als ofmen by Gods name swoere, alsmen namelick sweert by die dingen, die ghewisse waerteeckenen, ofte bewijsingen zijn der mildicheydt Gods tonswaert Daer neuen om dieswille het gantschelic een geueynstheyt is, die God veruloecket, datmen niet en wil schijnen Godts name te ontheyligen, of dien te misbruycken, al ist datment met der daet doet: ende doch tselue wil met sulcke maniere ende nietighe wtvlucht bewimpelen ende ontschuldigen. Mede die geschieden by de Sacramenten, etc

Maer seer Godtlooselic, ende met groote lichtueerdicheyt tegen alle gerechticheyt heeft ghesworen de wreede *Coninck Herodes*, als hy der Dochter *Herodiadis, eener dansersse* beloeft heeft *te geuen, watse van hem begeeren soude: Ia tot de helft zijns Conincrijcx*, mat. 14. 6. Ende als sy begeerde *t'Hooft van Ioannis de Dooper*, en heeft hyt haer niet *gheweyghert, maer den Scherprichter daerom wtgesonden, ende beuolen zijn hooft in te brengen.* Mar. 6. 23. Sulcke zijn ooc alle de eeden, die tegen de eere, ende Godsalicheyt, diemen God schuldich was, ende tegen de liefde des naesten geschieden, welcke quaet zijn van harer natueren, ende niet sonder groote sonde en vertoorninge Gods en connen gehouden, ende int werc gestelt werden: als so yemant swoer: nemmermeer in de Christelicke Kercke te willen gaen: Oft zijnen naesten, nv noch nemmermeer te willen vergeuen, etc. IIII. Herodis seer Godloose lichtueerdighe eedt.

Wy

36. Son. Vra. 99.

Wy gaen hier voor by die, welcke Gods naem ende woort misbruycken, ende doen dienen tot boosen, ende schrickelicken saken, als tot *swarte Consten*, tot *superstitie*, ende *bygeloue*, tot *grouwelicken veruloeckingen* haers selfs, oft haers naesten, tot ombehoorlicken *besweeringen*, ende anderen *toouerschen*, *Duyuels Consten*, die alle afgrijselic zijn te verhalen, ick swijge te doen, ende daerom sonder eenich twijfel met dese Wet verboden zijn.

V. d'Misbruyc des naems Gods ende zijns woorts tot swarte Consten ende toouerie.

Ten lesten, wert in den Christelicken Catechisme wtgedruct, dat ooc met *stilswijgen ende toesien* (ofte door de vyngeren sien, soment noemt) de name Gods ontheylicht wert, ende datse mede schuldich werden aenden voorverhaelden, schrickelicken boosdaden (al zijnse self inder daet niet plichtich) die het nochtans ongemerct, ende ongestraft laten henen gaen, daer haer ampt ende plicht anders verheyscht: die ooc niet tegen en spreken, noch de sonde bestraffen, daert met profijt soude connen geschieden. Oock de genen, die met haer ghetuygenisse, ende openbaringe der waerheyt niet en helpen den genen, die met eens anders valschen eedts, oft meyn-eets onderdruct wert. Want sulcke (so veel aen hem is) niet en weert de ontheyliginghe Godlickes naems, maer verlaet mede zijnen naesten, ende sterckt den meyneedigen in den quade, welcke mogelic, so hy wiste yemanden de onrechte handelinge bekent te zijn, soude tot den valschen eet niet comen, ofte hem bekeeren, ende van zijn onrecht afstaen.

Met stilswijgen ende door de vyngeren sien, wert Gods naem ontheylicht.

De denchden met de derde wet geboden.

3. Als wy dan verstaen hebben, dat op soo veel manieren de seer heylige naem Gods, by den Werelt-kinderen, ende den ghenen, die Godt niet en kennen, met grooten misbruyck onteert ende gescheynt wert: So en hebben de gheloouige ende Godsalighe niet alleen hen voor sulcx voorsichtelick in de vreese des Heeren te wachten: Maer oock veel meer neersticheyt aen te wenden om te leeren, hoe sy den name Gods heylighen sullen, namelick, als sy dien niet anders dan met vreese, ende eerbiedinge gebruycken ende daer op toeleggen, dat hy van hen recht bekent, aengeroepen, ende in allen haren woorden, ende wercken ghepresen werde, soo de Catechisme daertoe onderwijsinghe doet.

I. Godsalige Eedt.

Ende so wert ten eersten Gods name eerlic gebruyct ende geheylicht, wanneer men oprechtelic ende wettelic, dat is met eerbiedinghe, ende wel bedachte sinnen, met goeder conscientien, daer *by sweert*, of *eenen eet doet*. Ende die soorte van dienst is God aengenaem: dat dicwils alle andere soorten des diensts Gods ende heyliginge zijns naems daer onder begrepen werden: ende dat God hier af een wtdruckelic beuel

Deu. 6. 13. ghegeuen heeft, seggende: *Ghy sult den Heere uwen God vreesen, ende hem dienen, ende by synen name sweeren*, ende noch op een ander plaetse:

Esa. 45. 23. *Ick sweere by my seluen, ende een woort der gherechticheydt gaet wt mynen monde, daer salt by blijuen, namelicken: My sullen hen alle Knyen buygen, ende alle tongen sweeren.* Maer van den rechtmatigen eet sal nader, hier onder Vraghe 101. tot wederlegginghe der onrechte meyninge der *Wederdooperen*, om hen tot verstant te brengen, ende andere voor haer verleydinghe te waerschouwen, gesproken werden.

Gods

Gods naem wert ooc geheylicht, wanneer een yegelick van ons (na zijn ampt, ende beroep) *de waerheyt bekent van God, ende van synen wille*, so die in zijnen woort sekerlick gheopenbaert is, ende daer wt verstaen wert, om daer mede Gods eere te verbreyden, ende neuen zijns selfs, ooc andere luyden salicheyt te beuorderen, daer toe Christus, ende zijne Apostelen de geloouige so ernstlic vermaent, ende dese bekentenisse aengepresen hebben, mar. 8. (27. 38.) Ro. 10. 10. 1. Pet. 3. 15. *Son. Vra. 99.*

II. De bekentenisse van God ende van zijnen wille.

Noch wert Gods naem geeert met de *Godvreesende gebeden* ende *openbare*, oft *wterlicke aenroepinge Gods*: want de innerlicke aenroepinge (wesende tvertrouwen op God) is inde eerste wet geboden, ende is dese, als een vrucht, wt de eerste hercomende, om met desen dienst zijne plicht tegen God te bewijsen, tot zijner eere ende tot stichtinge van anderen. Gemerct de rechte aenroepinge Gods in aensien deses Ghebodts, is een dienst, diemen met openbare bedinghe tot Godt doet, om van hem te begeren de goeden, die hy ons selue beuolen heeft van hem te bidden, hercomende wt ware geuoelen onser noot, ende wt verlanghen, om van Godts milde goeddadicheyt geholpen te werden, geschiedende in ware bekeeringe tot God ende op vertrouwen zijner Godlicker beloften, om des Middelaers willen, ende gericht tot Gods eere, verquickinge zijner eygen noot, ende tot stichtinge van andere.

III. Aenroepinge Gods.

Pea. 50 15. ende 145. 18. Joa 16. 23. Mat. 7. 8.

Tot aenroepinge moet gevoecht werden de *danckseggínge*, *ende de grootmakinge Gods*, daermede wy bekennen de weldaden, die wy van hem hebben ontfangen, ende daer voor danckende zijnen name groot maken: In onsen woorden, leuen, ende wandel, anders nergens na en trachten, dan om zijne eere, ende lof te verbreyden, ende ons te bewysen, dat wy van zijnen volc ende Huysgenooten zijn, naer de Leere Christi.

IIII. Danckseggínge ende grootmakínge.

Mat. 5. 16. Col. 3. 17. 1. Pet. 4. 11.

Maer tegen de voorseyde deelen der ghehoorsaemheydt, die de gheloouighe, volghende dese Wet, schuldich zijn, strijden de sonden, die geschieden door nalatinge des rechten gebruycx godlickes Naems oft door onrecht gebruyc, welcke sonden een yegelic wt tegensettinghe by hemseluen lichtelick sal connen bedencken, of in andere boecken beschreuen mogen lesen als daer is *der waerheydt verlooch'ninghe*, *ontijdige bekentenisse*, *nalatinge der aenroepinge Gods*, *ondancbaerheyt*, *verachtinge der gauen Gods*, die hy ons mede ghedeelt, oft anderen ghegeuen heeft, tot dienst zijner Kercken, etc. Want door sulcx al gheschiet, dat Gods name ende de Leere gelastert wert. Dese werden alleen aengeroert (gelijc ooc derghelijcke bedacht sullen mogen werden) op dat een yegelick sorchvuldelic vermijde, waer door dat Gods naem ontheylicht, ende daer teghen beuoordere, alles, waer door dat de selue gheheylicht soude mogen werden.

Ende contrarie sonden te vermijden.

Mat. 10. 33. Mat. 7. 6. Psa. 14. 4. Rom. 1. 21. ende 2. 29. Mat. 25. 26. 2. Tim. 1. 6.

100. Vrage.

Ist dan so groote sonde, Gods naem met sweeren, ende vloecken te lasteren: Dat Godt hem ooc ouer die vertoornt, die (so veel als mogelic is) dat vloecken, ende sweeren, niet en helpen weeren ende verbieden?

Antwoorde

36. Son. Vra. 100.

II.

Antwoorde.

Jaet gewisselick: Want daer en is geen grooter sonde, noch die God meer vertoornt, dan de lasteringe zijns naems: daeromme hy oock de selue, met der doot, te straffen beuolen heeft.

Verclaringe.

Siet bouen pag. 522.

HIER wert naerder beuesticht, tgene te voren vanden misbruyck des Goddelicken naems is geseyt, om te verstaen, wat een schrickelicke sonde, het selue is: Eensins wert bewesen: Dat hem God ooc vertoornt ouer die, welcke soo veel in hen is, dmisbruyck niet en weeren, noch verbieden. Andersins, dat Godt daerom beuolen heeft de leelicke misdaet, met den doot te straffen.

Affdeelinge.

1. Tegen die, welcke door de vyngheren sien, met den genen die opentlic den heyligen name Gods schoffieren oft lasteren, heeft God sulcke Wet ghegeuen: *Wanneer een Ziele sondigen sal, dat hy eenen Vloeck hoort, ende hy dies getuyge is, oft gesien, oft beuonden heeft, ende niet voorder van hem gheseyt, die is eender misdaet schuldich.* Leuit. 5. 1. Daer wt also besloten moet worden: So Godt eenen sulcken priuaten mensche, die in geen gemeyn officie, ofte Ampt en is, des doots schuldich verclaert, wanneer hy yemant den Heere heeft hooren lasteren, ende tselue verswijcht, ende niet te kennen ghegeuen en heeft: Hoe veel te meer zijnse strafweerdich, ende en sullen het sware Oordeel Godts niet ontloopen, die met hare authoriteyt sulcke lasteringhe soude connen weeren, ende verbieden, nochtans tselue niet en doen, gelijc daer zijn de Magistraten ende Ouerheden, dien Godt daer toe het sweert inde hant gegeuen heeft, gelijc daer zijn ooc de Huys-vaders ouer hare kinderen ende gesinde gestelt: Ja hoe veel te meer sal de lasteraer selue (die God also gheschoffiert heeft) Godts wrake op zijnen halse swaer geuoelen, ende niet connen ontgaen?

Straffe ouer de lasteraers, ende meyneedige.

2. Maer de straffe der lasteringe tegen God, is tweederley: d'Eene de tijdelicke doot: Ende d'ander, de geestelicke, of Godlicke straffe, wtsluytinge van Gods genade, ende volgens de eeuwige doot ende de verdoemenisse.

Tijtlicke.

De tijdelicke doot, door handen der Ouerheyt, heeft God selue beuolen, ende in zijn Wet wtgedruct seggende: *Brengt den vloecker buyten den Legher, ende laet alle, die het gehoort hebben, hare handen op zijn hooft legghen, ende laet hem de gantsche menichte steenigen,* Leuit. 24. 14. Ende voorder; *Wie synen God vloect die sal zyn sonde dragen: wie des Heeren name lastert, die sal den doot steruen, de gantsche menichte sal hem steenigen: Als de Vremdeling, so sal ooc de Lantbesitter zijn: Wanneer hy den name lastert, soo sal hy steruen.* Also heeft God op een ongewoonlicke wijse, den grooten machtighen Coninck *Zennacherib*, (van wegen dat hy Godts name hadde ghelastert, ende doen lasteren, door

Rapsake)

Rapsake) ghestraft door zijnen *Engel, die inden Assyrischen Leger sloech hondert ende vijf en tachentich duysent Mannen, &c. Het geschiede ooc, doe hy* (de Coninc) *aenbat in den huyse Nisroth zijns Gods, sloegen hem syne Sonen Adramelech, ende Sar Eser met den sweerde*, Esa. 37. (36. 38) Ende hoe dat Godt ouer de meyn-eedige vertoornt, is daer wt bewijselick, datter wt den *Huyse Sauls seuen mannen* ouergegheuen zijn den *Gabioniten*, om gedoodet ende opgehangen te werden, in versoeninghe des eedts by *Saul gebroken*, doen hy de *Gabioniters* (tegen den eet, die hen ten tijde Josue gedaen was, Cap. 9. 15.) gedoot hadde. *Diodorus Siculus* verhaelt in zijn tweede Boec der ouden geschiedenissen: Dat de *Egypter* de meyneedige plegen *met den doot* te straffen, om dieswille sy (hoewel sy Heydenen waren) de selue tweederley misdaet schuldich achteden: te weten, dat sy tegen de Goden, de Godsalicheyt hadden verbroken, ende dat sy trouwe ende gelooue van onder den menschen wech namen, de welcke alleen den bant zijn, daer mede de menschen onder malcanderen verbonden, ende vereenicht zijn. De Propheet Hieremias verhaelt, Cap. 39. (5. 7.). Hoe dat de Coninc van Babel *Nabuchodonozor een oordeel* heeft wtgesproken ouer *Zedechiam, den Coninc van Iuda*, die van hem afvallich geworden was, *ende synen eedt by God gedaen* gebroken hadde: *Hy liet syne kinderen voor synen oogen dooden te Riblath, ende doode alle Vorsten Iuda*: Doch *Zedekia liet hy de oogen wtsteken ende hem met ketenen binden, dat hy hem na Babel voerde.* Daerom de Wijseman te rechte segt: *Wennet uwen mont niet te sweeren, ende Gods name te lasteren, &c. Wie dicwils sweert, die sondiget dicwils, ende de plage en sal van synen huyse niet blijuen: Sweert hy, ende en verstaet hy niet, soo sondicht hy euen wel, verstaet hyt, ende veracht hyt, so sondicht hy dobbel. Ende sweert hy te vergeefs, soo is hy dan noch niet sonder sonde, zijn Huys sal hart gestraft werden.*

Exod. 20. Son. Vra. 100.
2 Sam. 21. 7.
2 re. 24. 20. 2 pa. 36. 13. Syr. 23. 9.

Maer bouen de voorseyde tijtlicke straffen, so hangt bouen t'hooft de Godlicke wraecke, ende straffe allen lasteraers, ende die met valsche eeden, meyneeden, ende andere misbruycken, Godts naem ontheyligen: Want hy set tot dese Wet dese grouwelicke bedreyginge, tot bewijs dat het hem ernst is, seggende: *Dat hy niet en sal ontschuldich houden, noch ongestraft laten, die synen naem misbruycket.* Tis waer, de woeste Werelt-kinderen achten dit licht, ende en passen niet veel op sulcke gemeyne bedreyginge, ende en ouerleggen niet: Dat *het vreeselic is te vallen inde handen des leuendigen Gods.*

II. Ewige.
Heb. 10. 31.

Niemant late hem tot sulcke roeckeloosheyt verleyden, de Heere sal zijn woorden macht geuen. Ja datter so veel tijtlicke plaghen in der Werelt zijn, daer van moeten wy (onder ander sonden) wel de schult geuen der grousame ontheyliginge des Godlicken naems, welcke (naer diense niet en wert gestraft vanden genen diet beuolen is) van God den Heere ooc hier tijtlic besocht wert: niemant wille doch in den wint slaen Godts sware bedreyginge, maer bedencke vryelic by hemseluen, na dien alle onse geluck, ende welstant, so wel in desen, als inden toecomende

God en sal niet nalaten sonder de genade te straffen die hem onteeren.

36. Son Vra. 100.

mende leuen hercomt, ende spruyt wt de eenige fonteyne der barmhertigheyt Godts tonswaert, dat hy wt genaden ende onverdient ons onse sonden vergeeft, ende niet toe en rekent: In wat elent, ende jammer die zijn moeten, welcker sonde de Heere behout, ende niet en vergeet, gewisselic dat eewige wee en sullen sy niet ontgaen, ten sy datse hen by tijden bekeeren: ten is niet te spotten met den genen, die gesproken heeft, *niet ongestraft te willen laten, &c.*

Maer daer tegen eeren, die hem eeren.

Dan so veel als de bedreyginge ende blixem der vermaledijdinge ons behoort te weren ende een schricken te maken, om den name Gods niet te ontheyligen: so behooren ons aen d'ander syde (om dien naem groot te maken, aen te roepen, ende te vereeren, met woorden, leuen ende wandel) te locken, ende aen te porren de heerlicke beloften Gods, sprekende 1 Sa. 2. 30. *wie my eert, dien wil ic ooc eeren: Wie my daer en tegen veracht, die sal wederom veracht vverden.* Ende dat hy *vvil barmhertigheydt doen aen veel duysenden, der gener, die hem liefhebben, ende syne geboden houden*, Exo. 20. 5.

I. Waer toe de besonder dreyginge allen menschen int gemeyn dienen sal.

Dese besondere bedreyginghe (boven de gemeene straffe, dat is den eewigen vloec, die God ghesproken heeft, ouer de ouertreders, ende versmaders zijner Wet) en is niet sonder gewichtige oorsaec aen dit gebot gehangen ende toegeset: maer heeft God daer mede de heerlicke Majesteyt zijnes H. naems te meer willen aenprijsen, op dat die by ons in groote achtinge gehouden werde, ende dat wy ons hoeden (so lief als ons onse salicheydt is) van de cleynachtinge, of verachtinge desseluen, dwelc is dbeginsel, om tot openbare Godloosheyt, ende alle woeste wesen te veruallen.

II. Ende den Magistraten ende Huysvaders int besonder.

Ende andersins sal dese bedreyginge dienen, den Christelicken ende Godsaligen Magistraten ende Ouerheden, tot een vermaninge aen haren ampte: Namelic, al ist also, dat de woeste Werelt, dese boosheyt der ontheyliginge Godlickes naems weynich achtet, ooc weynich straft: Dat sy nochtans niet en vergeten, datse van God gestelt zijn, om de valsche eeden, meyneeden, lasteringe Godlicken naems, ende andere misbruycken met goede wetten te bedwingen, te weeren ende te straffen, op dat sy met stilswijgen, ende door de vyngeren sien, sulcker grouwelicker sonden niet deelachtich werden, ende voor den gestrengen richter-stoel Gods, daer af de schult niet moeten dragen, ende betalen tot haren eewigen verderuen. Dwelc oock de Huys-vaders, ende andere die in eenich bewint van God gestelt zijn, in haren gebieden, ende bedrijue niet en hebben te vergeten.

---

37. SONDACH.

Vrage. 101. 102.

Inhout: *Hier vvert eerstelick gehandelt, ende bevvesen, dat de recht-matighe*

1. *eedt, niet alleen van Godt niet verboden, maer gheboden is, tot*
2. *vvederlegginge des onverstants der Wederdooperen: Daer na vvert ondersocht*

ondersocht, oftmen oock bij de Heylighen, ofte andere Creatueren sweeren mach? Wordt bevvesen neen, tot vvederlegginghe des onrechten eedts, inden Pausdom ghebruyct. 37. Son. Vra. 101.

101. Vrage.

Maer machmen oock Godsalichlic, bij den name Gods eenen eet sweeren?

Antwoorde.

Jaet: Als het de Ouerheyt van haren onderlanen, ofte andersins oock de noot vordert, om trouwe, ende waerheyt daer door te beuestigen: Ende dat tot Godes eere, ende des naesten salicheyt. Want sulcke eet-sweeren is in Gods woort gegrondet, ende daeromme oock van den Heyligen inden ouden ende niewen Testamente recht gebruyckt geweest. I.

Verclaringe.

ONDER andere sonden, tegen de derde Wet, is mede bestraft, het lichtveerdich, ende onnoodich sweren: dwelc een seer grouwelic misbruyc is des Goddelicken Naems, die niet anders dan met heylige vreese ende eerbiedinge gebruyckt behoort te werden. Ende hebben wy ons daer mede verclaert, dat wy lichtueerdige eeden, als een grouwelick misbruyck, niet alleen, niet voorstaen willen, maer gelijck betaemt, verwerpen ende haten. Waer dit de meyninghe der *Wederdoopers*, so waren wijt hierinne eens. Maer neent: Want sy wederspreken allerley eet, ende seggen, dat de Christenen gantsch geenen eet nemmer meer doen en mogen: Daer in hebben sy vast de selue meyninge, met den dwalende *Manicheen*, ende nemen, soo veel aen hen, wt der Werelt (die int boose gestelt is) alle trouwe, sonder welcke de gherechticheyt niet staen en mach, ende stellen alle byleuinghe des menschelicken geslachtes in perijckel, ooc verminderen sy daer mede veel, aen den rechten Godsdienst. Daeromme is het hoochnoodich tot ouderwijsinge der onverstandighen, sulcke dwalinghe te wederleggen: dwelc oueruloedich gedaen wert met de voorgestelde vrage ende de antwoort daer op, soo wy nv hooren sullen. Waer toe dese vrage dient.

Want de vrage en is niet alleen simpelick: Ofmen by den name Godts sweeren mach, als een saeck, diemen doen, ofte laten soude mogen: Maer duytlick, oft het met Godsalicheyt geschieden mach, ende als een deel des Godlicken diensts geboden sy? Want wat Godsalich is, tselue en mach (alst ordentlic versocht wert, gelijc de antwoort dat bepalet) niet geweyghert, veel min wedersproken werden, sonder sich aen God te besondigen. Ende so en macht niet alleen geschieden, maer sal geschieden tot waerneminge der Godsalicheyt. Ofmen godsalichlic sweeren mach.

De

H. Son. Vra. 101.

Afdeelinge.

De antwoort is Ja: regel-recht tegen het onrechte neen der *Weder-dooperen*. Tot verclaringe van dien, wort bepalet, wanneer, ende tot wat eynde Godsalichlic by den Christenen eenen eet gedaen mach worden. Ten anderen wort inghebracht bewijs: Namelic, Gods beuel, van den rechtmatigen eet, ende exempelen der Heyligen des ouden, ende niewen Testaments, die den eet wel recht gebruyct hebben.

Godsalichlick machmen sweeren.

1. Wanneer eenen eedt godsalichlic by Gods name geschieden mach (daermede dan lichtueerdich, ende onnoodich sweeren oock gheweert, ende wtgesloten wort) bepaelt de Cathechisme, also: *Als het de Ouerheyt van haren onderdanen, oft andersins ooc de noot voordert, om trouwe, ende waerheydt daer door te beuestigen.*

Als het de Ouerheyt van den onderdanen

Want men is de Ouerheyt schuldich in allen dinghen, die tegen Gods woort niet en strijden te gehoorsamen, besonder om dieswille sulcke eet tot gemeynen besten gedyet, ende daerom een gemeyn eet recht genoemt can worden: gelijc wanneer Coninerijcken, ende landen, met malcanderen verbonden maken, om trouwe te houden, so worden die met eede beuesticht: Desgelijcken bij inhuldinge van Heeren, ofte stellinghe van Ouerheden, wort den Heeren, ende Ouerheden, eet van trouwe, tot versekertheyt der ondersaten, afgenomen: also doen ooc de ondersaten haren Heeren eet van Huld, ende trouwe, ende zijn de ondersaten aen haren Ouerheden, ende de Borgers ende Inwoonders onder malcanderen met eet van trouwicheyt verbonden. De eet is ooc de bant der ghener, die t'samen ten Crijch trecken: der Ouersten ende harer Officieren, mitsgaders der gemeynen Crijchsluyden onder den anderen, op dat sy mogen weten, waer aen sy zijn, ende wes sy sich tot een ander vertrouwen sullen. Dit, ende dergelijcke zijn al geoorloefde, ende nootwendige eeden, die godsalichlic tot gemeynen besten gedaen moeten worden. Also ist ooc van noode de waerheyt met eet te verstercken in twijfelachtighen saken tot eyndinge van processen, ende anderen goeden saken, wanneer de Ouerheyt sulex den Ondersaten gebiet, ende opleyt.

Oft andersins de noot vordert.

Ooc zijnder besonder eeden, mede dienende tot beslichtinge van twisten ende oneenichheden, oft tot wech neminge van quaet achterdencken, welcke de menschen onder den anderen veraccorderen, ende gebruycken, om trouwe ende waerheydt te beuestigen.

I. Ende dat tot Gods eere, ende des naesten salicheyt.

Maer de Catechisme die stelt twee eynden, daer henen de eet van trouwicheyt ende waerheyt zijn opsicht nemen moet, dat *Gods eere* daer mede verbreydet, ende *des naesten proffijt ende weluaren* gesocht worde. Want nadien alle onse doen op Gods eere zijn opmerc hebben moet, so ist emmer behoorlic, dat Gods name alleen tot verbreydinge syner eere gebruyct werde: dwelc geschiet, wanneer de eet in der vreesen des Heeren, in gewichtige saken geheyscht, ende gedaen, ende hem de eere toe-geschreuen wort, die hem alleen, ende geener Creaturen toecomt, dat hy de logen hatet, ende de waerheyt lief heeft, Herten ende Nieren doorsoect, ende de logen straffet. O dat is een groote eere, ist dat men God kent eenen rechtueerdigen, ende al wetenden richter, die de waerheyt voorstaet,

voorstaet, ende de logen wederstaet, ende daer om op zijn wtrichtinge hem de saeck beueelt, vertrout, ende laet rusten: datmen oock met goeder conscientie tot zijn ghetuygenisse met aenroepinge zijns naems hem gedraecht. Het tweede eynt (daer de eet op micken moet) is des naesten profijt, opbouwinge ende salicheyt, om hem in eenige sake seker ende gerust te maken. Daer toe een yegelic, (wt liefde, goetwillichlic, ende bescheydentlic) hem behoort te laten vinden. *37. Son. Vra. 101.* II.

Allet welc neerstich ouer gemerct, lichtelic verstaen can worden: Dat sulcke eet als voor, mickende op sulcken wit, van syner naturen wegen, niet anders als goet en can zijn, ende godsalichlic by den Christenen mach ende behoort gedaen te worden. Besluyt des eersten deels.

2. Maer om eenen gantsch sekeren grond te leggen, so ist noodich te bewijsen, dat sulcke eet in de Schrifture gegront ende geboden is, ende dat ouer sulcx de heyligen, niet alleen inden ouden, maer ooc inden niewen Testament, dien recht gebruyct hebben. Bewijs van den rechtmatigen eet:

Tgebot van den eet heeft God selue gegeuen. Deu. 6. 13, seggende: *Gy sult den Heere uwen God vreesen, ende hem dienen, ende by synen name sweeren.* Waer wt blijct, dat de rechtmatige eet is een deel des godlicken dienst, want God dienen, ende by synen name sweeren tsamen gheuoecht ende geboden wort: Waerom dan oock zijn gebruyc onder Gods volck in stedigen gebruyck blijuen moet. Item, Exo. 22. 10. heeft God dese Wet tot beslichtinge van twistige saken gestelt: *Wanneer yemant synen naesten eenen Ezel, oft Osse, oft Schaep, oft eenich Vee te bewaren doet, ende sterflet hem af, oft wort verzeericht, oft wort hem wech gedreuen, dat het niemant en siet: So salmen het onder hen op eenen eedt by den Heere laten comen, of hy niet en heeft syne hant aen syns naesten haue geleyt: Ende de Heere des goets salt aannemen, dat het de andere niet en derf betalen.* Daer henen merct dApostel tot den Heb. Cap. 6. 16, als hy seyt: *De eet tot versterckinge ghedaen, is hen het eynde aller tegensprekinge.* Also ook de Propheet Esaias, voorseggende, dat de Assyriers ende Egypters met Israhel tot een verbont, ende gemeynschap gheroepen souden worden, seyt: dat sy sullen *spreken na de sprake Canaan, ende sweeren by den Heere Zebaoth:* dat is, sweerende by den name des Heeren, sullen sy van de ware Religie bekentenisse doen, ende also tot Gods volc vergadert worden. De selue Propheet, als hy wil bestraffen die, welcke tegen haren God niet oprecht en waren, so seyt hy: *Gy die sweert by den name des Heeren, ende dencket des Gods in Israhel: Doch niet in waerheyt, noch gerechticheyt.* Ende Hier. 5. 2. *Wanneer sy schoon spreken: By den leuendigen God: So sweeren sy doch valschelicken.* Merct wel, dat hy niet en straft, dat sy sweeren, maer dat zijt niet in waerheyt, ende oprechticheyt, maer valschelicken doen: Dat leste is straffelic maer d'ander prijselic, ende God behagelic. De selue Esaias stelt ooc voor Gods eyghen eet, also sprekende, cap. 45. 23: *Ic sweere by my seluen, ende een woort der gherechticheydt gaet wt mynen monde, daer salt by blyuen, namelic: My sullen alle knyen buygen, ende alle Tongen sweeren,* Daermede Dat hij in Gods woort gront heeft, ende van God geboden is. Esa 19. 18. Esa. 48. 1. Esa. 65. 16. Rom. 14. 11. Phi. 2 10.

37 Son. Vra. 101. Daermede hy voorder leert, ende voor segt, dat het volc des niewen Testaments den eet wettelic gebruycken, ende by den name Gods sweeren soude. Ende daerom ist dat d'Apostel Paulus dese woorden des Propheten der Kercke des niewen Testaments (wt den Joden, ende Heydenen vergadert) toepasset, seggende: *Want daer is geschreuen: Ick leue seyt de Heere: Voor my sal alle Knye buygen: Ende alle Tonge sal den Heere belijden.* Ende de Propheet Hieremias leert, ende druct wt op wat wijse datmen sweeren sal, seggende: *Alsdan sult gy sonder huychelie, ende recht ende heylichlic sweeren. Heylichlic* wort gesworen, alsmen niet ombedachtelic oft lichtueerdelic, maer na goede ouerlegginge, ende de noot sulx heyschende, eenen eet doet. Dan wort de eet gebruyct als een Medicijne (soo eener leert) die niet tot allen tijden, maer ter noot inghenomen wort. *Recht* ofte in gerechticheyt wort gesworen, wanneer de eet wort gericht ten goeden, ende ten profijte des naesten, als wanneer tgene met eenen eet beloeft wort, eerlic, ende rechtueerdich is: want wel toegesien moet zijn, dat men met den eet yet belouende, niet en sondighe, ende dat (willende sulcke belofte volbrengen) sonde op sonde niet gehoopt en werde: So als de droncken Coninc Herodes dede, ende de vyanden Pauli (*sommige Ioden, die by een liepen, ende veruloecten hen seluen, seggende: dat sy noch eten, noch drincken en souden tot dat sy Paulum gedoot hadden*) gedaen souden hebben, waert door Gods voorsichticheyt niet verhindert geweest. Ende beyde moet het geschieden inder waerheyt. dat is wt lust, ende begheerte tot de waerheyt, dat Gods liefde ende des naesten daer in waergenomen worde, *sonder* bedroch oft *huichelie*, ongeueynsdelic, warachtelic, ende wt gront des herten. Hier toe gehoort: dat inden Psal. 63. 12. geseyt wort: *Wie by hem sweert, sal geroemt worden.* Daer wt also can besloten worden, na dien de ghene, die sondicht, hem geensins te roemen heeft, noch gheroemt behoordt te worden: Ende hier doch betuycht wort, dat hem roemen sal, of dat hy sal gheroemt worden, die by God sweert: So volcht daer wt, dat het sweeren niet onrecht, noch sonde en is, maer veel meer recht, ende daert de noot voordert, niet nagelaten en mach werden. Ende sekerlic soot niet also ware, ende dat het sweeren niet grootelic en diende tot Gods eere, so en soude Salomon in zijn ernstich gebedt tot den Heere niet also gesproken hebben. *Wanneer yemandt tegen synen naesten sondicht, ende neemt dies eenen eet op hem, daer hy hem mede verbindet, ende den eet comt voor uwen Altaer in desen huyse: So woudet gy doch hooren inden Hemel, ende recht doen uwen Knechten, den godloosen te verdoemen, ende synen wech op synen cop brengen, ende den rechtueerdigen rechtueerdich maken, hem te geuen, na syner gerechticheyt.*

Hieremi. plaetse capit. 4. 2. wort wtgeleyt, leerende hoemen sweeren sal.

Thomas de Aqui. sup. expos. leg.

Mar. 6. 26. Act. 23. 12.

1. Re. 8. 31.

Dat zijn genoechsame getuygenissen, bewijsende, dat de eet inde schrifture gront heeft, ende van God geboden is. Laet ons nv voort gaen tot de exempelen der genen die den eet recht, ende wettelic gebruyct hebben, daer af de Schrifture ons rijckelicke aendieninge doet, hoe wel (om cortheyt wil) hier alleen eenige voortgebrocht worden. De

Ende dat hy also is gebruyct by den gelouigen, so wel ten gemeynen besten, ende in lants handel, als

geleerde

geleerde wtleggers der Schrifturen rekenen tot gemeene eeden, die tusschen de Ouerheden, ende ondersaten ouer ende weder geschieden, 'tgene inden 2. Sa. cap. 5. 3. verhaelt wort: *Ende alle outste in Israhel, quamen tot den Coninck in Hebron, ende de Coninc Dauid maecte een verbont met hen te Hebron, voor den Heere, ende sy salfden Dauid tot een Coninc ouer Israhel:* Dat is, dat sy daer tsamen voor den Heere een verbont gemaect, ende aen beyden syden sich met eedt aen den anderen verplicht, ende van desen haren verdrach ende ouer-een-cominge God selue tot eenen getuyge gestelt hebben. Sulcx was ooc den eet, die van *Iosue den Vorst der Hebreen* opgeleyt werde Achan den sone Charmi, als hy (wesende zijn Ouerheyt) sich tot hem keerende seyde: *Mijn Sone geeft den Heere den God Israhels de eere, ende geeft hem het lof, ende segt my aen: Wat hebt ghy gedaen? Ende en versaect my daer niet van.* Sulcke zijn ooc de eeden geweest, die malcanderen gedaen hebben de gene, die in gelijcken staet waren: Oft die minder van staet waren, den genen die meerder waren: Oft veel eenen: daer af de Schrifture ooc exempelen heeft: Gelijc daer *Dauid ende Ionathan* malcanderen hebben gesworen, op dat d' een van des anders gelooue, ende trouwe versekert soude zijn, ende so als *Paulus*, dien van Corinthen gesworen heeft, *dat hy om henlieden te sparen, te Corinthen niet en is gecomen.* Also heeft *Abraham* sonder sonde gesworen, seggende: *Ic heffe myne handen op tot den Heere den hoochsten God, die Hemel, ende Aerde besit, dat ic van allen dat u is, niet eenen draet, noch eenen schoen-riem nemen en wil. De selue* heeft ooc zijn trouwe beloeft, ende eet gedaen aen Abimelech. *Heeft oock* eet genomen van synen knecht Eleaser. Desseluen Soon *Isaac* heeft gesworen den Coninck Abimelech in Gerar. *Iacob ende Laban* zijn Sweer (wesende besonder Persoonen) hebben onderling, een verbont met den anderen op gericht. Gelijck als *Boos*, Ruth syner Huysurou ooc met den eet het toecomende houwelick beloeft ende beuesticht heeft. *Abdias* ooc een rechtueerdich, ende Godvreesende man heeft den Propheet Helias gesworen tgene hy hem warachtich te zijn versekeren wilde, etc.

57. Son. Vra. 101.

in besondere saken.

Ios. 7. 19.

1. Sa. 20. 12. 2. cor. 1. 23. Ge. 14. 22. ende 21. 24. ende 24. 2. ende 26. 31. ende 31. 52.

Ruth. 3. 15. 1 Reg. 18. 10.

Ja *God selue* (die tot synen Volc seyde, Leuit, 19. 2: *Ghy sult heylich syn, want ick ben heylich, de Heere uwe God)* heeft belieft, ende goet geuonden, het verbont, dwelk hy met den Vaderen maeckte (tot sekerheyt desseluen) met eet te beuestigen, sprekende: *Ic hebbe by my seluen gesworen.* Dwelc dApostel tot den Heb. 6. 13. aengemerct heeft daer hy seyt: *Want doen God Abraham beloefde, dewyle hy geenen meerderen en hadde, om by hem te sweeren, swoer hy by hemseluen.* Desgelijcken vinden wy ontallicke plaetsen. Ende dat sy ymmer verre van ons, te meynen, oft te ghedencken, dat God yet ghedaen heeft, d'welck quaet soude zijn.

God heeft ooc selue gesworen.

Ge. 22. 16. Heb. 6. 13.

Dat yemant hier teghen soude willen worpen, ende seggen: God heeft wel veel gedaen, dat ons daarom niet na te volgen en staet: Dat is waer: Maer met een onderscheyt is dit beantwoort: Waer de nauolghinghe der wercken Gods, ons niet toe en staet, daer af en is geen gebot

Wiens exempel na te volgen staet, ouermits wy geboden van den eet hebben.

37 Son. Vra. 101.

gebot gegeuen, noch en sal sulcx geuonden worden: Als dingen te scheppen, en is niet geboden, opt water te gaen en is niet geboden, ooc niet dooden te verwecken. Maer met den eede heeft het een ander bescheyt: God en heeft niet alleen gesworen, maer ooc geboden zijn exempel na te volgen, ende door den Propheet de kinderen Israhels onderwesen, dat sy op sulcke maniere sweeren souden: Als bouen pag. 530. is verhaelt.

Hier. 4. 2.

Ende inden nieuwen Testament is Christi leere geen andere, als zijns Vaders.

Dat de tegensprekers haer wtvlucht meynen te nemen opt nieuwe Testament, als of de eet daer ophouden most, dat en mach hen niet helpen: want de leere Christi en is geen andere, noch verscheyden van de leere zijns Vaders, gelijc hy selue dicwils betuycht heeft, segghende, Joh. 7. 16: *Myn leere en is myne niet, maer des genen die my gesonden heeft.* Ende cap. 8. 26: *Wat ic van hem* (verstaet den Vader) *gehoort hebbe, dat spreke ic.* Ende vers. 28: *Ic spreke dit, gelijc my myn Vader geleert heeft.* Ende Joh. 10. 30: *Ic ende de Vader syn een.* Item, Mat. 5. 17: *Meynt niet dat ic gecomen ben, om de Wet, of de Propheten te ontbinden, ic en ben niet gecomen, om die te ontbinden, maer te vervullen.*

Heeft Christus ooc selue gesworen, gelijc ooc Paulus, etc. Joh. 3. 11. ende 5. 19. Mat. 26. (63. 64.) Rom. 1. 9. 2 Cor. 1. 23 1 Thes. 5. 27.

Ooc is in den niewen Testamente seer wel bekent de forme van eetsweeringhe, die *Christus* gebruyct, so dicwils verhalende: *Voorwaer voorwaer segge ic u lieden.* Als de hooge Priester hem besworen hadde by den leuendigen God, dat hy hem seggen soude, of hy Christus de sone Gods ware, en heeft hy dat niet veracht, maer, hoewel hy te voren stilghesweghen hadde, so heeft hy doen geantwoort, op tgene hy gevraecht was. *Paulus* heeft veelmaels den eet gebruyct, ende *God aengeroepen tot een getuyge ouer syn Ziele*, ende die van Thessalonica aengedrongen, om te doen tgene hy van hen begeerde, seggende: *Ic besweere u by den Heere. De Engel* des Heeren, heeft eenen dieren eet gedaen, Apoc. 10. 6.

Manieren van eet in den ouden ende nieuwen Testamente gebruyckelic.

Ende staet wel te mercken, gelijc inden ouden Testamente, dese manieren van eeden gebruyckelic waren: *De Heere leeft,* Hier. 4. 2. *De Heere doe my dit ende dat,* Ruth. 1. 17, ende dergelycke. Also hebben wy inden niewen Tstament een seker maniere van spreken (als tot verscheyden plaetsen, *Amen, Amen, oft Voorwaer.* Item, *de Heere is myn getuyge* Ro. 1. 9. *Ic segge de waerheyt in Christo, ende ic en liege niet, des my myn conscientie getuyget,* Ro. 9. 1. ende dergelycke) daer mede Christus ende de Apostelen de Godlicke beloften hebben, als met eenen eet willen versekeren, ofte eenige wterlicke dingen de waerheyt getuygen.

Besluyt.

Daer wt besluyt ick dan also: tgene in Gods woort is geboden, ende daer af wy hebben so veel heerlicke exempelen der H. Schrifture, met den Ghebodt ouer een comende: Daerin ooc God, met synen exempel. als ooc Christus onse Salichmaker voorgegaen heeft: dat de geloouige ende godsalige tselue na te comen, ende te volgen schuldich zijn: Nu is voor bewesen, dat in Gods woort toegelaten ende geboden is by den name Gods te sweeren, ende met exempelen der Heyligen, ia Gods ende Christi selue beuesticht: So zijn dat wettige oorsaken, die de geloouige bewegen, dat sy mogen, ende verbinden, dat sy schuldich zijn, te sweeren

eenen

eenen rechtmatigen eet, ende daerinne God, Christum, ende de heylige te volgen. *37 Son. Vra. 101.*

Hier tegen brengen de Wederdoopers tot beschooninge harer dwalinge het verbot des Heeren Christi, daer hy segt by Mat. 5. 33. *Wederom hebt ghylieden gehoort, dat tot de oude geseyt is: Ghy en sult geenen eet breken, maer gy sult den Heere uwen eet betalen. Maer ic segge u lieden, sweert geensins, noch by den Hemel, want hy den Throon Gods is: Noch by der Aerde, want sy is de Voetbanck syner voeten: Noch by Hierusalem, want sy is de stadt des grooten Conincx: Noch by u Hooft en sult gy niet sweeren, want gy en vermeucht niet een Hayr wit of swart te maken. Maer u woort sy Ia, Ia, Neen, Neen, wat daer bouen is, is wt den quade.* Tegenwerpinge der Wederdoopers.

Daer op is cortelic de antwoort: Dat dese woorden Christi niet en strijden, maer wel ouer een comen met tgene bouen geseyt is. Want daer mede niet het rechtmatich sweeren, maer de lichtueerdige ende onnoodige eeden bestraft, ende verworpen werden. Tot beuestinge van dien staet aen te mercken, wat Christus met dese, ende andere dergelijcke woorden voor heeft, ende wat zijn oogemerck is? Niet dat hy heeft willen zijns Vaders Wet oplossen, ofte nauwer inbinden, ende verscherpen: Waer toe dient zijns selfs betuyginge vers 17. ende daer na. Maer dat hy den waren ende oprechten sin ende verstant van zijns Vaders Wet weder heeft willen her voortbrengen, ende de menschen also leeren, dat sy sich wachten souden vanden valschen duydingen, ende versierde wtleggingen, die de schriftgeleerden, ende Pharizeen ouer Gods Wet, tot verkeeringe der selnen, den menschen inden handen gesteken hadden. Tot propooste van den eet daer af inde voorgestelde woorden gehandelt wort, so hadden sy het volc geleert, sich alleen te wachten voor valsche eeden, dat Gods Wet, daer mede alleen ouertreden werde. Ende wanneer sy schoon swoeren by den Hemel, ende by der Aerden, ende sy den name Gods niet wt en dructen, dat tselue geen sonde en was. Dwelck claerder wort ghemerct wt Mat. 23. (16. 22.) Maer Christus de sekerste wtlegger der Wet zijns Vaders, heeft tegen sulcke wtleggingen geleert: Dat niet alleen, met valsch sweeren den naem Gods werde ontheyliget, ende misbruyct: Maer dat ooc sulcke ydel, ende vergeeflic lichtueerdich sweeren quaet sy. Ende daerom als hy seyt: *Wat daer bouen is, is wt den quade*, so en verstaet hy dat niet van den rechtmatigen eet, die in de Wet zijns Vaders beuolen is (so bouen bewesen): maer vande quade gewoonheyt van sweeren inde gemeene handelinge ende sprake, die hy is bestraffende. Gelijc ooc dat woort *geensins*, niet slecht en moet getogen worden, oft gehouden alleen by dat woort sweert, daert naest by staet: Maer moet daer toe geset worden, tgene daer na volcht, dwelc daer by hoort, *noch by den Hemel*, etc. Om welckes navolchs wille, Christus seyt: *Sweert geensins*, ende moet also tsamen gelesen werden, *en sweert geensins, noch by den Hemel*, etc. daer mede dan verboden blijuen, niet de rechte, maer de lichtueerdige onbehoorlicke eeden, die Christus wtdruct: daer de Pharizeen niet op en pasten, als ofse geen sonde en waren geweest: Waert anders Christus soude Antwort verclarende de plaetse. Mat. 5. (34. 37.)

37. Son. Vra 101. soude wel duytlick gesproken hebben, in mijns Vaders Wet in den ouden Testamente, was den eedt by God beuolen, ende toegelaten, maer ghy en sult voortaen geensins sweeren.

II Ander tegenworpinge met der antwoort. Sy brengen ooc voort de plaetse Jacobi 5. 12. bouen by ons, pag. 521. tegen het lichtueerdich sweeren ghebruyct, daert oock gehoort. Maer staet euen hier (als te voren) wel te mercken: dat Jacobus (gelijc ooc Christus) hier niet slecht seyt, *sweert niet*, sonder meer. Waert so, dan mochten de Wederdoopers eenen schijn hebben: Maer hy verclaert hemseluen ende zijn meyninghe, hoemen niet sweeren en sal. Ware zijn meyninge geweest allerley eet, mede den rechtmatighen te verbieden, sonder eenich onderscheyt, oft wtneminge, waer toe dient dan de volgende wtlegghinge, *noch by den Hemel, noch by der Aerden*, etc.? Ende indien men also op een woort, afgesondert van andere Schrifture, ende van den sin der seluer souden willen dringen, om eenich voornemen te beuestigen, sonder eenige bequame schriftmatige wtlegginge aen te willen nemen: so en soude des onverstants, ende der valscher Leer (die also gesmedet soude moghen worden) nemmermeer eynde zijn: Ende en is niets so ongeschict, ende ongerijmt, ten soude van de menschen op de baen gebracht worden. Gelijc daer Christus seyt, Joa. 10. 8. *Alle die voor my gecomen syn, die zijn Dieuen ende Moordenaers*: Dringt ghy op dat woort *alle*, so mosten *Ioannes de Dooper*, ende de *Propheten* Dieuen geweest zijn. *Alle dingen* (seyt Paulus 1 Cor. 10. vers 23.) *syn my geoorloft:* Was hem dan ooc Hoererie toegelaten? Item: *Ic ben allen al geworden*, 1 Cor. 9. 22. So is Paulus dan mede een Afgoden-dienaer met den Heydenen geweest: Want dat woort *alle* brengt het mede. Ey neen, geensins. De partije der Wederdoopers sullen dat selue gheensins toestaen. So moeten sy dan ooc toelaten, dat dese woorden Christi, ende Jacobi, niet van malcanderen getogen, maer tsamen gelesen, ende verstaen sullen worden, ende so hen daer en bouen noch yet duysters, oft onverstandichs daer in scheen te zijn: Dat het selue, met andere clare getuygenissen ende exempelen der Schrift, verclaert ende ten rechten verstande gebracht worden, gelijck nv bouen oueruloedich, so in dese wtlegginge, als te voren, gedaen is.

Besluyt. Ende so ist openbaer, ende en sal oock anders niet beuonden worden: dat Christus, ende Jacobus inde voorgestelde vermaningen, niet wech en nemen de Wet des Vaders, luydende: *Ghy sult by mynen name sweeren*, Deu. 6. 13: Maer dat sy beyde alleen verwerpen het lichtueerdich sweeren, ende die ombehoorlicke manieren van sweeren, die de Pharizeen cleyn achteden, mitsgaders de valsche eeden, ende andere misbruycken bouen verhaelt, daer mede Gods name, (die by allen heylich ende eerweerdich behoort te zijn) so schandelic onteeret wort.

Voorder wederlegginge valscher Leer. Teghen de rechtmatighe eeden, die wy hier verantwoorden, strijden oock de eeden, die met formulier des eets wt den heyligen Propheet Hieremia. bouen pag, 530. verhaelt, niet ouer een comen, dat is, als sy tegen Gods beuel, tegen zijn eer, tegen ons selfs, ende tegen onses naesten welstant ende salicheyt gaen: Gelijc daer was de eedt Herodis, des Tyrans bouen

pag.

pag. 521. ende 530 aengeroert. Maer dit wert hier geroert, om te weder- *37. Son. Vra. 101.*
leggen de vermetene eeden, ende beloften die Moniken, Nonnen, Papen, ende haers gelijcken doen, dat sy altijt haer kuysheyt ende reynicheyt willen houden: In den rechten verstant waert niet te misprijsen, dan en behoeft sulcke nieuwe belofte niet: Noch oock dat sy daer door als beter afgescheyden souden willen zijn, van allen anderen menschen: Want dat is een saec, die allen Christenen toecomt, sich kuysselic te dragen, tsy dat sy inden houwelic getreden zijn, oft noch daer buyten staen, so hierna inde 108. vra. gesegt sal werden. Maer sy verstaen daer door te belouen, dat sy altijt ongehouwt sullen blijuen, nemmermeer tot houwelic hen begeuen: maer in den maechdelicken staet leuen: Hier van waer veel te seggen, hoe onbesonnen ende schadelic dat sulcke beloften zijn, ende met wat quaet, sonden ende schanden sy de werelt vervult hebben: dan tsoude hier lange vallen, ende int seuende gebot sal daer wat van gesegt werden, ten aensien vanden houwelicken staet, maer van wegen der ontheyliginge des Godlicken naems, werden sulcke beloften hier gestraft. Ende is grootelicx te verwonderen (na dien hen de eruarentheydt leert, dat sulcke beloften seer weynich van hen gehouden, ende gemeenlic gebroken werden, ende dat wel te beduchten is, dat harer veel, des oprechten voornemens niet en zijn, om die te houden, al belouen zijt): waerom sy niet lieuer hebben sulcke ongeoorloefde ende schadelicke beloften voortaen af te stellen ende na te laten, ende die alreede ghedaen zijn, met bescheydentheyt te niet te doen, toelatende sulcken persoonen, die hen niet onthouden en connen, noch en willen, te houwelicken in den Heere: als dat sy henseluen voor de Werelt bewijsen logenachtich ende meyneedich te zijn? Als dat sy beuonden werden, in hoererie, ouerspel ende allerley vuylicheyt? Behaluen de andere grouwelicke sonden, die daer noch mede onder loopen, ouer al genoech bekent. Schamen sy hen niet, noch al geestelic te willen heeten, ten aensien van sulcke beloften, qualick gedaen, ende qualicker gehouden, ende dat sy de gene, die gehouwelict zijn, ende in dien staet haer kuysschelick dragen, vleesschelicke ende werelts menschen noemen? Menschen kinderen, God siet ende weet het, hy en salt niet laten ongestraft. Tware emmers recht, dat ghy ouerleyt, ende liet u onderrichten, dat sulcke beloften niet en bestaen noch behoorlic zijn, ende na dien gy u seluen kent, dat ghy inde vreese des Heeren, van sulcke belofte afstont, hem biddende om zijne genade, ende u voortaen begaeft tot den H. houwelicken staet, om alle sonden te vermijden, ende op dat (onder den schijn van uwen onrechtelicken eet ende belofte) den name Godts door u niet en werde ontheyliget: Bedenct het vryelic, ende neemt ten exempel den Coninc Dauid: De welcke hoewel hy beloeft hadde te willen verderuen *Nabal, ende al de syne*, 1. Sam. 25. 32. Nochtans als hy van *Abigael* onderrichtet was, heeft hy lieuer van zijn onrechte belofte afstant gedaen, als dat hy met ongerechticheydt voortgheuaren soude hebben, int houden van zijn belofte: maer heeft God gedanckt, dat hy door haer verhindert was int volbrenghen van zijn belofte, segghende:

37. Son. Vra. 102.

segghende: *Gheloeft sy de Heere, de Godt Israhels, die u heden ten dage my heeft tegen gesonden. Ende gesegent zijn uwe redenen, ende gesegent zijt ghy, dat gy my heden gekeert hebt, dat ick niet tegent bloet ghecomen ben, ende my met eyghener hant verlost hebbe.* Ende op dese bekentenisse zijns onrechten voornemens ende afstant daer van, mitsgaders de dancseggínge Dauids, passen wel de woorden *Isidori*, daer mede hy raet geeft, wat in sulcken cas van onrechten, sotten beloften, by eenen Christen behoort gedaen te werden: In quade beloften, breect de trouwe (houtse niet) in een oneerlicke deuote verbindinge, verandert u voornemen. En doet niet tgene daer toe ghy u ombedacht, ende onwijselic verbonden hebt: Tis een Godloose belofte, die anders niet, dan met schandelicke misdaet volvoert en can werden. Dat willen doch de Cloosterluyden, ende Papen ouer haer belofte ernstelic bedencken, ende God vreesen.

102. Vrage.

Machmen oock by den Heyligen, ofte by eenige ander Creaturen eenen eedt sweeren?

Antwoorde.

II. Neent: Want eenen rechten eedt sweeren is God aenroepen, dat hy als die alleene de herten kennet, der waerheyt getuygenisse wil geuen, ende my straffe indien ick valschelick sweere: Welcker eere geener Creatuere toebehoort.

Verclaringe.

Tegen den eet, die by den Heyligen oft anderen Creaturen geschiet.

DER Wederdooperen dwalinge (daer mede sy den rechtmatigen eet bestrijden) wederleyt zijnde, so gaet de Catechisme voort tot wederlegginge eener ander dwalinge, welcken inden Pausdom plaetse ghehadt heeft: als dat sy de eere, die God alleen int sweeren by zijnen name toeconit, verkeerdelic den Heyligen, oft anderen Creatueren mede gedeelt hebben, aen hare eeden (*so moet my God helpen*) hangende, *ende alle syne Heyligen*. Tegen die dwalinge is dese Vrage gericht, of sulck eetsweeren georloft is? Wert geantwoort, neen: dwelc hier eerst bewesen wert met schrifture: Ende daer na met de beschrijuinge eens rechtmatigen eedts, welcke opentlick aen wijst, dat de Heyligen, noch eenige Creaturen daer aen gheen deel connen hebben.

Afdeelinge.

Wert bewesen met schrifture dattet niet geoorloft en is, te sweeren by den Heyligen, oft anderen Creaturen. Jose. 23. 7.

Hier 5. 7. ende 12. 16.

1. Ten eersten staet te weten, dat God niet alleen duydelic beuolen ende voorgeschreuen heeft, hoemen by zijnen name Godsalichlic behoort te sweeren, soo als bouen is bewesen; maer dat hy ooc wtdruckelic heeft verboden, dat wy niet en sullen sweeren, by vremde Goden. Want also vermaent Iosua t'volc Israels voor zijnen doot: *Dat sy niet en gedencken, noch en sweeren by den name der Goden der ouergebleuen volcken, datse hen niet dienen, &c.* Ende de Heere (sich vertoornende ouer de ghene, die by vremde Goden ghesworen hadden) verclaert by den

den Propheet. dat sulcke eet was des openbaren afvals: *uvve kinderen* (seyt hy) *hebben my verlaten, ende svveeren by dien, die geen God en is.* 37. Son. Vrs 102. Daer en tegen beloeft de Heere, door den seluen Propheet den Heydenen, *dat sy onder zijn Volc gebouvvet sullen vverden, so sy* (seyt hy) *van mijn volc leeren sullen, dat sy svveeren by mijnen naem: Soo vvarachtich als de Heere leeft, als sy te voren mijnen volcke geleert hebben svveeren by Baal.* Ende de forme des eets die de Heere hier, ende oock Hie. 4. 2. voorschrijft, namelic, *so vvarachtich als de Heere leeft*, die wijst claerlick aen, dattet onrecht is by den Heyligen te sweeren. Want God niet en seyt datmen sweeren soude, so warachtelic Abraham, Isaac, Iacob leeft. Hier toe dient ooc, dat God (daer hy door den Propheet Esaias voorsegt, dattet volc des ouden ende niewen Testaments in een religie ende Godsdienst ouer een comen sullen) betuycht: *My sullen alle Knien buygen, ende alle Tongen svveeren.* Esa. 45. 23 Hy en seyt niet, datse den Heylighen ofte eenighe Creaturen sweeren sullen. De Propheet Dauid Psal. 16. 4. verclaert, dat *hy hare namen* (te weten de Afgoden) *in synen mont niet en vvil voeren:* dwelc nadien het ongeorloft is, hoe veel te min ist toegelaten, by den Propheet Amos t'verderf, *datse also sullen vallen, dat* Amo. 8. 14. *se niet vveder opstaen en connen, den genen, die na svveeren by een vloecke Samaria, ende spreken: So vvarachtich als God te Dan leuet: Soo vvarachtich als de Wijse te Barzaba leuet.* Ende by eenen anderen Propheet Soph. 1. 5. seyt God: *Dat hy vvil vvtroeyen, die daer svveeren by den Heere, ende te ghelycke by Malchem.*

Ende verstaet tgene, dat hier (van niet by den Afgoden te sweeren) by den Heere betuygt wert, tselue moet euen, soo wel vanden Heyligen afgestoruen menschen verstaen werden, als van den Afgoden der Heydenen. Want niet meer rechts en isser voor de Heylighen, om die Goden te willen maken, als dat de Heydenen, na haren goetduncken, inde plaetse Gods hare Goden (die hen Afgoden, dat is, afkeeringen van God gheworden zijn) gestelt hebben: Daer is alleen een God, die wil by zijnen name, ende niet bij den afgoden ghesworen hebben: Die by den Heyligen sweeren, stellen die inde plaetse Gods, ende de getuygenissen bouen verhaelt (met Gods mont gesproken) tuygen dat het al afgoden zijn, watmen wil eeren, dienen, oft by de welcke men wilt sweeren, buyten den eenighen God: Soo zijn dan de Heylighen Afgoden, wanneer men by haren namen sweert: Want by hen soo weynich, als by den Afgoden der Heydenen gesworen mach werden. Ouermits de selue niet min afgoden werden, wanneermen hen toeschrijft wat Gods is, als de goden der Heydenen afgoden waren.

Daer soude mogen tegen geworpen werden: dat Joseph *by den leuen Pharaos* gesworen heeft, Gen. 42. (15. ende 16.) Maer daer op mach geantwoort werden, dat Joseph dat niet en heeft gesegt, als eenen eedt, maer als een sake die hen sekerlic wedervaren soude: Nadien sy int Coninerijc Pharaos waren, dat sy voor verspieders gehouden souden werden, so sekerlic als sy behoorden te weten, dat Pharao daer Coninc was: Ten ware sy volbrachten, tghene hy van hen verheyschte, namelick, dat sy haren joncsten broeder mede brachten, etc. Maer doch, somen het Tegenwerpinge met de antwoort.

37. Son. Vra. 102. het voor eenen eet soude willen nemen, gelijckt soude mogen zijn, dat Joseph onder t'afgodische volck woonende, ende met hen verkeerende, eenighe quade maniere van spreken aengecleeft, ende hem wt den mont ombedachtelic ontvaren soude zijn, dwelc men dan geensins soude mogen volgen, dewijl de geloouige ander beuel, ende exempelen hebben, bouen voorgestelt: So is nochtans wel merckelic dat hier geen aenroepinge Pharaos en is, ende dat den goeden man sulcx noyt inden sin gecomen en is: Want hy ooc alle zijn leuen ter eeren, ende dienst Godes ghericht, ende hemseluen afgescheyden gehouden heeft van den Afgodischen Godsdiensten, der Egypter: Ende soude in sulcken geualle alleen voor een ombedachte eedt genomen werden: gelijc die daer gheschieden by den Hemel, etc. Waer inne euen-wel Joseph oprechtelic sprekende ende handelende, om zijne Broeders te beter tot kennisse harer sonden te brengen, niet gemeyns en soude hebben met de leere der Pharizeen, die daer meynden dat men sulcke maniere van spreken wel mocht gebruycken sonder sich te besondighen, al en hieltmen sulcken eedt niet. Maer blijckt opentlic dat dit gantsch geen gemeenschap en heeft, met den eedt des Pausdoms (*so moet my Godt helpen, ende alle syne Heyligen*): daermede opentlic de Creaturen aengeroepen werden, ende neuen den Schepper ghestelt: Dwelck Joseph niet en heeft gedaen, ende daerom dese teghenwerpinge tot haer beschooninge niet en dient.

De beschrijuinge des eets bewijst dat hy by den Heyligen niet gedaen can worden.

2. So is nv voor bewesen dat het niet geoorloft en is, by den Heyligen, oft Creaturen te sweeren: Daerom in den Catechisme de Vrage te recht met *neen* beantwoort is: Maer nv gaen wy voorder, om te ouerleggen de redenen, daer mede dat *neen* inder antwoort besloten ende beuesticht is: De redene is ghenomen van de aert des rechten eets, de welcke also beschreuen wert: Dat het is een aenroepinge Gods, daer mede de ghene, die sweert, God biddet, dat hy (als de eenige Hertenkenner) der waerheyt getuygenisse wil geuen, ende hem straffen, in dien hy valschelick sweert, oft wetende bedriecht. Wt welcke beschrijuinghe d'bewijs also besloten wert: de eere, die God alleen toecomt, als de aenbedinghe, dat hy alleen de herten kent, ende de bedrieghers maehtich is te straffen, etc: deselue en mach geener Creaturen toegeeygent, medegedeelt, of gegeuen werden: De eedt daer mede Godt, als alleen de herten-kenner aengeroepen wert, tot een getuyge ouer de Ziele des genen die daer sweert, is een eere, die de Schrifture alleen God toeeygent: Daerom ist gewis, dat de eet geener Creaturen toegeeygent en can werden, dat is, datmen by gheener Creaturen sweeren en mach.

Daerom dan, God alleen by hem wil gesworen hebben.
Hier. 17. 10.

Dit bewijs en can niet wederleyt werden: Want inder Schriftuere niet sekerder en is, ende wt ontallicke plaetsen, daer af hier alleen weynige verhaelt werden, lichtelic te bewijsen is, dat niemant, als alleen de eenige warachtige God mach aenghebeden ende gestelt werden, tot een ghetuyge van heymelicke, ende onbekende saken: Om dieswille, dat hy, als de almachtige (dien alle bedroch bekent is, ende tselue niet lijden en can) wil, ende alleen machtich is tselue te straffen: ende daeromme

ist

ist oock, dat hy so ernstelick geboden heeft, datmen alleen by zijnen naem sweeren sal, ende daer tegen verboden, den naem der Afgoden inden mont niet te nemen: Waeromme dan oock alle gelouige taller tijt, het selue beuel Gods nacomende also, ende anders niet ghesworen en hebben, so bouen bewesen is. *87. Son. Vra. 102.*

Ende siet doch aen de nature deser aenroepinge, daer inne die sweert twee dingen van God begeert: Eerstelic dat God een getuyge wille zijn, van tgene met den eedt by hem bejaet, ofte verloochent wert. Ten anderen, dat God wille Richter zijn, ende wreken, indien hy, die sweert, valschelic of bedriegelic handelt, te weten wanneer hy beter of anders wiste, gemerckt onwetenheyt van valschen eet beurijt ende onschuldicht. De eedt stelt God tot een getuyge, ende tot eenen wreker des bedrochs.

So veel deerste belanget, getuyge te zijn, van tghene gesworen wert, of het recht of onrecht is, ende oft herte ende tonge ouer een comt, dat en can niemant doen, die alleen de Tonghe hoort, ende het Herte niet en siet: Daeromme ist van noode, dat hy oock de herten kenne, ende t'binnenste ondersoecken, ende de Nieren beproeuen can. Tis van noode, dat hy alle dingen weet, anders en can hy (int ghene voor seyt is) geen bequame getuyge zijn, wanneer daer yet het minste is, dwelc hy niet en weet, daer van hy twijfelt, of onseker is: ende niemant isser, die alles weet, ende t'herte door siet, als alleen God. I. Ende niemant can van verborgene dingen des herten getuygen dan God.

Ten anderen, so veel het richten ende wreken belangt, die dat wtrichten sal, die en moet niet alleen alles weten, maer hy moet sulcke macht hebben, dat hy allesins alle onrecht vermoge te richten ende te straffen. Ende niemant isser die sulcke macht heeft, als alleen de almachtige God, die doen can wat hy wil, ende gewisselic alles wil, wat hy in zijnen Woorde bedreyget, Esa. 43. (11. 13.) II. Niemant en heeft macht om alle onrecht alle sins te straffen, dan God.

Daeromme dewijle geen Heylige, oft niemant onder de Creatueren, al wetende, of herten-kenner is, niemandt oock almachtich is, maer alleen God, soo en ist niet geoorloft, by den Heyligen, noch by eenige Creatuere te sweeren, maer alleen by Godt, die hemseluen dit voorbehouden heeft ende hem alleen toegeeygent wil hebben, dat hy de herten door siet, ende macht heeft, om de onvrome na hare verdienst te straffen. Daer op siet, wat Hier. getuycht, cap, 17. 9. *Een trotsich ende vertzaecht ding, is het herte: wie cant wtgronden? Ic de Heere can het Herte wtgronden, ende de Nieren proeuen, ende geue eenen yegelic, na zijn doen, naer de vruchten syner wercken.* Ende Salomon 1. Re. 8. 39. *Gy alleen kent het herte aller kinderen der menschen.* Ende dient hier toe wel, dat inden Concil. van Carthago verboden is by den Creaturen te sweeren. Een Clerc (so noemen sy die tot de Kerc opgetogen zijn) sweerende by de Creatueren, sal scherpelic met woorden bestraft werden: maer indien hy in de sonde blijft, soo sal hy wt de Kercke gebannen werden. Ende de woorden des Apostels tot den Hebreen, geuen tot desen goet onderwijs, daer hy seyt Cap. 6. 13. *Dat God, dewyle hy geenen meerderen en hadde, om by te sweeren, by hemseluen swoer.* Ende daer naer, vers 16. *Dat de menschen sweeren by hem die meerder is.* Want hy leert daer mede So en comt de eet geen Heyligen of Creature maer alleen God toe. *Conc. 4. can. 61.*

38. Son. Vra. 103.

mede dat de menschen niet by haerseluen, noch by haers gelijcken, die mede Creaturen zijn, connen sweeren, maer by God moeten sweeren, die meerder is, ende wt redenen voor verhaelt, alleen bequaem is, om by hem te sweeren: Maer dat Godt (geenen meerderen hebbende) by hemseluen eedt gedaen heeft, om Abraham zijn belofte te beuestigen. Wy dan en behooren geenen anderen te soecken, daer wy by sweeren, op dat wy hem onteeren, dwelc geschieden soude, wanneer wy de Heyligen, syne knechten, onse mede-knechten, in zijn plaetse, met openbare Godloosheyt, stellende, by de selue souden vermeten te sweeren: Want hen daer mede de eere (der Godheyt toe comende) van ons toegeschreuen soude werden.

So ist dan ten besluyte by den Papisten een groue dwalinge, ja schandelicke afgoderie, dat sy tegen Gods woort hare eeden by den Heyligen wilden soecken, daer mede sy (meynende de Heylighen te vereeren) den seluen schande aen doen, ende wijcken van der seluer leere, ende exempel, die (op aerden zijnde) selue anders, ende het tegendeel geleert ende gedaen hebben.

---

38. SONDACH.

Vrage. 103.

Verclaringe van het vierde Gebodt.

Inhout: *De vierde Wet leert de ware heyliginge des seuenden daechs, des Sabbaths.*

---

103. Vrage.

Wat gebiet God int vierde Gebot?

Antwoorde.

Eerstelic, dat de Kercken-dienst, of het Predick-ampt, ende de Scholen onderhouden werden: Ende dat ick, soo op andere dagen, als insonderheyt op den Sabbath, dat is op den Rustdach, tot de heylighe vergaderinge neerstelick come, om Gods Woort te hooren, de Sacramenten te gebruycken, God den Heere opentlic aen te roepen, ende den armen Christelicke hantreyckinghe (na mijn vermogen) te doen. Ten anderen, dat ick alle de dagen mijns leuens van mijnen boosen wercken viere, den Heere door zijnen Geest in my wercken late, ende also den eewigen Sabbath in desen leuen aenvange.

Verclaringe.

Verclaringe.

38. Son. Vra. 103.

NA der ordeninghe volcht hier nv de vierde Wet, wesende de leste in de eerste Tafel: maer eer wy tot de verclaringe gaen, soo sal de Leser cortelic vermaent zijn, van der onderscheyt deser Wet, van den anderen dryen voorgaende. d'Eerste Wet doet beuel vanden inwendigen dienst ende eere Gods, ende leert dat hy alleen inden geest ende inder waerheyt van ons geeert ende aengebeden wil werden. De tweede Wet gebiet van de maniere des wtwendigen dienst Gods te geschieden, niet door Afgodische gelijckenisse oft beelden, maer so God in zijnen woort heeft voorgeschreuen. De derde wet geeft onderwijs, hoe hy zijnen name van eenen yeghelicken niet alleene int heymelic, oft int besondere, maer ooc openbaerlick, int by-wesen van andere, met aenroepinge, belijdenisse ende grootmakinge wil geheylicht ende gepresen werden. Maer de vierde Wet (die wy nv voor hebben) handelt vande geestelicke policie ende beleydinge der Kerckelicke diensten ende saken, ende verclaert hoe dat Godt tot zijnen dienst ende aenroepinge om zijn Wet ende woort te leeren, ende te hooren seker bestemde dagen, ende plaetse zijner Kercke eertijts verordent heeft, besondere den Sabbathdach, op den welcken hy tvolc wilde vermaent, ende verwect hebben tot oeffeninge der Godtsalicheyt, ende wercken der liefden: also dattet eynde deser wet noch heden ten dage ernstelic, ende eerbiedelic vanden Christenen waer-ghenomen moet werden.

Onderscheyt deser Wet, van de dry voorgaende.

I.

II.

III.

IIII.

Daeromme so sullen wy de verclaringhe deser Wet in twee stucken verwatten: De eerste sal wesen, tot aenmerckinge der Wet in haer seluen, ghelijckse met dese woorden wtgedruct is: zijt ghedachtich des Sabbathdaechs, dat ghy dien heyliget, etc. De andere sal aenwijsen het eynde of gebruyc deser Wet, op dat wy vernemen waer in noch heden ten dage de rechte heyliginge des Sabbath-daechs bestaet, ende dat dien volgende een yegelick na heysch zijns beroeps, hem daer in oeffene, so de antwoort des Catechisme dat seluighe mede brengt.

Afdeelinge.

1. Dese Wet wert Exod. 31. 13. met corte woorden wt gesproken: Hout mijnen Sabbath: Maer ten is ooc niet sonder oorsaeck, dat hy de selue inden register der thien Geboden met meer woorden voorgestelt heeft, seggende: *Zijt gedachtich des Sabbath-daechs, dat ghy dien heyliget, Ses dagen sult ghy arbeyden, ende alle uwe wercken doen: Maer de seuenste dach is de Sabbath des Heeren ws Gods, dan en sult ghy geen arbeydt doen, noch uwe Sone, noch uwe Dochter, noch u knecht, noch vwe Dienstmaecht, noch uwe Vee, noch de Vremdeling die in uwe stadt-poorten is. Want in ses dagen heeft de Heere Hemel, ende Aerde ghemaect, ende de Zee, ende alles datter in is, ende hy rustede den seuensten dach. Daerom segende de Heere den Sabbath-dach, ende heylichde den seluen.*

De woorden der vierde Wet.

De *Sabbath* beteeckent in Hebreeuscher spraec, ruste, so is de *Sabbath-dach*, in onser tale, Rust-dach: Ende heeft zijnen name van den eersten rust-dach, doen God van alle zijne wercken ten seuenden dage rustede, naer dien

Worden hier verclaert.

Sabbathdach.

38. Son. Vra. 103.

dien hy alle zijne wercken, Hemel ende Aerde, ende alles wat daer inne is, volbracht hadde, so Gen. 2. (2. 3.) verhaelt staet Desen dach beueelt God zijnen Volcke te *Heyligen*, dat is, af te scheyden van den gemeynen, gewoonlicken gebruyc der anderen dagen, die meest tot andere tijtlicke saken besteet worden, om desen te besteden ten dienste Gods, in heylige oeffeningen, ende ouerlegginge der wercken Gods, ende syner H. Geboden, om daer wt synen wille te leeren, op dat sy daer naer haer leuen desen dach, ende ooc de andere dagen der Weken aenstellen souden, etc. Ende wtdruckelic seyt hy: *Zijt gedachtich des Sabbathdaechs, dat ghy dien heyliget:* Om te kennen te geuen, dat hy een ernsthaftige sake, ende die vanden beginne der Werelt gebruyckelick was, is gebiedende, welcke hy geensins versuymt, oft in vergeten ghestelt wil hebben, geen ding meer hatende, als de nalatinge deses Gebots. Noch meer brengt dat woort *gedenct* mede, als namelick dat hy verheyscht een ghedachtich ghemoet, dwelck lust, ende liefde heeft, om God te ghehoorsamen, sonder dwelc hem niet aengenaem en can zijn, watmen ooc met den wtwendighen werc wterlic bewijsende is. Ende op dat het niet swaer, oft moeyelic geacht werde, den seuensten dach den Heere te heyligen: So verclaert de Heere hoe lieffelick hy met zijn volc handelt, hen so veel toelatende, ses gantsche dagen ouer hare saken besich te mogen zijn. In aenmerckinge van welcke toegeuinge ende weldaet, zijn volck billic, om hem te gehoorsamen, verweckt behoorde te worden. Want hy met hen niet strengelic, maer als een Vader met synen kinderen seer vriendelic handelt, seggende: *Ses dagen sult gy arbeyden, ende alle uwe wercken doen*, etc. Het soude wel betamen, dat zijn Volc so neerstich ende geestelic ware, dat het dagelix tot aenhooringe zijns woorts, ende aenroepinge zijns naems te same quame, ende verlatende alle eerdische handelinge, ware trachtende ende verlangende nae den Hemelschen leuen: Maer God siet de swackheyt sijns volcx aen, ende laet hen tot haren nootdruft ses dagen toe. Beuelende dan strengelic de rust des seuenden daechs, inden welcke hy wilde, dat niet alleen *Huys-vader*, ende *Moeder*, maer ooc haer *Sonen*, *ende Dochteren*, *Knechten*, ende *Dienst-maechden*, haer *Vee*, ende ooc de *Vremdeling* die by haer soude woonen, *in haer statpoorten* souden rusten van alle arbeyt: Waermede God de Heere des volcx, ende des Vees heeft willen verschoont hebben, op dat de menschen alle (die sonder ruste des Vees niet al rusten en conden) rustende van hantarbeyt ende bemoeyinge des Lichaems, verquict mochten werden, ende den Heere mede synen rustdach mochten houden, ende om-gaen op den seuenden dach met geesteliken saken, dienende tot haerder Zielen salicheydt. Want op dat sy niet meynen en souden, de sake wel wtgericht te zijn: Wanneer sy alleen van wterlicke hantarbeyt ende bemoeyinge des Lichaems ophielden: So brengen de woorden des gebots claerlic mede. tot wat eynde hen sulcke wterlicke rust beuolen werde, daer hy seyt: *Maer de seuenste dach is de Sabbath* (ruste) *des Heeren ws Gods:* Dat sy namelick rusten souden, niet haer seluen, om haer vleesches lust, ende begeerten

Heyligen.

Zijt gedachtich.

Ses dagen sult gy arbeyden, ende alle uwe wercken doen.

Dan sult gy geen arbeydt doen. Deu. 5. 14. Ez. 23. 12.

De seuenste dach is de Sabbath des Heeren uwes Gods.

begeerten te volbrengen, maer tot dienst haers Heeren. Ende soo en heeft de Sabbath niet gedient daer toe, datmen alsdan tot alle wellusten sich soude begeuen, inde Herberge ligghen, tot Schouspelen gaen, ofte de selue vertoonen soude, geensins: want de dach niet daer toe gheeygent is, maer om geheel met Godsdienst geheylicht, ende toe-gebracht te worden. Ende om hen noch meer tot heylighinghe des Sabbathdaechs te verwecken, so stelt God hemseluen ten exempel voor, ende syne ruste des seuendendaechs, daer van verhael gedaen wort niet alleen hier, maer oock Gen. 2. 2. *Ende also volbracht God aen den seuenden daghe syne wercken, die hy gemaect hadde, ende rustede aen den seuensten daghe van alle syne wercken, die hy maecte. Ende segende den seuensten dach, ende heylichde dien, daeromme dat hy aen den seluen gherust hadde van alle syne wercken, die God schiep ende maecte.* Nadien dan de oorsaec is, dat God den seuendendach geheylicht, dat is, ten Goddelicken dienst verordineert heeft, dat hy selfs dien dach gherustet heeft, ende met zijn exempel (in ses daghen alle syne wercken volbracht hebbende) voorgegaen is: So vermaent hy daermede, meer als billic te zijn, dat ooc de eerlicheyt sulcx verheyscht, dat goede Kinderen hares Vaders exempel navolgen souden, ende dat sy dien dach die God tot Godsalige saken heeft geeygent, wel geheel behoorden toe te brengen, om God te eeren, te dienen, hem te louen, ende te prijsen, dwelc de ander arbeytsdagen (dewijle die van hem tot hare arbeyt hen toe-gelaten waren) niet so ernstlic ende bequamelick en conde geschien.

Sen. Vra. 103.

Want in ses dagen heeft de Heere, etc.

Ende so veel dese Wet (den seuenden dach te heyligen, ende gantschelic te moeten rusten van alle wterlicke arbeyt) gehoorde tot de Ceremonien, ende totte diensten (den Joden, ter tijt toe der verbeteringe ghegeuen, om tot Christum te leyden) so is sy niet alleen strengelic den Joden geboden geweest te onderhouden, maer ooc daer by geset de straf des doots, so yemant beuonden werde op den Sabbathdach te arbeyden: Want also spreect de Heere door Mose, Exo. 31. 13.: *Segget den kinderen Israhels, ende spreect: Hout mynen Sabbath, want de selue is een teecken tusschen my, ende u lieden, op uwe Nacomelingen, dat gy wetet, dat ic de Heere ben, die u lieden heyliget. Daeromme hout mynen Sabbath, want hy sal heylich syn: Wie hem ontheylicht, die sal des doots steruen: Wie een arbeyt doet aen den Sabbathdach, die sal des doots steruen.*

De ouertredinge der heyligingh des Sabbath is oplyfstraffe by den Joden verboden geweest.

Ende de straffe wt gericht aen den Houtraper.

Ende de straffe des doots is oock te wercke geleyt, ende in wtrichtinge gebracht, *aen den ghenen, die Hout op den Sabbath gelesen hadde, ende tot Mosen ende Aaron, mitsgaders tot de gantsche menichte gebracht synde is gheuangen geleyt, ende daer na (door Gods beuel) buyten voor den Leger geleyt, ende van de gantsche menichte te doot gesteenicht worden, dat hy sterf*, Num. 15. (32. 36.)

Maer van sulcke ceremonie des Jodischen Sabbaths

Dan so veel de Christenen aengaet, die zijn door Christum verlost vanden ceremonialen dienst des Sabbaths: Want ouermits dat de Sabbath, ofte ruste des seuenden daechs, het volc vermaende niet alleen

van

38. Son. Vra. 103.

van zijn amt, ende godsalicheydt teghen God, maer mede een voorbeelt ende figuere was vande weldaet Gods, die den volcke door Christum toecomen soude: Soo is de selue Sabbath, met allen den anderen ceremonien ende figueren door de toecomst Christi opgeheuen ende geeyndicht, door hem volbracht zijnde, tgene de Sabbat, ende alle ander ceremonien beteeckent, ende voorgebeeldet hadden. Christus is de waerheydt, tot wiens tegenwoordicheyt alle figuren wijcken mosten. Hy is dlichaem, door welckes aensien de schaduwen niet meer en ghelden, maer verlaten worden: gelijc d'Apostel vermaent, Col. 2. (16. 17.) *Dat ulieden dan niemant en oordeele, in eten, oft in drincken, oft inden deele des Feestdachs: Nieuw-maents, oft der Sabbatthen: De welcke syn de schaduwe der toecomende dingen: Maer het Lichaem is Christi*, Gal. 4. (9. 10.) Mat. 12. 1.

zijn de Christenen door Christum geurijt.

Tegenwerpingen der Joden, om de Christenen inde ceremonie des Sabbath te verstricken met de antwoort daer op.

I.

Maer wat de Joden hier voor tegenwerpen, om daer mede de Christenen te verstricken in de ceremoniale onderhoudinge haers Sabbaths, dat en beneemt den Christenen haer bouen-geroerde beurijdinghe niet. Want dat sy ten eersten seggen, dat de gheboden Gods eewich zijn, ende dat daerom dese Wet vanden Sabbath een deel der thien Geboden zijnde, niet en behoorde opgeheuen te worden: Daer op is de antwoort, dat wy bekennen dat de Wet vanden Sabbath, ten deel, so veel sy gehoort tot de Wet der Seden, oft tot de thien Geboden, niet opgeheuen of wechgenomen en is, gelijck hier na geleert sal worden, hoe de Christenen dese Wet behooren te gebruycken: Maer euen-wel so blijft warachtich, dewijl in dese Wet ooc wat is dwelck ceremoniael is, ende een aenhang des Jodischen diensts ende harer voorbeelden, dat tselue met de andere ceremonien ende voorbeelden ter toecompste Christi wech-ghenomen is. Gelijck daer eenen regel af is: Dat ooc de aenhangselen der Wet der Seden, ende wat inde selue voorgestelt is tot beteeckeninghe, dat t'selue niet langer te houden stont, dan tot de toecomste Messie, dat is Christi. Vande selue stoffe ist, dat sy seggen,

II. Exo. 31. (16. 17.)

van den Sabbath geschreuen te staen: *Daerom sullen de kinderen Israels den Sabbath houden, dat sy hem ooc by haren Nacomelingen houden ten eewigen verbonde. Hy is een eewich teecken tusschen my, ende den Kinderen Israels*, etc. Want daer op is licht te antwoorden. 1. Dat ment niet en loochent, dat de Sabbath een eewich verbont, ofte teecken is, tot de toecomst Christi, gelijck de besnijdinge, het teecken des verbonts, ooc *ten eeuwigen verbonde gegeuen is*, Ge. 17. 13. als die dueren moste tot op Christum. 2. Maer andersins, soo can dat woort eewich gericht worden ten aensien van tghene, dat beteeckent werde, door de besnijdinge, door den Sabbath, etc. Want al is de ceremonie der besnijdinge wechgenomen, so is, ende blijft euenwel eewich in Christo de waerheyt van tgene, door de besnijdinghe beteeckent was. De Sabbath is ooc eewich ende blijft, so veel het beteeckende ding belangt, al is de Ceremonie door Christum wechgenomen, ende de geloouige hebben, ende behouden in Christo de ophoudinge van sonden, ende eewige rust in God,

God, dwelc het beteeckende is dat met de ceremonie des Sabbath afgebeeldet was. Dat sy noch voorder tegen werpen: Dat de Wetten, die voor Mosen waren, onveranderlic zijn: dat de onderhoudinghe des Sabbaths daer af een is. Die tegenworpinge en bestaet niet, so veel de Sabbath ceremoniael is, want ooc de ceremonien, die voor Mosen geweest zijn, als wesende voorbeelden der weldaden des toecomende Messie, door zijn toecomst afgedaen zijn, gelijck de besnijdinge, die Abraham was gegeuen. Item, de offerhanden, die den eersten Ouderen beuolen ende by hen gebruyct zijn geweest, Gen. 17. 12. ende 4. (3. 4.) Dat sy noch voorder daer op seggen: Dat de Wetten voor den Val van God ghegeuen, niet en zijn geweest voorbeelden des toecomenden Messie, ende dat het gantsche menschelic geslacht daer aen verbonden is: daer op is de antwoort met onderscheyt, dat dit waer is, so veel de Wet der Zeden belangt, vande welcke de natuerlicke kennisse der menschen inder scheppinge ingegeuen was, ende daer af noch eenige voncxkens in de verdoruene natuer nagebleuen zijn: Ende dewijl de Sabbath daer onder mede ghehoort, so seggen wy, dat in dien aensien de Christenen ooc verbonden zijn tot tgene, dat de Wet vanden Sabbath (den Zeden belangende) is gebiedende, daer af wy terstont hooren sullen. Maer hier is de questie: nadien de Wet des Sabbaths na den Val, inde Wet Mosis begrepen ende ten deel geworden is ceremoniael, ende een voorbeelt der weldaden Christi, of de Christenen daer in so veel de ceremoniale dienst des Sabbath, ende dien eygenen dach (den Joden beuolen) belangt gehouden zijn: Ende is de antwoort: dat sy daer aen, noch aen de ceremonie niet verbonden, noch daerin gehouden zijn, mits dat door de toecomst Christi veranderinge daer in geschiet is, gelijc het der veranderinge onderworpen was, ende daerom Paulus tot de Colos. 2. 16. 17. de geloouige vermaent, sich daer niet aen te laten binden, noch oordeelen.

38. Son. Vrs. 103.

III.

IIII.

Rom. 2. (14. 15.)

2. Als wy te voren verstaen hebben de gelegentheyt des Sabbaths by den Joden, ende dat de Christenen, so veel de ceremonie desseluen belangt, door Christum daer van geurijt zijn: So is nv nochtans noodich, voorder te ouerlegghen, wat met de vierde Wet, oft Gebot den Christenen beuolen sy. Want al ist, dat de ceremoniale Sabbath, door Christi toecomst afgedaen is, ende wy aende onderhoudinghe des eygenen daechs niet supersticieuselic verbonden en zijn: So en zijn wy nochtans niet min inden niewen Testament schuldich God te dienen, als de Vaders inden ouden Testamente schuldich waren den Sabbath tot dienst Gods te heyligen: waeromme ons neersticheyt aen te wenden staet, dat het geheymenisse des Sabbaths de Zeden aen gaende (daer toe ten deel de onderhoudinge des sekeren daechs, ten deel de wterlicke onthoudinge van allerley werc, den Jodischen Volck diende, ende aenleydinge gaf, om te bequamer ende genoegelicker haren behoorlicken dienst God te mogen doen) ooc by ons waergenomen worde. Want bouen alleen gesegt was in de wederlegginge der tegenwerpingen der Joden: Dat dit gebot,

So staet dan te bedencken wat den Christenen inden vierden gebot beuolen is, ende hoe sy dien volgende hen te dragen schuldich zijn, inde geheymenissen in dit Gebot afgebeeldet.

38 Son. Vrs. 103. gebot, wel op was houdende, soo veel de ceremonie daerin veruat, belangt: Maer niet so veel de zeden, ende onse doen, daermede gericht sy denseluen een regel van God gestelt wort. Gemerct in dien aensien dit gebot hem wtstrect, niet tot een seker tijt voor de Joden alleen, maer tot de gantsche Kercke, ooc in den nieuwen Testamente, ende ten eynde der Werelt toe: ende daerom raect het selue oock ons, ende zijn wy dien te gehoorsamen schuldich. Dit ist nv daer de Catechisme van vraecht, ende daer af voorder te handelen staet in dit tweede deel: Wat de Heere heden ten dage noch van den geloouigen met dese Wet verheyscht, ende hoe de Christenen dit gebot op hare wijse, dat is, na de wijse des Christendoms int werc sullen stellen?

Die dryderley zijn. Ende hier wort inde antwoort tot verclaringe dryederley geheymnisse (met den Gebot van den Sabbath afgebeeldet) den Christenen tot heyliginge desselfs te onder houden ende te ouerleggen voorgestelt: de eerste is, dat Gods wil is, dat de Kercken dienst, ende Scholen onderhouden worden, ende dat een yegelic na zijn amt hier in hem Christelic drage. Ten anderen, dat de Christenen alle de dagen haers leuens van boosen wercken vieren sullen, ende God door synen Gheest, in hen laten wercken. Ten derden dat sy also hier leuende, sullen hen bereyden, ende verlangen hebben, naden eewigen Sabbath, ende ruste der wtvercorenen, op dat sy door ouerlegginge, ende verlangen van dien, dese tijt haers vremdelingschaps te bequamer mogen passeren, om te geraken in het beloefde Lant der eewigher rust ende salicheyt, hier bouen in den Hemelen.

I. Dat het Predickamt int gemeyn, ende de Scholen onderhouden worden. *Eph. 4. 11.* Eerstelick is dat alle tijt geweest ende is noch de wille Gods, dat de dienst des H. Euangelij, ende de Scholen onderhouden worden. Dwelc daer wt bewesen ende besloten wort. Gemerct God eertijts den Sabbathdach ingestelt heeft, als eenen sekeren dach, ende doen hy syne Wet gaf, noch sekere dagen ende een sekere plaetse verordineert, daer de gheloouige te samen comen souden, om God te dienen: Daer wt blijckt opentlic buyten wederspreken, dat Gods meyninghe van doen, ende voor alletijt is gheweest, den dienst synes woorts inne te stellen, ende te beuestigen: Op dat na zijn beuel alle tijt souden zijn de gene, die van synen wegen zijn woort leeren, ende predicken souden, ende wederom d'andere, die wt synen woort van synen H. wille geleert souden worden.

Wat de Kercken dienst, oft Predickamt sy. Want de Kercken-dienst is een ordentlic beroep, daer van God (oft Christus) de autheur is, ende d'welc der Kercken Gods in deser Werelt van noode is, ende tot haren mercklicken ende hoochsten profijt, ende tot haerder salicheyt dienende, om door de salichmakende leere, des geloofs, ende der godsalicheyt des leuens onderricht ende tot de gemeynschap Christi hares Salichmakers ghebracht te worden, de Sacramenten te gebruycken, ende door Christelicke tucht, ende vermaninghe in alle goede wercken ende oeffeninge dagelicx toe te nemen, bestendichlic tot den eynde toe.

Daer toe alle standen na Tot vorderinge van welcken Kercken-dienst, ende om dien wel te onderhouden,

derhouden, veel daer aen gelegen is: dat de Magistraten ende Ouersten (die God tot regeringe des volx heeft verordineert) ouerleggen wat God (ten aensien des Kercken-diensts) van hen verheyscht. Dat ooc de gene, die tot den seluen dienst beroepen zijn, haer amt bedencken. Eyntelic ooc de gantsche Kercke, ende een yegelick int besondere versta, hoe hy hem tot den Kerckendienst dragen, ende also des Heeren Sabbath heylighen sal. *88. Son. Vra 103.*

haer beroep ende een yegelic de hant behoort te bieden.

Eerstelic, *eenen Godsaligen Magistraet ende Ouerheyt,* staet te besorgen met gemeynen raet ende oordeel des Kercken-raets, dat *de Kercke* versien sy, met geleerde ende bequame mannen, die het Herder-amt, ende den dienst der Kercken betreden mogen, de welcke het Euangelium reyn leeren, ende alle tegenstrijdende leer ende misbruycken wederleggen, ende bestraffen, voort alles mogen verrichten, wat tot desen amt na Godes woort is behoorende.

De Magistraten sullen besorgen dat de kercke met trouwe Herders bestelt werde: Tit. 1. 5. 2. Ti. 2. 2.

Waer toe dan van noode is, dat sy oock *verordineren, eerlick onderhout* daer op sy leuen mogen, die int woort, ende tot opbouwinghe der Kercken arbeyden, na den beuel des Heeren, ende na d'exempel der Godsaligen Coningen, die van des wegen inder H. Schrifture hoochlic gepresen worden, dat sy tot onderhoudinge des H. dienst yeuerich ende neerstich hen bewesen hebben. Waer toe sy oock (tot hare onderwijsinge, om des te neerstiger te zijn) wel sullen weten te gebruyken *dexempel der Heydenen*, de welcke door aenleydinghe der natueren (anders van God niet recht onderricht, ende wesende Barbarisch ende woest) nochtans, hier in so bedacht zijn geweest, dat sy hebben verstaen, dat die, welcke met den Godsdienst ten gemeynen besten becommert, ende daerinne arbeydende waren, behoorden middelen, daer van sy hen onder-houden mochten, toe-gheuoecht te worden: Daer van te lesen is, Gen. 47. 22. daer voor henen verhaelt is, hoe dat de Egyptenaren haer lant aen Pharao vercochten dat het hem eygen wert, daer voor sy Coren ontfangen tot haren onderhout in honghers noot, so wort daer by geset: *Wtgenomen der Priesteren Velt, dat en coſt hy niet in: Want het was van Pharao voor de Priesteren verordent, dat sy hen generen souden, van den benoemden dat hy hen gegeuen hadde: Daerom en dorſten sy haer Velt niet verkoopen.*

Ende de selue met eerlic onderhout versien.

Nu. 18. 20. 2. Par. 17. (7. 9) 2. Re. 23. 1. 1. Cor. 9. 11.

Ten anderen, na-dien de *Scholen*, ende aen-ordeninghe der collegien, zijn aenhangselen des Kercken-diensts: So staet eenen Godsaligen Magistraet te bedencken, dat de sorge van desen hem ooc aengaet, op dat de ionghe ieucht vroeg, ende van Kints-been aen daer inne moge in goeden Consten, ende inden fondamenten der Religie, ende Godsalicheyt onderwesen ende bereyt worden, om wat meer opgewassen zijnde, in Studie der Theologie, oft H. Godlicker schrifture voort te gaen. Ten gebruyck der Kercke voor toecomende tijt, tot de aenstaende noot, in plaetse der genen, die door ouderdom, oft afsteruen veruallen mogen. Waerin te meer neerstigheyt te doen, sich verbonden sullen gedencken die Magistraten, welcke in haren gebieden, met wat meer rust, dlicht des

Mede dat scholen, ende collegien zijn, op dat de Kercke voorraet moge hebben.

38. Son. Vra. 103. des Euangeli zijn genietende, ende daer God ghenade heeft gegeuen, dat de duysternissen des Pausdoms verdwenen, ende de misbruycken desselue geweert zijn.

Exempel: Van sulcke Scholen ende collegien, dient ons de H. Schrifture ooc eenige exempelen, want wt tgene 2. Re. 2. 5, verhaelt wert, te verstaen is, datter was een collegie, daer de Scholieren onder de Propheten opghetogen worden: *Der Propheten Kinderen* (seyt de Text) *die tot Iericho waren, traden tot Elisa, ende spraken tot hem: Weet gy ooc, dat de Heere heden uwen Heere sal van uwen hooſde nemen?* Alwaer int selue Capit. noch meer vanden *Propheten Kinderen* vermaen gedaen wort: dese zijn also genoemt geworden, om dieswille sy by den Propheten (als in een Schole) verkeerden, ende met hen omgingen, om in den wech des Heeren, ende in synen geboden van hen onderwesen te worden. Ende Paulus rekenet tot synen lof, dat hy *aen de voeten Gamaliels* onderwesen was, Act. 22. 3: ende tot Timotheum schrijuende, maect hy hem indachtich der onderwijsinge, die hy inder jeucht ontfangen hadde, seggende 2 Ti. 3. 14: *Maer blyſt gy in het gene dat ghy geleert hebt, ende dat u vertrout is, wetende van wien gy het geleert hebt. Ende dat gy van uwe kintsheyt af de heylige Schriften geweten hebt, de welcke u mogen wijs maken ter salicheyt, door het geloouе, dat in Christo Iesu is.*

Want de Scholen zijn plant Hoven der republiquen ende der Kercke. Ende van wegen des wtnemenden ende heerlicken profijts, ende der vruchten, die so der Kercken, als der republique wt den Scholen plegen te comen, hebben de wijse den Scholen den naem ghegeuen, datse zijn *Planthouen*, wel beset met goeden plantsoenen, vanden welcken te verhopen staet, datse comende tijt bequaem, ende geschickt sullen zijn, om de republique, ofte de Kercke Gods tot gemeenen nut ende oorboor voor te staen.

Ende de Magistraten, zijn voester Heeren der kercken genoemt, van wegen der sorge, diese daer voor ende voor de Kercke dragen. Den Coningen, Vorsten ende Magistraten, worden ooc om anders geen oorsake den titel gegeuen, datse zijn *Voesterheeren*, ende *sooch-voesteren* der Kercken, Esa. 49. 23, ende *Herders*, *Voeders*, oft *Weyders des Volcx*, 2. Sa. 5. 2, Psal. 78. 71. Dan dat hen (van wegen des oueramts, dat sy van Godes weghen dragen ende bedienen) voornemelic toecomt sorchvuldelic den Kerckendienst ende de Scholen te onderhouden, ende te beuorderen, tot Gods eere, ende der ondersaten salicheyt, waerom alle Magistraten, ende Ouerheden die haer amt met godsalicheyt begeeren te bedienen, neerstelic den Kerckendienst ende Scholen hen sullen laten beuolen zijn, om na haer beroep sich behoorlic te quijten in de heyliginge des Sabbaths.

Hierinne moeten de Predicanten ooc vlijtich haer amt waernemen. Nv ten tweeden, *der Predicanten, oft Kerckendienaersampt is*, (volgende desen gebode) datse desen nootwendighen dienst der Kercken, niet alleen int gemeen allen menschen, maer ooc voornemelic den Magistraten, ende Ouerheden recommanderen, ende hares ampts dies aengaende vlijtelic indachtich houden: Item dat sy sorchvuldich daer ouer

2. Ti. 2. 2. sullen waken, dat de Kercke wel bestelt, ende geordent sy: dat sy oprechtelic

rechtelic der Kercken de reyne leere van God, ende van synen wille voordragen, ende na nootdruft ende gelegentheyt eenen yegelicken daer mede onderwijsen, ende de leere toe-eygenen, int gemeyn, ende besonder vermanen, om so veel hen mogelic is, tot de beteringe ende de salicheyt te brengen alle de gene, die harer sorge beuolen zijn: Haer amt is voorder de H. Sacramenten te bedienen na Gods insettinge. Ende op dat deselue niet ontheylicht en werden, noch Gods toorne ouer de Gemeynte verwect, mede tot wechneminge der arghernissen wt der Kercken, ende beteringe der sondaers, soo zijn sy schuldich in goeden gebruyck te hou den het amt der slotelen, om met de Predicatie des Euangelij, ende met de Kerckentucht te binden ende te ontbinden, ende eyntelick alst de noot verheyscht, met hulp ende bystant des Kercken-raets, wt de kercke Gods te weeren, de ghene, die alle voorgaende vermaningen ende bestraffingen der Kercken in den wint geslagen hebben: Somma (dewijle hier te lang soude vallen tgeheele ampt aen te roeren) in alles getrouwelic, voorsichtelick ende met eenen yuer te doen, wat goede Herders ende opsienders der kercken toestaet, ende hen seluen te stellen als goede voorgangers, op datse niet alleen met den woort, maer ooc met den exempel leeren ende eenige gewinnen mogen: alles op dat volgende desen ghebode, de Sabbath des Heeren gheheylicht moghe werden.

38. Son. Vrn. 103.

Act. 6. 21. ende 26. 2. 2. Ti. 4. 2. 2. cor. 10. 16. ende 11. 22.

Tot desen is *het ampt der gantscher Kercke*, haren Regenten, ende Ouerheden, mitsgaders hare Herders, ende Leeraers, tot beuorderinge des kercken-diensts, ende der scholen (op dat hare sorchvuldicheyt, ende arbeyt te beter voortgang hebben, ende met lust alles beuordert werde) hier in alle behulp ende bystant te doen, so als een yegelic Christen na zijnen ampt ende beroep, met lust ende yuer tot welstant der Kercken, des gemeenen huyses, schuldich is het zijne te doen: op dat sy ooc also mede de heyliginge (volgende dit gebod) bevoorderen.

Ende een yegelic Christen om kercken, ende scholen, int gemeyn te beuorderen.

Maer als nv voren de beuorderinghe des Kerckendiensts, ende der Scholen dienende tot opbouwinge der kercken Godts int gemeyn aengeroert, ende verhaelt is wat der Magistraten, Predicanten, ende voort der gantsche Kerckenampt, ende debuoir sy dies aengaende int ghemeyn: so sullen wy nv voort gaen mercken, wat een yegelic Christen voor zijnen persoon int besonder op de feestdagen (die wy int Christendom, beurijt van den ceremonialen Sabbath als bouen zijn vierende) behoort te doen.

Maer noch verder hoort hier toe, dat een yegelick Christen int besondere voor hem waerneme,

Dan dient eerst geroert, dat de Christenen geen feestdaghen en kennen, noch en vieren (so sy ooc niet en behooren te doen) die den Afgoden (als onder den Heydenen) oft afgestoruen Heyligen (als inden Pausdom) toegeeygent zijn gheweest. Want sy wt dese Wet gheleert werden, hare Rustdaghen niemanden, als den Heere haren God te Heyligen en te vieren, om in geen afgoderie te vallen. Maer sy houden in de plaetse des ceremonialen Sabbaths der Joden, den *dach der opstandinge Christi* (die gemeenlic in onser sprake *den Sondach*, maer in Latijnsche sprake, als oock in de Griecxsche, recht den *dach des Heeren* genoemt wert:

Wat hy op den sondach ende andere feestdagen behoort te doen.

Sondach

Daer

88. Son. Vra. 103.

Daer toe noch eenige dagen, inden welcken de gedachtenisse *der geboorte, der opstandinge*, ende *Hemelvaert Christi, ende der sendinge des H. Geests* ouer de Apostelen ende andere geloouige, wt Godlicker Schrifttuere, tot sterckinghe des geloofs, ende dancseggínghe voor Godts weldaden Jaerlicx verniewt wert, ende so eenige dergelijcke meer zijn: gelijc tot sommige plaetsen *de dach der besnijdinge Christi* mede tot opbouwinge der Kercken gehouden wert: hier toe hebben de Christenen ooc *hare vasten ende bede-dagen*, op de welcke de gantsche Kercke Godts opentlic pleecht te samen geroepen te werden, om den dach met vasten ende bidden, den Heere te heylighen, om sich voor hem te verootmoedigen, ende gemeenlic hare sonden te bekennen ende (tot weeringe der welverdiende straffen) zijnen toorn af te bidden, ende sich met God te versoenen, ooc voor ontfangene weldaden te dancken, ende voorder om hulpe aen te roepen, etc. Sulcke dagen houden de Christenen, ende zijn schuldich de selue te heyligen, met neerstige te samen comste, om Gods H. Woort te aenhooren, ende daer wt te vernemen de Hemelsche Leere der salicheyt, ende andere oeffeningen te doen, den rustdach bequaem zijnde: om niet alleen van hant-arbeyt sich te onthouden: maer ooc die dagen met Godsalicheyt toe te brengen, gelijc hier na besonderlic sal aengeroert werden. Maer eerst sullen wy wat antwoorden, tot onderricht eeniger onrustiger geesten, die dat loffelicke gebruyck des dachs des Heeren, ofte des Sondaechs willen bestraffen, ende de Christelicke Kercke beschuldigen, als ofse sich wederom int Jodendom hadde laten brengen, met de onderhoudinge des voorseyden daechs. Daer mede sonder twijffel de Satan voor heeft (onder sulcke voorwendinghe) goede ordeninge te verstooren, ende door verstooringe der seluen de menschen in kennisse Godts, ende in Godsalicheyt te doen afnemen, ende verflouwen: ja doet de Satan dat niet alleen met sulcke blauwe beschuldinge der onderhoudinghe des dachs des Heeren: maer derf hy ooc wel door eenige verleyders (na zijne wtgesonden boden) bestaen te arbeyden, om de menschen van alle Christelicke vergaderingen ende Godsalige oeffeningen, die daer behooren te geschieden, af te trecken, ende de selue hen (onnoodich) tegen te maken.

Feestdagen.

Vastendagen. Joel. 1. 14.

Psa. 27. 4. Act. 5. 42. *Siet Cal. epist. 278. parag. Optandum.*

Maer de tegenworpinge der geuer, die de houdinge des sondaechs bestraffen willen,

Waer tegen dan de geloouige moeten gewaerschout werden, ende sullen tot antwoort onthouden: Dat, nadien het God belieft heeft, tot betrachtinge ende verbreydinge zijner wercken, te verordineren den Sabbathdach, wt oorsaken dat die daer toe bequaem was; hoe wel tselue dat doen verordineert was te geschieden, ooc op eenen anderen dach soude hebben mogen geschieden, indient den Heere also belieft hadde: dat daerom (nadien nv door de toecomste Christi t'onderscheyt der dagen wechgenomen is, ende dat de Christenen aen den ceremonialen Sabbath niet meer verbonden en zijn, maer hen in haer vryheyt gelaten is, tot sulcke heylige oeffeninghen te verkiesen, ende verordineren sulcken dach, als daer toe bequaem geuonden werde) de Christelicke Kercke niet qualick, maer wel ghedaen heeft: Dat sy daer toe vercoren ende verordineert

wort eerst beantwoort ende bewesen, dat de Christenen (haer vryheyt gebruyckende) eenen dach hen bequaem tot godsal ge oeffeningen hebben mogen eygenen.

verordineert heeft, den eersten dach na den Sabbath, den dach des Heeren, oft den Sondach, die daer toe bequaem is, ende daerom een bewijslicke oorsake, dat op dien dach Christus van den dooden opghestaen is, door den welcken de geestelicke ende eewige rustdach in ons hier aengeuanghen, ende genen leuen in eeuwicheyt ons volcomelic, tot eewige vreucht ende salicheyt geworden sal. *38. Son. Vra. 103.*

Ende hebben ooc niet qualic maer wel gedaen, de Christelicke Keyseren ende Coningen, die tot den Christelicken gelooue bekeert ende gecomen waren, dat sy dien dach des Heeren (by de Christelicke kercke gecoren ende gehouden) mede goet gheuonden, ende door haer beuel tot goeder ordeninghe beuesticht hebben, dat de selue dach met goede heylige ende Godsalige oeffeninghen, sonder lichamelicke arbeyt ende neringhe toegebracht soude werden. Want sy (volghende haren ampte, ende beuel hen van God gheleyt) wijsselick bedacht hebben, datter tot sulcke heylige oeffeninghen, tot goede ordre, bescheydene daghen, ende de plaetsen moeten zijn, ende dat die dingen, die de heylige oeffeninghen verhinderen ende verstooren souden, wech-genomen behooren te werden: op dat Gods Kercke niet en ware sonder ordeninge, ende dat wanneer een yegelic hier in na zijn welbehaghen, soude doen, wat hem goet dochte, tselue verstooringe, ongheschickelickheyt, strijt, tweedracht, argernisse, ende andere misbruycken soude mede brengen. Ende dat Christelicke Keyseren wel gedaen hebben, sulcken dach beuestigende.

Maer ter contrarien zijn die seer ombedacht, ende vermeten, moeyelicke, ende gemelicke luyden, die hen met sulcke Christelicke ordeninghe (die inde gemeene Christenheyt so lange gheweest is, ende stillick, oock proffijtelick onderhouden) niet ghenoegende, willen verstooren, ende ordeninge invoeren, onder een onrechte voorwendinghe, des Jodischen Sabbaths, dat de Christenen, daer niet aen ghebonden souden zijn, etc. Want het selue bouen bekent, ende ooc het tegendeel tegen de Joden bewesen is: Maer niet tot dien eynde, dat daer door verstooringe, ende verbrekinghe goeder ordeninghe in de Christelicke Kercke, innegeuoert soude werden, ghelijck als dese luyden seer geerne doen souden: meynende dat de heylicheyt daer in geleghen is, wanneer sy (als Johannes contra, soomen seght) wat nieuws, ende wat anders conden bedencken, ende dichten, sonder eenich fondament Goddelickes Woorts, ofte bewijslicke redenen, welcke lieuer souden wercken, ende hare tijtlicke dingen doen op den dach des Heeren, al souden sy op andere tijden ledich zijn, dan dat sy hen met den Christelicken ghebruyc der Christenen souden vergelijcken, ende volgen het beuel der Christelicken Keyseren ende Coningen, tegen dewelcke sy ooc also (verbrekende mede Gods ghebodt vande eere, diemen den Ouerheden schuldich is) sich ongehoorsaem bewijsen. Maer dat sy vermetelic doen, die wt gemelicheyt sulcke Christelicke gebruyck ende ordeninge verwerpen.

Welcke beuel der Christelicken Keyseren ende Coningen nochtans wel schijnt zijn oogenmarck, ende fondament genomen te hebben, op het oude gebruyc der Christenen inder eerster Kercken, daer af ooc eenige beginselen by der Apostelen tijden geweest te zijn, wt der Apostolische schriften daer nochtans bewijselic is sulck ghebruyck by der Apostelen tijden begonnen te zijn.

88. Son. Vrs. 103. schriften bewesen can werden, ende dat van doen aen inde plaetse des Sabbaths der Joden, tot Christelicke oeffeningen is geeygent worden, de eerste dach naer den Sabbath, of dach des Heeren, want also seyt Paulus 1. Cor. 16. 1. *Voort vande versamelinge die den Heylighen geschiet, gelijc ic den Gemeenten in Galaten beuolen hebbe, doet ghylieden ooc alsoo. Op elcken eersten dach der weke, een yegelic van u by hemseluen legghe wech als eenen schat vergaderende, na dat hy geluckich gevorden is: op dat niet als ick come, dan eerst de versamelingen geschieden.* Ende inder Openbaringe Cap. 1. vers 10. seyt Johannes: *Ende ick was in den Gheest op den Sondach, of* (so op den cant staet) *dach des Heeren, ende hoorde achter my, &c.* Daer toe in de handelinge der Apostelen Cap. 20. 7. verhaelt Lucas: *Ende op den eersten dach der weken, als de longhers vergadert waren, om broot te breken, leerdese Paulus, &c.*

Ende dat teelue. niet gem-yns en heeft met de onderhoudinghe des Joodischen Sabbaths. Gal. 4. 10. Col 2. 16. Rom. 14. 6.

Daeromme al ist, dat de dach des Heeren, of de Sondach, ende eenige weynige andere dagen, gheheel daer toe verordineert zijn ende gehouden werden, om Godts woort te predicken, ende te hooren, ende die met andere Godsalige oeffeningen toe te brenghen: Soo is nochtans dies aengaende tusschen de Christenen, ende tusschen het Jodendom een groot onderscheyt, ende en gheschiet sulcx niet wt superstitie, noch tegen de Leere der H. Apostelen: Daer sy verbieden op der Jodissche wijse onderscheyt der dagen te maken. Want ten eersten, so lange als haer Ceremonien haer gebruyc hadden, dat is, tot de toecomste Christi, soo en vermochten de Joden niet den Sabbath (als wesende een Ceremoniael deel des Godlicken diensts) naer te laten oft te veranderen, om dieswille Godt daer af een wtdrucklicke beuel gegeuen hadde: Maer de Christelicke kercke hout also den eersten dach, oft Sondach, tot de heylige oeffeningen geeygenet, dat sy euen-wel versekert is haer vry te staen, eenen anderen dach daer toe te mogen eyghenen, in dien sy eenige bewegelicke oorsaken hadde: Ende geschiet also de houdinge des sondaechs, by vrywillighe ordeninghe der Kercken, niet wt meyninge van nootwendicheyt, noch ooc dat de selue dach van hem seluen beter sy, ten dienst des Heeren als een ander dach. Ten anderen so was de Jodissche Sabbath eene voorbeelt oft schaduwe der dinghen, die door Christum inden niewen Testamente mosten volbracht werden: Maer nv onder den Christenen en is inde dagen, die sy houden, sulcke beduydinge niet: Want sy daer inne alleen achtinghe nemen, op *dat alle dinghen eerlick, ende met orden geschieden*, 1. Cor. 14. 40. Want sonder dese eerlickheyt, ende goede ordeninge geen kercken-dienst bestaen en can, ofte emmer seer quade voortganc soude hebben. Als dan de Joden de Sabbathen, als schaduwen der geesteliken dingen noch hielden, ende gehouden wilden hebben, ende dat sy daer mede de heerlicheydt Christi, ende dlicht des Euangelij verduysterden, soo stelt Paulus teghen sulcke verkeerde onderhoudinge der dagen, maer en is geensins zijne meyninghe gheweest, wech te nemen het wettelic gebruyc der dagen, tot Christelicke

stelicke oeffeninghen verordineert, ende dienende om goede gemeynschap, vrede ende ordre in de kercke te houden. *38. Son. Vra. 103.*

De Christenen dan verstaen, dat de Sondach onder hen, wt behoorlicken oorsaken, tot welstant der Kercken, ende goede ordre, sonder eenighe supersticie, van der Apostelen tijden aen, vrywillichlic aengenomen, beuesticht, ende onderhouden is: Ende niet ghemeyns en heeft met de ceremonie des Jodisschen Sabbaths, soo veel die aenleyde op die dinghen, die nv in Christo volbracht zijn: So sullen sy (de andere ses dagen voor dlichaem, ende voor haer familie arbeydende, ende sorghe dragende, gelijc hen God in dese wet, die daer toe verordineert heeft, ende die hen door Gods segen daer toe genoech sullen zijn) des te vlijtiger met goeder conscientien ende heylighen yuer, den Sondach met rust des Lichaems, tot dienst Gods, in heylige oeffeningen, ende versorginge der Zielen, God heyligen, ende toebrenghen, naer de onderwijsinge die de Catechisme daer toe doet. Eerstelic leerende, dat de Christenen, so op ander dagen, als insonderheyt op hare rustdagen, neerstelick *tot de Gemeente Gods sullen comen, om Gods woort te hooren.* Want gelijc het *geloof comt door tgehoor*, Rom. 10. 17. So wert tselue daer door oock versterckt. Maer neersticheyt moet hier by zijn, na dexempel der geloouigen te *Berreen*, welcke gepresen werden *dat sy edelder waren, dan te Thessalonica, ende ontfinghen het woort met alle genegentheyt, ondersoeckende daghelix de Schriften, oft die also luyden: So geloofden der dan vele wt hen, &c.* Een Christen en sal die heylige *vergaderinge niet verlaten*, noch versuymen, Heb. 10. 25. Maer de goede gelegentheyt, tijt ende plaetse (die hen God geeft ende gont) waernemen, ende den kercken-dienst hen seluen te nut gebruycken, om meer ende meer te leeren, ende in verstant der Godlicker schriftuer toe te nemen, ende volstandich altijt daer by te blijven. Ten anderen, so sal een yegelick Christen hem begeuen tot den gebruyc *der H. Sacramenten*, na de instellinge ende beuel des Heeren: Want hy wil niet alleen de ware leer der salicheyt neerstich aenghehoort te werden, maer oock dat het wettige gebruyc der Sacramenten, inde gemeyne vergaderinghe der Kercke, gehouden werde: op dat de rechte kercke daer door, als door sekere mercteeckenen, vanden secten, die mede den name der Kercke voorwenden, ende van den Heydenen onderkent ende onderscheyden werde: Op dat de selue ooc, als werctuygen ende oeffeningen zijn mogen, om de Godsalicheyt, ende de onderlinge liefde onder malcanderen te verwecken, ende te onderhouden: Ten lesten, op dat sy mede dienen mogen, tot een openbare belijdenisse onses geloofs, ende der dancbaerheyt tegen God: dat sy oock zijn mogen een deel des openbaren Godlicken dienstes in der Kercke Gods, dwelc dan de voorneemste eynden zijn, daerom het gebruyc der Sacramenten bequamelic op den rust-dagen geschiet. Ten derden sullen de Christenen hare rust-dagen ooc heyligen *met haren ghebeden, belijdenissen, dancsegginge, begeerten, &c.* die sy by de gemeyne ghebeden der Kercken, schuldich zijn te voeghen. Want God niet alleen wil, dat een

Sullen daerom de Christenen (troede oude gebruyck waernemende) den Sondach vieren met goede oeffeningen.

I. Als daer zijn te comen tot de gemeene vergaderinghe om Gods woort te hooren. Act. 17. 11.

II. De Sacramenten te gebruycken. 1 cor. 11. 23. act. 2. 46. ende 20. 7.

Sietbouen pag. 227.

III. God opentlic aen te roepen, met de gemeyne Kercke.

38. Son. Vra. 103.

een yegelic by hemseluen besondere, oft te huys hem aenroepen sal: maer dat het selue ooc openbaerlic geschieden sal in de vergaderinghe der Kercke: op dat zijn eere so veel te meer by ons verbreydet werde, ende op dat wy te min twijffelen, wy en sullen van hem verhoort werden, na dien hy niet alleen ons, maer ooc anderen ende der gantscher kercke belofte van verhooringe ghedaen heeft, gelijc dat sonderlinge blijct wt de heerlicke belofte Christi gedaen, Mat. 18. 19. *Wederomme segge ic u lieden, dat so daer twee onder u eens zijn op der Aerden van eenich ding dat sy begeeren sullen, dat sal hen geschieden van mijnen Vader die inde Hemelen is. Want waer twee ofte dry vergadert zijn in mynen name, daer ben ic midden onder hen.* Ten vierden, om den rustdach by den Christenen reeht te werden geheylicht, so sullen sy na haren vermoghen, *tot onderhout der armen, hare hantreyckinge doen,* gelijc de Heere genoechsaem beuolen heeft, daer hy seyt Exo. 23. 15. *Verschijnt dan noch niet ledich voor my.* Ende Deu. 16. 16. *Alles wat manlic is sal voor den Heere, maer niet ydel verschijnen.* Ende dblijct wel wt den eersten brief tot den Cor. cap. 16. 1. Dat d'eerste Christelicke Kercke ooc also gebruyckelic is geweest, hare rust-dagen te heylighen: de woorden des Apostels zijn recht hier voor tot bewijs des Sondaechs verhaelt. Maer op dat niemant sich meyne ontschuldicht, om den armen niet te deruen helpen, van wegen dat hy niet rijck en is, als oft alleen den rijcken mede te deelen, ende den armen te helpen beuolen ware, soo voor-compt de Catechisme sulcken gedachten na de leere des H. Apostels Paulij, seggende inder antwoort, dat een yegelic geuen sal *na syne vermogen*, wt goetwillicheyt ende liefde tot God, ende tot den armen: Die vele heeft, dat die te oueruloedigher mede deele, die weyniger heeft, dat hy hem niet late verdrieten vanden weynigen ooc wat mede te deelen: Want God die een yegelix gelegentheyt weet, die siet meer aen het gemoet ende den goetdadigen wille, als de gaue selfs: Ende waer t'gemoet ende den wille tot den armen goet is, daer sal de mensche hemseluen met sporen geslagen vinden, ende lichtelic wat ter hant grijpen, daer mede hy na zijn vermogen (al ist cleyn) den armen bystandich ende troostelic sy: de woorden des H. Apostels Paulij zijn dese: *want ist dat de bereyde goetwillicheyt voor gaet, so is men aengenaem, na datmen heeft, niet na datmen niet en heeft,* 2. cor. 8. 12. Ende hoort doch, wat Christus selue oordeelt van de *arme weduwe, die twee stuckelinxkens inne gheworpen hadde: Waerlic* (seyt hy) *segge ick u lieden: Dese arme Weduwe, heeft meer ingeworpen, dan alle de andere. Want alle die hebben van haren oueruloet geworpen tot Gods gauen: Maer dese heeft van haer armoede, alle hare leeftocht, die sy hadde, ingeworpen.* Luc. 21. 1.

IIII. Ende om aelmoessen te geuen. Luc. 21. (1. 2.) Ro. 15. 25.

Na haer vermogen.

II. De tweede geheymenisse in den geboode vanden Sabbath afgeboridet, is de ruste

De tweede geheymenisse, die God verheyscht tot heyliginge van onse rustdagen, is begrepen in de woorden der vierde Wet, daer Godt toelaet, seggende: *Ses dagen sult ghy arbeyden, ende alle uwe wercken doen, maer de seuende dach is de Sabbath des Heeren uwes Gods: Dan en sult ghy*

ghy gheen arbeyt doen, &c. Want als God gebiet, dat sy van haer Wercken den seuensten dach rusten souden, om dien dan den Heere te heyligen: Soo heeft hy daer mede wat meerder, beters, ende wtnemenders willen voorstellen ende afbeelden. Te weten, na dien (naer Gods beuel) de wterlicke sabbath niet en conde geheyliget werden den Heere, sonder ophouden van hare wterlicke arbeyt des Lichaems, die op andere dagen hen geoorloft ende toeghelaten was, op dat sy daer door souden ingeleyt ende geleert werden te gedencken, hoe dat sy hare gantsche leuen, den Heere toeeyghenen, ende sich met lijf ende ziele hem geheel ouergeuen mosten, ende om waer toe vermaent te werden, ende om sulcx te leeren practiseren, de Sabbath ingestelt was: So moeten sy voornemelick op den Sabbath ende voort ander volgende daghen geestelick mede rusten van hare quade wercken, die Godt den Heere ten hoochsten mishagen, ende na wtwijsen zijner Wet altijt verboden, ende nemmermeer toegelaten en zijn. Daer toe vermaendese de lichamelicke ruste des seuenden daechs, dat sy ooc geestelic den Heere rusten souden: ende daeromme, dewijle sy van natueren (als oock wy) verdoruen waren, ende tot alle quaet geneycht, dat een yeghelick den seuensten dach betrachten soude, dat God tot dien eynde hem ende der gantscher Kercke rust ende ophoudinge van wterlicke arbeydt beuolen hadde, dat hy alsdan voornemelic van zijnen boosen wercken vierende, den Heere door zijnen Geest in hem zijn werc soude laten wercken, dat is, dat hy de gaue der wedergheboorte tot verniewinge des leuens, ende heyliginge zijns selfs soude neerstelic waernemen, ende arbeyden om God gelijckformich te werden, ende na zijnen heyligen wille te wandelen. Dese geheymnisse leert d'Apostel Col. 2. 17. daer hy te kennen geeft: dat wy nv in Christo hebben dwesen, oft dlichaem vanden dingen, die te voren afghebeeldet waren, ende als door schaduwen aengewesen.

Sap. Son. Vra. 103.

van onsen boosen wercken, op dat God door synen H. Geest in ons wercken mege.

Dese ouer-een-cominge des teeckens, dat is der wtterlicke ruste, met den beteeckende, dat is met de heylichmakinge haer selfs, die van hen onder dit Gebodt verheyscht werde, ende welcke bestaet inde doodinghe des eyghenen willens, verclaert de Heere selfs, ende geeft die te kennen in zijne Wet, daer hy seyt, Exo. 31. vers. 13. *Hout mijnen Sabbath: Want de selue is een teecken tusschen my, ende u lieden op uwe nacomelinghen, dat ghy wetet, dat ick de Heere ben, die u heyliget.* Ende by den Propheet Ezec. 20. 12. *Ick gaf hen ooc mijnen Sabbath, ten teecken tusschen my, ende hen: Op dat sy leerden, dat ick de Heere sy, diese heyliget.*

Ende wert daer toe aengemerct de ouer-een-cominge der wterlicke ruste met der geestelicke hier beteeckent.

Ja ten aensien vandese geheymenisse voornemelick, heeft Godt de gehoorsaemheyt van desen Gebot voor anderen geboden, so ernstlick allesins verheyscht, ende de ouertredinge van dien so hart bestraffet, dat hy beuolen heeft met den doot ghestraffet te werden, den genen die op den Sabbath-dach *Hout geraept hadde*, Num. 15. 32. Ende wanneer hy door zijne Propheten te kennen geuen wil, dat zijn volc alle Religie ommeghekeert ende te niet gedaen heeft, soo druct hy dat wt, ende claecht

Item hoe God de ouertreders des sabbaths ghestraft.

88. Son. Vrs. 103. claecht het daer mede, dat zijn Sabbathen besmet, ghescheynt, niet gehouden, noch geheylicht en zijn, euen, als offer niet meer eenige dienst, oft eerbiedinge t'hemwaert meer voor handen en ware, wanneer de gehoorsaemheyt ende eerbiedinge tot den Sabbath nagelaten wert.

Ende den gehoorsamen zijnen segen beloeft heeft

Daer tegen beuinden wy dat God zijnen segen beloeft den ghehoorsamen, die volgende dese vierde Wet zijne Sabbathen heyligen: gelijc daer hy door den Propheet Esaiam 58. 13. also spreect: *So gy uwen voet van den Sabbath afkeeret, dat ghy niet en doet wat u behaecht aen mijnen heyligen dage, soo sal het een lustich Sabbath heeten, den Heere te heyligen, ende te prijsen: Want so sult ghy den seluen prijsen, wanneer gy uwe wegen niet en doet, noch daer in niet geuonden en wert, wat u behaecht, of wat gy spreket. Alsdan sult gy lust hebben aenden Heere, ende ic wil u ouer de hoochten op Aerden sweuen laten, ende ic wil u spijsigen met der erue uwes Vaders Iacobs: Want des Heeren mont seyt het.*

Op dat de Christenen wt vreese Gods hen tot ghehoorsaemheyt deser Wet schicken.

Daeromme soo moet dit tweede eynde, waeromme de Sabbath van God geboden is: Heden ten dage wel neerstelic gedreuen, ende voor gehouden worden, so veel te meer, als wy nv meer lichts genade, ende gauen des H. Geests ontfangen hebben in Christo onsen Salichmaker, die nu niet min vertoornt ouer de ontheylighinge onser rustdagen, ende de selue straffen sal soo wel, als hy eertijts die gestraffet heeft, onder zijn volc Israhel.

III. De derde geheymenisse is dat in de vierde Wet den eeuwigen rustdach afgebeeldet en te betrachten geg uen wort. mat. 25. 34

Ten lesten, dewijle onse wedergeboorte verheyscht, dat onse boose wercken rusten, ende ophouden, niet alleen eenen dach, maer alle de dagen onses leuens, om also onse gantsche leuen hier op aerden Gode te heylighen, ende toe te eygenen, tot dat wy eyntelick (onsseluen geheel gestoruen zijnde) met Gods leuen volcomelic vervult sullen worden, dwelc geschieden sal, als wy ten iongsten dage na weder opweckinge onses vleesches, door Gods genade, als de *gesegende* des Vaders inde eeuwige ruste ingewesen, ende in de besittinge des Rijcx (dwelc ons bereyt is *van den beghinne der werelt aen*) ten vollen ingestelt sullen worden: So is met de wterlicke ophoudinge van lichamelicke arbeyt afgebeeldet den eeuwighen rust-dach, den Christenen, door Christum verworuen, den welcken sy in desen leuen aengeuangen hebbende, alsdan volcomelic genieten sullen, ende rusten dan, niet alleen van haren boomat. 22. 30. sen wercken, gestelt zijnde inde vryheydt der Kinderen Gods, ende *den Engelen gelijc*, maer en sullen ooc niet meer behoeuen voor het lichaem ende tijtlicke nootdruft te sorgen, ende te arbeyden, dewijl sy van alles daer volle genoechsaemheyt tot haren wensche sullen hebben. Daer sullen sy ooc rusten van alle cruys, verdriet, tegenheyt ende veruolginge: want alle tranen van haren oogen gewisschet sullen worden, alle clagen ende wee sal ophouden, alle Gods ende hare vyanden sullen geleyt
1. Cor. 15. 27. ende geworpen worden *onder de voeten Christi*. De geloouige sullen met vreuchden-Cleederen aengetogen worden, ende blincken in den rijcke haers Vaders, als de Sonne, ende eewelic sonder ophouden genieten,

tgene

tgene *noyt ooge gesien, noyt oore gehoort en heeft, noch oyt in smenschen herte ghecomen en is.* Desen eewigen rust-dach, afghebeeldet door de wterlicke ruste des Sabbaths, sullen alle de Christ-geloouige genieten, die hier in desen leuen met ernst, ende neersticheyt sonder ophouden de ruste den Heere beginnen, ende daerin voortgaen, ten eynde toe, als trouwe dienstknechten des Heeren altijt staende op de wacht, verlanghende nae de wedercompst haers Heeren, tot welcker vren in der nacht hem belieuen sal te comen, op dat sy ter toecomst hares Heeren van hem mogen ontfangen die onverwelckelicke croone der eeuwige salicheyt. 38. Son. Vra. 103. 1. Cor. 2. 9.

Op dese eewige ruste heeft oogenschijnelick zijn opsicht de Propheet Esaias daer hy also spreect, cap. 66. 23: Ende alle vleesch sal d'een maent na der anderen, ende eenen Sabbath na den anderen comen aen te bidden voor my, spreect de Heere. Ende dApostel tot den Hebreen, daer hy te kennen gheeft, dat den Volcke Gods noch een ander ruste was voor handen, als de ruste in den beloefden Lande Canaan, daer in sy vanden Vorste ende Leytsman Josua ingeuoert waren: vermaent daerom de Hebreen, ca. 4. 8. dat sy souden arbeyden, om in die rust in te gaen: dwelc dan is de eewige ruste, als namelick den loop deses leuens ophoudende, wy den Heere volcomelic leuen sullen, ende daer God louen, prijsen, ende dancken in eewicheyt: daer wy dan geen tijtlicke arbeyt ende sorghe meer behoeuen en sullen, daer geen verdriet oft tegenheyt ons meer en sullen connen genaken, want wy sullen genieten de ruste *des Heeren.* Bewijs

Op dat de Christenen den geesteliicken rustdach hier aenvangende, hen mogen vercloecken ende troosten op den toecomenden eewigen rustdach.

Daerom waernemende in dese Wet: dat God hemseluen ons tot exempel voorstelt, dat hy in ses dagen Hemel, ende Aerde, ende de Zee ende alles wat daer in is, geschapen hebbende, ten seuensten dage gerust heeft van allen synen wercken, dat is van de scheppinge der werelt, ende heeft den Sabbath gesegent, ende geheylicht: So laet ons neerstic-heyt aenwenden, als wy sien, dat de werelt, ende de geueynsde den rustdach des Heeren ontheyligen: Ende als sy souden hen behooren te begeuen tot de heylige vergaderinge, om Gods heylige woort te hooren, dat sy dan haer daghelicx werck, hant-arbeyt, ende neringe hanteren: Als sy willen schijnen den dach den Heere te vieren, maer (de waerheyt te spreken) den Duyuel wercken, met brassen, suypen, dertelheyt, ende wulpsch wesen, dansen, springhen, tuyschen, ende spelen: Als wy eyntelic sien, ende hooren, dat andere godlooselic den yeuer der vromen bespotten, ende (als wesende sonder God) alle religie, ende Gods-dienst verachten ende lasteren: dat wy dan so veel te meer, ende te cloeckelicker in desen onsen sterffelicken lichaem God onsen Heere eenen aengenamen, welbehagelicken rustdach heyligen, met sekeren troost in alles (wat ons hier ouercomt) ouerleggende de gelegentheyt des eeuwigen rust-dachs na desen leuen, daer na verlangende, ende suchtende, om ontbonden te worden, ende met Christo te zijn: Niet twijffelende wy en sullen tot dien grooten rustdach gebracht werden, ende daer de eewige ruste genieten in salicheyt: daer toe ons na desen leuen inleyden sal Phl. 1. 21.

de

38. Son. Vra. 103. de warachtighe Josua onsen Heere Jesus Christus, den welcken sy lof, eere ende heerlicheyt in eewicheyt, Amen.

wederlegginge valscher Leer I. *Swencfelt.*

Hier moeten bestraft worden, die door de valsche leere *Swencfelts*, ende zijns gelijcken hen laten bedriegen, ende also tegen de heyliginge des rustdachs sondigen: meynende dat het gebruyc des diensts des H. Euangeli, ende andere Christelicke oeffeningen nv in Gods Kercke niet van nooden en souden zijn, ende hen begeuen tot hare speculatien, droomen, eygen visioenen ende gedichtselen, tegen Gods gebot, tegen de leere, ende exempel Christi, syner Apostelen ende der eerster Christelicke Kercke, welcke alle sekere bestemde dagen, om Gods woort te predicken, ende te hooren, de Sacramenten te gebruycken, ende andere Godsalige oeffeninghen te doen, geeygent ende geheylicht hebben, ende neerstelic onderhouden. Tot dese moeten worden gerekent de *gemelicke stuerige menschen*, welcke gheerne wat nieus op de baen brengen, niet geern met goede ordre ende eenicheyt haer vergelijcken, ende daerom met nietige wederwerpingen der onderhoudinge des Sondaechs wederspreken, daerom sy bouen bestraffet zijn.

Joh. 7. 10. Act. 18. 21.

II *Pausdom.*

Ten anderen, als wy na de bouengeschreuen ordeninge der Kerclickdiensten, ende oeffeningen (by Christo, ende syne Apostelen tot heyliginge des rust-dachs beuolen) comen te ondersoecken, wat sy doch voor een fraey ghebruyck ende ordeninge *inden Pausdom* gehat hebben, so sullen wy beuinden, dat het een enckel misbruyck, ende ontheylighinge des rust-dachs des Heeren gheweest is, vast al wat sy bedreuen hebben, ende dat sy van het rechte oogenmarc des beuolen Sabbaths afgedwaelt zijn. Want (op dat wy geswijgen, dat hare minste becommeringe is geweest Gods woort reyn te doen predicken, de Sacramenten na Gods insettinge te bedeelen, ende de andere godsalige oeffeninghen int werc te stellen, ende de Christenen daerin te onderwijsen, ende daer toe te geleyden, ende te gewennen) so sullen wy beuinden, so veel als sy noch hebben willen schijnen te predicken, dat sy Gods woort schandelic verdraeyt, ende verualscht hebben, in plaetse van dien, menschen droomen, wijsheyt, ende goetduncken opgedrongen, de Legenden der Heyligen, vol logenen, ende met enckel bedriegerie vervult, hoochlic aengepresen, alle hare diensten gedaen in Latijnscher onbekender spraken, op dat (soot wel te mercken is) haer bedroch ende schandelicke cramerie, ende roosen-pot, ende heymelicheden niet gespoert, ende ontdect en souden worden: daer toe nochtans het onverstandige volc gedwongen wert, *Amen* te seggen, ende voor lief te moeten nemen, ende hem te begeuen tot alle de versierde ceremonien, superstitien, valsche Godsdiensten, ja openbare stinckende grouwelicke afgoderie, sulcke, als schier onder de Heydenen noyt meerder geweest en is: ende also de ware heylichmakinghe des Sabbaths wech-genomen hebbende: Hebben niet mogen lijden, datmen de Christenen ende hare Kinderkens na Gods beuel inde geheymenissen synes H. woorts, yet het minste, recht soude hebben onderwesen: Maer het most al tyrannelic, met den suyrdeesem deser Pharizeen ende Schrift-

1. Cor. 14 16.

geleer-

geleerden gedeesemt, ende geknedet zijn wat ooc (buyten de Religie) wt den Heydenschen Boecken geleert, ende voorgegeuen werde: so genauwe, wanneer yemant yet anders dorste hicken, ofte kicken, al en haddet noch maer eenen reuc na de waerheyt, die moste terstont ophouden daer van, of iammerlic omgebracht worden met alle de ghene, die na de waerheyt haecten, ende verlangen hadden. Waermede sy bewesen, hoe sy Christum, ende zijn waerheyt waren hatende. Ende nochtans hadden sy niet meer inden mont, dan viert de heylige daghen alle gader: Maer ten waren niet de rust-dagen des Heeren: want sy ter contrarien de rust des Heeren ontheylichden met haren opset, ende waren hare feest-dagen meest den heyligen, haren niewen Afgoden (welcker sy veel noyt gekent hadden, noch eenich geloofweerdich schrift daer af gesien) na het goetduncken des Paus gesticht, ende (als ooc de Tempelen, Capellen, Gods-huysen, Cloosteren, ende Cluysen) toegeeygent. Hier voor hebben sich alle Christenen wel te wachten. *39. Son. Vra. 103.*

III. Veel min hebben sy in den Pausdom recht geleert, ende weynich onthouden van de geestelicke ruste, waer van de wterlicke Sabbath, een figuere ende afbeeldinge was so bouen geseyt is. Sy en hebben de eere onser wedergeboorte (sonder de welcke wy geen goede wercken doen, noch den Heere rusten connen van onsen quaden wercken) niet toegeschreuen Christo, ende synen H. Geest, maer veel meer haren vryen wille. Ende alsmen dan van quaden wercken gerust ende goede gedaen soude hebben, so heeft men gesien, dat op haren hoogen feesten ende Kermissen, etc. meest seer groote wulpsheyt ende vleeschelicke wellusten gehanteert zijn, ende dat (inde plaetse van goede wercken) allerley superstitie, ende afgoderie cierlic opgepronct waren, dat en was niet den geesteliken Sabbath den Heere heyligen. Ende so en is niet te verwonderen, dat het meestendeel van den heylighen vaten inden Pausdom (als noch) niet na den geest, maer na den vleesch geleeft heeft. Ende dewijle, die sulcx doen (so Paulus seyt) het Rijcke Gods niet be-eruen en sullen: so schouwe een yegelic dexempel van sulcke, ende dergelijcke voorgangers, ende trachte daer nae, om den Heere de Feestdagen te heyligen, ende hier also den geesteliken rustdach (met ophoudinge van boosen wercken, ende oeffeningen van God behagelicke wercken) aen te vangen, ende daer in voort te varen: Dat hy moge comen tot den eewigen grooten rustdach in de eewige salicheyt.

39. SONDACH.

39. Son. Vra. 104.

39. SONDACH.

Vrage. 104.

Verclaringe vanden vijfsten Gebodt.

Inhout: *Inde vijfste Wet (wesende d'eerste vande tweede Tafel) wert van God geboden Vader ende Moeder, ende alle andere, die hy ons voorgestelt heeft, te eeren, so met gehoorsaemheyt, als met danckbaerheyt, ende beloeft welstant den genen, die dese Wet onderhouden.*

104. Vrage.

Wat wilt God int vijfste Gebodt?

Antwoorde.

1. Dat ic mijnen Vader, ende mijne Moeder, ende alle die ouer my gestelt zijn, alle eere, liefde, ende trouwe bewijse, ende my harer goeder leere, ende straffe met behoorlicker ghehoorsaemheyt onderwerpe, ende ooc met hare swacheyt, ende gebreken, gedult hebbe, aengesien het God belieft, ons door hare hant te regeren.

Verclaringe.

De tweede Tafel gaet den naesten eygentlic aen ende moeten alle geboden der selue na de somme ende regel hier verclaert, verstaen worden.

TOT hier toe, zijn verclaert de Wetten der eerster Tafel: Nv treden wy tot de geboden der tweeder Tafel, wesende (so bouen geseyt is) vj in getale. De ghehoorsaemheyt van dese tweede Tafel gaet euen God aen, als de eerste, want wy niet min schuldich en zijn, in desen synen wille te doen, als inde voorgaende: Maer om dieswille de gehoorsaemheyt, die wy God hierinne bewijsen, eygentlic aen onsen naesten geschiet, dien wy om Godes willen sulcx alles schuldich zijn, als ons hier beuolen wort, ende hem geensins te vercorten ofte te beschadigen, int tgene ons hier mede verboden wort, so segtmen tot onderscheyt der eerster Tafel, dat dese tweede Tafel den naesten aengaet, ende inhout wat wy hem schuldich zijn. De somme van allen desen geboden, ende den regel, om de selue recht te verstaen, ende int werck te stellen, leert Christus, daer hy seyt, Mat. 22. 39: *Gy sult lief hebben uwen naesten, gelijc u seluen.* Ende op een andere plaetse: *Hierom al wat gylieden wilt dat u de menschen doen sullen, doet gylieden hen dat ooc: want dat is de Wet, ende de Propheten.* d'Eerste Wet inder tweede Tafel is luydende van de eere, die men den Ouders schuldich is, daer van God. Exo. 20.

Mat. 7. 12. Luc. 6. 31.

Afdeelinge.

20. also beueelt: *Gy sult uwen Vader ende uwe Moeder eeren, op dat gy lange leeft op der Aerden, ende dat het u wel ga in den lande, dat u de Heere uwe God geuen sal.* Waerinne twee stucken aen te mercken zijn: Voor eerst, wat God hier den kinderen gebiedt: Alwaer mede wat aen-gheroert sal worden, wat de Ouderen, volgende dese Wet schuldich zijn: Ten tweeden de belofte den gehoorsamen kinderen geschiet: waer wt in tegensettinge de straffe der ongehoorsamen, verstaen moet worden. *39. Son. Vra. 104.*

1. Om tgebodt (*eert uwen Vader ende uwe Moeder*) wel te verstaen, so moet aengemerct worden, wie al onder den naem *van Vader ende Moeder* begrepen worden: Daer na ooc, waerinne de *eere* bestaet, die men den Ouders schuldich is, ende welcke God gebiet den seluen bewesen te worden: Want de sin ende verstant der gemelden woorden, *Vader* ende *Moeder*, als oock *eeren*, meer begrijpen, als ten eersten aensien wel schijnen soude. dBeuel deser Wet street sich verder, als de woorden welschijnen te luyden:

Niemant isser (syner sinnen machtich) die niet en verstaet, dat met den name *des Vaders* beteeckent wort, de gene, die ons gegenereert, of voortgebracht heeft, van den welcken wy (naest God) dleuen hebben ontfanghen, dat is, door wiens middel, (na de ordeninge ende loop der naturen, die God bestelt heeft, noch onderhout, ende regeert) wy hebben, dat wy menschen geworden, ende tot desen leuen ghecomen zijn. Desgelijcken wort met den name *der Moeder* beteeckent, de ghene, die met ons beruocht geweest zijnde, ons na den loop der nature gedragen, ende met veel smerte gebaert heeft: want de voortcompste des menschen (natuerlickerwijse) geschiet wt de te samencomste van Vader ende Moeder, die denseluen gegenereert hebben. 1. Want eerstelic, door den naem van *Vader* ende *Moeder*, niet alleen de gene, daer wy natuerlickerwijse van gecomen zijn:

Maer niet sonder oorsake meldet de Heere oock in dese Wet onderscheydentlic ende wtdruckelick *de Moeder*, ende beueelt mede die (als den Vader) van den Kinderen ge-eert te worden: Merckende op de swackheyt des Vrouwelicken geslachtes, ende voorsiende, dat ongehoorsame ende wederspannige Kinderen geuonden souden worden, diet daerom, ende om dieswille de Moeder (so wel, als het gantsche Huysgesin) mede onder den Vader, hare hooft, staet, hem onderworpen, ende na Gods Wet te gehoorsamen schuldich is, hen souden laten duncken, der Moeder min ghehoorsaemheyt schuldich te zijn: Ende so de Moeder hen yet wilde gebieden, ott hen tot haer amt, ende kinderlicke plicht vermanen, oft eenigen last opleggen, dat sy tselue mochten verachten, ende so gehoorsaemlic niet na comen, alst wel betamen soude: heeft daerom de Heere sulcken wtvluchten, ende achterhoudinge der gehoorsaemheyt hiermede willen voorcomen, ende gantschelic afsnijden, als hy wel duydelick spreect: *Gy sult uwen Vader, ende Moeder eeren.* Gelijc als ooc Salomon Prou. 1. vers 8. vermaent: *Myn Kint luystert de tucht uwes Vaders, ende en verlaet het gebot uwer Moeder niet. Want sulcx is een schoone vercieringhe uwen Hoofde, ende een gulden cleynoot aen uwen halse.* Ende Syr. 3. 2. *Want de Heere wil den Vader vanden Kinderen ge-eert hebben: Ende wat de Moeder den Kinderen heet, wil hy gehouden hebben. Wie synen Vader* Doch niet sonder oorsaec den naem der Moeder in dese Wet mede wtgedruct zijnde: Gen. 3. 16. ende 18. 12. 1. Pet. 3. 5.

39. Son. Vra. 104. *Vader eert, diens sonde en sal Godt niet straffen: Ende wie syne Moeder eert, die versamelt eenen goeden schat*, etc. Ende 7. 29. *Eert uwen Vader van gantscher herten, ende en vergeet niet, hoe suer gy uwe Moeder geworden syt. Ende gedenct, dat gy van hen geboren syt. Ende wat cont gy hen daer voor doen, dat sy by u gedaen hebben?*

Maer ooc alle die ouer ons ghestelt zijn, verstaen worden:

Dan behaluen de Ouders, die ons voortgebracht hebben (welcke de eerste plaetse in dit Gebot hebben) so worden onder den name van *Vader*, ende *Moeder* mede verstaen, alle de gene, die ouer ons gestelt zijn, ende van God, ende goeder Wetten wegen, ouer ons beuel hebben: Dwelck daer door comt: Het aensien ende d'autoriteyt van Vader ende Moeder staet inden eersten, ende outsten graed der eere onder den menschelicken geslachte: Tis d'eerste macht die onder den menschen oyt gheweest is, ende waer wt (dmenschelic geslachte sich vermenichfuldigende) ander machten gesproten zijn: daer om heeft Godt willen wtdrucken de eere, diemen den Ouders schuldich is: Doch onder hare namen mede verstaende, ende veruattende alle de ghene, die in ouer-ampt zijn, welcke hy oock ge-eert wil hebben.

Als Mombers, Magistraten, Kercken-dienaers, doctoors, Schoolmeesters, oude grijse Luyden, Huysmeesters ende Huys-heeren, etc. 4. Re. 2. 12. ende 5. 13. ende 6. 21. ende 13. 14. 1. Cor. 4. 15. 21. Heb. 13. 17.

Ende so werden hier mede begrepen onder den name der Ouders, de *Mombers*, of *Voochden*, dien dbewint, ende dbeleyt der Kinderen, ende harer goeden, na den doot der Ouderen, als hare navolgers beuolen is: Item, de *Magistraten*, ende *Ouerheden*, een yegelic in synen graed, eere, ende digniteyt, daer hy ingestelt is: Item de *Kercken-dienaers*, *Doctoors in den hoogen Scholen*, ende de *Schoolmeesters* (de welcke wel niet Vaders, oft Moeders der Lichamen, maer der gemoeden, oft verstanden der Kinderen souden mogen genoemt worden): Item de *oude bedaechde luyden*, die nv grijs geworden zijn, ende veel ervarentheyt vercregen hebben, die ons met raet, ende wijse voorsichticheyt helpen connen: Item, *de man inden houwelicken staet*, ouer zijn Huysvrou, de *Ambachts* of *neringe-Meesters* ouer hare Leer-jongers, ende *Huisheeren*, ouer hare dienst-boden, ende dergelijcke: Den welcken wy alle, van wat staet, ende conditie wy zijn, schuldich zijn de eere te bewijsen, die hen van amptswegen, daerin sy ouer ons geset zijn, toe comt, ende die hen God van ons (een yegelic in zijn aensien) met dese Wet beueelt gegeuen te worden.

Aen Gods Wet en ontbreect niet; Veruattet alle die in ouer-amt zijn.

Want nadien Gods Wet is een volcomen, ende volmaecte reghel, ende richtsnoer des leuens, daer niet aen en ontbreeckt, ofte te cort comt, so druckt de Heere wt, ende veruatet onder de eere, die hy den Ouders beueelt vanden Kinderen gedaen te worden, mede de eere, ende gehoorsaemheyt, diemen allen, die in oueramt staen, schuldich is, wiese dan zijn, om dieswille (gelijc te voren geseyt was) wt de Vaderlicke macht, alle andere macht haer beginsel heeft. Ende God voecht hem also na onse swacheyt, met corten woorden wtdruckende, tgene int ouerleggen, ende bedencken eenen wijderen sin, ende verstant met sich brengt ende begrijpet.

Deer wt dan

Alleen moet dit noch geroert worden, als bouen aenghewesen is, dat onder

onder den naem van *Vader ende Moeder*, voorder begrepen zijn alle, die in ouer-ampt van God gestelt zijn. Dat ooc van gelijcken dit gebot moet verstaen worden, niet alleen den Kinderen ghegeuen te zijn: maer ooc allen *Weesen*, die onder voochdye staen, *den Ondersaten*, *den Toehoorders*, *Scholieren*, *iongen Luyden*, *den Vrouwen* inden houwelicken staet, *Ambacht-jongers*, *Knechten*, *Maechden*, ende allen die onder eens anders macht, beleydinge, ende versorginge gestelt zijn. . *39. Son. Vra. 104.*

volcht, dat dit gebodt, niet alleen den Kinderen maer ooc allen anderen die onder beuel gestelt zijn, gegeuen is.

Nv moeten wy voorder aenmercken, waerin de *eere* bestaet, diemen den Ouderen schuldich is, ende welcke God ghebiet den Ouderen bewesen te worden. Want het wat besonders is, dat God in dese Wet gebruyct, dwoort *eeren*, niet liefhebben, of vreesen: Hoe wel men nochtans de Ouderen seer lief behoort te hebben, ende ooc te vreesen: dat geschiet ouermits men wel vint sulcken, die lief heeft, ende nochtans daerom niet altijt vreest ende eert: Wederom vintmen eenen, die vreest, ende nochtans niet altijt lief en heeft: maer wie yemanden ongeueynsdelic ende van herten eert, dien heeft hy ooc lief, ende vreest hem mede: Rechte eerbiedinge geschiet wt liefde, ende vreest te vertoornen dien, die der eere weert, ende lief is.

2. Ten anderen, dwoort *eeren*, heeft hier een sonderlinge cracht.

Als wy dan verstaen hebben, dat dwoort *eeren* seer bequaemlic in dese Wet gebruyct is, so is nv t'ondersoecken, ende te leeren: Waer in dese *eere* gelegen is, ende wat diensten de selue veruattet. Dat wijst de Catechisme met corten woorden inder antwoort seer claerlic aen: Ende connen de *eeren-diensten*, den kinderen (ende allen, die onder macht staen) beuolen, tot dry hooftpuncten, getrocken worden: Te weten, tot de *gehoorsaemheyt*, die sy den trouwen ende goeden beuelen der Ouderen, schuldich zijn: Ten anderen, tot de *trouwe*, wanneer sy arm geworden zijn, datse hen dan niet en verlaten, maer wederom vergelden den loon der opvoedinge: Ten derden, tot *geduldicheyt* in haren swacheden, dat sy wt liefde tot hen de gebreken, ende moeylicheyt des Ouderdoms, verdragen, ende haer fauten ende manieren te goet houden.

Ende begript de *eere* onder sich de gehoorsaemheyt, trouwe vergeldinge inder noot, ende geduldicheyt inden swacheden.

I. de gehoorsaemheyt wert den kinderen, ende anderen onder macht staende, met de vijfde wet geboden.

Eerstelick so veel de *gehoorsaemheyt* aengaet, die en can niet recht bewesen werden, ten sy de kinderen liefde, ende hertelicke eerbiedinghe tot de Ouders dragen. Want hoewel de gehoorsaemheyt eenichsins wterlic bewesen wert met ontdeckinge des Hoofts, buygen der knien, ende andere dergelijcke bewijsinghe, die tot de wterlicke eerlickheydt, ende beleeftheyt der seden gehooren: Nochtans en heeft dit niet al te bedieden, ten sy dattet hercome wt eenen oprechten gemoede, ende dat de daetlicke wercken der gehoorsaemheyt de wterlicke gestalt beuestigen ende bewijsen, dat die wt den herten spruytende is. Daer van spreect de Heere by den Prophete Malachias, den Priesteren onder den Joden verwijtende hare ondanckbaerheyt, ende dat sy niet oprechtelic voor den Heere handelden, door een bewijs genomen van den oprechten gemoede, ende beweginge der Godsalige kinders tot haren Ouders: *Een Sone (seyt hy) sal synen Vader eeren, ende een knecht synen Heere: Ben ic dan nu Vader, waer is mijn eere? Ben ic een Heere, waer vreeset men my?*

Spreect

39. Son. Vra. 104.

Spreect de Heere Zebaoth, Mal. 1. 6. Vande gehoorsaemheyt geeft d'Apostel onderwijs, daer hy seyt: *ghy kinderen weest uwen Ouderen gehoorsaem inden Heere: want dat is recht. Eert uwen Vader ende uwe Moeder: vvelcke d'eerste Gebot is, dat een belofte heeft: Op dat het u wel ga ende dat ghy langhe leuet op der Aerden.* Item, *Ghy kinderen weest uwen Ouderen in allen gehoorsaem: want dat is den Heere behagelic.* Alwaer twee punctkens aen te mercken zijn: d'eerste dattet *God behaecht, ende recht is*, dat den kinderen den Ouders ghehoorsaem zijn: d'Ander, hoe verde die ghehoorsaemheyt vanden Kinderen sich moet strecken, namelick, *in den Heere.*

Eph. 6. 1. Col. 3. 20. Pro. 1. 8.

Doch in den Heere: want tegen den Heere en mach gheen menschen gebot gehoorsaemt werden.

Want so lange de ouders ouer hare kinderen in de vreese des Heeren gebieden, soo zijn de kinderen schuldich in alles te gehoorsamen, so lange (segge ick) met de gehoorsaemheyt der Ouderen, de gehoorsaemheyt, diemen God den gemeenen Vader, ende Heere ouer alle schuldich is, niet verbroken noch ouertreden en wert. Maer indien de ouders (of andere ouer ons gestelt) yet wilden gebieden, dat tegen God ende zijn woort ware strijdende, ende daer mede Gods wet ouertreden soude werden: Daer soude geuolcht moeten werden de raet des H. Geests, onderwijsende door den woorde, ende met den exempel des Apostels Petri, ende Joannis, wat in sulcken geualle schuldich is te geschieden. Want als dOuerpriesteren, schriftgeleerde, ende andere inden Raet te Hierusalem *hen geboden, dat sy geensins spreken noch leeren en souden in den name Iesu, Antwoorden Petrus ende Iohannes, ende seyden, tot hen: Oordeelt ghy, of het voor God recht sy, u lieden meer te hooren, dan God*, Act. 4. 19. ende 5. 29. Ende daer na, als sy weder van de selue bestraft wierden: *Hebben vvy u niet scherpelick geboden, dat ghy niet en sout leeren in desen naem, &c.* Soo hebben Petrus ende d'Apostelen geantwoort: *Men moet Gode meer gehoorsaem zijn dan den menschen.* Ende daerom wert in de antwoort duytlic wtgedruct, datmen *de goede trouvve leere*, ooc schuldich is te gehoorsamen, die namelick, met Gods Woort ouer een comt, ende welcker gehoorsaemheyt der Ziele geen schade toebrengen soude. Ende dat ist ooc dat Christus beueelt seggende: *So geeft de Keyser, dat des Keysers is, ende Gode dat Gode is*, Mat. 22. 21.

Ende onder de gehoorsaemheyt gehoort de goetwillige aennaminge der tuchtinge ende straffinge.

Maer onder de ghehoorsaemheyt der leer, ende der goeder vermaninge der ouderen, gehoort mede: dat de kinderen de tuchtinge, ende castijdinge der Ouderen int goede aennemen, te weten, als sy ergens in haer leuen ende manieren, met ongehoorsaemheyt, of ooc andersins met swaerder sonden hare Ouders vergramt hebben, dat sy dan ooc geerne, ende goetwillich de bestraffinge ende castijdinge ouer haer misdaden met gehoorsaemheyt dragen: Niet weder spertelen, murren, noch knurren tegen haer Ouders: Veel weyniger (dwelck verre sy van vrome kinderen, ende schrickelic ware om gedencken, ick geswijge wt haren monde te hooren) vloecken, oft euelen.

Die tot der kinderen [illegible] ge-

Ende sullen de kinderen wel bedencken, al valt het hen na den vleesche ende verdoruen natuere wat swaer, also van de ouderen bedwongen,

gen, ende met castijdinghe van haer willeken te volbrengen, geweert te werden, dat tselue geensins tot haren schaden ende verderuen gereyken sal, maer veel meer tot haren besten, ende ter salicheyt. Daerom het niet en is een teecken, dat sulcke ouderen hare kinderen haten, wanneer syse castijden: maer veel meer een seker bewijs der vaderlicke liefde, ende genegentheyt tot haren kinderen, om de selue wt den verderue te behouden. *Sy. Son. Vra. 104.*

schiet, ende een bewijs der vaderlicke liefde thaerwaert is.

Want dat niet rechte ouders, noch leuens weerdich en zijn (so de domme kinderkens, ende de verdoruen Werelt nochtans hen laten duncken) die hare kinderen hier in niet waer en nemen, maer na haer willeken opwassen laten: De selue noch selue leeren, ende tuchtighen, noch anderen om te leeren, ende te tuchtighen, beuelen: Maer veel meer zijn sulcke Ouders ten hoochsten te misprijsen, ende onweerdich aller eere, ende des tittels der ouderen: want sy voor eersten swaerlic sondigen teghen God, diese in dat ampt verheuen, ende in die eere ghestelt hadde: Sy zijn seer schadelick den gemeenen besten, den welcken sy in plaetse van goede, vrome, nuttelicke Borgers, ende nacomelingen te leueren, sy boose, onvrome, schadelicke menschen, schantvlecken, ende pestilentien der republique na laten: sy sondigen swaerlic tegen haer eygen kinderen, welcke sy (soo veel aen hen is) door sulcke versuymenisse, ende schadelicke toegeuinge, oorsaec zijn des verderuens, tijtlick ende eewichlic: ende ten lesten valt den onverdragelicken schaden dan gemeenlic op der Ouderen eygen cappe, dat sy wel ende met baren gelden (somen segt) met onsegghelicke smerten, suchten, karmen, ende hertenleet, moeten betalen, tghene sy aen hare kinderen te leeren, ende te tuchtigen te cort gecomen zijn, ende verschult hebben: Dese schandelicke versuymenisse, hebben de Heydensche Wijsen also verfoeyt ende straffelic geacht, dat eener de Wetgeuer dier van Athenen, Solon, met een eygen Wet heeft versien, ende verboden, dat de kinderen haren Vader niet voeden en souden, vanden welcken sy geen const geleert en waren: willende de Wijse-man, dat de Wet der naturen ophouden soude in sulcken val, ende geweygert werden sulcken ouderen, die (tegen alle natuerlicke plicht ende sorchvuldicheyt) haren kinderen de leeringe, ende castijdinge onthouden hadden.

Daer tegen de sachte, ende toegeuende onders onweerdich zijn aller eere, ende des tittels der ouders: om dat sy sondigen tegen God, zijn schadelic den gemeenen besten, ende oorsaeck van het verderf harer kinderen, daer mede sy dan oock ondragelic hertenleet op haren eygen hals halen.

Plut. in Solone.

Daerom staet hier wel aen te mercken: gelijc de kinderen door Gods beuel schuldich zijn hare Ouderen te eeren, ende den seluen ghehoorsaem te zijn inden Heere, so bouen geseyt is: dat also door dese Wet de Ouders (van wegen des amts daer sy in gestelt zijn, ende de eere die hen God toeschrijft ende mede deelt) schuldich zijn, niet alleene hare kinderen te voeden ende op te trecken, dat is te versorgen van het gene, dat tot des lichaems onderhoudinge van noode is: Maer sy zijn ooc daer toe verbonden dat sy hare kinderen leeren ende onderwijsen sullen, so in haren huysen als ooc inden scholen, daer toe verordineert, om door anderen voort te doen verrichten, dat te huys soo bequamelic niet en conde geschieden. Ende dewijle sulcke leere, ende onderwijs van den kinderen

Want meret, gelijc den kinderen beuolen is, de ouders te eeren, ende te gehoorsamen: Also oock den Ouders hare kinderen te voeden, te leeren ende te tuchtigen.

na

30. Son. Vra. 104. na haer verdoruen aert ende natuer, niet altijt so gehoorsaemlic aengenomen, ende geuolcht en wert als het wel behoort, so zijn de ouderen voorder schuldich, hare kinderen ernstelic daer ouer te bestraffen, wanneer dat sy nalatich zijn, oft haer ergens in vergrijpen ende versondigen: Ende mede, op dat emmer de arbeyt daer aen, ende de Kinderen niet verloren gaen, de selue met castijdinghe daer toe te houden, op dat sy in alle wetenschap, vromicheyt, ende Godsalicheyt opwassen moghen. Ende dit is wel te verstaen wt den sin deser Wet, want als de eere, die Godt den Ouderen wil gegeuen hebben, voornemelic staet inde gehoorsaemheyt, die wt liefde ende eerbiedinge hercomt, soo als bouen bewesen is, so volcht daer wt, dat den Ouderen van God belast wert, de leere, onderwijsinge beuelen, ende oock tuchtinghe aen hare kinderen te doen: Waerinne hy wil, op dat dit nootwendich werck wel voort ga, dat de kinderen sullen hare Ouders eeren, ende ghehoorsaem zijn. Ende hebben beyde de Ouders ende de kinderen in dit vijfste Ghebodt hare plicht ende verbindinge, die sy malcanderen van Gods wegen schuldich zijn. De ouders, dat sy de kinderen leeren, onderwijsen, tuchtigen: Ende de kinderen, dat sy hare Ouders eeren, ende eerende ghehoorsamen in den Heere.

Bewijs van de onderwijsinghe. Van de onderwijsinge, die de Ouders den Kinderen schuldich zijn, verclaert God zijnen wil breeder in de wet Deut. 6. 6. segghende: *Ende dese woorden die ick u lieden ghebiede, sult ghy ter herten nemen. Ende sultse uwen kinderen scherpen, ende daer van spreken, wanneer gy in uwen huyse sittet, of op den weghe gaet: wanneer ghy u neder legt oft opstaet, &c.* Desgelijcken Deut. 11. (18. 21.) als Moses te voren verhaelt hadde groote wonder-wercken, die Godt ghedaen hadde voor haren oogen, ende de geboden, die hy hen gegeuen hadde, daer af hare kinderen niet en wisten, so beueelt hy hen die hare kinderen te leeren, Pro. 22. 6. *Ghelijck alsmen eenen Iongen gevvennet, so laet hy niet daer van af, vvanneer hy out vvort.*

Ende vande castijdinge of tuchtinge. Ende van de castijdinge der kinderen, hebben wy seer schoone beuelen ende vermaningen, als Pro. 13. 24. *Wie syne Roede spaert, die hatet synen Sone: Wie hem daer en tegen lief heeft, die tuchtighe hem terstont.* Ende cap. 19. 18. *Tuchticht uvven Sone, devvijle dat daer hope voor handen is: Doch laet u uvve ziele niet bevvogen vvorden hem te dooden: Want groote grimmicheyt brenghet schade: Daerom laet hem los. so cont gy hem meer tuchtigen.* Ende cap. 20. 30. *Men moet den boosen vveren met harde straffe, ende met ernstige slaghen, diemen voelet.* Ende cap. 22. 15. *Dvvaesheyt steeet den Iongeling int herte: Doch de Roede der tucht salse verre van hem drijuen.* Ende cap. 23. 13. *Laet niet af den Iongeling te tuchtighen: Want so ghy hem met der roeden slaet. so en derfmen hem niet dooden. Ghy slaet hem met der Roeden, doch gy verlosset zijn Ziele van der Hellen.* Ende cap. 29. 17. *Tuchticht uvven Sone, soo sal hy u verheugen, ende sal uvve ziele sachte doen.* Hebr. 12. 7. *Waer is een Sone, die de Vader niet en castijt?*

Daeromme

Daeromme de Ouders een goet, ende Gode aengenaem werck doen, van God segen vercrijgen, ende lieue dagen aen haren Kinderen sien, die de selue hare kinderen onderwijsen, ende tuchtigen. Maer ter contrarien, die haers ampts vergeten, ende tselue versuymen, dien hangt ongeluc, ende Gods straffe op den hals. Wat eenen bedroefden wtgang Heli des hoogen Priesters, ende Richters in Israel, wert inder H. Schrift verhaelt? Als hy hoorde de clachten des gantschen Volcx, van de boosdaden zijner twee kinderen, hare hoererie, ende dienerie, soo heeft hy door de vyngeren gesien, ende en heeftse niet na de grouwelicheyt harer misdaet scherp, ende ernstelick ghenoech ouergegaen noch gecastijdet: maer heeft de saeck met sachten woorden, ende vermaningen willen wtrichten, ende laten passeren, seggende alleenlic tot zijnen sonen, 1. Sa. 2. 23. *Waerom doet ghylieden sulcx? Want ick hoore uvve boose vvesen van desen gantschen volc. Niet myne Kinderen, dat is geen goede gheschrey, dat ick hoore: Ghylieden maect dat des Heeren Volck ouertreet: vvanneer yemant tegen eenen mensche sondicht, so cant de Rechter slicht maken: Wanneer daer en tegen yemant tegen den Heere sondicht, vvie can voor hem bidden*, etc Maer wat isser op geuolcht? Dat wert daer voorder beschreuen, cap. 4. 17. Hoe dat Heli is vercondiget worden: *Israhel is geuloden voor den Philisteen, ende daer is eenen grooten slach in den volcke geschiet, ende uvve tvvee sonen Hophni ende Pinehas zijn gestoruen: Daer toe de Arcke Gods is genomen. Doe hy nv der Arcken Gods gedachte, viel hy te rugge vanden stoel aen der deure, ende brack synen hals ontvvee, ende sterf. Ende zijn Schoondochter Pinehas Wijf, svvanger zijnde, doe sy dat geruchte hoorde, cromde haer, baerde, ende sterf.*

39. Son. Vra. 104.

Het schricklic exempel van Heli, die met synen kinderen sachtelick handelende, de selue niet ernstelick ghenoech gestraft en heeft

Tgene dat recht hier voor vande voedinge, leeringe ende tuchtinghe, die de Ouders den kinderen schuldich zijn, is verhaelt, dat veruattet d'Apostel Paulus met corten woorden, daer hy spreect Eph. 6. 4. *Ende ghy Vaders, en vervvect uvve Kinderen niet tot gramschap: Maer voetse op door de leere, ende vermaninge des Heeren.* 1. Vande tuchtinghe seght hy: *En vervvect uvve kinderen niet tot gramschap*: daer mede de Vaders onderwijsende, dat sy int tuchtigen bescheydentheyt ende matighe strengicheyt gebruycken sullen, die daer diene tot verbeteringhe der kinderen, ende weeringhe des quaets: dat anders te groote hardicheyt, ende te scherpe handelinghe, den kinderen souden mogen vergrammen, oft verbitteren teghen hare Ouders, ende doen vreesen niet weder in de gratie te mogen comen: Waer door sy (den moet verloren hebbende) vande Ouders souden mogen veruremden, ende tot quader geraken: Want gelijc sommige ouders met te grooten sachticheyt, ende toegeuinghe, hare kinderen verderuen, ende sonder eenige tuchtinge in alle qaet laten opwassen, na haren eyghen wille, ende van dier syde in haren ampt te cort comen, den welcken dienen de ghetuyghenissen Goddelickes woorts, ende exempel Heli bouen verhaelt: also zijnder andere Ouders die te veel doen: Ende sonder eenich verstant, ofte onderscheyt (niet wetende middel-mate inder tucht te houden) met haren kinderen, sonder Vaderlicke affectie (die in der

Verclaringe der plaetse Pauli, Eph. 6. 4. daer hy met corten woorden de tuchtinge, voedinge, ende leeringe die d Ouders den kinderen schuldich zijn, wt drucket.

Tuchtinge.

39. Son. Vra. 104. der tuchtinge niet vergeten noch afgeleyt moet werden) onmanierlic ende wreedelick ommegaen, ende also op de kinderen verstoort blijuen, datse die in geener versoeninge weder en willen ontfangen: dat is groot onrecht ende buyten de palen geloopen: Want voor eerst de tuchtinge niet wt quaden bitteren toorn, haet, of nijt, maar wt liefde behoort te geschieden: Ende ten anderen behoort te zijn gericht tot beteringe ende niet tot verderuinge, des genen die getuchticht wert: dat is d'wit, daermen na behoort te schieten, ende so moet altijt plaetse tot versoeninghe, ende genade gelaten werden, indien de getuchtichde teeniger tijt hem qame te besinnen ende te bekeeren, dan en moet hy niet verstooten werden: dese lesse wil d'Apostel Paulus hier onderwijsen, gelijc ooc inden brief tot den Coloss. Capit. 3 21. *Ghy Vaders en verbittert uwe Kinderen niet, dat sy niet mismoedich en werden.* Daer leght d'Apostel hemseluen wt, dat sulcke mate inde tuchtinge moet zijn, dat den kinderen den moet niet benomen ende alle gratie afgesneden en werde. So ghenouwe moet allesins de rechte Voedinge. middel-wech ende mate gehouden werden. 2. Vande voedinge seyt d'Apostel: *Voetse op.* Ende verstaet hy daer onder, dat men de Kinderen versorgen sal, niet alleene inde jonckheyt haren cost ende cleederen, maer ooc tot sulcx optrecken daer mede sy (tot stercheyt ende ouderdom ghecomen zijnde) hen seluen ende den haren, den cost ende andere nootdruft mogen versorgen, ende ooc haren ouderen (indient den noot verheyscht) gelijcke vergeldinge moghen doen: Als daer zijn de vrye Consten, Coopmanschap, Ambachten, ende andere hant-arbeyt, daer toe sy nut. ende bequaem zijn, na haren verstant ende begrijp ende andere gelegentheyt, die de ouders daer in aen te mercken hebben. Want de kinderen van hare joncheyt aen tot Godsalige arbeyt gewent moeten werden, dewijle sy noch teer zijn. gebogen ende gedwongen connen werden, op dat sy namaels (door lange ledich te gaen, aensoetinge inde liefde der luyheyt) haer niet en begeuen tot boosen consten, noch tot dieuerie, ende roouerie (daer mede sy henseluen ende ooc haren Ouderen, een gedurende schant-vlec souden aencleuen, die daerna niet lichtelick af te wisschen en soude zijn) ende op dat sy ten lesten niet seer jammerlic in hare boosheyt verderuen ende Leeringe. t'ondergaen. 3. Maer dApostel set hier by: *Voetse op door de vermaninghe des Heeren.* *Horat.* Dwelc vander eersten kintheyt moet geschieden. Want niet te vergeefs daer af de Heydensche wijse hebben gesproken, by gelijckenisse, die hier inde optreckinge der kinderen warachtich wert beuonden, ende plaetse heeft, dat een nieuw aerden Vat langhe behout, ende qualic daer wt gebracht can werden de reuc, van het ghene eerstmael *Virg.* daer inne gedaen is. Ende een ander vanden Peerden sprekende, seyt: so veel isser aen gelegen, datse van haer teerderheyt aen daer toe ghewent werden. Ende de getuygenissen der Schrifturen bouen van de onderwijsinge, ende tuchtinge der kinderen verhaelt, wijsen aen, dat het in der joncheyt behoort te geschieden, gelijc Timotheus van zijner kintheydt aen, inder H. Schrift werde onderwesen, 2. Tim. 3.15. Daer van Hier. in zijn Claeh-liederen ooc getuycht, cap. 3.27. *Het is een costelic ding eenen manne, dat*

dat hy het jock in syner jonckheyt draecht: In weeck Was canmen drucken, gloeyende Yser canmen smeden, jonghe Boomen (oftse schoon crom zijn) canmen rechten: Dwelck te spade valt, als de occasie voor by is, ende als sy in boosheyt toegenomen hebben ende verhart zijn: dan connen hen qualic Godlicke vermaningen ingeprent werden. *59. Son. Vra. 104.*

Ende op dat de Ouders, in de voedinge, leeringe, ende tuchtinghe harer kinderen des te neerstiger zijn, ende op dat de kinderen hen te ghehoorsamer onder hare Ouders beleydinghe begeuen, volgende dese Wet: so staen aen te mercken dexempelen der Ouders, die hier inne neersticheyt hebben bewesen, ende der kinderen, die (tot grooten troost der ouderen) de vrucht ende proffijt vande Godsalige optreckinge voortghebracht, ende de selue genoten hebben: daer van dat niet alleene de heylige Shriftuere, ende Heydensche Boecken, maer ooc de daghelicxsche eruarentheyt ons rijcke aenbiedinge doet. Alleen wert hier tot gedachtenisse aengheroert, de exempelen Isaacx, des eenigen soons Abrahams, de welcke oock (als de Vader hem voor hadde na Gods beuel te slachten, ende op te offeren) zijnen Vader ghehoorsaem geweest is. Doen heeft de Godsalige Patriarch Abraham ghenoten de vrucht der optreckinge, ende onderwijsinghe, die hy aen zijnen eenigen Sone gedaen hadde: Heeft oock Isaac daar ouer Gods segen ouer hem gespoort. Ende wel merckelick is het, dwelck God van Abraham aengeteeckent heeft, wat neersticheydt hy in desen deel aen zijne Kinderen doen soude, Genes. 18.19. *Ick weet* (seyt God) *hy salt beuelen synen Kinderen, ende synen Huyse na hem, dat sy des Heeren weghen houden, ende doen wat recht ende goet is: Op dat de Heere op Abraham late comen, wat hy hem toegheseyt heeft.* De gehoorsaemheyt des Huyses der Rechabiten, is in der heyliger Schrifturen Hier. 35. (vers 6.10.) bekent, ende wert den Jodischen, ende Israhelitischen volck tot verwijtinge harer ongehoorsaemheyt (door beuel Gods) voorgeworpen, namelick, dat sy, de Rechabiten (volgende het verbot hares vaders Jonadabs) alle die dagen hares leuene, van tgebruyc des wijns hen onthouden hebben, geen Huysen getimmert, noch geen Ackeren ghebouwet, noch geen Wijngaerden geplantet hebben, niet hoogers noch meer waer nemende, dan dat sy in alles met gehoorsaemheyt volgen mochten, wat haer Vader hen beuolen hadde: daer ter contrarien, dat Jodische volck ende Borgeren te Hierusalem Godes geboden ongehoorsaem waren. Daeromme ooc God door zijnen Propheet, hen dese teghenbelofte heeft laten vercondigen, seggende Hier. 35.18. *So spreect de Heere Zebaoth, de Godt Israhels: Daeromme dat ghylieden den gebode uwes Vaders Ionadabs hebbet ghehoort, ende alle syne geboden gehouden, ende alles dat gedaen, vwat hy u lieden geboden heeft. Daerom spreect de Heere Zebaoth, de God Israhels alsoo: Het en sal Ionadab den sone Rechab, nemmermeer feylen, daer sal yemant vanden synen alletijt voor my staen.* Maer wat willen wy een claerder exempel voort halen, als het alder volcomenste exempel onses Salichmakers Jesu Christi? Vanden welcken d'Euangelist Lucas also getuycht, cap. 2.51. *Ende hy* (Jesus) *ginc af met hen, ende quam tot Nazareth, ende vvas hen*

d Exempelen, ende vruchten der Godsalige optreckinge ende onderwijsinge zijn neerstich te mercken.

Isaac.

Rechabiten.

39. Son. Vra. 104.

hen onderdanich. Want daer en can niet zijn, dat den kinderen (die haren Salichmaker Christum, ende haer eygen salicheyt liefhebben) soeter, liefFelicker, ende aentreckender sy na te volgen, als d'exempel Jesu Christi, die met zijne gehoorsaemheyt, de Kinderen gheleert heeft, wat sy volgende dese Wet haren Ouderen schuldich zijn.

II
Den kinderen wert met dese wet onder den name van *eere*, beuolen haren Ouders in armoede, cattijuicheyt, etc. vergeldinge te doen.

Vande ghehoorsaemheyt der Kinderen tegen de Ouderen, ende van der seluen Ouderen debuoir tegen hare kinderen, dus-verre. Maer voor het tweede hooftpunct (dwelck den Kinderen met dese Wet beuolen is, onder den name van *eere*) hebben wy bouen gestelt, *de trouwe vergeldinge inder noot.* Want dat is ooc der kinderen behoorlicke plicht, ende dese trouwe, ende danckbaerheyt zijn de Kinderen haren Ouderen schuldich: Wanneer sy arm zijn, dat syse voeden: Wanneer sy swac oft cranc zijn, dat sy hen dienen, etc. Daer is niet billicker: Des te meer, dewijle de natuere selue wijst, behoorlic te zijn, weldaet met weldaet te vergelden: Gelijc eenige onredelicke dieren, door aenleydinghe der naturen alleen, (als de

C. Plinius li. 10. c. 28.

Oyeuaers) te doen, ende van wegen haers doens ende gheneychtheyt tot de ouders, inder Hebreeuscher sprake, *vreldadige* geheeten te zijn, geseght werden: Te weten, om dieswille sy haren Ouders, van ouderdom onmachtich, in den Nesten de spijs toe brengen. Maer d'Apostel Paulus geeft van de wedergeldinge, ende danckbaerheydt, die de Kinderen den Ouderen schuldich zijn, een treffelicke ende merckelicke onderwijsinghe, daer hy 1. Tim. 5.4. dese ernstelicke vermaninge doet: *Ist dat eenige Weduwe kinderen heeft, of Kints-kinderen, dat sy leeren eerst haer eyghen Huysgesin Godsalichlicken regeren, ende den Voor-onderen gelijcke vergeldinge doen: Want dat is goet ende aenghenaem voor God.* Ende vers 8. *Ist dat yemant den synen, ende voornemelic synen Huysghenooten niet en voor siet, die heeft het geloone verloochent, en is arger dan een ongeloouige.* Ende noch vers 16. *Ist dat eenich geloouich man, oft geloouige Vrouwe Weduwen heeft, dat hyse besorge, ende dat de Gemeente niet beswae·t worde, op dat sy de rechte Weduwen besorghe.* Daer wt claerlick volcht, na dien d'Apostel sulcke lesse int gemeen geeft, hoe veel meer, ende hoe sonderlinge de Kinderen aen hare Ouderen, sulcke weldaet te bewijsen, in velen manieren verbonden zijn.

Exempel Josephs. Gen. 45. 9.

In dese wedergeldinghe heeft Joseph een goede danckbare Soon, hem heerlic gequeten, als hy synen Vader, desseluen Kinderen, ende zijn gantsche (hoewel seer groote) gesinde, tot hem in Egypten ontboden, ende in hongers noot getroost ende oueruloedich versorget heeft, om syne danckbaerheyt te bewijsen. Welc exempel ter navolginge, den Kinderen neerstich te ouerleggen staet, ende hare ouders in armoet, crancheyt, ende andere noot te verquicken ende te helpen.

III.
Tderde hooftpunct (dwelc den Kinderen onder den name der *eeren* wort beuolen) is dat sy ge-

Ten lesten zijn de kinderen ooc schuldich, harer ouderen gebreken, swacheden ende moeylicke manieren met gedult te verdragen, ende sich niet daer aen te stooten, noch daer door vanhen afkeerich te worden: Om dieswille sy door ouderdom moeylick, gemelic, oft versuft, ende verleeft, out, cout, ende ongeuallich geworden zijn: Maer dan behooren

vrome

vrome Kinderen aldermeest met bestendige liefde ende willige goetdadicheyt haer veroude, stocoude, ende *afgaende Ouders*, waer te nemen: Gedenckende wat vuylicheyt, moeyelicheyt, ongemac, verdriet, hooft-sweere, ende allerley sorchvuldicheyt, de ouders met hen gehat, gepasseert, ende voor lief geerne aengenomen hebben, in hare jonckheyt, opwassinge, ende *aengaende ouderdom*, eer sy de selue tot Mannen ende Vrouwen gebracht hebben, dwelc sy billic nemmermeer behooren te vergeten, maer altijt daer na te trachten, om behoorlicke vergeldinge voor alle tselue te doen: Ende dit is het derde punct, d'welck mede begrepen is onder de eere, daer van de Kinderen hier gebot hebben, die haren ouderen te bewijsen. Hier af leert Salomon in synen Spreucken cap. 23.22: *Luyster uwen Vader, die u gegenereert heeft: Ende en veracht uwe Moeder niet, wanneer sy out wort.* Ende Syr. 3.12 seyt onder ander: *Bespottet uwes Vaders gebreck niet, want het en is u geen eere. Want den Vader eeren, is uwe eygen eere. Ende uwe Moeder verachten is uwe eygen schande. Lieue Kint versorget uwen Vader in synen ouderdom: Ende en bedroeft hem ymmers niet, soo lange als hy leeft. Ende hout het hem te goede, of hy Kindisch wert, ende en veracht hem ymmers niet, daerom dat ghy geschicter syt. Wan de weldaet den Vader bewesen en sal nemmermeer vergeten worden, ende u sal goet geschieden, hoewel gy ooc een sondaer syt, &c.* Als d'Apostel Petrus in den eersten Brief, ca. 2.18: *De Huysknechten* vermaent *haren Heeren met aller vreesen onderdanich te syn, niet alleenlic den goeden ende redelicken, maer ooc den harden*: So geeft hy ghenoech te kennen, hoe de vrome kinderen hen tegen de gebreckelicke Ouders oock in haren ouderdom behooren te dragen.

39. Son. Vra. 104.

dult dragen, met haerder Ouderen gebreken.

Sem ende Iaphet de vrome Kinderen hebben de eerbaerheyt ende beschaemtheyt hares Vaders *Noach* godsalichlic waergenomen, doen de godloose *Cham* hem booslic was bespottende. De vrome *Ionathas* heeft de gramschap zijns Vaders Sauls, zijn ongestuymicheyt, ende verderffelicke bewegingen met lijtsaemheyt geduldet. Ten lesten, de *Coninck Salomon* doen hy nu verheuen was, heeft syne Moeder *Bathseba*, tot hem comende, niet alleen niet versmadet, maer veel meer vereeret, ende tot syner rechten doen sitten. Ge. 9.23, 1 Sa. 20.30, 1 Re. 2.19. Dese ende dergelijcke exempelen moeten vrome kinderen navolghen, ende sich hoeden, datse niet ondanckbaer teghen hare Ouderen geuonden worden, maer datse veel meer hen troostelic zijn, ende passeren met gedult der Ouderen gebreken, gelijck de Onderen met hen in der ioncheyt gedaen hebben.

Exempelen.

Tgene van den amte der Kinderen tegens hare Ouderen gesegt is, geeft een goede aenleydinge, om te verstaen, wat de andere (onder macht gestelt) schuldich zijn den genen, die in ouerampt staen, ende met wat eerbiedinge sy hen tegen de selue behooren te dragen: Als de Weesen tegen haer Voochden oft Mombers: De ondersaten, tegen d'Ouerheden: Die vander Christelicke gemeente tegen de Kercken dienaers: De Huysvrouwen tegen haren Mannen: De Discipulen tegen hare schoolmeesters: De dienstknechten teghen hare Heeren oft Meesters: Die hebben al tsamen

Dat van den Kinderen, ende Onderen geseyt is, staet na dese Wet te bedencken, allen die onder gebieden, ende die in ouerampt staen.

39. Son. Vra. 104.

tsamen in haren aensien na haer beroep neersticheyt aen te wenden, dat sy dese Wet Gods nacomende, haer deuoir doen, ende eere, ghehoorsaemheyt ende dancbaerheyt bewijsen den ghenen, die sy schuldich zijn. Aen d'ander syde die in ouer-amt staen, hebben mede te ouerleggen, wt de onderwijsinghe den Ouderen gedaen, ende wt tgene Gods woort besonder ouer haer amt is beuelende, wat sy schuldich zijn, volghende dese Wet den genen, die onder hen staen: dan salt wel gaen, wanneer een yegelic daer na trachtet, om waer te nemen, wat zijns amts is.

Tot beter waernemingе haers beroeps aenbeyden syden, sullen sy op God sien die dese orden ingestelt, ende een yegelic in zijn beroep te blijuen, beuolen heeft

Ende op dat de Kinderen, ende Ouders, ende alle de andere, elck in haer beroep, haer amt neerstich waer nemen, so sullen sy al tsamen op God sien, die een Autheur is der ordeninge, na de welcke die in ouer-amt zijn gestelt, ende de andere onder de macht, ende ghebieden beroepen, hen schuldich zijn te reguleren. Sulcke ordeninge en mach niemant wederstaen: Elck moet zijn beroep waer nemen. Die in oueramt zijn beroepen, en moeten hen ouer haer hoocheyt niet verheffen, noch haer amt misbruycken, tot verdruckinge, maer laten tselue gereycken tot troost, hulp ende bystant der genen, die hen beuolen zijn: Sy moeten tselue niet waerloosen, noch laten verwoesten, tot bitteren schade ende afbreuck der eeren Gods, des gemeenen besten, ende der genen, daer sy ouer zijn gestelt: Sy moeten hen niet weygeren dwettich beroep, dwelc hen God toe seynt, aen te nemen noch ooc door verdriet, moeyte ende arbeyt, die hen voorcompt, daer wt scheyden, maer volstandelic, trouwelic ende neerstelic de tijt haers beroeps waer nemen. Wetende, dat sy van God zijn gestelt, dat sy d'amt den Heere dragen, ende hem eenmael haer bewints rekeninge sullen moeten geuen. Die onder macht, ende gebieden gestelt zijn, en moeten hen niet laten hinderen, wat de persoonen, die ouer hen gestelt zijn, voor aensien by haer seluen hebben, noch wat sy by haerseluen weerdich zijn: Maer moeten ghedencken wat aensien Godt billick heeft, diese ghestelt heeft, wat die weert is: Dat het niet by geualle geschiet, dat yemant verheuen wort bouen andere, maer dat God na syne wyse voorsichticheyt sulcke wijse ordeninghe gestelt heeft, de beroepinghen wtdeelt, ende de hant ouer syne ordeninge hout: Dat daerom, die onder macht gestelt zijn, eerbiedinge na desen Gebot moeten bewijsen (om des ampts willen) den ghenen, die God der seluer weerdich gekent heeft, ende hen wachten, datse de selue niet en verachten, noch godlooselic wederstaen, of haren joc sich ontrecken, oft t'selue van den halse schudden willen. Oorsaec stelt de Catechisme: *Aengesien het God belieft heeft, haerlieden door sulcke hant te regeren.* Gods beliefte moet alle wederspertelen, verachtinge, ende ongehoorsaemheyt te rugge drijuen: want het is de opperste God, dien alleen het ouergebieden ouer de gantsche Werelt toe compt, als ouer zijn eygendom, ende hem compt toe daer ouer ordeninge te stellen, onder de welcke een ygelic sich bucken moet, sonder de selue eenichsins te verstooren, verminderen, oft veranderen: Waer toe dienen de navolgende vermaningen des Apostels, Ro. 13.1. *Een yegelic sy der voornemelicker macht onderdanich*

danich: *Want daer en is geen macht, dan van God: Ende die machten syn, die syn van Gode geordineert: So dan wie der macht wederstaet, die wederstaet der ordonnantie Gods, ende diese wederstaet, die sullen het oordeel tegen henseluen nemen.* Ende daer na, vers 5. *Daerom moetmen onderdanich syn niet alleenlic om der straffe, maer ooc om der conscientie, etc.* Item, 1 Tim. 6.1. *Alle dienst-knechten, die onder het joc syn, sullen hare Heeren, aller eeren weerdich achten, op dat de name Gods, ende de leere niet gelastert en werde.* Item Heb. 13.17: *Weest uwen voorgangeren gehoorsaem ende onderdanich, want sy waken voor uwe Zielen, als die rekenschap geuen sullen: Op dat sy dat doen met vreuchden, sonder suchten, want dat is u omproffijtelic.* Sulcker vermaningen is de Schrifture vol ende sal een yegelic (neerstich nalesende) genoechsaem beuinden, wat beuel hem God heeft ghegheuen, om sich in synen beroep behoorlick te quijten. *39. Son. Vrs. 104.*

2. Het tweede stuc in dese vijfde Wet is de lieflicke belofte, die God aen dese Wet gehangen heeft, om ons te beter tot ghehoorsaemheyt te locken: *Op dat ghy lange leeft* (seyt hy) *op der aerden, ende dat het u wel ga inden Lande, dat u de Heere uwe God geuen sal.* Tis een besonder belofte eygentlic hoorende op dit Gebot: Ten eersten, om ons hier mede meer te verwecken tot den dienst, daer toe de menschen selfs door aenleydinge der naturen, gedreuen worden, ende op dat wy oock volgens te beter, ende allencxkens verwect souden worden tot andere diensten, ende onderdanicheyt, diemen den Ouerheden, ende anderen in oueramt gestelt sculdich is, daer toe de menschen hen anders niet so geerne, noch so gewillich onderworpen. Ten anderen op dat dese belofte soude zijn als een teecken des godlicken verbonts: want hier in de belofte vermaen wort gedaen, van dat lant, welck God den Kinderen Israels, als een waer-teecken synes verbonts geuende was. De belofte aen de vijfde Wet gehangen loct tot gehoorsaemheyt.

Ende op dat niemant en meyne, dewijle inde belofte toegeseyt wort, welstant in den beloefde lande Canaan, datse daerom alleen den Joden aengaen soude, so betuycht de H. Geest, door den Apostel Paulum, datse sich verder strect ooc int niewe Testament, daer hij Ep. 6. 3, te voren verhaelt hebbende het vijfde Gebot, dese belofte daer by stelt, seggende: *Op dat het u wel ga, ende dat gy lange leuet op der Aerden.* Doch hier verstaet hy allerley aerde, ende niet besonder het Lant Canaan: Nadien nv den geloouigen de gantsche Aertbodem is ghesegent, ende hen daerinne ooc tijtlicken segen toegeseyt wordt. Ende int 8. vers (de Dienstknechten te voren tot haer amt vermaent hebbende) set hy daer toe: *Wetende een yegelic van den Heere ontfangen sal, wat hy goets gedaen sal hebben, hy sy Dienstknecht, oft vrye.* Euen-wel sal die belofte also verstaen worden, datse vervult wort ooc hier op aerden, so veel God weet den gehoorsamen Kinderen ende anderen onder Macht gestelt profijtelic te zijn: Want het hen somtijts beter is, dat sy by tijden wt desen leuen genomen worden: Eerstelic, op dat sy met den anderen menschen, so sy lange leefden, niet verdoruen en worden: Ende andersins, op dat sy niet en smaecken d'elende ende iammer, dwelck de Heere weet voor handen te Ende comt die mede tot der Kercke des nieuwen Testaments, doch so veel God weet profijtelic te zijn

39. Son. Vrs. 104. te zijn, ende dat sy daer niet mede oueruallen en worden, 1 Cor. 11.30, Sap. 4. (10.12.) Esai. 57.1. 2 Par. 34. (27.28.)

Daer tegen de dreygementen tegen ongehoorsame:

Maer gelijc de Heere alles goets, ende welstant beloeft den vromen ende gehoorsamen Kinderen: also dreycht hy op andere plaetsen dat tegendeel, den ondancbaren, ende ongehoorsamen. Want sulcke sullen van God ghestraft worden, so wel in dit leuen, als in het toecomende. Ende worden sy niet met haestige doot wechgeruct, so sullen sy noch met schande, ende oneere, verscheyden elende, droeffenisse, ende pijniginge gheplaget worden: Gelijc Salomon leert, Pro. 20.20: *Wie synen Vader ende syner Moeder vloect, diens Keersse sal wtgheblusscht werden, midden int duystere.* Ero. 21.15. *Wie synen Vader ofte Moeder slaet, die sal des doots steruen.* Ende daer na: *Wie Vader ende Moeder vloect, die sul des doots steruen.* Ende vande straffe des toecomenden leuens blijct wt den vloec, die God ouer sulcke spreect Deu. 27.16 *Veruloect sy, wie synen Vader oft Moeder vloect: Ende alle het volc sal seggen: Amen.* Dat hem dan een yegelick voor den grousamen toorne Godes wachte, ende by tijden bekeere, so yemant dese Wet ouertreden heeft, eer hem Gods strenge oordeel ouer den hals come.

Ex. 21. (17. 19)

Ende dezen-pelen, vermanen Gods Wet niet inden wint te slaen, op dat de tijdlicke, ende eewige straffe hen niet op den hals come.

Siet met wat schandelicke doot Absolon omgecomen sy, die synen Vader Dauid wt synen Conincrijcke gedreuen hadde: De Schrifture verhaelt, datter twintich duysent vande ghene die in den oproer hem gheuolcht waren, in den strijt gebleuen zijn, ende dat het Wout veel meer Volcx verslonden heeft dies daechs: maer *syn hooft verhinc aenden Eyc, ende sweefde tusschen Hemel ende Aerde, ende synen Muyl liep onder hem weeh. Ende Ioab nam dry Spiessen in syn hant, ende stacse Absolon in syn herte, doe hy noch leefde aenden Eyc,* 2 Sa. 18.9. Cham die synen Vader bespottet hadde, en is ooc zijn straffe niet ontloopen: *Veruloect sy* (spreect Noach) *Canaan, ende sy een Knecht aller Knechten, onder synen Broederen*, Gen 9.25. Ende hoe hem de selue vloec veruolcht heeft, ghetuycht voorder de Bybelsche Schrift. Van den Kinderen (die den ouden Propheet Elizeum bespot hadden, roepende: *Kael-Cop comt op: Kael-Cop comt op*) lesen wy, dat twee Beeren wt den Woude quamen, ende verscheurden der kinderen tweenveertich, 2 Re. 2.24. Noch meer, God heeft ooc inde politische Wetten Mosis, de doot-straffe verordineert, ouer de Kinderen, die hare Vader ofte Moeder vloeckeden, oft sloegen, oft die tegen hen ondancbaer, ende ongehoorsaem waren: ende beueelt, Deu. 21.18 hoe dat de Ouders met sulcken kinderen handelen sullen, ende wat ghericht ouer de selue wt-gesproken sal worden: *Wanneer* (seyt God) *yemant eenen eygenwilligen ende ongehoorsamen Sone heeft, die syns Vaders ende Moeders stemme niet en hoort, ende als sy hem castijden, hen niet hooren en wil: So sal hem syn Vader ende Moeder grijpen, ende tot den outsten der stat brengen, ende tot der poorten der selver plaetsen: Ende tot den outsten der stadt seggen: Dese onse Sone is eyghenwillich ende ongehoorsaem, ende en hoort onse stemme niet, ende is een Swelger, ende Dronckaert. So sullen hem steenigen alle de lieden der selver stat.*

Exo. 21. (17. 19.) Deu. 27. 16.

stat, dat hy sterue, ende sult also den boosen van u doen, dattet het gantsche Israhel hoore, ende hem vreese. Waer wt men can mercken wat een groote sonde het sy den Vader, ende Moeder ongehoorsaem te zijn, ende hoe ernstelic dat God deselue sonde wil gestraft hebben. Of dan schoon veel Kinderen heden ten dage de grouwelicheyt, ende grootte deser sonde, niet en erwegen: dat ooc veel Ouderen tegen sulcke schrickelicke sonde geen ernst en gebruycken: ende dat de gemeyne gerichten slapen ende de strengicheyt by God beuolen verslappen: So en sal nochtans de ondrachelicke toorn Gods ouer so onmenschelicke sonde niet slapen, maer met der daet tot syner tijt ontwaken ende zijn gericht selfs wtrichten, ende met tijtlicke ende eeuwige straffe bewijsen, dat hy ouer sulcke waket tot haren ongeluck. *39. Son. Vra. 104.*

Tegen de vijfste Wet heeft grouwelick gesondicht het gantsche *Pausdom*, daer de *Priesteren desselfs ende de gantsche clergie*, hen ontrocken hebben wt de gehoorsaemheyt der Ouerheyt: ende besonder de *Paus*, *Cardinalen ende Bisschoppen*, die ouer *Keyseren* ende *Coningen* heerschappie hebben gebruyct, tegen de leere Christi ende der Apostelen. Want also vermaent Christus syne Discipulen, Mat, 20.25: *Gylieden weet, dat de ouerste der Heydenen ouer de selue heerschen, ende die groot syn gebruycken macht tegen hen Also en salt onder u lieden niet wesen*, etc. Ende Paulus betuycht ende beueelt Ro. 13.1. *Een yegelick sy der voornemelicker macht onderdanich*, etc. soo bouen verhaelt is. Welcke plaetse *Chrysostomus* alsoo wtlegt: Dat dit allen menschen beuolen wort, ooc den Priesteren, ende Monnicken, ende niet alleen den Wereltlicken (somen die noemt) verclaert d'Apostel, daer hy selue ten ingang seyt: *Een yegelick sy der voornemelicker macht onderdanich.* Al zijt gy een Apostel, al zijt gy een Euangelist, al zijt ghy een Propheet, oft wie ghy zijt, want de onderwerpinge en verhindert u aen Gods dienst niet. Gewisselic *Chrysostomus* bewijst wel, dat hy met sulcke ouertredinghe Godlicker Wetten niet door de vyngeren te sien, noch met den heerschende Pausdom deel wil hebben. Maer sy inden Pausdom thoonen wel, met wat geest sy gedreuen worden, want sy in desen hen navolgers stellen der Pharizeen ende Schriftgeleerden, den welcken Christus hare ouermoedige sonde onder oogen stelt, ende (hen lesende hare lesse) scheltse op dese maniere, seggende, Mat. 15.3. *Waeromme ouertredet gy ooc dat Gebot Gods, door uwe insettinge? Want God heeft geboden, seggende: Eert uwen Vader ende Moeder. Ende wie synen Vader of syn Moeder vloect, die sal de doot sterven. Maer ghy segt: So wie daer seyt tot synen Vader, of tot syn Moeder: So wat gaue van my geoffert wort, sal u te nutte comen, die doet wel, ende en sal synen Vader noch syn Moeder niet eeren. Ende gy hebt Gods gebot te niete gemaect, om uwe insettinge. Gy geueynsde wel heeft Esaias van u gepropheteert, etc.* wederlegginge valscher Leer. *Romanisten.* Siet pa. 439. ende 450. 1 pet. 2. 13. *Id Ro. Ho. 23.*

De Wederdoopers onder tdexel des Christelicken bans, die sy onrecht tegen den regel Godlickes woorts, ende buyten de palen des selven te harde drijuen, die vergeten oock in dien deel, met wat bant God de kinderen ende Ouders, Man ende Wijf, etc. door dese Wet heeft verbonden Koninghe Wederdoopers.

89. Son. Vra 104. bonden, ende wat deselue een den anderen schuldich zijn, ende mitsdien wel mogen, ende behooren te betalen, sonder dat sy nochtans daer mede
Siet pa. 460. vremder sonden deelachtich worden, ofte den quade eenichsins toestant doen souden: ende daerom doen sy onrecht, dat sy de Vrouwe van de gehoorsaemheyt haers Mans oft de Kinderen van de gehoorsaemheyt
Siet pa. 564. harer Ouders onder tdexel van den ban ontrecken, etc. Maer tsoude hier te lang vallen alles breeder te bestraffen: de geloouige sullen (Gods Wet voor oogen nemende, die by geenen menschen gebroken, oft ontbonden en can worden) hen door geen menschen-praten, ofte schijn-heylicheyt van de gehoorsaemheyt deser Wet laten bewegen, so lange, als de gehoorsaemheyt, die sy God schuldich zijn, door menschen gehoorsaemheyt hen niet geweert oft ontnomen en wort so bouen aengeroert is. Want dat moet vast staen, dat Gods gehoorsaemheyt ongecrooct moet blijuen. gheen persoon so aensienlic, die bouen, oft tegen God gehoorsaemt mach worden: Maer wanneer Godt zijn recht blijft, so mach, ende moet ooc den menschen haer schuldige plicht gegeuen worden.

40. SONDACH.

Vrage 105. 106. 107.

Verclaringhe van het seste Ghebodt.

Inhout: *Inde seste Wet (wesende de tweede der ander Tafel) wort den*
1. *doodslach verboden: Ende verhaelt op wat manieren doodslach*
2. *begaen wort: Ten anderen, wort aengewesen, dat toorn, nijt, haet, ende wraecgiericheyt, hoe wel die voor de menschen sulcke niet gheacht mochten worden, nochtans voor God ooc doodslach syn:*
3. *Ten derden, wort geleert, wat God met de seste Wet gebiedende is, namelic, in somma, dat een yegelic behoort de behoudenisse synes naesten hem te laten beuolen syn, ende in de liefde met hem te leuen.*

105. Vrage.

Wat heyschet God int seste Gebodt?

Antwoorde.

1. Dat ic mijnen naesten, noch met gedachten noch met woorden oft eenich gelaet, veel weyniger met der daet door my seluen, of door andere onteere, hate, quetse, of doode: maer dat ick alle wraecgiericheyt aflegghe, oock my seluen niet en quetse, oft moetwillichlick in eenich geuaer begeue. Daerom ooc de Ouerheyt dat Sweert draecht, de doot-slach te weeren.

Verclaringe

Verclaringe.

40. Son. Vra. 105.

De seste Wet is van God hegeuen tot bewaringe, ende beschooninge des menschelicken leuens d'welck hy niet wil vercort hebben, ende in plaetse van dootslach, ende van allet gene dat daer toe beweecht, ende gehoort, wil hy dat de menschen liefde tegen malcanderen dragen, ende een den anderen voorstaen, ende helpen, so wy in de beleydinge deser Wet naerder sullen vernemen: Maer dese antwoort geeft eygentlic bericht: Op wat manieren dootslach geschiet, tsy dat yemant synen naesten, oft hemseluen doodet, selue doet, oft door eenen anderen doet doen, ende wijst voorder aen, wat remedie God ghestelt heeft, om den wterlicken dootslach te weeren, namelic dat hy de Ouerheyt, met den Sweerde gewapent heeft, die trecht ende autoriteyt heeft om t'selue te dragen, ende den dootslach daer mede te straffen. Afdeelinge

1. Hoe ernstlick God den daetlicken dootslach verbiet, bewijst hy daer mede, dat hy ooc de gedachten, ende volgende beweghingen die tot der daet noch niet en comen, verbiedet: Ende daerom, op dat der menschen leuen dier in onsen oogen sy, ende Gods vreese onse handen bedwinge van schade te doen, sullen wy by ons seluen ernstlick bedencken: Siet God verbiet, dat wy noch met gedachten, noch met woorden, noch met ghelaet yemanden dooden en sullen: Hoe veel te grouwelicker is dan, voor synen oogen, met der daet yemanden t'onteeren, quetsen, oft dooden, tot sulcx consent, raet, ofte beuel te gheuen: Die dese saken also godsalichlic ouerleyt, die sal daer door gedrongen worden, om zijn hert wt vreese Gods te suyueren, van alle beginselen, die tot den dootslach, ende schade des naesten souden mogen beweghen, om in de plaetse van dien, de liefde waer te nemen. Ende tot dien eynde verhaelt de Catechisme, op wat manniere dootslach begaen wort, mede veruattende de eerste beginselen des dootslachs, welcke bewesen werden, met dese Wet verboden te zijn, ende voortgaende de Catechisme, van trappe tot trappe, leert de gelooуige dat het minste verhoet ende wederstaen moet werden, op dat also dmeeste by hen geen plaetse en vinde. Allerley dootslach is met dese Wet van God verboden.

I.

Eerstelick, roert de antwoort aen de *gedachten*: ouermits eer de dootslach oft andere schade geschiet, tselue voor henen inde gedachten comt, ende met den herten voorgenomen wert: Ende daerom leert ons Gods woort, dat de gene die schade oft dootslach denct, tegen zijnen nasten, ende in zijn herte voorneemt, ende sulc quaet toestaet, dat die voor God des dootslachs schuldich is, ja dootslach in zijn herte ghedaen heeft. Also spreect Christus, mat. 15.19. *Wt t'herte comen boose gedachten, Moort, Ouerspel, &c.* God siet het Herte aen, ende wil dat tselue reyn sy, ende met liefde des naesten ontsteken. Daer inne is zijn recht ende gericht. van den rechten ende gerichten onderscheyden: De aertsche Richters, hebben te straffen de daet, daerom sien sy op de handen, wat de selue begaen, dat oordeelen sy: maer God heeft ooc ouer t'Hert te gebieden, ende door siet tselue, om oock te richten, wat den menschen ombekent 1. Tot die geschiet met gedachten:

is,

40. Sou. Vrt. 105.

is, ende daer des menschen Recht stille staet, ende niet aen en heeft.

2. Met woorden, ende met der tonge.

Ten anderen, is hy oock voor Gods Majesteyt deser boosdaet schuldich, die zijnen naesten met der tonge quetst, ende met woorden onteert, soo Christus dese Wet (teghen de verkeeringhe der Pharizeen) trouwelick wtleyt, Mat. 5.22. *Wie tot synen broeder seyt Racha, die sal weerdich zijn gestraft te werden door den Raet: Ende wie seyt ghy dwaes, die sal weerdich zijn ghestraft te werden door het helsche Vyer.* Daer om so wie een achterclapper is tegen zijnen naesten, die ouertreet ooc dese Wet,

1. 2. 3.

ende slaeter met eenen slach dry tseffens doot, hemseluen, den genen die hem in zijn achterclap gheloof geeft, ende den ghenen die hy met zijn achterclap quetset. Te recht weert hem dan de Coninclicke Propheet Danid van den Berch des Heeren, seggende Psal. 15.3. Dat die op *den Berch des Heeren blijuen sal. Wie met synen Tongen niet achterclapt, ende synen naesten geen leet en doet, ende synen naesten niet en schendet.*

3. Of met gelaet, stuer ende wreet aensien.

Ten derden wert met dese Wet verboden, het wreede gelaet ende stuer verstellen des aensichts, daer mede de naste bedreycht wert: gelijc van Cain geschreuen staet, Gen. 4.6. *Doe sprac de Heere tot Cain: Waeromme wert ghy toornich? Ende waeromme verandert hem u gebaer?*

4. Wert verboden wraecgiericheyt.

In somma alle wraecgiericheyt is met dese Wet verboden: Dat niemant hem (om d'onrecht hem geschiet te wreken) sal laten bewegen, om door hemseluen, ende op zijn eygen hant, de wraeck wt te richten, ofte by eenen anderen te doen wtrichten. Waer tegen Christus leert, Mat. 5.39. *Maer ic segge u lieden: Wederstaet den quade niet. Maer so u yemant slaet aen u rechter wange, so biet hem ooc de andere. Ende so yemant met u te rechte gaen wilt, ende uwen Roc nemen, laet hem ooc uwen Mantel. Ende so u yemant dwingt een myle te gaen, gaet twee mylen met hem.* Ende Paulus, Rom. 12.19. vermaent de geloouige: *V selues niet wrekende, alderliefste, maer geeft den toorn plaetse.*

II.

5. Veel meer de daetlicke dootslach welcken yemant door hem selues oft d or andere begaet.

Maer na dien allet voor verhaelde voor God dootslagen zijn, veel meer veruloect hy de daet ende dootslach selue, met welckerley Instrument of middel, yemant zijnen naesten aen zijnen lichaem beschadet, ende quetset, zijn leuen vercortet, oft hem doodet, tsy dattet geschiet daetlic voor hemselnen, ofte dat hy dat door eenen anderen te wege brengt. Dat hier nv alle instrumenten, ende middelen verhaelt souden werden. daermede quetsuere, vercortinghe des leuens, ende doodinge geschiet. dat soude te lang vallen.

Waerschouwinge daer toe dienende, dat niemant ombedacht, of door onernarentheyt des dootslachs schuldich werde.

Alleenlic, opdat niemant ombedachtelick, des dootslachs mede schuldich werde: Dewijle so ongeureesde menschen geuonden werden, die (tegen alle menschelicke beweginghen) oock niet en verschoonen de vrucht hares Lichaems, so moet een yegelic bedacht zijn, so veel mogelick is, die dingen wel te bewaren, die tot sulex misbruyct plegen te werden, ende die niet lichtelick (om geltswille) te bereyden, ofte tot sulcker luyden handen te laten comen, die daer door schade aenrichten souden mogen. Item, staet een yegelicken toe te sien, dat hy hem niet en onderwinde buyten zijn beroep ende wetenschap, in saken, daer des menschen leuen (wt onwetentheyt.

heyt, ende onervarentheyt) door vercort soude mogen werden. Want niet alleen trouwe, maer ooc verstant, ende wetenschap in sulcx verheijscht wert, voornemelic, daer des menschen leuen aencleeft. Als by exempel: yemant die hem onderwint ende wtgeeft voor een Medecijn, Chirurgijn, Apoteker, buyten zijn wettich beroep, ende sonder des genoechsaem ende volle verstant te hebben, de selue (geen verstant hebbende van siecten, quetsuren, complexien der menschen, veranderingen van tijden, ende veelerley toevallen: Niet kennende de Cruyden, ende de cracht der seluen) moet nootwendich dickwils de menschen in haer leuen vercorten, ja de selue dooden. Want al en ist wel sulcx zijn voornemen niet, yemanden aen zijn leuen te vercorten, of te dooden, dewijle hy nochtans gaet buyten zijn wettich beroep ende hem (alleenlick om gelts wille) vermetet te doen, des hy niet geleert, noch genoechsaem verstant, ooc geen beroep en heeft, so en can hy voor God niet ontschuldich zijn. Ick ga die voorby, welcke, hoewel sy met der daet geleert ende eruaren hebben, dat sy de saeck niet en verstaen, ende dat eenige also met haer doen, te cort gesprongen, ooc gedoodet zijn, nochtans (om haer onrechtveerdich ende schandelic gewin te houden, ende te voorderen) voortvaren, ombeschaemt, ende keeren hen niet eens daer aen: Niet denckende dat sy eenmael sware rekenschap daar voor geuen sullen moeten. Oft schoon hier niet en geschiet, aen genen dage sal het sekerlic in rekeninge gebracht werden. Alleen wert dit aengeroert om der ombedachtheyt van velen, die hen sulx onderwinden, niet ouerleggende wat schade sy doen, ende om de ombeschaemtheyt vanden anderen, die in desen geen vreese Gods en hebben. Tis wel recht, ja wel recht gesproken: Een yegelic doe, ende oeffene hem int gene hy can ende geleert heeft. dApostel Paulus en leert niet te vergeefs, 1 Cor. 7.20. *Een yegelic blyue in de beroepinge, daer hy in geroepen is.* Ende Petrus, in zijnen 1. Brief ca. 4.15. *Niemant van u lyde, als een, die naer ander lieden dingen siet.* Paulus vermaent, 1. Thess. 4.11. Dat een yegelic neersticheyt doen sal om in stilheyt te leuen, ende *het syne te doen*, dat is het gene hem is beuolen, daer hy toe gheroepen is, ende verstant van heeft. Dit exempel bouen verhaelt, sal een yegelic behertigen, om daer na te rekenen, sich oock in allen anderen handelen trouwelic, oprechtelic, ende voorsichtelic te dragen, ende niets ter handen te trecken, des hy geen verstant en heeft, op dat door zijn schult, ombedachtheyt, of ontrouwe niemant door hem in zijn leuen vercortet, ofte daer van beroouet en werde. *40. Son. Vra. 105.*

Doch laet ons voort aen mercken, hoe dat de daetlicke dootslach geschiet door andere: Dat geschiet, ende can geschieden op dryerley wijse. Eerstelic, wanneer yemant by hemseluen toestaet, ende verwillighet (al en druckt hy dat selue niet met woorden wt) in den dootslach, die geschiet, ofte gheschiet is, ende heeft goet genoegen daer inne, dat de schade zijnen naesten ghetroffen heeft. Ende veel meer heeft sulcken schult, so hy tselue connende weeren, ja behoort te weeren, niet geweert ende wechgenomen en heeft. Ten anderen geschiet dootslach door anderen, wanneer

Het is ooc een daetlicke dootslach voor God, die door anderen gheschiet.

Met heymelic consent.

Met raet.

40. Sou. Vra. 105.

wanneer yemant raet daer toe gegeuen, ofte openbaer consent ghedraghen heeft, Gelijck Saulus, bewarende de cleederen van de getuygen, die Stephanum (teghen hem getuycht hebbende) steenichden, Act. 7.58. heeft opentlick den doot des seluen te bewilligen, ende voor goet te houden, bewesen. Daerom Lucas seght, Act. 8.1. *Ende Saulus bewillichde ooc in synen doot.* Item, de Schare, die teghen Christum riep: *Laet hem Cruycigen,*

Ende met beuel.

Mattheus 27. (22.23.) Ten derden, soo zijn sy oock des dootslachs schuldich, als namelick, die anderen beuel (van doot te slaen) daer toe gheuen. Want sulcke was de daet Dauids, teghen Vriam: Want hoewel de selue inden strijt gebleuen was, so oordeelt God door den Propheet Nathan: Dat het euen was, als oft hy met Dauids eygen handen gedoot ware gheweest, seggende, 2. Sam. 12.9. *Vriam den Hethiter hebt ghy verslagen met den sweerde: Zijn wijf hebt ghy ten Wijue genomen, hem dan noch hebt ghy verworcht met den sweerde der kinderen Ammon.* Item, als *Iesabel,* beuel heeft gegeuen, om tegen *Naboth* den Iesreelijt, twee loose Boeuen toe te maken, die ouer hem valschelic tuygen souden, ende daer na hem te steenighen, op dat haer man Achab daer naer *den Wyngaert Naboths* soude innemen, ende hebben 1. Re. 21.10. So zijn niet alleen aen Nabots doot schuldich, de valsche getuygen, ende die onrecht vonnisse tegen Nabot (wel wetende) gesproken hebben: Maer voornemelic Iesabel, die dbeuel gegeuen heeft: ooc Achab, die consent daer toe gedragen heeft tot den welcken Helias gesonden wert, om hem te seggen: *Ghy hebt, doodgeslagen, daer toe oock innegenomen, &c.* vers 19.

III. Niemant maeh hem seluen quetsen, dooden of wetende in gevaer stellen.

In den Catechisme wert toegheuoecht, dat niemant hemseluen sal quetsen, ofte dooden, oft moet willichlick in eenich gheuaer begeuen. Want niet alleen verboden en is eenen anderen (in maniere als bouen) doot te slaen, maer ooc dat niemant hem seluen misdoen, dooden, oft wetende in perijckel stellen sal, ende zijn leuen auonturen, sonder noot: Daer van spreect God, Gen. 9.5. *Want ick wil ooc ws lijfs bloet wreken, ende wilt aen allen Gedierten wreken: Ende wil des menschen leuen wreken, aen eenen yegelicken mensche, als die zijn Broeder is.* Ende settet vers 6. daer toe dese oorsaeck: *Want God heeft den mensche tot zijn Beelt gemaect.* Waer wt dan recht besloten wert: Die hemseluen doodet, die doodet sonder twijffel eenen mensche: So dan niet georloft en is eenen mensche te dooden, dan met authoriteyt ende beuel Godes: Soo en mach ooc niemant hemseluen dooden, ten ware door Gods beuel ende ingeuen des H. Geests, gelyc van *Samson* gelesen wert. Want nadien het leuen, Gods gaue is, so en machmen dat selue niet (sonder een boos stuc te begaen) verwerpen, ofte hem seluen benemen. Voorder die hemseluen doodet, doet groot onrecht den menschelicken Gheslachte ende den ghemeynen gheselschap der menschen, want hy ontrect den gemeynen besten eenen Borger. Ende na dien de wet verbiet den naesten te dooden, soo verbietse oock veel meer hemseluen te dooden. Want het ghene dat u niet toegelaten en is eenen anderen te doen, dat en is u ooc niet georloft tegen u seluen: Ghemerct, dat de regel der liefde aen

Aug. lib. 1. de ciuitate Dei, cap. 20. 21.

Iud. 16. 28.

den

den naesten, ghenomen moet werden van der liefde, daer mede wy ons seluen liefhebben. Merckt noch, dat allen menschen van naturen is ingeplantet sulcke liefde, dat sy haer leuen begeeren beschermet ende bewaert te zijn: Dwelck de Satan wel wetende, als hy wilde Godt beweghen, om zijnen trouwen knecht *Iob* te beproeuen, ende zijn volstandicheydt te versoecken, mits hem aen zijn Lichaem slaende, so seyt hy, Job. 2.4. *Huyt voor Huyt, ende alles wat een man heeft, laet hy voor zyn leuen: Doch strect u hant wt, ende tast zijn gebeente, ende Vleesch aen, &c.* Te kennen geuende: Dat de mensche van naturen dese beweginge heeft, zijn leuen lieuer, ende meerder te hebben, als alle zijn goet. Daeromme en is dan niet georloft hemseluen te dooden, oft wetende, ofte willens (sonder noot, die tot Gods eere streckt, ende tot liefde, ende voorstant des naesten) zijn leuen in perijckel te stellen. Want God ooc hatet, ende veruloeckt alle de gene, die sonder natuerlicke liefde zijn. Dwelc in de onvernuftige dieren wert ghemerckt, dat sy selfs haer leuen niet verroeckeloosen, of vercorten, maer daer voor sorge dragen, ende het selue soecken te behouden: Hoe veel te meer behoort een Christen-mensche, die van God vernuft ende verstant heeft ontfangen, ende Gods wille weet, zijn leuen waer te nemen, ende tselue te bewaren tot Gods eere, zijns selfs ende naesten besten, so lange als hem God tselue gont: Ende ter tijdt toe Godt hem wt desen, tot een beter leuen roept, ofte dat hy om Christi, ende der waerheyt willen, het selue Godt op-offeren moet.

40 Son. Vra. 105.

Rom. 1. 31. 2 Tim. 3. 3.

Daeromme ooc in aensien van dese Wet groffelicken sondigen, die haerseluen met allerley ouerdaet van brassen, suypen, Hoereren, vleeschelicke lusten, ende andere dergelijcke saken, willens ende wetens, beschadigen, verderuen, ende t'onderbrengen.

Oft zijn leuen door syne sonden vercoorten.

2. Ende op dat wy van dootslaen te meer afgeschrict souden werden, so heeft God niet alleen zijnen eeuwighen vloeck, de verdoemenisse ende wtsluytinge wt zijnen Coninckrijcke, teghen de dootslaghers wtgesproken, ende ghedreycht, de welcke sy ooc niet ontgaen en sullen: Ten sy dat sy hen van herten bekeeren. Gelijc daer af so veel getuygenissen, in den ouden, ende nieuwen Testamente zijn, ghenoech bekent, ende alsoo hier onnoodich is alle te verhalen: maer God heeft ooc (dwelc wel waer te nemen is) de Ouerheden met den sweerde ghewapent, om de dootslagers te straffen. Want also spreect hy door Mosen Gen. 9.6. *Wie menschen bloet vergiet, diens bloet sal oock door menschen vergoten werden.* Item, Exod. 21.12. *Die eenen mensche slaet, dat hy sterft, die sal des doots steruen.* Item 14. *So yemant aen synen naesten moetwil ghebruyct, ende hem met liste verworcht, soo sult ghy den seluen van mynen Altaer nemen, datmen hem doode.* Welcke Wet Godes ooc Christus verhaelt, ende aenroert, daer hy tot Petrum seyt: *Keert uwe Sweert in zijn plaetse; Want alle, die het Sweert nemen, vergaen met den sweerde*, Mat. 26. vers 52.

Behalue de eewige straffe, heeft God den Ouerheden de tijtlicke straffe beuolen. Deu. 27. 24. Gal. 5. 20.

Ende het gaet hier mede toe, als met een vuyl verrot Litmaet aen den Lichaem, dwelck noodich is by tijden afgeset, ofte afgesneden te werden, op dat het gesonde deel, ende de ander Litmaten niet mede ontsteken ende vervuylende, int

Gelijckenisse.

40. Son. Vrs. 105.

int verderuen getrocken werden: Alsoo is ooc den Borgerlicken leuen, ende gemeyne geselschap der menschen, daer aen seer veel gelegen, dat de schadelicke ende verderffelicke Borgers, wt het midden wech genomen werden, op dat tquaet ende exempel van eenen, niet voort en cruype in het gheheele, ende ghemeynen Lichaem tot verderuinghe des selfs.

Maer den onwetenden ende onverstaenden doot-slaenden heeft God vrysteden gestelt, daer sy henen vliedenj souden.

Euenwel om hier in recht te varen, staet wel te mercken, dat God hier selfs onderscheyt maeckt, tusschen de gene, die willens met opset, wt boosheyt yemanden doot slaen, ende de andere, diet doen onwetende, ende onverhoets, sonder quaden wille teghen zijnen naesten te hebben. Vande welcke God in zijn Wet spreect int voorgeroerde 21. Cap. Exo. vers 13. *Heeft hy hem dan noch niet nagestelt, maer God heeft hem laten onverhoets in syne handen vallen, soo wil ick u eene plaetse bescheyden, daer hy henen vlieden sal.* Welcke plaetsen God ooc selue heeft doen benoemen, Num. 35.10. Deut. 19.2. Josu. 20.1. ende het recht der seluer voorgeschreuen.

Wt twee oorsaken.

Ende int stellen deser vryplaetsen is tweederley wichtige oorsaeck gheweest: De eene op dat de doot-slagers daer henen vlieden souden mogen, ende niet sonder kennisse van saken, (wanneer de Ouerheyt verde vander hant ware) door den Bloetwreker omgebracht werden. De ander op dat de dootslager, wanneer zijn sake van moetwille, ende opset ontschuldich soude zijn, dan inde vrysteden zijne woonplaetse soude mogen hebben. Ende daer most hy dan blijuen, tot de doot toe des hoogen Priesters, ende so hy ergens buyten de vrystadt geuonden werde, soo was den Bloetwreker toegelaten hem te dooden, waer hy hem vonde. Num. 35.27. Want al werde hy van den doot ontschuldicht: so wilde Godt nochtans, dat hy tot bewijs der grouwelickheyt des bloet-vergietens (oock onwetende geschiet) dese castijdinge, ofte dit teecken der verootmoediginghe, soude moeten dragen, inde vry-stat te blijuen, sonder daer wt te gaen, tot de doot des hoogen Priesters toe.

Waer wt blijct dat de vryplaetsen, ende geleyden inden Pausdom met de vrysteden niet gemeyne en hebben.

Ende wanneer wy Godts Wet van de vry-steden, ende de oorsaken bouen verhaelt, wel aenmercken, so is lichtelic te oordeelen, dat de vryplaetsen inden Pausdom, den dootslagers toegelaten, om daer beurijt te zijn, niet gemeens en hebben, met de vry-steden na Gods Wet. Want geen beurijdinge en behoort den dootslager gegheuen te werden, dan om niet haestelic ouervallen te werden: Maer om met recht na kennisse van saken (ofte tot beurijdinge, so de saeck sulcx heyscht, of tot de verdiende straffe) gehandelt te werden. Dwelc ooc also met geleyde geuinge behoort toe te gaen. Want Gods meyninge geensins en is, dat de bloetschuldige ergens vrydom hebben sal. Num. 35. (31.34.)

Ende de Wet der wedergeldinghe moet so wel inde doodslagen, als in andere quetsuren ende verleemdingen gehaathoudet

Tegen bloetschuldige dan, die wt haet, boosheyt, met opset, wetens ende willens, yemanden dootslaen, heeft God ghestelt de straffe van gelijcke vergeldinge, dat hy ooc weder doot geslagen sal werden. Ende dat niet alleen in schade, daer de doot op volcht: maer oock in andere quetsuren, of verleemdingen heeft God de wet der vergeldinge beuesticht, seghende, Exo. 21.23. *Comt haer een schade daer wt, so sal hy laten Ziele*

om

om Ziele, Ooge om ooghe, Tant om Tant, Hant om Hant, Voet om Voet, Brant om Brant, Wonden om Wonden, &c. Leu. 24.20. Deu. 19.21. 40. Son. Vra. 105.

Dese straffe der wedergeldinge is den Richteren, ende Ouerheden (die gestelt zijn bewaerders der ghemeyne ruste, ende vrede, ende wtrichters der wrake Gods) ernstelic van God beuolen. Van welcke ampt der Ouerheyt dApostel seer heerlic spreect inden brief tot den Ro. cap. 13.4. *Want het is Gods dienersse, u tot goet: Maer ist dat gy doet, dat quaet is, so vreest: Want sy en draecht het sweerl niet te vergeefs, want het is Gods Dienersse, ende vvreecster tot straffe, den ghenen, die quaet doet, &c.* 1. Pet. 2. (13. 14.)

werden. na gerechtigheyt.

Daeromme alle Magistraten, die van God hier toe verordineert zijn, neerstich daer aen moeten zijn, om sich in desen amte trouwelic te quijten, ende toesien, dat sy noch ter slinker, noch ter rechterhant, van den rechten weghe af en wijcken: Dat sy de schuldige niet en verschoonen, ende het quaet niet ongestraft en laten: Dat sy ooc de ontschuldige niet en verdrucken, ende de goede sake niet en verlaten: Denckende vryelick, dat sy eens van haren beuolen ampte, verwaltinge, ende bewint, rekenschap sullen moeten geuen, den genen, diese in zijn plaetse op Aerden tot voorstanders gestelt, ende de regeringe in handen gegeuen heeft: Denckende oock, dat die voor God dootslaghers zijn, die de doot-schuldighe niet en straffen: gelijck dan God die trouwloosheyt ende ombehoorlicke verschooninghe door zijne Propheten, eertijts in den Coninghen Saul, ende Achab ernstelick berispt, ende seer harde gestraffet heeft, 1 Sam. 15. (11. ende 19.23) 1. Reg. Cap. 20. vers 42.

Vermaninge tot de Ouerheden.

Verde ist dan daer van, dattet recht soude zijn, het welc de *Wederdooperen*, ende haers gelijcken onverstandelic wtgheuen: Dattet eenen Christen niet georloft en soude zijn, d'amt der Ouerheyt aen te gaen, ende dat niemant het selue met goeder eonscientie en soude mogen bedienen. Want dat sy tot bewijs harer dwalinge willen misbruycken, de plaetse mat. 5.39. (daer Christus seght: *Maer ick segge ulieden, weerstaet den quade niet*, etc.) Dat en can hen niet helpen, ghemerct Christus daer alleen verbiet de wraecgiericheyt, ende dat yemant het quaet hem gedaen, niet vergelden, maer veel meer t'selue met gedult verdragen, ende hem tot zijn tegen-parthie goetwillich bewijsen soude, so bouen pag. 578, dese plaetse ghebruyct is, daer de wraecgiericheyt tegen dit Gebot strijdende bestraffet is.

wederlegginge valscher Leer.

Ende d'Apostel Paulus neemt alle twijfel wech, als hy Rom. 13.4. betuycht: *Dat de Macht het Sweert niet te vergeefs en draecht: Want het is Gods Dienersse, ende wreecster ter straffe, den genen, die quaet doen*, gelijc hy te voren geseyt hadde: *De Ouerste en zijn niet te vreesen den genen, die goet doen, ende dat het Godts dienersse u tot goet is*, etc. Daer mercken wy, dat dApostel Paulus opentlic getuycht, dat de Macht den goeden tot goet, ende den quaden tot straffe is, Gods dienersse ende wreecster: dient sy dan God daer inne, ende wreect sy t'quaet van Gods wegen, wie can dan seggen, dat God te dienen, den Christenen niet en betaemt? Noch wt te richten de wrake, die hem Godt beuolen heeft?

Christus verbiet eygen wraecgiericheyt ende niet de wrake die der Ouerheyt van amts wegen beuolen is, daer mede de wraecgiericheyt niet gemeyns en heeft.

Niet

40. Son. Vra. 105. Niet om haerseluen te wreken, maer om van Godts wegen tquaet te wreken, als macht ende Ouerheyt van God daer toe gestelt. Desgelijcken vermaent de selue Paulus voor al dat wy *bidden sullen, ende smeecken ende verbidden, ende dancken voor alle menschen, voor Coningen ende alle die in hoocheyt zijn geset, op dat wy een gerustich stille leuen leyden mogen, in alle Godsalicheydt, ende eerlickheyt. Want dat is goet ende aengenaem voor God onsen Salichmaker.* 1. Tim. 2.1. Indient ampt der Ouerheyt, met den Christendom niet bestaen en mocht, so en soude dApostel niet vermanen, sonderling voor die in Hoogheyt gestelt zijn te bidden: Hy en soude niet wtdrucken tot wat eynde men voor hen bidden soude, ende waer toe het dienlick sy: Hy en soude niet seggen, dat het goet is, ende aengenaem voor God. Men sal nergens sulcke vermaninge inden niewen Testamente vinden, om te bidden voor dinghen, die van harer naturen wegen quaet, ende den Christenen ongeorloft zijn, gelijc de wedersprekers geerne wijs maken souden, d'ampt der Ouerheyt den Christenen ongeorloft te zijn. Maer daer tegen houden wy staende, dat de goede te beschermen, de quade te straffen, rust ende vrede inden Lande, soo wel int ghemeyne, als voor een yegelick in het besondere te houden, de Religie voor te staen, ende de eerbaerheydt der zeden te doen bewaren, etc. (dwelc al der Ouerheyt toecomt) een goet werc is, ende God aengenaem. Daer om oock God met de vijfde Wet de Ouerheden te eeren beuolen heeft, soo bouen in de vijfde Wet bewesen is: Ende is also onwedersprekelic, dat een godsalich Godvreesende mensche, het amt der Ouerheyt bedienen, ende (volgende zijn amt) de quade bedwingen ende straffen mach, sonder daer mede zyn Christendom af te gaen, oft sonder tegen het seste gebot, oft tegen Christi vermaninge, Mat. 5.39. bouen geroert te sondigen, oft die te ouertreden. Want hy daer mede alleen eygen-wraecgiericheyt verbiet, die met de wrake, die de ouerheyt van haers amts weghen, na Gods beuel te doen schuldich is, niet ghemeyns en heeft. Die breeder bericht hier af begeert, mach sien het Tractaetken Johannis Taffini van den amt der Ouerheyt.

Rom. 13. (1. 3.) 1. Pet. 2. (13. 16.)

Ende God heeft ooc beloeft dat inden nieuwen Testamente Coningen, Voester heeren zijns volx souden zijn, etc.

Ende nadien ontwijffelick sulke beroep ende amt, dwelc God, wt sonderlinge genade, syner Kercke des niewen Testaments, door syne Propheten beloeft heeft, van den godsaligen ende geloouigen, sonder yemants aenstoot, ende loffelick in den nieuwen Testament bedient mach worden: (So als wy Gods heerlicke belofte hebben, Esa. 49, onder andere: *Coningen sullen uwe Voester-heeren, ende hare Vorsten uwe Soochvoesteren syn, &c.*) is wel te verwonderen, dat de wedersprekers derren loochenen, dat de geloouige Christenen godsalichlic souden mogen damt der Coningen, ende ander Ouerheden bedienen: dat sy de quade souden mogen straffen, ende wederstaen, ende de goede beschermen, ende in dien deel Gods wraecke moghen wtrichten. Daer nochtans dien tittel, die God den Ouerheden in den ouden Testamente gegeuen heeft, (sprekende, Psal. 82. 6: *Ik hebbe wel geseyt: Ghy syt Goden, ende altemael kinderen des hoochsten*) metten ouden Testamente niet vergaen en is, maer eewichlic blyft: Tot bewijs dat de Ouerheden

Joh. 10. 35.

heden Gods dienaers zijn, ende van synen wegen, na syne ordeninge, op aerden de macht, ende regeringe hebben, so Paulus sterckelic bewijst, Ro. 13. (1.8.) ende Petrus inden 1. Brief, cap. 2. 13. etc. *40. Son. Vra. 105.*

Ende willen sy exempelen hebben des nieuwen Testaments, dat de geloouige het amt der Ouerheyt betreden hebben: So sullen sy vinden, Luc. 23. (50.51) dat *Ioseph van Arimathea een Raets-heere* zijnde, *goet ende rechtueerdich* genoemt wort, *dewelcke ooc selue verwachtede het Coninckrijcke Gods.* Die en wert niet alleen niet gestraft van dat hij een *Raets-heere* was: Maer wort eygentlic te kennen ghegeuen, dat hij daer mede by is gheweest, daer van den doot Christi beraetslaecht is gheweest: doeh tot synen lof wort wtgedruct: *Dat hy niet en hadde bewillicht in haren raedt, ende daet. Niet bewillicht*, seyt d'Euangelist: Waeromme? Want hy was *rechtueerdich, hy verwachtede het Coninckrijcke Godts*, Christi onschult was hem bekent. Ende op dat de Wedersprekers emmers geen wtvlucht nemen mogen, so ghetuycht Johannes, dat dese *Ioseph een Discipel Iesu was, maer bedect, om de vreese der Ioden. De Hooftman ouer hondert*, Mat 8. 5. die Christum badt, om de gesontheyt zijns Knechts, hoewel hy ooc betuychde van zijn beuel dat hy ouer zijn Crijchsknechten hadde, vers 9. ende hoe sy hem daerin gehoorsaemden: wort nochtans van Christo gelooft, *van wegen zijns stercken geloofs.* De Text seyt: *Doe Iesus dit hoorde, was hy verwondert, ende sprack tot de gene, die hem navolchden: Voorwaer segge ic u: Ick en hebbe so groot geen gelooue in Israhel geuonden*, etc. *Cornelius ooc een Hooftman ouer hondert, van der Bende, die genoemt wort de Italiaensche*, heeft getuygenisse, Act. 10. (2. ende 7.) Dat *hy Godsalich, ende Godvruchtich was, met geheel syn Huysgesinne*, en dat hy *godsalige Crijchsknechten* onder hem hadde. Item, *Sergius Paulus den Stathouder, een verstandich man, ontbood Barnabam ende Saulum, ende sochte het woort Gods te hooren: Ende als hy sach dat* Bar-Jesus de Tooueaer die hem socht *van den gelooue af te keeren* met blintheyt geslagen was, *so geloofde hy, verwondert synde inde leere des Heeren*, Act. 13. (6.12.)

Dier zijn verscheyden exempelen, ooc in den nieuwen Testament, dat gelooulge het ampt der Ouerheyt bedient hebben.

Maer nergens en sal met eenen woorde beuonden worden, dat Christus, of syne Apostelen, den seluen tghebruyc des sweerts, ofte der wapenen verboden, ofte geraden hebben, dat sy (na haer bekeeringe) van d'amt der Ouerheyt, ofte van de gherechtshandelinghe (als den Christ-geloouigen niet betaemde) afstaen souden, om een beter ende eerlicker amt, ende beroepinge aen te nemen. Neen dat en sal men niet vinden, dat sy d'ampt der Ouerheyt hen verboden hebben, oft ontraden: Dat mosten sy bewijsen.

Ende dat Christus, ende syne Apostelen, deselue noyt vermaent hebben, van damt der Ouerheyt of te staen:

Maer wel daer teghen wort gelesen, dat sy den bekeerden Christenen onderwijs hebben gedaen, om in haer amt sich Christelick te dragen, ende vruchten, die der bekeeringe weert zyn, voort te brengen. Leest Luc. 3. 7. Daer wort verhaelt de strenghe, ende scherpe Predicatie, die Johannes de Dooper dede, om het Volc tot ongeueynsde bekeeringe te brengen: ende hoe dat de *Crijchslieden*, die Predicatie gehoort hebbende: *hem vraechden, seggende: Ende wy wat sullen wy doen? Hy seyde tot hen: En doet niemanden ouerlast, noch en beschuldicht niemant valschelic: Ende weest te vreden* vers 14. *met*

Maer wel tot trouwe bedieninge des seluen.

40. Son. Vra. 106. *met uwe belooninge.* Wanneer dit wel ouerleyt wort, so ist genoechsaem, om den wederdooperen daer mede den mont te stoppen: Bedenct doch lieue mannen, ghy die andersins so veel van Johannes Predicatie (tot bekeeringe des leuens gedaen) wete te roemen, ende die onder uwe eenvoudig volc te gebruycke (gelyck sonder twyfel die neerstich waer te nemen is): Dat gy niet een stuc van dier Predicatie alleen behoort wt te scheyden: maer dat ghy, zijn Leere by malcanderen latende, ende hem volle geloof geuende (sonder wederspertelen, dwelc u niet betaemt) zijn Leere schuldich zijt geheel aen te nemen, daer hy den Crijchslieden antwoordende, raet geeft, ende onderwijs doet: Niet om haer amt te verlaten, maar om tgene te beteren, daer in sy haer amt te voren misbruyct hadden, ende tselue nv voortaen oprechtelic, trouwelick ende inde vreese des Heeren te bedienen, gelijc de bekeerde betaemt.

106. Vrage.

Maer dit Ghebodt schijnt alleen van het Dootslaen te spreken?

Antwoorde.

II. God verbiedende den dootslach leert ons, dat hy de wortel des dootslachs (als nijt, haet, toorn, ende wraecgiericheyt) hatet, ende sulcx alles voor eenen dootslach houdet.

Verclaringhe.

DOOR beantwoordinge eener tegenworpinge, wort alhier claerder onderwijs gedaen, van tgene voor geleert is: Namelick dese vj. Wet was also verclaerdt, dat daer mede de wraeckgierige ghedachten, woorden, gelaet (al en comense tot den dootlicken dootslach niet) geweert, verhoet ende nagelaten behoorden te worden: Dat mochte yemanden wel vremt geuen, ende seggen, als in de Vrage: Maer dit Gebot schijnt alleen vant dootslaen te spreken, want God seyt: *Gy en sult niet dooden, &c.* Dewijle wy dan so vleeschelic zijn, ende plomp in kennisse, om godlicke saken te verstaen, dat wy dese Wet na de wtterlicke letter ende luyden der woorden, alleen van den wterlicken, ende dadelicken dootslach souden mogen verstaen, sonder op den sin ende meyninge des Wetgeuers neerstelic achtinge te nemen: daerom was het van noode, nader ende wtdruckelicker te verclaren de meyninge des Wetgeuers, welcke is, hier met dese wet te verbieden, alle de sonden die eenichsins tot den dootslach bewegen ende den seluen veroorsaken, ende waer door de lieflicke, ende gerustige bywooninge, ende welstant onder den menschelicken geslachte eenichsins verhindert, ende beroert soude mogen worden. Ende ouer sulcx worden in der antwoort aengeroert veelderleye sonden, daer wt de dootslach allencxkens vloeyt, voortcomt, ende veroorsaeckt wort: De welcke voor God dootslach gerekent worden: Ende daerom, gelijcse van God met dese Wet verboden ende daer onder begrepen zijn, also behoorense van ons met allen ernst geschout, ende nagelaten te worden: Opdat wij onsen boosen begheginghen

Afdeelinge.

ende

ende verdraeyden wille geen plaetse geuende, voor meerder sonden bewaerdt mogen worden: Daer wy anders dese sonden voedende, ende ruym by ons latende, oock eyndelick tot quader, ende tot den dadelicken dootslach. door des Satans list gedreuen mochten worden. *40. Son. Vra. 106.*

Voor eerst, als een wortel, ende begin des dootslachs wort gestelt de *toorn*, Maer tot goeden onderscheyt valt te mercken, dat niet allerley toorn, quaet, ende verboden is. Want daer is een toorn, die wt wettige behoorlicke oorsaken voort comt, ende hem houdet in zijn behoorlicke palen: Gelijck van Christo Marc. 3. 1. ghelesen wort: *Dat hy de Pharizeen* (die op hem wachteden, oft hy den Man, hebbende een dorre hant, op den Sabbath genesen soude: Op dat sy hem beschuldigen mochten) *rontsom met toornicheyt aenghesien heeft, bedroeft synde ouer de verblintheyt haerder herten.* Dese toorn en wort in Gods woort niet verboden, maer veel meer leert de Apostel Paulus, wt den Psalm 4. 5. hoe de geloouige hen daerin dragen sullen: *Zijt toornich (seyt hy) ende en sondicht niet, en laet de Sonne niet onder gaen ouer uwe toornicheyt: Noch en geeft den Duyuel geen plaetse,* Eph. 4. 26. Maer daer is een ander toornicheyt, die quaet is, ende buyten de palen loopt, als namelick de menschen ouer haren naesten ontsteken, ende haer bloet hen ontloopet, om wraecke te soecken, ende te begeeren, na de verdoruen aert en de rekeninghe, die sy maken van donrecht dat sy hen laten duncken, van haren naesten hen geschiet te zijn: die wort met dese Wet verboden. Ende daer van spreect Christus (het seste Gebodt wtleggende, ende tselue suyuerende van de valsche wtlegginge, die de Pharizeen ende Schriftgeleerden daer ouer gemaect hadden) seggende, Mat. 5. 22. *Maer ick segge u lieden, dat wie tonrecht op synen broeder toornich is, die sal des oordeels schuldich syn,* etc. Ende Paulus spreect daer van Ep. 4. 31: *Alle bitterheyt ende toornicheyt, ende gramschap etc, sy van u lieden wech geweert.* Ende de selue noemt den toorn mede *onder de wercken des vleesches,* Gal. 5. 20. seggende: *Die sulckes doen, en sullen het rijcke Gods niet besitten.* Ende dat sulcke toornicheydt den dootslach voortbrengt, is openbaer wt den ghetuygenissen der H. Bybel: Dat *Abel van synen Broeder Cain,* (doen hy op hem *toornich* wert, en *syn gebaer veranderde) dootgeslagen is,* Gen. 4. (5.8.) Nochtans hadde God Cain te voren genoechsaem gewaerschout, wat de toorn voortbrengen soude, als hy hem bestrafte vers. 6. seggende: *Waeromme wort gy toornich: Ende waerom verandert hem u gebaer?* etc. Van *Herode,* lesen wy by Mat. 2. 16. *Herodes wert seer toornich, ende syn Volc gesonden hebbende, doode alle de Kinderen te Bethlehem ende in alle hare palen, van twee Iaren aen, ende daer onder, &c.* Daerom vermaent wel te recht dApostel Jac. 1. 19. *So dan mijn lieue Broeders, een yegelic mensche, sy ras om te hooren, traeg tot spreken, ende traeg tot toornicheyt, want de toornicheyt des Mans en werct Gods gherechticheyt niet.* Die dan den Heere vreest, ende syne salicheyt lief heeft, die moet den toorn in dese Wet verboden, vermijden, ende wel waernemen de Lesse, die ooc de Heydensche Poeet ghegeuen heeft, seggende. *Worden met de eerste Wet verboden de sonden, die den dootslach veroorsaken, als* I. *Toorn.* *Hor. lib. 1. epist. 2.*

Ira

40. Son. Vra. 106.

Ira furor breuis est, animum rege, qui nisi paret,
Imperat: Hunc frenis, hunc tu compesce catena:

Dat is:

De toorn is als een corte rasernie,
Dwingt dijn gemoet, wilt gramschap van u drijuen:
Laetse niet meesteren, siet toe by tyen,
Met toom end' teugel selfs meester te blijuen.

II. Nijt.

Ten anderen wordt in de antwoort *de Nijt* gestelt, als mede een wortel des dootslachs: Ende is de nijt een onwille ende hertsweer, die yemant heeft, ende hemseluen maect ouer een anders welstant, die tot eerén getrocken wort, oft goede vorderinge, ende winninge heeft, daer van de selue Poeet seyt:

Hor. lib. 1. epist. 2.

Inuidus alterius macrescit rebus opimis:

Dat is:

De nijdig' eet hemseluen, end' wort ongedaen,
Wanneer hy eens anderen saken wel siet staen.

Daer af is de selue Cain ten exempel, want dat hy tegen synen Broeder met toorn is ontsteken, ende twistich is geworden, geschiede door nijt, dat hy hem misgonde, *dat de Heere genadelick sach aen Abel, ende synen offer: Ende dat hy hem, ende syn offer niet genadelic aen en sach*, Ge. 4. 4. Dat *Iosephs Broeders* raedt hebben ghenomen, eerst om haren Broeder *Ioseph* te dooden, daer na om hem te vercoopen, heeft dat boose rijtende Gedierte, de pest der nijdicheyt dat niet gedaen? Daer van mach men lesen int 37. Cap. Gen. Waerom heeft de *Coninc Saul*, so vyantlicken *Dauid*, die so wel by Israel gedaen hadde, veruolcht? Alleenlick, dat hy benijdet heeft, dat Dauid voorgetogen, ende hem meer lofs nagesproken worde, daer mede hy sich in syner eeren vercortet hielt, 1 Sam 18. (8.9.) Daer toe is der nijdicheydt dit eygen, dat die daermede besmet zijn, gemeenlick hen verblijden int d'ongeluc, ende tegenheyt der gener die meerder zijn, als sy, of ooc haers gelijcken: daer door het ooc geschiet, dat de nijdige duyuel sulcke menschen lichtelic bewegen can, om haren naesten te misdoen. God dan dese seste Wet geuende, van niet doot te slaen, heeft ooc daer mede verboden de nijdicheyt, ende gewilt, dat alle Godsalige, die (als een oorsaec, des dootslachs) sullen vermijden, ende ernstlick sich daer voor wachten: Op dat sy door nijt, tot de daet niet gedreuen worden. Ende hier toe dient de vermaninge des Apostels, Gal. 5. vers 26: *Laet ons niet ydelick eere soecken, malcanderen niet tergen, malcanderen niet* * *haten*. Ende van de liefde schrijuende, 1 Cor. 13. 4. seyt hy: *De liefde en is niet afgonstich.* Ende Gal. 5. 21. rekent hy ooc de *nydicheyt*, onder *de wercken des vleeschs.*

*Benijden.

III. Haet.

Ten derden wort in de antwoort gestelt *de Haet*, mede als eene wortel des dootslachs: De Haet (wesende een oude toorn, die by den mensche plaetse ghenomen heeft, ende hout) is van God op andere plaetsen mede verboden, als daer hy seyt, Leui. 19. 17. *Gy en sult uwen Broeder niet haten in uwer herten, maer ghy sult uwen naesten straffen, opdat gy niet synenthaluen*

synenthaluen schuldragen en moetet. De Haet maect niet alleen, dat yemant synen broeder versmadet ende verachtet, maer dat oock therte quaet themwaerts is: Ende so veel de haet ouder ende gedueriger is, soo veel wort de onwille grooter, ende rijpet dagelicx, om wt te borsten, ende den naesten quaet toe te brengen. dApostel Johannes in den eersten Brief, 3. 15. spreeckt hier van: *So wie synen Broeder haet, die is een doot-slager: ende ghylieden weet dat geen dootslager het eeuwich leuen heeft in hem blijuende.* Ende dApostel Paulus noempt ooc den haet onder de *wercken des vleesches* segghende: *Die sulcx doen en sullen het Conincrijcke Gods niet besitten.* *10. Son. Vra. 106.* 1. Joh. 3. 3.

Ten lesten wort inde antwoort toegeset *Wraecgiericheyt*, of *eygen wraecke*: waer toe meest alle menschen van haerder quader naturen wegen geneycht zijn, gelijck de Poeet tselue quade naturel der menschen wel wtgedruct heeft, daer hy seyt: IIII. Ende wraecgiericheyt. *Iuvenalis Sat. 13.*

At vindicta bonum vita iucundius ipsa.
Dat is:
So lief is d'eygen leuen by den menschen niet geacht:
Als dat sy haer selfs wraecke mogen sien int werck gebracht.

Dese sonde heeft God dicwils, ende ernstlick (als mede wesende een wortel, daer wt dootslagen spruyten) verboden. Ende op dat niemant oorsaec hebbe hemseluen te wreken, so heeft hy macht, ende richters op aerden gestelt om de verdructe te helpen, ende de ongherechticheyt te straffen. Ja of de menschelicke gerichten haer ampt niet en deden, so heeft hy beloeft selue de sake waer te nemen, sprekende, Deu. 32 35: *De wrake is myne, ic wil betalen.* Daerom die God vreesen, ende den dootslach vermijden willen, schuldich zijn de Godlicke vermaningen waer te nemen, als in den spreucken Salomons, 20. 22. *Spreect niet ick wil het quade vergelden: wacht des Heeren, die sal u helpen.* Ende 1 Thes. 5. 15: *Siet dat niemant yemant quaet voor quaet en vergelde: Maer volget alletijt dat goede na onder malcanderen, ende tegen eenen yegelicken.* Desgelijcken 1 Pet. 3. vers 9. *Vergelt niet quaet met quaet, oft versmaetheyt met versmaetheyt: Maer segent daertegen*, etc. Siet de vermaninge Pauli, Ro. 12. 17. Rom. 13 (1. 7.) Heb. 10. 30.

Tis wel waer, dat in dese seste Wet (*Ghy en sult niet dooden*) dese ghestalten des dootslachs, nv verclaert, te weten, *toorn, nyt, haet ende wraecgiericheyt*, met haren namen letterlic niet wtgedruct en zijn, maer nochtans en is geen twijfel, de selue en zijn mede onder de Wet begrepen, ende verboden: want also heeft God zijn meyninge voorder in de Wet, ende in de Propheten (daer de thien ghebode voorghedragen ende wtgeleyt worden) verclaert. Dan dat God de thien Geboden so cort veruatet heeft, gelijc wy in dit gebot mercken: Dat heeft hy gedaen: Eensins, op dat niemant voorwenden soude mogen, dat hy de leere der wet niet en weet, door duysterheyt niet en verstaet, of door lancheyt der seluer niet en can onthouden (want de menschen, om sulcke wtvluchten ende nietige ontschuldingen Waerom God het seste Gebot met so corten woorden wtspreckende, de bouengestelde sonden daer onder veruattet heeft.

40. Sen. Vra. 107.

ontschuldingen te bedencken, ende te soecken, cloec, ende scherpsinnich zijn): Andersins heeft God dit gedaen, op dat wy (verstaende dat dese sonden, *toorn, nyt, haet ende wraecgierigheyt* mede onder tverbot des doodslachs begrepen zijn ende voor heymelicke doodslagen gerekent worden) des te beter de grouwelicheyt van dien sonden souden leeren kennen. Welcke hoewel sy by den verdoruen menschen so swaer niet gherekent en worden: Nochtans bij God den Heere so afgrijselicken geacht zijn, datse mede onder de schrickelicke misdaet des doodslachs gestelt, ende begrepen zijn. Dit oordeel Gods als wy volgen ende ter herten nemen, so sullen wy de sonden, die op onse wage licht scheenen, beuinden seer swaer te zijn, ende daerom so veel te meer ons gewennen, de selue te schouwen, ende te vermijden: Ja sullen wy so veel te meer, een schricken hebben vanden wterlicken ende daetlicken doodslach, ende allerley gewelt: Ende daer tegen leeren ende gedencken, dat wy van God, hier in dese werelt tsamen gheuoecht, ende met den anderen verbonden zijn, als in eener familie, Huysghenooten onder malcanderen: op dat *alle bitterheyt, ende toornicheyt, ende gramschap, ende roepinge, ende lasteringe van ons geweert synde met alle boosheyt: Wy tot malcanderen vriendelic, ende goethertich syn, malcanderen vergeuen, gelijc Christus ons vergeuen heeft*, soo Paulus vermaent, Ep. 4. 31. ende de navolgende antwoort leert, dat niet alleen de bouen verclaerde sonden met dese Wet zijn verboden, maer dat ooc de liefde tot den naesten daer mede is geboden.

107. Vraye.

Maer is dat genoech, dat wij onsen naesten, alsoot voorseyt is, niet en dooden?

Antwoorde.

III. Neent: Want God verbiedende den nijt, haet, ende toorn, gebiedt dat wy onsen naesten lief hebben, als ons seluen, ende tegen hem gedult, vrede, saechtmoedicheyt, bermhertigheyt, ende alle vriendelicheyt bewijsen: zijn schade (so veel als ons mogelic is) afkeeren, ende oock onsen vijanden goet doen.

Verclaringe.

Afdeelinge.

DUS verre is ghesproken, van tgene met dese Wet verboden is: maer dewijle het niet genoech en is, vanden boosen af te staen, ten sy dat wy ooc het goede doen, so worden nv voort ordentlic verclaert, de deuchden, die God met dese Wet gebiedet, ende verheyscht, soo die in de antwoort des Catechisme verhaelt staen.

Met de seste Wet worden dese navolgende deuchden geboden.

I. liefde.

Onder de deuchden deser sester Wet, wort voor deerste gestelt, *de liefde des naesten*: De welcke wanneerse by ons plaetse heeft, dat wy onsen naesten liefhebben, als ons seluen, so wort dit Gebodt daer mede vervult: Ende sal die wel ophouden alle tquaet, dwelc met deser Wet strijdet, ende daer van ons geboden is, ons te wachten: ja wt liefde (als wt een schoone fonteyne) sullen oueruloedich vloeyen, ende voortcomen, de goede

wercken

wercken die eygentlicke tot dese Wet gehooren, ende dienen tot de wettige rechte behoudinge der persoon des naesten, ende welstant der menschelicker gemeenschap onder malcanderen. Daerom ist: dat Christus alle de geboden der tweeder Tafel in de liefde int gemeen veruattet, seggende, Mat. 7. vers 12. *Want dat is de Wet ende de Propheten.* Ende Mat. 22. 40. *40. Sou. Vra. 107.*

De tweede deucht (die wt de liefde vloeyet tot onderhoudinge deser Wet) is *gedult:* Wesende een deucht des gemoets, door de welcke wy int goede opnemen, ende verdraghen het onrecht, dat ons aengedaen is, sonder te behouden eenighen baet, tegen den genen, van den welcken donrecht hercompt: al valt tselue onser sinlicheyt ende den vleesche hart ende swaer, ende al ist (gelijcmen seyt) ons teghen de Borst, tselue also te passeren: Dat wy nochtans (om Gods willen, diet ons gheboden heeft, ende wt liefde des naesten) ons daer inne schicken met verdraechsaemheyt: Daeromme dApostel Paulus 1. Cor. 13. vers 7. betuycht, dat dese deucht mede de liefde vergeselschapt, seggende: *De liefde verdraecht alle dinc.* II. Gedult.

De derde deucht tot onderhoudinge deser Wet hoorende is *vrede* oft *eendrachticheyt*, die wel terecht prijselic is, als waer door (so *Salustius* warachtelick seydt) cleyne dingen wassen, toenemen, ende groot werden: maer daer tegen door tweedracht, ende onvrede groote dingen afnemen, verulieten ende te niet gaen. Dese onderhout niet alleene onderlinghe vrientschap, ende goetwillicheyt: Maer (haer opsicht nemende op de ghene, die meerder zijn, die van gelijcken state ende ooc die minder zijn) maect sy mede, dat de selue van wat staet, of conditie sy dan zijn, onder malcanderen (als de thoonen ende verscheyden stemmen in een lieffelicke Musijcke) goet accoort ende ouereen-cominge hebben, ende een soet geluyt maken, datmen daer aen lust ende vreucht mach sien: Datse al tsamen door dmiddel van dese deugt elc na zijn qualiteyt, beroep ende vermoghen soecken, den gemeynen welstant te houden staende, ende elcken int besonder te behouden: daerom dApostel tot dese deucht de geloouige (die tot liefde ende vrede beroepen zijn) sonderling is vermanende, Ro. 12. 18. ende 14. 19. Dat sy, *so het mogelick is, so veel in hen is, met alle menschen in vrede* leuen sullen: Ende *soecken dat ten vrede dient, ende tot malcanders stichtinge*. Want dat is een gesegende vrede, die gerichtet wert tot Gods eere, tot opbouwinge der Kercken, ende tot ghemeenen welstant: Daerom dc schrifture allesins sulcken vrede hoochlic aenprijst: maer het is een veruloecte vrede, die niet en bestaet noch gehouden can werden, dan met verlies der waerheyt, met vercortinge der eeren Gods, met afbrekinge der Gemeente Gods ende schade des gemeenen welstants: Tot, ende in sulcken vrede en mogen de geloouighe niet spreken, noch hen laten vinden. Recht ist, dat vrede met God, voorderinge zijner Kercke, ende gemeyne welstant hen lieuer sy, als vrede met de gantsche werelt, of met eenige quade te hebben: Welcker vyantschap, ende onvrede niet wtrichten en can, noch schaden, wanneer dat de gheloouige Godts vrientschap behouden: ende daerom seyt dApostel, *so het mogelic is*, ende *so veel in u is.* III. Vrede ende eendracht. 1. Cor. 7. 13. Heb. 12. 15.

Ten

40. Son. Vra. 107.

IIII. Sachtmoedicheyt

Ten vierden wert in dese Wet verheyscht *sachtmoedicheyt:* Die een deucht des gemoets is, daer mede yemant, dien onrecht aengedaen is, de drijnende haesticheyt zijns toorns bedwinget, ende hemseluen also op hout, dat hy niet wreedelicx voor en neemt, tegen zijnen naesten, die hem verongelijct heeft: Noch yet aen en recht ombedachtelic, dwelck met de gerechticheyt niet en bestaet, oft over een en comt. Dese deucht, soude terecht genoemt mogen werden, het *Roer des toorns*: Want die sachtmoedich is, al ist dat hy om eenige saken te recht toornt, so en sal hy niet om cleyne lichte saken toornen, ende toornende sal hy hemseluen dwingen, dat zijn toorn niet buyten de palen loopt, maer behoorlick gematicht sy. Daeromme vermaent Christus zijne Jongheren, datse hierinne zijn exempel navolgen sullen, segghende Mat. 11. 29. *Leert van my, dat ic sachtmoedich ben, ende ootmoedich van herten, ende gy sult ruste vinden voor uwe Zielen.* Ende op dat wy neerstiger dese deucht waernemen, staet te mercken, dat hy betuycht (Mat. 5. 5.) *salich te zijn de sachtmoedige, want sy sullen het Aertrijck be-eruen.* So is oock het geuoelen *Epicteti* eens Heydensche wijsen van dese deucht wel bekent, als hy pleecht te seggen: Datter onder alle gebreken der menschen twee waren seer swaer ende leelic. te weten *ongedult,* ende *onmaticheyt*: Als sy niet en verdragen, dat te verdragen staet: Noch van die dingen ende wellusten daer af sy haer behoorden te onthouden, niet en onthouden. Van dleste gebreck sal in de naeste Wet gehandelt werden, de eerste hoort tot dese Wet. Ende plach hy te seggen: so yemant dese twee woorden ter herte name, ende de selue (hemseluen dwingende ende waernemende) int werc stelde, die soude meest van alle gebreken hem lichtelick onthouden, ende daer in niet sondigen: Maer soude een seer gerust leuen leyden: die twee woorden waren, *patere & abstine, duldet, ende onthout u.*

Epicteti geuoelen.

Agel. li. 17. cap. 19.

V. Barmhertheyt.

De vijfste deucht (tot gehoorsaemheydt deser Wet verheyscht) is de *Barmhertheyt*, de welcke is een metlijden, ende geuoelen des herten, ouer de elende eens anderen, wt de warme ende ernstighe liefde ontspringende: Ende hoewel de barmhertheyt sich meest openbaert in het geuen ende mededeelen: als wanneer yemant mededeelt de leeringe, den onwetende: de berispinge, den dwalende, om in den rechten wech te doen keeren: raet. den twijfelachtigen, ende radeloosen: Troost, den bedroefden: het broot, den hongerigen: dranc, den dorstighen: Cleederen, den naecten: logijs, oft Herberghe, den vremden: Eyndelic, allen elendigen, so veel mogelic te hulpe comt: Alle welcke saken tot behoudenisse des menschen dienen: so bewijst de barmhertheyt sich oock in dien deel, datse vergeeft goetwillichlick het onrecht datter geschiet is, ende dien niet tegenstaende. goet voor quaet vergeldet. Tot dese deucht vermaent Christus Mat. 5. (44. 48) ende Luc. 6. 36. daer hy seyt: *weest barmhertich, gelijc uwe Vader barmhertich is.* Ende Mat. 5. 7. betuycht hy: *De barmhertighe salich te zijn, want sy sullen barmhertheyt vercrijgen,* Maer daer tegen gedreycht de Apostel Jacobus cap. 2.13. *Dat een onbarmhertich oordeel gaen sal, ouer hem, die geen barmhertheyt gedaen en heeft.*

Volcht

Volcht daer na *de beleeftheyt*, oft *alle vriendelickheyt*: wanneer een mensche met beleefde manieren hem op den menschen schicket also, dat zijn bywooninge lieflic ende aengenaem is, ende hem seluen bouen andere niet en verheffet, maar ooc den seluen haer gheboorlicke eere toevoecht, ende die in weerden hout, niet gemelick, noch ongemackelick, oft stortich en is: Want met sulcx wert liefde verwect, ende sonden (tegen dese Wet strijdende) vermeden. Hier toe vermaent dApostel: *Weest hertelic beweecht tot malcanderen, met broederlicke liefde, deen den anderen met eer voorgaende.* Ende *door ootmoedicheydt, achte een yegelic den anderen beter dan hem seluen*, Ro. 12. 10. ende Phil. 2. 3. *40. Son. Vra. 107.*

VI. Beleefden manierlicheyt ende vriendelicheyt.

Ten lesten, wert hier beuolen in dese wet, dat wy (so veel ons mogelic is) de schade ende prijckel onses nasten afweeren sullen, dat is dat het aen ons niet ontbreken en sal, dat des naesten schade, ende perijckel geweert ende hem hulpe gedaen werde. Ons wert ooc beuolen, de goetdadicheyt aen onsen vyanden. Van d'eerste hebben wij beuel, Deut. 23. (1. 4.) Daer Godt onder andere seyt: *Wanneer gy uues broeders Esel, oft Os-e siet vallen op den wege, so en sult ghy u niet van hem ontrecken, maer sult hem op helpen*, Ende de daet Abdie, of Obadie des hoofmeesters is inder heyliger schrift wel bekent, ende hoochlick gelooft: Hoe dat hy niet alleen de *propheten des Heeren* niet en heeft gedoodet, maer heeft *hondert versteken, hier vijftich ende daer vijftich in de Speloncken ende versorchdese met Broot ende Water*,de selue also by den leuen behoudende, tegen het gebot van den *Coninck Achab*, ende des boosen wijfs *Iesabels*, 1. Re. 18. 13. Dat heeft de goede Man, volghende dese Wet gedaen, ende moet zijn exempel allen geloouigen dienen. Ten eynde sy hare broederen ende medegenooten des gheloofs, wanneer sy in perijckel zijn, helsen ende bystaen. Van de goetdadicheydt tot den vyanden, hebben wy ooc wtdruckelic beuel, Exo. 23. 5. *Wanneer ghy uwes vyants Osse oft Esel ontmoet, dat hy dwaelt, soo sult ghy hem den seluen weder toeleyden. Wanneer ghy uwes vyants Osse oft Esel, die u hatet, siet onder den last liggen, hoet u, ende en verlaet hem niet, maer versuymt geerne het uwe, om synent wille.* Ende Christus ooc mat. 5. 44. *Ick segge u lieden, hebt uwe vyanden lief: segentse die u veruloecken: doet wel den genen die u lieden haten: ende bit voor de gene, die u verdrucken ende veruolgen.* Ende Paulus: *Is dan dat uwe Vyant hongert, so spijst hem: Ist dat hem dorst, so geeft hem te drincken: Want dit doende, sult gy vierige colen op zijn hooft hopen.*

VII. Afweeringe des perijckels des naesten, ende goetdadicheyt aen den vyanden.

Ro. 12. 20.

Wt allen desen is nv openbaer, der *Romanisten* vermetene koenheyt, dat sy willen wijser zijn, als Christus: die gebiedet, datmen de vyanden lief sal hebben, ende sy verdraeyen de sin zijner woorden, ende seggen dat sulcx geen gebodt sy, maer alleen een raet, daer aen niet alle geloouige verbonden en souden zijn om dien te volghen: Maer meynen, dat so wie desen raet volget ende sulcx doet, dat die een werc doet, dwelc hy niet schuldich en is. Dat is wel een sot ende auerechts gedicht, daer mede Christi Leer, ende authoriteyt ten hoochsten vercortet wert,

wederleggynge valscher Leer. *Thomas aquin. 22. quæst. 25.*

41. Son. Vra. 108.

wert, als oft hy zijnen Jongeren alleen geraden hadde, wat recht is. ende niet gheboden sulcx te doen. Ten anderen is dat niet veel te plomp dat sy de wercken der liefden vry stellen, die men soude mogen doen, oft laten, daer ter contrarien de Wet, die strengelic geboden heeft? Ten derden, wie en merct niet dat dwoort *ic segge u lieden*, niet en beteeckent ic rade u liede: maer ic vercondige, of gebiede u lieden? Want de gelegentheyt dier plaetsen brenght dat mede: De Heere Christus straffende de valsche leer der Pharizeen, ende Schriftgeleerden, daermede sy de Wet verdraeyden, brengt voort den rechten sin der seluen. dien hy met rechten ernst inne druct, afs of hy seyde sy hebben u alsoo geleert, maer *ick segge*, betuyghe, ende beuele u lieden, etc. Maer dat het niet een raet, maer een beuel is, daer af wert alle twijfel wech genomen, ghelijck als hij daer toe settet, vers 45. *Op dat ghy kinderen zijt uwes Vaders die in den Hemelen is*: Merct, na dien hy vry wt verclaert, dat niemant een kint Gods can zijn, dan die zijne vyanden lief heeft, wie soude dan derren seggen, dat wy Gods kinderen souden mogen zijn, sonder aen dese Leere (om de vyanden lief te hebben) verbonden te zijn? Maer haer voorgeuen is hier in so plomp ende onverschaempt, dat het niet waert en is, hier van meer woorden te maken tot harer bestraffinge. Wy sullen ons wel versekert houden, dat sulcx is des Vaders Wet, door Mosen verclaert, ende door Christum weder vernieuwt, ende op haer oude suyuerheyt gebracht: Ende so veel meer als wy beuinden hier in onse swacheyt, soo veel te meer sullen wy ouerlegghen onse onvolcomenheyt, ende so veel te meer ons verstercken, ende vercloecken, om altijt voort te gaen ende Gods wille na te comen ende hem bidden, om bystant zijnes heyligen Geests, mitsdien wy van ons selfs weghen daer toe heel swack zijn.

---

41. SONDACH.

Vrage 108. 109.

Verclaringe van het seuenste Gebodt.

Inhout: *De seuenste Wet (wesende de derde der tweeder Tafel) tegen het*
1 *Ouerspel gegeuen, vvijst aen: Dat God tot vermijdinghe aller*
onreynicheyt, ende ombehoorlicke vleesschelicke vermengingen
(die hy veruloect) den Houvvelicken-staet ingeset, ende allen men-
schen daer inne ende oock buyten den seluen, cuysschelic te leuen
2 *beuolen heft. Maer tot beter verstant deses gebots, wort ten anderen*
verclaert, vvat malicheyt God in onse ganische leuen verheyschet.

108. Vrage.

Wat leert ons dat seuenste Gebot?

Antwoorde.

1. Dat alle oncuysheyt van God veruloect sy, ende dat wy

daerommc

daeromme (der seluen van herten vyant zijnde) een afgrijsen daer van hebben, ende daeromme, het sy in den heylighen Houwelicken staet, het sy oock daer buyten (dat is, onghehouwt zijnde) kuysch, matich, ende tuchtich leuen sullen. *41. Son. Vra. 108.*

Verclaringe.

HET is een heerlicke spreuc, die God door Mosen den kinderen Israhels voorstelt, daer hy hen beueelt, Leuit. 20. 26. *Daeromme sult ghylieden my heylich zijn: Want ick de Heere ben heylich, die u afgesondert hebbe vanden Volcken, op dat ghy mijn warel.* Ende daer mede comt de tegenwoordige antwoort (ouer het seuenste gebot) wel ouer een, als sy onderwijst: dat wij in allen geboden op God moeten sien, met den welcken wy te doen hebben: die ons int wtgeuen zijner wet aenspreect ende zijnen heylighen wille daer inne voorschrijft: ende daeromme (als hy spreeckt: *Gy en sult geen Ouerspel doen*) so wil hy, dat wij ons daer door versekert sullen houden, dat hy alle onkuysheyt veruloect: mits den welcken wy dan ooc schuldich zijn, na zijnen exempel, de selue te haten ende te vermyden, gelijc Judas dApostel vermaent: *Ooc te haten den Roc, die van den vleessche beulect is*, vers 23. Ende Paulus Eph. 5. 3. *Hoereric ende alle onreynicheyt, ofte gierichcyt en laet die onder u lieden ooc niet genoemt werden, gelijck het den Heyligen betaemt, &c.* Want wy zyn *zijn Volc*, ende *aenroepen hem tot eenen Vader*, 1. Pe. 1. 17. die *Heylich* is, ende zijn van hem tot heylicheyt geroepen, ende tot dien eynde afgescheyden van allen anderen volcken. Maer tot beter verstant deser Wet, sal in dese verclaringe eerst aengemerckt werden, wat Godt met de seuenste Wet verbiet, namelick, alle onkuysheyt, die met den heylighen Houwelicken-staet strijdt, ende niet ouereen en comt: Daer na sullen wy cortelic mercken, wat dat God hier inne ghebiedet. Ende ten lesten, de straffe der Ouerspeelders etc.

Inleydinge, tot beter aenmerckinge desse ende andere gebooden Gods.

Afdeelinge.

1. Daer zijn veelerley sonden, die tegen de Wet (*Gy en sult geen Ouerspel doen*) strijden en daer mede claerlick verboden zijn: Maer de antwoort des Catechisme begrijptse te samen, onder het woort *onkuysheyt*, ende wert naerder verclaert, wat daer door te verstaen sy, wt de teghensettinge in der antwoort, dat God wil dat wy (het sy gehouwelict, oft onghehouwelickt zijnde) kuyschelic, ende tuchtelic leuen sullen.

Alle onkuysheyt, is met de seuende wet verboden.

Euen-wel na dluyt der woorden deser Wet, soo is voor eerst duydelic verboden het *Ouerspel* ende *verbrekinge der kuysheyt* diemen inden Houwelicken staet schuldich is te houden: Namelic, dat die twee, die God te samen verbonden heeft, ende door het Houwelic een vleesch geworden zijn, niet en mogen door gemeynschap ofte vermenginge met een ander persoon, van een ander gescheurt, ende also de echt gebroken werden: Die sonde wert *Ouerspel*, ende *echt* oft *Houwelicx-brekinge* genoemt: Want sy strijdet tegen de heylige ordeninge des Houwelicken staets, die God selue inden Paradijse eerstelic ingestelt heeft, doen hy *eenen man* ende *een Wijf* tsamen gheuoecht, ende gewilt heeft, dat sy *twee souden zijn in een vleesch*, Gen. 2. 24.

1. Ouerspel, oft echtbrekinge strijdende tegen de ordeninge des Houwelicx.

Daer

41. Son. Vra. 108.

Dwelc hier beschreuen wert.

Daer her het Houwelick alsoo pleecht beschreuen te werden: dat het is een wettige, ende onafscheydelicke (die niet ontbonden can werden) te samen verbindinge eenes Mans, ende eenes Wijfs, tot een vleesch, om wettelicke kinderen voort te planten.

Ende gelijc het een heylige ende de oudste staet is van God ingestelt, die de houwelicx lieden tsamen verbindet, so behoort hy ooc onverbrekelic gehouden te werden.

Ende om dieswille dese instellinge ende ordeninghe des Houwelicx seer oudt, ende heylich is, ende dattet contract of de ouer-een-cominge, ende verbont tusschen Man ende Wijf int Houwelic (van wegen dat Godt het Wijf den Man ter hulpe geschapen, ende Adam zijn Wijf toeghebracht, ende dese ordeninge des Houwelicx ingestelt ende beuesticht heeft, ende noch heden ten daghe van weerden hout, ooc eenen yegelicken zijne Huysurouwe, gelijck als met zijner hant toebrengt, ende also, by maniere van spreken, de middelaer is diese tsamen verbint) *Gods verbont* genoemt wert: Soo behoort dit verbont, daerse na Godts voorsienighe beschickinge in getreden zijn, na zijn ordeninge, ende dese Wet onverbrekelic gehouden te werden. Daerom betuycht Salomon, Pro. 2. 16. *Soo u de wijsheyt ter herten gaet, &c. So sal u den goeden raet bewaren: Dat ghy beurijt wert van eens anderen Wijf, ende die uwe niet en is. die glatte woorden geeft, ende verlatet den Heere harer jeucht, ende vergeet het verbont hares Gods.* Ende en is geen twijfel, God (die dese verbindinge stercket, ende de Houwelicx-lieden so te samen geuoecht heeft, datse geen *mensche scheyden en mach*, Mat. 19. 6.) is een voorstander deses staets, ende wreect de verbrekinghe des seluen. Daerom wanneer een Wijf, verbreect de belofte der trouwe, diese haren man gedaen heeft, so en is sy niet alleen meyneedich ten aensien van haren Man, maer oock voor God selue. Dwelc ooc niet min verstaen moet werden vande trouwe, die de man zijn wijf beloeft heeft: want Paulus betuycht, sowel vanden man als vant wijf seggende: *Het wijf en is haers eygen lichaems niet machtich, maer de man: Insgelijcx oock de man en is zijns eygen lichaems niet machtich, maer het wijf.* Malachias de Propheet geeft wel te kennen, dat God donrecht, dwelc in desen staet gedaen wert, hem aentrect, ende daer ouer hoochlic toornet, seggende: *Voorder doet gy dat ooc, dat voor den Altaer des Heeren enckel tranen, ende weenen, ende suchten is, dat ic het spijs-offer niet meer aensien en mach, noch yets wat aengename van uwen handen ontfangen. Ende so spreect ghy: Waerom dat? Daerom dat de Heere tusschen u, ende den wijue uwer jeucht getuyget heeft, ende gy verachtet: soo sy doch uwe geselinne, ende een wijf uwes verbonts is.*

Ende de scheytbrief den Joden, om haerder herten hardicheyt wille, toegelaten, is by Christo verboden. Gen. 2. (22. 24.)

Tis waer *Moses* heeft om der hardicheyt des Volcx willen, de insettinge so verde ontspannen, dat hy *eenen scheytbrief* toegelaten heeft, Deu. 24. 1. Maer *Christus* heeft door zijne authoriteyt die wederom gespannen, opgericht na deerste forme ende eenen yegelicken vermaent, ende beuolen, sich daer na te richten, gelijc de antwoort den Pharizeen gegeuen, mat. 19. 8. aenwijst, daer Christus seyt: *Om uwes herten hardicheyt, heeft u Moses toegelaten uwe Wijuen te verlaten: Maer van den beginne en heuet also niet geweest. Ende ic segge u lieden, dat wie zijn Wijf verlaet, anders dan om Hoererie, ende een ander trout, die doet Ouerspel, ende wie de verlatene trouwet, die doet ouerspel.*

Hiermede

Hiermede stemt dApostel, 1. Cor. 7. 2. *Om der Hoererie wille, sal een yegelic man syn eygen vvyf hebben, ende een yegelic vvyf haren eygenen man hebben, &c.* Ende Heb. 13. vers 4. *Het houvvelic is by allen eerlic, ende een ombeulect Bedde: Maer de Hoereerders ende ouerspeelders sal God oordeelen.* 41. Son. Vra. 108.

Ende ten sy de houwelicxe trouwe reyn, ende ombeulect gehouden werde, so en can daer op anders niet volgen, dan dat de Werelt alomme vol allerley vleeschelicke ongeorlofde, ongetemperde lusten, ende daden vervult werde. Ende hoe souden doch, die kuysselick sich te dragen, ende hare eere te bewaren beulijtigen, die buyten den bant des Houwelix staen, inden maechdelicken, ofte Weduelicken staet? Indien de gene, de gehouwelict zijn, hen haers houwelicx niet en troosteden ende lieten genoegen, ende indien sy, met de remedie deses staets, hen niet en lieten weren van ongeorlofde vleeschelicke daden: Maer dat sy noch daer bouen (brekende desen bant, Gods insettinge ende natuerlicke Wet des Houwelix, die ooc vele Heydenen in grooter eeren ghehouden hebben) met hoererie ende ouerspel hen niet en schaemden schandelicken te verloopen. Daeromme staet wel te ouerlegghen wat eene seer grouwelicke sonde Ouerspel sy, dwelck hier in dese wet van God verboden is: Waer inne niet alleene. die twee (die sich daer inne vergrijpen) in velen manieren schuldich werden ende eere, plicht, trouwe, ende eet breken: Maer doen daer mede een onverdraghelicke ende onbeterlicke schade den gantschen huysgesin ende geslachte: Ja na dien de Houwelicke-staet is, als een fonteyne, ende oorsprong der voortplantinge, ende vermenichfuldinghe der menschen op Aerden, wat sal dan doch daer wt worden, als dese fonteyne, met oneerlicheyt, Hoererie, ende met ouerspel veronreynet, ende de kindertreckinge onseker gemaect, verbastaert, ende vermengt wert? O grouwelicke schandelicke sonde, wiens leelicheyt niet wtghesproken, ende vertelt can werden, soomen inden gront ouerleyt, wat verstooringhen, ende ongeschicktheden, in veelderley manieren hier wt rijsen. O bittere spruyten, bastaerdisch ende ouerwonnen geslacht, ende kinderen, die door sulcke vermenginge voort-geteelt werden: wat quade schadelicke exempelen allerley ongeorlofde vleeschelicker daden stellen die inder werelt, ende wat afcomste, ende nacomelingen zijn daer van te verwachten? Maer ten can in dese verclaringe niet ghenoechsaem voorghestelt werden, hoe eysselic dat de verbrekinge des Houwelicx sy, ende wat grooten steert allerleye ongheschicktheyt, elents, ende jammers de selue mede sleypt: dwelc in meerder Tractaten beter soude connen geschieden. Maer de gheloouige (aensiende de heylige, liefelicke ordeninge des Houwelicx, van Godt selue inne gestelt, ende hen tot remedie, teghen alle onkuysheyt gegeuen: Ende daer by aenmerckende het ernstich verbot Gods tegen de verbrekinge des Houwelicx gestelt) sullen den Houwelicken-staet in alder eeren aenveerden, ende trouwelick houden ende bewaren, ende haer sinnen, verstant, hert, ende ghemoet, mitsgaders hare lichamen met de vreese des Heeren toomen, ende dwingen, om sich tegen de heylige ordeninghe Gods niet te verloopen, ende sulcker grouwelicker sonden niet schuldich te werden. De grouwelicheyt der sonden des Ouerspels.

Maer

41. Son. Vrs. 108.

Maer euen-wel is te verstaen, dat God wtdruckende de sonde des *Ouerspels*, (die regel-recht tegen de ordeninghe des Houwelicx varet) daermede het Houwelic beuestiget, ende beuelet, gelijc wy hier naer hooren sullen.

2. Niet alleen ouerspel, wert van Godt met dese Wet verviockt: maer ooc dese sonden:

Ende dat gebiedende, so is daer wt openbaer, dat niet alleen *Ouerspel* met dese wet verboden wert: Maer (gelijc de antwoort verclaert) dat Godt *alle Onkuysheydt* veruloect. Want de Houwelicke-staet (naer Godts ordeninge gebruyckt) is soo wel een kuyssche staet, als der ghenen die sich buyten het Houwelic kuysschelick dragen. De kuyssche Houwelicke-staet, ende mede het kuyssche leuen buyten het Houwelick behagen beyde God. Maer alles wat daer tegen is, wat naem het heeft, is (als een boose afgrijselicke daet) van God met dese Wet verboden.

I. Hoererie: daer inne der Papen ontucht vele heeft doen dolen.

Als daer is *Hoererie*, (geschiedende, tusschen twee persoonen die beyde ledich, ende ongebonden zijn) die is van God verboden, ende strijdet tegen de Wet des Houwelicx. De vraghe en is dan niet, wat de werelt, ende werelt-kinderen van dese sonde houden. Want sy na haren quaden lusten, van Gods Wet geerne dispenseren souden, ende na de boose wijse der Heydenen, hierin haerseluen toegeuen: Die lange gewoon zijn na harer blinden leytsluyden exempelen, die henseluen des Houwelicken-staets afstricten, ende hen met eede verbonden niet te Houwelicken, ende daer en tusschen niet na en lieten met ander Mans Vrouwen ouerspel te doen, Concubynen, ende Bysitten te houden, te weten van eenen yegelicken, te boeleren ende hoereren, van hoererie geen, oft niet veel sonde te maken: Maer de vrage is, wat God hier van hout ende gebiet: *om der Hoererie wille* (so bouen aengetogen is) *sal een yegelic Man syn eygen Wijf hebben*, etc. 1, Cor. 7. 2, ende hy *verbiet Hoererie*, Ex. 22 16. *Wanneer yemant een Maecht becout, die noch niet vertrout en is, ende beslaeptse, die sal haer geuen haer Bruytschat, ende haer ten Wijue hebben*, etc. Leui. 16. 28: *Ghy en sult uwe Dochter niet ter hoererie houden, dat het Lant geen Hoererie drijue, ende wert vol lasters*, Leuit. 21. 9. *Wanneer eens Priesters Dochter begint te hoereren, die salmen met vyer verbranden: Want sy heeft haren Vader geschendet*, Nu. 25. 1. Deut. 22. (20. 21.) ende 23. 17. *Daer en sal geen Hoere syn onder den Dochteren Israhels*, etc. Hoe dicwils wort inden nieuwen Testamente den Hoereerders vercondicht, datse God schenden, ende straffen sal, dat sy het rijcke Gods niet be-eruen en sullen? Daerom moet na Gods waechschael de saec gewogen ende de vermaninge des Apostels waergenomen worden, daer hy 1. Thes. 4. 3. seyt: *Dit is den wille Gods uwe heylichmakinge: dat is dat ghy u onthoudet van hoererie: dat een yegelic onder u wete syn Vat te besitten in heylicheyt, ende eere: ende niet in quade bewegingen der begeerlicheyt, gelijc de Heydenen, die God niet en kennen.*

Siet pa. 534.

II. Ontschakinge ende verachtinge.

Hier is mede verboden de *ontschakinge* der Dochteren, geschiedende tegens der Ouderen, ende Voormonds wille: Ende de *verachtinge* van Vrou-persoonen, welcke geschiedende tegen den wille vande selue, de sonde noch so veel meer beswaert, ende niet alleen na Gods Wet verboden zijn, maer ooc na der Keyseren ende Coningen Rechten, ende Wetten: ende na deselue swaerlic te straffen beuolen.

Is

Is mede verboden *Bloetschande*, welke ooc de sonde verswaert, ende geensins en is geoorloft, met sulcke persoonen, welcke in graeden van Maesschap, ofte Swagerschap van God verboden bestaen, Houwelic aen te gaen. De selue graden heeft God eenige genoemt int 18. Capit. Leuitici, ende voort in andere plaetsen: Welcke Graden ooc meest also by Keyserlicke Wetten verboden zijn, die mede (gelijc Gods Wet) teghen de ouertreders sware straffe stellen. *41. Son. Pra. 108.*

III. Bloetschande tegen de Graden van Maeschschap ende Swagerschap by God selue gestelt. mat. 14. 4. 1. Cor. 5. 1.

Van de Graden, die het Pausdom gestelt heeft, bouen ende buyten Gods Wet: gelijc ooc vande geestelicke Maesschap ende Swagherschap, daer van Gods woort niet spreect ende daer door sy nochtans de saken des Houwelicx seer verweyrt gemaect ende tyrannichlic sulcx al gehouden hebben, om haers proffijts willen: Daer af en wort hier niet ghesproken: want nv vast een yegelic genoech verstaet, aen sulcke wetten niet gebonden te zijn, ende dat sulcke cramerie, ende winckel-neringe in Houwlicx-saken, maer eygen-gewins haluen gehouden is.

Vande Paussche verboden ende cramerie in Houwelicksaken.

Maer daer en tusschen, dient hier wel vermaent, dat, onder de voorwendinge, dat men aen het verbot des Paus in Houwelicx saken niet verbonden en is (dwelc de waerheyt is) niet gemeynt moet worden, datmen nv (in den nieuwen Testament) aende Graden, die God in zijn H. woort verboden heeft, niet gebonden en soude zijn, of dat een Christelicke Ouerheyt in Houwelicx saken, niet en soude vermogen bescheydene eerlicke Wetten te stellen. Want dat ware onrecht: Gods Wet van de verboden Graden der Maesschap, ende Swagerschap, blijft eewich onverandert, daer en can geen mensche (al ware hy ooc Keyser, Coninck, etc.) tegen dispenseren, ende is een groote ende vermetene verwaentheyt, dat de Paus hem veelmaels onderstaen heeft vry te stellen, ende toe te laten, om gelt, tgene God wtdruckelic verboden heeft. Sulcke dispensatie (van wien sy ooc quame) en can de sake niet recht maken: Want niet de menschen, maer God alleen heeft macht van syne Wetten te dispenseren: Ende wat hy een afgrijselicke sonde noemt, dat can geen mensche segghen, noch maken, dat het geen sonde soude zijn. Maer anders waer God geenen regel gestelt heeft, daer moghen de Christelicke Ouerheden wel Wetten, ende ordre maken, dienende tot welstant, ende eerlicheyt, so sy na gelegentheyt der tijden ende plaetsen, van nooden, profijtelick, ende eerlic vinden. Want de Christelicke Ouerheyt heeft beuel, de hant te houden, dat de Houwelicke staet eerlic begonnen, geuordert, ende gehouden worde, ende dat alle onordeninge, confusie ende ongeschictheyt geweert worde.

Aande welcke de Christenen niet verbonden zijn, maer alleen aen de Graden bij God gestelt wiens wet blijft.

Ende bouen al is verboden *de Sodomitissche sonde, ofte Buggerie*: Welcke hoewel datse schandelic is te gedencken, veel meer wt te spreken, ende waer af te wenschen waer dat niet alleen de daet, maer ooc de memorie van den aertbodem wechgenomen ware: so en heeft nochtans de trouwe Wet-geuer onse God, nadien sulcke onmenschelicke sonde by de Heydenen geuonden worde, niet nagelaten zijn volc Israel trouwelic daer voor te waerschouwen, dat sy hen in sulcke grouwelicke sonde niet souden laten vinden. Ende nadien van sulcke schrickelicke misdaet dese Landen niet heel

IIII. De Sodomitische sonde oft Buggerie.

41. Sen. Vra. 108.

heel vry en zijn, ende dat in dese Oorlogen de selue sonde meer bekent gemaect is, door eenige vremde Soldaten, wt den Landen, daer sy nae de Keyserlicke rechten niet en worden gestraft (gelijc alst behoort, ende hier geschiet, besondere daer Gods Rechten plaetse hebben): Maer worden door de vynger gesien: (waer in wy mercken Gods straffe ouer de selue Landen, die sich nochtans roemen de Pauselicke heylicheyt etc.) so ist wel van noode, dat de geloouige (volgende Gods verbodt) voor sulcke sonde gewaerschout worden.

Gen. 19. Leui. 18. Rom. 1. (26. 28.)

Twee, oft veel Wijuen te hebben, is met dese wet verboden.

Wat voorder met dese wet verboden wort, sal noch nader inde naervolgende antwoort wtgedruct worden: dan hier en moet noch niet vergeten worden, dat *twee, oft veel Wyuen te trouwen, ende te hebben*, met dese Wet ooc verboden is. Ende tselue is openbaer daer wt, dat God inden beginne, alleen *een Wyf*, by *eenen Man* geuoecht heeft, ende dat als doen dese Wet gestelt is, Ge. 2.23: *Dat is een been van mynen beenen, ende vleesch van mynen vleesche: Men salse Manninne heeten, daeromme dat sy van den Manne genomen is. Daerom sal een Man synen Vader, ende syne Moeder verlaten, ende aen synen Wyue hangen, ende sy sullen een vleesch syn.* Merct aen synen *Wyue*, int getal van eenen, ende niet aen syne *Wyuen*, int ghetal van twee, oft van velen. Daer wordender oock niet meer als *twee*, *een Man*, *ende een Wyf* gestelt om *een vleesch* te worden. Daerom ooc Christus, ende Paulus (dese plaetse aentreckende) duydelic seggen, dat *twee een vleesch sullen wesen*, Mat. 19.5, Mar. 10.7, 1 Cor. 6.16, Eph. 5.31. God heeft geschapen *eenen Man* ende *een Wyf*, niet veel *Wyuen*. Daerom ooc Paulus seyt, 1 Cor. 7.2, *Om der Hoererie wille, sal een yegelic Man syn eygen Wyf hebben, ende een yegelic Wyf haren eyghen Man hebben, &c.* Ende seyt voorder daer by vers 4. *Het Wyf en is haer eygen Lichaem niet machtich, maer de Man: Desgelijcx ooc de Man en is syns eyghen Lichaems niet machtich, maer het Wyf. En onthout malcanderen niet*, etc.

Tegenworpinge beantwoort.

Maer datmen hier tegen worpen wil, dat sommighe vande Vaders in den ouden Testamente meer Wijuen, als een, ende eenige veel Wijuen hebben gehadt: Tselue en can gheen recht maken. Want niet na exempelen (al waert der heyligen Mannen) Maer na de Wet, een saec recht. of onrecht geoordeelt moet worden. Dat God schijnt tot sulcke daet der Vaderen inde Israelitische Policie oochluyckinge gedaen te hebben, na syne goedicheyt, dat soude moghen genomen worden op sulcken Voet. als hy door Mosen den Scheytbrief toegelaten heeft, ende dat God voor eenen tijt sulcke haer doen heeft willen gebruycken, om na syne belofte. wt seer weynige, in corter tijt, een groote menichte voort te doen comen. Maer wt der Vaderen daet (tot de welcke God toegesien heeft, ende welck hy na zijn wijsheyt wel heeft weten te gebruycken) en volcht niet (so geseyt was) dat de veelheyt der Wijuen van hem toegelaten, ende voor goet bekent sy. En volcht ooc niet dat tselue geschiet sy sonder sonde. ende schult daerinne te hebben. Want het blijct, dat het geschiet is tegen de eerste instellinge des Houwelicx, ende tegen Gods woort, seggende,

Deu. 24. 1. mat. 19. 8.

dat

dat twee een vleesch sullen syn. Dwelc niet menschen genoelen, maer de wtleggínge Christi is: Daer hy, op de Vrage van den Scheytbrief antwoort geuende, seyt Mat. 19.8. *Van den beginne en heuet also niet gheweest.* Hoewel de scheytbrief door Mosen toegelaten was, so heeft nochtans Christus dien niet tegenstaende, de Joden gewesen tot de eerste instellinge, daermede te kennen geuende, dat God den Scheydbrief, ende die onordeninge noyt t'eenemael, te weten, noyt anders, dan om harer herten hardicheyt toegelaten hadde, ende daerom also niet goet gehouden en heeft, dat hy syne Wet daermede te niet gedaen wilde hebben: Maer bleef euen-wel syne wet recht, ende was de scheybrief een misbruyc tegen de Wet, ende zijn instellinge ingecomen: Sonder twijffel veel meer gelt dese antwort ende reden Christi, tegen de veelheyt der Wijuen: ende indien hy daer van ware geuraecht geweest, soude hem ooc beroepen hebben, op de eerste instellinge des Houwelicx. Maer de sake is so claer, dat niet meer antwoort daer op behoeft. *41. Sou. Vra. 106.*

2. Dus verre hebben wy verstaen, dat met dese Wet alle onkuysheyt verboden is: Nv moet gemerct worden wat deuchden daer mede geboden worden: Dat antwoort de Catechisme, segghende, dat het seuende gebot leert, dat wy tsy inden Houwelicken staet, het sy oock daer buyten (dat is, ongehouwt zijnde) kuysch, matich, ende tuchtich leuen sullen. Kuysheyt, maticheyt, ende tuchticheyt wort beuolen: So wel den ongehouden, als den gehouweden, dat is allen menschen, niemanden wtgenomen, op dat sy weten, hoe dat sy hen volgende dese wet te dragen hebben. Kuysheyt, matícheyt, ende tuchticheyt is met dese Wet allen menschen geboden.

Dan het is niet te vergeefs, dat beyderley staten duydelic wtgedruct zijn: Want als wy hooren beuolen te zijn, dat wy *in den Houwelicken staet* kuysschelic, matelic, ende tuchtelick leuen moeten, so wort daer mede niet alleen te kennen ghegeuen, dat de gehouwde sich moeten wachten van Ouerspel ende meyneet: maer oock dat de Houwelicxe trouwe, tusschen Man ende Wijf (dewijl sy Gods ordeninge, ende tot onderhoudinge des menschelicken geslachte hoochnoodich is) by ons in eeren ende in grooter weerden behoort gehouden te worden, op dat so heylige saec, als het Houwelick, niet te spot, noch te schande ghestelt en worde. Noch meer wort daermede geleert, dat de Houwelicxlieden onder sich, haer Houwelicxe bywooninge kuysschelic, matichlic, ende tuchtelic moeten gebruycken, tot sulcken eynde, ende in sulcker wijse, gelijc die van God is ingestelt, tot een des anders hulpe, tot voortsettinge, ende heylige optreckinge der kinderen, ende tot vermijdinge aller onkuysheyt. *Ambrosius* waerschout ende vermaent: dat die een ouerspeelder is syner Huysvrou, die in de bywoninge des Houwelicx geen achtinge op de eerbaerheyt ende schaemte en heeft Gemerct dat de eerlicheyt des Houwelix (daer toe gegeuen zijnde, dat het een remedie soude zijn tegen de onkuysheyt, ende also bedecken, tgene anders ombehoorlic soude geschieden) niet en behoort daer toe te dienen, datse een verweckinge aller dertelheyt ende wulpsheyt soude zijn: daerom de gehouwede bedencken sullen, dat hen niet alles georloft is, maer maticheyt, ende tuchticheyt sullen sy onder een ander hen Den gehouwden. *Ambr. lib. de philosophia: quem citat Aug. lib. conf. lul. 2.*

41. Son. Vra. 108.

hen laten gerecommandeert zijn. Ende *Hieronymus* seyt: Een wijs man sal met verstant, ende oordeel zijn Wijf lief hebben, ende niet na den

Lib. 2. contra Iouinianum in fine.

lusten: de bewegingen der lusten sal hy in den toom houden, ende sal bescheydelic hem daerin dragen: want het een leelic ding waer, dat hy zijn wijf also lief soude hebben, gelijc de gene een Ouerspeelster doen.

Ende ongehouwden.

De antwoort leert voorder dat ooc den *ongehouwden*, de kuysheyt, matigheyt, ende tuchticheyt beuolen wort, niet min als den gehouwden: Sy moeten haer Lichaem onbesmet bewaren, ende dat niet veronreynigen met Hoererie, oft andere onkuysheyt. Sy en sullen haer seluen niet bedriegen, noch meynen, dewijle sy noch onghebonden zijn, dat hen daerom dese Wet (daermede dOuerspel verboden wort) niet aen en gaet. Neen, dat en is de meyninge niet. Maer als God met dese Wet den Houwelicken staet beuesticht, ende eerlick, ombeulect, ende ongescheynt wil gehouden hebben, so heeft het die meyninge, dat de ongehouwde (die de gaue niet en hebben, om sich te onthouden, ende gantsch kuysschelic te leuen) Gods ordeninge den Houwelicken staet, tot een remedie, ende weeringe van quade lusten, begeerten ende onkuyssche daden, aenveerden, ende gebruycken sullen.

Tit. 2. 6. 1. Thes. 4. 3. Eph. 5. 3.

Also verclaert d'Apostel Paulus de saecke, daer hy seyt 1 Cor. 7.2 *Om der Hoererie wille, sal een yegelic Man syn eygen Wijf hebben, ende een yegelic Wyf haren eygen Man.* Ende daer na vers 7: *Een yegelic heeft syn eygen gaue van God, de een aldus, de ander also. Ende ic segge den ongetrouweden, ende den Weduwen: Het is hen goet, ist dat sy blyuen gelyck ic. Maer ist dat sy haer niet en connen onthouden, so laetse trouwen, want het is beter te trouwen, dan te branden.* Daer mede dat hy te kennen geeft: Dat de staet der ongetrouden goet is, wanneer sy de gaue des onthoudens van God hebben: Maer den genen, die sulcke gaue niet en hebben, dien beueelt hy het Houwelic. Dit hebben de ongetroude te bedencken, op dat sy haer kuysschelic dragen: Ofte so sy de gaue des onthoudens (die niet allen gegeuen en is: *Wie dit vaten can, die vatet het*, seyt Christus Mat. 19.12.) niet en hebben, dat sy sich dan by tijden tot den Houwelicken staet begeuen, inder vreese des Heeren, om den Duyuel geen plaetse te geuen, ende sich tegen God niet te besondigen,

1. cor. 6. 19. Heb. 13. 4.

ende synen Tempel (dat is haer Lichaem) niet te verontreynigen, op dat sy Gods straffe op haren hals niet en laden.

wat door branden verstaen wort.

Wanneer therte, sin, ende gemoet in lusten *branden*, so en zijn die niet kuysch ende reyn, maar daer teghen onreyn, ende sulcx mishaecht God, die daer toe den staet des Houwelicx heeft ingestelt, om sulcken schaden te weeren, gelijck de lesse des Apostels mede brengt: *Het is beter trouwen dan branden*, 1 Cor. 7.9. Daermede d'Apostel niet alleen sulcken lusten wil wech nemen, die wtbreken, ende tot de daet aldernaest comen, ende die qualick opgehouden worden: Maer al ist, dat de mensche noch niet ten vollen inde begeerlicke lusten verwillicht, ende noch niet verwonnen en is: Nochtans als hy daer door gequelt wort, ende hem also ongherust daer inne vint, dat hy alsdan met stiller conscientie, God niet aenroepen en can, so stelt hy voor tot remedie van desen, het trou-

wen-

wen, om niet gebrandet te worden. Want de Houwelicke staet sulcken tot weringe schadelicker brandinge, van God beuolen ende ingestelt is. *Een Maecht* (seyt Paulus) *die ongetrout is besorcht het gene dat den Heere aengaet, op dat sy heylich sy, beyde aen Lichaem, ende ooc aen den geest.* Die dan ongehouwet in dien staet hem niet en beuindt des te bequamer, om te besorgen wat den Heere aengaet, die hemseluen niet en beuint (als de gaue daer toe niet hebbende) reyn, so wel aen den geest, als aen zijn Lichaem, die heeft wel te ouerleggen, dat de Houwelicke staet hem van God niet te vergeefs en is verordineert. *1. Cor. 7. Vrs 108.*

So verstaen wy nv, dat so wel den ongehouwden, buyten den Houwelick als den gehouweden, inden Houwelicken staet, elc in zijn beroep beuolen is, sich kuysschelic, matelic, ende tuchtelic te dragen. Maer op dat sy beyde sich daerinne te beter schicken, so staet wel wat nader te ouerleggen, wat *kuysheyt* voor een deucht sy: Sy is niet alleen daer in gelegen, dat men sich onthoude van alle ombehoorlicke byslapinge, ende vermenginge, die geschiet tegen de beloefde, of gegeuen trouwe, oft teghen het Gebot van God gestelt: Maer dat oock so wel als dLichaem, de geest, hert, ende gemoet suyuer, ende reyn gehouden werde, 1 Cor. 7.34. Met dese deucht was *Ioseph* verciert, welcke sich niet en heeft laten bewegen tot de boose lusten van de Huysvrou *Potiphars* zijns Heeren: Maer heeft lieuer alles gewaecht, ende verwacht, wat hem daer ouer mocht ontstaen, dat hy de Wet der kuysheyt eenichsins ouertreden soude hebben. *wat kuysheyt sy.*

De *Maticheyt* verheyscht, dat wy met onsen redelicken verstant, ende besondere met den toom des H. Geests, daer door wy vernieut zijn, sullen bedwingen alle wellusten, ende begeerlicheden onses lichaems, ende schouwen alle ouerdaet in spijs, dranc, cleedinge, slaep, etc. (daer door wy bekoort souden mogen worden, tot boose schadelicke lusten) op dat daer door onse gebeden, noch godsalige gedachten, ende oeffeninge, noch onse gheboorlicke arbeydt niet verhindert en worden. Want het wel warachteliek gesproken is: een vette, ende welgemeste Buyc en brengt geen scherpe sinnen voort: ende dat gulsicheyt oft slockernie, mitsgaders de onlust, die op de dronckenschap volcht, niet matelicx te wege brengen. Dese deucht *matige bescheydenheyt* noemen de Griecken *Sophrosyne*, ende heeft haren naem daer van, dat wijsheyt, verstant ende alle geschickelickheyt daer by geuonden. ende bewaert wort: want sy regeert, ende maticht in ons de bewegingen, ende toeneygentheden onses gemoets, om so veel de wellusten des lichaems aengaet, niet te gaen buyten de behoorlicke palen, die God gestelt heeft: Dat is, om de georlofde lusten, ende toegelatene verquickinge des lichaems matelic te gebruycken, ende niet te misbruycken: ende de andere schadelicke lusten, die Godt verboden heeft, niet aen te roeren, maer gantschelick te schouwen. Teghen dese deucht strijden de gulsicheyt, dronckenschap ende allerley onmaticheyt, in spijs, dranck, cleederen, slapen, ende allen anderen dingen, die wel van harer naturen wegen te gebruycken niet en zijn verboden, maer alleen *Matichеyt.*

te

41. Son. Vra. 108. te misbruycken. Daer van Christus spreect. Hier tegen strijt ooc tgebruyc der boosen verboden wellusten.

Ende tuchticheyt. De *Tuchticheyt* verheyscht dat niet alleen de wercken, ende daden, kuysch zijn, maer dat ooc alle gebaer, gelaet, gesicht, gang, alle woorden ende propoosten, tot eerbaerheyt, ende degelicke schaemte gerichtet worden: maer van dese deuchden sal navolgende antwoort tot breeder verclaringe dienen mogen.

Straffe der Ouerspeelders. 3. Ten lesten moet waergenomen worden wat straffe ghestelt sy ouer de openbare, of bekende ouerspeelders. De selue is tweederley, die by den menschen wtgericht wort, ende wt te richten beuolen is, ende de godlicke ende eewige straffe.

Menschelicke, oft tijtlicke. De menschelicke, oft tijtlicke straffe (welcke God den Ouerheden beuolen heeft, ouer de *ouerspeelders* te doen) is de doot, gelijck dat door Mosen verclaert is, Leui. 20.10. *Wie ouerspel doet met yemants Wyf, die sal den doot steruen, beyde de Ouerspeelder ende Ouerspeldersse, daerom dat hy met syns naesten Wyf ouerspel gedaen heeft.* Deu. 22.22: *Wanneer yemant geuonden wort die by eener Vrouwen slaept, die eenen echten Man heeft, so sullen sy beyde steruen, de Man ende de Vrouwe, daer hy by geslapen heeft, ende sult het boose van Israhel doen.* Ende de *Heydenen* selfs hebben wel verstaen, dat Ouerspeelders ende Ouerspeelsters, aller schande, ende straffe weerdich waren. *Nebuchadnezar*, oft *Nabuchodonozor*, de Coninc te Babel (so God door Hie. getuycht. cap. 29.23) heeft *Zedekiam ende Achab* op den vyere laten braden: Daerom dat sy dwaesheyt in Israel begingen, ende bedreuen Ouerspel met andere Wijuen, etc. By de *Egypters* (so *Diodorus Siculus* verhaelt) werde de man die willens in Ouerspel beuonden was met roeden geslagen tot duysent streeken toe, maer der Vrouwen werde haer Neuse afgesneden, op dat het aengesicht, door schande der onkuysheyt beulect, soude daer ter plaetsen gestraft worden, daer de meeste vercierselen aengeleyt worden. De *oude Duytschen* (soo *Cornelius Tacitus* schrijft) stelden de Vrouwe in Ouerspel beuonden naeckt voor de Magen, ende sneden haer het hayr af, ende daer na werde sy van haren Man met stocken, door den Vlecke gedreuen, De *Cumeers* stelden de Ouerspelersche op de Merct, op eenen steen, daer sy van alle man gesien mochte worden, daer wert haer van den Volcke alle schand aengedaen: Daer na (op eenen Esel geset zijnde) wert sy in de stadt omgheuoert. ende tot ghedachtenisse haerder schande werde haer van wegen haers ouerspels, een smadelicke toenaem van den Esel gegeuen: ende de steen daer sy opgestelt was gheweest, worde (om dier saken) als onreyne, voor grouwelic geacht. Dergelijcke exempelen der straffen worden in den Heydenschen Historien meer geuonden: alleen worden dese weynige hier verhaelt, om daer wt te mercken, dat de Heydenen selue de Ouerspeelders, ende ouerspeelderssen niet ongestraft gelaten hebben: waerom seer te verwonderen is, dat by velen Christenen geene straffinge daer ouer gedaen wort. Maer als de menschen vergeten, ende nalaten te straffen, ende door de vyngheren sien: Soo en slaept daerom niet Gods rechtueerdighe ghe-

Diod. Sic. lib. 2 de leg. & ind. c. egypt.

Lib. de mor. germa.

Plut. tom. 3. opusc. in quest. graecis.

Onobatio.

richt,

richt, die wel gantsche Landen, ende Steden daerom plaghet, ende in verderuen comen laet. *41. Son. Vra. 108.*

Teghen de ander soorten der onkuysheyt bouen verhaelt, heeft God in syne wet ooc tijtlicke straffen gestelt, so in syne Wet te vinden is, maer het selue soude hier te lang vallen, om te bewijsen, hoe seer ende hoe grouwelick God ouer sulcke sonden toornet, ende hoe ernstelic, dat hy die gestraft wil hebben, ende ouer de Cananiteren, etc. gestraft heeft. So als in welgestelde republicken, sulcke sonden niet ongestraft gelaten en worden, noch en behooren te worden, indienmen niet en wilt vallen in Gods ongenade. Leui. 18. Desgelijcken heeft God bouolen. de andere sonden, tegen dese Wet, tijtlic te straffen:

Maer behaluen tijtlicke, oft menschelicke straffe, so is noch voor handen de eeuwighe Godlicke straffe, de vloec Gods ende wtsluytinge wt het Conincrijcke Gods. Waer inne Godlicke strengicheyt niemanden verschoonen sal, ten ware hy hem van herten by tijden tot God van sonden bekeerde, na de leere des Apostels, op verscheyden plaetsen, als onder andere, 1. Cor. 6.10 *Laet u niet verleyden*: *Noch Hoereerders, noch Afgodendienaers, noch Ouerspeelders, noch onkuysche, noch die by Mannen liggen, &c. en sullen het Conincrijcke Gods niet besitten.* Ende Heb. 13.4. *De Hoereerders, ende Ouerspeelders sal God oordeelen.* De heylighe Apostel stelt de waerschouwinghe, (*laet u niet verleyden*) tegen de valsche rekeninghe, die de Wereltkinderen malcanderen wijs maken, ouer de sonde van ouerspel, Hoererie, etc. als sy sich onderling daer in troetelen, ende meynen ten heeft soo grooten noot niet: als sy henseluen bedriegen, ende achten om dieswille de sake den menschen verborgen is: Maer sy en dencken niet dat Gods oogen claer sien, als vyer-vlammen, etc. *Laet u* (seyt dApostel) *niet verleyden*, noch en volcht der wereltschadelicke gespreeck niet, ten sal niet faelgeren, wat ic u lieden vercondige, daerom vreest Gods gerichte, ende staet af van sonden. De Godlicke ende eeuwige straffe tegen Ouerspeelders etc.

De *Romanisten* hebben op veel manieren de rechte wtlegginge deses Gebots gemist. Want ten eersten hebben sy het H. Houwelic (hoewel sy alst hen te passe comt, tot haren profijt, daer af een Sacrament hebben willen maken, henseluen daer inne tegensprekende) genaemt eenen onreynen, besmetten ende vleeschelicken staet, daer toe sy misbruycken de plaetsen, Ro. 8.8. en 1 Cor. 7.34. Ende dit ten fijne, op dat sy haer *suppoosten* (die t'Houwelic af sweeren moeten) te beter voor *geestelicke* souden wtgeuen, ende doen passeren. Maer hoe geestelic sy daer inne beuonden zijn, volcht hier na. wederleggiuge valscher Leer.

Dan tot verantwoordinge des Houwelicken-staets, is te mercken: Dat dApostel de woorden (*die inden vleesche zijn, en connen God niet behagen*) niet en spreeckt, noch een woort en roert van den Houwelicken-staet, daer van hy wel een ander oordeel geeft, als de *Romanisten*, so wy hooren sullen: maer hy spreeckt vanden begeerlicheden des vleeschs: waer van wy opentlic bekennen, dat *die inden vleesche zijn, ende inden vleesche leuen, God niet en connen behagen*, maer *steruen sullen*. Ro. 8. (8. ende 13.) Dat sy wel toesien (wanneer sy den Houwelicken-staet alsoo verachten, ende wtleggiuge der plaetsen, Ro. 8. 8.

41. Son. Vra. 108. ende misprijsen de gene, die Gods ordeninghe volghen) dat sy selfs in den vleesche, ende vleeschelicke begeerten, ende naer den vleesche te leuen, niet beuonden en werden. Want de woorden des Apostels te verstaen zijn, niet van de gene, die inden H. Houwelicken-staet ghetreden zijn: Maer van de gene, die haren vleesche, ende vleeschelicken begeerten gehoor geuen, ende leuen in sonden, daer mede Gods ordeninge van het Houwelic beulect, ende gescheynt, ende daer mede oock de andere ghe-boden Godts ouertreden werden.

Verclaringe des spreucx. 1. Cor. 7. 34. So veel den anderen spreuc aengaet, die sy geerne tot harer meyninge verdraeyen souden, daer dApostel seyt: *Een Maecht, die ongetrout is, besorcht het gene dat den Heere aengaet, op dat sy heylich sy, beyde aen Lichame, ende ooc aen Geeste*: Dien doet tegen hen ende niet voor hen. Want d'Apostel verwerpt daer mede niet den Houwelicken staet: Maer hy verhaelt alleen, wat goede gelegentheyt dat een maecht heeft, om te soecken wat des Heeren is, voor een ghehoude Vrouwe, die aen den man verbonden is. Tselue bekennen wy geerne, ende dat onghetrouwet te zijn, min moeyte, ende min swaricheyt onderworpen is. Wy houdent daerom voor een groote gaue, *diet vatten can*: Maer diet niet vatten en can, ende sulcke gaue niet ontfangen en heeft, die verhindert wert te soecken wat den Heere aengaet, niet heylich en is, beyde aen Lichaem ende aen geest, maer brandet, dien comt, (na de leere des H. Apostels) toe te Houwelicken.

In welcke manierre ongetrouwt te zijn goet, ende niet goet en is. Indien nv die, welcke den Houwelicken staet verachten, by henselnen sulcken gauen vonden, sulcken yuer tot God, ende wat hem aen gaet, ende sulcke heylicheyt des lichaems, ende des geest, so en conde niemant seggen, dat sy qualic doen souden, maer veel meer, dat sy wel doen. ongetrout te blijuen: Doch en moste noch euen-wel den Houwelicken-staet niet veracht werden, om vrylic (als Gods ordeninge) gebruyct te werden, by die, welcke de gaue niet en hebben: dan dat sy euen-wel haerselnen niet en bedriegen: want theeft veel inne: Tis onbesonnen ghedaen, ende onrecht dat sy haer seluen eenen strick aen den hals hangen, ende verlouen, tgene sy niet en connen houden, sonder Gods gaue, de welcke vrywillich is: hebben syse heden, wie heeft se hen beloeft ende toegeseyt, dat syse morgen, ende altijt behouden sullen? Sien wel toe eerst, dat sy geen dwase beloften en doen. Ende daer na, sose al reede sulcke gedaen hebben, dat sy (beter onderricht) de faute van quade gelofte beteren: Niet met niewe sonden, maer met het remedie des Houwelicx. dat God tot vermijdinge der onkuysheyt ghegeuen heeft: Siet bouen pag. 534 ende 535. Ten lesten, sien toe dat sy geen verdienst wt den Maechdelicken staet en maken, noch doort prijsen van dien, niet en verworpen den Houwelicken staet, die Gods ordeninge, ende (van zijner naturen wegen) seer goet ende God behaechelic is: daer van God selue getuycht heeft Gen. 2.18. *Het en is niet goet dat de mensche alleen sy: Ick wil hem een hulpe maken, die by hem sy.*

Ende dat [illegible]ysheyt Dat sy doch bedencken, dat de kuysheyt niet min geheyscht wert, ende niet

niet min gehouden can werden in den houwelicken, als inden maechdelicken-staet: Ende dat dApostel selue den Bisschoppen niet en beueelt, noch radet onghehouwet te zijn, maer vry spreect, 1. Tim. 3.2. dat *een Bisschop sy eener Vrouwen man.* Hy segt ooc dat de *vrouwe sal behouden werden in het Kinderbaren, so sy blyft inden gelooue, ende liefde ende heylichmakinge, met maticheyt,* 1 Tim. 2.15. Dat sy wel toesien niet te wederspreken den H. Geest die daer seyt, door den mont des Apostels, Heb. 13.4. *Het Houwelic is by allen eerlic, ende een ombeulect bedde.* Daer sien wy dat dApostel regelrecht anders getuycht van tHouwelic, als de *Romanisten*, ende dat ooc de gehouwede, als de Bisschoppen, besorgen, wat des Heeren is: dat inden Houwelicken-staet heylichmakinge, eerlicheyt, ende ombeulectheyt verheyscht wert, verre ist daer van, dat de selue staet een onkuysse, oft vleesselicke staet genoemt soude werden, dwelc den Apostel noyt inden sin gecomen en is: maer hoorden sy dan lieuer spreken *Chrysostomum*, (die nochtans den Maechdelicken staet al wat veel toegeschreuen heeft, ende sich daer aen wat vergapet) soo sullen sy vernemen, dat hy anders vanden Houwelicken-staet getuyget, als sy doen. Hy seyt: Den eersten graet, ofte trappe der kuysheyt, is de oprechte maechdelickheyt: De tweede het trouwe Houwelick.

41. Son. Vra. 108.

niet min inden Houwelicken staet, als inden maechdelicken, moet gehouden werden.

Hom. de inuentione crucis.

Dat de *Romanisten* dan doch aflaten voortaen het Houwelic te verachten, want ten staet hen niet wel aen, ende sy en connen daer niet mede door, na dien Godts woort so claer haer onrecht voorgeuen wederspreect.

Besluyt.

Maer die de *Romanisten* hoorde spreken, van den maechdelicken-staet, (welcken wy geensins verachten, maer hoochlic prijsen, als een goede gaue Gods, mitsdien houdende, als 1 Cor. 7.34.) die mochte dencken: Wel aen, hebben de *Romanisten* hen vergrepen, dat sy den Houwelicken staet te cleyn gheacht, oft veracht hebben, laet dat staen, daer hebben sy onrecht inne gehadt: maer dat en condy ymmer niet bestraffen, dat sy yueren naer de goede, ende beste gaue, om ongetrout te blijuen. Antwoort: daer is voor genoech af geseyt, in wat manieren sulcx te prijsen soude zijn: indien sulcke oprechte yuer, ende heylicheyt by hen geuonden werde, het ware goet. Maer lieue laet u met sulcke samblant niet verdooуen, het is verde anders. Sy roemen wel den Maechdelicken staet, ende het is hen so gantsch ernst, dat sy niemanden in hare Gheestelicke orden (so willen sy het genoemt hebben) toe en laten, die gehouwt is (want dat zijn met hen vleeschelicke, ende Wereltsche): Jae alle die van hen toegelaten werden, die verbieden sy het Houwelic: Welcke verbodt nochtans claerlick een Leer der Duyuelen is, by ghetuyghenisse Pauli, 1 Tim. 4. (vers 1. 3.): ende die moeten alle met eede versweeren, nemmermeer te houwelicken, altijt maechden te blijuen. Wat onrecht ende quaet in sulcken beloften gelegen sy, ga ick hier voor by. Maer isset niet te seer ombeschaemt, dat sy willen proncken, met den ydelen naem des Maechdelicken staets, ende niet met der daet? Dat sy de menschen willen verdooуen, met eenen schijn, ende geerne den prijs hebben, van swart wit te connen maken, by den eenvoudigen? Tis geweest de vre

Wat vuylicheyt in den Paus-dom onder den schijn des maechdelicken staets geschuylt heeft, ende beuonden is.

harer

41. Son. Vra. 108. harer duysternisse : Dat God de werelt in blintheyt heeft laten tasten, ende na zijn rechtveerdich oordeel, met blintheyt, ende crachtige dwalinge gestraft, om dieswille sy der waerheyt geen gehoor hebben willen geuen : Doen heeft men den eenvoudigen sulcx wijs connen maken. Maer ghedanckt sy God in eeuwicheyt, dat hy ons zijn licht heeft laten schijnen, ende de wercken der duysterheyt des Pausdoms, also ontdect dat ooc de eenvoudighe sulcx nv connen mercken, wat van haren opgheproncten schijnmaechdendom is, ende dat nv niemant door sulcken schijn bedrogen can werden, dan die geerne bedrogen wil wesen. Maer antwoort ghy ghenoemde geestelicke, hoe wilt ghy dat voor God, ende voor de Menschen verantwoorden ? Dat ghy soo bouen maten den Maechdelicken staet prijset, ende met tyrannie alle uwe suppoosten van den heyligen Ehestant weret : Ende daer en tusschen, wetende, dat soo veel Priesters, Monniken, Nonnen, Bagijnen, etc. (die met onreynicheyt gequelt zijn) haer niet en onthouden : ende hoe wel wy mochten geloouen, dat sy (naer uwe Leer) haer beste deden, om te strijden: Datmen doch siet datse in dien strijt schandelicken onderliggen ; Ghylieden nochtans lieuer, eer gy hen tHouwelick (dwelck Godt allen menschen sonder onderscheyt toelatet tot vermijdinge der Hoererie, ende aller onkuysheyt) soude toelaten, des vermaent ende onderwesen zijnde: Wel lijden meucht, dat sy Concubijnen of bysitten hebben, daer van ooc uwe *Vader de Paus*, Jaerlicx zijn ghewin, ende benoemde gelt neemt : Ghy latet lieuer toe, dat sy andere mans Huysurouwen verontreynigen : Ghy latet toe schandelicke ghemeyne onkuysheydt, in openbaer Hoer-huysen ende Bordeelen, ende andere leelicke vermenginge tegen Gods wet gheschiedende. Het is soo verde gecomen, datmen beuonden heeft, veel mans ende vrouwen Cloosteren, niet anders geweest te zijn, ende noch te zijn, dan stinckende bordeelen ende Romotten : Winckelen der Roffianen, ende Coppelerssen, ende dat de schandelicke sonde van Hoererie (ymmers ten aensien van veel leelicker, ende grouer stucken) schier voor geen sonde, oft voor een seer lichte sonde geacht is worden. Ic en verhael willens niet, wat een zee aller schand, oneer, onkuysheyt, ongherechticheyt, etc. onder den schijn deses Maechdelicken staets bedeckt is gheweest. Ende hoe soudet wel connen zijn, dat by ledicheyt, wel brassen, ende suypen, vuylen clap, ende alle wulpsheyt, *de kuysheydt* wel bewaert soude zijn ? Hoe soudet connen zijn, dat de jonge, stercke, gesonde luyden, in sulcken mest-kooyen niet weeldich souden werden ? In dien sy noch (soo veel het Lichaem aengaet) ongescheynt gebleuen waren, so is gantschelic te beduchten, dat sy aen den geest niet ombeuleckt gheweest en zijn : Maer al brandende, geensins maechden voor Godt hebben connen zijn. Isset by eenighe persoonen, ofte in eenighen Cloosteren wat beter gheweest, dien en gaet dese bestraffinge niet aen, hoewel haer gantsch Clooster-leuen ende beloften, (sonder dat punct) niet bestaen, noch recht connen zijn. Maer hier wert aengeroert alleen dat alleman bekent, ende voor een yegelicx oogen is. Is te achten, dat sy selfs so onbeschaemt niet souden zijn, dat zijt souden derren loochenen. Ist dan niet te verwonderen ?

Wolf. musci in locis p. 202. absolutio pro concubinario.

Ist

Ist niet een groote boosheyt, ende verwaentheyt? Is niet alle eerbaerheyt, Godsalicheyt ende gerechticheyt wijt van hen gebannen? Canmen niet wel seggen, dat sy droncken zijnde in ongerechticheyt, met den tuymel-geest gedreuen werden, ende ouergegeuen zijn, *tot eenen ombedachtsamen sin*, ende gantsch van Gods Geest verlaten? Na dien het nv al ouer *de LXX. Iaren* is, dat haer vuylicheyt ten vollen ontdect is, ende sy een Hoeren aensicht hebben: Haer hert is als een Keysteen, sonder yet in dit groue schandelicke stuck gebetert, oft verandert te hebben. Niet tegenstaende dat haren reghel, die sy pleghen te gebruycken, *si non caste, tamen caute*, dat is, geschiedet niet kuysselic, dat het doch behendelic ende bedectelick toe ga, nv heel niet meer en gelt. Tis te verwonderen (segge ick noch eens) dat sy van grooter schaemte niet en vercruypen in holen, ende Steenclippen. Maer euenwel is dit een liet voor eens douen-Mans deure gesongen, ende hoewel sy niet hooren, noch ten rechten wege keeren en willen, so moetet nochtans aengeroert werden: Op dat de geloouighe opmercken, op dat wy betrachtende, hoe wijt dese Gods Wet (onder schijn van kuysheyt selue, doch naer menschen goetduncken opgepronct) verualscht, ende veruallen is geweest, te neerstiger op Gods gebot mercken: Ende niet wijser willende zijn dan Godt, het Houwelic-bedde onbeulect eeren, ende houden: Ten sy ons Godt de sonderlinghe gaue des onthoudens ghegeuen heeft, om oock buyten het Houwelick, kuysselicken te connen leuen, ende heylich te zijn aen den Lichame, ende oock aen den Geest.

1. Son. Vrc. 108.

Ro. 1. (28. 22.) leest de plaetse.

Ick soude hier af scheyden, hadde ic eerst noch bestraft, een grouwelicke ende veruloecte lasteringe: sy en hebben niet alleen groot onrecht, dat sy den Houwelicken-staet so veracht, ende onder den schijn vanden Maechdelicken-staet de menschen so schandelick bedrogen hebben, als bouen verhaelt is: Maer dese lasteringe en is niet te lijden, dat sy tot schande ende vercleyninge Christi onses Salichmakers, ende zijns lijdens, derren voorgeuen, dat den maechdelicken staet, ende vaste belofte des seluen, soude zijn oorsaec der genoechdoeninghe voor de sonden, ende verdienst, daer mede vergeuinge der sonden, Gods genade, de salicheyt, ende eewige leuen vercreghen soude werden. Sy hebben daer van dese veersen wtgegeuen.

Sy hebben den maechdelicken staet toegeschreuen dat Christi eygen is.

Inclyta Virginitas, coelos quae dote mereris,
Cum thalamus Christi consocianda places.

Dat is:

O staet der Maechden, seer hooch geresen,
Lofweerdich, Christi bruyt sult ghy wesen,
Door uwen Bruyt-schadt wort des Hemels throon,
(Zijt doch getroost) u wel verdiende loon.

Vigu. inst 15. ca 7. 5. v. 8. Pet. a Soto in confess. sua catholica. Bernardinus in Referio.

Is den Hemel de verdiende loon der Maechden, waer blijft Christi verdienst? Sullen de ghehouwede den Hemel niet hebben? Zijn de maechden alleen Christi Bruyt? So staet het met den geloouigen gehouweden qualic.

41. Son. Vrs. 108. qualic. O blintheyt. Maer so gaet het alsmen buyten de palen van Gods Woort tredet.

Wert bestraft de dwalinge der gener, die meynen, datmen Boerdeelen behoort te dulden, om beters wille.

Ten lesten, wt de verclaringe deser Wet, daer de sonden hier tegen strijdende, zijn aengewesen: is wel seker, dat niet alleen grouwelicke sondigen, die sulcke leelicke daden aenrichten, in haren persoonen, maer dat ooc schuldich zijn, die *met consent, met raet, oft met beuel.* daer toe helpen, ooch-luyckinge doen, gedoogen, ende de sonden niet en straffen, als bouen pag. 579. van den dootslach aengeroert is. Ende ten aensien deser wet, ist grouwelic, datter geuonden werden, die *Bordeelen, ende Romotten* ophouden, *Roffianen, ende Coppelerssen* zijn. Can een yegelic wel bedencken, wat een groote sonde sulcke begaen. Maer is te bedroeuen, dat alle Christelicke Godtsalige Magistraten sulcke schant-vlecken wt haren gebieden niet en weeren, ende dat tot sommige plaetsen, Heeren-Dienaers (die bystanders behooren te zijn der gerechticheyt) toegelaten werden met sulcke veruloecte gewin haer Huys op te houden: ende *dat de Roomsche Paus* hem niet en schaemt, de Hoeren op tribuyt te houden, ende veel duysent Ducaten, daer jaerlicx van te trecken. Tis wel te beduchten, dat veel *Magistraten* in deser saken te slapper zijn, om dieswille door eenige geesten (want de Satan soect in alle manieren, ende schijn-praten, zijn Rijcke te stercken) voorgeworpen wert: dat het profijtelicker is, dat daer Bordeelen zijn, dan ofser niet en waren, om daer door veel eerlicke Vrouwen, ende Dochteren te verschoonen. O duyuels ingeuen. Sulcx moet hier met eenen woort wederleyt werden. Eerstelic dattet onrecht ware, eenich quaet toe te laten, dat daer wat goets wt mochte comen, Ro. 3.8. Datmen Bordeelen toelaten soude, op dat ander wegen de eerbaerheyt bewaert sy: Is dat niet een valsch voorgeuen? Segt my doch, waer mede houden de *Roffianen ende Coppelerssen* haren leckeren schandelicken buyc, ende neringe, als met dochteren ende vrouwen, die sy tot eer-vergetentheyt betrecken, tot Hoereren, ende Ouerspel, door haer listige duyuelsche practijcken verwecken, ende tot een voetslet maken? Voor wien, tot wiens boose lustboetinge, doen sy sulcke neeringe, dan alleen, om eerlicke jonge Gesellen, ende gehoude Mans aen te locken (gelijc Salomon in zijn spreucken claerlick waerschout) ende op de loop te brengen: Dat sy voortaen (daer mede als Vogelen op den Lijm-tac geuangen, ofte als een Visch aen den angel ver-aset) niet meer haren Ouderen gehoorsaem zijn, noch tot eenige deucht sich schicken: Dat de mans voortaen met haren vrouwen geen vrede, noch eerlic huys houden en willen: Dat sy beyde also tot onverschaemtheyt ghecomen zijnde, wel stoutelic ooc buyten de gemeyne huysen haer vuylicheyt plegen, ende haer bejach weten te vinden. Is dattet proffijt van den Bordeelen, op dat de Dochteren, ende Vrouwen betrocken, jonge Ghesellen, ende ghehoude Mans, verlocket moghen werden? Ende dat also wt der Borgher, ende eerlicker inwoonders huysen, sulcke Duyuels-scholen versorgt ende opghehouden souden werden? Ende dat eyntelic verloren Cooplieden (somen seght) goede Maeckelaers mochten werden, op dat also ymmer

de

de neeringhe in het lant gehouden, niet en verginge? Hoe veel meer behoortmen te arbeyden, dat oock de ghedachtenisse van sulcx (waert mogelick) van der aerden genomen werde. Ick segge waert mogelick. Want wat ernst hier inne gebruyct wert, so salt noch quaet genoech vallen. Siet doch, hoe veel beteren raet, dat dApostel geett, 1 Cor. 7. doorgaens, ende Eph. 5.3 ende wat waerschouwinghe hy geeft, 1. Cor. 15.33. ende 5.6. op dat wy na dencken, wat schade door sulcke Satans scholen, in steden ende landen voort-cruypet. Ende sullen midtsdien alle Christelicke Magistraten vermaent zijn ouer dese Wet Godes, als ooc ouer alle de andere, neerstelic haers amts te willen gedencken: Op dat God de Heere, door hare regeringhe ge-eert werde, ende zijn wetten ghehanthoudet zijnde, vele sonden vermijdet mochten werden. *41. Son. Vra. 109.*

109. Vraye.

Verbiet God in desen Gebode niet meer, dan Echtbreken, ende dergelijcke schanden?

Antwoorde.

Dewijle onse Lijf, ende Ziele Tempelen des heylighen Geests zijn, so wil hy, dat wyse beyde suyuer ende heylich bewaren: Daeromme verbiet hy alle onkuyssche daden, gebeerden, woorden, gedachten, lusten, ende wat den mensche daer toe trecken can. II.

Verclaringe.

HIER te voren is aenghewesen, dat met de seuenste wet Ouerspel, hoererie, ende andere leelicke sonden (als tegen de wettelicke ordeninghe des Houlicx strijdende) verboden zijn: nv gaet de Catechisme vorder, ende leert eerstelick, na dien onse lijf ende ziele des H. Gheests Tempelen zijn, dat Godt daerom wil, dat wyse beyde suyuer, ende heylich bewaren sullen: Ende ten anderen besluyt hy daer wt, dat met dese Wet niet alleen de bouen-geroerde leelicke groue sonden verboden zijn: Maer oock alle andere onkuyssche daden, gebeerden, woorden, gedachten, lusten ende allet anders, wat den mensche eenichsins aenlockinge, ende oorsaeck soude mogen geuen, tot de sonden hier naer ende te voren aengewesen. Want dat is t'eenemael waerachtich, dat wie eenige sonden recht schouwen, ende ontvlieden wil, die moet ooc schouwen allet gene, dat tot de selue sonde oorsaec geeft, aenloct, ende verwect.

Tot beter verstant deses gebots, ende om te vlieden de sonden, bouen bestraft, ende die hier (int tweede deel van dese antwoort) noch aengeroert sullen werden: so stelt de Catechisme seer wel, het eynde deses Gebodts, daer toe streckende, dat God wil, niet alleen onse lichaem, maer oock onse ziele, suyuer ende heylich van ons bewaert te werden: Ende de oorsaec van dien, is seer billic, ende eerlic, om dieswille onse lichaem, ende ziele beyde (door Godts groote ghenade tonswaert) gheworden zijn Tempelen des H. Geests. 1. God wil, dat wy gantsch suyuer ende heylich zijn:

Dat

41. Son. Vra. 109.

I. Niet alleen na den Lichaem:

1. Dat de suyuerheyt, ende heylicheyt onses Lichaems van Godt verheyscht wert, daer en is geen twijffel aen, so wt het gene alreede bouen verhaelt is, als dat noch sal werden. Dan moet hier noch eens cortelick weder vermaent werden, dat de gheloouighe neerstelick de suyuerheyt ende heylicheyt haers Lichaems waernemen willen, om t'selue met gheenerley de minste beuleckinge te laten verontreynigen: Ende dat sy door der Werelt boose ghewoonheyt, ende cleynachtinge, hen van de suyuer bewaringe haers lichaems niet en laten bewegen.

Ende worden wedersproken, die de hoererie ende sulcke sonden cleyn achten, ende seggen: wat is met den Lichame te doen?

Want nadien sulcke wel geuonden worden, die oock de hoererie (wanneerse geschiet tusschen ledighe persoonen) niet groot en achten so bouen pag. 598. bestraft is: Nadien ooc noch andere in dese ongeureesde roeckeloose, verdwaelde werelt geuonden worden, die derren voorgeuen: Nademael wy God in den geest schuldich zijn te dienen, als wy dat doen, wat dan daer aen gelegen sy, wat met den Lichaem geschiet? So soudet lichtelic connen geschieden, wanneer de geloouige niet neerstich op haer hoede en waren, datse door quade gesprec, ende exempelen, te minder achtinge souden nemen, om hare Lichamen, van alle lichtueerdige aenroeringen ende bewegingen (die hier na bestraft sullen worden) suyuer te houden: dwelc nochtans van noode is, willen sy Gods toorn, ende leelicke daden, ende sonden (bouen bestraft) ontgaen. Dat sy vrylic bedencken van wat geest die gedreuen worden, welcke sulc fenijn ombeschaemt deruen wtspouwen, datter niet aengelegen en is. wat met den lichaem geschiet: Daer doch de gantsche schrifture ons daerom onderwijst tot vernieuwinge onses geests, gemoets, ende herten, op dat wy ooc met den lichaem werckende, onse godsalicheyt in leuen, handel ende wandel souden voortbrengen, ende onse gheloone daetlick met goede werken bewijsen. Alle bewegingen des Lichaems tsy goet oft quaet, comen wt den inwendighen mensche: Ende daerom als tlichaem tot onreynicheyt sich begheeft, ende syne lusten volbrengt, so compt dat her van binnen, daer de sonde ontfanghen zijnde door dlichaem gebaert ende int werc gestelt wort. Also dat niemant met den geest God can dienen, als het lichaem tot onreynicheyt geabandonneert is. Eyndelic gantsch valsch ist: Wy zijn schuldich met den geest God te dienen, daerom en is aen tlichaem niet gelegen: want God beyde Lichaem ende Ziele tot synen dienste heyscht, ende wil ons heel besitten, ende tot synen Tempel geheylicht hebben.

Ro. 6. 13. ende 12. 1. 1. Thes. 4. 3. cor. 7. 1.

Gelijckenisse.

Wat Ehe-man soude lijden, dat zijn Wijf veel betuygen soude van de liefde, diese hem haren man toedraecht ende dat harer herte altijt goet themwaert is: maer dat sy daer en tusschen hare lichaem anderen soude abandonneeren? Sy mochte betuygen, wat sy wilde, de man soude seker bewijs hebben, dat sy hem niet liefhadde, noch haer herte oprecht tegen hem waer, wanneer sy haer Lichaem anderen mede gemeyn maecte: Hy soudet ooc met recht daer voor houden, dat zijn Wijf hem geheel, ende alleen toe quame, niet alleen met den herte, maer ooc met den lichaem. Soude yemant dan meynen, God te mogen vernoegen ende hem gequeten te

te hebben? Mits te seggen: Ic hebbe God lief, ende diene hem met den geest: hoe wel daer en tusschen in zijn Lichaem daer geen bewijs van en ware: Maer daer tegen tselue met alle onreynicheyt (tegen syne Wet, ende wil) besmet soude worden. Heeft God niet recht, Lichaem ende Ziele beyde tot synen dienst te heysschen? Ja hy gewisselic, gelijc wy terstont hooren sullen. Daerom moeten de gheloouige sich voor sulcke verdwaelde menschen wachten, die geerne (onder sulcken schijn) sonde tot geen sonde souden maken: ende hebbende een afgebrande conscientie, ooc andere geerne daer toe brenghen souden, om haer conscientie so mede te dooden. Ende of het schoon geschiet, dat Hoererie tusschen ledige personen (als oock wat hier na breeder bestraft sal worden) inder Werelt so grouwelic niet geacht wort, alst wel soude behooren: mitsdier so quade leydinge ende gewoonte in den Pausdom ouerhant genomen hadde: Gelijck eertijts de gene, die wt den Heydenen bekeert worden, de sonde der Hoererie, so groot niet achteden, door de quade ghewoonte, daer sy so lange in geweest waren: So moeten wy nochtans niet na der werelt achtinge, maer na Gods beuel ons dragen, ons wachtende voor Hoererie, ende andere sonden, om onse Lichaem, suyuer ende heylich te bewaren. Waer toe sal dienen aenghemerckt in onse tijt, daer wy door de Predicatie des Euangelij wt den Pausdom tot den rechten gelooue, ende godsalicheydt bekeert zijn, tgene de *Apostelen ende Ouderlingen* in haren Synode, oft vergaderinge gehouden te *Hierusalem*, Act.15.19. (20.27) tegen sulcke quade gewoonten besloten hebben, ende goet geuonden te *schrijuen, aen den genen, die vanden Heydenen, tot God bekeerden*, onder andere: *Datse hen onthouden souden van Hoererie.* Daer van siet ooc 1. Cor. 6. 15. *41. Son. Vra. 109*

II. Maer ooc na den geest.

Dan ten is niet genoech, het lichaem suyuer, ende ongescheynt te houden: want door de ziele, ende de lusten, ende begeerten, die daerin ontstaen, ende plaetse grijpen, de gantsche mensche voor God onreyn, ende tegen dese wet schuldich can worden: Daerom wort hier gheleert, dat wy ooc onse ziele suyuer ende heylich moeten bewaren. Ende daer van spreect d'Apostel, 1. Cor. 7. 34. welcke spreuck nv eenige mael aengetogen is, leerende: *Dat die ongetrouwet is, besorcht het ghene dat den Heere aengaet, op dat hy heylich sy aen den lichaeme ende ooc aen Geest.*

Dwele de rechte reynicheyt is.

Na welcke woorden Pauli *eerbaerheyt* of *reynicheyt*, die van ons verheyscht wort, recht beschreuen can worden, dat sy is eene suyuerheyt des gemoets, vergeselschapt met de kuysheyt des lichaems. Want de kuysheyt des lichaems en is voor God niet ghenoech, ten sy datse her come wt eenen reynen gemoede: ende tware te vergeefs, dat yemant hem roemen soude willen, geen Vrouwe aengheroert te hebben, ofte een Vrouwe, datse niet aengeroert is, ende hemseluen troetelende, soude dan meynen voor Gods gericht niet beschuldicht te mogen worden van onreynicheyt, al ist also, dat het herte ende ghemoet inwendich brandt, ende vol onkuysheyt is: Certeynlick, sulcke soude hemseluen bedriegen. Wat batet (seyt *Augustinus* recht) dat het lichaem ongescheynt is, daer doch het gemoet verdoruen is. Ende daerom Paulus, als hy te voren

41. Son. Vra. 109.

voren de Thessalonikers vermaent hadde, ca. 4. 3. tot *heylichmakinghe* haers lichaems, so besluyt hy synen Brief met desen H. wensche, ende gebet, ca. 5. 23. *Ende de God des vredes heylighe u gheheel volmaectelic, ende uwen volmaecten geest, ende ziele, ende lichaem worde bewaert onstraffelic, in de toecomste onses Heeren Iesu Christi.* Dit dient sonderlinge den *Romanisten* aengemerct, die seer sottelic reynicheyt belouen: datse sich seluen ondersoecken: Zijn sy na dLichaem ongescheynt, oft sy ooc inden gemoet, ende herte reyn zijn, is dat niet, so is haren roem van reynicheyt gantsch ydel.

2. Om dieswille onse ziele ende lichaem zijn Tempelen des H. Geests.

Maer de oorsaec, waerom God beyde onse Ziele, ende lichaem suyuer ende reyn, van ons bewaerdt wil hebben, wort in de antwoort voren aen wtgedruct, namelic, om dieswille onse lijf ende ziele Tempelen des H. Gheests zijn. Hier van spreect d'Apostel, 1. Cor. 3. 16. *Weet gy niet dat gy Gods Tempel syt, ende de geest Gods in u woont? So yemant den Tempel Gods schent, dien sal God schenden: Want den Tempel Gods is heylich, dwelc gylieden syt.* Ende ca. 6. 15. *Weet gy niet dat uwe Lichamen leden Christi syn? Sal ic nu de leden Christi nemen, ende die eender Hoeren leden maken? Dat sy verre*, etc. Ende vers 19. *Of weet gy niet dat uwe Lichaem is een Tempel des H. Gheests, die in u is, die gy van Gode hebt? Ende ghy en syt u selfs niet, want gy syt dier gecocht. Eert dan God in uwen lichame, ende in uwen Geest, de welcke God syn.*

Welcke weerdicheyt wel ouerleyt behoort te worden.

Dat is een crachtich argument, dwelc dApostel gebruyct, ende een gewichtighe oorsake, om ziel ende lichaem suyuer te houden van alle onreynichheyt: Want ouerlegt de goetheyt Gods tonswaert, die ons onverdient, tot zijn eygendom aengenomen heeft, ende ons (niet alleen broos zijnde, als eerden Vaten: maer niet anders, nader waerheyt te rekenen, als een doot aes, ofte prye, eerde ende stof, vol aller verdoruentheydt, ende onreynicheyt, ende van onser naturen wegen, logijsen ende slauen des Satans, met God niet gemeyns hebbende) door zijn Soons Jesu Christi dierbaer bloet (niet met Siluer noch met Gout) weder gecoft, ende wt alle gewelt des Satans verlost, gereynicht, ende onse zielen ende lichamen tot Tempelen des H. Geests gemaeckt heeft, om daerin te woonen. Wanneer wy bedencken, welcker eere ons God weerdicht, so verstaen wy eerst wat een groote ondanckbaerheyt het soude zijn, met onse onreynicheyt ende stanck te *bedroeuen den heyligen Geest, waermede wy verseghelt syn:* Hoe ombetamelic het zijn soude desen gesuyuerden Tempel, met alle vuylicheyt ende dreck stinckende te maken, als eenen Verckens-stal, ende dat reyn cleet, daermede wy geciert zijn, inden slijc te wentelen: Eyndelic te willen verdrijuen den weerden gast, om daer weder in te logeren, de wederpartije die door Christi cracht gedreuen is, ende nv nerghens so seer, als op onse verderuen loeret, hopende weder in zijn out logijs te comen. Wat een groote Kerck-roof soude dat zijn, *Christi leden* te nemen ende *die eener Hoeren leden te maken?*

God verbiet met de seuenste wet alles wat occasie tot

2. Verstaen hebbende dan, dat wy schuldich zijn beyde onse Zielen, ende Lichamen suyuer, ende heylich te bewaren: dewijle het Tempelen zijn des H. Geests: so moeten wij voort verstaen, ende in dese Wet leeren, dat God

God verbiedende de leelicke sonden (daer van voor gehoort) ooc mede wil begrepen hebben alle de dingen, die ons tot de selue occasie geuen, ende verwecken, die inden Catechisme een deel wtgedruckt zijn, ende voort daer wt vers'aen connen worden, die al mede verboden zijn. *41. Son. Vra. 109.* ouerspel, ende andere sonden geeft.

Ten eersten zyn ghestelt *onkuysschc daden*, *oft werken*, daer door hier verstaen worden niet eygentlic die bouen wtgedruct zijn, maer oock die, hoewelse noch tot de dadelicke byslapinge, ende vermenghinge, niet en comen, nochtans aldernaest daer toe verwecken, ende verlocken, waer onder gerekent worden oneerlicke aenroeringe des Lichaems, vleeschelicke kussen (die quade bewegingen der boosen wellusten aenwijsen) ende wat meer desgelijcken mach zijn. I. Als onkuysche daden.

Ten tweeden worden genoemt de *gebeerden*, oft *gelaet*, als de oogen, handen ende gantsche ghestalt, ende beweginge des lichaems tot ontucht, dertelheit, ende brootdronckenheyt misbruyct ende aengestelt worden. Dese gebeerden worden niet te vergeefs gesegt, hier mede verboden te zijn. Want Salomon in zijn spreucken leert wel, dat de gebeerden al seer schadelic zijn, daer hy seyt, Pro. 6. 12: *Een boos mensche, een schadelick man, gaet met eenen verkeerden mont om: Wenct met den oogen, beteeckent met den Voeten, wyst met den vyngeren, &c.* Ende cap. 7. 10. sprekende van eener Hoere, seyt hy: *Siet, doe onmoetede hem een Vrouwe in hoere cierage, listich, will, ende ongebandich, dat hare voeten in haren Huyse niet blyuen en mochten. Nu is sy buyten, nu op der straten, ende loert aen allen hoecken.* Petrus straft ooc de gene, die hebben de *oogen vol Ouerspel*, 2. Pet. 2. vers 14. Ende wat sonde alleen het gesicht verwect, ghetuycht Christus Mat. 5. 28: *Maer ic segghe u, wie eene Vrouwe aensiet om die te begeeren, die heeft alreede in syn herte ouerspel met haer gedaen.* Daerom bidt Dauid Psalm. 119. 37. *Wendet myne oogen af, dat sy niet en sien na ydelheyt.* Ende Job spreect ca. 31. 1. *Ic hebbe een verbont gemaect met mynen oogen, dat ick niet en achtede op een Vrouwe.* Ende *Ambrosius* seyt wel: Tucht ende schaemte moet ooc in de beweginge des Lichaems, gebeerden, gaen, staen ghehouden worden: want inde gestalt des Lichaems oock gemerct wort, watter inden gemoede gelegen, ende hoet daer gestelt is: II. Gebeerden. *2. Sa. 11. 2.* *Lib. 1. de off. ca. 18.*

Tot de *gebeerden* mogen gerekent worden de *Cleederen ende Cieraten*, de welcke wanneerse te costelic, oueruloedich, opgheprouct, tot dertelheyt, ende lichtueerdicheyt toegerust zijn, onghewoonlic, ende ongestadich, altijt tot een nieu ende vremt fatsoen toegerichtet, oock niet weynich daer toe en dienen om de oogen der menschen te doen dolen, ende therte met onkuysheyt te ontsteken: so gemerct wort, dat dit onder ander een const is, welcke lichtueerdige Persoonen tot haren sotten, ende boosen voornemen zijn ghebruyckende. Daerom alle godsalige, so om hoouerdie ende ouerdaet te schouwen, als ooc om ten quade geen oorsaec te geuen, oft te soeken, hier inne sich bescheydentlic, matichlick ende tuchtelic behooren te bewijsen. Desghelijcken het lichaem te blancketten, hayr te crollen, ende te vlechten, vremt hayr te gebruycken, al om der menschen oogen Waer onder de cleederen, blancketten, ende hayrvlechten, etc.

41. Son. Vra. 109.

oogen te behagen, behoort oock wijt vanden Christenen afgewesen te worden. Maer dese sake loopt wel so wijt, ende dmisbruyc is wel so groot, dat tot onderwijs, ende bestraffinghe behoeuen soude een besonder Tractaetken: want men kent voortaen schier geen eerbare, van lichtueerdige gemeene Persoonen: Tmoet al gekoort, geboort, gelapt, gheborduert, gepickeert, gehackelt, gesneden, doorkerft zijn, tot wildicheyt, ende vliegen toegericht: de menschen apen na, ende conterfeyten alle vremde ende nieuwe drachten van andere Natien, ende trecken met de Cleederen, ooc hare verdoruen zeden mede: Al ist een benaude diere tijt, daer wort geen mate gehouden: De Maecht wil der Vrouwen ende Huys-dochter gelyc zijn, ja ouertreffen: De gemeene Borger, den Coopman: De Coopman ouerheft hem, bouen zijn Heeren, ende Ouerheden: Edele geuen den Grauen, de Grauen den Hertogen, ende die den Coningen, ende Keyseren niet na: Tis al bouen staet: Ja staet en wort niet gerekent by velen, dan wat sy vermogen, dat achten sy staet te zijn, al souden zijt oock met ongerechticheyt ontborgen, ende nemmermeer dencken te betalen: De oude soude geern zijn grijse hayren, ende caluwe hooft, afgaende Jaren verbergen, ende sich ionge, ende ieuchdich maken, al om der menschen oogen te bedriegen, ende den seluen in wellust te behagen.

Waerschouwinge der Schrifture tegen tvoorgaende.

Dan het soude hier te lange vallen: alleen most het een weynich aengeroert zijn tot waerschouwinge der Christgeloouigen, de welcke sullen ouerleggen in wat manieren de Propheet Esaias, te syner tijt (cap. 3. vers 16) bestraft heeft de dertelheyt, ouermoet, ende ouerdaet der Dochteren Syons, ende wat straffe hy daer ouer bedreyget. Onse God is de selue heden, als voortijden, ende sal nv niet meer verschoonen, als doen ter tijt. Behoorlic ist daerom waer te nemen de trouwe vermaninge der Apostelen, 1. Tim. 2. 9. *Desgelijcx ooc de Vrouwen, dat sy in reynen Cleede, haerseluen vercieren met schaemte, ende matichеyt, niet met vlechtinge des Hayrs, oft Gout, oft Peerlen, oft costelicke Cleedinge. Maer (dwelc den Vrouwen betaemt, die de vreese Gods verthoonen) met goede wercken.* Ende 1. Pe. 3. 3: *Der welcker* (Vrouwen) *vercieringe sy, niet de wterlicke int hayrvlechten, ende Gout omme hangen, oft Cleederen aen doen: Maer de verborgen mensche, namelic des herten, die gelegen is, inde onverderfselicke vercieringe eens sachtmoedigen, ende stillen geests, de welcke costelick is voor God, &c.* Sulc o derwijs doen dApostelen den Vrouwen: Hoe veel meer hebben de Mannen te bedencken, dat sulcke pronckerie, ende lichtueerdicheyt van Habyten, ende Hoeren verciersel hen geensins betaemt: Maer veel meer zedicheyt, stemmicheyt, ende alle matighe bescheydenheyt, op dat sy ooc de Vrouwen, ende dochteren met een goet exempel ende voorgang trecken mogen: ende bewijsen, dat sy hen niet laten genoegen, noch willen laten verleyden, door wtwendich pareersel, ende toecieringe, noch wtwendige gestalt: maer dat sy soecken de schoonheyt, ende vercieringe des inwendigen menschen, met de vreese des Heeren, godsalicheyt, eerbaerheyt, sedicheyt ende alle lieffelicke deuchden sich costelic vertoonende.

Onder

Onder *onkuysscbe gebeerden* worden behoorlic mede gerekent de *Dansserien*, het Trippelen, ende trepelen, hippelen ende springen, keeren ende draeyen, ende allerley ongeschicte bewegingen, die daer in gebruyct worden, op geluyt van Trommelen, ende Pijpen, Vedelen, ende Violen, Luyten, Trompetten, Schalmeyen ende allerley Musijcinstrumenten, die daer toe misbruyckt worden, om de menschen (met spijs, ende dranc opgevult, ende in wellusten, ende onkuysheyt brandende) noch meer te verhitten, ende in dertelheyt ende brootdronckenschap rasende dol te maken. Dat yemant meynen soude hier by ende ontrent de eerbaerheyt wel bewaert te zijn, die soude hemseluen seer bedrogen vinden: gelijc de eruarentheyt veel leeren moet, die sotten niet geloouen willen, dan na de ontfangen schade. *De Dochter* vande ontuchtige Vrouwe *Herodias* (met de welcke de Coninc *Herodes* in bloetschande ende ouerspel leefde) wel gefatsonneert zijnde in de schole haerder Moeder, heeft also gedanst dat het den Coninc *Herodi*, ende die met hem ter Tafel aen saten, heeft behaecht, ende is hare dans eyndelic daer toe gecomen, dat den godsaligen man *Iohanni den Dooper* (die Heroden bestraft hadde, seggende: *Het en is u niet geoorloft uwes broeders wijf te hebben:* waerom Herodes lagen geleyt hadde, hem te dooden) thooft van den lichaem gedanst is: Want Herodes schanck de Dochter tHooft Johannis des Doopers, tot vergeldinghe van haren eerbaren Dansse. O schandelicke, ende bittere vruchten. Willen de menschen niet eens ontnuchteren, ende aenmercken de grouwelicheyt, ende groote aenlockingen tot alle oneerbaerheyt, die de Duyuel onder dit lustige dansspel is aenrichtende? Maer dese schade en can hier oock niet al genoechsaem verhaelt worden. Daer toe comen ooc de *Mommerien*, inden welcken Mans ende Vrouwen in vremde habyten sich verstellen: Vrouwen in Mans, ende Mans in Vrouwen cleederen sich versteken, ende stoutelic in gheselschap comen, daer sy niet bescheyden zijn, sonder datmen weet, wie daer in comt, ofse vrient, of vyant, eerbaer, oft oneerbaer zijn. Dit gaet onder de Christenen voort, hoe-wel God in syne Wet sulx scherpelic verboden heeft, Deu. 22. 5: *Een Vrouwe en sal geen Mans Habyt dragen, ende een Man en sal geen Vrouwen Cleederen aentrecken: Want wie sulcx doet, die is den Heere uwen God eenen grouwel.* Ende de eruarentheyt leert dat sulcx onverschaemtheyt voortbrengt: Daer van een Heydensch Poeet getuycht:

41. Son. Vra. 109.

Deegelijcken Dansen, springen, Mommerien, ende alle sulcke dertelheyt zijn begrepen onder de geboerden.

mat. 14. 8 mar. 6. 18

Iuvenalis Satyr. 6.

Quem praestare potest mulier galeata pudorem,
Quae fugit a sexu?

Dat is:

Wat tucht, end' schaemte can doch wesen by een wijf?
Die gehelmt gaet, ende mans cleedren draecht aen haer lijf,
Die der Vrouwen Habijt, ende geslacht laet aenstaen,
End' lust heeft voor een man onder Mannen te gaen.

Daerom so is het recht, dat een yegelic, by de eerlicke gewoonlicke cleedinghe

41. Son. Vra. 109. cleedinghe blijue, de Vrouwe by de hare, ende de man ooc by de syne: Daer by sal de eerbaerheyt, ende tucht best bewaert zijn, ende so geen oorsaeck tot quaet gegeuen worden.

III Onkuysche woorden, schriften, Schilderien, etc. Ten derden, worden hier bestraft, de *onkuyssche woorden*, oft propoosten, daer door seer lichtelic de reynicheyt der kuysheydt, als met een smette can ontsuyuert, ende haer luyster benomen worden. Te vergeefs roert Paulus sulcke schade niet aen, voorthalende een veersken wt *Menander*: 1 Cor. 15. 33.

Corrumpunt bonos mores colloquia praua.

Dat is:

Quade propoosten, vuyl end' onnutte reden,
Verderuen meest alsins goed' end' kuyssche zeden.

Ende om wel te verstaen, hooren mede hier toe, alle dertele, lichtueerdighe, *onkuyssche schriften, ende Boecken, Boel-liederen, Refereynen, &c.* dier de Werelt vol is: welcke so wel schaden, ende dicwils meer, als de tegenwoordige gespreken, daer van wel dicwils (om wterlicke eerbaerheydt, ofte schijn willen) de ooren afgewendet worden, daer de stinckende schandelicke onkuysche Schriften ende boecken, sonder beschaemtheyt ende sonder getuygen wel gelesen worden, ende therte met onreynicheyt also vervullen, dat de selue daer na niet so lichtelic daer wtgebracht can worden. Hier en moeten mede niet vergeten worden de *oneerlicke Schilderien*, van ombehoorlicke schandelicke daden: waerin Vrouwen, ende Mans naect voorgestelt werden: daer nochtans de nature, gemeene eerbaerheyt, ende Gods H. woort leeren, ende betuygen, sulcx ombetamelic, ende seer schadelic te zijn. Tis waer sy en spreken geen woorden, maer op haer maniere spreken sy wel luyde, door de oogen (de vensteren des herten) ende brengen daer door alle onreynicheyt inne. Tis te verwonderen, ende mede te bedroeuen, hoe dat Vrouwen, ende Dochters, mede Huysvaders, die eerbaer ende kuysch zijn, ende geern alle onreynicheyt wt haren Huyse weeren souden, oft ymmer voor sulcke willen gehouden worden, dese arghernissen ende schandvlecken in haren huysen ten thoon laten hangen: dat sy niet en bedencken, dat lichtelic daer door een arger af te nemen, mede van hen te dencken is, dat mede veel quaets daer wt volgen can. Ende de quade gewoonheyt deser landen, die daghelicx ten quaden, na der Werelt wulpsheyt toeneemt, en can hen tot onschuldiginge niet dienen; want daerom heeft God zijn licht laten schijnen, op dat daer door sulcke duystere wercken ontdect zijnde, de selue wt onsen Huysen gheweert souden worden. Heeft yemant lust tot schilderien, ende macht om daer mede zijn wanden te cleeden (hoewel mate behoort bedacht, daer tegen ouerdaet gescout te worden): Daer zijn goede leerlicke Historien, daer eere ende deucht wtgheleert mach worden, etc: men derf de conste der Schilderien, so schandelic, tot argernisse ende verderf niet misbruycken. Hier soude ia wel een reformatie, by yegelick Huys-vader in synen Huys behooren gedaen te worden, om daer wt te

monsteren

monsteren, ende daermede niet te lijden, wat schadelick, ende met Christelicke eerbaerheyt niet ouer een en comt. *41. Son. Vre. 109.*

Tot allen desen geeft d'Apostel schoone onderwijsinge, Ep. 4. 29. *En laet geen vuyle reden wt uwen monde gaen: Maer ist dat daer eene goede reden is, tot nootsakelicke stichtinge, op dat sy aengenaem sy te hooren. Ende en bedroeft den H. Geest niet.* Item cap. 5. 3. *Maer Hoererie ende alle onreynicheyt, oft gierichеyt en laet die onder u lieden ooc niet genaemt worden, gelyc het den Heyligen betaemt: Noch oneerlicheyt, noch sotten-clap. noch geckerie de welcke niet en betamen, maer lieuer dancseggинge.* Ende daer na vers 18 leert hy, hoe der gelooуigen te samen-comsten behooren gehouden te worden niet met droncken drincken. met onnutten vuylen clap, niet met danssen; oft springhen, etc. *En drinct niet* (seyt hy) *droncken in Wijn. Waer in ouerdaet is, maer wort vol des Geestes: Sprekende tot malcanderen met Psalmen ende Lofsangen, ende geestelicke Liedekens, singende, ende Psalmende den Heere in uwen herten.* Ende Phil. 4. 8. *Voort Broeders, wat waerachtich is, wat eerlick is, wat gherechtich is, wat reyn is, wat lieflic is, wat wel luyt, is daer eenige deucht, is daer eenigen lof, dat bedenct. Het welcke ghylieden ooc geleert, ende ontfangen, ende gehoort, ende gesien hebt aen my.* Ende Col. 3. 16. *Het woort Christi woone rijckelic in u lieden met alle wijsheyt, leert ende vermaent malcanderen, ende singet den Heere in uwen herten met Psalmen ende Lofsangen, ende geestelicke Liedekens. Ende al wat ghylieden doet met woorden, oft met wercken, doet het al in den naem des Heeren Iesu, danckende God ende den Vader door hem.* Daer teghen leert Christus hoe swaer het sal gaen den menschen, die sulcke vermaningen niet waer en nemen: daer hy spreect, mat. 12. 35. *Een goet mensche brengt goet voort, wt den goeden schat zijns herten: Een boos mensche brenght boosheyt voort, wt den boosen schat. Maer ick segge u lieden, dat de menschen inden dage des Oordeels rekenschap geuen sullen, van eenen yegelicken onnutten woorde, dat sy gesproken sullen hebben. Want wt uwe woorden sult gy gerechtueerdicht werden: Ende wt uwe woorden, sult gy verdoemt werden.* Getuygenissen der Schrifturen hier toe dienende.

Ten vierden werden hier aengeroert *de quade gedachten ende begeerlichheden*, dewelcke men moet mijden, ende wederstaen, in dienmen niet vallen en wil in de grouwelicke sonden, in desen, ende te voren bestraft: van het branden, ende ontsteken wellusten was in de voorgaende antwoort pag. 602. wat aengeroert: tselue gehoort eygentlic tot deser plaetse, als genende oorsaeck, dat de daet naermaels in werck comt. Daerom Christus seyt Mat. 15. 19, *Wt het Herte comen boosen gedachten, moort, Ouerspel, hoererien, &c.* So moet een yeghelick neersticheyt aenwenden, om sulcx wt zijnen herte te weeren, wetende dat de begeerlicheyt des vleeschs van den Apostel Johanne, mede gerekent wert, onder de dingen, die inder Werelt zijn: ende dat de liefde des Vaders niet en is inden genen die de Werelt lief hebben, 1. Joa. 2. (15. 16). IIII. quade gedachten ende begeerlicheden.

Ten lesten so wert (om cort te maeken) inder antwoort gesegt, dat God verbiet al wat den mensche tot onkuysheyt trecken can: daer onder Ende al wat tot onkuysheyt verint

41. Son. Vra. 109.

int gemeyn begrepen is, alles, wat occasie gheeft, om het seuenste Gebot te ouertreden: als daer is de *gulsige inneminge* van verscheyden costelicke wtgesochte spijsen, ende des Wijns, ofte andere stercke gedrancken, die door onmatich gebruyck, dronckenschap voortbrengen. Die gulsicheydt wert mede hier verboden in sulcken aensien: gelijcse onder het seste gebodt gehoort, in aensien, datse tot vechten, kijuen ende dootslaen oorsaec geeft: Ende onder het achtste, dat daer mede de goeden onnuttelic verquist werden, die beter tot onderstant der nootdruftighen Armen connen, ende behooren geemployeert te werden. Hier wert verboden *vleeschelicke sorchloosheyt*, *luyheyt*, *ende ledichgang*, welcke van sommige niet qualic genoemt wert een oorcussen des duyuels, daer door hy by den menschen plaetse ende ruste vint, om de selue tot allen quaet, ende besondere tot ouertredinge deser Wet te brenghen: Daer voor, ende voor alle dergelijcke, moet sich een Christen wachten, die Ouerspel, Hoererie, ende andere onkuyssche daden vermijden wil.

wect, als gulsicheyt in spijs, in dranck, vleeselicke sorchloosheyt, ledichgang, etc.

wederleggiuge valscher Leer.

De *Romanisten* bewijsen haer onverstant, ende onwetenheyt, dat sy meynen *reynicheyt* daer inne gelegen te zijn, dat hem yemant wtwendichlick van byslapen onthout: daer doch de voorneemste sit-stoel der reynicheydt int binnenste des herten is gelegen, ende daeromme voor rechte reyne Maechden niet connen gehouden werden, dan die reyn *aen Lichaem ende oock aen Geest zijn*, ende by dewelcke de lusten ende begeerten geen plaetse en connen houden, maer die door Gods *gaue*, macht hebben den seluen te wederstaen, sonder te *branden*: die alleen en behoeuen de remedie des Houwelicx niet: De andere behooren te Houwelicken, naer de leere Paulij bouen verhaelt.

1. Cor. 7. (34. ende 37).

Besluyt.

De somma dan van dese seuenste Wet, is, dat Godt (den Houwelickenstaet beuestigende) wil, dat wy onse Ziele, ende Lichaem reyn sullen houden, van alle onkuysheyt ende dat wy tot dien eynde sullen schouwen, alle het gene, dat ons daer toe verwecken, ende oorsaeck gheuen soude moghen: Op dat wy heylich zijn, ghelijck hy heylich is.

---

42. SONDACH.

Vrage. 110. 111.

Verclaringe van het achtste Gebodt.

Inhout: *God hatet alle ongerechticheyt: daerom verbiet hy met het achte*
1. *gebot (wesende het vierde vande tweede Tafel) te stelen, ende te staen na yemants goet in wat manieren het sy. Ende gebiet daer*
2. *tegen, dat een yegelic neerstigheyt sal aenwenden, op dat so veel in hem is, zijn naeste by het zijn onverhindert moghe blijuen. Ende wert also met dese Wet de eygenschap der goeden beuesticht.*

110. *Vrage.*

110. Vraye.

42. Son. Vra. 110.

Wat verbiet Godt int achtste Gebot?

Antwoorde.

God en verbiet niet alleen, dat stelen, ende roouen, dwelc dOuerheydt straft: Maer hy noemt ooc Dieuerie, alle boose stucken, ende aenslagen, daer mede wy ouses naesten goet gedencken aen ons te brengen, het sy met gewelt, ofte schijn des rechts, als met onrechten gewichte, Elle, mate, Ware, Munte, woecker, ofte door eenich middel van God verboden: Daer toe oock alle gierichеyt, alle misbruyc, ende verquistinge syner gauen. I.

Verclaringe.

GOD die heeft in de tweede Tafel, met de vijfste Wet, die in Ouer- amt staen in haren beroep beuesticht, ende die onder gebieden staen geleert, wat sy, die ouer hen ghestelt zijn, schuldich zijn: Met den sesten gebot sorge gedragen voor des menschen leuen: ende met de seuenste voor den Houwelicken-staet, op dat door reyne onderhoudinghe des seluen, wettelicke voortplantinge menschelickes geslachtes mochte geschieden: maer met dese achtste Wet beuesticht hy eenen yeghelicken het zijne, met goeder conscientie te moghen besitten ende behouden. Om de welcke beter te verstaen, hout de Catechisme de ordre, die voorhenen inde verclaringe van anderen geboden gehouden is: Wijsende aen deen syde aen, wat God met dese wet verboden, ende aen dander syde, wat hy daer mede geboden heeft. So veel de tegenwoordige antwoort aen gaet, die wyst aen, dryerley soorten van dieuerien, inde achtste Wet verboden, daer onder alle andere begrepen zijn: dEerste is sulcke soorte, die de Ouerheyt straft: de tweede soorte is, die onder den naem van handelinge, Coopmanschap oft andersins gheschiet, ende so niet by de Ouerheyt, oft selden gestraft wert: daer mede nochtans de naeste in zijn goet vercort wert: De derde maniere van dieuerie is, als wy aen onse eygen goeden dieuen werden, door gierichlic by ons behouden, oft onnuttelic verquisten, sonder den naesten daer mede te helpen

De achtste wet beuesticht de eygenschap ende besit der goederen.

Afdeelinge.

I. D'eerste soorte van dieuerie is sulcke, datse ooc de Werelt onrecht hout, ende oordeelt onbehoorlic te zijn, ja veruloect, als een het schandelicste stuck, dwelc by yemanden geuonden soude moghen werden, ende hout voor eerloos, die daer op beuonden zijn. Ende ouermits (soo in den Catechisme ghesegt wert) dOuerheyt dese soorte van dieuerie straft: daerom schijnt wel, dat de werelt de *Dieuerie* in meerder afschouwen heeft, als de sonden met voorgaende Wetten verboden: Om dat, namelick hier by int ghemeen, wat meerder ernst in het straffen geschiet, als by de voorgaende Wetten: maer de geloouige (die op God, in alle wetten moeten sien) en mogen geen daden, tegen Gods wetten, te minder sonde oft schande

Deerste soorte van dieuerie, maeckt (ooc voor de werelt) eerloos ende wert van dOuerheyt gestraft

42. Son. Vrs. 110. schande achten, om dieswille de Ouerheyt somtijts wat nalatiger is, de ouertredinge van dien te straffen.

Wanneer yemant eenen anderen onwetende heymelic tayne neemt.

Dieuerie ist, wanneer yemant eenen anderen. t'zijne onwetende neemt, ende ontvremt: dat hout een yegelic dieuerie, al en comt gheen gewelt daer toe, nochtans wert het strafweerdich geacht. Ende hier van heeft God een Wet gegeuen, Exo. 22. vers 1. *Wanneer yemant eenen Osse, ofte Schaep steelt, ende slachtet, oft vercoopt het, die sal vijf Ossen voor eenen Osse weder geuen, ende vier Schapen voor een Schaep.*

Oft met gewelt ontrooft.

Maer wanneer eenich gewelt daer toe comt, als dat men in Huysen by nachte inbreect, ende kneuelt, so wert het *roouerie* genoemt, hoe sy dat het gewelt by dage gheschiet, by Straetschenders, Snaphanen, Moordenaers, Zee-roouers, ofte oock by Crijchslieden, die (niet te vreden zijnde met haer besoldinge) naer haer eyghen geuallen den luyden af-stroopen ende ontweldigen, wat sy crijgen connen: of by nachte by alle die eenich gewelt toe dieuerie gebruycken. Ende werden de sonden soo veel te swaerder, als het gewelt ooc grooter, ende schadelicker is.

Ende also tegen God, ende tegen hare naesten sondigen.

Dese alle sondighen, soo tegen God, als tegen haren naesten: tegen God dewijle hy eenen yegelicken t'zijne te besitten ghegeuen heeft, ende tselue van vremde hant aen te roeren, oft te ontwenden, met dese Wet verboden heeft: Teghen den naesten, dewijle sy hem nemen, ofte ontweldighen, dwelc niet hen, maer haren nasten toecomt. Want ouermits wy alle naect in dese Werelt gecomen zijn, so moetmen dencken, tgene een yegelic besit, dat hem tselue toegecomen is, niet by auonture ofte by gheualle, maer door de beschickinge, ende bedeelinge des ouersten Heeren, diens de Aerde is, ende alles wat daer inne is, ende die eenen yegelicken wtdeelt na zijnen welbehaghen. Daerom en can niemants besittinge met quaden consten, ongerechticheyt, of gewalt, gestoort, ofte ontvremt werden, der beschickinge, ende ordonnantie Gods en wert daer mede tegenstant gedaen: dwelc niet geschieden en can, sonder hem ten hoochsten te vertoornen.

Psa. 24. 1.

Menschen dieuerie.

Tot dese eerste soorte gehoort ooc *menschen-dieuerie*, daer van heeft God Exo. 21. 16. dese Wet ghegeuen: *Wie eenen mensche steelt, ende vercoopt, datmen hem by hem vindet, die sal des doots steruen.*

Kerck-roouerie.

Ende *Kerc-roouerie*: daer af een bekent exempel ghestelt wert, Josue 7. 20. Hoe dat *Achan* van Kerc-roof ouerwonnen zijnde, zijne bekentenisse doet, seggende: *Voorwaer ic hebbe my besondicht aen den Heere den God Israhels: So, ende so hebbe ic gedaen: Ick sach onder den roof eenen costelicken Babylonischen mantel, &c.*

Maer de tweede soorte, al wertse van de Ouerheyt niet gestraft, noch voor de Werelt so schandelic niet en is; Al geschietse onder schijn

2. Maer de Wet-gheuer heeft onder dese Wet, noch meer soorten van Dieuerie veruatet, daer van hy wil, dat zijn Volck, ende allen Godsalighen hen ontschuldich houden sullen. Ende al ist also dat dese soorten van dieuerien menichmael tot der Ouerheydt kennisse niet en comen, noch so niet ghestraft en werden, als de voorgaende: Nochtans soo sietse de Heere al tsamen, hoe behendelic datse geschieden, ende hy en salse niet ongestraft laten. Voor de werelt zijnse oock dieuerie geacht, alsse tot kennisse

comen

comen, ende en worden meest in wel gestelde republiquen niet onghestraft ghelaten, hoe wel niet soo hart als de andere, maer daeromme en lateuse voor Godt niet min dieuerie te zijn. Ende daer op siet de Catechisme, als hy seyt: Dat met dese wet niet alleen verboden wert, dat stelen, ende rooueu, dwelc de Ouerheyt straft: Maer dat God onder het stelen, ofte onder den name van dieuerie, alle boose consten, aenslaghen, verstrickinghen, ende vonden veruattet, daer mede yemant zijns naesten goet gedenckt aen sich te brengen, het sy dan, dat het geschiet met stelen, ende gewelt, als bouen, ofte dattet gheschiet onder eenen schijn des rechtes, als de puncten, die na volghen: Dat het euen voor God al dieuerie is, of het de Ouerheyt straft, of niet, oft voor de Werelt so schandelic geacht werde, of niet, dat wy moeten sien waer voor het God hout, ende ooc straffen sal. *42 Son. Vrs. 110.* van recht, so ist nochtans dieuerie voor God.

Daer op gaet de Catechisme voort, ende rekent onder de boose consten ende vonden, daer mede een anders goet onder schijn van recht onderslagen wert, dese navolgende specien, daer door de schuldige (hoewelse by hen in gemeenen handelingen, Hantwercken, ende Coopmanschap ongeureesdelick geplogen werden) nochtans niet geerne dieuen en souden heeten: maer voor God niet ontgaen en sullen, oft sy al schoon der menschen kennisse, ende oordeel ontgingen. Voor eerst wert gestelt *onrecht Ghewicht*, waer mede, die sich niet en hoeden, bedrogen connen werden tweesins: die vercoopen, connen int inwegen, by de coopers in de Wicht bedrogen werden, wanneer haer goet met swaerder Wicht ghewogen wert, alst behoort: Ghelijck de Coopers daer in te cort comen, wanneer de vercoopers int wtwegen haerder Waer lichter gewicht ghebruycken, als recht is. Eenerley ghewicht, naer der plaetsen recht, ende keur, behoort so wel int inwegen als int wtwegen gebruyckt te werden. De *Elle* dient, gelijc ooc de Voetmaet, om te meten de lengde, ende breede, van Lijnwaet, Wollen, Syden, Gouden-laken, Hout, Steen, ende andere Waren, die met sulcke mate gemeten werden. Wanneer sulcke maet niet recht en ware, soude tweesins bedroch connen geschieden, als int Gewichte: daerom de rechte mate gehouden moet werden, int in, ende wtmeten, na lants keur. Door *de Mate* werden hier verstaen allerley instrumenten, daermen natte, vlietende Waren, oft drooghe mede metet, gelijc als wijn, Byer, Melc, Olie, Honich, etc. Allerley Graen, Calc, Colen, Torff, Appelen, etc. Soo dese ongel.ck zijn, can daer ooc bedroch mede geschieden als voor: daeromme moet de mate recht zijn, die eenen yegelicken het zijn geue. Ende also wert met dese Wet verboden: Onrecht Gewicht. Onrechtveerdighe Elle. voetmaet, roede, etc. Ongelijcke Mate.

Teghen dese bedriegerie, ende Dieuerie, leert Paulus, 1. Thes. 4. vers 6. *Dat niemant, synen Broeder en verdrucke, noch en bedriege, want Godt is een Wreker ouer alle dese.* Ende Godt spreect in zijne Wet, Leuit. 19. 35. *Ghylieden en sult niet ongelijc handelen aen den gerichte, met de Ellen, met gevvichte, met Mate: rechte Wage, recht Pont, een recht Schepel, een rechte Canne sal by u lieden zijn, vvant ic ben de Heere uvve God, die u vvt Egyptenlant geleyt heeft*, deu. 25. 13. *Ghy en sult niet tvveederley Gevvichte* Bewijs der schrifture.

42. Son. Vra. 110.

Exec. 45. (9. 13.)

Gevvichte in uvven sac, groot ende cleyn hebben. Ende in uvven huyse en sal niet tvveederley Schepel, groot ende cleyn zijn. Ghy sult een volcomen, ende recht Ghevvicht, ende eenen volcomen rechten Schepel hebben: Op dat uvve leuen lang duere in den Lande dat u de Heere uvve Godt gheuen sal. Want vvie sulcx doet, die is den Heere uvven Godt eenen grouvvel, als alle die, die quaet doen. Ende Prou. 11. 1. *Een valsche Wage is den Heere eenen grouvvel: Daer en teghen een vol gevvicht is zijn vvelbehagen.* Ende cap. 20. 10. *Menigerley Gevvichte, ende Mate, is alle beyden den Heere eenen grouvvel.*

Ware die niet oprecht en is, sulex als sy aengepresen oft gemeynt wert te zijn.

Volcht in den Catechisme *Ware*, want daer mede menigerley bedroch ende listen aengeleyt ende gehanteert werden, als die niet oprecht en is, alst behoort, ende sulcx als sy schijnt, ende vanden Wercman, Cramer, oft Coopman voor goet aengepresen wert, al weet hy schoon dat het anders is, ende dat de cooper daer mede bedrogen sal zijn. Hier inne geschiet dieuerie, op menigerley-wijse vanden ghenen, die op bedroch toeleggen, ende valsche treken ende niewe vonden practiseren, om haren naesten te vercorten, ende sich seluen met onrecht ende valsheyt te begrooten: Ende het schijnt dat van velen nacht, ende dach anders niet bedacht en wert, noch gepractiseert, dan om in dese boose listen hen de cloecste te bewijsen: Niet daer naer vragende, hoe hem de Cooper met de Ware beuint, of vernoecht, als sy alleen d'ombehoorlick gewin daer van mogen trecken: Hangende de Ziel op den Tuyn, of die inden Torffhoec werpende, (soomen seyt) ende hare conscientie doodende, alleene om gelt by een te rapen, ende te schrapen. Sulcke behendicheden, al en worden sy by den mensche niet gemerckt ende gebetert, oft al zijnder veel die sulcx doen, God die weet het, ende de veelheyt der sondaers en sal by hem niet ontschuldigen.

Tegenwerpinge ende antwoort.

Wanneer sulcke eenichsins betrapt, ofte bestraft werden, d'antwoort is: een yegelick is een dief in zijne neeringe, ende ten ware ick also dede, ick en soude met mijnen gebueren niet connen vercoopen, noch ter Merct trecken. Versint lieue man, wat een groote schantvleck gy met uwe ontschuldiginge, op uwen hals trect, daer mede gy u seluen (doch met anderen) also met dieuerie beladet, ende meynt ghy onghestraft te blijuen van den genen, die geseyt heeft, *ghy en sult niet stelen?* Dwelc gy nochtans al wetende doet, meynt ghy dat voor hem, dit voor onschult sal passeren: Andere hebbent ooc gedaen? Neent, maer die andere met u, ende ghy met hen, sult der ongherechticheyt loon ontfanghen, ten sy dat ghy u bekeert. Gaet doch niet so voort in uwe ongherechticheydt, wetende ende willens: Al ist also, dat ghy u op het allertrouwste ende oprechtste in uwe handelinge draecht, ende poocht te dragen, so geschiedet noch wel (wanneer God uwe, ende anderer menschen handelinge opt alder scherpste soude ondersoecken) dat ghy, ende sy, buyten uwe weten ende voornemen, noch dieuen in uwe neeringe voor hem beuonden soudet werden: Op dat ghy inden dach der noot, van sulckes ghenade ende vergheuinghe moget hebben, bidt daerom dagelicx, ende beswaert doch u conscientie

u conscientie niet wetende, ende willens, met ongherechticheyt tegen de liefde: want ghy niet willen soudet, dat u sulcx geschiede. Heeft u Godt verstant ghegeuen, bruyct dat ten goeden, maer niet in listen ende bedroch. Handelt ghy gherechtelick, uwe rechte handelinghe sal wel bekent werden, gy sult neeringe hebben door Gods segen, daer een ander op sien sal, ende dat cleyne gerechtige, sal u wel gedijen, ende uwe kinderen voordeel doen, buyten het goet der ongerechtigen. Doet ghy anders, ghy sult om het goets wil ter hellen varen, ende het sal by uwen eruen beuonden werden: So gewonnen, so verronnen: Het staet geschreuen op den vloer, soot quam, soot voer: Dese aenmerckinghe moet wel ter herten genomen werden, niet alleene in dit punt, van oprechte Ware in Coophandel gheleuert te werden, maer ooc ouer dit gantsche Gebot. *42. Son. Vra. 110.*

Met bedriegelicke ende *valsche Munte*, wert ooc schandelicke dieuerie ghedreuen, daer mede niet alleen swaerlic tegen d'Ouerheden wert gesondicht, op verscheyden manieren: maer werden ooc daer mede gantsche steden, Landen, ende Conincrijcken bestolen, dewijle door dmiddel van gelt alle hanteringen, neringen, nv gedreuen werden: ende geschiet veelmaels, dat de schade ten hartsten den eenvoudigen persoonen, weduen ende weesen ouercomt. Maer om hier te verclaren wat practijcken, in desen onghe-rechtighen handel, al voorvallen, dat soude hier te lang vallen, ende zijn de listen so groot, datse niemant beter weet, oft nadencken can, als de ghene, die daer mede om gaen: Dat sy doch bedencken, sulcke vercortinge des gemeenen besten, ende schandelicke dieuerie, comtse hier niet aen den dach, of wertse hier niet gestraft, so en salse nochtans niet onghestraft blijuen. Bedrie e-lieke ende valsche Munte.

Het *Woecker* heeft int register der dieuerie oock zijn plaetse, ende niet tonrecht, want de naeste daer mede onderdrucket, wtgesoghen, ende tot march ende been toe verteert ende ingeslickt wert: Ende daeromme is het dat Dauid de Propheet Psal. 15. 5. den Woeckeraers vercondiget, datse op den Berch des Heeren niet woonen, noch plaetse hebben en sullen: *Heere* (seght hy) *wie sal woonen in uwe Hutten? Wie sal woonen op uwen heyligen Berch?* Ende antwoort daer op onder andere: *Wie zijn gelt niet op woecker en doet.* Dwoort daer mede Dauid den woecker wtspreket, beteeckent in Hebreeusche sprake *eenen Beet*, want sekerlick Woecker scherpachtige tanden heeft, om te verbijten, op te eten, te verteeren, al waer hy aen comt, om het bloet des naesten wt te suyghen, ende met des armen, ende gebreckelicken, der Weduen ende Weesen verderf zijn schandelick ghewin te drijuen. Ende so veel het woort in onser sprake aengaet, het sy dattet *Woecker* zijnen name heeft, van het *Woeckeren* des oncruyts in den Acker, oft dat het selue *Woeckeren inden Acker*, zijnen name heeft, by gelijckenisse van het *Woecker*, daer af wy hier spreken: So verstaen wy doch ghelijck het quaet cruyt soo gheweldich wast, ende sich ouer den gantschen Acker spreyt, ende alle vetticheyt, ende deucht des Ackers verteert, ende wech neemt: dat de woecker sulcke natuer ooc heeft, verteert ende Woecker.

verderft

42. Son. Vra 110. verderft gantsch republiquen. Ende en wert hier niet alleen gestraft de *Woeckerie*, die de *Lombaerts* (soomen die noempt) opentlick drijuen, ende waerom sy van ouden tijden van het geselschap, ende diensten der Christenen (als dier onweerdich) afgescheyden zijn geweest, ende voor sulcke by eenen yegelicken bekent: Maer alle die menigerley consten, die ouer lange bedacht zijn, ende noch bedacht werden, om andere luyden gelt, sweet ende bloet tot sich te trecken: Niet sich daer aen stootende, al soudense verderuen, die hen het minste genaken. Ende al en nemen sy niet van dryen een, tegen d'Jaer (gelijck de openbare Lombaerts) soo comen veel hen so na, als sy connen, so niet eenighe te bouen gaen: Oft ooc schoon so veel tot woecker niet bedingt en wert in gelt, so weten zijt in ouerleueringe van Ware, oft andere saken, die sy in plaetse van gelt gheuen, ende met verscheyden beding soo te maken, dat de *Scorpioens beet des Woeckers* int goet blijft hangen, tot eyntelicke verteeringhe, ten sy dat men dien by tijden wtsnijt. De heymelicke listen, die van eenige in desen handel ghebruyct worden, om gheen Woeckeraers te heeten, wie soude die onder vinden, oft wtspreken? Ende die meynen sich wel also buyten schult te houden, emmer by den menschen, wanneer zijt so bedecken connen. Andere spreken: Ick en wil mijnen naesten niet verdrucken, hy bit my daerom, ic doe hem vrientschap daer mede, hy danct my noch daer voor, hy doet daer zijn profijt mede, etc, Dat zijn wel haer wtvluchten: maer sy verswijgen, dat de noot hem sulcx al doet spreken, ende dat hy wt noot op sich neemt, ende beloeft tgene hy niet dragen, noch vergelden en can: Dructe hem geen noot, hy soude anders spreken: ja hy spreeckt wel anders, als hy hemseluen meer, ende meer verstrict vint. Dat sy dan hen met sulcx niet voorder behelpen, ten sal by God niet passeren, die het Woecker op verscheyden plaetsen syner Wet verboden heeft, Leui. 25. vers 35. *Wanneer u Broeder verarmt, ende by u afneemt, so sult ghy hem aennemen als eenen vremdeling, oft gast, dat hy leue by u. Ende en sult geenen Woecker van hem nemen, noch ouersettinge maer sult u voor uwen God vreesen op dat uwe Broeder by u leuen mach. Want gy en sult hem u ghelt niet op Woecker doen, noch uwe spyse op ouersettinge, ut doen. Want ic ben de Heere uwe God, die u lieden wt Egyptenlant geleyt hebbe, dat ic u lieden het Lant Canaan geue, ende uwe God ware.*

Exo. 22. 25. deu. 23. 19. Eze. 18. 8. ende 22 12.

Antwort op een tegenwerpinge: Of men gantsch geen winninge op gelt mach nemen?

Euenwel om onverstant te schouwen, en is dat de meyninge niet, dat allerley winninge verboden sy: wanneer yemant synen Broeder met gelt bystaet, ende helpt, ja somtijts eenen, die rijcker is, als hy, dat hy daer van niet en soude mogen yet behoorlicx genieten. Want daer in geen ongerechticheyt geuonden en wort, ende de Wet Godes (recht verstaen) verbiet alleen de verdruckinge des naesten, daer af veel Tractaten by onsen tijden geschreuen zijn: ende dewijle het is een saecke, die tot de wereltlicke Policie gehoort by de selue daer in rechten, ende Wetten gestelt worden. Maer euen-wel mocht yemant vragen, hoe groot (inval als voor) de winninghe soude mogen genomen worden? Daer op is de antwort, dat veel omstandicheden de saken veranderen, also dat niet eenerley antwoort

Siet *Cal. in prælect.* in Ezech. cap. 18. 8.

woort voor allen dient, so wel die winninghe nemen, als diese geuen. Dan so veel can int ghemeyn tot antwoort voorgenomen worden: nadien dese sake is politijc, ende de policie, (in aensien, dat de handelinge, neringe, ende coopmanschap door dmiddel van gelt gedreuen wort) hier op ordre stelt, sulcke die in redene, ende billicheyt bestaet, so na als dat te treffen is: so behoort een Christen die doch oock der Ouerheyt schuldich is te gehoorsamen, sulcke ordeninge niet te ouertreden: ende om hem niet te versondigen, lieuer hem binnen, oft beneden de gesette palen der Ouerheyt te houden, maer niet daer bouen te gaen. Daerin dan ooc regard moet genomen worden: dewijl de policie selue onderscheyt maect, tusschen de winnende Cooplieden, die ouer zee etc. haren handel drijuen, ende tusschen Borgeren: dat den Borgeren niet terstont toegelaten en is, tgene dat den Cooplieden (om oorsaken) toegelaten wort. Maer in allen desen, moet noch de liefde dwerc regeren: Ende en is niet terstont den Christenen geoorloft, tghene de politijcke Wetten toelaten: want onse Heer, ons een Wet der liefden heeft voorgeschreuen, die wy te volgen schuldich zijn. Als by exempel, van eenen armen winninge te nemen, al en waert maer vier van thondert tegen dJaer, wort den seluen de cleyne winninge woecker onder de hant: want hy en vermacht niet, niet door faulte nochtans van den genen, die hem leent, oft geleent heeft, maer mits zijn armoede ende tachterheyt. Daerom die rijcker is, ende van God ghesegent, heeft na de liefde waer te nemen, wat de arme vermach, ende wat hy na zijn vermogen gemissen can. Daer toe wel dient de voorgestelde Wet, Leui. 25. 36. Als ooc de vermaninge Christi, Luc. 6. (30. 36.) daer hy onder andere seyt, vers 35: *Leent sonder yet daer van te hopen* 42. Sen. Vra. 110.

Maer gelijck dit vanden rijcken wel behoort betracht te worden, dat sy den Armen leenen, ende ophelpen, na haren vermogen, sonder winninghe daer van te nemen, dwelc de armen wel geerne hooren: so leert de eruarentheyt aen d'een syde dat veel Rijcke hierinne gebreckelic vallen: sommighe hen wel wachtende, dat sy van den armen geen winninge, noch woecker en nemen: maer daer in te cort comende, dat sy gantsch niet en leenen, noch by en staen: dwelck sy nochtans wel doen souden, indien sy verhoepten het principael weder te mogen gecrijgen. Maer seggen hen ongelegen te zijn, onder tdexel van leeninge, sulcke somme quijt te worden, die sy niet en vermogen, noch gesint zijn te geuen, noch hen te geuen geverget en is. Want aen d'ander syde (dat is) by den armen, sietmen dit gebreek: dat sy wel gheerne met leeninge geholpen waren: maer dat harer seer veel niet eens en gedencken weder te geuen: Houdent geuangen, ende geslagen al, wat sy so crijgen, ontleenen, af borgen oft lorsschen connen: ende derren dicwils ruyterlicker daer op teeren, ende proncken, als de ghene, diet hen wt goetherticheyt, ende liefde geleent hebben: somtijts wel met haer selfs benauwinge ende vercortinge: worden daer na (voor ontfangen weldaet, ende vrientschap) vyanden den genen, diese hen ghedaen hebben: men vinter weynighe, die sich

Maer hoe het comt, dat veel Rijcke niet leenen willen, sonder winninge ende dat arme ongetroost blijuen.

42. Son. Vrs. 110. sich tegen haer schult-Heeren, (daer van sy in der noot geholpen zijn) draghen, als *Gabel* teghen *Tobias* dede, Tobie. 9. Door dat middel geschiet, dat de arme in zijn armoet ongetroostet blijft: dat het vrome Armen moeten ontgelden, dat ondanckbare ende trouloose armen mispickelt hebben: ende nemen veel Rijcken haer ontschuldiginge daer op, om niet goet te doen. Hoe wel nv de selue voor God, geen oorsaec hebben hen te ontschuldighen: maer wel, datse bescheydentlic ende wijslick doen, wat sy vermogen, ende sien wien zijt doen: So ware nochtans wel te wenschen, ende daer na te arbeyden (om der vromer benauden Armen willen, die dicwils met een cleyne hulpe voort souden mogen comen) dat in desen deel (van Ouerheyts wegen) also versien mochte worden, ende sulcke ordre gestelt: dat de Rijcke met blijscap, ende geneychdelic, van haren gelde mochten tot behoef der Armen leenen sonder winninge: op sekere hope, dat sy hare principale penningen ter gelegener tijt weder ontfangen souden: ende dat den Armen benomen werde sulcken moetwil, ende ondanckbaerheyt te mogen bewijsen aen den genen, die hen deucht hebben gedaen, als wel dicwils gespeurt wort. Ware vastelic te hopen, so dese saecke met ernst voorgenomen werde, ende dat cloecke engienen, in dit goet werc, sich wilden bewijsen wt liefde, gelijcse wel in haren handelen practijclic doen, dat de sake wel (sonder groote quetsinge van d'een, ende van d'ander) geuonden soude connen worden.

Allerley van God verboden middelen, diemen bruyct, om des naesten goet tot sich te brengen, met ongerechticheyt.

De Catechisme heeft wel een deel soorten van dieuerie met name verhaelt, die (onder den schijn des rechten) inder Werelt omgaen, ende welcke al tsamen met de achtste wet verboden worden: maer ouer nits het is een saeck, die in corten niet al wtgesproken can worden, ende datter veel nieuwe soorten dagelicx geuonden worden, die noch onbekent zijn: daerom stelt hy een gemeene clausel, *oft door eenich middel van God verboden*: willende daer onder verstaen hebben, in eenen hoope, alle de verbodene middelen, die hier niet met namen wt gedruct en zijn. Vande welcke hier noch eenige aengeroert sullen worden, op dat een yegelic hem wachte aen dese Wet Gods te versondigen, ende synen naesten, teghen de liefde, niet te vercorten.

Als daer zijn die bancrouten spelen, oft cessie doen.

Het zijn mede groote dieuen, die haren handel verder strecken, als haer vermogen, ende auonturen ombedachtelic (ende dicwils moetwillichlic) harer schult-Heeren gelt, ende goet: ende als sy sien, dat hare saec qualick staet, dan noch so veel meer hooch drauen, ende sich vertoonen, om de eenvoudige te verdoouen ende te bedrieghen, te beter credit te hebben: sleypen al onder sich wat sy crijghen connen, goeden coop, quaden coop: Op voornemen, dat sy daer na *Banckroutte* spelen willen, ende verloopen om also haer schult-Heeren te dwingen, sulcke daghen ende afpassinge van schult met hen te maken, als sy selfs voorschrijuen, ende willen: Ende gheuen dan op lange daghen de helft, dat is veel, of een derdendeel, oft vierendeel alleen van de gantsche schult: de rest behouden sy, ende zijn daer na groote Heeren daer op, meerder als te voren. Zijn eenige so onverschaempt, dat sy met eens sulx te doen niet op en houden. Willen

de

de schult-Heeren niet accorderen, so blijuen sy t'eenemael wech, geuen niet met allen: Of gaen (met onrecht te kennen geuen) te Houe crijgen *quinquennelle-Brieuen*: Oft doen *cessie*, ende maken schijn, of sy alle haer goeden ouer gauen ende tot behoef der schult-Heeren daer wt scheyden: om daer na ongemoeyt, met anderer luyden goet, ende schade, rijc te blijuen. Welcke ongerechticheit aensiende *Keyser Carel*, tegen sulcke de coorde, als tegen seer schadelicke dieuen (hoe wel sulc doen, by velen, een spel genoemt wort) verordineert heeft. *42. Son. Vra. 110.*

Hier hooren ooc *Monopolien*: wanneer yemant eenighen Coophandel (die vry, ende int gemeyn behoort te staen) met practijcken alleen tot sich trect, ende ander daer van wtsluit: Besonder welcke (ten tijde der dierte in eetwaer) heymelick alle ware van eener gadinge onder sich coopen, ende ophouden, op dat sy, die Ware alleen veyl hebbende, na haren goetduncken, die opstijgen ende vercoopen mogen, sonder eenighe billicheyt daerin aen te sien. Monopolien.

Noch comt hier te rekenen de verminderinge oft vercortinge *van des Princen, oft des gemeenen Lants domeynen, Tollen, schattingen, verpondingen, etc.* Wanneer yemant (de handelinge daer af hebbende) daer van yet roouet, ontneemt, ende treckt tot zijn eygen proffijt, sonder in wettige rekeninge te brengen. Verminderinge van gemeen Lants goet.

Item, wanneer yemant eenige victalie, admunitie, ende andere nootdruft heymelic, ende gestolens-wijse *den vyant toeuoert*, daer door de selue gestercket, ende de Borgeren, ende inwoonderen des Lants so veel beschadet, ende verswacket worden. Toevoeringe tot den vyant.

Noch de gene, die aengeerfde *goeden der Weesen* onder sich sleypen, ende behouden, oft onnuttelic verbrengen, also dat de Weesen daer van beroouet, ende die hen afhendich gemaect worden. Aentastinge van Weesen goeden.

Item *geuonden goet*, dwelc niet toe en comt, diet geuonden heeft: maer behoort neersticheyt gedaen te worden, om tselue (ist mogelic) synen eyghen Heere weder toe te brengen: Sulcx heyscht de gerechticheyt, ende souden wy begeeren ons te geschieden, anders wordet wt geuonden goet, euen als waert gestolen. Desgelijcx wanneer yemant *een pandt* hem te bewaren gegeuen, of yetwes, dat hem geleent is, onthout, ende versaect. Geuonden goet, ende verseecte pant.

Wanneermen, door gierichevt, den *Arbeyder, ende dachlooner*, zijn verdienden loon onthout, oft vertraecht te gheuen, daer af God dese Wet geeft, Deu. 24. 14. *Ghy en sult den nootdruſtigen, ende armen synen loon niet behouden, hy sy van uwen broederen, oft vremdelingen, die in uwer poorten is: Maer sult hem synen loon des daechs geuen, dat de Sonne daer niet ouer onder en ga: want hy is nootdruſtich, ende onthout syne Ziele daer mede: op dat hy den Heere niet tegen u aen en roepe, ende sy u sonde.* Hiermede stemt ouer een de griecxsche Poeet *Phocylides.* Achterhoudinge des arbeytsloon.

Mercedem laboranti da, ne afflige pauperem:

Dat is:

Den

42. Son. Vra. 110.

Den Arbeyder te geuen, zijt altijt veerdich,
Zijn wel verdiende loon, want hy is des weerdich.
Laet by u niet drucken den elenden armen,
Lost hem van gewelt, end' wilt u zijns ontfarmen.

Siet oock de waerschouwinge Jacobi cap. 5. 4.

Ontrouwicheyt der dachlooners.

Daer tegens weder hier toe ghehoort de ontrouwe der *dachlooners*, ende andere *arbeyders*, die niet (soot behoort) neerstelic, ende trouwelic haer arbeyt doen, ende verrichten,

Ende der anderen die haer amt, daer voor sy vergeldinge ontfangen, niet trouwelic en doen.

Tot de welcke mede gerekent behooren te worden, die haren naesten niet en bewijsen den dienst, die sy hem, tot vergeldinge van t'ghene sy van hem genieten, schuldich zijn. Als wanneer daer is een *gemechtich*, die ouer zijns Heeren goet last aengenomen heeft, ende loon ontfangt: *een Huys-knecht*, die zijn Heeren broot, ende cost eet: ende nochtans zijns Heeren goet, ende de Huys-sorge, na behooren, niet ter herten en neemt, noch en verricht: oft de goeden zijns Heeren verslemmet, doorbrengt, ende gulselic verteert: oft op andere wijse hem ontvrempt, ende tongebruyc maect. Item, een *Aduocaet*, oft *Procureur*, die van een partije te werck gestelt worden, om zijn goede saec met recht te verantwoorden, ende te veruolghen: Het ghelt wel nemen, maer niet en doen haer behoorlic debuoir, maer door versuymnisse, ende cleynachtinge de sake laten verloren loopen. Wanneer een *Medecijn*, *oft Chirurgijn*, verwaerloosen de gesontheyt des Crancken die sy aengenomen hebben, ende also tgelt te vergeefs ontfangen. Dit is een seer breet Velt, dwelc sich strect door alle standen, ende ampten, daer mede de menschen een den anderen verbonden zijn, ende weldaden van wegen haers amts genieten: op dat sy betrachten haer debuoir te doen, dat tot den ampt staet (daer van sy de weldaet ende haer onderhout hebben, in deel, oft int gheheel) ende werden sy vermaent tselue trouwelic, ende neerstelic te verrichten, ende wt te voeren. Die alle en connen voor God van dief-stal niet ontschuldich zijn, indien sy in haren amt te cort comen: want hy eens anderen goet behout, ende ontwendet, die niet wt en richt, tgene hy van wegen syner beroepinge, ende zijns ampts anderen schuldich is.

Teerling, Caertenspel, etc.

Hier moet niet vergeten zijn het *Dobbelen*, *Teerling-spel*, *Caerten-spel*, ende alle dergelijcke spelen, aengericht, om daer door des naesten erffenisse, ende gelt tot ons te brengen: Onder de welcke de schadelicste ende verwerpelicste zijn, daert alle aen d'auonture (somen seyt) meest hangt, ende niet aen smenschen const. Ende hoe wel het altijt schadelic is, sulcke spelen te gebruycken, daer door men haect, ende tracht na des naesten goet: so ist dobbel quaet, ende swaerder dieuerie voor Godt, wanneer noch meer, tegen de liefde (om in den spel te bedriegen, ende te beschadigen) listelic toegeleyt, ende also des naesten goet (oock tegen trecht des spels) met onrecht ontwent wort. Ende staet wel te merken, dat sulke spelen ooc met Keyserlicke Wetten (als den gemeenen besten schadelic) verboden zijn, Siet hier van *Cod. Iust. lib.* 3. *tit.* 43. *Commodis igitur subiectorum prospicienter, &c.*

Item

Item de *Bedelaers*, gehooren ooc onder dese soorte van dieuen, om dieswille sy ledich gaende, ende niet willende arbeyden, nochtans van den gemeenen leuen willen, ende den rechten armen hare onderhout ontnemen. 42. Son. Vra. 110. Bedelrie.

Maer dat nv yemant de voorgaende soorten van dieuerien, oft eenige van dien soude willen ontschuldigen, met exempelen, oft met lange ghewoonheyt, ende meynen, dat hem daerom wel georloft ware, also zijn proffijt ende neeringe te soecken: die soude te vergeefs arbeyden, ende hemselven in zijn ongeluck troosten ende pluymstrijcken. Want behaluen dat wij, tegen meest alle die voorghestelde soorten van dieuerien, hebben Gods wtgedruckte woort: So moeten wy wel besinnen met wien wy te doen hebben, ende wie de gene is, die dese Wet wtgesproken heeft: *Gy en sult niet stelen.* Hy en wil niet, dat wy hier in sullen aen menschen geuoelen, oft oordeel hangen oft na onse eygen goetduncken de sonden wegen: hy en wil niet dat wy door exempel, oft gewoonte tegen zijn Wet ons stercken sullen: Maer hy wil (niet teghenstaende allet voorgaende) dat wy alleen blootelic syne wet ende wille sullen volgen, ende achten, dat onse meeste wijsheyt te zijn, wanneer wy ons door syne wijsheyt laten regeren ende richten Daer beneuen moeten wy wel ouer legghen (welcken schijn wy ooc by den menschen tot onser onschuldinghe mochten voorwenden) dat God scherpe oogen heeft, die alle heymelicheden doorkijct, ende claerlicken siet, die langhe practijcken, ende behendicheden, die een schalc mensche (zijn sake beleydende) ghebruyct om den eenvoudigen te verstricken, ende hem in zijn net, oft visch-korf te locken ende te behouden: Hy siet met wat harde, ende onmenschelic beding, ende conditien de machtigher, den schamelen drucket, ende tonderstootet: Hy siet de ley-brocxkens, ende asinge, die de listige den ombedachten, ende oneruarenen voorworpen, ende stellen, om sich daer aen te verhappen, ende met den Angel geuangen te zijn, eer sy sich des vermoeyden. Dit alles (segge ic) siet, ende weet God claerlic: of het dan schoon, voor menschen oogen, so niet en blijct, maer verborgen is, ende also van hen niet geoordeelt en can worden: so sal hyt oordeelen, *die oock int licht sal brengen, dat inde duysterheyt verborgen is, ende den raet der herten sal openbaren, dan sal een yegelic van Gode lof hebben*, namelic die wel gedaen ende oprechtelic gehandelt ende gewandelt hebben: Maer ter contrarien beschaemt worden, die met ongerechticheyt tegen de liefde haren naesten verdruct hebben. Antwort tegen dongeschuldigingen die de menschen op gewoonhayt oft exempelen mochten nemen. 1. Cor. 4. 5

3. De derde soorte van dieuerie in den Catechisme verhaelt is het misbruyc der tijtlicken goeden: daer door yemant een dief wordt aen zijn eyghen goeden, niet alleen, als hy op de selue gierichlick blijft sitten, sonder daer van yet mede te deelen: maer ooc als hy die onnuttelic doorbrengt, verquist, ende also Gods gauen ontheylicht. Dese twee misbruycken, ende sonden, zijn malcanderen wel tegen, ende wijcken nochtans beyde af van den rechten pat der deucht, der mildicheyt, daer in een yegelick gheloouige, na synen vermogen, wt liefden, hem behoort te laten vinden. Dieuerie, die yemant begaet aen zijn eygen goet:

De

42. Son. Vra. 110.

De *giericheyt* is een sware sonde, die den mensche doet steunen op zijn eygen goet, in welcken aensien sy bouen pag. 495. is gestelt onder de sonden tegen d'eerste gebot strijdende: Sy hoort oock thuys onder de dieuerie, om dieswille sy meest oorsaeck is, van velen sonden in dese Wet bestraft, als sy de mensche (door begeerte tijtlicker goeden) verwect om zijn hant wt te steken, tot het gene niet zijn en is, om ander luyden goet, tsy met gewelt, of onder eenen schijn des rechten, met listen te roouen, ende onder sich te brengen. Daerom ist dat Christus so ernstlic vermaent Luc. 12. 15. *Siet toe, ende wacht u voor giericheyt, want niemant leeft van synen goeden, ooc als sy hem ouerluoeyen.* Ende de H. Apostel doet oock 1. Tim. 6. 9. tegen de begeerlicheyt van gelt ende goet, een nootwendighe waerschouwinge, seggende: *Maer die rijc willen worden, vallen in versoeckingen, ende stricken, ende vele onwyse ende schadelicke begeerten, waer door de menschen versoncken worden in schade, ende verderffenisse. Want giericheydt is den wortel van alle quaet: tot de welcke de sommighe lust hebbende, syn afgedwaelt van den gelooue, ende hebben henseluen met velen smerten doorsteken.* Ende de Heydensche Poeet heeft het niet qualick getroffen, wiens veerskens bekent zijn:

1. Door giericheyt, die tot gewelt ende boose listen radet, daermede andere luyden goet onder geslagen wert.

1. cor. 6. 10.

Iuuenalis. Sat. 14.

Nam diues qui fieri vult,
Et cito vult fieri, sed quae reuerentia legum?
Quis metus, aut pudor est vnquam properantis auari?

Dat is:

Men siet, dat die wil worden rijck,
Wils wesen met haest: geen practijc
Te boos: wat vraecht hy na Wetten?
Wat eer, oft schaemt' wilt ghy setten?
Wat vrees' isser oyt geuonden
By den vrecken, ongebonden
Gieren? die nacht, end' dach slauen,
End' met haest den goet na drauen.

Welcke ooc om gewins wil geestelicke saken vercoecht, ende Simonie drijft.

De gierichеyt en siet noch recht, noch crom aen: Sy is ooc onversadelic: hoet gelt, ende goet meer wasset, hoe de begeerte tot tselue meer toe neemt. Sy heeft *Iudam* gedreuen, om synen Meester Jesum voor dertich penningen te verraden, ende vercoopen. Sy geeft oorsaec tot *Symonie*, welc is voor God een seer schrickelicke dieuerie, als geestelicke saken, om Gout ende Siluer vercoft worden, ende de religie ten gewinne veyl staet, ende ghebruyct wort, gelijcmen inden Pausdom siet gheschieden, dat niet alleen de diensten, ende ziel versorginge om gelt vercoft, ende den meest-geuende vertrout worden: maer dat alle saken daer met gelt wt te richten zijn, ende de H. Sacramenten, om gelt vercoft ende aengedient worden. Van de welcke *Gehasi*, *de Knecht des Propheten Helisei*, een voorbeelt is geweest, dien sy in den quaden wel dapperlick nauolgen. Van hem staet geschreuen, 4. Reg. 5. (21. 27.) syne daet, ende hoe.

Gehasi.

nie

niet alleen hy, daerom met Melaetsheyt van God is geslagen, maer ooc syne nacomelingen. Wy lesen ooc van *Symon den Toouenaer* (die macht om de gaue des H. Gheests mede te mogen deelen, om gelt, van den Apostel Petro wilde coopen, ende van welcken (soot schijnt) de sonde der vercoopinge gheesteliker gauen, *Simonie* genoemt is worden) wat antwoort hy daer op van Petro ghecregen heeft, Act. 8.20: *uwe gelt* (seyt Petrus) *sy met u tot verderffenisse, want ghy gemeynt hebt dat de gaue Gods door gelt vercregen wort. Gy en hebt noch deel noch lot in desen woorde: Want u herte en is niet recht voor Gode. Daerom bekeert u, &c.* *42. Son. Vrs. 110.* Symon den Toouenaer.

Maer hiermede hout giericheyt noch niet op: Wanneer tgelt ende goet al tsamen geschraept, ende geraept is, so wort sy noch een Dief aen tselue goet, daerinne, dat sy niet ontbeeren en wil, van tgene sy besit, om den armen nootdruftigen (den welcke de oueruloet behoort te helpen) yet mede te deelen: dwelc wat een groote sonde het sy, verstaen can worden, wt d'exempel vanden *rijcken Wrecken*, die sich des armen Lazari niet en heeft laten erbarmen, Luc. 16. 21. Ende wt de sententie, die Christus spreken sal aen tlaetste gerichte, mat. 25. 45. *Voorwaer segge ic u lieden, wat gy eenen van desen minsten niet ghedaen en hebt, dat en hebt gy my oock niet gedaen.* Want als God yemanden goet laet toe comen, dat en geschiet niet tot dien eynde, dat sulcke alles voor sich, alleen behouden soude: maer dat hy, als een trouwe Rentmeester der goeden zijns Heeren, daer van mededeelen soude den ghenen, die God de Heere haer nootdruft niet gegeuen heeft. Die dat niet en doen, die werden dieuen aen haer eygen goet, in dien deel, dat zijt tegen de meyninghe haers Heeren, alleen voor sich behouden, dwelc tot mededeelinge behoorde gebracht te werden. Ende of nv schoon de menschen hier in niet te spreken hebben: want sulcke gaue, ende mededeelinge (soo veel de menschen belangt) moet vrywillich geschieden, mitsdien dat niet een seker penninc eenen yegelicken te gheuen beuolen is: Maer hy moet wt liefde na zijn vermogen, ende na de nootdruft der armen, sich hier in schicken: so en sullen nochtans voor Gods gerichte niet bestaen de gierighe, die alleen voor sich gesorcht hebben, ende niet mede gedeelt: gelijck oock Jacobus seyt, Cap. 2. 13. *Want een onbarmhertich oordeel sal gaen, ouer hem, die geen barmhertigheyt gedaen en heeft.* Ende de goeden des Heeren onder sich hout, sonder den armen mede te deelen, dwelc ooc dieuerie voor God is.

Maer hier wert noch een ander sonde gestelt, die met dese Wet verboden is: welcke wel met de giericheyt niet ouer een en comt, maer euenwel van den rechten pat af wijcket, dat is de *verquistinge der goeden gauen Gods, ende der seluen menigherley misbruyc.* Dese sonde wert dieuerie genoemt, om dieswille de verquisters, ende doorslagers, voor eerst onrecht doen den Heere, die hen de goeden gegeuen, ende daer ouer Rentmeesters ghestelt heeft, om die wel ende profijtelic te bedienen, ende te belegghen, tot dien eynde, daer toe hyse verordineert heeft, ende niet om die onnuttelick door te brengen, noch om hem den geuer tot misbruyck te vertoornen: Vele meer om door recht gebruyc hem dancbaer te zijn, aenghenamen dienst te doen, ende zijns naems eere te verbreyden. Ten anderen 2. Ende voor verquistinge ende misbruyc der gauen Gods dwale ooc Dieuerie is.

42. Son. Vra. 110. deren, doen sy groot onrecht den genen, daer voor hen te sorgen eygentlick beuolen is, ende toestaet, als Huysurou, Kinderen, Huysgenooten, etc. Den welcken sy dicwils (door verquistinge) haer leeftucht ontrecken, also datse gebrec, ende commer moeten lijden: Daerse nootdruft souden hebben, indien Gods gauen, daer toe sy recht hebben, ende gericht zijn, hen niet ontogen, maer raetlick gebruyct werden. Ende dese sonde is so groot, dat dApostel claerlic seyt, 1. Tim. 5. 8. *Ist dat yemant den synen, ende voornemelic den Huysgenooten niet en voorsiet, die heeft het gheloue verloochent, ende is erger dan een ongeloouige.* De selue sondigen ooc tegen de armen, ende behoeftighen. Sy sien de selue honger, ende verlaten: des nochtans niet teghenstaende, tgene billick onder die wtgedeelt behoorde te werden, om harer nootdruft te hulp te comen, dat verdoen sy in costelicken cleederen, ouerdadige maeltijden, in andere onnutte dingen: Niet eens denckende, het ware beter de costen gemindert, ende verspaert (want ouervloet en doet niemant goet) op dat sy den armen, te mildelicker, na de liefde, (die sy hen schuldich zijn) mede mochten deelen, ende daer door trouwe Rentmeesters ouer de goeden hares Heeren beuonden werden, ende mede bewijsen, dat sy met der armen (harer mede Litmaten) noot mededoogen hebben.

Ewige ende tijtlicke straffe. Eyntelick op dat wy te neerstiger ons voeghen tot gehoorsaemheyt deser Wet, so hebben wy in gedachtenisse te houden, dat God de ouertreders eeuwelic, ende tijtlick wil straffen: daer van spreect Paulus, 1. Cor. 6. 9. *Weet ghy niet, dat de onrechtveerdighe, het Conincrijcke Gods niet en sullen besitten? Laet u niet verleyden: &c. noch. Dieuen, noch Gierigaerts &c. noch Roouers en sullen het Conincrijcke Gods niet besitten.* Deu. 27. 17. Ende so veel de tijtlicke straffe aengaet, so heeft God in zijn wet ouer eenige soorten van dieuerien straffe gestelt, als Exo. 22. 11. ende soo op verscheyden plaetsen: na gelegentheyt vande welcke de Richters, de Dieuerie straffen aen het goet, oft aen den Lichaem, naer de grootte der sonden, gelijc *Dauid*, na de voorstellinge *Nathans* des Propheten, den Man, die d'eenich schaep zijns naesten gestolen, gedoodet, ende zijnen Gast bereydet hadde, des doots schuldich spreect, ende dat hy daer en bouen dat Schaep viervoudich betalen soude. Maer God schicket ooc dagelix tijdelicke straffen, ouer dmenschelicke geslachte, om dese ende andere sonden wille, besondere wanneer de Rechters slapen, ende zijne rechten niet wt en voeren. 2. Sa. 12. (6. 7.)

wederleggynge valscher Leer. Als wy nv ghenoech verstaen hebben, dat God met dese Wet, eenen yegelicken de besittinghe zijns goets toe-eyghent, ende niet en wil, dat yemant eens anders goet aentasten, oft onder sich te brengen, onderstaen

Eenige Wederdoopers. sal: So volcht nootwendichlic daer wt, de wederlegginge sulcker Wederdoopers, die onverstandelic voorgegeuen hebben, dat der Christenen ende geloouigen goeden ghemeyn behooren te zijn, ende dattet hen niet georloft soude zijn yet ergens te hebben, oft te behouden. Want het verbot, *van niet te stelen*, maect ouderscheyt van een yegelicx besittinge, dat gy aen dmijn ende ick aen d'uwe, noch een derde aen d'onse geen recht en heeft:

waert

waert anders dat ic aen d'uwe, so veel als gy, ende ghy aen dmijne, soo veel rechts haddet, als ick, ende so voort aen, hoe soude dan dieuerie connen geschieden aent goet, daer een yegelic euen diep toegericht is, ende gemeenschap inne heeft? *42. Son Vra. 110.*

Sy worpen voor d'exempel der eerster Kercken, van de welcke dEuangelist Lucas getuycht, Act. 4. 32. *Dat niemant en seyde, dat yet van synen goeden zijn eygen ware, maer alle dingen, waren gemeene.* Maer tselue en streckt tot beweeringe harer dwalinge niet, want d'Euangelist daer niet spreect, vande besittinge harer goeden, dat die gemeyne was: maer van tgebruyc, dwelc de eenmoedige geloouige wt vry-willicheyt, onder hen ghemeyn maecten, wt vierige liefde, die sy tot malcanderen droegen, op dat niemant onder hen gebrec soude lijden: waer in syluyden so neerstich zijn geweest, datter *ooc niemant onder hen en was die gebreck hadde: Want so vele alsser Lant, oft Huysen hadden, die vercochten sy, ende brachten den prijs des vercochten goets, ende leyden! aen de voeten der Apostelen. Ende een yegelic wert gegeuen, dat hy noot hadde.* Merct de besitters der Huysen, ende Ackeren vercoften selfs haer goet, ende brachten den prijs, etc. Niet seyt dEuangelist, dat de Kercke vercoft, die geen eygendom daer aen en hadde. Ende het can wel geschiet zijn, dat sy (int vercoopen harer Huysen ende Ackeren) mede wat opsicht gehat hebben, op de aenstaende noot der Kercken, dat de selue verjaecht, ende verdreuen zijnde, door de tyrannie met het gelt (vande Ackeren, ende Huysen genomen, tot voorraet gemaect) haer armen te beter versorgen conden, dwelc billicker was, als dat sy tselue goet onder de clauwen van de gier-woluen, ende veruolgers gelaten souden hebben. Ende dat dit also is: namelic, dat alleen tgebruyc, door vrywillige liefde tot malcanderen, gemeyn gemaect werde, ende dat d'eygendom, ende besittinge des goets by eenen ygelicken bleef, om daer mede te doen zijnen wille: dat bewijst Lucas int 5. cap. 4. daer hy verhaelt de woorden Petri *tot Ananiam: Bleef hy,* (te weten de Acker) *niet geheelic uwe? Ende doe hy vercoft was, was hy niet in uwer macht?* Ananias was meester zijns Ackers, hy hadde macht hem te vercoopen, oft niet, ende doen hy vercoft was, hadde hy macht ouer t'gelt, om t'selue te behouden, ofte int ghemeen te brengen. Maer daer aen besondichde hem Ananias, dat hy vanden prijse des Ackers, wat te rugge gehouden hadde, ende nochtans hem veynsde, als of hy tgelt vanden geheelen Acker voortgebracht hadde. Ende siet, de vermaninge Pauli, Eph. 4. 28. Daer hy dit gebot indrucket, *die gestolen heeft* (seyt hy) *en stele niet meer, maer arbeyde lieuer, ende wercke dat goet is met syne handen, op dat hy hebbe te geuen den genen, die noot heeft.* Daer verbiet dApostel het stelen, ende beueelt den arbeyt, om te gewinnen, niet alleen voor hemseluen, maer op dat anderen daer van deel gegeuen mach werden. De geloouige dan in der eerster kercken hebben recht gedaen, dat sy niet alleen de bladinge van haren goeden, maer ooc de erfgoeden selfs niet en hebben gespaert, maer die vercoft, om den noot der armen voor te comen: sy hebbent vrywillich gedaen, ende

Tegenwerpinge beantwoort.

42. Son. Vra. 111.

onbedwongen: maer dat een wet gemaect soude zijn of beuel gegeuen, daer door alles gemeen gemaect is, ende verboden yet eygens te besitten, dat en salmen niet vinden int niewe Testament: Dan ter contrarien veel passagien, dienende tot bestraffinge deser dwalinghe: Ende soude dat hier wel voorder beleyt werden, ten ware de meestendeel van de Wederdoopers hier te lande van sulcke dwalinge afstant gedaen hadden: So dient dese waerschouwinge alleen tegen die, welcke noch in sulcke dwalinghe steken, als die in Meerlant woonende, de gemeynschap der goeden meynen ghehouden behoorende te werden. Ende wert dit besloten, met de vermaninge Salomons Pro. 5. 16. *Laet uwe fonteyne wtvlieten, ende de Waterbeke op de straten: Hebt gyse dan noch alleene, ende niemant vreemts met u.*

111. Vrage.

Maer wat ghebiet u Godt in desen Gebot?

Antwoorde.

II. Dat ick mijns naesten nut: Daer ick can ende mach, vordere: Met hem also handele, als ick wil datmen met my handelde: daer toe oock, dat ick trouwelic arbeyde, op dat ick den nootdruftigen helpen mach.

Verclaringe.

Afdeelinge.

DE Catechisme die gaet nv voort, tot het ghene Godt met de achtste Wet geboden gheeft, gelijc te voren, wat daermede verboden is, verclaert is. Ende wert dese antwoort in twee deelen voorgestelt: de eerste leert, dat wy onsen naesten, tot behoudinge zijns goets ende profijts voorderen, ende met hem also handelen sullen, als wy wilden dat ons geschiede: dandere, dat ons beuolen is trouwelic te arbeyden, op dat wy ooc mede deelen mogen den nootdruftigen.

mededeelinge des raets ende der hulpe.

1. Dese Wet wert recht onderhouden, wanneer wy niet alleen neerstelic vermijden, alle soorten van dieuerie bouen bestraft: Maer daer neuen oock alletijt naer dit wit schieten, om alle menschen (so veel ons mogelic) onsen raet, ende hulpe getrouwelick mede te deelen, tot bewaringe harer goeden: Dat wijse niet alleen niet en vercorten, maer weeren, dat sy niet vercortet, maer gheuordert werden.

Wort billic geacht na de wet der naturen:

Ende dat deser Wet meyninge sulcx is: Dat wy dat oock schuldich zijn te doen, beweert de Catechisme met eene heerlicke reden, welcke gelijckse van natueren den menschen van God ingedruct is geweest, also zijn daer af inde verdoruen natuer, by de ghene, die Godt niet en kennen, noch eenige voncxkens, ende straelkens gebleuen, na de welcke ooc de Heydenen geoordeelt hebben (hoe wel so niet geuolcht) billick te zijn: dat wy onsen naesten sulx doen, als wy ons willen te geschieden. Waer wt volcht, dat wie zijnen naesten niet lief en heeft, ende na de Wet der liefde,

liefde, desseluen proffijt niet en vordert, gelijc hy soude willen, hem van anderen te geschieden: Dat die tegen God, ende teghen de natuer hem opstelt, ende also onweerdich is, dat hem eenich goet gheschiede, ofte dat hy yets geniete, na den preuilegie der naturen, daer van hy hemseluen (door zijn onbillicheyt, ende ontrecken) onweerdich maekt. *42. Son. Vra. 111.*

Maer God aensiende de verdoruentheydt, daer de mensche inne gheuallen is, heeft hem eene geschreuen wet gegeuen: waer in hy mochte vinden, wat hy zijnen naesten schuldich is, claerder als hy wt ouerblijfselen der natuerlicke billickheydt dat conde speuren: ende heeft alles wat een yegelick zijnen naesten schuldich is, verclaert inde vj. geboden der tweeder tafel, ende daer af dit de somma is, Leuit. 19.18. *Ghy sult uwen naesten lief hebben als u seluen, want ic ben de Heere.* Dese somma moet dan comen op alle de Wetten der tweeder Tafelen, ende moeten wy weten, dat ons niet alleen verboden is, onsen naesten na elck Gebodt niet te vercorten, maer ooc het tegendeel te doen geboden, namelic, hem lief te hebben, ende na aert der liefde, ende naer gelegentheyt van elcke wet te helpen, ende te vorderen. D'achtste Wet verbiet niet te stelen, ende hem aen zijn Goet, Haue, Erue, ende alle besittinge, ende gerechticheyt die hem toe comt, niet te vercorten: Daer tegen dan gebiet sy, nae de liefde, hem sulcx alle te helpen bewaren, ende daer in voor te staen. Daer sien wy, wt wat fondament, ende wt wat redenen de Catechisme leert, als in der antwoort, dat wy onsen naesten (waer wy connen, ende mogen) schuldich zijn te vorderen, ende also met hem te handelen, als wy souden willen dat met ons gehandelt soude werden. Ende is die van God mede in dese achtste Wet geboden.

Al wat ghylieden wilt (seyt Christus, Mat. 7.12) *dat u de menschen doen, doet ghylieden hen dat ooc, want dat is de Wet, ende de Propheten.* Als wilde hy seggen: Wilt ghy weten int corte, wat gy na de leere der gantsche wet, ende der Propheten malcanderen schuldich zijt, dat cont gy in corten woorden vatten, ende onthouden, ja connet sekerlick alle tijt by u seluen vinden: Op dat ghy niet en behoeft te gaen vragen, wat ghy den menschen schuldich zijt: Bedenct wat gy begeert u vanden menschen gedaen te werden. Het selue zijt gy hen oock schuldich te doen. Soo is dan van noode, dat wy in ouerlegginge van desen, ons oeffenen, op dat wy de selue liefde, die wy van anderen vorderen, ende verwachten, selfs bewijsen, ende van ons seluen beginnen, om na onse schuldige plicht die ongheueynsdelick te bewijsen, so 1. Joa. 3.18 vermaent: *Mijn kinderkens en laet ons niet lief hebben met den woorde, noch met der Tonghe alleenlic, maer met de wercken, ende waerheyt.* Ende daerom onaenghesien, dat wy somtijts met bedriechelicke, ende ontrouwe menschen te doen hebben, so en moeten wy niet aenmercken wat sy ons doen, maer wat wy te doen schuldich zijn, ende begeeren souden ons te geschieden: Voldoen sy haer schuldige plicht niet, dat staet op haerlieder rekeninghe, daer voor sullen sy straffe ontfangen: maer tselue en ontbint ons van onse plicht niet: laet ons wel toesien, dat wy door haerlieden ongerechticheyt (welcke wy mercken ende oordeelen connen, quaet ende straflic te Daer toe sullen wy ons gheroert vinden als wy ons seluen altijt voorhouden: doet als ghy wilt u te gheschieden.

42. Son. Vra. 111.

te zijn) ons niet en laten brengen tot gelijcke ongerechticheyt. Laet ons voldoen aen onser syde: wat sy aen ons te cort blijuen, dat vinden wy by den ghemeenen Heere goet, diet vergelden, ende onse sake wel waernemen sal. Laet ons alleen toesien, dat wy niet quaet met quaet vergelden, maer altijt lieuer van onsen goeden recht na-geuen, als dat wy ons wtterste met strijt ende onrust souden moeten halen, ende daer door mochten vallen in verbrekinghe der liefde die wy schuldich zijn.

Trouwe arbeyt wert niet desse Wet beuolen.

2. Ten anderen, leert de Catechisme, dat tot onderhoudinge deser Wet, eenen yegelicken getrouwelick te arbeyden beuolen sy, om namelic rechtueerdelic te winnen, ende te weruen, tgene ons eygen sy. Terstont na den val heeft God den mensche dit ghebodt ghegeuen, Genes. 3.19. *In sweet uwes aengesichts sult gy uwe broot eten.*

Op dat niemant door armoede hem tot ongerechticheyt ende stelen begeue.

Want na dien luyheyt, ende ledicheyt, niet alleen oorsaec geeft tot de sonden: maer oock ghemeenlick armoede pleecht te veroorsaken, ende te vermeerderen: welcke armoede dan niet goets en radet, maer lichtelic tot ongerechticheyt, ende stelen verweckt, Pro. 30.9. So vermaent de H. Geest de geloouigen (op verscheyden plaetsen der H. schrifture) neerstelic tot arbeyt: dat een yegelic trouwelic zijn werc doe, ende waerneme, wat zijn beroepinge verheyscht. Salomon stelt in zijnen spreucken voor, dexempelen der Mieren, om eenen yegelicken tot neerstigen arbeyt te

Exempel der Mieren.

verwecken, Pro. 6.6 *Gaet henen* (seyt hy) *tot de Mieren, gy luye: Siet hare weghen aen, ende leert: Hoe wel sy geenen Vorst, noch Hooftman, noch Heere en heeft, so bereyt sy doch haer broot in den Somer, ende vergadert haer spijse in den Oogst. Hoe lang ligt gy luyaert? Wanneer wilt ghy op staen van uwen slape? Ia slaept noch een weynich, sluymert noch een weynich, legt de handen noch een weynich te hoope, dat ghy slaept: Soo sal u de armoede ouerrasschen als een wandelaer, ende den commer als een gewapent man.* De selue Salomon (wetende, dat de armoede de menschen tot ongerechticheyt pleecht te bewegen) biddet God, dat hy hem geen armoede wille geuen, ende settet daer toe dese reden, Pro. 30.9. *Wanneer ic te arm werde, mochte ic stelen, ende my aen den name mijns Gods vergrijpen.* dApostel Paulus geeft den geloouigen de lesse des arbeyts, tot verhoedinge van dieuerie, daer hy seyt, Eph. 4.28. *Die gestolen heeft, die en stele niet meer, maer arbeyde lieuer, ende wercke, dat goet is met syne handen, op dat hy hebbe te geuen den genen, die noot heeft.* Ende 1 The. 4. vers 11. *Doet neerstigheyt om in stilheyt te leuen, ende het uwe te doen, ende te wercken met uwen eygen handen, gelijc wy u lieden beuolen hebben. Op dat gy meucht by de gene die buyten zijn, eerlick wandelen, ende geens dincx gebreck hebben.* Daer teghens betuycht hy noch, 1. Tim. 5.8. *Dat die syne Huysgenooten niet en versiet, argher dan een ongheloouige is.*

maer moge op zijn arbeyt leuen, ende hebben om den nootdruftigen mede te deelen.

Ende met den Godsaligen arbeyt, sal de gheloouighe (door Gods segen) twee dingen ghewinnen: Eerstelick, dat armoede van hem gheweert zijnde, hy zijn eygen broot sal eten, 2. Thes. 3.12. (dwelc Gods segen is, den geloouigen toegeseyt, Psa. 128.2. *Gy sult u generen uwen handen arbeyt:*

Wel

Wel u, gy hebt het goet) ende niet behoeuen en sal met ongerechticheyt, stelen, ende roouen hem te behelpen, daer toe hy (als by hem seluen genoech, ende genoegen hebbende) geen oorsaec hebben en sal. Ten anderen (so de Catechisme lieflic aenteeckent) ghewint Godsaligen arbeyt het vermogen, om met onsen ouervloet (die wy van Gods segen ontfangen hebben) den armen mede te mogen deelen, ende hen te hulpe te comen, daer sy gebrec, ende noot lijden: Daer ter contrarien sonder onse neersticheydt, ende arbeyt, het onse ons alleen niet genoech soude zijn: Als waer altijt van, nemmermeer toe gedaen en wert, ende daer Gods seghen (den geloouigen arbeydende beloeft) ontbreket. Dese vrucht des arbeyts, teeckent dApostel aen in de voorgestelde plaetse, Ephe. 4.28. Van desen segen spreect ooc Salomon, in zijnen spreucken, daer hy voorstellende de cloeckheyt, ende neersticheyt van een wijse vrouwe, onder andere seyt, Prouer. 31.20. *Sy breydet hare handen wt, tot den armen, ende reycket hare handen den nootdruftigen.* *42. Son. Vra. 111.*

So werden dan hier bestraffet, ende in de schult der dieuerie getrocken, die menschen, welcke ander luyden proffijt, gantsch niet vorderen, noch waer nemen: maer alleen haer eygen baet ende proffijt soeckende zijn: Want dewijle eyghen baet, ende proffijt, die nu meest de werelt innegenomen hebben, ende de selue op stelten doen gaen (somen seyt), comen wt gebrec der liefde des naesten: so moet geschieden, dwelck Christus waerschout op de leste Werelt, Mat. 24.12. *Ende dewijle dat de ongerechticheyt vermenichfuldicht sal werden, so sal de liefde in velen vercouwen.* Want (gelijc Paulus leert, 1. cor. 13.5.) *de liefde en soect haer eyghen niet.* Ende vermaent daeromme Phil. 2.4. *Een yegelic en sie niet op het syne: maer ooc een yeghelick sie op dat des anderen is.* Wert bestraffet eygen baet.

Worden noch bestraft de luye, ledige, trage menschen, die niet neerstich haer amt doen, ende wat hen toecomt, waer nemen: daer door niet alleen haer eygen Huys-saken te niete gaen, maer ooc (indiense in eenigen publijken amte staen) de saken des ghemeenen besten, die hen beuolen zijn. Luyheyt ende ledicheyt.

Ende of yemant wilde seggen: Ic heb (God danc) genoech, ick behoef niemandt lastich, ofte beswaerlick te zijn, of met ongerechticheyt my te behelpen, maer can met den mijnen wel toecomen: Wat behoeue ick dan te arbeyden, moeyt ende onrust aen te nemen, oft my ergens mede te becommeren, etc. (want sulcke propoosten dicwils gehoort zijn vande rijcke, machtige deser Werelt, die anders niet als haer eygen gemack, ende weelde soecken): Die sal weten, dat hem euenwel de arbeydt van God, ende wat goets te doen, beuolen is, niet alleen, om door arbeyt, ende onledicheyt te moghen schouwen, veel sonden (die de ledighe door aenstoockinge des Satans pleghen te becruypen) als onkuysche lusten, ende daden die hier voor in de seuenste Wet bestraft zijn. Item, dronckenschap, clappen, ende rellen int oordeelen zijns nasten (dwelc een groote grouwelicke sonde is, als hier na int negenste Gebot, hoe wel van velen cleyn geacht) ende dergelijcke: Item om in der Werelt niet te vergeefs te zijn (want niemant hemseluen gheboren en is, naer den aduijs der Heydenen Tegenwerpinge beantwoort.

42. Son. Vra. 111.

denen selue) als een onnut mensche, die schijnt te leuen alleen, om te eten, ende te drincken ende dan te steruen: ende om niet te wesen, als een doot Litmaet aen een Lichaem, dwelck beter afghesneden ware: Maer (gelijc de leuendige litmaten in een lichaem) te arbeyden tot behoudinge, ende beuorderinge des gemeenen besten (na zijn beroepinge) wetende wat een swaer oordeel ouer de pontbegrauers comen sal, mat. 25.30. Ten lesten, is oock schuldich een yegelic te arbeyden, ende wat te doen, *op dat hy* (na de leere des Apostels) *moge hebben, om mede te deelen den armen*, Eph. 4 vers 28.

Wert ledicheyt besondere in den stercken Bedelaers bestraft.

Dan als wy hooren, dat de arbeyt beuolen is, ende gedaen behoort te werden, op dat een yegelick den armen mede te deelen moghe hebben: dewijle (na Christi leer, Act. 20. 35.) *saliger is te geuen, als te nemen:* Soo is merckelick, dat dobbel, ende veelmael te berispen zijn, ende niet weerdich onder menschen te verkeeren, de stercke Bedelaers: Die hoewel sy van haer seluen niet en hebben, om te leuen, ende niet arbeyden willen, dat zijt hebben mochten, nochtans om haer luyheyt tonderhonden, hen niet en schamen van den Aelmissen te leuen, altijt onrechte oorsaken voorwendende, waer door sy meenen te beter onderstant te crijgen ende de rechte oorsaec, haer luyheyt ende ledicheyt verswijgen: ende lieuer vanden Bedel-sac leuen, als dat sy tot hare noodige onderhoudinge godsalige arbeyt soudendoen: Dat zijn rechte Kerckdieuen, hier bouen pag. 621. int register der Dieuen gestelt, om dieswille sy (in de plaetse daer sy behoorden te wercken, op dat sy anderen souden mogen gheuen) niet wercken en willen, ende also behoeuen van anderer luyden sweet ende bloet, dat is vanden Aelmissen te leuen, oft te bedelen: ende snijden al so het broot den rechten Armen vanden mont af.

Welcke de Ouerheyt schuldich is te weeren.

Maer de eruarentheydt leert, dat sulc volc hen qualic met goede onderwijsingen ende Gods woordt wil laten regeren, maer van Bedelen een erf-Ambacht maecken, dwelc sy voor haer, ende haren kinderen seer profijtelic achten, om sonder moeyte den cost te crijgen, ende door de Werelt te comen. Daerom geeft dApostel 2 Thes. 3.10, een goet bericht, hoemen met hen handelen sal, seggende: *Want ooc doen wy by u lieden waren, gebodén wy u dit, namelick wilde yemant niet arbeyden dat hy ooc niet eten en soude.* Daer wt wy leeren, dat men sulcke niet en behoort, noch schuldich en is te geuen. Maer op dat sy vanden quade, dat onder den bedel-sac, ende truggelen schuylet, geweert, ende tot godsalige arbeyt gebracht, ende also de rechte armen te beter versorget mogen worden. so is een godsalighe Ouerheydt schuldich met goede ordeninge daer inne te versien: ende alle ondersaten (een yegelick nae zijn beroep) sulcke goede ordeninge met raet, daet, ende hulpe te helpen hanthouden.

Ende wort een yeder vermaent te doen wat zijn amt ende beroep verheyscht.

Ten besluyte, op dat een yeder onder ons dese goede Wet te vlijtiger waerneme ende onderhoude, so sullen wy betrachten, wat wy, na vermogen ende verheyschen onses amts, eenen yegelicken schuldich, ende waer toe wy verbonden zijn: ende alsdan voort met goeder trouwen int werck stellen, ende betalen tgene wy schuldich zijn. De Ouders die bewijsen

wijsen haren kinderen de Vaderlicke ende Moederlicke plicht, desgelijcken de kinderen haren Ouderen: die in ouer-amt geroepen zijn, den genen daer sy ouer gebieden: wederom de ondersaten haren Ouerheden, wat sy schuldich zijn: De Kercken-dienaers harer cudde, ende weder de cudde haren Herders: De knechten haren Heeren, ende de Heeren haren Knechten, ende so voortaen, een yegelic arbeyde, om int syne niet te cort te comen, maer geue synen naesten getrouwelic, wat hem na synen staet, ende beroep wettelic toecomt: So sal ongerechticheyt, ende allerley dieuerie geweert zijn, ende in de plaetse van dien de liefde tusschen ons in rechte oeffeninge comen. *43. Son. Vra. 112.*

43. SONDACH.

Vrage. 112.

Verclaringe van het negenste Ghebodt.

Inhout: *De negenste Wet (wesende inde tweede Tafel de vijfste) verbiedet valsch getuygenisse te spreken teghen den naesten, ende leert, dat men de tonge niet en behoort te misbruycken tot logen, verkeeringe, achterclap, oft valsche beschuldinge des naesten: maer die te gebruycken tot verantwoordinge der waerheyt, ende tot voorstant der Famen, ende des goeden geruchte des naesten.*

112. Vrage.

Wat wil dat negenste Gebodt?

Antwoorde.

Dat ick tegen niemant valsch getuygenisse en geue, niemant zijn woorden verkeere, gheen achterclapper, noch lasteraer en sy, niemant lichtelick, ende onverhoort oordeele, of helpe verdoemen: maer allerley liegen, ende bedriegen, als eygen wercken des duyuels, vermijde, ten sy dat ic den swaren toorn Gods op my laden wil: Item dat ic int gerichte ende allen anderen handelingen de waerheydt lief hebbe, oprechtelic spreke, ende bekenne: ooc mijns nasten eere, ende goet geruchte (na mijn vermogen) voorsta, ende vordere.

Verclaringhe.

GELIJCK Godt met voorgaende Wetten verboden heeft den naesten aen zijn leuen te beschadigen, oft tegen hem yet quaet voor te nemen: ooc des naesten houwelicx-bedde niet te ontreynigen: Noch zijn goet aen te tasten, of hem te ontvreemden: Also leert hy in dese negende Wet: (*Gy en sult geen valsch getuygenisse spreken tegen uwen naesten*) niet te betamen *Somma der negende Wet,*

43. Son. Vra. 112. betamen, dat yemant van synen naesten quaet spreke, om zijn goet gerucht te benemen, oft om hem te blameren, ende tonteeren: dat tselue (op wat maniere dat het geschiede) als een valsch getuygenisse tegen den naesten gehouden sal worden.

Wat door getuygenisse int gemeyn, Maer om dese wet beter te verstaen, dient aengemerct, dat door *getuygenisse* int gemeen verstaen wort alles, wat ergens van bestendichlic ghesegt, ende versekert wort, om tselue te doen geloouen oft voor warachtich houden, tsy dan dattet goet, of quaet is. Ende dewijle de getuygenissen in velen handelingen onder den menschen, tot onderhoudinge gemeenes vredes ende welstants seer noodich, ende gebruyckelic zijn, so can door deselue seer groote schade aengericht, ende groote sonde daerin begaen worden, so verde de waerheydt ter syden geset wort. Daer zijn ontallicke saken, ende vallen dagelicx voor, daer van wy niet en weten, ende waer van wy geen bericht, noch de waerheyt en connen vernemen dan door getuygen, op welcker geloof ende trouwe wy staen moeten, ende varen: wanneer die in haer woorden, ende getuygenissen faelgeren, ende niet oprechtelic de waerheyt voortbrengen, so werden op sulcke valsche fondamenten, veel dolingen, ende schadelicke saken gebouwet, ende wort de naeste (dient aengaet) in velen vercort.

Ende door valsch getuygenisse verstaen wort Ende wordt hier also door *valsch ghetuygenisse* (dwelck tegen den naesten te spreken in dese Wet eygentlic verboden wort) verstaen alles, wat (buyten waerheyt) tegen den naesten, tot syner beswaringe, oft om hem in zijn goet, eer, ende leuen, ofte op andere manniere eenichsins te beschadigen (het sy dan, dat het geschiede inden gerichte, of ooc in gemeene propoosten, buyten tgerichte) gesproken, ende versekert wort.

Afdeelinge. Hier sal dan voor eerst verclaert, ende bewesen worden, dat het valsch getuygenisse int gemeen verboden is, ende op wat manieren teghen dese Wet ghesondicht wort, oft wat soorten van sonden hier onder te huys gehooren: Ten anderen in wat mannieren dese wet onderhouden wort, dat is, wat deuchden hier mede beuolen zijn: ende ten lesten al wat daer by worden geuoecht, vande straffe des valschen getuygenis.

1. Valsche getuygenisse wort met dese Wet verboden. 1. Voor eerst dan wort int gemeen *het valsch getuygenis* veruloect, ende strengelic verboden, so wel *den Richteren*, als *den gemeenen man*. De Richteren, dat sy hen hoeden valsche oordeel te spreken, ende door giften, ende gauen, vrientschap, ofte aensien der Persoonen van de gerechticheyt te wijcken, den schuldigen te ontslaen, oft den ontschuldigen te verdoemen: dat sy, so veel aen hen is, weeren, dat valsche getuygenisse, ende al het gene, daert recht eenichsins door verkeert soude mogen worden, by den gerichte geen plaetse en gewinnen, maer te rugge geset worden, op dat waerheyt ende gerechticheydt alleen daer plaetse mogen houden. Den gemeenen man wort verboden (wanneer hy voor den gherichte, tot der waerheyt getuygenisse gheroepen, ende daer op be-eedet wort) yet valschs voort te brengen, oft te getuygen: ende wort daer tegen onderwesen, sonder aensien der persoonen de waerheyt te spreken ende te getuygen met goeder conscientien van tgene hem bekent is, sonder

yet

yet te verswijgen, af, of toe te doen, oft te veranderen: ende dit niet alleen, op dat door synen eet Gods name niet ontheylighet en werde, so daer van bouen inde derde wet geleert is: maer ooc op dat zijn nasten door zijn getuygnisse niet beschadicht, maer in zijn gerechticheyt geuordert werde, dwelck tgene is daer op dese Wet eygentlic siet. Hier van lesen wy Leuit. 19.15. *Gy en sult niet onrecht handelen aen den gerichte, ende en sult niet voortrecken den geringen, noch den grooten eeren, maer gy sult uwen naesten recht rechten.* Item Deu. 19.16. *Wanneer een wreuelick getuyge tegen yemant optreet, ouer hem te getuygen een ouertredinge. So sullen die beyde mannen, die een sake met malcanderen hebben, voor den Heere, voor den Priesteren ende Richteren staen, die ter seluer tyt syn sullen. Ende de Richters sullent wel vereyschen: Ende wanneer de valsche ghetuyge een valsch getuygenisse tegen synen Broeder gegeuen heeft, so sult gy hem doen, als hy synen Broeder dachte te doen, dat gy den boosen van u wech doet: Op dat het de andere hooren, hen vreesen, ende niet meer sulcken boosen stuc voor en nemen te doen onder u: uwe ooge en sal syner niet verschoonen, &c.* 43. Son. Vra. 112.

Onder het valsch getuygenisse ghehoort mede dese soorte, *dat wy niemandt syn woorden verkeeren.* De verkeeringe (diemen *Calumniam* noemt) gheschiet, wanneer yemants woorden, quaetwillichlic geduydet, ende anders genomen, oft wtgelegt worden, dan na den sin, ende meyninge, sose ghesproken zijn. Want al ist, dat niet buyten de waerheydt ghetuycht, of geseyt en wort, so veel eenige woorden belangt sy en zijn alsoo ghesproken: Nochtans legt de verkeeringe int anders duyden, ende trecken. Woorden, die wel gesproken zijn (gelijc dan een yegelic syner woorden, ende meyninge selfs de beste wtlegger is) connen wel ten quaden opgenomen, ende geduydet worden. Sulcke verkeeringhe wort met dese Wet verboden, ende is voor God valsch getuygenisse. Mat. 26.61, wort verhaelt: *Ten laetsten quamen daer twee valsche getuygen, ende seyden: Dese heeft geseyt: Ic can den Tempel Gods afbreken, ende in dry dagen den seluen optimmeren.* Valsche getuygen worden sy genoemt, van wegen der verkeeringe der woorden Christi: Want hoe wel Christus wat hadde ghesegt, van de brekinge, ende weder optimmeringhe des Tempels, so en hadde hy dat niet gesegt tot sulcke meyninge, gelijc sy syne woorden verdraeyden, als oft hy gesproken hadde van den materialen Tempel, maer hy haddet gesproken, ende verstaen *van den Tempel syns Lichaems,* dwelck was de ware Tempel, waerinne woonde *de gheheele volheyt der Godheyt lichamelic,* want *God was geopenbaert in den vleesche.* Sulcx de meyninge Christi gheweest te zijn, getuycht Johan. 2.21. Ende daerom noemt Matheus de voorsc. ghetuygen, te recht valsche getuygen geweest te zijn, om dat sy Christi woorden verkeert hadden. Met sulcke verkeeringe der woorden, hebben hen oock beholpen, de vyanden des Euangeli, tegen den eersten Martelaer Stephanum, Act. 6.10: Want als *sy niet en conden wederstaen der wijsheyt ende den Geest daer door hy sprac:* So *maecten sy mannen wt, die seyden: Wy hebben hem lasterlicke woorden* 2. Verkeeringe der woorden. Col. 2.9. 1 Tim. 3.16

43. Son Vra. 112.

hooren spreken tegen Mosen ende God. Ende sy beroerden het Volc, &c. Ende sy stelden daer valsche getuygen, welcke seyden. Dese mensche en houdt niet op lasterlicke woorden te spreken, teghen dese heylighe plaetse, ende de wet. Want wy hebben hem hooren seggen: Dat Iesus van Nazareth dese plaetse sal verderuen, ende veranderen de insettingen, die ons Moses ghegeuen heeft. Johannes de Dooper vanden Crijschsknechten geuraecht zijnde: wat sy doen souden? Heeft hy hen beuolen, sich voor dese sonde te wachten, seggende: *neminem calumniemini*, dat is *en beschuldicht niemant valschelie*, oft en getuycht niet valschelick tegen yemanden Luc. 3. 14.

I. 8. Achterclappinge oorenblaesinge.

Tot valsch getuygenisse ghehoort oock de sonde *der achterclappinghe*, die daer knaecht aen tgoede geruchte des naesten, ende heymelic van den afwesenden quaet vermoeyen maect, ende stroyt: oft van eenen anderen valsche stucken aenbrengt: oft wat recht gedaen is, ende int goede geduydet soude mogen worden, misduydet: oft anderer luyden faulten ende gebreken, diemen behoorde toe te decken (sonder weten des genen, die also langs der straten gesleypt wort) wijt, ende breet verbreydet, ende grooter maect, dan sy inder waerheyt zijn. Hoe seer Gode dese sonde mishaecht, is daer wt blijckelic, dat d'Apostel Rom. 1.30. onder de groue grouwelicke sondaers (die hy daer verhaelt) mede telt de *oorblasers, ende achterclappers*, welcke (als schandvlecken onder den menschen) tot allen tijden, oock onder den Heydenen eenen quaden naem gehat hebben, ende als schadelicke pesten hatelic zijn: ende gehouden, dat alle eerbare menschen (van goeden aert) daer af schromen behoorden te hebben. Ende de Propheet (als hy getuycht dat die *in de hutten, ende op den heyligen Berch des Heeren woonen sal, die met syner Tongen niet achterclapt, ende synen naesten geen leet en doet, ende synen naesten niet en schendet*, Psa. 15.3.) geeft opentlic te kennen, dat de achter-clappers, ende oorenblasers altijt voor God hatelic geweest zijn, ende dat die gheensins deel met hem hebben sullen. Gelijc hy ooc door Mosen Leuit. 19.16. strengelic verbiet: *Gy en sult geen achterclapper onder uwen Volcke syn, gy en sult ooc niet staen, tegen uwes naesten bloet: want ick ben de Heere*: Als wilde hy seggen, vreest my, ende wacht u voor sulcke sonde, welcke, hoewelse heymelic, ende achter rugge gesciet, my nochtans niet onbekent en is, noch ongestraft blijuen en sal. Sulc achterclapper was *Siba*, daer van wy lesen, 2 Sa. 16.3. Dat hy *Mephiboseth* synen *Heere by den Coninc Dauid* valschelic bedroech, seggende: *Siet hy bleef te Hierusalem: want hy sprac: Heden wort my het huys Israhels myns Vaders Rijc, weder gegeuen. Doeg de Idumeer* een schadelick oorenblaser heeft met syne achterclappinge (bedragende den Priester *Ahimelech*) te wege gebracht, ende ooc wtgericht door beuel Sauls, den moort desseluen *Ahimelechs*, ende der anderen *Priesters, vijf ende tachtentich mannen, die lijnen Lijf-rocken droegen. Ende de stat der Priesters Nobe sloech hy met der scerpte des sweerts beyde mannen ende Vrouwen, kinderen ende sooch-kinderen, Oxen ende Ezels ende Schapen*, 1. Sa. 22. (9.19.) *Haman de sone Medaths de Agagiter* moet onder de ooren-blasers, ende achterclappers niet vergeten worden

worden, dewijle hy wt booswillicheyt het Jodische Volc aen den Coninc Ahasueros bedroeg ende poochde alle de selue te verdelgen, Hest. 3. (6.9.) *43 Son. Vra. 112.*

II. Begeerlicke aenhooringe des achterclaps ende ooren-blasers.

Maer niet alleenlic en zijn hatelic de achterclappers, ende ooren-blasers selue, die (door achterclap ende oorblasinghe met harer Tonghen twist saeyende) de luyden aen malcanderen rocken, ende teghen een onrustich maken: Maer worden met dese Wet bestraffet, die de achterclappers tegen haren naesten begeerlic met lust aennemen, ende *den achterclapper de ooren bieden.* Ende selfs de Heydenen hebben, door aenleydinge der Wet der naturen, noch verstaen, dat het ombehoorlic was den ooren-blasers, ende achterclappers geloof te geuen: Vonde de achterclapper ende ooren-blaser bestraffinge syner booser daet, ende verantwoordinge des vromen, in plaetse, dat hy meynt daer mede te behagen: meynde hy niet dat zijn listich oor-tuyten heymelic ende verholen soude blijuen: Hy soude min met sulcx omgaen, ende soude hem moeten schamen, int gene hy soude sien den vromen te mishagen. Men leest dat *Simonides* de Musicijn (als eener tot hem seyde: vele hebben u by my bedragen) geantwoort soude hebben: wanneer sult gy doch aflaten van my met den ooren-clap te spreken? Te kennen geuende, dat de ghene, die de achterclappinge ten ooren liet ingaen ende geloof gaf, euen onrecht daer aen dede, als de achterclapper selue. Ja (na tgeuoelen der Heydenen) en is niet ontschuldich die, hoe wel hij selfs niet geern van yemant achterclap spreket, oft achterclap hooret, nochtans synen afwesenden vrient tegen den achterclapper niet en verantwoort, noch onschuldicht, als hyt conde doen, maer schijnt met synen stil-swijgen den achterclapper toe te staen: Also spreect daer van de *Heydensche Poeet.* *Siet pa. 570.* *Hora. Sat. 4. lib. 1.*

Absentem qui rodit amicum,
Qui non defendit alio culpante: solutos
Qui captat risus hominum, famamque dicacis,
Fingere qui non visa potest, commissa tacere
Qui nequit, hic niger est, hunc tu Romane caueto.

Dat is:

Die synen vrient met achterclap belast,
End' op zijns verantwoording' niet en past,
Als andere met loghen hem beladen:
Die daer tgheselschap soect te versaden,
Met wtgestort Lachen, ende geern geacht,
Is een geckaert: Siet, hy maect dat al lacht:
Die can met woorden dingen vercieren,
So hy selfs listelic heeft gaen versieren,
Daer af hy niets ghesien heeft, noch gehoort:
Die niet verswijgen can tsecrete woort,
Dat hem zijn vrient vertroude van herten:
Gelooft doch sulcken niet, tsoude u smerten,
Edel Romeyn, in allen geweste,
(Daer en is niet goets aen) schout hem als de Peste.

Dese

43. Son. Vra. 112.

Dese sonde der achterclappinge, ende begeerlicke aenhooringe des achterclaps, ende oorenblasers, is by den menschen (door gebrec van liefde) seer gemeyn ende richtet veel booses aen tusschen de beste vrienden, oock tusschen die, welcke als twee Zielen, in een vleesch, alder genauste tsamen in Houwlic verbonden zijn. Daerom alle Godvreesende, die de waerheyt ende oprechticheyt behooren te beminnen, ende tot liefde ende eendracht van herten te arbeyden, ende alle oorsaken van twist ende tweedracht te schouwen, sullen hen voorsichtelic voor achterclap, ende oorenblasen hoeden, ende anderen, die daer mede ommegaen, niet toeluysteren: ende so veel als dese sonden onder den menschen gemeensamer zijn, so veel als die listiger, ende onverhoets de onversichtige ende ombedachte, heymelic becruypen, ende dicwils in goeden schijn bedriegen, so moeten sich de Godvreesende, voor sulcke pestilentiale, ende heymelicke sluypende siecten voorsien, ende wapenen, ende sich daer voor wachten.

Psal. 15.3. van vreesen, dat sy (daer mede besmet) van den H. berch des Heeren afgewesen worden, ende in syne hutten geen wooninge hebben souden.

4. Lasteringe ende smadelicke verachtinge.

Hier moet ooc niet vergeten worden, de *lasteringe ende smadelicke verachtinge des naesten*: als yemant met boosen wil, ende dertele spijticheydt sonder aensien ende onderscheyt der persoonen, synen naesten beschuldicht, ende hem pooget hatelick, ende veracht te maken, met hem te spotten, of te schimpen, het sy dan, dat het gheschiede voor den Volcke, of besondere. Hier van heeft God ooc verbot gedaen in syner Wet, Ex.

Act. 23.5. 22.28: *Den Goden en sult gy niet vloecken, ende den Ouersten in uwen volcke en sult gy niet lasteren.* Sulc quaet-spreker, ende lasteraer was de godloose *Simei*, die ouer synen Heere ende *Coninc Dauid* so grouwelicke lasteringen wtspouwede, als wy lesen 2 Sa. 16.6. seggende ende vloeckende: *Her wt, her wt, gy Bloethont, gy loose Belials man: De Heere heeft u vergolden alle dat bloet des huys Sauls, dat gy in syn stede syt Coninck geworden: nu heeft de Heere dat Rijcke gegeuen inde hant uwes soons Absaloms: ende siet nu steect gy in ongeluc, want gy syt een bloethont.* Hier van vermaent Paulus de gelouuige, sich te wachten, seggende Ep. 4.31. *Alle bitterheyt, ende toornicheyt, ende gramschap, ende roepinge, ende lasteringe, sy van u lieden wech geweert, met alle boosheyt.* Ende wil int selue ca. 5.4, Dat ooc onder den gelouuingen niet ghenoemt en sal worden *sottenclap, noch geckerie, de welcke niet en betamen.* Hoewel eenige henseluen behagen, ende sich groote Meesters achten, dat sy anderen met onhebbelicken clap lust maken, ende al spottende yemanden weten bitterlicken te steken, ende zijn stuck (somen segt) hem inde hant te geuen, dwelck niet verde van lasteringhe verschillet: so en betaemt tselue den Christenen niet. Tis niet eer, maer sonde, ende schant, in sulcke quaet werc meesterie te roemen.

I. 5. Verhastinge des oordeels in gerichtsaken

Wort onder valsche ghetuyghenisse mede begrepen *haestich oordeel*, wanneer yemant, tegen synen naesten, by hemseluen een oordeel wt spreect, oft daer toe stemmet, sonder te voren partije genoechsaem verhoort, alles ondersocht, ende ouerwogen te hebben: want hoe wel sulcke met opset

niet

niet voor en neemt, het gericht valschelic te verkeeren, oft van de rechte baen af te treden (dwelc hier voor onder valsch ghetuygenisse is bestraft): nochtans en is hy niet onschuldich, die ombedocht, ende onberaden inde saken richt. Want een richter moet voorsichtelick varen: richten de sake, ende niet crommen: Ende tot dien eynde alle zijn verstant, ende wijsheyt te werc leggen, niet verhaesten, maer langsaem ende bedacht, na kennisse van saken (ghebruyct hebbende alle middelen tot ondertastinghe dienende) zijn sententie wtspreken. Dat en dede *Potiphar Pharaonis Camerlinck, ende Hofmeester niet:* Maer haestede inder saken, liet het by de valsche aenclacht *syns Wijfs* blijuen, sonder *Ioseph* te hooren, ende wierp den onschuldigen t'onrecht in de geuanckenisse, Gen. 39.20. Dauid vergreep hem ooc, als hy met der haest *Mephiboseth* onverhoort veroordeelde, ter aenclacht van *Siba* den achterclapper, den welcken hy ooc tonrecht *Mephibosets* goeden aenwees, 2. Sa. 16.4. *48. Son. Vra. 112.*

II. Ende ooc buyten gerichte.

Dan niet alleen in gerichtssaken maer oock *int gemeen* moet (na dese wet) *haestich, ende ombedacht* oordeel geschout worden, dat wy niemanden lichtelic ende onverhoort schult geuen, oft verdoemen. Daerom ist dat Christus niet sonder oorsaec vermaent ende leert, Mat. 7.1. *Oordeelt niet, op dat gylieden niet geoordeelt en wort. Nicodemus* strafte wel, ende te recht in syne mede-raetsHeeren dese sonde des lichtueerdigen oordeels, sonder partije te hooren, seggende Joh. 7.51. *Oordeelt ooc onse Wet eenen mensche, eer sy van hem hoore, ende bekenne wat hy doet?* Luc. 6. 37.

III. Ontydige gheneychtheyt tot ongunstich oordeel.

Ja niet alleen het lichtelic oordeelen, maer ooc de *ontijdige geneychtheyt* tot een ongunstich oordeel wordt, met dese Wet verboden: daer mede beuanghen waren de gene, die Christo *bootschapten vanden Galileischen, wiens bloet Pilatus met hare offerhanden ghemengt hadde*: Want wt Christi antwoort blijct, dat sy in haren herten gheuoelden, ende hen lieten voorstaen, dat de selue voor allen anderen Galileischen sondaren waren: Daer op siet de antwoort Christi, als hy seyt, Luc. 13.2. *Meynt gy, dat dese Galileische sondaers zijn geweest bouen alle de andere Galileische, om dat sy dat geleden hebben? Ic segge u lieden: Neen: Maer indien gy u lieden niet en betert, so sult ghy alle desgelijcken vergaen.* Also was het ooc met den Discipulen Christi, als sy Christum vraechden, Joa. 9.2. *Rabbi vvie heefter gesondicht? Dese, oft syne Ouders, dat hy blint geboren is?*

IIII. Archwaen.

Daerom oock alle quade vermoeyingen of *arch-vvaen*, ende alle quaetwillicheyt onder dese Wet verboden is, als der liefde tegenstrijdende, daer van Paulus seyt, 1. cor. 13.5. *De liefde en vvert niet verbittert, sy en denct geen quaet.* Ende *Menander* heeft recht geseyt: Dat wt archwaen meer verkeeringhen, ende valsche beschuldinghen, als wt de daden selue voortcomende zijn. *Vide sent. græcorum.*

6. Liegen ende bedriegen.

Ten lesten, dewijle veelerley manieren meer zijn (daer mede dit gebot ouertreden wert) so bintse de Catechisme voorder in een bussel, ende seyt, dat wy (na dese Wet) schuldich zijn *allerley liegen, ende bedriegen, als eygene vvercken des Duyuels te vermyden.* Hier van spreect God, Leui. 19.11. *Ghy en sult niet stelen, noch liegen, noch valschelick handelen de eene met den anderen.*

Maer

43. Son. Vra 112.

Dwelc geschiet op verscheyden manieren.

Maer het *liegen* geschiet in verscheyden manieren: Eerstelik, wanneer men de waerheyt opentlick wederstaet. Ten anderen, seggende het gene valsch is, al ist in jock, oft bootse, al ist oock dat den naesten, daer door geen schade en geschiet: Want dApostel gebiet: dat wy ons *onthouden sullen van allen boosen schijn*, 1. Thes. 5.22. Ten derde ist logen, wanneer de waerheyt wert verswegen, alsmen daer toe versocht is, besonder int gerichte, om eenen anderen geboorlicke plicht te bewijsen, hem in zijne gerechte sake voorderlick te zijn, ende van hem t'perijckel, daer in hy comen soude, indien de waerheydt verswegen bleef, te weeren ende te keeren. Desgelijcx ist ooc loghen, wanneer yemant te dienst, ende tot verschooninge logen wert gesproken, dwelc by sommigen een dienst-logen genoemt wert. Ende hier in moeten wy versekert wesen, dattet al sonde is, wat (hoe weynich het sy) van der wet afwijcket: Ende dat niemant hem mach vry stellen logen te spreken, ende de waerheydt te verswijghen, om beters willen (somen pleecht te seggen): Want geen quaet en mach gedaen werden, op dat daer goet wt come, soo dApostel wel leert. Maer wanneer het ooc schoon geuaerlick is, de waerheydt wt te spreken, ende benautheyt daer ouer te verwachten staet, so moetmen den grooten ende machtigen niet vreesen, noch de waerheydt verswijghen, maer op God vertrouwen, ende hem (doende wat recht is) de wtcomste beuelen, ende geensins de toevlucht tot de logen-const nemen, noch arbeyden met leugen sich te ontwickelen, ende te ontcomen. Die sulcx doen, thoonen datse meer op haer eygen wijsheyt steunen, dan dat sy op Gods voorsichticheyt sich souden verlaten: Welcke dan oock de Heere met zijne ghenade wel verlaet, ende voorder laet vallen, alsoo dat sy in haer eygen wijsheyt betrapt, ende geuangen werden, ende mede Gods genade verliesen. Tegen het liegen, dient de gemeene vermaninge des Apostels, Col. 3.9. *Lieget niet deen tegen den anderen, na dat ghylieden vvtgedaen hebt den ouden mensche, met synen vvercken.*

Rom. 3. 8.

Hoewel de een logen swaerder is als dandere.

Hoewel onderscheyt is te maken, tusschen de loghen, die wt *lock*, oft *yemanden te dienste geschiet:* Ende tusschen die, *vvelcke regelrecht teghen Gods Wet* strijdet, wanneer yemant willens lieget, om zijnen naesten tonderdrucken: op dat niemant en meyne, dat wy de sonden (gelijc eertijdts de *Stoici*) al euen groot, ende swaer achten. Want de *Vroede-Vrouwen in Egypten*, die Pharaoni inde handen staken: *Dat de Hebreeusche Wijuen niet en vvaren, als de Egyptische: Dat sy vvaren harde Wijuen, die gebaert hadden, eer de Vroede-Vrouwen tot hen quamen:* Exod. 1.19. *Rahab de Hoere te Iericho*, die de verspieders verberch, ende seyde dat sy wtghegaen waren, Jos. 2.5. Die en hebben liegende niet so swaerlic gesondiget, als die aent lieghen (om den naesten te beschadighen) lust hebben. Nochtans so sullen de gheloouige, hen voorstellen het gheloove deser matroonen, om de selue daer in naer te volgen: Ende niet sullense volgen de verswijginge der waerheyt: Van wegen harer deuchden, worden sy inde Shriftuere ghelouet, ende heeft se God gesegent.

Heb. 11. 31.

De

De Schriftuere stelt exempelen des schadelicken bedrochs, ende argenlists, in *Symeone ende Leui*, Kinderen Jacobs, die tegen het verdrach deden, dwelck sy met den *Sichemiten* bedrieghelicken gemaect hadden: namelick, *wanneer sy onder henlieden besnijden alles, wat manlick was, so wilden sy haer Suster, Sichem Hemors sone te houwelick geuen*: Maer als de Mannen van Sichem, volgende den verdrage hen hadden laten besnijden, soo zijn sy koenlic gecomen aenden *derden dage als het hen smertede, ende nemende hare sweerden hebben sy met de scherpte des sweerts gheslagen alles wat manlic was, ende hare suster Dina nemende wt het Huys Sichems, gingen sy daer van*, Gen. 34.25. Maer tegen de selue heeft Jacob zijn mishaghen, als hy steruen soude, betuycht, seggende: *De ghebroeders Symeon ende Leui, haer sweerden zijn moordische wapenen. Mijn ziele en come niet in haren raet: ende mijn eere en sy niet in haerder Kercke. Want in haren toorne hebben sy den man verworcht, ende in haren moetwille hebben sy den Osse verdoruen*, Gen. 49.5. *43 Son. Vrs. 112.*

Exempel schadelicken bedrochs ende argenlist.

Maer de oorsaec: waerom *liegen ende bedriegen* (volgende dese Wet) so seer te vermijden sy, wert inden Catechisme wtgedruct, ende staet den geloouigen neerstich te bedencken: Om dieswille *dat het zijn eyghene wercken des duyuels, daer door Gods toorne ten hoochsten verwect, ende op den halse geladen wert. Valsche monden* (seyt Salomon Pro. 12.22.) *zijn den Heere eenen grouwel.* Ende Christus verwijtende den Joden (die hen roemden Abrahams kinderen te zijn) dat sy waren wt den *Vader den Duyuel*, ende dat sy wilden de lusten haers Vaders doen: seyt daer by: *Die was een menschen-moorder vanden beginne, ende en is inde waerheyt niet gebleuen, want de waerheyt en is in hem niet. Als hy leugen spreect, dan spreect hy van zijn eygen. Want hy is een leugenaer ende de Vader der seluen leugen*, Joa. 8.44. Ende *Thomas Aquinas* voorstellende vier oorsaken, waerom de logen vermeden behoort te werden, stelt ooc mede de voorgeroerde. Eerstelic (seyt hy) moet de logen vermeden werden, om dieswille een logenaer den Duyuel gelijc wert: want gelijcmen wt de sprake onderkent yemants Vaderlandt, ende van waer hy geboren is: Also wert gy aen de logen gekent te zijn van den geslachte des duyuels. Ten tweeden moet men de loghene schouwen, om dieswille daer mede de menschelicke bywooninge, ja de Christelicke vereeniginge gescheynt wert: want na dien God de menschen onder malcanderen te samen geuoecht heeft, om met den anderen te leuen ende te handelen, hoe can dat geschieden, als sy (de waerheyt te rugge settende) tot lieghen lust hebben, ende hen daer toe gewennen? Ten derden, om dieswille door leughen onse goede gheruchte, een onwtwisschelicke smette aencleeft ende een brant-mael daer op gheset wert: Want die hem gewennet te liegen, die gewint ten lesten, met sulcke gewoonheyt, dat hem geen geloof toeghestelt en wert, wanneer hy schoon de waerheyt spreect, gelijck Sirach getuycht, Capit. 34. vers 4. *Wat onreyn is, hoe can dat reyn zijn? Ende wat valsch is, hoe can dat waer zijn?* Ten lesten, om der straffe wille, dat is om tverlies der Zielen moet de leughen vermeden werden

Liegen ende bedriegen moet vermeden werden, om dat het zijn eygen wercken des Duyuels.

Gen. 3. 4.

Thom. in opusc. Theo. in lege.

43. Son. Vra. 112. werden: *Want de mont* (segt de Wijseman, Capittel 1. vers 11.) *die daer liecht, doot de ziele.* So verde Thomas.

Pluymstrijcken ende vleyen. Tot het lieghen, ende bedriegen comt oock gerekent te werden, het *Pluymstrijcken*, namelick, als die vleybacken, ende flatteerders, haren Heeren na den mont spreken, ende alles toestaen, goet kennen, oft misprijsen wat den seluen behaghet, ofte mishaecht, ende versieren, wat sy meynen geerne ghehoort te werden: Welcke gheslacht der menschen so schadelic is, dat *Diogenes* recht seyde: lijdelicker te zijn *eis Kóracas*, dan *eis Kólacas* te vallen, dat is: te beter tontmoeten, of te doen te hebben met den Rauens, als met den Pluymstrijckers. Want de *Rauens* tasten wel dLichaem aen (doch niet, dan als het selue doot is): Maer de *Pluymstrijckers* doen haer beste, dat sy ooc de Ziele met haer bedriechelic vleyen, ende na den mont spreken, dooden moghen. Nochtans zijnt heden ten daghe sulcke verdoruene tijden, dat dese alleen (die *Placebo* weten te spelen, alles na den mont spreken) meest te Houe (*audiuit*) ghehoor hebben, ende in grooter weerden zijn: daer oprechte trouwe Raets-mannen (die de waerheyt spreken, ende eenen *Moor*, eenen *Moor* heeten, dwelc hy ooc is, ende de Simmen niet prijsen, maer een leelick Dier achten) niet gehoort, maer veracht, ende verstooten werden. Sulcke gespuys van volc hadde *Sauls Hof* ingenomen, ende was daer wel gesien: die maecten *Dauid* de meeste moeyte, van dien wert hy hardest aengevochten, als *Saul* harer flatterie, ende valsche beschuldinge ghelooue gaf: Daer ouer ooc Dauid inden Psa. 12. 3. Psalmen claecht, seggende: *Een spreect met den anderen onnutte dingen, ende huychelen* (oft vleyen bedriechelicken) *ende leeren wt oneenighen herten. De Heere woude doch wtroeyen alle huychelrie, ende de Tonge, die daer stout spreect. Die daer seggen onse Tonghe sal ouerhant hebben: Ons behoort te spreken: Wie is onse Heere?*

God gebiet inde negenste Wet: 2. So veel is nv gehandelt, in wat manieren tegen de negenste Wet gesondicht wert: maer dewijle het niet genoech en is tot onderhoudinge deser Wet, dat valsch getuygenisse tegen den nasten te spreken, ende andere sonden (die daer onder ghehooren voorgeroert) vermeden werden: ten sy wy waernemen wat de Wet-geuer met dese Wet ghebiedet, ende wat deuchden hy hier mede ons aenprijsen wil: gelijc dicmaels gesegt is, dat in elcke Wet, beyde het verbot, ende gebot tot onderhoudinge der seluen moet aengemerct werden: So sullen wy dan volgende dese Wet, onsen naesten bewijsen, tghene Godt van ons heyschet: te weten, inden gherichte, ende in allen anderen handelinghen, de waerheyt liefhebben, ende volgen, de selue oprechtelic spreken, bekennen, ende stantvastelick houden: ooc onses naesten eere ende goet geruchte, na onsen vermogen voorstaen ende voorderen: Dat zijn in somme, de deuchden met deser Wet beuolen.

1. Lief te hebben ende te volgen de warachticheyt. De *waerheyt oft warachticheyt*: Is een deucht, ende rechte cieraet des gemoets, daer door wy bewogen werden, wat waer is te ondersoecken, te omhelsen, ende geerne na den heysch onses amts, ende beroeps, der persoonen, plaetsen, tijden, ende andere omstanden wt te spreken, ende

te

te beschermen, ter eeren Gods, ende welstant des naesten. Dese warachticheyt moeten de geloouige (so hen in deser Wet beuolen is) lief hebben, ende volghen, ende (so Dauid leert, Psal. 15.2.) *de selue van herten spreken*, so wel ten aensien Gods, als des naesten. Want het is billic, na dien God warachtich is, dat ooc wy zijne Kinderen ons warachtich bewijsen, ende het exempel onses Vaders navolgen, so als Christus Mat. 5.48. ende Paulus Eph. 5.1. ons tot Godes navolginge vermanen. Ende *Pythagoras* (hoewel een Heydensch-wijse) en heeft daer in niet gefaelt, maer recht geantwoort, als hy (geuraecht zijnde: waer mede yemant naest tot God ghenaken mochte?) seyde: Mits de waerheyt sprekende. Ende so veel den naesten aengaet, stelt dApostel een ander oorsaeck, om ons tot spreken der waerheyt te verwecken, segghende, Eph. 4.25. *Daerom legt af de leugen, ende spreect de waerheyt, een yeghelick met synen naesten: Want wy zijn malcanders leden.* Daer mede hy te kennen geeft, eerstelic, dat wy dan onse Tonge recht gebruycken, wanneer wy de waerheyt spreken: Ende ten anderen, wanneer wijt daerom te meer doen, dat wy zijn litmaten eenes Lichaems. *48 Son. Vra. 112.*

Maer om dese wet recht te volgen, en is niet genoech de waerheydt te bekennen, ende wt te spreken, met, ende van onsen naesten, ten sy dat tselue oprechtelick, sonder arch, ende ter goeder trouwen geschiet, ende daeromme is (inder antwoort) der oprechticheyt vermaen gedaen: Want dat is een deucht, ende cieraet des ghemoets, daer door alle geueynstheyt, ende dobbelheyt gheweert wert, ende doet spreken, het gene men in den herte gheuoelt, alsoo dat hert, ende mont goede gebuerschap houden, ende ouer een stemmen, dwelc by den geueynsden (die alle gebuerlicke rechten des herten, ende des monts verbreken) niet te vinden en is. De oprechticheyt en hout niet achterwaerts, wat tot kennisse ofte openbaringhe der waerheydt, tot des naesten profijt dienen mach. De oprechticheyt doet, wat recht gedaen, ende gesproken is, ende wat recht is, met der rechterhant op nemen: Ja twijffelachtige saken, duydet sy lieuer ten besten, als ten archsten: Sy laet *archwaen*, ende quaet vermoeyen vallen, en laet sich daer mede niet verstricken, oft schoon bewijslicke oorsaken daer toe schijnen gegeuen te zijn, nochtans en wilse, om der seluen willen, niet anders voornemen, oft doen, dan wat recht is: om dieswille sy ter goeder trouwen alleene aenneemt het gene warachtich is, ende niet t'gene twijffelachtich, om sich teghen de liefde niet te vergrijpen. Tis een heerlicke deucht, die by den besitter, diese heeft, ende by alle de gene daer hy mede omgaet veel rust ende vrede schaffet, ende eenen eerlicken schijn van sich geuet, daer van hen ooc ontsetten moeten, die de selue niet lief hebben, noch volgen. 2. Oprechticheyt. 1. Pe. 4. 8.

Maer om de waerheydt oprechtelic te spreken, so moeten de twee voorgheroerde deuchden vergeselschapt zijn met *vrymoedighe volstandicheyt*, welcke mede ghehoort tot volbrenginge deser wet, ende hier van niet afgescheyden en can werden. Dese vrymoedige volstandicheyt, wesende een deucht ende cieraet des gemoets, doet de waerheyt niet alleen oprechtelic 3. Vrymoedicheyt om de waerheyt te bekennen.

43 Son. Vra. 112.

rechtelic, maer ooc vry wt (onverschrocken, ende bestendichlic, so veel de tijt, plaetse ende noot verheyscht) spreken, ende niet afgetrocken te werden, noch door vreese der perijculen oft geuaers, noch door aensien, ende authoriteyt der persoonen, die tselue tegen soude mogen gaen, of niet te wille zijn: Also hoe wel *Plato* goet vrient is, als ooc *Socrates*, dat nochtans de *waerheyt* de liefste vriendinne sy, ende blijue: ende niet verlaten en werde, wat aenstoot ende gewalt soude mogen poogen, om daer af te beroouen: hoe nootwendich dese deucht sy in dese gheuaerlicke tijden, om dit gebodt wel na te comen, can een yegelic by hem seluen genoechsaem bedencken.

4. Ende des naesten eere ende goet gerucht voor te staen, ende te verderen.

Dan ten is niet genoech, (tot onderhoudinghe deser Wet) dat wy (des versocht zijnde) de waerheyt oprechtelick, ende vrymoedich tegen onsen naesten wtspreken: maer van ons wert ooc geheyscht, (met dese wet) sulcke *liefde tot onsen naesten, ende yuer tot de waerheyt*, dat wy (ooc onversocht) hem niet en beswijcken, maer tot beschermínge zijns goeden naems ende geruchts, ende tot bewaringe zijner eeren, de waerheyt van herten spreken, ende met alle neerstícheyt helpen voorstaen, ende dat na den regel onses Meesters, mat. 7.12. *Al wat gylieden wilt, dat u de menschen doen sullen, doet gylieden hen dat ooc.* Want nadien God met dese wet een yegelicx goet gerucht heeft willen bewaert hebben, ende onghescheynt gehouden werden: dewijle ooc *een goet gerucht beter is dan goede salue*, Eccl. 7.1. ja dan costelicke schatten: so en is hy voor God, ende voor de menschen niet min schuldich, die zijnen naesten zijn eere, naem ende faem, als die hem zijne goeden ontrooue: sulcx soude ons swaer, ende bitter vallen van anderen te geschieden, laet ons dan dat genoech zijn, niet alleen, om ons te wachten eenen anderen zijn goet gerucht niet tontnemen, maer ooc om tselue geheel, ende ongescheynt te helpen bewaren, gelijc wy sulcke bewijs der liefde t'onswaert, van anderen begeeren souden. Hier toe dienen wel de veersen des Poeeten pag. 645. aengetogen.

Eeuwige ende tijtlicke straffe van God gestelt, tegen de valsche getuygen, ende overtreders deser Wet.

3. Maer op dat wy tot onderhoudinge deser wet, niet alleen wt liefde Gods, maer ooc door vreese der straffe, die de ongehoorsame hebben te verwachten, ghedrongen werden: so moet hier niet nagelaten werden, te verhalen de strafte, die Godt ouer de valsche getuygen, ende loghenaers inder H. Schrift dreyget, de selue wt sluytende wt zijn gemeynschap ende wt de wooninge zijns Rycx. Behaluen wes daer af bouen in de verclaringe deser wet ingebracht is, siet wat Dauid betuycht: *Ghy brengt de leugenaer om: de Heere heeft eenen grouwel aenden bloetgierigen, ende valschen.* Ende Salomon in zijnen spreucken, Cap. 6.16. *Dese ses stucken hatet de Heere, ende aen den seuensten heeft hy eenen grouwel.* Ende volcht daer op vers 19. *Een valsch getuyge, die wreuelick leugen spreet, ende die twist tusschen Broeders aenrichtet.* De *Leugenaers, ende meyneedige* rekent dApostel 1. Tim. 1.10. mede onder de gene, *dien de Wet geset* is: Ende Joa. in zijn openbaringe, cap. 22.15. betuycht: *Buyten sullen wesen de Honden, ende de Tooueraers ende Hoereerders, ende de Moorders, ende de Afgodendienaers ende alle die leugen liefhebben, ende doen.* Ende niet

te

te min heeft Godt oock tijtlicke straffe, by de hant der Ouerheydt wt te richten, teghen de meyneedige gestelt (*de Wet der vergeldinge*, Deut. 19. vers 16. wtgedruct) op dat de menschen oock daer mede van de grouwelicke sonden (met deser Wet verboden) gheweert souden mogen werden. *44. Son. Vra. 113.*

---

44. SONDACH.

Vrage 113. 114. 115.

Verclaringhe van het thiende Gebodt.

Inhout: *Met de thiende Wet (wesende de seste, ende leste der tweeder Tafel)*

1. *verbiet God de begeerlickheyt, dat geene de minste lust strijdende*
2. *tegen de liefde des naesten, in ons plaetse mach hebben: Daer na wert ondersocht, oft die (welcke tot God bekeert zijn) Gods geboden volcomelic houden connen? Ende vvert also bestraft, de valsche leer der genen die meynen, dat de menschen, in desen leuen also volcomen connen vverden, datse teenemael sonder sonde zijn: Ten eynde de geloouige so veel te vieriger haer leuen lang na de gehoorsaemheyt, niet alleen sommiger, maer aller der geboden Gods, lust hebben, allen sonden vyant zijn, ende na gerechticheyt trachten*
3. *souden. Ende (door die occasie) vvort ten lesten geleert, dat dit deynde is, vvaerom God zijn Wet so ernstlic laet predicken: dat vvy dagelicx meer tot kennisse onser sonden gebracht, des te begeeriger zijn souden, de vergheuinghe der sonden, door Christum te soecken: ende dat vvy voortaen de ouerige tijt des leuens in alle Godsalicheyt souden arbeyden toe te brengen, tot dat vvy, na desen leuen, tot de voorghestelde volcomenheyt geraken.*

---

113. Vrage.

Wat heyschet van ons dat thiende Ghebodt?

Antwoorde.

Dat ooc de minste lust, oft ghedachte, tegen eenich Gebodt Gods in ons herte nemmermeer en comme, maer dat wy tallen tijden van gantschen gemoede, allen sonden vyant zijn, ende lust tot aller gerechticheyt hebben. 1.

Verclaringe.

GOD die heeft in de voorgaende Wetten verboden, ende bestraffet voornemelic die sonden, die met der daet geschieden, oft ymmer daer de wille des menschen in verwillicht, of voorset ghenomen heeft die te

Ondercheyt tusschen het thiende Gebot, ende de andere voorgaende.

44. Son, Vra. 113.

te volbrenghen: Ende so verde is de sonde der begeerlickheyt (sonder twijffel) in elcke van de voorgaende wetten mede begrepen, ende verboden, gelijck wt de bouengestelde verclaringhe openbaer is: Maer in dese thiende, ende leste Wet, handelt God alleen van dien sonden, die in de lust, oft ghedachten, sich inwendich verthoonen: Al ist, dat het redelicke verstant des menschen, daer in niet en heeft verwillicht, noch de wille voorghenomen sulcke sonden int werc te brengen, soo werden die in dese Wet nochtans wel duydelic van God verboden ende bestraft, als hy seyt: *Ghy en sult niet begeeren uwes naesten Huys: ghy en sult niet begeeren uwes naesten Wijf, noch synen knecht, noch syne Dienstmaecht, noch synen Osse, noch synen Ezel, noch eenich ding, dat uwen naesten heeft*: daermede wert verboden alle innerlicke lust, ende begeerlickheydt, die in den verstande des menschen comt, ende daer door zijne affecten, oft bewegingben, bekoort, aenghelocket ende verwecket werden, teghen Gods wille in zijne wetten verclaert, tsy dattet geschiede tegen alle de selue wetten, oft teghen eenich van dien, soo zijnt al te mael sonden: dit zijn de schadelicke spruyten, die wt de erf, of aencleuende sonde wtwassen, ende hen daer wt openbaren: Dit zijn de bittere aderkens, die ontspringen, ende wtbortelen, wt de schadelicke fonteyne der sonden, die in onse verdoruene aert, ende natuere steket ende woonet. Als wy dan onderscheyden de lust ende begeerte, die tegen Gods Wet ons in den verstande, oft ghedachten alleen voorcomet, ende aenstootet, van de voordere bewegingben, door de welcke geschiet, dat (de lust plaetse by ons vindende) het herte daer inne bewilliget, verwillicht hebbende, poocht ende soeckt middelen, om de verwillichde sonde te baren, ende int werck te stellen, ende ten lesten die volbrengt (welcke leste graden, met de voorgaende Wetten verstaen werden verboden te zijn): Soo verstaen wy eenichsins te beter het onderscheyt, tusschen de leste, ende tusschen de andere voorgaende Wetten.

Affeelinge.

Ende daerom stelt de Catechisme te recht twee deelen tot verclaringe deser Wet: Ende leert eerstelic, hiermede verboden te zijn, dat geen de minste lust, of gedachte, tegen eenich gebodt Gods in ons come: Ende daer na, dat ons daermede geboden wort alle sonden te haten, een afschric daer van te hebben, ende den seluen van gantschen gemoede vyant te zijn, ende in plaetse van dien, lust te hebben tot alle gherechticheyt na den wille Gods, ons in zijne H. Wet geopenbaert.

Wat de hier verboden begeerlickheyt sy, ende hoe sy onderscheyden wert van de natuerlicke begeerten die niet verboden en zijn.

1. De begeerlicheyt met dese Wet verboden, is die lust ofte sondelicke neyginge, die den mensche aencomt, bekoort, oft verlocket in zijn ghedachten yet te doen, dat met Gods Wetten, ende Geboden strijdet, ende niet ouereen en comt. Ende so is dese begeerlicheyt verde verscheyden, ende en heeft niet gemeens, met de natuerlicke begeerte na de welcke wy begheeren die dingen, die tot onser, ende onser naturen onderhoudinge van noode zijn, als eten, drincken, cleedinghe, etc. na de middelen, die God daer toe verordineert heeft, ende na het suyuer oordeel onses vernufts, oft redelicheyts, gelijc sulcke begeerte suyuer ende reyn, by Adam ende Eua was, doen sy noch stonden in heylicheyt ende gerechticheyt,

gerechticheyt, daer inne sy geschapen waren: Sulcke natuerlicke begeerten, die goet, ende noodich zijn tot onser onderhoudinge, so verde, ende so lange, als sy sich houden inde rechte palen, ende niet en gaen buyten de mate, oft regel des Godlicken willens, en zijn met dese Wet niet verboden. Ende dit onderscheyt is noodich, op dat wy niet en meynen, de georloofde begeerten met dese Wet verboden te zijn, ende op dat wy, so veel te neerstiger zijn deselue te regelen, ende te bedwingen, datse niet ouer de mate gaen, noch wtborsten tot schaedelicke ombehoorlicke, ende sondelicke begeerten, die verboden zijn: ja op dat wy te beter mercken onse sondelicke aert ende nature, die so qualick na de rechte ordentlicke mate, in sulcke natuerlicke begeerten, sich weet te schicken, ende te bewaren, dat wy ons seer lichtelic ende dickwils daer inne vertasten. *44. Sen. Ep. 113.*

Godt de Heere dan, sich voegende na den verstant des omberichten volcx, verclaert voor Mosen, dese sondelicke ende boose begeerten, by eenige specien, ende als by exempelen, op dat sy, daer door weten, ende beter verstaen souden, van welcken begeerten sy sich schuldich waren te wachten: ende voor eerst geseyt hebbende, *ghy en sult niet begheeren uwes naesten Huys* (daerin het schijnt alle veruattet te zijn): so compt hy daer nae, ende verhaelt de deelen des Huys, beginnende vande *Huysvrou*, ende daer by meer andere specien verhaelt hebbende, besluyt het daermede, *noch eenich ding dat uwe naeste heeft*: bewijst also, dat wy niet alleen niet en mogen begeeren, noch ons laten ghelusten der dingen, die groot, ende van meerder weerden zijn, als des Huys, der Huysvrou, der edelheyt, ende heerlicheyt des naesten (welcke ons vremt zijn, ende ons niet toe en comen) maer dat wy ooc niet mogen begeeren, noch ons laten ghelusten der dingen, die minder zijn, als der dieren, die wtgedruckt zijn, ende anderer dingen, die noch niet wtgedruct en zijn. Maer d'Apostel Paulus, die daer te doen hadde met de ghene, die de Wet wisten, achtede ghenoechsaem tot hare onderwijsinge te zijn, slechtelick, ende eygentlic te seggen, Ro. 7. 7. *Gy en sult niet begeeren.* Ende geeft daermede ooc openbaer te kennen, datter in dese wet niet twee verscheyden geboden, veruattet zijn, maer alleen een: gelijc bouen (tot bestraffinge der quader bedeelinge der thien geboden Gods) gesegt is, pag. 484. Ende als hy daer seyt: *Ic en soude ooc de begeerte niet gekent hebben, en hadde de Wet niet gesegt: gy en sult niet begeeren:* So geeft hy te kennen, hoe hoochnoodich het sy, dese Wet, tegen de begeerlicheyt ghegeuen, wel te verstaen: sonder welcke Wet, ooc de Werelt-wijse wt haer natuerlic verstant, ende redene, dese sonde niet en hebben connen verstaen, noch sonde geacht, dwelc niet wonder en is, nadien Paulus bekent van hemseluen, dat hy de begeerte niet ghekent soude hebben, dat die sonde ware.

God verhaelt inde Wet eenige species, die men niet begeeren en mach, maer Paulus veruattet al teffens onder de woorden *niet te begeeren.*

Ende, want dApostel eenige bewegingen, ende bekoringen deser begeerlickheyt in hem geuoelde (dwelc hy gemeen hadde met allen Heyligen), heeft daerom (ouer de cranckheydt zijns vleeschs clagende) de selue begeerlicheyt genoemt *de Wet der sonden*, Ro. 7. 23. verstaende dat de verdoruentheyt

Plaetsen Pauli, Jacobi, ende Joannis van de begeerlicheyt aengemerct.

44. Son. Vra. 113.

uentheyt (die den menschelicken gheslachte, door de ouertredinge Adams aengecomen ende aenge-eruet was) hem ooc wercx genoech leuerde, ende suchtende seyt hy daerom vers 24: *Ic elendige mensche, wie sal my verlossen van dit Lichaem des doots?* Doch troost hem der genade Gods, als hy daer toe set: *Ic dancke God door Iesum Christum onsen Heere.* Ende Jac. 1. 14 als hy seyt: *Een yegelic wort versocht, als hy van syne eygen begeerlicheyt afgetrocken, ende verloct wort:* so geett hy wel te kennen: Dat wy also verdoruen zijn, dat wy van de begeerlicheyt (die in ons is, die wy in onsen leden omdragen, ons eygen is, ende van ons seluen comt) versocht worden, ende datse ons dese twee schaden toebrengt: datse onse ghedachten aftreckt vanden goede: ende datse onse sinnelicheyt, verstant, ende innerlicke bewegingen verloct tot den quaden, om ons onversiens, ende onverhoets toeruallen, ende tonder te brengen: ende dit waerschout d'Apostel, ten eynde wy ons voor sulcke sonde te genauwer wachten souden. Johannes, 1 epist. 2.16. onderscheyt de soorten der begeerlicheden, na de dinghen, die den menschen in dese werelt meest voorcomen, hen inde oogen liggen, ende van hen meest begeert worden, ende daer sy haren lust meest in hebben, als daer zijn de Rijcdommen, eere, ende wellusten deses leuens, seggende: *Want al wat inde Werelt is (de begeerlickheyt des vleeschs, ende de begeerlickheyt der oogen, ende de grootsheyt des leuens) en is wt den Vader niet, maer wt der Werelt:* dwelck Johannes doet, op dat hy te kennen geue, aen welcke saken de begeerlicheyt, die in den menschen is, hare opsicht neemt, ende door wat aenblick, ende drijuinghe, dese quade fonteyne der erf-sonde (die in ons is) verwect, ende ontstopt wort, om quaet stinckende water allerley sonden voort te brengen inder werelt. Maer euen-wel hoedanich ooc de begeerlicheyt wesen mach: t'sy datse verwecket wordt door het vleesch, oft door aensien, ende verwonderinge der dingen inder Werelt: so is sy altijt quaet, ende wort met dese Wet verboden: *Ghy en sult niet begeeren.*

Wat begeerte met dese Wet eygentlic bestraft wort.

Ende op dat wyt wel verstaen, niet alleen wort ons van God verboden, die begeerlicheyt, die by den mensche plaetse grijpt, ende tot beradinge, ende wtuoeringhe des quaets voort gaet, die ooc inde voorgaende geboden bestraft is; maer oock alle *lust, ende minste gedachte*, die ons inden gemoet tegen Gods Wet aencomt, ende eenichsins beweget.

Tegenworpinge beantwoort.

Want al ist, dat eenighe willen tot ontschuldinghe voortbrenghen, dat in des menschen macht niet en is, van sulcke eerste bewegingen inde gedachten gantsch vry te zijn, ende dat sulcke gedachten onverhoets, ende ombedacht den menschen in haer ghemoet voorcomen, maer wederom verdwijnen, ende te niette gaen, als de menschen dien wederstaen, ende geen plaetse laten: ende datse daer om niet en behooren voor begeerlicheden (int herte haren stoel hebbende) gehouden, ende sondich gheacht te worden, etc.: So en gelt dat niet tot beschooninge ende dient dese antwort daer op: Tis waer sulcke vliegende aenblickende lusten, wanneer de menschen den seluen wederstant doen, ende geen plaetse toelaten, maer weeren, en zijn niet so swaer, noch te vergelijcken by den lusten.

die

die sy in haer herte toelaten, ende plaetse geuen: Maer al zijn de leste grooter sonde, als de eerste, daer wt volghet niet dat de eerste geen sonde en zijn. Ende al ist, dat de mensche van sulcke lusten inde gedachten niet en can vry zijn, dat en ontschuldicht hem niet van sonde: maer ter contrarien, wijst dat syne sondige ende verdoruen aert aen, dat namelic hem sulcx inden sin, ende gedachten comt, dwelc tegen God, synen wille ende gebot is, ende dwelc hem geensins te voren comen en soude, indien hy gantsch, ende geheel van sonden vry ware, ende in geheele oprechticheyt, heylicheyt ende gerechticheyt stonde. Want hier wort gesproken van sulcke fantasyen, ende gedachten, die den mensche voor comen, ende also int gemoet loopen, datse hem eenichsins bewegen, ende ontsteken: te weten, wanneer den menschen een lust, oft begeerte voor comt in zijn ghemoet, oft gedacht, so en gaet dat niet wech, het hert en is mede wat getroffen, ende bewoghen, anders dant behoort: Sulcke gedachten, hoewelse (somen segt) by den menschen tol-vry zijn, nochtans niet by God. By een exempel sal dit moghelick wat verlicht mogen worden. Een die staet op eenen hoogen toren, ende nederwaert siet, dien comt een eyssen, ende schricken aen, al ist dat hy terstondt zijn hooft te rugge trect oft zijn ooghen toesluyt, al en heeft hy geen wil, noch noot van vallen, al staet hy vast, het aensien alleen brenght hem vreese, beuen, ende schroemen aen: Also geschiet het met den begeerlicheden oft lusten, die ons teghen Gods wille voorcomen, wy hebben terstont eenen aenblic, die onsen vleesche soet, ende aenlockelick is, daermede het bewogen wort: al ist dat wy terstont de oogen des ghemoets daer van slaen, al en geuen wy dien lusten geen plaetse, al en dragen wy geen consent daer toe, al en hebben wy gheenen wil, die te volgen: nochtans ist seker, dat het niet afgaet sonder schadelicke beweginge tegen Gods wille, die by ons niet en behoort geuonden te worden, ende welcke God verbiedet, als tegen synen heyligen wille strijdende. Die lieue Heyligen Gods en hebben noyt met sulcke ontschuldinge haer sonden gesocht te bedecken, maer hebben veel meer daer tegen gestreden, gelijc wy in Paulo voor bewesen hebben, Rom. 7. ende haer toevlucht genomen tot Gods genade (haer sonden bekennende ende af biddende) om vergeuinge daer van te crijgen. Also heeft Dauid geen wtvluchten ghesocht: maer bedenckende, dat de sonden so listich den menschen becruypen, dat sy dickwils sondigen, ende niet weten dat sy sondigen: so roept hy vry wt: *Wie can mercken hoe dicwils hy feylt?* Ende biddet daerom: *Vergeeft my de verborgen gebreken*, Psal. 19. 13.

44. Son. Vra 113.

Ende so canmen een onderscheyt mercken, niet alleen tusschen de politijcke Wetten, die tot de wterlicke tucht dienen: ende Gods wetten, die de reynicheydt des herten verheyschen: maer ooc tusschen de leere der Kercke, ende der wijse deser Werelt. De Wereltwijse bestraffen mede wel de begeerlicheyt, maer niet so scherp, noch in sulcker maniere als de leere der Kercke: daer van nv in desen Gebodt aenwijsinge gedaen is, dat ooc de minste lust ende begheerte inde gedachten, al en comt die niet

Onderscheyt tusschen politycke ende Gods Wetten: tusschen der werelt-wysen, ende Gods leer.

44. Son. Vra. 113.

niet tot verwillinge des herten, voor God sonde is, om dieswille sy strydet teghen zijn gebot, ende wille. Maer de Wereltwijsen laten blijuen by de bestraffingen der grouer begeerlicheden, die thert ingenomen hebben, ende daer toe therte verwilliginge draghet, om te lusten, ende te begeeren met der daet d'een of d'ander dat God met syne Wet verbiedet: als by exempel, de groue begeerlicheyt die staet na veel Gouts, siluers, goets ende gelts te vergaderen, dat is, de gierichеyt, bestraft ooc *Plato*, ende noemtse een *veel-hoofdich Beest*, gelijcse d'Apostel noemt te zijn, *een wortel van alle quaet* 1. Ti. 6. 10. Maer voorder en gaet *Plato* noch de Werelt-wijse niet: maer de Leere der Kercken verbiet ooc de sorchvuldicheyt comende wt mistrouwen, om te vergaderen (al ist oprechtelick, sonder schade des naesten) tghene ons tot voorraet, ende alleen tot nootdruft dient: Siet daer van Luc. 21. 34, ende 8. 14, ende Mat. 6. (33. 34.) Dan ten aensien deses Gebots ist gewis, dat niet alleen de gierichеyt wert verboden, maer ooc het gelt, ende goet des nasten aen te sien, ende te begeeren met den gedachten, al ist dat therte noch niet en heeft in sulcken begeerte verwillicht: dwelc de Wereltwijse geen sonde en souden achten.

God gebiet met de tiende Wet:

2. Gehoort hebbende dat met dese Wet ooc de minste begeerten ende gedachten verboden zijn, so volcht nv, dat wy waernemen, wat God ons hier mede gebiedet: dat leert de Catechisme, seggende: dat wy sculdich zijn *tallen tyden van gantsche gemoede allen sonden vyant te syn, ende lust tot aller gerechticheyt te hebben*: dwelck de sekere, ende de rechte medecijne is, om de lust-siecte wt den gedachten te verdrijuen, ende die by de ghesonde ghehoorsaemheyt Gods te houden.

Dat wy allen sonden vyant zijn.

Eerstelic om allen sonden vyant te zijn, ist van noode dat wy alle ghenoeynstheyt van ons weeren, ende ooc tot de minste sonden, die ons becruypen, ende aenstooten souden willen, niet door de vyngeren te sien: maer den selven altijt, ende bestendichlic also tegenstant doen, dat wy ooc voor der seluen gedachtenisse ons vreesen, ende ontsetten. Daer toe strect Gods vermaninge, door den Propheet Amos, 5.14. seggende: *Hatet het boose, ende hebt lief het goede.* Ende door den Propheet Zac. 8. 16. *Een yegelic spreke met den anderen de waerheyt, ende rechtet recht, ende schaffet recht in uwen poorten. Ende niemant en dencke wat quaets in synen herten, tegen synen naesten, ende en hebt niet lief valsche eeden, want sulcx alles hate ick, spreect de Heere.* Met welcke woorden God zijn heylighe exempel ons voorstelt, ende verheyscht van ons: dat wy schuldich zijn te veruloecken, ende afgrijsen te hebben van allet tgene dat synen H. wille, ende Wet tegenstrijt: gelijc als hy alle tijt ende volcomelic alle quaet hatende, ende vervloeckende is. Ende Christus leert euen tselue, daer hy tot afsnijdinge der litmaten, die ons hinderen in den wech der godsalicheyt, vermaent Mat. 5. (29. 30.) *Indien dan uwe rechte ooge u verhindert, so trectse wt, ende werptse van u, want het is u beter, dat een uwer leden verderue, dan dat uwe geheel Lichaem in de Helle geworpen werde. Ende indien uwe rechter hant u verhindert, snijtse af,*

ende

ende werpse van u: Want het is u beter dat een uwer leden verderue, dan dat u geheel lichaem inde Helle geworpen worde. 44. Son. Vra. 113.

II. Ende lust tot alle gerechticheyt hebben sullen.

Ten anderen, heyscht God van ons in dese Wet, daer hy de begeerlickheyt verbiet, dat wy sullen lust hebben tot alle gerechticheyt. Dat verstaet hem d'een wt dander: Als God het quaet verbiet, so gebiet hy daer tegen tgoede: Zijn wy schuldich het quade te haten, soo volcht daer wt, dat wy alle gerechticheyt lief hebben moeten: Alle begeerten, lusten, ende gedachten, int minste tegen Gods Wet strijdende, zijn ons verboden, so is ons geboden, begeerte, ende lust te hebben tot alle gerechticheyt, ende dat onse gedachten daer in sich verheugen, ende met ouerleggінge der Wet des Heeren, dach ende nacht ommegaen, om meer, ende meer onse weghen, ende gangen na synen wille te mogen schicken. Ende tselue soude geschieden (op dat wy eyndighen, daer wy de H. thien geboden begonnen hebben) wanneer wy den eenigen waren God, onse opperste goet, lief hadden, geheelic ende volcomelic, gelijct eerste Gebot heyscht ende noch naerder in de somme der thien Geboden, Mat. 22. (37. 39.) bouen pag. 13. verclaert is. Want die liefde soude verwinnen, ende verslinden alles, wat Gode ende syne Wetten tegen ware: sy soude God doen achten, aensien, ende voorstellen, voor alle de gene, die ons alderliefst souden moghen zijn, voor allet gene, dat ons ter werelt eenichsins soude mogen bekoren, oft het minste aftrecken van Gods liefde, ja soude maken, dat wy onse eygen leuen selfs cleyn achten, ja verachten souden, om aen Gods liefde niet te cort comen: maer dat soude alle onse lust ende hertenvreucht zijn, dat onse herte, ziele, gemoede, ende alle innerlicke ende wterlicke crachten, met Gods liefde vervult, nergens anders mede becommert zijn, nergens anders troost ende verquickinge inne scheppen souden. Dat ist, dwelc God van ons heyscht, ende dwelc in de thiende Wet, ten aensien des naesten van ons geheyscht wort, dat de liefde Gods also ouerhant in onse gedachten behoort te hebben, dat wy van weghen der seluen, ende door de selue, onse gedachten also op den toom houden, dat wy geene lust hebben tegens Gods Wet, tot yet dat onses naesten is, maer ter contrarien, dat wy lust hebben, tot alle gerechticheyt, ons na Gods Wet beuolen.

Maer de geloouige hier inne sich al te gebreckelick beuindende suchten ende clagen tot God ouer haer sonden ende troosten sich der genaden Gods.

So mercken wy nv, dat so wel inde leste Wet, in der tweeder Tafel, die den naesten aengaet, als oock inde eerste Wet der eerster Tafel, ons beuolen is, volcomene gehoorsaemheyt aller der thien geboden: want de lustsiecte, die hier verboden wort, is van sulcker naturen, dat sy ons hinderinghe doet, in alle, ende elcke der Gheboden der tweeder Tafel, dat wy onsen naesten niet lief en hebben, als ons seluen, gelijc wy anders onverhindert, sonder tegenspreken, sonder aenstoot, ja sonder eenige ander gedachtenisse, daer toe loopen souden, om den naesten de oprechte, ende ongeueynsde liefde te bewijsen: ende alst ons faelgeert aen de liefde des naesten, dien wy sien, ende daer van ons God so ernstich, ende wtdruckelic beuel gegeuen heeft: so connen wy wel ouerleggen, hoe veel ons ontbreect aende volcomene liefde Gods, als wy (segge ick) om

1 Joa. 3. 17. ende 4. 20.

synen

44. Son. Vra. 113. synen wille, ons seluen niet connen begeuen tot liefde onses naesten, so wy behooren: Hoe sullen wy dan bewijsen de volcomene liefde, die wy hem schuldich zijn? Nadien het dan sich by ons beuindet, (wanneer wy ons schoon opt alderbeste vercloecken, door Gods genade, die wy door den geest der weder-geboorte hebben ontfanghen) dat so lange dese lust-siecte ons aencleeft, wy alle seer dicwils, ende in velen aenstooten, ende faelgeren: So isser dat ouerich, dat wy van gantscher herten, ende ongeueynsdelic, onse verdoruene aert, ende natuer kennende, ende mishagen daer ouer hebbende, met den Apostel stedich suchten, ende clagen tot God, sprekende: *Ic elendige mensche, wie sal my verlossen van dit Lichaem des doots?* Ende dat wy onder tusschen desen sekeren troost vatten, dat Christus onse Salichmaker (die ons van den toorne Gods, vande sonden, doot, duyuel, ende Helle verlost heeft, door syne eenige offerhande) zijn werc niet en sal onvolmaect laten, maer hy sal *den Duyuel haest onder onse voeten vertreden*, Ro. 16. 20. ende geuen, dat wy oock (door syne cracht) den lesten vyant den doot (door den welcken de duyuel macht hadde, Heb. 2. vers 14.) sullen ouerwinnen, ende verslinden tot ouerwinninge: Also dat alle sondelicke gebreken alsdan geheelic ophouden sullen, ende dat ter toecomst onses Heeren Christi (dien wy wt den Hemel verwachten) *onse vernederde lichamen verandert, ende den heerlicken Lichame Christi gelijcformich sullen worden na de crachtige werckinghe Christi daermede hy alle dingen hem seluen onderwerpen can*, Phil. 3. 21: daermede ist dat dApostel hem oock troostet, als hy al suchtende, tegen syne verdoruene aert, ende nature, hem nochtans oprichtet, op dese hope, Rom. 7. 25: *Ic dancke God door Christum onsen Heere*: ende 1 Cor. 15. 57: *Maer God sy danc, die ons de ouerwinninge gegeuen heeft door Iesum Christum onsen Heere.* Siet ooc Ro. 8. (33. 34.)

Wederlegginge valscher Leer. So doende gaen de geloouige vast, op Gods genade ende beulijtigen sich te meerder tot Gods gehoorsaemheyt, als sy sien, dat hen veel ontbreeckt, so inde navolgende Vrage geleert sal worden. Maer onvast gaen de *Romanisten*, als sy daer tegen worstelen, dat de minste lust, ende gedachten, tegen eenich gebot Gods, sonde zijn, ende van Godt daerom veruloect worden: Sy maken henseluen ende anderen wijs, dat sulcx geen sonde is, ende comen daer toe ten lesten (door wederstrijdinge der waerheyt) dat sy in *haer Concilio van Trente* sulc blasphemisch ende godloos *Decreet* (hier van woort tot woort gestelt) hebben wtgegeuen: De heylige Synode verclaert, dat de H. Kercke noyt verstaen en heeft, dat dese begeerlicheydt (welcke d'Apostel somtijdts sonde noemt) sonde genoemt soude werden, als dat sy warachtelic, ende eygentlic in den wedergeboren sonde sy: maer ouermits sy wt de sonde is ende tot de sonde neyget: Ende so yemant anders daer tegen gheuoelt, die sy veruloeckt. Merct doch (Leser) hoe stoutelic dese H. Vaders geerne sonde, tot geen sonde maken souden. Maer de woorden des Apostels zijn soo claer, dat syse niet wtwisschen connen. Hy spreect seer duytlic van de lust-siecte, de begeerlickheyt, ende

Conc. tri. Sess. 5. ca. 1. de pecc. orig.

Ro. 7. 23.

noemt

noemt die de *Wet der sonden*, om dieswille sy strijt tegen de Wet zijns gemoets, ende hem geuangen maect der Wet der sonden, die in syne leden is, ic segge, eygentlick daerom, om dat sy wt de sonde comt, ende tot sonde neyget, noemt d'Apostel de lust-siecte der begeerlicheyt, *de Wet der sonden*: dit zijn syne woorden, die wy tegen sulcke vermetel lasterich Decreet stellen: *Maer ic sie een ander Wet in myne leden de welcke strijt tegen de Wet myns gemoets, ende my der wet der sonden, die in myne leden is, geuangen maect.* Maer dese H. Vaders spreken ooc tegen haerseluen: Want ist also (gelijct warachtelic is) dat dese begeerlickheyt wtborrelt, ende ontspringt wt de oorspronglicke, of erfsonde, als wt een fonteyne: ende dat de selue erf-sonde verdoemelic is, nadien wy (so *Viguerius*, een van hare voornaemste Leeraers bekent) om dier sonden wille, *Kinderen des toorns* genoemt worden, ende volghens des doots, ende der verdoemenisse schuldich zijn: So is daer wt seker, dat ooc de begeerlicheyt voor God sonde, ende der verdoemenisse schuldich is, ende die verdient. Tis een vremde, ongehoorde Theologie, dat t'ghene, dwelc wt sonde is, ende tot sonde neyget, nochtans warachtelic, ende eygentlick geen sonde en soude zijn. Dat sy daer op seggen: in den wedergeboren wort, ende is sulcx vergeuen. Daer op is de antwoort: Dat alle sonden, hoe groot ofte cleyn datse zijn, dootlic zijn, ende dootsonden te recht genoemt worden, van harer naturen wegen na de leere Pauli, seggende Ro. 6. 23: *De besoldinghe der sonden is de doot.* Maer dat den Heyligen alle hare sonden (so wel de erfsonde, als de dadelicke, ende de ouergebleuen aencleuende gebreken, daer sy haer leuen lang mede te strijden hebben) vergeuen worden, dat geschiet niet daerom, dat sonde in hen geen sonde en soude zijn: in geenderley wijse (want sonde hout haer nature, ende blijft sonde, waer die ooc geuonden wort): Maer het gesciet door Gods sonderlinge barmhertigheyt, die den geloouighen, synen Kinderen, hare sonden vergheeft, ende niet toe en rekent, om Christi zijns Soons haer salichmakers willen, met wiens lijden ende gerechticheyt hy hare sonden bedeckt, datse voor hem int gericht, ende in rekeninge niet en comen. Daerom *Augustinus* wel te recht seyt, dwelck hier tegens de Vaders (die op haer valsch gewicht sonde tot geen sonde geerne maken souden) wel te propoost voortghebracht can werden. Int weerderen, ende quicken der sonden (seyt hy) laet ons niet toebrengen valsche, bedriechlicke Wagen, oft Unsters, daer mede te wegen wat wij willen, na onsen wille, ende goetduncken, seggende: Dat is swaer, dat is licht: maer laet ons toebrengen de Wage, oft Unster Gods, wt de H. Schrifture, als wt de schatten Gods voortgehaelt, ende laet ons daer op wegen, wat swaerder is (of om rechter, ende eygentlicker te spreken) latet ons niet weghen, maer hoe het ghewogen is, daer wt erkennen.

44. Son. Vra. 113.

Instit. ca. 18: 4.

Eph. 2. 3.

Lib. 2. de bapt. ca. 6.

114. Vrage.

Maer connen de ghene, die tot Godt bekeert zijn, dese geboden volcomelick houden? II.

Antwoorde.

Neen sy. Maer ooc de alderheylichste, soo langhe als sy in desen

44. Son. Vra. 114.

desen leuen zijn, en hebben maer een cleyn beginsel deser gehoorsaemheyt: Doch also datse met een ernstelic, ende ongheueynsde voornemen, niet alleen naer sommigen, maer naer allen Geboden Gods beginnen te leuen.

Verclaringe.

De vrage is: of de bekeerde, de geboden Gods volcomelick houden connen in desen leuen, oft niet?

DAT de heylige wtvercoren Gods schuldich zijn, hare dancbaerheyt met gehoorsaemheyt tegen zijne H. Geboden, te bewijsen, is nv tot hier toe ghenoechsaem verclaert, ende wt Gods Woort betuycht: nv leydet ons de materie (naer tgene dat voren int thiende Gebot, ende elders meer verhaelt is, van onse sondelicke aert, ende natuer, daer af veel ouerblijfselen ons noch aencleuen, ende aenhangen) daer toe, om voort tondersoecken, of de gene, die tot God bekeert zijn, dese gheboden al volcomelic connen houden: verstaet in desen leuen, so de antwoort aenwijst, dat daer af de vraghe is, ende niet van de gehoorsaemheyt der Geboden Gods, die by den geloouigen, na desen leuen, in den eeuwigen leuen, inden Rijcke der glorien sal zijn: want sonder eenich wederspreken openbaer is, dat daer volcome ghehoorsaemheyt by wesen sal, ende beuonden werden.

Onderscheyt tusschen dese Vrage, ende de vyfste bouen int begin des Catechisme gestelt.

So is de vraghe hier dan alleen, van desen leuen: maer dewijle voor inden beginne des Catechisme, na de voorstellinge der somme der geboden Gods, om daer door te comen tot kennisse der sonden, Vra. 5. pag. 17. ondersocht was: *Cont ghy dit al* (namelick, wat God in zijn wet gebiet) *volcomelic houden?* Ende het by den oneruaren, ende onbedachten schijnen mochte (als sy daer op niet en letten) dat hier ende daer eenerley ghevraecht werdt: Daer nochtans de antwoort die daer gegeuen wert, hier niet passen en soude, ende de antwoort hier, daer niet bequaem en soude zijn: So ist oorbaerlick, int corte aen te mercken, het onderscheyt beyder vragen: om daer mede te stoppen den mont der genen, die (niet met goeder conscientie) de vijfste antwoort wt het begin des Catechisme, op dese vrage hebben willen toepassen, ende also oorsaeck ghenomen, den Catechisme te beuechten: maer in der waerheyt te vechten, niet soo seer tegen den Catechisme, als tegen haer eygen schadue (somen segt) ende tegen de quade duydinge, ende verkeeringe, die sy geerne, tegen de clare woorden des Catechisme, den eenvoudigen souden wijsmaken. Het onderscheyt can de Godsalighe Leser by hemseluen mercken wt de woorden selfs: In den beginne des Catechisme, in het eerste Deel, Vrag. 5. dient de leere, om den mensche te brengen tot kennisse zijner sonde, ende ellendicheyt, ende wert daer om de mensche daer aengesproken, gelijc hy van zijner naturen wegen (noch staende in zijne verdoruene aert) aengesien behoort te werden: ende daer werdt slechtelick ghevraecht, oft sulcke mensche, allés wat God in zijn Wet gebiet, volcomelick houden can? De antwoort spreeckt *neen*, ende bewijst, dat het tegendeel van de liefde, te weten, haet Gods, ende des naesten, by den onherboren geuonden werden: so blijft het waer, dat de onherboren in Gods H. Wet hem spiegelende, ende beuindende by hemseluen haet Gods, ende des naesten, in plaetse van gehoorsaemheyt,

hoorsaemheyt, ende liefde tot Godt, ende tot den naesten, door de wet Gods ouertuycht is van zijne sonden, ende volghens van zijne elendicheyt, wt de sonde voortcomende, ende om der sonden wille, op zijnen hals hangende. Ende dat sulcx warachtich is, dat al daer gesproken wert vanden onbekeerden, ende onherboren mensche wijst de Catechisme selfs voorder met claren woorden aen: want geuraecht hebbende: *Maer zijn wy also verdoruen, dat wy gantschelic onbequaem zijn tot eenighe goede, ende gheneycht tot allen quade?* so wert geantwoort, *Ia.* Maer wert wtgestreken: *Ten sy dan, dat wy door den geest Gods weder geboren werden:* Dat de Godsalige Leser selfs na soecke. Maer hier int derde deel des Catechisme (daer wy handelen van de dancbaerheyt, die de geloouige God schuldich zijn, voor zijne weldaden) wert Vrag. 114. gesproken vande wedergeborene, die door het ghelooue, Gods genade in Christo thaerwaert smaken, ende geuoelen, ende die daerom schuldich zijn door tgelooue (dwelck door de liefde tot God, ende tot den naesten zijn cracht bewijst) goede wercken te doen, ende daer inne te wandelen, soo sy van Godt daer toe, in Christo geschapen, ende vernieuwt zijn, Eph. 2. 10. Ende dat dit so is brengt dese Vrage selfs mede, seggende: *Connen de ghene, die tot God bekeert zijn* (dat zijn de wedergeborene) *dese geboden volcomelick houden?* Dat onderscheyt, tusschen beyde Vraghen is nv claer genoech, ende can van een yegelick geuattet werden.

Son. 44. Vra. 114.

Siet bouen pag. 30.

Gal. 5. 6.

Oorsaeck waerom dese vrage hier noodich is beantwoort te werden.

Maer nv dient gemerct, waer toe dese Vrage (*oft de gene die tot God bekeert zijn*, dat is door zijnen Geest wedergeboren zijn, *alle dese geboden volcomelic houden?*) dienen mach; Sy dient tegen de valsche leer der *Papisten*, die eenighen Heyligen sulcke volcomenheyt hebben toeghedichtet, dat hen noch veel goede wercken zijn ouer geschoten (dwelcke sy naer haer Barbarissche sprake, noemen *opera supererogationis*) als die sy gedaen hebben, meer als sy schuldich waren te doen, ende die sy wtghelegt hebben (so zijt duyden) bouen de twee penningen by hen ontfangen: Want daer toe verdraeyen sy de parabel, Luc. 10. 35. ende willen alsoo, dat sulcke wercken der Heyligen anderen menschen te passe souden comen. Daer nochtans nv blijcken sal, dat geen van den allerheylichsten voor hen genoech gehadt oft met zijnen goeden wercken toegecomen is, oft ghedaen heeft, wat hem beuolen is: daer om oock, (recht hier voren) openbaerlick bewesen was: Dat geen vanden Heyligen oyt gebouwt heeft op zijn goede wercken, maer alleen op de genoechdoeninge, heylicheyt ende gerechticheyt Jesu Christi. Sy dient ooc tegen andere dwaelgeesten, die eene (ick weet niet welcke) volcomenheydt der geloouigen in desen leuen droomen: Welcker dwalinge ende waen, gelijck de selue seer schadelic is in veel manieren, also was oock noodich, die met dese antwoort grondelic (hoewel cortelic) wt der Schrifture te wederleggen.

Afdeelinge.

Ende werden in dese antwoort also voortgebracht: Eerstelic, eenige argumenten, dienende tot omstootinge der ghedichte Leere der volcomenheyt der geloouigen in desen leuen, ende werden eenige der wedersprekeren ongegronde tegenworpingen beantwoort: Ten anderen wert aengewesen,

44. Son. Vra. 114.

wesen, dat de onvolcomene geloouige (al ist datse noch verde zijn van de gehoorsaemheyt, die God in zijn Wet volcomen heyscht) nochtans des niet te minder na volcomenheyt trachten, noch te flauwer en zijn in onderhoudinghe der geboden Gods: Maer dat sy met rechten ernst, ende ongeveynsdelic niet alleen na sommige, maer na alle geboden Gods arbeyden te leuen.

de bekeerde en connen Gods H. geboden in desen leuen niet volcomelic houden.

1. Eerstelick wert dan op de voor-ghestelde Vraghe, vrymoedelick (gelijct waer is) gheantwoort, *neen*: Te weten, dat de bekeerde de gantsche wet Gods in desen leuen, niet volcomelick en connen houden: Ende tot bewijs van dien, wert betuycht: ooc de allerheylichste, so lange sy in desen leuen zijn, niet meer en hebben als een cleyn beginsel der volcomen ghehoorsaemheyt, die van hen in Gods wet, ende na de selue geheyscht wert.

Tot bewijs wert verhaelt wat tot volcomene gehoorsaemheyt noodich is.

Om beter te verstaen, dat tselue also is, sal profijtelic wesen te ouerleggen, dat de volcomene gehoorsaemheyt der Wet Godts, daer inne bestaet, dat yemant volcomelic, ende volstandelic conne houden, ende houde, alle ende een yegelicke geboden der Wet, dat is dat hy van gantschen herten, van gantscher zielen, van gantschen gemoede, ende van allen zijnen inwendigen ende wtwendighen crachten, alsoo der Godlicker Wet gehoorsame, dat hy nemmermeer in eenich Ghebodt te cort en come, noch en ouertrede, in eeniger manieren.

1. Ende dat de alderheylichste haer onvolcomenheyt selue bekant hebben: Ende daermede betuycht, hoedanich hare goede wercken voor God souden te achten zijn wanneer de Richtmaet syner gerechticheyt daer ouer soude gaen.

Aen dese volcomenheyt, hoe veel den alderheylichsten in desen leuen noch ontbroken heeft, wert ten eersten openbaer, wt haer eygen bekentenisse, die wy in de schriftuere lesen, by den H. Geest tonsen besten gestelt, op dat wy onderkennen, door wat geest sulcke vermetene dwaelgheesten (die hen der volcomenheyt roemen, ende daer van fladderen) gedreuen werden: Ende op dat wy, door de eygen bekentenisse der Heyligen, onse onvolmaectheyt merckende, de selue oock geerne bekennen, ende ons voor Godt, na haren exempel, verootmoedigen. Hoe claerlick spreeckt Esai. 64. (6. 7.) *Doch nv zijn wy al te samen, als de onreynen, ende alle onse gerechticheyt als een dreckich cleet: Wy zijn altemael verwelcket als bladeren, ende onse sonden voeren ons henen wech, als eenen winde. Niemant en roept uwen name aen, oft maect hem op, dat hy aen u houde. Want gy verborget uwe aengesicht voor ons, ende laet ons in sonden versmachten.* Wt welcker bekentenisse opentlic blijct, in dien God, na zijne hoochste strengicheydt, soude willen ondersoecken de wercken der voorneemsten menschen, dat sy niet anders, als besmettingen der gauen Gods, en souden beuonden werden. Gelijc het dicwils geschiet, dat, hoewel de fonteyne, daer twater wt ontspringt, claer, ende suyuer is, dat nochtans dwater, daer wt vloeyende, verontreyniget wert, door de canalen, ofte goten, daer het door loopt. Ende hoe den H. Propheet Dauid hem beureesde voor Gods gericht, ende daerom tselue af-bat, is wel bekent: *En gaet niet* (bat hy) *int gherichte met uwen knecht. Want voor u en is gheen leuendich mensche rechtueerdich.* Psa. 143. 2. *So ghy wilt Heere de sonden toerekenen, Heere wie sal bestaen?* Psa. 130. 3. Ende Salomon, die betuycht vrylic (gelijck *Hieronymus* seyt) ende spreeckt. 1 Reg. 8. 46. *Want daer*

Gelijckenisse.

en

en is geen mensche, die niet en sondicht. Ende Eccl. 7. 20. *Want daer en is geen mensche op Aerden, die wat goeds doet, ende en sondicht niet.* Ende Prou. 20. 9. *Wie can seggen: Ick ben reyn in myner herten, ende louter van myner sonden?* Siet Daniels ghebet, Cap. 9. (5. 11.) Beueelt Christus niet zijnen Apostelen te bidden: *Vergeeft ons onse schulden?* Mat. 6. 12. dApostel heeft dit wel erkent, als hy seyde Rom. 7. 19. *Want het goet, dat ick vril en doe ick niet: Maer het quaet, dat ic niet en vvil, dat doe ick.* Siet voort wat daer naer volcht, als daer hy suchtende wtschreyt, vers 24. *Ick elendighe mensche, vvie sal my verlossen van dit lichaem des doots?* Desen inwendigen strijt des vleesches tegen den Geest, dien d'Apostel Paulus in hemseluen gheuoelt heeft, dien geuoelen taller tijt alle gheloouigen. *Want* (so de selue Apostel getuycht, Ga. 5. 17) *Het vleesch begeert tegen den geest, ende de geest tegen het vleesch: Dese staen tegen malcanderen, soo dat ghy niet en doet, tgene dat ghy vvilt.* *44. Son. Vra. 114.*

Maer niet alleen en hebben de allerheylichste Mannen, hare eygene onvolcomenheyt selue bekent: Maer de H. Schrifture beuesticht hare bekentenisse, als sy ons ghetuycht de ghebreken der allerheylichste mannen Godes, die by hen gheuonden zijn, doen sy noch in desen leuen waren: Ja hoe leelic, dat sommige van hen geuallen zijn gheweest, Op dat wy so veel te beter, niet alleen ons seluen, ende onse swackheden souden leeren kennen, ende te beter op onse hoede zijn: Maer oock, dat wy van den Heyligen geen hooger geuoelen en souden hebben, dant behoort: Dat wijse bekennen souden Gods lieue vrienden, maer menschen gheweest te zijn: Die niet van haer seluen hadden, maer die hy met veel genaden geciert, ende ghesterckt heeft: Ende welcke door zijn genade groote dingen ghedaen hebben, maer nochtans ooc doen menschen waren, ende bleuen: Ende daeromme nv niet als Goden ge-eert, ofte aengheroepen moghen werden: Maer dat wy aenroepen, ende alleen vertrouwen moeten op den genen, daer van sy sulcke genade gecregen hebben. Eyntelick, op dat wij, wanneer wy oock groote swacheden ende onvolcomenheyt by ons vinden, door den seluen troost der vergeuinge der sonden, (dien sy genoten hebben) opgericht, tot Gods genade in Christo Jesu onse toevlucht nemen souden. Van *Noach den Predicker der gerechticheyt*, 2. Pet. 2. 5. *die ghenade vant voor den Heere, die een oprecht Man vvas, sonder verandering, ende leyde een Godsalich leuen te synen tijden*, Gen. 6. (8. 9.) met den welcken God *een verbont* maecte, vers 18, etc. getuycht nochtans de H. Geest, dat doen hy des Wijnsdranc, *droncken* wert, ende *lach inder hutten ontdect.* *Abrahams* ghelooue, ende Godureesentheyt, is inder H. Schrifture ouer vloedich bekent, ende geroemt: de selue nochtans, op dat hy door zijn Huysurou niet in perijckel comen en soude, heeft tot tweemael, Gen. 12. 19. ende 20. 2. de waerheyt gespaert, ende met logen (seggende: *dat sy zijn Suster was*) hem seluen besmet: Ende willende hemseluen also verschoonen, heeft hy zijner Huys-vrou eerbaerheyt in gheuaer (soo veel in hem was) ghestelt. Ende *Loth* (daer van Petrus getuycht, dat hy *rechtueerdich* was, seggende: *De rechtveerdige man, woonende onder hen*

2. De schrifture en verswycht ooc niet de gebreken ende vallen ooc der allerheylichsten in veel manieren ons ten besten.

Noach.

Abraham.

Loth.

44. Son. Vra. 114. *hen* (de Sodomiten) *heeft van dage te dage zijn rechtveerdige Ziele gequelt, siende ende hoorende hare ongerechtige wercken)* te veel Wijns gedroncken hebbende, is in schandelicke bloet-schande met beyde zijn eygen dochteren gheuallen, te dier tijt, als hy onlancx te voren, den grouwelicken brant van Sodoma, ende Gomora ontcomen was, Gen. 19. (31. 35.)

Iob. Van *Iob* getuycht de Schrifture: *Dat hy was slecht ende recht, Godtreesende, ende vermydende het quaet*, Job. 1. 1. Ja dat God selue, van hem tot den Sathan seyde: *Hebt ghy geen achtinge gehadt op mynen Knecht Iob? Want zijns gelijcken en is niet inden Lande, slecht ende recht, Godvreesende ende vermijt het quaet*, Job. 1. 8. Item. dat (zijne lijtsaemheyt met veel cruys ende quellinge, door Gods gehengenisse vanden Satan versocht zijnde) hy hem in allen dien *tegen God niet en besondichde met synen lippen*, Cap. 1. ende 2. De selue nochtans vervloect daer na den dach zijner geboorten, ende strijdet tegen God, van wegen, dat hy by den leuen behouden, ende bewaert was, Cap. 3. (1. 3.) De selue (segge ic) aen veel plaetsen, ende eygentlick Cap. 42. 3. bekent zijne sonden, seggende: *Ick bekenne, dat ick hebbe onwijslicken gesproken, dat my te hooch is, ende niet en versta, &c.* Ende vers 6. *Daerom beschuldige ic my, ende doe boete*

Dauid. *in stof ende asschen.* Wat sullen wy seggen van *Dauid:* vanden welcken Paulus Gods getuygenisse verhaelt, Act 13. 22. segghende: *Ick hebbe gevonden Dauid, den Sone Iesse, eenen Man na mijn herte, die alle mijnen wille doen sal:* Dewelcke ooc in gelooue, Godsalicheyt ende volstandicheyt hem sonderlinge wel bewesen, ende gedragen heeft, so zijne Historie, ende Psalmen van hem getuygen: Nochtans is het geschiet, dat hy in *Overspel*, ende met *Dootslach* hem versondighet heeft, 2. Sam. 11. (4. 15.) Wes haluen hem ooc de Propheet *Nathan* bestraft heeft, 2. Sam. 12. Ende hy selfs bekent, ende beclaecht zijne sonden, Psa 51. 1. Ooc heeft de selue *Dauid*, hem verheffende in zijn gemoet, ouer tgeluck dat hem God gaf, het *Volck Israhels doen tellen*, ende heeft hem daer mede *sottelic* vergrepen, ende *swaerlick tegen God ghesondicht*, 2. Sa. 24. (1. 10.) Het ware alles te lang te verhalen, laet ons gaen tot het niewe Testament. Wat

Petrus. is *Petro* geschiet? Hoe wel hy hem liet duncken, dat hy stercker was, ende hem volstandiger in alle argernisse soude connen dragen, als zijne mede Apostelen: Gelijck hy sulcx Christo zijnen Meester betuychde, Mat. 26. (33. 35.) Nochtans als hy van een *Dienstmaechdeken*, ende noch van een *ander*, ten lesten van *eenen knecht* aengesproken, ende ghevraecht werde, oft hy niet mede van den Discipulen ware, heeft terstont vertsaecht ende als ter neder geworpen, (vergetende zijne beloefde volstandicheyt) *tot drymael* na een ander, zijnen Meester *versaect*, ende hemseluen ten lesten daer ouer *veruloect, ende versworen*, Math. 26. (69. 75.) Ende daer naer, als hy met meerder gauen des H. Geests beuesticht, ende meer verlicht was, so lesen wy nochtans, dat hy hem met veynsinge vergrepen heeft, ende dat hy daer ouer van Paulo opentlic bestraft is worden, ende zijne daet onrecht gekent is, gelijc dat in den brief tot den Galaten, breeder aengeteeckent is, Cap. 2. (11. 14.) *Als Petrus te Antiochien quam, doe*

wederstont

wederstont ic hem in het aensicht, om dat hy te beschuldighen was. Want eer sommige van Iacobo quamen, alt hy met de Heydenen: Maer als sy gecomen waren, doe ontrac hy hem ende scheyde hem seluen af, vreesende de gene, die wt de besnijdinge waren. Ende andere, die ooc Ioden waren, veynsden met hem, so dat ooc Barnabas mede verleyt werdt, tot haer veynsinge. Maer ic sach, dat sy de voeten niet recht en droegen, na de waerheyt des Euangelij, so seyde ic tot Petrum in aller teghenwoordicheyt, &c. Ja de strijtbare helt ende sterke Ridder Christi *Paulus*, een sulc man, ende so geestelic (om *Augustini* woorden te ghebruycken) dat hy hongerde, ende dorstede na de volcomenheyt der gerechticheyt, die so veel geuaerlicheyt door comen was, pijniginge, ende andere quaet geleden hadde, die ouer alle de vyanden Christi hadde getriumpheert, ende eer behaelt, die de vreese des doots hadde wtghedreuen, eyndelick der Werelt adieu ende afgesegt hadde: De selue en hadde nochtans niet t'eenemael de hooueerdicheydt tonder gebracht; Maer getuycht selue, dat hem daer ouer noch so twijfelachtige ende gheuaerlicke strijt ouerbleuen was, dat hy niet en conde ouerwinnen, dan met vuysten geslagen: *My is gegeuen* (seyt hy) *een spruyte in het vleesch, de Engel Satan, dat hy my met vuysten slaen soude, om dat ick my niet en soude hooger verheffen*, 2. Cor. 12. 7.

44. Son. Vrs. 114.

Paulus.

Aug. lib. 5 contra Pelagianorum epist. cap. 7.

Maer de eygen bekentenisse der Heyligen, mitsgaders tgene de Schrift van hare sonden getuycht, dient niet alleen tot bewijsinge, dat de allerheylichste, anders niet en hebben, dan een cleyn beginsel der gehoorsaemheyt der wet in desen leuen: maer ooc de effecten, ende vruchten der sonden, geuen ooc oueruloedich te verstaen, dat sy noch van sonden niet vry en zijn geweest: Alle de crancheden, ende allerley tegenheyt, jammer, ende noot, die hen in desen leuen ouercomen zijn, ja de tijtlicke doot selue roepen ouerluyt, ende zijn so veel genoechsame, ende geloofweerdige getuygen, ouer alle de gene, die met sulcke tegenheyt versocht zijn, ende gestoruen: dat die al te samen daerom gestoruen zijn, om dies wille sy noch sondaren waren. Want ten faelgeert niet (het welck Paulus ghetuycht, Rom. 6. 23.) *De besoldinghe der sonden is de doot*, Rom. 5. 12, 1. Cor. 15. 21. Dewijle dan de Heylighe oock door alle Cruys, ende door den doot hebben moeten passeren, so blijct daer wt, dat sy noch niet en hadden by haerseluen volcomene gehoorsaemheyt: Anders de doot ouer hen geen recht gehadt en soude hebben: sy en souden niet gestoruen zijn. Maer als sy storuen inden geloue Jesu Christi (in den welcken sy volcomene vergeuinghe der sonden hebben, ende in den welcken sy volmaecktelick geheylicht zijn) soo hebben sy steruende, den lesten vyant, den doot mede in Christo ouerwonnen: Ende zijn nv alsoo (alle hare vyanden ouerwonnen hebbende, in Christo) als zijn wtvercoren Bruyt, eerlic sonder vlecke, sonder rimpel, heylich, ende onstraffelick gestelt, inden Rijcke der glorien: verwachtende de salighe opstandinge haers vleesches, dat tselue ooc den heerlicken lichaem Christi gelijckformich ghemaect sal werden. Eph. 5. 27. Phil. 3. 21.

3. Ende de effecten oft werkingen der sonden bewijsen der gelouigen onvolcomenheyt.

Daeromme ist wel wonder, dat sulcke dwaelgeesten werden gheuonden, die

Dese dwa-

44. Son. Vra. 114.

die dit al niet willen mercken, noch ter herten nemen, ende dien niet teghenstaende, noch al roemen, ende spreken van hare volcomenheyt. Maer willen sy niet wijser werden, met tgene dat voor van den Heyligen gesegt ende bewesen is: Waeromme en besien sy haer seluen niet naerder, ende leeren haerseluen niet beter kennen, als sy doen? Want de eruarentheyt wijst veelmaels aen, datse noch heel onvolcomen beuonden werden, die also opgeblasen zijn door waen van heylicheyt, ende haerseluen groot ende heylich schatten, dat sy vol haet ende nijt, haren naesten meest verachten: Gelijc ooc dede de Phariseus, die wel meynde hem niets en ontbrac aen heylicheyt, ende daer en tusschen den armen Tollenaer, die beter was, als hy, ende daer toe gerechtueerdicht wt den Tempel ging, verachtede, Luce Capit. 18. (10. 14.)

lende perfectisten behooren haerseluen te leeren kennen, ende wt haer seluen den ydelen roem der volmaectheyt bestraffen.

Alexander de groote bloedende bekende, dat hy tonrecht God genoemt was.

Waerom en leeren sy niet van den Heydenschen Coninck *Alexandro* den grooten? Welcke, als hy sach het bloet rennen wt de wonde, die hem geslagen was, sich keerde met eenen vrolicken vriendelicken gelaet, tot de gene, die hem Godt plegen te noemen, segghende: Dit bloet, ende vlietende vochticheyt is sulcke, als wt de Goten pleecht te vlieten: ende bespottede daer mede de selue Coninc, de ydele flatteringe der Pluymstrijckers: daer doch de saec selfs sprac dat hy anders niet, als een mensche en was: Och oft dese luyden, tsy door de verderuelicke affecten, ende toeneygentheden die sy dagelicx al te veel by hen-seluen beuinden, ende daer van sy dicwils gantsch ouerwonnen, ende onder de voet geslagen worden: Oft door siecten, ende veel onghemacx ende swacheden, die sy aen haren lichamen geuoelen, ende die den seluen ouercomen, eens mochten tot beter verstant, ende nuchtere sinnen ghebracht worden: Ende dat sy (ouertuycht door de effecten, werckingen, ende vruchten der sonden) eenmael wilden bekennen, niet alleen, dat sy selue elendige groote sondaren zijn: maer ooc na dien ghelijcke vruchten der sonden geuonden worden in anderen (al ist dat sy heylich aenghesien willen zijn) dat daerom niemant (wie hy sy) onder den menschen en is, die van dese gemeyne gestalt der menschen, dat is, vanden sonden, in desen leuen, gantsch vry sy.

Tegen desen verleyders dient de waerschouwinge *Hieronymi.*

Doch op dat sy niet en meynen, haerlieden onrecht te geschieden, als of wy lust hadden, haerlieden voor te werpen hare groote onvolcomenheyt, ende de vruchten der sonden bouen geroert: Ja dat sy niet en meynen, dat wy de eerste zijn, die haer dwaelachtige leer verwerpen, ende bestraffen met aenwijsinghe harer onvolmaectheyt, so willen sy doch aenmercken, ende hooren wat *Hieronymus* ouer langh, te syner tijt, tegen sulcke wtgesproken heeft. Wat mach (seyt hy) meerder onbesonnenheyt wesen, als hemseluen eenige vergelijckinge, ja euen gelijcheyt met God toe te schrijuen, ende in een cort woort, te veruatten het Fenijn aller Ketteren, die van den *Philosophen*, ende besondere van *Pythagora*, ende *Zenone*, den ouersten der *Stoiquen* hergecomen zijn? Want sy geuen voor, dat tgene de Griecxsche *Pathe*, wy beroeringen, droeffenisse, blijscap, hope ende vreese noemen, wt de gemoeden wechgenomen can worden: ende dat door

Aduersus Pelagium ad Ctesiphontem vbi & Strophas illorum dissolvit.

door ouerleggínge, ende oeffeninge der deuchden, de sonden so gheweert worden, dat niet een veesken, oft wortelken meer inden mensche ouerblijuen soude: dwelc is den mensche, wt den mensche nemen, ende noch int lichaem te zijn, sonder lichaem. De selue *Hieronymus* inden seluen brief tegen *Pelagium* een weynich daerna, ontdect de geueynstheyt dier geesten, die de volcomenheyt drijuen, met voortbrenghinge des exempels, eenes des ouersten dier Secten, wesende vol schanden, seggende: *Priscillianus* in Spaengien, een deel der Manichei: Van wegen welckers leelicheyt, de Discipulen u (*Pelagi*) seer liefhebben: Hen seluen toeschrijuende dwoort der volcomenheyt, ende der wetenschap: worden alleen, niet alleen den Vroukens besloten, ende singen hen dan dat (woort der volmaectheyt) voor int omhelsen der seluen als sy met hen te doen hebben: Doch te voren dese vermaninge gedaen hebbende.

Ad. Son. Vra. 114.

Vide Aug. de heres. ca. 7. & Eras. in Scholijs in Epist. Hie.

Iura, periura, secretum prodere noli.

Dat is:

Sweert, versweert vrylick, wit, end' swart, tghelt al euen vele,
Doch t'secreet hout vast: Laets (by Lijf) niet gaan door de Kele.

Ende set *Hieronymus* daer toe: dat deselue *Priscillianus* met der Ouerheyts sweert, ende autoriteyt der gantscher Werelt veroordeelt is. Ende besluyt ten lesten dien handel, seer warachtelic, ende heerlic, met desen spreuc seggende:

Dit alleen is den menschen een volcomenheyt, so sy weten, datse onvolcomen zijn.

Souden wy hier verhalen wat secrete heymelicheden, ende schandlicke vuylicheden inden *Pausdom* verdect, ende gebroeyet zijn gheworden, onder de *Ordens ende Secten*, die daer de volcomenste hebben willen zijn onder hen, ende noch willen zijn: Souden wy voorder voorstellen (als de Satan zijn *credit* met synen stinckenden *Pausdom* heeft beginnen te verliesen) wat hy doen voor nieuwe Secten wtghedreuen heeft, om zijn schade te verhalen: die hen meest alle (behaluen andere groue tastelicke dwalingen, ende valsche leer, die sy daer mede by hebben) eeniger volcomenheyt, ende sommige onder hen, engelscher volcomenheyt (opdat ic niet meer en segge) beroemen: wat schandelicheden, ende boosheden, de selue onder malcanderen bedrijuen, ende int werck stellen, daer afmen goede kontschap heeft, (hen alleen ghenoech zijnde, alst maer secreet mach blijuen): dat soude hier te lang vallen, ende voor eerlicke ooren te argerlic zijn. Alleen dient de waerschouwinge *Hieronymi* wel op dese tijdt, op dat wy de volcomene geesten, die onder dien schijn, alle onvolcomenheyt, boosheyt ende leelicheyt drijuen, ende hanteren, so de eruarentheyt (meesteresse der sotten) aen ontallicke int licht ghebracht heeft, recht leeren kennen: Ende laet ons vrylick wel dencken, (of het ons schoon, so ten eersten, niet voor en comt) dat daer wat vremts achter schuylt wanneer sy de leere der volcomenheyt (die sy segghen, tot der salicheyt te dienen) also heymelic, ende verdect houden, ende niemanden openbaren, dan den genen,

Vermaninge tot de geloouige, dat sy merken op de dwalende perfectisten onser tijt.

44. Son. Vra. 114. genen, die sy meynen genoech beproeft, ende in haer net te hebben, ende wiens conscientie sy (met haer verdoruen reden, ende wercken) so verde gebracht hebben, datse een schandelic brantmael ontfangen heeft, ende t'eenemael seer diep begrauen is.

So wel onder den Pausdom. Merct doch lieue geloouige, tot uwer waerschouwinge: doen het *Pausdom* in synen vollen fleur stont, ende de Euangelische religie opt strengste veruolcht werde, doen en wasser emmer geen noot, noch vreese voor dien vanden *Pausdom* den genen, (die tselue van gantschen herten volchden) om hare volcomene leere secreet te houden, ende niet te openbaren: maer ware yet goets daer aen gheweest, dat behoorde van hen geopenbaert gheweest te zijn, op dat een yegelic, na sulcke volcomenheyt hadde moghen staen: Nochtans heeftmen gesien, datse hare geestelicke Dissipline (die sy seyden tot volcomenheyt te dienen) heel secreet hebben gehouden: Niet om andere oorsaec, dan dat haer hert, ende conscientie was ouertuycht, dat het leelic, ende schandelic, voor God ende de menschen was, tgene sy heymelic hanteerden: Daerom hebben zijt voor de menschen secreet gehouden, ende gehouden willen hebben, sonder yemanden te openbaren, dan die nv genoech inder boosheyt verstrict waren, ende met hen in de schult, ende schande ingewickelt, so diep als sy.

Als inden Landen, daer nv de Religie vry bekent mach worden. Voorder hier te lande, ende aen dien plaetsen, daer Gods woort openbaerlic gepredigt wort, ende bekent (door Gods genade) sonder eenige veruolghinghe, ofte wterlicke dwang der conscientie: daer alleen voorgestelt wert Gods heylige wille, in synen woort geopenbaert, zijn beloften, ende dreygementen: Op dat een yegelic onsen God toeluystere, ende hem tot syner salickheyt (nae syne heerlicke beloften) late leyden: Oft gewaerschout sy (so hy ongehoorsaem soude vallen, ende blijuen) te dencken op Gods dreyghementen, de welcke niet faelgeren sullen int werc gestelt te worden, ouer alle ongeloouige, godloose, hartneckige ende wederspannige, tot harer eeuwiger verdoemenisse: Dat daeromme een yegelic syne conscientie late richten, ende dwingen van den quade, met den Scepter des woorts (des Conings aller Coningen) Christi, die eenmael inden Wolcken sal verschijnen, om te richten de leuende, ende dooden: So segge ic, dat nv geen veruolch, oft wterlicke dwanck der conscientien en is, ouer de Christ geloouige: Wat oorsaeck hebben dan nv die gheesten (die haer eeniger volcomenheyt willen roemen) voor te wenden, om sulcx heymelic, ende int secreet te doen.

(Dwelc onder de veruolginge des Pausdoms niet en mocht geschieden.) Twas een ander saec, doen de Christ-geloouige, onder de scherpe, strenghe, onghehoorde onmenschelicke Placaten, ende tyrannische inquisitie des *Pausdoms* noch stonden, dat sy doen (na dexenpel der prophetischen, ende Apostolischen Kercke) sich stille hielden, ende int heymelic haer Religie oeffenden: Hoe wel sy niet lieuer en hadden gehadt, dan tselue openbaer te mogen doen: Gelijc so vele onder haer voor Coningen, Vorsten, Heeren ende Richteren, haer Religie opentlick bekent hebben: gelijc ooc (van der gereformeerder Kercken wegen) de bekentenisse des geloofs wtgegeuen, ende in druck verueerdicht is, om die by allen te laten

laten beproeuen: Waerinne men noch mach lesen, dat alles is geopenbaert, ende trouwelic daerin verclaert, euen als de selue Religie nv opentlick gehanteert wort: ende en wort nv ooc niet anders geleert, ende gehanteert, dan doen gedaen is geweest: Is mede wel bekent, dat het aen die vande ghereformeerde niet gestaen heeft, dat sy haer religie niet en hebben aenden dage geexerceert: so wel als in andere Landen, daer die ouerlang geoeffent, ende in gedructe Boecken claer beschreuen is, diemen niet heymelic heeft gehouden, maer alle-man begeert bekent te maken: Ende zijn doch alle occasien ghesocht, ende waergenomen, om tot vrye oeffeninge der Religie te mogen comen: want het was hen ernst God te dienen, ende sy hadden niet lieuer, dan dat hare saec, die sy wisten voor Godt oprecht te zijn, oock voor de menschen mochte bekent worden, tot Gods eere, ende verbreydinge zijns Euangeli, soo als nv door Gods genade geschiet is. *44. Son. Vra. 114.*

Maer dat dese gheesten niet goets voor en hebben, dat bewijst haer bedriechelicke handelinge aen: dewijle sy haren Discipelen hare secreten niet en openbaren, noch laten sien, ofte gewaer worden, dan na langhe beproeuinge, als voor. Certeynlic ware wat goets by hen, wat souden sy anders doen, ende wenschen, dan tselue naectelic te openbaren, sonder yet secreets achter te houden, om tselue te laten beproeuen: Ist goet, aen te nemen: Isset quaet te verwerpen: alles met, ende na den woorde Gods, dwelc de richtsnoer onses geloofs ende onses leuens moet zijn. Want veel quaets moet schuylen daermen de secreten te rugge houdet: ende alleen den vertrouden openbaren wil.

Dat niet doende, so en connen sy nergens anders voor gehouden worden, als voor de gene daer dApostel, 2 Tim. 3. 5. ons voor waerscout: *Die daer hebben een gedaente der Godsalicheyt, maer de cracht daer van hebben verloochent*: *Went u* (seyt d'Apostel) *van sulcken af, want van desen syn sy, die inde Huysen insluypen, ende nemen de Vroukens gevangen, die met sonden beladen syn, ende met menigerley begeerlicheden gedreuen worden: Die altijts leeren, maer nemmermeer ter kennisse der waerheyt comen en connen. Ende gelijc Iannes ende Iambres tegen Mosen stonden, also staen dese ooc tegen de waerheyt: Menschen met verdoruen sinnen, ombequaem tot den geloue.* Ende euen sulcke Leeraers, als dese bedrieghende menschen zijn, sulcke toehoorders vinden sy ooc, so de selue Apostel waerschout, 2 Tim. 4. 3. *Want daer sal een tijt comen, dat sy de gesonde Leere niet en sullen verdragen: Maer sullen na haer eygen begeerlicheden, Leeraers opgaderen, als hen de ooren jeucken, ende sullen hare ooren vande waerheyt afwenden, ende hen keeren tot den fabulen.* De selue Apostel en verswijcht ooc niet, waerom God (na zijn gerechtich oordeel) ouer de menschen sulcke dwael-geesten laet comen, namelic om dat sy der waerheyt niet en willen geloouen: also spreect hy, 2 Thes. 2. 10. *Daerom dat sy de liefde der waerheyt niet aengenomen en hebben, om salich te worden. Ende daerom sal hen God seynden de werckinge der dwalinge* (oft crachtige dwalinge) *op dat sy de leugen geloouen: Op dat sy alle geoordeelt worden, die der waerheyt niet gelooft en hebben: Maer hebben een welbehagen gehat in der ongerechticheyt.* Dat zijn de waerschouwinghen, die Tegen de welcke dApostel Paulus selue ons heeft gewaerschout.

44. Son. Vrs. 114. die de H. Apostel doet, voor sulcke valsche verleyders ende van hare toehoorders, mitsgaders vande oorsake, waerom God sulcke verleydinge toe laet.

Ende met zijn eygen exempel geleert, dat men in de leere der salicheyt niet en behoort yet secretelic te verhouden.

Merct nv daer tegen hoe den H. Apostel Paulus hem in synen dienst ghedraghen heeft, ende alle trouwe Dienaers nae zijn exempel behooren te dragen: Niet dat sy eenige secrete heymelicke dingen sullen te rugge houden, gelijck als de verleyders doen, maer dat sy Gods raet geheel openbaren, die oock sulcke is, dat hy mach, ende behoort bekent ghemaeckt, ende van voren ten eynde toe, besien ende beschout te worden. Alsoo seyt d'Apostel Paulus, Act. 20. vers 20: *Ghy weet, hoe ic niet dat profijtelic was, achtergehouden hebbe, dat ict u niet soude vercondigen, ende u leeren openbaerlic, ende inde Huysen*: Ende daer na vers 26. *Daerom betuyge ic u te desen huydigen dage, dat ic van uwer aller bloede reyn ben. Want ic en hebbe niet ontrocken, dat ick u lieden niet soude vercondigen alle den raet des Heeren.* Die dan niet bedrogen wil zijn, die wachte hem voor sulcke *boose menschen ende bedriegers, die tot den quade voortgaen, verleyden ende verleydet werden*, ende neemt waer Pauli vermaninge (2 Tim. 3. 14.) die ooc alle de trouwe Leeraers haren toehoorders dicwils inbeelden: *Maer blyft gy int gene dat gy geleert hebt ende dat u betrout is, wetende van wien gy het geleert hebt. Ende dat gy van uwe kintsheyt af de H. Schriften gheweten hebt, de welcke u mogen wijs maken ter salicheyt, door het gheloove, dat in Christo Iesu is. Alle de Schrift is van Gode ingegeuen, ende oorbaerlick tot leeringe, tot straffinge, tot verbeteringe, tot onderwijsinge, die in de rechtueerdicheyt is. Op dat de mensche Gods geheel sy tot alle goede wercken volmaectelic onderwesen.* Dus verde ter waerschouwinge teghen dese dwaelgeesten, laet ons nv voortgaen, tot de materie selue, die wy voor hebben.

4. De kennisse Gods ende tgelooue is by den geloouigen in desen leuen noch onvolmaect, daerom ooc hare gehoorsaemheyt.

Dat de geloouige de volcomene gehoorsaemheyt (in desen leuen) noch niet en hebben, is daer wt openbaer, dat de kennisse die sy van God hebben, ende haer gelooue (in desen leuen) noch onvolmaect zijn. Gelijc dApostel opentlick te kennen gheeft, 1 Cor. 13. vers 9, seggende: *Wy sien nv door eenen spiegel, in een duyster reden: Maer dan sullen wy sien aensichte aen aensichte: Nu bekennen wy eensdeels, maer dan sullen wy bekennen, gelijck wy bekent sijn.* De gauen der Tongen, ende de Prophecien dienen daer toe, dat de geloouige, dagelicx meer ende meer in kennisse Gods, ende harer salicheyt souden toenemen. Doch en is het al maer stuc werc hier mede in desen leuen, als wt de voorgeroerde woorden des Apostels blijct: Dan na desen leuen sal volle openbaringe gheschieden van aensicht tot aensicht: Daer wt volle kennisse sal ontspringen, ende dan en sullen de behulpen der Tongen, ende der Prophecien niet meer van nooden zijn, ende daerom ophouden, so d'Apostel betuycht, vers 10: *Als het volmaecte sal gecomen syn, dan sal het gene, dat eensdeels* (oft stuxwijs) *geschiet, vergaen.* Mits den welcken, daer geen volmaeckte prophecie, noch volmaecte kennisse, maer alleen stuxwijs is: Daer en can. ooc geen andere gehoorsaemheyt op volgen, als stuxwijs, oft eensdeels. Ende dat onse gelooue ende de kennisse Gods

by ons stuxwijs is in desen leuen, blijct daer wt, dat de geloouige geleert ende vermaent worden, God daghelicx om der seluen toeneminghe te bidden: ende de gauen der tonghen, ende de prophecien zijn gegeuen, ende dienen in desen leuen, om tgelooue, ende Gods kennisse inden geloouigen te verwecken, als voor geseyt is: Hoe can dan de gehoorsaemheyt (die sy poogen tegen God te bewijsen, na syne Wet) volcomen zijn? Want sy, als een vrucht wt den gelooue, ende kenisse Gods voortcomen moet. *44. Son. Vra. 114*

Tot bewijs van dien, merct dat d'Apostel seydt in den brief tot den Col. 1. 9. *Wy houden niet op, voor u lieden te bidden, ende te begeeren, dat ghy meucht vervult worden, met de kennisse syns willens, in alle wijsheyt ende geesteliken verstant, &c.* Met synen voorgang, ende exempel leert hy de gheloouige Colossensen, wat sy so veel te meer selue, voor haerseluen te bidden ende te begeeren schuldich waren. Ende als hy also voor hen bit, sonder ophouden, so hadde hy ontwijffelick tgeuoelen, dat hen noch veel ontbrac, aen de kennisse, ende geestelicke verstant, ende wt dier oorsaken bidt hy, dat sy mochten *wassen in de kennisse Gods.* Verstaet het wel, hoe wel dat die van Colosse, eenen goeden ende tamelicken voortgang in de kennisse Gods, inden gheloouc, inde liefde, ende in de gehoorsaemheyt des Euangeli hadden: so biddet nochtans d'Apostel voor hen, ende leertse selfs bidden, om meerder vervullinge geesteliker gauen, ende toeneminge int goede: So als wy oock gelijcke gestalt aen anderen Kercken, oft geloouigen Gemeynten, daer d'Apostel aen geschreuen heeft sullen vinden: ja dat aller Heyligen leuen tot den eynde toe, anders niet en is geweest, dan een gedurich suchten, ende bidden tot Godt, om meerder sterckinge ende volstandicheyt, gelijc wy des een schoon voorschrift hebben in den Cxix Psalm: daer Dauid, neuen de betuyghinge zijns lusts, ende yeuers, die hy hadde in Gods H. Wet, ende Geboden, allesins ondermengt de gebeden: So ist openbaer, dat sy tgene daerom sy bidden, noch niet en hebben ten vollen vercreghen, maer dat sy daer na staen, wenschen, ende verlangen, worstelende ende strijdende tegen hare ongelooue, tegen de duysterheyt haers verstants, tegen haren verdoruen wille, ende veel aenclenende gebreken, etc. Voorder bewijs.

Ende de gheloouige also biddende, ende voortgaende, en twijffelen niet, alle de verhinderinghen, die hen nv in den wege liggen, sullen eenmael van hen wech genomen worden, om God alsdan volmaectelic te kennen, gelijc sy bekent zijn, ende vervult te worden met volcomene liefde, daer door haren wil alsdan den wille Gods volcomelic, tot volle gehoorsaemheyt (daer niet aen ontbreken en sal) onderworpen sal zijn: Dat sal zijn de dach der verlossinge, daer Paulus na suchtede, Ro. 7. 24: daerom hy *begeerde te verscheyden, om met Christo te wesen*, Phil. 1. 23: Daer sal zijn het eynde des strijts, als den *loop* geeyndet is, 2 Ti. 4. 7: Dat sal gheschieden met de *aflegginge deses Tabernakels, des Lichaems des doots*, 2 Pet. 1. 14 ende Rom. 7. 24 als de *leste vyant de doot* vernieticht sal zijn, 1 Cor. 15. 26: als wy *verhuyst sullen syn wt de Lichame, om te gaen woonen by den Heere*, 2 Cor. 5. 8. *Nu wandelen wy door* Maer in den toecomenden leuen, sullen sy door aenschouwen tot volle kennisse, ende ooc gehoorsaemheyt comen.

44. Son. Vra. 114

door gelooue, ende niet door aenschouwen, 2 Cor. 5. vers 7: Maer dan sullen wy wandelen, niet door gelooue, maer door aenschouwen, ende *sullen hem sien, gelyck hy is.* 1 Joh. 3. 2. Dan eerst en sullen wy *niet meer honger lyden, niet meer dorst lyden, noch de Sonne en sal op ons niet vallen, noch eenighe hitte: Het Lam dat midden inden Throon is, sal ons hoeden, ende bewegen tot de leuende fonteyne der wateren, ende God sal alle tranen van onse oogen afwasschen*, Apoc. 7 vers 17: *Dan sal de doot niet meer wesen, noch droefheyt: noch geschrey, noch pijne: Want dat eerste is wech gegaen.*

Ende sonder aenschouwen isser geen volcomen kennisse, noch gehoorsaemheyt.

Ter contrarien, waer dit aenschouwen niet en is, daer ontbreeckt noch veel aen de volcomene kennisse, veel aen de liefde, veel aende gehoorsaemheyt: Waer de doot, tranen, schreyen, droefheyt, pijne, hitte, coude, honger, dorst, armoede, siecten, etc. noch blijuen (welcke alle der sonden straffen zijn): Daer en is de sonde noch niet t'eenemael wech, daer en is noch geen volcomenheyt. Dit betrachtende, connen wy te beter verstaen de schoone betuyginge Pauli, Phil. 3. (8. 14.) Daer hy onder andere seyt: *Niet dat ic nu den voor gesetten prijs gecregen hebbe, oft ic volmacct ben: Maer ic iage daer na, oft ic het eenichsins grepe, daer toe ic gegrepen ben van Christo Iesu. Broeders ic en achte my seluen niet, dat ic het voorgesette gegrepen hebbe: Maer een dinc doe ic, vergetende wat achter rugge is, ende streckende my na het gene, dat van voren is. Ic jage na het voorgesteken merc, tot den prijs der Hemelschen roepinge Gods in Christo Iesu*: welcke woorden *Hieronymus* recht aenmercket, seggende: Die altijt verghetet, wat achter rugge is, ende hem strecket na tgene, dat van voren is, die bewijst wel, dat hy met het tegenwoordige niet vernoeget en is.

Ad Ctes. aduer. pe.

Aenmerckinge der plaetseePauli, Ephes. 4. (12. 16.) alwaer dApostel vermaent de Kintsheyt te weeren, om in Christo op te wassen tot een volcomen man, etc.

Inden brief tot den Epheser, daer d'Apostel (verhaelt hebbende, dat Christus *sommige tot Apostelen, sommige tot Propheten, sommighe tot Euangelisten, sommighe tot Herders, ende Leeraers gegeuen heeft*) set het eynde, waer toe sulcx gheschiet is, 4 vers12. *tot volmakinge der Heyligen, tot den wercke des dienstes, tot de stichtinghe des Lichaems Christi: Tot dat wy alle comen tot de eenicheyt des gelooſs, ende der kennisse des Soons Gods, tot een volcomen man, tot de mate der volheyt Christi*: So verhaelt hy wat geschieden moet, om tot den volcomen manlicken ouderdom Christi te comen: Eerstelic, vers 14. *Dat wy niet meer als Kinderen en syn, als die beweecht, ende omgeuoert worden met allerley winden der leere in onghestadicheyt der menschen, &c.* Die also swac, ende Kinderachtich zijn in den verstande, in der scholen Christi, die staen seer periculeus, ende connen niet wel voort comen: Daerom wil dApostel sulcke Kintsheyt geweert hebben: gelijc hy ooc, 1 Cor. 14. 20 vermaent: *Broeders en werdet geen Kinderen in het verstant, maer wort Kinderen in der boosheyt, ende wort in het verstant volmaect.* Nv de Kintheyt te weeren, geleert hebbende, daerna voecht hy daer by, vers 15. *Maer op dat wy na de waerheydt staende, met liefde allesins opwassen in hem, die het Hooft is, Christus.* Dat is den voortganc, daerinne de gelouuige sich oeffenen moeten,

moeten, de gantsche tijt haers leuens, ten eynde toe, ende daer toe zijn de dienst des Euangeli, ende de Dienaers desselfs gegeuen, op dat de gheloouige dagelicx toe nemen, ende wassen. *44. Son. Vrs. 114.*

Want gelijckmen siet de Jonckheyt, door dagelicxe nietinghe der lichamelicke spijse, ende des drancx, wassen, ende toenemen na den lichaem in lengte, dicte, grootte ende stercte: Also wil d'Apostel aenwijsen, het proffijt, dwelc de geloouige genieten, door den dienst des Euangelij, daer mede hen gheestelicke spijs ende dranc aengedient wort, dat sy (namelic) de selue spijs ende dranc tot sich nemende, mede geestelic opwassen in kennisse, gelooue, liefde, ende alle goede wercken: die daerin volstandich blijuen tot den eynde, die sullen ontwijffelic, na de ouerwinninge des lesten vyants, des doots, de volcomenheyt des manlicken onderdoms Christi vercrijgen. Ende daer toe ist, dat hier ghearbeyt wort, op dat wy daer toe eyntelick mogen comen. Dese volcomenheyt des manlicken ouderdoms Christi, verwachten de geloouige te genieten in den toecomenden leuen, als God sal alles in allen zijn, 1 Cor. 15. 28. Dan sal Christus *eene gemeente voor hem setten, die eerlick is, ende noch vlecke, noch rimpel en heeft, oft yet desgelijcx: Maer die heylich ende onstraffelic sy.* Anders so lange wy noch int opwassen, ende hier in onsen loop zijn, so ontbreect ons noch veel, aen volcomene wetenschap, gelooue liefde ende gehoorsaemheyt, als nv meer geseyt is: *Want wy struyckelen alle* (als Jacobus seyt, cap. 3. 2.) *in velen*, ende tis met ons al stuc-werck, als voor bewesen, wt 1. Cor. 13. (9. ende 12.) Daerom gebruyct *Augustinus* het gebrec in der kennisse Gods, tot een sterc bewijs onser onvolcomenheyt, seggende: In desen vleesche connen wy aen God nemmermeer verschulden de liefde, die wy hem schuldich zijn. Want de liefde volcht op de kennisse also, dat niemant God volcomelick lief en can hebben, so hy niet te voren ten vollen Gods goetheyt t' hemwaerts gekent en heeft: So lange als wy hier inder werelt als vremdelingen sweuen ende wandelen, so sien wy door eenen spiegel, ende in een duystere reden, of geraetsel, daer wt volcht dat onse liefde oock onvolcomen is. Ende op een ander plaetse: Men moet wandelen, men moet toenemen, men moet wassen, op dat onse herten vatten mogen, tgene sy nv niet vatten en connen: indien de leste, ofte jongste dach ons vinden sal voortgaende ende toenemende, soo sullen wy daer leeren, dwelc wy hier niet leeren en conden. Gelijckenisse. *De Spir. & litera.* *Hom. in Joh. 15.*

Dewijle het dan (wt de eygen bekentenisse der allerheylichsten in desen leuen selue: Ooc wt haren leuen, daer van de Schrifture getuygenisse geeft: Mede wt de vruchten, ende straffen der sonden: ten lesten wt de onvolmaectheyt der kennisse, ende des gheloofs, die by den gelooуigen ghespeurt, ende geuonden wert) blijct recht geantwoort te zijn: Dat de allerheylichste in desen leuen niet meer en hebben gehat, als een cleyn beginsel der gehoorsaemheyt, die sy God na zijne H. Wet schuldich waren: So ist verde daer van, dat sy tot de geheele volcomene gehoorsaemheyt souden ghecomen zijn in desen leuen: Hoewel nochtans de dwaelgeesten sulcke volcomenheyt roemen, die nooyt in eenen mensche Besluyt.

gheweest

44. Son. Vra. 114.

gheweest en is, noch bewesen en can werden, geweest te zijn, dan alleen in Christo Jesu. Ende merct wel, na dien aenghewesen, ende bekent zijn als bouen, inden allerheylichsten sulcke fauten, ende gebreken, belanghende de wtterlicke gehoorsaemheyt der Wet, datse somwijlen de een tegen dit, de ander tegen dat gebot gesondicht hebben: Hoe soude by hen volcomenheyt te vinden zijn? Wanneer God (een kenner der Herten, ende beproeuer der Nieren) niet alleen wtwendich haer, ende haer wercken soude comen beproeuen: maer ooc alle haer bewegingen, haer herte, ende gedachten soude ondertasten: oft die ooc reyn zijn gehouden, na den heysch zijnder Wet, besondere na den thiensten gebot: Wie soude dan voor zijnen rechtueerdigen Richterstoel mogen bestaen?

Met beding (tot vermijdinge des onverstants) dat alleen gesproken is van de gehoorsaemheyt in desen leuen:

Daerom moet het blijuen by de antwoort. Doch op dat niemant en denc (gelijc wel de tegensprekers stoutelic derren seggen) dat wy simpelick loochenen, dat de Heyligen tot de volmaectheyt, oft volcomenheyt mogen comen: so onthout, dat de Catechisme op de voorgestelde Vrage niet simpelic *neen* en segt, maer met goeden onderscheyt, datse *in desen leuen* tot de volcomen gehoorsaemheyt niet en comen: waer wt wy verstaen, datse daer toe comen *in den toecomenden leuen*: ende so verde ist daer van, dat wy daer tegen spreken souden, dat wy tselue bouen eenighe mael hebben bekent, ende bewesen: ende dat tselue onsen sonderlingen troost is, dat wy eenmael van allen sonden, ende van dit lichaem des doots verlost werden.

Waer op het woort *cleyn beginsel* ooc siet.

Also moet ooc onthouden werden, dat de gehoorsaemheyt der Heyligen, die sy in desen leuen hebben, te recht *een cleyn beginsel* genoemt is: ten aensien van het gene hen hier noch ontbreect, aen de volcomen liefde, ende gehoorsaemheyt, hoe heylich sy anders zijn oft schijnen mogen, alsmense vergelijcken soude met anderen menschen, die noch so verde niet geconen en zijn: Want dat en is de sake niet, hoe verde sy voor andere menschen int goede voortgegaen zijn, maer hoe verde sy noch zijn van het volcomen, dwelck sy schuldich zijn, ende waer toe (hoewel sy daerna jagen, alst den gelouigen betaemt) sy nochtans niet en connen comen, soo langhe als sy met desen sondigen roc, ende lichaem des doots gebonden zijn, ende verhindert werden, ende so lange sy niet en zijn gecomen tot het tegenwoordich aenschouwen Gods: alwaer alleen op de volle kennisse Godts, ende zijns willens, volcomen liefde, ende gehoorsaemheyt volget: maer dbewijs, waerom het cleyn beginsel inden Catechisme is ghestelt, sal hier na inde beantwoordinge der tweeder tegenworpinge wat nader in gebracht worden.

Deerste tegenworpinge, ende antwoort, dat men onder tdexel van Gods almachticheyt niets en can bewaren, als van zijn wil niet en blijet.

Doch als de teghensprekers, met cracht der voorgaende bewijsingen, (ende die, tot wederlegginge haers gedichts meer wt der Schrift voortgebracht werden) ouertuycht vinden: dat oock by den allerheylichsten in desen leuen groote onvolcomenheyt gebleuen is, ende dat hare ghehoorsaemheyt maer *een cleyn beginsel is*, ten aensien der voller gehoorsaemheyt, die sy na Gods Wet schuldich zijn: ende sy dan geen voorder wtcompst en weten tot beweringe haers gedichts: so nemen sy hare toevlucht

vlucht tot Gods almachticheyt, meynende daermede wel beschut te zijn, ende vragen: Wilt ghy dan seggen: dat Godt meer gebiedet, dan de geloouige door zijne genade soude connen volbrengen, oft dat God niet machtich en sy, zijne geloouige in desen leuen volcomelic te verniewen, ende wederbaren? Antwoort daer op: Wy en willen niet loochenen, Godt is machtich, zijnen geloouigen die genade te geuen, ende de selue volcomelic te wederbaren, indient zijnen wille ware: maer seggen euenwel: dat qualic yet besloten wert, onder t'dexel van Gods almachticheydt alleen. Want hoewel (gelijc geen Christen, in het minste en twijffelt noch en behoort te twijffelen) Godt na zijne almachticheyt, alles can doen wat hy wil: Nochtans en can, noch en mach ooc nemmermeer een Christen alsoo besluyten: God die can dat, of dat doen, daerom so sal hyt doen, so lange, als hem niet en blijct, dat God dat, ofte dat doen wil. Anders met dier wijs, alles wat de menschen droomen ende versieren, na haren goetduncken (hoe ongherijmt het oock ware) daer toe soude hen Godts almachticheyt moeten dienen, tot een decsel harer vermetentheyt, ende bedrochs, om andere te verleyden. Daer om blijft een Christen vast by dese palen: Godt die can dat, oft dat doen: ende zijn woort verclaert dat hyt wil doen, ende beloeft heeft te doen: so en is geen twijffel hy en salt ooc doen. Daer staet het besluyt vast, al duncket den menschen onmogelick, ende wie daer ooc tegen worstelt: want Gods wil, ende macht zijn by een ander. Sonder bewijs dan des willen Gods, en can wt de almachticheyt geen bewijs genomen werden, tegen de waerheyt Gods: ende tis ombehoorlic te vermeten het selue te doen. Maer recht, ende sonder bestraffinge machmen vrylic seggen, dat het niet geschieden en can: dwelc de Schrifturen getuygen niet te sullen geschieden: Ouermits *de Schrifture niet en can gebroken werden*, soo Christus leert, Joa. 10. 35.

44. Son. Vrs. 114.

Siet Cal. in lib. 3. cap. 7. sect. 8.

De tegensprekers willen, door Godts almachticheyt besluyten, sonder zijnen wil: maer laet ous daer en tegen de oorsaken ouerleggen, waer om God niet en wil, dat is waer om hy dwerc der weder geboorte (inden geloouigen door zijnen geest begonnen) niet eer en brengt, ende wtvoert tot zijne volcomenheyt, dan ter doodinge *des lesten vyants*, *des doots:* als namelic, de geloouigen door den tijtlicken doot, *verlost* werden *van het lichaem des doots*, *aflegghende haren Tabernakel*, in hope der saliger opstandinge tot heerlicheyt, 2 Pet. 1. 14. ende Phil. 3. 21. ende so sal ons dit mogen dienen tot een vijfde bewijs der antwoort des Catechisme.

5. Oorsaken waerom God de geloouige niet teffens ende op eenmael volcomelick wederbaert.

Dit zijn dan de voornaemste oorsaken. Eerstelick op dat wy met ernst ouerleggen souden, hoe groot daer sy de cracht der sonden, ende wat sy werct, ofte wat vruchten sy voortbrengt in den mensche: dwelck wy te beter gewaer werden, als wy sien, dat de sonde alleen allenskens (ende dat door de sonderlinge genade des H. Geests) in ons te niet gedaen wert: Ende dit doet ons meer af-schricken vande sonde, ende daer voor grouwelen, dan ofse t'eenemael wechgenomen ware.

I. Op dat wij de sonde recht kennende, meer afschricken daer van hebben.

Ten anderen, op dat wanneer wy dagelicx by ons gevoelen, dat de gauen

II.

44. Son. Vrg. 114.

gauen des H. Geests, tot opstandinge des nieuwen mensches wassen, ende toenemen, wy de selue goetheyt Gods aan ons met grooter dancbaerheyt omhelsen ende waernemen: gedenckende, dat wy (soo veel als aen ons was) gantsch, ende t'eenemael onweerdich waren, dat hy alleen den minsten druppel der genade der wederghehoorte ons soude mededeelen, ende toecomen laten.

Ooc meer tot dancbaerheyt verweet werden.

III. Ende te meer verlangen na het toecomende leuen.

Ten derden op dat wy in den geduerighen strijt des geests, teghen onse verdoruen vleesch (daer van wy nemmermeer rust hebben, noch ontslagen connen zijn, so lange wy in desen leuen zijn) te eer ende te meer, deser Werelt, ende aller tijtlicken, ende verganclicken dingen moede ende sat souden zijn: Ende met grooter verwachtinge haecken, ende verlangen na onse verscheydinghe, ende ontbindinge onses lichaems, om te comen tot de eewige ruste, ende salige leuen: inden welcken wy sonder sonde, volcomelic weder-geboren, ende heylich verschijnen sullen, om God eeuwige volcomene gehoorsaemheyt te bewijsen. Waert dat God ons terstont, ende teenemael vernieuwde, ende heylichde, die gaue ende heerlickheyt en soude by ons in sulcker weerden niet werden gehouden, alst wel behoort: maar nv, nademael het hem belieft onsen ouden mensche allenskens te dooden, ende also zijn werck ten eynde te brengen, so veel lieuer is ons de wtvoeringhe, des heerlicken wercx, ende staet onse verlanghen na de volcomene verlossinge, om tot Christo onse Hooft vergadert te werden, ende te comen inde wooningen Gods, daer Christus zijne dienaers tot hem nemen sal.

IIII. Op dat ooc onse geloone ende volstandicheyt beproeft ende bewesen werde, ende op dat wij in nederheyt wandelen, ooc met den swacken medelijden hebben.

Ten lesten, stelt Godt de volcomene weder-geboorte een tijt lang wt, ende laet ons noch inden strijt (doch versien met genoechsame wapenen zijns Geests) op dat onse gelooue ende volstandicheyt, hier op aerden bekent soude werden, ende op dat wy bewijsen, wat liefde wy hem toedragen. Dwelck niet soo blijcken en soude, wanneer geen strijt, geen aenvechtinge, oft becoringe der sonden meer voorhanden ware. Wy souden ons seluen lichtelick met valschen waen bedriegen, als wy onse crachten souden willen toe-schrijuen, wat Godes alleen is: ende en souden niet also gedrongen werden in nederheyt ende ootmoet te wandelen, alst wel behoort. Wy en souden met anderen swacken, soo geen medelijden hebben, als wij ons seluen altijt euen sterck vonden: ja souden wy lichtelick van anderen swacken den moet verloren gheuen: daer door dan dicwils nootwendige vermaninghen, ende waernemingen naghelaten ende te min geoeffent souden werden. Maer nv als wy noch so veel swacheden om dragen, daer wt mercken wy: Dat alle onse vermoghen alleen van den Heere comt, ende dat zijne cracht so veel te wonderlicker is, als sy (sich bewijsende, midden in onse swacheyt) de ouerwinninge behout. Wy leeren nv, dat wy allen door enckel genade Gods, ende niet door onse wercken behouden werden ende God aengenaem zijn, om Christi wille: Ende dat daer omme die hem roemen wil, nerghens inne te roemen en heeft, als inden Heere, ende dat hy in vernederinge hem te draghen voor den Heere, ende ooc met den swacken medelijden te hebben

1 Cor. 1.31.

hebben schuldich is, na de leere Pauli, Rom. 15. 1. ende Gal. 6. 1. *44. Son. Vra. 114.*

Want anders te weten, indien yemant de Wet hier conde vervullen, ende der seluer volcomen gehoorsaemheyt bewijsen, waeromme en soude sulcke, door de selue niet gerechtueerdicht werden, ende d'leuen, ende de salicheyt vercrijgen? Maer bouen is genoech bewesen, hoe dat dit strijdet tegen de ware leere des Euangeli, waer inne betuycht wert, dat de mensche, alleen door den ware gelooue aen Jesum Christum wert gherechtueerdicht, ende dat Christi verdiensten alleen, zijn de betalinge voor onse sonden: Waeromme hy ooc alleen onse volcomen salichmaker is, ende dien titel eygentlic hem alleen toecomt: Daer anders (wanneer wy de Wet selue volcomelic in desen leuen conden houden ende volbrenghen) Christo alleen blijuen soude dit: dat hy ons bereyt ende bequaem maect, tot de gehoorsaemheyt Gods, op dat wy daer naer door onsê eygene wercken, ende gerechticheyt (ende niet door Christi offerhande, ende gerechticheyt) gerechtueerdicht souden werden. Dwelc een schandelicke veruloecte dwalinghe is der Sophisten in den Pausdom, welcke hoe wel sy niet en willen heeten de dwalinge Pelagij toe te staen, nochtans niet verde daer van verscheyden en zijn: ende en moeten de geloouige, om harer salicheydt vast ende seker te blijuen, ende de waerheyt Gods niet te croocken, dier dwalinghe gheensins plaetse geuen.

V. Op dat Christo de eere onser rechtueerdichmakinge ende salicheyt alleen blijue.

Dat nv eenighe zijn, die hen laten duncken, dat in alle gealle de Catechisme te weynich seyt, als hy den wedergeborenen, ja den *allerheylichsten in desen leuen alleen toeschrijft een cleyn beginsel der ghehoorsaemheyt:* Dat het een ander waer, te segghen, Godts Wet niet volcomelick te connen houden: Ende een ander te seggen, datse maer een cleyn beginsel en hebben: Dat euenwel de Schrifture den geloouigen volcomenheyt toeschrijft, als daer Paulus seyt, Phi. 3. 15. *So veel dan als onser volmaect zijn, laet ons dit geuoelen hebben, &c.* Daer segghen sy, rekent de Apostel hemseluen mede onder de volmaecte.

Tweede tegenworpinge tegen dwoort *cleyn beginsel* in de vercklaringe der Vrage gestelt.

Daer op is de antwoort: Na dien Paulus te voren, vers 12. hadde geseyt: *Niet dat ick nv volmaect ben, maer ick jage daer na, &c.* So en can hier int 15. vers, dwoort *volmaect* (na het gedicht der *Perfectisten*) niet verstaen werden, van een volmaect gheloue, ofte volmaeckte doodinghe aller menschelicker gebreken, ofte vande volcomene ghehoorsaemheyt der geboden Gods, daer niet aen en soude ontbreken Anders dApostel hemseluen tegenspreken soude, dwelc hy ontwijffelic niet en doet: maer moet tselue woort *volmaect* na tvoorgaende (daer af dese reden des Apostels een besluyt is) verstaen werden: ende is also de meyninge des Apostels: *So veel dan als onser volmaect zijn*, (dat is die na de volmaectheyt jagen, als ic doe, ende van my te voren getuycht hebbe: Of die de volmaecktste onder ons zijn, die aldermeest naer de volmaectheyt jaghen) *Laet ons dit geuoelen hebben* (namelic dat bouen by my van mijn seluen verhaelt is) dat wy (blijuende by het eenige fondament onser salicheyt Christo Jesu) alles *wat ons gewin was, voor schade achten, om Christi wille, om de weerdicheydt der kennisse Christi Iesu onses Heeren.*

I. antwoort waer inne bewogen wert de plaetse Pauli, Phi. 3. (7. 21.) tot wederlegginge der leere der volmaectheyt in desen leuen.

Laet

44. Son. Vra. 114.

Laet ons alle *dinghen voor schade rekenen, ende achten, dat het drec sy, op dat wy Christum winnen, ende in hem beuonden werden, als niet hebbende onse eygen rechtueerdicheyt, die wt de Wet is, maer die door tgeloove Christi is, namelick de rechtueerdicheyt, die wt Gode is in het gheloove: Dat wy hem kennen, ende de macht syner opstandinge, ende de gemeenschap zijns lydens, dewyle wy synen doot gelijcformich werden:* Daer na staende, dat wy comen tot de *heerlicke* salige *opstandinghe der dooden:* Laet ons *daer na jagen, om tselue te grijpen, gelijc wy van Christo Iesu gegrepen zijn:* Laet ons *vergeten wat achter rugge is, ende strecken na het gene dat voren is,* (te weten, niet so seer betrachten, hoe verre wy geloopen zijn, oft wat wy gedaen hebben, op dat wy in onsen loop niet verhindert en werden: maer hoe verre wy noch te loopen, ende wat wy noch te doen hebben, so laet ons sien, wat ons noch ontbreect)*:* op dat wy *jaghen naer het voorgesteken merc, tot den prijs der Hemelscher roepinge in Christo Iesu.*

Die wt de voorgeroerde plaetse niet en can werden bewesen maer opentlick het tegendeel.

Dit was het geuoelen, dat Paulus te voren van hemseluen getuycht hadde, daer toe hy de Phillippensen vermanende is. Dwelc sekerlic geen geuoelen en is der gener, die alreede meynen volmaect te zijn, maer der ghener, die weten, dat zijt niet en zijn, ende daerom daer na staen, ende jagen: Gelijck een yegelic de woorden des Apostels in-siende, claerlick mercken, ende niet daer tegen spreken can. Ende daerom ist oock groot onrecht, dat yemant soude willen seggen: Dat Paulus hier de Phillippensen volmaeckt soude spreken (invoegen, gelijc de dichters der volcomene gehoorsaemheyt in desen leuen voorwerpen) ende dat hy hem seluen daer mede onder soude rekenen: want soo geseyt is, het teghendeel opentlick daer te mercken is: teweten, dat hyse vermaent om (na zijn exempel) na de volmaectheyt te staen, die sy noch niet en hadden. Want dat is (na de meyninge Pauli ter voorseyder plaetsen) een groote volmaectheyt, datmen wete, noch onvolmaeckt te zijn, maer datmen euenwel lust ende begeerte heeft, daer na te staen, ende te jagen, om tgene men noch niet en heeft te grijpen, ende te vercrijgen. Ende so volcht ooc wel inde woorden Pauli: *Ist dat gylieden yet anders geuoelt: dat sal u God ooc ontdecken:* Als daer mede hy properlic hare faute aen wijset, ende vermaent de gene van de Phillippensen, die noch niet genoechsaem zijn recht geuoelen, voorgeroert, geuattet hadden, oft tselue noch niet nagecomen mochten zijn, ende noch niet so geheelic alles voor drec hadden geacht, om der weerdicheyt der kennisse Christi: ende maeckt hen euenwel eenen moet, ende geeft hen eene goede hope, dat sy door Gods ghenade daer toe comen sullen, dat het hen van Godt ontdeckt sal werden. Tot welcken eynde dient, dat hyse voorder vermaent, *daer sy toegecomen zijn, datse na den seluen regel voortgaen, ende tselue geuoelen hebben,* henseluen hem, Paulum, ende zijns ghelijcken tot een exempel voorstellen, ende datse hen wachten voor de gene, die anders wandelen, welcke zijn Vyanden des Cruyces Christi, welcker eynde is de verdoemenisse: maer dat sy hen altijt strecken naer de Hemelsche roepinghe, daer haer

haer borgherschap is, van waar sy verwachten Christum, die haer nederige lichaem zijnen heerlicken Lichaem gelijcformich maken sal, etc. *44. Son. Vra. 114.*

II. Ende wanneer persoonen in kennisse, in geloone of Godsalicheyt met een ander vergeleken werden, so heet de eene wel volmaect of volmaecter als de andere in sulcken aensien.

So is dan wt de voorgaende verclaringe openbaer, dat de Woorden des Apostels Pauli, niet en dienen tot beuestinge der gedichte meyninge der volcomenheyt, in desen leuen, maer wel tot wederlegginghe der seluen. Dan tot naerder onderwijsinge, ende latende de voorgeroerde verclaringe euenwel in hare weerde, gelijcse recht is: Soo hebben de wedersprekeren wel aen te mercken, dat, wanneermen persoonen met persoonen vergelijcket, de eene (daer veel lichts, ende kennisse inne is, ende die eenen goeden voortganck in Godsalicheyt heeft gedaen) wel volmaect genoemt soude mogen werden, ten aensien van eenen anderen, daer geen licht, oft niet vele lichts, ende kennisse inne en is, oft die noch niet, of weynich, zijn gangen op den wech der gerechticheyt heeft gestelt. Ende geuen de woorden Pauli voorgeroert (in sulcker meyninghe verstaen) oock wel een goede aendacht, ende zijn warachtich (hoewel de voorgaende verclaringe beter op den sin Pauli gaet) maer en can het selue noch niet al dienen tot bewijs der gedichte leer der volcomentheydt. By exempel, *Paulus*, ende zijns gelijcken, die wel van Christo onderwesen waren, ende in hem wel gefondeert, die waren volmaeckt, dat is, stonden in veel volmaeckteren Graedt, ende dat ten aensien van de ghene die (door verleydinge der valschen Apostelen) den schaduwen, ende Ceremonien der Wet, al te seer toeghedaen waren, ende henseluen daer mede van de kennisse Christi Jesu, lieten verhinderen, ofte emmers daer inne te seer verswackt wierden, want tegen de selue handelt d'Apostel in de voorgestelde plaetse. Een ander exempel: Int 6. Cap. Genesis, wert verhaelt de boosheyt, ende Godloosheydt der eerster Werelt, die met de Sontvloet t'onderging: ende daer tegen staet vers (8. 9) dat *Noach vant genade voor den Heere, dat hy was een oprecht man, ende sonder veranderinge, ende leyde een Goddelick leuen te synen tijden:* Waer wt men merckt, dat *Noach* in aensien der Godlooser Werelt, seer oprecht, ja volmaect was, sulcx dat hy Godt behaechde: Ende uochtans en was *Paulus*, noch *Noach*, als sy aenghesien werden by haer seluen, ende na tgene wy hier handelen, geensins volmaect, noch volcomelic heylich in desen leuen, so bouen eyghentlick bewesen is.

Inden wedergeboren selue, is onderscheyden aensien der sonden ende geener sonden.

Ja een eenich mensche, die wedergeboren is, wert (in verscheyden aensien zijner gelegenheyt) met waerheyt geseyt, te sondigen, ende niet te sondigen, dat *hy hemseluen bewaert, ende dat de boose hem niet en ghenaect.* Waerom dat? niet om dat hy reyn, ende vry is van alle sonde, maer om dieswille, al ist dat hy in eenige sonde valt door swacheyt, ende daer van ouerrompelt wert, dat hy nochtans niet moetwillichlic en sondiget, noch met vollen wille hem der sonde ouer geeft, maer meer tegen zijnen wille ouervallen wert, vande ouerblijfselen der sonden, noch stekende in zijnen vleesche, die noch niet gheheel, door de wedergeboorte wechgenomen ende gereynicht zijn. Noch claerder: de Kinderen Gods sondighen wel: Doch so, datse van haren affecten, ende toeneyginghen, niet

1. Joa. 1. 8. ende 3. 9. ende 5. 18.

Siet Aug. lib. de natura & gratia cap. 62.

44. Son. Fra. 114. niet gantsch verruct, ende afgetogen werden, dat sy niet alle gheuoelen der Godsalicheyt, ende vreese Gods af en leggen, om sich ten dienst des duyuels, ende des vleeschs moetwillichlic gheheel ende vollich ouer te gheuen: Maer vermaent, hebben sy mishagen aen de sonde, blijuen daer niet in ligghen, staen weder op, bekeeren hen, ende hernemen sich om weder te beginnen recht, daer zijt qualic gelaten hadden.

III. Hier wert betracht, dat dwoort (*cleyn beginsel*) te recht inden Catechismo gebruyet wert.

Ende soo ist wel waer, dat de eene geloouige, in gelooue ende Godsalicheyt meerderen voortganc heeft, als de andere, dat sy niet euen tijtlic en beginnen, dat sy oock niet euen verde, ende euen sterck in desen leuen sich in gelooue ende Godsalicheyt oeffenen, ende bewijsen: gelijc de gauen Godts onderscheyden zijn, ende oock inden lichaem deen litmaet dander ouertreft. Maer euenwel wat voortgang, ende volcomenheyt inden allerheylichsten oyt in desen leuen, geweest is (wanneer sy aengesien souden mogen werden, tegen de ghene, die soo hooch niet en zijn begaeft gheweest, noch sich so cloec inden gelooue ende godsalicheyt hebben bewesen): so en is tselue noch al, maer een *beginsel, ja cleyn beginsel* geweest, in aensien der volcomen gehoorsaemheyt, die God in zijn Wet heyschet, ende die sy schuldich waren.

1. Cor 13.12.

Al willen de werckheyligen dat niet bekennen.

De werc-heyligen (die op haer wercken, gerechticheyt, verdiensten ende volcomenheyt proncken, roemen, ende hooch drauen, die wel meynen, dat hen God synen Hemel schuldich is) en souden sulcx niet willen bekennen, ende souden wel meynen, dat men den lieuen Heylighen Gods, ende ooc hen (daerom ist hen te doen) onrecht doen soude, alsmen sulcx van hen getuycht

De rechte Heyligen hebbent met goede reden bekent.

Maer de rechte Heyligen Gods, ende syne lieue geloouighe Kinderen, die hebben dit altijt wel bekent: ende geacht dat sy hen nemmermeer genoech en conden verootmoedigen, noch genoch met oprechten herte hare nederheyt bekennen: wetende voor eerst, hoe broos ende verdoruen sy van naturen zijn geweest, eer sy wedergeboren waren, ende wat prickel sy in haren vleesch noch geuoelen na de weder-geboorte: aensiende dat allet goet, dat sy hebben, dat sy tselue onverdient, wt genade, door Gods gaue alleen hebben ontfangen: daer neuen, hoe qualic sy Godts gauen dickwils waer-genomen hebben: in hoe velen sy onrecht hebben ghedaen, ende in hoe velen sy aen tgoede te cort gebleuen zijn: Hoe veel hen noch ontbreect aende volcomene liefde Gods, ende des naesten, geheyscht ende wtgedruct in de somme der geboden Gods, etc. Ende certeynlic, wanneer dit met ernst ouerleyt wort, soude noch yemant so coen zijn, om te derren optreden, ende segghen: dat den Heyligen, ende hen onrecht geschiet, wanneermen segt, dat sy noch maer en hebben een cleyn beghinsel der volcomen gehoorsaemheyt? ende soude yemant derren vragen, waer dat gheschreuen staet? Dien seynden wy tot de bekentenissen der Heyligen selue, ende tot tgetuygenisse dat de Schrifture van hen gheeft, bouen verhaelt. Als Esaias vrymoedichlic seyt: *dat alle onse gherechticheyt is als een dreckich cleet*, Esa. 64. 6, doet die dan te veel, diese noemt een cleyn beginsel der volcomen ghehoorsaemheyt?

Bewijs der schrifturen.

Merct

Merct wat ons Christus beueelt, Luc. 17. 10. *Als gylieden (seyt hy) sult gedaen hebben, al wat u lieden beuolen is, so segt: Wy syn onnutte Knechten: Wy hebben gedaen dat wy schuldich waren.* Dat moetense bekennen, diet al gedaen hebben. Maer wie is die, diet gedaen heeft, op dat hy roem moge hebben? Ende offer een waer? die most hem met sulcken getuygenisse laten vernoegen, ende bekennen niet meer als een onnut dienstknecht te zijn. Dan seght doch, diet niet ghedaen en heeft, waer voor salmen dien achten? Swijcht gy? Jacobus de H. Apostel (dien gy nochtans so geerne, tot een patroon uwes gedichts soudet maken) die segt het opentlic, cap. 2. 10. *So wie de geheele Wet gehouden heeft, ende in eenen dinghe mistreet, die is in allen schuldich.* Wanneer God dan, naer syne gerechticheyt met sulcken handelen soude, hoe qualic soudet doch met hem staen? Dat verstont Dauid wel psa. 130. 3, ende bit daerom Psa. 143. 2: *En gaet niet met uwen Knecht int gerichte, want voor u en is geen leuendich mensche rechtueerdich.* Daer willen wyt by laten blijuen, om cortheyt wille, ende veel meer spreken, ons verootmoedigende voor God: *Niet ons Heere, niet ons maer uwen name geeft eere, om uwer genaden ende waerheyt wille*: Ende bekennen, dat wanneer wy ons opt cloeckste, tot synen dienst aengestelt hebben, dat wy seer haest, ende lichtelick, niet in eenen, maer in velen mistreden, ende dat het daerom met ons, in desen leuen noch maer begonnen werc en is: ende bidden God, dat hy ons voortaen in synen dienst wil stercken, op dat wy, dit sondige vleesch, door den doot, afgeleyt hebbende, door syne genade, mogen comen inde eewige heerlicheyt: om daer hem te bewijsen de volcomen gehoorsaemheyt, daer toe wy na den inwendigen mensche wel lust hebben, ende die wy hier beginnen, maer welcke wy, door verhinderinge onses vleeschs, hier niet ten vollen wtrichten en connen, noch geen mensche: dan alleen Christus zijn eengeboren Soon, onse Salichmaker, *die niemant onrecht ghedaen heeft, noch eenige bedriegerie in synen mont geweest is*, welcke daerom alleen (ende geen ander oyt) de Wet volcomelic volbracht heeft, synen Vader *gehoorsaem synde tot der doodt, ja de doot des cruyses*, Esa. 53. 9. Phil. 2. 8, ende dat tot onsen troost ende verlossinge.

44. Son. Vra. 114.

Ten lesten wort noch tegen-geworpen: dat nochtans *Iob*, *Iosaphat*, *Ezechias*, *Iosias* ende veel andere (daer vande Schrifture getuycht) mitsgaders ooc *Elisabeth*, ende *Zacharias rechtueerdich* genoemt worden, Job 1. 1, 2 Par. 17. (1. 4.) 2 Reg. 18. (3. 6.) ende 22. 2, Luc. 1. 6. Daerop antwoort *Hieronymus* recht: dat sy sulcke genoemt worden, niet om dat sy sonder eenige sonde oft gebrec waren: Maer om dat de deucht ende vromicheydt in haerlieden ouerhant hadde, ende dat sy van dier weghen te prijsen waren. Anders dat *Zacharias* met stommicheydt (om zijns ongheloofs wille) bestraft, ende *Iob* met zijn eygen bekentenisse (van sonden) berispt wort: Ende dat van *Iosaphat*, ende *Iosias* (die sonder twijffel rechtueerdich ghenoemt zijn geweest) verhaelt wort, dat sy gedaen hebben eenige dingen, die den Heere mishaechden: want de eene, den godloosen te

Derde tegenworpinge, dat vele rechtueerdich in de Schrift genoemt worden, ende antwort daer op.

44. Son. Vra. 114.

te hulp gecomen is, waer door hij van den Prophete bestraft is: ende de ander is (tegen het beuel des Heeren, door den mont *Hieremie*) tegen getogen *Necho den Coninc van Egypten*, ende gedoodet: nochtans worden sy beyde rechtueerdich genoemt. Dus verre *Hieronymus*.

2 par. 19. 2 ende 20. 37. 2 Re. 23.29 ende 2 Par. 35.20.

2. Maer nv hebben wij (so veel int cort mogelic is) geweert aan d'een syde, de dwalinge der genen, die den menschen wijsmaken, dat sy tot de volcomene gehoorsaemheyt der gheboden in desen leuen gecomen zijn, oft comen mogen, tegen de waerheyt der Schrifturen, ende tot seer grooten schaden, des waren geloofs, der godsalicheyt, ende der oeffeninge in de selue (daer af het eerste deel der antwoort meldinge dede): Nv moet aen d'ander syde geweert zijn, dat niemant en neme (wt tgene bouen verclaert is) oorsaec tot flaeuwicheyt oft slappicheyt in goeden wercken (gelijc de tegensprekers geerne wijsmaken souden, dat sulcx wt de voorgaende leere volget, om also haer vuyl te decken, ende daermede de rechte leere te betasten): Ende daerom ist, dat de Catechisme (gesproken hebbende, van het cleyn beginsel der gehoorsaemheyt, dwelck de Heylige in desen leuen hebben) int tweede deel der antwoort verclaert, wat het nochtans voor een heerlic beginsel is, dwelc by de onvolcomen Heylighen wort geuonden: Hoe sy dwerc hier beginnen, dwelc sy versekert zijn, tot volcomentheydt in den eewigen leuen gebracht te worden. Namelic, *datse met een ernstelic, ende ongeueynsde voornemen, niet alleen na sommighen, maer na allen geboden Gods beginnen te leuen.*

Hoe heerlic sy het cleyn beginsel der gehoorsaemheyt der onvolcomen Heyligen.

Dit leste deel der antwoort moet by d'eerste verknoopt, ende verbonden blijuen, anders men der waerheydt Gods onrecht doen, ende de voorgaende bestraffinge der gedichte leer der volcomenheyt, qualick verstaen, ende gebruycken soude moghen. Alsmen d'een valscheyt straft so moetmen sich wachten niet in d' ander te vallen. Dwelc nochtans velen geschiet, als den onbedreuen Schippers, die ombedacht varen, en d'een Clippe vermijdende, der ander te na comen, ende alsoo Schip-breuck lijden. Men heeft in den begin des Euangelij te rechte bestraft, het onrecht vasten des Pausdoms, daerinne sy verdiensten sochten, ende stelden: d'welck sy buyten Godts woort, in onderscheyt, ende verwerpinge eeniger spijsen (wesende een leere der duyuelen) stelden, ende daermede sy der menschen conscientien verstricten, etc. Sulcke bestraffinge is qualic opgenomen, ende qualicker gebruyct, als de menschen mede trechte vasten verlaten hebben, ende henseluen des te meer vryheyt gemaect tot ouerdaet, brassen, suypen, ende meer ongeschictheyt: dat en was de meyninghe niet int bestraffen, ende trechte vasten behoorde behouden te zijn, ende moet noch blijuen by den Christgeloouigen. Men heeft bestraft de ontheylighinge ende onrecht gebruyc der Sacramenten, ende dat de menschen daerin, ende int gedane werc haer salicheyt stelden, ende daer aen bonden: Dat is by velen tot cleynachtinghe der Sacramenten misbruyct. O verkeertheyt der menschen, die nemmermeer den rechten pat willen houden, altijt ter rechter oft ter slincker wtsluypen: Dat en was de meyninge niet, om de H. Sacramenten in verachtinghe te brengen, maer veel meer om

Ende dat niet tot traechheyt oorsaeck gegeuen wort, maer tot een neerstich,

1. Tim. 4. (3.4.)

door

door leere des rechten gebruyx, die in groote achtinge te stellen, ende van ontheyliginge te beurijden. So ist ooc gegaen met den goeden wercken, ende met meer andere puncten Christelicker leer, so bouen hier, ende daer bewesen is. Nv op dat niemant des oorsaeck hier soude nemen in desen deel, ende op datmen recht versta, hoe, ende tot wat eynde, de dwalende leer bestraft wort, soo wort hier geleert hoe de gelooуige hier beginnen moeten ende hen dagelicx oeffenen, op dat sy een goet werc maken: hoe sy leeren moeten, om eyntelic vol-leert te worden. De gedichte leer der volcomentheyt, maect de menschen ledich, slaperich, ende traech: Want waer toe souden sy voorder arbeyden, diet voor seker houden, dat zijt vercregen hebben, ende dat hen niet en ontbreect? Maer welcke dat noch niet en hebben vercregen, dien noch veel ontbreect, die soecken, ende arbeyden neerstelic om te crijgen. Daerom recht gesegt is, hoe wy tvoorgaende beter verstaen, ende oprechtelicker geuoelen, hoe verde wy noch zijn van het volcomen, hoe wy meer neerstcheydt sullen doen, om daer toe te comen: ende dat ist dwelck de Catechisme vermaent: Dat wy niet luy, noch traegh en moeten zijn, maer neerstelic voornemen, Gods geboden te onderhouden. Dewijle dat veel periculen, ende aenvechtingen, ons ontmoeten op den wech der godsalicheyt; Daerom moeten alle deselue met neerstcheyt gepasseert ende ouerwonnen worden: wy moeten arbeydende voort gaen, op dat wy nergens te rugge gehouden en worden. Hier toe vermaent Paulus Phil. 2. 12 seggende: *So dan myne lieue, gelyc gylieden altijt gehoorsaem gheweest syt, niet alleen in myn teghenwoordicheyt, maer veel meer nu in myn afwesen, wercket u selfs salicheyt in vreese ende beuen.* Ende Paulus Phil. 3. 14. getuycht van hemseluen: *Ic jage na het voorgesteken marc.* *44. Son. Frc. 114.*

De antwoort heyscht niet alleen ernst, maer ooc ongeueynstheyt: Waerom? Ten is niet genoech, datmen voor menschen oogen sich eenich sins tot Gods gehoorsaemheyt aenstelt. Want dat en is niet, ten gelt voor den Heere niet, wanneert niet van herten voor hem geschiet, hy wil niet alleen wterlic, maer ooc besondere innerlic gehoorsaemt zijn: hy heyscht liefde themwaert, van gantschen herten, van gantscher ziele, van gantschen gemoede, ende van allen crachten, ghelijck hyt gebiet, so wil hyt gehouden hebben. Ende hy is die het inwendige doorsiet, ende onderkent, hy is de gene, diet ooc straffen sal, wanneer wy geueynsdelic souden willen handelen. Wy sien, dat Christus allesins opt aller ernstichste de gheueynstheydt straffet, gelijc ooc Joannes de Dooper, ende de Apostelen. *Het eynde des Ghebodts* (seyt Paulus 1. Timo. 1. 5.) *is de liefde wt reynen herte, ende goeder conscientien, ende ongeueynsden gelooue. Myn Kinderkens* (vermaent Johannes 1 epist. 3.18.) *en laet ons niet lief hebben met den woorde, noch met der Tonge alleenlic, maer met de wercken, ende waerheyt.* Ende ongeueynst voornemen.

Tvoornemen moet sich strecken, niet om Gods wetten alleen te weten, maer om daer na te leuen. De wetenschap moet voorgaen: maer alleen helpt sy niet, ja is schadelic, somen daer niet na en doet. Het leuen dan, Om te leuen.

44. Son. Vra. 114. dan, moet op de wetenschap volgen. *Weest daders des woorts* (seyt Jacobus capit. 1. 22.) *ende niet alleenlicken hoorders, u seluen bedriegende.* Siet de ernstige vermaninge Christi, ende de gelijckenisse, daer by ghenoecht, Mat 7. (21. 27.) ende Joh. 13.17: *Ist dat gylieden dit weet, so syt gy salich, ist dat gyt doet.*

Na Gods geboden. Na Gods geboden moet het leuen geschict worden, soudet God behaghen: niet na menschen gheboden, oft goetduncken Want als Gods geboden niet en zijn de richtsnoer, daer onse leuen na geschict wort, so gelt tonsen besten geen neersticheyt: Maer hoe wy meer loopen, hoe wy verder van huys gaen. En can de geueynstheyt ooc niet buyten gesloten zijn, waermen schijnt God te willen dienen, ende synen wil niet tot eenen regel sich voorstelt.

Niet alleen sommige, maer alle. Oock en ist niet genoech voor te nemen, alleen na sommige geboden te leuen, maer het leuen moet gericht worden tot gehoorsaemheyt aller geboden: daer en is geen so cleyn gebot, dwelc wy ons mogen vry stellen te laten: Daer en is gheen so groot, d'welck ons te swaer mach zijn. God en heeft in onsen wil-keur niet na-ghelaten, ergens inne te moghen dispenseren, ende ons vry te stellen, om te moghen nalaten, wat hy gheboden heeft, oft te mogen doen, wat hy verboden heeft. Christus gaet ons voor met synen exempel, seggende, Mat. 3 vers 15. tot Johannem den Dooper: *Laet nu wesen: Want aldus betaemt ons alle gerechticheyt te volbrengen. Elizabeth ende Zacharias* worden van wegen haers yeuers, ende neersticheyts gepresen, Luc. 1.6. *Dat sy ghewandelt hebben in alle geboden, ende rechtueerdichmakingen des Heeren onstraffelic.* Christus seyt ooc tot synen Discipulen Joan. 15.14. *Gylieden syt myn vrienden, ist dat gy doet, wat ic u gebiede.* Ende wtseyndende syne Apostelen, om Discipelen te vergaderen, seyt hy onder andere Mat. 28. 19: *Hen leerende onderhouden al, wat ic u beuolen hebbe.* Ende Jacobus (om ons meer in te drucken, hoe noodich het sy, dat wy ons na alle gheboden Gods schicken) seyt duytlic ca. 2. 10. *So wie de geheele Wet gehouden heeft, ende in een dinc mistreet, die is in allen schuldich. Want die geseyt heeft: ghy en sult geen ouerspel doen, die heeft oock geseyt: ghy en sult niet dootslaen. Ende of gy geen ouerspel gedaen en hebt, maer hebt gedoot, so zijt gy een ouertreder der Wet geworden.*

Besluyt met een ernstelicke vermaninge tot godsalicheyt ende volstandicheyt Maer van alle desen, is in desen derden deel des Catechisme (daer van de dancbaerheyt wort ghehandelt) tot verscheyden plaetsen gesproken, ende onderwijsinghe gedaen: alleen wort dit hier weder cortelic verhaelt, op dat wy betuyghen, dat wy geensins en wederspreken de neersticheyt, ende yeuer in de godsalicheyt des leuens: want wy anders niet en wenschen, noch vermanen, dan, dat een yegelic, hem daerin opt cloecste wille bewijsen: gelijc wy ons (ende alle Christenen) bekennen schuldich te zijn, na de volcomene gehoorsaemheyt te jagen, ende te staen, na alle onse vermogen. Ende verstaen wy wel, dat geene vermaningen daer toe te strenge mogen zijn, in dese verdoruen Werelt, daer schier geen geloue op aerden wort geuonden, Lu. 18. 8, daer de liefde vercout ende

de

de ongerechticheyt vermenichfuldicht, Mat. 24. 12. daer sulcke slappicheyt geuonden. wort, oock by den genen, diet ongeueynsdelic goet meynen: daer het nv zijn *de tyden Noë, ende Loth*, daer Christus van gewaerschout heeft, Mat. 24. 37. ende Luc. 17. 26 ende mede syne Apostelen, 2 Tim. 3. 1, ende 2 Pet. 3. 1: Ic segge, dat geene vermaningen, noch bestraffingen, om de menschen te brengen tot de gehoorsaemheyt der geboden Gods, dat is, tot ware godsalicheydt, en connen te strenge zijn: alleen wanneer die wt, ende na Gods woort gedaen worden, ende strecken tot bekeeringhe van sonden, ende ghelooue in Jesum Christum: doch dreygende de ongehoorsame, ongeloouige, ende godloose menschen soot behoort. Dat betuygen wy met desen corten verhael der dingen, die anders te voren genoech gesegt waren: dat dese bestraffinghe der valscher leer (daer mede men den menschen wijsmaect, dat sy volcomen zijn, of volcomen connen worden, eer dat al hare vyanden ouerwonnen zijn) niet en dient, noch getogen behoort te worden, in geenderleywijs, om de menschen slap, ende traech te maken: maer mede om de selue te verwecken, dat sy int goede begonnen werc, neerstelic ende ongeueynsdelick voort gaen: Of hebben sy noch niet begonnen gehadt, dat sy doch flucx, sonder eenich wtstel, beginnen, ende volherden tot den eynde toe: Hen voorstellende d'exempel des Apostels Pauli Phi. 3. (7.16.) bouen verhaelt: want dat dient hier, ende niet om de voorgewende volcomenheyt in desen leuen te bewijsen. Dat sy waernemen de lieflicke gelijckenisse, daer mede d'Apostel vermaent, dat wy onsen loop neerstich behertigen sullen: *Weet gy niet* (seyt hy 1. Cor. 9.24.) *dat die inde loopbane loopen, die loopen alle, maer een ghecrijcht den prijs? Loopt nu also, dat gy hem gecrijcht. Die volstandich blyuen tot den eynde, die sal salich worden*, Mat. 10. 22. *Ist dat ooc yemant campt, die en wort niet gekroont, ten sij dat hy recht campe.* Laet ons dan niet moede worden, onse leytsman Jesus Christus die ons voorgegaen is, en sal ons in desen geesteliken strijt niet beswijcken.

44. Son. Vra. 114.

Ro. 16. 20

Tis waer, als wyt opt cloecste beginnen, ende voornemen, so sal ons verhinderinge genoech voor comen: de duyuel, werelt, ende ons eygen vleesch en sullen niet na laten ons wederstant te doen: Maer siet aen, het rijcke Wapen-huys Gods (Eph. 6. 13. 18.) is ons open ghedaen, om ons met allerley wapenen te versien, ende besondere met ernstigen gebeden tot Godt (daer wy haest af sullen gaen spreken): Ten sal niet faelgeren, al worden wy moede ghemaeckt in desen strijt, somtijts gestooten, ende geslagen, wy sullen eyntelic ouerwinnen door Christum, *die ons machtich maect*, Phi. 4.13, *ende de ouerwinninge gegeuen heeft*, 1 Cor. 15. 57, ende *die den Duyuel cortelic onder onse Voeten treden sal*, Ro. 16. 20. Wy sullen na veel stormen ende baren in de gewenste Hauen comen, ende dan sonder stryt ende stoot den Heere de volcomen gehoorsaemheyt bewysen connen, ende bewijsen, daer wy nv na suchten, ende verlangen, daer wy nv na jagen. Wy besluiten dese plaetse met Pauli vermaninge, 1. Cor. 15. 58: *So dan myn lieue Broeders weest stantuastich, onbewegelick*

Ende om wel ghetroost te gebruycken de wapenen Gods.

44. Son. Vrs. 114. *onbewegelick, alle tyt oueruloedich inden wercke des Heeren, dewyle gylieden weet dat uwen arbeydt niet ydel en is in den Heere.*

wederleggynge valscher Leer. Romanisten. Wedersprekende leere is voor henen genoech wederleyt: nochtans voorbygaende moet noch aengetogen zijn, wat de *Romanisten* (reghelrecht tegen voorseyde leer, die aenwijst de gebreken, die de weder-geboren, ende gerechtueerdichde noch aenhangen, so lange sy in desen leuen zijn) besloten hebben in den Concilie van Trenten, ca 18. sess. 6: So yemant *Vide sess. 6. cap. 11.* seyt (spreken sy) dat oock de gerechtueerdichde menschen, ende die onder de genade staet niet en vermach Gods geboden te onderhouden, die sy *Vide expositionem Symboli ad Damasum, 4 operum Hiero. tomo cuius Eras. negat Hier. auctorem esse.* een veruloeckinge. Sy meynen vast te gaen, door de autoriteyt van een van de Vaders, die (op straffe der veruloeckinge) verbiet te seggen: Dat den menschen yet onmoghelicx van God geboden sy. Maer haer besluyt en can niet gelden. Want als wy seggen, dat het den mensche, ooc na de weder-geboorte, onmogelic is Gods geboden te onderhouden, so verstaen wy, dat de fault niet aen Godt, noch aen zijn heylich gebot is, dwelc goet is: maer dat de fault aen ons menschen is, de welcke in den vleesche, door de sonde geswact zijn, ende niet en connen comen tot volcomen gehoorsaemheyt, so lange, als wij met desen lichaem des doots noch becleet zijn: So lange, als wy door den doodt, daer ouer niet volle ouerwinners geworden en zijn. Sy mogen dan veruloecken, so sy willen, de waerheyt en is niet te minder. Ende hebben wy bouen bewesen, met verscheyden getuygenissen der Schrifturen, datter noyt yemant van den Heylighen gheweest en is, de welcke (so lange hy met den lichaem des doots noch beladen was) heeft connen comen ende treffen aen dit wit, oft oogenmarc der liefde, die ons beuolen is, dat hy van gantschen herte, van gantscher zielen, van gantschen gemoede, ende van allen synen crachten God soude lief gehat hebben: desgelijcken datter niemant geweest is, die also synen nasten lief heeft gehat, als hemseluen, dat hy noyt met eenige begeerlicheyt oft gedachte daer tegen hem niet en soude vergrepen hebben. Ende willen de *Romanisten* hen niet genoegen met het getuygenisse godlickes woorts alleen, maer mede lieuer hooren, wat de Vaders, Leeraers der Kercken, daer sy hen somtijts op plegen te beroepen, hier van getuygen, so sullen wy hen twee heerlicke getuygenissen hier toe setten: Hoewel wy weten, dat de waerheyt het getuygenisse der menschen niet en behoeft: ten geschiet ooc niet tot dien eynde, *Contra duas Epist. Pelag. li. 4. ca. 10.* dan alleen om haerlieder swacheyt hier in te dienen. *Augustinus* dan schrijuende tegen de *Pelagianen*, die hen onderstonden te dichten ende wt te geuen, datter menschen waren, ofte gheweest waren, in desen leuen, alsoo rechtueerdich, dat sy gantsch geen sonde en hadden, seyt onder andere tot bestraffinge deser dwalinge: Wt wat vermetentheyt, derren sy so opentlic tegenspreken den Ghebedt onses Heeren, waerinne alle de litmaten Christi dagelix, met warachtigen herte, roepen *vergeeft ons onse schulden?* Ende *Cyprianus* seyt: Wy hebben te strijden met de *Cyp. in epist. de mortalitate.* onreynicheyt, met den toorn, met de eergierichcyt, met den vleeschelicken sonden, met den verlockingen der Werelt. Het is een geduerige, ende moeylicke

moeylicke worstelinge: des menschen gemoet is als belegert, ende wort van allen canten vanden Satan aengeuallen, ende beuochten, het en can nau een yder van desen eenighe weer bieden, het en can nau weder staen. Indien de giericheyt nedergeworpen is, de wellust die staet op, ende leuert strijt: Is die onderdrucket, daer leuert de eergiericheyt werc: Wort die veracht, de toorn die verbittert, de hoouerdie blaest op, de wijndronckenheyt die verlocket, de nijt breect de eendrachticheyt, boose ontrouw breect de vrientschap: gy wort gedrongen tot vloecken, dwelc Gods wet verbiet: gy wort bewogen te sweeren, daer niet te sweeren georloft en is: Het gemoet lijt so veel veruolgingen dagelicx, het herte, wort met so veel geuaerlicheden benaut: ende hebt gy noch lust hier langer te staen onder de stricken des duyuels? daer gy meer lust behoort te hebben, ende te wenschen, dat de doot eer quame, op dat ghy mocht tot Christum loopen. Met dese onderwijsinge vermaent *Cyprianus*, datmen de doot niet en behoort te vreesen, maer daer na te verlangen, ouermits de mensche, so lang hy in desen leuen is, van zijn eygen Vleesch, van de Werelt, ende van den Satan so harde aengheuochten, ende met so velen sonden becoort, geslagen, ende gestooten wert: Nemmermeer rust hebbende, tot dat de sondelicke roc, dat quade verdoruen vleesch door den doot afgeleyt, ende de mensche tot Christo vergadert is, inde eewige salighe ruste, verwachtende de heerlicke opstandinghe des vleeschs, dan niet in verderffelicheyt, ende sondige aert, alste voren: maer in onverderfelicheyt ende onsterfelicheyt om te triumpheren naer de overwinninge aller vyanden, die ons hier noch op den halse ligghen, ende besondere des doots, die ghepasseert moet zijn ouer dit sondighe Lichaem, eer wy aller onser vyanden gantsch ledich, ende vry connen werden. *Dan* (spreect Paulus) *salt geschieden, dat geschreuen is: de doot is verslonden tot ouerwinninge. Doot waer is uwe prickel? Helle waer is uwe ouerwinninge, &c.* 1. Cor. 15. (54 ende 55.) *44. Son. Vra. 115.*

115. Vrage.

Waerom laet ons dan God also scherpelicken de thien Geboden prediken, sose doch niemant in desen leuen houden can?

Antwoorde.

Eerstelic, op dat wy onse leuen lang, onse sondelicke aert, hoe langer hoe meer leeren kennen, ende dies te begeeriger zijn, de vergeuinge der sonden, ende de gerechticheyt in Christo te soecken: Daerna, dat wy sonder onderlaten ons beneerstigen, ende God bidden, om de genade des heyligen Gheests, op dat wy, langs so meer, na dat euen-beelt Gods vernieuwet werden, tot dat wy eyntelick met vreucht tot dese voorgestelde volcomenheyt naer desen leuen geraken. III.

Verclaringe.

Tegenworpingebeantwoort.

WT tgene dat voor is beantwoort, ende bewesen, van dat de geloouige de gheboden Gods in desen leuen niet en connen volcomelic houden

houden: Maer dat de allerheylichste in desen leuen maer en hebben gehadt een cleyn beginsel der gehoorsaemheyt, die sy God schuldich zijn: Ontstaet een tegenworpinge, die hier also beantwoort wert, dat de tegensprekers de voorgaende leer met sulcke tegenworpinge niet en connen gewinnen, ende dat te gelijc goet bericht ghedaen wert, dat de Wet niet en is te vergeefs van God gegeuen, ende beuolen scherpelic, ende ernstelick in zijner gemeente te predicken, maer dat tselue sonderling groot proffijt voortbrengt, ende ooc nootwendich is te geschieden. De antwoort heeft aenwijsinghe dryer costelicker vruchten, die wt de ernstige predicatie der Wet comen: d'eerste dat de sonden daer door bekent gemaeckt werden: De tweede, dat de menschen gheporret werden, de vergeuinghe der sonden, ende de gerechticheyt in Christo te soecken: Ende de derde, op dat de geloouige daer door tot Godtsalicheyt gheleert, geoeffent ende om Gods hulpe aen te roepen, vermaent werden.

44. Son. Vra. 115.

Afdeelinge.

De Wet brengt tot kennisse der sonden ende onser vermaledijdinge.

1. dEerste vrucht der ernsteliker predicatie der Wet is, dat wy (inde selue, als in eenen spiegel, onse ghestalt aenschouwende) daer door meer ende meer leeren kennen, hoe groot daer sy de boosheyt ende verdoruentheyt onser aert ende natuer, mitsgaders der vermaledijdinghe, die daer door op ons gecomen is: om also onse sonden, ende elendicheyt voor God te beschreyen, te belijden, ende af te bidden. Want na dien de Wet aenwijst de gerechticheyt, welcke alleen God behagelic is, so vermaent sy, ouertuycht ende verdoemt, eenen yegelicken onder ons van wegen zijner ongerechticheyt: maer van desen gebruyck der Wet, is voor meermaels gesegt inde vierde Vrage des Catechisme.

Doet verlangen na de Medicijne tot gesontmakinge van noode.

2. Ten tweeden, dient de scherpe predicatie der Wet daer toe, dat wy verstaen hebbende de verdoruene aert onser natuer (altijt tot sondigen geneycht) mitsgaders de grootte der sonden, so veel te begeriger onse toevlucht nemen tot Christum, door den welcken wy gerechticheyt, vergeuinge der sonden, ende het leuen vercrijghen. Want gelijc het geschiet, als ymant de cracht, ende prijckel zijner siecte verstaet, dat hy dan te meer, den raet ende hulpe des Medicijn-meesters begeert, ende de verordineerde recepten lieuer ghebruyckt: Also gaet het oock toe, wanneer de wet de dootlicke wonde, ende cranckheyt der sonde ons ontdect ende gheopent heeft, dat dan de noot ons te meer dringt te soecken bequame remedie, tot onser ghesontmakinghe dienende, ende die geuonden hebbende in Christo, onsen warachtigen Medicijn, dat wy verlangen, ende daer naer haecken, om in, ende door hem vergeuinge der sonden, gerechticheyt, ende d'leuen te genieten, ende ontfanghen. Also heeft Dauid Psa. 32.3 geclaecht, dat *doen hy vvilde versvvijgen, syne ghebeenten versmachteden door dagelicx huylen: Want de hant des Heeren svvaer ouer hem vvas, dach ende nacht, also dat syn sap verdroochde, als wanneer het in den Somer heet wert: Maer doen hy syne sonden bekende, ende niet en verheelde* (sprekende: *Ic wil den Heere mijne sonden bekennen*) so troost hy hemseluen, ende betuycht, dat hy genadige vergeuinge zijner sonden vercreghen heeft, door Christum. In sulcke meyninghe

spreeckt

spreeckt dApostel, *dat de Wet is onse leyder tot Christum geweest, om dat wy door den gelooue souden gerechtueerdicht werden*, Gal. 3.24. Ende *Augustinus* heeft recht hier van gesproken: Het proffijt dat van der Wet comt, is den mensche te ouertuygen van zijne gebreken, ende hem te dwinghen, om de Medicijne der genaden, die in Christo is, te soecken. Maer hier af is breet genoech int tweede Deel deses Catechisme geleert. 44. Son. Vra. 115.

3. Het derde gebruyc der Wet is (daer af wy in desen derden Deel des Catechisme handelen, ende daer toe de Wet hier verclaert is) dat sy ernstelic, ende scherp gepredict, ons diene tot eenen prickel, om God voor de ontfanghene ghenade behoorlicke danckbaerheyt te bewijsen. Daerom al ist alsoo, dat de bekeerde in desen leuen, de gantsche Wet niet volcomelick connen houden, soo moeten sy daer na staen, om so na te comen, als sy emmer connen, met gantschen ernst, ende ongeueynsdelic, so voren geleert is. Ende tot dien ist van noode, dat de wet door de predicatie gheleert, ende bekent ghemaeckt wert, op dat een yegelic int ouerleggen der seluer, hem oeffene tot ghehoorsaemheyt aller gheboden Gods, daer inne versterct, ende vanden glibberigen pat der sonden afgetogen, ende te rugge gehouden werde: Daer van ist dat Dauid betuycht, dat de rechtveerdige *lust heeft tot de wet des Heeren, ende spreect van syner Wet dach ende nacht.* Ja en is niet alleen noodich te arbeyden, dat eenen yegelicken de wet bekent sy, ten eynde als voor: Maer dewijle de menschen by haer seluen, tot den goeden traeg, ende nalatende zijn, dat sy henseluen vergeten, ende niet so recht en ondersoecken, alse wel behooren te doen, so ist mede van noode, dat de Wet den geloouigen dagelicx in ghedruct, scherpelic voorgedragen, ende een yeder zijn stuck bedeelt, ende naer heysch voor geleyt werde, op dat sy verstaen, dat de wet int gemeen allen, ende eenen yeghelicken int besonder gegeuen is, om der seluen te gehoorsamen, ende zijn leuen daer naer te schicken. Daer van seyt de Apostel, 2. Tim. 4.2. *Predict het Woort, hout aen tijdelic, ontijdelic, straft, dreycht, vermaent, met alle lancmoedicheyt ende leere.* Op een ander plaetse, en vermaent hy niet alleene, seggende: *Loopt also dat ghy den prijs gecrijcht*, 1. Cor. 9. 24. ende 27. Maer hy stelt ooc hemseluen ten exempel voor: *Ick onderwerpe mijn Lichaem, ende make het dienstbaer, op dat ick, die den anderen predicke, niet eenichsins verwerpelick en werde.* Ende tot den Phillippensen: *Broeders, ick en achte my seluen niet, dat ick het voor-ghesette gegrepen hebbe: Maer een dinck doe ick, vergetende wat achter rugge is, ende streckende my naer het ghene dat voren is. Ick jaghe naer het voorghesteken marck, tot den prijs der Hemelscher roepinghe in Christo Iesu.* Ende noch voorder: *Wercket* (seyt hy) *uwes selfs salicheyt in vreese, ende beuen*, Phil. 2.12. I. En is een regel ende prickel tot danckbaerheyt, ende Godsalicheyt.

Ende dewijle wy (hoewel wy ons opt neerstichste bevlijtigen, tot de gehoorsaemheyt der Wet) beuinden dat het in onse cracht niet en is int goede te volharden, ende met ghelijcken passen altijt op den wech der Godsalicheydt te treden: Besondere dewijle ons so veel verhinderinghen, van ons eyghen vleesch, de Werelt, ende den Duyuel voorgeworpen werden: II. Ende wt aensien onser swacheyt verwecktsy ons tot vierige gebeden

so

44. Son. Vra. 115. so drijft ons de scherpe predicatie der Wet, soo veel meer, als sy van onse onvolcomenheyt ouertuycht, om met den gebeden tot Godt aen te houden, dat hy met de genade zijns Geests ons wille stercken ende voorder helpen, op dat wy dagelicx meer ende meer, in de vernieuwinge na zijnen beelt, toenemen mogen, so lange, tot dat wy de voorgestelde ende schuldighe plicht der ghehoorsaemheyt, daer toe wy hier in desen leuen (door onse swacke vleesch, het lichaem des doots, verhindert) niet volcomelick en connen gereycken, inden toecomende leuen, in eewiger glorien met blijschap sullen connen volmaectelick volbrengen. Ende daer toe dient d'exempel des Apostels Pauli, tot den Collossensen, daer hy voor hen biddende, hen leert, wat sy, ende een yegelic geloouighe te doen schuldich zijn. *Daerom* (seyt hy) *van dien dage aen, dat wy het gehoort hebben, en houden wy niet op voor u lieden te bidden, ende te begeeren, dat ghy meucht vervult werden, met de kennisse zijns willens, in alle wijsheyt, ende geestelicken verstande.* Dat *gylieden meucht wandelen weerdichlic den Heere in alle behagelickheyt. Tot alle goede wercken vruchtbaer, ende wassende inde k nnisse Gods: versterct met alle sterckheyt, naer syne heerlicke cracht, tot alle lijtsaemheydt, ende lancmoedicheyt met blijschap.*

Besluyt. Ende so gaen wy nv voort, na verclaringe der Wet, ende aenwijsinghe des proffijts, dwelc de geloouige door de scherpe predicatie der seluen genieten, om de geloouighe te leeren hoe noodich, ende proffijtelic het is te bidden, ende wat sy bidden sullen, volgende 't Gebedt, dwelck ons Christus selue geleert heeft.

wederlegginge valscher Leer. Maer voorbygaende moeten wy een weynich te bedencken gheuen, na dien de predicatie der Wet, so heerlicke vruchten voortbrengt, hoe grouwelick sy geweest de dwalinghe, ende valsche voorwendinge der *Antinomer*, ende der gener die met hare dwalinge noch mogen besmet zijn: Niet willende dat de Wet Gods, inde gemeente Godts, ghepredict soude werden, ende tot dien eynde versierende, ende voorgeuende, dat alle hare bewegingen zijn drijuinghen des H. Geests, alsoo dat sy niet en behoeuen, noch willen, door de Wet Gods, gheregeert werden. Tegen sulcke sullen wy ons wapenen met Godts Woort, ende mercken hoe neerstich Christus, ende zijne Apostelen in den niewen Testament daer op gedreuen hebben, dat de geloouige hare leuen na Gods wet schicken souden. Gelijc God door den Propheet beuolen heeft, Ezec. 20.19. *Want ick ben de Heere uwe God: Naer mijne geboden sult ghy leuen, ende mijne rechten sult gy houden, ende daer na doen.* Dwelc een algemeen, ende duerende gebot is, ooc inden niewen Testament geensins wechghenomen en is, maer ten eynde toe ons geeft eenen rechten regel onses leuens, dat het God behagelic moge zijn. Laet ons dan met grooten lust de Wet Gods ouerleggen, ende geerne, ende veel daer van spreken, so ons den Propheet Dauid met zijnen exempel leert, ende biddet inden 119. Psalm. Laet ons ooc hertelic bidden, dat de Sone Godts ons wille regeren, op dat wy, door aen cleuinghe der schadelicken dwalingen niet besmet, noch vanden wech der gerechticheyt afgeuoert en werden. *Handelt* (spreect de H. Propheet Dauid, Psal. 119. vers 124) *met uwen knecht na uwe ghenade, ende leert my uwe Rechten.*

Siet beuen pag. 12. eude 477.

45. SONDACH.

45. Son. Vra. 116.

Vrage 116. 117. 118. 119.

Van t'Gebet.

Inhout: *Hier wert ten eersten geleert, waeromme den Christenen het*
1. *Gebet van noode is. Ten tweeden wat daer gehoore tot eenen*
2. *sulcken Ghebet, dat van God verhoort werde, ende hem aengenaem*
3. *sy. Ten derden, wat ons van God te bidden beuolen sy. Ende ten*
4. *lesten, welcke daer sy de forme des gebets, dwelc ons Christus selue geleert heeft?*

---

116. Vrage.

Waerom is dat gebet den Christenen van noode?

Antwoorde.

Daeromme dat het dat voorneemste stuck der danckbaerheyt is, welcke Godt van ons voordert: Ende dat God zijne ghenade, ende den heyligen Geest, alleen dien gheuen wil, die hem met hertelicken suchten, sonder ophouden, daerom bidden, ende daer voor dancken. 1.

Verclaringe.

DAER zijn twee wtnemende heerlicke middelen, dienende tot weeringe der quader lusten, ende begeerten: dEene is met allen ernst ende vlijt, alle sonden van herten te haten, ende een afgrijsen daer van te hebben: daer en tegen lust, ende liefde hebben tot de gherechticheyt, waer van hier bouen Vraghe 113. ghehandelt is. d'Ander is het bidden, oft aenroepinge Godlickes namens, waer van hier eygentlic wert gehandelt, om soo voort, met goede gelegentheyt te comen tot de verclaringe des ghebets des Heeren, dwelck een vande voorneemste Hooftstucken der Christelicker religie is. Ende is tgebet, ende de dancsegginge geboden, in de eerste, ende derde Wet, maer daer alleen aengeteeckent, ende cortelic voor by gegaen, om dieswille hier een besondere handelinge daer af soude vallen. 1. Twee middelen dienende tot weringe quader lusten.

Dese Vrage (waeromme tgebet den Christenen van noode sy?) is hier noodich voorgestelt, ende beantwoort, so om dieswille datter eenige onheylige, ende verachters zijn, die niet daer op en passen, om God te bidden, ende zijnen heyligen naem aen te roepen: So ooc, om dat vele Christenen in de oeffeninge der gebeden al te traeg, ende suymich zijn: Ende werden twee redenen ghestelt, daer mede bewesen wert, dat het Waerom dese vrage voorgestelt sy.

45. Son. Vra. 116.

Afdeelinge

het gebedt den Christenen van noode is: D'eerste, om dat het een deel is der dancbaerheyt, die God van ons heyschet: Waeromme wy (op dat wy God gehoorsamen) nootwendich bidden moeten: D'andere, om dat God zijne genade, ende den H. Geest alleen dien gheuen wil, die hem met hertelicken suchten (sonder ophouden) daerom bidden, ende daer vooren dancken: Alwaer also mede aengeroert sal werden, dat de danckseggínghe, als het tweede deel der warer aenroepinge, mede onder de gebeden verstaen wert.

Het gebet is een voornaemste stuck der danckbaerheyt, die wy God schuldich zijn.

1. God moet vanden Christenen aengeroepen werden, van wegen zijns gebots: te weten, in dien God wil, ende ghebiet, dat wy teghen hem danckbaer sullen zijn, voor alle zijne weldaden, die hy ons bewesen heeft, ende noch dagelicx bewijst, ende het gebet een principael stuck is der seluer dancbaerheyt: so volcht claerlic dat God heyschende van ons dancbaerheyt, daer mede het ghebet, ende žijns heyligen naems aenroepinge heyschende ende gebiedende is. Dat God de dancbaerheyt gebiet, is bouen Vrag. 86. genoechsaem bewesen. Voorder, dat het gebedt een voorneme stuck is der danckbaerheydt, is emmer openbaer, want het is also een vande besonderste vruchten des gheloofs, dat het dickwils in der H. Schriftuere voor den gantschen Godsdienst genomen wert: Ende de vruchten des geloofs, gehoorende tot der eerster Tafel der gheboden Gods, zijn so veel heerlicker ende aensienlicker onder de wercken der dancbaerheyt, ende ouertreffende de wercken der liefden, die met de tweede Tafel, den naesten te bewijsen, beuolen zijn, als God alle menschen te bouen gaet, tusschen de welcke gantsch geene vergelijckinge te maken en is. So heyscht dan de wet vanden Christenen, ende is hen daer mede beuolen te bidden.

Dwelck God heeft geboden. Psal. 91. (14. 15)

Maer de Schrifture gebiet oock t'gebet met openbare woorden, sprekende, Psal. 50. 14. *Offert God danc, ende betaelt den Hoochsten uwe belofte: ende roept my aen inder noot, soo wil ick u verlossen, so sult ghy my prijsen.* Ende Psal. 51. 19. *De offerhanden die God behaghen, zijn eenen beangsten Gheest: Een beangst, ende verslagen herte en sult ghy, God, niet verachten.* dApostel vermaent, 1. Tim. 2. 1. *So vermane ick nv voor al, datmen bidde, ende smeecke, ende verbidde, ende dancke voor alle menschen.* Ende vers 3. *Want dat is goet, ende aengenaem voot God onsen Salichmaker.* Christus doet ooc tot den beuel een belofte van verhooringe, seggende Mat. 7. 7. *Biddet, ende u lieden sal gegeuen werden: soect, ende ghylieden sult vinden: clopt, ende u lieden sal geopent worden.* Ende der beuelen, ende beloften is de H. Schrift vol.

Na welcken gebot Christus, ende syne Apostelen God gebeden hebben.

Christus selue, na dien hy voor ons warachtich mensche geworden is, om onsen wil, ende in alles versocht is worden, als wy (wtgenomen de sonde), heeft na den gebot zijns Vaders, dit deel der dancbaerheyt gehoorsamelick waergenomen: Ende so de Euangelische Historie tot so veel plaetsen ghetuycht, Luc. 5. 16, Johan. 12. 27, ende 17. 1. Math. 26. 39, Heb. 5. 7. etc. heeft hy God zijnen Vader biddende, met zijnen exempel ons ooc voorgegaen, op dat wy tselue navolgen souden. Desgelijcken

lijcken, lesen wy van den Apostelen, Act. 1.24, ende 4.24, ende 12. 5. ende 16. 25, etc. dat sy in haren nooden God aenroepen, dicwils ende geduerich hebben gebeden, op dat de dienst des Euangelij vruchtbaer zijn, ende goeden voortganck hebben mochte. Leest daer van 1. Thes. 1. 2. Col. 1. 9. ende ouer al in den Brieuen der Apostelen. *45. Son. Vra. 116.*

Ende wy hebben niet alleen daer van Gods gebot, ende d'exempel Christi, zijner Apostelen, ende aller gheloouighen tot allen tijden: Maer daer beneuen lesen wy, dat God doorgaens by de Propheten, daer ouer swaerlick claecht, ende zijn volck verwijt, dat sy desen dienst der danckbaerheydt, namelick, de gebeden, ende aenroepinge zijnes naems, naergelaten hebben: Waer wt dat wy wel verstaen connen, dat het hem ernst is, ende dat hy teenemael wil, dat zijn volck sich in de heylige ghebeden (ghelijck alse ooc van rechts wegen schuldich zijn) sich stedich oeffenen sullen. Ende God claecht ouer zijn volc, wanneer sy desen dienst nagelaten hebben.

2. Euenwel niet alleen en zijn de ghebeden noodich, van wegen der gehoorsaemheydt, die wy Godt schuldich zijn: maer onse behoeflickheyt ende armoede, daer van wy goede wetenschap hebben, dat wy niets by ons ende van onsselven en hebben, leert ons ghenoech hoe noodich wy hebben te bidden: Besondere als wy wel bemercken, hoe bloot dat wy zijn van alle geestelicke goeden: Wat segge ic bloot van geestelicke goeden? Als wy mercken, hoe verdoruen dat wy zijn van natueren, van God, ende van allet gene, dat tot onser salicheydt dienen soude mogen, afgekeert, geneycht tot allen quaet, ende onnut tot eenigen goet, ten sy Godt ons verniewe met zijnen H. Geest, ende met zijne genade ende gaue by ons blijue, want wy anders lichtelick door onse eygen vleesch verraden, door de Werelt verlocket, ende door de listen des Satans bedrogen, ende van Godt weder afgetogen souden werden, ten ware God door zijnen Geest onse leuen lang ons gheleyde, ende tegen de voorseyde vyanden stercte. So en behoeftmen niet te vragen, of het Gebet ons noodich sy? Maer de noot dringt ons ghenoech, om ernstlic ende vierichlic, in den gebeden tot God aen te houden. Onse menichvuldige behoefticheyt, ende dat het bidden noodich is, ende dringt ons daer toe.

Voornemelic, als wy wt Godts Woort leeren, dat *God zijn genade, ende heyligen Geest alleen dien gheuen wil, die hem met hertelicken suchten, sonder ophouden daerom bidden, ende daervoor dancken:* Ende dat de selue door de gebeden, wt Gods rijcke schat-cameren (die daer door werden ontsloten) te vercrijgen zijn. Want van wegen deser werckinge, ende cracht, dattet door-dringt inden hooghen Hemel, om wt Gods schatcameren onse nootdruft te halen, wert het gebedt van *Augustino Ser.* 226. *de tempore*, genoemt de sleutel des Hemels: Het gebet (seyt hy) climt op, ende Gods ontferminge comt neder Al is de Aerde nedrich, ende de Hemel hooch: Nochtans soo hoort God de tonge des menschen, die met reyne conscientie hem aenroepet. Die dan van God den Heere, niet alleen met tijtlicke nootdruft (hetwelc doch t'minste is) maer veel meer met gheestelicke gauen (die hem tot der salicheyt van noode Ouermits Gods genade, ende de heylige Geest, door de gebeden van Godt verciegen werden.

45. Son. Vra. 116.

noode zijn) wil vervult werden, die verstaet wel, wt tgene nv geseyt is, ende terstont bewesen sal werden, dat hy daerom met den gebeden moet aenhouden.

Bewijs der schriftueren.

Indien dan ghylieden, die boos zijt (seyt Christus) *weet uwrn kinderen goede gauen te geuen, hoe veel te meer sal uwe Vader inden Hemel den heyligen Geest geuen, den genen, die hem begeeren?* Luc. 11. 13. Ende Mat. 7. 8. *Want wie daer bit, die ontfangt. Ende wie soect, die vint, ende den ghenen die clopt, sal opghedaen werden.* Daerom seyt Jacobus 1. 5. *Ist dat yemant van u wijsheyt ghebreck heeft, dat hy die begeert van Gode, diese eenen yegelicken mildelic geeft, ende niet en verwijt: Ende hem sal gegeuen vverden.* Ende merct, als de Propheet seyt, Psa. 145. 18. *Dat de Heere na by is allen, die hem aenroepen, allen die hem met ernst aenroepen:* So is hy daermede niet alleen gebiedende, ende heyschende aenroepinge, maer ernstige, ende geduerige aenroepinge, willen wy God by ons, ende op onser syden hebben. Ende ooc Psalm. 34. voecht de Propheet de vorsichticheyt des Heeren waekende ouer syne geloouigen, ende de oeffeninge des geloofs in aenhoudinghe met ghebeden te samen, daer hy onder andere seyt, vers 16: *De oogen des Heeren sien op de rechtueerdige, ende syn ooren op haer schreyen.* Tselue beuesticht de Engel *Gabriel*, tot Daniel den Propheet, *doen hy tot God badt, afgesonden, seggende*, Cap. 9. 22: *Daniel, als nu ben ic wtgesonden u te onderrichten, want doe gy begondet te bidden, ginc dit beuel wt, ende ic come derom herwaert, op dat ic het u cont doe, want gy syt lief, ende weert.* Ende de H. Propheet Esaias seyndende boden tot den Coninc Ezechiam, *liet hem seggen: So spreect de Heere de God Israels: wat gy tot my gebeden hebt, om Sennachcrib den Coninc van Assyrien*, dat hebbe ic gehoort, 2 Reg. 19. 20.

God verhoort somtijts niet terstont, daer toe hy goede oorsaken heeft tonsen bester.

Maer al geschiet het somtijts, dat God niet terstont de verhooringe laet blijcken, ende dat hy schijnt niet te verhooren, ymmer voor een tijt (na syne wijsheyt tonsen besten) zijn hulpe wt te stellen: So en sullen wy nochtans geensins meynen, oft ons laten voor comen, dat ons God niet en hoort, oft dat hy voor syne wtvercorene geen sorge en draecht: Maer daer en tegen sullen wy versekert zijn, dat hy syne oorsaken daer toe heeft, ende dat hy (wetende onse noot) niet vertraghen en sal met syne hulpe, wanneer het ons salich, ende ooc profijtelic sal zijn: Welcke tijt hy wel, ende recht treffen sal, beter als wijt connen verstaen, wy mogent hem vrylic vertrouwen: Hy wil met het wtstellen syner hulpe, onse geloof oeffenen, ende beproeuen, of wy ooc vast op hem vertrouwen, ende op zijn hulpe wachten: Hy wil ons tot lijtsaemheyt gewennen, ende daer in oeffenen: Hy wil ons daer mede wacker maken tot den gebeden, ende de schadelicke traegheyt, slappicheydt, ende nalaticheydt van ons weeren, etc.

Daerom leert de antwort bidden sonder ophouden.

Ende in dese verwachtinge syner hulpe, wil God (so de Catechisme leert) dat wy bidden sonder ophouden, tot dat wy nae onse bede verhoort zijn, ende zijn hulpe vercregen hebben. Daer toe dienen de gelijckenissen

kenissen Luc. 11. (5. 12.) ende 18. (2. 8.) die Christus voorstelt, om daer mede te leeren, *dat men altyts bidden moet, ende niet vermoeyt worden.* Daer toe dienen so veel vermaninghen des H. Apostels, Col. 4. 2. *Weest geduerich inden ghebede, ende waect daerinne met dancsegginge.* Ende Ro. 12. 12. *geduerich in gebeden.* Ende Eph. 6. 18. *met aller biddinghe, ende smeeckinge, biddende te aller tyt inden geest: Ende in dat selue wakende met alle gheduericheyt, en biddinge voor alle de heyligen.* Ende *Hieronimus* seyt, daer staet geschreuen: *Wie daer bidt, die ontfangt*: Daerom indien u niet gegeuen en wort, so en wort u daerom niet gegeuen, om dat gy niet en begeert. Biddet ende gy sult ontfangen. 45. Son. Vra. 116. In ca. 7. mat. vers 8. Ja. 4. (2.3.)

Maer gheueynstheyt, ende schijn-gelaet moet verde van den gebeden zijn: sulc wterlick gebaer, ende werc, als therte daer niet by en is, en gelt by God niet, die wil, dat tgebet voornemelic wt den herte comen sal: daerom seyt de antwoort, dat God syne genade, ende H. Geest gheuen wil, alleen den ghenen, die hem (om sulcke Hemelsche goede) met hertelicken suchten bidden. Want God haet de schijn-dienaers, ende geueynsde, die hem alleen met wterlick gelaet, ende met den lippen eeren: die wel veelmaels suchten, ende swaerlic, ende diep haren adem wt benautheyt schijnen te halen, ende te scheppen, maer welcker hert niet tot God ghekeert, maer van hem afgewent is: die haer gebeden (popelende, ende rabbelende, sonder aendacht) tot bespottinge Godes daer henen laten gaen: in den welcken niet oprechts, niet ernstichs, noch wel gestelt en is: Daer tegen Paulus (als hy tot onsen troost verhaelt: Rom. 8. 26: *Desgelijcken comt de geest ooc mede onsen cranchetten te hulpe, want wy en weten niet wat wy bidden sullen, alsoot behoort: Maer de Geest selue bidt voor ons met onwtsprekelicken suchten*) ons leerdt, willen wy recht bidden, dat wy also van herten bidden moeten. Met hertelicken suchten. Mat 15. 8. Joh. 4. 24.

Dat yemant hier teghen soude willen werpen: Dat de H. Geest ons tot de gebeden bereyt, ende dat hy daerom ooc *de Geest der genade, ende des Gebets*, Zac. 12. 10. ghenoemt wort: ende dattet also vremt schijnt te seggen, dat God synen Geest niemanden gheuen en wil, dan den genen, die hem daerom bidden, etc. Die sal daer op weten, warachtich te zijn, dat niemant om recht te bidden bequaem en is, dan door de gaue, ende bereydinge des H. Geests. Maer dat en strijt niet met den anderen: Want de H. Geest bereyt also onse herten tot den Gebet, ende ontsteect stedich in ons de begeerten, om daeromme te bidden, ende biddende, so geeft God dien, die daerom bidden, ende vierich aenhouden: sulcx dat al ist, datmen can onderscheyden in den verstande, dat de H. Geest zijn werck inden Christ-geloouigen begint, eer sy bidden connen, so en canmen nochtans geen tijt tusschen beyde onderscheyden: Want op den seluen Moment, als wy den H. Geest ontfangen, so zijn wy geroert, om dien van God te bidden, door de heymelicke werckinghe des Gheests, wiens aanblasinge wy geuoelen, ende waer door wy ons te gelijc tot bidden begheuen, als wy syne cracht ontfangen. Tegenwerpinge beantwoort.

Maer

45 Son. Vra. 116. Maer de Catechisme (vragende, waerom het Gebedt den Christenen van noode sy?) siet eygentlic op de geloouige, die alreede eenige beginselen der gauen des H. Geests ontfanghen hebben: maer dan euenwel dagelicx meer, ende meer daer mede van nooden hebben vervult, ende gesterct te worden, den welcken daerom ooc het Gebet van noode is, dat sy na den exempel des armen Mans, Marc. 9. 24, ende der Apostelen Luc. 17. 5. aenhouden, om meerderinghe des geloofs, ende met bidden, ende met waerneminge der gauen (by hen alreede ontfangen) soecken deselue te vermeerderen, ende tot winninge te brengen: dwelc indien sy niet en deden, sy niet alleen geene toeneminge harer gauen gewaer worden: maer door de cleynachtinge der ontfangen gauen, door verslappinge, ende nalatinge der middelen tot vermeerderinge der gauen hen aengewesen, souden sy verdienen, gantschelick daer af berooft te worden.

Ende dewijle onder de aenroepinge Gods mede gehoort de dancseggingе:

Inde antwoort, wort by geuoecht, ende daer voor dancken: Want daer zijn twee deelen der warer aenroepinge Gods, het bidden, ende het dancken. Met den bidden tot God getuygen, ende bekennen wy, dat alleen by God alle goet te soecken ende te vinden is, als by den genen, die alles gheschapen, ende gemaect, ende ouer alles macht heeft, ende van wiens wil wy versekert zijn, dat hy tonswaert goet is, ende dat hy bereyt is ons van alle nootdruft te versorgen: Maer met de dancseggинge, geuen wy God den Heere de eere voor syne (by ons ontfangene) weldaden: Bekennende dat wy het alles wt syner milde hant ontfanghen hebben, ende dat wy daerom schuldich zijn, niet alleene met hert, ende mont, maer ooc met der daet dancbaerheyt te bewijsen: Ja dat wy, op gheenen anderen voet, het recht en hebben, om Gods gauen ende weldaden te genieten, ende te gebruycken, dan wanneer wy hem daer voor van herten dancken: Na dien hy tot anders geen eynde, de selue so mildelic ons toe comen, ende vloeyen laet, dan dat wy daer door verweckt souden worden, om geduerich inde vercondinge zijns lofs, ende in bewijsinge der danchaerheyt te beharren, Psal. 50. (14. 15.)

So ist ooc van noode dat de Christenen God voor ontfangen weldaden dancken, dwelc hier ooc met der schrift bewesen wort:

Psa. 40. 4.

Daerom ist dan van noode, van wegen der seluer oorsaken (die voor henen ten aensien des Ghebets verhaelt zijn) dat de gheloouige niet alleen bidden, maer ooc alle tijt God voor syne weldaden dancken, op dat hy door ondancbaerheyt niet en werde veroorsaect syne gauen te ontrecken, maer veel meer door dancbaerheyt verwect worde syne gauen te vermenichfuldigen: gelijc Dauid geuoelende Gods mildicheyt themwaert getuycht: *Hy heeft my een nieuwe Liet in mynen mont gegeuen, onsen God te louen.* Ende Esaias, willende ooc Gods sonderlinge genade prijsen, vermaent ooc, cap. 42. 10. seggende: *Singet den Heere een nieu Liet, synen roem is aen der Werelt eynde*, etc. De Coninc Ezechias, ca. 38. 20 ende Jonas. ca. 2. 9. betuygen, dat sy inde verlossinghe (daer sy om baden) dit eynde voor oogen hadden, dat sy met hare Liedekens Godt in synen huyse dancken souden. Wederom Dauid, Psalm 51. 17. *Heere doet myne lippen op, dat mynen mont uwen roem vercondige.* Ende 116. 12: *Hoe sal ic den Heere vergelden alle syne weldaden, die hy*

hy aen my doet? Ic wil den Heylsamen Kelck nemen, ende des Heeren naem predicken. Also doorgaens niet alleen inden Psalmen, maer inde gantsche Schrift: waermede de heylige Geest heeft willen te verstaen geuen: Dat het quaet stilswijgen is, so wy eenighe weldaet Godts laten voor by gaen, sonder die te roemen, nadien ons God so dicwils, als hy ons goets doet, oorsaec, ende materie tot danckseggginge geeft. Ende daar henen siet Paulus (als hy seyt, 1 Tim. 4. 4. Dat *al wat God geschapen heeft, goet is: ende dat er niet en is verwerpelic, als het met dancseggginge genomen wort: Want het wort geheylicht* (seyt hy) *door het woort ende door het Gebet*) dat hy daer mede wil te kennen geuen, geen dinck heylich, noch reyn te connen zijn sonder het woort (daer onder tgeloof, dwelc dwoort omhelst begrepen wort) ende sonder de gebeden, ende dancseggginge. *45. Son. Vra. 116.*

Ja de Christenen en connen niet recht bidden, noch ombesmet Godt den Heere hare ghebeden voordragen, indien sy niet en erkennen, noch danckelic daer by voegen, de goetdaden Gods, die sy te voren van hem so menigerley ontfangen hebben, ende daerom seyt dApostel Phil. 4. 6. *Laet in alle dingen uwe begeerten by Gode bekent worden door biddingen ende smeeckingen, met danckseggginge.* Vele menschen zijn so gemelic, quellic, verdrietich, ongheduldich, soo met pijnen, ende met vreese in der tegenheyt beladen: Dat sy (wanneer sy hen tot bidden sullen schicken) schier tegen God murmureren, in plaetse vân te bidden, als of hen ongelijc geschiede: Nu wil de Apostel dat de geloouige in allen dingen, als sy bidden, (ooc in den cruyce ende tegenheyt) haer affecten, ende bewegingen also sullen matigen ende bedwingen, dat sy mede (eer sy noch vercregen hebben tgene, daerom sy bidden) God dancken sullen voor syne weldaden, die sy noch hebben, ende dat hyse (met den cruyce vaderlic besoeckende) noch voor de syne kent. Ende verstaet wel, is het billick, dat wy ons also schicken inden gebeden, als wy met tegenheyt beladen zijn, ende het cruys ons noch smertet ende drucket: hoe veel te vaster moet de dancseggginge met de gebeden verknoopt zijn, als God (met verhooringe onser gebeden) ons tot lof ende prijs syner goetheyt verwect ende verbindet: Ende also door dancseggginge voor ontfangen weldaden, troost ende hope gheeft, niet alleen van niet te verlaten, maer oock van noch meer te geuen, indien wy voorder met gebeden aenhouden, ende op zijn goetheyt wachten. Ende dat sy niet recht bidden connen, sonder danckseggginge: de welcke oock tot hope van nieuwe weldaden verweet.

Met tgene bouen verhaelt is, worden wy dan al tsamen, niet alleen vermaent, om vierich, ende neerstich te zijn, int bidden, ende dancken, na den gebode Gods, ende na de noot, die een yegelic van ons dagelicx by hemseluen speurt: maer wy hebben ooc tot sterckinge deser leere (dat het gebet van noode is) hier mede te wederleggen de gene, daer van in den begin van desen geseyt was, dat sy onheylichlic het bidden waren verachtende. Ende en mach sulcken niet helpen, dat sy de plaetse Pauli, Rom. 8. 26. bouen verhaelt, willen misbruycken, als of het gebet, daerom den Christenen niet van noode en ware, om dieswille Wederleggiuge valscher Leer.

de

45. Son. Vra. 117.

de Geest selue voor ons bit met onwtsprekelicken suchten: want Pauli meyninge geensins en is, dat wy het bidden daerom sullen laten aen staen, ende beuelen dat den geest Godes, ende dat wy daer en tusschen (so als onse quade nature van selfs traeg ghenoeh is) in sorchloosheyt, inden gebeden verslappen, oft nalatich zijn sullen: Geensins: Maer dient sulx meer, om ons daermede, door dexempel des Geests, inden gebeden vierich te maken, ende te vermanen, dat wy met hertelicke suchten (als bouen) des te getrooster bidden sullen, nadien wy versekert zijn, dat *de Geest oock mede onse crancheden te hulpe comt, ende voor ons bit*, op dat wy vierich biddende, verhoort mogen worden. Ooc mede sullen wy met voorgaende schrifturen, als ooc met tgene, dat inde Vra. 114. geleert is, gewapent zijn tegen de gene, welcke henseluen wijsmakende, dat sy in desen leuen tot de volcomenheyt zijn gecomen, daerom meynen, dat sy het bidden niet voorder van noode en hebben.

117. Vrage.

Wat behoort tot een sulc gebedt, dat Godt aengenaem sy, ende van hem verhoort worde?

Antwoorde.

II. Eerstelic, dat wy alleen den eenigen waren Godt, die hem in zijn woort ons geopenbaert heeft, om allet ghene, dat hy ons geboden heeft te bidden, van herten aenroepen. Ten anderen, dat wy onse noot, ende elendicheyt recht, ende grondelic kennen, op dat wy ons voor den aengesichte syner Majesteyt verootmoedigen. Ten derden, dat wy desen vasten gront hebben, dat hy ons gebet (niet tegenstaende, dat wy sulcx onweerdich zijn) om des Heeren Chr.sti wille, sekerlic wil verhooren, ghelijck hy ons in zijn woort beloeft heeft.

Verclaringe.

Is niet genoech te weten, dat het gebedt noodich is, maer ooc hoe men bidden sal.

Chrys. de orat. Hom. 79.

TIS recht van Chrisostomo gesproken, dat het een schoone Const is, die eenen waren Christen mensche betaemt, de wetenschap van recht te bidden. Want het is niet genoech te verstaen dat het Gebet is een nootwendige oeffeninge des geloofs, om Gode daer mede danckbaer te zijn: maer moeten wy ooc geleert worden, hoe dat wy ons in den gebeden schicken sullen, dat die Gode aengenaem zijn mogen, ende van hem verhoort worden.

Dwelc in de beschrijuinge openbaer wort.

Tselue leert ons de beschrijuinge des Gebets, dwelc is een hertelicke wtstortinghe. onser begeerten, tot den eenigen waren God, die hem in synen woort heeft geopenbaert, om allet gene hy ons van hem te bidden beuolen heeft, hercomende wt erkentenisse onser noot, ende elendicheyt, als

als wy verstaen niet alleen, dat wy tgene, daerom wy bidden, by ende van ons seluen niet hebbende, van God moeten vercrijgen, maer dat het oock ons van noode is: ende tot dien eynde, ons voor den aengesichte syner Majesteyt verootmoedigen, ende ons tot hem bekeeren: met vasten betrouwen (hoewel wy des onweerdich zijn) hy nochtans na syne genadige beloften, onse Gebet wil sekerlic verhooren, om Jesu Christi synes Soons, onses middelaers, ende Salichmakers wille. *45. Son. Vrs. 117.*

In welcke beschrijuinge wtghedruckt zijn dese drye Wetten, conditien, oft gestalten eenes waren Gebets (daer dese Vrage na taelt) op dat het Gode aengenaem sy, ende van hem verhoort werde. d'Eerste is, dat wy onse gebet richten alleen tot dien, die hemseluen in zijn woort heeft geopenbaert, ende hem (om allet ghene, dat hy ons geboden heeft te bidden) van herten aenroepen. De tweede, dat wy onse noot ende elendicheyt kennende, ons voor hem verootmoedigen, ende tot hem bekeeren. De derde, dat wy vertrouwen, na Gods beloften, door Christum verhoort te worden. Ons leerende dese drye eygenschappen oft gestalten des rechten gebets.

1. Die dan recht bidden wil, ende begeert, dat zijn gebet Gode aengenaem sy, ende van hem verhoort worde, die moet voor eerst zijn gebet tot niemanden anders richten, dan alleen den eenigen waren God, die hem seluen in synen woorde heeft geopenbaert, ende in den welcken alleen te geloouen ons beuolen is. Want nadien het gebet is een vrucht des geloofs, sonder dwelck niet mogelick is recht te bidden (gelijck Paulus Ro. 10. 14, getuycht: *Hoe sullen sy hem dan aenroepen, in den welcken sy niet gelooft en hebben?* Ende Jac. cap. 1. 5, daer hy tot bidden vermaent, seyt vers 6: *Maer dat hyt met gelooue begeert, niet twijffelende*, ende daer na vers 7. *Want sulck een mensche en dencke niet dat hy yet ontfangen sal van den Heere.*) So ist openbaer, datmen alleen dien aenroepen moet, inden welcken men geloouen mach, ende te gheloouen schuldich is: Dwelc is de eenige eewige God, Vader, Soon, ende H. Geest. Ende dese corte aenwijsinge sal hier ter plaetsen genoech zijn, na-dien bouen (Vrage 25.) hier op breeder bericht gegeuen is: Alleen daer by voegende de waerschouwinge des H. Geests, door den Propheet Hieremiam sprekende, ca. 17. 5: *Veruloect is de man die hem op menschen verlaet, ende hout vleesch voor synen arm, ende met synen herte vanden Heere wijcket.* 1. Het gebet moet gericht worden tot den eenigen waren God den Vader, Soon, ende H. Geest, die hem also in synen woort heeft geopenbaert, inden welcken ons te geloouen beuolen is. Siet pa. 77. ende voortaen.

Ende hier tegen en strijdet niet, dat Christus synen Apostelen de forme des gebets voorschrijuende, seyt Mat. 6. 9, *So sult gy dan aldus bidden: Onse Vader, &c.* Want tot den Vader onse gebet richtende, so richten wy dat mede, tot synen eenigen mede-eewigen Sone, door den welcken ende in den welcken wy onse gebedt voortbrengen: wy richten dat mede tot den H. Gheest, die vanden Vader ende van den Sone wtgaet, ende de welcke ons tot het bidden beweecht ende tot onsen Geest inwendich ghetuycht, dat wy als Kinderen, tot God onsen Vader, door Christum onse toevlucht nemende, van hem verweruen sullen tgene, daerom wy bidden. De Vader, de Sone ende de H. Geest, dry Tegenworpinge beantwoort, dat het gebet so wel tot den Sone ende tot den H Geest, als tot de Vader ghericht moet worden. Ro. 8. 15.

45. Son. Vra. 117.

dry onderscheyden Persoonen, maer een eenich God: de Vader is God, de Sone is God, ende de H. Geest is God, so bouen bewesen is: Sy zijn eens wesens, ende eener heerlickheyt, Daerom so wel tot den Sone, ende tot den H. Geest, als tot den Vader onse gebeden, ende danckseghingen gerichtet moeten worden. Ende dewijle *de Samariter* in dit stuc des geloouens, te weten der aenroepinge, waren dwalende (gelijc heden ten dage de *Ioden*, *Turcken*, ende andere, die in den Sone Gods, noch inden H. Geest niet en geloouen) so heeftse Christus in de persoone van de Samaritische Vrouwe bestraft, seggende, Joh. 4. 22: *Gylieden aenbit, dat ghy niet en weet: wy aenbidden dat wy weten, want de salicheyt is wt den Ioden.*

By God alleen is het vermogen, wil, ende belofte om ons te verhooren.

Ten anderen so is het behoorlic, ende noodich (willen wy verhoort worden) dat wy desen eenigen waren God, den Vader, Soon ende H. Geest aenroepen, ende tot hem alleen onse gebeden richten: want hy alleen is allen menschen de fonteyn aller goeden, daert alle van hercomt, gelijc hy alleen, ende niemant anders, alles geschapen, ende gemaect heeft, alles onderhout, regeert, ende bedeelt na synen wille: Hy is alleen, die alle de gene die hem aenroepen, verhooren, ende helpen can, dwelc niemanden toe en comt, als den ghenen, die almachtich is, dwelc hy alleen is: Hy is de gene, die goetwillichlick sich tot alle behoeftige, nootdruftige aenbiedet, ende in synen woort beloeft te verhooren alle de gene, die hare toevlucht in noot tot hem nemen: Dwelc by niemanden anders als by hem alleen te vinden is.

2. Ende so sullen wy hem bidden om tgene hy ons beuolen heeft.

Dewijle wy dan onse gebet alleen tot den eenighen waren God richten moeten, so stelt de Catechisme gheuoechlick daer by, om wat dingen wy God aenroepen sullen: te weten om die dingen, die hy ons te bidden beuolen heeft: Want het is billick, dat wy ons schicken na synen wille, nadien hy (na syne genade) ons geweerdicht voor zijn heylich aengesicht te laten verschijnen, ende beuel van bidden, ende belofte van verhooringe gedaen heeft. So moeten wy dan niet bidden als alleen tgene hy ons beuolen heeft, hier van spreect Joh. epist. 1. ca. 5. 14: *Ende dit is het vertrouwen, dat wy by God hebben, ist dat wy wat bidden, na synen wille, dat hy ons verhoort.* Ende Jac. 4. 3. *Ghy bit, ende ontfangt niet, daerom, dat gy qualic bit, om dat ghyt in uwe wellusten verdoen soudet.* God en wil syne goetwillicheyt niet also te spot gestelt hebben, dat wy yet van hem, tegen synen wille begeeren souden, of dat wy met onsen beuselinghen, oft sotternie voor hem verschijnen souden: maer zijn recht vry houdende, heeft hy gewilt, dat onse ghebeden, nae den regel by hem voorgeschreuen, geregelt ende getoomt sullen worden. Gelijc hy ooc alleen weet, wat een yeder onder ons profijtelic is: ende souden wy (onse gedachten ende sinnelicheyt volgende) lichtelic begeeren, ende bidden, dat wy namaels (by eruarentheyt) beuinden souden beter te zijn, noyt gebeden, noyt vercreghen te hebben: Maer hier van sal in de naervolgende Vrage breeder verclaringe gedaen worden.

De

De Catechisme stelt ooc niet sonder gewichtige oorsaec dat de aenroepinge van herten moet geschieden. Want nadien wy desen onsen God (die *een Geest is*, Joa. 4. 24.) om hulpe aen soecken moeten, so is het ymmer van noode, dat het met den herte geschiede: Want hy de herten proeuet, ende de Nieren doortastet: ende dat soude emmer een spottelic werc zijn, met den monde God te willen aenspreken, ende dat het herte daer toe niet bewogen soude zijn. *God is een Geest* (seyt Christus Joa. 4. 24) *ende die hem aenbidden, moeten hem in den geest, ende waerheyt aenbidden.* Daerom seyt Dauid Psal. 145. 18. *De Heere is na by allen die hem aenroepen, allen die hem met ernst aenroepen.* Ende de Propheet Esaias bestraft hardelick, cap. 29. 13. soot Christus verhaelt, Mat. 15. 8. de ghene, die niet met den herte tot God genaken. *Dit Volc* (seyt hy) *comt my by metten monde, ende eert my metten lippen, maer haer herte is verre van my.* *45. Son. Vra. 117.* 3. Van herten.

Doch euen-wel, als hier geuordert wort, dat het gebet sal geschieden van herten, oft met der herten, so en is de meyninghe niet, daer mede te misprijsen, het gebet des monts, oft t'selue te willen weeren: Maer alleen te leeren, dat geen gebet God aengenaem is, dan het gene dat wt geuoelen, ende met beweginge des herten hem voorgebracht wort: want hy alle geueynstheyt, ende dobbelheyt vyant is. Daer wt wy verstaen, dat het vergeefs is metten monde te bidden, als het niet mede geschiet van herten: Maer en volcht geensins daer wt, als het van herten geschiet, dat het dan misprijselic, oft onrecht soude zijn mede met den mont te bidden: Maer ter contrarien zijnder oorsaken, daer door het gebedt des monts (met den herte vergeselschapt) seer prijselic ende profijtelic is, hoewel het niet altijt van noode en is, ende sonder wterlicke sprake, God ooc door therte aengesproken can, ende mach werden. Het geschiet ooc dickwils wanneer wy met den monde bidden, dat onse gemoet daer door te meer tot God verheuen, ende in ouerlegginge van Gods goetheyt opgehouden wert. Het geschiet oock somtijts, dat de vierige aendachticheyt des herten inden gebeden, de tonge also beweget, om te spreken, dat de biddende doch selfs, dat nauwe ghewaer wert, gelijc geschiet is Anne, Elkane huysurou, Samuelis Moeder, 1. Sa. 1. 13. *Wt ouerluoedicheyt des herten spreect de mont.* Ende gelijck wy menschen, een den anderen, onse begeerten te kennen geuen met den monde: Also heeft ooc de geloouige ziele (al ist dat God die het herte siet, des sprekens niet van doen en heeft) lust met God te spreken, ooc met den monde, om hem hare begeerten te verclaren. De noot doet oock dicwils tot spreken wtbreken, God te claghen, ende by hem hulp te soecken. Maer eyntelic, dewijle God de tonge geschapen heeft, op dat wy zijne heerlicheyt daer mede verbreyden souden, so ist wel billic, dat wy die gebruycken tot zijner eere, int aenroepen zijns naems, tot onser hulpe in den noot. Christus heeft oock also opentlick met den monde gebeden, Joa. 12. 27. ten aenhooren van eenen yegelicken. Het is ooc noodich, in Christelicken vergaderingen, ouer tafel, ende andersins, Doch het gebet des monts heeft ooc zijn plaetse ende lof, alst met den herte vergeselschapt is. Mat. 12. 34.

45. Son. Vra. 117. andersins, dat eene met den gebeden voor ga, ende duytlic wtspreke, daer toe de andere met den herten volgen, ende Amen seggen: so gaet het ordentlic toe, daert anders een stomme handelinge ende wesen soude zijn, dwelck inde ghemeene vergaderingen, om tot eenmoedigen gebede sich te voegen, niet voeghen en soude, ten ware yemant opentlic bade.

Dwelck niet en can geschieden als men in onbekende sprake bidt. Maer gelijc gesegt is, die met der tonge bidt, die biddet ooc met den herte, ende spreke wt de bewegingen, ende begeerten des herten tot God: Dan volcht de mont wel, als het herte voorgaet: maer wat salmen van dien dan seggen, die lust hebben te bidden, met woorden, in sulcker spraeck die hen onbekent is? Gelijc de menschen inden Pausdom geleert waren al in Lattijn te bidden, tgene sy niet en verstonden. Wat aendacht des herten conde zijn, daer geen verstant en was? Het was meer een bespottinge Gods, daer van de geloouige sich moeten onthouden ende wachten. Ende of schoon die van den Pausdom by haer gewoonte, ende quaden waen hartneckelic willen blijuen, soo sullen de geloouige daer tegen de bestraffinghe Gods voorgheroert (Esa. 29. 13, mat. 15. 8. ende 1. Corint. 14) waernemen.

1. De kennisse onser noot ende ellendicheyt. 2. De tweede eygenschap oft gestalt des ghebedts, is (om van Godt verhoort te werden) dat wy onsen noot ende elendicheyt recht, ende grondelic kennen, op dat wy ons voor den aenghesichte zijner Majesteyt verootmoedigen, ende ons tot hem bekeeren, ende dat also onse ziele te ernstaftiger sich tot God opheffen mach, ende hulpe van hem verwachten. Door onse noot, verstaen wy niet alleen de dinghen, die wy tot onderhoudinge deses leuens behoeuen, maer ooc alle geestelicke gauen ende middelen, die ons tot den eeuwighen leuen helpen, dienen, ende noodich zijn. Door d'elendicheyt verstaen wy alle de tegenheden, ende perijckelen, die in desen leuen den menschen ouercomen, ja de tijtlicke doot selue: maer voornamelic wat den menschen die buyten Christo zijn, op den halse leyt, ende na desen leuen te vreesen staet. Item hoe verdoruen wy van aert ende natuer zijn, waer door onse vleesch, (so langhe het niet en is, door den tijtlicken doot, ende afleggínge des lichaems gantsch ouerwonnen) niet en laet altijt spruytkens der quader aert voort te brengen: Ende dat wy niet alleen strijt en hebben van onsen eygen vleesch, maer ooc van de boose Werelt, ende vanden grimmenden Leeuwe, den listigen Satan, onse tegenpartije, etc. Dese onse noot, ende elendicheyt, ware wel breeder wt te drucken, maer wt tgene bouen verhaelt is, ende dat een yegelic geloouige by hemselue beuint, ende also voorder bedencken can, is genoech te verstaen, wat behoeflickheyt, gebrec, ende perijckel ons tot bidden porret, ende dwinget. Besondere als wy ouerleggen, dat wy in allen desen by ons, ende van ons seluen niet en hebben, om ons seluen te helpen, oft om wt geuaer te comen, ende dat nochtans niemant van ons en is, die niet te bidden en soude behoeuen. By exempel: Menich ombedacht mensche en achtet niet, dat de saken, die tot desen tijtlicken leuen ghehooren, van God comen, maer datse door arbeyt ende neersticheyt van menschen alleen verworuen

verworuen werden, oft vande Ouderen, ende menschen naghelaten. Die sulcx meynt, ende niet en verstaet, dat alle arbeyt, ende neerstigheyt te vergeefs is, sonder Gods seghen, die en is niet bequaem, om van herten by God in tijdelicke saken hulpe te soecken. Een die cranck is, meynt dat de Meesters, ende de Medicijnen hem op helpen mogen, die en soeckt Godt om geen gesontheyt van herten, sonder wiens segen nochtans, noch Cruydt, noch Plaester, noch eenighe Const en helpt: Die gesont is, die genoech heeft, die laet hem niet duncken dat hy behoeft te bidden: dwelc hy nochtans doen soude, indien hy verstonde, dat zijne gesontheyt Gods gaue is, ende van God onderhouden moet werden: indien hy verstont, dat God niet alleen geeft, wat wy hebben, maer oock dat wyt behouden, gebruycken mogen, ende dat het ons ghedijet. Wanneer dat wy sulcx aen mercken souden voorder, in allen anderen dingen, maer besondere in geestelicke saken, ende die het toecomende leuen aengaen, so souden wy te beter beuroeden, hoe seer het van noode sy, dat wy onse noot ende elendicheyt recht, ende grondelicken kennen, op dat wy (van, ende by onsseluen niets hebbende, dan alle gebreck, sonde, schande, ende verderf) ghedrongen mogen werden, in onse noot ende elendicheyt te bidden den genen, daer alles rijckelick, ende mildelic by te vinden is. 45. Son. Vra. 117.

De gheloouighe dat verstaende, ontblooten henseluen van allen waen, ende vertrouwen, dwelc sy ergens anders opgeset hadden, oft souden moghen setten, als alleen op God: sy ontblooten henseluen van alle heerlickheyt, weerdicheyt, ende verdiensten, daer inne de ydele waen de menschen opblaset: Ende werden dan bequaem, als elendige, arme, behoeftige menschen, ende Bedelaers in rechter ootmoet, wt der diepten haers herten, sonder gheueynstheyt, tot God om hulpe ende bystant te roepen, in allen haren aenligghen lijfs, ende der zielen: dwelck sy sonder kennisse harer noot ende elendicheydt, niet en souden connen doen. Neemt alleen een exempel van den *Phariseo*, waer van Christus voorstellinge doet, by Luca cap. 18. 11. Die ging stoutmoedich inden Tempel, ende gelijck de aert der geueynsden is, bat hy by hemseluen, sonder verstant ende beweginge des herten seggende: *O God, ick danck u, dat ick niet en ben, als de andere menschen, Roouers, onrechtveerdighe, Ouerspeelders, oft oock, als dese Tollenaer: Ick vaste tweemael indcr Weken, ick geue thiende van alle het gene, dat ick besitte.* Want hoewel dat dese Phariseus God schijnt te dancken, van tgene hy heeft: Nochtans *vertroude hy op hemseluen, dat hy rechtueerdich vvas, ende versmaede andere*: Daerom en conde zijn ghebedt Godt niet behaghen, hy en ginck niet gerechtueerdicht wt den Tempel. Godt en wil die hoouеerdige niet lijden, maer werden van hem verstooten, die voor hem (hoe weynich het sy) op hare wercken vertrouwen. God wil dat zijne kinderen, met ootmoet voor hem verschijnen, wanneer sy bidden sullen: *Ick sie* (seyt hy) *aen den elendighen, ende die eens ghebroken geests is, ende die hem vreeset, voor mynen vvoorde.* Esa. 66. 2. *Een beangst, ende verslaghen herte* 2. Tot verootmoedinge ons selfs voor God,

45. Son Vra. 117.

herte en sult ghy, Godt, niet verachten, Psal. 51. 19. Dat sien wy aen den *Tollenaer, die van verde stont, ende en wilde ooc niet de ooghen na den Hemel op slaen, maer sloech op zijn Borst, ende seyde: O God, vveest my arme sondaer ghenadich. Dese ging* (naer het Oordeel Christi) *ghe-rechtueerdicht in zijn Huys, meer als de andere: Want soo vvie hem-seluen verheft, die sal vernedert werden: Ende wie hemseluen vernedert, die sal verheuen werden*, Luc. 18. (13. 14). *Weest* (seght Petrus, Epist. 1. cap. 5. 5.) *met ootmoedicheyt verciert: Want God wederstaet den hoo-ueerdigen, ende den nederigen geeft hy genade.*

3. Ende tot ware bekeeringe ons drijuende is tot den rechten gebet noodich.

Ende certeynlic, de geloouige hebben wel oorsaec, sich voor God te verootmoedigen: niet alleen van des wegen, dat sy alles behoeftich zijnde, alles van God moeten vercrijgen, ende afbidden: maer besonder wanneer sy ouerleggen, wat sy voor arme aertwormen zijn, aerde, ende asschen, in sonden ontfangen ende geboren, die oock met haren dagelischen sonden, soo menichmael Godt vertoornen: Alsoo dat haer saken seer qualick souden staen, indien Godt na zijne gerechticheyt met hen handelen wilde, ende begonde te richten. Als sy dit bedencken, so schicken sy hen niet alleene met ootmoet, voor God, maer wetende, dat hy de sonde hatet, ende *de sondaers niet en verhoort*, soo bekeeren sy hen van haren sonden, de selue voor Godt beclagende, ende nemen ernstlic voor, voortaen Godsalichlic ende heylichlic, te leuen. Dan zijn sy bequaem, om tot God te gaen, wanneer sy (hen selfs mishagende, ende ontbloo-tet van alle vertrouwen haers selfs) wt erkentenisse harer noot, ende elendicheyt met warer ootmoet, ende bekeerden herte tot Godt haren toevlucht nemen, ende hem om hulpe aenroepen. Dit wijst de Cate-chisme aen, te gehooren tot een gebet, dwelc God aengenaem sal zijn, ende van hem verhoort werden. Also heeft Daniel te bidden hem aen-gestelt, so wy lesen, cap. 9. 18. *Wy liggen voor u met onsen gebeden, niet op onser gerechticheydt, maer op uwe groote barmhertigheyt: Och Heere hoort, och Heere weest genadich, och Heere mercket op, ende doet het, ende en vertrect niet, om ws selfs wille, mijn God. Want uwe stadt ende uwe Volc, is na uwen name ghenoemt.*

Beantwoor-dinge eener tegenwor-pinge: waer-om de Hey-ligen som-tijts haerge-rechticheyt voorgebracht hebben.

Het is wel waer, dat de Heyligen wel somtijts haer gerechticheyt voortghebracht hebben, om van God verhoort te werden: maer met sulcke maniere van spreken, hebben sy geensins daer op gebouwet, als oft sy daer door weerdich waren gheweest, ende verdient hadden verhoort te werden: Dan alleenlick is het geschiet, of om wt de vruchten der we-dergeboorte te ghetuygen, dat sy Gods Dienaers, ende Kinderen waren: Ofte oock, om voor God haer goede saecke, met der vyanden onrechte sake, te vergelijcken, op datse God (in aensien, datse tegen hare vyan-den recht hadden) van der seluer vyanden moetwillige Godloosheyt wilde verlossen, ende wreken het onrecht dat hen aengedaen werde. Van deerste hebben wy een exempel by den Propheet Esaias, Cap. 38. 3. Daer de Coninc *Ezechias* in zijn gebet tot God spreect: *Gedenct doch Heere, hoe ic voor u gewandelt hebbe in der waerheyt, met volcomener herten,*

herten, ende hebbe gedaen wat u wel behaecht heeft: Met welcke woorden, *Ezechias* niet en stont op zijn gerechticheyt, maer betuycht alleen voor den Heere, dat hy met oprechten herte, sonder gheveynstheyt den Heere gesocht hadde, ende bat dat de Heere hem, zijnen Dienaer nv niet en wilde verlaten: Dwelck blijct wt den navolghende vers 17. Daer hy Gods genade t'hemwaerts roemet, God daer voor danckt, seggende: *Ghy werpet alle myne sonden achter u te rugge.* Van het leste hebben wy een exempel, Psa. 26. 2. Daer Dauid biddende tegen de vyanden, zijn wandelinge met de hare vergelijcket, seggende: *Proeft my Heere, ende versoect my, reynicht myne Nieren, ende mijn herte. Want uwe goetheyt is voor mynen oogen, ende ick wandele in uwer waerheyt: Ick en sitte niet by den ydelen lieden, ende en hebbe niet ghemeynschap met den valschen, &c.* 45. Sou. 1'ra. 117.

3. De derde eyghenschap, oft gestalt des welgestelden gebets is, dat het moet geschieden wt den gheloue. Wanneer wy ootmoedelic liggen voor Gods heylighe Majesteyt, benaut ende verslagen, ende wy by onseluen vinden (so het de waerheyt is) dat wy niet weerdich en zijn van Godt verhoort te werden, maer daer teghen verdient hebben verworpen, ende onse gebeden ons ongesegt te werden: so en moeten wy den moet nochtans niet verloren gheuen, maer dien niet tegenstaende vertrouwen, ende vastelic geloouen, van Godt sekerlic verhoort te sullen werden, naer zijne belofte, in den Euangelio ons toegeseyt, om des Heeren Christi zijnes Soons, onses Middelaers, ende Salichmakers willen. Op dit fondament biddende, staen wy vast ende seker, hier op moeten wy wel vry steunen, ten sal ons niet beswijcken. Maer wanneer wy sonder den Middelaer Christo, souden meynen tot God te moghen treden, ende hem onse gebeden voor te brengen, so ware onse arbeyt te vergeefs ende onse vermetentheydt soude stracx ghestraft, ende verslonden werden door onse onweerdicheyt, ende aensien der veelheyt onser sonden, die ons, ende onsen God *van malcanderen scheyden, ende verbergen het aengesicht des Heeren van ons, dat wy niet verhoort en souden worden.* Esai. 59. 2. Gelijc geschreuen staet, Joa. 9. 31. *Dat God de sondaren niet en hoort.* De voorbede, daer en tegen, verdienste ende weerdicheyt des Middelaers, maect ons den wech tot God open, ende claer. Die maect ons de vryheyt (onaengesien wy des onweerdich zijn, van ons selfs wegen) dat wy tot God mogen treden, om onse gebeden God voor te brenghen: Christus maeckt ons seker, dat onse Ghebeden niet verstooten, maer om zijnen willen van zijnen Vader verhoort sullen werden. Het gebet moet geschieden wt den gelooue op vertrouwen der beloften Gods om des Heeren Christi wille.

Dat is de lieffelicke, ende sekere belofte, die ons Christus inden Euangelio (om ons vrymoedich te maken) gedaen heeft, seggende, Joa. 16. 23. *Voorwaer, voorwaer segge ick u lieden, wat gylieden den Vader sult bidden, in mynen name, dat sal hy u geuen. Tot noch toe en hebt ghylieden niet gebeden, in mynen name: Bidt, ende ghy sult ontfanghen, op dat uwe blyschap volcomen sy.* Ende verheyscht van ons, dat wy op Bewijs der Schriftueren.

zijn

45. Son. Vra. 117.

zijn beloften steunen ende vertrouwen sullen, opdat wy ontfanghen mogen, seggende, Marc. 11. 24. *Ick segge u lieden, al wat ghy biddende begeert, gelooft, dat ghyt ontfangen sult, ende het sal u lieden geworden.* Joh. 14. 13. ende 15. 17. Mat. 21. 22. Daer tegen getuycht Jaco. cap. 1. 6. *Die twijfelt, die is gelijck de vloet der Zee die door den wint gewaecht ende gedreuen vvert. Want sulck een mensche en dencke ooc niet, dat hy yet ontfangen sal vanden Heere.* Daerom so dicwils als wy onse gebeden tot God wtstorten, laet ons dese soete belofte Christi, also vast in onsen herten gevattet houden, dat wy gantsch niet en twijfelen, de Vader en sal ons verhooren: ende wy sullen dan daetlic de vrucht onser gebeden gewaer werden. Want hoe soude de Vader, zijnen alderliefsten Soon yet willen, oft connen weygeren? Nadien de selue geweerdicht onse voorspraec, ende Middelaer voor ons by zijnen Vader te zijn, Ro. 8. (15. ende 34.) 1 Timot. 2. 5. 1. Joa. 2. 2.

Ende exempelen der genen, die verhoort zijn, hoewel sy des onweerdich waren.

Ende op dat wy emmer niet twijffelen en souden, so dient ons de Schriftuere rijckelic van exempelen veler onweerdigen, die nochtans (wt den gelooue biddende) verhoort zijn. Als daer is de *Sondaerinne* Luc. 7. 48. tot der welcke Christus sich keerende, seyde: *De sonden zijn u vergeuen.* Ende daer na vers 50. *V gelooue heeft u geholpen, gaet henen in vrede.* Item, de *Cananeische Vrouwe*, hoe wel sy eerst harde antwoort ontfing, als of sy van wegen harer onweerdicheydt, niet en behoorde verhoort te werden (doen Christus tot haer seyde: *Het en is niet goet, het Broot der kinderkens te nemen, ende den Hondekens toe te werpen):* nochtans als sy wt ware gelooue, met bidden aenhielt (antwoordende: *Ia Heere: want de Hondekens eten van de brocxkens, die van haerder Heeren Tafel vallen*) so is sy verhoort geworden, ende is met troostelicke antwoort van Christo t'huys ghesonden: *O Vrouwe groot is u gelooue, u geschiede, gelijc ghy wilt: ende haer dochter is gesont geworden van dier vren aen. De Hooftman ouer hondert*, sprekende, Math. 8. 8. *Heere ick en ben niet weerdich, dat ghy in mijn Huys comt, maer segt alleenlick het woort, ende mijn Knecht sal ghe ont werden*: ontfangt dese antwoort: *Gaet henen, ende gelijc ghy ghelooft hebt, also geschiet u.* De *Moordenaer* ooc aen zijn eynde (hoewel hy was, soo hy selue bekent, lijdende, ende ontfanghende de straffe, die zijne wercken weert waren: Nochtans biddende: *Heere ghedenct myner, als ghy in u Conincrijcke comet*, Luc. 23. 42.) is van Christo met dese belofte getroostet: *Voorwaer segge ic u, heden sult ghy met my inden Paradijse wesen.* In somma, so veel alser oyt tot Godt ghegaen zijn, wt den gheloone biddende, ende vertrouwende door Christum verhoort te werden, die zijn al tsamen genadelic verhoort, geener van allen is oyt, om zijne onweerdicheyt verworpen.

Mat. 15. 26.

Besluyt.

Daerom ist also, dat wy van onse onweerdicheyt in veel manieren ouertuycht zijn (daer toe voorhenen gesegt is, dat de kennisse onser noot, ende elendicheyt verheyscht wert, op dat wy ernstelick ende van herten bidden mogen) so en sullen wy nochtans niet twijffelen, als oft

wy

wy daerom verstooten souden werden, maer so veel naerder, als wy onse onweerdicheydt kennen, ende ons deshaluen voor Godt verootmoedigen, onsseluen versaken, met verslaghen herte, so veel te aengenamer sullen wy God onsen Vader zijn: mits vasthoudende aen zijnen Soon, die hy ons tot eenen Middelaer geschoncken heeft: In wiens name, als wy onse ghebeden inder noot, met een vast vertrouwen zijner beloften, hem voortbrengende zijn, soo sal hy ons gewisselick verhooren. *45. Son. Vra. 117.*

Maer als wy nv verstaen hebben de eygenschappen, ende gestalten eenes welgeschicten gebets, dwelc God aengenaem is, ende verhoort wert door den Middelaer: Soo moeten wy eens sien, waer voor wy der *Romanisten* gebeden (tot den welcken sy willen schijnen, in hare benautheyt ende lijden, haer toevlucht te nemen) houden sullen. Tis gewis, dat haer gebeden (niet hebbende de eyghenschappen ende ghestalten hier vooren gheroert) Gode niet behaghen connen: Maer hoe sy daer inne sich meer beulijtighen, hoe sy God meer onteeren, ende tegen wille doen, ende sich seluen van hem ontrecken. wederleggynge valscher Leer.

Als wanneer *sy aenroepen de afgestoruene Heyligen selue*, ofte *hare voorbiddinghe willen gebruycken*, tot middelinge tusschen God, ende hen, soo bewijsen sy, dat sy sonder gheloove zijn, dat sy niet en kennen den eenigen waren God, die hem in zijn woort heeft gheopenbaert, ende alleen van ons aengebeden wil zijn: Oft datse hem emmer niet recht en kennen, als sy meynen, datse de eere (die hy alleen van ons heyschet, ende die hem alleene ooc toecomt) anderen (sonder hem eenichsins te vertoornen) mede deelen moghen: Als sy hen niet en laten ghenoeghen met zijne almachticheyt, ende zijnen goeden wille t'haerwaerts, maer (als oft hy niet ghenoechsaem, noch goetwillich ghenoch en ware, om te connen, oft mogen helpen) by anderen hulpe soecken, ende dat tot zijner grooter versmadinghe, latende hem de Fonteyne des leuens, ende henseluen putten grauende, die geen water en houden. Sy bewijsen, dat sy niet en geloouen aen Jesum Christum den Middelaer, noch hem recht en kennen: anders sy henseluen niet en souden opwerpen ander middelaers die sy niet en kennen, ouer de welcke sy van God geen beuel en hebben, die gheen vermogen hebben, van welcker wil sy geen openbaringe, noch belofte hebben: welcke God niet aengenaem en zijn, maer van menschen opgheworpen werden, tot grooter versmadinge, ende vercleyninge des Soons Gods, Christi Jesu: In den welcken de Vader een welbehagen heeft, (Mat. 3. 17. ende 17. 5. Joa. 16. 23.) dien de Vader ghesonden heeft, beuelende hem te hooren, ende in wiens name hy heeft beloeft te verhooren: welcke ons ooc so lief gehat heeft, dat hy hemseluen in den doot voor ons heeft gegeuen, die so minlick alle die beladen, ende vermoeyt zijn, tot hem roept, ende verquickinghe beloeft: oock dat de Vader in zijnen name verhooren wil, alle die hem in zijnen naem aenroepen: die beloeft heeft voor ons te bidden, ende noch stedes zijn middelaer ampt voor ons by den Vader doet, voor ons biddende. Sy bewijsen dat sy niet en geloouen inden H. Geest, die door den Tegen d'aenroepinge ende voorbiddinge der Heyligen. *Mat. 11. 28.* *Ro. 8. 34.*

45. Son. Vra. 117. den mont zijner Propheten, Apostelen, ende door den mont Christi selue, ons nerghens henen wijsende is, als alleen tot de aenroepinge des Vaders, door Christum, welcke geest, ooc alle (die door hem gedreuen werden, ende hem ghehoor geuen) is leerende, ende bewegende, dat sy spreken *Abba, o Vader*, Ro. 8. 15. Ten is met geenen monde wt te spreken wat cleynicheyt den eenighen waren Godt, met sulcke aenroepinge ende gebeden geschiet, ende hoe swaerlic hy daer mede getercht wert om zijnen toorne, ende wrake wt te storten ouer de ghene, die hem also verlaten ende ongehoorsaem zijn. Want onse Godt, en is niet sulcke God, die hem ombekent gelaten heeft, of die toelaten wil, dat de menschen sullen wanckelen ende onseker zijn, waer henen sy haer toevlucht sullen nemen, nv by desen, dan by eenen anderen Patroon, na haers herten goetduncken, ende welbehagen, gelijckmen inden Pausdom gesien heeft, daermen niet en heeft geweten, wien best tot zijnen Patroon, ende hulpe te behouden: daer wt gheschiet is, dat de gene, die vaster meynden te gaen, die hebbender veel vercoren ende ge-eert: die hen noch beter meynden te versien, hebben neuen God, Vader, Soon, ende heylige Geest, geuoecht ende genomen, sulcke als hen de beste heeft ghedocht. Soude God dat lijden, ende voor goet aennemen? Die in zijne wet verboden heeft, *andere Goden te hebben neuen hem, oft voor zijn aengesichte:* Daer toe onse Christelicke gheloue ons tot hem alleen richtet, ende ouertuyghet van valsheyt, so wy noch aen yemanden anders gheloouen met den herte, ende aen sulcke hulpe soecken, dat wy logenachtich zijn: Bekennende met den monde te geloouen aen eenen God, Vader, Soon ende H. Geest, ende met den herte anderen Goden na hoererende, ende met der daet sulcke soeckende. Heeft ons Christus so leeren bidden? als hy geseyt heeft: *Gylieden sult dan aldus bidden: Onse Vader, &c.* So wy hierinne faelgeren, so valt het al, wat vanden gelooue gesproken, ende inde Wet Gods beuolen is. Ten is geen cleyn sake. Daerom die haer salicheyt liefhebben, die willen doch opmercken ende van dese afgoderie des Pausdoms sich wachten, euen als de Propheten ende Apostelen de geloouige altijt van de afgoderie der Heydenen, gewaerschout, ende afgemaent hebben. Want daer en is in de saec geen veranderinge, dan alleen dat in de plaetse Siet pa. 489. *Iouis, Mercurij, Iunonis, &c.* gestelt is *Maria, Petrus, Paulus, Anna*, etc. God en wil niet, dat de gedachten der menschen om her sweuen sullen, niet wetende, waer aen sy hen houden sullen, gelijc als van *Hecuba* (een Heydensche Coninginne, by den Heydenschen schrijuer *Euripede*) wel wtgedruct wort hare ongestadicheyt, dat sy van God gheen bericht noch kennisse en hadde, als sy bat: O Jupiter, wat ghy dan zijt, t'sy dese Hemel, oft het gemoet, dat in den Hemel bewogen wort, etc. Voor sulcke ongestadicheyt moet een geloouige sich wachten, ende kennisse vanden waren God hebbende, die hem in zijn woordt heeft geopenbaert, so moet hy hem vast daer aen houden, ende sich daermede laten genoegen, sonder voort na yemanden om te kijcken, oft

oft ergens hulpe van te verwachten: So sal hy Gods genade behouden, hem syne schuldige plicht ende dienst bewijsen, ende hy sal by desen synen God, de volheyt, ende genoegen aller dingen volcomelic vinden, ende nergens anders. *45. Son. Vra. 117.*

Voorder als de *Romanisten* voor God met hare verdiensten comen proncken, ende meynen, dat sy door hare eygen wercken rechtueerdich zijn, ende God behagen: so en kennen sy haerseluen, hare noot, ende elendicheyt niet: so en connen sy hen voor God niet recht verootmoedigen, sy en connen ooc niet wt recht geuoelen harer behoefticheyt, ende elendicheyt hare gebeden wtstorten, noch sy en vertrouwen niet (alst behoort) op de verdiensten, ende weerdicheyt Christi, ende en connen daerom niet recht bidden, noch hare gebeden God aengenaem zijn. Tegen menschen verdiensten ende weerdicheyt.

Ten lesten, als sy voorgeuen, dat het een vermetentheyt is, te vertrouwen, ende voor seker te houden, dat onse gebeden voor Christum aengenaem zijn: ende daer tegens de menschen twijfelachtich maken, ende in twijfel houden, of sy weerdich zijn, van Godt gehaet, oft gelieft te worden: daer mede bewijsen sy, datse den heiligen Gheest Gods niet en hebben, ende dat alle hare gebeden (geschiedende sonder gheloone) ydel, omprofijtelic, ende voor God hatelic zijn. Tegen de twijffelmoedicheyt daer sy de menschen in willen houden. *Conc. Tri. sess. 6. ca. 8.9.*

118. Vrage.

Wat heeft ons God beuolen van hem te bidden?

Antwoorde.

Alle geestelicke, ende lijflicke nootdruft, welcke de Heere Christus begrepen heeft int gebet, dat hy ons selue geleert heeft. III.

Verclaringe.

HIER voor pag. 702. daer de eerste eyghenschap, oft ghestalt des welgestelden gebets voorgedragen werde, was dit voor een aenhang gheroert, dat wy den waren God aenroepen moeten, om allet ghene, dat hy ons geboden heeft te bidden: Hoe danich nv tselue sy, wort hier cortelick verclaert, namelic geestelicke, ende lijflicke nootdruft, also dat alles, wat wy noode hebben, hier onder begrepen zijnde, niets ouer en blijft, dat wy by niemanden anders souden mogen, of behooren te soecken: nadien onse God sulcx alles van hem alleen wil ghebeden hebben, ende beloeft heeft te geuen, ende oueruloedelic toe te werpen. God heeft beuolen van hem alleen te bidden alle noodruft. Mat. 6. 33.

Door gheestelicke nootdruft wort verstaen, wat de Ziele aengaet, ende dienet tot alle gheestelicke gauen, om God recht te kennen, in hem te gheloouen, hem te dienen in godsalicheyt, etc. in desen leuen, op dat wy namaels met hem eeuwichlic mogen leuen, voorder wat dient tot opbouwinghe der geloouigen int gemeen, ende verbreydinghe des Rijckx Christi, Geestelicke ende lichamelicke. I.

45. Son. Vra. 118.

Christi, etc. Door de lijflicke nootdruft wort verstaen alles, wat den Lichaem tot zijn onderhout van noode is, ende wat daer dienet tot goeden welstant, vrede, ende regeringe deser werelt, daerinne de geloouige hare Herberge hebben, so lange sy in desen leuen zijn, gelijck dit hier naer elc tot syner plaetse naerder aengewesen ende verclaert sal worden.

II

Doch wort aengemerct wat onderscheyt sulcke nootdruft te bidden sy.

De dingen, die Gods eere ende de salicheyt onser zielen aengaen, die worden van God gebeden simpelick, ende sonder eenich aenhang, beding, oft conditie, met versekertheyt, dat die ons gegeuen sullen worden: Want ghelijck wy schuldich zijn Gods eere te vorderen, ende onse salicheyt te soecken, ende God daerom te bidden: also zijn dat saken, die God behagen, die wy geensins ontbeeren mogen, ende welcke God bereyt is sekerlick te geuen, alle den ghenen, die hem van herten, wt waren gelooue daerom aenroepen. Maer de lichamelicke nootdruft (die wy mogen ontbeeren, als sonder de welcke wy salich connen werden, ende God syne eere can behouden) die bidden wy met eenen aenhang, beding, ofte conditie des willens Gods: gelijc de geloouige haren wille geerne Gods wille onderwerpen, so sy oock schuldich zijn te doen. Niet wetende dan, wat (belangende de lijflicke nootdruft) Gods wille sy: dewijl sy van elcx geen besondere belofte en hebben, wanneer, waer, wat, ende hoe veel God belieuen sal, daer af eenen yegelicken te geuen: niet wetende ooc wat diesaengaende God eerlic, ende hemseluen, oft den ghenen, daer sy voor bidden, profijtelic ende salich soude wesen, so beuelen sy de wtrichtinge van de tijtlicke nootdruft, gantsch ende geheel God den Heere: Dient het tot syner eere, isset hem profijtelic, dat hy het geuen wille: Ist ooc anders, dat synen goeden, ende niet haren wille geschiede: Alsoo badt de Melaetsche, Mat. 8. 2: *Heere so ghy wilt, cont gy my reynigen.*

Tegenworpinge beantwoort.

Ende tegen dit beding en strijt niet, dat Christus seyt by Joh. ca. 14. 13: *Wat ghy in mynen name begheeren sult*, etc. Ende by Marc. 11. 24: *Al wat gy biddende begeert*, etc. Want sulcke algemeene beloften, die ter eender plaetse, sonder eenighe wtneminge staen verhaelt, die moeten verstaen, wtgelegt, ende bepaelt worden na gelegentheyt van andere plaetsen der Schrifturen, ende also, datse gericht werden ter eeren Gods, ende tot onser salicheyt. Niet na onsen verstant ende oordeel, dwelc (gelijc het verdoruen is) daerin faelgeren soude mogen (so als wy sien den kinderen Zebedei, Mat. 20. 22. wedervaren te zijn): Maer na den goeden wille, ende oordeel onses goedertieren Vaders, die alleen wijs is, ende de sake recht verstaet, ende oordeelt. Ende daerom bepaelt Joh. epist. 1. cap. 5. 14: dat woordeken, *al*, seggende: *Ende dit ist vertrouwen dat wy by God hebben, ist dat wy wat bidden na synen wille, dat hy ons verhoort.* En strijt ooc hier mede niet, dat Jacobus beueelt te bidden sonder twijffelinge, cap. 1. vers 6. Want met twijffelinge, ende met beding te bidden, twee dingen zijn die veel verschillen: De geloouige twijffelt wel niet, maer gelooft, dat hem God verhooren sal, al ist dat hy met conditie, ofte beding bit: ende hout dat

mede

mede voor gewisse verhooringe, wanneer Godt (beter voor hem sorgende, als hy verstont) na synen goeden wille, ten besten, weygert het gene, dat gebeden was: of al en geeft hy niet, dat ghebeden was, geeft doch wat anders, dat sonder twijffel beter is, ende vordert in alle manieren de salicheyt van den genen, die hem van herten, met waren gelooue aenroepet. Ende hier van heboen wy d'exempel ende voorgang Christi selfs, Mathei 26. 39. daer van hier onder in de derde Bede wat geroert sal worden. *45. Son. Vra. 119.*

Dan op dat wy niet en souden afdwalen, int begeeren der dingen, die ons van noode zijn, soo heeft Godt (om onser swackheyt op te helpen) synen Soon ons tot eenen Leermeester gegeuen, om onse gebeden te richten, ende ons voor te schrijuen de rechte manniere, om te bidden: So moeten wy onse toeneyghentheden matigen, ende toonen na het voorschrift, dat ons Christus gegeuen heeft, op dat wy onse gebeden na Gods behagen maken. Om niet te dwalen int bidden, heeft ons Christus de maniere voorgeschreuen.

119. Vrage.

Hoe luyt dat Ghebedt? IIII.

Antwoorde.

Onse Vader, die daer zijt in den Hemelen: Voorreden.

1. Dijnen name werde geheylicht. Ses Beden.
2. Dijn rijcke come.
3. Dijnen wille geschiede, op der Aerden, als inden Hemel.
4. Geeft ons heden, onse dagelicx broot.
5. Ende vergeeft ons onse schulden, gelijck ooc wy vergeuen onsen schuldenaren.
6. En leyt ons niet in versoeckinge, maer verlost ons van den quaden.

Want dijn is dat rijcke, de cracht, ende de heerlicheyt, inder eewicheyt, Amen. Besluyt.

Verclaringe.

DESE forme des gebets, aenwijsende de dinghen tot nootdruft der Ziele, ende des Lichaems gehoorende, moet na haer weerde van ons groot gheacht worden, van wegen des Auteurs, die na syne wijsheyt die voorgeschreuen, ende daer in een volcomene maniere, om recht te bidden, tot Gods eere, ende onse salicheyt, ons geleert heeft: De selue is (so ons Matheus, cap. 6. 9. ende Lucas ca. 11. 2) getuygen, onse Heere, Salichmaker, ende eenige meester, Christus Jesus, wiens leer, ende onderwijs wy also aen nemen moeten, ende volgen, dat wy van de substantie, of regel deses gebets niet een vynger breet (somen segt) afwijcken: Desen regel des gebedts moet int bidden gevolget worden.

46. Son. Vra 120. afwijcken: Andere woorden moghen wy wel gebruycken, ghelijck de Heylighen tot allen tijden, Christus ende syne Apostelen selue wel gedaen hebben, doch dat de selue na dese forme ende regel gericht zijn.

46. SONDACH.

Vrage. 120. 121.

Inhout: *Hier wort de voorreden des Gebets verclaert, ende voor eerst,*
1. *waeromme ons beuolen is, God, als onsen Vader, aen te roepen:*
2. *Ende daer na, waeromme wy des Hemels, als syner woonplaetse, gedencken.*

120. Vraghe.

Waerom heeft ons Christus geboden, God also aen te spreken: *onse Vader?*

Antwoorde.

I. Op dat hy van stonden aen int beghinsel onses Gebets, de vreese ende toeversicht (*oft vertrouwen*) tot God, sulcke als den Kinderen Gods betaemt, in ons verwecke: welcke de groot onses gebets zijn moet: Namelick, dat God onse Vader door Christum geworden is, ende dat hy ons veel weynigher afslaen sal tghene dat wy hem met rechten geloue bidden, dan onse Vaderen ons aertsche dingen ontseggen.

Verclaringhe.

ONSE blintheyt, ende onwetentheydt is soo groot inden dingen, die Gods eere, ende onse salicheyt aengaen, dat wy dit niet en weten, hoe wy God bidden, aenroepen, ende aenspreken sullen, soot betaemt: Daerom heeft Christus (om onser swacheyt op te helpen) synen Discipulen, ende volgens der gantschen Kercken dit voorschrift eenes rechtmatigen ghebets gegeuen, ende gelaten, om tselue te volgen, ende in de palen van dien te blijuen. Daer af is de Voorreden: *Onse Vader, die daer syt in de Hemelen.* Tot verclaringhe van de welcke hier ondersocht wort: waerom Christus ons geleert heeft, dat wy met den gebede, onse toevlucht tot God nemende, hem onsen Vader noemen souden? Tselue en is sonder twijffel niet sonder wichtige oorsaken gheschiet, ende wijst de Catechisme aen dese twee, die hier wat breeder sullen verclaert worden:

Afdeelinge. d'Eerste is, op dat wy, door den naem des *Vaders*, tot de Kinderlicke vreese ende eerbiedinghe (die wy God schuldich zijn, ende welcke vrome Kinderen haren Vaders bewijsen) verwect, ende syner Vaderlicke goetheyt

heyt tonswaert indachtich, desen onsen Hemelschen Vader omhelsen ende wederom lief hebben souden: d'Andere oorsaeck is, op dat wy tot God (die hem als een *Vader* tonswaert genadelic aenbiet ende ons beueelt tot hem *onsen Vader*, als syne kinderen, onse toevlucht in allen nooden te nemen) ooc souden dragen Kinderlicke toeuersicht, ende vertrouwen, dwelc is het fondament onses gebets: namelic dat wy ons versekert houden: nadien onse God gheweerdicht heeft, ons tot syne Kinderen aen te nemen, om Christi wille, dat hy daer om, als een ware Vader, ons veel min sal ontseggen te geuen, t'gene wy hem met rechten gelooue bidden, als onse eertsche Vaders ons weygeren eertsche goederen mede te deelen. *46. Son. Vra. 120.*

1. Euenwel ten inganck van dese verclaringe, moet indachtich worden gehouden tgene daer bouen pag. 701. wat afgeroert was: te weten dat door aensprekinge des Vaders, de Soon, ende de H. Geest, buyten den ghebede niet ghesloten en worden, want dese drye onderscheyden Persoonen, eenes wesens zijnde, zijn de eenich, eewich warachtich Godt, die hem also in synen woordt heeft geopenbaert: Ende dat wy onse gebet richtende tot den Vader (de eerste persoon in den godlicken wesen) daer mede den waren God aenroepen: met synen eenich eewich geboren Soon (wesende ware God, met den Vader, ende H. Geest) door den welcken, onse gebet den Vader aengenaem is: mitsgaders den H. Geest, die des Vaders, ende des Soons eewige geest is (mede ware God, met den Vader ende den Sone) welcke onse herten versekert, dat God onse Vader geworden is, door Christum, ende beweecht ons daer toe, om desen Vader (na de leere Christi) aen te roepen. Den Vader aenroepende so wort God de Soon, ende de H. Geest niet buyten het gebet gesloten.

Als wy dan God aenroepen onsen *Vader*, so moeten in ons de Kindelicke bewegingen zijn, ende waerghenomen worden, die aertsche Kinderen haren aertschen Vaderen toedraghen, ende schuldich zijn toe te dragen. Eerbare, eerlicke Kinderen, die van goeder aert zijn, vreesen, beminnen, ende eeren hare Vaders, stellen sich, eerbiedelic, wanneer sy tot deselue gaen, ende die aenspreken: is noch so veel lichts in de verdoruene aert, ende natuer der menschen na-gebleuen, dat so vele alsser eenige redenen ende billicheyt verstaen, ende gebruyct hebben onder den Heydenen, geacht ende geoordeelt hebben, dattet also behoort te geschieden, ende recht is: hoe veel te meer betamet dan ons gelooui-gen, dat wy tot onsen *Hemelschen Vader*, (vanden welcken wy alle dingen hebben, het leuen, ende de salicheyt, *wt onwtsprekelicke barmhertigheyt, ende genade, door de liefde, die hy ons (doen wy waren syne vyanden, ende Kinderen des toorns) toe droech, Christum synen eengeboren Soon, ons ter salicheyt te schencken, ende in hem ons aen te nemen tot syne Kinderen*) alle tijt met ware Kindelicke vreese ende geneychtheyt onse toevlucht nemen, eerbiedelic hem aenspreken, ende aenroepen, in onser noot: nadien hy alleen onse noot stelpen, ende helpen can: nadien het hem ooc belieft heeft: Hoe veel te meer (segge ic voort) zijn wy schuldich met ghehoorsaemheydt, ons syner castijdinge te onderwerpen Dat woort Vader verwect ons tot Kindelicke vreese ende eerbiedinge.

46. Son. Vra. 120.

derwerpen ende neerstelic te wachten, dat wy, door onse ongehoorsaemheydt, ofte by faute van behoorlicke eerbiedinge, hem niet en vergrammen, ende ons seluen onweerdich maken, dat hy ons verhooren soude.

Is ooc in de Jodische Kercke bekant geweest, ende ooc daer de straffinge geschiet ouer die welcke sich tegen God niet, als Kinderen gequeten hebben.

Ende merct, gelijck niet alleen de Christelicke kercke God voor eenen Vader bekent, ende aenroept, maer ooc de oude Jodische Kercke, tot God als tot haren Vader haer toevlucht heeft genomen (soo alst blijckt wt het schoone gebet der gantscher Kercken, by den Propheet Esaia beschreuen, daerse haer gelooue sterct met den soeten naem des Vaders, seggende ca. 63. 16: *Gy syt doch onse Vader: Want Abraham en weet van ons niet: Daer en tegen gy Heere, syt onse Vader, ende onse verlosser, van outs her is dat uwen name.* Ende ca. 64. 8: *Doch nu Heere gy syt onse Vader, wy syn Leem, ghy syt onse Potbacker, ende wy alle syn uwer handen werc*): Also en heeft God oock aldoen niet nagelaten te betuygen, wat der geloouigen amt is, ende hoe sy als kinderen Gods, hen tegen God haren Vader behooren te dragen. Ende daer her comt de verwijtinge die *Moses* den Joden. als onaertige kinderen voorwerpt, daer hyse bestraffet, ende arbeyt door den tittel des Vaders, haer weder tot behoorlicke plicht, ende ten dienst Gods te brengen, seggende: Deut. 32. 6: *Danct gy also den Heere uwen God, gy dwaesachtich ende onwijs Volck? Is hy niet uwe Vader, ende uwe Heere? Is hy niet alleen, die u gemaect, ende bereyt heeft?* etc. Desghelijcken doet oock de Propheet Malachias, cap. 1. 6: *Een Sone sal synen Vader eeren, ende een Knecht synen Heere: Ben ic dan u Vader, waer is mijn eere? Ben ic een Heere, waer vreesetmen my? Spreect de Heere.*

Gelijckenisse.

Die tot eenen grooten Vorst, oft Coninc gaen, die plegen by haerseluen rijpelic, ende veel te ouerleggen, ende te bedencken, met wat woorden, ende in wat maniere, sy hem aenspreken sullen: die eerbiedinge bewijstmen den menschen, die God in hoogen staet hier op aerden ghestelt heeft: Ist dan niet wel behoorlicker, dat wy met aller eerbiedinghe, ende goede bedacht, tot Godt treden, als wy hem onse gebeden voordragen willen? Tot Godt, die daer is Coninck der Coninghen, ende Heere der heerschende, *Een Coninck der eeuwen, onverganckelic, onsienlic, ende alleen wijs*, 1 Tim. 1. 17. wiens Godlicke Majesteyt, hoewelse te recht allen sondaren verschrickelic is, nochtans tot ons armen menschen also sich vernedert, datse van ons, met den lieflicken name des Vaders, aengheroepen wil zijn, ende geweerdicht ons ooc aen te nemen int getal der Kinderen.

Welcke dan onaertige:

So zijnt dan wel on-aertige Kinderen, eer-vergetende, ende alle Kinderlicke deuoir ende plicht wtslaende, die sich vermeten Godt eenen Vader te willen noemen, ende tot hem om hulpe te gaen, welcke nochtans haer tot hem niet en schicken als Kinderen, ende haer leuen niet aen en stellen, nae den wille des geens, wiens priuilegie, ende wtnemende voorrecht sy willen, ende meynen te genieten, dat sy syne Kinderen noch gerekent souden worden. Tis waer hy *heeft macht gegeuen kinderen Gods te worden, die hem* (dat is synen Sone Jesum) *aenghenomen hebben, namelick, die in synen naem gelooven*, Joh. 1. 12. ende volgens, dat sy mogen vrymoedelic

delic hem *Abba Vader* noemen, ende aenroepen, Ro. 8. vers 15. Maer des voordeels, ende priuilegie en moghen sy hen niet roemen, noch aen dragen, die hen niet als kinderen tot den Vader gedraghen, die als ghehoorsame Borgers ende ondersaten onder desen Hemel-Coninck sich niet en begeuen, gelijc sy ooc inder waerheyt gheen Kinderen en connen zijn, noch geloouen aen Jesum, of sy schoon sich des roemen, soo lange sy sulcx als voor, hen niet en draghen, noch hare geloof daetlic wt navolgende vruchten en bewijsen. *46. Son. Vra. 120.*

Want ter contrarien, merct hoe de rechte wettighe kinderen Gods des Hemelschen Vaders, tot haren Vader ghesint zijn: sy nemen haer kindelicke plicht, met behoorlicke eerbiedinge, tegen haren Vader, ter herten: ende gelijck sy in welstant, syne Vaderlicke goetheyt omhelsen, hem lief hebben, gehoorsamen, ende de eere bewijsen, die eenen Vader toebehoort: Also ooc in tegenstant, wanneer het desen Vader belieft, haerlieden met zijn vaderlicke roeden te tuchtigen, ende te castijden, so onderwerpen sy hen goetwillich met kindelicke vreese syner discipline, versekert, dat hy des niet te min vaderlic tot hen gesint is, jae wt vaderlicke liefde also tuchtiget, op datse *met de Werelt niet souden verdoemt worden*, ende dat *alle ding hen* (als synen waren Kinderen) *helpt tot goet*, ende tot harer salicheyt. Dit verstont Salomon alsoo, doen hy dese schoone vermaninge dede, Pro. 3. 11: *Myn Kint en verwerpt de tucht des Heeren niet, ende en weest niet onverduldich ouer syne straffe. Want wie de Heere lief heeft, die straft hy, ende heeft een welbehaghen aen hem, als een Vader aen den Sone.* Ende daer wt besluyt voorder d'Apostel tot den Hebreen, cap. 12. 9. *Wy hebben doch onse vleeschelicke Vaderen gehat, die ons castijden, ende wy vreesdense: Sullen wy niet veel meer den Vader der gheesten onderdanich wesen, ende leuen?* Ende rechte wettige kinderen Gods zijn. 1 cor. 11. 32. Ro. 8. 28.

Ende can hier lichtelick aenghemerckt werden een onderscheyt, tusschen de kindelicke vreese, inde antwort gheroert, daer wy hier van handelen, ende de Knechtelicke vreese. De Kindelicke vreese is alleen by den gheloouigen Kinderen Gods, die hem haren Vader vreesende lief hebben, niet min inder tuchtiginge, ende castijdinghe, die sy van hem met geduldige gehoorsaemheyt verdragen, als wanneer hy hen goets doet. Ende wort dese anders eygentlic, ende wel ghenoemt, vreese van vertoorninge, dat is de sorchvuldicheyt, die by Gods Kinderen is, ende hen weert, datse haren Vader niet en vergrammen, datse sich daer voor neerstelick wachten: Ende vallen sy doch, wt swackheyt, datse hen daer ouer hertelic bedroeuen, ende den sonden vyant zijnde, teghen hen-seluen vergrammen, arbeyden de faulte, met volghende bekeeringhe, yeuer, liefde, ende neersticheyt te verbeteren: ende tot bewijs haers leet-wesens, oock voor goet nemen de castijdinghen, die sy wel verdient hebben. Onderscheyt tusschen kindelicke,

Maer de Knechtelicke vreese, die is eygen den knechten ende slauen, die aen haer Heeren vercoft zijn, ende geen deel met den kinderen hebben, noch en verwachten, die niet profijtelicx oft behoorlicx doen, noch Ende knechtelicke vreese.

46 Son. Vra. 120. noch doen en souden, dan wt vreesen van slagen, daer mede men de slauen dwingt, sich recht te dragen, ende te doen wat hen toe comt ende belast is. Dese vreese is gelijcker-maten alleen by den ongelooui-gen Godloosen, Libertijnen ende woesten Werelt-menschen, die sich wter-lick eenichsins vanden quaet onthouden van wegen der politischen straf-fen, ende der eewiger verdoemenisse: Vreesen Godt eenichsins, maer alleen van wegen der wrake, ende straffe, die hy als een rechtueerdich Rechter doet ende ghedreycht heeft te doen, ende wt te richten ouer alle boosdoenders ende boosdaden: dese vreese wert wel te recht een vreese der straffe genoemt, ghemerckt sulcke geensins hen voor God, oft de menschen ontsien souden, en warender geen straffen, ende pla-gen, by de menschen, ende by God ghestelt, ouer de quaetdoenders ende ongerechtige. Dit can een yeghelick genoechsaem nadencken, om God zijnen Vader niet also, maer als de kinderen te vreesen.

Dwoort *Va-der* verwecht in ons ver-trouwen tot Godt.

2. Maer de Vaderlicke genade tot ons, Gods kinderen, dient niet al-leen: om in ons te verwecken de Kinderlicke vreese, ende eerbiedinghe, daer nv van gesegt is: Dan oock, om in ons te verwecken eene kin-derlicke toeversicht, ende vertrouwen op desen onsen Vader. Nv merckt tot dien eynde, dat Christus ons beuolen heeft te bidden, niet slechte-lick alleen *Vader*, maer *onse Vader*.

Daer toe dient aenge-merct, dwoort *Onse*.

T'selue en is niet sonder gewichtige oorsake: Want nadien God van natueren is de Vader zijnes eengeboren Soons onses Heeren, ende Sa-lichmakers Jesu Christi (dwelc niemanden anders toe en comt): ende wy (so veel ons aengaet) waren kinderen des toorns, so bouen geleert is, Vrag. 33. Ende Christus nochtans ons leert met vrymoedicheyt bid-den, ende desen Vader noemen *onsen Vader*: Soo connen wy wel be-uroeden, dat Christus, daer mede niet alleen ghewilt heeft, ons te ge-moede voeren, ende in gedachtenisse houden, de groote weldaet Gods, daer door wy (onverdient) tot Godts Kinderen aengenomen zijn, wt ge-naden, om zijns verdiensts wille: maer heeft oock daer mede ons will-len stercken, dat wy dese weldaet daer toe sullen ghebruycken, om alle wanckelmoedicheyt van ons te weeren, ende daer tegen vastelic te vertrouwen: dat God onse Vader (wanneer so dicwils wy hem met waren gelooue aenroepen, in zijnen name) gewisselic geuen sal, tgene daerom wy bidden, na de belofte: *Wat ghylieden den Vader bidden sult in mynen name, dat sal hy u gheuen*, Joa. 16. 23. Jacob. 1. 6. *Siet hoe groote liefde heeft ons de Vader bewesen, dat wy kinderen Gods ghe-noemt werden*, 1. Joa. 3. 1. ende 5. 14.

II. Ende wie de gene is die een Vader genoemt wert, mat. 19. 17. Jac. 1. 17.

Ende wanneer wy nv voorder aenmercken, wie dat de gene is, die van ons als *onse Vader* aengeroepen wil zijn, so moet ons ghelooue noch in veel manieren daer door gestercket werden: het is de eewige God, by den welcken alle deuchden, ende eygenschappen volcomen zijn, sonder eenige verminderinghe of afneminge, want hy *alleen goet, ende de Vader der Lichten is, by den welcken geen veranderinghe, oft veranderlicke beschaduwinghe en is*. Hy heeft alle dinghen in zijnen handen, ende daer

ouer

ouer de regeringhe, ende wtdeelinge alleen, gelijc Jacobus ter seluer plaetsen seyt: *Dat alle goede gifte, ende alle volmaecte gaue is van bouen comende, vanden Vader der Lichten.* Hier tegens, hoe verde zijn de vaders onser Lichamen hier van verscheyden? In duysentich duysent deelen, ja in geen deel, en connen sy tot dit int minste niet ghenaken, daer dese onse Vader te recht in gheroemt wert, diese alle te bouen gaet, ende in Hemel, noch Aerde zijns gelijcken niet en heeft. Hoe souden dan de gelooуige Kinderen Godts, die Godt tot eenen Vader hebben, ende aenroepen, ergens inne te cort comen oft verlaten connen zijn? *46. Son. Vra. 120.*

Maer dit en gaet den godloosen niet aen, noch en geeft hen dese Vaderlicke goetheyt geenen troost: al is God ooc hare, ende aller creaturen Vader, ten aensien der scheppinge, so en mogen sy nochtans dit Kinderrecht niet genieten, mits sy geen kinderen der genaden door Christum gheworden zijn, maer hebben sich wel voor zijne almachticheyt ende gestrenge rechtueerdicheyt te vreesen. *Niet der ongelooуigen:*

De gelooуige daer tegen hebben sich alles goets tot desen Vader te versien, ende sulcke rekeninge te maken, die ons de antwoort des Catechisme te gemoede voert: nadien God in alle Vaderlicke deuchden alleen volcomen goet, ende bestendich is, tegens ons zijne kinderen, (hoewel arme elendige sondaren): Ja so goet, dat alle de heerlickste deuchden die by alle Vaders op Aerden eenichsins souden moghen geuonden werden, geen schadue van deucht (hier by vergeleken) souden mogen verstrecken: Hoe souden wy dan niet vastelic vertrouwen, dat hy ons zijne vaderlicke goetheyt sal laten toecomen, wat wy bidden, daer wy sien, dat aertsche Vaderen soo goethertich tot haren Kinderen zijn? *Maer der gelooуigen.*

Want also spreect Godt, door den Propheet Esaiam cap. 49. 14. *Ende Zion seyt: De Heere heeft my verlaten, de Heere heeft myner vergeten. Can oock een Vrouwe haers Kints vergeten, dat sy haer niet ontfarmt ouer den Sone haers Buycx? Ende so sy desseluen vergeet, so en wil ick doch uwer niet vergeten. Siet inde handen heb ick u geteeckent, &c.* Ende by mat. cap. 7. 9. spreect Christus: *Isser onder u lieden een mensche, den welcken so hem zijn Sone bit, om broot, sal hy hem eenen steen geuen? Of so hy hem om visch bit, sal hy hem een slange geuen? In dien ghylieden dan, die boos zijt, weet uwen kinderen goede gauen te geuen, hoe veel te meer sal uwe Vader, die inde Hemelen is, goede gauen geuen den genen, diese van hem begeeren?* Ende noch claerlicker stelt hy ons voor, ende drucket (na dleuen) wt de wtnemende oueruloedicheyt der vaderlicke lancmoedicheyt in de gelijckenisse des verloren Soons, Luc. 15. 11. Als de selue soon na zijnen Vader ginck, ende als hy noch verre van daer was, sach hem zijn Vader, ende wert beroert met barmhertigheyt, ende toe hem loopende, viel hem aen den hals, ende custe hem, vers 20. Ende hem also in genade ontfangende, liet hy hem aen doen *dbeste cleet*, gaf hem eenen *Rinc aen zijn hant, ende Schoenen aen zijn Voeten*, ende liet het *ghemeste Calf slachten*, etc. vers 22 ende 23. *Bewijs der Schriftueren*

Stercket oock noch onse geloue tot God onsen Vader, dat wy onse ghebeden III

46. Son. Vra. 120.

ghebeden voegende, bij de gebeden der gantscher kercken (want de gelouige op den gantschen aertbodem, waer sy zijn, alle eenmoedichlic aenroepen den gemeenen Vader, nade forme des gebets by Christo voorgeschreuen, seggende, *Onse Vader*, etc.) versekert zijn, onse, ende der gantschen Kercken ghebeden te beter verhoort te sullen werden, nadien wy daer van belofte zijns eengeboren Soons hebben, daer door wy ghewis zijn, sulcke gemeene gebeden hem te behagen: *Wederomme segghe ick u lieden* (seyt Christus) *dat, soo daer twee onder u eens zijn op der aerden, van eenich ding, dat sy begeeren sullen, dat sal hen geschieden van mynen Vader, die in de Hemelen is. Want waer twee, oft drye vergadert zijn in mynen name, daer ben ick int midden onder hen.*

Staat ooc aen te mercken de belofte Christi, van de verhooringe der gemeen gebeden,

1. Dwoort *Onse*, vermaent ons tot onderlinge broederlicke liefde.

Dus verre hebben wy verstaen, hoe dat wy tot kinderlicke vreese, ende tot vertrouwen op de Vaderlicke goetheyt Gods tonswaert, (welcke beyde van ons inde eerste Wet gheheyscht zijn) verwect werden: dan moet dat woordeken *Onse*, noch wat ouerleyt werden, op dat wy tselue oock gebruycken tot onser onderwijsinghe. Dat woort *Onse* verweckt niet alleen in ons de Kinderlicke toeversicht tot God als onsen Vader, so nv ghesegt is, maer ouermits wy gelouige al tsamen het beuel hebben, eenen gemeenen Vader in alle gemeene noot, in den name onses ghemeenen Middelaers, ende broeders Christi Jesu, ghemeenelick aen te roepen, seggende: *Onse Vader, &c.* daer mede werden wy gheleert, wat een Broederlicke liefde, ende toeneyghentheydt tusschen ous behoort te zijn, ende wat een herte wy een den anderen, behooren toe te draghen, om voor malcanderen sorge te draghen, als voor onsseluen, ghelijck wy sien sulcke eenicheydt, onder de litmaten eenes lichaems: Nadien wy al tsamen, als Godts Kinderen, euen diep ghehooren tot de selue Hemelsche Maechtschap Gods onses Vaders, ende zijnes Soons onses broeders, ende euen t'selue recht, ende vryen toeganck tot de barmhertigheyt, ende onverdiende miltheyt Gods tonswaerts hebben. Hoe soudet mogen bestaen: dat gemeene broeders, die alles wat sy goets hebben, het selue van eenen gemeynen Vader hebben ontfangen, ende een ghemeene erfschaft inden Hemel verwachten, yet souden hebben, datse niet geerne met vrywillicheyt tot gemeenen gebruyck, ende ter nootdruft, onder de broederen souden mededeelen? Sekerlick so yemant hier in gebreckelick viel, ende dese maechtschap niet en kende: Het staet seer te beureesen, dat hy selue tot de maechtschap niet en hoort. Want de aert der kinderen Gods is, datse haer deses gheslachtes, niet alleen niet en schamen, maer datse in allen manieren soecken het selue te voorderen, om also datse Gods kinderen zijn, ende dat hare gelooue (niet doot, oft gheueynst, maer) leuendich, ende oprecht is, door wercken der liefde te bewijsen. Daer toe dient *de gemeynschap der Heyligen*, daer voren in den Gelooue van gehandelt is. Laet ons dan onses amts gedencken ouer die, welcke met ons eenen gemeenen Vader aen roepen, ende hen thoonen de *liefde*, die wy hen als broeders schuldich zijn, op dat de bestraffinge des Propheten Malachie niet tegen ons waer en werde, segghende, cap. 2. 10.

Eph. 4. 6. Gal. 5. 6.

Hebben

Hebben wy niet alle eenen Vader? Heeft ons niet een God geschapen? Waerom verachten wy dan een den anderen, ende ontheylighen het verbont met onsen Vaderen gemaeckt? Laet ous een den anderen in eeren houden na de leere Pauli, Rom. 12. 10. *Weest hertelick beweecht tot malcanderen met broederlicke liefde: D'een den anderen met eere voorgaende.* 46. Son. Vrn 120. Gal. 6. 2. Heb. 13.

Maer noch voorder moeten wy exempel nemen van desen *onsen Vader*, die niet alleen ouer ons, zijne kinderen soo vaderlicke sorghe draecht, maer zijn goetheyt ten deel laet smaecken de quade, ende ondancbare menschen, so Christus ghetuycht, Mat. 5. 44. Luc. 6. 35. om tselue na te volghen, alsoo dat wy niet alleen lief hebben, die met dese geestelicke broederschap aen ons vermaechschapt zijn, maer ooc de gene die noch buyten zijn, van den welcken wy noch niet en weten ofse God ooc sal belieuen tot den algemeenen huyse te roepen: Emmer wy hebben (na de liefde) oorsaeck noch d'beste van hen te hopen, ende te wenschen. Ende can niet anders, als Godsalicheydt ende beleeftheyt gheroemt werden, dat wy niet en vergeten, die, hoewelse noch buyten, nochtans *onse vleesch* zijn, Esa. 58. 7. Paulus vermaent daer toe Galat. 6. 10. seggende: *So dan dewyle wy tijt hebben, laet ons goet doen aen eenen yeghelicken, maer meest aen de Huysghenooten des gheloofs.* Al waer wy mercken, hoewel d'Apostel voornemelick een besonder sorge wil gedragen hebben, ouer de *Huysghenooten des geloofs*, die hy meest recommandeert: nochtans wil hy dander niet gantsch verlaten hebben, maer den seluen ooc goet gedaen te werden: maer voor al is hier toe crachtich d'exempel onses Hemelschen Vaders, dwelck Christus (Mat. 5. 44.) daerom voor stelt. 2. Ooc tot gemeyne liefde na den exempel onses Vaders.

Maer oft nv schoon, de rijcke, vermogende, welbegaefde persoonen, de liefde teghen de arme, ende min begaefde Broeders alsoo niet waer en namen, als het betaemt, welcke ondancbaerheyt den seluen dier staen sal, ende swaer gheheyscht werden: So hebben euenwel de armen een sonderlinghe vertroostinge hier inne, dat hen euen so wel, als den rijcken ende begaefsten beuolen is, Godt aen te roepen, als harer gemeenen Vader, *Onse Vader, &c.* Want daer wt verstaen sy, datse God euen als de andere, voor zijn kinderen kent, sonder wtneminge der persoonen der rijcken, oft der edelen, etc. Maer houtse al euen weerdich, ende schaemt sich niet der armen, ofte der onedelen, want hy een Vader wil zijn aller, die met waren gelooue, tot den throon zijner genaden, door Christum hare toevlucht nemen, ende in zijne Vaderlicke goetheydt haren lust, ende vreucht zijn scheppende. *Daer en is noch Iode, noch Griec: Daer en is noch dienstbare, noch vrye. Daer en is niet man ende Wyf. Want ghy zijt alle een in Christo Iesu.* Gal. 3. 28. Daer op seyt *Augustinus*: Alle Christ-geloouighe hebben wel verscheyden Vaders op aerden, de een edel, ende de ander onedel, maer sy roepen alle eenen Vader aen inden Hemelen: Onder dien Vader staen de Heere, ende de Knecht, een Keyser, (oft ouerste Beuel-hebber des Crijchs) ende een Crijchsman: De rijcke ende de arme: Te kennen geuende: dat het onderscheyt der persoonen, dwelck by den menschen in dese werelt plaetse heeft, ende aensien maect: 3. Ende geeft troost den armen. Ser. 135.

46. Son. Vra. 121.

maect: by God niet en geldet: Dat by hem niemant om zijnder armoede, oft nederheyt wille verachtelick is.

121. Vraye.

Waerom wert hier toeghedaen; *Die daer zijt inde Hemelen?*

Antwoorde.

II. Op dat wy van de Hemelsche Majesteyt Gods niet aerdisch en ghedencken, ende van zijner almachticheyt alle nootdruft des lijfs, ende der zielen verwachten.

Verclaringe.

DESE Vraghe met der antwoort, dient tot naerder bewijs, ende verclaringe van tgene, dat alreede voorgaens gehandelt is: gelijc daer gesegt is, dat Christus in ons heeft willen verwecken de kinderlicke vreese, om met behoorlicke eerbiedinghe tot God te gaen, ende te vertrouwen op zijne Vaderlicke goetheyt: Alsoo volgens vermanen ons dese woorden: *Die daer zijt inde Hemelen:* Eerstelic, dat wy van de hemelsche Majesteyt Godts niet aerdisch sullen gedencken: dat dient tot de vreese, ende eerbiedinge. Andersins, dat wy, kennende de almachticheyt onses Vaders, die inde Hemelen is, getroost ende versekert verwachten sullen, dat hy ons met alle nootdruft Lijfs, ende der zielen sal versorgen, gelijc hyt can doen: dat dient tot sterckinge des geloouens ende vertrouwens op God. Laet ons dit nv cort besien.

Afdeelinge.

De woonplaetse des Hemels wijst aen Gods hooge majesteyt

1. Om van God onsen gemeenen Vader eerbiedelick te spreken ende te gedencken, dient de woonplaetse des Hemels, daer henen Christus ons leert biddende, onse gemoet op te heffen. Wat door den Hemel, of Hemelen verstaen wert, was by ons verclaert, bouen daer van de Hemelvaert Christi gehandelt is, pag. 179. Het is de wooninghe, daer God voor zijnen H. Engelen ende saligen geesten, zijne heerlicheyt tegenwoordich verthoont, ende openbaert anders, ende meer als in deser Werelt: Daer henen wil Christus, dat de geloouige haer hert ende ghemoet (van dese aertsche dingen afgewent) keeren ende houden sullen, als sy God aenroepen, op dat niet vleeschelicx, aerdischs, plompelicx, nederichs, verwerpelicx, of verachtelicx ons daer van te voren come, of dat wy hem in onsen sin, na onse geringe duystere verstant niet en souden onderstaen af te meten, te omschrijuen, of onsseluen voor te beelden: maer op dat wy met kinderlicke vreese, ende eerbiedinge zijne heerlicke Majesteyt, door tgeloone souden leeren aenschouwen, tot dat wy hem van aensicht tot aensicht sullen comen te sien.

Psa. 2. 4. Esa. 66. 1. 1 Reg. 8. 27. mat. 18. 10.

Daer toe dient oock tgebruyck, datmen de handen biddende, opheffet (so Paulus daer van roert, 1. Tim. 2. 8. seggende: *So wil ic dan, dat de mannen bidden in allen plaetsen. Opheffende heylige handen, sonder toornicheyt ende murmureren*) om daer mede te betuygen, dat de gene, die wy aenroepen in den Hemelen is, bouen dese sichtbaerlicke Werelt: wiens

Daer toe ooc dient de opheffinge der handen in den gebeden.

wiens onwtsprekelicke heerlicheyt, wy, (na onse plompicheyt) niet anders en connen, in desen leuen, met den verstande begrijpen, noch wtspreken, dan dat wy hem (na zijnen woort) toe-eygenen de woonplaetse den Hemel: daer doch oock niet heerlickers, cierlickers, noch wonderlickers en is in dese Werelt, noch onder onse gesichte en comt in desen leuen, als het firmament des Hemels (dwelc inde Schrifture ooc Hemel genoemt wert): Want wy wt aensien des, dat voor onsen oogen, ende gesichte open staet, moghen eenichsins nadencken, hoedanige, ende wat een heerlicke wooninge het sy, daer hem God in zijne hooge Majesteyt, ende onwtsprekelicke claerheyt laet aenschouwen, ende also met meerder eerbiedinge van onsen Hemelschen Vader by, ende onder ons dencken ende spreken: Hem teenemael afscheydende van allen aertschen Vaderen, die met ons op aerden, ons in allen ghelijck, ende den seluen swacheden met ons onderworpen zijn. Ende sonder twijfel, dat geuen de Propheten wel duytlick te kennen, als sy den Hemel met de Aerde vergelijcken. Esaias voert inne Godt van hemseluen, met zijnen Volck also sprekende, cap. 55. 8. *Want myne gedachten en zijn niet uwe gedachten, ende uwe wegen en zijn niet myne weghen, spreect de Heere. Maer so vele den Hemel hooger is, als de Aerde, so zijn oock myne wegen hooger, als uwe wegen, ende myne gedachten, als uwe gedachten.* Ende Dauid, Psal. 115. 16. *Den Hemel, ja de Hemelen zijn des Heeren: Doch de Aerde heeft hy den menschen Kinderen gegeuen.*

46. Son. Vra. 121.

Sie bouen pag. 179.

Euenwel en wert den Hemel Gode (die oneyndelick, ende onbegrijpelic is) niet also toegeschreuen, als of hy daer in besloten ware, oft conde werden: geensins, maer blijft warachtich tgene Salomon daer van bekent, 1. Reg. 8. 27. *Siet de Hemel, ende aller Hemelen Hemel en connen u niet versorgen*, oft begrijpen: Ende dwelck God selue door den Propheet Esaiam getuycht cap. 66. 1. *Den Hemel is mynen stoel, ende de Aerde mijn voetbanc.* Ende door Hieremiam, cap. 23. 23. *Ben ic niet een God die na by is (spreect de Heere): ende niet een God die verre sy? Meynt ghy dat hem yemant so heymelicken verbergen conne, dat ic hem niet en sie, spreect de Heere? Ben ick het niet, die Hemel ende Aerde vullet, spreect de Heere?* Daer mede hy te kennen geeft, dat hy niet in eenige plaetse begrepen en can werden, maer dat hy alle plaetsen vervullet, ende allesins teghenwoordich is.

Dooh noch tans allesins tegenwoordich is.

Psa. 139. 7.

2. Dese woorden wijsen ooc aen Gods almachticheyt, ende dienen volgens, om onse gelooue te stercken, op dat wy, met vasten vertrouwen, aenroepen desen onsen Vader, *die inde Hemelen is*, de gantsche Werelt onderhout, ende regeert door zijne mogentheyt (met vollen rechte, van hemseluen, sonder yemants inspreken, alleen Coninc, ende Heere daer ouer wesende) daeromme hy ooc de macht heeft, ons te verhooren, als wy hem aenroepen, ende ons te geuen, tgene dwelck wy bidden Ende moghen wy vryelick alsoo besluyten: Na dien dat hy onse Vader is, soo wil hy: Nadien hy inden Hemelen is, so can hy ons geuen alles, waerom wy hem met waren gelooue aenroepen. Ende gheuen de woorden, *die*

Gods woonplaetse wijst oock aen zijne Almachticheyt. Psa. 99. 1.

46. Son. Vra. 121.

die daer zijt inde Hemelen te verstaen zijne oneyndelicke groote hoocheyt, ende Majesteyt, zijne onwtmetelicke macht, ende eeuwighe onsterffelicheyt. Al wat onder den Hemel is, is den verderuen, ende veranderinghe onderworpen: Maer by *den Vader der Lichten*, (die inden Hemelen is) *en is gheen veranderinghe, oft veranderlicke beschaduwinge*, so Jacobus seyt, cap. 1. 17. Als de Propheet Dauid den waren God, vanden Afgoden onderscheyden wil, so beschrijft hy zijne heerlicke Majesteyt, ende almogentheyt, door aenwijsinghe zijner woonplaetse, seggende, Psal. 115. 3. *Doch onse God is inden Hemel, hy can maken wat hy wil:* Als wilde hy spreken, nadien het ghewis is, dat onse God in de hooge Hemelen is, so can hy alleen maken wat hy wil, ende na zijnen wil, heeft hy alle dingen geschapen: want dat hy almogende is, wijst ons zijn woonplaetse, maer dat en hebben der Heydenen Afgoden niet gedaen, noch en connent niet doen.

Onderscheyt tusschen God onsen Vader ende de aertsche Vaders.

So sterct de woonplaetse Gods grootelicx onse gelooue in aensien zijner almachticheyt, die daer mede aengeteeckent wert. Ende merct hier weder dat groote onderscheyt tusschen desen onsen Hemelschen Vader, ende onse lichamelicke Vaders, die hier op aerden zijn: dese, ofse schoon den goeden wille hebben, haren kinderen te helpen, so ontbreect het hen veel maels aen de macht, of dat sy door armoede niet en hebben, om te helpen, oft datse door verscheydenheydt der plaetsen by de Kinderen niet tegenwoordich connen zijn, of datse door den tijtlicken doot van haren Kinderen, diese Weesen, ende ongetroost verlaten, door Godts wille afgeruct worden: also claecht Dauid, Psal. 27. 10. *Vader ende Moeder hebben my verlaten: Doch* (seyt hy) *de Heere neemt my op:* Wel te recht, want God onse Hemelsche Vader *is rijck ouer alle, die hem aenroepen*, Ro. 10. 13. Het en ontbreeckt hem nergens aen: geen verscheydenheyt der plaetsen can hem verhinderen, die allesins tegenwoordich is: Door den doot en wert hy niet afgetoghen, die onsterffelick is, ende allen het leuen alleen geeft, ende behoudt. Seght dan Dauid niet wel recht? Hoe wel hy van Vader, ende Moeder, van alle menschelicke hulpe was verlaten, dat hy nochtans wel waer genomen werde, dewijle de Heere hem op nam. Daer toe ooc dient de belofte Christi, seggende tot zijnen Discipelen. Joa. 14. 18. *Ick en sal u geen Weesen laten.*

Geen gewelt, of macht hebbense te vreesen die God tot eenen Vader hebben.

Dese dan onses Hemelschen Vaders almachticheyt die ons sterckt, om met vasten vertrouwen te bidden, die maect ons ooc seker, ende sonder vreese tegen alle dreyghen, ende woedende voornemen der rasende Werelt, ende des Duyuels: Want onse Godt ende Vader sal ons beschutten ende beschermen, hy en vraecht na haer pochen, ende snorcken, na haer lige, ende tsamen rottinge, ende verbindinge niets, so Dauid ghetuycht, Psalm 2. 4. *Doch die inden Hemel woont, lachet harer ende spottet harer.* Hy telt de *vluchten*, ende vaet *de tranen* syner Knechten, als in eenen sac: Sonder twijfel hy teltse ende en sal het onrecht, hen aenghedaen, niet ongewroken laten: Laet ons dan niet vreesen, wetende dat wy zijn Kinderen Gods onses Vaders, die ons niets en sal laten ontbreken wat ons

Psa. 56. 9.

tot

tot slijfs, ende der Zielen behoudinghe van noode sal wesen, tot welcker tijt wy hem daerom bidden sullen, want hy (als een goet Vader) tonswaert den wil heeft, ende als een almachtige God, dat doen can. *46. Son. Vra. 121.*

Daer en tusschen, op dat wy te vieriger bidden, laet ons in desen aensien vergeten onse aertsche Vaders, ende Vaderlant, daer aen niet cleuen alsoo met den herte, dat wy te minder aen onsen Hemelschen Vader, ende Vaderlant souden gedencken, ende verlangen wetende, *dat wy hier gheen blyuende stadt en hebben, maer de toecomende soecken*, Heb. 13. 14. Ende dat *onse Borgerschap in den Hemel is*, Phi. 3. 20. Hoewel wy dan teeniger tijt Gods goetheyt tonswaert smaken int geniet der aerdisschen, ende lichamelicken dingen, die hy ons gonnet, so laet ons daer aen gedencken. Wat een lust, vreucht, ende wonne zijn sal int volle geniet aller der Hemelschen goeden: Ende wel toesien, dat wy nae der Werelt-wijse, ons also niet en verlusten in dese verganglicke dinghen, dat wy daer door der Hemelschen souden vergeten, oft min verlangen na de Coninclicke Bruyloft, in onse Vaderlant ons bereyt in eewicheyt. Merct doch eens de naetuerlicke liefde, welcke de menschen wonderlicken trecket tot haren Vaderlant op aerden: Daer door men in een spreecwoort seyt, *tis quaet, in een quaet Landt, gheboren te syn*: Want ist goet, ist quaet, de menschen willen daer al henen, daerse gheboren zijn. Waert dan niet een schande, groote vergetentheyt, ende een onverdragelicke ondanckbaerheyt, dat wy, van wegen onser wedergeboorte, recht hebbende tot het Hemelsche Vader-lant (daer wy Borgeren zijn, ende daer onse goede Vader zijn woonplaetse heeft, ende zijn heerlicheyt ons synen Kinderen te aenschouwen sal gheuen, ende daer hy ons onse erue, ende alle onse goet bereyt, ende bewaert heeft) daer na niet en souden verlangen? Certeynlic Christus onse Heere, als hy ons leert dagelicx onsen Vader aenroepen, ende syne Hemelsche woonplaetse wtdruct, so wil hy ons daer mede vermanen, dat wy biddende, daer na verlangen sullen, dat wy eens, dese reyse (door dit dal der tranen, dese werelt, daer wy vremdelingen zijn) gedaen hebbende, mochten comen tot onse Hemelsche Vaderlant, daer hy ons de woon-plaetse, al ouerlang bereyt heeft, ende gereet staet om ons syne discipulen daer tot hem te nemen. Maer hier af sal hier naer inde tweede Bede breeder gehandelt werden.

Ende de Hemelsche woonplaetse haers Vaders, doet haer gedencken aen haer rechte Vaderlant, ende daerna verlangen

Gelijckenisse.

Joh. 14. (2.3)

Maer nadien onse God, ende Vader inden Hemel wil gesocht, ende aengebeden zijn, ende onse Ziele sich daer henen door tgelooue moet opheffen: Gelijc daer toe eertijts vermaninge gedaen heeft dat *Sursum corda* (dwelc nochtans de onverstandige *Romanisten* noch dagelix in hare Missen singen, maer niet vatten willen, dat sy vermaent worden hare herten opwaert te heffen tot God in den Hemel): so mercken wy in wat dwalinge sy steken, die God inden Creatueren meynen te mogen dienen, die God willen eeren in Beelden, hier op aerden, ende daer door veel *Pater noster*, *ende aue Maria*, (dat zijn hare roose-cranskens) popelen, als in den *Pausdom:* Ja die God willen in eene *Monstrantie, ofte Ciborie*

wederlegginge valscher Leer.

Col. 3. 1.

(so

46. Son. Vra. 121. (so zijt noemen) insluyten, ommedragen, ende thoonen, om daerin aengebeden te worden tegen de waerschouwinghe Christi, Mat. 24. 26, ende des Apostels Pauli, seggende, Act. 17. 24. *De God die de Werelt ghemaeckt heeft, ende al wat daerinne is: Dese, want hy een Heere is des Hemels, ende der Aerden, woont niet in Tempels met handen gemaeckt: wort ooc met geener menschen handen gedient, als of hy eenich dinc behoefde. Want hy selue geeft allen het leuen ende adem, ende alle dinc.* Want hoe wel God inden Hemel zijnde, nochtans Hemel ende Aerde, met syne tegenwoordicheyt vervult, so bouen geseyt is, pag. 723: So en can hy euen-wel aen geen sekere plaetse gebonden, oft ingesloten worden. De *Samariter* hielden, datse op den *Berch* mosten aenbidden, ende de *Ioden* seghden, *dat het te Hierusalem de plaetse was, daermen most aenbidden*, Joh. 4. 20. Maer daer tegen seyt Christus (niet tegenstaende, dat Godt voor die tijdt, de plaetse te Hierusalem, vercoren, ende verordineert hadde, om daer aengebeden, ende hem geoffert te worden) vers 21. *Vrouwe gelooft my, die ure comt, dat ghylieden noch op desen Berghe, noch te Hierusalem den Vader aenbidden sult.* Waeromme die God, ende synen dienst aen een seker plaetse binden soude willen, behaluen dat tselue een eygen ghedicht werc ware, (niet ghemeyns hebbende, met den Tempel te Hierusalem, die God selue vercoren hadde) ende daerom God niet soude connen behagen: So ware tselue ooc tegen de waerscouwinge Jesu Christi voorgeroert (welcke leert dat de Tempel te Hierusalem, na syne toecomst selue zijn Priuilegie most verliesen) een niewe Jodendom weder inne te voeren: Dwelc niet en behoort. Ende God anders te willen dienen, dan hy in synen woorde selue voorgeschreuen heeft, eygenwillichlic, na synen eygen behagen (gelijc inden Pausdom geschiet) dat is verboden met den tweeden Gebodt, ende Col. 2. (16, 23.)

---

47. SONDACH.

Vraye. 122.

Inhout: *Hier worden eenige dingen aengeroert, tot beter verstant deser*
1. *Bede. Ende dan wort bewesen, eerstelic, dat de kennisse Gods voor*
2. *al van noode is, om Gods name te connen heyligen: Ten anderen, datmen de kennisse ontfangen hebbende, schuldich is sich daer toe te poogen, om met oprechte bekentenisse, lof ende prys, Gods*
3. *name te heyligen: Dat tselue ooc moet geschieden met eenen godsaligen leuen ende wandel ende om alles met den gebeden aen God aengehouden worden.*

---

113. Vraye.

Welck is de eerste Bede?

Dijnen

Antwoorde.

47. Son. Vra. 122.

Dijnen name werde gheheylicht. Dat is, geeft ons eerstelic, dat wy u recht kennen, ende u in alle uwe wercken, in welcken uwe almachticheyt, wijsheyt, goetheyt, gherechticheyt, barmhertigheyt ende waerheyt claerlic schijnet, heyligen, roemen, ende prijsen. Daer na ooc, dat wy al ons leuen, gedachten, woorden ende wercken also schicken ende richten, dat uwen name, om onsent wille niet gelastert, maer ge-eert ende gepresen werde.

Verclaringe.

Het gebet Christi veruat ses Beden: deerste drye tot Gods eere: dander tot onse noodruft streckende.

SO comen wy nv (na wtlegghinghe der Voorreden) tot het Gebedt Christi selue, welcke in sich veruattet ses Beden, ende dan het besluyt. De dry eerste Beden zijn gericht tot Gods eere, sonder acht te nemen op ons seluen, gelijckt wel behoorlic is: nadien dwit, oft oogenmarc, daer wy met allen geloouigen, na schieten moeten, is Gods eere voor al: daer toe moeten alle onse handelinghen strecken, dat zijn eere verbreydet werde, gelijck de vier Geboden der eerster Tafel daer af beuel gheuen: Maer de drye leste Beden zijn gericht tot onser, ende der gantschen Kercken nootdruft, tot onderhoudinge, bewaringe, ende beschuttinge in desen leuen, ende tot de salicheyt inden toecomenden leuen. *Tertullianus* seyt corter: Dit gebet begrijpt Gods vereeringe, ende des menschen gebet.

Waerom dese bede voorgaet.

Maer dese Bede (*Dynen name werde gheheylicht*) is d'eerste ende voorghestelt, om dieswille alle onse ghedachten, woorden, ende wercken, daer henen moeten gericht worden, ende dat wy daer toe met den ghebet moeten aenhouden, dat Gods name geheylicht, ende zijn eere geuordert werde: ghelijck de twee nauolgende beden ons leeren aenhouden by God, 1. Cor. 10. 31. om de middelen, ende maniere, daer mede dit wit ende eynde der heylighinge des naems Gods getroffen, ende vercregen soude mogen werden, namelick met de toecomst zijns rijcx, ende voortgang synes willens.

Wat door Gods name te verstaen sy.

Nv wat door den name Gods verstaen wort, is bouen verclaerdt in de derde Wet, pag. 518. Ende wort hier genomen voor God selue, ende synen wille, ooc voor de eygenschappen, ende deuchden Gods, die in syne wercken wt schijnen, als zijn almachticheyt, wijsheyt, goetheyt, rechtueerdicheyt, barmhertigheyt, ende waerheyt. Cortelic voor alle tgene, ons van Gode in der schrifture genoemet wort, of daer mede hy sich ons openbaret, dat wort Gods name ghenoemt.

Wat het sy geheylicht worden.

Ende hoe wel Gods name by hemseluen ten vollen, ende volcomelic heylich is ende tot syne heylicheyt, ende eerlicheyt, van ons, ende door ons doen niet can toegedaen worden, noch eenige aenwasschinge geschieden: nochtans beueelt ons Christus dat wy den Vader bidden sullen, dat hy wille geuen, dat synen name werde gheheylicht, dat is, der werelt geopenbaert

47. Son. Vra. 122. openbaert werde, hoedanich dat zijn name sy, op dat dan een yeghelick na de plicht, die hy Godt schuldich is, hem beulijtige omte doen met woorden, ende wercken, tgene ons hier te bidden beuolen is.

Ende waerom wy bidden. Merckt ook wel hier in dese, ende in de navolgende beden, dat Christus, ons leerende bidden, om de heyliginge des naems Gods, etc. daermede betuycht, dat wy by ons seluen de macht niet en hebben te doen, wat wy schuldich zijn, noch by ons seluen niet en hebben, tgene daerom wy bidden: dwelc is de noot, ende elendicheyt, daer in wy steken, ende daer in wy door de sonde gecomen zijn, die wy wel moeten kennen, sullen wy recht bidden connen: want die kennende, beuinden wy eerst, dat wy moeten bidden, om dieswille wy niet en hebben Gode te betalen, dat wy hem schuldich zijn, ooc niet en hebben, dat tot des Lijfs, ende der Ziele behoudenisse van noode is. Ende hier op sach *Augustinus* doen hy tot God bat: Geeft dat gy gebiet: Ende gebiet wat ghy wilt, ende gy en sult niet te vergeefs gebieden.

Siet touen pag. 8.

Aug. epist. 24. mat. 16. 17. Jac. 1, b.

Afdeelinge der antwoort. Op dat dan Gods name geheylicht moge werden na behooren, so is daer toe van noode: Eerstelic de kennisse Gods ende syner heerlicker deuchden, die in zijn wercken claerlic schijnen, bouen geroert. Ten anderen, dat wy de kennisse niet te vergeefs ontfangen hebbende, Gods naem heyligen, roemen ende prijsen. Ten derden: Dat wy alle onse leuen daer na schicken, ende richten, al onse gedachten, woorden ende wercken, dat synen seer heyligen name, om ontsent wille niet ghelastert, maer veel meer ge-eert, ende gepresen werde, ende om dit al bidden wy, dat hyt ons geue te doen gelijc wy wel verstaen, dat wyt schuldich zijn te doen, hoe wel wy by ons de cracht niet en hebben om te doen.

Gods name wort gekant, 1. De kennisse van Gods name, is voor al noodich, ende daer van hebben wy openbaringe. Eerstelick inder Schrifture, ende daer na inde wercken Gods, daer van de Schrifture meldinge doet.

Door de Schrifture. De ware kenisse zijns, heeft Godt selue in synen woort, dat is, inde schriften der Propheten, ende Apostelen genoechsaem geopenbaert: Dat hy is eenich int wesen ende dryvuldich in persoonen, de Vader, de Soon, ende de H. Geest, almachtich, wijs, goet, rechtueerdich, barmhertich, ende warachtich, etc. Ende hoe noodich dese kennisse sy, wat hy daer van houdet, ende van ons wil gehouden hebben, gheeft God genoech te kennen door den Propheet sprekende, Hier. 9. 23: *Een Wijse en beroeme hem niet syner wijsheyt: Ende een stercke en beroeme hem niet syner stercheyt: Een Rijcke en beroeme hem niet syns rijcdoms: Maer wie hem beroemen wil, die beroeme hem dies, dat hy my wete, ende kenne, dat ic de Heere ben, die barmhertigheyt, recht, ende gerechtigheyt oeffene op aerden: Want sulcx behaecht my, spreect de Heere.* Waer toe ooc dient, dat hy aenprijsende de grootte, ende vermeerderinge syner ghenade, die geschieden soude ter tijt des Messie, door den seluen Propheet beloeft, cap. 31. 34: *Sy sullen my alle kennen, beyde cleyn ende groot, spreect de Heere:* Van dese kennisse, ende van hare vrucht spreect Christus by Joh. ca. 17. 3: *Ende dit is het eeuwige leuen, dat sy u kennen alleen*

Siet pa. 80.

den

den eenighen warachtighen God, ende Iesum Christum, welcken gy gesonden hebt. Dese kennisse heeft Paulus so groot, ende wtnemende geacht, dat hy alles wat hem *gewin* was *schade* geacht heeft *om Christi wille, om de weerdicheyt der kennisse Christi Iesu syns Heeren.* 17. Son. Vrs. 122. Phi 3. 7.

Andersins wort de selue gekent in syne wercken, daer in hy syne eygenschappen, ende deuchden heeft doen lichten, ende wt schijnen. Als by exempel in de *scheppinge Hemels, ende der Aerde*, schijnt claerlic *Gods almachticheyt*, want hyt alle wt niet met zijn woort gemaeckt heeft, alles in synen handen heeft, ende maeckt dat het alles bestaet. *Zijn wijsheyt* is geopenbaert, inde schoone wonderlicke ordeninge, ende heerlicke cieraten aller geschapen dingen, een yegelic hebbende zijn eygen aert, natuer, ende eygenschap. *Zijn goetheyt* wert gespeurt, datter geene oorsaec en was, die hem mochte bewegen, om dit alles te maken, noch en heeft noch geen ander oorsaec die hem bewegen soude mogen, om dit alles te onderhouden, dan alleen syne goetheyt. *De gerechticheyt* die wort betuycht inde bedieninghe, want hy straft de schuldige, ende de onschuldighe verlossende, wreect hy d'onrecht, dat hem gedaen wort. *Zijn barmhertigheyt* can niet genoech geroemt worden, dat hy met so lange gheduldicheyt der menschen boosheyt verdraget. *Syne waerheyt,* dat hy onveranderlic hem bewijst. Inde *verlossinge des menschelicken Gheslachts* lichtet seer claer, ende wort openbaer Gods *gerechticheyt*: Dat hy de sonden, eer hyse ongestraft liete henen gaen, aen synen eengeboren Sone straft: dat hy volcomene gehoorsaemheyt der Wet heyscht: Ende de sonden ghestraft hebbende aen synen lieuen Sone, niet andermael, noch voorder betalinghe daer van heyscht. *Syn goetheyt* blijckt daer in, dat hy dit gedaen heeft, om zijns selfs wille, sonder eenige onse verdienst, of weerdicheyt. *Syn barmhertigheyt* tegen ons wort geroemt, dat hy sich onser heeft erbarmt: daer hy in ons niet anders, dan sonde, ende elendicheydt heeft geuonden, so heeft hy nochtans genadelic ons aengenomen, ende alle onse sonden vergeuen. *Syn wysheyt* en is niet om wttespreken, dat hy dit goet middel onser verlossinge geuonden, ende van eewicheyt verordineert heeft, daer mede wy na zijn barmhertigheyt geholpen zijn, ende syne gherechticheyt onghecrooct gebleuen is. *De almachticheyt* is geopenbaert, inde weder-oprichtinge, ende verlossinge des menschelicken geslachtes, wt de handen so veler, ende machtiger vyanden. Ende *de waerheyt*, wort gepresen, dat hy syner beloften ghedachtich, de selue al tsamen volbracht heeft, ende volbrengt, sonder yet achter te laten: *In de verlossinge der Kinderen Israhels wt Egypten* (wesende een voorbeeldt der voorgeroerde verlossinghe) in de wtleydinghe des volcx door de roode Zee, in de onderstortinge Pharao, ende zijns gantschen Heyrs in de roode Zee, is so wel syne *macht,* als syne *gerechticheyt,* also verschijnende, dat den roem synes naems tot allen omliggenden volckeren verspreydet, ende bekent gemaect is. Ende door zijn wercken. Gen. 1.

Nv en is niet ghenoech, dat God hemselven in zijn woort geopenbaert, de heerlicke wercken voorgeroert, ende derghelijcken ontallicke gedaen heeft, Maer wy bidden hier, dat hy zijn woort

47 Son. Vra. 122.

heeft, om de menschen tot kennisse zijns te trecken: om dieswille de mensche, van syner natueren wegen, verduystert inden verstande, daer toe gantsch ombequaem is, om God te kennen, ja ooc na de wederghe-boorte noch al te flaeu ende te slap is: daerom so leert ons Christus (met dese bede) om de kennisse zijns bidden. Want dit wert onder d'eerste bede begrepen, ouermits Gods name (sonder te voren gekent te zijn) niet en can geheylicht worden. So bidden wy dan hier mede, op dat Gods naem ouer al moge werden geheylicht, dat God niet alleen by ons, maer ooc by allen menschen, zijn woort, ende syne wercken, tot kennisse zijns vruchtbaer wille maken: sonder welcke syne tweede genade, de eerste genade (de openbaringe) te vergeefs ware, d'Eynde daer toe wy geschapen waren, was wel sulc, op dat wy God souden kennen: maer onse eerste ouderen zijn (door den val) ende alle hare nacomelingen met hen so verureemt van Gods kennisse, datse ooc de Afgoden, die met menschen handen, van Gout ende Siluer, hout, ende steen gemaect zijn, niet en souden connen onderscheyden vanden waren leuendigen God, die een Heere is ouer alle Coninerijcken der Aerden, ten ware God door syne ghenade de duysternissen des verstants van den geloouigen dede verdwijnen, hen met een niewe licht synes Geests verscheen, ende hen de oogen opende, dat sy mochten sien, ende opmercken op syne openbaringe. Daer van hy tot Petrum seyde: *vleesch ende bloet en heeft u dat niet geopenbaert*, Mat. 16. 17. Om die kennisse bidden wy dan, ende nemen na Gods beuel waer de middelen, die hy ons daer toe gegeuen heeft, zijn woort, ende wercken ouerleggende, ende aenhoudende met den gebruyc der H. Sacramenten ende oeffeninge in de gebeden, tot dagelicxsche toeneminge inde selue kennisse, om te comen tot het eynde, daer toe wy geschapen zijn, ende op dat onse Heere alleen God bekent sy.

ende wercken by ons tot kennisse zijns vruchtbaer wille maken.

2. Ro. 19. 16.

2. Ten tweeden, dewijle het niet ghenoech en is, de kennisse hebben, ten sy dat wy die recht gebruycken, tot sterckinge onses geloofs aen Godt, ende tot prijs synes naems: gelijck men wel aen velen speurt, die de kennisse hebben, maer by sich seluen onderdrucken, tsy wt vreese van menschen, tsy wt liefde der Werelt, ende wat der werelt aengaet: Gelijc wy onder andere lesen, Ro. 1. 21. van de gene, die door de geschapene dingen wel eenichsins God hadden leeren kennen, maer die kennisse niet recht en bruycten: *Daerom* (seyt Paulus) *dat sy God ghekent hebben, ende hebben hem als noch niet ge-eert, noch ghedanct, maer syn ydel geworden in hare gedachten, ende haer onverstandich herte is verduystert geworden. Daer sy henseluen voor wys hielden, syn sy dwaes geworden*, etc. So is de meyninge deser bede: dat God ons oock dese genade tot de vorige wille gheuen: Dat wy ende alle menschen de kennisse zijns (ons gegeuen) recht gebruycken moghen, om hem, ende syne deuchden openbaerlic, ende met vollen monde (somen segt) te heyligen, te roemen, ende te prijsen: op dat onse kennisse also gereycke tot Gods eere, onser salicheyt, ende grootmakinge zijns naems, by andere die mede door onse vrymoedige bekenninge, tot Gods kennisse, ende

Op de kennisse Godes behoort te volgen bekentenisse, heyliginge, roem, ende prijs godlicxes naems.

Ro. 10. 10.

bekenninge

bekenninge zijns naems, ghebracht moghen worden: Daer henen sach de godsalige Coninc *Ezechias*, als hy in synen gulden gebet, tegen den Coninc van Assyrien sprac, 2 Reg. 19. 19. *Nu dan Heere, onse God, helpt ons, wt syner hant, op dat alle Coninckryeken op Aerden bekennen, dat ghy Heere alleen God syt.* 47. Son. Vra. 122.

Hierin moeten de geloouigen sich beulijtigen, ende daer toe zijn hen in de Schrifture voorghestelt de heerlicke exempelen der Godsaligen, die Gods name hebben geheylicht op dat sy hare voetstappen na volgen souden. Als daer is d'exempel *Mosis*, die een triumph-Liet ghedicht, ende met *den Kinderen Israhels* gesongen heeft, gelijc ooc gedaen heeft *Miriam Aarons suster met alle de Vrouwen*, die haer nae volchden ouer de victorie, die hen God ouer Pharao, ende synen Leger (sonder haer toe doen) gegeuen hadde, seggende Exo. 15. 1: *Ic wil den Heere singen, want hy heeft een heerlicke daet gedaen: Peert ende Wagenen heeft hy gestortet in de Zee.* Ende vers 3. *De Heere is de rechte crijchsman, Heere is synen name.* Also heeft *Dauid* verheuen de Majesteyt Godts van wegen syner wercken in den Hemel: Maer voornemelic die hy ghedaen heeft in den mensche, soo wel in syner *scheppinge*, als in syner *oprichtinge* door Christum: *Heere* (seyt hy) *onse heerscher, hoe heerlic is uwen naem in allen Landen? Daermen u danct in den Hemel, &c.* Psalm 8. 2. Desgelijcken Psa. 103. ende 145: Item, *Hieremias*, 32. 17. 18. 19, etc. *Maria* de Moeder Christi, Luc. 1. vers 46. Ende *Zacharias* den Vader Johannis des Doopers, Luce. 1. 68. Daerinne wy ons heerstelic moeten quijten ende volgen dexempel der heyligen geloouigen menschen. 2. Reg. 19. 19. psa. 76. 10.

Ende moet niet vergeten zijn dExempel der *Engelen:* Daer van Esaias, capittel 6. vers 3. Dan. 7. vers 10. Apo. 4. 8. ende 5. 11. etc. ghetuyghen: Hoe dat sy Gods name alle tijt heyligen: Maer als onse Salichmaker Christus te Bethlehem gheboren was, ende door den *Enghel Gods* de bootschap, daer af ghedaen was den Herderen op den Velde, soo is daer terstont verschenen, met *den Enghel een menichte der Hemelscharen, die God loefden, ende seyden: Eere sy God inde hoochste Hemelen, ende vrede op Aerden, inde menschen een goet behagen.* Dit is geschiet ten aenhooren van den Herderen, op dat wy, dien de sake naerder aengaet, als den heyligen *Engelen*, naer hare exempel God heylighen, ende louen souden, voor alle zijn weldaden, die hy aen ons gedaen heeft. Besonder mede der Engelen.

Ende hier in moeten wy waernemen: Dat de Heylige niet alleen God geroemt, ende gepresen hebben, wanneer sy zijne heerlicke wercken, in der scheppinge ende regeringe der Werelt, mitsgaders inde wederbrenginghe der salicheyt der menschen, ouerleyt, ende met gheloouigen herte aengemerct hebben: maer ooc ter tijt der tegenheyt, als sy van God gecastijt, getuchtiget, ende na synen goeden wille, met velerley cruys besocht zijn: vertrouwende, dat Godt hen tselue ten besten liet toecomen, ende dat hy oock inder castijdinge haer ghenadige God, ende Vader bleef. Also spreect Job. 1. 21: *De Heere heeft het ghegeuen, de Heere heeft het genomen, den naem des Heeren sy gelooft.* Ende Dauid, psa. 119. 71. *Het is my lief, dat gy my verootmoediget hebt, dat ick uwe rechten leere.* Niet alleen alst ons wel gaet: Maer ooc ter tijt als ons God metzijn vaderlicke roeden castijdet.

Ende

47. Son. Vra 122.

Ende vanden Apostelen lesen wy, Act. 5. 41: *So gingen sy dan verblyt van des Raets aengesichte, om dat sy weerdich geweest waren, voor synen naem versmaetheyt te lyden.* Ten soude sekerlic niet betamen, dat Gods kennisse, ende bekentenisse zijns Naems, die daer op behoort te volgen, soude versteruen, ende dat synen lof soude ophouden in den Cruyce, niet so wel gehoort soude werden, wanneer hy met ons ernst ghebruyckt tot tuchtinghe, als wanneer hy ons zijn lieffelicke Aensicht thoont: want hy is de selue God, vaderlic tonswaert ghesinnet, ende soeckt so wel in deen, als in dander onse beste: daerom wy so wel in tegenspoet, als in voorspoet, zijnen name schuldich zijn te heylighen, ende ons te wachten, dat wy (door ongedult) niet en spreken, dat zijner eere te naer gaet, oft dwelck ons zijnen kinderen niet betamen en soude So wy ons hier inne behoorlicken quijten, wy sullen met der daet gewaer werden, dat hy ooc in onser grootster benautheyt, hulpe bewijsen can, ende alst tijt is, bewijsen sal. In desen, als Moses, ende Aaron wat wanckelmoedich waren, ende God by het twistwater zijne behoorlicke eere niet en gauen, so vertoornde Godt ouer hen, Deut. 1. 37. ende bestraftese beyde, num. 20. 12. seggende: *Daerom dat gylieden aen my niet gelooft en hebt, dat ghy my heylichdet, voor den Kinderen Israhels, en sult ghy dese menichte niet in het Lant brenghen, dat ick hen geuen sal.* Ende als de Joden van den Assyriers harde benauwt wierden (op datse sich tot God, ende tot zijns naems aenroepinge, als tot een vaste burcht, haer toevlucht souden nemen) soo heeftse God door den Propheet Esa. 8. 12. vermaent: *Vreest u niet also, gelijc als sy doen, ende laet u lieden niet grouwelen. Maer heyliget den Heere Zebaoth, dien laet uwe vreese ende verschrickinge zijn. So sal hy een heyliginge zijn.*

Maer hier in te cort, ende te swac vallende, bidden wy God om meerder stercte.

Maer wat neersticheyt de gelooуige doen, om Gods name te heyligen, so wel in tegenspoet, als in voorspoet, ende hoe bedachtelick sy hen seluen voorstellen, d'exempelen der heyligen, ende der Engelen, hoe seer de kennisse Godes, die sy weten niet te vergeefs ontfangen te hebben, verheyscht, dat sy Gods name heyligen sullen, so vinden sy hen hier in te cort ende te swack: so strect dese bede daer toe, dat God hen, ende der gantscher Kercke meerder stercte wille geuen, om hier in (als zijne Dienaers) sich behoorlicken te dragen.

Ende wenschen dat de onheyliginge in der werelt moge afnemen ende nabliuen.

Daer en tusschen behoort het den gelooуigen, aen het binnenste haers herten wee te doen, ende te bedroeuen, datse sien ende hooren moeten inder Werelt, dat Gods alderheylichste naem, so dicwils in veel manieren, ontheylicht ende gelastert wert: Hoewel dat sy dat niet weren connen, so wil nochtans Christus, dat sy na de kindelicke geneychtheyt, haren Hemelschen Vader, (daer ouer suchtende ende karmende) bidden sullen, dat dese onraet minderen mach, ende gheweert werde, ende daer toe streckt dese eerste bede, ende sien wy, hoe noodich ons is, die wy de eere Gods, ende zijns naems lief hebben, dat wy bidden, *geheylicht werde uwen name.*

De heyliginge.

3. Dan het ware ombillich ende een ondragelicke ondanckbaerheyt, Gods kennisse

kennisse ontfangen te hebben, door zijn Woort ende wercken, ende dien volghende met den monde hem te belijden ende te heyligen: Ende dat daer tegen het leuen, gedachten, woorden ende wercken, daer mede niet ouer een comen souden, maer Gods name daer door ontheyliget, ghelastert ende verloochent soude werden: gelijck Paulus Tit. 1. 16. van sulcke onreyne menschen getuycht: *Sy seggen, dat sy God kennen, maer verloochenen hem met den wercken: dewyle sy grouwelic zijn, ongeloouich, ende tot allen goeden wercken tondeughende:* Daerom op dat de heyliginge Goddelickes naems (daeromme sy bidden moeten) goeden voortgang by hen hebbe, so hebben de rechte kinderen Gods, ware bekeeringe, ende ernstelicke beteringe haers leuens waer te nemen, ende alle haer handelinghe ende wandelinghe na den reghel Goddelickes Woorts in te stellen.

47. Son. Vrs. 122.

ge moet vergeselschapt zijn met eenen heyligen wandel ende godsaligen leuen:

Na dien wy dan God tot eenen Vader aenroepen (gelijc wy van Christo geleert zijn, ende inde verclaringe der voorrede, dit ooc aengeroert is) so ist seer billick, dat wy na den aert der vromer kinderen (die sich beneerstigen, soo veel sy emmer connen, haer aertsche Vaders in goede manieren, ende allen deuchden naer te volgen, ende in hare voetstappen te treden) ons beulijtigen na te volgen onsen Hemelschen Vader, die zijner heylicheydt, ende zijnes willens ons een wtdruck in zijne heylige Wet, voorgestelt, ons belast heeft onse leuen daer nae te confirmeren ende te richten, op dat hy, door de heylicheydt onses leuens, ge-eert, ende gheheylicht moghe werden. Also vermaent Petrus, Epi. 1. 15. (volgende op de voorgaende vermaningen door Mosen gedaen) seggende: *Ghelijck hy, die u gheroepen heeft, heylich is, wert gy oock heylich, in alle uwe wandelinge: daerom dat geschreuen is: Weest heylich, want ick ben heylich. Ende ist dat gy hem tot eenen Vader aenroept, die sonder aensien der persoonen oordeelt, na eens yegelicx werck, so wandelt met vreese, den tijt die ghy hier woont.*

I. Op dat wy ons bewijsen kinderen Gods, die na onse plicht met onsen leuen hem heyligen.

Ende dit zijn de geloouige schuldich te doen, niet alleen op dat sy hare schuldighe plicht tegen God, tot heyliginge zijns naems, bewijsen ende haer selfs salicheyt voorderen, mitsgaders anderen daer toe een goet exempel geuen, dwelck die navolgende God oock heyligen moghen: Maer oock op dat (wanneer het tegendeel by hen gheuonden wierde) sy daer door geen oorsaeck en geuen, den Heydenen, ongheloouighen, ende die van Godts Huys noch vreemt zijn, om Gods H. Name te ontheyligen, te onteeren, ende te lasteren. So als Paulus den Joden verwijtet, seggende, Rom. 2. 24. *Want om uwent wille wert den naem des Heeren gelastert onder den Heydenen, gelijc geschreuen is.* Veel meer moeten sy toesien, dat de selue Heydenen ouertuycht, door haer Godsalich leuen, in plaetse daer sy pleghen te lasteren, God louen ende prijsen. *Hout* (seyt Petrus, 1. epist. 2. 12.) *uwe wandelinge eerlick onder de Heydenen, op dat sy in het gene, dat sy van u segghen, als van quaetdoenders, wt de goede Wercken aenmerckende, God prysen inden dach der besoeckinge.*

II. Ende op dat Gods name om onsen wille niet en werde gelastert maer geeert ende gepresen.

Maer om Godts name, in manieren voorseyt, aller wegen te heyligen, Wat de gesullen

47. Son. Vra. 122.

loouige hier toe wacker behoort te maken.

sullen de gheloouighe niet weynich verwect, ende gesterckt werden: Als sy aen d'eene syde ouer leggen, wat een groote sake het sy, dat Godt gheweerdicht de beuorderinge zijner eeren hen te vertrouwen ende te beuelen, ende hemseluen so verde ooc vernedert, dat hy in weerden aenneemt, ende groot achtet de eere, die de gheloouigen hem toeschrijuen, ende naer haren crancken vermoghen arbeyden voor te staen, ende te bewaren: Item, als sy aen dander syde bedencken, hoe veel stoffe ende oorsaken sy hebben, om Godts name te heyligen, van wegen zijner wijsheyt, goetheyt, gerechticheyt, ende andere heerlicke deuchden, ende eygenschappen bouen verhaelt. Want so yemant de selue (naer hare weerdicheyt ende wtnementheyt) wil aenmercken, ende daer inne zijne ghedachten wat onledich houden, die en sal van grooter verwonderinge, niet connen laten met vollen monde Gods lof, prijs ende heerlicheyt wt te roepen, ende alle zijn wercken, ende leuen daer henen te richten. dat daer door Godes eere geuordert werde: Ende wanneer hy hem schoon op het alderneerstichste hier in beulijticht, soo en sal hy niet weten, waer hy eerst sal recht beginnen: ic geswijge, dat hy ten vollen soude connen wt spreken: Ende sal daeromme geerne bekennen: Dat hy veel te gheringe, ende ombequaem is, om hier in yet te dencken, te spreken of te doen, dat eenichsins soude mogen by comen by de heerlickheydt des Goddelicken naems, die so ombegrijpelick, ende soo onwtsprekelick is.

Besluyt.

Daeromme hebben de geloouighe (ten besluyte) haer leuen lanck haer debuoir te doen, int tghene sy hier bidden: Ende doende, alletijt daer neuen te bidden, dat hen Godt de ghenade wille geuen, om te doen: Dat is, haer den mont openen, om zijnen lof te spreken, ende te vercondigen, ende ooc hare ganghen te richten, om hier naer te streuen, ende te loopen. Maer ist dan dat wy hier inne seer suymich, ende naerlatich vallen, soo sal nochtans dan ooc al euenwel de heylicheydt Goddelickes naems, alle hoecken der werelt vervullen, ende die door schijnen, de selue en sal niet ongeroemt blijuen. Maer wee ons: Onse traegheyt. ondancbaerheyt, ende quaetwillige wederspannicheyt, en sal niet te ontschuldigen zijn, noch ongestraft blijuen, indien wy, noch door Godlicke vermaninghen, ende beloften, noch door bestraffinghen, ende dreyghementen, ons niet en hebben laten beweghen, ende buyghen, om Gods Name (naer behooren) te heyligen, ende te eeren.

wederleggiuge valscher Leer.

So men nv hier soude verhalen, hoe seer de heyliginghe Goddelickes naems in den Pausdom veracht, ende nagelaten is, dat soude veel te lang vallen, want dat in seer veel manieren geschiet is: als sy de kennisse Gods, ende volgens zijnen lof, met onderdruckinghe der heylighen Schriftueren, hebben achterwaerts gehouden: ende daer teghen, dwelck Gods eygen was, den afgestoruenen Heyligen toegeschreuen, op de selue vertrouwt, ende de selue aengheroepen hebben: als sy (niet erkennende Gods goetheydt, ende barmhertigheyt thaerwaerts, oft hen daer mede niet ghenoegende) hebben noch seer op ghepronckt de heerlickheyt haers vryen wils, haer goede wercken ende verdiensten: Als sy oock met haer

leuen

leuen nergens min sich op beneersticht hebben, dan om tselue te richten tot grootmakinge van Gods eere, etc. Maer wy willen alleene hier verhalen, wat *Bernardus* eertijts vande papistische Prelaten, daer hy haer verdoruen zeden, naer d'leuen beschrijft, naghelaten heeft, seggende: sy gaen vereert, vande goeden des Heeren, den welcken sy geen eere en bewijsen: Daer her comt hen dat Hoerenverciersel, dwelck ghy dagelicx siet: Daer her hebben sy sulcke guychelaers Habijt, ofte cleedinghe, hare Coninclicke toerichtinghe, Gout aen den toome, Zabels ende Sporen: Ja haer Sporen blincken meer, als hare Outaren: daer her hebben sy hare Tafelen, spijse, ende Drincvaten: Daer her hebben sy hare Cythers, Lieren ende Fluyten: daer her vlieten oueruloedichlic haer Wijn-perssen, ende daer her zijn hare schappraeyen vervult, die hen doen van volheyt, nv hier van, dan daer van oprupsemen: Daer her hebben sy haer Vaten met blancketsel gestoffeert: daer her zijn haer Buydels opgevult. O wee, sulcke willen zijn, ende zijn Prepositien, ende voorstanders der Kercken, Dekens, Archidiakens, Bisschoppen, ende Eertsbisschoppen. Ende alle dese dinghen, en wijcken niet, noch en zijn oock niet minder, als het ding, dat inde verborgentheyt werckt, ende wandelt. Ende daerna seyt hy: Het is eygentlic de Antichrist.

47. Son. Vra. 122.

In cant. cant. ser. 33.

48. SONDACH.

Vraye. 123.

Inhout: *Hier wert gebeden, om de toecomst des Rijcx Gods, desseluen bewaringe, ende volcominge ende wert geleert waer inne tselue bestaet.*

123. Vraye.

Welck is de tweede Bede?

Antwoorde.

Dijn Rijcke come: dat is, regeert ons also door u Woort, ende uwen Gheest, dat wy ons langs so meer, u onderworpen: bewaert, ende vermeert uwe kercke, verstoort de wercken des Duyuels, ende alle gewelt, dwelck hem tegen u verheft, mitsgaders alle boose raetslagen, die teghen u H. Woort bedacht werden, tot dat de volcomenheydt uwes Rijcx toe-come, daer inne ghy alles, sult zijn in allen. 1.

Verclaringe.

AL ist alsoo, dat de *heylichmakinghe Godlickes Naems*, alletijdt met *zijns Rijcx toecomst*, veruoeget is, ende dattet voornaemste deel zijnes Rijcx onder ons, daer inne bestaet, dat *synen wille geschiede*: Nochtans

48. Son. Vra. 123. daer Christus seyt, Mar. 1. vers 15. *De tijt is vervult, ende het Coninckrijcke Gods is na by gecomen. Beleert u, ende gheloost den Euangelio.* Item, Mat. Cap. 6. 33. *Soect eerst het Rijcke Godts, ende syne gerechticheyt, ende alle dese dingen sullen u lieden toegheworpen werden.* Item Luc. 17. 21. *Het Coninckrijcke Godts is binnen in u.* Daer dan Paulus seyt, Rom. 14. 17. *Het Coninckrijcke Godts en is niet spijse, ende dranck: Maer rechtueerdicheydt, ende vrede, ende blijschap door den heylighen Geest.*

Ende oock genoemt wert Christi Rijck, om dieswille God zijnen Sone ten Coninc ende verwalter deses rijcx gestelt heeft.

Maer om dieswille God dit zijn Rijck, door zijnen eengeboren Soon, bedient, daerom werdt Christus de Coninck zijner Kercken genoemt, ende tgene Zacharias te voren cap. 9. 9. hadde gepropheteert, tselue getuygt Mattheus, Christo toe te comen, cap. 21. 5. seggende: *Segt der dochter Zion: Siet uwe Coninck comt u saechtmoedich, sittende op een Ezellinne, ende op een Veulen des joc-dragenden Ezels.* Ende hy selue betuycht, Joa. 18. 36. *Mijn Coninckrijcke en is van deser Werelt niet.* Dwelc hy op veel andere plaetsen ooc zijnen Discipulen ingebeeldet heeft. Daerom als Christus ons leert, Godt den Vader bidden, om den voortganc des rijcx Gods, so verstaet hy mede zijn rijc in aensien, dat hy van God ouer zijn kercke een Coninc is gestelt, om in zijnen name, ouer de selue te regeren, gelijc inden Psalm 2. 6. gheschreuen staet: *Nv ic* (spreect God de Vader) *hebbe mynen Coninc inne geset, op mynen heylighen Berch.*

Act. 2. (22. 36.)

Het selue beuesticht Petrus seer wel inden wercken der Apostelen, als hy de Joden ouertuycht, met de gauen des H. geests, welcke sy wtgestort sagen: Dat Jesus Christus (die de selue na zijn belofte wtgestort, ende mede gedeelt hadde) was de eewige Coninck, zijnen Volcke van Godt beloeft, daer toe hy ooc ghebruyckt het getuygenisse Dauids, Psa. 110. 1. seggende: *De Heere sprac tot mynen Heere: Settet u te myner rechter hant, tot dat ick uwe vyanden ter Scabelle uwer voeten legge.* Waerom dan Dauid ooc inden voorseyden Psalm 2. 10. de Coninghen der Aerden vermaent, dat sy Christum den Coninck, daer van hy propheteerde, omhelsen souden, seggende: *So laet u nv onderwijsen ghy Coningen, ende laet u tuchtigen ghy Richters op Aerden. Dienet den Heere met vreesen, ende verblyt u met beuen. Kust den Sone, dat hy niet en toorne, ende ghy om comet op den weghe, want synen toorne sal haest aenbranden: Doch wel allen, die op hem vertrouwen.*

I. Also dat dese bede ooc tot de eere Christi gericht is.

Waer wt dan mede dese twee dingen volgen. D'een dat ooc dese Bede tot Christi eere ghericht is, dewijle hy van den Vader de verwaltinge deses Conincrijcx ontfanghen hebbende, zijn Coninclic-Ampt daer inne ouer ons bedienet, ende zijn eyghen werck doet, dat hy met zijnen H. Geest in ons werct, ende zijn cracht bethoont, door de welcke wy onse vleesch, onder d'jock der ghehoorsaemheyt brengende, ende versakende, ende verlatende onse begeerlickheden, willich ende bereyt ons ouer geuen, ende hem eygen maken, om ons t'eenemael van hem te laten regeren.

II. Die nie-

d'Andere, dat Christus alleen die, voor ware Borgheren zijns Rijcx. bekent,

bekent, welcke sich door zijn woort ende geest laten regeren, gelijc bouen aengeroert was, ende Paulus daer van getuycht, Ro. 8. 14. *Alle die door den Geest gheleyt worden, die syn kinderen Gods*· Ende daerom en connen onder syne ondersaten niet gerekent worden, noch aengenaem zijn het gebet der ghener, die niet met ernstige begeerte, lust, ende waren yeuer, tot de vorderinge zijns Rijcx bewogen zijn, ende gedreuen worden, ende welcker voornemen niet en is, onder Christo haren Coninc (so de weerdicheyt zijns Rijcx verheyscht, ende goede ondersaten betaemt) een godsalich, ende Christelic leuen te voeren, ende hem te dienen, in heylicheyt, ende gerechticheyt, alle de dagen haers leuens: Besonder nadien dit het eynde is, daer toe hy syne ondersaten, wt de handen harer vyanden, verlost heeft. Ende om de sake recht inne te sien, ouerlegt eens, watmen voor bespottinge Gods houden sal? Indien dit niet en is met God spotten: Metten woorden te bidden (*dijn Rijcke come*): Ende daer en tusschen den sonden dienen ende so met der daet te loochenen, tgene met den monde gebeden wort: ende daer mede crachtelic te bewijsen, selue niet te doen, noch te willen doen, dwelcmen bit, dat is, Gods Rijcke te voorderen. Sulcx en doen niet de Kinderen des Rijcx: Maer dat is der geueynsden, ende huychelaers aert, die aengesien willen zijn, andere, alse inder waerheyt zijn, den welcken God (ouer hen clagende, ende hen hare dobbelheydt voor oogen, ende ten verwijte stellende) haer straffe vercondicht door den Propheet, Esaiam, cap. 29. 13. seggende: *Daeromme dat dit Volck hen tot my naket met synen monde, ende met synen lippen my eeret, doch haer herte verre van my is, ende my vreesen, na menschen gheboden, die sy leeren: So wil ick oock, &c.*

48. Son. Vra. 128.

Die niemant voor syne Borgeren kennet dan die door zijn woort, ende geest geleydet met der daet na hare plicht betuygen, lust tot vorderinge zijns Rijcx te hebben Luc. 1. 75.

De somme dan der eerster Bede is, dat wy (biddende, dat *Gods Rycke come*, ofte dat God regere) begheeren, ende daer na verlanghen, dat Godt niet alleen by ons, maer ooc ouer al, zijn woort ende Euangelium van Christo, ende vande salicheyt door hem met synen doot verworuen, wille laten vercondigen ende genadelic geuen, dat tselue niet te vergeefs vercondighet, noch ghepredigt en werde, maer dat hy, door synen Gheest, de Predicatie vruchtbaer wille maken, ende wercken in den herten der toehoorders: Dat sy (als syne wtvercoren Kinderen) in Christum geloouen, sich hem haren Coninc te dienste ouergeuen, om hem te gehoorsamen, ende te dienen, onverhindert vanden Duyuel, haer eygen vleesch, de Werelt, alle tyrannen, ende van allen vyanden Gods, tot lof ende prijs des Vaders, ende tot haer selfs salicheyt.

Besluyt verhalende de somme des eersten deels deser Bede.

2. Dan dewijle het niet ghenoech en is, dat Godts Rijcke eenmael come ende opgericht werde in manieren bouen gheroert, ten sy, dat hy tselue beware, doe wassen, ende vermeerderen, daerom ist noodich, dat wy voor het tweede aenmercken, wat gebeden, ende wenschinge Christus onder dese tweede bede voorder begrijpt, ende den geloouigen beueelt te doen, so tot bewaringe der Kercken, als tot weeringe der tegenstrijdende vyanden.

De geloouige bidden ende wenschen met de tweede Bede voorder:

48. Son. Vra. 123.

Dat God syne kercke (die zijn rijc is) wille bewaren ende vermeerderen.

A.

B.

Aengesien de bewaringe ende vermeerderinge der Kercken, (gelijc de oprichtinge) alleen van God comt.

De bewaringe der Kercken heeft haer opsicht aen d'een syde, op de swacheyt der gheloouighen, die sy by haerseluen geuoelen: aen dander syde op de machtige vyanden, die de kercke bestormen, ende trijcke Gods geern verwoesten souden. De vermeerderinge siet aen: Eerstelic de gene die alreede in Gods rijcke geplantet zijn, dat God die wille verrijcken met alle geestelicke gauen, dat sy mogen toenemen in gelooue ende in bekeeringhe, tot sekerheyt der vergeuinge der sonden, beteringhe des leuens ende tot verwachtinge des eewigen leuens: dat hyse tot dien eynde wille begauen, ende becrachtigen met den geest der stercte, ende der volstandicheyt in de reyne leere, op dat sy nemmermeer en wanckelen, noch te cort vallen, maer volharden tot den eynde toe. Ten anderen siet de vermeerderinge aen, de gene die noch buyten de Kercke zijn: Dat God genadelic synen segen wille geuen, op dat dagelicx, door de predicatie des Euangelij, noch vele tot kennisse der waerheyt, gelooue ende bekeeringe des leuens gebracht, ende also tot den getal der geloouigen altijt eenige toegedaen mogen worden: Op dat sy ooc, door syne ghenade verlicht, door tgelooue aen Christum vergeuinge der sonden ontfangende, dat eewige leuen (wt desen iammerdale scheydende) mogen verwachten.

Om dit alles zijn de gheloouige Borgers deses geesteliken Coninc-rijcx, schuldich God den Vader te bidden, ende altijt vierichlic te wenschen, dat zijn Rijc bewaert, ende vermeerdert werde: want sy verse-kert zijn, dat sulcx al, alleen van den Heere hercomt, ende te vercrijgen is. Daerom ooc Dauid bat Psa. 51. 20. *Doet by Zion na uwer ghenade, bouwet de mueren te Hierusalem.* Ende op een ander plaetse, vermaent hy de Kercke, Psal. 122. 6. om sulcx te bidden, ende te wenschen, seggende: *Wenschet Hierusalem geluck: Het moet wel gaen dien, die u lief hebben. Vrede moet syn inwendich in uwen mueren, ende geluc in uwen Palleysen. Om myner broederen, ende vrienden wille, wil ic u vrede uenschen. Om des Huys willes des Heeren onses Gods, wil ic u beste soecken.* Ende Paulus 2 Thes. 3. 1. *Broeders* (seyt hy) *biddet voor ons, dat het woordt des Heeren loope, ende verclaert* (of gepresen) *worde, als ooc by u lieden*, etc. Want Christus leerende bidden (*dijn Rijcke come*) genoechsaem te kennen geeft, dat het rijcke der genade niet alleen door Gods cracht, ende weldaet opgericht, maer ooc alleen door synen seghen, ende gonste bewaert wort, wasset ende toenemet, gelijc dApostel Paulus dat met opentlicken woorden verclaert, daer hy seyt, 1 Cor. 3. 6: *Ic hebbe geplantet, Apollos heeft nat ghemaect: maer God heeft den wasdom gegeuen. So en is dan noch die plantet, noch die nat maect, yet: maer God, die den wasdom geeft:* Dat is die dagelicx niewe Borgeren tot den rijc zijns Soons toebrengt, ende die toegebrachte door syne genade, ende geest stercket, ende byde waerheyt behout.

Is niet te min een yegelic mede schuldich zijn amt te

Euenwel so werden alle gheloouige vermaent, gelijc haer amt is, dat sy allen vlijt aenwenden sullen, om na haren vermogen Gods Rijcke te vorderen, ende dberoep ende gauen, die sy ontfangen hebben, daer toe

te

werc te leggen, op dat sy daer mede bewijsen, dat sy met ernst bidden, ende dat sy (van God tot haer werc om stercheyt biddende, ende synen segen daer ouer verwachtende) met lust doen euen tselue, dat sy bidden te geschieden. *De Ouerheden* dan, sullen met haer autoriteyt ende goet exempel den dienst des woorts (ende alles wat tot welstant des rijcx Gods dient) na haren beroep vorderen. *De Predicanten* sullen getrouwelic ende neerstelic Gods woort predicken ende leeren, metgaders na haren vermogen, neuen de ander opsienders der Kercken, der seluer welstant soecken, ende niet alleen met den openbaren, maer ooc met besonderen gebeden God bidden, dat d'Euangelium, geluckelic, met segen, wijt loopen, verbreyt ende bekent mach worden. Eyntelic sullen ooc alle *andere Litmaten* na haer beroep, by den haren, ende voort een yegelick voor zijn hooft doen t'gene, dat tot verbreydinge, ende voorderinge des Rijcx Gods dienlic is.

48 Son. Vra. 122.

doen na syne beroepinge int gene hy bit. Esa. 49. 23. Act. 20. 28. Siet pa. 546. ende 549. etc. ende 636.

Maer gelijcmen hier op Aerden siet, datter geen Rijc en is, ten heeft syne vyanden, so leert de eruarentheyt, dat dit geestelicke Rijc Christi seer veel, ende grousame vyanden heeft, die niet en laten tselue te bestormen: tegen dese leert ons Christus met dese Bede (*dyn Rijcke come*) bidden, ende God aenroepen, dat hy den seluen weeren, ende tegenstant doen wille: want anders, met onse cracht, ende weer, niet wtgericht wort. Voor eerst den *Duyuel*, de Vorst deser Werelt, ende een gesworen openbaer afgesegt vyant Godes, ende Christi zijns Soons, en laet nemmermeer af de Kercke (so opentlic, als door heymelicke, ende bedecte lagen, ende cromwegen) te beuechten. *De Roomsche Paus met alle synen aenhang*, die hem (als thooft der Kercken) gehuldet hebben, ende aenhangen: Ende met hem *Coningen ende Vorsten* (die hy wt synen Drincbeker geschoncken, ende droncken gemaect heeft) rotten te samen, ende maken Lige, ende verbonden onder malcanderen, verheffen sich teghen God, ende tegen zijn Kercke, om die te verdrucken, ende te verdelghen, houden listighe raetslagen, ende brengen alle gewalt te samen, om het Euangelium te Lande wt te drijuen. Ende wat de voorgaende niet wtrichten en connen met gewalt: Daer toe bruyct de Satan de *valsche verleyders ende Ketters*, die met het oncruyt der valscher leere, oft des godloosen leuens, arbeyden den Acker des Heeren te verwoesten, ofte zijn Rijcke te verminderen. Teghen alle dese vyanden des Rijcx Gods, ende hare macht en zijn by ons geene crachten, om wederstant te doen. Daerom wil Christus, ende vermaent ons met dese Bede, dat wy daer tegen (hoe haer macht grooter is, ende de onse minder) onsen toevlucht tot God nemen, ende hem bidden: Dat hy *de wercken des Duyuels verderuen*, der vyanden raetslagen ontdeckende, ende ommekeerende, hare macht breken, ende weeren, de Ketters ende verleyders beschaemt maken: somma, syne Kercke, wt hare backen, ende van schade verlossen wille: op dat syne Majesteyt ouer al heerlic bekent gemaeckt werde, eude syne vyanden gedwongen te bekennen: dat *het hart is de verssenen tegen den prickel te slaen.*

Ende dat hy de vyanden zijns rijcx, dier veel zijn:

Als de Duyuel,

Den Paus ende synen aenhang,

Coningen, ende Vorsten,

Verleyders ende Ketters,

Wille weeren ende wederstant doen. 1. Joh. 3. 9.

Act. 9. 5.

Also

48. Son. Vra. 123.

Na dexempel der Heyligen, die also biddende:

Also hebben gebeden *d'Apostelen*, ende die met hen inde eerste Kercke vergadert waren: *Sy hieuen eendrachtelick een stemme op tot God, ende seyden, Heere gy syt de God, die den Hemel, ende de Aerde, ende de Zee, ende al wat daerinne is, gemaeckt hebt. Door den mont Dauids uwes Knechts geseyt hebt: Waerom syn de Heydenen gestoort geweest, ende de Volcken hebben ydele dingen bedacht? De Coninghen der Aerden syn te samen gestaen, ende de oversten syn te samen by een vergadert, tegen den Heere, ende synen Christum. Want in de waerheyt syn in dese stadt vergadert, tegen u heylich Kint Iesum, dat gy gesalft hebt, Herodes, ende ooc Pontius Pilatus, met de Heydenen, ende de Volcken Israhels. Om te doen al wat uwe hant, ende uwen raedt te voren bescheyden hadde te geschieden. Ende nu Heere, aensiet hare dreygingen, ende geeft uwen Dienstknechten u Woort met aller vrymoedicheyt te spreken: Door het wtstrecken uwer hant tot gesontmakinge, ende door het geschieden der teeckenen, ende wonderheden, door den naem uwes heyligen Kint Iesu.* Act. 4. 24. Desghelijcken lesen wy, als *Herodes Iacobum den broeder Iohannis* met den sweerde gedoot, ende (tselue den Joden welbehagende) ooc Petrum geuangen hadde, dat van de *Gemeynte* een geduerich gebet tot God voor hem gedaen wert, Act. 12. 5.

Niet te vergeefs gebeden hebben, maer van Gode verhoort zijn.

Ende dat dApostelen, ende geloouige niet te vergeefs gebeden en hebben, getuycht Lucas, seggende, Act. 4. 31: *Ende als sy gebeden hadden, wert de plaetse daer sy in vergadert waren beweecht, ende sy werden al vervult van den H. Geest, ende spraken het woort Gods vrymoedichlic wt.* Ende Act. 12. 6, verhaelt Lucas, hoe Petrus door den Engel wt de geuanckenisse geleyt is, ende beschrijft voort vers 21. den schandelicken ondergang *Herodis, de welcke Coninclicke Cleederen aenghedaen hebbende, ende op den Richterstoel sittende, dede een reden* tot de Tyriers ende Sidoniers, vrede van hem begeerende: *So riep het volc: Dat is Gods stemme, ende niet eens menschen. Ende terstont sloech hem de Engel des Heeren, om dat hy niet Gode de eere gaf, ende wert van de Wormen gegeten, ende gaf synen Geest op. Ende het woort Gods* (seyt Lucas) *wies ende vermenichfuldichde.* De wtgangh des godloosen *Keysers Iuliani*, die het Christelicke gelooue versaect hebbende, de Christelicke Kercke so strenghe veruolchde, en is niet gheluckiger geweest: want God syner Kercke gebet verhoorende, so ist geschiet, dat hy inden strijt gequetst werde ende is hy steruende (doen hy zijn eygen bloet met zijn hant ontfangen, ende om hooch in de locht gesmeten hadde) gedwongen geweest, wel tot synen onwille, te moeten bekennen, dat hy tegen desen Hemel-Coninc niet en vermochte, seggende: Galilee (so noemde hy spijtelic Christum) ghy hebt het gewonnen.

In dese Bede oeffenen hen de gelooligen, tot dat verschijnen sal het heerlicke Rijck Gods:

3. Ten lesten, ouermits God zijn Rijc der genaden hier op richtet midden onder syne vyanden, in spijt van de welcke hy door zijn woort, ende geest regeert: Ende Christum synen Soon ouer dit geestelic Rijc ten Coninc gesalft, ende geset heeft, Psal. 2. (6. 9.) ende 110. 2. met den beding: *Heerschet onder uwe vyanden*: Die daer en tusschen niet

na

na en laten dit Rijc te beuechten: Waer tegen dan ooc de geloouige deses Rijcx ondersaten veel te vechten ende te strijden hebben: Op sekere hope euen-wel, dat sy eyntelic ouerwinnen sullen: Want Godt (diese tot zijn Rijc gheroepen heeft, ende de selue hier in dese tijt der genaden met zijn woort ende geest regeert, troost, sterct, ende bewaert) en wilse niet altijt inden strijt laten blijuen, maer heeftse daerom zijns rijcx deelachtich ghemaect, op dat sy na strijt ouerwinnende, met hem eeuwelic in vreuchden, in den rijcke der heerlicheyt, triumpheren ende heerschen souden: So wort inden Catechisme bescheydentlic wtgedruct het eynde of wit, daer op onse gebet mercket, ende micket: namelic, dat wy also bidden, om de toecomst des Rijcks Gods in deser tijt der genaden, dat wy doch altijt voorder sien, ende verlangen, na de volbrenghinge, ende daetlicke besittinge, van tghene ons God wt genaden in Christo synen Soon beloeft ende bereyt heeft na desen leuen. *48. Son. Vra. 123.*

Dese sekere verwachtinge vercloecket de geloouige in haren strijt, ende maect hen eenen moet, dat sy daerinne niet en beswijcken, maer al strijdende bidden sy, om de vermeerderinge ende bewaringe des Rijcx Christi: ende weten dat sy met bidden niet ophouden en mogen, ter tijt toe dat heerlicke rijc Gods gecomen, ende verschenen sal zijn, waerin God opt aller volcomenste in ons regeren, ende alles in allen wesen sal, t'onser eeuwigen salicheyt. Van dese volcomenheyt des rijcx Gods, spreect Paulus 1 Cor. 15. (24. 28.) onder andere seggende: *Ende als het al hem sal onderworpen wesen, dan sal ooc de Sone selue, die het hem al onderworpen heeft, hem onderworpen worden, op dat God sy al in allen:* Dat is, op dat hy zijn Rijck in ons volmake, ende dat wy hem sonder eenige verhinderinge gantschelic aenhangen: De sonde, ende doot alsdan teenemael wech gedaen, den Duyuel, ende alle godloosen onder de voeten geworpen, ende alle argernissen wech genomen, alle heerschappie, ende alle ouerheyt ende macht te niete gemaect zijnde: waer door God verhindert is geweest (so te spreken) dat hy in hem seluen recht-toe ons niet verschenen en is: oft (om duytlicker te verstaen) waer door wy verhindert zijn geweest, van de ghemeynschap met God om hem (so hy is) niet te mogen aenschouwen. Waer na haer hope ende verlangen staende, laten sy hen dan strijt niet verdrieten.

Maer (om geen onverstant na te laten) en sal niemant meynen: Dat dit heerlicke Rijck Gods, daer henen de geloouige micken, sy verscheyden van den Rijcke der genaden, daer te voren van gesproken is: want het is beyde in der waerheyt een rijc, maer is wel onderscheyt ten aensien, dat wy in den rijck der genaden de beginselen, voorbereydingen ende versekertheyt hebben, om het rijcke Gods (daer toe wy geroepen zijn, dwelc ons beloeft is, daerinne wy ouergheset zijn, ende waer van wy doch eenigen voorsmaec in desen leuen genieten) volcomelic te ontfangen, ende besitten, na desen leuen: dan tegenwoordich hebben, sien, gebruycken ende besitten sullen, tgene wy nv hebben in hope, ende verwachten op de ouerleueringe, ende insettinge int volle gebruyc. Ende dit sal beter verstaen worden, als wy mercken op de bedieninge, ende Het heerlic rijck Gods is vanden rijcke der genaden niet verscheyden. maer wel onderscheyden.

48. Son. Vra. 123.

ende beleydinghe deses rijcx, die nv is in deser tijdt der genaden, ende die wesen sal hier na in den Hemel.

1. Want tRijc der genaden wort geregeert door dwoort: dwelck tRijc der heerlicheyt niet en behoeft.

Eerstelic hier regeert God inden wtvercorenen, die hy beroepen heeft tot synen Rijc, door synen geest, ende woort, daer mede sy moeten onderwesen, geleert, vermaent, gestercket, ende getroostet worden, om in den gelooue recht te staen, in godsalicheyt na synen beuele te wandelen, ende ten eynde toe in hare beroepinge bestendich te blijuen: maer in den rijcke der glorien en sal tgebruyc des woorts, der Sacramenten, ende anderer behulpen (die wy hier niet ontbeeren connen, so langhe wy in desen leuen zijn om onse gheloove daer mede te stercken, etc.) niet voorder van noode wesen: want wy sullen God dan geheel volcomelic kennen. Dit geeft Johannes te kennen in syne openbaringe, daer hy (sprekende van het Hemelsche Hierusalem) seyt: *Ende ic en sach in haer geenen Tempel, want de Heere God Almachtich is haer Tempel, ende het Lam. Ende die stat en behoeft der Sonnen noch der Manen niet, dat sy daer in schijnen: Want de claerheyt Gods heeftse verlicht, ende haer Keersse is het Lam*, etc.

2. Ende in den rijc der genade regeert God, door dmiddel van synen Soon;

Ten anderen, int Rijc der genaden regeert God, door Christum den middelaer, als door synen stadthouder, die de ondersaten des Rijcx leydet door synen geest, ende hare sonden verdelget, reynichtse dagelicx ende sterctse met syner ghenaden tot ouerwinninge des lesten vyants: Also dat het rijcke Gods in hen noch niet volcomen en is, so lange, als alleen synen (dat is Gods) wille, in hen niet volcomelick volbracht en wort: dwelc niet geschieden en can, so lange, als noch het *vleesch begeert tegen den geest*, daer door sy verhindert werden *niet te doen, tgene dat sy willen*: Maer inden rijc der heerlicheyt sal God de Vader, de Soon, ende de H. Geest, gantsch volcomelic in ons zijn Rijcke hebben, sonder dat dan voorder des middelaers van noode wesen sal.

Gal. 5. 17.

3. Eyntelic Christus die nv regeert inden rijc der genaden sal dan den Vader tRijck ouergeuen.

Ten lesten, so veel Christum aengaet, die nv Coninc is, ende beuel ende gewalt heeft ouer de strijdende Kercke, ende die hier heerschet, int midden syner vyanden, de selue sal (wanneer hy het geheele Rijc dat is het volle getal, ende lichaem syner wtvercorenen vercreghen sal hebben: mits alle de vyanden ouerwonnen hebbende) de amten des Conincx, ende Middelaers, die hy (voor een tijdt vanden Vader gesonden) bedient heeft, synen Vader weder ouergeuen: als daer is voor de Kercke te vechten, die te verlossen wt den handen der vyanden, de vyanden te bestrijden, ende in somma de Kercke te regeren, op die maniere, so se van hem nv geregeert wort, ende sal worden, ten eynde der Werelt toe: Ende alsdan sal hy regeren, met alle zijn volck, by synen Vader inden Hemel, al op een ander wijse, ende ongelijck gheluckiger, ende voorspoediger, als hy in de werelt geregeert heeft, ende doch regeert, want dan alle vyanden ghedempt zijnde geen wederstant meer en sal zijn.

wederlegginge valscher Leer. *Ioden.*

So dwalen dan de *Ioden*, die henseluen noch wijsmaken, dat des Messie Rijck wterlic sal wesen, ende daer op, nae haer onverstandich inbeelden, noch hartneckelic wachten. Daer van oock niet verde verscheyden en zijn

de

de *Papisten*, die den dienst Gods veranderen in superstitien ende wterlicke ceremonien, daer doch God *inden geest, ende waerheyt* wil aengebeden zijn. Welcker sonde oock des te swaerder is, datse de rechte Kinderen des Rijcx, dat is de godsalige, ende geloouige, euen daerom, datse hen in haer gedichte Godsdiensten niet toe en staen, noch daer by voegen willen, met sweert, vier ende allerley tormenten (ende also Christum den Coninc ende hooft syner kercken selue, in synen Ondersaten ende Litmaten) vyantlic veruolghen: ende noch bidden sy dan noch (*dyn Rijcke come*) daer sy ter contrarien tselue comende weeren, verdrucken, ende geerne van der aerden verdelgen souden. Maer verstonden sy hare sake recht, sy souden mercken, dat sy (also biddende, om de toecomst des Rijx Gods) daer mede van God begeeren, dat hy synen gewapenden arm tegen hen (wesende vyanden zijns rijcx) wtstrecken, ende wraeck aen hen doen wille, ouermits sy tegen zijn rijck hen also opstellen. *48. Son. Vra. 123.* *Papisten*

Met deser Bede wordt ooc wederleyt de dwalinge der *Donatisten*, der *Catharer*, ende eeniger onder den *Wederdooperen*, of met wat name sy sich wtgeuen mogen: welcke droomen, dat Gods Rijc hier inder Werelt volcomen sal wesen, ende hebben ghepoocht, ende pooghen noch eenige van hen, het nieuwe Hierusalem, ende Israhels Rijc op te richten: daer doch het rijcke Gods niet anders, als ten deel op Aerden can zijn, so lange alser swacheden, argernissen, verleydingen in gheuonden worden. Het niewe Hierusalem, etc. moet niet op aerden, maer bouen inden Hemel gesocht worden, ende verwacht, ter tijt God sal belieuen weder te senden Iesum Christum synen Sone (die nv gepredict wort) inden Wolcken, om te richten leuende ende dooden: dewelcke alsdan oprichten sal wat God gesproken heeft door den mont syner Propheten in eewicheyt. Ende dat yemant meynen soude, alle het oncruyt wt den Acker der Kercken Godts te connen wijen, ende verheeren, voor het leste ghericht, die veruordert hem int gene, hy nemmermeer volbrenghen sal connen: Hy loopt voor henen, daer hy niet gesonden en is: ende neemt hem aen des, dat hem niet beuolen en is: maer daer af God anders synen wille verclaert heeft: ende tgeschiet, dat sulcke eygensinnige arbeyders, die op hare eygen hant meer doen willen, als hen beuolen is, met het quaet cruyt, datse wtroeyen willen, het goede zaet verderuen, ende wt de kercke Gods wtrucken, gelijck Christus inder gelijckenisse by Mat. 13. (24. 30. ende 37. 43) onderwesen heeft; Ja wort openbaer, dat haer doen anders niet dan louter bedroch en is, datse het Rijc Christi niet en kennen, noch daer toe en gehooren, datse selfs bedrogen zijn, ende anderen bedriegen, die hen gehoor geuen. *Epiph. li. 2. tom. 1. ca. 59. Donatisten Catharer ende eenige Wederdoopers.*

---

49. Son. Vra. 124.

49. SONDACH.

Vraage 124.

Inhout: *Deynde deser Bede is, op dat (na versakinghe haers selfs, ende haer loosen willens) alle menschen henseluen Gods heyligen wille tot gehoorsaemheyt onderwerpen, ende arbeyden te volgen dexempel der H. Engelen, op dat also openbaer werde, dat God syn Rijck inder Werelt heeft.*

124. Vraage.

Welck is de derde Bede?

Antwoorde.

Dijnen wille geschiede op Aerden als in den Hemel: Dat is, geeft dat wy, ende alle menschen, onsen eygen wille versaken, ende uwen wille, die alleen goet is, sonder eenich tegenspreken, al gereet ghehoorsaem zijn: op dat also een ygelic zijn amt ende beroepinghe soo gewillichlic, ende getrouwelic moge bedienen ende wtvoeren, als de Enghelen in den Hemel doen.

Verclaringe.

Afdeelinge.

DESE Bede (die de derde in de ordeninge is, ende de leste van de ghene, die eyghentlick alleene van Gods eere gericht zijn) staet in twee stucken, daer af de eerste is, de versakinge onses eygen willens, op dat Gods wille by ons moge geschieden, gelijck wy bidden: Het tweede is een gelijckenisse, die verclaert ende aenwijst, in wat manieren, hoe volcomelic ende tot wat eynde wy bidden, dat de wille Godts geschieden sal.

De versakinge onses eygen wille, is van noode.

1. Eerstelic, als wy geleert zijn te bidden (*dijn wille geschiede op Aerden, als inden Hemel*) so wert daer onder begrepen, de beweeringe van tgene, den willen Gods te geschieden, verhindert: tselue is *onse eygen wille*, dien wy versaken moeten, ende varen laten, sal Gods wille by ons plaetse hebben: Ende dewijle wy daer toe de crachten by onseluen niet en hebben, so bidden wy God, dat hy ons de ghenade wille geuen, om tselue te connen doen, gelijc wy breeder hooren sullen.

1. Van wegen dat hy quaet ende verdoruen is:

Maer is oorbaer aengemerct om wat oorsaken onsen eygen wille versaeckt moet werden. Eerstelic, om dieswille de selue quaet, ongherechtich verdoruen ende schadelick is: dwelc bewesen can werden, wt de verdoruentheyt des verstants na den val, daer wt dan alle quade raetslagen ende voornemen, alle begeerlickheden, ende oock de boose wille, ende daer wt alle boose daden ende wercken voortcomen: daer af Moses getuygt Gen. 6. 5. *Doe nv de Heere sach, dat der menschen boosheyt groot was op Aerden, ende alle het dichten ende poogen haers herten langs so booser*

booser was, &c. Ende cap. 8. 21. *Want het dichten des menschelicken herten is boos van der jeuget op.* Ende Paulus Ro. 8. 7. *Het verstant des vleesches is vyantschap tegen God: Want het en wert der Wet Gods niet onderdanich: Want het en can ooc niet.* Ende 2. Cor. 3. 5. *Niet dat wy van ons seluen bequaem zijn yet te dencken, als wt onsseluen: Maer dese onse bequaemheyt is wt Gode*: so volcht dan wel, ende en valt geen twijffel, na dien het verstant des menschen is verdoruen, dat des menschen wil ooc verdoruen is: ende na dien de menschen ombequaem zijn yet goets te gedencken, so zijn sy ombequamer, om yet goets te doen. 49. Son. Vra. 124.

2. Ende dat wy niet ons: maer Christi eygen syn:

Ten tweeden, is bouen Vrag. 1. geleert, dat wy niet onses selfs, maer des Heeren eygen zijn: dwelc so zijnde, so moeten wy toesien, dat onse sinlicheyt, oft vernuft, ende onse wil, in onse beradingen, voornemen ende wercken, geen ouerhant en hebben, oft daer henen niet gericht en werden, om te soecken wat ons na den vleesche wel aanstaet, of profijtelick sehijnet, maer veel meer, dat wy (soo veel emmer mogelic is onsseluen ende alle het onse vergeten, om ons na den wille Godts te voegen.

3. Ende dat niemant Christi discipel can syn, sonder hemseluen te versaken:

Ten derden, so is de versakinge onses eygenen willens gantschelic, ende so noodich: dat Christus niemant voor eenen Discipel, of Leerjongen in zijne school aennemen en wil, dan die hemseluen eerst versaeckt heeft, Mat. 16. 24. seggende: *So my yemant vvil nacomen, die versake hemseluen, ende neme zijn Cruys op, ende volge my na.*

I. Daerom moeten wy bidden dat God ons, ende oock allen menschen, om tselue te doen, syn genade wille geuen. Psa. 51. 12.

Maer dit is een seer sware sake, zijnen eygen wille af te staen, ende te verloochenen, om dieswille wy vleeschelic gesint zijn, ende onsseluen, ende het onse al te lief hebben: Daerom werden wy eerstelic geleert, God te bidden, dat hy dit in ons wil wercken, ende cracht geuen, dat wy onsen eygenen wille versaken mogen, dat hy in ons niewe sinnen, verstant ende gemoet, een nieuw hert wille scheppen, ende beelden, op dat wy niet en begeeren, als van onsseluen, maer veel meer, dat de H. Geest onse begeerten ende wille regere ende stiere, op dat sy naer den wille Gods geschickt werden, ende daer mede ten vollen ouer een comen mogen. Ende mitsdien staet in de verclaringe van dese bede wel ende te recht: *Geeft*, dat wy onsen eygen wille versaken, etc. om daer mede te kennen te geuen, dat wyt, van onsseluen niet en hebben: maer dat God is de gene, die ons wederbaert, ende van den welcken alleen wy dit met bidden vercrijgen moeten, dat wy ons seluen versaken connen. Ende wy worden vermaent, dit niet alleen voor onsseluen van Godt te bidden, dat wy de versakinge onses selfs doen mogen: maer ooc mede voor andere, dat die tselue van gelijcken doen mogen. Ende dit van wegen, dat wy eenen gemeynen Vader hebbende, geleert zijn van Christo, voor de gantsche kercke ende rijcke Christi int gemeen, met den gemeenen gebede te bidden: gelijck als broeders so veel in ons is, schuldich zijn een des ander besten ende salicheyt te vorderen.

Op dat wy Gods wille gehoorsaem syn.

D'eynde, daer toe de versakinge onses selfs (die onder de derde Bede begrepen is) sich streckt, d'ooghenmarck, daerse henen siet, ende d'wit daer

49. Son. Vra. 124. daer na sy schiet, is dit, op dat wy alleene den wille Gods, die gantsch, ende alleen goet is, veerdichlick ende met willigen ghemoede sonder eenich tegenspreken gehoorsaem zijn.

Na syn beuel, so hy dien in syn woort heeft geopenbaert. Maer voorbygaende moet aengemerct werden, dat dese bede spreeckt, vanden wille Gods, so hy ons die in zijn woort heeft geopenbaert, ende ons beuolen na den seluen, alle onse gedachten, woorden, ende wercken te richten, den welcken wy oock schuldich zijn gehoorsaem te zijn. Want anders so strect sich de wille Gods breeder, ende zijn ons veel dingen noch ombekent, oock niet noodich, noch behoorlic te weten: wy weten ooc, dat God met zijnen heymelicken wille, ende raet alle dinghen regeert, beweget, leydet ende richtet, tot sulcken eynde so alst hem behaecht, ende goet dunckt, waer mede hy ooc de boose geesten, ende aller Godtlooste menschen alsoo is toomende, ende ophoudende, dat sy niet connen, noch vermogen tegen zijnen wille: Ja maect ooc dat sy (willen of willense niet) hem gehoorsamen, ende doen moeten, wat hy van hen wtgericht ende gedaen wil hebben: van sulcx en spreeckt dese Bede niet Maer, na dien God zijnen wil heeft in zijn woort geopenbaert, waer na hy beuolen heeft, dat wy ons al 'tsamen onse leuen lang richten sullen, sonder dat yemanden vry staet oft geoorloft sy hem vande gehoorsaemheyt van dien wille Gods te ontrecken: so moet dese bede daer van verstaen werden. Op dat wy ooc seker zijn mogen, wanneer onse wille na Gods wille gericht is, dwelck wy niet weten soude connen, indien dit niet van den geopenbaerden wille Gods verstaen en moste werden. Ende is daer om euen soo veel, als of wy baden, dat ons God geue te doen, tgene hy van ons gedaen wil hebben. Tselue heeft *Cyprianus* wel aengeteeckent: dat wy niet en bidden, dat God doe, tgene dat hy wil, maer dat wy doen mogen, wat God wil. Want tgantsche gebet siet aen die dingen, die van ons geheyscht werden, ende die wy voor ons begeeren, so tot Gods eere als tot onses selfs nootdruft.

Hier in dry puncten vervatet. Nv Gods wille voorgeroert daer na wy schuldich zijn ons te schicken, God te dienen ende onse gantsche leuen te richten, can sommierlic in dry puncten veruat werden.

1. Dat wy gelooue aen Christum. Eerstelic, na dien wy verdoruen zijn door de sonde, ende daer door den doot onderworpen, ende der eewigen verdoemenisse schuldich, so is onses goedertieren, ende barmhertigen Vaders wille, dat wy aen Iesum Christum zijnen Sone sullen geloouen, op dat wy (daer aen gelooуende) niet verloren gaen, van wegen der sonden, noch in den doot ende verdoemenisse niet en comen, maer op dat wy door hem (als d'eenich middel van God daer toe gegheuen) behouden werden, gerechtueerdicht door t'gelooue in hem, ende bewaert voor den doot, tot den eewigen leuen. Daer toe dient dese spreuc Christi, Joha. 6. 40. ende dergelijke. *Ende dit is* (seyt hy) *den wille des genen die my gesonden heeft, dat een yegelick, die den Sone siet, ende in hem gelooft, het eeuwighe leuen hebbe: Ende ic sal hem opwecken ten wtersten daghe.*

2. Ende ons Ten anderen so wil God, na dien wy door den gelooue wedergeboren, ende

ende om Christi wille geworden zijn kinderen Gods ende erfgenamen des eeuwighen leuens, dat wy ons draghen sullen, als Gods kinderen betaemt, in alle ghehoorsaemheyt, heylicheyt ende gerechticheyt: Dat wy niet meer en sullen gehoor geuen der begeerlicheydt des vleesches, maer der drijuinghe, ende beweginge, die de H. geest in ons verwect na de leere Christi, ende der Apostelen, in dese ende derghelijcke spreucken vervattet, Ro. 6. 13. seyt Paulus: *Begeeft u seluen Gode, als die wt den dooden leuendich zijt, ende begeeft u Leden Gode, tot vvapenen der gherechticheyt.* Item 1 Thes. 4. 3. *Want dit is den vville Godts. namelic uvve heylichmakinghe, dat is dat ghy u onthoudet van Hoererie, &c.* Van desen wille Godts spreeckt ooc Petrus, 1. epist. 2. 15. *Want also is den vville Gods, dat ghy met vveldoen stopt de onvvetentheydt der dvvasen menschen.*

49. Son. Vra. 124.

seluen God begeuen tot wapenen der gerechticheyt, om goet te doen.

Ende na dien *die God te voren ghekent heeft, hy de selue ooc te voren geordineert heeft* (so Paulus seyt, Ro 8. 29.) *den beelde syns Soons gelycformich te vverden, op dat hy de eerstgeboren sy onder veel Broederen:* Ende op een ander plaetse: *dat wy door veel verdruckinge moeten in het Conincrijcke Gods in gaen*, Act. 14. 22. So ist ooc Gods wil, dat wy ons cruys opnemen, tegenheyt ende lijden met gedult dragen, ende van Gods hant ontfangen sullen, wat hy ons toesent. Ende hier toe dient besondere dese derde Bede, om die te gebruycken in tijden van tegenheyt, ende als arghernissen vallen, om van God gedult ende stercheyt te begeeren inden lijden, ende dat hy ons wille geuen, door geen Cruys ofte arghernis (die ons ouer ende voorcomt) vande gehoorsaemheyt zijns willens int minste af te wijcken: tegen hem niet te murmureren, of tegen te spreken, maer ons wel te laten genoegen, ende te vreden houden int tgene hem belieft, ons toe te senden, oft te laten gheschieden.

3. Ende hem gehoorsaem te zijn ooc in tegenheyt.

Verstaet het wel, wanneer wy met Cruys ende tegenheyt beladen ende beswaert zijn, soo comt dese Bede recht te passe, ende is dan hoochnoodich: want so lange de rijckdommen ons toevloeyen, ende wy genoech hebben: so lange wy in eeren zijn, ende by eenen yegelicken weert: so lange als wy ghesont ende sterc zijn: Ende alles geluckelic na wensch vander hant gaet: So waer het ons lichtelic te spreken: *Vader dijn wille geschiede.* Waerom? Dewijle dat God na zijnen wille belieft ons soetelic te handelen: ende sulcke zijn wille den vleesche soet ende lieffelic is, t'gaet dan na wenschen. Maer wanneer Godt naer zijnen goeden wille, na zijn wijsheyt, ende voorsichticheyt ons belieft tegenheyt toe te senden: de goeden deser werelt te ontrecken, de neringe te minderen ende te laten slappen: Versmaetheydt ende schande ouer ons te senden, dat wy van velen veracht werden, ende onrecht ende veruolginge lijden moeten: wanneer hem belieft, siecten, Pestilentien, ghedurighe qualen, diere tijt, Crijch, ende Oorloghe toe te senden: ende ons met menigerley Cruys te beproeuen: Dan vinden wy eerst hoe swaer het den vleesche sy, van herten sich den wille Gods, sonder murmureren, goetwillichlic, met gedult te onderwerpen: Ende daerom ist dan biddens tijt om te vercrijgen van God, tgene wy by onsseluen niet en beuinden. Oft schoon somtijts

Welcke den vleesche swaer valt, met gedult te dragen: daerom dbidden tot stercheyt ende gehoorsaemheyt dan meest van noode is:

49 Son. Vra. 124. somtijts (so Christus seyt, Mat. 26. 41.) *De Gheest is ghewillich*, soo *is het Vleesch cranck.*

Ende dat wy ons voorstellen dexempelen, *Iobs.* Ende om ernstelic te bidden, ende biddende ons tot ghehoorsaemheyt, ende gedult te schicken, zijn profijtelick aengemerct, ende waergenomen d'exempelen der Heyligen, ende Christi. Als *Iob* was gecomen in een swaer Cruys, leet ende benautheyt, daer van wy lesen cap. 1 ende 2. so seyde hy: *Ick ben naect van mijns Moeders Lijf gecomen, naect sal ick daer weder henen varen: De Heere heeft het ghegeuen, de Heere heeft het ghenomen: den naem des Heeren sy geloeft.* Cap. 1. 21. *Hebben wy het goede ontfangen van God, ende en souden wy het quade ooc niet aennemen?* Cap. 2. 10. Als wilde hij seggen, hoe het de Heere maect, tis goet, ende tbehoort ons te genoegen: Ende so wel behooren wy tegenheyt (wanneer het hem belieft) van hem te ontfangen ende met gedult aen te nemen, als wanneer hij ons voorspoet toeseynt, want het comt beyde van hem, hy weet hoe het best is wat ons van noode ende salich sy, hy sal het wel maken, hy heeft zijne oorsaken, waerom hy dit, oft dat doet, hoewel ons niet altijt bekent: Hem behooren wijt volcomelick te vertrouwen. Sulcke *Danids.* gehoorsaemheyt bewees oock *Dauid*: doen hy van *Absalon* wt den Coninckrijcke gedreuen werde, ende vloot, so beual hy Sadock de Arcke Gods weder inde stadt te brengen, seggende, 2. Sam. 15. 25. *Sal ick ghenade vinden voor den Heere, so sal hy my weder halen, ende salse my sien laten, ende zijn Huys. Spreect hy ooc also: Ick en hebbe gheenen lust tot u, siet hier ben ick, hy make met my alsoot hem wel behaecht.* Maer bouen *Christi.* al is merckelick het exempel *Iesu Christi* onses salichmakers, de welcke in der hoochster noot, die op hem ghecomen was, om onser sonden wille, zijnen Vader is *gehoorsaem geweest totter doot, ja de doot des cruyces*, Phil. 2. 8. ende heeft also ghebeden: *Abba O Vader, alle dinc is u mogelic, neemt desen drinckbeker van my wech: Nochtans niet wat ick wil, maer wat gy wilt*, Marc. 14. 36. ende Mat. 26 vers 39. Daer biddet de Heere euen, gelijc hy ons hier leert. *Paulus* oock volgende zijnes Meesters *Pauli.* exempel, als de broeders *hem vermuenden, ende baden, dat hy niet opgaen soude na Hierusalem. So antwoorde hy: Wat weent gy ende breect mijn herte? Want ick ben bereyt, niet alleenlic gebonden te werden, maer ooc te steruen te Hierusalem voor den Name des Heeren Iesu. Ende als hy hem niet en liet afraden* (seyt Lucas voorder) *werden wy gestilt, seggende: de wille des Heeren geschiede*, Act. 21. (12. 14.),

Merckende op dese oorsaken die ons bewegen moeten Gods wille te gehoorsamen. Ende hier dienen ooc de oorsaken aengemerct, waer om wy schuldich zijn Gods wille ons te onderwerpen, ende te bidden, dat wy tselue doen connen. De selue sullen door tegensettinghe van de oorsaken, waerom wy onsen wille schuldich zijn te versaken, bouen pag. 746. verhaelt, lichtelick verstaen connen werden.

1. Want hy is volcomen ende alleen goet. Onse wil is verdoruen, onrechtueerdich, onverstandich, niet wetende wat ons nutten of schaden can, ende daerom dien volgende souden wy lichtelic ons seluen schaden, ende ongeluc op den halse halen: Soo ist emmer billic, dat wy onsen wille te buyten gaen. Maer de wille Gods

onses

onses Vaders is alleen in hemseluen goet, ende gantsch volcomen, gelijck hy alleen goet ende volcomen is: hy en gebiet ons niet, dan wat goet is: hy en leyt ons niet op, dan wat salich is. Daerom vermaent ons Paulus Ro. 12 vers 2. *En werdet dese Werelt niet gelijc, maer werdet verandert, door de verniewinge ws ghemoets, op dat ghylieden moecht beproeuen, wat de goede, ende welbehagende, ende volmaecte wille Gods sy.* 49. Son. Vra. 124.

Wy en zijn ooc niet meer onses selfs, maer Jesu Christi eygen geworden, so bouen Vra. 1. geseyt ende bewesen is: daerom ist ooc behoorlic ende heyscht onse plicht, dat wy ons na diens wille schicken, wiens dienst-knechten wy geworden zijn: daer van d'Apostel Paulus een schoone onderwijsinge doet, Ro. 6. (16. 18.) 2. Ende wy zijn dienst-knechten Christi.

Ooc ist Gods beuel, dat wy onsseluen sullen verloochenen. Waerom anders dan op dat wy dan bequaem mogen zijn, na zijnen beuel, ons zijnen heyligen wille te onderwerpen tot ghehoorsaemheyt. Ende hier van geeft Paulus onderwijsinge, Ephes. 5. 17. *Hierom en weest niet onvoorsichtich, maer verstaet wat den wille des Heeren sy.* 3. Hebbende beuel om Gods wil te gehoorsaemen.

Daerom so sullen de geloouighe goetwillich, ende veerdichlic hen altijt gereet houden, sonder eenich tegenspreken, om den wille Gods te volgen ende te volbrengen. Gemerckt Godt ghewillich volc, ende Dienaers wil hebben, ende de Propheet Dauid noemtse salich te zijn, die *lust* hebben *tot de wet des Heeren*, Psa. 1. 2. dat is, die daer in alle haer vermakinge hebben, datse Godts wille verstaen, ende sich daerna schicken, ende ouermits sy veel gebrecx by hen vinden, daer door t'volbrengen ende de gehoorsaemheyt des willens Gods lichtelick verhindert soude werden, daeromme neerstelic ende van herten bidden: *Dijn wille geschiede op der Aerden, als inden Hemel.* So moeten wyt dan willich ende sonder murmelen doen. Psa. 110. 3.

2. Maer de gelijckenisse (*op der Aerden, als in den Hemel*) is van Christo daer toe geset, om traegheyt, onachtsaemheyt ende luyheydt van ons te weeren: Want daer mede geeft hy te kennen, in wat manieren, ende hoe volcomenlic wy ons tot gehoorsaemheyt Goddelickes willens behooren te schicken, ende tot wat eynde wy dit gebet schuldich zijn te gebruycken, *dijn wille geschiede*: te weten, dat wy, die noch op Aerden zijn, schickende ons tot gehoorsaemheyt Gods, ende van hem daer toe becracht zijnde (gelijc wy bidden) mogen den Engelen gelijc werden die in de Hemelen zijn: ende dat ouer sulcx een yegelick van ons zijn amt, ende beroepinge, so gewillichlic, ende getrouwelick moge bedienen, ende wtvoeren, als de Engelen inden Hemel doen Ons wert geleert te bidden, ende te wenschen gelijcformich te mogen werden den Engelen.

Tis waer, door 't woort *Hemel*, wert wel somtijts verstaen, tgene dwelc Moses *Firmament* noemt: waer inne de Son, Maen, ende Sterren, haren Tabernakel ende plaetse hebben: Ende dat alle de selue Gods gebieden kennen, ende seer gehoorsaemlic zijnen wille doen, getuycht Job, seggende, cap. 9. 7. *Hy spreect tot der Sonnen, soo en gact sy niet op, ende versegelt de sterren.* Ende cap. 36. 32. *Hy bedect den Blixem, als met handen, ende gebiet hem dat hy niet weder come*: Maer euenwel hier is de spraec vanden oppersten Hemel, wesende de woonplaetse Gods, ende van Welcke ons hier ten exempel voorgestelt worden. Siet bouen pag. 179 ende 722.

den

49. Son. Vra 124. den Inwoonders des Hemels, den *heyligen Engelen*, die gewillichlic God gehoorsamen ende altyt bereyt staen, om zijn beuelen wt te richten. So ist dan Christi meyninge: dat wij God bidden sullen: dat gelijc in den Hemel niet en gheschiet, noch gedaen en wert, dan alleen na Godts wil, ende beuel (dewijle de Enghelen tot alle richticheyt lieffelic wel geschict zijn) dat God de Heere geweerdige, ooc de Aerde onder zijn gebieden te brengen, ende te breken alle wederspannicheyt ende alle boosheyt te niet te doen.

Gelijc hare goetwillige gehoorsaemheyt inder schrifture wert geroemt.

Nv de bereyde goetwillicheyt, om God te gehoorsamen, die daer in den Hemelschen geesten is, wert ons in veel plaetsen der Schrifturen aengepresen. Dauid seyt, Psa. 103. 20. *Loeft den Heere gy Engelen, gy stercke Helden, gy die zijn beuel wt richtet, datmen Hoore de stemme zijns Woorts. Loeft den Heere alle syne Heerscharen, syne Dienaers, ghy die synen vrille doet.* dApostel tot den Hebreen, 1. 14. noemt se daer om *dienstbarige Geesten, die tot dienst vvtgesonden werden, om de gene, die erfgenamen der salicheyt sullen vvesen.* Ende gelyc God met eenen eet betuygt, seggende: *So vvarachtelic als ick leue, ick en hebbe geen vvelgeuallen aenden doot des Godloosen, maer dat hem de Godtloose bekeere van synen vvesen, ende leue*, Ezech. 33. vers 11. ende 18. 32. Alsoo ghetuycht Christus, dat de Engelen oock also ghesint zijn, Luc. 15. 7. *Ic segge u lieden* (seyt hy) *datter alsoo sal blyschap wesen in den Hemel ouer eenen sondaer, die hem bekeert, meer dan ouer negen ende tnegentich rechtueerdigen, die geen bekeeringe en behoeuen.* Ende daer na vers 10. *Also segge ick u, sal daer blyschap wesen voor de Engelen Gods, om eenen sondaer die hem bekeert.* Den Engelen is ondraechlick (dewijle het God verboden heeft) so yemant, soude aenbidden anders als alleen den eenigen God: Want als *Iohannes voor den Engel* was neder gevallen, *om hem te aenbidden, seyde hy* Apo. 19. 10. *Siet dat gy dat niet en doet: Ick ben u mede dienst-knecht, ende uvver Broederen, die het getuygenisse Iesu hebben: aenbit God.*

2. Sa. 24. 16.

Ende daerom wel billic is, dat emmer wy verdoruen menschen, met Gods weldaden verrijct, niet min en doen.

Daerom en ist niet sonder gewichtighe oorsaeck: Dat Christus de *heylige Engelen*, ende hare goetwillige bereyde dienstbaerheyt ten exempel voorstelt. Want het ware emmer leelic ende schandelic, daer sulcke heerlicke hemelsche Creaturen, tot allen beuelen Godes, so getrouwelic, ende gehoorsaemlic bereyt staen, ende de selue wtrichten, sonder ergens in te cort te comen, oft weygherachtich te zijn: dat wy menschen, die te voren van natueren verdoruen zijnde, nv door den Sone Gods verlost zijn, ende tot zijnen broederen aengenomen, niet alleen niet en souden gehoorsamen Gods beuelen: maer dat noch arger is, souden Gods wille wederstaen. O neen, niet also: Maer laet ons lieuer dit exempel der H. Engelen alsoo waernemen, dat wy afleggende alle wederspannicheyt, die teghen God eenichsins wederspertelen soude willen, onsseluen leerachtich, ende sachtmoedich hem ondergeuen ende onderwerpen, om niets te willen, noch te begeeren, dat hem niet behagelick, ende aenghenaem en is.

Tegenworpinge beantwoert.

Maer mochte yemant seggen: strijt dit niet met malcanderen? Dat wy hier van Christo werden geleert, om te streuen na de volcomene gehoorsaemheyt

saemheyt der Engelen, ende daerom te bidden: ende dat hiervoor Vrag 114. na de Schriftuere gheleert is, dat wy sulcke gehoorsaemheyt eerst vercrijgen sullen, ende doen connen inden Hemel na desen leuen? Neen. Want eerstelic als wy bidden, dat de gantsche werelt, na Gods wil ende beuel gerichtet werde, so en ist niet van noode, dat wy door tasten ende doorsoecken, hoe hem een yegelick mensche hier in draget: Maer het is ghenoech, dat wy haten ende bedroeft zijn van herten, ouer alle tgene, dat wy teghen Gods wille sien: Ende bidden, ende wenschen, dat het selue al te niete ghedaen werde: Ten eynde (besonder so veel ons aengaet) dat Gods wille niet alleen het roer houde, ende d'beleyt ouer alle onse bewegingen ende geneychtheden: maer dat wy ooc met sulcke goetwillicheyt, ende geneychtheyt, als betaemt, ons gheheel ouergeuen, om den seluen wille te volbrengen. Om claerder te spreken: al ist also, dat wy in desen leuen niet en connen volcomene ghehoorsaemheyt tegen Gods wille, ende geboden bewijsen: Nochtans wort verheyscht, dat wy voornemen tselue te doen, ende daer na streuen, in alle manieren, soo veel wy emmer connen, sonder ophouden, tot dat wy daer toe gecomen sullen zijn: ende dat wy God bidden, inden name Iesu Christi, dat hy synen Geest ouer ons wtsendende, ons ende onse gemoeden daer toe buygen ende stercken wil: ende de swackheden, die noch by ons (ooc als wy onse beste doen, ende gedaen hebben) ouerblijuen, genadelic wille vergeuen, gelijc de Propheet bit, Psal. 143. 2: *En gaet niet int gerichte met uwen Knecht*: Ende daer na vers 10. *Leert my dan na uwen welbehagen*: *Want gy syt myn God*: *uwen goeden geest leyde my op effene Bane.* Ende al ist dat sy de volcomen ghehoorsaemheyt, in desen leuen, niet en vercrijgen, nochtans (doende als voor) so en is haer gebet niet te vergeefs: want dewijle sy bidden naer den wille Gods, so worden sy daerinne verhoort, dat de gauen der heylichmakinge, ende der wedergeboorte in hen wort vermeerdert, om daer door in kennisse, ende wtrichtinge zijns willens daghelicx toe te nemen: ende dewijl sy een mishagen hebben, aen henseluen, dat sy syne geboden niet soo volcomelick en connen houden: ende daerom ernstelick bidden, *dyn wille geschiede*, so en worden hen sulcke gebreken niet toegerekent, maer wt ghenaden, om Christi wille van God vergeuen. Ende ten lesten, dewijl Christus syne geloouige niets en heeft leeren bidden, dwelc de Vader niet gewillich en is te geuen: so ist gewis (al ist also, dat Gode belieft het volcomen effect van dese Bede wt te stellen tot int toecomende leuen) dat God nochtans, tgene hy in desen leuen by den geloouigen niet en volbrengt, in den toecomenden leuen volcomelic geuen, ende volbrengen sal.

49. Son. Vra. 124.

Siet pa. 676.

So is ten lesten noch ouerich aen te wijsen, hoe wy (biddende als voor) dit gebet tonser vermaninge ende onderwijsinge gebruycken sullen. Te weten, d'eynde daer van is, dat wy biddende, waernemen sullen met ernst, trouwe, ende goetwillicheyt, tgene daerom wy bidden: dwelc is dat een yegelic onder ons poogen zal zijn ampt (hem beuolen) te bedienen, ende

Ende so sal een yegelic waernemen wat eygentlick zijn besonder beroep is.

49. Son. Vra. 124.

ende wt te voeren, dat een yegelic bedencke wat eygentlick zijn beroep is, ende dat hy pooge tselue voornemelic met aller neersticheyt, ende trouwe int werc te stellen.

Want na dien alle Christenen tweederley beroepinge hebben.

Want een yegelick Christen staet in tweederley beroep, deene is een algemeyn, van saken, die allen Christenen int gemeyn toe comen, ende beuolen sijn, ende daerse alle (niemant wtgescheyden) toe beroepen ende verbonden zijn, als (om cort te maken) te geloouen in Christum, gehoorsaem te zijn den wille Gods, int volbrengen syner geboden, oock geduldich te zijn inden cruyce, etc. dAndere is, een besondere beroep eens yegelicken, gelijc als in den lichaem veel leden zijn, daer af een yegelic zijn eygen gebruyc, ende eynde heeft: also ooc in den lichaem Christi: Daer zijn Ouerheden, ondersaten, Predicanten, Ouderlinghen, Diakenen, toehoorders, Man, Wijf, maechden, Weduen, Vader, Moeder, Kinderen, Heeren, Vrouwen, Knechten, Dienstmaechden, Schoolmeesters, school Vrouwen, Scholieren, Arme, Rijcke, etc.: van de leste beroepinge wort hier meest gesproken.

Gelijckenisse.

So moet een yegelic (neuen het gemeyn beroep aller Christenen) hem trouwelic quijten in zijn besonre beroep.

Want God wil, dat een yegelic in alle handelingen zijns leuens, sal achten op zijn beroep, dwelc hem, als zijn statie, loop-plaetse ende quartier (gelijc by maniere van spreken, den Soldaten haer schilt-wacht, loop-plaetse, ende quartier waer te nemen, ende voor te staen beuolen is), op dat niemant in den gantschen loop zijns leuens, om herswerue, onseker, wat hy behoort te doen, ende waer te nemen: ooc op dat niemant in eens anders amt, ombedacht, ende lichtueerdich en vare. Ende dit is het beginsel, ende fondament om wel te doen, waer na, als na eene richt-snoer sich richten moeten, die den rechten wech, in wtrichtinge der amten, tot goede ordeninge, ende vorderinge des rijcx Gods (na synen heylighen wil) houden willen: anders moet het al in confusie ende desordre, tot grooten onver-beterlicken schaden loopen ende geraken. Daer toe ooc dient d'exempel der Engelen, die haer amt, ende beroep waer nemen.

Siet pag. 638.

Daer toe hen bewegen sullen

Nadien het also is, so sal een yegelick gheloouige tot waerneminge zijns beroep, ende tot neersticheydt daer inne verwect worden: niet alleen, door de oorsaken, die bouen tot verloocheninghe onses eygen verdoruen willens, ende tot gehoorsaemheyt des goeden volcomen willen Gods aengeteeckent zijn, ende dexempel der Engelen nv recht te voren verhaelt: maer sullen daer toe oock geprickelt, ende verwect worden door Gods dreygementen, ende beloften.

Gods dreygementen.

Veruloect sy (spreect God de Heere, door den Propheet Hieremiam) *die des Heeren werc tragelic doet.* Ende Christus Mat. 7.21: *Niet een yegelick die tot my seyt, Heere, Heere, sal int Coninckrijcke der Hemelen comen: maer die daer doet den wille mijns Vaders, die inde Hemelen is.*

Ende belofften.

Ende daertegen beloeft Christus, Mat. 12.50. *So wie den wille mijns Vaders doet die inde Hemelen is, dat is myn Broeder, ende Suster, ende Moeder.* Ende Joh. seyt 1 epist. ca. 2.17. *De Werelt vergaet, ende hare begeerlicheyt, maer wie den wille Gods doet, die blijft inder eeuwicheyt.*

wederleg-

Nv moghen wy bedencken (na-dien Christus ons leert bidden, *Vader dyn*

dyn wille gheschiede, op der Aerden, als inden Hemel) hoe groffelic datse dwalen, ende hoe verre datse van den wech der waerheyt aftreden, die het geloouen, ende den handel der salicheyt stellen in des menschen *Vryen wille*, als of de mensche door synen eygen wille, ende op zijn eygen hant, ende cracht, het goede soude connen verkiesen: Daerinne niet alleen veruallen zijn, *die in den Pausdom*, maer ooc verscheyden Secten, ende verleyders, die heden ten dage de werelt met valsche leer soecken te beroeren, ende de menschen in haer eygen vermogen, ende heylicheyt op te blasen, ende op te proncken, tot haren eygen verderue. De *Papisten* segghen, dat de menschen, door haer eygen wercken (ooc gedaen voor de wedergeboorte) bequaem connen worden, om Gods genade te verdienen, dwelc sy noemen *meritum de congruo:* daer af voor al wat gheseyt is. Maer worden sy, ende haers gelijcken, niet bestraft hier met den mont Christi? die ons leerende bidden (*dyn wille geschiede*) ons niet tot onsen wille, maer tot Godts wille wijset: sonder twijfel daermede leerende, dat wy ons seluen, ende also onsen wille moeten versaken, sal Gods wille volbracht worden, ende by ons plaetse hebben. Konde het met onsen wille wtgherecht worden, wat waer wedergeboorte? Wat waer dese Bede van noode? Heeft Christus dan onrecht ghesegt, Joh. 15.5? *want sonder my en cont ghy niet doen.* Merct, *niet sonder my:* Wijst my dan lieue mannen den vryen wille, daer van gy so veel praets hebt: maer Paulus comt noch stercker ende merct aen, dat wy niet alleen niet willen, maer oock niet goets gedencken connen van ons seluen: tgoede moet nochtans eerst bedacht, ende bekent zijn, salt van ons gewilt worden: *Niet dat wy* (seyt hy) *van ons seluen bequaem syn yet te dencken, als wt ons seluen: maer dese onse bequaemheyt is wt God.* Wt *God*, ende niet wt, oft van ons seluen: Daer leyt de vrye wille beschaemt, ende ter nedergeworpen, met allen den genen, die hem voorstaen willen.

40. Son. Vrs. 124.

Singe valscher Leer.

Siet pag. 288

Mat. 26.

50. SONDACH.

Vrage 125.

Inhout: *Met dese Bede wort van God begheert het dagelicx Broot, dat is aller nootdruft, tot desen leuen dienende: want hy alleen die is, van den welcken ons sulcx toecomen moet: Daerom het vertrouwen alleen op hem ghestelt, ende van allen Creaturen afgetogen moet worden.*

125. Vrage.

Welck is de vierde Bede?

Antwoorde.

Gheeft ons heden ons daghelicx Broodt: dat is, willet ons met alle nooddruft des lichaems versorgen, op dat wy daer door

50. Son. Vra. 125. door bekennen, dat gy den eenigen oorsprong alles goets zijt, ende dat noch onse sorghe, noch arbeyt, noch uwe gauen, sonder uwen segen, ons en gedyen, ende dat wy der haluen onse vertrouwen van allen Creaturen aftrecken, ende op u alleen stellen.

Verclaringe.

De drije leste Beden sien op onse nootdruft, om daeraf van God, van den welcken alle goede gauen hercomen, tot synder eeren versorcht te werden.

HIER volcht nu het tweede deel der forme des gebets, dwelc ons Christus voorgeschreuen heeft: veruattende de drye leste Beden, die tot onser, ende der gantschen Kercken, geestelicke, ende lichamelicke nootdruft dienen. Want gelijc de Wet Gods in tween gedeelt is, ende d'eerste deel onderwijst ende beueelt van den rechten dienst, eere, ende plicht, diemen God schuldich is, ende het ander deel beuel doet van de wercken der liefden, diemen den naesten behoort te bewijsen: Also heeft de forme des gebets twee voornemelicke eynden, ende opsichten: d'Eene, dat Christus ons daermede heeft willen leeren voor al te soecken, ende te bidden, die dingen, die eygentlic Gods eere aentreffen, ende nv in drye Beden, tot hier toe verclaert zijn: dAndere, dat hy ons met dit voorschrift onderwesen heeft, wat ons betaemt te bidden tot onsen besten, ende tot profijt onses lichaems, ende der zielen, niet alleen hier in desen leuen, maer ooc ter salicheyt in den toecomenden leuen: doch also, dat de eere Gods oock hier onse oogen-marc moet zijn, daert al na gerichtet wort: Ende dese dingen sullen nv verclaert worden in de dry leste Beden, die noch voor handen zijn.

De vierde Bede is: *geeft ons heden ons dagelicx Broot*: Welcke inde antwoort also verclaert wort, dat daerinne drye hooft-puncten aen te mercken staen, die hier een na den anderen ondersocht sullen worden.

Afdeelinge. d'Eerste is de wtlegginge van dwoort *Broot* (daerby aengewesen wort, hoe verde de beteeckeninghe van dien sich strect) met gaders van de woorden, die daer by staen: waerom het *onse* ende *dagelicx Broot* genoemt wort: Mede waer om beuolen wort te bidden, dat het de Vader *ons*, ende *heden* geuen wil. d'Andere is, van wien wy het dagelicx Broot te bidden schuldich zijn? Ende dit dient ondersocht op dat wy God den Vader kennen, alleen den Autheur, ende geuer van alle tgene, dat ons van noode is, ende dat daerom wy, ende alle menschen, het Broot voorseyt, van hem alleen moeten bidden, ende ontfangen. Het derde is, dat het ons betaemt (desen Vader voor sulck kennende) onse vertrouwen van alle Creaturen af te trecken, ende op hem alleene te stellen.

1. Door dwoort broot wort verstaen, al wat tot desen tegenwoordigen leuen van noode is.

1. Ten eersten, met den name des *Broots* werden verstaen int gemeen alle de dingen, die tot desen tegenwoordigen leuen van noode zijn: gelyck daer God tot de eerste Ouderen seyde, Gen. 3. 19. *Int sweet uwes aengesichts sult gy u Broot eten*: Dat is, met uwen moeylicken, ende sweetigen arbeyt sult ghy uwen cost, ende cleederen, etc. gewinnen: Item Esaias seyt, ca. 3. 1. *Siet de Heere, Heere, Zebaoth, sal van Hierusalem,*

ende

ende Iuda wech nemen allerley vooraedt, alle voorraedt des Broots, ende alle voorraedt des Waters: Met welcke woorden hy allerley spijse ende dranc verstaet int ghemeen, hoe-wel hy maer twee soorten van dien wtspreect. Tis wel waer, daer werden somtijts meer specien by geset, als Ge. 28.20. Daer Jacob God dese belofte doet: *So God met my sal zijn, ende my behoeden op den wege, dien ic reyse, ende broot te eten geuen, ende Cleederen aen te trecken, ende my met vreden weder te Huys tot mynen Vader brenghen, so sal de Heere myn God syn.* Maer meermaels, wort het door figurelicke maniere van spreken, genomen mede voor alle andere dingen, die tot onderhout des leuens van noode zijn, als daer God (door Mosen) spreeckt tot den Kinderen Israhels, Deu. 8.3: *De mensche en leeft niet vanden Broode alleen, maer van allen dat wt den monde des Heeren gaet.* Ende Salomon, Prou. 30.8. *Afgoderie, ende leugen laet verre van my syn: Armoede ende rijcdom geeft my niet: Laet my dan noch myn bescheyden deel spijse wech nemen.* Also verhaelt Lucas cap. 14.1. *Dat Iesus quam in het huys eens Ouersten der Pharizeën op den Zabbath, om Broodt te eten.* Cortelic om dieswille wterlicke, so wel huysvrede, als gemeyne vrede, mitsgaders gesontheyt des Lichaems, van noode zijn, sullen wy des Broots genieten connen, oft van spijse, ende dranc gedyen hebben, daer anders de selue ons weynich voordeels doen: so ist ghewis, dat Christus den wterlicken vrede, gesontheyt, ende alle andere derghelijcke dingen die tonsen gebruycke, onderhoudinge ende welstant in desen leuen gehooren, met den naem *des broots* heeft willen veruatten. Ende also wert dese Bede geuoecht tot de voorgaende, in desen verstande, als wilde Christus seggen: Als ic u (mijne Discipulen) vermaent hebbe, voor al te bidden, ende sorge te dragen, voor die dingen, die mijns Vaders eere aengaen, so en moet gy niet dencken dat ic niet en soude betrachten, maer vergeten die dingen, die tot uwes lichaems onderhoudinge, ende tot uwe verquickinge in desen tegenwoordighen leuen dienen: Neen, maer tot dien eynde wil ic, dat ghy oock bidden sult: *Vader geeft ons ooc heden ons dagelicx Broot*, ende wat ghy meer wetet (beter als wy) ons, onsen huysgesin, ende onsen anderen broederen, ende menschen van noode te zijn.

50. Son. Vra. 125.

Synecdochice.

Ende hoe wel de vergeuinge der sonden, ende die dinghen, die voort in desen ghebede, van God te bidden, ons voorgeschreuen zijn, meer te achten, weerdiger ende noodiger zijn, als de cost, ende wat mede tot tijtlicke onderhoudinge des lichaems dienet: so vele als de Ziele het lichaem te bouen gaet: ja so veel de salicheyt Lijfs ende der Zielen te bouen gaet, alle schatten, eere, ende lust, die inder Werelt zijn, wanneerse schoon te samen ghesmedet, alle eenen mensche alleene ghebeuren mochten: Nochtans en moet ons niet vremt wesen: dat Christus hier begint vanden broot, ende vande tijdelicke versorginge des Lichaems. Want zijn meyninge en is niet, ons daermede de tijtlicke sorge (daer wy van naturen te veel toegenegen zijn) in te planten, ofte te leeren bidden, om onse daghelicx broot, eer wy op de versoeninge met God dencken souden: als of de verganglicke des Buycx spijse meerder ware, dan de eewige salicheyt lijfs

Beantwoordinge twee tegenwerpingen; deen waerom Christus des Lichaems versorginge voor stelt, voor de vergeuinge der sonden, etc.

50. Sou. Vra. 125. lijfs ende der zielen: maer hy heeft ons door sulcke beginselen, die na onse plompicheyt best bekent zijn, willen hooger optrecken ende onderwijsen, om onse gemoeden van der aerden na den Hemel te doen opclimmen, door dmiddel, ende aenleydinge vanden tijtlicken dingen, als de onderste trappen, om dan te beter tot de hoogere trappen te comen. Want als God hem daer toe vernedert, om onse lichamen te voeden, ende te versorgen: so is gheen twijffel daer aen, hy draecht meer sorghe voor onse geestelicke leuen: sulcke vaderlicke goedertierenheyt sterct, ende trect onse vertrouwen meer tot hemwaerts. Ende euenwel, die de drye eerste Beden met ernst aenmerckende, ende tot God biddende is, so als Christus die voor al gestelt heeft, die verstaet wel, dat de Hemelsche saken voor eerst te besorgen, ende waer te nemen zijn, voor de tijtlicke ende verganglicke, na de vermaninge Christi, Mat. 6. vers 33. die (na syne goedertierenheyt) beloeft, daer na allet ander toegeworpen te worden. Ende mette twee leste beden worden afgebeden, ende geweert die dingen, die ons van God afkeeren, ende verhinderen souden, dat onse gebeden niet en souden werden verhoort.

dAnder: waerom hy liauer den naem des Broots, als des Vleeschs, oft andere lecker spijse ghebruyct.

Maer dient mede aengemerct, waeromme Christus dwoort *Broodt* lieuer heeft willen gebruycken dan *Vleesch* oft eenich ander woort, oft leckernie: dat heeft hy gedaen ten deel, op dat hy ons by tijden tot soberheyt, ende maticheyt soude onderwijsen, ende met geringe leeren te vreden zijn: ten deel, op dat wy met sulcken cost (alwaer hy slecht) ons souden laten genoeghen, die de Heere ons door syne barmhertigheydt gonnende is: dat wy dien blijdelic ontfangen, sonder murmureren, ende wt ongedult daer tegen niet knorren souden, als de *Israelieten* deden, welcke, hoewel sy rijckelick van God in hare noot, inder woestijne, met Manna Hemelsbroot, werden gespijset, t'selue alle daghe oueruloedich versch ontfangende, so en hebben sy hen daer mede niet laten ghenoegen, maer murmureerden, *weenden, ende spraken: wie wil ons vleesch te eten geuen?* etc. Nu. 11.4. Ten lesten, op dat wy (na dexempel Pauli) ons in alles, soot God ons geuet, ende toeschicket. tsy mildelic, oft carichlic, souden weten recht te dragen: *Ic* (seyt hy Phil. 4.12.) *Weet vernedert te syn, ende oueruloedich te syne, allesins, ende in allen ben ic geleert, beyde versadicht te wesen, ende honger te lyden, beyde oueruloedich te hebben, ende gebrec te lyden.*

Tgene voorseyt is, street sich ooc tot cleedinge, etc.

Want wy moeten tgene, dwelc hier van tgenoegen in der maniere der spijsinge gesegt is, ooc verstaen van de cleedinge, vercieringe, ende alle andere tijtlicke dingen, tot gebruyc, ende welstant deses leuens gehoorende, waerin de Heere wil, dat wy oock soberheyt, ende maticheyt sullen gebruycken: ons met tgene God geeft, genoegen laten, ende in oueruloet, ende gebrec behoorlic dragen.

Vermaninge tot maticheyt, ende soberheyt. *Lib. 1. c. 7.*

Van den profijt, dat den menschen toecomt door soberheyt, ende maticheyt in spijsinge, geeft *Ambrosius* een goede onderwijsinge, seggende: Slechten cost, ende naturelicke spijse, die heeft God den anderen spijsen voorgetogen, ende eerst gheschapen: want dit is een spijse, die tot soberheyt

heyt dient: de andere meer tot leckernie, ende ouerdaet: Dit is een gesonde spijse, die ooc de siecten verdrijft, de quade verteeringe, oft cokinge der Magen afsnijdet, ende betert: So soet, ende so weerdich, datse ooc dengenen, die sat ende vervult zijn, lieflic ende dienlic is. Daer toe doet ooc Paulus een schoone ende waerlic gulden vermaninge, het genoegen, soberheyt, ende maticheyt daermede aenprijsende, 1 Tim. 6.6. *De godsalicheyt* (seyt hy) *is een groot gewin, met genoechsaemheyt. Want wy en hebben niet inde werelt gebracht, het is openbaer, dat wy daer niet en connen wtdragen. Wanneer wy Kost ende Cleederen hebben, wy sullen ons daermede laten genoegen.* 50. Son. Vra. 125.

Volgens voeget Christus in dese bede den broode twee titelen, of namen toe: Hy noemt het *onse*, ende *dagelicx:* in beyden staet ooc wat aen te mercken. Inden eersten naem *onse* stelt hy ons aen te mercken de goetheyt, ende miltheyt des Auteurs ende geuers des broots, dwelck hy ons beueelt *onse* te noemen, ende maeckt het *onse* wt cracht der gonste ende gauen, daer het ons anders geensins toe en comt, ende wy geen recht, noch aenspraec daer toe hebben. Ten anderen heeft hy daer mede willen vermanen, dat wy niemants anders broot begeeren souden, dwelc met de eerste instellinge, ende belofte van den broode strijden soude: daer hy seyde: Ge. 3.19. *Int sweet uwes aengesichts sult gy uwe Broot eten*: Maer hy wil, dat wy om *onse* broot bidden sullen: dat is, dwelc wy gerechtelic, ende met onsen sweet ende arbeyt, door Gods genade verworuen hebben, niet dwelc een ander besuert heeft, ofte van ons met diefstal, ende roof vercregen is. Ten derden, heeft hy ons willen indachtich daer mede maken, der liefden tot onsen naesten, op dat wy om *onse Broot* gebeden, ende tselue ontfanghen hebbende, ende *onse* door Gods gaue geworden zijnde, tselue niet alleen eten, ende voor ons alleen behouden, ende gebruycken souden: Maer deygenschap onse zijnde, tgebruyc daer af den genen, die ons aengaen, ende beuolen zijn (als in sulcken aensien tot ghemeynen nut, ende gebruyc gegeuen) mildelic souden laten toecomen, ende door de milde weldaet des Vaders tonswaert, tot mildicheydt verwect worden, om (als goede Rentmeesters ende Huyshouders der goeden Godts) de arme na onse vermogen te versorgen, ende van *onsen Broot* mede te deelen, Also spreect Esaias daer van, cap. 58.7: *Breect den hongerigen u broot.* Ende Salomon inden Prediger spreect, cap. 11.1. *Laet uwe Broot ouer het Water varen, so sult gy vinden op lange tyt*, etc. Ende inder Wet beueelt God de Heere dickwils, dat de *Arme, Weduen*, ende *Weesen*, mitsgaders de *Vremdelingen* des segens, die hy synen volcke tot dien eynde beloeft, deelachtich behooren te worden.

2. Waerom Christus het broot *Onse*: A. B. C. Deu. 16. 10.

Door den tweeden naem (*Dagelixe*) verstaet Christus sulck broodt, dwelck profijtelic, ende onser naturen bequaem is, tot den dagelixen leuen, oft daer de nature ende onse gestalt mede benoeget ende genoech versorget moge zijn. Ende can dryderley oorsaeck gemerct worden. waerom Christus, om het *dagelixe Broot* heeft beuolen te bidden. d'Eene, om ons (met dit woort) weder aen te prijsen de soberheyt, ende gespaersaemheyt. Ende *dagelixe* noemt. A.

Want

Son. 50. Vra. 125. Want hy en beueelt ons niet te bidden, velerley, oft leckere spijse, maer die genoech doe der naturen, die van den dagelixen cost best vaert, ende op haer schic blijft: daerom wel een schande is, ouer den gemeynen dagelixen cost, ende dranc te walgen: ende te haecken, ende te soecken na velerley wtgelesen gerichte van spijse, ende soorten van Wijnen, die door haer aenlockinge, besondere wanneerse onder den anderen gemengt worden, ende door niewe lust het lichaem vervullen, niet alleen den lichaem geen dege, maer veel ongestelt ende schadelicke siecten toebrengen.

B. Ten anderen, heeft het *daghelicx Broot* synen naem van het eynde, ende meeste gebruyck, om dat het genomen, ende genuttet wort, om te verquicken de natuerlicke vochticheyt des lichaems, de welcke (gelijck de olie in de Lampe door den brandenden Lemet) dagelicx afnemen, verteeren, ende vergaen souden, door de natuerlicke hitte in des menschen lichaem, ten ware door dagelicxe voetsel, ende lauinge de natuerlicke vochticheyt

C. werde onderhouden. Ten lesten, vermaent ons dat woort (*dagelixe*) dat wy stedes, ende alle dage moeten bidden, om dit Broot, ende also ons ghewennen God te meer lief te hebben, ende met lust te dienen, om dieswille hy so goet is, dat hy ons dagelicx tot hem, om broot beueelt te comen, ende so goedertieren, dat hy ons dagelix, als met syner hant aen syne Tafel spijset: waerom wy ons ooc versekeren moeten, gelijck

Act. 17. 28. het de waerheyt is, dat wy onse leuen, ende welstant van desen onsen Vader hebben, ende te leen houden, dewijle het alleene aen hem hangt.

3. waerom wy bidden geeft ons, ende niet my. Dat woort geeft *ons*, is ooc aenmerckens weert, want het vermaent ons, voor wien wy het dagelixe broot bidden sullen. Voor was ghesegt pag. 719. Hoewel God aller menschen, ende Creatueren Vader met recht ghenoemt wert, van wegen der scheppinge, dat nochtans alleen tot hem, als tot haren Vader toegang hebben de geloouige, die onder malcanderen dan ooc, naerder met broederlicker liefde behooren ontsteken te zijn: waer toe dat woort *ons* vermaent, dat wy niet alleen onse eygen, maer oock der broederen noot in onse gebet schuldich zijn te betrachten, dewijle sy met ons eenes gemeene Vaders kinderen, ende eenes lichaems litmaten met ons, in Christo geworden zijn: Ende zijn wy daerom schuldich in onse gebet tot God, om onser ghemeyner noot versorginghe aen te houden: Christus en seyt niet, biddet: *Geeft my mijn dagelicx Broot:* Maer *geeft ons onse dagelicx Broot:* een alleen biddende, moet niet voor hemseluen alleen, maer (ghelijck als Christus beueelt) int gemeen biddende ende ontfangende, gelijc hy int gemeen gebeden heeft, also int gebruyc het

Amb. ex Basilio magno in serm. 81. gemeen bedencken: Anders soude van sulcken gesegt mogen werden, tgene *Basilius* ende *Ambrosius* schrijuen: d'Broot dat ghy onder u behout, is der hongerigen: Het Cleet, dat ghy opsluytet, comt den naecten toe: T'gelt dat ghy inde Aerde begraeft, daer mede behooren de elendige gelost, ende vry gestelt te werden,

4. Dwoort heden, vermaent, dat rijcke, so wel als De tijt die in desen gebet genoemt wert (geeft ons *heden*) die vermaent ons van twee dingen: Eerstelic van den elendigen stant aller menschen, so wel der rijcken, als der armen, de welcke alle, sonder wtneminge,

ten

ten aensien harer gheduerende behoefticheyt, niet anders te rekenen zijn, als arme Bedelaers, ende daerom tot God moeten gaen (gelijc de Bedelaers hier voor der Rijcken Deuren doen) ende na Christi beuel, alle dage bidden, geeft ons *heden* onse daghelicx broot. Want so veel de rijcke selue aengaet, ten ware hen God alle dage gaue, en souden t'ghene sy hebben, niet connen behouden: ten soude hen niet gedijen: ende en soude geener een oogenblic connen bestaen, ten ware Godt de Heere (door zijn cracht) het leuen behielt. Tis waer, d'broot is wel een middel daer toe van God geschapen ende gegeuen. Maer dbroot en soudet niet wtrichten, sonder het ghedijen dat van God comt, die den broot cracht daer toe geuen moet, ende t'selue sonder broot can doen, alst hem belieft: Hy moet het broot geuen, ende als hyt gegeuen heeft, zijnen segen daer ouer strecken, salt yet wtrechten tot ghesontheyt, ende behoudinge des leuens.

50. Son. Fra. 125.

arme, dagelicx te bidden, van noode hebben.

I.

Deu. 8. 3. Mat. 4. 4.

Ten anderen, leert ons dwoort *heden*, dat wy alle boose, ende schadelicke sorchvuldicheyt van ons werpen sullen, ende niet vragen, ende segghen met becommerden herten ende geest, gelijc de *Heydenen* doen, die God niet en vertrouwen: *Wat sullen wy eten, of vvat sullen vvy drincken, oft vvaer van sullen vvy becleet zijn?* Maer dat wy (siende op onsen Vader, die ons heden ende de voorgaende tijt onses leuens den cost gegeuen, ende sorge ouer ons gedragen heeft) seker sullen zijn, dat de selue ons voortaen sal waernemen, ende geens dincx gebrec laten lijden, als wy onse toevlucht tot hem nemen: dewijl hy weet, dat wy alle dese dingen van noode hebben, ende by hem is de macht ende wille om te helpen.

II.

Ende dat wy afleggen sullen alle ombehoorlicke ende onnoodige sorchvuldicheyt. Mat. 6. (25. 34).

Euen-wel en is de meyninge niet, dat de geloouige gantschelic sonder sorge sullen zijn, als of allerley sorge op den toecomenden dach, oft Jaer heel verboden ware: maer alleen de schadelicke boose sorchvuldicheyt, die wt misuertrouwen Gods ontspringt, is verboden: wanneer yemant also voor cost, cleederen, etc. te gewinnen, ende te bewaren, beladen, loopende ende drauende is, dat hy zijns beroeps vergetende ende tselue verlatende, God mistrouwet, ende meynet op zijn eyghen hant wt te richten: van sulcke sorchvuldicheyt maent Christus zijne Discipelen af, met veel schoone argumenten, Mat. 6.25. ten eynde des Capittels toe. *De sorchvuldicheyt deser Werelt, ende de verleydinge des Rijckdom versmachten dat vvoort, ende het vvort onvruchtbaer*, so Christus getuycht, mat. 13.22. De selue maect de menschen niet achtende op den dach des Heeren, maer al te trachten ende te dencken na de aertsche dingen. Daeromme Christus ons daer voor waerschout, Luc. 21.34. Gelijc oock, die dese bede van herten spreken, verlatende de ombehoorlicke sorchvuldicheyt, op God steunen ende hem dagelicx om zijnen segen bidden, ende hem vertrouwen sullen. Dat doende so en is hen de rechtmatige sorghe niet verboden, dat sy (cloeckelic ende neerstelic haer beroepinge waernemende) besorcht zijn, om wt te richten wat hen beuolen is: maer strafbaer souden sy zijn, indien sy tselue nalieten te doen ende waer te nemen.

Die hier van de rechtmatige sorge onderscheyden weert: dese is den geloouigen niet verboden, maer geboden, ende heeft exempel der heyligen.

50. Son. Vra. 125

nemen. *Ioseph* wert inder Schrifture hoochlic gepresen, van wegen zijner voorsichticheyt ende Godsalige sorchvuldicheyt, dat hy met neersticheyt inden tijt der vruchtbaerheyt, heeft vergadert, opgeleyt ende bewaert de vruchten der Aerden, die inde dorre onvruchtbare Jaren, tot onderhoudinge, niet alleen den Egyptenaers, maer ooc (na Gods schickinge), zijnen Vader ende het gantsche geslachte te passe gecomen hebben. Ende Salomon in zijn spreucken, cap. 10.5. ende 6. (6.11.) spreect ooc hier van. Ooc leest men vande Godsalige sorchvuldicheyt der *wijser Vrouwen*. Pro. 31.10. Ende de Apostelen (so wy lesen Act. 11.28.) verstaen hebbende wt de voorseggínghe Agabi door den geest, *dat daer een groote diere tijt ouer het geheele Aertrijck comen soude: De welcke ooc gheschiet is onder den Keyser Claudio*, hebben daer tegen voorraet gedaen met gelt te versamelen, dwelc sy namaels tot onderstant der armen souden mogen beleggen ende gebruycken. *Onder den Discipulen* (seyt Lucas) *besloot een ygelic, na dat hy vermochte te seynden een hantreyckinge den Broederen, die in Iudea waren. Het welc sy ooc deden, seyndende tot de Ouderlingen, door de handen Barnabe, ende Sauli*, Act. 11.29.

God den Vader moet alleen om dbroot gebeden zijn:

2. Verstaen hebbende, wat wy met de vierde bede te begeeren geleert zijn, so ist naste te betrachten, van wien wy onse dagelicx Broot te bidden, schuldich zijn: Dat is, wie de gene is, diet alleen geuen can ende wil, tot den welcken Christus daerom onse toevlucht te nemen ons onderwesen heeft: Dat is *onse Vader, die inden Hemelen is*. Daer van Christus seyt, Mat. 7. 11. *Indien ghylieden dan, die boos zijt, weet uwen kinderen goede gauen te geuen: Hoe veel te meer sal uwe Vader, die inden Hemelen is, goede gauen gheuen, den genen, diese van hem begeeren.*

Om twee oorsaken:

Dit bewijst de antwoort des Catechisme, met twee argumenten, oft bewijsredenen: d'Eene, om dieswille God de eenige fonteyne is, daer alle goet wt ontspringt: dAndere, om dieswille (sonder zijnen seghen) alle onse sorge ende neersticheyt niet wt en richten: ja ouermits zijne gauen ende weldaden selfs, indiense niet en zijn vergeselschapt met zijnen segen, ons niet en gedijen, maer meer schadelick, als proffijtelick zijn: welcke alle beyde hier met verscheyden plaetsen der Schrifturen werden bewesen, ooc door de eruarentheyt, sonder bewijsinge openbaer zijn.

1. Dat hy is de Fonteyn alles goets, waer van alleen alle goede gauen voort comen.

God ghetuycht van hem seluen, tot Abraham sprekende, Gen. 17. 1. Dat hy *de almachtighe Godt is*, als die, het gene hy beloeft trouwelic doen, ende wtrichten, ende het quaet, ende teghenheyt weeren, ende afkeeren can: het Hebreeusch woort *Schaddai* (dwelck Godt daer ghebruyckt, ende de Griecxsche noemen *Autarkes*) brengt in zijn beteeckeninghe mede, sulcke almachticheyt, die by haer seluen alle goet ouervloedich heeft, met, ende by haer seluen welbenoeget is, ende geenes dincx ghebreck eñ heeft, maer voor allen genoechsaem is, also wie dat desen God op zijn syde heeft, dat die geens dincx gebreck en can hebben, noch ergens inne te cort comen, als die daer de fonteyn alles goets in zijn besit heeft. Daerom Jacob, als hy deses onses Gods goetdadige mildicheyt themwaerts hadde gespeurt, ende beuonden, sprac Gen. 32. 10.

10. *Ic ben te snoode aller barmhertigheyt, ende aller trouwe, die ghy, aen uwen Knechte ghedaen hebt: Want ick en hadde niet meer als desen staf, doen ick ouer desen Iordaen ging, ende nv ben ic twee Heyren geworden.* Moses onderwijst de Kinderen Israhels hier van, Deu. 8. 3. *Hy* (de Heere) *verootmoedichde u, ende liet u honger en, ende spijsde u met Man, dat ghy ende vwe Vaders niet gekent en haddet, op dat hy u kont dede, dat de mensche niet en leeft vanden Broode alleen, maer van allen, dat wt den monde des Heeren gaet.* Ende op dat de Joden hier van seker zijnde, sulcx in stediger gedachtenisse souden houden, ende Jaerlicx selfs haer bekentenisse, opentlick voor de gantsche gemeente souden comen doen, dat God deenige fonteyn alles goets was, so lesen wy, hen beuolen geweest te zijn, dat sy de eerstelingen harer vruchten in eenen korf voor den Heere souden brenghen, tot den Priester, ende onder andere spreken, Deu. 26. 10. *Nu brenghe ick de eerste vruchten des Lands, die gy Heere my gegeuen hebt, &c.* d'Apostel Paulus wilde den Heydenen de voorwendinge harer onwetentheyt, ontnemen met desen argument, Act. 14. 17. seggende: *Hoewel God hemseluen niet ombetuycht ghelaten en heeft: ons goet doende, ende ons Reghen vanden Hemel, ende vruchtbare tijden geuende, ende onse herten vervullende met spijse, ende vrolicheyt.* Ende 17. 28. *In hem leuen ende sweuen ende zijn wy.* Ende Jacobus 1. 17. getuycht ooc, *dat alle goede gifte ende alle volmaecte gaue, is van bouen comende van den Vader der Lichten, by den welcken geen veranderinge, oft veranderlicke beschaduwinge en is.* So ist dan wt desen ghetuygenissen, ende dergelijcken, (daer de Schrifture soo vol is, dattet onmogelick ware dit te verhalen) buyten alle twijffel: Dat het daghelicx Broot alleen van Godt gebeden moet werden, want hy de gene is, die tselue, soo wel den rijcken als den armen (wt louter mildicheyt, ende goetheyt) schenckt ende geuet. *50. Son. Vra. 125.*

Maer tot versterckinghe van den eersten argument, comt dit tweede, dat alle arbeyt, sorghe ende neersticheyt niet en vordert, noch wt en richtet, sonder zijnen segen: ja dat Gods gauen, hoewelse in haer seluen gantsch goet zijn, nochtans ons niet goet noch nuttelick en zijn, maer veel meer schadelic, wanneer God zijnen segen daer ouer niet en schudet. De aerde is om des menschen wille veruloect, so God getuycht Gen. 3. 17. *De Acker sy vervloect om uwent wille, met commer sult gy u daer op geneeren u leefdage: Doornen ende Distelen sal hy u dragen, ende ghy sult het Cruyt op den velde eten.* Dwelc terstont met der daet geschiede, ende tselue mercken wy noch dagelicx: Maer oock wanneer God honger, commer, dieren tijt op Aerden sent, het sy door droochte, Oorloch, Haghelslach, ende veelderley ongemac, daer door de vruchten der Aerden verminderen, verderuen ende te niete gaen: oft wanneer hy daer en teghen het Ghewas, ende wat tot onderhout des leuens van noode is, seer oueruloedich geeft, soo werden wy noch voorder gewaer, ende moetent alle verstandige met ons bekennen, dat dese dingen, niet door cloeckheyt ofte arbeyt van menschen voortcomen, maer dat Gods sonderlinge

2. Ende dat aller menschen arbeyt, naersticheyt, ende voorsichticheyt niet wt en richten sonder Gods segen.

Joel. 2. 14.

50. Son. Vra. 125.

linge segen de selue te wege brengt, also dat hier wel in haer eygen beduydinge ten propooste dient de gelijckenisse, die Paulus tot bewijsinge van geestelicke saken gebruyct, seggende 1. Cor. 3. 7. *So en is dan noch die plantet, noch die nat ma ct yet: Maer Godt die den wasdom geeft.* Item, de cracht der voedinge, die int broot is, wert ghenoemt de stoc des broots, die van God is: ende de Heere, na getuygenisse der Schrifturen, seynt eenen honger: Hy ontreckt der spijsen haer cracht ende voetsel: Hy maect de Aerde vruchtbaer, weder onvruchtbaer ende dorre alst hem belieft: so volcht daer wt dat door Gods cracht, de vruchten tot rijpicheyt comen, ende den menschen tot spijse gedijen. Tselue is oock alsoo wel in politijcken handelingen, als in huys-saken: Door eruaringe openbaer, so daer van getuycht de Propheet Dauid, Psa. 127. 1. ende 124. 1. *So de Heere het huys niet en bouwet, soo arbeyden te vergeefs, die daer aen bouwen, so de Heere de stadt niet en bewaert, so waken de Wachters vergeefs. Het is vergeefs, dat ghy vroech opstaet, ende daer na lange sittet, ende etet uwe Broot met sorgen: Want synen vrienden geeft hyt al slapende. Siet de kinderen zyn een gaue des Heeren, ende de vrucht des Lijfs is een geschenc, &c.* Dat de menschen te vergeefs arbeyden, ende veel moeyten doen, wanneer de segen des Heeren niet by hen en is, daer af hebben wy een claer bewijs, Luc. 5. 5. daer getuycht Petrus, dat hy ende zijne mede-discipelen *den geheelen nacht gearbeyt, ende niet geuangen hadden: Doch* (seyt hy) *op uwe woort sal ic het Net wtwerpen.* Ende volcht daer: *Als sy dat gedaen hadden, besloten sy een groote menichte van Visschen: Ende haer Net scheurde.* Desgelijcken wert gelesen Joa. 21, (1 11.) Sulcke wonderwercken ouertuygen sekerlic, dat de wtrichtinge onser arbeyt aen *des Heeren segen* hangt: de welcke (so Salomon seyt Pro. 10. 22.) *rijcke maect sonder moeyte.*

So is dan het rechte gebruyc deser Bede:

3. Na dien dan na voorgaende getuygenissen, ende exempel openbaer is, dat God is de gene, die ons de schatten zijner goetheyt, ende weldadicheydt, met zijner milder hant onsluytet, ende mede deelt: ende van niemanden anders, noch door geen middel, buyten hem, yet te verwachten oft te vercrijgen is: so moesten wy wel ondancbaer, ende ouer sulcx onweerdich zijn, ende verdienen, dat ons de Heere van der aerden verdelgen soude, so wy met dese goetheydt des Heeren niet bewoghen werden, om desen onsen God, ende zijn milde gonste t'onswaerts, opentlic te bekennen, hem te dancken voor de ontfangene weldaden, hem lief te hebben, ende te dienen, ende voortaen altijt (met versakinghe van allen Creatueren, ende aller middelen buyten hem) alleen op hem te steunen ende te vertrouwen.

1. Dat de geloouige God voor de weldaden van hem ontfangen, van herten dancken, ende bekennende datse alleen van

Daer isser wel vele ouertuycht, ende wetent wel, dat God is, diese spijst, cleedet ende bewaert: maer gaen sulcke weldaden Gods ondanckbaerlic voor by, ende gelyc sy noyt van herten gebeden en hebben, om zijne gauen, soo en dancken sy hem geensins van herten, voor de ontfangene weldaden: doense yet, dat gheschiet meer wt ghewoonheyt, als anders. Eenige latent gantschelic aenstaen: maer dat moet verre zijn

vanden

vanden geloouigen kinderen Gods, welcke (zijn beuel waernemende, Deu. 8. 10. *Wanneer ghy gegeten hebt ende sat zijt, dat ghy den Heere uwen God louet, voor dat goede Lant dat hy u gegeuen heeft: So wacht u nv, dat gy des Heeren uwes Gods niet en vergetet, daer mede dat gy syne geboden, ende syne Wetten. ende rechten, die ic u heden gebiede, niet en houdet*) des Heeren gedachtich zijn, ende hem voor zijne weldaden dancken, ende bekennen van herten, datse alleen van hem hercomen, ende oock in al tgene, dat hen ontbreeckt, ende voorder van noode is, Godt daghelicx bidden ende aenroepen, na de Leere Christi, in deser Bede. *50. Son. Vra. 125.* hem hercomen, in alle haer noot, hem daerom bidden sullen.

Desen zijn Godts gauen heylich, ende sy gebruyckense heylichlic na de leere Paulij, die 1. Tim. 4. 4. getuycht: *Dat al wat Godt gheschapen heeft, goet is, ende datter niet en is verwerpelic, alst met dancseggínge genomen wort. Want het wert geheylicht door het Woort, ende door tgebet.* Waer wt oock volcht, dat het een onreyne misbruyc is, wanneer Gods goede gauen aengetast, ende aenveert werden, sonder ware kennisse zijns, ende aenroepinge zijns naems: datse dien niet heylich en zijn, die (gelijck als beesten) die inslocken, innemen, ende in gulpen: die sonder gebeden aen de Tafel vallende, niet en dencken, wie hen de tafel gedect, met spijse ende dranc bereyt heeft: Ende wel sat, ende opgevult zijnde, weder daer van loopen, sonder eenich vermaen van God te doen: gelijc Verckens, die met de Eeckelen onder de boomen geuallen, sich vermaken, die oplesen, ende inslocken, niet eens ten boom opwaerts siende, om te vernemen waer die van dan ghecomen zijn. Dese bestraft Hier. Cap. 5. 23 seggende: *Dit Volck heeft een afuallich ongehoorsaem herte, blyuen afuallich, ende gaen altoos voortaen henen wech, ende en spreken niet eenmael in haren herte: Latet ons doch den Heere onsen God vreesen, die ons vroech Regen, ende spaden Regen ter rechter tijt geeft, ende ons den Oogst trouwelicken ende laerlicx bewaert, &c.* Ende Oseas, cap. 2. 7. Hoe heerlic daer en tegen prijset *Dauid*, vast in allen zijnen Psalmen Gods milde goetheyt, ons met zijnen exempel ende vermaninge voorgaende. Als Psal. 104. 27. *Het wachtet alles op u, dat ghy hen spijse geuet, tot syner tijt. Wanneer ghy hen geeft, soo vergaderen sy, wanneer ghy uwe hant op doet, so werden sy met goede versadicht. Verberget gy uwe Aengesicht so verschricken sy*: Ende Psal. 145. (15. 16.) ende 147. (7. 11) etc. Christus selue heeft altijt gedanct, voor eten, ende na de danckseggínge, eerst het broot onder zijnen Discipulen wtgedeelt. Paulus ooc, als hy, die met hem int Schip in perijckel waren, spijse te nemen vermaent, *ende Broot genomen hadde, dancte hy God in harer aller teghenvoordicheyt: ende brac het, ende begonste te eten.* Dat doende zijn hen Gods gauen heylich, reyn, ende goet: den anderen onreyn. Joh. 6. 11.

Dat is dan een recht gebruyck deser vierde Bede, ons van Christo beuolen. De andere is daer inne gelegen, dat de geloouige haer vertrouwen van allen Creaturen aftrecken, ende alleen op God stellen sullen. Daer omme als de Werelt, ende de ongeloouige goet ende rijcdom vergaderen, daer ouer slauen ende drauen, recht noch crom aensiende, om haest 2. De geloouige sullen haer vertrouwen van alle Creaturen aftrecken, ende alleen op God stellen.

50. Son. Vra. 125. haest rijck te zijn: als andere haren arbeyt ende neerstigheyt toeschrijuen, tghene God door zijne milde goetheyt hen gegeuen heeft: als eyntelic, de meeste deel der Werelt *haer hope setten op den onghestadigen Rijcdom*: So sullen sy daer en tegen, cloeckelic haer beroep waernemende, ende oprechtelic, getrouwelic ende wettelic daer inne sich dragende, euen-wel alleen aen God hanghen, op hem vertrouwen ende zijnen segen verwachten. Indien hen *rijcdom toevalt, so hangen sy het herte niet daer aen*, Psal. 62. 11. Maer setten haer vertrouwen ende hope *op den leuendigen God*. Die is haer schat, hare vaste borcht, ende eenige toevlucht ende vaste sekerheyt, so wel in teghenheyt als in welstant. Sy en verlaten hen op geene Creaturen, hoedanich die zijn, noch en maken vant goet deser werelt anders geen werc, dan dat sy het selue hier tot nootdruft, in vreese Gods, mogen gebruycken: Lieuer bereyt alles te laten, ende te ghemissen, dan dat sy God vertoornen, ofte verlaten, yemanden onrecht doen, onbehoorlicke middelen, tot vergaderinge, of bewaringe der goeden voornemen, ende alsoo eenichsins hare salicheydt waer te nemen, vergeten souden. Want sy gedachtich zijn der treffelicke waerschouwinge *Psa. 49. 9.* haers oppersten Meesters Christi, seggende, Mat. 16. 26. *Wat vvort een mensche geholpen, of hy de geheele Werelt vvonne ende zijn Ziele verliest? Of vvat sal een mensche gheuen daer hy zijn Ziele vveder mede losse?* Ende der antwoort, die God den rijcken gaf, Lu. 12. 20. *Ghy dvvaes in desen nacht sal u Ziele van u gheheyscht vverden: Ende vviens sal het zijn, dat gy bereyt hebt?* Daer omme de Propheet Dauid ons seer soetelick, ende lieflick vermaent ende verwecket tot erkentenisse der milde goetheydt Godts tonswaerts, ende tot het vertrouwen op hem met dese woorden, Psal. 37. 3. *Hoept op den Heere, ende doet het goede: Blijft in den Lande, ende geneert u redelic. Hebt uwen lust inden Heere: Die sal u geuen wat u herte wenschet. Beueelt den Heere uwe wegen, ende hoept op hem, hy salt wel maken. Ende sal uwe gerechticheyt voortbrengen, als het Licht, ende u recht als den middach.* Ende *Cyprianus* seyt wel: dewijle Gode alle dingen toecomen, soo en can niets ontbrenen den genen, die God heeft, so verde hy selue, aen zijn debvoir tegen *De orat. Dom.* God niet te cort en comt. Ende *Hieronymus* (schrijuende aen *Heliodorum*) *1. Tim. 6. 17.* seyt: Het geloof en is voor geenen honger beureest: daer om (als d'Apostel schrijft) moeten de Rijcken hier wt leeren: *Dat sy niet hooueerdich en zijn, noch hope en setten op den ongestadighen rijcdom: maer op den leuendigen Godt, die ons alle dingen geeft, rijckelic te gebruycken.*

wederleggiuge valscher Leer. De Heydenen. Dese Bede wederleyt den onheyligen dienst der *Heydenen*, die in plaetse des waren Gods, die de eenige leuende fonteyne is aller goeder, *Cererem*, als de Goddinne des *Corens*, ende *Bacchum*, als den God, Autheur ende eersten vinder *des Wijns* geeert, gedient, ende offerhande gedaen hebben: Oft hebben *der Natuere* toegheschreuen, tgene alleen dien toecomt, die der naturen meester is, diese gemaect, ende allen dinghen haer wesen ghegeuen heeft, ende behoudende is. Tegen dese *Lib. 1. de* dwalinge schrijft *Lactantius: Cereri ende Baccho* is den naem gegeuen, datse

Goden

Goden zijn, om dieswille sy gauen ouergeleuert hebben. Maer ick can met Goddelicke schriften bewijsen, dat de Wijn ende Coren, al te voren by den menschen in gebruyck is gheweest, eermen vanden geslachte *Cæli* ende *Saturni* geweten heeft, ende eer het geweest is. Maer laet dat gedicht voor waerachtich houden, dat sy den Wijn, ende Coren gheuonden hebben: Cant dan meerder oft grooter geacht werden, Coren vergadert, ende t'selue gebroken hebbende, Broot daer wt te hebben leeren maken, oft de Druyuen van den Wijnstoc gelesen, ende wtgedruct hebbende, Wijn daer van te maken: dan het coren selue, ende de Wijnstocken geschapen, ende wt der Aerden voortghebracht te hebben? Laet het euenwel, also zijn, dat Godt dese dingen heeft gelaten den menschelicken verstande te ondervinden, ende na te sporen: Nochtans en cant niet zijn, dat daer om alle dingen hem niet toe comen en souden, die den menschen de wijsheydt hier toe ghegeuen heeft, dat hyt conde ondervinden, ende ooc die dingen selue geschapen heeft, die geuonden souden mogen werden. *50. Son. Vra. 125.* *self, religiones. ca. 18.*

Maer veel min zijn de *Papisten* te ontschuldighen, die beter als de Heydenen van God onderricht zijnde, so groffelick gedwaelt hebben, datse alle Jaer (om te hebben segen, ende gedijen tot de vruchten der aerden) om de Ackeren gegaen zijn, eenige dagen voor Pincxteren, de Cruycen ende hare Gotsen tot veel plaetsen omgedragen hebben, noemende sulcke handelinge, aen veel plaetse, de Gods-dracht, ende songen dan, onder andere gesanghen, hare *Litanien* (so syse noemen) inden welcken sy, neuen den eenigen God, de *Engelen*, *Sancten, ende Sanctinnen* aenriepen om hulpe, ende mede tot voorbidders stelden. Lasen euenwel met hoopen *Pater-nosters, ende aue Maria, &c.* Niet gedenckende de onsinnige menschen, dat sy wt haren *Pater-noster* behoorden te leeren dese vierde Bede, die alleen tot *God den Vader* gericht zijnde, hen onderwees: dat sy om alle tijtlicke nootdruft niemanden behoorden aen te roepen, als alleen den leuendigen God: noch eenigen Voorbidder, of Middelaer tot sulcx te gebruycken, als alleen *Iesum Christum*, die alleen ons, ende onse gebeden den Vader aengenaem maect: Maer tsoude te lange vallen, de dwaesheyt, godloosheyt, ende Kerc-roof, die de *Papisten* hier inne begaen hebben naerder te bestraffen: tis genoech tselue hier met eenen woorde aen geroert te zijn. *Papisten.*

51. SONDACH.

Vrage. 126.

Inhout: *Dewijle de sonden daerinne de geloouige sich schuldich kennen hen (als sy bidden) inden wege liggen, om van God niet verhoort te worden, so zijn sy geleert met de vijfde Bede, om vergeuinge der sonden te bidden: Ende dient hier dese tot troost, om den Satan, die hen menigen strijt leuert ende hare sonden voorstelt, om tot verlwijffelinge te brengen, als een schilt tegen te worpen, ende daer door van syn vierige schichten bewaert te zijn.*

126. Vraghe.

51. Son. Vra. 126.

126. Vraghe.

Welck is de vijfde Bede?

Antwoorde.

Vergheeft ons onse schulden, als oock vvy vergeuen onse schuldenaren: Dat is, wilt ons armen sondaren, alle onse misdaden, ende ooc de boosheyt die ons alle tijt aenhangt, om des bloets Christi wille, niet toerekenen: also wy ooc dit getuygenisse uwer genaden in ons beuinden: Dat onse gantsche voornemen is, onsen naesten van herten te vergeuen.

Verclaringe.

Met de navolgende Beden, wort God om Hemelsche ende geestelicke dingen, die ons tot den eewigen leuen van noode zijn, gebeden.

NA de voorgaende Bede, sprekende van den dinghen, die tot onderhout des teghenwoordigen leuens van noode zijn, voeghet de Heere Christus de vijfste, ende seste Bede, welcke ons, om te vercrijgen het geestelicke, ende Hemelsche leuen, ende goet, te bidden van noode zijn: als dat God ons wille alle onse sonden vergeuen, ende ons stercken met synen H. Geest, ende versien met nootwendige gauen ,opdat wy inden gelooue, ende godsalicheyt bestendich mogen blijuen, ten eynde toe, tegen alle aenvechtinge ende strijt onser seer grousamen vyanden, die ons ten verderuen soecken te becoren, ende ten val, ende afual van God ende van onse salicheyt te brengen. Met dese gauen, daer wy in de leste Bede om bidden, te weten, de vergeuinge der sonden, de bewaringe voor verderffelicke becoringen, ende de verlossinghe van den quaden, daer mede werden wy salich, in leuen ende steruen, gelijc inden begin des Catechisme gheseydt was: want wy seker zijn, dat wy nae desen iammerlicken leuen, met Godt eeuwichlick leuen sullen.

Daer toe wy aenleydinge hebben ende waer van wy eenen voorsmaec vinden, inde tijtlicke goeden, die Christus (onser traecheyt dienende) voorgheselt heeft.

Maer God is (gelijc bouen aengheroert was, pag. 757.) daer inne onser traegheyt te hulpe gecomen, dat hy de dinghen, die minder zijn, ende nochtans ons na onse verdoruene aert beter bekent zijn, heeft voorgeset, ende ons daerom leeren bidden, ende die beloeft te geuen, gelijc hyse oock dagelicx geeft: op dat hy ons allencskens hoogher soude voeren, om met vierigen gebeden te soecken de dingen, die eygentlic tot den eewigen leuen gehooren, daer af wy nv voort handelen sullen. Hier na behooren wy sonderling te haecken, ende te verlangen: want merckende hoe nootwendich ons de dingen zijn, die tot onderhoudinge des tijtlicken leuens gehooren: so connen wy beter de rekeninge maken, hoe meer ons noodich zijn de dingen, sonder den welcken wy tot den eewigen leuen niet en connen comen, noch eenich geestelic leuen in ons hebben, noch daerin blijuen. Wy connen oock voorder besluyten: God is so goedertieren, dat hy ons de tijtlicke dingen so mildelic selue beloeft, ende geeft: so en sal hy niet faelgeren ons te geuen, wat tot den eewigen leuen gehoort, na dien hy ons die mede so sekerlic beloeft heeft, om Christi wille, te geuen, in ende met den welcken hy ons die so mildelic gheschoncken heeft.

heeft. So geeft ons dan de tijtlicke genade ende segen Gods, eenen voor- *51. Son. Vra. 126.*
smaec van den geestelicken goeden, ende eene sekerheyt, dat wy inden geestelicken goeden (God biddende) nemmermeer te cort en sullen comen.

Comende nv tot de twee leste Beden, so sullen wy indachtich houden, dat het geestelicke verbont (dwelck God, tot behoudinge ende salicheyt syner Kercken, belieft heeft met haer te maken) twee deelen veruattet: *De inschrijuinge syner Wetten in haren herte, ende de vergeuinge der sonden*: gelijc de woorden des verbonts by Hiere. Capit. 31. 33. luyden: *Maer dat sal het verbont syn, dat ic met den Huys Israhels maecken wil na deser tijdt, spreect de Heere: Ic wil myn Wet in hare herten geuen, ende in haren sin schrijuen, ende sy sullen myn Volc syn, ende so wil ic haer God syn. Ende niemant en sal den anderen, noch een Broeder den anderen leeren, ende seggen: Bekennet den Heere: maer sy sullen my alle kennen, beyde cleyn ende groot, spreect de Heere: Want ic wil hen hare misdaet vergeuen, ende hare sonden nemmermeer gedencken.* So beueelt dan Christus hier in de vijfste Bede te bidden, om de vergeuinge der sonden, welcke (hoewelse na der ordeninge inden woorden des verbonts na staet) de eerste, ende voorneemste genade is, sonder de welcke wy met God niet gemeyns en connen hebben, noch tot hem genaken. Want onse sonden ons anders hinderen, ende in den wege liggen: maer die vergheuen zijnde, door de barmhertige liefde des Vaders om de verdiensten Christi wille, so is ons de wech bereyt ende open, tot alle de volgende ghenaden: Gemerct hy die (welcke hy als een goedertieren Vader, eenmael omhelst ende voor syne Kinderen aen-neemt, hen hare sonden vergeuende) nemmermeer en wil, noch en sal verlaten: Beueelt hy hen daerom, dat sy tot haren Vader hare toevlucht nemen, op hem steunen, ende vertrouwen sullen. Ende ouer sulcx wort inde leste bede, om de volgende genaden, gebeden, so wy daer hooren sullen. Dat is de ordre, so de gebeden fijn op malcanderen volgen.

De twee leste beden passen seer wel op de twee deelen des verbonts Gods hier verhaelt

Esa. 59. 1. 2. Luc. 1. 77.

So veel dan aengaet dit deel des verbonts (d'welck beloeft vergeuinge der sonden, ende vergetinge der misdaden) leert ons Christus also bidden: *Vergeeft ons onse schulden, als ooc wy vergeuen onsen schuldenaren.* Ende hebben wy tot verclaringe vander antwoort ouer dese Bede, ende haren aenhanc (in den Catechisme gestelt) aen te mercken: Eerstelick, met wat begeerte ende vierichеyt wy de vergeuinge der sonden behooren te soecken, ende daerom te bidden: Daer by sal mede ouerleyt worden, waer om de sonden *schulden* ghenoemt worden? Waerom *onse?* Ende eyntelic, waerom wy bidden, dat *ons* die vergeuen souden worden? Ten anderen wat de vergeuinge der sonden sy, ende waerin de selue gelegen sy. Ten derden waer door wy seker connen worden van de vergeuinge der seluer, als wy namelick ons geroert, ende bereyt vinden om onsen naesten oock te vergheuen tgene, dat hy ons schuldich is: daer by mede sal aenghemerct worden, wie (in dese Bede) met d'woort *schuldenaers* ghemeynt worden, ende wat onse vergeuinge sy, oft hoe verde de selue sich streckt? Heeft yemant lieuer een ander bedeelinge? Hy mach dese nemen. Dat eerstelic verclaert werde, dat

Afdeelinge.

Andere bedeelingen.

51. Son. Vra. 126. dat alle menschen sondaers zijn, ende daerom Gode met sware groote schulden verplicht, die sy nemmermeer by, of door henseluen, of door eenige Creaturen (die maer bloote Creaturen en zijn) connen betalen. Ten anderen, hoe ende in wat manieren sy dan van dese schulden verlost, ende gevryet connen worden. Ten lesten, waer door sy seker zijn connen, *Aquust.* datse daer van gevrijet, ende dat hen die vergeuen zijn. *Augustinus* bedeelt dese Bede in tween stucken: dat daer inne veruat is, wat wy be- *Aquinas.* geeren, ende wat wy te doen schuldich zijn. *Thomas Aquinas* mercter drye stucken in. 1. Waerom dese Bede geschiet? 2. Hoese vervult wert? 3. Wat van onsen wegen verheyscht wort, op datse vervult werde

De kennisse ende bekentenisse onser sonden (daer van wy wt Gods Wet ouertuycht worden) moet voorgaen: Deu. 27. 16.

1. Maer wy sullen onse afdeelinge volgen. Ende voor eersten mercken, dat niemant wt grondt des herten dese Bede spreken can, noch vierichlic bidden, ten sy dat hy van syne sonden ongeueynsdelic voor God ouertuycht sy, de selue bekenne, ende beclage de elendicheyt, daerin hy door syne sonden ghecomen is, ende steect, die hem Gods schuldenaer maken, etc. Gelijc dan dese elendige conditie aller menschen, bouen int eerste deel des Catechisme, wt Gods Wet, die Gods reken-boec, ende schultregister is, van de vraghe drye af, tot de elfste incluys oueruloedich aengewesen, ende gesegt is, dat onse leelicke, ende jammerlicke gestalt, inde selue Wet (als in eenen spiegel) ons leuendich voor ooghen ghestelt wort. Daerom hier in de antwort wel geseyt wort, wilt ons armen sondaren, etc. Gemerct de kennisse, ende belijdenisse der sonden, ende der elendicheyt, die vander seluen weghen op onsen halse leyt, voor moet gaen, eer yemant tot afbiddinge syner sonden ende tot aenroepinge des Heeren (om van zijn elendicheyt verlost te worden) hem met vrucht can begeuen, oft eenige hope hebben, dat hy verhoort sal worden.

Op dat wy met ootmoet opentlic, geerne ende met hertelicken suchten God bidden mogen om vergeuinge der sonden.

Maer wanneer wy onse sonden leuendich kennen, ende versekert zijn, in wat elendigen stant onse saec sy, dewyle wy also verdoruen, ende verloren zijn, dat in ons niet gesonts, noch geheels en is: ende dat wy van naturen wegen kinderen des toorns, ende der eewigen verdoemenisse onderworpen zijn, door de veelheyt onser sonden, tgetal des zants aen der Zee te bouen gaende: ende datter nergens geenen troost te vinden, noch eenich middel, tot wtcomst voor handen en is, dan alleen Gods ghenade, ende barmhertigheyt: dan werden wy gedrongen, om ootmoedelic, oprechtelic, begeerichlic, ende met grooten ernst onse sonden te bekennen, ende God vierichlic, om vergeuinghe te bidden. Dat wilde Christus te kennen geuen, Mat. 9.12, Luc. 5.31. daer hy s·yde: *Die gesont syn en behoeuen des Medicijn-Meesters niet, maer die cranc syn: Ic en ben niet gecomen, om de rechtueerdige te roepen, maer de sondaers tot bekeeringhe.* Want gelijc de gesonde, na den Medicijn-meester niet en vragen, noch raet en soecken, dien sy niet en behoeuen: Soo gaet het met den menschen, die haer sonden niet en kennen, maer by sich seluen meynen rechtueerdich te zijn. Tis te vergeefs, datmen hen segt van God te bidden, om vergeuinge der sonden: waer omme souden sy dat doen? Sy en weten, noch en voelen de crancheyt haerder zielen niet: Ende daerom achten sy, datse Christi

Gelijckenisse.

des

des Medecijn-meesters der zielen niet en behoeuen: Die ooc sulcke eygen- *51. Son. Vrs. 126.*
heylige, goet-dunckende menschen niet en roept, maer alleen *die vermoeyt ende beladen syn*, welcke na ghesontmakinge ende ontlichtinge, na rust, ende na de leuendige Wateren verlangen ende dorsten. *Dauid* mat. 11. 28, Psal. 51. 19. Esa. 66. 2. ende 55. 1.
bekent vry wt, hoe het hem ging, tot dat hy tot dese oprechte bekentenisse syner sonden gebracht was, Psal. 32: 3, seggende: *Want doen ict woude verswijgen, versmachteden myne gebeenten, door myn dagelicx huylen, want uwe handt was dach, ende nacht swaer op my: Dat myn sap verdroochde, als het inden Somer dorre wort. Sela. Daerom bekenne ic u mynen sonden, ende en verhele myne misdaet niet: Ic sprac: Ic wil den Heere myne ouertredinge bekennen: doen vergaeft ghy my de misdaet myner sonden. Sela.* Hy geeft daermede te kennen, hoe seer hy beroert, ende hoe onrustich hy in zijn gemoet gheweest is: ende dat hy niet eer vergeuinge der sonden vercrijgen en conde, noch verquict en werde, tot dat hy hem voor God hadde verootmoedicht, ende oprechtelic zijn hert wtschuddende, de selue bekent. Waerom ooc Johannis seyt: *Ist dat wy seggen, dat wy geen sonde en hebben, so bedriegen wy* 1 Joh. 1. 8.
ons seluen, ende de waerheyt en is in ons niet. Ist dat wy onse sonden belyden, hy is getrouwe, ende rechtueerdich, op dat hy ons de sonden vergeue, ende reynige van alle ongerechticheyt. Dewijle dan niemant sonder sonde is, so de Apostel getuycht: so waerschout hy hier mede eenen yeghelicken, die hemseluen niet en wil bedriegen, noch ten eynde bedrogen vinden, van noode te zijn, dat hy syne sonden oprechtelic bekenne, ende Gods genade soecken, die hy niet ontbeeren, ende doch niet verweruen en can, sonder ootmoedige bekentenisse ende aenroepinge Gods door Christum. Want alleen, die den name des Heeren aenroept, salich worden sal, Joel. 2. 32, Act. 2. 21.

Ende staet wel te mercken, dat daer *Lucas* dEuangelist, verhalende dese vijfde Bede, ca. 11. 4, seyt: *Ende vergeeft ons onse sonden*: dat *Matheus* deselue Bede, ca. 6. 12, stelt met dese woorden: *Ende vergeeft ons onse schulden.* Want daer wt blijckt, hoewel het verstant, ende meyninge Christi ende beyder Euangelisten in dese plaetse eenerley is: Dat nochtans Christus met dese verscheydenheyt heeft wel willen te kennen geuen: Hoedanig onse *sonden* voor God den Heere zijn? namelic. datse zijn *schulden:* daer door ons te beter in gedruct wort, hoe nootwendich het sy, om vergeuinge ende quijtscheldinghe der sonden, die schulden zijn (welcke wy nemmermeer en connen betalen) te bidden. De menschen achten de sonden (na hare verdoruen oordeel) niet so lee- Gelijckenisse
lic, grouwelic, ende beswaerlic alse inder waerheyt zijn, maer als sy wt mat. 18. 23.
Christi mont hooren, datse schulden zijn, ende ouerleggen dan, hoe beswaerlic dat het is inder werelt, aen de menschen verschult te zijn, meer, alsmen can betalen, ende wat recht de schult-Heeren hebben ouer hare schuldenaers: So connen sy beter verstaen, wat het is, aen God den Heere so hooch, ende grof verschult te zijn, ende wat recht deselue ouer syne schuldenaers, na syne strenge gerechticheyt heeft, ende wt-

richtet,

51. Son. Fra. 126. richtet, sonder datter eenich middel is, so veel ons menschen aengaet, om van dese schulden ontslaghen te worden, ten sy dat wy den wtersten penninck betalen: anders van weghen deser schulden, ende sware verbant, de tijtlicke, ende eeuwighe straffe ende verdoemenisse (die daer toe staen) niet en connen ontgaen.

Die ons swaer aen God verschulden.

Dese geestelicke schulden, en zijn in gheenen deel int minste, so van wegen harer natuere, als van wegen des schult-Heeren, daermede wy te doen hebben, te vergelijken, by de tijtlicke schulden, die men op der aerden (als doch billick) groot ende swaer achtet. Want (gelijc voor geseyt is) Gods heylige Wet leert ons, wat volcomene gehoorsaemheyt wy God schuldich zijn, wy die niet alleen deselue niet en hebben volbracht, maer zijn in allen puncten in het tegendeel schuldich geuallen, als gedaen hebbende, tgene, dat ons gantsch verboden was: Wie soude dese schult connen begrooten, ende na rekenen? Want Christus die daerom vergelijcket by *thien duysent Talenten*, Mat. 18. 24. Wat remedie can geuonden worden, om sulcke ontallicke sonden te betalen? Geen met allen: souden wy willen pooghen ende beginnen, door ons seluen te betalen, wy en souden niet alleen tot geen afcortinghe connen geraken, maer den Kerf-stoc noch dagelix veel grooter maken. Dese onse sonden maecken ons schuldich voor den Richterstoel Godes, ende stellen ons inde ongenade, ende ondrachelicken toorne Gods, wiens oogen gantsch van ons afgekeert zijn, so lange wy beladen met dese schulden
Esa. 59. 2. zijn, die als eenen muer, tusschen God ende ons liggen, ons van hem scheydende, ende weerende, al so dat geen genade ons toe comen en can, maer dat wy onder de tijtlicke ende eewige straffe, ende verdoemenisse souden moeten verderuen, ende eewich blijuen, indien hy na syne gerechticheyt met ons wilde handelen. Ende hoe vreeselic het sy, met den gerechtigen, ende almachtigen God te doen te hebben, leert de Schrifture, niet alleene met den exempelen syner straffe, daer van sy vol is, maer ooc als sy, synen toorne by een verslindende, ende verteerende vyer vergelijcket: als sy seyt, *dat het vreesselic is, te vallen in*
Heb. 10. 31. Ps. 139. 1. *de handen des leuenden Gods:* als sy ghetuycht, dat hem niemant ontgaen noch ontloopen en can.

Ende op onsen halse brengen den doot:

Ten is niet noodich nv weder te verhalen (d'welck bouen dicwils aengetogen ende bewesen is) dat wy door dese schulden, na Gods rechtueerdighe oordeel, allerleye straffe, ende pijn verdient hebben: ghenoech is d' oordeel, dwelck God selue *Adam ende Eua* onsen eersten Ouderen vercondichde, ende bedreychde, doen hy hen verboot *van den Boom der kennisse goets, ende quaets te eten*, seggende: Gen. 2. 17. *Want in welcken daghe ghy daer van etet, sult ghy des doots sterue.* Adam ende Eua hebben dit gebot Gods ouertreden, so verhaelt wort Ge. 3. (1. 6.) ende van den verboden Boom gegeten, daerom zijn sy, ende hare nacomelinghen, het gantsche menschelicke geslachte, den doot, tot straffe (na Gods sententie, die niet gebroken en can worden) onderworpen geworden. Dit ist dat Paulus seyt Ro. 5. 12. *De sonde is door eenen mensche*

mensche inde werelt gecomen ende door de sonde de doot. Ende Ro. 6. 23: *De besoldinge der sonden is de doot.* *51. Son. Vra. 126.*

Door den doot (inde voorseyde sententie Gods vercondicht) worden verstaen alle lichamelicke, ende geestelicke tegenheden, ende straffen, die God den menschen tijtlic, in desen leuen toesendet, ende die hem na desen leuen in eeuwicheyt op den halse liggen, ende staen te verwachten. Daer wt dan nootwendich moet volghen, dat alle menschen (die sondaers zijn, ende sy zijn alle sondaers, wtgenomen alleen den eenigen Christo) allerley straffe, ende pijn onderworpen zijn, so wel den lichamelicken, ende teghenwoordigen, als den geestelicken, ende eewigen, ten sy datse door versoeninghe der sonden, wech gedaen, ende quijt geschulden worden. Die alle tijtlicke ende eewige straffen vernatet.

Daerom sy met den gebede door Christum aen te houden hebben: so wel om vergheuinghe harer misdaden (daerinne sy hen daghelicx schuldich vinden) als der boosheyt, die hen alletijt aenhangt: want Christus veruattet beyde dese soorten van sonden, onder dese Bede, so de Catechisme dat wel aenwijst. Ende en is hier niet noodich breeder te verhalen het onderscheyt tusschen de daetlicke sonden, ende de erfsonde, ende boosheyt, daer inne alle menschen, van harer naturen wegen, geboren zijn: Welcker ouerblijfselen oock den gheloouigen noch aenhanghen, ende aencleuen, tot dat sy teenemael vanden *Lichaem des doots* verlost sullen zijn. Daer is bouen genoech afgeseyt. Daerom moeten wy bidden om vergeuinge der daetlicke sonden, ende der boosheyt, die ons tot den eynde des leuens aenhangt. Psa. 51. 7. Ro. 7. 24.

Dan dewijle alle menschen van haer verdoruen natuer wegen, dese boosheyt mede brengen wt moeders lichaem, ende voort tot sonden zijn geneycht, ende de daetlicke sonden, wt haer quade natuer, van haerseluen voortbrengen: niemant wtgescheyden: (gelijc Paulus getuycht Ro. 3. 9, *Dat beyde Ioden, ende Griecken, alle onder de sonde syn.* Ende vers 19: *Op dat alle mont gestopt werde, ende de gheele Werelt voor God verdoemelic sy.* Ende 23: *Want sy hebben alle gesondicht, ende syn verhindert te comen tot de heerlicheydt Gods):* So leert ons Christus, de sonden, ende schulden *onse* noemen, als die wt ons zijn, ende niet van God: na tgene Ozeas daer van getuycht ca. 13. 9: *Israhel gy brengt u in ongeluc: Want u heyl staet alleene by my*: op dat wy met oprechte bekentenisse voor God ons seluen alleen, ongeueynsdelic alle schult geuen. Welcke wy te recht *Onse* noemen na Christi beuel. Psa. 51. 7.

Ende dwoort vergeeft *ons* (ende niet *my*) heeft Christus hier ooc in dese Bede toegeuoecht, om ons daer mede te vermanen, dat wy niet min sorchvuldich voor de salicheydt van andere, als voor ons seluen behooren te zijn: dewijle wy alles eenes lichaems zijn, ende de liefde heyscht, dat een yegelic den welstant des gantschen lichaems, ende aller leden desselfs, hem behoort beuolen te laten zijn: Ja wy vinden, dat de brandende liefde sich by sommige heyligen so wtgestort ende so wyt gestrect heeft, dat het sich heeft laten aensien, datse meer op dwelvaren van hare naesten, als op haer eyghen gesien hebben. Daer van wy exempel hebben in *Mose*, ende in *Paulo*. Ende bidden niet alleen voor ons seluen, maer ooc voor tgantsche Lichaem der gemeente. Exo. 32. 32. Ro. 9. 3.

2. Voor

51. Son. Vra. 126.

Van de sonden ende straffe der seluen worden wy gevryet, om niet, door genadige vergeuinge.

2. Voor den eersten, de rechte oorsaec aengewesen zijnde: waerom wy dese Bede so hoochnoodich hebben, ende te bidden schuldich zijn, met verootmoedinge onses selfs voor Gods H. Majesteyt, ende bekentenisse onser sonden ende schulden, daer mede wy God vertoornet hebben, ende alle straffen schuldich zijn: ende datter geen middel by ons en is, om God eenichsins, in deel, oft int geheel, te connen voldoen, ende vernoegen: So moet nv ten tweeden, wt dese Bede aenghemerct worden, wat middel ons Christus wijst, om van de schult, ende straffe onser sonden ontlost, ende gevrijet te worden? Anders geen dan dat wy by God soecken vergeuinge, ende quijtscheldinge der sonden, door syne onverdiende barmherticheyt, wt genaden, om niet, door Christum synen Soon, den Middelaer tusschen God, ende ons. Dan zijn wy vry, ende los, wanneer God selue, na syne milde goetheyt, onse schulden wtwisschet, onse sonden niet toe en rekent. Maer vergeeft ende de straffe nalatet, sonder eenigen prijs ende vergeldinge van ons daer voor te ontfangen: maer daer van door zijns selfs barmherticheyt, zijn ghenoechdoeninge nemende van Christo synen Soon, ende die wt liefde tonswaert, hemselven voor ons eenmael opgeoffert heeft aen den stamme des cruyces, ende zijn bloet voor ons vergoten, tot vergeuinge onser sonden, die wy in hem geloouen.

Bewijs der Schriftueren.

Tot beuestinge deser leere vande ghenadige, onverdiende vergeuinge der sonden, dienen dese plaetsen der schriftuere, Psal. 32. 1. *Wel dien, die de ouertredingen vergeuen syn, die de sonde bedect is. Wel den mensche dien de Heere de misdaet niet toe en rekent: In welckers Geest geen valscheyt en is.* Item Psal. 51. 1. *Godt zijt my genadich na uwe goedertierentheyt, ende verdelcht myne sonden na uwer grooter barmhertigheyt.* Ende Psa. 143. 2. ende 130. 3. *En gaet niet int gerichte met uwen Knechte: Want voor u en is geen leuendich mensche rechtueerdich.* Ende den Gichtsiecken troostet Christus in den Euangelio met dese genadige vergeuinge der sonden, Matth. 9. 2. seggende: *Sone hebt goeden moet, uwe sonden zijn u vergeuen.* De selue beeldet ooc de weldaet der vergeuinge der sonden seer aerdich af, met de gelijckenisse van eenen *Coninck, die daer rekenschap met synen Dienaren houden wilde, ende eenen schuldenaer (die hem schuldich was thien duysent Talenten) beroert zijnde met barmhertigheydt los heeft gelaten, ende de schult quijt gescholden, om dat hy hem gebeden hadde.* Hier wt ist nv claer genoech, ende oueruloedich bewesen, datter geen ander hope ergens erschijnt of te vinden en is, om vrede met God, genade ende verlossinge van de sonde, ende straffe der seluer te crijgen, anders dan door quijtscheldinghe, ende vergeuinghe der sonden.

Om niet, tonsen aen sien: maer door dmiddel der betalinge die Christus gedaen heeft voor ons die

Maer op dat niemant en meyne, dat het met Godts gerechticheyt niet ouer een en come, dat hy om niet, onse schulden vergeeft: so is met goeden onderscheyde wel te mercken (dwelc ooc bouen eenige mael verhaelt is): dat de vergeuinge wt genaden, om niet, te geschieden gesegt wert in aensien van ons, te weten, om dieswille wy daer voor, geen

geen vergeldinghe oft betalinge gedaen en hebben noch connen doen, door de welcke nochtans Christus onse Salichmaker, eenmael ten vollen God zijnen Vader betaelt, ende ons met hem versoent heeft: welcke betalinge ende versoeninghe ons, wt genaden wert toegerekent, als of wyse in eygener persoone selfs gedaen hadden: Euen verre wy doch Christum met den ghelooue omhelsen, ende (gelijck hy ons in zijn woort ter salicheyt aengeboden wert) aennemen, ende ons toe-eygenen. *51. Son. Vra. 126.* aen hem gelooven.

Ende daer in connen wy best kennen aen d'een syde de grootte ende swaricheyt der sonden, ende schulden, die soo veel, ende afgrijselic waren, datse niet en conden versoent, ende wtgewischt werden, dan door den doot des een-gheboren Soons Gods Christi Jesu. Waerin erschijnt de grootte onser sonden.

Ende doch aen dander syde, de onwtsprekelicke Liefde Gods tonswaerts, die (om ons zijne barmhertichеydt toe te laten comen) zijne gerechticheyt niet en heeft laten veruallen, noch de selue vercort: maer heeft aen zijnen Sone gestraft, tgene niet hy, maer wy verschuldet hadren: welcke straffe de Sone oock goetwillich voor ons op sich genomen, ende geduldich met volle gehoorsaemheyt gedragen heeft. Ende de grootte der barmhertichеyt Gods tonswaert.

Daer van spreect Christus Joa. 3. 16. *Want also lief heeft God de Werelt gehadt: dat hy synen eenich-gheboren Soon gegeuen heeft, op dat een yegelic die in hem ghelooft niet en verderue, maer het eewige leuen hebbe.* Ende Paulus Ro. 3. 24. *Welcken* (Christum Jesum) *God voorgestelt heeft, tot versoeninge, door het ghelooue in synen bloede tot bewijsinge syner gerechticheyt, door de vergeuinge der voorleden sonden.* Ende Ro. 8. 32. *Die synen eygenen Sone niet ghespaert en heeft, maer heeft hem voor ons allen ouergegeuen, hoe en soude hy niet met hem alle dinc schencken?* Ende d'Apostel Joha. epist. 1. cap. 2. 1. *Ist dat yemant gesondicht heeft, wy hebben Iesum Christum, eenen rechtueerdighen Voorbidder by den Vader, ende hy is de versoeninge voor onse sonden.* Ende Col. 1. 14. *In den welcken* (zijnen lieuen Soon) *wy de versoeninge hebben door zijn bloet, namelic de vergeuinge der sonden.* So is dan Christus de Middelaar, om des welcken wil wy soo wel van schult, als van de straffen der sonden door Gods barmhertichеyt verlost werden. Bewijs der schriftueren

Want hoewel God, naer zijne voorsichtichеyt, wijsheyt ende goeden wille, zijnen kinderen na de vergeuinge der sonden, zijne castijdinghen, tuchtingen, ja oock eenige tijtlicke straffen toesent, dat en zijn gheen straffen des toorns, noch om daer door de sonden te versoenen, of te betalen, geensins, so bouen hier af wat geroert is. Vrag. 42. Maer sulcx gheschiet tot oeffeninge haers geloofs, harer gehoorsaemheyt, ende lijtsaemheyt: Het zijn vaderlicke castijdingen, daer wt de gelouuige leeren, dat de sonden Godt mishaghen, op dat sy die meer ende meer laten, ende vlieden: Het zijn alleen tijtlicke tuchtingen, niet gemeyns hebbende met de straffe, die de sonden verdient hadden in eewicheyt: sulcke castijdingen, dienen ooc anderen ten exempel, als sy sien dat God zijnen kinderen de sonden vergeuende, nochtans niet en laet de selue om der sonden wille te tuchtigen: daer wt dan ooc rekeninghe Tegenworpinge beantwoort 1. Sa. 12. 15. Heb. 12. 5. Psal. 119. 71. 1. cor. 11. 32.

can

51. Son. Vra. 126.

1. Pet. 1. 17.

can werden gemaect: *Ist dat het oordeel van den huyse Gods begint, wat het eynde wesen sal der gener, die den Euangelio Gods niet gelooft en hebben?* Somma de Godsalicheyt der geloouigen wert door sulcke tuchtingen, castijdingen, ende vaderlicke straffen seer geoeffent ende beproeft. Daerom seyt *Augustinus* daer van: dat ghy lijdet, tgene daer ouer ghy rouwe bedrijuet, dat is u een medecijne, geen straffe: tis een castijdinge, niet een verdoeminge: en wilt de geesel van u niet weeren, wilt gy vande erffenisse niet geweert werden. Want het is warachtich, dat den vromen de sonden, ende der sonden straffe also vergeuen werden, datse hen niet en verhinderen, om d'eeuwich leuen te vercrijgen.

De aenhang deser Bede: *gelijck wy onsen schuldenaren vergeuen.*

3. Ten lesten staet nv aen te mercken, waer door wy seker connen werden, dat onse sonden ons vergheuen zijn. Des werden wy seker, als wy dat getuygenisse der genaden Gods in onsen herten beuinden, dat wy bereyt zijn onsen schuldenaers, tgene sy ons schuldich zijn, van herten te vergeuen. Daer toe dient den aenhang in desen gebede, *gelijc wy vergeuen onsen schuldenaren.*

Dient niet daer toe: dat onse vergeuinge soude oorsaec zijn, dat ons van God vergeuen wert oft tselue verdienen.

Want geensins daer mede de meyninge, noch tverstant der woorden is: Dat God ons schencket de vergeuinge der sonden, van wegen der verdienst of vergeldinge, die wy doen met het vergeuen der schulden onses nasten. Souden sy daer aen hangen, of ons niet eer, oft anders toecomen, dan also, hoe souden wy doch tot ware ende versekerder vergeuinge onser sonden connen geraken? Daer doch eerstelic, wy van onser naturen wegen geensins niet geaert en zijn, om onsen naesten te connen vergeuen, door onse eygen crachten: maer tis Gods sonderlinge genade, dat hy (onse sonden ons in Christo vergeuende) ons daer toe noch schenct dese genade, dat hy onse herten vernienwet, verandert, vermorwet, om tot vergeuinge der schulden des naesten bereyt te zijn om zijnent wil, ende om hem dancbaerheyt te bewijsen. Ten anderen. ist warachtich, dat de selue onse verdoruen aert (hoewel wy daer tegen na de genade ons gegeuen, ernstelic strijden) ons noch al weert, dat wy niet so volcomen van herten vergeuen ende vergeten de fauten, die aen ons gedaen zijn: gelijc als wy wel behooren, ende gelijc als wy na de ontfangen genade geerne doen souden, en werden wy door onse vleesch niet verhindert.

1. maer tot sterckinge onses geloofs, in de vergeuinge der sonden, die wy van God bidden ende ontfangen.

Daerom de conditie of aenhang, niet voorder getogen en can werden, dan dat hy ons een getuygenisse is der vergeuinge Gods, daerom wy God bidden. Als of wy spraken in deser manieren. O Vader vergeeft ons onse schulden, gelijc wy ons des aen u goetheyt versekert houden: nadien ghy ons de genade hebt gedaen, dat wy bereyt zijn ooc onsen schuldenaers om uwent wil, ende na uwen exempel te vergeuen Ende so mercken wy, dat dese clausel, of aenhang van Christo hier al gestelt is, ende dient om onse swacheyt, tot sterkinge des geloofs te hulpe te comen (so de antwoort des Catechisme, die daer toe gebruyct) dat ons so gewis de vergeuinge der sonden van God geschiet, als wy in onsen herten seker zijn, de genade ontfangen te hebben, dat wy anderen

ren ooc connen vergeuen: hoewel in onse vergeuinge noch onvolcomenheyt byloopt, daerdoor wy verhindert werden tselue so volcomelic niet te connen doen, als wy schuldich zijn, ende als God aen ons volcomelic doet: want de afbiddinge sulcker swacheyt, ooc mede in dese Bede veruattet is. Tot beuestinge van dien ist seker, onmogelic te zijn, dat die niet geerne anderen vergeuen en soude, die hem in zijnen herte versekert houdet, dat zijne sonden hem van God vergeuen zijn: want wt de versekertheyt oft gelooue der vergeuinghe der sonden, ontspringt ware liefde tot God ende tot den naesten: met de liefde is tgeloof altijt verknopet: gelijc Christus van der Sondaerinne seyde, Luc. 7. 47. *Haer zijn veel sonden vergeuen, vvant sy heeft seer lief ghehadt*, bewijsende, wt de liefde die sy hem thoonde, dat sy verstont haer veel sonden vergeuen te zijn. *51. Son. Vra. 126.*

Anders so can de aenhang voorscreuen also genomen ende verstaen werden, dat het sy een betuyginge voor God (den welcken wy bidden om vergeuinge onser sonden): dat wy ghereet zijn, ende een vast voornemen, in zijner vreese, voor hem, in onser herten gemaect hebben, dat wy allen onsen sculdenaers, dc schult daer mede sy aen ons verplicht zijn, ooc quijt schelden ende vergeuen willen. 2. Oft tot betuyginge dat wy bereyt zijn te vergeuen onsen schuldenaers.

Dan tot goeden onderscheyt moet hier verclaert zijn: dat in deser bede door dwoort *schuldenaers* niet eygentlick verstaen werden, die, welcke ons eenige borgerlicke schulden, van onderlinge handelinge schuldich zijn, of op de welcke wy, na borgherlicke rechten, eenige gerechticheyt te spreken hebben. Want de geloouige niet verbonden en zijn sulcke schulden quijt te schelden, ende na te laten, maer mogen ende connen sy, daer in haer gherechticheyt, sonder quetsinghe der liefden, wel voorderen ende waernemen: alleen datse op hare arme schuldenaers sulcke opsicht nemen, ende hen barmherticheyt bewijsen, gelijc de liefde verheyscht, ende sy hen souden begeeren te geschieden, indien sy in sulcken staet waren, als hare arme schuldenaers. Maer hier wert eygentlic ghesproken van den schuldenaers, die ons met woorden oft wercken, of met haren manieren onrecht gedaen, oft aenstoot gegeuen hebben: dat wy bereyt zijn, met den seluen ons te versoenen, onsen toorn tegen hen te laten vallen, wraecgiericheyt af te leggen ende ooc weder liefde te bewijsen, dat heet hier, onsen schuldenaren vergeuen. Die ons met woorden ofte wercken vertoornt hebben: dat heeten hier schuldenaers.

Ten derden, so dient dese aenhang, tot onser waerschouwinge, als een bedingh, dwelc ons Christus dagelix selue leert wtspreken, ende bekennen: namelic, dat God (ons belouende vergeuinge onser sonden, ende zijne belofte trouwelick houdende) wtdruckelic wil, ende bedongen heeft van ons dese gehoorsaemheyt: dat wy nv voort aen bereyt sullen, ende moeten sijn, om wt liefde onsen nasten, na Gods exempel, ooc te vergeuen. Ende daerom wanneer wy ons tot bidden begeuen willen, om van God yet te begeeren, ende onder andere mede vergeuinge onser sonden, so moeten wy ons seluen suyueren ende entledigen van allen haet, nijt, wraecgiericheyt, of anders souden wy te vergeefs, ja tegen ons seluen bidden. 3. Oft tot waerschouwinge, dat niemant van God vergeuinge crijgen en can, dan die ooc bereyt is te vergeuen.

Daer

51. Son. Vra. 126.

Onderscheyt tusschen Gods vergeuinge.

Daer af sullen wy wat meer roeren, hadden wy eerst een onderscheyt ghemaeckt tusschen Gods vergeuinge, ende de onse. God alleen, door zijn authoriteyt ende macht, vergeeft, ende schelt quijt de sonden, also wel ons, als ooc den genen, die tegen hem, ende ooc tegen ons gesondiget hebben, wt genaden, wanneer sy ende wy, ons bekeerende van sonden, hem om vergeuinge bidden. Ende verstaet wel, als onse naeste hem bekeert tot God, ende hem begeert met ons te versoenen: of wy dan schoon weygerich waren, ende niet en wilden vergeuen, so neemt God de sake op, tusschen beyde, ende heeft de macht (gelijc hy ooc doet) onsen naesten de sonden te vergeuen, niet tegenstaende onse weygheringe, welcke voor God den bekeerden sondaer (tot ootmoet ende versoeninge willich) niet en can weeren van Godes genade.

Ende de onse: ende wat die sy, ooc hoe verre sy sich strecken:

Maer onse vergeuinghe, die wy den naesten doen, en streckt hem voor geen volle vergeuinghe voor God, ten sy hy hem tot God bekeerende, hem om vergeuinge bidt, ende bereyt is oock zijn faute aen ons af te bidden, ende hem met ons te versoenen: Also dat het can geschieden, dat hy hem met ons versoent hebbe, dat wyt hem ooc vergeuen hebben, ende dat nochtans zijne sonden hem by God nagehouden werden, ende gestraft sullen werden: Want verstaet het wel, en connen wy niet meer vergeuen, noch wech schencken, dan trecht ende de schult, die wy op onsen naesten hebben, dwelck (ten respect der seer groote scult, die hy aen God heeft staen) seer cleyn is, ten hoochsten niet meer verloopende (alst ten grootsten is) dan hondert penningen gherekent, tegen thien duysent talenten.

Namelic, dat wy vergeuen moeten wat ons misdaen is:

Aen die *Talenten*, wesende Gods recht ende schult, die hem toecomt: en mogen wy niet roeren, noch tasten, noch ons eeniger macht aennemen, die alleen Gode blijft. Maer wy schencken, ende vergeuen d'onse (dwelck geringe is) als wy toorn, haet, wraecgiericheyt, willichlic afleggen, ende donrecht, dwelc ons gedaen is, met willighe vergetentheyt nalaten, wt doen, ende onder de voeten treden. Ende dit zijn wy schuldich voor God te doen, al ist ooc, dat de gene, die ons vertoornt, vercort ende onrecht gedaen heeft, tselue aen ons niet en begeert: gemerct dese bede ons vermaent wat wy biddende, te doen schuldich zijn: onaengesien oft onse naeste zijns debuoirs ware vergetende.

Ende ooc bereyt zijn. om weder liefde, ende goet in plaetse van quaet te bewijsen.

Die dan eenighe haet in haren gemoet na houden, oft op wraecke nadencken (op ghelegentheyt wachtende, wanneer sy vergeldinge souden mogen te wege brengen) die weygeren met haren vyanden, hoe seer sy vanden seluen beleydiget souden mogen zijn, broederlick sich te versoenen, ende de selue in genaden aen te nemen, den seluen ooc na haren vermogen, ende verheyschinghe der noot vrientschap te bewijsen, hen beswaren, die en connen niet gesegt werden, vergeuen te hebben: Ofschoon de mont een woort tot vergeuinghe spreect, ende de hant, so ende so gegeuen wert, alst niet van herten en gheschiet, dwelck Christus van ons verheyscht. Tis waer, dit is seer swaer om doen: Ende daerom was voor pag. 776 ghesegt, dat sulcke goet Cruyt in onsen Hof van

van naturen niet en wast, ten sy dattet de Heere (door zijne genade) ons verniewende, daer in plantet: Ende doch noch seer qualic opwassen, ende voortcomen can, door de verhinderinghe der booser (ons noch aenhangende) natuere, de welcke daerom voorder door zijne genade bebedwongen, gedempet, ende wtgewortelt moet werden, tot de eyntelicke suyueringe onses Ackers: moet de selue dicwils met reyne leuendige wateren besproeyet ende bedauwt werden, salder eenich gedijen zijn. Mitsdien (in sulcken aensien) dient dese aenhang mede daer toe, dat God ons zijne genade meer wil geuen ende ons becrachtigen, om van herten te mogen doen, wat wy schuldich zijn: ende dat hy onse gebreckelicke swacheden, ons niet en wille toerekenen, om Christi wille. *Son. 51. Vra. 126.*

Maer die also, als voor, niet en willen vergeuen (ofse schoon het *Vader onse* bidden) so en connen sy niet alleene niet vercrijgen, van al dat sy bidden, maer sy bidden teghen haer seluen, haer gebet springet tegen haer schenen (soo men seyt): Want sy bidden dat God hen wille doen, gelijc als sy andere doen. Wat vercrijghen die anders met haren gebet, dan een swaerder oordeel op haren hals: dwelc sy biddende, selue met haren monde betuygen, ende rechtveerdich te zijn, wtspreken. Ende of yemant schoon, naer menschelicker vernuft ende wijsheyt, soude meynen (om tegen hemseluen niet te bidden) dese clausel, *gelijc als wy vergeuen onsen schuldenaren*, wt te laten: die soude hem seluen groffelick bedriegen. Want voor eerst heeft Christus dit gebedt also tsamen gestelt ende beuolen, dat sonder grooten kerc-roof, daer niet af gedaen, oft niet nagelaten en mach werden. Souder yemant na zijnen goetduncken, yet meynen af te mogen laten dat hem niet en dient: ende dander, t'ghene hem wel behaecht, noch te vercrijgen? die soude hemseluen seer bedriegen: soudemen wel also met eenen mensche, ick geswijge met God, mogen handelen? Ey neen. Ende of doch yemant het bidden aen wilde laten staen een tijt lang, als niet sonderlinge yet wetende, daerom hy soude behoeuen te bidden: gelijc dan sulcke menschen hare conscientien ende noot vergrauen ende niet aen en mercken: noch en soudet hem al niet helpen. Want gewisselick, so lange als wy in sulcken staet der onversoenlicheyt met onsen naesten, voor God staen, so en connen wy God niet behagen, noch iets doen dat hem behagen soude mogen: wy en connen gantsch niet int minste zijner ghenaden (die wy nochtans niet eenen oogenblic en connen ontberen) eenichsins t'onsen vromen deelachtich werden, gelijc wt navolgende spreucken der Schrifturen blijcken sal. So ist dan noodich een van tween te geschieden: of van gantschen herten tot versoeninge hem met zijnen naesten te begeuen, op dat Gods genade van ons niet en wijcke noch afgetoghen en werde, om onser ondanckbaerheyt willen: oft, so wy onversoenelic willen blijuen, so moeten wy Godts genade ontbeeren, ende met eenen wt den Hemel blijuen: hier moeten wy springen oft baden, soo men seyt: door dese Poorte moeten wy inne gaen: daer en is geen ander wech, ofte middel: niemant bedrieghe hemseluen. Nv verstaen wy, van

Die anders doen, bidden tegen haer seluen ende sullen sich bedrogen vinden, ofse schoon dit gebet in deel oft geheel na laten:

51. Son. Vra. 126.

van wat gewichte de aenhang deser vijfde bede is: God geue ons zijn genade, ende wercke in onsen herten door zijnen H. Geest, op dat wy de rechte dore inne loopen.

Bewijs der schrifturen.

Hier toe dienen (wt velen) dese plaetsen der Schrifturen, Mat. 5. 23. *Daerom wanneer ghy uwe gaue op den Outaer offert, ende daer gedachtich wert, dat uwe broeder wat tegen u wtstaende heeft: So laet daer uwe gaue voor den Outaer ende gaet, versoent u eerst met uwen Broeder, ende comt dan, ende offert uwe gaue.* Ende cap. 6. 14. *Want indien gylieden den menschen hare misdaden vergeeft, so sal u lieden ooc uwe Hemelsche Vader vergeuen. Maer indien ghylieden den menschen hare misdaden niet en vergeeft: So en sal oor uwe Hemelsche Vader, uwe misdaden niet vergeuen.* Ende Mat. 18. verhaelt Christus de boosheyt des ondancbaren Knechts, welcke van zijnen Heere Coninc quijtscheldinge van *thien duysent Talenten* vercregen hebbende, gelijcke ghenade zijnen medeknecht (die hem maer *hondert penningen* schuldich was, ende ootmoedich bat, dat hy lancmoedich ouer hem wilde zijn) weygerde, vattede hem by de Kele, ende wierp hem inden karker, tot dat hy zijne schult betaelt soude hebben: ende stelt daer by de onbarmhertighe (doch rechtueerdige) sententie, die de ondancbare knecht op zijnen eygen hals gehaelt hadde, vers 32. also luydende: *Ghy boose dienst-knecht, alle dese uwe schult hebbe ick u quijt gescholden, om dat gy my gebeden hebt, behoordet ghy u ooc ws mede-dienstknechts, niet te ontfarmen, gelijck ick my uwer ontfarmt hadde? ende zijn Heere toornich zijnde, leuerde hem den Pijnders ouer, tot dat hy alle de scult betaelt soude hebben.* Ende besluyt Christus de gelijckenisse (de selue ons al tsamen toepassende) met dese woorden: *Also sal oock mijn Hemelsche Vader u lieden doen, ten sy dat ghy van herten vergeeft een yegelic synen Broeder.*

wederlegginge valscher Leer. Catharer ende sommige Wederdoopers, etc.

Dese bede en hebben eertijts niet verstaen de *Cathari*, als ooc niet en doen sommige onder die, welcmen *Wederdoopers* noemt, *ende haers gelijcken*: die voorgegeuen, ende gedroomt hebben, dat Gods Kercke hier op aerden sonder vlecke, ende sonder sonde soude connen wesen. Ist also, waerom heeft dan Christus zijne Discipulen beuolen te bidden; *Vader vergeeft ons onse schulden, &c.* Want al ist waer, dat inden Heylighen heerlic lichtet de heylicheyt ende gherechticheydt, daer inne sy staen, door Godts genade, ende op de welcke sy sich beulijtigen: alsoo dat sy gantsch verscheyden zijn van den ongeloouigen Wereltmenschen, die hier op geen achtinge en nemen, noch eenige sorchvuldicheyt bewijsen, om sich Christelic ende Godsalichlic te dragen: nochtans, so lange sy met haren vleesche, het *lichaem des doots*, omvangen ende behangen zijn: so zijnse noch met veelderley sonden beladen, de eene doch meer, d'ander min, na datse van God genade ontfangen hebben, ende die waer nemende zijn. Ende daerom en isser niemant onder hen allen, die so reyn ende suyuer is, die niet van noode en heeft Gods barmhertichеydt, ende niet en behoeue, daghelicx daeromme te bidden. Wie dan barmhertichеyt behoeft ende begeert, die moet zijn elendicheyt te voren geuoelen,

uoelen, ende bekennen. Daer toe dienen dese woorden *Augustini*, seggende: O wee, ooc den prijselicken leuen, indien ghy (Heere) uwe barmhertigheyt wt den wech doende (oft te rugge settende) tselue soudet willen genauwe ondersoecken. Ende inden *Mileuitanischen Concilie*, hebben de *Vaders* (daer vergadert) besloten ende geseyt: dat Gods kercke dit gebet niet min warachtelic, als ootmoedelic gebruyckt: hare woorden zijn dese: Dit ist woort der gerechtigen, so wel ootmoedich, als waerachtich: *Ende vergeeft ons onse schulden.* *51. Son. Vra. 126.* *Aug. lib. 6 conf. ca. 13.*

Sy en hebben oock t'verstant deser bede niet gehat, die betrout hebben, door hare, of anderer menschen verdiensten, Gode ghenoech te mogen geschieden, ende gemeynt, dat door sulcke ghenoechdoeningen, de sonden vergolden, ende gebetert conden werden: de selue en hebben niet alleen geen deel aen de onverdiende geschencte vergeuinge der sonden bouen geroert: Maer ooc, als sy op dese maniere God aenroepen, so en doen sy anders niet, dat sy onderschrijuen haer selfs beschuldinge: Ja sy beuestigen met haer selfs ghetuygenisse haer eyghen verdoemenisse. Want voor eersten, so bekennen sy hier mede, dat sy met sware schulden aen Gode verplicht zijn: ende ten anderen, dat sy daer van niet geurijt en connen werden, dan door vergeuinge der sonden: daer en tegen nochtans so en aenveerden sy, noch nemen niet aen de selue vergeuinge, maer veel meer verwerpen sy die, als sy hare of anderer menschen verdiensten, ende genoechdoeningen, tot betalinge harer schulden, Gode opdringen willen, ende meynen dat hy hem daer mede behoort te laten paeyen. Dat en is niet Gods barmhertigheyt soecken, ende aenroepen, maer veel meer met God in rekeninge treden, ende sich op zijn gericht beroepen. Hoe verde dese menschen verdoolt zijn, is bouen uoch al eenighemael aengewesen: Ende nochtans in sulcke dwalinge staende, schamen sy hen noch niet te bidden (*vergheeft ons onse schulden*): om te schijnen sich na Christi leer te schicken, ende onder sulcken schijn, voor goede Christenen te passeren: daerse nochtans Christi eer, ende verdienst so schandelicken ontrooueu, ende misprijsen: ende haer toeuerlaet niet en staet op vergeuinge ende quijtscheldinge te crijgen, maer dat sy begeeren, voor de schult genoech, ende betalinge te doen. *Papisten, ende haers gelijcke.*

Ten lesten, nadien onder den naem der schuldenaers ooc mede begrepen zijn onse vyanden, die wy na de leere Christi, Mat. 5. vers 44. oock schuldich zijn lief te hebben: ende den welcken te willen verghenen, alle Christenen met dese Bede betuygen: ende vergeuen moeten, willense van God vergheuinge hebben, so dat bouen bewesen is: So ist een groot misverstant, ende dwalinge, inden Pausdom, datse voorgeuen, dat het alleen sy een Euangelische raet, ende niet een gebot, de vyanden lief te hebben, ende hen te vergeuen: ende meynen, dat de Christenen int gemeen, daer toe niet en zijn verbonden: maer alleen die, welcke hen met haren Clooster-geloften daer toe verplicht, ende versproken hebben. *De selue.*

52. SONDACH.

52. Son. Vra. 127.

52. SONDACH.

Vrage. 127.

Inhout: *In desen lesten Sondach, of afdeelinge des Catechisme, wort verclaert: 1. Eerstelic, hoe noodwendich den Christenen dese Bede sy, 2. ende wat sy daer mede van God begeeren. Ten anderen, wort 3. aengemerct, wat wy wt den besluyt te leeren hebben. Ende ten lesten, wat het woort Amen beduyt.*

---

127. Vrage.

Welck is de seste Bede?

Antwoorde.

I. *En leyt ons niet in versoeckinge, maer verlost ons van den Boosen:* dat is, dewijle wy (van ons seluen) so swac zijn, dat wy niet eenen oogenblic en connen bestaen, ende daer toe onse doot-vyanden, de duyuel, de Werelt, ende onse eygen vleesch, niet op en houden, ons aen te vechten: Wilt ons doch behouden, ende stercken, door de cracht uwes H. Geestes, op dat wy in desen gheesteliken strijt, niet onderliggen, maer altijt stercken wederstant doen, tot dat wy eyntelic teenemael de ouerhant behouden.

Verclaringe.

Somma der lester Bede. DE seste, ofte leste Bede is daer henen gericht, om van God te bidden ende te vercrijgen tgene, dwelc inden tweeden deel des geesteliken verbonts (dat God met syner Kercke, tot haerder salicheyt opgericht heeft) veruattet is: Namelick gelijc hy onse sonden genadelic vergeuen heeft, dat hy syne Wetten in onse herten inschrijuen wille, ende door synen H. Geest ons tot gehoorsaemheyt der seluen bewegen ende met niewe crachten, dagelicx meer ende meer, stercken ende ondersteunen wille, tegen alle onse vyanden, die veel ende sterc zijn: op dat wy door syne cracht ende hulpe, by der ontfangenen genaden blijuende, warachtige vruchten der dancbaerheyt voortbrengen, ende ridderlic strijden, ende alle aenvechtingen, die ons voor comen, ouerwinnen mogen, ende volharden in waren gelooue ende godsalicheyt, tot den eynde toe, om nae wetteliken strijt met eewige glorie ghecroont te worden, daer wy hem louen sullen in eewicheyt.

Die qualic van sommigen, in twee Beden, of deelen geschey-den wort. Doch moeten wy hier ten ingang aenroeren: Hoewel dese seste Bede, van sommigen in tween beden, oft deelen is afgescheyden geweest, dat tselue nochtans niet recht en was: ouermits het openbaer is, dat het maer een bede en is, ende dat met het leste deel der Bede, euen t'selue

wort

wort begeert, dat int eerste begrepen is. Dat wijst mede aen het woort *Maer*: dwelck tusschen beyde staet, ende dese twee deelen also tsamen voeget, dat daermede, tegen de versoeckinge, die wy afbidden, geset wort de verlossinge van den *Boosen*, die t Hooft is, ende Autheur aller versoeckinghen, tonsen verderuen: want wy daer af verlost zijnde, de versoeckingen daer na ophouden souden. Daerom ist tverstant deser woorden: *En leyt ons niet in versoeckinghe, maer verlost ons van den Boosen*: als of also ghesegt ware: Lieue Vader, op dat wy niet in versoeckinge oft aenvechtighen en vallen, so verlost ons van den Boosen. *52. Son. Vr. 127*

Afdeelinge.

Maer om dese antwoort beter te verstaen, hebben wy daerinne aen te mercken twee puncten: Eerstelic, hoe nootwendich dese bede allen geloouigen sy, wort bewesen wt onser aller swackheyt, besonder wanneer daer tegen ouerwogen wert, de macht so veler vyanden, die ons bestrijden, ende geen rust latende, nacht ende dach waken, ende poogen, om ons te verderuen, ende tonder te brenghen. Ten anderen, wat wy met dese Bede van God begeeren, hoe wy in desen swaren strijt ouerhant sullen mogen houden, ende hoe lang, ende hoe volstandich wy strijden moeten, dat wort hier wel, ende seer claer, na de meyninghe Christi verclaert.

Hoe noodich het sy dese saken te behertigen, ende stedich te bidden.

1. Dat Christus niet sonder oorsaec en heeft gewilt, dat de geloouige dese Bede dicwils tot God doen souden, maer dat het seer nootwendich is te gheschieden, dese sake te ouerleggen, ende stedich te behertighen, dat leert de Catechisme in der antwoort, als hy eerstelick eenen yeghelicken voorstelt ende indachtich hout syne eygen swackheyt, daer van hem zijn eygen conscientie ouertuycht, ende daerinne hy sich beuint so langhe als hy in deser Werelt is, ende het Lichaem des doots noch ommedraecht: sulcx dat hy by hemseluen niet eenen oogenblic en soude connen bestaen. Ten anderen, als hy eenen yegelicken indachtich maect dat hy daghelicx te vechten heeft, teghen de machtige, listighe, boose vyanden, den *Satan*, de *Werelt*, ende *syn eygen Vleesch*, die niet op en houden bitteren strijt te leueren, ende nergens anders na poogen dan om de gheloouige te verderuen.

1. Wort geleert met aenwijsinge onser eygen swackheyt bequestlicht door exempelen.

Dat wy gantsch swack zijn, ende by ons seluen niet en vermoghen, maer dat alle sterckte is van God, so dat wy van syner hant verlaten, terstont veruallen, ende ter neder liggen geslagen: daer van geeft ons de Schrifture oueruloedich bericht, ende dient ons van exempelen der allerheylichsten: Maer gemerct op een ander plaetse daer af gheseyt is, daerom wort het hier te corter voorby gegaen. Dauid seyt Ps. 103. 14: *Want hy* (de Heere) *bekent, wat wy voor een werc syn: Hy denct daer aen, dat wy stof syn.* Christus Joh. 15. 5: *Want sonder my en cont ghy niet doen. Dauid, Petrus*, ende alle de *Apostelen*, die zijn ons voorgestelt ten exempel, om wt hare swacheyt te leeren, hoet met ons, ende met allen menschen staet: Als *Dauid* te huys gebleuen, ende niet mede ten Crijch getrocken was, hem te huys wat vermakende, so is hy geuallen in ouerspel, ende heeft hem seluen met eenen ombehoorlicken dootslach beladen.

2. Sa. 11. (1. 17.) Mat. 26. 56. ende (69. 74.)

52. Son. Vre. 127.

beladen. *Petrus* verschrocken, door het vragen van eene Maecht, of twee, ende van eenige knechten, heeft Christus drymael versaect. De *Apostelen* hebben haren meester Christum alle verlaten, ende zijn gevlucht.

Nadien sulcke swacheyt is geuonden by desen mannen, die met so hooge gauen verciert zijn geweest: wat heeft een yegelic van ons, die wy by hen niet te gelijcken en zijn te verwachten? Daeromme sulcx wetende, ende by ons seluen van onse swackheyt ouertuycht, so ist onwedersprekelic, dat ons van noode is te bidden: *En leyt ons niet in versoeckinge, maer verlost ons vanden quaden.*

2. Ende der grooter macht, onser vyanden.

Besondere, als wy dan noch voorder tegen onse swacheyt onerleggen, onser vyanden groote macht, ende dat sy nemmermeer na en laten ons te beuechten: soo vinden wy noch nieuwe ende meerder oorsaken, die ons nootwendich tot deser bede drijuen.

I. Des Satans,

Het hooft aller onser vyanden (die onse verderuen soecken) is de *Satan*, een doot vyant Godts, ende der menschen, die onse salicheydt in alle manieren soect te beletten: ende benijdende in alle manieren de gaue der vergeuinge der sonden, ons in alle canten laghen stelt, om ons daer van te berooven. So ist emmer noodich, soo lief, als wy onse salicheyt hebben, dat wy vierich bidden tegen syne gewalt, list, ende boosheyt, gewapent te worden, om stercken wederstant te doen. Wy gedencken wel, wt der Schrift, met grooter bedroeffenisse, wat dese vyant tot schade des gantschen menschelicken geslachts, aen onse *eerste Ouderen te wege* gebracht heeft: Hoe hy *Iob* nagestelt heeft, ende *Dauid* aengeuallen is, hem daer toe brengende, dat hy het Volc sottelic dede tellen. Hij en heeft niet verschoont, *Christum* den Heere selue aen te vallen: Hoewel hy daer tegen (d'welc tonsen grooten troost dient) niet wtrichten en conde: Maer eyntelick moste wijcken, Christus de ouerwinninge behoudende. *Petrus* syne vierige schichten geuoelt hebbende, vermaent ons ernstelick, dat wy ons van de lagen deses schadelicken doot-vyants sorchvuldelick wachten souden, seggende, 1. epist. cap. 5. 8. *Weest nuchteren, waect, want uwe wederparthie de Duyuel gaet omme, als een briesschende Leeuw, soeckende wien hy verslinde. Wederstaet hem, vast int geloouе.* Ja Christus selue waerschout *Petrum*, ende de andere Apostelen (dwelc tonser waerschouwinge grootelicx dient) Luc. 22. 31. *Symon, Symon, siet de Satan heeft u begeert te siften als Tarwe: Maer ic hebbe voor u gebeden, dat u geloouе niet af en late.* d'Euangelist Mattheus, noemt hem eenen *Versoecker*, ca. 4. 3. dewijle dat zijn verdoruen aert daer toe strect, ende hy met alle neersticheyt ende listen daer op toeleyt, om door versoeckingen de menschen te verderuen. Paulus schrijft oock, 1 Thes. 3. 5. Dat hy Timotheum tot hen gesonden heeft, om haerlieden te verstercken ende te troosten in haren geloouе. *Ic hebbe hem* (seyt hy) *gesonden, om uwe geloouе te kennen: Dat u niet eenichsins de versoecker versocht en hadde, ende onse arbeyt te vergeefs ware.* De selue stelt ons ter hant, *de wapenen Gods*, daer mede wy desen, ende andere onsichtbaerlicke

Gen. 3. 1. 1. Par. 21. 1. Job. 1. 9. ende 2. 3.

baerlicke vyanden souden mogen van ons verdrijuen, besondere ooc vermanende tot gebeden, Eph. 6. (11. 18.) *52. Son. Vra. 127.*

II. De Werelt:

Daer na is de *Werelt* ooc onse vyandt, als daer aen d'een syde zijn de *Godloosen*, ende *versworen vyanden Gods*, ende *syner Kercken*, die deselue van de waerheyt, van den gelooue, ende godsalicheyt, door veruolgingen, ende allerley tormenten soecken af te brengen, met onversadelicken haet, ontsteken teghen alle de gene, die met hen niet *vande Werelt* en zijn, so Christus seyt, Joh. 15. 19. *Nu om dat gy vander Werelt niet en syt, maer ic hebbe u wt de Werelt wtuercoren, daerom haet u de Werelt.* Ende 1. Joh. 3.1 *Daerom en kent ons de Werelt niet, want sy en heeft hem niet gekent.* Aen d'ander syde de *Wereltkinderen*, die in haren lusten ende begeerlicheden triumpheren, die geuen menigen aenstoot, ende oorsaec der verleydingen, het is hen vreemt, ende lasteren, dat de gheloouige niet mede en loopen in de selue onghebonden ouerdaet, het is swaerlic van den seluen sich te ontrecken, ende wederstant te doen.

III. Ende ons eygen Vleesch.

Besondere na-dien onse eyghen *Vleesch* ons so seer veel moeyten, ende strijts moect. *Ic sie* (seyt Paulus Rom. 7. 23.) *een ander Wet in myne leden, de welcke strijt tegen de Wet myns gemoets, ende my der Wet der sonden, die in myne leden is, gevangen maect.* Item Gal. 5. vers 17. *Want het vleesch begeert tegen den Geest, ende de geest tegen het Vleesch, dese staen tegen malcanderen, so dat ghy niet en doet tghene dat ghy wilt.* Wt den vleesche comen de quade ouerlegghingen des ghemoets, ons tot ouertredinge der H. Wet Gods verweckende, die ooc versoeckingen maken, ende om welcke te wederstaen, het vermogen by ons niet en is.

Dwelc ons ter rechter, ende ter slincker bekoret, ende aenvechtet in saken, die in haerselluen niet quaet en zijn.

Onse *Vleesche* maect ooc, dat die dingen, die van harer naturen weghen niet quaet noch verwerpelick souden zijn, in ons veel aenvechtingen verwecken ende ons ten stric, ende ten val worden, door de listen des Satans, die zijn spel mede daer by spelet; Als die ons in den oogen loopen, ende schoon aenblicken, oft ooc afschrickelic voor comen: daer door het geschiet, datse van God af trecken, ende doen af wijcken, door versoeckinghe ter rechter, of ter slincker syde. Als by exempel, ter rechter syden zijn de *rijckdommen, macht, eere deser Werelt, etc.* Welcke door haren glans, ende schoonen aenblic, oft gestalt (den ooghen goet ende behagelic schijnende) het gesichte verblinden, ende met haren aenlachen alsoo verasen, ende innemen, datse van de sotticheyt der seluen droncken zijnde, hares Gods vergeten: Wederom ter slincker syden zijn *armoede, spijt*, oft *verwijt, verachtinge, siecten, verdruckingen*, ende derghelijcke, welcke den menschen afschrickelic, ende eysselic voorloopen, ende door haer bitterheyt, ende ongemac also voor thooft stooten, datse daer door te rugge treden, den moet verloren geuen, alle vertrouwen, ende hope wech werpen, eyntelic geheel van God veruremden.

Met de sesde Bede begeeren wy van God stercte, ende

2. So bidden wy dan van onsen God, dat hy ons swacke menschen, tegen dese onse machtige vyanden, ende tegen beyderley aenvechtingen, ter slincker, ende ter rechter hant stercken wille, dat wy niet en beswijcken,

52. Son. Vra. 127.

cracht, synes geests, op dat wy mogen staen tegen onse vyanden, ende alle versoeckingen.

swijcken, noch daer in blijuen, oft ouerwonnen werden: maer veel meer dat hy ons door de cracht synes H. Geests (die eewige God met den Vader, ende met den Sone is) also oprichten, ende ondersteunen wille, dat wy daermede gesterct, tegen alle de aensprongen des boosen vyants, ende ombeweechlichlic staen mogen: welckerley aenvechtingen hy ons in het gemoet innegheuen oft voorbrenghen mochte: Dat wy ooc ten besten keeren, aennemen, ende gebruycken, wat hy ons toesent, ons niet en verheffen in welstant ende voorspoet, noch te seer en verslaen, ende den moet vallen laten, in qualick varen ende tegenspoet.

Ende wort geleert, wat hier versoeckinge sy: Ende wat het sy, in versoeckinge leyden:

Ende so wort hier onder den naem van *versoeckinge*, aenvechtinge, oft bekoringe verstaen, van alle quade beweghinghe, die door onse *Vleesch*, de *Werelt*, ende den *Satan* ons voort-ghebracht worden, om ons tot sonden te verwecken, ende te brengen. Ende in *versoeckinge leyden*, heet hier, door Gods gherechtige oordeel, om der ondancbaerheyt wille, van God verlaten, ende den Satan, der Werelt, ende den begeerlicheden des vleesches (die met den menschen stedich Crijch voeren ende vechten) ouergegeuen te worden, tot ouerwinninge: sulcke versoeckinge worden de geloouige geleert af te bidden, datse God daerinne niet leyden en wil.

Om te verstaen, dat dese Bede niet van allerley,

Deu. 8. 2. ende 13. 3. 1 cor. 10. 13. 1 pet. 4. 12 ende 2 Pe. 2. 9.

Moet dan met onderscheyt verstaen worden, dat Christus ons niet en leert, slechtelic (sonder eenighe wtneminge) allerley versoeckinge af bidden: dat wy gantsch geene versoeckingen en souden geuoelen. Gemerct sommige versoeckingen dienen, ende van noode zijn, om ons te verwecken, te schudden, te pitsen, ende te prickelen, op dat wy wt de slaepsucht gewect, ende van onse traecheyt ende slappicheyt, tot cloecheyt ende dapperheyt ghebracht souden mogen worden. Anders Dauid niet ghebeden en soude hebben, Psal. 26. 2: *Proeft my Heere, ende versoect my.* God en soude ooc syne wtvercoren dienaers niet versocht hebben (gelijc wy lesen van *Abraham*, Ge. 22. 1. Van *Iob.* 19. etc) noch dagelicx niet versoecken, door schande, armoede, verdriet, tegenheyt, ende andere cruys tot haerder castijdinge, ende beproeuinge.

Maer van den Satans versoeckinge spreect.

Dewijle dan de Heyligen niet sonder oorsaec bidden, om beproeft te worden: dat God ooc niet sonder oorsaeck de syne versoect: ende nochtans Christus leert bidden, *leyt ons niet in versoeckinge*: daer wt verstaen wy, dat dese Bede niet van allerley versoeckinge te verstaen is: Maer van de versoeckingen des Satans, die hy door *hemseluen*, door de *Werelt* ende door het *verdoruene vleesch* te werc stelt (gelijck alreede gesegt is).

Dewijle God oock de syne wel, doch tot haren besten versoet. Maer de Satan niet anders dan ten verderuen.

Op een ander wijse versoect de Satan, op een ander wijse versoect God: de Satan en versoect op geen ander meyninghe, noch tot eenen anderen eynde, dan om te beschamen, ende te verderuen, onder te stooten, ende in de verdoemenisse te brenghen. Maer op een ander meyninge ende tot een ander eynde versoeckt de Heere de syne: Hy beproeftse, op dat daer door hare oprechticheyt bekent, ende sy door oeffeninge stercker, hare vleesch gedoodet, geloutert. gebrant worde, daert anders (niet bedwongen, noch onder de roede gehouden zijnde) dertel, brootdroncken,

droncken, ende wulpsch, buyten alle banden springen, ende synen moet- *52. Son. Vra. 127.*
wille drijuen soude, somma, op dat sy niet en souden met der werelt verdoemt worden, 1 Cor. 11. 32. De Satan loert, ende loopt rontsom hem henen, om opt onversienste de ongewapende, die sonder achterdencken ten strijde onghereet zijn, te oueruallen, oft hen de wapenen te ontweldigen, om al also met hen om te moghen springen, na synen moet- 1 cor. 10. 13.
wille tot haren wtersten verderuen. Maer God waerschout niet alleen de geloouige voor des listigen Satans versoeckingen, maer geeft hen wapenen ende stercte, om hem te wederstaen: ende wanneer God de syne versoect, so blijft hy euenwel haer genadige Vader, blijft hen getrouwe, ende laetse niet versocht worden bouen haer vermogen: maer geeft met de versoeckinge ooc het wtcomen, op dat sy mogen verdragen, tgene hy hen toesent.

Dese Bede en spreect dan eygentlic niet vande versoeckingen, die God aen de syne doet tot haren besten: Maer vande versoeckingen, die de Satan doet ten verderuen. Ende ouermits de Satan (hoe boos hy ooc is, ende welc quaet hy, na syne boose aert, voor neemt) gantsch niet en can wtrichten, noch yet het minste en vermach ten verderuen, dan tegen de gene die God nae zijn rechtueerdich oordeel verlaten heeft, ende ouer den welcken hy den Satan macht toelaet, hem den toom lossende, op dat de straffen (welcke sulcke nae Godts rechtueerdich oordeel weert zijn) door hem wtgerichtet worden: so ist dat de geloouige, God met dese Bede aenroepen: Dat hyse niet en wil leyden in sulcke versoeckinge, noch den Satan macht ouer hen geuen, om hen in sulcke verderuen, ende onderstootinge te brengen. *Vader* (seggen sy) *verlost ons vanden BOOSEN.* Also hadde Christus op een ander plaetse syne Apostelen ooc geleert: *Waect, ende bit, op dat ghy niet in versoeckinge en comt: want de Gheest is ghewillich, maer het Vleesch is cranc.*

Maer vermach niet sonder Gods gehengenis ende rechtueardich oordeel, daer. om bidden wy God dat hy ons niet in versoeckinge en leyde:

De *Boose*, is de Hooft-vyant, welcke ons nastelt, ende soect van den leuen, ende salicheyt te beroouen, verlocket tot dien eynde ons tot sonden, daer mede hy gewapent is, neemt de *Werelt*, ende onse *eygen Vleesch* tot syner hulpe, ende valt ons met alle macht aen, sonder dat wy eenigen wederstant by ons seluen doen connen: Daerom Christus ons niet alleen leert, dat wy selue bidden sullen: Maer seyde ooc tot Petrum tsyner versterckinge: *Ic hebbe voor u gebeden, dat uwe geloue niet af en late.* Ende by Joh. 17.15. lesen wy Christi gebet, tot synen Hemelschen Vader, dwelck hy voor de syne gedaen heeft, doen hy noch met hen inder Werelt was: *Ic en bidde niet dat gy hen wt der Werelt neemt: Maer dat gy hen bewaert vanden boosen.* Item vers. 20. spreect hy voorder: *Ende ic en bidde niet alleen voor hen, maer oock voor de ghene, die door haer woort in my gelooven sullen.*

Maer verlosse van den boosen.

Tselue dient grootelix, om ons eenen moet te maken, tot ernstelick bidden: want wy hebben Christi beuel, om also te bidden: wy hebben zijn belofte, van sekerlic verhoort te worden: Christi ghebedt voor de gantsche Kercke (ende also voor ons mede) gedaen, voorgeroert, is noch crachtich,

Ende wy zijn versekert verhoort te worden.

52. Son. Vra. 127.

crachtich, ende en sal vanden Vader niet afgeslagen worden. Laet ons alleen aenhouden met den gebeden. wy sullen Gods hulpe gewaer worden, ja dat de *God des Vredes,* (so Paulus betuycht, Ro. 16.20.) *den Duyuel cortelick onder* onse *voeten treden sal.*

Daer toe is dat God de syne begaeft met de genade zijns Geests.

Ende daer toe ist, dat ons God met tweevoudige genade synes Geests (die ons van noode is, om van den boosen verlost te worden) versorget: Eerstelic, dat hy onse herten inwendich vermorwet, weec-maect, buyghet ende richtet tot Gods dienst, om in desen geduerighen strijt, ende harden camp God te connen gehoorsamen, ghelijck die ghenade Gods Kercke (in Gods verbont) beloeft was, daer God seyt, Hie. 31.33: *Ic wil myne Wetten in hare herten geuen.* Andersins, dat hy ons door de cracht zijns Geests wil onverwinnelic maken, teghen alle listen, lagen, ende aenloopingen des Satans, om in de schrickelicke schermutsingen, ende camp, die hy ons leuert, niet onder te liggen, maer eyntelick te ouerwinnen. Op welcke hope van victorie wy vrylic mogen ridderlic strijden, ende met bidden aenhouden, ten sal ons niet faelgeren, want ware God niet ghereet, ende willich ons synen Soldaten hulpe, ende ouerwinninge te geuen: Christus en soude ons niet hebben leeren bidden, om verlossinge vanden Boosen. Wat waert anders, als spot, te beuelen te bidden, om tgene, daer van gheen sekere hope ware te verweruen. Maer dat sy verre, dat sulcke gedachten in ons comen souden.

Diese tot volstandich bidden ende wederstant verweet:

Maer daer tegen, dewijle Gods geest ons getuycht, dat wy Gods kinderen zijn, ende ons leert roepen *Abba Vader*: So ist onse amt, dat wy als vrome kinderen (niet twijffelende aen onses Vaders trouwe, ende waerheydt in syne beloften, daer mede hy syne goetherticheyt tonswaert heeft betuycht, van ons nemmermeer te willen verlaten) in allen strijden onse toevlucht tot onsen Vader nemen, ende daer en tusschen met ridderlicke dapperheyt door syne cracht den camp voldueren, Waer toe wy aen te mercken hebben: Dat dit gebet, *verlost ons van den quaden,* wat meer inne heeft, ende begrijpt, als ten eersten aensien schijnet. Want nadien Gods geest onse cracht is, om tegen den Satan te mogen strijden, ende wy de ouerwinninge niet en hebben noch wech-dragen en connen, dan als wy met des Geests genade, ende stercheyt vervult, alle de swackheden onses vleesch wtghetogen sullen hebben: so ist, dat onder t gebet om vanden Satan, ende vande sonde verlost te worden, mede begrepen is, dat ons de Vader, om Christi wille, met nieuwe crachten, ende gauen synes H. Geests wille verrijcken, ende verstercken.

Ro. 8.(15.16). Hieb. 13. (5. 6). Jos. 1. 5.

Ter tijt toe sy eyntelic teenemael de ouerwinninge behouden.

Tselue geeft de Catechisme te kennen, als hy seyt: *op dat wy altijt stercken wederstant doen, tot dat wy eyntelic teenemael de ouerhant behouden.* Tis een gedurige strijt die ons voor staet, ten eynde onses leuens toe: geduerich moetmen daerom bidden, ende ridderlic campen, op gewisse hope, dat wy ouerwinnen, ende de croone ontfangen sullen, als wy ten saligen eynde gecomen zijn, gelijc Paulus hem des getroostet, 2 Tim. 4. 7. *Ick hebbe eenen goeden camp gecampet, den loop hebbe ic geeynt, ic hebbe het gelooue gehouden: Voort soo is my de croone der rechtueerdicheyt*

1. Pet. 5. 4.

rechtueerdicheyt wech geleyt, de welcke my te dien dage geuen sal de Heere, die een rechtueerdich Richter is, ende niet alleenlick my, maer oock allen, die syne verschijninge begeeren. 52. Son. Vra. 127.

De *Romanisten* bidden ooc dese bede wel: Daer en tusschen vertrouwen sy met een *Cruys* op haer Voorhooft te strycken, of voor sich te slaen met *Wy-water* (soo zijt noemen), *gewyëde Palmen*, *Keersen* ende ontallicke by-geloouige beuselingen (die de superstitie innegeuoert heeft, sonder, ende teghen Godts woort) vanden boosen bevrijt te werden. Dat is spottelic, ende en can niet t'samen bestaen, dat men God sal bidden om verlost te werden vanden Satan (gelijc oock geen andere remedie inder waerheyt, daer tegen en is, als alleen de cracht, ende genade des H. Geests, daerom wy met dese bede te bidden geleert zijn): ende ter contrarien niet op God te vertrouwen, noch van hem hulpe te verwachten, maer op de nietige dingen te vertrouwen ende die tot hulpe te gebruycken. Meynen sy ooc (in goeder trouwen) dat de Satan (een Geest wesende) met sulcke wapenen te bestormen sy, ende dat hy daer door verjaecht, ende verslaghen soude mogen werden? Ey neen, hy en vraecht er niet een .drup na: Maer hy ghewint daer mede (na zijnen boosen wille) ouer de menschen macht, als sy also God verlatende, by de Creaturen, ende haer eygen nietige ghedichtselen hulpe soecken.

wederlegginge valscher Leer. Tegen de nietige dingen gedicht tot verdrijuinge des Satans.

Sy zijn schandelicken bedrogen, als sy verstootende ende verachtende de cracht, ende de ghenade des geests, met sulcke wapenen ten crijghe getrocken zijn: Euen gelijc ooc onder hen hare *Monnicken*, ende *Nonnen*, sich selfs bedrogen hebben, wanneer sy inde Cloosteren (na menschen vindinge) hen verstekende, hieten dat wt de werelt gaen, om van versoeckinghe daer door vry te zijn: Maer de eruarentheyt heeft veelmaels gheleert, datse wt den drup int water geloopen zijn: want hoewel sy den onverstandigen licht-geloouigen Volck wijs maeckten, dat sy daer een Engels leuen leyden, so is het tegendeel wel gespoert ende geuonden, als dlicht des Euangelij beginnende te schijnen, de duysternissen hebben moeten wijcken, ende haer heylighe leuen ontdeckt is worden: Maer wat souder tegen ghestaen hebben: Sy hadden haer Vleesch noch aen, sy droeghen de Werelt mede, ende vonden de Werelt (hoe verre nochtans harer Cloosteren, wt de Werelt, in Bosschagien ende Wildernissen schenen geset te sijn): Sy waren menschen, ende vonden menschen, en hen en ontbraken geen versoeckingen, noch occasien om quaet te doen, ledich-gang, lecker eten ende drincken, quade gespreck, schadelicke boecken, ende exempel, verwerpinghe der kuysche ordeninge des Houwelicx, haet, nijt, twist ende oneenicheyt was vast allesins voor handen: hadde de Satan niet ruyme velts genoech, om zijn personage wel te spelen? Ende de luyden (onder den schijn van heylicheyt, by menschen gedicht, ende geuonden) in zijn Net te trecken, daer sy van de rechte wapenen (Eph. 6.13.) soo onversien waren. De geloouighe ende allerheylichste, die alle rechte wapenen ter hant hebben, ende ghebruycken, ende ooc met den gebeden vierichlick aenhouden, wanckelen noch wel dagelicx,

Dat het Cloosterleuen niet bequaem was om de versoeckingen des Satans tontloopen.

52. Son. Vra. 128.

dagelicx, ende suchten ouer desen swaren strijt menichmael, so lange sy (in den vleesche zijnde) voelen den strijt des vleesches tegen den geest. Wat meynt men dan sulcken menschen al ontbroken te hebben, om sich van versoeckinge te ontweren?

De erfsonde en is met den doop niet gantsch gedoodet.

Met dese bede wert oock der *Papisten* dwalinge wederleyt, als dat sy voorgeuen, dat door den doop inden geloouigen de erf-sonde gheheel werde gedoodet: waert also, de Satan en soude dan voort meer gheen cracht op ons hebben, om ons te comen versoecken. Maer daer tegen getuycht Jacobus, cap. 1.14. *Maer een yegelic wert versocht, als hy van syne eygen begeerlicheyt afgetrocken, ende verloct wert.* Ende Christus heeft de sake verde anders verstaen, als hy de gheloouighe heeft leeren bidden, om in versoeckinge niet geleyt, maer van den quaden verlost te werden.

128. Vrage.

Hoe besluyt gy u gebedt?

Antwoorde.

II. *Want u is dat Rijcke, de cracht ende de eerlicheyt, inder eeuwicheyt:* Dat is, sulckes alles bidden wy daerom, dat ghy (als onse Coninck, ende aller dingen machtich) ons alles goets te gheuen, den wille, ende het vermogen hebt, ende dat al, op dat daer door, niet wy, maer uwen H. name eeuwichlick ghepresen werde.

Verclaringe.

TOT hier toe, zijn verclaert (na de voorreden des gebedts) de ses volgende Beden, so en is nv niet meer ouerich, als het *Besluyt* des gebets, met het woort *Amen*, daer af volget inde navolgende vrage.

Waer wt dit besluyt genomen sy.

Dit besluyt schijnt genomen te zijn, wt den eersten boec der Chronijcken, cap. 29. 10. Daer Dauid God danckende, seyt: *Gelouet zijt ghy Heere God Israhels onses Vaders eewichlick: uwe behoort de Majesteyt ende gewelt, heerlickheyt, ouerwinninge, ende danc: Want alles wat inden Hemel, ende op Aerden is, dat is uwe: uwe is het Rijcke, ende gy zijt verhoocht ouer alle dinck ten ouersten: uwe is rycdom ende eere voor u: gy heerschet ouer alle ding, in uwer hant staet alle cracht ende macht, in uwer hant staet het yegelicken, groot ende sterck te maken.*

Afdeelinge.

De antwoort wijst in dit besluyt twee puncten: eerstelick, waer op de gheloouige haer vertrouwen steunen: ten anderen, tot wat eynde, oft wit onse gebeden behooren te strecken, ende ghericht te werden.

1. God onse Vader is alleen Coninc.

1. Het vertrouwen wert in onsen gebeden gesterct, als wy spreken ende onsseluen te gemoede voeren, dat het rijcke Godes onses Vaders is: gelijc ooc de Coninck *Jehizkia* in zijn Gebet tot God sprac, 2 Reg. 19. 15. *Heere God Israhels ghy die bouen Cherubim sittet, gy zijt alleen God.*

onder

onder allen Coninckrijcken op Aerden, gy hebt Hemel ende aerde gemaect. Want nadien God onse Vader, is een Coninc aller Conincrijcken, ende dat hem alleen t'rijcke toecomt, hoe souden wy onder de beschuttinge van sulcken vader niet wel te vreden ende onverschrocken zijn? Waerom souden wy den Satan vreesen? Tis wel waer, hy wert genoemt een Vorst, ofte *ouerste deser Werelt,* Joa. 12. 31. Maer niet daerom, dat hyt ouer-gebieden inder werelt heeft, of hem eenichsins tselue toecomt, dan om dieswil dat hy heerschet, ende tyranniseert inder werelt, ouer de kinderen des ongeloofs: Euenwel hy, met allen zijnen macht, is onder onsen ouersten Coninc: aen zijn gebot is hy gebonden, hem is hy onderworpen ende gedwongen zijnen wil te moeten volgen: en vermach niets daer tegen. Hy en vermocht niet inde Verckenen te varen, noch conde de selue beschadighen, dan het most hem eerst van *Christo* toegelaten zijn, Mat. 8. 31. Hoe veel te min soude hy dan yet vermoghen teghen de menschen: Noch al veel min tegen de Godsalige, getrouwe, ende lieue Kinderen Gods. *52. Son. Vra. 128.*

De *cracht* is oock Godes onses Vaders, daer mede in ons het vertrouwen behoort verwect te werden. Ende wert de *cracht* by het *rijc* gevoeget, op dat wy verstaen, dat in desen *rijc* geen swacheyt, onvermogen, oft verhinderinge en is. Dese onse Coninck heeft also het ghebieden alleen, dat hy van niemanden zijne macht en heeft ontfangen, maer van hemseluen ende by hemseluen almachtich is. Ten anderen, alle macht die inde werelt is, comt alleen van hem, gelijc als Christus tot Pilatus seyde, Joa. 19. 11. *Gy en soudet geen macht hebben tegen my, waert u niet van bouen gegeuen.* 2. Ende almachtich

Dat Godt dan (die onse Vader is) alleen Coninc, ende almachtich is, dat geeft ons vasticheydt, ende steunsel int gebet: Al zijn wijt niet weert: al en hebben wyt niet verdient: zijn Vaderlicke goetheyt en can ons zijnen kinderen niet ontseggen, noch onse gebeden afslaen: en met zijn almachticheyt can hyt verrichten, alles wat ons van noode is: so moeten ende mogen wy vastelic op hem alleen vertrouwen, alle onse crachten, ende menschelicke hulpe versaken, om op hem alleen vast te staen, wy en sullen ooc nemmermeer beschaemt blijuen, so Paulus getuycht (wt Esa. 28. 16.) Ro. 10. 11. *Soo wie in hem ghelooft, die en sal niet beschaemt werden:* Ende vers 12. *De selue aller Heere, is rijck ouer al die hem aenroepen. Ende* 2. Pet. 2. 9. *De Heere weet de Godsalige wt de versoeckingen te verlossen.* Item, 1. Cor. 10. 13. *God is getrouwe de welcke u niet en sal laten versocht werden, bouen uwe vermeugen: Maer sal met de versoeckinge oock het voorcomen maken, op dat ghyse meucht verdragen.* Daerom mogen wy ende sijn schuldich op sijn Vaderlicke goetheyt te vertrouwen.

2. Daer wert noch toe geset, *ende de eerlickheyt*: Waer mede ons Christus vermaent, dat alle onse gebeden, na dit wit moeten schieten, op dat Gods naem geloeft ende ghepresen werde. Also spreeckt de Propheet, psa. 115. 1. *Niet ons Heere, niet ons: maer uwen name geeft eere, om uwer genade ende waerheyt wille.* Ende dat ist, dwelc Christus (ons tot bidden vermanende, ende verhooringe belouende) seyt, Joa. 14. 13. Onse gebeden moeten gericht werden tot Gods eere. Hier. 33. 9.

Ende

52. Son. Vra. 127.

Ende wat gy in mynen name begeeren sult, dat sal ic u doen, op dat den Vader in den Sone verclaert werde.

Die gepresen moet zijn in eewicheyt. Rom. 9. 5.

Ten lesten, wert daer by geuoecht *in eeuwicheyt*: want gelijc het rijcke Godes onses Vaders, en zijn cracht, ende macht eeuwich is, alsoo moet ooc zijn eerlicheyt, ende lof eewichlich vercondighet werden. Dit moet tegen gestelt werden den Rijcken, macht, ende eerlicheyt der Coningen op Aerden. Wanneerse God verheft tot den Coninclicken stoel, so hebben sy haer tijtlic Conincrijcke, haer tijtlicke macht, ende eerlicheyt, die veel veranderingen onderworpen zijn: ten is al, by Gods rijck, cracht, ende eerlicheyt, niet weerdich eens genoemt te werden. Want behaluen, dat de Coningen op Aerden, wat sy hebben, dat zijt van God hebben: so hebben zijt ooc alleen voor een corte tijt, heden zijn sy doorluchtige Heeren, groote machtige Coningen ende Potentaten, ten aensien van anderen menschen gerekent: Maer gelijc als *het hoy ende een bloem op den Velde verdorren, ende verwelcken sy*. Het neemt met hen haest een eynde. *Wat verheft haer* (seyt Syrach cap. 10.10) *de arme Aerde, ende assche? Hy is doch enckel schandelick dreck, dewyle hy noch leeft. Ende wanneer de Medicijn schoon lange daer aen lappet, so gaet het doch eyntelicken also toe: Heden Coninc, morgen doot.* Maer God onses Vaders eerlicheyt, is sonder eynde, buyten alle tijt, duerende in eewicheyt, daer geen tijt getelt can werden, noch met verstande begrepen: Daer van spreect Dauid, Psa. 145. 13. *uwe Rijcke is een eewich Rijcke, ende uwe heerschappie duert voort ende voort.* Daerom moet hy alleen aengeroepen werden, op dat wy van hem niet alleen tijtlicke, maer ooc warachtighe, geestelicke, ende Hemelsche gauen (ten aensien vande welcke de tijtlicke, by den menschen meest geacht, de minste, ja niets weerts en zijn) vercrijghen mogen: hier hebben wy den geneychden wille tonswaert, ende de volle almachticheyt by den anderen.

129. Vrage.

Wat beduyt dat woort, *Amen*?

Antwoorde.

III. *Amen*, is te seggen, het sal waer, ende seker zijn. Want mijn gebet veel sekerder van God verhoort is, dan ic in mijn herte gheuoele, dat ick sulcx van hem begeere.

Verclaringe.

Dwoort *Amen*, is Hebreeusch. *Hie. in c. 6. matth Psa. 41. v. vlt. 1. Chro. 17 15.*

HET Woort Amen (dwelc *Hieronymus* het segel des gebets des Heeren noemt) is Hebreeusch, ende wert wel hier in den Catechisme gheduydet, dat wy seker ende waer houden, ende wenschen tgene, dwelc wy gebeden hebben: dat wy daer niet aen en twijffelen, staende op de waerheyt des Woorts Gods. Waer van wy lesen int boec Deuternomio:

dat

dat als God verordineert hadde, den segen ende de vloecken te spreken, op den berch *Gerisim*, ende op den berch *Ebal*: dat den volcke van God beuoleu werde, op elcken vloec (tegen de ouertreders der Wet vercondicht) te antwoorden: *Amen*, dat is, het is also, t'sal waer zijn: namelic dat een yegelic veruloect sal wesen, die sulc een vanden geboden der wet ouertreden sal hebben. *52. Son. Vra. 129.*

So veel dan alst aengaet dit gebet, als wy tselue met waren gelooue sullen gesproken hebben, soo werden wy geleert, dat het sekerder van God verhoort sy, dan wy in onsen herten geuoelen, dat wy sulcx van God begeeren. Dwelc hoewel het sommige vremt soude mogen duncken, ende buyten gemeyne geuoelen staet: ouermits een yegelic wat hy wenschet ende begeert van God, seer wel bekent is: so en is nochtans niet sekerder ende warachtiger, dan tselue te weten, dat de selue onse wensch ende begeerte van God verhoort is. Want dat moeten wy weten, dat Gods beloften altijt seker, ende waerachtich zijn: oft schoon onse gelooue noch onvolcomen is, ende wy van noode hebben (van wegen der swacheden ons noch aenhangende) met onsen ongelooue te worstelen, ende daerom met den armen man, daer af by Mar. 9. 23. geschreuen staet, onse gebreclicheyt wel behoeuen te beclagen, ende ernstelic ouer onse ongelooue te suchten, gelijc hy dede: als Christus tot hem seyde: *So gy cont gelooven, alle dinc is den geloouigen mogelic: riep hy met tranen seggende: Ic geloue Heere comt mijn ongelooue te hulpe.* Hier ist dan van noode, dat wy (onsseluen ende den sone Gods recht kennende: dat wy ons seluen, ende onse ongeloouicheyt versakende ende der seluer tegenstant doende) vertrouwen, alle weldaden van God te vercrijgen, om Christi wille, na zijne belofte die hy ons ghedaen heeft, sprekende: *Voorvvaer, voorvvaer, segge ic u lieden, vvat gylieden den Vader sult bidden in mynen name, dat sal hy u geuen*, Joa. 16.23. Daerom ooc Paulus seyt, 2. Cor. 1.20. *Dat alle de beloften Gods zijn in hem* (Jesu Christo) *Ia, ende zijn in hem Amen, ter eerlicheyt Gods door ons.* Ende *ist dat vvy ongeloouich zijn, dat hy nochtans getrouvve blyft, dat hy hemseluen niet en can verloochenen.* Ende beuestight de sekerheyt der verhooringe onses gebets.

Dus verre hebben wy nv geleert, dat wy Godt schuldich zijn, voor zijn weldaden dancbaer te zijn, gehoorsaemlick na zijnen geboden te leuen, met onse gebeden hem te eeren, ende in aller nootdruft onse toevlucht tot hem te nemen. Dit also onthoudende, ende int werc stellende, neuen de twee eerste deelen des Catechisme, die voor verhandelt zijn, so en sal ons niet ontbreken aen sekeren troost in leuen, ende in steruen: ende mogen wy vry met opgeheuen hoofde (hoe het ons gaet in deser bedroefde Werelt) wachten op de volcomene eyntelicke verlossinge, wt alle onse groote elendicheyt, ende opt volle besit ende geniet des eeuwighen leuens, vreuchts ende salicheyts. Besluyt.

Maer doch eer wy hier afscheyden, hebben wy den Christelicken Leser, op dat hy dese ware Leere te beter vatten, ende onthouden moge, willen dienen, met de corte somma des Catechisme, hier na volgende, so die

die in Keurvorstelicke Pals Catechisme, ende Kercken-ordeninge ghestelt is, om den Volcke dicwils voorgelesen te werden, ende tselue also metter tijt voorder ende breeder inde fondamenten Christelicker religie te oeffenen, ende op te queecken. Welcke somma hier dan ooc gestelt wert ten besluyte, om daer in cortelick te herdencken wat tot noch toe inden Catechisme ende in dese verclaringe verhaelt is.

EEN CORTE SOMMA

des Catechisme, met aenwijsinge der texten der Schrifturen, tot beuestinge der leere daer inne begrepen.

dry stucken noodig om in leuen ende steruen wel getroost te syn.

DRYE stucken zijn eenen Christen sonderlinge noodich te weten: Ten eersten hoe groot onse sonden ende elendicheyt sy. Ten tweeden, hoe wy daer wt verlost werden. Ende ten derden, wat danckbaerheyt God van ons (na dien wy verlost zijn) heyschet.

Hoe groot onse sonden ende elendicheyt syn, dat leert ons Gods wet, ende de vloec daer aen gehangen.

1. Onse sonden ende elendicheyt kennen wy, wt de Godlicke Wet, dewijle daer inne van ons geheyscht wert volcomene liefde Gods, ende onses naesten, so als wy die Gode (welcke ons daer toe gheschapen heeft) schuldich zijn: Maer van wegen onser verdoruen natuer, en connen wy niet anders dan Godt, ende onsen naesten te haten. Ende daeromme zijn wy (van wegen der onveranderlicker waerheydt, ende rechtueerdicheyt Godts) tijtlicke ende eewige straffe onderworpen: ten sy dan dat wy yemanden vinden, die onse schulden betale, ende voor ons den gerechtigen oordeel Gods genoech doe.

Somme der Wet Gods.

De somme der Goddelicken Wet, is in desen woorden begrepen, luydet aldus: *Ghy sult liefhebben*, etc. bouen pag. 13.

vloec tegen d'ouertreders.

Ende teghen d'ouertreders heeft God ghesproken: *Vervloect sy een yegelic*, etc. bouen pag. 39.

1. Hoe wy wt onse sonden ende elendicheyt verlost werden, dat leert ons d. euangelium daer af de somme hier verhaelt wert.

2. Maer hoe de volcomene betalinge voor alle onse sonden geschiet sy, ende hoe wy met allen wtvercorenen, vanden beginne der werelt wt onse elendicheyt verlost zijn, leert ons Godt inden heylighen Euangelio: Te weten (nadien geene Creature, voor den mensche (die ghesondiget hadde) conde, noch mochte betalen: Naer dien oock geene Creatuere, maer alleen Godt, dat eeuwige leuen weder geuen conde) dat Christus de eewige Soon Godts, ware menschelicke nature aen sich genomen heeft, ende daer inne voor ons de wet Gods volcomelick vervult, oock de straffe, ende den toorn Gods, die wy anders eeuwichlich souden hebben moeten lijden, gedragen, ende ons het leuen verworuen heeft. Daer toe oock, dat dit Gods ernstelicke beuel is, dat wy vertrouwen, dat God (van wegen deser genoechdoeninge ende betalinge Christi) wederomme onse ghenadighe Vader in eeuwicheydt zijn wil: ende door zijne Vaderlicke voorsienicheyt, ons ende de onse met alle nootdruft des Lichaems, ende der

Zielen

Zielen versorgen: oock alle quaet, tot beuorderinghe onser salicheyt, keeren. Dat hy ons, ooc alle onse sonden vergeeft, als oft wy noyt geene ghedaen, noch gehadt en hadden: Ende daer teghen ons schenct, ende toerekent alle de gehoorsaemheyt ende gerechticheydt Christi, als oft wy selfs alles gedaen ende geleden hadden, wat Christus voor ons gedaen, ende gheleden heeft: indien wy alleen sulcx met warachtigen gelooue, ende vertrouwen aennemen. Dat hy ons oock te gelijck schencket zijnen heylighen Gheest, die sulcke ghelooue in ons wercket, ende ons ooc daer door gantsch vernieuwet tot den eeuwigen leuen.

Begrepen zijnde in de articulen des geloofs.

Dit leeren ons de Artijckelen onses al-ghemeynen Christelicken Gheloofs, de welcke also luyden: *Ick gelooue in Godt den Vader almachtich, Schepper*, etc. bouen pag. 74.

2. Ende daer van verseekert ons de heylige Geest, door de Sacramenten.

Ende euen dese verlossinge die ons het Euangelium beloeft, door de eenighe offerhande, ende lijden Christi acn den Cruyce, versekert ende versegelt ons de heylighe Gheest, door het ghebruyck der heyligen Sacramenten.

Dier twee zijn: de H. doop, ende onsen kinderen toecomende.

Eerstelic door den H. Doop, also: so sekerlic, als wy ende onse kinderkens met water (dwelc de lichamelicke onreynicheyt pleecht af te wasschen) gedoopt zijn: dat wy oock so gewis ghewasschen zijn, met den bloet ende Geest Christi, van onse inwendige onreynicheyt: dat is, dat ons God, om des bloetvergietens Christi wille, aen den stamme des Cruys, alle onse sonden vergeuen, ende ons door zijnen geest nieuw geboren heeft.

1. Na Christi beuel.

Nademael ons Christus sulcx beloeft heeft, in de insettinge des heyligen doops, die also luydet: *Gaet henen, ende leeret*, etc. bouen pag. 347.

II. Ende het H. Auontmael.

Ten anderen, door dat H. Auontmael also: dat ons effen dese belofte, vande verlossinge door de eenige offerhande, ende lijden Christi aenden cruyce (die ons inden Euangelio gedaen, inden H. Doop eenmael verseghelt, ende door warachtich gelooue in Christum toegecomen, of geworden is) sekerlic sal gehouden werden. Namelic so gewis wy met oogen sien, dat het broot des Heeren ons ghebroken, ende de Beker mede gedeelt wert, dat ooc so seker voor ons het lichaem Christi aen den Cruyce opgeoffert, ende gebroken, ende zijn bloet vergoten is. Ende ten anderen, so gewis wy vanden broot, ende beker des Heeren tot zijner ghedachtenisse eten, ende drincken, dat wy ooc so seker met den gecruycichden Lichaem, ende vergoten bloet Christi, tot den eeuwigen leuen gespijst, ende gelaeft werden: dat is, dat ons allen, die op Christum warachtelic vertrouwen, de oorsaeck onses eewigen hongers ende verderuens, namelic de sonde (door den doot, ende bloet-vergieten Christi) vergeuen, ende van ons wechgenomen is: Dat ons ooc daer en tegen de leuendichmakende geest verworuen ende geschoncken is: Op dat de selue in Christo, als inden Hoofde, ende in ons, als inden Litmaten, eewichlic woonende, dat selue leuen, gerechticheyt, ende heylicheyt in ons wercke, welcke hy in onsen Hooft Christo wercket.

A.

B.

Allen gelooouigen beuolen.

Nademael ons Christus sulcx beloeft heeft, inder insettinge zijns heylighen Auontmaels, welcke alsoo luydet: *Onse-Heere Iesus in der nacht*, etc. bouen pag. 389.

Welc

Maer de ongeloouige ende Godloose moeten daer van geweert werden.

Welc Auontmael Christus den geloouigen innegestelt heeft: maer de ongeloouige, ende Godloose menschen, moeten daer van gheweert werden, doort d'amt der sleutelen: op dat Gods verbont niet ontheylicht, ende synen toorne, ouer de gantsche Gemeente niet verwect en werde. De sleutelen zijn de vercondinghe des H. Euangelij, ende de Kerckelicke Ban, oft tucht.

Door de Kerckentucht.

Vander Kercken-tucht, gheeft Christus beuel, by Mattheo Cap. 18. 15. *Indien uwe Broeder aen u sondicht*, etc. bouen pag. 441.

Wat danckbaerheyt God van ons heyscht, leeren wy sommierlick.

3. De dancbaerheyt, welcke God van ons heyscht (indien wy also verlost zijn) leeren wy ooc wt Gods Wet. Want al ist also, dat wy in desen leuen, der seluer niet volcomelic en gehoorsamen: Ende dat wy daerom door sulcke ghehoorsaemheyt voor Godt niet gherecht connen zijn: So wil God euenwel, dat wy ons, als dancbare, ende nieu-geboren Kinderen, tegen hem bewijsen, ons seluen verloochenen, onse verstant, ende wille synen geboden onderworpen, ende sulcke gehoorsaemheyt beginnen in desen leuen, ende daerinne van daghe te dage toenemen: tot dat de selue gehoorsaemheyt in ons, volcomen werde in den eewigen leuen.

1. In den 10 Geboden.

Ende dese gehoorsaemheyt is begrepen inde thien gheboden, welcke also luyden: *God sprac alle dese woorden*, etc. Bouen pag. 478.

2. Ende inden Gebet.

Maer besonder ghehoort tot deser dancbaerheyt dat Christelic gebet, niet alleen daerom, dattet tvoorneemste stuc des rechten Godsdiensts is: maer oock, om dieswille God, de vergeuinge der sonden, synen H. Geest, ende dat eeuwige leuen, ons niet anders en wil gheuen, dan indien wy hem van herten, sonder ophouden daerom bidden: ende dit doet God so gewis, als wy het van hem hertelick begeeren: Nademael onse gebedt, door dat lijden Christi gheheyliget is, ende de H. Geest sulc onwtsprekelic suchten in onsen herten verwecket.

Daerinne Christus alle onse noodruft verual heeft.

Ende is alle nootdruft des Lichaems, ende der Zielen, (daeromme wy God schuldich zijn te bidden) inden gebedt begrepen, dwelck ons Christus selue geleert heeft ende also luydet, *Onse Vader*, etc. bouen pag. 713.

Vermaninge tot vierich bidden.

Nv sullen wy God den Vader aller ghenaden, door Jesum Christum, synen eewich eenich geboren Sone, onsen Salichmaker vierichlic bidden (sonder ophouden) dat hy ons met synen H. Geest wille stercken, om de fondamenten Christelicker Leer, die wy nv gehoort, ende geleert hebben, vast te houden volstandich ten eynde toe: op dat wy door kennisse onser sonden, ende elendicheyt alle tijt, ende in alles, wat ons in desen leuen ouercomt, onse toevlucht nemen, met waren gelooue, ende vertrouwen tot synen ghenaden-stoel, daer toe Christus, door synen bloet, ons den wech geopent heeft: ende op dat wy (als vrome dancbare Kinderen) neerstelick ende vierichlick arbeyden, om veel vruchten des gheloofs voort te brengen, ende dat also, door onse goede wercken, zijn H. Majesteyt gepresen, wy in onsen gelooue gestercket, ende andere met onsen god-

godsaligen leuen Gode gewonnen mogen worden. Daerom, segge ick, sullen wy de stercte by ons seluen niet en hebben, om int goet (dat wy weten, kennen, verstaen, geloouen, ende daer toe wy verplicht zijn) te blijuen: dewijle oock veel vyanden ons eenen moeylicken ende geduerigen strijt leueren, die ons lichtelic souden connen verrasschen, ende den welcken wy niet souden connen wederstaen, ten ware God (van welcken alleen alleen alle goet, lijfs ende der ziele hercomt) die daerom van herten gebeden moet zijn, ons met syne genade stercte, ende deselue daghelicx by ons vernieuwde: om ons, so wel in tegenheyt, als in voorspoet, by de gehoorsaemheyt des waren geloofs, ende des godsaligen leuens, ten eynde toe te houden staende. Hem sullen wy dan alletijt vierichlic bidden, ende als vrome campioenen, gebruycken de wapenen, die hy ons ter hant gegeuen heeft, loopende na de croone der gerechticheyt die hy geuen sal alle den genen, die op zijn toecompst wachten. Den eenighen eewigen God, Vader, Soon, ende H. Geest, sy lof, prijs, eere, ende dancbaerheyt, van nv aen, tot inder eewicheyt. Amen.

Eynde der verclaringe des Catechisme.

(***) (***)

(***)

REGISTER, OFTE TAFEL,

om te vinden de Sondagen,

Vragen, ende Titelen,

DAER OUER DE VERCLARINGE DESES CATECHISME HANDELT.

			Pagina.
De dedicatie deser Nederduytscher verclaringe.			I.
De dedicatie van het Latijnsche originael.			VII.
De Voorreden.			XVII.
		1. SONDACH.	**1.**
Vrage	1.	Vanden eenigen troost des menschen beyde in leuen ende steruen.	1.
„	2.	Dry stucken noodich te weten, om salichlic te leuen, ende te steruen.	7.
		2. SONDACH.	**10.**
„	3.	Wt de Wet comt kennisse der sonden.	10.
„	4.	De somme der Wet leert, wat wy God ende den naesten schuldich zijn.	13.
„	5.	Van naturen is de mensche geneycht, God ende synen naesten te haten.	17.
		3. SONDACH.	**18.**
„	6.	Vande scheppinge des menschen na Gods Beelt.	19.
„	7.	Van den Val der Vooroud eren in den Paradijse.	24.
„	8.	De mensche is ten goeden ombequaem, tot dat hy wedergeboren is.	30.
		4. SONDACH.	**36.**
„	9.	De mensche en can hem door zijn onvermoghen niet ontschuldigen.	36.
„	10.	Vanden toorne Godes, ende straffe ouer de sonde.	39.
„	11.	Van de barmhertigheyt ende rechtueerdigheyt Gods.	43.
		5. SONDACH.	**46.**
„	12.	De mensche moet ghenoech doen, door hem seluen, oft door eenen anderen.	46.
„	13.	De mensche can door hemseluen niet betalen.	48.
„	14.	Geen bloote Creatuer can Godt voor den mensche betalen.	49.
„	15.	Hoedanich de Middelaer ende verlosser moet zijn.	50.
			6. SONDACH.

			Pagina.
		6. SONDACH.	**52.**
Vrage	16.	De Middelaer moet een warachtich, ende volcomen mensch zijn.	52.
„	17.	Hy moet een warachtich God zijn.	53.
„	18.	Jesus Christus is onse Middelaer.	55.
„	19.	De kennisse des Middelaers comt wt den Euangelio. . .	57.
		7. SONDACH.	**61.**
„	20.	Alleen de geloouige werden door Christum salich. . . .	61.
„	21.	Van den oprechten gelooue.	66.
„	22.	Wat een Christen te geloouen schuldich is.	72.
„	23.	De Articulen des Christelicken geloofs.	74.
		8. SONDACH.	**76.**
„	24.	Afdeelinge des geloofs in drye Hooftstucken.	76.
„	25.	God is eenich int wesen, ende dryvuldich in Persoonen. .	77.
		9. SONDACH.	**82.**
„	26.	Van God den Vader ende scheppinge aller dingen. . . .	82.
		10. SONDACH.	**90.**
„	27.	Gods voorsienicheyt, onderhoudinge, ende regeringe aller dingen.	90.
„	28.	De vruchten vande kennisse der scheppinge, ende der voorsichticheyt Gods.	102.
		11. SONDACH.	**109.**
„	29.	Gods Sone Jesus is de eenige Salichmaker.	109.
„	30.	By den Heyligen, menschen verdiensten, oft elders, is geen salicheyt.	113.
		12. SONDACH	**117.**
„	31.	Christus d'eenige Propheet, Priester, ende Coninck. . . .	117.
		13. SONDACH.	**125.**
„	32.	Waerom de geloouige, Christenen werden genoemt. . . .	125.
„	33.	Christus is de eewige eengeboren Soon Gods.	131.
		14. SONDACH.	**136.**
„	34.	Dat Christus onse Heere is.	136.
„	35.	Van de H. ontfanckenisse ende geboorte Christi.	138.
„	36.	Vande nutticheyt der H. ontfanckenisse ende geboorte Christi.	147.
		15. SONDACH.	**150.**
„	37.	Vanden lijden onses salichmakers Christi.	150.
„	38.	Waerom Christus geleden heeft onder Pontio Pilato. . .	154.
„	39.	Christus gecruyciget, heeft den vloec op hem genomen. .	156.
		16. SONDACH.	**159.**
„	40.	Christus heeft voor ons moeten steruen.	159.

Vrage 41.

			Pagina.
Vrage	41.	Christus is begrauen worden tot zijns doots sekerheyt. . .	161.
„	42.	Waerom wy steruen moeten, daer doch Christus voor ons gestoruen is.	162.
„	43.	Christi doot, ende cruys sterct ons tot afsteruinge des vleeschs.	165.
„	44.	Van de nederdalinge Christi ter Hellen.	167.
		17. SONDACH.	**173.**
„	45.	Verrijsenisse Christi vanden doot ende nutticheyt der selue.	173.
„	46.	Van de Hemel-vaert Christi.	179.
„	47.	Christus blijft na zijner Godheyt, genade, ende geest by ons.	184.
„	48.	De twee natueren in Christo werden niet gescheyden. . .	189.
		18. SONDACH.	**193.**
„	49.	Vande nuttichevt der Hemelvaert Christi.	193.
„	50.	Van het sitten ter rechter hant Gods.	195.
		19. SONDACH.	**199.**
„	51.	Nutticheden der verhooginghe Christi, ter rechter hant Gods.	199.
„	52.	Van de wedercomste Christi ten oordeel.	204.
		20. SONDACH.	**211.**
„	53.	Van God den heyligen Geest.	211.
		21. SONDACH.	**221.**
„	54.	Van de H. algemeyne Christelicke Kercke.	221.
„	55.	Vande ghemeynschap der Heyligen.	235.
„	56.	Vande vergeuinge der sonden.	241.
		22. SONDACH.	**251.**
„	57.	Vande verrijsenisse des vleeschs.	251.
„	58.	Vanden eeuwigen leuen.	263.
		23. SONDACH.	**271.**
„	59.	Vande vrucht des algemeynen Christ. geloofs.	271.
„	60.	Vande rechtueerdichmakinge des geloofs.	275.
„	61.	Door t' ghelooue wert Christus aengenomen ter salicheyt.	294.
		24. SONDACH.	**297.**
„	62.	De wercken maken niet gerecht voor God.	297.
„	63.	Den wercken wert loon, niet wt verdienste, maer wt genade.	302.
„	64.	t'Gheloof maeckt niet godloos, maer godsalich.	313.
		25. SONDACH.	**316.**
„	65.	De H. Geest sterct, ende werct het geloof, door dwoort ende Sacramenten.	317.
„	66.	Wat Sacramenten int gemeyn zijn.	321.
„	67.	d'Woort ende Sacramenten beyde, leyden tot Christum alleen.	328.
„	68.	Twee Sacramenten des niewen Testaments, de Doop, ende het Auontmael.	332.

Pagina.

26. SONDACH. . . . . **338.**

Vrage 69. De Doop vermaent, ende versekert den gheloouigen deel aent offer Christi. . . . . 338.

„ 70. De gelooуige zijn gewasschen, doort bloet ende geest Christi. 342.

„ 71. Verclaringe der woorden des H. Doops. . . . . 346.

27. SONDACH. . . . . **352.**

„ 72. d'Wterlick Waterbat selue, wascht niet de sonden: maer Christi bloet. . . . . 352.

„ 73. Den teecken inden doop wert gegeuen den naem des beteeckenden dings. . . . . 359.

„ 74. Van den Doop der cleynen Kinderen der geloouigen. . . 364.

28. SONDACH. . . . . **376.**

„ 75. d'Auontmael des Heeren versekert ons, dat wy deel hebben, aent offert Christi. . . . . 377.

„ 76. Wat het sy Christi lichaem eten ende zijn bloet drincken. 382.

„ 77. De woorden der insettinge des Auontmaels. . . . . 389.

29. SONDACH. . . . . **395.**

„ 78. Broot ende Wijn werden niet het wesentlicke Lichaem ende bloet Christi. . . . . 395.

„ 79. Waerom het broot sy genoemt het lichaem, ende de beker d'bloet Christi. . . . . 403.

30. SONDACH. . . . . **408.**

„ 80. Tegensettinge des H. Auontmaels, ende der Afgodischen Misse. 408.

„ 81. d'Auontmael is ingestelt den geloouigen die sich selfs beproeuen. . . . . 418.

„ 82. Bekende ongeloouige ende Godtloose, moet de kercke vant Auontmael weeren. . . . . 424.

31. SONDACH. . . . . **429.**

„ 83. Van de sleutelen des Hemelrijcx. . . . . 429.

„ 84. Vanden eersten sleutel, de Predicatie des heylighen Euangelij. 433.

„ 85. Van den tweeden sleutel des Hemelrijcx, de Kercken tucht, oft Ban. . . . . 440.

32. SONDACH. . . . . **453.**

„ 86. De gheloouighen zijn schuldich God voor zijn weldaden dancbaer te zijn. . . . . 453.

„ 87. Bekeeringhe is noodich, om tot de salicheyt te comen. . 459.

33. SONDACH. . . . . **461.**

„ 88. Vande bekeeringe des menschen tot God. . . . . 462.

„ 89. Van de afsteruinghe, d'eerste deel der bekeeringhe tot God. 464.

„ 90. Vande opstandinghe des nieuwen mensche. . . . . 467.

„ 91. Welcke wercken goet gheacht behooren te werden. . . . 473.

„ 92. De thien geboden Godes. . . . . 478.

34. SONDACH.

			Pagina.
		34. SONDACH.	**480.**
Vraye	93.	De bedeelinge der wet Godes.	480.
„	94.	Verclaringhe van den eersten Gebot.	485.
„	95.	Naerder verclaringe, wat Afgoderie, tegent eerste gebot sy.	493.
		35. SONDACH.	**495.**
„	96.	Verclaringhe vanden tweeden gebot, tegen de beelden, ende valschen Gods-dienst.	496.
„	97.	Geen Beelden machmen eeren, noch God door de selue dienen.	501.
„	98.	De Christenen moeten niet door stomme Beelden, maer door Gods woort gheleert werden.	510.
		36. SONDACH.	**517.**
„	99.	Verclaringhe vanden derden gebot, tegen dmisbruyc des naems Gods.	518.
„	100.	Toorn ende straffe ouer d'ouertreders des derden gebots.	523.
		37. SONDACH.	**526.**
„	101.	De rechte eet wert beweert met Gods woort ende exempel.	527.
„	102.	By den Heyligen, oft Creaturen en machmen niet sweeren.	536.
		38. SONDACH.	**540.**
„	103.	Verclaringe des vierden gebots, vande heyliginge des Sabbath-daechs.	540.
		39. SONDACH.	**560.**
„	104.	Verclaringe van den vijfsten gebot, vande Ouders te eeren.	560.
		40. SONDACH.	**576.**
„	105.	Verclaringe des sesten gebots, tegen den dootslach. . .	576.
„	106.	Toorn, nijt, haet, ende wraecgiericheydt, zijn dootslach voor God.	586.
„	107.	De seste Wet ghebiet oock liefde ende andere deuchden.	590.
		41. SONDACH.	**594.**
„	108.	Verclaringe des seuenden gebots, tegen d'Ouerspel ende allerley onkuysheyt.	594.
„	109.	Op dat Lijf, ende Ziele reyn zijn, moeten quade occasien gemeden werden.	611.
		42. SONDACH.	**620.**
„	110.	Verclaringe vant achste gebot, teghen alle soorten van dieuerie.	621.
„	111.	Des naesten profijt ende hulp in noot, beueelt het achste gebot.	636.
		43. SONDACH.	**641.**
„	112.	Verclaringhe van het negenste gebot, tegen valsche getuygenisse, ende alle onwaerheyt.	641.

Pagina.

44. SONDACH. . . . . **653.**

Vrage 113. Verclaringhe van het thienste ghebot, tegen de begeerlicheyt. 653.

„ 114. Vander geloouigen onvolcomen gehoorsaemheyt in desen leuen. . . . . 661.

„ 115. De ernstlicke predicatie der Wet, is den Christenen van noode. 689.

45. SONDACH. . . . . **693.**

„ 116. Het gebet is den Christenen van noode. . . . . 693.

„ 117. Wien, door wien, ende hoemen bidden moet, om verhoort te werden. . . . . 700.

„ 118. Godt heeft ons beuolen van hem te bidden, geestlicke ende lijflicke nootdruft. . . . . 711.

„ 119. Forme des ghebedts ons van Christo geleert. . . . . 713.

46. SONDACH. . . . . **714.**

„ 120. Waerom wy God, onsen Vader noemen. . . . . 714.

„ 121. De woonplaetse des Hemels wijst aen Gods hooge almachticheyt, ende Majesteyt. . . . . 722.

47. SONDACH. . . . . **726.**

„ 122. Verclaringhe der eerster Bede, dijn naem werde geheylicht. 726.

48. SONDACH. . . . . **735.**

„ 123. Verclaringe der tweede Bede, dijn Rijcke come. . . . 735.

49. SONDACH. . . . . **746.**

„ 124. Verclaringhe van de derde Bede, dijn wille gheschiede op der Aerden, als in den Hemel. . . . . 746.

50. SONDACH. . . . . **755.**

„ 125. Verclaringhe van de vierde Bede, geeft ons heden ons dagelicx broot. . . . . 755.

51. SONDACH. . . . . **767.**

„ 126. Verclaringe van de vijfste Bede, ende vergheeft ons onse schulden. . . . . 768.

52. SONDACH. . . . . **782.**

„ 127. Verclaringhe van de seste Bede, Ende en leyt ons niet in versoeckinge, etc. . . . . 782.

„ 128. Verclaringe van het Besluyt des Gebets. . . . . 790.

„ 129. Verclaringe van het woort Amen. . . . . 792.

De corte somme des gantschen Catechisme, met de Texten daer toe dienende. . . . . 794.

FINIS.